

+

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV

FŐTITKÁR

TIZENKILENCZEDIK KÖTET.

1908. ÉVFOLYAM

217—228. FÜZET.

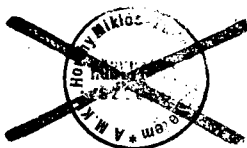
BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1908.

50024

TARTALOM.

I. Előadások és czikkek.

	Oldal
<i>Angyal Dávid</i> , Jelentés a Vitéz-pályázatról	522
<i>Apáthy István</i> , A rögzíthetőség és a fősthetőség különbözősége, mint az élettani állapot változásainak jele az idegrend- szerben	401
<i>Asbóth Oszkár</i> , A <i>j > gy</i> változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban	426
<i>Bayer József</i> , Jelentés az 1907. évi gróf Teleki-pályázatról	177
<i>Békefi Remig</i> , Jelentés a Semsey-pályázatról	383
— — Jelentés a Gorove-pályázatról	474
<i>Bernát István</i> , A földbirtok megosztásáról	75
<i>Berzeviczy Albert</i> , Elnöki megnyitó beszéd	297
<i>Bleyer Jakab</i> , Gottsched hazánkban	450
<i>Cserép József</i> , Ithake	440
<i>Décsi Lajos</i> , Egy iskoladráma a XVII. századból	611
<i>Endrődi Sándor</i> , Jelentés a Farkas Raskó-pályázatról	200
<i>Ferenczi Zoltán</i> , Jelentés a Péczely-pályázatról	21
— — Dante Vita nuovája	113
— — Jelentés az özv. Vojnits Tivadarné-jutalomról	193
— — Jelentés a Semsey-pályázatról	374
<i>Gaal Jenő</i> , Berzeviczy Gergely emlékezete	481
— — Jelentés a Berzeviczy Gergely-ünnepélyről	520
<i>Genersich Antal</i> , Jelentés az 1906-iki Rózsay-díjról	617
<i>Goldziher Ignác</i> , Jelentés az orientalisták XV. nemzetközi con- gressusáról	537
<i>Gombocz Zoltán</i> , Jelentés a Semsey-pályázatról	367
— — A magyar hangok időtartama	496
<i>Hegedüs István</i> , Titus Vespasianus Strozza és Janus Pannonius	25
— — Jelentés az Ormody Amélie-jutalomról	339
— — Menander redivivus	529
<i>Heinrich Gusztáv</i> , Jelentés a Kóczán-pályázatról	13
— — Jelentés a báró Wodiáner-jutalmakról	201
— — Főtitkári jelentés	302

	Oldal
<i>Herczeg Ferencz, A rabszolga . . . . .</i>	334
<i>Kalecsinszky Sándor, A margitszigeti Artézikut vizének hőmér- sékleti viszonyairól . . . . .</i>	465
<i>Karl Lajos, Magyar szentek életének hatása a Florence-mondára</i>	411
<i>Katona Lajos, A Nyelvemléktár befejezése . . . . .</i>	5
<i>Kégl Sándor, Bhagavadgitá . . . . .</i>	434
<i>Kont Ignác, Francia ismertetések a magyar irodalomról . . . . .</i>	642
<i>Kövesligethy Radó, A földrengésekről . . . . .</i>	312
— — <i>Jelentés a Nemzetközi Sark-Bizottság 1908-iki bruxellesi ülésétől . . . . .</i>	487
<i>Mágócsy-Dietz Sándor, Jelentés a Semsey-pályázatról . . . . .</i>	396
<i>Négyesy László, Jelentés a Karátsonyi-pályázatról . . . . .</i>	343
<i>Némethy Géza, Ovidius és Lygdamus . . . . .</i>	65
— — <i>Horatius tizenhatszadik epodusa . . . . .</i>	161
— — <i>A Messallához írt elegia szerzője . . . . .</i>	593
<i>Pasteiner Gyula, Középkori építészetünk topographiája . . . . .</i>	85
<i>Schafarzik Ferencz, Jelentés a Semsey-pályázatról . . . . .</i>	391
<i>Szádeczky Lajos, A székely határország története . . . . .</i>	602
<i>Szentkláray Jenő, Broocky Károly festőművész élete . . . . .</i>	35
— — <i>A szerb monostoregyházak történeti emlékei Délmagyar- országon . . . . .</i>	78
<i>Szinnyei József ifj., Pesthy Gábor származása . . . . .</i>	122
<i>Takáts Sándor, Hajdú, haramia és martalócz . . . . .</i>	320
<i>Teleki Mihály levelezése, IV. kötet . . . . .</i>	42
<i>Than Károly, Az elektrolysis elméletéhez . . . . .</i>	51
<i>Toldy Ferencz, Gyászbeszéd Péczely József felett . . . . .</i>	500
<i>Váczy János, Kazinczy Ferencz levelezése XVIII. . . . .</i>	555
<i>Viszota Gyula, Bajza levele Széchenyihez az 'Aurora' és 'Tudo- mánytár' ügyében . . . . .</i>	81
<i>Zemplén Géza, A kaliumpermanganat hatása cellulózra . . . . .</i>	52

II. Jelentések a pályázatokról.

<i>Egyetemi hallgatók jutalma . . . . .</i>	282
<i>Farkas-Raskó-pályázat, (Endrődi Sándor lt.) . . . . .</i>	200
<i>Flór-alap kamatai . . . . .</i>	280
<i>Forster-pályázat . . . . .</i>	281
<i>Gorove-pályázat . . . . .</i>	271, 474
<i>Ipolyi-jutalom . . . . .</i>	270
<i>Kóczán-pályázat (Heinrich Gusztáv rt.) . . . . .</i>	13
<i>Lévay-pályázat . . . . .</i>	269, 281
<i>Lukács Krisztina-pályázat . . . . .</i>	274
<i>Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom . . . . .</i>	260
<i>Péczely-pályázat (Ferenczi Zoltán lt.) . . . . .</i>	21
<i>Mathematikai és Természettudományi Bizottság chemiai pályázata</i>	112

	Oldal
Rökk-alap kamatai	280
Rózsay-pályázat (1906)	111, 281, 617
Sámuel-díj	269
Semsey-pályázat	265
— I. Magyar Nyelvtan (<i>Szinnyei József</i> rt., <i>Gombocz Zoltán</i> lt., <i>Melich János</i> lt.)	367
— II. Magyar Irodalomtörténet (<i>Szilády Áron</i> rt., <i>Ferenczi Zoltán</i> lt., <i>Riedl Frigyes</i> lt.)	374
— III. Magyar Történet (<i>Thaly Kálmán</i> tt., <i>Csánki Dezső</i> rt., <i>Békefi Remig</i> lt.)	383
— IV. Ásványtan (<i>Semsey Andor</i> tt., <i>Wartha Vincze</i> rt., <i>Schafarzik Ferenc</i> lt.)	391
— V. Növénytan (<i>Klein Gyula</i> rt., <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> lt., <i>Istvánffy Gyula</i> lt.)	396
Teleki-pályázat (<i>Bayer József</i> lt.)	177
Vojnits Tivadarné-jutalom (<i>Ferenczi Zoltán</i> lt.)	193
— — (<i>Alexander Bernát</i> lt.)	350
Wodianer-jutalom (<i>Heinrich Gusztáv</i> rt.)	201
Ormody Amélie-jutalom (<i>Hegedűs István</i> lt.)	339
Ullmann-pályázat	278
Vitéz-jutalom	277
— — (<i>Angyal Dávid</i> lt.)	522
Karátsonyi-pályázat (<i>Négyesy László</i> lt.)	343

III. Akadémiai ügyek.

Az Akadémia belső tagjai 1908 január 1-én	1
Az Akadémia pénztári számadása 1907-ről	143
Az Akadémia költségvetése 1908-ra	152
<i>Berzeviczy Albert</i> , Elnöki megnyitó beszéd	297
<i>Heinrich Gusztáv</i> , Főtitkári jelentés	302
Az Akadémia munkássága 1908-ban. Jelentés	225
I. Ülések	225
II. Állandó bizottságok	229, 400
III. Az 1907-ik évben eldöntött pályázatok	238
IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1907-ben	240
V. A M. Tud. Akadémia megbizásából és segélyével megjelent munkák és folyóiratok	243
VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait általánosan fejében kapják	243
VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek	247
VIII. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára	252
IX. Az Akadémia pénztárának állása 1907-ben	255
X. Az Akadémia halottjai 1907/8-ban	256

	Oldal
Az Akadémia választásai 1908-ban	283
Az Akadémia jutalomtételei	284
Jegyzőkönyvek: I. osztály 61, 109, 137, 215, 219, 362, 363, 590, 644, 648	648
„ II. osztály 61, 109, 138, 215, 219, 363, 472, 590, 644	644
„ III. osztály 61, 110, 140, 215, 257, 363, 472, 591, 644	644
„ Összes ülések 62, 110, 137, 141, 216, 220, 257, 364	364
	473, 588, 591, 645
„ Igazgató-Tanács	138, 360
„ Elegyes ülés	645
A LXVIII. nagygyűlés jegyzőkönyvei	354, 359
Körlevél az Akadémia tagjaihoz a nagygyűlésről	224
Beérkezett pályamunkák 1908 szept. 30-ig	518

IV. Folyóiratok szemléje.

Athenaeum	53, 126, 504
Budapesti Szemle	54, 127, 213, 397, 507, 575, 627
Egyetemes Philologiai Közlöny	55, 127, 204, 399, 576, 629
Ethnographia	96
Keleti Szemle	101
Közgazdasági Szemle	102, 131, 208, 508, 577, 634
Nyelvtudomány	58
Nyelvtudományi Közlemények	107

V. Nekrologok és kisebb közlések.

<i>Berzeviczy Albert</i> akad. elnök búcsúszava Than Károly rt. ravatalánál	479
<i>Fejérfataky László</i> rt. beszéde Schönher Gyula lt. ravatalánál	223
<i>Lengyel Béla</i> rt. beszéde Than Károly rt. ravatalánál	479
<i>Lévay József</i> tt. beszéde az Egressy Gábor-ünnepélyen	626
Magyar Történelmi Színműtár Kóczán Ferencz alapítványából	142
<i>Rákosi Jenő</i> lt. beszéde Falk Miksa lt. ravatalánál	526
<i>Révai</i> , Elaborator Grammatica Hungaria III.	112
<i>Stein Aurél</i> kt. újabb levelei	92
<i>Szádeczky Lajos</i> lt. jelentése az Erdélyi Magyar Közmívelődési Egylet 1908. évi közgyűléséről	469

TÁRGYMUTATÓ.

A *-gal jelölt számok a jegyzőkönyvben foglaltakra utalnak.

- Adományok 1907-ben 151.
 Akadémia belső tagjai jan. 1-én 1.
 Akadémiai kiadványok bejelentése *64,
 *141, *222, *259, *366, *473, *589,
 *592, *648.
 Akadémiák Szövetsége ügyeinek veze-
 tését átvette a Reale Accademia dei
 Lincei *220.
 Akadémiák Szövetségének bejelentései
 *258.
 Alapítólevelek kiállításának ügye *362.
 Alapítványok 1907-ben 151.
 Alapszabályok ezentúl az Almanachban
 tételnek közze *111.
 — módosítása tárgyában az igazgató-
 tanács részéről kiküldött hattag *361.
 — az I. és II. osztályok részéről ki-
 küldött tagok *365.
 — a III. osztálytól kiküldött tagok
 *473.
 — módosítása tárgyában indítvány *258.
 ÁLDÁSY ANIÁL lev. taggá választatik
 283, *359.
 ALEXANDER BERNÁT bíráló *218.
 — Jelentés az özv. Vojnits Tivadarnó-
 jutalomról *258. 350.
 Állandó bizottságok 1907-ben 229.
 Almanach kiegészítő része gyanánt éven-
 ként jelennek meg az Alapszabályok
 és Ügyrend *111.
 Amizoni Károly hagyatékából felállí-
 tandó nőnevelő-intézet szervezeti sza-
 bályai és ezekre észrevételek *140.
 ANGYAL DÁVID bíráló *592.
 — Jelentés a Vitez-pályázatról 522.
 APÁTHY ISTVÁN: A rögzíthetőség és a
 fősthetőség különbözősége mint az
 élettani állapot változásainak jele az
 idegrendszerben 401, *472.
 GR. APPONYI ALBERT igazgató taggá
 választatik *139.
 — köszönő levele *360.
 Archaeologiai bizottság 1907-ben 232.
 ASBÓTH OSZKÁR bíráló *592.
 — székfogl.: A *j* > *gy* változás a hazai
 szlovének nyelvében és a dunántúli
 magyar nyelvjárásokban *219. 426.
 Átalányfizető intézetek 1907-ben 243.
 Athenaeum ismert. 1907. 4. sz. 53.,
 1908. 1. sz. 126., 2. és 3. sz. 504.
 BADCIS FERENCZ bíráló *592.
 Bajza levele Széchenyihez az „Auróra“
 és a „Tudománytár“ ügyében 81.
 Balassa Bálint szobrára gyűjtőív *222.
 BALLAGI ALADÁR bíráló *592.
 BÁNÓCZI JÓZSEF bíráló *591.
 Bányai Jakab nagybecskereki igazgató-
 tanító Wodianer-jutalomban részesül
 *217.
 BARBIER DE MEYNARD kt. halála *365.
 BAYER JÓZSEF bíráló *591.
 — Jelentés az 1907. évi gróf Teleki-
 pályázatról 177, *216.
 Beatrix királyné története, élet- és kor-
 rajz BRZEVICZY ALBERTTŐL *644.
 Bécsi gégszeti congressus meghívója
 *258.
 BÉKEFI REMIG: Jelentés a Gorove-pá-
 lyázatról 474.
 — Jelentés a Semsey-féle Magyar tör-
 ténet-pályázatról 383.
 — rendes taggá választatik 283, *359.
 Belső tagok névsora jan. 1-én 1.
 Benyovszky Móríczy gróf emlékünnepe
 *647.
 BEÖTHY ZSOLT bíráló *592.
 — hatvanadik születésnapja *589.
 Berlimi nemzetközi történeti congres-
 susra meghívó *222.
 — kiküldött tagok *473.
 BERNÁT ISTVÁN: A földbirtok megosz-
 lásáról 75, *109.
 — bíráló *592.
 BRZEVICZY ALBERT beszéde a Vörös-
 marty-szobor leleplezése alkalmából
 *364.
 — Beatrix királyné története cz. művé-
 nek egy fejezetét olvassa fel *644.
 — búcsúszava Than Károly ravatalánál
 479.
 — Elnöki megnyitó beszéd 297.
 Berzeviczy Gergely emlékezete GAAL
 JENŐ-TŐL 481.
 — kakaslomniczi tinnepélyéről jelentés
 GAAL JENŐ-TŐL 520, *589.
 Bésán-pályázat bírálói *592.
 Bevétel 1907. deczember 31-én 147.
 Bevételések állása 1907. decz. 31-én
 150.
 Bhagavadgita, KÉGL SÁNDOR-TŐL *219.

Bibliographia teljes, magyar, ügyében fölterjesztés a kormányhoz *62.
 Biztosító Társaság pályázatának bírálói *592.
 BLAYDES FRIGYES kt. halála *588.
 BLEYER JAKAB: Gottsched hatása a magyar irodalomra *362. 450.
 — részére felolvasási engedély *218.
 BODOLA LAJOS székf.: A területmérők alapkepletéről *216.
 BOISSIER GASTON kt. halála *473.
 BOLKAI ISTVÁN: A magyarországi békek lárvái *645.
 BOROVSKY SAMU bíráló *592.
 — Szendrő vára *215.
 BÖHM KÁROLY rendes taggá választatik 283, *359.
 Brocky Károly festőművész élete, SZENTKLARAY JENŐ-től, 35. *61.
 BRUSINA SPIRIDION halála *365.
 Budapesti Egyes. Főv. Takarékpénztár-pályázat bírálói *592.
 Budapesti Szemle 1907 nov., decz. 54, 214, 1908 jan., febr. 127, márcz. 398, ápr., máj. 507, jún., júl. 575, aug., szept. 627, okt., nov. 628.
 Bulyovszky-pályázat bírálói *592.
 Bük-pályázat bírálói *592.
 Chemia körébe vágó munkálatokra pályázathirdetés 112.
 Classica-Philologiai Bizottság 1907-ben 229.
 CONCHA GYÖZÖ: B. Eötvös József és a külföldi kritika *138, II. rész *219.
 Corpus medicorum antiquorum előkészítése ügyben kiküldött bizottság tagjai *258.
 Csaplár Benedek emlékezete ORTVAY TIVADAR-tól *258.
 CSENGERI JÁNOS bíráló *591.
 CSERÉP JÓZSEF: Homeros Ithakája *219, 440.
 DADAY JENŐ: Adatok német Kelet-Afrika édesvízi atkáinak ismeretéhez *216.
 — Adatok a német kelet-afrikai evezős levellabú rákok ismeretéhez *62.
 — Adatok a német Kelet-Afrika kagylósrákfannájának ismeretéhez *110.
 Dan e Vita Nuovo-ja, FERENCZI ZOLTÁN-tól 113, *137.
 DARWIN, GEORGE HOWARD, SIR, külső taggá választatik 284, *360.
 Darwin Károly születésének századik foraulójára meghívó *589.
 DÁVID LAJOS: Az algebrai iteratio elméletéhez *216.
 DÉZSI LAJOS: Egy protestáns iskola-dráma a XVII. századból 610, *644.
 Diplomatariumok, 1907-ben vásárolt 254.
 DUKA TIVADAR halála *365.

BÜCKHARDT FERENCZ egyetemi hallgató könyvjutalomban részesül 282, *357.
 Egressy Gábor emléktáblájának leleplezése Lászlófalván 626, *647.
 Egyenérték előírása tíz évre *139.
 Egyetemes Philologiai Közöny 1907. okt. 55., nov. 56., decz. 127., 1908. jan. 129., febr. 204., márcz. 206., ápr. 399., máj. 576, jún.—júl. 629, okt. 631, nov. 632.
 Egyetemi hallgatók részére kitzúzott jutalmakról jelentés 282, *357.
 Elegyes ílés másodelnök-választás véggett *591, *645.
 Előirányzat 1908-ra 152.
 Előlegek. írói. ügyében javaslat kidolgozása *64.
 Emlébeszédék: Csaplár Benedek f. *258.
 — Hegedűs Sándor f.
 — Hoffmann Pál f. *62.
 — Reclus Elisée f. *141.
 — Schmidt Sándor f. *591.
 — Wosinszky Mór f. *110.
 — tartására kijelölt tagok *592.
 ENDRŐDI SÁNDOR bíráló *591.
 — Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról 200, *216.
 — Marczibányi-mellékjuttalmat nyer 265, *354.
 ENTZ GÉZA osztályelnökké választatik 283, *358.
 B. Eötvös József és a külföldi kritika, CONCHA Győző-től *138.
 B. Eötvös LORÁND pénztár-vizsgálatra kiküldetik *138.
 Építészeti bizottság javaslatai *138.
 Erlangeni „Physikalisch-medizinische Societät” jubileuma *473, *589.
 Ethnographia XVII. évf. utolsó füz. 96. XVIII. 1. füz. 96., 2. füz. 97., 3. füz. 98., 4. füz. 98., 5. füz. 99.
 Faenzai Toricelli-tinnepely *592.
 FALK MIKSA lt. halála *588.
 — ravatalánál RAKOSI JENŐ beszéde 526.
 Farkas Raskó-pályázat bírálói *591.
 — pályázatról jelentés ENDRŐDI SÁNDOR-tól 200, *216.
 Februári összes ülésen az évi költségvetés tárgyalása *110.
 FEJÉR LIPÓT: A Laplace-féle sorokról *257.
 — lev. taggá választatik 284, *360.
 — széktagláló: Asymptotikus értékek meghatározása *645.
 FEJERPATÁKY LÁSZLÓ beszéde Schön-herr Gyula ravatalánál 228.
 FERENCZI ZOLTÁN bíráló *63, *591.
 — Dante Vita Nuovája 113, *137.
 — indítványa a magyarországi nyomtatványok bibliographiájának évenként való elkészítése tárgyában *62.

FERENCZI ZOLTÁN: Jelentés a Péczely-pályázatról 21.
 — Jelentés a Semsey-féle Magyar irodalomtörténet-pályázatról 374.
 — Jelentés az özv Vojnits Tivadarné-jutalomról *141, 193.
 Feridun-alapítvány ügyrendi szabályzatának megállapítása *63.
 Feridun-bizottság tagjai a Nyelvtud. bizottság részéről *218.
 FIEDLER JÓZSEF kt. halála *588.
 FINKEY FERENCZ lev. taggá választatik 283, *359.
 Flór-alap kamatainak felhasználása 280, *356.
 — két évi (1907—8) kamatának felhasználása 158.
 FÖGEL JÓZSEF Gorove-jutalmat nyer 274, *355.
 Folyóiratok szemléje 53, 96, 126, 204, 397, 504, 575, 627.
 B. FORSTER GYULA a széphalmi számadások megvizsgálására kiküldeték *138
 Forster-pályázatról jelentés 281, *356.
 FOLDES BÉLA bíráló *592.
 Földhitelintézeti záloglevelek vásárlása 50,000 kor. értékben *361.
 Francia ismertetések a magyar irodalomról 642.

GÁAL JERŐ: Berzeviczy Gergely emlékezete 481.
 — bíráló *592.
 — Jelentés a katasolomiczi Berzeviczy Gergely-ünnepélyről 520, *589.
 — reudes taggá választatik 283, *359.
 GALGÓCZY KÁROLY ötvenéves akad. jubileuma *646.
 GARAY JÁNOS földi maradványainak áthelyezése *473.
 GENERSICH ANTAL: Jelentés az 1906-iki Rózsay-pályázatról 617.
 GEÖCZE ZÓRD: A felületek quadraturájáról *472.
 GERGELY SÁMUEL: Teleki Mihály levelezése 42.
 GOLDZIKER IGNÁC: Jelentés az orientalisták XV. nemzetközi congressusáról 537, *591.
 GOMBOCZ ZOLTÁN: A magyar hangok időtartama *34, 469.
 — Jelentés a Semsey-féle Magyar nyelvtan-pályázatról 367.
 GOMBOS F. ALBIN: Liutprand és a magyarok *472.
 Gorove-pályázatról jelentés 271, *355.
 — pályázatról részletes jelentés, BÉKEFI RÉMIK-től 474.
 Greguss Ágost szobrára gyűjtőív *336.
 GYENES LÁSZLÓ bíráló a Nemz. Színház részéről *592.
 Gyöngyösv István (hibásan László) radvanci emléktáblája *589.

GYULAI PÁL plakette-je 80-ik születésnapjára *218.
 — ötvenéves akad. jubileuma *646.

Hagyományok 1907-ben 151.
 Halottak 1907—1908-ban 256.
 Havasi Imre hagyatéka *362.
 HEGEDÜS ISTVÁN bíráló *63, *218, *592.
 — Jelentés az Ormody Amelie-jutalomról *220, 339.
 — Menander redivivus 529, *590.
 — Titus Vespasianus Strozza és Janus Pannonius 25.
 Hegedüs Sándor emlékünnepele *589.
 HEINRICH GUSZTÁV bíráló *63.
 — Fűtőkári jelentés 302.
 — Jelentés a Kóczán-pályázatról 13.
 — Jelentés a br. Wodiuner-jutalmakról 201, *217.
 HELMERT FRIGYES külső taggá választatik 284, *360.
 Henszlmann Imre emlékszobra *589.
 HERCZEG FERENCZ: A rabszolga 334.
 HODINKA ANTAL Ipolyi-jutalomban részesül 271, *355.
 Hoffmann Pál emlékezete, VÉCSEY TAMÁS-tól *62.
 Horatius tizenhözolcadik epodusa, NÉMETHY GÉZÁ-tól 161, *215.

Igazgató Tanács ülései 1907-ben 237.
 — első ülése febr. 13. *138.
 — második ülése ápr. 30. *360.
 Indítványok: Alapszabályok módosítása tárgyában *255.
 — FERENCZI ZOLTÁN: a magyarországi nyomtatványok bibliográfiájának évenként való pontos elkészítése tárgyában *62.
 — keleti kéziratok összeírása és feldolgozása tárgyában *616.
 Ingatlanok egyenértéke *139.
 International Law Association köszönete *592.
 Intézetek, melyek egyes kiadványokat hivatalból kapnak 247.
 Ipolyi-pályázatról jelentés 270, *355.
 Irodalomtörténeti bizottság előterjesztése az 1712—1900. megjelent összes nyomtatványok bibliográfiájának elkészítése tárgyában *62.
 — 1907-ben 229.
 Ithake, CSERÉP JÓZSEF-től 440.

JAGIĆ VRATISZLÁV kt. hetvenedik születésnapja *589.
 JANGÓS MIKLÓS dr. és ELFER ALADÁR dr. az 1906. évi Rózsay-pályázat alkalmával kapott megbízásunkkal elkészíttek s a kész kéziratot benyújtották 281, *357.
 — a díj nekik odaitéltetik *647.

Jegyzőkönyvek : decz. 61, jan. 109, febr. 137, márcz. 215, ápr. 257, 354, május 362, jún. 472, okt. 588, nov. 644.
 Jegyzőkönyvi mellékletek 474, 520.
 Jelentés az 1907. évi munkásságról 225.
 Jókai Mór alapítványának befizetése *139.
 Jutalomtételek 284, *355.

KALECSINSZKY SÁNDOR: A margitszigeti ártézi kút vizének hőmérsékleti viszonyairól *141, 465.
 Kalevala-fordítás kiadása *217.
KANASUGI HIDEGERO: A hangképző központról *216.
 — ajándéka *220.
KARÁCSONYI JÁNOS bíráló *592.
 Gr. Karátszonyi-pályázatról jelentés, NÉGYESY LÁSZLÓ-tól *220, 343.
KARL LAJOS: Árpád-házi sz. Erzsébet és az üldözött ártatlan nőmondája *215.
 — Magyar szentek életének hatása a Florence-mondára 411.
KATONA LAJOS: A Nyelvemléktár befejezése 5, *61.
 — bíráló *592.
KAUTZ GYULA bíráló *592.
 Kazaliczky Antal fölveszi az 1907-iki Teleki-jutalmat *221.
 Kazinczy Ferencz levelezése XVIII. köt., VÁCZY JÁNOS-tól 555
KÉGL SÁNDOR: Bhagavadgita *219, 434.
KÉKI LAJOS dr. Lévay-jutalmat nyer 270, *355.
 Keleti kéziraták összeírása és tud. feldolgozása *646.
 Keleti Szemle VII. évf. 101., VIII. évf. 102
 Kiadás 1907. decz. 31-én 146.
 Kiadá-okhoz megjegyzések 154.
 Kis Géza dr. részére felolvasási engedély *646.
 Kisebb közlések 92, 142, 469, 626.
KLUPATHY JENŐ lev. taggá választatik 284, *360.
 Gr. Klóbusitzky János alapítványának befizetése *139.
 Kóczán-pályázatról jelentés, HEINRICH GUSZTÁV-tól 13.
KOMAROMY ANDOR: Boszorkányperek oklevéltára 157.
KONT IGNÁCZ: Franciaia ismertetések a magyar irodalomról 642.
KORÁNYI FRIGYES: Újabb adatok a gerincoszlop és gerincz melletti tájék kopogtatási hangjának diagnostikai értékéhez *363.
 Kovács Pál győri emlékünnepe *647.
KOZMA ANDOR bíráló *218, *591.
 Kötségvetés elfogadása *137.
 — 1907. évi bemutatása *138.
 — osztályoké és bizottságoké, 1908-ra 155.
 — tárgyalása a febr. üzszen ülésén *110.

Könyvkiadó Bizottság 1907-ben 234.
 Könyvkiadványok 1907-ben 240.
 Könyvtár 1907-ben 252.
 — számára ajándékok *64, *222, *259, *366, *473, *589, *647.
 Könyvtárak és Múzeumok országos tanácsának szombathelyi közgyűlése *589.
KÖVESLIGETHY RADÓ: A földrendések-ről 312.
 — bemutatja a valparaisói földrendés-ről szóló munkáját *110.
 — Jelentés a nemzetközi sarki bizottság 1908-iki bruxellesi üléséről *472, *473, 487.
 Közgazdasági Szemle 1907. szept. 102., okt. 131, 1908. jan. 208, febr. 211, márcz. 508, ápr. 577, jún. 584, júl. 511, aug. 634.
 Kralovánszky-alapítvány rövid idő alatt leendő befizetése *139.
KRENNER JÓZSEF: Metacinnabarit és Berthierit Nagybányáról *691.
 — Semsey-jutalmat nyer 269, *355.
 Kronecker egyik algebrai tételéről, RADOS GUSZTÁV-tól *472.
KRONECKER HUGÓ külső taggá választatik 284, *360.
KUNZ JENŐ: A jog *61.
 Kun Géza gr. síremlékének photographiája *64.

LAJZKÓ DEZSŐ: Veszprém városa társabb környékének geologiai leírása *363.
LEHR ALBERT bíráló *591.
LENGYEL BÉLA beszéde Than Károly ravatalánál 479.
LENGYEL MENYHÉRT „A hálás utókor“ című drámája Vojnits-jutalmat nyer *258.
 Lévay Emil nyolczvanadik születésnapja alkalmából üdvözlöt *647.
LÉVAY JÓZSEF bíráló *592.
 — beszéde Egressy Gábor emléktáblájának leleplezése alkalmából 628, *647.
 Lévay-pályázat bírálói *592.
 — pályázatról jelentés (Magyarország rétjei és legelői) 281, *357.
 — pályázatról jelentés 269, *355.
 Liutprand és a magyarok, GOMBOS F. ALBIN-tól *472.
 Lóczy LAJOS emlékbeszéde Reclus Elisée felett *141.
 Londoni erkölcsnevelési congressus *589.
 — magyar kiállításon az Akadémia részvétele *218.
LORD KELVIN THOMSON VILMOS k. t. halála *217.
 Lukács Krisztina-pályázatról jelentés 274, *355.

MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR: Jelentés a Semsey-féle Növénytan-pályazatról 396.
 — rendes taggá választatik 283, *360.
 Magyar Földhitelintézetnek köszönet *361
 — Földhitelintézetnél őrzött akad. okmányok és irományok kiválogatása *139.
 Magyar Történeti Színműtár Kóczán Ferencz-alapítványából eddig megjelent művek 142.
 Másodelnök a gondnoki számadások megvizsgálására kiküldetik *138.
 — választás végett elegyes ülés *591.
 Matematikai és Természettudományi Bizottság 1907-ben 233.
 Matematikai és természettudományi osztály ülései 1907-ben 227.
 Mátyás Flórián szobrára gyűjtőív *222.
 MEDVECKY FRIGYES: Tanulmányok Pascalról *472. II. *590.
 Megbízásból készült munkák 1907-ben 243.
 Meghívók tudományos és irodalmi ünnepekre *218, *365, *589.
 MÉHELY LAJOS: A földi kutyák származás- és rendszertana *472.
 — Prospalax prisens, a mai Spalaxok pliocénkori őse *110.
 MELICH JÁNOS: Adalékok a magyar hangtan és helyesírás történetéhez 362.
 — bíráló *592.
 Menander redivivus, HEGEDŰS ISTVÁN-tól 529, *590.
 Messallához írt elegia, NÉMETHY GÉZÁ-tól 593, *645.
 Mészáros Ferencz m. földhitelintézeti könyvvivő tiszteletdíja *361.
 Mészáros GYULA: Csuvasok és tatárok közt a Volga-vidéken *364.
 — részére felolvasási engedély *259.
 MIKSZÁTH KÁLMÁN nagyjutalmat nyer 265, *354.
 Millennáris emlékműre a kormánytól kért feliratok *647.
 MITTICH AUGUSZTA és TANGL FERENCZ: Újabb vizsgálatok az embryo-anyag és energia forgalmáról *62.
 MONOD GÁBOR külső taggá választatik 283, *360.
 Nadasdy-pályázat bírálói *591.
 Nagygyűlés jegyzőkönyvei *354.
 Nagygyűlési körlevél *219, 223.
 Nagyjutalom- és Marczibányi-mellékjutalomról jelentés 260, *354.
 — ügyrendi szabályzatának módosítása *217.
 NÉGYESY LÁSZLÓ bíráló *63, *591.
 — Jelentés a gr. Karátsonyi-pályazatról *220, 343.
 Nekrologok 223, 479, 526.

NÉMETHY GÉZA: Horatius tizenhatszázadik epodusa 161, *215.
 — letétje tudományos fölfedezése el-sőbbségének biztosítása végett *218.
 — Ovidius és Lygdamus 65, *109.
 — A Messallához írt elegia szerzőjéről 593, *645.
 Nemzetgazdasági Bizottság 1907-ben 238.
 Nemzeti Színház Teleki-bíráói *592.
 Néprajzi Társaság segélyének leszállítása *217.
 New-yorki Public Library számára kiadványok *218
 Nyelv és széptudományi osztály ülései 1907-ben 225.
 Nyelvelméltár befejezése, KOZMA LAJOS-tól 5, *61.
 Nyelvtudomány I. köt. 3. f. 58. 4. f. 59.
 Nyelvtudományi bizottság 1907-ben 229.
 Nyelvtudományi Közlemények 1907. 1—2. füzet. 107. 3. f. 108.

Ökmányok és irományok kiválogatása a M. Földhitelintézetnél *139.
 Öltványi-pályázat bírálói *592.
 ÓNODI ADOLF: A gége idegeinek táblái *140.
 Ordódy István Károly alapítványtevő halála *588.
 Ormody Amelie-jutalomról jelentés, HEGEDŰS ISTVÁN-tól *220, 339.
 ORTVAY TIVADAR a Történelmi bizottság tagjává választatik *63.
 — bíráló *592.
 — emlékbeszéde Csaplár Benedek felett *258.
 — emlékbeszéde Wosinszky Mór felett *110.
 Osztályok és bizottságok költségvetése 1908-ra 155.
 Ovidius és Lygdamus, NÉMETHY GÉZÁ-tól 65, *109.
 Összes ülések 1907-ben 234.
 — 1907. decz. *62, 1908. jan. *110, f-br. 137, *141, márcz. *216, *220, *257, máj. *364, jún. *473, okt. *588, nov. *644.

Pályamunkák bírálói *591.
 — szept. 30-ig beérkezett *589.
 Pályaművek, szept. 30-ig beérkezett 518.
 Pályázási szabályok 296.
 Pályázások eldöntése 1907-ben 238.
 — eldöntéséről jelentés 260.
 Pályazatról értesítés 111, 112.
 PÁRAY JÓZSEF alkönyvtárnokká kinevezetik *218
 — a Nyelvtudom. bizottság r. tagjává választatik *646.
 — lev. taggá választatik 283, *360.
 Párbajellenes szövetség meghívója *473.
 Pascalról tanulmányok, MEDVECKY FRIGYES-től *472. II. *590.

- Passivum 1907. decz. 31-én 145.
- PASTEINER GYULA: Középkori építészetiink topographiája 85, *109.
- PECZ VILMOS: Az irodalmi nyelv kérdése a mai görögöknél *648.
- Péczely József felett gyászbeszéd, TOLDY FERENCZ-től 500.
- Péczely-pályázatról jelentés, FERENCZI ZOLTÁN-tól 21.
- Pénztár állása 1907-ben 255.
- Pénztári számadás 1907-ről 143.
- Pénztárvizsgáló-bizottság jelentése *361.
- Pesthy Gábor származása, IFJ. SZINNYEY JÓZSEF-től 122, *137.
- Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy-pályázatának bírálói *592.
- PETZ GEDEON bíráló *592.
- Philosophiai, társadalom- és történettudományi osztály ülései 1907-ben 226.
- PINTÉR JENŐ dr. Semsey-féle másodjuttalmat nyer 269, *355.
- PLATZ BONIFÁCZ lev. taggá választatik 283, *359.
- POLNER ÖDÖN lev. taggá választatik 283, *359.
- PRINZ GYULA: A középponti Tien-san északi részének pleistocén képződményei *645.
- RADOS GUSZTÁV: Adalékok az egységgyökök elméletéhez *140.
- Kronecker egyik algebrai tételéről *472.
- RÁKOSI JENŐ beszéde Falk Miksa ravatalánál 526.
- RÁTZ ISTVÁN székf.: Az izmokban élősködő véglények és a magyar faunában előforduló fajaik *257.
- Rechts Elisée emlékezete LÓCZY LAJOSTól *141.
- RÉTHY MÓR: A fémek erőltetési vonalairól *645.
- RÉVÉSZ GYULA: Vizsgálatok a kritikus és a szinkritikus közötti viszonyról *62.
- RIEDL FRIGYES bíráló *592.
- RIESZ MARCZELL: A hatványsorok elméletéhez *216.
- Román-hagyatékhoz tartozó Szernyemocsár-rész bérbeadása *139.
- Rózsay-pályázat kihirdetése 111.
- 1906. évi pályázatról jelentés 281, *357, 617.
- 1908. évi pályázatról jelentés 281, *357.
- Rökk-alap kamatairól jelentés 280, *356.
- SALEMANN KÁROLY külső taggá választatik 283, *360.
- SALKOWSKY ERNŐ külső taggá választatik 284, *360.
- Sámuel-díj bírálói *592.
- díjról jelentés 269, *355.
- Saussure Césare emlékiratainak kiadására THALY KÁLMÁN megbízást nyer 280, *356.
- följegyzései II. Rákóczi Ferencz rodostói éveiről 158.
- SCHAFARZIK FERENCZ emlékezésede Schmidt Sándor felett *591.
- Jelentés a Semsey-féle Ásványtan-pályázatról 391.
- SCHLESINGER LAJOS: Lineare Differentialgleichungen cz. művének bemutatása *363.
- Schlesischer Alterthumsverein ötvenéves jubileuma *64, *218.
- SCHMIDT JÓZSEF a Nyelvtud. bizottság segédtaggá választatik *218.
- Sámuel-díjat nyer 269, *355.
- Schmidt Sándor emlékezete, SCHAFARZIK FERENCZ-től *591.
- SCHÖNHERR GYULA I. t. halála *220.
- Segélyezések 1907-ben 243.
- Semsey-pályázat irodalomtörténeti bizottságába FERENCZI ZOLTÁN választatik *218.
- pályázatról jelentés 265, *354.
- pályázatról bírálói jelentések 367.
- SEPRÓDI JÁNOS részére felolvasási engedély *259.
- SICKEL TIVADAR kt. halála *258.
- SIMONYI ZSIGMOND bíráló *592.
- Die ungarische Sprache 155.
- Révai Grammatikájának III. kötete *61.
- STAUDNER GYULA egyet. hallgató könyvtalomban részesül 282, *357.
- STEIN AURÉL újabb levelei 92.
- Szabad Lyceum meghívója *473.
- SZABOLCSKA MIHÁLY elnyeri az Ormody Amélie-juttalmat *220.
- köszönő levele *258.
- lev. taggá választatik 283, *360.
- SZACSVAY IMRE bíráló a Nemzeti Színház részéről *592.
- SZÁDECZKY BÉLA: I. Apaffy Mihály fejedelem udvartartása I. köt. 157.
- részére felolvasási engedély *259.
- SZÁDECZKY LAJOS: A székely határőrség szervezése 1762—1764 157, *590, 602.
- Jelentés az Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet közgyűléséről 469.
- SZAKÁLL ZSIGMOND egyet. hallgató könyvtalomban részesül 282, *357.
- Számadások, 1907. évi bemutatása *138.
- megvizsgálására kiküldött bizottság *138.
- pénztárvizsgáló bizottság jelentése *361.
- Gr. SZÉCHENYI BÉLA ajándéka a Széchenyi-múzeumnak *139.
- pénztár-vizsgálatra kiküldetik *138.
- Széchenyi-szövetség meghívója *258.
- Székfoglalók, meg nem tartott, ügyében javaslat kidolgozása *64.
- Személyes járandóságok részletezése 1908-ra 160.

Szendrő vára, BOROVSKY SAMU-tól *215.
SZENTKLÁRAY JENŐ: A szerb monostoregyházak történeti emlékei Dél-Magyarországon 78, *109.
 — Brocky Károly festőművész élete 35.
 Széphalmi számadások megvizsgálásáról jelentés *361.
SZEREMLEI SAMU lev. taggá választatik 283, 359.
SZILÁDY ÁRON bíráló *592.
 — Két glossás codexről *644.
 Szilágyi Dezső síremlékének leleplezése *592.
SZINNYEY JÓZSEF bíráló *592.
 — ifj. Pesthy Gábor származása 122, *137.
 Szótári Bizottság 1907-ben 233.
 Tagajánlások beküldése *219.
TAGÁNYI KÁROLY bíráló *592.
 Tagok, újonnan választottak, köszönő levele *365.
TAKÁTS SÁNDOR: Hajdú, haramia és martalóc 320.
TANGU FERENCZ: a) A tyúktojás héjának változása keltés közben. — b) A caseinok összetételéről *141.
 — és **MITUCH AUGUSZTA:** Újabb vizsgálatok az embryo-anyag és energia forgalmáról *62.
TANGL KÁROLY: A gázok dielektromos állandójáról. II. közl. *62.
 — lev. taggá választatik 284, *360.
 Tarczy Lajos pápai emlékműnépére küldött akad. tagok *64.
TÉGLÁS GÁBOR: Pannonia limesének történetéből Vespasianusig *363.
 Teleki Mihály levelezése, **GERGELY SÁMUEL**-től 42.
 Teleki-pályázat bírálói *591.
 — pályázatra jelgés levél nélkül beküldött XXI. sz. pályamű *592.
 — pályázatról szóló jelentés, **BAYER JÓZSEF** től 177, *216.
TEZNER ERNŐ és **ROSTA JÁNOS:** Suspendiók fagyáspontcsökkenése *363.
THALY KÁLMÁN megbízást nyer Césare de Saussure emlékiratának kiadására 280, *356.
 — tiszteletre a magyar keleti tengerhajózási részv. társaságtól készített érem *366.
THAN KÁROLY: Az elektrolysis elméletéhez 51.
 — akad. másodelnök külföldre utazása *141.
 — másodelnök halála *588.
 — ravatalánál mondott beszédek 479.
P. THEWREWK EMIL bíráló *591.
 Titus Vespasianus Strozza és Janus Pannonius, **HEGEDŰS ISTVÁN**-tól 25.
TOLDY FERENCZ: Gyászbeszéd Péczely József felett 500.
TOLNAI VILMOS a Szótári bizottság előadójává választatik *173.

TOLNAI VILMOS a Nyelvtud. bizottság r. tagjává választatik *646.
 — lev. taggá választatik 283, *360.
 Történelmi Bizottság 1907-ben 230.
 Történelmi Társaság ügyében szerződés megújítása és a segély. fül emelése *63.
TREITZ PÉTER és **THAISZ LAJOS** társzerzők halálfizást nyernek 218, *357.
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN egyet. hallgató könyvtalomban részesül 282, *357.

Ullmann-pályázatról jelentés 278, *355.

Ügyész bejelentései *139.
 — évi jelentése *361.
 Ügyészi számadások megvizsgálásáról jelentés *361.
 Ügyrend ezentúl az Almanachban tétetik közé *111.
 — revisiója *110.
 Ülések 1907-ben 225.
 — 1907. decz. 61, 1908. jan. 109, febr. 137, márcz. 215, ápr. 257, 354, máj. 362, jún. 472, okt. 588, nov. 643.
 Üléssor 1909-re *646.
 Ünnepeles közgyűlés programjának bemutatása *361.

VÁCZY JÁNOS lev. taggá vála ztatik 283, *360.
 — **Kazinczy Ferencz** levelezése XVIII. köt. 555.
 — székfoglaló: A nyelvújítás győzelme *648.
 Vagyommérleg 1907. decz. 31-én 144.
 Választásokról jelentés 282, *358.
VARGHA GYULA bíráló *592.
VÉCSY TAMÁS emlékbeszéde Hoffmann Pálról *62.
 Velencei Marciana nemzeti könyvtár részére ajándékozott kiadványok *589.
 Veszprém városa tágabb környékének geológiai leírása, **LACZKÓ DEZSŐ**-től *363.
 Veszteség- és nyereményszámla 1907. decz. 31-én 146.
VIKÁR BÉLA: Ka'levala fordítása *217.
VISZOTA GYULA: Bajza levele Széchenyibe az „Auróra“ és „Tudománytár“ ügyében 81.
 Vitéz-pályázatról jelentés 277, *355.
 — pályázatról bíráló jelentés, **ANGYAL DAVID**-től 522.
 Vizer János lengyel-tanító Wodianer-jutalomban részesül *217.
 Özv. Vojnits Tivadarné-jutalomról jelentés, **FERENCZY ZOLTÁN**-tól *141, 193.
 — pályázat bírálói *63.
 — pályázat új bíráló-bizottsága *217.
 — pályázatról jelentés, **ALEXANDER BERNÁT**-tól 350.

Vörösmarty Mihály szobrának leleplezése alkalmából az elnök beszéde *364.

Wahrman József alapítványa *221.

WARTHA VINCZE akad. másodelnökké választatik *645.

WITTMANN FERENCZ lev. taggá választatik 284, *360.

Wodianer-jutalmak átadása *257.

— jutalmakról jelentés, HEINRICH GUSZTÁV-tól 201, *217.

WOLF MIKSA külső taggá választatik 284, *360.

Wosinszky Mór emlékezete ORTVAY TIVADAR-tól *110.

— szobrára gyűjtőív *222.

ZELLER EDUÁRD kt. halála *220.

ZEMPLÉN GÉZA: A kaliumpermanganat hatása cellulózra 52.

— Erdei fák levelének nitrogén-tartalmáról *591.

ZEMPLÉN GYÖZŐ kiküldetik a faenzai Torricelli-ünnepélyre *592.

— lev. taggá választatik 284, *360.

— megbízást nyer az 1908. évi Rózsay-pályázaton 282, *357.

ZIMÁNYI KÁROLY: Egy gömörmezei foszfátról *62.

ZORÁD ISTVÁN művének a Forster-jutalom kiadatatik 281, *356.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XIX. KÖTET.

1908. Január 15.

1. FÜZET.

A Magyar Tudományos Akadémia belső tagjai
1908 január 1-én.

Elnökség:

Berzeviczy Albert ig. és t. t., elnök.
Than Károly ig. és r. t., másodelnök.
Heinrich Gusztáv r. t., főtítkár.

Igazgató-tanács:

*Az Igazgató-Tanács
választottjai:*

Gr. Dessewffy Aurél.
Gr. Apponyi Sándor t. t.
Semsey Andor t. t.
Gr. Csáky Albin.
Vaszary Kolos Ferencz.
Gr. Teleki Géza.
Széll Kálmán.
Szögyény-Marich László.
József főherczeg.
Samassa József.
11. Gr. Andrássy Dénes.

Az Akadémia választottjai:

Gr. Széchenyi Béla t. t.
Gyulai Pál t. t.
Szily Kálmán r. t.
Kautz Gyula r. t.
Fraknói Vilmos r. t.
Beöthy Zsolt r. t.
Vámbery Ármin t. t.
Wlassics Gyula r. t.
Br. Forster Gyula t. t.
Pauer Imre r. t.
b. Eötvös Lóránd r. t.
12. Plósz Sándor t. t.

I.

Nyelv- és széptudományi osztály:

Osztályelnök: Goldziher Ignác r.
Osztálytitkár: ifj. Szinnyei József r. t.

Tiszteleti tagok:

Joannovics György. Pónori Thewrewk Emil.
Vámbery Ármin ig. t. Lévay József.
Gr. Apponyi Sándor ig. t. 6. Gyulai Pál ig. t.

A) Nyelvtudományi alosztály : B) Széptudományi alosztály :

Rendes tagok :

Goldziher Ignác.
 Simonyi Zsigmond.
 Ifj. Szinnyei József.
 Bartal Antal.
 Pecz Vilmos.
 6. Asbóth Oszkár.

Levelező tagok :

Bánóczy József.
 Lehr Albert.
 Munkácsi Bernát.
 Csengeri János.
 Némethy Géza.
 Kúnos Ignác.
 Petz Gedeon.
 Hegedűs István.
 Négyesy László.
 Zolnai Gyula.
 Gyomlay Gyula.
 Katona Lajos.
 Melich János.
 Gombocz Zoltán.
 Kégl Sándor.
 16. Vári Rezső.

Rendes tagok :

Szilády Áron.
 Beöthy Zsolt ig. t.
 Heinrich Gusztáv, főtitkár.
 Baksay Sándor.
 Bereczik Árpád.
 6. Pasteiner Gyula.

Levelező tagok :

Gr. Zichy Ágost.
 Bogisich Mihály.
 Mikszáth Kálmán.
 Rákosi Jenő.
 Badics Ferencz.
 Riedl Frigyes.
 Bayer József.
 Id. Szinnyei József.
 Herczeg Ferencz.
 Endrődi Sándor.
 Kozma Andor.
 Jánosi Béla.
 Haraszi Gyula.
 Ferenczi Zoltán.
 15. Dézsi Lajos.

II.

A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok osztálya.

Osztályelnök: Thaly Kálmán rt.

Osztálytitkár: Pauer Imre ig. és rt.

Tiszteleti tagok :

B. Nyáry Jenő.
 Gr. Apponyi Albert.
 Br. Forster Gyula, ig. t.
 Plósz Sándor ig. t.
 Fabriczy Kornél.
 Berzeviczy Albert, elnök.
 Fraknói Vilmos ig. t.
 8. Thaly Kálmán.

A) Bölcs. és társad. alosztály. B) Történettudományi alosztály.

Rendes tagok :

Kautz Gyula ig. t.
 Vécsey Tamás.
 Pauer Imre ig. t.
 Wlassics Gyula, ig. t.
 Láng Lajos.

Rendes tagok :

Károlyi Árpád.
 Hampel József.
 Pór Antal.
 Fejérpataky László.
 Thallóczy Lajos.

Concha Győző.
Földes Béla.
Nagy Ferencz.
Gr. Andrásy Gyula.
10. Vargha Gyula.

Zsilinszky Mihály.
Csánki Dezső.
Karácsonyi János.
Ballagi Aladár.
10. Ortway Tivadar.

Levelező tagok:

Falk Miksa.
Matlekovics Sándor.
György Endre.
Kozma Ferencz.
Kováts Gyula.
Medveczky Frigyes.
Réthy László.
Óvári Kelemen.
Alexander Bernát.
Kolosvári Sándor.
Asbóth János.
Farkas Lajos.
Edvi Illés Károly.
Nagy Ernő.
Böhm Károly.
Gaal Jenő.
Balogh Jenő.
Grosschmid Béni.
Reiner János.
Thirring Gusztáv.
Kunz Jenő.
Ferdinándy Géza.
Magyary Géza.
Vizaknai Antal.
Balogh Artúr.
26. Bernát István.

Levelező tagok:

Myskovszky Viktor.
Szentkláray Jenő.
Csontos János.
Bunyitay Vincze.
Téglás Gábor.
Szádeczky Lajos.
Nagy Gyula.
Óváry Lipót.
Márki Sándor.
Marczali Henrik.
Komáromy András.
Békefi Remig.
Schönherr Gyula.
Tagányi Károly.
Borovszky Samu.
Csoma József.
Fináczy Ernő.
Wertheimer Ede.
Nagy Géza.
Agyal Dávid.
Kollányi Ferencz.
Szendrei János.
Erdélyi László.
Sebestyén Gyula.
Mihalik József.
Takáts Sándor.
27. Kuzsinszky Bálint.

III.

Mathematikai és természettudományi osztály.*Osztályelnök:* Entz Géza rt.*Osztálytitkár:* König Gyula rt.*Tiszteleti tagok:*

Gr. Széchenyi Béla ig. t.
Semsey Andor ig. t.
Konkoly-Thege Miklós.
B. Podmaniczky Géza.

Gr. Teleki Samu.
Fehér Ipoly.
Duka Tivadar.
8. Lenard Fülöp.

A) Math. és phys. alosztály.

Rendes tagok:

Than Károly ig. t., másodelnök.
 Szily Kálmán, főkönyvtárnok.
 B. Eötvös Loránd.
 Kónig Gyula.
 Wartha Vincze.
 Fröhlich Izidor.
 Schuller Alajos.
 Lengyel Béla.
 Kherndl Antal.
 Réthy Mór.
 Illosvay Lajos.

12. Rados Gusztáv.

Levelező tagok:

B. Mednyánszky Dénes.
 Schulhof Lipót.
 Balló Mátyás.
 Rónai Horváth Jenő.
 Schenek István.
 Gothard Jenő.
 Vályi Gyula.
 Fabinyi Rezső.
 Zipernovszky Károly.
 Kosutány Tamás.
 Hankó Vilmos.
 Schulek Frigyes.
 Kövesligethy Radó.
 Kürschák József.
 Winkler Lajos.
 Farkas Gyula.
 Tötössy Béla.
 Bugarszky István.
 Hoor-Tempis Mór.
 Kalecsinszky Sándor.
 Schlesinger Lajos.
 Bodola Lajos.

23. Buchböck Gusztáv.

B) Természetrajzi alosztály.

Rendes tagok:

Krenner József.
 Entz Géza.
 Thanhoffer Lajos.
 Horváth Géza.
 Klug Nándor.
 Koch Antal.
 Klein Gyula.
 Lóczy Lajos.
 Lenhossék Mihály.
 10. Genersich Antal.

Levelező tagok:

Galgóczy Károly.
 Chyzer Kornél.
 Böckh János.
 Bedő Albert.
 Korányi Frigyes.
 Mocsáry Sándor.
 Inkey Béla.
 Daday Jenő.
 Paszlavszky József.
 Brusina Spiridion.
 Török Aurél.
 Bókay Árpád.
 Franzenau Ágoston.
 Ónodi Adolf.
 Mágócsy-Dietz Sándor.
 Kétly Károly.
 Apáthy István.
 Jendrássik Ernő.
 Méhely Lajos.
 Pertik Ottó.
 Istvánffi Gyula.
 Tangl Ferencz.
 Schafarzik Ferencz.
 Rátz István.
 Hollós László.
 Zimányi Károly.

27. Lörenthey Imre.

A Nyelvelméltár befejezése.

(Kivonat *Katona Lajos* lt. 1907 decz. 2-án betérjesztett jelentéséből.)

A Nyelvelméltár XV. kötetével befejeződik az 1874-ben megindított sorozat. A XV. kötetet tizenhét évnyi időköz választja el az előzőtől. Ez idő alatt — immár annak is tíz esztendeje, — elvesztettük a magyar nyelvtudomány jelesét, Volf Györgyöt, ki az előző köteteket egynek, a III-iknak hiján sajtó alá rendezte és nagybecsű bevezetéseivel megvilágította.

A jelen kötetben összesen hat nagyon különböző terjedelmű codex kerül közlésre. Közülök csak kettő, a székelyudvarhelyi és a Lázár Zelma codex, látnak ezúttal először napvilágot. A többi négy már közölve volt, részint a *Régi Magyar Nyelvelmélek* IV-ik kötetében (Guary c.), részint önálló kiadványban (Nádor c.), részint egyes folyóiratokban (Birk c. és Piry hártya.) Újabb kiadásukat a Nyelvelméltár egyöntetű sorozatába való felvétel szükségén kívül még az a körülmény is javasolta, hogy jórészt nehezen hozzáférhető, vagy már fogytán levő kiadványokban vannak lenyomtatva.

A jelen kötetben az első helyen álló *Székelyudvarhelyi Codex* kiadását 1886-ban a Nyelvtudományi Bizottság e nyelvelmélkünk fölfedezőjére, Szabó Samura bizta, ki nagy buzgalommal látott e földathoz, azt egész a bevezetés megírásáig meg is oldotta, de a már részben kinyomtatott íveknek megjelenését nem érthette meg. Elárvult hagyatékának közreadására és a kötet többi darabjainak sajtó alá rendezésére a Nyelvtudományi Bizottság az 1906. év vége felé engem szólított fel. A Székelyudvarhelyi c. eredeti kéziratának időközben majd hogy a nyoma nem vészett és ez is hátráltatta egyideig a kiadást. Dr. Lukinich Imre, a ki újból rábukkant, egyideig azt hitte, hogy ő a felfedezője. Mindenesetre neki köszönhető, hogy a nyomtatvánnyal leendő újabb egybevetés céljára megint az Akadémia rendelkezésére állott a kézirat. Addig is, míg a kötet el nem készült, a codex kétszáz példányban, Simonyi Zsigmond nyelvtudományi és Lukinich Imre irodalomtörténeti bevezetésével látott napvilágot a jelen év folyamán.

A codex a székelyudvarhelyi róm. kath. főgymnasium tulajdona, a hová a XIX. század első felében kerülhetett; 1810-ben még a gyergyó-szentmiklósi róm. kath. plébániáé, vagy a plébános Fantsali Dánielé volt. Lukinich Imre valószínűnek tartja, hogy eredetileg is a székelyudvarhelyi jezsuita collegiumé lehetett, mely a rendnek 1773-ban történt eltöröltetése után a főkormány-szék kebelében alakult „catholica commissio“ vezetése alá került. Itt tanított 1792-ben Fantsali Dániel, ki plébánossá kinevezése után a codexet magával vihette és mikor 1822-ben a székelyudvarhelyi gymnasium igazgatója lett, megint annak a könyvtárába kebelezte be az értékes nyelvelmékeket. A codex korábbi sorsáról sem annak bejegyzései, sem egyéb nyomok nem adnak fölvilágosítást. Külsőségeiből itt csak a következő fontosabb adatokra szorítkozunk. Alakja kis 8-adrét, anyaga papír, kötése közel egykorú préselt barna bőrrel bevont fatábla; leveleinek mai száma 188 (tehát 376 lap), de eredetileg jóval több lehetett. Benne, a későbbi bejegyzéseket és befirkalásokat nem számítva, hat kéz írása különböztethető meg. Legtöbbet írt az első kéz és ennek az írása a codex legérdekesebb része. E ma 116 levélre terjedő rész két darabra oszlik. Mind a kettő *Nyujtódi András* Ferencz-rendü szerzetesnek nem csupán a keze munkája, hanem a saját fordítása is. Nyujtódi András a codex 102. lapján nevezi meg magát, míg az előző lapon írásának keltéül az 1526. évet jelöli meg. Dr. Lukinich Imre erről a Nyujtódiról elismerést érdemlő szorgalommal szedegetett össze minden kinyomozható adatot. Ez adatokból a legfontosabbak hogy Andrásunk a XV—XVI. században Erdélyben nagy szerepet játszó Nyujtódi-család egyik tagja, a mely család eredetileg a háromszék-megyeyi (kézdíszéki) Nyujtód községből származik. Nyujtódi András 1509—10-ben Krakkóban tanult. Az 1509. téli félévben a magyar bursa ifjainak seniorja lett; erről a tisztról azonban még ugyanabban a félévben lemondott, de mint consiliarius továbbra is a bursa kebelében maradt. Valószínűleg még 1510-ben otthagyta a krakkói egyetemet; legalább későbbi szerepléséről, vagy további ott tartózkodásáról semmi tudomásunk sincs. Azt sem tudjuk, hogy mikor lépett Szt. Ferencz rendjébe és hogy szerzetesi éveit hol töltötte. Aziránt is homályban maradunk, hogy a codexnek reá eső részét hol írta; de azt már maga mondja el i. h., hogy írásának első felét, Judit könyvét, a saját huga, Nyujtódi Judit számára írta, értsd: fordította az *d y a k y b ő t t v r ő l* ez magyar nélvre. Judit apáca volt és alighanem Szent-Ferencz női szerzetének, a klarisszák rendjének tagja. Legalább ezt következtethetjük a második kéz írásának végén levő megjegyzésből, mely 1528-ban Tövisen kelt.

Nyujtódi András Judit könyvén kívül még III. (Szt.) Ince-

pápa egy munkáját is fordította, illetőleg szabadon dolgozta át. Ez elmékedést az örök bölcsőségnek fundamentomanak czímezi.

A második kéz, mint az imént láttuk, valószínűleg Nyujtói Judité. Ő már kétségtelenül csak másolta, nem maga fordította. annál kevésbbé szerzette, a *halálról* szóló szép elmékedést, codexeink e tárgyú értekezéseinek e valóságos gyöngyét. Lukinich Imre e darabot eredetinek véli, s nézetét arra alapítja, hogy e szerinte csonkán maradt tractatusban egy helyt (309. l.) Szt. Imre „király“ is említve van s „hogy a példák megválasztásában legalább részben, közvetlenül a középkori íróktól használt forrásokból merit.“ A *Vitae Patrum*-ra való hivatkozások azonban, melyekkel Lukinich idézett bevezetése végén e nézetét támogatja, annak igazolására nem alkalmasak, mert már közben szerkezetekből való eredetüket árulják el. Az egész elmékedés gondolatmenete is annyira hasonló részint Temesvári Pelbárt és a Discipulus (Herolt János) egy-egy beszédéhez, részint Dionysius Carthusiensisnek a négy utolsó dologról szóló munkája némely fejezeteihez, hogy az eredetiség érdemét e tractatus ismeretlen szerzőjétől is alighanem el fogja vitatni a további kutatás.

Ugyancsak a *Vitae Patrum*ból vett példákkal van megfüzdve és jórészt közhelyekből épül fel az engedelmeesség-ről szóló elmékedés, mely a 313—322. lapon a harmadik kéz írása és szintén latinból való fordításnak látszik.

A következő darabot, a negyedik és ötödik kéz írta. Ez egy Szt. Anselmnek tulajdonított elmékedés arról, minő veszedelmes a szerzetes-embernek ismét a világba térnie. Érdekesebb a codex utolsó darabja, a hatodik kéz írása, mely néhány kiszakadt levél után csonkán kezdődik és ugyancsak csonkán végződik. E tíz levélnyi töredék a vasárnapokra rendelt evangéliumok egyrészét tartalmazza, mint már Simonyi Zsigmond is észrevette ugyanazon szöveg szerint, a melyből jóval többet őrzött meg a Döbrentei codex 257—494 ll.

A *Guary codex* jelen újabb kiadása főképp abban tér el a Döbrenteitől való első közléstől a Régi Magyar Nyelv emlékek IV. kötete első felében (1846), hogy a Nyelvelméltár egyöntetű jelölését alkalmazza. Külsőségeit, eredetét és tartalmát részletesen ismertette az első kiadó, kinek nézetét a codex korát illetőleg máig sincs okunk nagyjában el nem fogadni, minthogy erre vonatkozólag sem olyan újabb adat nem merült fel, a mely e nézetet megdöntené, de olyan sem, a mely azt megerősítené. Nézetünk szerint abban kétségtelenül igaza van Döbrenteinek, hogy a codex nem lehet régibb 1482-nél. Felső korhatárul a Nádor codex iratásának éve, tehát 1508 kínálkozik, ha ahhoz

a föltevéshez csatlakozunk, hogy ennek a Guary codexszel párhuzamos része az utóbbiból való másolat. E feltevés mellett azonban az a másik sem valószínűtlen, hogy mindkettő közös eredetinek a másolata; csakhogy a Guary c.-ben levő darab egy-két évtizeddel régibb keletű, mint a Nádor c. megfelelő része.

E két codexnek a Nyelvelméltár ugyanazon kötetében történt újabb kiadása már e párhuzamos részek miatt is igen célszerű volt. Így legalább nem kellett, mint annak idején Döbrenteinek, az elején csonka Guary codex kiegészítése kedvéért a Nádor codex szintén csonka, de mégis teljesebb elejének egy darabját amannak elejébe nyomatnunk. Csupán a Nádor codex illető darabjánál hivatkozunk sor alatti jegyzetben a Guary c. párhuzamos lapjaira.

A Guary c. újabb kiadását még néhai Volf György válalta magára s az ő felügyelete alatt ki is szedték; a szedés azonban a Székelyudvarhelyi c. ival együtt szintén vagy másfél évtizeden át hevert a nyomdában. Egy része össze is dőlt, de egyébként is gondos revisióra szorult, a mit az Akadémia tulajdonában lévő eredetivel való pontos egybevetés alapján végeztem.

A *Nádor Codex* éppen félszáz évvel ezelőtt jelent meg először Toldy Ferencz kiadásában, mint a pesti egyetem ünnepi hódolata, I. Ferencz József és hitvese első együttes magyarországi látogatása alkalmával (1857. Budán). Toldy sajtószertű gót betűkkel igyekezett az eredetinek írását némileg utánoztatni, a mi azonban csak vajmi tökéletlenül sikerült. A jelen kiadásnál itt is a Nyelvelméltár egyöntetű jelölésével irtuk át az eredetinek betűit, a hol ezek nem voltak pontosan utánozhatók.

A kis 8-adr., egykorú zöld bársonnyal bevont fatáblás kötésű vaskos codex a budapesti egyetemi könyvtár tulajdonába Winkler Mihály ajándékából került, a ki ugyanazon könyvtárnak a saját nevét viselő és a Weszprémi-codexet is hagyományozta. Régebben a pozsonyi klarisszáké volt, hozzájuk pedig e rend óbudai kolostorából kerülhetett az apáczáknak a mohácsi vész után való menekülésekor. Írója egy a Simor c. és a debreczeni c. egy részének írójával. Az elején és több helyütt a belsejében is hiányzik néhány levél, néhány pedig üresen maradt. A meglevő levelek száma 353 (706 lap.) Tartalma nagyon vegyes és igen érdekes. Legérdekesebb darabjai nyelvtudományi szempontból a más codexekkel párhuzamos részek, különösen a Winkler codexben lévővel szorul-szóra egyező Passio és Mária siralma, továbbá a különböző szentek legendái, köztük kivált Sz. Eleké, mely nem kevesebb mint hat codexünkben van meg, de mindenütt más-más fordítás szövegében. Irodalomtörténeti szempontból azonban nem ezek, hanem a Passio és a Mária siralma közé

ékelődő darab (307—342. l.) a legértékesebb, a mely két egymással latin eredetijökben is sokszor együtt járó, nagyon elterjedt középkori költeménynek a fordítása. Ezek a *világ állhatatlanságáról* és a *Lélek meg a Test vitájáról* szólnak, mely utóbbi *Visio Philiberti* néven ismeretesebb. Futólag szóltam már e helyen róluk néhány hóval ezelőtt „Túlvilági látomások codexeinkben“ czímű értekezésemben, melynek kivonata az Akadémiai Értesítő 1907: 500—507. l. jelent meg. A legendák, mint már Toldy helyesen kimutatta a codex forrásaira is kiterjeszkedő bevezetésében, többnyire a *Legenda aurea* fejezetein alapszanak, néhánynak kivételével, melyek részint még ismeretlen, részint már azóta kinyomozott más forrásokból vannak merítve.

A hazai zenetörténelem szempontjából kiváló érdekűnek hitte még Toldy annak idején a Nádor c. végén lévő két egyházi ének latin és magyar szövege alatti hangjegyeket, melyeket ő is, mi is a Mátray Gábor megfejtése szerint közlünk. Annyiban mindenesetre nevezetesebbek e hangjegyek, hogy legrégebb ilyenemű, t. i. magyar szöveget kísérő emlékeink. A dallamok, valamint a latin eredetiben is meglévő Hymnus-szövegek magyarföldi származásához azonban kétség fér. Az egyházi hymnologia mai, hasonlíthatatlanul kiterjedtebb ismerete és óriási anyaggyűjteménye segítségével e kérdést is mielőbb könnyű lesz eldönteni.

A *Lázár Zelma codex* a Lázár-család egy nőtagjától, Lázár Zelma úrnőtől került Lóczy Lajos közbenjárásával az Akadémia könyvtárába. Első leírását a codex bemutatása alkalmával, 1896 február 6-án Szily Kálmán, akkori főtítkárr adta (Akad. Értesítő 1896: 139—142. l.). Az utolsó levél alján olvasható bejegyzés szerint codexünk 1638-ban valami Thamás Gergelyé lehetett, aki a mondott évben fordított 19, tehát 91 évesnek írja magát. A codexben több helyütt is előfordul a Martinus Lazarus név, még ugyancsak a XVII. századra valló irással; kéziratunk tehát ez időben már a Lázár-család birtokában volt.

Hogy eredetileg kié lehetett s kiktől és kiknek számára iratott, azt csak sejtteni lehet az egyes imádságokban levő célzásokból, melyek ezt a codexet is, mint a jelen kötetben levők közül még legalább hármat, szintén Ferencz-rendi eredetűnek gyaníttatják. A 92. levél versóján olvashatókból pedig Szilyvel mi is azt következtetjük, hogy Katalin nevű nőé, alighanem apáczáé volt e 115 levélnyi, 16r. kis könyv, melyet hat kéz irogatott össze még okvetlenül a XVI. század első felében, de talán inkább a második, mint az első negyedében.

A codexnek imádságokból, elmélkedések- és legendákból álló tartalma sokszorososan érintkezik más codexeink egyes darabjaival. A szembeszökőbb párhuzamos helyeket már Szily Kálmán ismertetése felsorolta. Ezek közül a legtöbbször ismétlődik nyelv-

emlékeinkben a Szt. Brigitta tizenöt imádsága, mely nem kevesebb, mint nyolcz codexünkben fordul elő. Ennél is érdekesebbek a Kempis Tamás „Krisztus követésé“-ből vett fejezetek, melyek a Lobkowitz és a Debreczeni codex egyes lapjaival párhuzamosak.

A *Birk codexet* a Magyar Történelmi Társulat 1889. évi január 3-i ülésén mutatta be Kluch János ismertetése kapcsán Csontos János a Magyar Könyvszemle akkori szerkesztője. E folyóirat 1889. évi folyamában az 1 - 7. lapon jelent meg ez ismertetés és utána a kis codex maga, mely a bécsi cs. k. udvari könyvtár újabb járulék-kéziratai között őriztetik.

A négy 4 r. papírlevélből álló kézirat egy eredetileg tizenkét levélre terjedt termiónak töredéke. Tartalma Szt. Ágoston és Szt. Domonkos apáczák számára írt szabályainak egybeszerkesztett fordítása. E fordításról Ferrari, a magyarországi Domonkos-rend történetírója emlékezik (Bécs, 1637), és azt Váczi Pál dömésnek, a szépművészetek és hittudomány doktorának tulajdonítja, ki e szabályokat a Nyulak szigetén lakó dömés apáczák számára fordította. Csak az a különös, hogy ez az 1474-ben, Szt. Remigius napján (október 1.) befejezett fordítás Ferrari szerint magyarból latinra történt volna, a mi szinte hihetetlen.

A Bécsben kevéssel 1889 előtt könyvtárlából előkerült töredék meglevő záradékában az 1474-es évszámot viseli és tartalmában teljesen egyezik a Ferraritól Váczi Pálnak tulajdonított regelák fordításával. Nagyon valószínű tehát, hogy a Domonkos-rend érdemes történetírója hibás emlékezetből, vagy egyszerűen tollhibával fordította meg a két nyelv közötti viszonyt, és ebben ép úgy tévedett, mint mikor az előtte ismertebb, vagy legalább híresebb Szigetvárra helyezte át Váczi Pálunkat a Nyulak szigetéről.

De a *Birk codexhez* füződő téves állításoknak ezzel még korántsem jutottunk a végére. Kluchot is egy ilyenre vezette kissé gondatlanul idéző forrása, Lányi Károlynak Knauz Nándortól átdolgozott Egyháztörténelme (I. k. 602. l.). Itt ugyanis Váczi Pálról azt olvassuk, hogy 1480-ban egy „kéziratot“ illuminált, vagyis látott el díszfestéssel. E kézirat állítólag az esztergomi főegyházmegyei könyvtárban van. A czíme, melyet azonban Kluch nem idéz, *Prima Pars Summe Theologie B. Thome Aquin Venet 1477. fol.* Ime itt a tévedés kulcsa! Rögtön világos volt előttem e czím láttára, hogy itt nem kéziratról, hanem csakis ősnymtatványról lehet szó. Azon pedig semmi csodálni-való sincs, hogy ilyenre is pazarolta szorgalmát és ügyességét a mi Váczi Pálunk. Hiszen épen ennek a középkori könyvdiszítő technikának érdekes példaképpen szerepelt ez az ősnymtatvány az 1882. évi könyvkiállításon. (*L. Kalauz az Orsz.*

Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállítás-hoz. Budap. 1882. 17. l. 41. sz.). Váczi Pál azonban nemesak miniator, hanem egyúttal író, vagy legalább is fordító; még pedig a maga korához mérten a javából való, mint fogalmazványának meglepő nyelvézékéről és gondosságról tanúskodó sűrű javításai is bizonyítják.

Arra a kérdésre ugyanis, vajjon az 1889-ben előkerült négy levélnyi töredék Váczi Pál eredeti fogalmazványának a részlete-e, vagy pedig más kéztől eredő másolat, Kluch János nem habozik az első lehetőség mellett állást foglalni. Véleményét, melyhez mi is csatlakozunk, a szövegben látható javítások, törlések és betoldások nagy számára és minőségére alapítja. Kiadásunk a Kluch-féle közlés eddig általánosan elismert „hibátlan-sága“ ellenére is ettől teljesen független és közvetlenül a Bécsből kiváló szíveséggel idekölcsonzótt kéziraton alapszik.

Meg kell még említenem, hogy a Birk codex szövegének az elejét, t. i. az első két levelet, a melyek a Szt. Ágoston regulának 1—22. és 43—60. §-át tartalmazzák, a Kluch-féle kiadást követve, Dézsi Lajos is közölte *Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása Coelius (Bánffy) Gergelytől (1537)* című értekezésében. (M. Tud. Akad. Értek. a nyelv- és széptud. köréből. XVII. 6.).

A *Piry-hártya* nevű kis nyelvelméket Piry Czirjek érsek-ujvári tanár küldötte be 1850-ben a M. Tud. Akadémia kéziratárának, a hol az ma is Vegyes 2-edr. 7. sz. jelzet alatt őriztetik. Toldy Ferencz mutatta be az Akadémia 1850 szept. 2-án tartott „ősves kis gyűlés“-én. Ugyanő pontos leírását adva közli is a *Magyar Academiai Értesítő* X. évfolyama (1850 szept.) III. számában a 89—91. lapon.

A két 8r. alakú, összefüggő, de nem közvetlenül egymást folytató hártyalevél, melyre írva van, kétségtelenül egy könyvnek a csekély maradványa, valamely ternio közbenső része. Tartalma egy elmélkedés töredéke, mely Krisztus halálának az emberi nem üdvözülése tekintetéből szükséges voltát párbeszédes alakban tárgyalja. E párbeszéd részesei az Atyaisten, ennek angyalai, Ádám, mint az emberiség képviselője, az Ártatlanság és a Szeretet, amaz Krisztus, emez az emberiség szószólója. A latin forrásnak nyomában vagyok.

E csekélyke töredéknek a jelen kötetbe felvételét ugyanazon tekintetek javasolták, melyek a többi, már egyszer kiadott codex újra közlését is szükségessé tették. Minthogy pedig két levélnyi terjedelme mellett is kétségtelenül egy hajdani könyvecske maradványa, ezen okon bátran helyet kérhet magának codexeink, vagyis a könyvnyomtatásnak hazánkban való elterjedését megelőző könyvszerű emlékeink sorában.

E hat codex alkotja a legközelebb megjelenő XV. kötet tartalmát, melylyel a Nyelvelméltárnak Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron szerkesztésében megindult sorozata véget ér. A szerkesztők közül ma már csak egy van életben. Azok közül, akik az egyes köteteket sajtó alá rendezték, a munka oroszlánrészét Volf György végezte. Mellette még Király Pál és Komáromy Lajos osztottak a III. kötet sajtó alá rendezésének feladatában. Kettejük közül az első szintén kidőlt azóta a hazai nyelvtudomány buzgó munkásainak sorából. A XV. kötetet sem az hocsátja útjára, akit annak első darabja közlésével az Akadémia megbízott. Több mint egy emberöltőre terjedő vállalatnál, nem csoda, de mégis megdöbbentő a halál ilyen sűrű aratása a munka részesei között. Midőn emléüknek e nevezetes határkőnél kegyelettel adózunk, szívünkön átrezdül az arasznyi emberi lét s a végtelen emberi törekvések melancholiája: *ars longa, vita brevis!* . . . De csüggedésre nincsen ok. Ha mi kidőlünk is a munka közben, jönnek helyünkbe mások, kik a mi tapasztalatainkon, sokszor épen a hibáinkon okulva, folytatják azt, amit mi kezdtünk; amint viszont mi is ott folytattuk, ahol elődeink munkás kezéből a könyörtelen halál a tollat kiütötte.

A Nyelvelméltár most lezáródó első sorozatához kevés idő múlva csatlakozni fog a második, melynek kiadását a Nyelvtudományi Bizottság két évvel ezelőtt, az én tervezetemet elfogadva, elhatározta. Az I. osztály s utóbb az Akadémia is jóváhagyta e határozatot. A megindítást csupán a régi sorozat utolsó kötetének ügye hátráltatta, melynek megjelenésével ez az akadály is elhárul az újnak útjából. Itt tehát nem ismétlődik legalább az a kissé visszás állapot, melynélfogva a nyelvemlékek legrégebb sorozatának, a Döbrentei szerkesztésében megkezdettnek utolsó kötetei a másodiknak megjelenése közben láttak napvilágot. Az új sorozatot a régiektől főképp az fogja megkülönböztetni, hogy benne a korszerűbb kiadású szövegekkel szemben az azóta kiderített s még a munka közben kinyomozandó latin források is közlésre fognak kerülni. A bevezetések pedig az illető nyelvemlékek irodalomtörténeti vonatkozásait is felölelik, míg a részletes szómutatók az eddiginél teljesebb szótári feldolgozás útját fogják egyengetni.

Jelentés a Kóczán-pályázatról.

(Előadta *Heinrich Gusztáv* r. t. 1907 november 25-én.)

Tisztelt Akadémia! Az 1906-ik évi Kóczán-jutalomért a kitűzött határnapig (1907 máj. 31.) tizenegy színmű versenyzett. (Czimök és jeligéjük l. Akadémiai Értesítő 1907. 563. l.). Ezúttal oly darab kivántatott, „melynek tárgya I. Mátyás király korából veendő” és a beérkezett darabok mindegyikében tényleg szerepel is nagy királyunk, ha esetleg olyformán is mint Pilatus a Credoban. Birálókul az Akadémia Herczeg Ferenc és Riedl Frigyes l. tagokat és e jelentés szerzőjét küldte ki, a kik nem könnyű feladatot teljesítettek, midőn e pályázaton megjutalmazásra méltó darabot kerestek és az alapító világos akarata előtt meghajolva, valahogy találtak is.

Az Akadémia siralmas dráma-pályázatai közt a Kóczán-féle volt eddig is a legsiralmasabb, a mit már az az egy tény is bizonyít, hogy húsz év alatt, mióta ez az akadémiai koszorú az írókat és különösen a nem-írókat csábítja, egyetlen egy oly munka nem került napvilágra, mely akár irodalmi, akár színi szempontból valóban értékesnek mondható. És a helyzet nem igen javul; az idej pályázat legalább még jóval siralmasabb mint előzői voltak. Eddig, ha nem csalódom, a pályázók többsége a középiskola felsőbb osztályaiból került ki; az idén már meglepő számmal jelentkeztek az alsóbb osztályoknak nagyratörő növendékei is. És ez oly pályázaton esik meg, mely Mátyás királyt és rendkívül érdekes korát kívánja színre hozni. Szegény Mátyás király! Életében sehogysen dicsekedhetett a szerencse kedvezésével, halála után pedig a költők részéről négy hosszú évszázadon keresztül nem járt jobban. Valóban meglepő tény, hogy e mindenkép nagy emberünkről ninesen egyetlen kiválóbb költői alkotásunk, talán egy-két ballada leszámításával, és midőn az Akadémia fölhívja a nemzet tehetséges fiait, hogy alakítsák meg Nagy Mátyást és a renaissancekori fényes Magyarországot egy színmű keretében, túlnyomóan az önképzőkörök naiv csemetéi jelentkeznek kezdetleges dolgozataikkal! A pályázat eredménye az idén valóban igen szomorú, mert alig két darabban mutatkozik egy kis költői vagy drámai tehetség, no meg egy

kis történelmi műveltség, mely a kitűzött föladattal szemben mégis csak bajosan nélkülözhető.

Voltaképp csak két darabról (5. és 7. sz.) lehet komolyabban beszélni, amennyiben egyik vagy másik tekintetben meghaladják a rendkívül szerény színvonalat. De megemlítek ezeken kívül még egy színművet, mely tárgyánál és egyik fővonásánál fogva nem egészen érdektelen. Ez a 2. számú: „Tévedés“. történeti színmű 4 felvonásban; jeligéje: „Régi dal régi dicsőségről“. A kalandot mely e darab tárgyát teszi, szerző kétségtelenül Budai Ferencz Polgári Lexikonából vette, hol az (2. kiad. 1866, I, 312. l.) „Cseneházy Benedek“ czímmel el van mondva. E mese szerint Mátyás király 1469-ben, midőn Podiebrad György ellen indult, megállapodott Pozsonyban és a várparancsnoknak, Bánffy Miklósnak házában szállt meg, kiről tudta, hogy igen szép felesége van. Bánffy, tartva a királynak szenvedélyes és veszedelmes nőtiszteletétől, Cseneházy Benedek pozsonyi kapitánynak figyelmeztetése ellenére Lindvára egy távoli birtokára küldte szép és erényes nejét, kit nagyon szeretett és erősen féltett. Midőn Mátyás erről értesült, féktelen haragra lobbant és kegyetlen, valóságos brutális módon büntette meg a féltékeny férjet: vaslánczczal egy ágyúhoz kötve vitette tömlöczbe és két esztendeig vasra verve, lánczokban hurezolta magával. Ezalatt Cseneházy, a boldogtalan férjnek hű barátja, költőt levelekkel megnyugtatta és vigasztalja a férje után sópáncodó szép asszonyt, a kinek sejtelve sincs a történetkről, melyekről csak akkor értesül, midőn férje két év múlva félholtan és szakállosan visszakerül hozzá. A furcsa kaland történeti hitelessége nem érdekel most bennünket; de megjegyzem, hogy már Fessler (Geschichten der Ungern V. 1822, 222. l.), a ki Bél Mátyás és Pray György után közli e történetet, úgy chronologiai, mint kor- és lélektani szempontból erősen támadja a mesét, a melyet egyszerűen hazugságnak bélyegez, hisz már Bél Mátyás is (Notit. Hung. Nov. II. 148. l.) „nevetséges tragédiának“ (ludicra tragoedia) nevezi a nagy királynak ez állítólagos tettét, melyet ő Gregoráncz Pál XVI. századi győri püspöknek egy kéziratában talált följegyezve.

Ezt a regényes kalandot földolgozta két évtized előtt egy tehetséges osztrák-német költő, az 1893-ban elhunyt Nissel Ferencz is, a ki ezt a történetet kétségtelenül Fessler nagy művéből vagy „Mathias Corvinus“ cz. történeti korrajzából (először 1793) vette. „Ein Nachtlager Corvins“ czímen, 1887-ben megjelent érdekes vígjátékának főyengéje, hogy a cselekménynek rendkívül komoly, folyton tragikus fordulattal fenyegető mozzanatai sehogysem illenek bele e vígjátéknak egyébként derült világába. A bécsi várszínház azért elvben helyesen cselekedett, midőn a darabot a költő halála után színrehozta: lehetőleg eltá-

volította vagy legalább erősen enyhítette a cselekménynek e túlságosan komoly elemeit. De még így is megmaradt az utolsó fölvonásban egy épen nem vígjátékba illő, de a darabnak teljes átalakítása nélkül bajosan mellőzhető mozzanat, hogy t. i. Bánffy kivont karddal rohan királyára, midőn rejtekéből látja, hogy Mátyás, pedig most már saját elhatározása ellenére, de tüzes véréből elragadtatva, szenvedélyesen keblére öleli a várparancsnoknak elbájoló feleségét.

A 2. számú pályamunka nem nagyon ügyesen dolgozta föl e kalandot. Ugyanazon hibába esett, melyet Nissel sem tudott egészen kikerülni, hogy t. i. a sovány tárgyat mellékes anyaggal igyekezett tartalmasabbá tenni (Nisselnél Bánffy sógornőjét mutatja be Mátyásnak felesége gyanánt); de nagyon eltávozott a voltaképi cselekvénytől, úgy hogy a színmű első két felvonása (a becsületében meggyanúsított Magdolna kalandja) majdnem önálló, a tárgyalt történettel jóformán alig összefüggő darabbá lett. Van azonban e színműnek egy felvonása, a negyedik, mely dicséretet érdemel. Miután a felbőszült Mátyás tömlöczbe vettette Bánffyt, ennek hívei eltitkolják a történeteket a távollevő asszony előtt, főleg azért is, mert Bánffyné nemrég ismét mama lett, és hazug levelekkel, melyekben Bánffy nevében felelnek a hü feleség leveleire, mindenféle elfogadható indokokkal mentetik a férjet, hogy miért nem siet imádott nejéhez. A IV. felvonásban megjelen Mátyás király Bánffyné falusi lakában, hogy megújítsa az ostromot a szép asszonyra, abban a reményben is, hogy Bánffyné férje kiszabadulása és régi méltóságaiba visszahelyezése érdekében, most talán hajlandóbb lesz a hatalmas urat meghallgatni. De Bánffyné nem tud egy betűt sem a törtétekről, még mindig a legbensőbb baráti viszonyt teszi föl a király és férje közt és azért tiszta lelkének egész elbájoló naivságával fogadja a királyt, a ki előbb nem tudja megérteni a dolgot, de utóbb az erényes asszonynak nem szándékolt, de a történetek után igen sértő vádjaitól és támadásaitól lelke mélyében találva mindjobban magába száll, míg végre leküzdí szenvedélyét és teljes igazságot szolgáltat Bánffynak. Ez a fölvonás oly finom költői és lélektani érzékkel van megalkotva, hogy csak őszintén sajnálhatjuk, hogy az első három fölvonás, főleg a cselekvény egységének szempontjából, sehogysem áll ezen utolsónak színvonalán.

Az említett figyelmet érdemlő két darab közül az egyik, a kevésbé sikerült, a 7. számú, „Vitéz János“, történeti dráma 4 fölvonásban; jellegje: „Jobban szerette népét, mint királyát.“ E darab szerzője műveltebb és tanultabb ember, mint pályázó társainak legtöbbsze; volna magasabb czélzata is, mely komoly színmű alapjául igen alkalmas; de drámai tehetsége vagy általában szerény vagy még fejletlen, mert drámai alkotásnak műve

nagyon fogyatékos. Tárnya egy száraz status-actio, mely ezen alakjában nem képes a nézőben vagy olvasóban igazi érdeklődést kelteni. Mátyás király ugyanis a német-római császári koronát óhajtja elnyerni és azért első lépésül Cseh- és Morvaországot akarja meghódítani; Vitéz érsek ellenben keletről, az ozmánok részéről látja fenyegetve hazánkat és azért ide utasítja a nagy-ratörő királyt, a ki ezt a nagy föladatot, úgy látszik, későbbre kívánja halasztani. Hogy melyiköknek van igaza (nem a történetben, hanem a drámában), az sehogyssem lesz világos, noha tény, hogy Mátyás politikája a darab folyamán nem mutatkozik sikeresnek. A cselekvény különben az egész darabon végig majdnem semmis: csupa szó, csupa beszéd, csupa feleselés. A II. felvonásban az épen nem rokonszenves király szenvedélyes daczczal és göggel elüzi maga mellől Vitézt és nagytekintélyű hiveit, a kik most titkos összejövetelekben föllázadnak Mátyás ellen, trónvesztettnek nyilváníják és Kázmér lengyel királynak szintén Kázmér nevű fiát hívják be az országba. A III. felvonásban Mátyás, a ki ez eseményekről értesült, váratlanul Budán terem és az előző felvonásban vitt szerepével megdöbentően ellentétes viselkedést tanúsít: egy oldalról bámulatos önmérsékletével, melyre az előzmények után egyáltalában nem tarthattuk képesnek, más oldalról kegyességének bőkezű osztogatásával visszahódítja összes hiveit, az egy Vitéz kivételével, a ki magára hagyatva is szenvedélyesen ragaszkodik meggyőződéséhez, amiért börtönbe kerül. A IV. felvonásban megkegyelmez a király Vitéznek is, de megfosztja minden hatalmától és befolyásától. Az érsek, a ki „a balsors átkát büszkén elviselte“, most „a szégyen súlya alatt összeroskad“ és meghal. Nem igen tudjuk sajnálni, mert nem tudta megnyerni rokonszenvünket, hisz álláspontja helyességéről sem tudott bennünket meggyőzni; de Mátyás mellé sem állhatunk, a ki csupa góg és dacz, mikor jól mennek dolgai, de azután csupa kedvesség és meghunyászkodás, mikor bajban van, és végül, Vitézről szólva, e furcsa bölcsességgel zárja be a darabot: „Jobban szerette népét, mint királyát“. Hogy lehet egy királynak, egy Mátyásnak adni szájába ilyen hülyeséget, melyben a király maga elismeri, hogy közte és népe közt ellentét forog fenn, még pedig oly ellentét, melyet a darab cselekvénye sehogys sem igazol, nem is szólva arról, hogy a „nép“ egyáltalában, egy szál emberrel sem szerepel e darabban és hogy lehetetlen föltennünk, hogy Mátyás (mindig csak a darabról szólva), még ez a kedvezőtlen színben rajzolt Mátyás is, a magyar nép érdekei ellen folytatta nagyszabású politikáját. Persze, a jellemzés oly gyenge és hézagos, hogy bajos a két főszereplőről helyes képet nyernünk. Mátyás tisztán absolutista, a ki csak föczélját nézi és ennek érdekében ma kegyetlen, holnap bajos. Azt mond-

hatni, igazi renaissance-ember, amelyen bizonyára tényleg volt; de a drámában az ilyen szövevényes alakot eleven, részletesen indokoló jellemrajzban kell föltüntetni, mely a hőst érthetővé és vonzóvá tegye; erre azonban szerzőnknek, úgy látszik, nem volt ereje. Könnyebb föladata volt a nagy király föellenfelének rajzával, és Vitéz alakja talán sikerültebb is. Csakhogy az érsek ismét nem egész, eleven ember, hanem csupán megszemélyesített tétel: se nem lát, se nem hall, annyira egyesegyedül azon meggyőződésének híve, hogy nem észak, hanem délkelet felé kell a magyar politikának fordulnia. E meggyőződését igen hosszas (de sem drámái, sem költői) fejtegetésekben adja elő, melyek rendkívül fárasztók, mert eszmékben vagy bizonyítékokban igen szegények, úgy hogy sem belátásunkat meg nem hódítják, sem szívünkhöz nem férköznek. Látszik, hogy szerző ez alakot mélyebben akarta megalkotni; valószínűen e czélt szolgálja Vitéznek a csillagokba vetett hite és bizalma, melylyel Wallensteinra emlékeztet; de ez a motívum ép oly terméketlen marad, mint az a helyes fölfogás, hogy Mátyás jelleme voltaképp Vitéz műve, a ki őt nevelte és saját egyéniségének fővonását, a hajthatatlan dacot, beléoltotta. De ez elszórt helyes elemekből még sem alakulnak húsból és vérből álló eleven emberek, kikkel együtt érezni képesek volnánk.

A politikai ellenfeleknek száraz és csekély érdekű viszálykodását egy kis szerelmi epizóddal iparkodott szerző melegebbé tenni, a mi azonban sehogysem sikerült. A szép Sarolta kezéért egy magyar levante (olyan Shakespeare-féle fattyú!) és egy lengyel herczeg küzdenek, illetve nem is igen küzdenek, mert a leány kezdettől a lengyel ifjú szerelmét viszonzozza, kinek gyorsan boldog nejévé is lesz. A hoppon maradt magyar lovag most sokat deklamál szíve fájdalmáról és véres bosszújáról, de tenni nem tesz semmit és ő maga észrevétlenül letűnik a színpadról.

A szerző művelt és tanult ember, a ki jó és fordulatos magyarsággal tud írni és a verselésben is sok helyütt elismerésre méltó ügyességet árul el; de drámát nem sikerült ezúttal írnia, mert alakjai nem bírnak elég lüktető élettellel, tetteik vagy szándékaik nem érdekelnek és ezekből a tettekből, illetőleg a sok beszédből nem alakul ki igazi drámái cselekvény. A darab szerkezete is rendkívül kifogásos: a személyek akkor lépnek föl, mikor a szerzőnek szüksége van reájok, és akkor távoznak a színről, mikor útjában vannak. Ha a szerző fiatalabb ember vagy kezdő író, e darabja alapján még jóval sikerültebb alkotásokat várhatunk tőle.

Nagyobb drámái tehetség, ügyesebb és gyakorlottabb író az utolsó, 5. számú darabnak szerzője, melyről még szólanom kell. Címe: „Beatrix. Dráma 5 felvonásban“; jeligeje: „Mi

ez? . . . Szerelem? . . . Ilyet még nem érezék soha". A darab csupán a kor rajzában történeti, egészében voltakép regényes színmű, mely a cselekvénynek néhány lényeges mozzanatában, mint rögtön látni fogjuk, veszedelmes ellentétben van a magyar történelemnek legismertebb, kétségbe nem vonható tényeivel.

A darab hőse Beatrix, Mátyás király felesége, a ki azonban nem a férjét szereti, hanem gyermekkori pajtását, Silvio olasz herceget, a ki érte valamikor lángolt, de mikor elvesztette, szenvedélyesen megszerette Sforza Blanca nápolyi hercegnőt, a ki érzéseit szíve mélyéből viszonzozza. Budán, a magyarok bosszúságára, valóságos olasz világ van, és a nevezett főszereplők mellett még nagy számmal forgolódnak mindenféle, többnyire gyanús olasz alakok Mátyás, de igazában Beatrix körül, a ki a királyt erősen háttérbe szorítja. Beatrix Gambio olasz csillagásztól megtudja, hogy férje ezt az évet nem fogja túlélni és ezért lázas erélylyel iparkodik magának a magyar trónt biztosítani, a melyre a kissé vad és brutális szenvedélylyel szeretett Silviót óhajtja maga mellé emelni. Ekkor, az I. felvonás végén, legnagyobb rémületére megtudja, hogy Mátyásnak fia van, a mit ő úgy ért, hogy a királynak most kedvese van és ettől fia: megtudja egyúttal a fiú hollétét Buda közelében egy kis erdei házban és nyomban elhatározza, hogy felkeresi, egyrészt, hogy szintén oda indult férjét leleplezze, de másrészt, hogy nagyratörő terveinek e veszedelmes akadályát bármi módon ártalmatlanná tegye. A II. felvonásban látja, hogy föltevésének első fele téves volt: Mátyásnak nincsen kedvese: évekkel ezelőtt, mielőtt mostani nejét ismerte, volt viszonya egy sziléziai polgárleánnyal, a ki régen meghalt, és e viszony gyümölcse János, kit atyja imád és utódjává akar tenni. A fiú egy Panna nevű boroszlói lengyel asszony felügyeletére és Taddeus lelkész nevelésére van bízva. Pannának van egy Lili nevű nevelt leánya és a két kedves, ártatlan gyermek közt (koruk kissé kétes) gyermeki és öntudatlan, de alapjában mély és szenvedélyes szerelem támad. A cselekvény további menetét elég lesz néhány vonással vázolnom. Mátyás, nejének erélyes ellenzésére is, el van határozva, hogy Jánost megteszi utódjává és midőn Beatrix végre, így könnyebben gondolva célt érhetni, ebbe színleg belenyugszik. Bécsbe megy, hogy e nagy tervét előkészítse és biztosítsa. A királyné legbizalmasabb emberét, Orsini olasz udvaroncot adja melléje, hogy Mátyást útközben megölje és utasítja, hogy (a Tristan-mondából vett motivummal) tervének sikere esetében hazatérő útjában fekete zászlót tűzzön hajójára. Silvio, a ki értesül Beatrixnak reá vonatkozó terveiről, hogy t. i. férjévé akarja megtenni és a magyar trónra emelni, kezdetben erélyesen védekezik e nem óhajtott szerencse ellen; de midőn észreveszi, hogy ezen magatartásával szeretett

Blancája életét veszélyezteti, szinleg elfogadja Beatrix kegyét, de mielőbb menekülni készül arájával, a kit a királyné Visegrádra küldött, de kinek hazatérte minden órában várható. A fekete lobogót a királyné és Orsini homályos czélzatai alapján tévesen úgy értelmezi, hogy az Blanca halálát jelenti, és mikor a várt hajó tényleg fekete zászlóval közeledik, hiszen az Orsinitól megmérgezett Mátyás holttestét hozza, Silvio megöli magát. Azalatt Beatrix, hogy Jánost a trónra lehetetlenné tegye, összedja az ifjú hercezet imádott Lilijével és diadalmasan üdvözi a gyászlobogóval közeledő hajót. De végül mégis minden terve meg hiúsul, mert a lázas érzékiséggel szeretett Silviót elveszti, a magyarok pedig tudatják vele, hogy a trónra Ulászlót hívták be az országba, a ki tényleg már útban is van Buda felé. A királyné most kétségbeesésében mérget vesz, melyből tévedésből czinkosa, a szintén kezére áhítózó Orsini is iszik, és a darab a boldog fiatal párnak, Jánosnak és Lilinek „álmorszárukba“ való sietős távozásával végződik.

Ezt a darabot, mint már jeleztem, tehetséges költő és gyakorlott író írta. Nem tekintve a szép prózában folyó párbeszédnek hosszadalmasságát, mely néha erős próbára teszi az olvasó türelmét, a darab szerkezete is ügyesnek mondható. A sok kisebb-nagyobb ármány, melyeknek kapcsolata a cselekvényt alkotja, ügyes kézzel van összefűzve és kellő belső összefüggésbe hozva a szereplők jellemével. A főalak, a ki mindent kigondol és mindent tesz, Beatrix, egy szerelmes zsarnok, a ki semmit sem lát és semmit sem hall, csakis szerelmét, melyet izzó szenvedéllyel juttat kifejezésre, és melynek érdekében mindenre képes. Nem nagyon rokonszenves, de imponáló és érthető alak, a ki ha nem is vonzalmat, de bizonyára érdeklődést és részvétet képes kelteni az olvasóban. Mellette inkább háttérben áll Mátyás, a ki erős atyának, de nagyon gyenge férjnek van föltüntetve. Nejét annyira szereti, hogy jellemének sötét oldalait még nem is sejti, hogy nemes szívűnek és nagylelkűnek hiszi, úgy hogy a körülötte és ellene készülő nagy ármányból nem vesz észre semmit, a mit mégis kissé valószínűbbé kellene tenni. A többi szereplők közül kiemelkednek János és Lili, kiknek kora kétséges homályban marad. A II. felvonásban úgy viselkednek mint 10—12 éves gyermekek, de már a IV. felvonásban, talán néhány nap mulva, az oltár előtt férj és feleség lesznek, a mi bizonyára a XV. század végén is szokatlan dolog volt. A II. felvonás különben a darabnak legfényesebb részlete: ez egy kedves megragadó gyermeki idyll, mely egymaga megérdemli a jutalmat. A két kedves gyermek ártatlan játéka, melyen folyton áticsillámlik mély szerelmi vonzalmuk, igen sikerült költői kép, melyet szerző mesebeli vonások fölhasználásával csak még szebbé, költőibbé tett.

A darab nemcsak erősen meghaladja (a 2. és 7. számú színmű kivételével) e gyatra pályázat színvonalát; de magában véve is, a folytonos ármánykodásnak egyes gyenge részletei ellenére is (főleg homályos a Blanca szereplése), figyelemre méltó alkotás. De van egy veszedelmes oldala, mely bizonyára már tisztelt hallgatóimat is gondolkodóba ejtette. Értem viszonyát a történethez. Szerző talán óvatosságból nem nevezte drámáját „történetinek“; de ez óvatossága semmis oly színművel szemben, melynek főalakjai Mátyás király, Beatrix királyné és Corvin János herceg. Sokat tárgyalták már azt a kérdést, hogy a költő valamely történeti tárgy földolgozásában mennyire van kötve a történet tényeihez; de a legellentétebb fölfogások is megegyeznek abban, hogy közismert történeti alakokat és tényeket nem szabad önkényesen megváltoztatnia, mert ezzel meghamisítja a történetet és sérti közönségének tudatát. A magyar közönség már most mint sok egyébből, úgy a magyar történetből sem tud sokat; de annyit mégis csak tud, hogy Corvin János nem Lilit vette nőül, hanem Frangepán Beatrixot, és hogy atyja halála után még nagy, ha nem is dicsőséges szerepet vitt hazánk történetében; és tudja azt is, hogy Beatrix királyné férje elhunytakor nem ivott mérget, hanem erélyesen hozzátámasztotta Ulászló meghódításához, további ármánykodásával még sok bajt okozva őseinknek. Nézetem szerint szerzőnknek e történeti köztudattal szemben elkövetett megdöbbentő történeti szabadossága nem állhat meg és darabja csak úgy számíthat akár az olvasóknál, akár a színen kegyelemre, ha legalább ezt a két kirívó momentumot kijavítja, mert a többi, részben igen regényes részlet nem ütközik történeti érzékünkbe, a mennyiben ugyanis a renaissance korában az elolajosodott magyar udvar keretében lehetségesek és nem állnak ellentétben közismert történeti tényekkel. A mi ezeket az érintett javításokat illeti, ezek nézetem szerint nem okoznak oly nagy nehézségeket mint első pillanatra látszik. Lili helyébe szerző minden aggodalom nélkül teheti Frangepán Beatrixot, kinek gyermekkoráról semmit sem tudunk, és kit csekély leleménnyel lehet a fiatal János közelébe hozni. Kissé nehezebb a másik történeti licentia eltüntetése, de ez sem lehetetlen. Kissé le kell szállítani Beatrix dühös szerelmét Silvio iránt és jóval erősebben kiemelni a királyné elhatározását, hogy minden körülmények közt uralkodni akar férje halála után is. Midőn a darab gerinczét tevő tervei meghíúsulnak, nem szabad meghalnia, de erkölcsileg meg kell semmisülnie, a mi szintén mindenkép elfogadható és igen hatásos tragikus katastropha. Czélszerűnek tartja-e szerző azt az elhatározását is fölhasználni, hogy meg akarja hódítani Ulászlót, ez mellékes dolog; de ez esetben az olvasót vagy nézőt biztosítani kell arról, hogy a gonosz asszonynak ez a terve is meg fog hiúsulni.

De bocsánat e megjegyzésekért, melyekért a bírálóbizottságot semmiféle felelősség nem terheli, mert ezek kizárólag az én egyéni ötleteim. Nem föladatunk a pályázó darabokat kijavítani — Isten mentsen! De a mostani eset erre jóformán rákényszerít. Minthogy a bírálóbizottság, jobbnak hiányában, ennek a színműnek javasolja kiadni a jutalmat, de egyúttal egyhangúlag megütközik szerzőnek a történet közismert tényeit meghamisító önkényén, szükségesnek tartottam legalább egy-két szóval rámutatni arra, hogy e történeti licentiák az egész darab szerkezetének keretében is aránylag csekély módosításokkal kijavíthatók. E fölfogás nélkül mégis bajosan ajánlhatnók ezt a darabot, főleg oly pályázaton, mely, ha nem is szabályzatának szószentri követelése értelmében, de kétségtelenül alapítójának intenciója szerint, elsősorban a magyar történelem nagy alakjainak és eseményeinek a színpadról is a nemzetnek legszelesebb rétegeivel való megismertetését czélozza.

Az előadottak alapján a bírálóbizottság egyhangúlag fölkéri a t. Akadémiát, hogy az 1906. évi Kóczán-jutalmat az 5. számú, *Beatrix* című, *Mi ez? . . . Szerelem?* stb. jeligéjű, sok tekintetben kifogásos és mai alakjában a „Történeti Színműtárba“ föl nem vehető, de pályázó társainál kiválóbb drámának kiadni méltóztassék.

Jelentés a Péczely-pályázatról.

(Felolvasta *Ferenczi Zoltán* lt. 1907 október 28.)

Tekintetes Akadémia! A Péczely-féle regényjutalomra ebben az évben az 1905 és 1906-ban első kiadásban megjelent regények pályáztak s így összesen mintegy harmincz regény. Ezek megbírálására a T. Akadémia *Endrődi Sándor*, *Haraszti Gyula* és *Ferenczi Zoltán* levelező tagokat küldvén ki, a bizottság eljárásáról, mint erre a bizottság által megválasztott előadó, a következőkben teszem meg jelentésemet.

A Péczely-pályadíjra, a feltételek szerint, „első sorban a magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények pályázhatnak“ s csak másodsorban „a magyar társadalmi életből írt regények“. Ezt vette a bizottság is alapul.

A bizottságnak a rendelkezésére bocsátott pályaművek közül néhányat mellőzni kellett, mert év nélkül jelentek meg s a szabályzat szerint „kelet nélkül megjelent művek ki vannak zárva a pályázatból“; viszont mellőznie kellett azokat is, melyek vagy egészükben vagy nagyon tekintélyes részökben korábbi években már megjelentek.

A megmaradt pályázó művek között volt történeti vagy történeti háttérű regény is nem egy; azonban a nélkül, hogy részletekbe kívánnánk bocsátkozni, a bizottság sajnálattal kénytelen megjegyezni, hogy ezek a jelenkori vagy a közelmúlt társadalmi életéből merített regényekkel sem megfigyelés, sem felfogás, jellemrajz vagy más írói tulajdonok szempontjából a versenyt föl nem vehetik. Ezért a jutalmazandó művet a másodsorban említett regények között kellett a bizottságnak keresnie.

Ezek közt valóban figyelemre több egészen méltó mű van.

Említhetjük itt azokat, a melyek valamely társadalmi problémát fejtegetnek, minők a socialismussal foglalkozók, mint a nagy tanulmánynyal és gonddal írt *Két világban* Viharos-Gerő Ödöntől, aztán az egyéb társadalmi kérdéssel foglalkozók, mint a Ritoók Emma *Egyenes úton — egyedül*, különben egy jutalmat már nyert regénye, Lux Terka szellemes, de francziás nyomokat követő *A mire születünk*. Van köztük, mely ú. n. lélektani regény, mint Szikra *Enyém?* cz., különben már szintén jutalmazott (Kisfaludy-Társ.) s abból az alkalomból részletesen ismertetett regénye, vagy Gárdonyi Gézának finom jellemrajzzal megírt *Az öreg tekintetes* cz. kis regénye, mely rendkívül egyszerűen, de kiváló művészettel adja elő egy, a fővárosba, vejéhez és leányához költözött vidéki földesúr tragédiáját, míg végre csalódásai ellen a Duna hullámai közt keres menedéket. Van aztán köztük ú. n. regényes regény, azaz olyan, mely semmi különös czélt, vagy problémát ki nem tűz maga elé, csupán kedvesen mulattató vagy elbeszélő kíván lenni, minő Nagy Endrének élénken előadott regénye, *A bírsai vándorforrás*. Ezek közé tartozik a Mikszáth Kálmán *A vén gazember* cz. regénye is, mely a közelmúltból van merítve, a mennyiben háttérül az 1865—67-iki időket veszi. Ennek hőse Borly Gáspár, az Inokay bárók különöz gazdatisztje, a ki temérdeket lop össze a pazarló bárói család vagyonából (innen az ő „vén gazember“ neve), mert tudja, hogy a család ügyis tönkre menne a költekezésben, s aztán mikor meghal, örökségképen visszaadja Inokay gyermekeinek a megtakarított vagyont. Az egésznek előadását valami kedves humor és báj jellemzi s kivált a tisztartó unokájának és az Inokay báró leányának szerelmi regénye az egésznek rendkívüli derít ad és jóleső érzést, a kielégítés megnyugtató örömét ébreszti az olvasóban.

Mindezek mellett, számba véve az összes írói tulajdonokat, a bizottság egyhangúlag abban állapodott meg, hogy a jutalmat Herczeg Ferencz *A lélekrablás* cz. társadalmi regényének mint legkiválóbbnak itéli oda.

A lélekrablás hőse Sárkány József, egy testileg és lelkileg ú. n. erős ember, a kinek ebből az erőből folyó belső és nagytevékenységű külső élete miatt nem jut ideje, de eszébe sem

jut, hogy a körülötte élő női lelkekkel foglalkozzék, a minthogy különben is hiányzik benne nemcsak minden nőesség, hanem ennek megértésére is minden szükséges érzék. Ebben az irányban úgyszólván teljesen színvak s egyáltalán mint amolyan egész férfi, vagy a ki annak tartja magát, nem veszi a nőt komolyan. Barátja, Farkasics, e tulajdonát így határozza meg: „A te asszonyod a nubiai rableány!” (Mint Sárkány felfogásának symbolumára, egy képre czéloz, mely Sárkány szobájának falán függ.) Úgy bánsz vele, mint a gyermekkel és mivel jószívü vagy, alkalomadtán elhalmozod játékszerekkel és édességekkel; de minden törékeny holmit elkobzol tőle, egyebek közt a lelkét is és felrakod az almáriom tetejére, a hol nem érheti el a gyermek“...

Ez a tétel a regény alapja s így a mű némileg thézis-regény, de jól értsük meg, egyáltalán nem irányregény. Ennek az így jellemezett hősnek két nőt vet útjába a végzet, a kik körülbelül egyforma jelleműek és Sárkány mindkettőt jellemzett tulajdonával öngyilkosságba hajtja nemcsak akarata ellen, de sőt mindkettő boldogságát akarja, mialatt a legboldogtalanabbakká teszi őket. E nők egyike a látszólag igénytelen Andorfi Ella, egy kis színésznő, a ki egy ideig kedvese, de mert mellette mindig lealázva érzi magát, elhagyja s aztán megöli magát: a másik egy meghalt barátjának leánya (Hajnalka), a kit ő nevel föl s mint már körülbelül 40 éves férfi, nőül veszi, de éppen oly boldogtalaná teszi, mint amazt. A nő hosszas vergődése a különben imádott, de meghódítani nem birt férfi mellett, nagyon jeles lélektani rajz és igen érdekes. Ez a regény tulajdonképeni tárgya. A nő végre megértést keres és majdnem ugyanazt teszi, a mit Andorfi Ella, egy más férfiúnál keresi ezl a sóvárgott megértetést, Farkasicsnál, Sárkány barátjánál. Ezt egy exaltált pillanatban maga a nő árulja el férjének, a ki megbocsát, de válopört indít, hogy a nőt a másik férfi elvehesse, s midőn neje megkapja az első hivatalos iratot, a Dunába öli magát, mert hiszen ő csakis férjét szerette. sőt Farkasicsnál is csak őt kereste.

Nejének ezt a halálba kergetését veti Sárkány szemére az ő egyik barátnője e szavakban, a melyek egyszersmind a regény alapját még jobban megmagyarázzák: „Ő (t. i. Sárkány neje) egyszer egy bizalmas órában valami rettenetes dolgot mondott nekem: hogy gyermekkorában nem istenhez, hanem önhöz imádkozott! Ön elrabolta a lelkét még gyermekora hajnalán. Soha sem érzett lelkiismereti fordulásokat és félelmet, ha a fanatikus szép szemébe nézett? Annak a boldogtalan teremtesnek nem volt saját lelke. Ő sohasem volt szabad. Ön sötétségben nevelte és a homályban az ön képe világított csak, mint a tűzszlop a pusztában. Ön az oltárnál nem élettársává, hanem rabnőjévé avatva. Elhalmozta ugyan csókkal, gyémántokkal és csipkéekkel, de ilyenek-

ben a keleti rabnőknek is van részük. Gondolt valaha arra, hogy Hajnal is ember és hogy emberi életet senki sem élhet jellem, akarakterő, elvek, tudás, ítélőképesség nélkül? Nem, ön szerint mindez nem nőnek való! A nő létezője ön szerint, hogy boldog legyen és boldogítson. A nő boldogsága eleintén egy csóközön, később a gyermek. Én meg tudom érteni a rabszolga-tartókat is. De azt nem értem, miért büntetik meg a rabot, ha szökésen érik? A ki elég erősnek érzi magát arra, hogy ura legyen embertársának, az legyen elég szemes arra is, hogy rabja össze ne törhesse a békóit. Kedves barátom, a mit Hajnalka tett, az rablázadás volt. Ösztönszerűen és talán öntudatlanul ki akart törni a sötét tömlőcből, hogy rabnőjéből hitestársává legyen. Mialatt önnel küzködött, bizonyára voltak alattomos és gonosz pillanatai is, de hát minden rablázadás alattomos és gonosz. Ön elrabolta a lelke szabadságát, azért Isten és a világ előtt ön felelős minden cselekedetéért. A mi jó és gonosz van benne, az öntől ered, Az ő emelkedése az ön érdeme és ha elbukott, az is az ön büne. Ő letévedt az egyenes útról, de tévelygésében is önt kereste“.

Íme, a regény társadalmi thézise s egyszersmind lélektani alapja. Ez más szóval annak az örök kérdésnek egyik alakja, hogy a férfi és nő közt az egyetlen félreértés a szerelem; a szerelem, a mint külön-külön mindenik a maga érzelmei szerint elfogja. E művében szerző ezt abban a sajátos alakjában fogja fel és rajzolja, melyben a férfi, mint rabszolgatartó s a nő, mint rablélek szerepel. Nem akarjuk ez alkalommal vitatni, hogy ez valóban mennyire társadalmi probléma, hogy általános-e vagy pedig csak a különösebb esetek egyike? Mert ha a különösebbek, mondhatni a kivételesebbek közé tartozik is, a mint mi hisszük, a költészetnek joga van hozzányúlni, az kétségtelen. Sőt éppen a regényirodalom újabban elfogadta azt a különben nem helyes álláspontot s ezt el is foglalta, hogy a társadalmat legjobban a kivételek jellemzik, mert ezek a szembeötlőbbek s ehhez hozzájárul az a másik szempont, hogy ezek, kivált ha kivételesen rosszak. egyszersmind érdekesebbek s népszerűbbek. Ennek azonban csak a kivételesre vonatkozó része tartozik ide, mert Herczeget nemes írói érzéke soha sem vezeti a kivételes rossznak a rajzára s ezzel teljesen ellenkezőt tesz ebben a művében is. Ő itt kivételes jellemeket rajzol, aránylag kivételes problémát vet fel, mely azonban kétségtelenül probléma s egyik probléma marad, a míg férfi és nő lesz a földön.

Ezt azonban, mint említők, csak éppen éríteni kívánjuk e helyt.

A mi a regényt kiemeli, az a jellemek következetes és finom rajza s e rajzban a sok találó észrevétel, mint kiváló megfigyelés eredményei. A mai regény és színdarab kétségbevonha-

tatlanul a prédikációé, azaz ha a regény nem ú. n. regényes regény vagy a szindarab nem csupa meglepetések sorozatának színpadra hozatala, akkor minkettő kiválóan erkölcsöket elemző, a mi egyébként a mult század kétes eredményű vívmánya a művészet számára. Ilyen erkölselemző regény ez is. Általában elfogadta a modern regény főbb tulajdonait és módszerét; azaz a valóságra törekszik, megfigyelésen alapszik, elemző a lélek-állapotok rajzában, bizonyos mértékben satyrikus vagy inkább ironikus benne az előadás hangja és végre telát moralizáló. Mindezeket kiváló erővel, gonddal, következetességgel és figyelmet lekötő szerencsével alkalmazza. Írva van az egész gondos, jellemző irányban, világos, átlátszó szövéssel és ha az ironia és elemzés túlnyomó is benne, a költői melegség a részletekben szintén gyakran megkap és leköt.

Midőn tehát a bizottság dicsérettel kívánja kiemelni főképen Gárdonyi Géza *Az öreg tekintetes* és Mikszáth Kálmán *A vén gazember* műveit, egyszersmind hivatkozással a pályázati feltételek g) pontjára, a jutalmat Herczeg Ferencz *A lélekrablás* művének ítéli oda s a jutalom kiadását ebben az értelemben ajánlja a Tekintetes Akadémiának.

Titus Vespasianus Strozza és Janus Pannonius.

(Kivonat Hegedüs István 1907 nov. 4-én tartott előadásából.)

Hegedüs István a fenti czim alatt egy tanulmányt mutatott be, mely Janus Pannoniusnak a ferrarai körben elfoglalt helyét kívánja megvilágítani. A tanulmány írója Janus Pannonius életrajzát készül megírni. Szeretné őt, költeményeinek alapján, mint a XV. század irodalmi újjászületésének elsőrangú szellemét méltatni. De épp azért kell behatóbban foglalkoznia ama szellemi léggör részletes rajzával, melyből az ő költészete táplálkozott.

Az új latin költészet jellemét a legkiválóbb költők megfelelő csoportosítása útján lehet kellő világitásba helyezni. Tiraboschi a *Storia della litteratura Italiana* III. könyvének 4. fejezetében (a milánói 1834-ik évi kiadás 17. k, 121—247. l.) foglalkozik részletesen a latin költészettel. A ki e fejezetet gondosan elolvasta, azt meglepik az egyes költők becslésénél a stereotippé váló jelzők, melyekkel az egyes költők érdemét értékeli, mondhatni az *elegante* szó képezi ez osztályozásnál az elsőséget, tehát tisztán *formai* szempontból ítélkezik. Ez érthető az irodalmi újjászületésnek a formai tökélyre irányzott törekvéséből, de azért nem mondható pragmatikus irodalmi szempontból kielégítőnek.

A formai szempont mellett a compositio, a kölcsön vett motívumok feldolgozásának mikéntje, az egyéni vonások főkutatása képezik azokat a szempontokat, melyek szerint egy irodalmi művet méltatni kell. Tiraboschi irdalomtörténetének említett fejezete nélkülözhetetlen marad a rengeteg latin költő felsorolásáért, kivált a források, többnyire kézirati gyűjtemények pontos megjelöléséért. Kiválóan érdekes a költők megkoszorúzására vonatkozó befejező rész. Voigt, Burekhardt, Geiger és Symonds sok tekintetben kitűnő munkáikban, melyek az irodalmi újjászületésre vonatkoznak, a latin költészetet ama szempontok szerint nem igen tárgyalják, melyeknek aesthetikai tekintetben irányadóknak kell lenniök, t. i. a compositio, a feldolgozás mikéntje és az egyéniség szempontjából.

Még most is legértékesebbnek tartom Symonds: *Renaissance Olaszországban* cz. művének (megjelent magyar nyelven Pulszky Károly és Wohl Janka fordításában az Akadémia könyvkiadó vállalata 1881., 1882., 1886. 3. kötetben) második kötetében *Latin Költészet* cz. fejezetét (371—427. l.). De e fejezet épp a ferrarai iskolát nem méltatja kellőképp. Így meg sem emlékezik Strozszáról sem. Finom érzékkel érzí ki Bembo és Flaminio költészetének báját, Poliziano lánglelkét, merészebb szárnyalását, Vida stílbeli öntudatosságát, Fracastoro szellemességét; de a költőket iskolák szerint, motívumok alapján nem igyekszik csoportosítani. Pedig ebben a korban, mely a latin irodalomnak azt a korszakát vette mintául, mely maga is *utánzó* korszak volt, t. i. a hellen utánzás korát: a hű utánzás szenvedélye uralkodott; épp a rokontanulmányok, az egyes költői körök törekvései nevelték *doctus*-okká a költőket. Ha Ovidius a *hirsutus* Ennius szavával szembeállítja a maga finom, csiszolt szavát, ha Tibullus Kallimachoson csüng, mint motívum: az új latin költő törekvése, hogy *doctus poeta* legyen. A *doctus* jelzőért folyt a tusa. A költészet a szellem tornajátéka volt, melyben az elsőség azt illette meg, ki leghajlékonyabbá idomította a képzetársítás finom játékában a maga szellemi képességét.

Ha párhuzamokat állítunk e korszak költői közt, Janus Pannoniusnak előkelő hely jut. Őt megilleti még egy Polizianoval szemben is az időbeli elsőbbség érdeme, hiszen Poliziano 1454-ben született, húsz évvel Janus Pannonius után, tehát akkor, midőn Janus Pannonius már költői pályájának babérait szedte.

Az a kis fejezet, melyet szerző megirt, Janus Pannonius és Titus Vespasianus Strozza viszonyát ily szempontból tárgyalja.

*

Janus Pannonius életének bizonyára legboldogabb korszaka volt a ferrarai tartózkodás ideje. Már mint gyermekifjú lángoló

lelkesedéssel úszott az újjászületés áramlatával. A ferrarai iskola mesterének Guarinusnak kedvence, fiának Baptistának kebelbarátja lesz. A korán érett ifjú közbámulat tárgya, a latin költészet új csillaga. A Guarinus iskolája főként a latin versek kultuszát hozta be. Mindenki verset írt. Bartholomeus Prignano Paganelli tréfásan mondja Modenában 1488-ban megjelent három könyv elegiájának előszavában :

Tot Ferraria rates,
Quot ranas tellus Ferrariensis habet.

De azért az izlésnek, a tiszta latin nyelvnek, a költői reminiscentiát szellemes fölélesztésének, a kifejezésbeli csinnak iskolája volt az a kor, melynek csakhamar a fél gyermek Janus egyenrangú tagja lesz. Életének e boldog korszakáról elmondhatta Arany Jánossal :

Versenyben égtek hurjaim,
Baráti szem, művészi gondtal
Függött a lantos ujjain :

Értekező egy ily költői verseny képét rajzolja, mely a ferrarai költői körről ad fogalmat. E verseny egy gyűrűhöz fűződik, melyet Strozza kapott kedvesétől. S Strozza egy szerelmi hévtől áthatott elegiában apostrofálja a drága gyűrűt. Janus Pannonius, az alig 19 éves ifjú, ki úgylátszik be volt avatva abba a mendemondába, mely a Strozza és Anthiája közti viszonyhoz az udvar körében fűződött, a hű barát, a szerető szív aggodalmában írja meg 115 distichonra terjedő költeményét, melyben az irodalmi újjászületés kora latin költészetének szellemében a retorika csillogó példáival akarja bebizonyítani Strozza viszonyának veszélyes voltát. Erre válaszol Strozza, de egyúttal a két barát közt e polemia még bensőbbé teszi a viszonyt, a mi kitetszik Strozza két más költeményéből. Egyik egy elegia, melyben Janus Pannonius iránti bámulatát áradozva zengi el, egy másik meg visszhangja Janus Pannonius egy megható elegiájának, melyben kedvencz rogazzójának, kit *Racacinus*-nak nevez, ismeretlen hal esetét siratja el. Strozza *De Raccini formosissimi pueri miserando interitu* cím alatt ír egy elegiát, melyben a lovaglász közben lebukott és szörnyet halt ifjú árnyékát azzal vigasztalja, hogy eléri azt a dicsőséget, a melyet a Hercules kegyencze Hylas, a melyet Narcissos, a melyet Ganymedes vagy Hyakinthos, az istenek eme kegyenczei elértek, ugyanis a Janus Pannonius lantján halhatatlanná lesz.

Titus Vespasianus Strozza a ferrarai udvarban előkelő helyet foglalt el hivatalos állásánál, vagyonánál, de egyúttal magas szellemi műveltségénél fogva.

A *Strozzi*-család a XIII—XVI. században Firenzében egyike a legtekintélyesebb családoknak. E család egyik tagja Giovanni vagy Nanni fia volt a firenzei néplázadás miatt száműzetésbe kergetett Carlo Strozzinak. E Nanni fia a mi Strozsink és az ő unokája Hercules Strozza, ki költői tehetség tekintetében atyjának méltó vetélytársa volt és sokak véleménye szerint őt túl is szányalta. Megjegyzendő, hogy a *Strozzi* név *Stozza*-val fölváltva jelenik meg. A mi Titusunk aligha nem épp így inkább kedvelte a *Stozza* nevet, mint írói nevet, mint Janus Pannonius a *Janus*-nevet Joannes helyett, mint maga is megokolja ezt egy epigrammájában. A két *Strozzi* költeményeinek első kiadásának címlapján is ez áll: *Strozzi poetae pater et filius*. Úgyde a kíséző levélben, mely mellett Aldo Manuzio a két költő művét együtt megküldötte Daniele Fininek Ferrarába, ez áll: En revixerunt Titus et Hercules *Strozzae*, olim tui familiares summi“. (L. Giuseppe Antonelli, Indice dei Manoscripti della Civica Biblioteca di Ferrara, P. I. 1844, p. 211.) A *Stozza* életének legújabb szerzője dr. Reinhard Albrecht is így czizezi értekezését: Tito Vespasiano *Stozza*.

Nanni *Stozza* már gyermekkorában Ferrarába került, mint a család két költője: az atya és fiú, Titus és Hercules, megemlíti költeményeikben.

Megjegyzem, hogy költeményeiket egy kötetben adták ki. Aldus Manutius 1513-ban *Strozzi poetae pater et filius cz.* alatt két kiadását használtam e két költőnek. Mindkettő teljesen egyező, azzal a különbséggel, hogy az első kiadás folyó paginaszámmal összesen 259 lapra terjed. A másikon a Hercules *Stozza* költeményei után az öreg Titus Vespasianus *Stozza* költeményei előről kezdett új lapjelzéssel vannak ellátva. Mindkettő élén Aldus Manutius Borgia Lucretiához intézett dedicatiója áll.

Janus Pannonius barátjának költeményei 6 könyv szerelni (*Erotica cz.* alatt), 4 könyv vegyes tartalmú költeményt tartalmaz (*Aeolosticha cz.* alatt), ezután következik egy könyv Sermones (egyesekhez intézett költői epistolák) és egy könyv epigramma. Végül áll Coelius Calcagninus gyászbeszéde, melyet Hercules *Stozza* temetésén tartott. Hercules *Stozza*-t váratlanul java férfi korában gyilkolták meg. Filippo Rodi kéziratban maradt ferrarai naplójában írja meg 1508 június 6-áról, hogy Hercules *Strozzi* poétát és előkelő nemeset éjjel meggyilkolták, a San Francisco előtt, az utcán találták 22 sebbel elvérzett testét. Tiraboschi irodalomtörténetében (*Storia della letteratura Italiana Milano, 1834, 17. kötet, 152 l., a III. könyv 4. fejezetében*) azt a gyanúját fejezi ki, hogy Herculest valamely vetélytársa gyilkoltatta meg, ki vágyott az ő nevének, Barbara Torellának kezére. Másfelől Hercules rajongása Borgia Lucretia fejedelemasszony

iránt sem volt mindennapi, mint a következő epigramma tanúsítja :

Rózsa, a kit leszakita tövedről drága kezével,
 Mondd, a szokottnál miért szebb ma a színed, ó mondd.
 Csak nem festett újra Venusnak a vére pirosra,
 Vagy neked ily üde színt Borgia pirja adott ?

Érdekes példa ez epigramma arra, hogy mennyire remniscentiák körében mozgott e korszak költészete. Aphthonios görög rhetornak van egy szónoki előgyakorlata: progymnamája: *Διήγημα τὸ κατὰ ῥόδον* (mese a rózsáról), mely röviden elbeszéli, mint váltott a rózsza piros színt, holott kezdetben fehér volt. Az Adonis után siető Aphrodite lábát megsérté egy túskerózsa, kibugygyan a vére: ettől kap a rózsza piros színt és isteni illatot. Poliziano 1889-ben nyomtatásban megjelent *Egyvelegében* dolgozta verssé e mesét. Titus Vespasianus Strozza egy 123 distichonra terjedő költeményében, melyet fiának szentel, tovább fűzi e mesét. Nála a szerelem istenasszonya a féltékeny durva Vulkan elől menekülő Adonis segítségére siet és futás közben szúrja meg lábát a túske: a fehér rózsza piros és illatos lesz e vértől. A pásztor Páris előtt a szépség versenyében megjelent három istenasszony közül azért lett ő a győztes, mert e rózsákkal koszorúzva jelent meg. És e szónoki gyakorlat Borgia Lucretiára alkalmazva az udvari ember finom bókjává lett.

Minket az öreg Strozza érdekel és pedig első föllángolása, mely 17 évig tölté be a szerelem hivatott költőjének szívét.

Strozza életét beható tanulmánynyal, az összes források kimerítő ismerete, de főként a két Strozza költeményeinek alapos és beható tanulmányozása alapján írta meg dr. Reinhard Albrecht, a drezda-neustadti gymnasium programmértekezésében, mely 1891-ben jelent meg ily czim alatt: *Tito Vespasiano Strozza, Ein Beitrag zur geschichte des Humanismus in Ferrara*. Ez értekezés három főrésze osztható.

Az *elsőben* a Strozza-család irodalmi hírnevet szerző tagjainak munkásságát jellemzi. Azután Titus Vespasiano Strozza életét adja elő teljes részletességgel. Ez élet kezdetét az ifjúkor első szerelme képezi, mert ez adott alkalmat az Erotica írására. Ezután a ferrarai kör tagjait sorolja föl és a ferrarai iskola híveit. Ezek sorában egy Battista Guarino, egy Lodovico Carbone, egy Luca Ripa, a Strozza fiainak és a herceg Herculesnek tanítója, kik Janus Pannoniussal is baráti viszonyba lépnek. De nem csak ezekkel, hanem az olasz renaissance összes vezérszemlémeivel lép érintkezésbe Filelfoval, Tribraccoval, ki Vitéz János ajánlotta eclogáit és Janus Pannoniussal meleg barátságot köt, Pico della Mirandolával, kinek elpanaszolja a török veszedelem

fenyegető esélyeit, megemlékezve Hunniáról is, Angelo Polizianóval, e korszaknak talán legnagyobb latin költőjével, a mézédés lantú Pietro Bemboval, sőt II. Piusszal is, kit midőn a mantuai kongresszusra utaztában Ferrarában megállt, lendületes versben üdvözl. (Erat. V, 1.) De Janus Pannoniusunkra tekintettel érdekes Jacobus Antonius Marcellushoz való meghitt viszonya, kinek szentelte Janus Pannonius hatalmas panegyricusát. Úgy látszik, Velenczében ismerkedett meg vele és bizalmas barátjává lett, mert hozzá intézi azt a szerelmi elegiát, melyet önkéntes száműzetésében írt, midőn Anthia miatt kénytelen volt Ferrarát elhagyni.

Ezután rátér dr. Reinhard Albrecht a Strozza fényes politikai pályájának rajzára, mely négy fejedelem alatt fokunkint emelkedik.

Atyja még Nicolò alatt telepedik meg, ő Leonello alatt lép föl, Borso alatt az udvar főemberei sorába küzdi föl magát, Hercules alatt a legfőbb udvari méltóságra: a 12 bölesek tanácsa élén a főbirói méltóságra (Guidice de dodici Savi tribunus duodecim Sapientum) emelkedik és élete utolsó nagy tisztessége volt, hogy e minőségben a ferrarai városi alkotmány ősi hagyományának értelmében Alfonsónak adja a fejedelmi pálczát 80 éves korában 1505-ben (született 1425-ben) Kivált Borso alatt jószágokat palotákat kap a fejedelem bőkezű kegyéből. A velencei liga háborúja idején kitüntette magát a csatatéren is, számos veszély között tett szolgálatot a szentszékeknek és midőn végre a pápa, VIII. Inceze megszűnt a liga pártfogója lenni, az állam békéjének arany korszakát is elérte, melynek létrehozásában elévülhetetlen érdemeket szerzett. Küzdött belső ellenségekkel szemben. Elveszté népszerűségét a nép előtt, melyre a sok építkezés, sok czivakodás a velencei és francia csapatok dülásai miatt súlyos teher szakadt. Árulás, titkos feladás, udvari cselszöves forgatagában sokat hányatott. De egy dologhoz hű maradt: a mihez ifjú szíve egész lelkesedésével csatlakozott: az irodalmi újjászületés rajongó kultusához. Nem szűnt meg írni egész életén át. Mindaz, mit írt, egy gazdag élet küzdelmeit tükrözi vissza. És az írói működésnek is van egy jellemvonása: a *szerелеm* lantosa maradt. Első szerelme Anthia, kit 1441 április 24-én György napján lát és szeret meg. E napot oly áhitatos kegyelettel örökíti meg, mint 114 évvel korábban Petrarca április 6-át. 17 év múlva már szatirikus hangú versben temeti első szerelmét. Ezután 1458-ban következik Phyllorhoe, ki egy ragály áldozata lesz és Stozza keserves epicedionnal állít neki emléket. Ezután az udvari kegy juttatja neki nejét, Domicillát, kit 1471-ben vesz el. Első fiát az új fejedelem iránti hódolatból Herculesnek nevezi el. Nejét 1487 április 26-án elvesztette.

Másik főjellemvonása Strozzának: az udvari ember hűsége. Élete főfeladataul tűzte ki Borsó dicső tetteit énekelni meg. Akart egy Borsiadá-t írni 12 énekben. Mikor Borsó meghalt, még csak az első négy könyvvel volt készen. Hercules fejedelem alatt hivatalát fiának egy kissé túlságos apai gyengeséggel eszközölt segítségül hívása útján könnyítette. Vitsszatért eredeti tervéhez, 1503-ban újból elővette művét, de azért halálakor 1505-ben mégis csak 10 könyv volt készen, melyet az utolsó kéz simítása nélkül hagyott hátra. Sem A'dus Manutius, jó barátja, se fia, Hercules, nem végezték be a munkát és így kéziratban maradt, úgy hogy az egész műből csak az a három hexameter látott napvilágot, melyet a Borsiadá V. könyvéből maga idézett a VIII. Ince előtt Rómában tartott üdvözlő beszédében.

Költészetének jellemét pregnansul fejezi ki Janus Pannonius a következő epigrammájával:

Városszerte a Strozza szerelmét zengi a nép most,
Elnémulhat már régi Tibull' a dalod.

Teleki kiadás Epigr. I, 254.

Docte Tibulle vale! E pár szó kifejezi az új latin költészet összes törekvését. Ha szerelmes: e szerelem története a Tibullus szerelmi történetének hű mása: ha szereti a falu csöndjét: Tibullus békés nyugalom után sovárgó hangjai törnek föl lelkében. A renaissance-szerelem stilizált szerelem. Strozza első szerelme egy költői *név* alá rejtett leány, kit Anthiának, az Albrecht helyes gyanítása szerint az ephesosi Xenophon görög regényének hősnőjéről nevez *Anthia*-nak. És a mint az ephesusi Diana-ünnepen a 16 éves Abrocomes beleszeret *Antheia*-ba, úgy szeret bele ő is a maga lánykájába. A lány nem lehetett előkelő, de előkelők vágyának tárgya. Itt e szerelmi regény összes viszontagságának magyarázata. Oly feltűnő volt egy udvari légkörben élő előkelő gazdag ifjúnak e rajongása, hogy egész erővel vonta magára az ifjú családjának, az udvar környezetének ellenszenvét. Vetélytársa is lehetett. El kellett hagynia Ferrarát. Úgy látszik, remélték, hogy a nagytehetségű ifjút elvonhatják szerelme tárgyától.

Dr. Reinhard Albrecht azt gyanítja, hogy egyik szabadabb nyilatkozata megbántotta Cytherist, Marcus Antonius kedvesét. Ebből támadhatott a szenvedélyes jelenet, melyben Anthia távozásra kérte Strozzát. Távozik. Epedését, sovárgását édes-bús elegiákban sirja el.

Álljon itt egy rövid allegorikus költeménye e hangulat jellemzésére:

Antalhoz. (Jacobus Antonius Marcellus.)

(Erotica II, 7.)

Halld, mi mesés tengernek az árján úszik a sajkám,
 Sajkám is mi mesés, Antal, ó halld te meg azt.
 A hullám csupa könny, mint szélvész hajt a sóhajtság,
 Vágyam evez, vakhit mint a vitorla ragad.
 Kormányrúd a remény, sajkások a gondok, a Hűség
 Árbocz, horgony a bú: Amor emitt a hajós.
 Más tengernek partja van, öble van és kikötője,
 Ennek a tengernek partja, se réve sehol.

E költemény allegoria, mint akár Horatius híres ódája (Carm. I, 14.), mely az állam hajóját írja le a polgári villongások háborgó tengerén. Jellemző, hogy a classikus költészet nem a lélektani benső valóságot, hanem annak külső mythikus képét tárja elénk. Annak a távolságnak feltüntetésére mely ezen allegoria és a modern költészet allegóriája közt van, értekező bemutatta a maga fordításában Göthe gyönyörű költeményét, melyet a Westöstlicher Divan-ba sző a szerelem könyvéről, mely így kezdődik:

Wunderliches Buch der Bücher,
 Ist das Buch der Liebe . . .

Épp ily ellentétet mutat ki Strozza egy másik költeményével, melynek czime: *Egy fa alatt a szunnyadó Amorról*, Tennysonnak *Szerelem és halál* és Swinburne hasonczimű költeményeiben.

Ezután bemutatta Titus Vespasianus Strozza és Janus Pannonius versenykölteményeit a hozzájuk fűzött költői levelekkel kapcsolatban. Janus Pannonius épp úgy megkísérté elvonni barátját a veszélyes viszonytól, mint Girolamo Castelli, Leonello határgrof és Borso herczeg háziorvosa, maga is műkedvelő poéta. A híres Panormita (Antonio Baccadelli) is két költeményt intézett Strozzához, melyekben buzdítja, hogy e beteges szenvedélytől, mely sorvasztja Nemesis miatt (ismét czélzás Tibullus kedvesére), forduljon a komolyabb czélok felé. Ily sokoldalú ostromtól zaklatott hangulatban írhatta azt a választ Janus Pannoniusnak, melyben a szerelem apológiáját adja. Az is jellemző Janus Pannonius írói hírnevére nézve, hogy ő mintegy megbiztatást teljesített, midőn megírta a Strozza kedvesétől kapott gyűrűre a maga 115 distichonját. És bizony a kilencz évvel ifjabb költő méltó verseny fele az ünnepelt Strozzának.

Ha Beatus Rhenanus a Jacob Sturmhoz Janus Pannonius velencei 1553-iki kiadásában írott ajánló levelében azt mondja, hogy Janus Pannonius az egyetlen valódi költő Guarinus nagyszámú tanítványai sorában; Strozza méltó társa és igazat adok Rosmininak, hogy a stíl előkelő elegantiája tekintetében itt-ott túlszárnyalta. Janus Pannonius udvariasan legyőzöttnek jelenti ki

magát, kivált azon nyolcz sorban, melyet Ábel a modenai könyvtár egyik kéziratában fedezett föl, mint kiadatlan sorait a versnek. A költő kijelenti, hogy egy ily nagy költő által legyőzetni nem szégyen, hiszen a legyőzetés szégyenérzetét enyhíti a tudat oly dicső ellenféllel állni szemben, mint Achilles dicsekszik, hogy őt Hercules győzte le, Hectorra és Cygnusra dicsőség, ha Achilles hősi erényétől győzettek le, csak a méltatlan ellenfél által elesni fájdalmas, mint Achillesnek, hogy Paris nyila érte el.

Az Akadémiában felolvasott értekezésekről szóló eme jelentésben nem közölhetjük Janus Pannoniusnak fordításban bemutatott nagyterjedelmű költeményét, melyben az antik dialectika egész logikáját kimeríti annak a bebizonyítására, hogy Strozza az Anthiától kapott gyűrűt ne hordja ujján, hanem dobja el, mert az vagy mérget rejt köve alatt, vagy varázsigét, mely örökre rabbá teszi viselőjét, felhossa a mythos és a költészet példáit a szerelem bűneinek, romboló hatalmának jellemzésére, buzdítja, mint a Paurmita is teszi, nagyobb célokra való törekvésre; lelkesíti, hogy vegyen tárgyat a régi vagy az új korból, epikus feldolgozásra méltó tárgyat. Érdekes, hogy a példák során megemlékezik a Várna melletti csatában elesett királyról. A török elleni küzdelem e vértanuját mutatja úgy be, mint a ki méltó volna arra, hogy egy epikus költemény hőse legyen.

A szerelem elleni támadásra Strozza egy hosszú költeménnyel felel, mely a szerelem apologiája. Strozza költeménye 378 sorra terjed. A költemény bevezető részében elragadtatva kérdi Strozza:

Ki ez az új költő Heliconnak az árnyas ölében,
A kinek ajkairól zeng az apollói dal?

A hízelgő magasztalás mellett kijelenti, hogy Janus Pannonius minden ajándékát élvezi az isteneknek, csak a szerelmet nem. Ettől üres a szíve.

Ezután rátér a szerelemnek fényes retorikával megírt apologiájára. Janus Pannoniustól a nők által előidézett veszedelem bizonyítására felhozott példák ellenében a szerelem felemelő, hőtettekre buzdító példáit sorolja fel. Minden vádat sorra vesz és igyekszik megczáfolni.

Rajzolja a szerelem ellenállhatatlan hatalmát, mely odasodorja a lelket, hogy ha látja is a jobbot, azért mégis a rosszat követi.

Optima cum videam deteriora sequar.

E sor concessiónak látszik, de a védekezésből átszap a támadásba. A szerelem nem teszi renyhévé a lelket, a szerelem kitaró, hihetetlen akadályokat legyőz.

Ott van Hero és Leander szerelme, ott van Turnus vakmerő tette, ott Theseus küzdelme a Minotaurusszal, ott Jason és Medea diadalmas szövetsége. Felhozza a nők hőses lelkét. Penelope, Carmenta, Cloelia, Claudia, Cornelia, Porcia a női erény ragyogó példái. Ott van a Judit és Hollofernes esete.

Felhozza a maga korából Matildot, Violantát, kik lemondtak dús birtokaikról és kolostorba mentek.

A szerelem békés, boldogító érzés is lehet.

Ille decus coeli et superum iucunda voluptas,
Hoc absente Jouis regia tristis erit
Illius aduentu gaudent uolucresque, feraeque,
Quidquid olit tellus, aequora quicquid alunt
Hic pacis Deus est et amabilis optat amari,
Spernit opes, odit turpia, pulchra cupit.

És ki nem fogy a szerelem magasztalásából. A költészet retorikája nála bizony csak retorika, midőn kimutatja, hogy költő, hadvezér, államférfi, isten, heros mind rabja lesz Amornak.

De azért az igaz költészet, a szív megindulása is megpendül e sorokban.

Óh, ridegen ne akard hát félbeszakítani szerelmem,
Engedd, hogy szívesen hordjam e kedves igát.
A ki szívem lángját végképen eloltani bírná,
Az Tityostól elébb úzze el a keselyít
És az oltsa előbb el a Tantaius iszonyú szomját
S Sisyphus, enyhületet hozzon elébb neked az.

Janus Pannonius finom, udvarias válaszára Strozza újra egy szép költeményben rajzolja le azt a mély rokonszenvet, mely őt Janus Pannoniushoz vonza és e költemény végén Guarinusnak, a mesternek köt koszorút, mint a ki Janus Pannoniusnak is megnyitá a Halicon forrását. Mintha már e fordulatban meglenne a Guarinus peregricusának termékeny csirája.

Brocky Károly festőművész élete.

(Részlet *Szentkláray Jenő* lt. 1907 decz. 2-án tartott előadásából.)

Május 22-én mult száz esztendeje, hogy Brocky Károly festőművész hazánkfia, Angolország világhírű nagy festője született. A centennarium alkalmából olvasta fel Szentkláray Jenő lt. Brocky élet- és jellemrajzát, hogy a művész emléke a M. Tudom. Akadémia színe előtt is méltó megtisztelésben részesüljön. Szentkláray a mester életének és fejlődésének főképpen ifjúkori mozzanatait kutatta fel s életrajzát egész tömeg eddigelé ismeretlen adattal gazdagította. A művésztől szóló eddigi ismertetések hézagait pótolta, a tévedéseket helyreigazította és Brocky Károlyról elvégre teljes, befejezett képet rajzolt meg a magyar műtörténet számára. S ez annál inkább kívánatos volt, mert Brocky művészetét tulajdonképpen csak most kezdi a világ igazán méltányolni s mesterműveinek dicsérete mindinkább terjed a művelt nemzetek országaiban.

Hazánkban elég későn, eleinte éppen csak művészi és arisztokrata körökben értesültek a külföldön akkor már szép hírnévnek örvendő magyar festőről.

Művészi neve különböző források révén jutott a magyar közönség tudomására. Szentkláray felsorolja a *forrásokat* is, melyekből a magyar közönség Brockyról értesítést nyert s melyek egyetemlegesen az eddigi *Brocky-irodalmunkat* képezik.

Az első, ki Brocky Károlyról hirt hozott Angliából. *Barabás Miklós* volt, a mi kiváló akadémikus arczképfestőnk. Barabás 1843-ban volt Angliában tanulmányúton s fölkereste Londonban régi jó barátját, Brocky Károlyt, a kivel 1829—1830-ban együtt tanult a bécsi képzőművészeti akadémián. Visszatérvén Londonból, Barabás elbeszélte találkozását Petrichevich Horváth Lázárnak, a „Honderű“ akkori szerkesztőjének, ki e lap 1844. évi télhó 20-án kiadott számában nyilvánosságra hozta, a mit Barabástól hallott. E közleményből értesült a magyar közönség először Brocky Károlyról.

Emléke hazánkban csak 16 évvel később, 1860-ban újult fel ismét. Ekkor *Pesty Frigyes* eleveníté azt fel az általa szerkesztett temesvári „Delejtű“ cz. hirlapban. De a Pesty felszó-

lalásának hatását csakhamar elsodorták az akkori politikai vergődések, majd azután az alkotmányos küzdelmek hullámai. Brocky Károly neve Magyarországon, még a saját szülővárosában is, a feledés homályába merült. Ismét 36 esztendőnek kellett elmúlni, hogy e név újra — most már örök időkre — a magyar művelt közönség tiszteletének és elismerésének napfényébe helyeztessék. *Nyári Sándor* dr., az Országos Képtár őre s jeles műtörténet-író a dicsőség, hogy az 1896-iki ezredéves kiállításon Brocky Károly festészeti alkotásainak egy részét, 28 képet, a magyar közönségnek bemutatta s ugyanakkor a „Vasárnapi Ujság“ 1896-ik évi 9. számában a mester művészi egyéniségét is röviden ismertette. Azután írt még Brockyról *Hevesi Lajos* (Pester Lloyd 1896. júl. 5.), *Szokoly Viktor* (Fővár. Lapok 1867. jan. 13.), *Divald Kornél* (Művészet 1903. évf. és Magyar városok művésze), *Esztegár László* (Művészet u. o.) és *Malonyay Dezső* (Magyar festészet úttörői). A délmagyarországi írók „Arany János-Társasága“ most bizta meg *Nyári Sándort*, hogy Brocky képeit a külföldön felkutassa s azokat a művész ismertetésével színes és phototypikus reproductiókban egy „Brocky-album“-ban közreadja.

Brocky Károly született 1807-ben május 22-én Temesvárott a belvárosban. Természetes fia volt egy azonos nevű temesvári borbélymesternek. Anyját Paulics Katalinnak hitták és Fehértemplomból való volt. Mikor a művész született, atyja mintegy 30 éves férfiú, anyja pedig csak 19 éves hajadon volt. A Brocky név azt gyaníttatja, hogy azokból az olaszországi családokból eredett, melyeket a török hódoltság megszüntével a Temesi Bánság első kormányzója, Mercy Claudius gróf 1733—1737-ben Temesvárott és a környékbeli falvakban elhelyezett, hogy a délvidéken a selyemgyártást és rizstermelést meghonosítsák. Bármint legyen is, tény, hogy maga a művész mindig *magyarnak* vallotta magát.

Brocky Károly 1813—1814-ben, 6—7 éves korában veszté el édesanyját s ezentúl anyjának nővére, Gindl Lőrincz laibachi és marburgi színházigazgató felesége viselte gondját. Gindl magához vette a művész atyját színházi borbélynak. S mint-hogy a Gindl színtársulata folytonosan járt-kelt Laibach és Temesvár közt, mely utóbbi városnak színházát Gindl szintén bérben bírta, a gyermek Brocky Károlynak is mindig a színtársulattal kellett ide-oda utazgatnia és a színpadon gyermekszerepeket játszania. Tanult táncolni és énekelni. A nyomorúsága leírhatatlan volt. Igen sokszor aludt a puszta földön, fejét egy fatuskóra fektetve. Egy alkalommal el is szökött a nagynénjétől Triesztbe, de megtalálták és visszavitték Laibachba, a honnan 1815-ben hazament atyjával Temesvárra s borbélyinas lett annak fodrászületében. De ott nem bírta el sokáig. Beiratták előbb a

temesvári normál iskolába, majd a gymnasiumba. Mind a két intézetben a jeles tanulók közé tartozott.

Ezalatt egy nemeslelkű temesvári pékmesternek, Weldin Ferencnek személyében jóltevő pártfogója akadt, a ki őt a temesvári rajziskolába járatta, majd aztán Melegh Gábor verseczi műkedvelő festőhöz adta inasnak. Melegh javasolta a művész atyjának, hogy a tehetséges fiút szakbeli kiképzetés végett Bécsbe küldje. Ezt a célt a teljesen vagyontalan fiú csak Itebői Kiss Antal torontáli alispán segítségével érthette el, ki őt 1823-ban magával vitte a császári fővárosba s ott a festészeti akadémiába főlvetette.

Itt tanult Brocky, sok nélkülözéssel és nyomorral küzdve, teljes 10 esztendeig. De a kínos nyomor és szükség gyötrelmei közepette is, melyekhez még szembaja járult, rendületlenül hű maradt műzsájához. Ezen idő alatt hatszor nyert munkáival akadémiai pályadíjakat: 1826, 1827, 1830 és 1832-ben. Tanárai, a hírneves Ender és a miniaturista Daffinger, hathatósan felkarolták és állandó pártfogásukkal tüntették ki a tehetséges művésznövendéket. Közbenjárásukkal számos megrendelőt szereztek neki. Művészetével először akkor keresett pénzt Brocky, midőn egy garasos hangverseny számára a régi garas nagyságában készült belépőjegyek hátlapjára pompás kis virágokat festett. Ugyanekkor időzött Bécsben az osztrák császár egy nagynénje, Montleart hercegnő. A hercegnő az akadémiai tanárok ajánlatára, szép tiszteletdíj fejében, Brocky által készítettett magának másolatot egy kedvelt miniatur festményéről, ami Brockyt egy csapásra kedvelt emberré tette az osztrák aristokratia köreiben, sőt utat nyitott neki az udvarhoz is. Alig győzte nagyszámú megrendelőit kielégíteni. Maga a császári család többrendbeli festmény készítésével bizta meg s e végből a Burgban műtermet rendezett be számára. I. Ferenc császár életnagyságú arczképét négyszer festé meg. Munkaközben néhányszor a császárné is megtisztelte a művészt látogatásával.

Az 1834-ik évi akadémiai képtárlat után, melyen kitüntetésben részesült, arra gondolt Brocky, hogy tanulmányait az olaszthoni nagy mesterek remekeinek örök forrásából gazdagítsa. 1835 tavaszán indult el olaszországi tanulmányújtjára. Előbb néhány hónapig Rómában dolgozott, aztán Firenczének szentelé idejét, végre Velenczén át több száz rajzzal, vázlattal tért vissza Bécsbe, mely most már szűkkörűnek és művészi tekintetből szegényesnek tűnt fel előtte. Égett a vágytól, hogy mielőbb tágabb határokra szélesbíthesse ki önképzését. Elhatározta, hogy Párisba költözik. Épp akkor folyt Párisban a művészi fejlődésnek szabadszellemű küzdelme a francia kolorista romantikusok és a klasszikus rajzolóiskola közt. Ez a harc a világ minden tájékáról egész sereg fiatal művészt vonzott Párisba, hogy ott az új művé-

szeti irányzatot lássák és eltanulják a színezésnek misteriumait. Mindez rendkívül izgatta Brocky tanulékony lelkét. 1837-ben, az őszi mű-saison megnyitására, elköltözött Párisba, azzal az eltökélt szándékkal, hogy ott állandóan letelepszik.

Harmadfél évig lakott Brocky Párisban és szerencse-csillaga a franczia fővárosban sem fordult el tőle. Nemsokára megismerkedett Turner Vilmossal, korának legkiválóbb angol rézkarczművészeivel, a legjelesebb aquarell- és tájképfestővel, ki mint műesztétikus is nagy hírnek örvendett és a londoni kir. akadémia tagja volt. Turner bemutatta Brockyt a legjobb franczia, angol és más külföldi mestereknek és műbarátoknak. 1839 elején lehetett, midőn egy alkalommal Brocky ismét munkánál ült a Louvrebán s bejött oda Turner kíséretében Munro of Novar londoni skót főúr, aki igen gazdag volt és nagy műbarát. A műértő főúr elragadtatással szemlélte, mint elevenednek meg Brocky varázslatos ecsetje alatt a festmény alakjai. Brocky genialitása, vagy tán az ő kiválóan rokonszenves egyénisége annyira megtetszett Munrónak, hogy rövid társalgás után felkérte: menjen vele Angliába, Londonba. Brocky elfogadta Munro ajánlatát, a kinek a Park-Streeten műteremmel és nagybeesű képtárral berendezett palotája volt. Itt lakott és dolgozott Brocky vendégszerető házigazdájával 1842-ig. Időközben megismerkedett Colnaghi Domokossal, a legnevesebb londoni műárussal és annak sógorával Pontet Edvárdal, a kik anyagi helyzetét gondozták s bizalmas barátságukban részesítették őt.

1844-től 1846-ig európai körúton járt Brocky, meglátogatta Bécsét és huzamosabb tartózkodás után visszatért ismét Londonba. Meczenása, Munro of Novar, nem szűnt meg támogatni a mestert s 1846-ig állandóan festetett vele. Évről-évre magával vitte őt skóciai birtokaira, hol néhány fiatal angol hölgy Brockyval festetie meg arcképét. Londonban megismerteté a mestert miss Liddel udvarhölgygyel, a ki szintén lefesttette magát. Minthogy a mesternek ez a képe kitünően sikerült s Viktória királynőnek is nagyon megtetszett, Brocky miss Liddelnek az ajánlatára csakhamar meghívást kapott az udvartól, hogy a királynőt és férjét, Albert herceget is fesse meg. Ezeket a megrendeléseket számos más udvari megrendelés követte, mit látván az angol arisztokrácia, mindenki Brocky által akarta magát festetni, s a művész egyszerre ünnepelel emberré lőn egész Angolországban. Az 1846—1852 közé eső években érte el művészi nagyságának legmagasabb fokát. Jövedelme évenként mintegy 1000 font sterlingre rugott. Ritka szerencséje 1850-ben egész véletlenül még háziúrrá is megtette őt Londonban, a mennyiben a Berners-Streeten levő házat, melyben akkor lakott s hol

a műterme is volt, a házat terhelő államadók fizetésének kötelezettségével tulajdonába vette.

Téves némely életíróknak az az állítása, hogy Brocky az angol királyi udvarral csakhamar meghasonlott volna, mert vonakodott a királynő kívánságára Arthur connaughti herceget, a ki akkor csak 2—3 éves volt, lefesteni, állítólag azért, mert a gyermekarcok mind egyformák. Lehetséges, hogy vonakodott ez esetben gyermekarcot festeni, ámbár igen sok gyermekarc van a hátrahagyott művei közt; de el nem fogadható, hogy az ő természetes modora bántotta volna az okos és nagyon elnéző királynőt, a ki Brockyt élte utolsó napjáig mindig nagyrabecsülte és őszinte szókimondásain igen jól tudott mulatni. Kegyvesztésről szó sem lehet. Brocky a Buckingham palotában mindvégig szívesen látott vendég volt, bár udvari festőnek, mint némely életírói mondják, soha ki nem neveztetett.

London művészei is nagyon megbecsülték Brockyt. Turner a „Modern Painters“-ben rendkívül kidicsérte műveit és Frederik Tayler a „Water Colour Society“ elnöke, úgyszintén Wellington herceg, a „Royal Academy“ elnöke egész elragadtatással beszéltek festményeiről, sőt az aquarell-festők királyi akadémiaja 1854-ben tagjának is választá, ami Angliában ritka kitüntetés számába megy.

Brocky művészi alkotásainak eddigelé csak egy részét, valószínűleg a kisebbiket ismerjük. Sem ő, sem barátai nem szedték jegyzékbe, amit lankadatlanul tevékeny szelleme 30 év lefolyása alatt létrehozott. Alkotásai leginkább angol kézben vannak, részint Angliában és Skótszágban, részint Irlandban és Amerikában. Hazánkban a fővárosi országos gyűjtemények még csak nagyon kevés Brocky-képet, mindössze tán csak 12—14 darabot tudnak felmutatni. Az 1896-iki millenniumi kiállítás katalógusa mintegy 28 Brocky-festményt és rajzot említ. Szentkláray Jenő jelentékenyen kibővítette ezt a lajstromot, a mennyiben Brockynak 96 különféle dolgozatát kutatta fel s vette jegyzékbe. De ez is talán csak harmada Brocky összes munkáinak, azonban mégis több, mint a mennyiről eddigelé tudomásunk volt. Magyar vonatkozású képei, a melyekről tudomásunk van s a melyek csekély kivétellel mind itthon is vannak, e következők: *Mészáros Lázár* és *Kmetty György* honvédtábornokok arcképei, Paolo Veroneseről egy másolat, mely a *Kánai menyegzőt* ábrázolja, *Krisztus és a samariai asszony* cz. eperjesi oltárkép, *Weldin Ferencz* és *Weldin Ferenczné* arcképei Temesvárott, *Psyche és Cupido* a Képzőművészeti Csarnokban Budapesten, „Psyche“ ugyanott ugyanennek a képnek kisebb alakban készült vázlata Gozdsu Elek temesvári kir. főügyész birtokában, és Myskovszky Viktor l. tag utólagos értesítése szerint *erdőt ábrázoló*

egy olajfestmény abaujmezei Semsén, gróf Semsey László orsz. képviselő birtokában. Azonkívül vásárolt még a magyar kormány is néhány Brocky-képet, melyek a Képzőművészeti csarnokban vannak elhelyezve.

Különösen a rajzolásban és a színezésben volt Brocky nagy művész. Winterhalter hírneves londoni festő így nyilatkozott Brocky rajzoló művészetéről: „Alig ismerek rajzolót, ki ügyességben mérközhetnék Brockyval. Kréta- és aquarellművei meglepőek. Illuminált kréтарajzai utólérhetetlen szépségűek és a nagyon sikerült fényképeknek hatását teszik a szemlélőre“. Rónay Jácint is említi naplójában, hogy a londoni művészek véleménye szerint Brocky a kréтарajzban utólérhetetlen volt.

Brocky műveinek felsorolása s osztályozása után leírja Szentkláray Brockynak egyéniségét és megrajzolja jellemét.

Brocky Károly alacsony termetű, máskülönben jól proporcionált férfiú volt. Arányos méretei szinte elfődték a hiányait. Nem látszott oly kicsinynek, a milyen valósággal volt. Sápadt, sovány arczáról, gyengéd sima vonásairól szívjótság és szelídség sugárzott. Formás szép fejének feltűnő ékességét képezték mélyenfekvő okos és beszédes kék szemei, melyekkel oly átható melegséggel tudott nézni, mintha mindenkinek a lelkébe akart volna tekinteni. Puha, sötétbarna haja dús fürtökben omlott alá csaknem a válláig, s csinos kis bajuszát kipödörve szerette hordani. Fülében kis arany karikafüggőt viselt, mely egykoron édesatyjává volt.

Társaságban mindig vidám és rendkívül kedves volt. Mint hírneves művész és humoros ember keresett vendég volt az előkelő angol társaságok széles köreiben. Elmés ötletessége, őszinte igazlelkűsége és úgyszólván gyermeketeg naivsága rokonszenvesse, bájossá tették őt a társaságban.

Az angol nyelvet nagyon furcsán beszélte s alkalomadtán francziául is társalgott. Beszélte-e még a magyar anyanyelvét is, nem tudni. Sok dologhoz olyan jól értett, hogy az emberek bámulták, hogyan lehet valaki annyira sokoldalú. Rendkívül szerette a gyermekeket és szeretett velök elmuladni. Előkelő házakba mindig meghitták a gyermekmulatságokra. Szerette a zenét és éneket; számos operának a dallamát és szövegét kívülről tudta. Remekül főzött, nagyon jól vívott, ügyesen bánt a tüvel és csodás gyorsasággal festett. Leleményességét dicsérei egy halvány-sárga papiros gyártásának a feltalálása, melyen az illuminált képek koloritja rendkívül izléses szimfoniává olvadt össze.

Jellemében két ellentétes vonás domborodott ki. Megvolt benne a hajlam minden nemes és jó iránt, de az ő lágy szívével és gyengédségével ellentétben állott engesztelhetetlen akaratossága és makacssága. Néha nyúl szívű volt, máskor kivihetetlen

vitézi tettekre vállalkozott. Rendkívül józan, becsületos és kötelességtudó, a munkában fáradhatatlan volt. Egyszer a végletekig takarékos, máskor meg könnyelműen tékozló. Gazdálkodni, pénzt kezelni egyáltalán nem tudott. Igazi bohém természet, akit csak nagy értelmessége és szemérmessége óvott meg a nagyvárosi élet szertelenségeitől.

Az ötvenes években Brocky sűrűn érintkezett a magyar emigránsokkal, kik a világosi gyásznapi után Angliába menekültek. Megfordult gyakran a Szemere Bertalan, a Perczel-testvérek, Thaly Zsigmond, Mészáros Lázár, Kmetty György, Vukovics Sebő, Lukács Sándor és Pulszky Ferencz társaságában s Kosuth Lajosnak is be lett mutatva. Benső barátságban élt Rónay Jácinttal és Mayer György Londonban lakó szepesi gazdag kereskedővel, a kik legintimebb társaságát képezték.

Brocky 1853-ban komolyan betegeskedni kezdett. Kezelő-orvosa Todd dr. volt. A királyi család sok gyengédséget tanúsított iránta betegségében. Udvari kocsin vitték ki a szabad levegőre sétálni. Rónay Jácint és Mayer György órák hosszáig elültek a nagy beteg mester ágyánál, segítve és vigasztalva. Utolsó napjaiban is Magyarországra gondolt és forró szeretettel emlegette hazáját. „Magyarországot nem felejttem — mondá, — s csak azt sajnálom, hogy mint művész nem tehettem többet hazámért. De ez nem az én hibám. Önök tudják, hogy szép terveim voltak.“

1855-ik évi július 8-án a halál véget vetett szenvedéseinek. Csendesen mult ki, mint egy gyermek, aki aludni tér. Csak kevéssel előbb lett 48 éves. Eltemették a londoni nagy Kensall-Green temetőben, Pontet Edvárdnak egy ujonnan készült családi sírjában. Idehaza Magyarországon csak Rónay Jácint hazaküldött kegyeletes nekrológiájából tudták meg a nagy magyar művész halálát.

Születésének századik évfordulóján a délvidéki írók „Arany János Társasága“ küldte az első koszorút bemohosodott, elfelejtett sírjára.

Teleki Mihály levelezése.¹

Teleki Mihály levelezésének harmadik kötetében az 1664—1666. évekből 639 lapon 476 levél van közölve. E levelekből 96-ot Teleki Mihály írt többeknek, 380-at pedig, tehát a leveleknek négyötödét mások írták Teleki Mihálynak. A Teleki Mihály által írt levelekből Apafy Mihály fejedelemnek van írva 14 levél, Bornemisza Anna fejedelemaszonynak 7, Lónyai Anna özvegy fejedelemaszonynak 4, Ghika Gergely moldovai vajdának 1, Veér Juditnak 2, Wesselényi Ferencz nádornak 5, Széchy Máriának 3, Bánffy Dénesnek 1, Béli Pálnak 2, Bethlen Jánosnak 2, Bethlen Miklósnak 2, Boldvai Mártonnak 5, gróf Csáky Ferencznek 1, gróf Csáky Istvánnak 5, Cobnak 6, Kászonyi Mártonnak 14, gróf Rottal Jánosnak 7, Bánffy Zsigmondnak, Stepán Ferencznek 2—2, Gillányi Gergelynek, Gyulaffy Lászlónak, Kapi Györgynek, Katona Mihálynak, Kende Gábornak, Nagy-Bánya városnak, Sóti Jánosnak, Veér Györgynek, Wallisnak 1—1, a székelyhídi praesidiumnak 3. Azok közül, kik ezen években Teleki Mihálylyal levelezésben voltak, hatvankét levélírónak levelei vannak e kötetben bemutatva, köztük több levél az ország néhány legelőkelőbb emberétől. Apafy Mihálytól 45 levél van e kötetben, Bornemisza Annától 12, Bánffy Dénestől 50, a nádortól 9, Széchy Máriától, Nadasdi Ferencztől, Szelepcsényi György érsektől, Balassa Imrétől, Tökölyi Istvántól, Tökölyi Imrétől 1—1, Zólyomi Miklóstól 2, Béli Páltól, gróf Rhédey Ferencz fejedelemtől 5—5, Lónyai Annától 12, Bethlen Jánostól 8, Bethlen Miklóstól 7, Cobtól 25, Kászonyitól 14, Naláczai Istvántól 21, Baló László portai követtől 3, Paskó Kristóf portai követtől 4, Boldvai Mártontól a székelyhídi dolgokról 13, gróf Csáky Ferencztől, Csáky Istvántól, Ghika Gergelytől 2—2, Kende Gábortól, gróf Rottal Jánostól 6—6, Sturza Mária moldvai vajdánétól 1, Teleki Jánosnétól 9, Veér Judittól 11, Bornemisza Katától 4, a többi különböző személyektől.

¹ A gróf Széki Teleki-család és a M. Tud. Akadémia költségén kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti *Gergely Sámuel*. Harmadik kötet: 1664—1666, XXX + 639 lap. Budapest, 1907. Az I. és II. kötetről I. Akad. Ertesítő 1907. 205. füzet, 40—52. l.)

A kötetnek több felénél (21 $\frac{1}{2}$ iven 265 levél) az 1664-ik évre eső levelekből áll, a többi része pedig az 1665, 1666-ik évre eső levelekből. Az 1664. évi s az 1665-ik évből a januáriusi és februáriusi leveleknek javarésze azon tárgyalásokra vonatkozik, melyeket ezen időben Apafy Mihály a bécsi császári udvarral folytatott.

Apafyt arra az elhatározásra, hogy a bécsi udvarhoz közeledjék, fejedelemsége bizonytalansága kényszerítette. A török tette ugyan meg fejedelemnek, de kimélet nélkül érezte vele, hogy fejedelemsége csak hajszálon függ, hogy a török akkor ejtheti el, a mikor szeszélye úgy kívánja. Inगतag trónjának más, szilárdabb támasztékot akart szerezni s azt hitte, hogy ezt a Leopoldhoz csatlakozásban találja meg. Ezen törekvése találkozott a bécsi udvar azon szándékával, hogy a tavasszal megújuló háborúra tekintettel Erdélyt kivonja a török befolyása alól s lehetőleg magához csatolja. Abban az időben, a mikor mindkét oldalról ilyen tervekkel foglalkoztak, jelent meg először személyesen Teleki Mihály az Apafy udvarában. Apafy nemcsak szívesen fogadta a jelentkezőt, hanem bizalmára is méltatta, rövid idő alatt meghitt tanácsadójának tette, az eddigi háborúban oda-vezetett jószágaiért kárpótlásul Szentpétert adta neki s az országgyűléssel egyetértőleg ötet bizta meg, hogy a megegyezésre vonatkozó kívánságait Leopold megbízott embereinek — Cobnak és Kászonyinak — Szatmáron tolmácsolja, mire különben, mint Teleki maga írja Kászonyinak, a törököktől való félelem miatt Erdélyben lakó embert nem mertek kiküldeni. Kényes természetű volt tehát ez a megbízása Telekinek, de egyúttal annyival nagyobb kitüntetés azon férfúra nézve, ki csak rövid idővel azelőtt az Apafy fejedelemségét el nem ismerő Kemény János-féle pártnak volt egyik legjelentékenyebb vezérférfia.

Teleki 1664 februárius végén ment Szatmárra, hogy Leopold megbízottjainak, Cobnak és Kászonyi Mártonnak Apafi kívánságait előadja. Ezzel megkezdődtek a tárgyalások s megszakításokkal folytak 1665 februárius közepéig, de az utolsó hónapokban már gróf Rottal János császári plenipotentiarius és Teleki közt. Azon levelek, miket Teleki ezen időben Apafyval, Cobbal, Kászonyival és Rottalal váltott, leginkább e tárgyalások körül forognak. Sok bennük a császáriak hadi készületeiről, a hadi működésekről szóló értesítés is. E tekintetben ide sorozható Lónyai Anna leveleinek is némely része.

Leopold mindjárt kezdetben egyebek közt két nem teljesíthető kívánsággal állott elő. Azt kívánta első sorban, hogy adja vissza neki Apafy Székelyhidat, melyhez a német praesidium fellázadása útján jutott, és adja ki neki a lázadó német katonákat, minek teljesítését Apafynak becsülete nem engedte.

A várakban levő német praesidiumok ügye különben is zavarta az egyetértés létrejöttét, mert a kolozsvári német praesidium is fellázadott, Apafynak hódolt, a szamosújvári és bethleni ugyanazt készült tenni. Kászonyi és Cob azt az információt kapták Erdélyből, hogy Gillányi lázította fel a kolozsváriakat, Torma István és Beldi Pál ösztönzik lázadásra a bethlenieket, és hogy mindez nem egészen a fejedelem tudtán kívül történik. Kászonyi még fenyegetődött is. Telekinek nagy erélyvel kellett ezen alaptalan vádakát visszautasítani, az említettek ártatlanságát e kérdésben megvédelmezni.

A másik lehetetlen kívánsága az volt Leopoldnak, hogy Apafy azon esetre se csatlakozzék a török hadsereghez, ha a fővezér a felülést és táborában megjelenést parancsolná. Apafy ki is jelentette levelében Telekinek, hogy miután határozott parancsolatot vett erre, kénytelen hadaival a nagyvezérhez csatlakozni, de megjelenésével nem fog kárt okozni a kereszténységnek. Ugyanezt írja Bánffy Dénes is a fejedelemre vonatkozólag. De tanácsolja, hogy Cob erős fenyegető leveleket bocsásson ki a fejedelem és Erdély ellen azon esetre, ha a nagyvezér hadaihoz csatlakoznának, azt remélve, hogy talán ilyen fenyegetésre a nagyvezér megengedné Apafynak az ország védelmére az itthonmaradást.

E helyett a királyi területről magyar-német rablóhad tört az országra, mindenütt pusztítva, rabolva. Katona Mihály levele szerint sok ezer darab marhát hajtottak el; háromszáz lovas felferhette volna őket, de békével csak elmenének. E betörés hírére engedte meg a nagyvezér Apafynak, hogy országa védelmére itthon maradjon.

Ebeni István szerint e betörés miatt főleg Teleki ellen volt nagy elkeseredés, mert egy rossz áruló elhitette, hogy ő Ebenivel és Veér Györggyel hozták az ország nyakára e kóborlókat. Teleki anyjának írott levelében kijelentette, hogy neki nem volt tudomása a kóborlók bejöveteléről. Talán az ő szemrehányására Lónyai Anna ismételve írja, hogy szolgálai az ő tudta nélkül vettek részt e dologban. Telekiből az elkövetett rablások miatt még két év múlva is kitör a keserűség s azt írja Csáky Istvánnak: Tolvajoknak karó jutalma, nem becsület.

A szentgothárdi fényes győzelem hírére Apafy Bécsbe indította Telekit, hogy a béke megkötése alkalmával a bécsi udvarnál Erdélyre nézve valami kedvezményt eszközöljön ki. Hogy Leopoldot Erdély iránt annál kedvezőbben hangolja, titokban beleegyezett, hogy Teleki Székelyhid átengedését a császárnak felajánlja. De Teleki elindulása előtt jött meg Apafyhoz Baló László portai követ értesítése a béke megkötéséről, annak pontjairól, többek között arról, hogy Székelyhidat le kell rombolni.

Ez új utasítás adását tette szükségessé. Az új utasításban az volt: 1. Tiltassék el Rákóczi Ferencz a fejedelem czim használatától. 2. Eszközölje ki a császár a portán, hogy Erdély adója a régi összegre szállíttassék le. 3. Eszközölje ki, hogy az ország határa az Ali pasa hitlevele szerint igazíttassék ki.

Mikor azonban Teleki az új utasítással Szatmára ért, Cob és Kászonyi kétségbe vonták előtte a béke megkötését s arra igyekeztek reá venni Telekit s általa a fejedelmet, hogy Székelyhidat Leopoldnak engedje át. Ez alatt, Boldvai M. levele szerint, titokban mindent elkövettek, hogy csábitással, aranyhegyek ígérésével a praesidiumot Leopoldhoz visszapártolásra bírják. Sem az egyik nem sikerült, sem a másik. A praesidium hallani sem akart a visszapártolásról; Apafy pedig nyíltan megírta Telekinek, hogy elugratták azt, hogy a vár odaengedésével kedveskedjenek; a nagyvezérnek már megígérte a széthányatását. Miután a várat meg nem kaphatták, gróf Rottal János, ki ezalatt mint császári plenipotentiarius Szatmára érkezett s Telekinek a Bécsbe menetelt feleslegessé tette, most már arra törekedett, hogy Székelyhid lerombolását siettesse. Ezt maga Apafy is akarta, de a praesidium a vár lerombolásának sokáig ellentállott; járatta embereit Apafyhoz, Telekihez, Cobhoz, irt fel Bécsbe a császárhoz a vár megtartása érdekében; a mellett rakonzátlanzkodott, Apafy rendeleteinek másképpen is ellene szegült, fenyegetődött, hátralékos zsoldját zajongva követelte, Boldvai Mártont s az év végén odaküldött Stepán Ferenczet megöléssel vagy a vár fokán kihányással fenyegette. Mindamellett akadtak oly erdélyiek, kik Bécsbe és Szatmára azt a gyanút plántálták át, hogy a székelyhídi praesidiumnak az ellentállásra magának Apafynak környezetéből lenne titkos biztatása s ebből származik minden késedelem. Végre sok huzavona után sikerült a praesidiumot engedelmességre bírni s 1665 januárius közepén az e végre pár ezer emberrel odaküldött Bánffy Sigmond a vár erődítményeit széthányatta.

Ugyanazon erdélyi urak, kik a vár széthányatása kérdésében Apafy őszinteségét Bécsben és Szatmáron gyanúba hozták, azt a vádat is emelték ott ellene, hogy a török elől Erdélybe menekülő moldvai vajdánéval nem törődik, ha török kézbe akadna is, hanem csak a kincsén kapdos.

Székelyhid széthányása által Apafy a császár kívánságának eleget tévén, most már Leopoldon lett volna a sor, hogy az erdélyi adó és határigazítás kérdésében magát a közbenjárásra kötelezze. Ez annál sürgösebbnek látszott, mivel azon aggasztó hír terjedett el, hogy a váradi török Piri pasa defterével kezében hadsereggel akar határigazításra jönni s Kolozsvárig akarja a váradi határt igazítani. Aggódtak a fejedelmi udvarnál, nehogy

ez alkalommal Somlyót, Valkót és Csehet is a török katonasággal rakja meg. Teleki el is követett mindent, hogy Rottalt valami lekötő igéretekre bírja; élénk színekkel festette le előtte az ország kétségbeesítő helyzetét, a min ha nem segít a császár, menthetetlenül elvesznek, a mi Magyarországnak is veszedelmére lehetne. Ez ismételt előterjesztésekre Rottal csak hitegetéssel válaszolt, azt állítván, hogy a császár portán levő residensének már meg van parancsolva, hogy Erdély ügyeit felkarolja, de óvatosan, okosan kell eljárnia, nehogy a török valamit meggyanítson, a miből még nagyobb rossz származhatnék. A végleges döntést halasztotta Bánffy Dénesnek Bécsbe felküldésére, a mikor is a dolog ő felsége kezeirása alatt rendesebben lenne meg. Még is az országtól és a fejedelemtől elismerő levelet kívánt, melyben kifejeznék, hogy ő a reá bízott dolgot a legnagyobb megelégedésükre végezte el.

Rottal azon állítása, hogy a császári residensnek a portán meg van parancsolva, hogy az erdélyi ügyeket Erdély kívánsága értelmében felkarolja, valamint az az állítás, mit 1665-iki bécsi követsége alkalmával Bánffy Dénessel elhitettek, hogy tudniillik a császári rendkívüli követnek, gróf Leslienek is utasításába van adva, nem felelt meg a valóságnak. Erdélynek a portán levő követei, Baló László és Paskó Kristóf ellenkezőt jelentettek. Ezért maradt eredménytelen Kászonyi Márton 1666-iki követsége Erdélyben, kinek hazug állításait Paskó Kristóf leplezte le. A valóság megismerése által Erdély elvesztette a bécsi udvar jóakarátába helyezett bizalmat s elmetsződött azoknak reménye, kik a császárral való kiegyezésben keresték Erdély boldogulását.

A szatmári tárgyalások sikertelensége miatt Magyarországon gyűlölt lett a Rottal neve, de nagy volt az ingerültség Teleki Mihály ellen is, mint ez kitünik Sóti János izenetéből, ki nem mert írni Telekinek, Kende Gábor márczius 23-ikán, április 8-ikán írt leveléből, valamint Teleki Mihály Sótinak, Kendének írt válaszából és Gyulaffy Lászlónak írt leveléből. Kendének írt válaszában azt mondja, hogy német és török egyformán gyűlölik a magyart, de van közöttük is rossznál rosszabb, valamint könyörületesebb. Ártalmas a tövis, de óvást járva közte, ki lehet kerülni a behágást. Sótinak írt levelében pedig azt írja, hogy akárhány, ki most nyelveskedik, csak kicsiny privatumra is félre állna; Isten ne terjessze reá áldását, ha nemzetének, hazájának, vallásának nem oly igaz szolgája, mint azok, a mit nem nyelveskedéssel, hanem valósággal eddig is megbizonyított.

A magára hagyatott ország játékszere lett a törököknek, kik kimélet nélkül zaklatták, fosztogatták. A levelek szerint mindegyre fordult meg a fejedelmi udvarnál az adó beküldését, vagy a határ kiigazítását sürgető török követek; egyes török

csordáknak betörése, rablása, fosztogatása pedig nagyon gyakran ismétlődött. Kolozsvárt végvárrá tették ugyan, Csehbe, Valkóba és Somlyóba tettek katonákat az ország határának védelmére, de a nagy kimerültség miatt nem voltak képesek e várakat felszerelni, a katonaságot élelmezni és ruházni. Még oly dologban is, a hol ajándékozás által kellett volna becsületet vallani, tehetetlen volt az ország. Rottal intimatiója szerint két lovat kellett volna Bánffytól a császárnak küldeni, de csak egyet küldtek, Bánffy szerint tetves lábut, a mi Bánffy szerint már sordiditas. Paskó szerint a török főembereknek küldött ajándéklovak közül egyik lúdtalpú volt, a másik pedig lyukas pofájú. A Bécsbe küldött ajándéklovakat csak úgy koldulta össze Bánffy egyes uraktól. Ő maga pedig Bécsből visszatérte után, saját állítása szerint, „czigány szekerebe való“ lovat kapott Apafytól ajándékba. Talán nem lett volna az ország ennyire elesve, ha lett volna az urakban áldozatkészség; talán a török rablócsapatoknak is ellene lehetett volna állani, ha Apafyban lett volna merészség több erélyt fejteni ki. Paskó a portáról Telekinek írt leveleiben kemény szavakkal sürgeti, hogy ébredjenek fel az erdélyiek, ne engedjék egy végbeli pasának végig kóborlani az országot gyalázatra az egész kereszténység előtt. Bánffy is folyvást sürgeti az erélyesebb ellentállást; több ízben írja Telekinek, hogy menjen udvarhoz, serkentse a fejedelmet, ne szánja a fáradságot, mert a hazának szolgál vele. De szerencsétlenségre éppen a Paskó és Bánffy tanácsa nem volt kedves Apafy előtt, mert ezen években a Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelemsége mellett több ízben hangoztatták a Paskó és Bánffy fejedelemséget is, mi bizalmatlanná tette Apafyt irántok. Bánffyt egy meg nem gondolt kifejezése egyik levelében csaknem conflictusba keverte Apafyval, kinek haragját Bánffy ellen a fejedelemasszony és Gillányi sürgető kérésére Teleki csillapította le.

Bánffy levelei, miket 1665 második felében írt Telekinek, különben is tele vannak panaszokkal a fejedelem és udvari népe ellen. Augusztus 18-iki levele szerint megbántódott az ő nagysága méltatlan írásán; augusztus 19-ikén szinte visszafordult gyomorral írja, hogy ő nagysága ötet szamaránál is alábbvalónak, rossz embernek tartja; augusztus 20-ikán azt írja, hogy ő udvarhoz nem megyen, sem nem ír, mert a fejedelem igen rigide kezdett vele bánni; december 9-ikén hibáztatja a fejedelmet; ő eddig is került bizonyos dolgokat, ezután még jobban elkerüli, csak azt vihesse véghez, vegyék eszekben mások, hogy nem azért nem szolgál, hogy nem akar, hanem hogy nem lehet. 1666 november 12-ikén írja: Az ő nagysága levelét Francisonak nem küldi el, mert azzal az eb csak neveli szarvát. Ha gyanús az ő személye, miért bizta reá őket ő nagysága, hogy még úgy ír az ebnek?

titularis kapitány nem lesz soha; ha ő nagysága más hitelesbb hivének nem adja, avagy ha ötet kapitánynak tette ő nagysága s ugyan az nyakában hagyja, nem sokára azt a hírt hallja ő nagysága, hogy két darabbá esett a kutya.

A nagy port felvert hunyadmegyei főispánság kérdéséről 1665 novemberben és decemberben több levél van e kötetben. Kapi György és Kún István versengettek e hivatalért. A fejedelem által Teleki Mihály, Mikes Kelemen és a szászsebesi királybíró volt megbizva, hogy e tiszt betöltésére nézve a vármegye kívánságát meghallgassák, hogy a szerint lehessen tenni igazítást. A vármegye Kapi mellett nyilatkozott s Telekiek ilyen értelemben tettek jelentést Apafynak.

De Bornemisza Annának nem tetszett a dolognak ilyen fordulata, Telekinek irt levelében hibáztatta eljárásokat, sőt azt írta, hogy nem volt ajándék és adomány nélkül amaz részről, melylyel ellopták az emberek sziveket. Teleki Mihálynak kiirhatatlan búsulást okozott a fejedelemasszony hibáztatása, a megajándékoztatás vádjá, a mi ellen igyekezett úgy magát, mint társait megvédeni; keserűségét pedig Kapi Györgynek írott levelében öntötte ki. Ámbár Teleki azt írta Kápinak e levelében, hogy ezután kevesebbet kell koptatnia az ő nagyságok padimentomát, a megzavart harmonia Teleki és a fejedelemasszony közt mégis hamarosan helyreállott az utóbbinak ama kijelentésével, hogy ő bizony Telekire nem neheztelt semmit is. Nalánczi és Szekhalmi által pedig megíratta Telekinek, hogy az ajándékozást nem reá és társaira értette, hanem a vármegyeiekre.

Kászonyi Márton erdélyi útjának sikertelensége és Paskónak azon tudósítása után, hogy úgy a császári rendkívüli követ Leslie, valamint a rendes residens Reninger a portáról elutaztak a nélkül, hogy az erdélyi ügyeket csak szóba hozták volna, s a mikor ekként kitünt, hogy a bécsi udvar jóakaratóban nincs mit bizni, akkor hozta Apafynak Csuthi Benedek gróf Tökölyi István levelét, melyben írja, hogy Isten csudálatos dolgot nyilatkoztatott ki, a mit pennára nem bizhat, kéri tehát a fejedelemtől Telekinek és Bethlen Miklósnak hozzá küldését, hogy aperiálhatná voltaképpen a dolgot. Apafy magához híja Telekit, hogy expediálhassa. A levelek, melyek ez úttal összefüggésben vannak, nagyon tartózkodva szólnak róla. A legtöbbet mondó fejedelemasszony is csak azt írja Telekinek, hogy sokat gondolkozott rajta, de nem tudja, csak gondolja, miért hiják. Inti Telekit, hogy ígéretet ne tegyen, csak hallgassa meg, lássák mi lesz belőle, mert bizony hóbort az, melynek végét ember nem tudja. Pár nap mulva Teleki köti a fejedelemasszony szívére a titoktartást, mert ha megtudják a pápista atyafiak, menten megírják, ők odavesznek. Teleki április végén kelt útra Bethlen Miklóssal. Késmárkban találkoztak Tökölyi

Istvánnal; onnan Murányba mentek a nádorhoz, kinél — mint egyebünnen tudjuk — a Wesselényi-mozgalom azon főbb embereivel jöttek vissza, kik a bécsi kormány magyar-ellenes politikája ellen Apafy közbenjárása által akarták a török segílyt megnyerni. Már ekkor fordulóponton volt az erdélyi fejedelemség politikája, számíthattak tehát Apafyra. Teleki május végén érkezett vissza; júniusban előszóval adta elé útja eredményét Apafynak. Bethlen Miklós Murányban maradt pár hónapig a fejedelem engedélyével, hogy — a mint Wesselényi Ferencz nádor írja Telekinek — mégis legyen kivel conversálkodnia.

Azok a magyarországiak, a kik nem voltak a dolgokba beavatva, Csáky István levele szerint kémségnek tartották Telekiék magyarországi útját; azt hitték, Apafy Magyarországon akar kezdeni valamit, kezdették felszaggatni a Bethlen Miklós és mások leveleit, hogy valamit megtudjanak, nem kimélték a nádorét sem. Teleki és Bethlen Kászonyiékat vádolták a levelek felszaggatásával. A nádor azt felelte ugyan Telekinek, hogy nem bánja, ha minden levelét felszaggatják is, ha avégre szaggatják, hogy tiszta aranyon rozsdát találjanak, őt ugyan senki nemzete szeretetitül s igaz útbüül ki nem téríti, de azért megígérte, hogy leülteti a levél felszaggatóit.

Minthogy a fejedelemnek s az országnak tényleg sok megbántódásai voltak s Teleki a nádornak már július 7-iki levelében nyíltan megírta, ha sérelmei nem orvosoltatnak, sem ő nagysága, sem a szegény haza hivalkodó szemmel nem nézheti: mikor Apafy augusztus végén megindult néhány száz emberrel augusztus 28-ikára tervezett kövári látogatására, Magyarországon sokan azt hitték, hogy a kövári látogatás csak ürügy s tovább fog menni, hogy magának Magyarországon fegyveres kézzel vegyen elégtételt. Az így gondolkozóknak Apafy Kövából visszatérése még jobban megnevelte szarvát, a jezsuiták elkezdtek mocskolódni, hogy már megfogytakozott a kalvinisták Istenében; kiindult volt, de eszébe vette a maga tehetetlenségét, visszament. Báthori Zsófia is bátrabban foghatott ismét a protestánsok üldözéséhez.

Apafinak Kövából visszatérte után a fejedelmi ház gyászba borult. Rövid betegség után meghalt a fejedelem egyetlen fia, Gergely, szülőinek holtig való búsulására. A temetésre tett előkészületekről Bánffy Dénes — ki Ebeninek augusztus 30-ikán történt halála után helyébe kolozsvári főkapitány lett — Teleki Mihálynak írt több levelében részletesen nyilatkozik.

A kötetben előforduló többi levelek között figyelmet érdemelnek a Naláczai István és Udvarhelyi György levelei. Mind a kettő a fejedelmi udvarból írja legtöbb levelét. Rendesen értesítik Telekit a portán levő erdélyi követektől érkezett levelek tartalmáról, a portáról, vagy a váradi, temesvári, budai basáktól és

külföldökből a fejedelmi udvarhoz jött követek érkezéséről, követségek czéljáról, arról hogy mikor és mivel bocsáttattak el; a különböző helyekről érkezett fontosabb hírekről, a fejedelmi udvarnál előforduló eseményekről.

Szalárdi Jánosnak a Siralmas Krónika írójának leveleiben elmélkedéseket találunk a haza állapotjáról, pár helyen adatot a Siralmas Krónika kiadására vonatkozólag. A krónikairó magánviszonyaira is több adat van e levelekben.

Béldi Pál egyik levelének utóirata sejteti azon érzelmeket, miket Béldi ezen időben Bánffy Dénes iránt táplált. Béldi Bánffynak Bécsben időzése alatt Kolozsvárról kirándult Bánffynak egyik birtokára, Sebesvárra. E kirándulásáról következőleg ír Telekinek: „Ugyan kies hely Sebesvára; mindazáltal oda én most nem mentem volna, noha olyan állapottal ha lett volna 13 esztendővel azelőtt a sebesvári ménes, tudom, az ura is, mint Bánfi nemzet, gyakrabban ment volna Sebesvárra látni. Azért, Uram, hidgye Kegyelmed, valóban friss ménese ám ott Bánfi uramnak, talán egynek kettő is jut fájdalmas lábbal Ebeni István még is discurált velők, míg én másutt jártam. Ott Kegyelmednek is lehetne mulatsága.“

A családi leveleknek kevés tér jutott e kötetben. Teleki Mihálynak csak két levele került elé, miket feleségének írt. Veér Judit 11 levelében a Teleki Mihály intézkedéseinek fogantatásáról, házi ügyekről, gyermekeinek egészségi állapotáról, fejlődéséről tudósítja férjét. De mindenik levelében találkozunk oly helyekkel, melyek híven tükrözik vissza ezen nem közönséges asszony nemes gondolkozását. Teleki Jánosné pedig az ezen kötetbe felvett 9 levelében legtöbbször leányának, özvegy Vass Lászlónénak, sorsa felett panaszkodik, kit sógora Vass János mindenütt megkárosít, eseléideit, jobbágyait háborgatja s a megyei székekre vagy országgyűlésre beadott panaszainak elintézését rosszakaratúlag meghiúsítja.

Az elektrolysis elméletéhez.

(Kivonat *Than Károly* rt. márczius 18-iki előadásából.)

Előadó bemutatta azon módosításokat, melyet az elektrolysis elméletére vonatkozólag „A kísérleti chemia elemei“ czimű műve készülöben lévő 2-ik kiadásának átdolgozása alkalmából tett. Azóta HELMHOLTZ eredeti eszméje az elektromosság atomos szerkezetét illetőleg általánosan elfogadtatott. A kathod-sugarak és más elektromos sugárzások tanulmánya, nevezetesen a radioactiv testek viselkedése határozottan azt eredményezték, hogy az elektromosság oszthatatlan részecskékből, elektromos atomokból áll, melyeket *elektronoknak* neveznek. Ez elektronok közös alkatrészei az összetett chemiai atomoknak. Az elektrolysisben szereplő ionok nem egyebek e szerint, mint az anyagi gyököknek vegyületei az elektronokkal. E feltevést elfogadva, egyrészt az elektrolytos dissociatio-lényege jobban értelmezhető, másrészt az elektrolysis FARADAY-féle törvényei igen egyszerű módon magyarázhatók. Ezért előadó az elektronelmélet elfogadásával magyarázza, könyvének új kidolgozásában, az elektrolysis törvényeit.

Az elektronelmélet alapján föltehető, hogy a vegyületekben az anyagi atomok nem tömegüknek közvetlen vonzóereje folytán, hanem ellentétes elektronjaik vonzásának közvetítésével vannak egymással egyesülve. E felfogást néhány valószínű feltevéssel kibővítve, általánosan alkalmazhatjuk a vegyületek szerkezetének megértésére. Ez alapon a chemiai szerkezetre vonatkozó tapasztalati tételek mind egyszerű módon magyarázhatók. Ilyen tételek pl. a vegyérték tétele, az alkatrészek vegyértékének változása, az alkatrészek láncszerű kapcsolódása, a chemiai átváltozások szabályai, a periodusos törvény stb.

E hypothesis részletes alkalmazását az egyes esetekre előadó könyvének új kiadásában behatóbban fogja kifejteni, mint az első kiadásban lehetséges volt. Ekként e hypothesis egységes szempontból érthetővé teszi a chemiai szerkezetnek látszólag eltérő tényeit és így legalább didaktikai szempontból értékes.

A kaliumpermanganat hatása cellulózra.

(Kivonat dr. *Zemplén Géza* 1907 nov. 18-án felolvasott dolgozatából.)

A kaliumpermanganat cellulózra semleges és savanyú oldatban nem hat érélyesen, mindössze azt részben oxycellulózzá alakítja. Lúgos oldatban valamivel erősebb a hatás, de még mindig nem bomlik el a cellulóz molekula és hig savakban oldhatatlan tulajdonságát megtartja.

Szerző tanulmány tárgyává tette a kaliumpermanganat hatását cellulózra, miután ezt rézoxydammóniákban feloldotta. Barna csapadék válik le, mely a használt $KMnO_4$ -oldat koncentrációja szerint több, kevesebb organikus anyagot tartalmaz (a megvizsgált esetekben $C^0/0$: 11·18—27·82 $H^0/0$: 2·07—4·00), azonfelül réz és mangán van benne. A kísérleti anyagul szolgáló tiszta vattának 70·75 $^0/0$ -a foglaltatik a csapadékban. A csapadék hígított ásványsavakban és gyengébb organikus savakban is könnyen oldódik, miközben a benne foglalt cellulóz is elbomlik. A csapadék elemzése arra enged következtetni, hogy benne egy oxycellulóz csoportbeli anyag van, ugyancsak e mellett szől a csapadék erős redukálóképessége is.

10 elemzés C és H tartalmának viszonya középértékben 6·93-at ad, míg az oxycellulózra Bumelle és Wolfenstein szerint 6·97, Nastjukoff adatai szerint pedig 6·86-ot tesz ki e viszony.

További vizsgálatok, melyek folyamatban vannak, e kérdést még más oldalról is meg fogják világítani.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ATHENAEUM f. é. negyedik számában dr. Tóth László új cikksorozatát kezd meg. „*A harmadik iskola*“ czímen. Jelen első közleményében az új irány főbb tételeit ismerteti meg és mutatja be a „*harmadik iskolát*“, mint a mely a criminál-anthropologia, criminál-sociologia, valamint a klasszikus iskolák között közvetítő szerepet tölt be. A harmadik iskola szerint a tudományosan megújított büntetőjog önálló, s a criminál-sociológiától megkülönböztendő tudomány. A determinista tan csak a már elkövetett s nem az ezután elkövetendő bűncselekményekre alkalmazható, ez értelemben tehát a harmadik iskola elismeri a szabad akaratot. Elismeri a bűncselekmény causalitását, de tagadja annak fatalitását és elveti a a büntetési típus speciális fogalmát; a büntettet complex jelenségnek tekinti s eredetét főleg társadalmi okoknak tulajdonítja. A büntetésnek erkölcsi értékét tulajdonít és annak célját nem pusztán a társadalom védelmében látja. Ez iskola jelentékenyebb képviselői közül *Alimena*, *Innemorati*, *Conti Ugo* és *Tuozzi Pasquale* gondolatait ismerteti. — Dr. Kornis Gyula folytatja *Az ismerés priori elemei Platonnál* című nagyobb tanulmányát. Jelen *harmadik* közleményében „A tudományok rendszerét ismerteti az ismerés priori elemei alapján“. — Dr. Keneczler Hugó *A forma jelentőségének empirikus vizsgálatát* folytatja „a művészi alkotás pszichológiájában“ — a Louvre két *Rabszolgáján*, a Medici-kápolna négy fekvő alakján, s főképen a Sixtus-kápolna boltozatának dekoratív alakjain. — Elefánt Olga befejezi *A tér és testtömeg az építészetben* cz. dolgozatát. Az épület anyagi összességét, külső megjelenésének az egészét és testi tömegét, az épület munkai része, az anyag, a szerkesztés s az ezekkel együtt járó formák szolgáltatják — míg a testtömeg a térhatárokat adja, s így kell hogy kapcsolatos legyen a térrel, melyet határol, s hogy annak belső életét méreteiben, arányaiban, formájában és ritmusában kifejezze. A testtömeg külső élete, egyenértékűje legyen a tértömeg életének. — Natórp Pál paedagogiai rendszerének ismertetéséből az utolsó közleményt vesszük. — *A halál motívuma és a haláltáncz*-ról szóló cikk (dr. Elek Oszkár-tól) a haláltánczot a középkori költészetben ismerteti. — Dr. Illyefalvi Vitéz Géza a *Társadalom és közigazgatás* problémájával foglalkozik s rámutat

azokra a nagy ellentétekre, melyek a jövő képeinek megrajzolásánál az egyes írók és irányzatuk között konstatálhatunk. Egyben a történelmi materialismust veszi bírálata alá (II. közl.). — Dr. Bárány Gerő új cikket kezd meg *A saisi kép*; — Móricz Zsigmond pedig *A Biblia* cz. a. a biblia nagy szerepét méltatja (I. közl.); — Farkas Sándor *Az írásművek pszichológiai alapon vett kategoriái* czímen jelen folytatólagos fejtegetésében a prózai műfajok kategoriáit ismerteti. — *Az Irodalom* rovatban dr. Vida Sándor Cantoni Károly, a Rivista Filosofica nemrég elhalt szerkesztőjéről emlékezik meg.

2. A BUDAPESTI SZEMLE novemberi füzetének tartalma: Bernolák Nándor *Az egyház Franciaországban* czímmel Faguetnek „Anticlericalisme“ czímű publicistikai jellegű művét ismerteti, mely az egyház és köztársaság küzdelmét tárgyalja s kimutatja a mai francia demokrácia jakobinus árnyoldalait. — Rubinyi Mózes *A világnyelv kérdése*-ről írt tanulmányt, melyben a világnyelv terén eddig kifejtett munkásságot ismerteti. — Egy névtelen író *Salome* czímmel Reimarus Secundus álnévvel Lipcsében megjelent német füzetet ismerteti, melyben az álnévű szerző azt igyekszik kimutatni, hogy a Keresztelő szent János fővételéről szóló evangéliumi elbeszélés későbbi betoldás az evangéliumok másodikának alapszövegébe. — Vetési József *Róma és a modern szépirodalom*-ról szóló tanulmányából a negyedik közleményt adja, melyben Zola Rome-ját méltatja. — Ezután Pierre Loti *Az Ébredők* czímű regényének folytatása következik König György fordításában. — *A Költemények* közt van Lévay József *Hoc erat in votis* czímű eredetije és Stecchetti *Utolsó verse* Kozma Andor fordításában. — Berzeviczy Albert az Eperjesi Széchenyi-Körben felolvasott *Báró Eötvös József emlékezetét* közli. — Balkányi Kálmán *Earl's Court* czímmel a jövő évben Londonban tervezett magyar kiállításra vonatkozólag tesz megjegyzéseket. — Az *Értesítő*-ben Acsay A.: A renaissance Itáliában, Fináczy E.: Az ókori nevelés története, Sztojits I.: Laoce, Balogh B.: Dai Nippon, Curtius: Memoirs of Prince Hohenlohe czímű munkák vannak ismertetve. — A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

Ugyane folyóirat deczemberi füzetének tartalma: Gróf Wickenburg Márk *A bankkérdéshez* czímű tanulmányában a közös bank mostani szükségességéről ír, bár az önálló bank a magyar államiságnak postulátuma; de a bankkérdésben nagy közgazdasági veszályok felidézése nélkül nem lehet önállósítani magunkat. — Hartmann János *Petőfi tájképei*-ről írt aesthetikai tanulmányt. — Joób Lajos *Néppolitika* czímmel a mult évben meghalt Menger Antal bécsi egyetemi tanárnak hátrahagyott munkájáról írt ismertést. — Vetési József *Róma és a modern szépirodalom*-ról szóló cikkének befejező részét adja, melyben az angol Hall Caine író regényeit tárgyalja. — Ezután Loti Pierre *Az Ébredők* czímű regé-

nyéből az utolsó közlemény következik König György fordításában. — A *Költevények* közt van Kozma Andor *Tavaszi emlék* című eredeti költeménye és Verlaine Pál *Párisi éj* verse Thaly Loránt fordításában. — Balogh Jenő a *Gyermekvédelem és büntetőjog*-ról a magyar jogászegylet közgyűlésén tartott felolvasásából közöl részletet. — Concha Győző a szerkesztőhöz intézett levélben az alkotmánybiztosítékokat tárgyaló törvényjavaslatokról mondja el véleményét. — Az *Értesítő*-ben az Egyetemes Irodalomtörténet III. kötete (Bleyer Jakabtól), Maxwell H.: *The Creevey papers* című munkák vannak ismertetve. — A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

3. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY 1907. okt. (VIII.) füzetét Bleyer Jakab értekezése nyitja meg. *Fortunatus-népkönyvrünk és német eredetije* cím alatt először kimutatja, hogy a Fortunátusunknak Lázár Bélától eszközölt kiadása hibás, mert a kiadó a magyar fordítást nem régi német változattal, hanem Simrock modernizált földolgozásával vetette össze. Majd megkeresi azt a redactiót, a melynek egy változatát használta a magyar fordító s állítását a szövegek párhuzamos közlésével igazolja. — Boros Gábor értekezése, *Lukianos hatása*, a görög prózairónak az utókorra tett hatását nyomonza, kezdve a bizánczi koron a legújabb időkig. — Kallós Ede *Gondolatok a philologiai párhuzamokról* című értekezésében azon analitikus jellegű párhuzamokat tárgyalja, a melyek a jelenségekben nyilatkozó képzetek benső hasonlóságára vonatkoznak, elsősorban a nyelv, a vallástörténet és a mondák terén. — A *Hazai irodalom* rovatában első helyen Vértesy Jenő *Kölcsey Ferenczéről* olvasunk birálatot. Szerzője, Szegedy Rezső szerint a szakembernek kevés új adatot nyújt, s fölfogása nem mélyebb, de a művelt közönség számára kellemes, érdekes és hasznos olvasmány. — Incze József, részletesen ismertetvén Tomcsányi Lajosnak *Attikának kereskedelme* című történeti munkáját, megállapítja, hogy lelkiismeretes adatgyűjtemény, de nem rendszeres munka. Adatainak is az a hibája, hogy a fölhasznált forrásmunkák 1860 előtt jelentek meg, a későbbi kutatás eredményeit nem vette figyelembe. — Pekár Károlynak *A nemzeti szépről* szóló művét Mitrovics Gyula ismerteti, a ki kimutatja, hogy a fölvetett kérdés megoldása valóban kötelessége tudományunknak, s ezt a szerző nagy igyekezettel akarta megvalósítani, de megmaradt az adatok puszta közlésénél és ügyes csoportosításánál, általános összefoglalásig nem emelkedett, így az egész műnek tudományos értéke jóformán nincs. — Kuncz Aladárnak *Toldy Ferenczről* írott kis munkája, a bíráló, Császár Elemér szerint, tervtelen, nem elég egyöntetű alkotás, sok benne a fölösleges és viszont sok lényeges dolog hiányzik, de írójának van szaktudása és szakértelme, s Toldy irodalomtörténeti működését helyesen fejtegeti. — Jakobinyi Péter *A görög sport* cím alatt lefordította Lukianosnak a görögök

tornászatáról szóló művét. V é r t e s y D e z s ő véleménye szerint a fordítás azonban igen gyarló. — A *Külföldi irodalom* rovatában K é g l S á n d o r ismerteti a Sörensen S.-től készített angol nyelvű *Mahābhārata-ince* I. füzetét, mely ha teljes lesz (12 füzet), minden ó-ind irodalommal foglalkozó tudósnak nélkülözhetetlen segédkönyve lesz. — Ugyancsak K é g l S á n d o r szól Steffen R.-nek *Isländsk och fornsvensk litteratur i urval* című olvasókönyvéről, mely izlandi és ó-svéd szemelvényeket ad svéd fordításban. A gondosan összeválogatott olvasmányok igen használhatóvá teszik ezt a népszerűsítő munkát. — Kont Ignácznak *Études hongroises* című tanulmány-sorozata V é r t e s y J e n ő szerint szorgalmas, jó források alapján, lelkiismeretesen dolgozó író munkája, de nem mindig kielégítő, ha mélyebb ítéletet, erősebb jellemrajzot keresünk benne. — Reinhard Kekule von Stradonitznak *Die griechische Skulptur* című művéről bírálója, Csermelyi Sándor, kimutatja, hogy egyes tartalmasabb fejezetei ellenére jóformán nem egyéb, mint vezető a berlini múzeum látogatói számára, s ha bele is olvasztja a szobrászat egész történetét, ez a történet többnyire a remekművek címéből áll. — A *Philologiai programm-értekezések* rovatában Révay József *Commodianus, az első keresztény latin költő élete és művei* című értekezését K a t o n a L a j o s érdekes tárgyúnak és értékes tartalmúnak ítéli; Eugen Lassel *Delphijét* L á n g N á n d o r élvezetesen megírt útirajznak nyilvánítja, melynek tudományos értéke nincs. — A *Vegyesek között* cs. (Császár Elemér) Bod Péternek egy eddig ismeretlen kéziratát (*Scriptorum notitia*) írja le és határozza meg; G á l o s R e z s ő Amade egyik dalának népdallá alakult változatát mutatja be; B o t á r I m r e Katona Lajosnak *Középkori legendák és példák* című gyűjteményét dicséri; R é c s e y V i k t o r Herculanum nemzetközi förlátására megindult mozgalom jelen állásáról tájékoztat; R é v a i S á n d o r a pécsi püspöki könyvtár Tinódi-kéziratát ismerteti; S z ö k e A d o l f Hermann Péternek Pontius Pilátusról szóló dolgozatát kivonatolja; a *Beküldött könyvek* lajstromában pár sor olvasható Szabó László kis művéről (*Az írás mestersége*) és a *Zenetudomány* I. füzetéről. — *Külföldi könyvészet* rekeszti be a füzetet.

Ugyane folyóirat 1907. évi IX-ik füzetét (november) Hornyánszky Gyula értekezése nyitja meg, *Totemisztikus nyomok a görög történetben*. E III. közleményben a Buphonia értelmét fejtí meg a bikához fűzött vallásos tiszteletből, s megállapítja, hogy az akropolisi bika ősi numen volt, melyhez aztán Zeus Polieus képzete csak idővel csatlakozott. — V é r t e s y J e n ő *Szigligeti* című értekezésében először Szigligeti drámairói fejlődését rajzolja nagy vonásokban, azután a Világ ura című tragédiáját vizsgálja, melyet ha nem is legkiválóbb, de legjellemzőbb alkotásának tart, s részletes elemzés által megállapítja kiválóságait és fogyatkozásait. — S z i g e t v á r i I v á n a múlt évben meghalt kiváló francia irodalomtörténetíró Ferdinand

Brunetiére emlékének áldoz egy hosszabb méltatást, vázolja pályafutását, ismerteti irodalomtörténeti fölfogását s kijelöli azt a helyet, mely őt a francia tudományosság történetében megilleti. — Pé c s y Béla egy nagyobb értekezést kezd *Platon Politicája és az aristotelesi Politika* cím alatt. E bevezető részben megállapítja, hogy a két bölcselel elméletének alapját az állami élet alkotja ugyan, de metaphysikai és ethikai álláspontjuk, valamint módszerük különbözősége miatt az állam mindkettőjüknél más és más képet öltött. — A *Hazai irodalom* rovatában H e g e d ü s I s t v á n ismerteti Némethy Gézának az Akadémia kiadásában megjelent Ovidius kiadását (*Amores*). Lelkiismeretes gondnal, módszeres utánjárással, igazi philologiai akribéiával írott munka, melynek coniecturái ha néha merészek és el nem fogadhatók is, mindig szellemesek és a bizonyítékok egész sorával vannak támogatva. — Ugyancsak az Akadémia kiadásában jelent meg Haraszti Gyulától *Corneille és kora*, mely bírálójának, Mikló s E l e m é r nek ítélete szerint rendkívül megbízható és széles tudományos alapon fölépített munka, de terjedelme nagyobb, stílusa szárazabb, mintsem a laikus közönség megbírhatná. — Prónai Antalnak *A piaristák színjátéka Pesten a XVIII. században* című művét Cs á s z á r E l e m é r méltatja. Az ügyes tollal megirt értekezés fontos eredményeket közöl: meghatározza a legrégebbi piarista-dráma korát, a pesti első színház helyét, az első magyar tárgyú darab idejét. Közli azonkívül teljes szövegében Benyák Bernát Megszégyenült irigységét s a pesti piarista gymnasium műsorát 1719-től 1776-ig. — A *Külföldi irodalom* rovatában Heinrich Gusztáv ismerteti Ed. König *Ahasver, der ewige Jude, nach seiner ursprünglichen Idee und seiner literarischen Verwertung betrachtet* című művét. E munkával kapcsolatban bírálja az Ahasvér-irodalom legújabb termékeit (Prost, Soergel, Kappstein) is és rámutat a monda homályos, még megfejtést igénylő részleteire. — Achille Voglianónak *Ricerche sopra l'ottavo mimiambo di Eroda* című tanulmányáról H e g e d ü s I s t v á n bebizonyítja, hogy a palaeographiai rész felette becses, a hermeneutikai fele ellen azonban már lehet kifogást tenni. Értékes így is. — Kégl Sándor három munkát ismertet: Hocéyne Ázad hézagpótló munkáját, *La Roseraie du Savoirt*, mely egész sorát mutatja be a rubaí terén kitűnő költőknek; Fumi *Limen indicum*át olasz nyelven írt rendkívül gyakorlati szanszkrit nyelvtant; és Christensen Artúrtól *Muhammedanske Digtere og Taenkeret*, mely mint népszerűsítő munka értékes adalék a keletet ismertető irodalomhoz. — Lám Frigyes Joseph v. Eichendorff *Geschichte der poetischen Literatur Deutschlands* című művének ismertetése kapcsán Eichendorff működését méltatja. — Rosenberg I. *Phönikische Sprachlehre und Epigraphik*ját pár sorban Mahler Ede mutatja be. — A *Vegyesek között* Cseré p József az *Odysssea* chronológiájához nyujt adatokat; — b. j. (Bleyer Jak a b) Forgács Jánosnak *Nithart von Riuwental és természetlyráját*

ismerteti; — *cs.* (Császár Elemér) Kisfaludy Sándor *Balassa Bálintjának* közli egy a censortól kitörült versszakát; — Verő Leó utal arra a rokonságra, mely *Kisfaludy Károly* egy költeményét (A kísértet) *Lessing* Gespensteréhez fűzi; — Marmorstein Artúr helyreigazítja Szőke Adolf kivonatát; — Harmos Sándor *Balassa Bálint* virágénekeinek sorrendjét iparkodik megállapítani s költészetét két nagy cyklusra osztja (egri és erdélyi). — Hazai (*Beküldött könyvek*) és külföldi könyvészet egészíti ki a füzetet.

4. A NYELVTUDOMÁNY I. kötetének harmadik füzeté Ascoli, a nemrég elhunyt nagy olasz nyelvész nevét viseli homlokán, a kinek sokoldalú, mélyenjáró működését rövid cikkben méltatja Rubinyi Mózes. — Scheiner András *Moselfrank és erdélyi szász* cím alatt behatóan fejtegeti, hogy a 'moselfrank' kifejezést, a melyet a szerző valaha maga is használt, jobb lesz elejtenünk és ahhoz a kétségtelen tényhez ragaszkodnunk, hogy az erdélyi szász tájszólások legközelebbi rokona a luxenburgi nyelv. A mi ettől elkülöníti őket, sajátzerű tájszóláskeveredésre utal, „a mely a moselfrank, sőt a középfrank tájszólások határain messze túlmegegy” és „talán a telepesek luxenburgi törzsökének keleti középnyelvi elemekkel való vegyülékéből meggyarázható”. — Balassa József *Fonétikai kérdések* főcím alatt ezúttal a *diftongusok*-ról szól. A diftongusok fölfogásánál különösen szembetűnő, mennyire zavarja a megszokott írásmód a valóban ejtett hangok elemzését: magyar *ajtó* = *aj̄tő*, *ajt* = *aj̄t*, a német *ei*, *ai* nem *a* és *i*, hanem *a* és *ɛ* kapcsolata, a két hang kapcsolatát úgy értve, hogy „az élő beszédben a hangok nem egyenként sorakoznak egymás mellé, hanem a beszélő szervek folytonosan működnek”, hogy „nem egyes hangokból áll a szó vagy szólam, hanem az egymás mellé sorakozó hangátmenetekből is”. *Scripture* egyáltalában nem akar a diftongusoknak külön helyet adni a hangok közt, mert „igen sok egyszerűnek tartott magánhangzó ejtése változó”, „szerinte diftongus az olyan magánhangzó, melynek vége világosan más mint az eleje”. — Asbóth Oszkár folytatva a *szláv torokhangok változásai*-ról irt nagy tanulmányát, azokról az érdekes esetekről szól, a melyekben a *k* nem egy rákövetkező, hanem egy azt megelőző magas hang hatása alatt változott *c*-vé. Fejtegetései közt szó esik a *palóc*, *német*, *daróc*, *Miskolc*, *dercze* s más magyar szó eredetéről. — Gompercz Fülöp *Adalék* *ῥημ* szófejtéséhez *cz.* cikkében a hangtan és szóhasználat teréről gondosan összegyűjti azokat a mozzanatokot, a melyek a mellett szólnak, hogy *ῥημ*: a latin *iacio*-val függ össze. — Alexics György a *Preszáká*, *Priszáká*-féle cikkben bebizonyítja, az oláh nyelv történetéből merített gazdag anyaggal, hogy e helynév semmi egyéb, mint egy, ugyan a bolgár nyelvből átvett, de magában az oláhságban mindenfelé ismert szó, a mely helynév gyanánt is mindenfelé található, a hol — *oláhok* laknak; egy *Preszáká*, *Priszáká* helynévből tehát nem lehet azt kö-

vetkeztetni, hogy valaha bolgárok laktak azon a helyen. Ehhez a cikkhez A s b ó t h O s z k á r egy pár kiegészítő megjegyzést tesz. — Az *Ismertetések* közt legbehatóbb S c h m i d t J ó z s e f -nek *Két etymologiai szótár* főcím alatt álló az az ismertetése, a melyet *Walde* kitűnő latin szófejtő szótáráról irt. „Mindezek alapján, végzi számtalan részletbe bocsátkozó alapos ismertetését, oda konkludálok, hogy *Walde* könyve a legjobb e nemű művekkel versenyez s mindenesetre a *legjobb latin etymologiai szótár*, a melynek fogatkozásai rendkívüli előnyeivel szemben elenyésző csekélyek s aránylag kis fáradsággal meg lesznek szüntethetők.“ *Schmidt* ezután mindössze egy pár sorban ismerteti *Prellwitz* görög szófejtő szótárának második kiadását, a mely össze sem mérhető *Walde* éppen említett művével, de bizonyos óvatossággal mégis haszonnal forgatható. — *Drăganu Miklós* *Sextil Puşcariu Etimologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache* cz. művét ismerteti, a melyet hibái mellett is „hasznos, alapos és alapvető munká“-nak mond. — *Bezard Lucien* *Charles de Roche: Les noms de la vallée Montier-Grandval* cz. művét ismertette egy pár érdekes általánosabb megjegyzést tesz a francia helynevekkel kapcsolatos kérdésekre. — *Asbóth Oszkár* ismerteti *Paul Boyer* és *N. Spéranski Manuel pour l'étude de la langue russe* című jeles nyelvkönyvét és egy pár sorban üdvözlí *Czambel Samu* a tót nyelvjárásokról szóló nagyszabásúnak ígérkező művének I. kötetének a megjelenését.

Ugyane folyóirat negyedik füzetében *Asbóth Oszkár* *Tagadással kifejezett összehasonlítás* cz. cikkében kimutatja, hogy a szláv nyelvekben az összehasonlítást igen gyakran fejezik ki tagadással és hogy az összehasonlító óind *na* aligha erősítő particula, a mint azt újabban hiszik, hanem eredetre nézve szintén tagadó szócska. — *Schmidt József* *Gutturalis problémák* cz. cikkének a tárgya „az idg. gutturalisoknak bizonyos feltételezett megfelelései a latinban és germánban“, a melyek föllállításánál a kutatókat nem a szigorúan vett hangtörvények, hanem a szavak összecsengésén kívül inkább a jelentésben mutatkozó nagy hasonlatosság vezette. A cikk két részre oszlik: I. *Az idg. gutturalisok a latinban*. „Módszertani szempontból, mondja a szerző, kifogás alá esnek mindazon megfelelések, a melyek arra a föltevésre vannak fölépítve, hogy idg. $\tilde{k}w$ (palatalis + *w*), q^w (velaris + *w*), q^w (labiovelaris tenuis) a latinban más és más módon folytatódnak.“ *Canis* p. o. nem keletkeztethet tisztán hangtani fejlődés következtében $*\tilde{k}w_{enis}$ -ből. A szerző éles bonczolókésk alá veszi több latin szónak eddig föllállított etymológiáját. Értekezésének II. részében (*Az idg. labiovelarisok a germánban*) a szerző ugyanazzal a vaskövetkezetességgel utasítja vissza azokat a magyarázatokat, a melyek hol ilyen, hol olyan hangmegfelelést tesznek föl és ahhoz a végkövetkeztetéshez jut, hogy „az idg. labiovelarisok a germanban mindig mint labiovelarisok folytatódnak, soha mint

labialisok. A megfelelés teljesen egyöntetű". — Gompercz Fülöp érdekes úton keresi $\pi\rho\acute{\alpha}\sigma\sigma\omega$ etymológiáját: a latin *perago*-val kapcsolja össze és a $\pi\rho\acute{\alpha}\sigma\sigma\omega$ -t, illetőleg a Homerosnál egyedül található $\pi\rho\acute{\eta}\sigma\sigma\omega$ -t $\pi\epsilon\rho\text{-}\acute{\eta}\chi\text{-}\iota\omega$ -ból, egy a perfectum tőjéből (vö. latin *perēgi*) képezett praesensnek magyarázza. — Dr à g a n u Miklós egy elhunyt oláh nyelvész, Hasdeu érdemeit méltatja. — Az *Ismertetések* közt van három hosszabb, a melyek behatóbban foglalkoznak az ismertetett könyvek tartalmával: G y o m l a y Gyuláé, a mely Pecz Vilmos *A görög nyelv dialectusai* című értekezését ismerteti, Š k u l t é t y J ó z s e f - é, a mely Czambel Samu fönt említett nagy művének I. kötetéről szól és Asbóth Oszkár-é, a mely Meillet *Les alternances vocaliques en vieux slave* cz. nagyobb értekezéséből mindazt összeállítja, a mi belőle a magyar nyelvbe került szláv szavak szempontjából fontos és érdekes. Škultéty egyebek közt egyes helynevekből és a gömöri tótok nyelvéből azt véli következtethetni, hogy valaha bolgárok laktak a Garamtól keletre és hogy a gömöri tótok velük érintkeztek, a mire a szerkesztő egy pár megjegyzést tesz. — A többi ismertetés mind rövid s kivéve a dr. Pechány Adolf gyarló *Tót és magyar szótárá*-ról szólót, a melyet Czambel Samu irt, egy-egy figyelemreméltó munkára hívja föl az olvasó figyelmét, ez ismertetések lajstroma a következő: Karl Brugmann und August Leskien: *Zur Kritik der künstlichen Wellsprachen*. Ism. R u b i n y i M ó z e s. Fritz Mauthner: *Die Sprache*. Ism. R. M. Felix Krueger: *Beziehungen der experimentellen Phonetik zur Psychologie*. Ism. Balassa József. Victor A. Reko: *Über einige neuere Versuche mit Sprechmaschinen*. — Ugyanaz: *Phonetische Untersuchungen über die Edison- und die Berlinerschrift*. Ism. Balassa József. O. Jespersen: *Modermålets fonetik* és H. Forchhammer: *How to learn Danish*. Ism. Balassa József. Freeman M. Josselyn Jr. A. B.: *Étude sur la phonétique italienne*. Ism. G o m b o c z Z o l t á n. Ludwig Wilser: *Stammbaum der indogermanischen Völker und Sprachen*. Ism. S c h m i d t J ó z s e f. — A *Kisebb közlemények* közt Asbóth Oszkár a magyar *párna* szó hangtani fejlődéséről szól; Gombocz Zoltán a Paul és Wundt közt a nyelv eredetéről folyt vitáról emlékszik meg, végre egy új nyelvtudományi folyóiratról a *Glottá*-ról történik említés.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály kilenczedik ülése.

1907 deczember 2-án.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Gróf Apponyi Sándor t. t. — Bartal Antal, Heinrich Gusztáv, Szilády Aron r. tt. — Badics Ferencz, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Hegedüs István, Jánosi Béla. Katona Lajos, Kégl Sándor, Melich János, Négyesy László, Némethy Géza l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert, Thaly Kálmán t. tt. — Fejérpataky László, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt. — Borovszky Samu, Szentkláray Jenő l. tt. — Jegyző: ifj. Szinnyi József osztálytitkár.

221. SZENTKLÁRAY JENŐ l. t.: „Brocky Károly festőművész élete“.

222. SIMONYI ZSIGMOND r. t.: „Révai Grammatikájának III. kötet“.

Fölvolvassa MELICH JÁNOS l. t.

223. KATONA LAJOS l. t.: „A Nyelvemléktár befejezése“.

224. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SZILÁDY ÁRON r. és KATONA LAJOS l. tagokat kéri föl.

HARMINCZÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály kilenczedik ülése.

1907 deczember 9-én.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, b. Forster Gyula, Plósz Sándor t. tt. — Ballagi Aladár, Concha Győző, Fejérpataky László, Földes Béla, Hampel József. Kautz Gyula, Láng Lajos, Nagy Ferencz, Ortway Tivadar r. tt. — Alexander Bernát, Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Fináczy Ernő, György Endre, Komáromy András, Kunz Jenő, Magyar Géza, Reiner János, Szendrei János, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

225. KUNZ JENŐ l. t. bemutatja „A jog“ című tanulmányát.

226. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KAUTZ GYULA és NAGY FERENCZ r. tagokat kéri föl.

HARMINCZHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály kilenczedik ülése.

1907 deczember 16-án.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Rados Gusztáv, Than Károly r. tt. — Bodola Lajos, Daday Jenő, Franzenau Ágoston, Galgóczy Károly, Kalecsinszky Sándor. Kövesligethy Radó, Lörenthey Imre, Mágócsy-Dietz Sándor, Tangl Ferencz, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy

Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar, Pauer Imre r. tt. — Borovszky Samu, Némethy Géza, Téglás Gábor l. tt. — Jegyző: Lengyel Béla h. osztálytitkár.

227. ZIMÁNYI KÁROLY l. t.: „Egy gömörmezei phosphátról“.
 228. DADAY JENŐ l. t.: „Adatok a német-kelet-afrikai evező- és levéllábú rákok ismeretéhez“.

229. TANGL KÁROLY részéről: „A gázok dielektromos állandóságáról“ (II. közlemény), előterjeszti b. Eötvös Loránd r. t.

230. RÉVÉSZ GÉZA részéről: „Vizsgálatok a kritikus és a színküszöb közötti viszonyról“, előterjeszti Tangl Ferencz l. t.

231. TANGL FERENCZ ÉS MITUCH AUGUSZTA részéről: „Újabb vizsgálatok az embrio-anyag és energia forgalmáról“, előadja Tangl Ferencz l. t.

232. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére b. Eötvös Loránd r. és ZIMÁNYI KÁROLY l. tagokat kéri föl.

HARMINCZHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Tizedik ö s s z e s ü l é s.

1907 december 16-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Plósz Sándor t. t. — Bartal Antal, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hampel József, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Kautz Gyula, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antál, Krenner József, Lenhossék Mihály, Lengyel Béla, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, Szinnyi József, Than Károly r. tt. — Asbóth János, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Csontos János, Ferenczi Zoltán, Galgóczy Károly, Gombocz Zoltán, Hegedüs István, Kalecsinszky Sándor, Kégl Sándor, Kövesligethy Radó, Lörenthey Imre, Magyar Géza, Mágócsy-Dietz Sándor, Mocsáry Sándor, Némethy Géza, Reiner János, Szendrei János, id. Szinnyi József, Tangl Ferencz, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

233. VÉCSEY TAMÁS r. t. emlékezéséért Hoffmann Pál r. tagról fölolvassa BOROVSZKY SAMU l. t. — Az Emlékezésédek során fog megjelenni.

234. Az I. osztály a következő indítványt terjeszti elő:

„Az Irodalomtörténeti Bizottság kéri az Akadémiát, méltóztatásuk a nm. belügy- s vallás- és közoktatásügyi miniszter urakat föl-kérni, hogy az 1712. évtől kezdve az 1900. év végéig Magyarországon magyar és nem-magyar nyelven megjelent összes nyomtatványok, valamint ez idő alatt magyar szerzőknek külföldön megjelent művei teljes bibliographiájának, — e tudományszak mai fejlettségéhez illő alakban leendő megírása céljából a M. N. Múzeum könyvtárában egy külön szakbizottság szerveztessék, s az ennek működése nyomán elkészülendő teljes bibliographia kötetei, egymást követve, országos költségen kiadassanak.

„Ferenczi Zoltán l. t. az előbbinek kiegészítéséül azt indítványozza: kéressenek föl a nagym. belügy- s vallás- és közoktatásügyi miniszter urak, hogy gondoskodni méltóztatassanak arról, hogy a köteles példányok törvény szerinti beszolgáltatása és földolgozása alapján ugyancsak a M. N. Múzeumban készítettessék el évenként a teljes és hiteles magyar bibliographiai pontos jegyzék.“

Az osztály a két indítványt magáévé teszi és az összes ülés elé terjeszti, mely azokat elfogadja.

235. Az I. osztály jelenti, hogy P. THEWREWK EMIL t. t. a Nagyjutalom és Marczibányi-jutalom ügyében kiküldött bizottságból kilépven, helyébe HEGEDŰS ISTVÁN l. tagot küldte ki. — Tudomásul van.

236. Az I. osztály jelenti, hogy az 1908-dik évi Vojnits-pályadíj bírálóiul HEINRICH GUSZTÁV r., FERENCZI ZOLTÁN és NEGYESY LÁSZLÓ l. tagokat választotta meg. — Tudomásul van.

237. A II. osztály javasolja, hogy a Történelmi Bizottság ajánlatára ORTVAY TIVADAR r. tag e bizottság r. tagjává választassék meg. — Egyhangulag megválasztatik.

238. A II. osztály jelenti, hogy a Történelmi Tár kiadása ügyében a Történelmi Bizottság és a M. Történelmi Társulat választmánya által kiküldött vegyes bizottság f. évi október 12-én tartott üléséből a jelen év végére felmondott szerződésnek megújítását javasolja oly feltétellel, hogy a szerződés 6-ik pontjában a Történelmi Bizottság évi hozzájárulása 1908 január 1-étől kezdve az eddigi 2400 korona helyett 3500 koronában állapíttassék meg, a szerződés többi pontjai változatlanul megmaradván. Jelenti továbbá, hogy a szerződésnek e változtatással leendő megújításához a M. Történelmi Társulat választmánya f. évi október hó 24-én tartott rendes ülésében hozzájárult. A Történelmi Bizottság a Történelmi Tár ügyében kiküldött bizottság javaslatát elfogadta, s a szerződésnek a mondott változtatással 1908 január 1-étől leendő megújítását elhatározta és e határozatához az Akadémia hozzájárulását az osztály útján, mely e határozatot f. évi december 9-én tartott ülésében magáévé tette, kéri ki. — Az összes ülés a szerződésnek ezen megújítását helyeslő tudomásul veszi.

239. Főtthár jelenti, hogy a Feridun-bey alapítványa ügyében kiküldött bizottság (l. Akad. Értesítő 1907. 332. l. 74. pont) a következő ügyrendi szabályzat-javaslatot terjeszti be:

„El Seid Mehemed Feridun bey, volt budapesti török főkonzul, Budapesten 1883 május 29-én kelt fővégrendeletében és két újabb keltfi fiók-végrendeletében vagyonából 500,000 frankot hagyományozott a M. T. Akadémiának oly kikötéssel, hogy ez összeg évi kamatainak négyötöd részéből négy, egyenként 3200 koronás ösztöndíj létesíttessék oly mohamedán hitű török honos ifjak részére, kik Magyarországon technikai, mezőgazdasági, képzőművészeti és zenei tanulmányokat végeznek; a kamatok egyötöd része, vagyis 3200 korona pedig évenként török-magyar irodalmi tanulmányok és művek dotációjára fordíttassék azzal, hogy ez összeg felhasználásáról az Akadémia saját tetszése szerint intézkedhetik.

„Az alapítványtevő 1903 október hó 4-én Badenweilerben elhalálozván, hagyatékára törvényes örökösének igénye a török törvények értelmében megállapított, s ezek, valamint az Akadémia között 1904 május 13-án oly értelmű egyezség kötött, mely szerint az örökösök átengedik az Akadémiának azon 214,439 kor. 85 fill. összeget, mely a Magyar Földhitelintézet számláján Feridun bey javára volt írva, a halála napjától esedékes kamatokkal együtt, és beleegyeznek abba, hogy ez összeg kamataiból évenként 3200 korona török-magyar tanulmányok céljaira felhasználtassék, a többi pedig mindaddig tőkésíttessék, míg az Akadémia a tőke felszaporodásával abban a helyzetben lesz, hogy az örökhagyó végrendeleti intézkedésének megfelelő módon eleget tehessen.

„Az Akadémia az alapítványról 1906 január 21-ikén kiállított és a vallás- és közoktatásügyi miniszter által 1907 január 7-ikén jóváhagyott alapítólevél értelmében az öt megillető alapítványrésznek

kamataiból. 1903 október 4-ikétől számítva, évenként 3200 koronát, két egyenlő részre megosztva, bocsájt az I. és II. osztály rendelkezésére oly czélből, hogy ez osztályok a rájuk e czímen eső összegeket török-magyar nyelvészeti, irodalmi, néprajzi és történelmi kutatások és azokról szóló munkák költségeire fordítsák. Az osztályok a Nyelvtudományi, ill. Történelmi Bizottság javaslatára ez összegek felől, a mondott czél keretén belül, szabadon rendelkeznek s jogukban van az összegeket, esetleg több éven át is, tanulmányutak, kutatások, gyűjtések, másolások czéljaira, valamint ezekről szóló tudományos munkák kiadására fordítani; ez utóbbi esetben a munka czimlapján kiteendő, hogy az a jelen alapítványból adatott ki. Az osztályok az alapítvány kamatainak felhasználásáról az Akadémiának évente jelentést tesznek.“ — Az összes ülés e szabályzatot elfogadja.

240. Főtítkár jelenti, hogy a *Schlesischer Altertumsverein* 1900 január 12-én ünnepli főnnállásának ötven éves fordulását, melyre Akadémiánkat is meghívta. — Üdvözlő távirat határoztatik.

241. Főtítkár jelenti, hogy özvegy gróf *Kuun Gézáné* megküldte Akadémiánknak néhai kitünő férje, t. és ig. tagársunk sír-emlékének photographiáját. — Meleg köszönettel vétetik.

242. Főtítkár jelenti, hogy a pápai *Tarczy Lajos-emlék-ünnepen* Akadémiánkat *FRÖHLICH IZIDOR* r., *ALEXANDER BERNÁT* és *HEGEDŰS ISTVÁN* l. tagok képviselték. Az Akadémia üdvözlétét *FRÖHLICH IZIDOR* r. t. tolmácsolta, a ki az ünnepeltnek természettudományi érdemeit méltatta, míg philosophiai jelentőségét *ALEXANDER BERNÁT* l. t. fejtegette. — Helyeslő tudomásul van.

243. Főtítkár indítványozza, kérje föl az összes ülés az Elnökséget, ill. az Elnökök és Títkárok értekezletét, hogy az utalványozott előlegek és meg nem tartott székfoglalók ügyében javaslatot kidolgoztatni sziveskedjék. — Elfogadtatik.

244. Az akadémiái könyvtár az utolsó kimutatás óta a következő adományokat vette: 1. *Simonyi Zsigmond* r. tagtól: *Die ungarische Sprache*. — 2. *Báró Lévy Józseftől*: *Három értekezés*. — 3. *A székesfehérvári Vörösmarty-Körtől*: *A Vörösmarty-Kör negyven éve*. — 4. *Fiók Károlytól*: *Géza fejedelem neve és az Árpád-családok névlajstroma*. — Köszönettel vétetnek.

245. Az Akadémia kiadásában 1907 november végétől f. december 16-áig a következő munkák jelentek meg: 1. Akadémiai Értesítő. 216. füzet. — 2. *Bourdeau János*: *A jelenkori gondolkozás nagy mesterei*. *Ford. Fredericzy M. és Irmei Ferencz*. (A könyvkiadó-vállalat, új folyam LXXII. kötete.) — 3. *Escott T. H. S.*: *A mai Anglia*. *Ford. György Endre*. (A könyvkiadó-vállalat LXIX. kötete.) — 4. *Földes Imre*: *A király arája*. *Verses vigjáték 3 felv.* (A magyar történeti színműtár VIII. kötete.) — 5. *Földes Imre*: *A királyné*. *Tragédia 3 felv.* (A magyar történeti színműtár IX. kötete.) — 6. *Földes Imre*: *Daczos lelkek*. *Verses vigjáték 3 felv.* (A magyar tört. színműtár X. kötete.) — 7. *Hampel József*: *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*. — 8. *Marczali Henrik*: *Az 1790,1-iki országgyűlés*. *Két kötet*. (A könyvkiadó-vállalat LXX. és LXXI. kötete.) — 9. *Várad Antal*: *Szent Margit asszony*. *Szomorújáték 3 felvonásban*. (A magyar történeti színműtár VII. kötete.) — Tudomásul van.

246. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére *KAUTZ GYULA* r. és *id. SZINNYEI JÓZSEF* l. tagokat kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XIX. KÖTET.

1908. Február 15.

2. FÜZET.

Ovidius és Lygdamus.

(Kivonat *Némethy Géza* lt. 1908 január 7-iki előadásából.)

Latin nyelvű magyarázó jegyzetekkel ellátott Lygdamus-kiadásomban,¹ mely a Magy. Tud. Akadémia classica-philologiai bizottságának *Editiones criticae* című gyűjteményében jelent meg, Ovidius és Lygdamus egymáshoz való viszonyának régóta vitás kérdésében annak a nézetemnek adtam kifejezést, hogy a két költő közül Ovidius volt az utánzó és hogy ifjúkorától fogva öregségéig csaknem valamennyi munkájában szem előtt tartotta Lygdamus elegiáinak egyes helyeit.² Kiadásomról több ismertetés jelent meg hazai és külföldi folyóiratokban, melyekből sajnálattal kellett látnom, hogy bírálóimat nem sikerült meggyőzőnm álláspontom helyességéről.

Az ő nyilatkozataik indítanak arra, hogy az egész rendkívül érdekes és már számtalanszor meghányt-vetett kérdést revisio alá vegyem s a magam nézetének helyességét, régibb idevágó kutatásaim felhasználásával és kiegészítésével, részletesen bebizonyítani igyekezzem.

Tudvalevő dolog, hogy abban a négykönyves gyűjteményben, a mely Tibullus neve alatt maradt reánk, nem minden származik Tibullustól, hanem bele vannak foglalva a Messalla-féle irodalmi kör egyéb tagjainak némely versei is. Így a negyedik könyvben hat kis elegia (IV. 7—12.) egy fiatal költőnőtől, Sulpicától, Messalla rokonától való, egy nagyobb terjedelmű, tisztán hexameterekben írt költemény pedig, a Messalla tiszteletére szerzett *Panegyricus*, egy ismeretlen kezdő költőtől.³ Végre az egész harmadik könyv, összesen hat elegia, ugyancsak ismeretlen író-

¹ *Lygdami carmina. Accedit Panegyricus in Messallam.* Budapestini, sumptibus Academiae Litterarum Hungaricae, 1906.

² V. ö. említett kiadásom 29—30. ll.

³ Hogy ez az ismeretlen kezdő a fiatal, tizennyolcz vagy tizenkilenc éves Propertius lehetett, azt Lygdamus-kiadásom 89. és köv. lapjain igyekeztem bebizonyítani.

tól származik, a ki álnéven Lygdamusnak nevezi magát a második elegiába foglalt (2, 29—30.) sirversben.

Hogy ez a rómaiaknál egyáltalában nem használatos görög név nem lehetett az ő polgári neve, világosan kitűnik abból, hogy az első elegiában a régi rómaiak leszármazottjának (1, 1—2.) tünteti föl magát. Születésének éve kitűnik az ötödik elegiából, a hol azt mondja, hogy abban az évben jött a világra, a mikor mind a két consul (5, 17—18.) egyforma halállal halt meg. Ez a czélzás csak a Kr. e. 43. évre vonatkozhatik, a mikor Hirtius és Pansa consulok együtt estek el a Mutina körül Antonius ellen vívott harcokban. E szerint egyidős volt Ovidiusszal, a ki verses önéletrajzában (Trist. IV. 10, 5—6.) ugyanezt az évet jelöli meg születése évének és körülbelül tíz évvel fiatalabb Tibullusnál, a kit az elegia-írásban mesterének fogadott el. Mint költő mindenestre a Messalla irodalmi köréhez tartozott, mert a Tibullus neve alatt reánk maradt négykönyves gyűjtemény, a mely az ő verseit is tartalmazza, csupa olyan író műveiből áll, a kik Messallával voltak valamiféle összeköttetésben.

Elegiáinak az ád különös érdekességet, hogy e költemények nem a hetaeravilágból veszik tárgyaikat, mint a többi elegiakusok, Gallus, Tibullus és Propertius művei, hanem az író tőle elválni készülő feleségét, a kit még mindig szeret, énekl meg hennök. Célja az, hogy dalaival meglágyítsa a kegyetlent, a ki már elhagyta őt és rábirja a visszatérésre. Imádottjának épp úgy, mint a többi erotikus, görög álnevet ád: Neaerának nevezi. Erről a Neaeráról szól a hat elegia közül öt, nevezetesen az 1—4. és a 6-ik.

Bennünket egyelőre legjobban érdekel az *ötödik* elegia, mely nem tartozik a szerelmi elegia-cyclushoz. Nem is Neaerához, hanem több, meg nem nevezett barátjához intézte, a kik egy etruriai fürdőben időztek, míg ő halálfélelemtől gyötörve betegen feküdt. Persephonéhez, az alvilág istennőjéhez fordul s kéri, hogy ne sújtsa őt, a ki semmi bűnben sem érzi magát bűnösnek, kinos halállal. De azért sem szeretne meghalni, mert még nagyon fiatal ahhoz, hogy az alvilág prédája legyen.

Ez elegia 15—20. verséből indul ki az egész Ovidius-Lygdamus-kérdés, a hol a költő a saját fiatalságáról így nyilatkozik:

Et nondum cani nigros laesere capillos,
 Nec venit tardo curva senecta pede.
 Natalem primo nostrum videre parentes,
 Cum cecidit fato consul uterque pari.
 Quid fraudare iuvat vitem crescentibus uvis
 Et modo nato mala vellere poma manu?

Itt rendkívül feltűnő, részben szóról-szóra való egyezést találunk Ovidius három helyével, nevezetesen *Ars amatoria* II. 670 :

Iam veniet tacito curva senecta pede ;

Tristium l. IV. 10, 6. :

Cum cecidit fato consul uterque pari ;

Amorum l. II. 14, 23—24. :

Quid plenam fraudas vitem crescentibus uvis

Pomaque crudeli vellis acerba manu?

Ki itt az utánzó a két egykorú költő közül, Lygdamus-e vagy Ovidius?

Schanz az ő ismeretes római irodalomtörténetében¹ Lygdamust nyilvánítja utánzónak. Szerinte kitűnik ez már abból a közös pentameterből is (Lygd. 5, 18. = Ov. Trist. IV. 10, 6.), a hol a két költő a maga születési évét jelöli meg. Ovidiusnak az a költeménye ugyanis, a hol ez a vers előfordul, nem egyéb verses önéletrajznál s így nagyon jól beleillik az egésznek összefüggésébe a születési év említése, ellenben Lygdamus minden alkalomszerűség nélkül hozakodik elő az ő születési évével. Schanz ez állítása azonban csak erőszakos ráfogás: Lygdamus mindjárt a költemény elején jelzi, hogy fél a haláltól s azt, hogy nem szeretne meghalni, fiatal korával okolja meg, ifjúságának bizonyságául pedig megmondja születési évét. Az összefüggés tehát világos. Még furcsább Schanz további okoskodása: Ovidius Kr. u. 11-ben, tehát 54 éves korában adta ki a *Tristia* IV. könyvét, a hol a kérdéses vers található; e szerint Lygdamusnak, az Ovidiusszal egykorú költőnek az *ötödik* elegiát, melyben Ovidius említett művét utánozza, szintén legalább is 54 éves korában kellett írnia; a költemény nem is tartozik a Neaera-cyclushoz, melyet Lygdamus kétségkívül fiatal korában írt, hanem a szerelmi elegiák közé később betoldott munkája a költőnek. Végül szóról-szóra ezt mondja: „Wir statuiren also, dass Lygdamus das ganze Gedicht nach dem 4. Buch der Tristien schrieb. Dass er in den fünfziger Jahren noch jung sein will, ist ein Scherz, den er seinen Freunden bereitet; ein Scherz ist auch die Verwendung des ovidischen Eigentums in den besagten Distichen, die um so drastischer wirken musste, als er in einem Fall (*Quid fraudare iuvat* etc.) das Bild, das Ovid in obscönem Sinn angewendet, auf seine Jugend bezieht“. Olvassuk el ezután a Lygdamus költeményét: nem találunk benne egy komikus vonást

¹ *Geschichte der römischen Litteratur*. Második kiadás. München, 1899. II. 2, 163—164. l.

sem. A költő egészen komolyan beszél életveszélyes betegségéről, szivreható módon panaszkodik a kegyetlen sors ellen az elején, hasonló keserű hangot használ a végén, tehát csak nem fog a közepén oly izetlen tréfára vetemedni, hogy Ovidiusnak egy, éppenséggel obscen helyét a saját személyére alkalmazva, magát 54 éves korában éretlen szőlőnek (Lygd. 5, 19, : „crescentibus uvis“) és csak az imént termett almának (u. o. 20. vs. : „modo nata poma“) nevezze!

Véleményünk szerint az egész nagyra felfújt problémának a megoldása voltaképpen igen egyszerű. Mert mi bonyolítja össze az egész kérdést? Némely philologus szerencsétlen előítélete, melynek következtében nem akarják semmi áron megengedni, hogy Ovidius, a nagy költő, utánozhatta volna Lygdamust, a kisebbet. Pedig ebben nincs semmi lehetetlenség, mert az elfogulatlan kutatás régen kimutatta, hogy Ovidius bizony nem csinált magának lelkiismeretbeli dolgot abból, ha még nagyobb mértékben felhasználta elődei munkáit, mint az aranykor egyéb költői tették. Az eredmény tehát röviden ez: Lygdamus és Ovidius egy évben születtek; Lygdamus, saját nyilatkozata szerint, kora ifjúságában írta az 5. elegia 15—18. versét, Ovidius ellenben az *Ars amandit* (II. 670.) 40 éven túl, a *Tristiat* (IV. 10, 6.) meg éppen 50 esztendőskorán túl írta, e szerint említett műveiben csak Ovidius utánozhatta Lygdamust és nem megfordítva.

De mit mondjunk Ovidius harmadik vitás helyéről, az *Amores* II. k. 14, 23—24. verséről, a melyek, a mint fönebb láttuk, csaknem szóról-szóra megegyeznek Lygdamus 5. elegiája 19—20. versével? Lygdamus mint fiatal ember írta a szóban forgó költeményt, de Ovidius is még igen fiatal volt, a mikor az *Amores* legkorábbi elegiáit költötte. De véleményem szerint ezt a kérdést is eldönti egy olyan körülmény, a melyet az eddigi kutatók nem vettek figyelembe. Ovidius említett elegiája ugyanis nem egyéb, mint a költő kedveséhez. Corinnához intézett erkölcsi prédikáció: Corinna ugyanis, midőn a költővel folytatott viszonyának következményeit kezdte érezni, testének szépségét féltve, a hiú római nők közönséges bűnére, az *abactio fetusra* vetemedett s Ovidius ez alkalomból, kedvesét megfeddve, kifakad a természet ilyen megcsúfolása ellen s ebben az összefüggésben mondja Corinnának:

Quid plenam fraudas vitem *crescentibus uvis*
Pomaque crudeli vellis acerba manu?

Ő tehát a *crescentes uvae* és a *poma acerba* kifejezéseket obscen értelemben *de abacto Corinnae fetu* használja; már pedig az képzelhetetlen, hogy Lygdamus ilyen obscen helyet utánzott

volna komoly hangú költeményében és kedve lett volna ily előzmények után csaknem szóról-szóra való átvételben az említett metaphorákat önmagára, a saját ifjúságára alkalmazni, a mi méltán keltett volna nevetséget mindazoknál, a kik az Ovidius-féle, nagyon is jól ismert mintára gondoltak volna e hely olvasásakor. Ellenben oly frivol költőről, mint Ovidius, bátran feltehető, hogy a Lygdamus helyén nagyon megfelelő és szép képet obscen tárgyra vitte át. Én azért nem kételkedem, hogy itt is Ovidius volt az utánzó.

De ha fel is tennők egyelőre, hogy Schanznak van igaza s az 5. elegiát Lygdamus 50 éves korán túl írta, még akkor sem lehetne Ovidiust felmenteni az utánzás vádja alól. Hiszen azt Schanz is elismeri, hogy a Neaeráról szóló szerelmi elegiák (1—4. és 6.), a melyekben a költő ismételten *iuvenis*nek (2, 1—2. és 4, 73—74.) nevezi magát, korábbi időből valók: és itt bosszulja meg magát a kérdéssel eddig foglalkozott tudósok mulasztása, a mely abban áll, hogy ők az egész kérdés eldöntésénél csak a Lygdamus 5. elegiáját vették figyelembe. Én ugyanis ki tudom mutatni, hogy Ovidius munkáiban, melyeket ifjúságától fogva öregségéig írt, az *Amorestől* fogva az *Epistulae ex Pontoig*, a csak töredékesen ránk maradt *Medicamina faciei* és a kis terjedelmű *Ibis* kivételével, mindenütt találhatók oly reminiscentiák, a melyek éppen a Neaera-cyclus elegiáiból — és pedig mind az ötből — vannak merítve. Íme néhány mutató, melylyel e kivonatban meg kell elégednem; valamennyi hely felsorolását teljes értekezésemben találja meg az olvasó.

I. Amores. Lygd. 4, 31—34. leírja Apollo isten fiatalos arczát, melyen a hófehér szín pirossal váltakozik s ezzel a hasonlattal él:

Ut iuveni primum virgo deducta marito
 Inficitur teneras ore rubente genas
 Et cum contexunt amarantis alba puellae
 Lilia . . .

Ezt a helyet használja fel Ov. Am. II. 5, 33—37., a hol szégyenletében elpiruló kedveséről szól:

. . . at illi
 Conscia purpureus venit in ora pudor,
 Quale coloratum Tithoni coniuge caelum
 Subrabet aut sponso visa puella novo,
 Quale rosae fulgent inter sua lilia mixtae.

Ebben a hasonlatban csak a hajnalpirra vonatkozó rész Ovidiusé, de már azt a részt, a hol a vőlegény láttára elpiruló leányról és a fehér virág közé vegyített piros virágról beszél, Lygdamus-

ból vette. — Lygdamus 4, 95—96. arra kéri az istent, hogy baljóslatú álma ne teljestüljön:

Haec deus in melius crudelia somnia vertat
Et iubeat tepidos irrita ferre notos.

Ugyanezeket a kifejezéseket alkalmazza Ov. Am. II. 8, 19—20., a mikor Venust arra kéri, hogy ne büntesse őt hamis szerelmi esküi miatt:

Tu, dea, tu iubeas animi periuria puri
Carpantium tepidos per mare ferre notos.

II. Heroides. Horatius Carm. III. 4, 61—62. Apollóról ezt mondja: „Qui rore puro Castaliae lavit Crines solutos“. Lygdamus 4, 28., a midőn az álmában előtte megjelenő Apolló írja le, így szól: „Stillabat *Syrio* myrrhea rore coma“. Lygdamus itt Horatiust tartotta szem előtt, de a *ros* szót, a melyet Horatius a vízről használ, egészen szokatlan módon a syriai jóillatú kenőcsre alkalmazza. Ezt utánozta Ovidius Her. 15, 76.: „Non *Arabo* noster rore capillus olet“, a hol az *arabiai* harmat szintén jóillatú kenőcsöt jelent.

III. Ars amatoria. Elcsépelet közhely a régiek erotikus költészetében, hogy a szerelmi esküt az istenek nem veszik komolyan s ennél fogva az ilyen eskü megszegését nem is büntetik. Ezt a gondolatot így fejezi ki Lygdamus 6, 49—50.:

. . . periuria ridet amantum
Iuppiter et ventos irrita ferre iubet.

A distichont csaknem szóról-szóra átvette Ov. A. A. I. 623—624.:

Iuppiter ex alto periuria ridet amantum
Et iubet Aeolios irrita ferre notos.

V. Metamorphoses. Lygdamus 4, 29—34. így írja le Apollót, a kinek hófehér arczát pirosság öntötte el: „Candor erat, qualem praefert Latonia Luna Et color in niveo corpore purpureus, Ut . . . autumnno candida mala rubent“. A hasonlat utolsó részét tartotta szem előtt Ovidius Met. III. 482—484., a hol arról van szó, hogy a Narcissus fehér keblén piros folt támad:

Pectora traxerunt tenuem percussa ruborem
Non aliter, quam poma solent, quae candida parte,
Parte rubent.

VI. Fasti. Lygdamus 4, 31. egy hasonlatban ezt mondja a vőlegény házába kísért menyasszonyról:

Ut iuveni primum virgo deducta marito.

Ezt a verset csaknem szóról-szóra Venusra alkalmazza Ovidius Fast. IV. 153.:

Cum primum cupido Venus est deducta marito.

VII. *Tristia*. Lygdamus 1, 9—14. részletesen írja le, mikép lesz díszítve az a tekercs, mely Neaerához intézett és neki küldendő költeményeit tartalmazza:

Lutea sed niveum involvat membrana libellum,
 Pumex cui canas tondeat ante comas,
 Summaque praetexat *minium* fastigia chartae,
 Indicet ut nomen littera *laeta* tuum,
 Atque inter *geminas* pingantur *cornua frontes* :
 Sic etenim *comptum* mittere oportet opus.

Majd arra kéri a Múzsákat, hogy ők maguk vigyék el az ékes könyvet Neaerához (17. vs.):

Ite domum *cultumque* illi donate libellum.

Ovidius, mikor számkivetéséből Rómába küldi a *Tristia* első könyvét, azt akarja, hogy a gyászos könyv minden dísz nélkül kerüljön az olvasók elé. Így szól tehát útra indítandó könyvéhez (*Trist.* I. 1, 8—12.):

Vade, sed *incultus*, qualem decet exulis esse :
 Infelix habitum temporis huius habe.
 Nec te *purpureo* velent *vaccinia fuco* —
 Non est conveniens luctibus ille color —
 Nec titulus *mimo*, nec cedro charta notetur,
 Candida nec nigra *cornua* fronte geras.
 Felices ornent haec instrumenta libellos :
 Fortunae memorem te decet esse meae.
 Nec fragili *geminas* poliantur *pumice frontes*,
 Hirsutus sparsis ut videare comis.

Lygdamus azt kívánja, hogy a könyv sárgára, a szerelem színére festett pergament-tokba legyen burkolva és a szerző nevét veres *minium*-festéssel írt felírás jelezze, Ovidius azt, hogy könyvét ne burkolja biborszínre festett tok és a cím se legyen *minium*-mal írva, mert a veres szín nem illik a gyászhoz. Lygdamus *pumex*-szel simára akarja horzsolni a papyrus széleit, Ovidius nem akar *pumexet* használni, hogy a papyrus rostjai a széleken kiálljanak, mint a gyászolók szétbontott haja. Lygdamus be akarja festetni a pálczának, melyre a papyrust tekerték, a két kiálló végét (13. vs.: „*cornua*“), a közönségesen úgynevezett *umbilicus*okat; Ovidius nem engedi meg, hogy ez *umbilicus*ok fehérre legyenek festve. A mit tehát Ovidius kíván, éppen meg-

fordítottja annak, a mit Lygdamus mondott. Azonkívül egyes kifejezéseivel is elárulja Lygdamus hatását: az ő könyve *incultus* (3. vs.), mert a Lygdamusé *cultus* (17. vs.) és *comptus* (14. vs.). Az *umbilicusok*at ő is egészen szokatlanul szarvagnak (*cornua*, 8. vs.) nevezi, mint Lygdamus (13. vs.); a *geminæ frontes* (12. vs.) kifejezést is ugyancsak tőle veszi át.

VIII. *Epistulae ex Ponto*. Lygdamus 3, 13. így szól a gazdagok nagyszerű palotáiról, melyekre ő nem vágyakozik:

Quidve domus prodest Phrygiis *innixa columnis*?

Hasonlóan végződik Ovidius egy hexametere, *Pont. III. 2. 39.*, a hol egy nagyszerű templomot ír le:

Templa manent hodie vastis *innixa columnis*.

Lygdamus 6, 30. így kíván boldogságot Neaerának:

Sis felix et sint *candida fata* tua.

Itt a *candidus* jelzőt egészen szokatlanul alkalmazza a *fatum* szóra. Utána indult *Ov. Pont. II. 4. 30.*:

Non ita *pars fati candida* nulla mei.

A teljes összeállításból, melyből itt csak mutatványokat közöltünk, világosan látható, hogy Lygdamusnak összes Neaeradalai és Ovidius összes főbb munkái közt oly feltűnő egyezések mutatkoznak, a melyek csak abból magyarázhatók meg, hogy valamelyik költő utánozta a másikat. De ha azt a feltevést fogadjuk el, hogy Lygdamus volt az utánzó, ebből az következnék, hogy az Ovidiusszal egykorú Lygdamus előtt a Neaeradatok írásakor ott feküdt Ovidius minden munkája egészen az *Epistulae ex Ponto* harmadik könyvéig. Mivel pedig Ovidius a *Pontusi Levelek* első három könyvét Kr. u. 13-ban, 56 éves korában adta ki, Lygdamusnak is legalább ennyi időnek kellett volna lennie, a mikor a gyengéd szerelmet lehelő elegiákat írta Neaerához, a melyekben magát, a mint már láttuk, ismételten *iuvenis*-nek nevezi. Ilyen abszurdumot azonban, úgy hiszem, senki sem merne állítani s így most már bizvást kimondhatjuk fejtegetéseink eredményét: *Ovidius volt az, a ki Lygdamust utánozta.*

Hogy az utánzás mértékét közelebről meghatározhassuk, összeállítottam a két költő egyező helyeit, először Lygdamus elegiáinak, azután pedig az Ovidius műveinek sorrendje szerint haladva. E kettős összeállításból az tűnik ki, hogy Ovidius Lygdamusnak 37 helyét különböző műveiben 56 helyen utánozta, tehát Lygdamus egy-egy helyét többszörösen is felhasználta. Ha már most tekintetbe vesszük azt, hogy Lygdamusnak csak hat és nem is hosszú elegiája maradt reánk, a melyek mindössze

290 verset foglalnak magukban, nem mondhatunk egyebet, mint hogy Ovidius a Lygdamus műveit a lehető legnagyobb mértékben kizsákmányolta.

A mi azután Ovidius egyes munkáit illeti, a második összeállításból az tűnik ki, hogy a Lygdamus-utánzatok így oszlanak meg: az *Amores*ben van 19 utánzott hely, a *Heroides*ben 3, az *Ars amatori*ában 10, a *Remedi*ában 2, a *Metamorphoses*ben 7, a *Fast*ában 5, a *Tristi*ában 6, az *Epistulae ex Pont*óban 4. A legtöbb utánzat tehát az *Amores*ben található, a mit könnyen megmagyarázhatunk abból, hogy Ovidius itt még az erotikus elegiának abban a megszokott és sok tekintetben conventionalis tárgykörében mozog, a melybe a Lygdamus-féle elegiák is beletartoznak.

De tudjuk, hogy Lygdamus az ő szerelmi elegiáit, melyeket elvált feleségéhez intézett, a tárgy kényes természete miatt épp oly kevésbé szánta a nyilvánosságnak, mint Sulpicia a Cerinthushoz írt levélkéket vagy Tibullus a Cerinthus és Sulpicia szerelméről írt dal-cyclust. Tibullustól nem is olvastak még kortársai egyebet, mint az első két könyvet, és sokkal később történhetett, hogy valaki, bizonyára a Messalla-család levéltárából, kiadta a mai Tibullus-gyűjtemény harmadik és negyedik könyvébe foglalt verseket, a melyeket keletkezésük idejében csak egy bizalmas kör olvashatott, és függelék gyanánt csatolta Tibullus új kiadásához. Mikép magyarázhatjuk meg tehát, hogy Ovidius a Lygdamus még ki nem adott verseit utánozhatta?

A mint láttuk, a két költő egyivású ember volt s bizonyára jó ismeretségben is állottak egymással, mert Ovidius is tagja volt kora ifjúságától fogva a Messalla körének s maga említi (Pont. II. 3, 73—78.) hálás szívvel, hogy ez a kiváló férfiú volt szellemének vezére s ő buzdította először költeményeinek kiadására. Ugyanebben az időben lehetett ez irodalmi körbe bejáratos a mi Lygdamusunk, a ki szintén mint nagyon fiatal ember írta elegiáit. Ovidiusnak tehát bőséges alkalma volt vele érintkezni s a jó barátok társaságában bemutatott költeményeivel megismerkedni.

Nem hallgathatok el azonban egy ellenvetést, melyet eddigi fejtegetéseimmel szemben tenni lehetne. Tudjuk, hogy Ovidius csak úgy, mint Lygdamus, nagyon korán kezdett verseket írni s az *Amores* első darabjait zsenge ifjúságában írta. Ha tehát el is fogadjuk azt, hogy férfikorában írt művei a Lygdamus-elegiáknál későbbiek s így ezekben ő utánozta Lygdamust, az *Amores*-gyűjteményben még mindig lehetnek olyan elegiák, a melyek a Lygdamus-féleket megelőzték s így ott, a hol az *Amores* és Lygdamus között egyezés mutatkozik, esetleg Lygdamus lehetett az utánzó s e szerint az utánzás tulajdonkép kölcsönös

lett volna. Ilyen kölesönös utánzás valóban ki is mutatható a két legnagyobb elegiakus, Tibullus és Propertius között.

Erre azt felelhetjük, hogy, ha Lygdamus utánozta is itt-ott az *Amores* legkorábbi darabjait, nem valószínű, hogy az *Amores* teljes gyűjteményét ismerhette volna. Ő ugyanis, a mint láttuk, az 5. elegia 19—20. versében éretlen szöllőhöz és csak az imént termett almához hasonlítja magát; e hasonlat azt mutatja, hogy, mikor verseit írta, még nagyon zseuge, a huszas évek elején álló ifjú lehetett. Ezzel szemben áll az, hogy *Amores* datálható elegiái közül a legrégebb (III. 9.) is, a melyet Tibullusnak Kr. e. 19-ben történt halálára írt, olyan időre esik, a mikor Ovidius már 25 éves volt. az *Amores*ben található utolsó datum pedig (I. 14, 45.) a Kr. e. 15. évre utal, tehát a gyűjteménynyel Ovidius nem lehetett készen huszonnyolcz-huszonkilencz éves kora előtt.

Nagyon valószínű továbbá az, hogy Lygdamus az ő elegiáit Tibullus halála előtt írta, mert csakis így fejthető meg, hogyan kerültek az ő versei a Tibullus munkái közé. Tudjuk, hogy Tibullus maga csak két könyvet adott ki: mikép történetelt tehát, hogy halála után még két könyvet csatoltak verseihez, a melyeket az egész ókor, sőt az újabb kor is gyanútlanul neki tulajdonított, egészen a XVIII. század végeig; mert csak ezóta sikerült a kritikai kutatásnak a gyűjtemény különböző részeit egymástól szétválasztani. A legvalószínűbb föltevés mindenestre ez: a harmadik és negyedik könyvet a Tibullus hagyatékában találták, mint ilyet őrizték sokáig a Messalla-család levéltárában, mint ilyet adták ki sok évvel Tibullus halála után, mikor már se Sulpicia, se Lygdamus nem éltek, s éppen azért tulajdonították neki minden válogatás nélkül. Ebből a hagyaték-ból tényleg az övé a IV. k. 2—6. elegiája, a hol Sulpicia és Cerinthus szerelmét énekli meg, továbbá ugyancsak a IV. k. 13. és 14. költeménye. A IV. könyv 7—12. darabja Sulpiciától való s e verseknek egy példánya bizonyára meg is volt Tibullusnál, mert éppen ezek alapján írta meg a Sulpicia és Cerinthus szerelméről szóló dalait. A IV. könyv 1. darabját, a Messallához írt *Panegyricust* Messalla adhatta át megbírálás végett Tibullusnak, mert az a kezdő költő, a ki e dicsőítő verset írta, munkájával éppen azt akarta elérni, hogy bejusson a Messalla irodalmi körébe. Lygdamus végül, a kinek versei most a *corpus Tibullianum* harmadik könyvét alkotják, maga adhatta át elegiái egy példányát Tibullusnak, a mesternek, a kit mintaképűl fogadott el és lépten-nyomon utánzott. Ha ezt tesszük fel, megint csak arra az eredményre jutunk, hogy Lygdamus elegiái korábbiak az *Amores* legrégebb datálható darabjánál, melyet (Am. III. 9.) éppen Tibullus halálára írt s így az *Amores* legnagyobb részét időrendben megelőzik. Tehát még ott is, a hol Lygdamus és az

Amores közt mutatkozik egyezés, a nagyobb valószínűség a mellett szól, hogy Ovidius volt az utánzó. Különböen éppen a legfeltűnőbb egyezésnél, két versnek majdnem szó szerint való átvételénél (Lygd. 5, 19—20. = Am. II. 14. 23—24.), főnnebb belső okokkal igyekeztünk kimutatni, hogy Ovidius merített Lygdamusból. A mit itt megtett, bizonyára megtehetette az *Amores* egyéb helyein is.

De ha az *Amores* főnnebb felsorolt helyei közül néhányat az Ovidius javára irhatnánk is, ez már lényegesen nem változtat kutatásunk eredményén, a mely szerint Ovidius, a nagy költő, csaknem minden munkájában ifjúságától öregségéig felhasználta Lygdamust, az obscurus poetát. Ebbe pedig annál könnyebben nyugodhatunk bele, mert a világirodalom története számos példát szolgáltat arra, hogy nagy írók nem restelték kizsákmányolni a kisebbeket. Gondoljunk csak arra, hogy bántak Shakespeare és Molière szintén eléggé obscurus elődeikkel! Ovidius is csak azt tette, a mit e nagyok megtenni nem resteltek: gyöngyöt szedett ki a szemétből, hogy méltó keretbe foglalja.

A földbirtok megoszlásáról.

(Kivonat Bernát István lt. 1908 január 13-iki székfoglalójából.)

A földbirtok megoszlásáról szólva, előadó reá mutat arra a fontosságra, melylyel e kérdés a modern népek közgazdasági és socialis életében bír. Kiemeli különösen, hogy nálunk Magyarországon közgazdasági életünk szerkezeténél fogva a nemzeti érdekek mily szoros és el nem választható kapcsolatban vannak a földbirtokpolitikával. Emeli ennek fontosságát még az is, hogy az utóbbi évek folyamán a socialdemokráciával szövöttezett radikális irányzat rendszeresen támadja az eddig követett magyar birtokpolitikát s azt hirdeti, Marx tanításai nyomán, hogy ez nálunk a lehető legegésztelenebb s a folyton szaporodó nagybirtokok elnyelik a kicsinyeket. E fejlődés örökös szűkölködére ítéli a parasztot és lehetetlenné teszi a nemzet megerősödését. Mindezek kívánatosá teszik azt, hogy a kérdéssel alaposan és elfogulatlanul foglalkozzunk, vizsgáljuk meg mi az igazság abban az állításban, hogy a mezőgazdaságban a nagybirtokok alakulása szinte szükségszerű és kutassuk különösen azt, hogyan állunk ebben a tekintetben Magyarországon. A vonatkozó adatok eléggé hézagosak. Szemben az ipar és kereskedelem érdekeivel meglehetősen el vannak hanyagolva. Mindazonáltal, ha összegyűjtjük azt, mi egyes országokban úgy a multra, valamint a jelenre nézve rendelkezésünkre áll, eléggé megbízható és mindenesetre

oly képet kapunk, amelyből elfogadható tájékozást lehet magunknak szerezni. Reámutat arra, hogy az a nézet, mely szerint a fejlődés a nagybirtok javára szolgálna, meglehetősen el van terjedve. Kutatja ennek okait és arra a meggyőződésre jut, hogy úgy a klasszikus ókorban, valamint a modern társadalmakban lehet oly bizonyítékokat találni, melyek e felfogást megerősítik. Róma példája, az Angliában, Oroszországban és másfelé található nagybirtokok mind bizonyítékok ebben a tekintetben. Bizonyos jelentőséggel bír egyébiránt a socialdemokratia állásfoglalása is, mely az 1869-ben kiadott genfi manifestum óta le egészen Marxig nem szünt meg azt hangoztatni, hogy a kisbirtok a mostani jogi és gazdasági rend mellett a tőkének és a nagybirtoknak hatása alatt pusztulásra van szánva.

Részletezi és bírálja ezeknek az érveknek értékét. Kimutatja, hogy Hellasban a nemesség javára szolgáló törvényes szabályozás, Rómában pedig az ingótőkének mértéktelen felhalmozódása, a fogyasztók érdekeinek egyoldalú figyelembe vétele okozta azt, hogy a földbirtok megoszlása mind egészségtelenebbé vált. A latifundiumoknak nagy részük volt Róma bukásában, de ezek oly közgazdasági politika nélkül, mely az ingó tőke hatalmát illetéktelenül fokozta s Itália mezőgazdaságának sorsát idegen országok olesó rabszolga munkájától tette függővé, létre nem jöhettek volna. A nagybirtokok, a plutokratikus törekvések erőre jutásának köszönik létrejöttüket. Vázolja ezután a mai fejlődést. Kiemeli, hogy *Angliában* van ugyan elég birtokos, de a legnagyobb rész csak a törpebirtokosok közé számítható. Reámutat azonban arra is, hogy a nagy birtokoknak tetemes része nem művelhető parlag, vagy sziklás talaj. Ha a mezőgazdasági üzemeket tekintik, a megoszlás sokkal egészségesebb.

Oroszországban az állam és községek kezén van a földbirtoknak 72 $\frac{1}{10}$ -a. Amazoknál azonban itt is áll, amit az angol nagybirtokra nézve mondtunk. Az állami tulajdonnak csak egy csekély része művelhető föld. Az újabban életbe léptetett birtokpolitika szakít a Mir rendszerével, de kimondja azt is, hogy parasztbirtokot csak paraszt vásárolhat meg.

Franciaországban, melyet a kisbirtokosok hazájának szoktak nevezni, a forradalomelőtti állapotokhoz képest e téren csekély az emelkedés. Ellenben *Németországban* a parasztbirtok fokozatosan szilárdul. A kisbirtokosoknak száma igen nagy *Olaszországban*, *Belgiumban*, *Hollandiában*, *Dániában*, *Norvégiában* és *Svájcban*, alig van egyéb és mi sem mutat arra, hogy ebben a tekintetben hanyatlás állott volna be. Hazánkban, amelyről azt hirdetik, hogy a nagybirtokok mértéken felül szaporodnak, éppen az ellenkezőt lehet konstatálni. Szemben a mult század 60-as éveire vonatkozó adatokkal, *maig a földbirtokosok száma Magyar-*

országban igen megszaporodott. Ez nem csupán a mivelhető terület szaporodása, hanem a kisbirtokosság munkásságának és földszerző hajlamainak tudható be. Határozottan egészségtelen azonban az, hogy a külföldi tőkések mind több nagy birtokot szereznek Magyarországon.

Ez adatok alapján előadó konstatálja, hogy annak az állításnak, mely a nagy birtokok szaporodásáról s a kicsinyek felszívódásáról beszél, kevés igaz alapja van. Marx és hívei jóslásai teljesen csüförtököt mondtak. Éppen akkor, a mikor szerintük a kisbirtokosság tönkremenésének kellett volna bekövetkezni, az ellenkezőt látjuk. A kicsinyben termelés el nem tagadható előnyöket biztosít. A fejlődés természetes menete az, hogy a nagybirtokok az intenzívebb kultúra hatása alatt kisebbekre hasadnak szét. Bizonyos gazdasági ágakban a nagybirtok a kicsinyvel fel sem veheti a versenyt. Ha veszedelemről van szó, az a középbirtoknál mutatkozik.

Utál arra, hogy egyes szociálista írók, mint Dávid, Bernstein, sőt bizonyos tekintetben Kautsky is bevallja, hogy ez így áll. A mezőgazdaságban a kis üzem nem jelenti szükségben a jövedelmeknek csökkenését. Bizonyos viszonyok között az sokkal jövedelmesebb a nagynál. Ez alapon tanulmányának befejezése gyanánt kimondja, hogy a mezőgazdaság fejlődése ott, ahol egészséges irányban halad, nem a nagy, hanem a kisbirtokosoknak kedvez. A nagybirtokok rendszeresen a hanyatló gazdálkodás korában, vagy ott keletkeznek, ahol az ingó tőke vásárolja össze a kicsinyeket, tekintet nélkül a jövedelmezőségre.

A szerb monostoregyházak történeti emlékei Délmagyarországon.

(Részlet *Szentkláray Jenő* lt. 1908 január 13-iki előadásából.)

A keleti görög egyház legjellemzőbb s közművelődési és magyar állami tekintetekből is figyelemre legméltóbb intézményei hazánkban a *szerb monostoregyházak*, a magyar földön élő szerb népnek ezen nemcsak valláserkölcsi nevelőházai, de kulturális tényezői is, sőt politikai tanító iskolái.

Magyar őseink már a honfoglaláskor nagyszámú szláv népet találtak hazánk mai területének különböző vidékein. Ősi szláv helynevek és okiratos bizonyítékok tanúsítják, hogy a szláv lakosság kiváltképpen Délmagyarországon, a Maros, Tisza és Alduna közén volt sűrűbb tömegekben elterjedve. Hitvallására nézve ez a nép a bizánczi görög egyház kötelékébe tartozott, mint amelynek hatását Erdélyen át és a Balkán felől legközvetlenebbül érezte. Noha a magyar történelem egész a XVII. század végéig nem ismer hazánkban a magyar királyok és a magyar nemzeti törvényhozás által szervezett görög keleti püspökségeket és egyházmegyéket, amilyenek királyaink alapításából a római keresztény egyházban kezdettől fogva voltak, való igaz mégis, hogy már a magyarok bejövetelét jóval megelőző időkben, úgyszintén a magyar kereszténység első kezdeteinek korában, valamint azontúl is, a Photius és Cerularius keleti egyházszakadását követő századokban, léteztek Magyarország mai területén keleti görög püspökök, kik a szláv lakosságon pontifikális joghatóságot gyakoroltak, és léteztek görög orthodox monostoregyházak is, amelyeknek szerzetesei lelkipásztori funkciókat végeztek.

Említi Szentkláray a legrégebb időkből Pannoniában a száraparti Sirmium görög monostoregyházát, annak Sirenus és Montanus nevű papjait, Dárcziában Nikétasz görög püspököt, Gyula erdélyi vajdának Hierotheus nevű görög szerzetesét, a veszprémi görög apácák monostorát, a marosvári görög apátságot, az orosz-lánosi görög monostort, II. Endre korában egy Bogdán Arzénusz nevű hegument, Nagy Lajos korában a Koriátovics Tivadar görög egyházi alapításait és a XV. század végén Parthenius (Cserni) nevű keleti szerb vladikát.

Midőn aztán a XV. és XVI. században az ozmán hatalom feltartóztatlan erővel előrenyomult és a balkáni szerb nép sokadalmát egymásután a Duna balpartjára tolta át, a Dél-magyarországon hazát kereső szerbek szállásain már bizonyos *eparchiális organisatio* kezdett kifejlődni, azonban a magyar állam teljes neutralitása mellett és tisztán felekezeti alapokon. Az első ilyen felekezeti csoportosulás a Szerémségben ment végbe a XVI. század elején, János szerb deszpota († 1502) életében, kinek öccse, Miksa, lett a magyarországi szerbek első metropolitája a krusedoli monostorban. A mohácsi vésznapi után, főképen Temesvár (1552) és Gyula (1566) elestével, mikor a hazánkba menekült szerb nép elveszté reményét a Szerbiába való visszatérésre, a szerémi metropolita széken kívül még 12 görög hitű szerb püspökség is alakult Magyarországon, anélkül azonban, hogy ezt az alakulást a félholddal viaskodó nemzet, vagy az állami kormányzat bármikép is tudomásul vette volna. Az összes püspökségek a törököktől leigázott Szerbiában maradt s illetve újjászervezett ipeki patriarchátus felsőbbsege alatt jöttek létre és maradtak továbbra is annak alárendelve egész a XVII. század végéig. Voltak pedig a szerb püspökségek a következők: a budai, szeged-bácsi, horvátországi, jenei, aradi, pozsegai, verseczi, becskerekeli, lippai, temesvári, hoppovai és mohácsi.

A görög-hitű szerb püspökségek keletkezésének okát a balkáni szerb nép tömeges és sokszor ismételt bevándorlásában és e népnek vallásérkölcsi szükségleteiben találjuk. De a községekben szerteszét szórt szerb nép összhangzatos irányítása is szükségessé tette vidékenkint a vezető középpontokat.

Elmondja ezután Szentkláray, mikor és mely helyeken telepedett Délmagyarországon a bevándorolt szerb nép nagyobb tömegekben, s történeti adatokkal bizonyítja, hogy az oláh lakosság akkor még nem szállt le a maros-dunaközi síkságra Krassó- és Szörény megyék magaslatairól, nem osztozott tehát a magyarországi keleti görög egyház szervezési munkájának érdemében.

Midőn 1453-ban május 29-én Konstantinápoly, az ökumeni patriarcha székhelye török kézre jutott, nemcsak Konstantinápolyból, de a Fekete-tenger nyugati partjairól is, Thrácia és Ruméliából, az Aegei-tenger Hágion-Horosz szigetéről, különösen az Áthoszhegy monostoraiból igen sok görög-hitű pap menekült el a balkáni tartományokba, a honnan az ozmán hatalom elől Magyarországra futó nép őket is magával sodorta. Hunyadi János kormányzósága s V. László, I. Mátyás és II. Ulászló királyok országlata alatt az egész déli vidék, ahol csak szerbek találtak, tele volt a bevándorlókkal érkezett kalugyerekkel és szerbországi falusi papokkal, a kiknek számára deszpotáik és

vajdáik királyi adományos uradalmaikon templomokat és monostorokat emeltek.

A monostorok intézménye lényegesen összefügg az orientális kereszténység szellemével és történetével. A nagy tradíciók, melyek egy Athanáz, Gergely és Chrysostom s főképpen Nagy-Bazil csodálatos életpéldáiban a görög papság és híveik szemei előtt lebegtek, mindenütt érvényre juttatták a monostoregyházakat, hol a keleti hitvallás tért foglalhatott. Azonkívül a görög vallású szerbeknél és általában a balkáni keresztény szláv népeknél nemzeti intézmények jellegével bírtak a monostorok, mióta Szerbia egyik nagy királyának, Nemanja Istvánnak Rasztko nevű fia szintén monostorba vonult és mint szerzetes az életszentség tökéletességére emelkedett. Azért van, hogy mindenütt, a hol szerbek laknak, feltűnően sok monostort találhatni. Csak magában a kis Szerbiában 60 monostoregyház áll fenn. Boszniában, Herzegovinában, Ó-Szerbiában, Macedoniában és a Cerna-Gorában temérdek a görög monostor. Dalmáciában 100.000 hívőre 10 monostoregyház esik. Ugyanezt látjuk nálunk Magyarországon is, ahol nincs szerb püspökség, melynek területén több monostor ne léteznék. A karlóczi archidioecesisben egymagában, vagyis csupán Szerém vármegye területén. 14 szerb monostor áll fenn közel egymás mellett. Délmagyarországon, a temesvári és verseczi szerb püspökségek kerületében, a XVI. század óta fennállnak a következő monostoregyházak: *Bodrog-Hódos, Bezdin, Szent-György, Meszics, Zlaticza, Bázias és Vojlovicza*. Ugyanitt fennálltak, de Mária Terézia királynőnek egy 1777-ik évi rendeletével eltűntettek a *semlaki, kuszicsi, partosi és szredistyei* monostorok.

E monostorok megannyi püspöki székházak voltak egész a XVIII. századig, és belőlük indult ki a magyarhoni szerb nép egyházi kormányzata s társadalmi, kulturális és közjogi életének vezetése.

1710-ben, mikor Rákóczy hadi szerencsésének lealkonyodta után a magyar nemzeti ügy végképen megbukott, a karlóczi patriarcha és alárendelt püspökei I. József császár kormányától, annak fejében, hogy a császári hadakat Rákóczy ellen támogatták, decretumot eszközöltek ki, *melylyel a karlóczi görög-keleti metropolia állandó és modern szervezetet nyert*. A magyarországi keleti orthodox vallású összes lakosság, püspökeivel és minden rendű papjaival együtt, *az ipeki patriarchátustól függetlenített és a karlóczi patriarcha-érseknek joghatósága alá rendeltetett*.

Ez volt kezdete hazánkban az önállóan szervezett gör. kel. szerb egyháznak.

Csernovics Arzén patriarcha-érsek, mint karlóczi metropolita alatt, első szerb püspökök lettek az új egyházmegyei beosztás szerint: *Diákovics Izaiás* temesvári és jenopoli (boros-

jenei) püspök, egyszersmind a krusedoli monostor archimandri-tája; *Metochiatz István* károlyvárosi és zrinopoli püspök; *Drobnyák Jeftimius* szegedi, budai és székesfehérvári püspök; *Popovics János* mohácsi és szigetvári püspök, végre *Tetővác S.* verseczi és *Stibitza S.* váradi és egri püspökök.

Ezek után a bécsi állami levéltárak, a magyar országos levéltár és a karlóczai patriarchális levéltár adatainak felhasználásával előadta *Szentkláray* a Délmagyarországon még fennálló és már eltűnt monostoregyházak történetét s nagyon érdekes és tanulságos előadását egy összefoglaló képpel fejezte be, hazafias szellemű bírálatot mondva a szerb monostoregyházak vallás-erkölcsi, társadalmi, kulturális és politikai szerepléséről.

Bajza levele Széchenyihez az „Auróra” és „Tudománytár” ügyében

Az *Auróra* című folyóirat 1822-től 1831-ig Kisfaludy Károly szerkesztése és neve alatt jelent meg. Az 1831-iki *Auróra* azonban már Kisfaludy halála után jelent meg. Tulajdonképeni kiadója már nem ő volt, hanem Bajza József, a ki e kötet szerkesztésében még Kisfaludy életében is segédkezett, mert Kisfaludyt a kiadandó *Jelenkor* című politikai lap előmunkálatai nagyon igénybe vették, a miért szándéka is volt az *Aurórát* később teljesen Bajzára bízni. Kisfaludynak ez a gondoskodása, lehet mondani kiszemelése, készítette tanítványait halála után arra, hogy Bajzát, mint aki a mester elveit ez irányban legjobban ismeri, szólítsák fel az 1831-iki *Auróra* befejezésére s további szerkesztésére. Bajza tényleg folytatta is az *Aurórát* s meg is jelent 1832 és 1833-ban már a saját szerkesztésében jelezvén azonban a címlapon az alapító nevét. E kötetek — épp úgy, mint Kisfaludyéi — Trattner Károlynál jelentek meg, akivel, épp úgy mint Kisfaludy is, Bajza is évenként szerződést kötött a kiadásra nézve.

1833-ban azonban Bajza, mint a *Kritikai Lapok* szerkesztője, Trattner-Károlyi kiadóval e folyóirat tiszteletdíja ügyében nem tudott megegyezni, épp ezért minden vállalata ügyében s így az *Aurórára* nézve is 1834-ben Kilián György könyvkereskedővel szerződött.

Károlyi, a régi kiadó, erre elhatározta, hogy az *Aurórát* — mivel kiadását Kisfaludy életében átvette — ő is kiadja, s rögtön keresett, sőt talált is szerkesztőt erre Szemere Pál személyében. Károlyi ezt 1833 márczius 21-én a lapokban a közönségnek hírül adta *Jelentés az 1834-iki Auróra kiadásáról*

czimü felszólításában. Néhány nap mulva felelt erre Bajza a *Társalkodó*-ban (Az 1834-iki „Auróra“ felől) s a félreértés kikerülésére kijelenté, hogy az „Auróra“ szerkesztését nem engedte át Szemerének, s ép azért továbbra is neve alatt folytatja. Bajza barátai pedig (Vörösmarty, Fáy, Toldy, Czuczor) nagyobb nyomaték kedvéért néhány nap mulva nyilatkozatot adtak ki, amelyben Bajza *Auróráját* ismerték el a valódinak.

Bajza serényen hozzálátott eközben az *Auróra* egybeállításhoz s nagy gondot fordított arra, hogy a megjelenő cikkek is, de a képek is jók és szépek legyenek, mert óhajtotta, hogy az *Auróra* csinos legyen, amilyen „még eddig egy magyar könyv sem volt“.

Az *Auróra* élére báró Wesselényi Miklós arczképét akarta tenni, ezért kért tőle egy arczképet másolásra. Wesselényi válasza azonban késett, s az Bajzának gondot okozott, ezért gr. Széchenyi Istvánhoz fordult közvetítésért a következő levéllel:

Méltóságos Gróf!

„Az újságlevelek mellett kijött jelentésekből fogta látni Nagyságod, hogy az *Auróra* iránt köztem 's Károlyi typographus között kérdések támadtak, mellyeket Károlyi azért látott jónak elkezdenni, mivel az *Aurórából* tovább is szeretne hasznot húzni a' nélkül, hogy reá költeni hajlandó volna. Kie legyen az *Auróra* kiadási jusa, azt én documentálva Kisfaludy Károly' contractusaiból tudnám megbizonyítani bármely bíró előtt is, de úgy látom, hogy erre semmi szükség nincs, mert az olvasó közönség azzal, hogy két évig az *Auróra* redaction alatt igen jól kelt, megmutatá, hogy részemen van; 's miután az *Auróra*' írói mind mellém állának, nem hiúság reménylenem, hogy ezután is részemen lesznek, következőleg Károlyi István' typographus' praetensiói 'a mellett, hogy igazságtalanok, még nevetségesek is. Nekem aggodalmat egyedül az szerez, hogy báró Wesselényi levelemre, mellyben arczképét kérem, az *Auróra*' számára, mind eddig nem felelt, melynek hihetőleg az oka, hogy az *Auróra* iránt illy kelemetlen kérdések támadtak 's a' báró gyaníthatólag azt véli, hogy ez almanach redaction alatt többé ki nem jöend. Bátorodom ez okért egész alázatossággal folyamodni Nagyságodhoz, méltóztassék a' báró előtt hathatós közbenjárása által kérésemet támogatni, hogy minél előbb bizonyos hirt vehetvén, a kép iránt a' metszőkkel rendelést tehessek. Én a' képet Leipzigban akarnám metszetni Schwerdtgeburttal, ki egész német országban alkalmasint a' legjobb metsző, az arczképekre nézve. Az *Auróra* minden esetre ki fog jöni és olly csinosan, a' hogyan még eddig egy magyar könyv sem volt kiadva, mert Kilián könyvtáros nem fogja reá költségeit sajnálni.

Gróf Teleky Józsefnek praesidialis levele a' Tudománytár's a' Statutumok' változtatása iránt a' tegnap előtti (ápril 2) heti ülésben olvastatott fel. A' Tudománytár felfüggesztését a' gróf sajnálja, de egyebet nem teszen ellene, minthogy ellenkező véleményét a' protocollomba iktattatni kívánja. A' statutumok' változtatása iránt azt mondja, hogy itt a' heti ülés túl ment hatalma' körén, de miután már a' hiba megtörtént, azzal kívánná a' külső tagok', vagy inkább a' nagy gyűlés' következhető nehez-telését szelidíteni, ha nagy gyűlésig semmi nemű deputatio a' Statutumok' vizsgálatára nem nevezetnék, mert ezen deputatióban a' külső tagok nem vehetvén részt, méltán azt fognák mond-hatni, hogy a' társaság sine nobis de nobis végez. Jobb leszen, úgy mond a' gróf, ha ezen deputatiót a' nagy gyűlés nevezi a' maga kebeléből. Egyéb iránt reményli, úgymond, hogy ha a' Társaság statutumain változtatni fog is, a' változtatás csak egyes statutumokat fog tárgyazni, nem pedig az egésznek alapelveit, mellyen az országos küldöttségnek sem vala szabad változtatnia. — Ezeket azért bátorkodom Nagyságodnak röviden (mert a' gróf levele hosszú) megírni, hogy ha észrevételei volnának reá, méltóztassék azokat néhányunkkal közleni, mert a' Statutumok' vizsgálatakor hasznát fognánk vehetni. — Én azt hiszem, Méltóságos úr, hogy ezen dolgokra nézve nagy gyűléskor sok bajunk lesz 's ha a' diaeta még addig is Pozsonyban tartatnék, felette hasznos volna ha Nagyságod, báró Wesselényi, gróf Károlyi György (ki szinte tiszteletbeli tag) eljöhetnének nagy gyűlésre, hogy az erő mindenkép részünkön legyen, kik reformot akarunk; különben az ellenkező fél votummal is legyőz, mert tapasztalni fogja Nagy-ságod, hogy minden henyélni szerető tag a' Tudománytárnak esküdt pártfogója lesz, és a' Statutumokon is változtatni akarni nem fog.

Egyébiránt ismételve feletti alázatos kérésemet, tisztelettel vagyok

Méltóságodnak

alázatos szolgája

Bajza József.

Pest, apr. 4d 1833.

Széchenyinek Bajza e levelére (1833 április 25-én) irt válasza ismeretes (Gr. Széchenyi István levelei, összegyűjtötte Majláth Béla, I. k., 235 l.). Átengedte a saját birtokában levő Wesselényi-képet és némi felvilágosítást adott Enderre, a kora-beli neves festőre vonatkozólag, a ki aczélmetszetek előállítására másolatokat is készített.

Bajza tényleg kiadta (Kilián Györgynél) 1834-ben az *Aurórát* s ebben megjelent Wesselényi fiatalkori aczélmetszetű arczképe, amelyet Ender rajzolt és Schwerdtgeburth metszett, de Károlyi

könykereskedő kiadásában is megjelent Szemere szerkesztésében az *Auróra*.

A két *Auróra* irodalmi vitát idézett elő. 1834-ben Nemesapáti Kiss Sámuel kezdte a vitát avval, hogy Bajza *Auróráját* fogadta el a valódinak. Erre Horvát István, a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztője, folyóiratában az *Auróra* megalapításának történetét előadván, Károlyit hirdette jogos tulajdonosnak s Bajzát jogbitorlónak. Bajza a *Kritikai Lapok* V. füzetében „*Mellyik a valódi Auróra, törvény és józan ész előtt? Feleletül Horváth Istvánnak*“ című cikkével válaszolt Horvát támadására s minden okiratot újra tárgyalván, Károlyit nevezte bitórlónak, Horvát Istvánt pedig igazságtalan ügyvédnek.

Tény, hogy Bajza *Aurórája* csinosabb, tartalmasabb volt mint a Szemere-Károlyi-féle, s ezért a közönség előtt kedveltebb is.

A Szemere-Károlyi-féle *Auróra* két évi, 1834—5-iki, megjelenés után megszűnt, míg Bajzáé 1837-ig jelent meg s azután Bajza helyette az *Athenaeum* című folyóiratot adta ki.

Bajza fennközölt levelének második része az Akadémia *Tudománytár* című folyóiratára vonatkozik. A *Tudománytár* az Akadémiának első, a megalakuláskor tervezett folyóirata volt, a mely mégis csak 1834-ben jelent meg először. A késés oka némileg abban is kereshető, hogy a tagok egy része a kiadatás ellen nyilatkozott. Széchenyi ezekre támaszkodva 1833 elején az igazgató tanácsban eltörlését is kérte, de az ügy a nagygyűlésre halasztatott. Közben Teleki József elnök a nyomtatásra rendeletet adott, míg Széchenyi az egyik kis ülésen a nyomtatást felfüggesztette addig, a míg a nagygyűlés ez ügyben határozatát meg nem hozza. Elrendelte azonban, hogy a tagok értesíttessenek a megfelelő észrevételek megtételére, hogy a nagygyűlés azonnal határozhasson.

A kis ülés ezen határozatára írta Teleki József elnök azt a levelet, a melyet Bajza fenti levelében említ.

Csak annyit jegyzek meg végül ezúttal ismételten, hogy a *Tudománytár* 1834-ben tényleg megindult.

Viszota Gyula.

Középkori építészetünk topographiája.

(Kivonat *Pasteiner Gyula* rt. 1908 január 7-én tartott székfoglalójából.)

Hazánk középkori építészete vidékenként szembe szökően különböző. A népességi események ugyanezen területen koronkint és vidékenkint szintén fölötte változatos képet mutatnak.

Az előbbi jelenség későbbben támad, rövidebb ideig tart, szűkebbkörű, különlegesebb; az utóbbi régi keletű, hosszabb tartamú és általánosabb.

Nem véletlenség műve sem az egyik, sem a másik.

Fölmerül a kérdés, vajjon a két jelenség nem kettős okozata egy közös oknak, s van-e a két jelenség közt valami bensőbb kapcsolat?

Ha van közös ok, annak tartósnak, lehetőleg állandónak kell lenni, tehát csak is a természeti világba tartozó jelenség lehet.

Hazánk térképét a népességi események egyazon módon való ismétlődésével egybevetve az a gondolat támad, hogy a föltételezett közös ok az ország földrajzi alakjában rejlik. Ha megállapíthatjuk, hogy ez utóbbi nem csak általánosságban volt hatással a népességi eseményekre, hanem azoknak lefolyását következetesen irányította is, akkor remélhetjük, hogy az ekként elért eredmény segítségével ráakadunk ama körülmények egyikére és másikára, melyek középkori építészetünk topographiai alakulását szabályozták.

Nem egyszerűen arról van szó, hogy a topographiát megállapítsuk és azt az ország földrajzi alakjából és az egykorú népességi eseményekből kimagyarázzuk. A kitűzött föladat ennél szélesebb körű. Arra törekszik, hogy a népességi események sokféleségének és időnkint való ismétlődésének általánosabb érvényéről, bizonyos mértékben törvényszerű voltáról meggyőzőzön, kimutassa, hogy ezen események egyben előhírnökei, előzményei a későbbi építészet topographiájának.

I.

Hazánk fölszínének leglényegesebb alkotó elemei: a Kárpátok és a Délkeleti Hegyvidék magaslatai, a Duna folyam-rendszere és a vele kapcsolatos két Alföld.

Ezek közül taláломra kiválasztom a Dunát és vizsgálom természeti sajátosságait, valamint azt, hogy e sajátságok köre milyen emberi jelenségek csoportosulnak. A folyam hosszanti relatiója köré csoportosuló emberi jelenségek: a forgalom, a közlekedés, a népek érintkezése. Ellenben a folyam szélességi kiterjedése a forgalmat gátolja, a népeket településre kényszeríti.

A Duna alig lép hazánk területére, Pozsony alatt kezdődik csallóközi alluvialis területének bizonytalansága. A víz, a meder, a part, minden bizonytalan. Ez a bizonytalanság fokozott mértékben folytatódik a Nagy-Alföldön és Havasalföldön. A két utóbbi közé ékelődik a Vaskapu félelmetes akadály. Ezen geológiai alakzatnál fogva a Duna hosszanti kiterjedésének forgalmi funkciója fölötte korlátozott, a hosszanti relációval kapcsolatban mutatózó emberi jelenségek igen gyérek. A történelemből látjuk, hogy nyugati Európából Keletre és visszafelé irányuló világforgalom nem kereste a Dunát, sőt lehetőleg elkerülte annak vízi és partmenti útját. De nincs is szükség a történet tanúságára, elég ha megszámloljuk, hány város van a Duna mentén Pozsonytól Zimonyig. Ebből megállspíthatjuk, hogy mennyi a Duna hosszanti kiterjedésének teljesítő képessége, összekötő, közlekedést fejlesztő erejének mi az értéke a népességi eseményekben.

Annál hatalmasabb a szűlességi relációnak az ereje. Ez a mozgó népeket századokon át megállítá, letelepülésre kényszeríté, a leendő Magyarország területén a népességi eseményeknek határt vont, azokat szabályozta, rendszerbe foglalta. A történet előtti időktől kezdve századokon át barbár törzsek tanyáztak hazánk Duna balparti vidékein, egymással torzsalkodtak, egyébként vesztegelve tengődő életet éltek, nevükön kívül egyebet nem hagytak maguk után. Ugyanakkor a Duna jobbparti vidékén a műveltség magasabb fokán levő gall-kelta népek laktak. E két népességi jelenségnél nagyobb ellentétet képzelni sem lehet. A Duna választá el őket egymástól. Az érintkezést egyik sem kísérté meg.

A nagy ellentét még fokozódott, mikor a rómaiság elfoglalta Pannoniát. A kelta törzseket beolvasztá, a Duna mentén sűrű sorban katonai állomásokot szervezett, melyeknek az volt a rendeltetésük, hogy a szélességi relatio erejét fokozzák. Az erődök fenyegetve így szóltak: „Mi nem megyünk át, de ti se gyertek át“.

Dacia kivétel. Meghódításának oka a római császárok katonai hiúságában keresendő és nem változtat a tényen, hogy két olyan kiválóan propagatív természetű jelenség, mint a rómaiság és a nyomában járó kereszténység kísérletet sem tett a Duna balparti részére jutni.

A népvándorlás változtatott ezen a helyzeten. Négyszáz éves lefolyása alatt egymást üző események forgatagában nehéz a részletekről tiszta képet alkotni, a főbb vonalakból azonban

világosan kivehető, hogy Magyarország területén a Duna elválasztó erejét a hunn, majd utóbb az avar birodalom meggyöngíté noha mindegyikök hatalmi góczpontja a Tisza vidékén volt. Közben a germán népek uralma, majd a frank hódítás alatt elválasztó ereje ismét föléled. Ugyanakkor azonban a keresztény szláv népességi események a balparti vidékről átesapnak a jobbparti vidékre.

A népek mozgalmát eleddig szabályozó hatalmas természeti jelenség erejének ezen ingadozása új idő hajnalát sejteti.

A népvándorlás utolsó eseménye, a magyarok honfoglalása befejezi, a mit a hunnok megkezdettek.

II.

A honfoglalás hosszabb idő alatt nemzetségekként és vidékenként történt. A vérszerződés Pusztaszeren köttötett. De a mikor Árpád akár kémeK nyomán, akár lelke sugallatától hajtva átkelt a Dunán és a jobbparti szeliden szép vidéket részint maga számára birtokba vette, részint hozzátartozói és a legelőkelőbb nemzetségek közt fölosztotta, akkor lett valósággá a honalapítás, akkor született meg Magyarország, a politikai egység, mely a Duna szélességi kiterjedésének eddigi szerepét végleg megszüntette. A magyar honalapítást a Duna elválasztó erejének megtörése avatja a legnagyobb hatású népességi események egyikévé.

A Dunántúl rétegenként egymásra települt két műveltség: az egyszerűbb keltaság, az összetettebb rómaiság, ezeknek élő hagyományai és látható emlékei nem vesztették el hatékonyságukat. Hozzájuk járult harmadikul a legújabb civilisatio, a kereszténység. A honalapítás után a további kibontakozást ezek a túl-adunai helyi erők irányították.

Megkezdődött és nem sok akadálylyal folytatódott a kereszténység fölszívódása. Számos szónak az alakja szinte bizonyossá teszi, hogy ez az itteni szlávssággal való érintkezés révén történt. Az alatt lassanként megérlelődött a nemzetségek szerinti laza állapotból szervezettebb állapotba való átmenet szükségessége. Ez a királyság és az egyház szervezésének alakjában valósult meg. Mind a kettő személyes ténye Szent Istvánnak, a ki dunántúli születésű volt, az ottani világ szemléletében növekedett föl, s mint ilyen mind a két intézményt javarészben túl a dunai keretbe illeszté.

A királyság koronázó és temetkezési templomát olyan helyre építé, melynek kelta és római isteni tiszteleti multja volt. Ide tette át székhelyét is. Így keletkezett Székesfehérvár.

A tíz püspöki egyházmegye közül először négyet alapított. Ezeknek székhelyétül Dunántúl régi római telepeket választott ki.

A győri, veszprémi és pécsi megye magában foglalta a Dunántúl egész területét. Az esztergomi érsekség a Duna balpartján föl az ország határáig ért. A vácsi, egri, bácsi és csanádi püspökségeket később alapítá. A nagyon bizonytalan alakú bihari és erdélyi püspökségek élete vége felé keletkeztek.

A benzés szerzet főbb telepeit szintén a Dunántúlra helyezte. Ezek: Pannonhalma, Pécsvárad, Szalavár, Bakonybél. Velük szemben az ország többi részében összesen négy, de jelentéktelen benzés telep merül föl.

A későbbi királyok egyike-másika kilép a dunántúliság keretéből. Valamennyi közt legszélesebb látókörű Szent László; a váradi püspökséget alapítja és oda temetkezik. A III. Bélától behozott cziszterciek is itt-ott az ország felreeső vadon vidékén létesítenek telepeket. A XII. században keletkezhetett a szepesi prépostság is. Mindazáltal a dunántúli egyházi alapítások száma jóval nagyobb.

Mindezen intézményekkel karöltve keletkezett építmények javarésze számbelileg és művészetileg is Dunántúlra esik. Az viszi a vezető szerepet. A székesfehérvári királyi templom előképére épültek az esztergomi, a pécsi, sőt a kalocsai és László alatt a váradi székesegyház is. A szerzetesi építkezés legkiválóbb alkotásai a túladunai vidék javára esnek. Az ország többi részében csak elvétve találkozunk egy-egy jelentékenyebb építmény. Ennél fogva az Árpádok alatt IV. Béláig divott román építés topographiailag dunántúli jellegű, viszont a Dunántúl középkori építész emlékei közt a román művészetűek vannak nagyobb számmal.

III.

A vázolt események lefolyása közben más események is merülnek föl, melyek mintegy hirnökei az építészeti topographia bekövetkezendő megváltozásának.

Már Szent István alatt megkezdődött az idegeneknek részint egyenkint, részint csoportonkint, de mindig szórványos bevándorlása. Következéseiben rendkívüli fontosságú kivétel a németalföldi vendégek esete, a kik nagy tömegben egyszerre kaptak új hazát a délkeleti vidéken. Ekként az ország lakossága földművelést, ipart, bányászatot űző idegenekkel tetemesen gyarapodott. Egyben a kereskedelem kezdetének jelei is mutatkoznak. Királyi szabadságlevelek alapján itt is, ott is város keletkezik és ébrednek a községi élet. Új korszak hajnala derengett. Bizonyos, hogy a dolgok e rendje ha lassan is, de következetesen tovább haladt volna a fejlődés útján.

Közbe lépett a tatárok betörése. IV. Béla a veszedelem elmúltával az ország helyreállítására tett intézkedéseivel szinte

egy csapásra megváltoztatta a helyzetet. A dolgok új rendje katastrophaszerű hirtelenséggel következett be.

A sűrűbb rajokban érkező jövevények szaporítják a már meglevő városok lakosságát és új városokat alapítanak. Valamennyit védelmi művekkel látják el. A földművelés mellett fölrendül az ipar, a bányászat, a kereskedelem és a községi élet. Csakhamar kezd jelentkezni a polgári büszkeség, sőt a nagyra-vágyás, a mi kivált a templomok építésében jut kifejezésre. Meghonosodik a csúcsíves építés. A székesegyházak és a földművelő szerzetek monostorai háttérbe szorulnak, az újdívatú építésnek más föladatok kínálkoznak: a városi plebánia templomok, kol-duló szerzetesi kolostorok, tanácsházak, városi erődítmények, lovagvárak.

Túludunán az építési tevékenységnek csak két góczpontját találjuk: az ujonnan alapított Buda várát és Sopront. Azonkívül egyes helyeken szórványosan keletkeznek csúcsíves építmények. Főúri várak a nyugati széleken és a Balaton mentén sűrűbben, egyebütt gyéribben épülnek. A Duna mentén Dévény, Pozsony, Esztergom, Visegrád és Budavára emlékeztetnek az új kor építészétében. A Nagy-Alföld szerepe most is jelentéktelen.

Építészetiünk új területet keres, áthelyezkedik a Duna balpartjára. Itten Pozsonytól kiindulva a függőleges tagoltság irányát követi, széles félkörű szalag alakjában halad, majd derékszögben megtörik, átmegy a Délkeleti Hegyvidékre és Brassónál végződik. Kassa mintegy középső állomásként jelenik meg.

E nagy terület csúcsíves építészeti jellegénél fogva általánosságban egységes egész, a mellett azonban több kisebb topographiai egységre tagolódik. Ezek: 1. Pozsony, a Kis Kárpátok mindkét oldala, Mátyus földje a Vág völgyével. 2. Csallóköz. 3. Az Alacsony Tátra lábánál az Érczhegység Kőrmöczbányától Rozsnyóig. A nagy bányaművelés területe. 4. Ennek alján és vele építészeti rokonságban a Közép hegység vonala. Bélabánya, Bakabánya. Kisebb bányaművelés. 5. A szepesi fősík és az Eperjes-Tokaji Hegyláncz területe. 6. A Délkeleti Hegyvidék, mely építészetiileg ismét több kisebb topographiai egységre oszlik.

Mindegyik csúcsíves építészeti, de mindegyiknek könnyen fölismerhető sajátos egyéni jelleme van, úgy hogy a különben szövevényesnek látszó topographia szálait nem nehéz kibogozni.

Akár a földrajzi fekvés és a fölszín, akár a népességi események és politikai intézmények, akár a gazdasági állapot, a birtokviszony, a földművelés, bányaművelés, ipar, kereskedelem és kapcsolatosan a közlekedési utak vizsgálatából indulunk ki és a mit így megállapítunk, abból következtetünk az építészet topographiájára, akár ha fordítva járunk el és előbb megállapítjuk bármelyik topographiai egység építészetének egyéni sajá-

tosságát, abból teljes biztonsággal következtethetünk a földrajzi fekvésre, a népességi eseményekre, a politikai intézményekre, a gazdasági állapotra.

A kapcsolat e jelenségek közt oly benső és következetes, hogy néha szinte a matematikai módszer alkalmazása kínálkozik.

Méréssel megállapítjuk, hogy a pozsonyi, a kassai és a brassói templom az ország legnagyobb csúcsives építményei. A három távoleső pont e találkozásának valami közös okát keresve, azonnal észreveszszük, hogy e három város a középkori kereskedelemnek hazánkban átmenő két fő útvonalába esik. A vágmenti vonal a vágújhelyi, az északkeletről jövő és a bányavárosok irányát követő útvonal pedig a vágsellyei révén át sietett Pozsony alá, mely határállomás és dunai rév volt. A Lengyelországból kelet felé irányuló kereskedelmi közlekedésnek Kassa egyik fő megálló helye, Brassó pedig határszéli állomása volt. A budai, a lőcsei, a kolozsvári, a nagyszébeni jelentékenyebb építkezések kútforrását hasonló körülményekben találjuk. E városok népe kereskedelmi forgalommal kapcsolatos vagyoni mérlegének kifejezője a templom.

Csallóköz alluvialis területén sűrűbb lakosságú gócz nem keletkezik, egyedül földművelést űző községek kizárólag téglából építik szerény templomaikat.

A bányász a föld mélyén rejlő gazdagsáért ismeretlen természeti erővel folytat küzdelmet. A meggazdagodás módja egészen más, mint a kereskedő és iparos polgáré. Gazdasági értékei is más természetűek. A bányásztársadalom zárkózott. Mind ez jellemzően jut kifejezésre a bányavárosok sajátos építészetiében, melynek legjellemzőbb vonása általán az erődítés, különösen pedig az, hogy a templom a város közvetlen közelében, de attól elkülönítve, fallal és bástyatornyokkal megerősített többékevésbé emelkedett helyen emelkedik, Körmöczbánya.

A Kis-Kárpátok vidékén a kereskedelmi és ipari élet közlékenysége mellett a határszéli fekvés azzal jut kifejezésre, hogy a templomokat a védelemnek inkább jelképül itt-ott fal övezi.

A szepesi fősík és a szomszédos vidék építészete egyedül a város egészének védelmére szorítkozva a közlekedő, a kifelé érintkező kereskedelmi és ipari élet hangulatát tükrözi vissza. Az akkori körülményekkel járó zárkózottság mellett a derült, otthonias, közlékeny polgári életet tükrözik vissza a tér közepén szabadon álló két fő épület: a templom és a tanácsház.

A zsendülő polgári élet ezen góczait összekötő útvonalak mentén közelebb vagy távolabb eső magaslatokon a főurak lakóhelyül szolgáló várak százával emelkednek. Érdekes ellentétei a városnak életmód, gondolkodás és építkezés tekintetében is.

A városban a munkával szerzett gazdagság rendszeretete, a városban a véletlen, a kaland nyomán az oligarchikus hajlam fejlődik ki.

A Délkeleti Hegyvidék egészen külön terület, építésze is merőben elüt a többitől. Fekvésének is lehet benne része. Az itt kifejtett élet elkülönítettségének fő oka mégis a nagy tömegben való telepítésben rejlik. Hozzájárul, hogy Flandriában, a honnan a vendégek jöttek, a gazdag és népes góczok már a X. században kivívták a polgári életnek a hűbéri kötelektől való függetlenségét. Az egy tömegben letelepülők könnyen biztosították maguknak a nagyobb kiváltságokat és azoknak biztosításáról fokozottan gondoskodtak. Innen származik Erdély középkori építészetének erődítési jelleme, mely különbözően megvalósítva mutatkozik a templomkastélyon, a templomerődön, a parasztváron, a hatalmas erődítménynyel övezett városon, ezen belül ismét fallal és tornyokkal védett templomon.

* * *

Az építészet a többi művészettől abban különbözik, hogy kettős életet él. Művészeti élete a forma és képzelet világába tartazik. Gyakorlati rendeltetésénél fogva a közönséges élettel van kapcsolatban, keletkezése idejének állapotait hűen, könnyen megérthetően tükrözi vissza. Középkori építészetünk rövid foglatban vázolt topographiájának ezen élethűsége az, a mi kevésbé művészeti alkotásainak is értéket kölcsönöz.

Kisebb közlések.

— **Stein Aurél** k. tag újabb levelei, a melyekben belső-ázsiai expedíciójának további lefolyásáról számol be,¹ már a tulajdonképi Khina területéről érkeznek.

A nyolczadik század vége felé elnéptelenedett *Khadalik* és *Domoko* oázis régészeti kikutatása után *Kerijába* ment az utazó, mialatt geometere, a hindu *Rám Szing*, a *Kerija* és *Nija* folyó forrásvidékeinek hótakarta hegylánczai között járt topographiai felvételek czéljából.

Kerijából kelet felé hatolt tovább, újra felkeresvén a *Nijá*-tól északra fekvő s már 1901-ben átkutatott romhelyet, a melyet a harmadik század végén hagytak el lakói. Innen *Csercsen*nek vette útját, keresztül a sivatagon. Eközben megállapította, hogy az *Endere* folyó közelében fölfedezett romhely azonos azzal, a melyről *Hszüen Cang*, a híres khinai zarándok, tesz említést a hetedik század közepe táján; ő néptelennek találta ezt a helyet, holott megállapítható a leletekből, hogy a harmadik században lakosság élt itt. Világos bizonyosságaira akadt Stein Aurél annak is, hogy új életre kelt a betedik század második felében, tehát abban az időben, a mikor az újból megerősödött khinai uralom békét és jólétet teremtett Kelet-Turkesztánban.

*Csercsen*ben alig száz családot talált egy középkori khinai zarándok az 519. esztendőben. Száz évvel később *Hszüen Cang* már csak a falak maradványaira bukkant rá. A khinai uralommal *Csercsen* ismét felvirágozott ugyan, de a tizenyolczadik század vége felé újra kihalt a telep. A mult század harminczas évei óta megint fejlődésben van a városka, a mely tipusos képét nyújtja ilyenformán a turkesztáni sivatagban elszórt lakóhelyek sorsának.

*Csercsen*ből 1906 deczember 6-án indult el Stein Aurél *Lop-nör* felé, a hol 17-én ütötte fel tanyáját. Nyelvészeti és archaeologiai szempontból igen jelentős eredményyel járt a lop-

¹ *Stein Aurél* első 1900—1. évi kutatásainak eredményei nem régen jelentek meg *Ancient Khotan* czímen két vaskos kötetben.

nori sztúpa-romok kutatása. Ez a telep a harmadik század vége felé néptelenedett el.

December 29-én a leleteket, embereinek legnagyobb részével, Abdalon keresztül *Kasgár*-ba küldötte, ő maga meg csekély kísérettel előbb délnyugati irányban a Tárím folyó felé szelte át a sivatagot, majd keletnek folytatta útját a khinai Kanszu tartomány felé. Ez az útja nemcsak régészeti tekintetben volt rendkívül háladatos, hanem — geographiailag érdekes területen vezetvén keresztül — physikai földrajzi megfigyelésekre is bő alkalmat nyújtott.²

Márczius 12-én ütötte fel táborát újabb főhadiszállásán, *Tun-huang*-ban, a melynek környékén, mint júniusi leveleiből látjuk, szorgalmasan folytatta nagysikerű kutatásait.

Ezen levelei közül adjuk itt csaknem egész terjedelmében azt, a melyet *Duka Tivadar* t. taghoz intézett angol nyelven:

Az Ezer buddha barlangja.

Tun-huang, Kanszu, 1907 jún. 12.

Kedves dr. Duka! Most egy hete kaptam meg rendkívül kedves karácsonyi levelét. Négy hónapja az első posta! El nem mondhatom, mily jól esett megpillantanom az Ön jól ismert írását; de még jobban örültem levele tartalmának. Mélyen meghat itt a távolban az Ön megemlékezése, sohasem hiányzó figyelmessége és rokonszenve . . .

Hiányozni fog nekem a *nevern-squarei* vendégszerető ház és azok a derüs órák, a melyeket az Ön és *Mrs. Duka* társaságában ottan töltöttem. De szívből örülök, hogy keresztülvitte tervét, hogy leköltözött a verőfényben fürdő mosolygó tengerpartra . . . Őszintén remélem, hogy a ködös Londonból való szabadulás véget vet a négy fal közt töltött fogság hosszú napjainak s kedvezően hat egészségére . . . Nem ismerem *Bournemouth*-t, de örömmel emlékszem azokra a napokra, a melyeket indiai barátaimmal Wight szigetén töltöttem. Legyen meggyőződve, hogy jövő őszre remélt visszatérésem után sietni fogok Önt felkeresni, hogy kedvünkre elbeszélgethessünk.

Ezeket a sorokat már a valódi Khina területéről írom — régi czélom: *Kanszu* tartomány legnyugotibb pontjáról. Nem csalódtam meg ehhez a helyhez kötött várakozásomban; tudom, fog ennek örülni Lóczy . . . mert ő volt az első, a ki nekem ezekről a barlangtemplomokról és ezek műemlékeiről beszélt.

¹ Lásd Lóczy Lajoshoz intézett 1907 márcziusában kelt levelét; megjelent a *Földrajzi Közlemények* 1907. évi 6. füzetében.

A turkesztáni sivatagban végzett kutatásaimról hihetőleg értesült Ön azokból a jelentésekből, a melyeket *dr. Keltie*, a Royal Geographical Society titkára, valószínűleg közzétett a Timesben. Ha nem jutottak volna el Önhöz ezek a közlések, talán lesz ideje megnézni a *Geographical Journal*ban megjelent híradásokat . . .

Igen sikeres, de küzdelmes napokat éltünk át, mert az éghajlati viszonyok annál megpróbáltatóbbá váltak, minél messzebb hatoltunk kelet felé. A legkietlenebb, de egyúttal a legelbűvölőbb táj a Lop-nortól északra elterülő sivatag volt, kihalt lányaival és meg nem szűnő örökös jéghideg szeleivel.

Ötven embert vezettem több mint 160 kilométeres olyan úton, a melyen vizet sehol sem kaphattunk. Annyi jéggel kellett ellátnom csapatomat, a mennyivel teljes 23 napra beérhessük. Egész szállítmányunkat 21 tevére raktuk. A hideg még csak elviselhető volt, bár a minimum-hőmérő — 27° C-os fagyokat jelzett; de rosszak voltak azok a metsző keleti szelek s nem lepett meg, a mikor mindkét bennszülött geometerem és kívülök egyetlen indiai kísérőm kidült . . . Mindazonáltal semmi időt sem vesztettünk.

A februárig kikutatott romhelyeken bőségben leltem szanszkrit, kínai és tibeti kéziratokat, meg fára irt kharósthí táblákat, melyeknek a kora visszanyúlik egészen a harmadik századba. Rengeteg sok archaeologiai emlékre bukkantam s már is csaknem teleírtam jegyzőkönyveimet, a melyekről azt hittem, beérem velők harmadfél esztendőre.

Februárius végétől fogva Marco Polo útvonalán vándoroltam a sivatagon keresztül, Lop-nortól Tun-huangig. Tizenhét napi menetben 650 kilométert tettünk meg, veszteség nélkül, a minek van okom örülni, mert kevés volt a víz és a legelő.

Útközben kinyomoztam egy ősi kínai fal maradványait, a mai nagy fal elődjét, s rövid pihenő után visszatértem oda. A határ mentén mindenütt, mintegy 200 kilométernyi hosszúságban tettünk felvételeket a sivatagban. A régi örállomások, erősségek, stb. romjai gazdag régészeti zsákmányt szolgáltatottak. Százával kerültek elő belőlük a Kr. e. és Kr. u. első századból származó kínai okiratok. Kivéve az életet — mindennek a megőrzésére csodálatos ez a sivatag. A makulatura-papirosok vagyis fatáblák 2000 éve hevernek gyakran csak néhány ujjnyi törmelék alatt. Feljegyzésre méltók az éghajlat szélsőségei. Április elsején még — 22° C-ot jelzett a hőmérő, a hónap vége felé meg már számottevő hőség kerekedett. Valóságos csapás volt reánk ott a sós mocsarak közelében a moszkító rajja. Földrajzi tekintetben sok felfedezni való volt ezen az elriasztó

vidéken. májusban visszatértem az oázisba s folytattam archaeologiai kutatásaimat.

Most indulok kelet felé Kanszuba és remélem, hogy mielőtt visszatérek Turkesztánba, láthatok valamit a magas hegyekből. Eddigelé egészen jól boldogultam a khinai nyelvvel, jóllehet nincsen meg a kellő nyelvészeti gyakorlatom.

Gondolnom kell már arra is, hogy biztosítsam magamnak a szabad időt utazásomról szóló jelentésem megírására. Tudom, milyen küzdelembe fog kerülni szabadságot kapnom, hogy Londonban dolgozhassam. Nincsen nekem olyan nagy tudományos felszerelésem, mint a párisi vagy berlini akadémiának, nincs nagy közönségem, sem pártfogóim, a kik odafönt támogatassanak, és jól tudom, mily sok nehézséggel kell megküzdenem.

Szívből üdvözlöm Önt annak az új kitüntetésnek az alkalmából, a melyet Csoma emlékirataiért kapott; sohasem kételkedtem az Ön törekvéseinek ez új sikereiben.

Emlékezzék meg rólam szívesen, ha ír Szilynek, vagy más közös barátunknak. Remélem ő megkapta deczemberi leveletem. Írtam Vámbérynek is.

Remélem, ez a levelem felüldülve fogja találni Önt egy kellemesen töltött nyár után. Fogadja stb.

Stein Aurél.

Július 10-én kelt leveléből megtudjuk, hogy csakugyan „látott valamit a magas hegyekből“: a *Nan-san* hegység havasi öveiben sikerült az utazónak topographiai felvételeket tenni s ezenkívül *Csiao-cü* közelében régészeti kutatásait kiegészíteni.

Legújabb levele október 1-én kelt *Ansiban* (Kanszu). Ebben beszámol a *Nan-san* hegységnek a tibeti platókhöz hasonló felvidékén végzett kutatásairól. Csaknem egy hónapot töltött ezeken az ember-nemlakta vidékeken, a hova a félénk khinai már nem merészkedik el nyájaival. A 3600—4200 méter magasságban elterülő legelőkön vad-jak és szamár-csordákkal találkozott csupán. Levelének kelte idejében készült vissza Turkesztánba, hogy a telet archaeologiai munkával ismét a sivatagban töltse. Úgy tervezi, hogy április körül utazik Khotanba, onnan pedig a nyár végével Indiába a Karakorum hágóin keresztül. Gyűjteményeinek feldolgozása céljából egyenesen Londonba szándékozik utazni, a hol első útjáról szóló utirajzát¹ írta.

¹ *Sand-buried Ruins of Khotan*. London, II. kiadás. Hurst and Blacket. 1904. — Magyarul: *Homokba temetett városok* címmel sajtó alatt. (Megjelenik Halász Gyula átdolgozásában a *Magyar Földrajzi Társaság könyvtárában*.)

Folyóiratok szemléje.

1. AZ ETHNOGRAPHIA XVII. évfolyamának utolsó füzetében Soly m o s s y S á n d o r folytatja a *lyra és epika eredetéről* szóló tanulmányát. Utal arra, hogy a férfi- és női nem helyzetének nagy eltérései a félművelt népek körében is szükségkép arra vezettek, hogy a lelki diszpozíciókból fakadt és hagyománykép fenmaradt különbséget a női és férfi-költészet között magasabb fokon is épségben tartsák. Felsorolja ennek kapcsán ama bizonyosságokat, melyek a női lyra és a férfi epika fenmaradását e fokon is igazolják s adatokat közöl e tárgyhoz a chinai, japán, ind, arab, kalmuk, finn, vogul és germán népek népies költészetéből. Részletesebben foglalkozik ugyane szempontból a korzikai és délszláv népek társadalmi viszonyaival, népszokásaival és szellemi életével. — A következő közleményben Se b e s t y é n G y u l a *rovás és rovásírás* című munkáját folytatva, az idevonatkozó *hamisítványokat* tárgyalja, melyeknek során különösen a turóczi fakönyvvel és Somogyi Antal gyártmányaival foglalkozik részletesebben. — A néphit és népszokások rovatában Té g l á s G á b o r egy hunyadmegyei *tengerszemhez fűződő hiedelmeket* közöl. — Az irodalmi rovatban B á n A l a d á r válaszol Pápay Józsefnek „*Suum cuique*” című cikkére, mely válaszhoz az utóbbi ellenszerevételeket fűz. Ezenkívül T o n e l l i S á n d o r röviden ismerteti *Chlumecsky* „*Österreich-Ungarn und Italien*” című könyvét. Néprajzi könyvészet, néprajzi hírek s a Magyar Néprajzi Társaságnak tagjegyzéke fejezik be a füzet tartalmát. Az 1906. év végén e társaságnak összesen 891 tagja volt. A folyóirat szerkesztői: dr. Munkácsi Bernát és dr. Sebestyén Gyula; a „Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője” című melléklete: dr. Semayer Vilibáld.

U g y a n e f o l y ó i r a t X V I I I . évfolyamának első füzetében G á l o s R e z s ő s a *három püpos meséjének egy magyar származékáról* értekezik. E mesetárgyról Alfred Pillet, boroszlói egyetemi tanár egész monographiát írt és ekként különös irodalomtörténeti és folkloristikus jelentőséget adott e számos változatban és feldolgozásban található elbeszélésnek. A szerző Szalontai Madass Sándornak a múlt század elejéről való kézirati hagyatékában megtalálta egy magyar származékát is és kimutatja róla, hogy e keleti eredetű mesetárgynak valamely német leszármazottjából készült fordítás. — A második

közleményben S o l y m o s s y S á n d o r befejezi a *lyra és epika eredetéről* írt művét. Bőven tárgyalja a délszavok hagyományos társadalmi viszonyait, népszokásait és népköltészetét s kimutatja, hogy a régi állapotoknak e legérintetlenebb lelethelyén a lyra határozottan női költésforma az epika pedig élesen különváló férfi poezis. Végeredménykép a szerző felelete a felvetett poétikai kérdésre az, hogy a lyrai és epikai műfaj létrejötteinek oka nem az egyes ember lelkivilágának objectiv vagy subjectiv megnyilatkozási formájában keresendő, hanem lényeges különbségük évezredekken át össze volt forrva az emberiség társadalmi kialakulásával s annak gyökerére: az emberpár jellembeli eltérésére utal vissza; természetes alapja tehát abban keresendő, hogy a férfivilág a maga foglalkozásának, életviszonyainak és jellemének megfelelő költői formát az epikában teremtett magának, míg az érzelmi alapon fejlett nő a maga költői műformájaként a lyrát hozta létre. — A továbbiakban G ö n c z i F e r e n c z leírja a Göcsejben és Hetésben divó szerelmi „teeményeket“, melyekkel a szerelmeseket és házaspárokat egymáshoz lehet varázsolni, illetve őket egymástól eltávolítani. — A népköltészet és népzene rovatában K o d á l y Z o l t á n nyitra- és nógrádmegyei *népballadák* szövegeit és dallamát közli. B á n A l a d á r pedig mutatványok kapcsán bőven ismerteti *karjalai népköltési gyűjtését*. — Az irodalmi rovatban R u b i n y i M ó z e s az *Archiv für Religionswissenschaft* IX. kötetének tartalmát vázolja. — A kisebb közlemények között G a b n a y F e r e n c z az *oláhok „Kedd asszonyáról“* s M u n k á c s i B e r n á t a *törökök „Szerda asszonyáról“* s a *rontó bábuval való varázslásról* írnak. — Értesítések a „Magyar Zenetudomány“ című folyóirat megindulásáról, H u r t J a k a b észt író haláláról s P á l ó c z i H o r v á t h Á d á m énekgyűjteményéről és társulati ügyek alkotják a füzet többi tartalmát.

U g y a n e folyóirat tavalyi második füzetében G á l o s R e z s ő befejezi a *három pupos meséjének magyar származékáról* írt tanulmányát s megállapítja e változatnak összefüggését e tárgynak egyéb feldolgozásaival. — S e b e s t y é n G y u l a szintén befejezi a *rovás és rovásírás* című munkáját, T a r M i h á l y és F a d r u s z J á n o s rovásíratainak és ezek eredetének tárgyalásával. — G a l g ó c z y J á n o s *östörténelmi böngészgetés* czimén adalékokat közöl a szákák- és öskunokra vonatkozólag az ékiratok alapján. — G ö n c z i F e r e n c z a göcseji és hetési népnek *állatbetegségek* ellen alkalmazott gyógyító szokásait s az ezekkel kapcsolatos hiedelmeket ismerteti. — B e n k ó c z y E m i l *egervidéki babonákat* közöl, melyek főképen időjárásra, természeti tűneményekre s az év egyes napjaira vonatkoznak. — L i s z t N á n d o r a *tétlenni keresztelő és lakodalmi szokásokról* ír. — K o d á l y Z o l t á n folytatja *balladai szöveg- és dallamgyűjtéseinek* közlését, valamint B á n A l a d á r *karjalai népköltési gyűjteményének* ismertetését. — Az irodalmi rovat S c h r a-

der Ottó „Totenhochzeit“ művével s az erdélyi szász néprajzi irodalommal foglalkozik. — A kisebb közlemények tárgyai: a finnországi rovás, jász-kún ráolvasások, egy olasz népmóda Attiláról s egy ómagyar ballada beregmegeyi változata.

Ugyane folyóirat tavalyi harmadik füzetében Mahler Ede naptári és vallástörténeti tanulmányaival kezdődik a közlemények sorozata. A szerző „Naptáradatok művelődéstörténeti jelentősége“ és „Das Siriusjahr und die Sothisperiode der alten Ägypter“ címekkel közölt munkáira utalva röviden tárgyalja a régi egyiptomiak különböző időközeit, különösen a mozgó- és szíriusz-évet, valamint azt a számításbeli eljárást, mellyel e kétféle időszámítás különbségét kiegyenlítették. Ennek kapcsán magyarázza meg a 30 és 40 cycusszámoknak nagy szerepét a keleti népeknél, a mint ez ismeretes a bibliából is. Végül ugyancsak astralis alapon adja megfejtését ama holdkörökből és holdsarlókból álló jelvényeknek, melyeket legutóbb néhány római kelta sirkövön találtak. — A továbbiakban Lehoczky Tivadar leírja a magyar oroszok búcsújárását, Benkóczy Emil pedig folytatja az egervideki babonák, valamint Kodály Zoltán a tőle feljegyzett balladák szövegének és dallamának közlését. — Sztripszki Hiador Kossuth Lajosnak a ruthén népköltészetben való szerepéről kezd cikksorozatát. — Gabnay Ferencz a „Hazajöttem a vásárról“ című balladának egy változatát közli. — Az irodalmi ismertetések rovatában Bán Aladár Jacob Tellmannak lappmarki tartózkodásáról irt könyvét mutatja be. — A kisebb közlések tárgyai: Nemes Elek-től gömörmegeyi pásztorbabonák s Katona Lajos-tól egy XV. századbeli adoma, mely világot vet e közmondás eredetére: *Az ördögnek is kell néha gyertyát gyújtani*. Végül néprajzi hírek és társulati ügyek következnek.

Ugyane folyóirat tavalyi negyedik füzetében Solyomossy Sándor az énekes rendek keletkezéséről irt nagyobb tanulmányának bevezető részét közli. A dalnokság, mint élethivatás, valamint a különféle népek körében feltűnt énekes rendek régóta kedvelt történeti témák, melyekről tetemes irodalom áll a tudomány s az érdeklődők rendelkezésére. De a szükségérzetet, a mely énekest kíván s ez alapon az énekesnek természetes megjelenését csak az a tudomány világíthatja meg, a mely a történelminél régebb állapotok magyarázatával foglalkozik s a jelenkori primitív népekről vett analogiák alapján állapítja meg a történelőtli korok sorozatos fejlődésképeit. Ez a tudomány az ethnologia, melynek módszerével vizsgálva a felvetett kérdést a szerző nagy számban bemutatott adatai alapján arra az eredményre jut, hogy a primitív ember előszeretettel és gyakran énekel s hogy az ősi énekforma nem magándal, ú. n. szólóének, hanem társas, csoportos *együtténeklés*. Ily alkalommal a primitív embercsoport nem huzamosabb darabot énekel együtt, hanem csak ismételteti az egyestől hallottat, legfeljebb felelget az *előénekesnek*. Ez

eleinte nem kiemelkedő szerepü, nem kiváltságos személy, hanem csak egy tagja a közösségnek, a kiből az adott helyzetben a belső emótió hamarabb pattan ki énekformában, mint a többiből. Érzelmi kitörése, dalolva előadott megfigyelése vagy emlékezése nincs egyéni terméknek szánva, hanem az egész csoport közös hangulatából folyik. A többi, vagyis a kar az e közös hangulatból eredt szólamot önkéntelenül, az utánzás öseredetű lelki készségénél fogva, nyomban megismétli; tehát egyszerű követés, rögtönös naiv utánmondás a kar egész szerepe. A rendkívül fejlett utánzóképeség és az erre való ösztönyszerű hajlandóság az oka az egyes énekes szólamára untalan felhangzó *ráisméllésnek*, mely a legkezdetlegesebb tömegéneklésnek formája. A sikerültebb rögtönzéseknek karban való begyakorlása oda vezet, hogy hasonló alkalmakkor a már egyszer megtanult rögtönzés elveszti efemer jellegét, felelevenül, újra gyakoroltatik s lassanként megszokássá állandósul. Így jut a csoporténeklés a második fejlődési fokba, melyben t. i. *hagyományossá* lesz. — Ezután *Wichmann Györgyné a moldvai csángók babonás hitéből* közöl mutatványokat. — *Pávay V. Ferencz oláhlapádi babonákat s népies gyógymódokat* ismertet, *Barla Sz. Jenő* pedig *regi babonás gyógymódok* czímmel egy régi nyomtatványból közöl szemelvényeket. — *Benkóczy Emil néhány állatbetegség népies gyógyításáról* ír. — *Kodályi Zoltán és Sztripszky Hia dor* folytatják a népköltészet és népzene rovatába tartozó munkáikat. — *Sebestyén Gyula* egy *XVIII. századi dalgyűjteményt* ismertet. — Az irodalmi rovatban *Katona Lajos Bünker J. R. „Schwänke, Sagen und Märchen“* és *Ágner Lajos Barátosi Balogh Benedek „Dai Nippon“* II. czímű könyvét tárgyalják. Néprajzi könyvesszettel záródik a füzet tartalma.

Ugyane a folyóirat tavalyi ötödik füzetében *Nagy Géza* nak a *honfoglalókról* írt értekezése a bevezető közlemény. Utal arra, hogy a honfoglaló magyarok műveltségi állapotának felderítéséhez legtöbb anyagot a régészet bocsát rendelkezésre s hogy a leleteknek kimutatható kapcsolatai világosságot deríthetnek arra a kérdésre is, hogy minő területen tette Árpád népe sajátjává a tárgyi maradványokban mutatkozó kulturát, más szóval, hogy a honfoglalást megelőző három-négy században hol volt a magyarok lakóföldje. A mily bizonyos a Munkácsitól felhozott nyelvi bizonyítékokból, hogy a magyarság fejlődése a legősibb időktől fogva a honfoglalás előtti időknek egy nyelvi alapon évszázadokkal meg nem állapítható, egyébként a honfoglaláshoz nem messze eső szakáig a *kaukázusi* népek. különösen pedig ezen idők utolsó szakában az osztétek, vagy történeti nevükön az *alánok* szomszédságában folyt le: épp oly bizonyos az is, hogy honfoglaláskori leleteink nem a kaukázusi leletekkel vannak szerves összefüggésben. Ellenben a magyarországi és kaukázusi leletek közt az *avar* korszak folyamán volt meg az a szoros kapaso-

lat, a mit csakis a kaukázusi területről való kivándorlás magyarázhat meg; ez pedig pontosan megfelel annak a történeti ténynek, hogy 568-tól 678-ig különböző törzsek, mint kuturgur-hunnok, tarniakok, zabenderek és unugur-bolgárok költöztek hazánkba a Kaukázus szomszédságából. Ha tehát a nyelvi bizonyítékok arra utalnak, hogy a magyarság és a kaukázusi népek közt egy hosszú ideig tartó érintkezési korszakot kell föltennünk, ez a korszak már néhány századdal előbb véget ért a honfoglalásnál s a régészeti leletek szerint az alánokkal érintkező magyar elem már az avar időszak alatt beköltözött Magyarország területére az említett keveréknéptörzsek neve alatt s ettől a magyar elemtől külön kell választanunk a honfoglalókat. Szerző mindenelőtt ennek a kérdésnek történeti háttérét ismerteti nagy vonásokban. — Ezután S o l y m o s s y S á n d o r az énekesrendek keletkezéséről irt munkáját folytatva, a nem rögtönzött énekszövegek forrását teszi vizsgálatainak tárgyává. Kutatása a primitív tömegtánczok belső, tartalmi részének elemzéséhez vezet, mely világszerte kétféle s egymástól lényegesen különböző formát mutat. Az egyik fajtát az ethnologusok mimikus, vagy dramatikus táncznak nevezték el, a mennyiben valamely tapasztalt, vagy elképzelt eseményt: vadászesetet, harci kalandot, úti epizódot, ellesett állatjeleneteket stb. taglejtéses utánczással ad elő; a másik fajta a gymnastikus táncz, mely jelentésnélküli testmozgás, nem utánczásból ered s pusztán ritmikus taglejtéseket tartalmaz. Az előénekes szerepének alakulása szorosan összefügg avval a kérdéssel, hogy e két fajta táncz közül melyik az eredetibb; miért is a szerző jellemző példákban mutatja be a kezdetleges népek tánczainak jellegét. — A következőkben Ernye y J ó z s e f Czambel Samunak „A tótok és az ő nyelvük“ című tótul irt könyvét ismertette, a hazai tótság keleti nyelvjárásáról és meséiről ir. — W i c h m a n n G y ö r g y n é a moldvai csángók szokásaiból a farsangvégi és újévi multságokat, továbbá a varázsdobbal történő jövendőmondást s a halotti szokásokat vázolja. — P á v a y V. F e r e n c z az oláhlapádi babonák s népies gyógy módok közlését folytatja. — S z t r i p s z k y H i a d o r befejezi a Kossuth Lajosra vonatkozó ruthén népköltési adatok ismertetését. — Az irodalmi rovatnak tárgyai: Déchy Mór „Kaukázus“ és Bernhard Salin „Die altgermanische Thierornamentik“ című műve, továbbá Goldziher Ignácznak emlékbeszéde gróf Kuun Géza felett. A füzet többi részét néprajzi könyvészet, néprajzi hírek és társulati ügyek töltik ki.

U g y a n e folyóirat mellékletének tavalyi 1—2. füzetében bő illusztráció kíséretében a következő munkák jelentek meg: K o r i s K á l m á n t ó l: *Matyó kender-megmunkáló szerszámok*. M a d a r a s s y L á s z l ó t ó l: *Kiskúnsági pásztor enyhelyek*. T ö m ö r k é n y i I s t v á n t ó l: *Néprajzi apróságok Szeged vidékéről*, C s a l á n y G á b o r t ó l: *Hálósúlyok a szentesi múzeumban*, B á t k y Z s i g m o n d t ó l: *Néhány adat Bánffyhunynak és környékének népies építkezéséhez*,

Kovács Aladártól: *A tolnamegyei Sárköz népviselete*, Györffy Istvántól: *Nagykúnsági fejfák*, Sebestyén Károlytól: *Háromszéki sirkövek*, Cs. Sebestyén Károlytól: *A lugoshelyi halászat*, Fábrián Gyulától: *A gyetvai csipke*, Kocsis Istvántól és Erneyei Józseftől: *Varjasi ökör- és számárjáték*, Hajnal Ignácztól: *Bácskai gyermekjátékok*, Erneyei Józseftől: *A busójárás és más farsangi játékok*, Semayer Vilibáldtól: *Az osztjások viscelete és himzései*, Bátori Balogh Benedek-től: *Az ajnuokról*. — Az irodalmi rovatban közölt ismertető czikkek: Beluleszko Sándortól: *Emil Sigerus „Siebenbürgisch-sächsische Leinenstickereien* című könyve, B. S.-tól: *M. Höfler „Das Herz als Gebildbrot“* cz. munkája, Tonelli Sándortól: *Bericht über die Verwaltung von Bosnien und der Herzegovina*, Erneyei Józseftől: *Szláv lapszemle*. — A múzeumi ügyek során jelentések olvashatók a M. N. Múzeum Néprajzi Osztálya szemléltető gyűjteményének megnyitásáról s a szerzett tárgyak újabb gyarapodásáról.

Ugyane folyóirat tavalyi mellékletének 3—4. füzetében megjelent közlemények: Révay Sándortól: *Az Ormányság* (I.); Kovách Aladártól: *A tolnamegyei Sárköz népviselete* (II.), Novák J. Lajostól: *Faragott verébdeszák*, Berze Nagy Jánostól: *A hevesi koczázás*, Gönczi Ferencztől: *A göcseji és helési nép étele, itala és élkezése*, Tömörkény Istvántól: *Tanyai orvosságok*, Gönczy Miklóstól: *Szikkla-ba vajt lakások*, Czippék Jánostól: *Adatok a felvidéki „olejkarok”, házaló gyógyszerárusok történetéhez*, Bellosics Bálinttól: *Bácsmegeyi sokácz fejés guzsalyok*, Szabó Imrétől és Erneyei Józseftől: *A gainai leányvásár*, Téglás Gábortól: *A Rettyedátvidék pásztorainak faragóművészete*, Pávay Ferencztől: *Szénégetés Nagyenyed vidékén és erdélyi vízszűrő*, Vakarcs Kálmántól: *A délmagyarországi németek búcsúja*, Hajnal Ignácztól: *Bácskai gyermekjátékok*. — Az irodalmi rovatban tárgyalt munkák: Bellosics Bálinttól: *Bátky Zsigmond „Útmulató néprajzi múzeumok szervezésére”*, Tonelli Sándortól: *Gróf Vay Péter „Kelet császárai és császárságai” és Gabányi Károly „Őt év Mandzsuoországbán”* című könyve, Erneyei Józseftől: *A kazáni régészeti, történeti és néprajzi társaság folyóiratának XXII. kölete*. — Múzeumi ügyekről való jelentések egészítik ki a füzet tartalmát.

2. A KELETI SZEMLE VII. évfolyamában megjelent közlemények: Patkanov S.-tól D. R. Fuchs átdolgozásában *a déli osztják nyelvjárások hang- és alaktana*, mely bevezetésül a főbb osztják nyelvjárások jellemző sajátosságait vázolja. A közölt részek a hangtants a névszókra vonatkozó fejezeteket tartalmazzák: — Balhassanoglutól: *Egy XII. századbéli ujjur szöveg* bevezetéssel és fordítással. — Menz el Th.-tól: *Bekri Musztafa*, a nép részeges bolondja, Mehmed Tevfik népies író műveiben. — Mészáros Gyulától: *Az oszmán-*

török néphit leírása s oszmán-török babonák népies szövegei fordítással. — Kunos Ignácztól: *Ruméliai török példabeszédek*. — Munkácsi Bernáttól: *Bálványok és bálványszellemek a vogulok néphitében s a vogul mithologia világistenségei* (fordítás). — Az irodalmi rovatban Beke Ödön ismerteti *Pápay Józsefnek osztják népköltési gyűjteményét*, Germanus Gyula E. J. W. Gibb *A History of Ottoman Poetry* művét, Fuchs D. R. jelentést közöl a *votják locativus határozókat* tárgyzó munkájáról, végül Kunos Ignác Szinnyeinek egy bírálatára válaszol. — A kisebb közlések során Fabó Bertalan a *török népdalok rithmusáról és dallumáról* ír, Hoffmann-Kutschke a *szákok nyelvén* némely hangtani sajátására figyelmeztet, Munkácsi Bernát pedig a magyar *vék* („lék“), *válu*, *láp* („tutaj“), *csök* („keresztelő lakoma“), *csök* („sülyed, csökken“), *szék*, *szeplő*, *kötélverő*, valamint a török *kılıç* „kard“ szokat magyarázza s kimutatja, hogy a keleti finn és csuvas nyelvekben egy *ógermán nyelvi hatásnak* is világos nyomai észlelhetők.

Ugyane folyóirat VIII. évfolyamában Laufer Berthold összefoglaló ismertetésben vázolja a *mongol irodalom és nyelvtudás történetét*. — Kunos Ignác a *török népies színjátékok* ismeretéhez járul újabb adalékokkal. — Germanus Gyula *Evlja Cselebi* XVII. századbéli török utazónak tíz kötetes útleírása nyomán a *régi törökországi czéhekre* vonatkozó feljegyzéseket állítja össze magyarázatok kíséretében. — Beke Ödön *északi osztják szövegeket* közöl Pápay József osztják népköltési gyűjteménye alapján. — Mészáros Gyula befejezi a tőle feljegyzett *oszmán-török babonák* kiadását. — Munkácsi Bernát a *vogul mithologia világistenségeiről* való tanulmányát folytatja. — Az irodalmi rovatban Hartmann M. K. Futterer *„Durch Asien“* művét, Germanus Gyula *Friedrich Giese „Erzählungen und Lieder aus dem Vilajet Konja“* című gyűjteményét és Fuchs D. R. *Beke Ödönnek a vogul határozókról* írt tanulmányát ismertetik. — A kisebb közlésekben Karácsonyi János a *láp* szó magyarázatához fűz kiegészítő észrevételt, Munkácsi Bernát pedig a *magyar h* *szókezdőről*, a régi magyar *csök* „birságpénz“, *ük* „nagyanya“, *szongor* „súlyom“ s a tájnyelvi *szesse* és *süszeték* madárnevekről, valamint a zürjén *akan* „báb“ szóról, a „*gomba*“ és „*mámor*“ azonos nevezeteiről a rokon nyelvekben s egy *régi vogul ruhaviseletről* ír apró fejtegetéseket. — Keleti iskolaügyre és a Nemzetközi Közép- és Kelet-Ázsiai Társaság Magyar Bizottságára vonatkozó hivatalos jelentések alkotják az évfolyam többi tartalmát.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE szeptember havi számát Matlekovits Sándor nyitja meg, ki *A kivándorlás* című cikkében részletesen ismerteti a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége által a f. é. júniusában rendezett kivándorlási enquete lefolyását. Minthogy a hazánkban mind kétségbeejtőbb módon terjedő kivándor-

lás immár eminens veszedelemmel fenyegeti az ország egész közgazdaságát, a Magyar Gyáriparcsok Országos Szövetsége f. é. április 21-én tartott közgyűlésén Hegedűs Loránt igazgatója indítványára elhatározta, hogy a kivándorlás tárgyában enquétet tart, s arra az összes érdekeltet meghívja. A Szövetség előbb kérdőívekben hívta fel tagjait nyilatkozataik megtételére, majd június 19., 20., 21 és 22-én az enquête tanácskozásai folytak, melyre az ország minden vidékéről a közgazdasági körök összes ágai elküldötték képviselőiket. Az értekezlet főleg az északamerikai kivándorlással foglalkozott és pedig a Szövetség által felállított öt kérdőpont alapján, bár a szónokok legnagyobb része egyéb, a kivándorlással szorosan összefüggő kérdésekre is kiterjeszkedett. Így csaknem minden felszólaló foglalkozott a kivándorlás okaival, noha az enquête elé tűzött kérdőpontok e kérdést nem érintették. Az értekezleten elhangzott vélemények szerint a kivándorlásnak főleg az az oka, hogy az élet igényei nagy aránytalanságban állanak a szerzési alkalmakkal; vagyis nálunk a munkás nem képes annyit keresni, hogy igényeit kielégíthesse, míg Amerikában nemcsak ezt éri el, hanem még szépecskén meg is takaríthat. Mások a közigazgatás hibáiban a kötött birtokok nagy számában, egyesek pedig erkölcsi okokban keresték a kivándorlás indokait. Az értekezlet főcélját a kivándorlás megszüntetésének mikéntje képezte, természetesen tehát, hogy számtalan javaslat hangzott el e czélból. Legtöbben az ország közigazgatási viszonyainak javítását és a politikai jogok kiterjesztését követelték. Számosan az oktatásügy, a hitelviszonyok hiányainak orvoslása, mások a háziipar fejlesztése által remélnék a bajon segíthetni. Szerzőnk ezután az enquête elé tűzött kérdőpontok sorrendjében ismerteti az értekezlet tanácskozásait. Az enquête elé tűzött két első kérdőpont: 1. „A kivándorlási törvény (1903: IV.) és az útlevétörvény (1903: VI.) megváltoztatásával csökkenthető lenne-e a kivándorlás és mily rendszabályokkal?” — 2. „A kivándorlási törvény végrehajtásában mely hibák vannak, helyes-e a Cunard-szerződés?” — úgyszólván kényszerítette az értekezletet, hogy kritikát mondjon a törvényhozás és kormány azon intézkedései felett, melyeket azok a kivándorlás meggátlására, illetve ellenőrzése czéljából tettek. A kritika meglehetősen erős volt. A közvélemény nincs megelégedve ez intézkedésekkel és főleg az útlevelek kiadásánál követendő eljárás, valamint a határszéli intézkedések szigorítását kívánják. Volt olyan vélemény is, mely talán nem is alaptalanul, azzal vádolja a kormányt, hogy az, a kivándorlási törvény alapján „népszerűvé” tette a kivándorlást. Különösen erős támadásnak volt kitéve a Cunard-szerződés főleg azon része miatt, mely megengedi a vállalatnak, hogy állami jóváhagyás mellett kivándorlási ügynököket alkalmazzon. Az általános kívánság oda irányult, hogy a belügyminiszter vonja vissza a kivándorlási megbízottak ügynöki megbízását, mert a felszólalók túlnyomó többségének állítása szerint, az egyes kivándorlók

után járó províziók érdekében, minden elképzelhető módon csábítják az embereket a kivándorlásra. Legerősebben a titkos, vagy külföldi ügynökségek ellen történtek kifakadások, s az enquete az egyes felszólalások súlya alatt ki is mondta: „hogy . . . drákói szigorral kell különösen a külföldi, megbízás nélkül működő titkos ügynökök itteni működését megakadályozni.“ A Szövetség 3-ik kérdőpontja: „az állami és közterhek emelkedése összefüggésben van-e a kivándorlással, ha igen, mi volna a teendő az állami kiadások csökkentése s az adók reformálása terén?“ — az adók kérdését veti fel. E kérdésben az értekezlet álláspontja az volt, hogy mindenekelőtt az I. és II.-od osztályú kereseti adó törlendő el. Határozottan követelték a fogyasztási adók leszállítását, valamint a községi adózás ügyének mielőbbi rendezését. A negyedik kérdés: „A kivándorlás ellensúlyozására az iparfejlesztésnek mely közgazdasági akadályai volnának elhárítandók? mily fokozatban létesíttessenek social-politikai reformok és a munkáslakások ügye miként mozdíttassék elő?“ — sokféle javaslatra adott alkalmat. Az értekezlet elítélve a kormány iparfejlesztési politikáját, annak újabb, a viszonyoknak megfelelőbb irányba való terelését kívánta. Csaknem valamennyi felszólaló hangoztatta a munkáslakások építésének rendkívüli fontosságát, egyesek plane azt követelik, hogy a kormány törvényileg kötelezze a munkaadókat munkáslakások építésére. Ugyancsak nagy részletességgel foglalkozott még az enquete a munkás és sociális kérdéssel is. A Szövetség ötödik kérdőpontja: „mennyiben mozdítaná elő a munkáshiány megszüntetését a munkások letelepítése vagy földhöz juttatása?“ adott a legnagyobb vitára alkalmat. Az enquete tagjainak egy része tagadta az összefüggést a kivándorlás és a földbirtok kötött volta között. Azzal érveltek, hogy a kötött birtok feldarabolása a mai közhangulat mellett nem vihető keresztül. E kívánság teljesítése még jobban elmérgesítené a viszonyokat, még élesebb ellentétbe helyezné az ipart a mezőgazdasággal. Keresztülvitele igen hosszú időt venne igénybe. s így a kivándorlás baján, mely gyors orvoslást követel — nem segítene. Végeredményében pedig, mint ezt Anglia példája is megmutatta, a kívánt eredményre — erős parasztság képzésére — még sem vezetne. E felfogással szemben a felszólalók nagy része határozottan ragaszkodott a kötött birtokok, még pedig első sorban a hitbizományok és az egyházi birtokok mobilizálásához. Szerzőnk ezután összegezve az enquete eredményét, örömmel konstatálja, hogy az igen komoly munkát végzett. Az enquete azonban csak az utat, a módot jelölte meg, hogy miként kellene a kivándorlás bajain segíteni. Hogy e segítség ne csak szavakban, hanem tettekben is nyilvánuljon, arra az egész nemzet, a kormány és társadalom együttes, erős munkája szükséges. — Ezután *Moldoványi István A bajorországi ipar munkásjóléti intézményei* című czikke következik. Szerző érdekesen ismerteti Bajorország munkásjóléti intézményeit, melyek a mult év május havában

Nürnbergben tartott ipari és művészeti kiállításon lettek bemutatva. Ez a kiállítás szolgáltatott alkalmat a bajor ipar munkásjóléti intézményeinek összeírására. Az adatgyűjtést a bajorországi statisztikai hivatal végezte külön e célra kidolgozott kérdőívek útján. Az adatgyűjtésnél csak azon üzemek vétettek figyelembe, melyek rendszerint ötvennél több munkást foglalkoztatnak; ennél kisebb üzemek csak az esetben, ha ez üzemek valamelyike jelentékeny munkásvédelmi intézménnyel rendelkezett. Összesen 966 kérdőív lett feldolgozva, melyek ugyanannyi üzem munkásjóléti intézményeiről számolnak be. A számba vett 966 üzemből együttesen 212,253 munkás volt alkalmazva, ezek közül 154,109 férfi, 58,144 nő, a tizenhat esztendősnél fiatalabb munkások száma pedig összesen 14,405 volt. A mi az üzemeknek az egyes iparcsoportok szerint való megoszlását illeti, első helyet a kő- és földipar foglalja el 187 üzemmél (30,346 munkással). A munkáslétszám tekintetében első helyre a textil-ipar kerül, mely csak 127 üzemmél van ugyan képviselve, de ezek közel 45 ezer munkást foglalkoztatnak. Az üzemek túlnyomó részében a munkásjóléti intézmények a bérfizetés, a segélyezés és a táplálkozás tekintetében könnyítenek a munkások helyzetén. Ellenben igen ritka az olyan üzem, melyben a fiatalok munkásokról vagy a munkások gyermekeiről gondoskodó munkásjóléti intézmények léteznek. A bérfizetés terén a leggyakoribb jóléti berendezés a jutalomrendszer, mely 126 üzemből van meghonosítva. A munkaidő tekintetében a női és fiatalok munkások törvényes munkaidőjének megrövidítése és a munkások rendszeres szabadságolása, a legelterjedtebb munkásjóléti intézmények. A védett munkásokra nézve a törvényben előírt maximális napi foglalkoztatási idő mindössze 42 üzemből van leszállítva. Ennek az az oka, mert a munkások, akár napszám, akár darabszám szerinti munkabér mellett dolgoznak, a megrövidített munkaidő miatt mindenképpen kevesebb bért kapnak, s így az érdekelt munkások a törvényes munkaidő leszállítására semmi súlyt sem helyeznek. Igen fontos munkásvédelmi intézmény a munkások rendszeres szabadságolása, a bérfizetés beszüntetése nélkül. Bajorországban 118 üzem engedélyez ily feltételek mellett munkásainak rendszeresen szabadságot. Állandó munkásválasztmány 368 üzemből működött. E választmányok szervezete általában alig tüntet fel eltérést, választó rendszerint minden teljes korú munkás. Hatásukat illetőleg eltérők a vélemények, sőt néhány munkaadó arról is tett jelentést, hogy az üzemből szervezett munkásválasztmányt, a munkások kifejezett kívánságára kénytelen volt felosztatni. Gyári takarékpénztár 115 üzemmél létezik. A takaréketétek némely üzemből oly tekintélyes összeget képviselnek, hogy a visszafizetési határidő szabályozásáról is gondoskodni kellett. A takaréketétek összege 1904. év végén meghaladta a 10 millió márkát. A munkások szempontjából bizonyára a legértékesebb munkásjóléti berendezések a gyári segélyintézmények. Kétségtől ezek

érdemelnek legtöbb figyelmet, mert túlnyomó esetben kizárólag a munkaadó áldozatkészségének köszönik létüket. Ide sorolandók mindenek előtt a munkaadóknak a törvényes kötelezettségen túl menő szolgáltatása a betegsegélyezés és rokkantbiztosítás terén. 134 üzemben a munkaadó vagy a betegsegélyezési vagy a rokkantbiztosítási, vagy mindkét járulékot egészen a sajátjából fedezi. Nyugdíjpénztárt, özvegyeket és árvákat segélyező pénztárt vagy általános segélypénztárt 309 üzem tartott fenn. Az oly gyári segélypénztárak, melyeknél a munkások a munkaszerződés értelmében járulék-fizetésre vannak kötelezve, mindjobban eltűnnek a bajor és általában a német iparból. A nyugdíjpénztárak állandóan munkaképtelen, vagy korlátolt munkaképességgel bíró tagjaikat, vagy ezek özvegyeit és árváit részesítik segélyben. A munkások táplálkozásának és életmódjának javítására szolgáló munkásjóléti intézmények közül legfontosabbak a fogyasztási egyletek, melyek azonban a bajor iparban igen gyér számban vannak képviselve. Nagyobb fontossággal bír e téren a fontosabb élelmi és fogyasztási cikkeknek, mint például a tüzelőanyagoknak a munkaadó részéről önköltségi áron való szállítása. Olcsó szénnel 321 üzem látja el munkásait. A socialpolitika egyik legfontosabb feladatának tekinti a lakáskérdés megoldását. A lakásgondoskodás legelterjedtebb formája a munkaadó által épített családi házaknak bér ellenében való átengedése. Ily családi házakkal 311 üzem rendelkezik, közté 33 olyan, melynek átlagos munkáslétszáma ötvennél csekélyebb. A munkássegézségügy terén, mint munkásjóléti intézmények különös említést érdemelnek a gyári kórházak, üdülőhelyek és fürdőintézetek. Külön kórházzal csak néhány nagyobb üzem rendelkezik. Egy üzem pedig külön tüdőbeteg-szanatoriumot tart fenn munkásai számára. A felnőtt munkások szellemi és erkölcsi jólétének előmozdítására szolgáló intézmények közül első sorban a gyári imaházak említendők. Ez irányban 15 üzem gondoskodott munkásairól, köztük 3 üzem, melynek átlagos munkáslétszáma 200 alatt marad. Nagy jelentőség jut e téren a gyári könyvtáraknak és olvasótermeknek. Gyári könyvtárral 15 üzem rendelkezett. A mi végül a munkásjóléti intézményeknek a munkás és munkaadó közötti viszonyra gyakorolt hatását illeti, arra nézve igen eltérően nyilatkoznak a munkaadók. Számosan kedvező tapasztalatokról számolnak be, mások pedig panaszkodnak, hogy nagymérvű anyagi áldozataiknak semmi hasznát sem látják és így a jóléti intézmények fejlesztését feleslegesnek tartják. — Végül Edvi Illés László *A magyar városok gazdasága* című cikke következik. A fővárost nem számítva immár 16 oly városa van hazánkban, melyeknek lakossága a 35 ezret meghaladja. E 16 város összes vagyona meghaladja a négyszázmillió koronát, de ez a vagyon száznegyvenmillió korona adóssággal van megterhelve. A városok vagyona nagyrészt ingatlanokban fekszik, mely ingatlan az alföldi városokban földbirtokból, a felső vidék városaiban és délen pedig főleg erdők és

bányabirtokokból áll. A városok ingatlan birtokához tartoznak a kaszárnyák, iskolai épületek is, melyek azonban csak igen keveset jövedelmeznek, gyakran még az építkezésre felvett kölcsön kamatait sem fedezik. Az ingatlanokon felül még jogok, javadalmak, tőkék, értékpapírok s végül a városi vállalatok és üzemek alkotják a városok vagyonálladékát. E vagyon azonban nem nagyon jövedelmező, mert az ország 16 legnagyobb városa között egy sem akad, mely a saját vagyona jövedelméből képes volna szükségleteit fedezni. A városi háztartás egyensúlyának fenntartása végett így különféle közvetett adókat kénytelenek polgáraikra kivetni, mely községi adók némely városban már horribilis magasságra emelkedtek. — A *közlemények és ismertetések* rovatában (—v i t s) *Ipari békéltetés* czímen Methoden des gewerblichen Einigungswesens című könyvet ismerteti; *Sztrájk* czímen pedig dr. Maximilian Majer: Statistik der Streiks und Aussperrungen im In- und Auslande című munkájával foglalkozik. — *Füstpénzüli város* czímen H. L. ismerteti Fodor István: A füstnélküli város és az ipar című könyvét. — Ugyancsak (—v i t s) ismerteti *Értékelkedés adója* czímen Karl Kumpmann: Die Wertzuwachssteuer című munkáját. — Végül (h) *Ausztria jövedelme* czímen, dr. Friedrich Leuter: Die Verteilung des Einkommens in Österreich. Nach den Ergebnissen der Personaleinkommensteuer in den Jahren 1898 bis 1904., című könyvről ír.

4. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK tavalyi évfolyamának együtt megjelent 1. és 2. füzetében Wiklund K. B. észrevételei az indogermán és finn-ugor nyelvek ősrököságának kérdéséhez nyitják meg a közlemények sorát. Ebben a szerző Schmidt Józsefnek ama bírálati megjegyzéseire válaszol, melyeket emez Wiklundnak egy előbbi munkájához fűzött azt vitatván, hogy az ott tárgyalt nyelvi jelenségek nem szükségkép rokonsági kapcsolat folyamánai, hanem a mint ezt már mások is kifejezték, eredhettek mint jövevényelemek külső érintkezésből is. Wiklund szerint abban van a felvetett kérdésnek lényege, hogy miként magyarázandó bizonyos legősibb nyelvi elemeknek, kezdetleges fogalmakra vonatkozó szavaknak, névmásoknak, képzőknek és ragoknak közössége az indogermán, finn-ugor és szamojéd nyelvcsaládban. Tekintve, hogy nem mutathatunk olyan alaktani elvekre, a melyek e három nyelvcsalád ősrököságát lehetővé tennék, a feltűnő egyezéseket pusztán véletlen játékának nem tarthatjuk. — A második közleményben Paasonen H. a finn és cseremisiz isten-névről értekezik. Budenz a finn *jumala* és cseremisiz *jumo* „isten“ szókat a vogul *jūmas*, osztják *jem*, magyar *jó* (*java*-) szókkal vetette egybe s úgy vélte, hogy az eredetileg „bonus“-t jelentő szó „boldogság, gazdagság“ értelemben véve végre az „isten“ elnevezésévé vált. Paasonen kimutatja, hogy a cseremisiz *jumo* szó alapján „eget“ jelent s csak másodrendű értelme a szónak (úgy mint az altáji nyelvek legtöbbjében) az „isten“. Evvel az alapérte-

lemmel a finn-cseremisiz istennév árja alapu lehet, a mennyiben az óind *vyōma* „ég“, vagy a *dymān* „fényes, világos“ szó vele egybevetethető. — A továbbiakban Melich János folytatja a *magyar szótárírodalom* monographiáját s ezúttal Pápai Páriz Ferenc szótárának kiadásával foglalkozik. Kimutatja egyebek közt azt is, hogy mily nagy hatással volt e mű a kortársakra. — Pápay József *északi osztják szövegeinek* közlését folytatja egy terjedelmes mese kiadásával. — Gyomlai Gyula az *ügynevezett igeidők elméletéhez* füz észrevételeket s bevezetesképen a görög igeidőkről s functióikról értekezik. — Sági István a *Besztercei Szójegyzék* kiadásának hibásan olvasott adatait, illetve ezek eredeti írását közli. — Beker Ödön a vogulban kimutatható *ragtalan határozókat* állítja össze. — Az ismertetések és bírálatok rovatában Szinnyei József *feleletképen Kunos Ignác válaszára* újból foglalkozik az utóbbinak oszmán-török nyelvkönyvével, Schmidt Henrik pedig *Alfred Hackmannak „Die ältere Eisenzeit in Finnland I.“* című művéről ír. — A kisebb közlemények során Kertész Manó és Erdélyi Lajos a mondatszerkezetben való *értelmi egyezés* tárgyában vitáznak. — A füzethez Paasonen H. *csuvas szójegyzékének* három íve van mellékelve.

Ugyane folyóirat tavalyi évfolyamának 3. füzetében Wichmann György a *cs, s, sz, z, zs hangoknak a moldvai csángó nyelvben való történetéről* értekezik. Tárgyalja az e hangokra vonatkozó eddigi állításokat és adatokat s arra az eredményre jut saját megfigyelése alapján, hogy „az a sok szó, mely a *cz*-ről, a ‚hires‘ moldvai csángó *cz*-ről esett, az mind *legenda*, a melynek első elbeszélője a Sz. Ferencz szerzetebeli magyar hitszónok, P. Gegő Elek“. Minthogy pedig ez a hangváltozás egyik erőssége a moldvai csángók kún eredetének, ez az elmélet is kétségessé válik. — A továbbiakban Pápay József folytatja *északi osztják meseszövegeinek* közlését s szintűgy Gyomlai Gyula az *ügynevezett igeidőkhöz* való észrevételeit. — A füzethez melléletkép Paasonen H. *csuvas szójegyzékének* újabb három ívnyi része csatlakozik.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály első ülése.

1908 január 7-én.

GOLDZIERH IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Gróf Apponyi Sándor t. t. — Bartal Antal, Heinrich Gusztáv, Pasteiner Gyula r. tt. — Badics Ferencz, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Jánosi Béla, Katona Lajos, Kégl Sándor, Melich János, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Némethy Géza l. tt. — *Más osztályokból*: Földes Béla, Ortvay Tivadar, r. tt. — Borovszky Samu l. t. — Jegyző: ifj. Szinnyi József osztálytitkár.

1. PASTEINER GYULA r. t. felolvassa „Középkori építészetünk topographiája“ cz. székfoglaló értekezését.

2. NÉMETHY GÉZA l. t. bemutatja „Ovidius és Lygdamus“ cz. értekezését.

3. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére PASTEINER GYULA r. és NÉMETHY GÉZA l. tagokat kéri föl.

MÁSODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály első ülése.

1908 január 13-án.

BERZEVICZY ALBERT t. t. helyettes elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Báró Forster Gyula, Plósz Sándor t. tt. — Concha Győző, Fejérpataky László, Földes Béla, Kautz Gyula, Ortvay Tivadar, Vargha Gyula, Vécsey Tamás, Zsilinszky Mihály r. tt. — Angyal Dávid, Balogh Jenő, Békefi Remig, Bernát István, Borovszky Samu, Csontos János, Ferdinándy Géza, Fináczy Ernő, Magyary Géza, Marczali Henrik, Reiner János, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

4. BERNÁT ISTVÁN l. t. fölolvassa „A földbirtok megoszlásáról“ szülő székfoglaló értekezését. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

5. SZENTKLÁRAY JENŐ l. t.: „Szerb monostoregyházak történeti emlékei Délmagyarországon“ czímen értekezik.

6. A helyettes osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SZENTKLÁRAY JENŐ és BERNÁT ISTVÁN l. tagokat kéri föl.

HARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1908 január 20-án.

ENTZ GEZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Koch Antal, Rados Gusztáv, Szily Kálmán r. tt. — Daday Jenő, Franzenau Ágoston, Hoór Mór, Kövesligethy Radó, Lörenthey Imre, Méhely Lajos, Ónodi Adolf, Schafarzik Ferencz, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar, Pauer Imre r. tt. — Borovszky Samu l. t. — Jegyző: Lengyel Béla h. osztálytitkár.

7. DADAY JENŐ l. t.: „Adatok a Német-Kelet-Áfrika kagylósrák-faunájának ismeretéhez.

8. MÉHELY LAJOS l. t.: „Prospalax priscus, a mai Spalaxok pliocenkori őse“.

9. KÖVESLIGETHY RADÓ l. t. bemutatja a valparaisói földrengésről szóló nagy monographiát.

10. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KÖVESLIGETHY RADÓ és MÉHELY LAJOS l. tagokat kéri föl.

NEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Első összes ülés.

1908 január 27-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: b. Forster Gyula, b. Nyáry Jenő t. tt. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső. b. Eötvös Loránd, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hampel József, Ilosvay Lajos, Kautz Gyula, König Gyula, Lengyel Béla, Ortway Tivadar, Pasteriner Gyula, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, Szinnyi József, Thaly Kálmán, Zsilinszky Mihály r. tt. — Angyal Dávid, Badics Ferencz, Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Csontos János, Ferdinándy Géza, Gaal Jenő, Istvánffy Gyula, Kövesligethy Radó, Lehr Albert, Lörenthey Imre, Marczali Henrik, Némethy Géza, Ónodi Adolf, Reiner János, id. Szinnyi József, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

11. ORTWAY TIVADAR r. t. fölolvassa emlékbeszédét Wosinszky Mór lt. fölött. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

12. Főtitkár jelenti, hogy a pénztár nem készült el 1907-ik évi kimutatásával oly időben, hogy a költségvetés az Üléssor megállapítása szerint ma tárgyalható volna. Javasolja, hogy a költségvetés f. é. február hó 3-án este 6 órakor az I. osztály ülése után tárgyalassék. — Elfogadtatik; egyúttal kimondja az összes ülés, hogy a költségvetés jövőre mindig a februári összes ülésben lesz bemutató és letárgyalandó.

13. Főtitkár előterjeszti a tagoknak már előbb megküldött revideált ügyrendet. Az 1901-ben megjelent Ügyrend ugyanis elfogyott, és az Elnökök és Titkárok értekezlete megbizta a főtitkárt, hogy egy szűkebb bizottság (Goldziher Ignác, König Gyula és Pauer Imre)

közreműködésével az Ügyrendet annyiban revidálja, hogy az 1901 óta hozott akadémiai határozatokat fölvegye, az azóta az Akadémia részéről elejtett intézkedéseket pedig mellőzze. Egyebekben csupán kisebb stiláris javításokra szorítkozzék. Egyszersmind kimondta, hogy az Alapszabályok és Ügyrend ezentúl ismét (mint régebben volt) az akadémiai Almanach kiegészítő része gyanánt évenként jelenjék meg, hogy az Akadémia intézkedéseit nyomban fölvehesse. Az ily értelemben revidált ügyrendet az Elnökök és Titkárok értekezlete részletesen letárgyalta és a szétküldött alakban helyeselte. — Az összes ülés az egész ügyrendet néhány jelentéktelen módosítással elfogadta, csupán a Nagyjutalomra vonatkozó szakaszt utasította újabb szövegezés végett az Elnökök és Titkárok értekezletéhez.

14. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére ORTVAY TIVADAR r. és id. SZINNYEY JÓZSEF l. tagot kéri föl.

Értesítés pályázatról.

Az Akadémia III. osztálya a Rózsay-alapítványból nyílt pályázatot hirdet oly ajánlatok tételére, melyek a természettudományok valamely fontosabb kérdésének megoldását czélzó észleletek tervezetét tartalmazzák, egyszersmind annak a kijelölésével, hogy a pályázó kitűzött feladatát mily segédeszközökkel, mily nyilvános vagy magánlaboratoriumban vagy intézetben szándékozik megfejteni. Az 1908. évi márcz. 10-ig az Akadémia főtítkaránál benyújtott tervezetek megbirálása után a legjobb és legfontosabb kérdésre vonatkozó terv benyújtója, ha annak kivételére kellő kilátás mutatkozik, a végrehajtással megbízatik s a megbízás az 1908. évi nagygyűlésen kihirdettetik.

A megbízott észleleteinek és kísérleteinek eredményét, összeállítva és írásban kidolgozva, 1910 február végéig az Akadémia főtítkári hivatalában benyújtja. A jutalmazás az 1910. évi nagygyűlésen hirdettetik ki.

Csak saját észleleteken és kísérleteken alapuló, oly önálló becsű dolgozatok tarthatnak számot a jutalomra, melyek a tudományt ténylegesen új ismeretekkel gazdagítják. A jutalom 1000 K.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; tartozik azonban annak tartalmát a III. osztály Értesítőjében kimerítő kivonatban közzétenni.

Pályázat-hírdetés.

A Magyar Tud. Akadémia Matematikai és Természettudományi Bizottsága az 1908-ik évben 2000 koronát olyan tudományos munkálatok előmozdítására kíván fordítani, a melyek a **chemia** körébe vágnak. A munkálatok lehetnek elvont, elméleti irányúak vagy olyanok, a melyek hazánk természeti viszonyainak kutatását tűzik ki céljokul. — Mindenkinek egyenlő alkalmat akarván nyújtani, hogy a föntebb említett szakba vágó munkával versenyre kelhessen, a Bizottság ezennel felhívja az érdekelteket, hogy tervezeteket (esetleg kész munkájokat) küldjék be, magukat megnevezvén és kijelentvén, hogy a kitűzött egész összegre, vagy annak milyen részére tartanak számot. A megszavazott összeg rendszerint a munkálat befejeztével adatik ki. Az így készülő munkálat a Magyar Tud. Akadémia tulajdona; de ez a kiadás jogát a szerzőnek — ha kívánja — esetről-esetre át is engedheti. A tervezetek vagy kész munkák ugyancsak **f. év márczius 31-ig** a bizottság előadójához, **Dr. Lengyel Béla** egyetemi tanárhoz küldendők be.

**A M. Tud. Akadémia
Főtitkári Hivatala.**

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában

megjelent :

Joan. Nicol. Révai, *Elaboratio Grammatica Hungarica. Volumen Tertium. E manuscriptis Musei Nationis Hungaricae nunc primum edidit Sigismundus Simonyi.* Budapest, M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala, 1908, 358 lap. Ára 6 korona.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XIX. KÖTET.

1908. Márczius 15.

3. FÜZET.

Dante Vita Nuova-ja.

(Felolvasta *Ferenczi Zoltán* lt. 1908 február 3.)

Értekező e felolvasása tulajdonképen bevezetés *Az új élet* magyar fordításához és három részből áll. Az I. rész szól a Dante-irodalomban ú. n. Beatrix-kérdésről, a II. *Az új élet*-ről s a III. ennek a dolce stil nuovo-hoz való viszonyáról. Itt az I. részt közöljük, melyet szerző az ülésen felolvasott.

*

Az új élet tartalma Dante ifjúkori szerelme Beatrix iránt, a mint ez a tiszta, minden érzékiségtől ment szerelem őt a földi lénytől Istenhez vezet. Erről a szerelemről Boccaccio *Vita di Dante*¹ cz. híres művében novellairói részletességgel szól, még pedig úgy a teljes szövegben, mint az ú. n. *Compendio*-ban, melyről újabban Rostagno a maga 1899-iki kiadása előszavában azt mondja, hogy ez a régibb szöveg, mely alapul szolgált a bővítettnek, míg Witte régebben ennek éppen ellenkezőjét vitatta.²

A nélkül, hogy bárminő szövegkritikai fejtegetésekbe bocsátkoznánk, nekünk úgy rémlik, hogy Witte-nek van igaza. Ezért a teljesebb szöveget idézzük s a *Compendiot* csak egy helyet fogjuk jelezni. A *Vita*-ban tehát erről ezt olvassuk:

„Abban az évszakban, melyben az ég szelidsége újra felruházta díszével a földet és a virágoknak a levelek zöldjével elegyített változatosságával mindent felvidámit, városunkban a férfiaknak és nőknek egyaránt szokása volt, hogy mindnyájan, kiki a maga városrészében, külön-külön társaságokban ünnepet

¹ A mű valódi czime: *Trattatello in laude di Dante*, de szokás a fenti czímen idézni.

² *La vita di Dante*. Testo del così detto *Compendio* attribuito a Giovanni Boccaccio per cura di Rostagno. Bologna, 1899. — K. Witte. *Dante-Forschungen* 1879. II. 87—120. l. — A hosszabb szöveg legjobb kiadása: *La vita di Dante* . . . Note e appendice di Franc. Macri-Leone. 1888.

üljenek.¹ E végből történetesen a többiek közt Folco Portinari is, ebben az időben polgártársai közt egy nagyon is tekintélyes férfi, május elsején meghívta házába körülte lakó szomszédait mulatságra; ezek közt volt a fentnevezett Alighieri is, a kit mint kis gyermekek szüleit s kivált ünnepek alkalmával, el szokták kísélni, akképen elkísért Dante is, a ki kilenczedik évét még nem töltötte be. És itt a többi saját korabeli gyermekek közé vegyülve, kik közül úgy fiúk, mint leányok, sokan jelentek meg az ünnepet tartó gazda házában, velök az első lakoma után, a mennyire zsenge korától telt, gyermeki módra mulatott.

Volt a gyermekek csoportjában az említett Folconak egy leánya, Bice nevű, (a mint őt kezdet óta mindig hívták, a mi annyi mint Beatrix) a ki körülbelül nyolcz éves volt, gyermeklányos módján nagyon is csinos, lényében telve nemességgel és nagy kellemmel, magaviseletében és szavaiban sokkal komolyabb és szerényebb, mint gyermeki korától várni lehetett; s ezen felül arca vonásai nagyon finomak és a legszebbek voltak s szépségén kívül telve oly szemérmes bájjal, hogy sokan mintegy kis angyalnak mondták.

Nos hát ez a lányka, a mint itt leirom, vagy talán még jóval szebben, nem mint hiszem, először, de mindenesetre első ízben azzal a hatalommal, mely szerelmet ébreszt, szemébe tünt ezen az ünnepen a mi Danténknak, a ki, bárha csak gyermek volt még, oly belsőséggel vette be képét szívébe, hogy e nap óta, míg csak élt, soha onnan ki nem ment. Melyik órában történt ez, senki sem tudja; hanem vagy a tulajdonságok vagy a szokások egyenlősége vagy az ég különös beavatkozása volt az, mely itt közreműködött, vagy pedig a mint mi a magunk tapasztalásából látjuk ünnepek alkalmával, hogy a hangok édessége, az általános derű, az étkek és borok jelessége által még felnőttek kedélye is, mennél inkább még ifjabbaké, kitágul és alkalmassá válik, hogy könnyen megkapja őket az, a mi tetszik neki; az bizonyos, hogy itt ez történt, vagyis, hogy Dante a maga zsenge korában lángoló szolgája lett a szerelemnek.

Azonban elhagyván e gyermekies dolgokról az okoskodást, azt mondom el, hogy a korrall megsokszorozódtak benne e szerelmi lángok, annyira, hogy semmi más nem volt kedvére, vagy megnyugtatósára, vagy vigaszára, csak a leány látása. Ezért minden egyebet elhagyván, a legnagyobb igyekvéssel ment oda, hol láthatni vélte, mintha csak arczáról és szemeiből merítené összes javát és egész vigaszát. Oh szerelmesek balga ítélete! ki más, mint ők, vélné, hogy rőzsét dobva rá, kisebbíti a lángot?

¹ Ezt az ünnepet akkor máj. 1-én, utóbb Kr. mennybemenetelének (áldozó csütörtök) napján tartották.

Mennyi és milyenek valának a gondolatok, a sóhajok, a könnyek s más igen nagy szenvedések, melyeket e szerelemért utóbb, idősebb korában elhordozott, részben maga elmondja a maga *Új életé*-ben s ezért részletesebben nem beszélem el. Annyit azonban nem akarok említetlenül hagyni, hogy a mint ő maga írja és a mint más, a ki ezt az ő sóvárgását ismerte, beszéli, ez a szerelem a legtisztább volt, sohasem jelentkezett sem szeretőben, sem a szeretett leányban, akár tekintet, akár szó vagy intés által egyetlen bűnös vágy: nem kis csoda manapság, a melyből eltűnt minden tisztos gyönyör és a kornak szokásává lett előbb bírni azt, a mi érzéki vágyához illőnek tetszik, mint mielőtt szeretni elhatározta; úgy hogy valódi csodaszamba megy s így igen ritka eset, ha valaki másként szeret. Ha ekkora és ily tartós szerelem akadály birt lenni evésben, álomban s minden más nyugalomban, mily nagy mértékben kellett akadályául szolgálnia a szent tanulmányokban és szellemi működésében! Bizonyára nem kevéssé“ . . . . .

„A mint világosan mindenki tudhatja, semmi sem állandó e világon; és ha semmi könnyen nem változó, a mi életünk az. Egy kissé ha több a meleg vagy hideg (mellőzvé a többi végetlen és lehető esélyeket), ez nehézség nélkül a létből a nemlétebe ragad; nincs ez alól kivéve sem nemesség, gazdagság, ifjúság, sem más világi méltóság; történt, hogy ennek a törvénynek súlya Dantera nézve előbb bizonyult be a más, mint a saját maga halála által. A csodaszép Beatrix csaknem huszonegyedik évének végén volt, midőn, úgy tetszvé annak, a ki mindenható, itt hagyván e világ keserveit, elszállt ahoz a dicsőséghez, melyet érdemei számára előkészítettek. Elköltözése miatt Dante akkora fájdalomban, akkora búbánatban, annyi könnyet ontva maradt vissza, hogy sokan, az ő legközelebbi rokonai, szülei és barátai, ennek semmi más végét nem hitték, csak a halált; és azt vélték, hogy ennek közel kell állnia, látván, hogy semmi vigasznak, semmi enyhületnek nem nyitja meg fülét. A nappalok olyanok voltak, mint az éjszakák s az éjjelek mint a nappalok; ezekből egyetlen óra sem múlt el jajgatás, sóhajok és bő könnyezés nélkül; és szemei két igen bő forrásnak tetszének, a mennyiben a legtöbben csodálták, honnan rendelkezett annyi nedvvel, mely könnyeihez elég legyen“ . . . . .

„A sirás és bánat miatt, melyet szíve érzett és a miatt, hogy semmit nem gondolt magával, külsőleg mintegy elvadultnak nézett ki; sovány, szakállas s mintegy egészen más lett, mint azelőtt; annyira, hogy kinézése nem hogy barátaiiban, hanem mindenkiben, a ki csak látta, már magában részvétet ébresztett; már a mennyiben ő, a míg ez a könnyekben oly gazdag időszakta tartott, barátain kívül olykor mások előtt is; mutatkozott.“

Az új élet keletkezéséről ugyanitt a következőket olvassuk (13. §.): „Ez költő a dicső élte napjaiban több művet írt, melyekről azt hiszem, illő rendszeresen megemlékezni, a végre, hogy sem más az ő műveit el ne tulajdonítsa, sem neki másokét ne tulajdonítsák. Először is még az ő Beatrixának halála feletti könnyei közt, körülbelül huszonhatodik évében, egy kötetkében, melyet *Vita nuova*-nak nevezett, összeszedte némely kisebb műveit, t. i. csodálatos szép szonetteket és kanzonékat, melyeket azelőtt különböző időben és rímekben írt, ezek mindenikének elébe egyenkint és sorrendben odatevén az okokat, melyek megírására indították s végére vetvén a megelőző műnek felosztását. És bárha nagyon szégyenkezék érettebb éveiben, hogy e könyvecskét írta, mégis, életkorát tekintve, nagyon szép és kedves, főleg a nagy tömegnek“.

Így szól a *Vita* és még csak azt említem meg itt, hogy a rövidebb szöveg (*Compendio*) nem mondja, mintha Dante ez ifjúkori műve miatt utóbb röstelkedett volna, mi nem is valószínű. Úgy látszik, Boccaccio a *Convito* egy helyét, melyre utóbb visszatérünk, félreértette s úgy toldta be a szégyenkezéstről szóló részt.

Itt azonnal fölvetődik az a kérdés, hogy valóban élő alak és éppen ennek a Folco Portinarinak lánya, Beatrix, volt-e az az ifjú hölgy, a kit Dante *Az új élet*-ben és későbbi műveiben megénekelt.

Első tekintetre ily szabatos előadás után, minő Boccaccioé, melylyel lényegében megegyezik Pietro Alighierinak, a költő fiának, a *Divina Commedia*-ról írt harmadik *Commento*-jában¹ erről való előadása is, ily kétségeskedő kérdés különösnek tetszhetik. Hiszen a *Vita* a Dante halála után kb. 40 évvel készült, az Ashburnham-féle, itt említett harmadik *Commento* szövege is körülbelül azzal egykorú, midőn tehát még sokan éltek, a kik a költőt ismerték, ennél fogva tudhatták élete körülményeit.

Mindenesetre sokan vannak, kik mint d'Ancona, mindent szószerint vesznek *Az új élet*-ben s elfogadják Beatrixnak a Portinari leánya eszményített alakját, a ki e szerint 1265 december vagy 1266 január havában született, s az említett gyermekkori találkozás történt tehát 1274 április vagy május havában és aztán 1283-ban az, midőn Dante fehér ruhában pillantja őt meg két idősebb barátnőjének társaságában. Apját Folco dei Portinarinak hívták, ki 1288 január 15-én vagyonáról végrendekezett, június 23-án kórházat alapított s meghalt az 1289-ik év utolsó napján. Végrendelete idejében leánya, Bice, már Simone

¹ Az első szöveg való 1341-ből, a második 1348 utáni, e harmadik 1355 körüli s felfedezték 1841-ben.

de' Bardi nője volt, kivüle volt még egy leánya férjnél, négy más hajadon és volt négy fia. Ugyane' végrendelet szerint Bice-nek 50 arany frtot hagyott s úgy látszik, e leányának gyermeke nem volt. Ez a hölgy egyébként 1290-ben, az apja elhaltát követő évben, június 19-én szintén elbunyit, még pedig, mint Dante vigaszul kiemeli, az arab naptár szerint a 9-ik napon s a szír naptár szerint a 9-ik hónapban. E kérdés részletes bizonyítékairól Del Lungo egy egész könyvet irt ¹ s még azt is bizonyítgatja, hogy Beatrix már 1283-ban férjnél volt, mert hiszen Dante őt „monna“ névvel illeti két helyt is: „E monna Vanna e monna Bice poi“ és „Io vidi monna Vanna e monna Bice“. ² Már pedig ez akkor, Del Lungo szerint, csak férjezett nőket illetett meg. Ez azonban téves állítás, s így belőle semmi sem következethető. ³

Mások ezzel szemben azt mondják, hogy Boccaccio és Pietro Alighieri elbeszélései nem megbízhatók. Maga az egész *Vita* mindinkább a legszigorúbb bírálatok tárgya és mert számos részletről volt bebizonyítható, hogy legenda, úgy hogy csak töredék történeti valóságok maradtak meg belőle, e legendák közé helyezték a Beatrixnak mint Portinari leányának történetét is. Sőt ha vannak s ezek alkotják a többséget mind máig, a kik egy valósággal létezett Beatrixban hisznek; vannak nem kevesen, a kiknek mintegy képviselőjéül Bartoli Adolf tekinthető, a kik az *Az új életben* semmi való alapot vagy csak igen lengét akarnak elfogadni. Általában is Beatrix szerintők nem történelmi alak, hanem valóban csak Dante „elméjének hölgye“ („la donna della sua mente“); tehát e művében nemcsak a költői színezés, a cselekvény menete, a szerelmi eszményítés, hanem az egész alap költött és hogy az egészet szimbolikus értelemben kell venni. Eszerint nem egy reális nő volt oka ennek a költői ihletnek, mely ezt a nőt mennyei glóriával vette körül és tette eszményített nőiségében elvont eszménynyé, majd ragyogó szimbolummá; hanem alapjában és lényegében is Beatrix csak elvontság, csak képzeleti alak, csak szimbolum, röviden az örök nőiség eszményi képe.

De ha ezt elfogadjuk, akkor Beatrixból egy személytelen allegoria, elvont fogalom lesz s akkor tovább kell menni, ilyen allegóriákká kell tenni a többi alakot is. Bartoli csakugyan pl. a

¹ *Beatrice nella vita et nella poesia.* (1891.)

² Egyik szonettjében: „Guido, vorrei che tu e Lapo e io“ és *La vita nuova.* XXIV.

³ T. i. a *Vocabolario degli accademici della crusca*, quinta impressione szerint: „Si usò talora di dare questo titolo anche a gentile donzella e si propose altresì al nome di essa.“ Erre hoz fel közel egykorú példát is.

Beatrix apját a „szerelmes gondolat“ személyesítőjének nevezi, a ki e női eszmény nemzője.

Ámde könnyű belátni, hogy ekkor a nehézségek szinte beláthatatlanok; mert elfogulatlanul olvasva Dantét, a realitásra nagyon sok vagy legalább is elég sok adat utal. Ime *Az új életben* néhány adat: Beatrix egy évvel ifjabb mint Dante, a költő említi a hölgy atyját, testvérét, a ki Dante barátja, van a hölgynek barátnéja, ki ifjú korban meghal, Beatrix kezdetben köszönti a költőt, majd ezt megtagadja tőle, a hölgy atyja, majd maga Beatrix is meghal, beszél Beatrix keservéről az apja halálán, a hölgy halála napjáról, órájáról, hatvan florenzi hölgyről, saját maga betegségéről, hűtlenségéről és szerelméről az ablakban látott részvevő hölgy iránt, Beatrix bátyjáról, a ki verset kér tőle, elmondja *Az új életbe* be nem foglalt egyik költeményében, hogy Guidot (Cavalcanti), Lapo Giannit és önmagát egy a szelektől szabadon hányt-vetett csolnakban szeretné látni, mindeniköket saját hölgyével, a mint a szerelemről vitatkoznak.

Mindezeken kívül Del Lungo helyesen figyelmeztet arra is, hogy Dante nagy súlyt helyez hölgye életében a 9-es számra és háromféle naptári számítást vesz e végre igénybe. Így a Beatrix halála évében, 1290-ben, véve csupán a XIII. századot, a tökéletes szám (10) kilencszer van meg; a hónapról azt mondja, hogy a június, melyben meghalt, a szíriai naptár szerint kilenczedik hó és halálának napja arab számítás szerint a második Dsumáda hó 9-ik napja a török időszámítás 689. évében, mely tehát jún. 19-ikére esik. Ezt Dante nem találta ki, mert ha ő egy képzeleti nő képzelt halála napját írná meg, tehetné, hogy a keresztény időszámítás szerint tegye uralkodóvá életében és halálában a 9-es számot, a nélkül, hogy szír és arab időszámítást venne igénybe.

De föl sem tehető egy oly szellemről, mint Dante, ki annyira a valóságban élt, kit egészen elfoglalt kora, ki kora által sugallt rokonszenveiből és gyűlöletéből táplálkozva írta műveit és elsősorban a *Commediát*, mondom, nem is tehető fel, hogy egy tisztán álomalakért vagy vértelen allegoriáért ekkora lelkesedésre és ily olthatatlan mély szenvedélyre birt volna gyúlni, mely minden nap lángolóbbá vált élete kilenczedik évétől utolsó napjáig. Ez az egyetlen adat is elég volna éppen Danténál arra, hogy egy valóban létezett Beatrixot bizonyosnak vegyünk minden ellenkező, még oly szellemes érvekkel szemben is, melyekkel fölfegyverkezve Zappia (*Della questione di Beatrice* 1904.) újabban az összes részletkérdésekre kiterjedő terjedelmes könyvet írt.

Mindenekelőtt és felett ott van, mint fényes bizonyíték, maga a *Commedia* is. Szimbolikus nő Beatrix, kétségtelenül az, a mint az a *Convito* hölgye is. Kétségtelen, hogy maga Dante

is feljogosít, hogy a mit mond, allegoriának vegyük vagy legalább az egyenes értelem mellett annak is. Sőt e kettős értelemben kell is műveit magyarázni. Ezt a *Convitoban* ismételve mondja. Ugyanitt még többet állít, (II. értekezés, 1. fejezet) t. i., hogy minden írott mű érthető és magyarázandó főleg négy értelem szerint. Az első a szószerinti, a második az allegorikus, a harmadik az erkölcsi, a negyedik az anagogikus vagyis mystikus.¹

Már most, habár nem gondolható is, hogy Dante mindezt, noha saját tanítása, mindig szem előtt tartotta volna; mindenestre tehetjük, hogy a *Purgatorium* utolsó, a Beatrix fellépése miatt oly ragyogó négy énekét, az ő intése szerint négyféleképen értelmezzük. Vagyis vehetjük szószerint s akkor egy valóban élt Beatrixról és valóban megélt szerelemről van bennük szó; vehetjük allegorikus értelemben mint az isteni tudományt vagy bölcsességet, mely maga Beatrix; morális értelemben, mint a Dante vagy esetleg más bűnös lélek megtérését; anagogikus értelemben, mint az egyház történetét, melyet nagy veszélyek fenyegetnek, de közeli győzelme kétségtelen.

Ámde lehetetlen a költőt felfogni tudó léleknek ki nem érezni a Beatrix fellépése után lefolyt jelenetekben azt a valószerűséget, mely ezeknek a részeknek talán legfőbb bája. A földön valóban élt és már itt szeretett Beatrix az, ki ott megjelen. Nem hideg, halvány abstractio, metafizikai lényeg, hanem egy valódi, egy az ő emberi vonásait magasztos alakban magán viselő nő az, ki Dantét korholja. A költő itt Platói értelemben egy földi szépségről emelkedett az isteni bölcseségnek egy örök szép nőben való szemléletére. De nem a theologia, hanem a földön ismert Beatrix ébreszti föl újra benne a gyermek- és ifjúkori lángot s Minerva olajágával körítve homlokán, az egykori Beatrix fordul feléje „királyilag kevélyen és rátartva“, ki egyszerre haragosan, mint menyeyei lény, de egyszerismind keserű bánattal szól hozzá, mint hűtlenségei miatt felháborodott és a földi jelenetekre visszaemlékező nő.

A költő előbb némán, majd könnyektől ázva, sóhajok közt hallgatja Beatrix szemrehányásait, melyeket ez a kegyes lelkekhez fordulva nekik mond el. Dante — mond a hölgy — az Isten irgalmából ifjú korában oly adományok részesévé lett, melyek a

¹ Dante ezt Gregorius Magnus szerint mondja, a ki a *Moralia* előszavában (*Epistola*) e különböző és éppen hármas magyarázatokról szól Leander sevillai püspökhöz írt levelében. (III. cap.) Migne *Patrol. Lat.* LXXV. 513 has. Idézve és megmagyarázva Katona Lajos: *Temesvári Pelbárt példái.* 10. l. (*Akad. Érték.* XVIII. I. osztály.) Ugyancsak Katona L. figyelmeztet Petrus Comestor egy, de még hasonlóbb helyére. hol az anagogicus értelem is említve van. Migne *Patr. Lat.* CXCVII. 1053—56. has. *Prologus ad Hist. Scholasticam.*

leggyorsabban vezették volna csodás sikerhez. Egy ideig ő arczával és szemével a jó felé birta vonzani, de mikor meghalt s magasabb szépségre és erényre jutott, akkor Dante álutakra tévedt és ihlet, sugallat, álom mind hiában volt; megmentésének csak egyetlen módja maradt, t. i. hogy a kárhozottak közt átvezettesse. Ezért hagyta el mennyei helyét s ezért bizta meg Virgilust a Dante kísérésével. Ekkor egyenesen Dantéhez fordul, kérdezve, hogy mindezek igazak-e? — s a költő halkan igentrebeg. Pedig Beatrix egyetlen óhaja volt, hogy Dante a jó úton maradjon s fájdalmasan kérdi, hogy mások arczán mi bájt, előnyt talált, hogy miatta azok nyomába kellett magát kapcsolnia?

És itt Dante felelete nem hagy kétségben az iránt, hogy Beatrix csaknem kizárólag az ő hűtlensége miatt panaszkodik rá, mintha egyéb földi bűne csak mellékes volna. Ugyanis Dante így menti magát: „csalfa kéjeikkel a földiek vittek tévútra vonva, — képed előlem alighogy elrejtett“. Beatrix pedig további szemrehányásaiban újra csak ezt emeli ki. Midőn ő meghalt, még jobban kellett volna, hogy testi halála őt szelleméhez vonja. Sem művészet, sem természet oly gyönyört Danténak nem adott, mint az a szép test, melyben szelleme lakott s ha ez a gyönyör megcsalta az által, hogy ez a szép test meghalt, hogy hódolhatott meg silányabb szépségek előtt, még pedig ismételtlen? De ha mindezt fáj hallania is, nos hát emelje rá tekintetét. Midőn aztán Dante meglátja Beatrix arczát, ki most még sokkalta szebb régi földi alakjánál, mint mennyivel szebb volt a földön minden más nőnél; akkor oly önvád fogja el, hogy ájulva rogyik a földre. Majd miután Dantét megfürösztik a Lethe vizében, ekkor végre teljes gyönyörrel nézheti Beatrix arczát s úgy odalánczolja szemeit a végre, hogy ezek tiz évi szomjukat enyhíthessék, mintha több érzéke nem is volna.

Hozhatnánk fel még más bizonyítékot is a *Commediából*, így különösen azt, hogy Dante nemcsak a *Pokol* alakjaiban mutatja rendkívüli egyénítő erejét s nemcsak ott mutatja be, hogy a művésznek valódi tárgya az érzékileg szemlélhető, az egyéni, melyben az örökkévaló, a lényeg tükröződik, hanem ennek éppen Beatrix rajza mindvégig bámulatos példája. De hát némelyeknek ez mind nem volna elég, kik t. i. elhatározták, hogy Beatrix csak allegoria. Azonban azt gondoljuk, hogy a költészet valódi tulajdonságát érzőknek ennyi elég arra, hogy Dante egy élő alakot emelt ily magasságra s tette ezt következetesen, egész élete költői működésével.

Azonban már nehezebb, sőt szerintünk is lehetetlen, a Beatrix azonosítása a Portinari leányával, Bicevel. Mert itt a név egyezése nem elég. Tudni kellene, hogy ez a Bice valóban 1265-ben született és éppen 1290 június 19-én halt meg és hogy azonos

a Simone de' Bardi nejevel. A Dante Beatrice minden jel szerint aligha volt férjes nő. Semmi adatunk rá, hogy atya csak egy pár hónappal halt meg előtte, sőt *Az új élet* illető helye inkább azt sejteti, hogy ez a határozatlan idő jóval több néhány hónapnál. Továbbá Portinari Bicenek volt több nővére és fivére, már pedig a költő azt mondja, hogy az ő második barátja „akkora vérrokonságban állt ezzel a dicső hölgygel, hogy senki sem állt közelebb hozzá“; tehát fivére volt, de Dante szerint egyetlen fivére.

A mint ma áll a különben még függő kérdés, mely talán örökre az marad, tulajdonképen csakis a Beatrice név az, mely Portinari Bicevel ezt az egyeztetést támogatja; mert a Dante műveiből ily azonosítást nem csak nem lehet következtetni, sőt ha Boccaccio adata nem volna, ilyesmi bizonyára soha nem jutott volna senkinek az eszébe.

De a névnek ez az egyezése éppen nem elég, sőt Dante művei inkább arra jogosítanak fel, hogy a Beatrice nevet álnévnek, helyettesítő névnek tekintsük, annál is inkább, mert másrésztől föltétlen hagyománya volt a provençal-költészetnek, hogy a szeretett nőt álnév alatt énekelte meg s Dante is követte ezt a példát. Egyszermind szokásos volt a kedvesnek oly nevet választani, mely a költő hangulatának megfelelt, vagy valamiképen a viszonyokkal kapcsolatban állt. Így Cino da Pistoja s több más korabeli költő a maga hölgyét Salvaggia-nak (kegyetlen, hajthatatlan) nevezi. Bizonyára ekkép nevezi Dante is a maga hölgyét Beatricének (üdvözítő, boldogító: Beatrice = quae beat, boldoggá tesz),¹ miként Petrarca, ha szintén így álnévnek vesszük, Laura (Laurea = koronás, koszorús, babérral koszorúzott) nevet adott hölgyének. Dante ugyanis e névvel a hölgy által fölébresztett szerelem boldogító erejét kívánta kifejezni. Erre a felfogásra *Az új élet* elején maga is feljogosít, midőn azt mondja, hogy „sokan őt Beatricének hívták, a nélkül, hogy tudták volna miért“. Ebben itt világosan esoterikus értelmet kíván tudunkra adni.

¹ Beatrice nőnemű alakja ennek Beatore. Petrarca köznévi értelemben is használja. *Rime*: Vaghe faville, angeliche, beatrici della mia vita (*Gentil mia donna*). Dolce del mio pensier ora beatrice (*Si come eterna vita*). Nelle cui sante piaghe prego ch'appaghe il cor vera beatrice (*Vergine bella*).

Pesthy Gábor származása.

(Kivonat íjf. Szinnyei József r. t. 1908 febr. 3-iki fölolvasásából.)

Nagyon kevés az, a mit Pesthy Gábornak, az Újtestámentom fordítójának, az ezópusi mesék első átültetőjének és a „Nomenclatura sex linguarum“ szerzőjének élete körülményeiről tudunk. Még a neve sincsen kétségtelenül megállapítva. Ő maga magyarul *Pesthy Gabriel*nek, latinul pedig *Gabriel Pannonius Pesthinus*-nak nevezi magát. Ugyancsak *Gabriel Pannonius Pesthinus*nak vannak ezímezve Brassicanus és Lazius distichonai, a melyek az Újtestámentom fordításának előszavát követik. Szikszai Fabricius Balázs „Nomenclatura“-jának 1597. évi kiadásában *Gabriel Pesthinus*nak van nevezve. A peesétjén, czimere fölött, ez a három betű látható: *GPP*, azaz Gabriel Pannonius Pesthinus. Irodalomtörténetíróink részint *Pesti Gábornak*, részint *Pesti Mizers Gábornak* nevezik, sőt előfordul rövidebben *Mizers Gábornak* nevezve is. Erre maga Pesthy Gábor adott okot, mert az Újtestámentom czimlapjának túlsó oldalán a neve (*Pesthy Gabriel*) után rekeszjelben odatette: *nemzet/egereul Myffer nemzetbeul walo*. Pray György, az első, a ki erről említést tesz, azt jegyzi meg: „Id hoc loco paucis indicandum, quod Interpres se ex natione *Misser* esse dicat. Credo ex vetusto Gallico *Missire*, & Italico *Misser* sumtum esse, quod viris ex Ordine Equestri olim tribuebatur, ex quo ordine noster Interpres certe fuit“. Toldy Ferencz félreértette Prayt, mert azt mondja róla, hogy „az olasz *Misser* vagy ófrancia *Missire*-ből véli származtathatni Pesti Gábor nevét“. Hiszen Pray azt a szót, a melyet a fölhozott francia és olasz szóval azonosít, nem névnek, hanem czimnek tekinti, s éppen azért mondja róla, hogy „paucis indicandum“. Pray magyarázatát azonban így sem fogadhatjuk el, mert minálunk a szóbanforgó francia és olasz czim használatának semmi nyoma sincsen, s még ha volna is, Pesthy Gábor az ő nemesi (esetleg francia vagy olasz nemesi) származását aligha ezekkel a szavakkal jelezte volna: „nemzetségéről *Mysser* nemzetből való“. Egyébiránt a szóbanforgó czimnek régi francia alakja nem is *missire*, hanem *messire*, régi olasz alakja pedig nem *misser*, hanem *messere*. — Toldy a *Mysser*-t Pesthy Gábor családi nevének veszi és *Mizers*-nek olvassa; azt is tudja, hogy a *Mizers* család „Pest városának előkelő polgári családja volt“, mert egy *Mizers Mihályt*, a ki szerinte talán éppen Gábor atyja volt, talált Pest városa esküdt polgárai között 1512-ben.

Elvégre semmi különösség sem volna abban, ha a mi irónk a családi nevét elhagyva születése helyéről nevezte volna magát, mert hiszen ez abban a korban szokásos dolog volt. Bátran elfogadhatnók tehát azt, hogy a családi neve *Mizsér* volt, ha nem volna alapos okunk arra a föltevésre, hogy Pesthy Gábornak a maga származásáról szóló megjegyzését félreértették. Toldynak és követőinek nem tűnt föl az, hogy Pesthy Gábor nem azt mondja magáról, hogy „nemzetségéről az Mysser nemzetből való“, hanem így fejezi ki magát: „nemzetségéről Mysser nemzetből való“. Ennélfogva nem is jutott eszükbe, hogy itt a *nemzetség* szó talán nem is abban a jelentésében van használva, a melyben ma használjuk. Pedig a dolog úgy van.

Mindenekelőtt azt kell konstatálnunk, hogy a régiek a *nemzetség* szót a latin *genus* szónak többféle jelentésében használták. Vagyis nemcsak mai értelemben vett nemzetséget jelentett, hanem általában származást, továbbá népet, népiséget is. Mármost, ha azt akarjuk kideríteni, hogy Pesthy Gábor a szóbanforgó megjegyzésben hogyan értette a *nemzetségéről* szót, azt kell vizsgálnunk, hogy ez a *genus* szó miféle középkori alkalmazásának a megfelelője lehet. Természetes, hogy theologusról és bibliafordítóról lévén szó, az egyházi latinságot kell szemügyre vennünk. Abban pedig azt találjuk, hogy valakinek a származásáról szólva a *genus* szónak következő alakjait és kapcsolatait használták: *generis, genere, a genere, de genere* és *ex genere*. De nem valamennyit tetszés szerint váltogatva, hanem határozott különbségtevással. Nevezetesen:

Ezzel a hárommal: *generis, de genere* és *ex genere* azt jelezték, hogy valaki mely vagy milyen nemzetségből való. Pl. a) *generis*: Sacerdotes *Leuitici generis*: Per familias Caath *Leuitici generis*. Filiis quoque Gerson *Leuitici generis*. — b) *de genere*: Omnis masculus *de genere sacerdotali*. Omnis qui *de genere* est *Israel*. Erat autem *de genere Caleb*. — c) *ex genere*: Si quis est *ex genere vestro*. Concaptiuis fratribus, qui erant *ex eius genere*. *Ex genere Israel*,

Ellenben a *genere* és az *a genere* ablativust akkor használták, mikor azt fejezték ki, hogy valaki honnan való. Ezt mutatják az összes bibliai helyek, ú. m.: Philippum, *genere Phrygem* = a phrygiai származású Ph.-t. Leuites, *Cyprius genere* = levita, cyprusi származású. Quendam Iudaeum, nomine Aquilam, *Ponticum genere* = egy A. nevű pontusi származású zsidót. Iudaeus autem quidam Apollos nomine, *Alexandrinus genere* = egy A. nevű alexandriai származású zsidó. — És végre a reánk nézve legfontosabb példa: Erat enim mulier Graeca, *Syrophenissa a genere* = az asszony pediglen görög vala, syropheniceai származású. Ez pedig reánk nézve azért a legfontosabb, mert az egyet-

len, a mely Pesthy Gábor fordításában is megvan, még pedig ezenképen: „Vala kegÿg az asszonÿ gewreg, *nemzetsegerevöl* Sÿrofenissa“. Ebből az világlik ki, hogy Pesthy Gábornál a *nemzetsegéröl* kifejezés a latin *a genere* megfelelője; tehát azt jelenti, hogy „származására nézve“, de nem úgy értve, hogy milyen — mai értelemben vett — nemzetiségből való. Hozzá kell még tennem azt, hogy ez a *nemzetsegéröl* Pesthy Gábornak speciális kifejezése, a mely tudtomra más írónál elő nem fordul; nála is csak kétszer: a most idézett helyen és ott, a hol a saját származásáról szól. Midőn tehát Pesthy Gábor azt mondja magáról, hogy ő „nemzetsegéröl *Mysser* nemzetből való“, ezzel nem a családi származását akarja jelezni. Mindebből mármost az is következik, hogy a *nemzet* szó, a melyet e helyen használ, nem „nemzetiség“-et, „család“-ot jelent, a hogy eddig értették, hanem másik, t. i. „gens, volk, nép“ jelentésében van használva. E szerint Pesthy Gábor mondása mai nyelvre áttéve így hangzik: „származására nézve *mysser* népből való“.

De miféle nép volna az a *mysser*?

Erre a kérdésre alkalmasint sohasem találtam volna meg a feleletet, sőt odáig sem jutottam volna soha el, hogy ezt a kérdést fölvessem és Pesthy Gábor származását egyáltalában kutassam, ha nem lappangott volna bennem annak az emlékezete, hogy Pesthy Gáborról valaki — miért, miért nem? — azt állította, hogy tatár származású volt. Utána jártam a dolognak, és könnyű volt rájönnöm, hogy ez a föltevés Toldy Ferencztől származik. Abban a jegyzetben, a melyben a *Mizsér* névnek Pray-féle magyarázatát fölemlíti, ehhez hozzáveti: „de hátha az (t. i. a *Mizsér* név), tekintettel a város számos tatár lakóira, a családdal együtt, tatár eredetű?“ Ennyit mond, egy szóval sem többet. Hogy ő honnan vette azt, hogy Pest városának számos tatár lakosa volt, azt nem sikerült kiderítenem. Okiratokban semmi nyoma sincsen; Pest és Budapest városának történetírói semmit sem tudnak róla. És ha Pestnek csakugyan mégannyi tatár lakosa lett volna is, minek az alapján tehetette meg Toldy a *Mizsér* családot — ha csak föltevés-képen is — tatárnak? Ezekre a kérdésekre nem kapunk feleletet. De tudjuk, hogy irodalmunk történetének örökérdemű bűvara olyan esetekben, mikor történelmi adatok nem állottak rendelkezésére, nem idegenkedett a föltevésektől, még a kissé merészeztől sem.

Azonban, ha a *Mizsér* családnak tatár származása pusztán föltevés volt is, a melyet Toldy semmivel sem tudott valószínűvé tenni, mégsem volt sziklára esett mag.

Pest városának állítólagos tatár lakosairól semmit sem tud ugyan a történelem, de igenis tud arról, hogy az országnak voltak tatár lakosai. Ezekről Jerney János értekezett 1842-ben

a Tudománytár XI. kötetében. Ebből veszem a következő adatokat. V. László királynak 1454-ben kelt II. decretumában a filiszteusok (vagyis jászok), kúnok és oláhok mellett tatárok is vannak említve. Szó van tatárokról Mátyás királynak két decretumában is, nevezetesen az 1459-ikiben és az 1467-ikiben. A pápának Mátyás udvarában volt követé 1480-ban Magyarországról szóló leírásában azt mondja: „Laknak az országnak egy részében tatárok, a kik saját vallásukat követik, és ezeket kúnoknak nevezik“. Ali sejk, török író, a ki a török hódoltság területén járt és Buda környékén is megfordult, 1588-ban azt írja egyebek közt: „Budun (értsd: Buda) városa vidékén elszórt falvakban sokan akadnak, a kik ruházatukra és szokásaikra nézve tatárok, és egy részük tatár nyelven beszél“. — A jász-kún helységeknek XVI. századi jegyzékeiben előfordul *Tatarya vidéke* és *Tatárszállása*, Kúnszentmiklós pedig mindig *Tatár-Szentmiklós* néven van említve; s az egykori Kis-Kúnság határához közel fekvő *Tatár-Szentgyörgy* mai nap is ezt a nevet viseli.

Ezek az adatok kétségtelenül bizonyítják, hogy hazánkban egykor tatárok is laktak. Mármost még csak egy kis kitérést kell tennünk, s aztán visszatérhetünk Pesthy Gáborhoz és megállapíthatjuk az ő szóbanforgó mondásának teljes értelmét.

Oroszországban a novgorodi, a szimbirszki, a penzai és a szaratovi kormányzóságban él egy jelentékeny tatár törzs, a melynek a nyelvjárása Radloffnak meggyőző bizonyítékokkal támogatott nézete szerint a kihalt kún nyelvjáráshoz áll legközelebb. Paasonen is, a ki a novgorodi kormányzóság tatárainak nyelvjárását közvetlen megfigyelésből ismeri, ugyanezt a nézetet vallja. Mármost, tekintetbe véve azt, hogy a helynevek tanúsága szerint a nálunk megtelepedett kúnok és tatárok a Kis- és a Nagy-Kúnságban együtt laktak, s hogy a pápai követ állítása szerint a magyarországi tatárokat a XV. században kúnoknak, viszont Istvánfy Miklós szerint a kúnokat az ő idejében tatároknak nevezték, tehát összezavarták: igen valószínűnek tarthatjuk, hogy a mi kúnjaink és tatáraink egymásnak közeli nyelv- és törzsrökönai voltak. Ha pedig hozzáveszszük még azt, a mit Radloff és Paasonen ama bizonyos oroszországi tatár nyelvjárásnak a kún nyelvjáráshoz való viszonyáról mond: akkor nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy a mi tatáraink abból a szóbanforgó tatár törzsből valók voltak. S ezt egészen kétségtelenné teszi két körülmény találkozása. Az egyik az, hogy annak az oroszországi tatár törzsnek a neve *miser* (*mišär*), a mi Pesthy Gáborunk pedig azt mondja, hogy ő származására nézve *Mysser*, azaz helyesen olvasva: *miser* (*mišär*) népből való.

Az eredmény tehát az, hogy Pesthy Gábor csakugyan tatár, még pedig *mišär*-tatár származású volt.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ATHENAEUM f. é. 17-ik évf. első számában dr. Tóth László folytatja „A harmadik iskola“ cz. tanulmányát. Jelen közleményében *Lasala de Llanas, Bevilaqua, Viveiros De Castro, Costa Alfonz, Mariano Andrade, Florian, Puglia, Benevolo, Balestrini* dolgozatait ismerteti. — Dr. Kornis Gyula tanulmányából „Az ismerés a priori elemei Platonnál“ a negyedik közlemény: Platon és Kant philos. rendszereit veti egybe. Kant transcendentális idealismusát, a tér problémáját fejtegeti. — Dr. Kenczler Hugó befejezi „A forma jelentőségének empirikus vizsgálata a művészi alkotás pszichológiájában“ cz. tanulmányát. — Dr. Illyefalvi Vitéz Géza „Társadalom és közigazgatás“ cz. tanulmányában (III. közl.) Spencer evolutio-elméletét ismerteti. — Dr. Elek Oszkár „A halál motívuma és a haláltánc“ cz. dolgozatából az ötödik közlemény „a haláltáncot a XVI. században“ ismerteti. — Dr. Bárány Gerő befejezi „A saisi kép“ cz. dolgozatát. — „A biblia“ czimű tanulmányában (befejező közl.) Móricz Zsigmond a Mózesről nevezett törvénykönyvnek vallási, politikai, vagyoni jogi, erkölcsi szabályairól szól, a melyek általában mint Isten egyenes parancsai, kijelentett rendeletei szerepelnek, bár találhatók közöttük olyanok is, a melyekről egész naivul tárja fel az írás az emberi eredetet. A mózesi törvények három főirányt szabnak meg: az Isten és a nemzet közti szövetségre, a nemzet magánéletére s a zsidó nép és az idegen országok közötti viszonyra vonatkoznak. — Réz Mihály a „Macchiavelli“-ről ír. Macchiavelli képe az utókor előtt a teljes erkölcsi romlottság és a letagadhatatlan genialitás kettős színében mutatkozik. Szerző ezt a csudálatos ellenmondást igyekszik megmagyarázni és Macchiavellit lehetőleg védelmébe venni. — Farkas Sándor nagyobb tanulmányából „Az írásművek pszichológiai alapon vett kategóriái“ — az ötödik közlemény, a prózai műfajok kategóriáinak egymáshoz való viszonyát fejtegeti, majd (a Második Rész-ben) az egységes alapon való kategóriákra vonatkozó vizsgálatait kezdi meg. — Az „Irodalom“ rovatban P. Á. az „Archiv für Geschichte der Philosophie“ XX. köt. ismerteti.

2. A BUDAPESTI SZEMLE januári füzetének tartalma: Marc zali Henrik *Egy angol könyv Magyarországról* czim mel Colquhoun A. „The whirlpool of Europe” czimű munkájáról ír ismertető tanulmányt. — Wertheimer Ede kiadatlan okmányok alapján a pozsonyi *jurátusok fölségsértési pörét* (1834—1847.) tárgyalja. Tanulmányából az első közleményt adja. — Gróf Vay Péter *Adelaide-t*, Ausztrália fővárosát írja le. — Ezután Blasco Ibañer *A halászbárka* czimű spanyol regényéből az első közlemény következik egy névtelen írónak fordításában. — A *költe mények* közt találjuk Lé v a y J ó z s e f *Égi pelyhek* czimű eredetijét, és Hugo Victor *A szürkület dalából* a 29-ik költeményt Thaly Loránt fordításában. — Bé z a r d L u c i e n *Egy lap Franciaország egyháztörténetéből* czim mel egy kiadandó nagyobb philologiai munkának bevezető részét adja. — Erdey Aladár az *Őszi tárlatokról* írt ismertető tanulmányt. — Berki Miklós a *Színházi Szemlé*-ben öt szindarabról írt birálatot. — Az *Értesítő*-ben Illyés Bálint költeményei, Barabás A.: Petőfi, Leibniz munkáiból ford. Bauer S. és Vida S. czimű munkák vannak ismertetve. — A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

U g y a n e f o l y ó í r a t februári füzetének tartalma: Zsilinszky Mihály *Az 1848-iki XX. törvényczikk története* czim mel tanulmányt kezd, melyben az 1848-iki vallásügyi törvényről akar tiszta képet rajzolni. — Gróf Vay Péter *Ausztrál-ázsiai naplótöredékei*-ből az első közleményt adja, melyben úti tapasztalatait írja le. — Wertheimer Ede *A jurátusok fölségsértési pöré*-ről szóló tanulmányának befejező részét adja. — Blasco Ibañer *A halászbárka* czimű regényéből a második közlemény következik. — A *költe mények* között van Vargha Gyula *Balogh Ádám* czimű eredetije és *A trojk aorosz népdal* Győry Károly fordításában. — Egy névtelen író *Socialpolitika és közigazgatás* czim mel a parasztok helyzetével, az alföldi gazdálkodás javításával foglalkozó munkákról írt bíráló tanulmányt. Czikkének értelme az, hogy socialpolitikát hasztalan törekszünk csinálni csupán socialis társadalmi úton; mert socialpolitika közigazgatás nélkül lehetetlen; s az Alföld bajainak orvosszere itt van. — Az *Értesítő*-ben Miklós Elemér: Versek, Alanpovics T. I. Fr. Jakić, (Jungerth Mihálytól) Burggraf I.: Schiller-Predigten (Bleyer Jakabtól), Colquhoun A.: The whirlpool of Europe czimű munkák vannak ismertetve. — A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

3. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY mult évi X. (decemberi) füzetét K a n y a r ó F e r e n c z értekezése nyitja meg, mely *A Batthyányi-kódex mint unitárius graduál* czimet visel. Szerző azt igyekszik bizonyítani, hogy a Batthyányi-kódex, melynek származása mindmáig vitás, unitárius eredetű, és a kódex ismeretlen összeállítója fölhasználta Heltai Gáspár zoltárait. Az unitárius énekeskönyv, valamint Geleji Katona Öreg graduálja a Batthyányi-kódexnek hajtásai. — Karl Lajos rövid értekezése, *Árpádházi Szent Erzsébet a francia*

krónikákban, közli francia eredetiben és magyar fordításban a saint-denys-i krónika elbeszélését Szent Erzsébetről, s röviden bírálja a közölt monda egyes részleteinek hitelességét. — Pécsy Béla befejezi értekezését *Platon Politeiájáról* és az *aristotelesi Politikáról*. Megállapítja először, mit tartanak az állam rendeltetésének, kutatja, mennyit vesznek át a meglévő államalakulatok tulajdonságaiból, s mennyiben valósítják meg államconceptióikban elméleti tanításaikat. Végül ismerteti a két gondolkodó fölfogását a nevelésről és oktatásról. — A *Hazai Irodalom* rovatában Schmidt Henrik méltatja a Heinrich Gusztáv szerkesztésében megjelenő *Egyetemes Irodalomtörténetnek* III., a germán népek irodalmával foglalkozó kötetét. A hézagpótló munkának minden önálló részével bőven foglalkozik s egy kivételével (az újabb skandináv irodalom története) minden fejezetet sikerült munkának ítélni. — Nagy Józsefnek *A görög atomista fizikusok filozofijának alapvonalai* című könyve bírálója, Pauller Ákos szerint, gondolkodó ember műve s a források lelkiismeretes és óvatos fölhasználásával készült. — Marót Károly kis munkáját, *Fejezetek a Homeros-kérdéshez*, Kallós Ede ismerteti. Szerinte a munka figyelemreméltó dolgozat, nem annyira megállapításai és eredményei révén, melyek legalább is kétségesek, sőt részben elfogadhatatlanok, mint inkább módszeres eljárása és tudományos színvonala miatt. — Szent-Imrey Györgynek *Tompa Mihályról* szóló dolgozata a bírálója, Lengyel Miklós szerint sem új adatokkal nem gazdagítja eddigi ismereteinket, sem új szempontokat nem nyújt, s hozzá stílusa is élvezhetetlen, szóvirágai és keresett cziczomái miatt. — Sallay Géza Bodor Aladárnak *Döbrentei Gábor erdélyi szerepléséről* irt munkáját kissé szűkkörűnek tartja, de e kereteken belül, úgy találja, a fölvetett kérdést nemcsak tárgyalja, hanem meg is oldja. — A *Külföldi Irodalom* rovatában Heinrich Gusztáv szól Herm. Hamannak *Die literarischen Vorlagen der Kinder- und Hausmärchen und ihre Bearbeitung durch die Brüder Grimm* című művéről; és a bírálat kapcsán, mely a munkát lelkiismeretes kutatás eredményének mondja, ismerteti Grimmék román és német előzőinek mesegyűjtő munkásságát s a két testvér eljárását a mesék földolgozásánál. — Johannes Leónak *Johannes Georg Sulzer und die Entstehung seiner Allgemeiner Theorie der Schönen Künste* címet viselő munkája a bíráló Bleyer Jakob szerint a könnyű feladatot jól oldotta meg. — Gálos Rezső ismertetésében, melyet W. Olshausennek *Friedrich von Hurdenbergers (Novalis) Beziehungen zur Naturwissenschaft seiner Zeit* című munkájáról nyújt, szembe helyezkedik a szerzőnek avval a tanításával, hogy Novalis fájdalmas lyrai hangulatának nem menyasszonya halála, hanem Hemsterhuis philosophiája volt az oka. — Josef Müllernek *Das Bild in der Dichtung, Philosophie und Geschichte der Metapher* című munkájáról megállapítja a bírálója, Marót Károly, hogy vannak benne találó

megfigyelések, de sem a módszere, sem az eredményei nem megbízhatók. — Verő Leo Karl Henckellnek *Deutsche Dichter seit Heinrich Heine* című művéről szólván, azt inkább szellemes és érdekes, mint rendszeres és kritikai vezetőnek tartja. — A *Philologiai Programm-Értekezések* rovatában Szeremley Császár Loránd Fülöp Sándornak *Az összetételekről* irt dolgozatát pusztá kompilációnak, — Császár Ernő Főris Miklósnak *Toldy Ferenczét* érdekesen megírt, de nem önálló kutatáson alapuló munkának tartja. — A *Vegyések között h.* (Heinrich Gusztáv) ismerteti Glück Kálmán *Tannhäuser*-tanulmányát (ismeretes dolgok szorgalommal gyűjtve és ügyesen előadva) s ugyanő kimutatja, hogy Eichendorff első regényének hősnőjét Zichyné Festetich Júlia grófnő után mintázta. — Bayer József Petz Lipótnak, soproni lelkésznek, német nyelvű *Shakespeare*-fordításairól s azok kiadásairól közöl eddig ismeretlen adatokat. — Elek Oszkár egy magyar tárgyú ó-angol balladáról szól, a melyet Walter Scott egy regénye őrzött meg. — Azután Némethy *Lygdamus*-kiadásának egy francia bírálatáról történi megemlékezés. — Gálos Rezső Csokonai *Csikóbörös kulacsának* egy utánzatát (Lukács Istvántól) ismerteti. — Majd két vitairat következik, az egyik a *Civis*-kérdéssel, a másik az *Urbikios-Maurikios*-kérdéssel foglalkozik. — A Budapesti Philologiai Társaság könyvtárának katalogusa, Varjú János művelődés-történelmi munkájának ismertetése, Külföldi könyvészet és az egész évfolyamhoz való index rekeszti be a füzetet.

Ugyane folyóirat 1908. évi I. (januári) füzete az első helyen Vári Rezső *Homerica* című tanulmányát közli. A szerző az Ilias A. 191. sorában olvasható τὸς μὲν ἀναστῆσαι-t az eddigi magyarázatoktól eltérően „maga ellen ingerelni“-vel fordítja. Az Odysseia μ 60. sorában előforduló χαλκῶπις-t „sötétszínű tengeren uralkodó“-val kívánja fordítani. — Lóosz István a *Zalán futása és az Iliász* cím alatt kimutatja, részben a szövegek közlésével, milyen hatással volt Homeros eposa Vörösmarty hőskölteményére. Az egybevetés kiterjed a részletekre is. — Kalocsay Endre dr. *Posthumus munkájából* közölt első részlet „A görög mimus kezdetei“ címet visel. Azt kutatja benne, ki lehet-e mutatni a görögöknél a vegetatio-daemonokról való hitnek nyomait, s azt, hogy voltak-e a daemonokkal való hittel kapcsolatban mimikus tánczok. A kérdésekre a korán elhunyt szerző igennel felel. — *Bajza és Lessing* cím alatt hosszabb értekezést kezd meg Patai József. Megkeresi annak a hatásnak első nyomait, a melyet Lessing kritikáival és polemiáival Bajzára gyakorolt, azután Bajzának az epigramma theoriája című művét veszi vizsgálat alá és kimutatja reá, fölfogására és részleteire, Lessing hatását. — A *Hazai Irodalom* rovatában Tolnai Vilmos méltatja Melich Jánosnak *A magyar szótár-irodalom* című munkáját. Nagy nyereségnek tartja nyelvészeti irodalmunkra, nemcsak széleskörű adatgyűjtése és az eddig vitás kérdések tisztázása miatt, hanem

a közbeszótt érdekes és tanulságos kitérések miatt is. — Kolozsvári Aladárnak *Arany János élete* című munkáját Császár Elemér bírálja. Népszerűsítő munka, mely hozzáalkalmazkodik az ifjúság értelmi színvonalához. Önállóság, mélyebb fölfogás nincs benne, mindössze egy pár, kisebb jelentőségű adata érdekes. — Kégl Sándor bírálata szerint Mahler Edének az Akadémia kiadásában megjelent műve, *Babylonia és Assyria*, a maga nemében hézagpótló. Jól megírt tudományos értékű mű, mely teljes fogalmat nyújt az assyriologia mai állapotáról. — A *Külföldi Irodalom* rovatát Heinrich Gusztáv ismertetése nyitja meg, a ki Louis Lässernek *Die deutsche Dorfdichtung von ihren Anfängen bis zur Gegenwart, im Zusammenhang dargestellt* című művéről kimutatja, hogy nincs tudományos értéke, az anyagot elaprózza és rendszertelenül tárgyalja. Dilettáns kísérlet, egyetlen érdeme az anyag összehordása. — Hornyánszky Gyula *A görög vallástörténet köréből* cím alatt hat rokantárgyú munkát ismertet. Ezek: Albert Dieterichtől *Eine Mithrasliturgie* (értékes); ugyanattól *Mutter Erde, ein Versuch über Volksreligion*; Reitzensteintől *Poimandres* (első kritikai szövegkiadás bő vallástörténeti fejtegetésekkel); Frederik Poulsentől *Die Dipylongräber und die Dipylonvasen* (tanulságos); Gruppetől *Griechische Mythologie und Religionsgeschichte* (hangyaszorgalommal készült, de nem egységes); Nilssontól *Griechische Feste von religiöser Bedeutung mit Ausschluss der attischen* (rövid, megbízható). — Hasonló összefoglaló ismertetést nyújt Finály Gábor *A romai Forum topographiájának újabb irodalmáról*. Ismerteti Boni *Foro Romano*ját (lelkes, de mérész); G. Pinzától *Il comizio Romano nella età repubblicana ed i suoi monumenti* (eredményei nem fogadhatók el); St. Clair Baddeley és E. Burton-Brown egyező című munkáit, *Recent discoveries in the Forum*; Ch. Huelsen két művét *Il foro Romano* és *Die Ausgrabungen auf dem F. R.* (nélkülözhetetlen). — E. G. Brownnek *A Literary History of Persia* című művét bírálója, Germanus Gyula, nem tartja úttörő, de mindamellert hasznos munkának. — Csermelyi Sándor szerint Otto Puchsteinnek *Die Jomische Säule als klassisches Bauglied orientalischer Herkunft* műve gazdag tanulságokban. — R. Reitzenstein *Hellenistische Wundererzählungen* című műve bírálója, Révay József szerint hecses, értékes munka. — Nyilasi Lajos két Philologiai program-értekezést bírál: *Révai Miklós és rajzközlője* Pálos Edétől, és *Szemere Pál mint költő és nyelvész* Pécsi Ottmártól. — A *Vegyesek között h.* (Heinrich Gusztáv) megczáfolja azt a Laube egyik leveléből kiolvasható hírt, hogy Heine járt Pesten. — Bayer József *Magyar drámai irodalom osztrák megvilágításban* cím alatt rámutat R. F. Arnold *Das moderne Drama*-jának megbízhatatlan ítéleteire. — l. (Láng Nándor) egy pár rövid archaeologiai hírt közöl: *Olasz archaeologiai intézet Athénben, Új papyrus-gyűjtemény, Polykrates atyjának szobra, Új Archimedes-kéz-*

irat, *Spartai ásatások, A Parthenon-friz magyarázatához, Antik pázsorsíp.* — Kardos Albert Kanyaró Ferenczcel szemben azt bizonyítja, hogy a Batthyány-codex nem unitárius graduál. — Récsey Viktor a tirynsi régi királyi várról közöl újabb hírt. — A beküldött könyvek között Lederer Béla *Őszegyűjtött munkáiról* és a *Klasszikus Regénytár* VII. sorozatáról olvasható pár sor. — Az 1906/07. évi Philológiai programm-értekezések repertoriuma és a külföldi könyvészet teszi teljessé a füzetet.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE október havi számát Szántó Menyhért: *Balesetügyi, iparegészségügyi és munkásjóléti kiállítás Budapesten* című cikke nyitja meg. Az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való kötelező biztosítását az 1907: XIX. t.-cz. rendeli el. A munkásvédelem szempontjából azonban sokkal fontosabb a balesetek lehető megelőzése, mint a baleset érte munkás, vagy családjának anyagi kárpótlása. Ezen általános fel fogás teljesen érvényesült a törvényben is. A törvény ugyanis előírja, hogy a balesetbiztosításba bevont egyes üzemekben mindazok az intézkedések megtéssenek, melyek az alkalmazottak életének és egészségének megóvására és a balesetek lehető elhárítására szükségesek. Az esetben ha valamely munkaadó az előirt rendszabályokat vagy óvókészülékeket nem alkalmazza, annak üzemét az országos balesetbiztosító pénztár a veszélyességi táblázat magasabb osztályába sorolhatja, esetleg a megfelelő díjtételnek kétszeresével róhatja meg. Az a nagy gazdasági érdek, mely az ipari vállalatokat a törvényből kifolyólag érinti, továbbá az a humánus szempont, mely e kérdéshez fűződik, számos ipari, gazdasági és egyéb közhasznú egyesületünket arra indította, hogy még a folyó évben egy kiállításon mutassa be a modern munkásvédelem egész körét. A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége f. é. február hó 24-én értekezletet tartott e tárgyban, s az értekezlet, melyen 42 egyesület képviseltette magát, elhatározta, hogy a folyó év őszén a balesetelhárító technika, az iparegészségügy és a munkásjóléti intézmények köreire kiterjedő tárgyakból nemzetközi kiállítást rendez Budapesten. A külföld érdeklődésének felkeltése végett a kiállítás végrehajtó közegei külön bizottságokat szerveztek Ausztriában, Németországban, Francia- és Svédországban az illető ország legjelesebb szakembereinek bevonásával. E bizottságok nagy tevékenységet fejtettek ki a kiállítás érdekében és különösen a német és az osztrák bizottság igen szép eredményeket ért el. A külföldiek csoportjában a német osztály volt a legnagyobb. Ez osztály kiállításában résztvett a birodalmi biztosító hivatal, a munkásbiztosításra, a balesetstatisztikára és a balesetek elhárítására vonatkozó grafikai táblázataival, óvórendszabályainak gyűjteményes kiállításával és egyéb irodalmi munkákkal. Feltűnt az osztályban a charlottenburgi múzeum 600 drb-ból álló fényképgyűjteménye, mely az egyes iparágakban használatos védőkészülékeket iparágak szerint csoporto-

sítva és rövid magyarázó útmutatásokkal ellátva tünteti fel. E gyűjteményt kiállító a Társadalmi Múzeumnak ajándékozta s az, a kiállítás bezárása után ott fog állandó elhelyezést találni. Résztvettek továbbá még a nagyobb betegsegélyező pénztárak, több országos biztosító intézet, a németországi balesetbiztosító szövetkezetek óvórendszabályaik gyűjteményeivel, fényképekkel, statisztikai tabellákkal. Ezenkívül még mintegy 50 németországi gyáros állított ki munkásjóléti, biztonsági és egyéb védőkészülékeket és gyártmányokat. Az osztrák csoportban a legelső és legnagyobb helyet a bécsi iparegészségügyi múzeum foglalja el. A múzeum az egyes iparágakban használatos védőkészülékeknek több száz darab modellből álló gyűjteményét, valamint az osztrák ipartelegeken lévő számos munkásjóléti berendezés, úgymint: munkáslakházak, fürdők, kórházak stb. képét állította ki. Ezenkívül, még két munkásjóléti intézet és mintegy 30 gyáros vett részt a kiállításon. Svédországot a stockholmi munkásjóléti egyesület és három gyáros képviselte. Az olasz osztályban az olasz kormány, különféle egyesületek és két magánkiállító vett részt rajzokkal, grafikonokkal és táblázatokkal. Hasonló terjedelmű a francia kiállítás négy egyesület és két magánkiállító részvételével. Hollandiából és az északamerikai Egyesült-Államokból egy-egy kiállító vett csak részt. A kiállítás legnagyobb részét a magyar osztály foglalja el. Számos állami és közintézet úgymint a földművelésügyi ministerium, az államvasutak igazgatósága, a Közlekedési Múzeum, a Társadalmi Múzeum, a Budapesti Önkéntes Mentőegyesület és Budapest székesfőváros hatósága rajzban, modellben, táblázatokban és nyomtatványokban mutatják be a kezelésük alatt álló intézetek és üzemek védelmi és biztonsági készülékeit, valamint jóléti berendezéseiket. Ezenkívül még mintegy 70 vállalat vett részt a kiállítás magyar osztályán. — Ezután Ferenczi Imre, *A munkáskamarák megteremtéséről* értekezik. A tömeges kivándorlás és a folytonos bérmozgalmak állandóan sorvasztják közgazdaságunkat, elérkezett tehát a legfőbb ideje, hogy munkásainknak régóta hangoztatott és kitartó szívóssággal napirenden tartott kívánságaival immár komolyan foglalkozzunk. A munkásosztálynak a gyakorlati megvalósításra rég megérett kívánságai között talán nincsen jogosultabb és a közérdeket is annyi biztonsággal szolgáló óhajlás, mint a munkáskamaráknak, azaz olyan testületeknek a követelése, melyek a többi hivatási rendek (kereskedők és iparosok, ügyvédek, közjegyzők stb.) kamaráinak mintájára, a munkásosztály érdekeinek törvényes képviselőit lennének hivatva. A munkásosztálynak mai napig sincsen még olyan pártfelekezeten kívül álló hivatalos szerve sem, a mely, pl. nagyszámú ügyes-bajos dolgaiban ingyenes tanácssal kezére járhatna és a melyet viszont a közigazgatás a nagyszámú munkásügyekben szakértő véleményéért megkereshetne. A hazánkban ma létező munkásegyletek, önképzőkörök stb. ezekre a feladatokra nem kielégítőek. Közjogilag elismert

és megnevezett szakmaközi érdekképviselőre, munkáskamarákra van nálunk is szükség, melyekhez egyforma bizalommal fordulhatna tanácsért a munkás, szakvéleményért a hatóság. Szerzőnk ezután az egyes külföldi államok munkáskamaráinak szervezetét és működését ismerteti. Angliában nincsenek államilag támogatott munkáskamarák, helyettük a hatalmas és gazdag szakszervezetek (trade-unions) képviselik a munkások osztályérdekeit a közhatalommal szemben. E különböző szakmabeli trade-uniók minden nagyobb községben egy szakszervezeti bizottságot (trade-council) alkotnak, melyek a munkásságot egyetemlegesen érintő közügyekben eljárnak, véleményt adnak stb. A trade-uniók e bizottságai a munkásosztálynak épp annyira az egész nemzetől elismert képviselői, mint a formailag szintén csak bejegyzett magántársaságok jellegével bíró angol kereskedelmi és iparkamarák. Nem állami szervezetek az olasz munkáskamarák (camere del lavoro), hanem szintén a munkásszervezetek helyi kartelljei, a melyeket azonban az egyes községek anyagilag támogatnak. Az angol és olasz érdekképviselői rendszerrel szemben némely állam szükségesnek látta, hogy maga szervezze és ellenőrizze a munkásosztály érdekképviselőit is. Belgium, az 1887 augusztus 16-án kelt törvényével létesítette a munkakamarák (conseils de l'industrie et du travail) intézményét. A belga rendszer szolgált jórészt mintául az 1897 május 2-iki törvénnyel Hollandiában létesített Kammers van Arbeid számára is. A belga törvény értelmében a munkakamaráknak hármass feladata van: képviselik az iparnak és a munkának érdekeit, kiegyenlítik az ipari viszályokat és szakértői véleményeket adnak. A hollandi kamaráknak ezeken felül még a munkaviszonyokból eredő jogviták elintézése is feladatuk körébe tartozik. Szervezetüket tekintve úgy a hollandi mint a belga kamarák paritásos alapon nyugszanak, a menyiben tagjaik egyenlő számban, munkásokból és munkaadókból állanak. Működésük azonban éppen nem mondható eredményesnek. Az ilyen mesterségesen összehasonított szervezetek iránt ugyanis sem az egyik, sem a másik fél nem lelkesedik, mert nem látja benne a maga érdekeinek valódi képviselőjét. A hollandi és a belga kísérletekből világosan kiderült, hogy a paritásos ú. n. munkakamarák nem elégíthetik a munkásosztálynak érdekképviselői szervek iránt felhangzó igényeit. De egyenesen szerencsétlennek minősíthető az a nálunk is régóta aísrló gondolat, hogy munkáskamarák létesítése helyett a fennálló kereskedelmi és iparkamarák munkásosztálylyal egészítesenek ki. A bizalmatlanság, mely a tőke és a munka között tényleg fennáll, a kamara három osztályának együttműködését jóformán lehetlenné teszi. Az érdekellentétek már az elnökség és a kamarai tisztviselők megválasztásánál kifejezésre jutnának. Különösen azonban attól kellene tartani, hogy mindegyik szűkebb érdekesoport, de különösen a munkások — a maguk szempontjából teljesen jogosan — a saját érdekeik megvédését a saját ügyeik tárgyalását, a maguk sérelmei-

nek orvoslását állítaná előtérbe, míg a többi osztályok közömbösen, ha nem ellenségesen foglalnának e prepotentia ellen állást. Mindezekből világosan kiténik, hogy oly közjogilag megszervezett tiszta munkáskamarákra van nálunk szükség, melyek szervezetét és működését a törvény szabályozza, az állam ellenőrzi és mint ilyenek alkotmányos szervként illeszkednek belé a hazánkban már fennálló hatóságok és közjogi testületek körébe. Semmi sem olyan veszedelmes a békés társadalmi fejlődésre, hazánk társadalmi és gazdasági megerősödésére nézve, mint a mai helyzet, midőn a munkások milliói az alkotmány sánczain kívül állanak, s így kénytelen-kelletlen csak a mai társadalmi és állami rend ellen irányuló szervezetekben tömörülhetnek a végből, hogy érdekeik védelmében kiméletlen osztályharczot folytatssanak a nemzet történelmi osztályai, de különösen a leginkább exponált ipari munkaadók ellen. Ha ellenben a munkásosztály a nemzetnek politikailag és gazdaságilag egyenjogú tényezőjeként fog elismertetni és a választójog mellett saját autonóm munkáskamarái útján s részt vehet majd a nemzetösszesség közös nagy gazdasági és társadalmi kérdésének gyakorlati megoldásában: akkor kétségkívül le fogja vetni a fennálló alkotmányt támadó irányzatát, gazdasági téren pedig az eddiginél békésebb törekvéseket fog követni. — E d v i I l l é s L á s z l ó folytatja és befejezi *A magyar városok gazdasága* című czikkét. A tizenhat legnagyobb magyar város évi szükségleteinek összege 35 és fél millió korona. Ez összegből 20%-ot, azaz hét millió koronát a szorosan vett közigazgatási és rendészeti költségekre fordítanak. A közigazgatási terhek nagy összege onnan származik, mert igen sok átruházott állami teendőt kénytelenek a városok végezni, a nélkül, hogy ezért megfelelő kárpótlást nyernének. Régi törekvésük a városoknak, hogy ezekért a funtiókért segítséget eszközöljenek ki maguknak, de igyekezetük mindeddig meddő maradt. Adósságaik törlesztésére összes jövedelmeiknek ugyancsak 20%-át fordítják a városok. Rendkívül nagy teher ez a városoknak, s nagyon is szükséges volna már ez adósságokat az állam segítségével konvertálni. Jövedelmeik harmadik 20%-át a birtokok kezelése, gazdaságok fenntartása czimén előálló szükségletek és az állami fogyasztási adók bére, valamint az ezek kezelésére fordított költség köti le. A kövezés, csatornázás, köztisztaság és közvilágítás jövedelmeik 10%-ába kerül évenként a városoknak. További 10%-ot az iskolázás, nevelés költségei emésztenek meg. Különösen a népoktatás kerül sokba a városoknak, bár az állam is, főleg a külterületeken, igen sok népiskolát tart és állít fel évente. A szegény és árvaügyi kiadások nem nehezdednek a maguk egészében a városok háztartására. A legtöbb helyen különböző alapok vannak e célra, melyeknek jövedelmeit a közpénztár csak pótolja, kiegészíti. Az elsorolt főbb kiadásokon kívül, azonban még számos egyéb terhei is vannak városainknak. Így jelentékeny összegekkel járulnak évente tisztviselőik nyugdíjalapjai-

nak dotálásához, valamint nagyobb kiadási tételt képeznek még a kegyüri kiadások, a színházak fentartására fordított összegek, továbbá több helyen még az állandó árvízvédelem és vízszabályozás költségei is. — Végül Jónás János: *Az ipari munkásság kereskedelmi politikája* című cikke következik. A nagyipar munkásai, s a kisiparban működő segédek két, egymással ellentétes irányban vannak érdekelve a kereskedelmi politika alakulásában. Míg a mezőgazdaság és a kisipar munkásai még mai nap is nagyrészt terményekben és élelmiszerben kapják bérüket, addig a nagyipar munkásai mindenütt pénzben kapják meg részüket a nemzeti jövedelemből, s így a többi munkásokkal valamint a tisztviselőkkel, s a kamatjövedelem vagy járadékból élőkkel együtt kiváltképp ők alkotják a fogyasztók ama nagy tömegének legjelentékenyebb részét, melyet minden vám, különösen pedig az elsőrendű élelmiszerre vetett vám első sorban érint és terhel. A kétféle érdekeltség emez ellentétes állásfoglalásában a kereskedelmi politika főproblémájával szemben úgy a vezéreknél, mint a tömegeknél ismételten mutatkozik. Úgy Angliában mint Németországban a XIX. század közepe táján lefolyt nagy vámpolitikai harcokban a munkásosztály a védővámok mellett foglalt állást, akként okoskodván, hogy a szabadkereskedelem mellett minden árnak, így tehát a munkának az ár is lejjebb fog szállni. Idővel azonban a munkások sem zárkózhattak el annak beismerésétől, hogy a szabadkereskedelmi rendszer főleg Angliában óriási lendületet adott az iparnak és a kereskedelemnek és, hogy e fellendülés igen nagy mértékben javította a munkások helyzetét is. A fordulat, a munkásosztály határozott állásfoglalása a szabadkereskedelem elvei mellett, Angliában csakugyan már korán bekövetkezik. Németországban nem ment ilyen simán a dolog. Míg Angliában a szabadkereskedelemnek, Franciaországban és Amerikában a védelemnek elve a XIX. század egész második felében és mind a mai napig zavartalanul dominál az elfogadott, a hivatalos kereskedelmi politikában: Németország felváltva majd az egyik, majd a másik irányt követi, s így a hivatalos kereskedelmi politika fordulatai természetesen nem maradhattak hatás nélkül a munkásosztály magatartására sem. A német munkások pártszervezkedése a negyvenes években indul meg. Ekkoriban a munkásosztály inkább a védelem, mint a szabad kereskedelem mellett nyilatkozik. Az ötvenes, hatvanas, sőt még a hetvenes években is a német birodalom kereskedelmi politikája általában a szabadság irányában mozgott. E három évtizedben gyökeredzett meg a munkás, s a hozzá közel álló körökben az a meggyőződés, hogy a szabadkereskedelem szükségkép beletartozik a munkásosztály programjába. A fordulat itt a hetvenes évek végén következik be. 1879-ben ugyanis Bismarck szakítva a húsz éves multtal, új irányba terelte a birodalom kereskedelmi politikáját, mely védelmi politikát

nem az egyes iparcikkekre vetett kisebb vagy nagyobb vám, hanem az agrár érdek határozott felülkerekedése, a gabonavám jellemezte. A gabonavámok ellen kifejtett elkeseredett harcban az egész német socialdemokrata párt egységesen küzdött, de az iparvédelem és kereskedelmi politika szempontjából, már két irányt látunk képviselve a pártban. Az egyik a szabadkereskedelem híve, de azért nem zárkózik el az ipar bizonyos ágainak megvédése elől ott, hol a védelmet a munkásosztály kézenfekvő érdeke kívánja. A másik irány már nagyobb barátja a vámvédelemnek és azt vallja, hogy a kellően alkalmazott védelemből siker esetén a munkások is kivesszük a maguk teljes részét. Világosan nyilvánult e két irány eltérése egymástól a német socialdemokrata pártnak 1898 október havában Stuttgartban tartott pártgyűlésén, hol azonban a szabadkereskedelem hívei győztek. A stuttgarti gyűlés határozata mind a mai napig leghívebben fejezi ki a német socialdemokratáknak, mint pártnak kereskedelempolitikai programját. Az angol és német munkáspártok mai álláspontja tehát a kereskedelmi politika kérdésében lényegben megegyezik. Elvben szabadkereskedő mindkettő, feltétlenül perhorreskálja a védelmet mind a kettő. Eltérések csak a program formulázásában és az aktuális politikával szemben való magatartásban mutatkoznak. Ez eltérések azonban a tényleges viszonyokban lelik magyarázatukat. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában (— v i t s) *Középeurópai vám-szövetség* czímen A. v. d. Lippe Generalmajor a. D.: Ein mittel-europäisches Zollbund; *Kartellek* czímen pedig dr. Willi Morgenroth: Die Exportpolitik der Kartelle című könyveket ismerteti. A *kötelező betegségyékezés első három éve (1903—1905)* *Luxemburgban* czímen Moldoványi István érdekesen ismerteti a luxemburgi betegségyékezés eredményeit, az ottani államministerium hivatalos kimutatása alapján. — Ezután ismét (— v i t s) *A jegybankkérdés* czímen dr. Erich Born: Die finanzielle Heranziehung der Zentralbanken durch den Staat in Europa; *A kézműipar* czímen, Prof. Dr. H. Scherrer: Das Handwerk sonst und jetzt című könyveket *Munkás szakszervezetek* czímen pedig, Das neue Knebelgesetz gegen die Gewerkschaften című, s a németországi socialdemokrata párt által kiadott munka alapján, a német kormány által a „bejegyzett szakegyesületekről“ — szóló, a birodalmi tanács elé terjesztett törvényjavaslatot, és az annak parlamenti tárgyalása alatt elhangzott felszólalásokat — ismerteti. — Ugyancsak (— v i t s) foglalkozik *Kereskedelmi főiskolák* czímen, Pr. Dr. Max. Apt: Zur Handelshochschulbewegung in Deutschland című munkával. m. z s. Galántai Nagy Sándor: *Magyar Compass*-át méltatja, végül a Magyar Közgazdasági társaság értesíti tagjait új helyiségeinek megnyitásáról és október havi ülésének idejéről.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály második ülése.

1908 február 3-án.

GOLDZIEHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Pasteiner Gyula r. tt. — Badics Ferencz, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Katona Lajos, Kégl Sándor, Lehr Albert, Melich János, Négyesy László, Némethy Géza l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert, b. Forster Gyula t. tt. — Csánki Dezső, Ortvy Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Angyal Dávid, Borovszky Samu, Nagy Gyula, Sebestyén Gyula l. t. — Jegyző: ifj. Szinyeyi József osztálytitkár.

15. ifj. SZINYEYI JÓZSEF r. t.: „Pesthy Gábor származása“.

16. FERENCZI ZOLTÁN l. t.: „Dante Vita Nuova“-ja.

17. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BEÖTHY ZSOLT r. és FERENCZI ZOLTÁN l. tagokat kéri föl.

HATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Rendkívüli összes ülés.

1908 február 3-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: b. Forster Gyula t. t. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Földes Béla, Fröhlich Izidor Goldziher Ignác, Hosszay Lajos, Kautz Gyula, König Gyula, Krenne, József, Lengyel Béla, Nagy Ferencz, Ortvy Tivadar, Pasteiner Gyula a Pauer Imre, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Wlassics Gyula r. tt. — Angyal Dávid, Badics Ferencz, Balogh Jenő, Bernát István, Borovszky Samu, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Katona Lajos, Kégl Sándor, Kövesligethy Radó, Lehr Albert, Magyar Gyéza, Melich János, Nagy Gyula, Négyesy László, Némethy Géza, Onodi Adolf, Óváry Lipót, Reiner János, Sebestyén Gyula, Téglás Gábor l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

18. Főtitkár előterjeszti az 1908. évre szóló költségvetést, az Elnökök és Titkárok értekezlete által, az előirányzat realitása érdekében javaslatba hozott összesen 8000 korona levonásával, mely összeg az osztályok és bizottságokra arányosan lesz kivetendő, a külön rendeltetésű országos dotatiók érintetlen hagyásával. — Az összes ülés a költségvetést elfogadja. (Lásd alább 143. l.)

19. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére WLASSICS GYULA r. és HEGEDÜS ISTVÁN l. tagokat kéri föl.

HETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály m á s o d i k ülése.

1908 február 10-én.

B. NYÁRY JENŐ t. tag helyettes elnökle alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, b. Forster Gyula, Plósz Sándor t. t. — Ballagi Aladár, Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Földes Béla, Kautz Gyula, Ortway Tivadar, Wlassics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Alexander Bernát, Angyal Dávid, Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Csontos János, Ferdinándy Géza, Fináczy Ernő, Kollányi Ferencz, Kunz Jenő, Kuzsinszky Bálint, Magyary Géza, Medveczky Frigyes, Szendrei János, Tagányi Károly, Téglás Gábor l. tt. — *Más osztályokból*: Beöthy Zsolt, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heinrich Gusztáv r. tt. — Katona Lajos l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

19. CONCHA GYÖZŐ r. t. bemutatja „B. Eötvös József és a külföldi kritika“ című dolgozatát.

20. A helyettes osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ORTVAY TIVADAR r. és BALOGH JENŐ l. tagokat kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS ELSŐ ÜLÉSE.

1908 február 13-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiái elnök úr elnökle alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt, gróf Csáky Albin, gróf Dessewffy Aurél, báró Eötvös Loránd, báró Forster Gyula, Kautz Gyula, Pauer Imre, Plósz Sándor, Szily Kálmán, Wlassics Gyula ig. tagok, Fejérpataky Kálmán akad. ügyész. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

1. Főtítkár bemutatja az Akadémiának a M. Földhitelintézetől 1907 decz. 31-én lezárt számadásait és az 1908. évi költségvetést, melyet az „Elnökök és Titkárok“ értekezlete és a „Pénzügyi Bizottság“ letárgyalt és oly javaslattal terjeszt az Igazgató-Tanács elé, hogy az előirányzat realitása érdekében az osztályok és bizottságok normal-budgetjéből ez évben, kellő arányban, összesen 8000 korona levonassék. — Az Igazgató-Tanács a pénztár megvizsgálására gróf SZÉCHENYI BÉLA és báró EÖTVÖS LORÁND ig. tt., a gondnoki számadások megvizsgálására M Á S O D E L N Ö K urat, az ügyészi és széphalmi számadások megvizsgálására b. F O R S T E R G Y U L A ig. tag urakat kéri föl, a levonásokra vonatkozólag pedig elfogadja a főtítkár javaslatát, mely az osztályok és bizottságok f. évi költségvetését és az eszközölt levonásokat részletesen feltünteti. (l. alább 143. l.) Együttal megszavaztatik az akadémiái szolgáknak az 1907-ben is élvezett drágasági pótlék.

2. Főtítkár bemutatja az Építészeti Bizottság f. é. január 24-én tartott ülésének jegyzőkönyvét, mely a következő főtételeket tünteti föl:

rendes kiadások 1908-ban: 17,011.79 K
rendkívüli kiadások 1907-ről: 11,284.25 „
rendkívüli szükséglet 1908-ban: 13,345.54 „

összesen: 41,648.96 K.

E jelentés tudomásul szolgál, azonban oly világos határozattal, hogy a palota és bérház költségei a f. 1908. évre megállapított költségvetési tételt — k. 30,910. — meg nem haladhatják. Ily értelemben utasítatik az akadémiai gondnok, hogy e kereten belül csupán a leg-szükségesebb munkálatokat végeztesse.

3. Főtítkár bemutatja gróf SZÉCHENYI BÉLA t. és ig. tag úrnak következő levelét:

Nagytekintetű Tudományos Akadémia!

Halhatatlan atyám, gróf Széchenyi István, Pozsonyban, 1833 április 27-én kelt végrendeletének 18. pontja következőkép rendelkezik: „Canovától szobrászott Aspasiát, Daneckertől szobrászott Bas-reliefet, Agricolától festett Madonnát és Enderőtől festett görög leányt, mint nemkülönbén Fornarina mását, a Tudós-társaságnak oly feltétellel adományozom, hogy azokon soha túl ne adassék“.

Ezen intézkedését azonban toldalék-végrendeletében, kelt Budapesten, 1841 decz. 15. megváltoztatta: „Végakaratom 18. pontját megsemmisítem, minthogy körülményeim változtak“.

Engedje meg a tisztelt Tudományos Akadémia, hogy felejtetetlen atyám első végrendeleti intézkedését tegyem magamévá és hogy a három festményt azonnal, a két szobrászati tárgyat pedig halálom után ajánlhassam föl a Tudományos Akadémia Széchenyi-Múzeumának.

A nagytekintetű Tudományos Akadémia leghivebb szolgálja Budapest, 1908 január 12.

GRÓF SZÉCHENYI BÉLA.

Az Igazgató-Tanács nagyérdemű kitünő tagja Akadémiánk iránt már számtalanszor tanúsított nagylelkű áldozatkészségének ez újabb bizonyítékát lelkes örömmel fogadja és megbízza elnökét, hogy a nemes adományozónak az Akadémia legmelegebb köszönetét kifejezze.

4. A gróf KÁROLYI ISTVÁN ig. tag elhunytával megüresedett igazgatósági helyre egyhangúlag gróf APPONYI ALBERT t. t. választatik meg.

5. Az akadémiai ügyész jelenti,

a) hogy a néhai JOKAI MÓR által alkotott 2000 K alapítvány tőkéjét és három évi kamatját a boldogult alapító özvegye befizette. A hátralékban volt negyedik évi kamatösszeget az özvegy az elévülés címén töröltetni kívánja, mit az ügyész a maga részéről is javasol;

b) hogy a néhai gróf KLOBUSITZKY JÁNOS-féle 1000 koronás alapítvány szintén befizettetett és a telekkönyvileg biztosított alapítvány zálogjogának törlését engedélyező nyilatkozat kiadatott;

c) hogy a ROMÁN-féle hagyatékhöz tartozó Szernyemoesár-rész bérlete lejárván, az ingatlan további bérlete nyilvános árverés útján fog kiadni. Ezzel kapcsolatosan bemutatja az ügyész ezen ingatlan megbecsültetéséről szóló értesítést;

d) hogy a KRALOVANSZKY-alapítványt képező 20,000 és 40,000 K befizetése rövid idő alatt remélhető, a mennyiben az alapítvány befizetésére kötelezett örökösök a kifizetés eszközölhetése végett, bankkölcsönt szándékoznak igénybe venni;

e) hogy az Akadémia tulajdonát képező ingatlanokat a kincstári illeték egyenértékének további tíz évre leendő előírása végett most bejelentette;

f) hogy az Igazgató-Tanács határozata értelmében a Földhitelintézetnél őrzött akadémiai okmányok és egyéb irományok közül a túlhaladottakat és már csak történelmi érdekűeket kiválogatta és az Akadémia irattárába fogja elhelyezni.

Az ügyész összes bejelentései helyeslő tudomásul szolgálnak.

6. Főtitkár jelenti, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 1907 decz. 2-án 122,738. sz. a. kelt átiratával megküldte a M. T. Akadémiának az Amizoni Károly hagyatékából felállítandó nőnevelő-intézet szervezeti és tantervi szabályzatát, az Alapító-levelé 6. pontja értelmében esetleg fenforgó észrevételek megtétele végett. Az elnökség az átirat kapcsán vett szabályzatot a II. osztálynak adta ki szaksterüli jelentéstétel végett, és az osztály Alexander Bernát, Fináczy Ernő és Pauer Imre tagokból álló bizottságot küldött ki, melynek terjedelmes jelentését az osztály f. é. február 10-én tartott ülésében egész terjedelmében elfogadta és most megerősítés végett az Igazgató-Tanács elé terjeszti.

A bizottság, illetőleg a II. osztály lényegesebb megjegyzései a következők: 1. A szabályzat túlságosan részletes és nem elég áttekinthető, miért is rövidítendő és egyszerűsítendő, egyúttal a könnyebb kezelhetőség czéljából több szakaszra osztandó volna. — 2. Minthogy az intézet bizonyítványai nem bírnak semminemű minősítő erővel, az évvégi formális vizsgálatok nem szükségesek. — 3. Nem helyeselhető az intézetnek alárendelése a fővárosi tanfelügyelő alá, annál kevésbbé, mert az Alapító-levelé 7. §-a csak az intézet igazgató-tanácsára és folyó ügyekben ennek elnökére bizza a felügyeletet. A tanfelügyelőségtől független felügyelő közeg ellen azonban nem tehető kifogás. — 4. Az Alapító-levelé intentióival és intézkedéseivel ellenkezik és az Akadémia szabad rendelkezési jogával éles ellentétben áll a szervezeti szabályzat azon javaslata, hogy a M. T. Akadémia Igazgató-Tanácsa által az intézet igazgató-tanácsába kinevezendő három tag csakis a tisztviselők, kereskedők és iparosok sorából veendő. — 5. Minthogy a miniszter úr a tantervet magát egy szűkebb körű szaktanácskozás elé szándékozik terjeszteni, azért az osztály ezúttal csupán két megjegyzésre szorítkozik, hogy t. i. sok az egyes osztályokban az egyórás tantárgy, a mi eredménnyel nem járhat, és hogy a neveléstani tárgyak köre túlságosan elvontan van fogalmazva.

Az osztály jelentését az Igazgató-Tanács elfogadja és megfelelő törlésterjesztést határoz el, egyúttal a tervezett intézet igazgató-tanácsába Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv és Pauer Imre ig. tagokat küldi ki.

7. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gróf DESSEWFFY AURÉL és PLOSZ SÁNDOR ig. tagokat kéri föl.

NYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1908 február 17-én.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Fröhlich Izidor, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Lóczy Lajos, Rados Gusztáv, Szily Kálmán r. tt. — Bodola Lajos, Bugárszky István, Daday Jenő, Jendrassik Ernő, Kalecsinszky Sándor, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Mágócsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Ónodi Adolf, Tangl Ferencz, Tötössy Béla, Zimányi Károly l. tt. — Más osztályokból: Berzeviczy Albert, t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar, r. tt. — Borovszky Samu l. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

21. RADOS GUSZTÁV r. t.: „Adalékok az egységgyökök elméletéhez“ cz. székfoglaló értekezése.

22. ÓNODI ADOLF l. t.: „A gége idegeinek táblái“.

23. TANGY FERENCZ I. t.: a) „A tyúktojás héjának változása keltés közben”. — b) „A caseinok összetételéről.”

24. KALECSINSZKY SÁNDOR I. t.: „A margitszigeti artézi kút vizének hőmérsékleti viszonyairól.”

25. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére RADOS GUSZTÁV r. és KALECSINSZKY SÁNDOR I. tagokat kéri föl.

KILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Második ö s s z e s ü l é s.

1908 február 24-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Ballagi Aladár, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Illosvay Lajos, Kautz Gyula, Klein Gyula, Koch Antal, König Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Lóczy Lajos, Ortvy Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, ifj. Szinyei József, r. tt. — Alexander Bernát, Angyal Dávid, Asbóth János, Balogh Jenő, Bernát István, Bodola Lajos, Borovszky Samu, Ferdinándy Géza, Ferenczi Zoltán, Gaal Jenő, Gombocz Zoltán, Hegedüs István, Kollányi Ferencz, Kövesligethy Radó, Kunz Jenő, Kuzsinszky Bálint, Magyar Géza, Méhely Lajos, Négyesy László. Némethy Géza, Ónodi Adolf, Reiner János, id. Szinyei József, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv I. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

26. LÓCZY LAJOS r. t. fölolvassa emlékbeszédét Reclus Elisée k. t. fölött. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

27. FERENCZI ZOLTÁN I. t. fölolvassa jelentését az 1907. évi Vojnics-jutalomról. A háromtagú bíráló bizottság többsége (Ferenczi Zoltán és Négyesy László I. tagok) Molnár Ferencznek „Az ördög” cz. vigjátékát ajánlja a jutalomra, a harmadik bíráló (Heinrich Gusztáv r. t.) Lengyel Menyhértnek „Hálás utókor” cz. színművét tartja megjutalmazandónak, de nem jelentett be különvéleményt. — Az összes ülés hosszabb vita után, melyben a bírálókön kívül BALLAGI ALADÁR, BEÖTHY ZSOLT, KÖNIG GYULA r. tt. és NÉMETHY GÉZA I. t. vettek részt, egyhangúlag elvetette a többségi javaslatot és újabb tárgyalásra az osztályhoz visszautasította az ügyet.

28. Elnök úr jelenti, hogy Than Károly akadémiai másodelnök úr megrongált egészségének helyreállítása végett külföldre utazott, honnan oly kéressel fordul az Akadémiához, hogy másodelnöki teendői alól gyöngélkedése idejére fölmentessék. — Az összes ülés mély részvétellel értesül a mélyen tisztelt másodelnök úr betegségéről, készséggel fölmenti őt tisztével járó teendői alól és azon ószinte óhajának ad kifejezést, hogy a kitűnő tudóst és kartárust minél előbb a legjobb egészségben üdvözölhesse az Akadémiában.

29. Főtitkár jelenti, hogy a M. Tud. Akadémia könyvkiadásában 1908 január 1-étől február 24-éig megjelentek: 1. Akadémiai Értesítő. (1908: 1., 2. sz.) 217. és 218. füz. — 2. M. Tudom. Akad. Almanach 1908-ra. — 3. Irodalomtörténeti Közlemények. XVII. évf. 4. XVIII. évf. 1. — 4. Nyelvtudományi Közlemények XXXVII: 4. — 5. Athenaeum. XVII. 1. sz. — 6. Archaeologiai Értesítő. XXVII. k. 5. sz. — 7. Czimlap a történettud. értekezések XXI. kötetéhez. — 8. Asbóth Oszkár r. t.: Szláv jövevényszavaink. I. Bevezetés és különböző rétegek kérdése. (Nyelvtudom. Értekezések. XX.: 3. sz.) — 9. Dr. Entz Géza: A Tintinnidák szervezete. (Math. és term.-tud. köz-

lem. XXIX.: 4. sz.) — 10. Karácsonyi János r. t.: Hogyan lett Szent István koronája a magyar szent korona felső részévé? (Történettud. Értekez. XXI.: 6. sz.) — 11. Lóczy Lajos r. t.: Emlékbeszéd Reclus Elisée fölött. (Emlékbeszédek. XIII.: 9. sz.) — 12. Ortvay Tivadar r. t.: Emlékbeszéd Wosinszky Mór l. t. fölött. (Emlékbeszédek. XIII.: 8. sz.) — 13. Révai Joann. Nicol.: Elaboratio Grammatica Hungarica. Volumen III. — 14. Vécsey Tamás r. t.: Emlékbeszéd Hoffmann Pál r. t. fölött. (Emlékbeszédek. XIII.: 7. sz.) — Tudomásul van.

30. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére LOCZY LAJOS r. és FERENCZI ZOLTÁN l. tagokat kéri föl.

Kisebb közlések.

— Magyar Történeti Szinműtár Kóczán Ferencz alapítványából. Eddig megjelentek:

- I. *Szász Károly*, Attila halála, tragédia 5 felvonásban.
- II. *Szász Károly*, István vezér, dráma 5 felvonásban.
- III. *Gabányi Árpád*, Pogány magyarok, szinmű 4 felvonásban.
- IV. *Váradi Antal*, Charitas, szomorújáték 3 felvonásban.
- V. *Endrei Zalán*, Ilona királyné, dráma 3 felvonásban.
- VI. *Somló Sándor*, IV. István, tragédia 5 felvonásban.
- VII. *Várali Antal*, Szent Margit asszony, szomorújáték 3 felv.
- VIII. *Földes Imre*, A király arája, verses vigjáték 3 felv.
- IX. *Földes Imre*, A királyné, tragédia 3 felv.
- X. *Földes Imre*, Daczos lelkek, verses vigjáték 3 felv.

Egy-egy kötet ára 2 korona. Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalában.

Mínthogy az alapítványi szabályzat értelmében a kamatjövédlem e szinművek kiadására fordítandó, az Akadémia a pályázatot az 1908—1909. évekre felfüggeszti és ennél fogva e két év folyamán pályakérdést a Kóczán-alapból nem hirdet.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
PÉNZTÁRI SZÁMADÁSA 1907-RŐL
ÉS KÖLTSÉGVETÉSE 1908-RA.

Folyósz.	A c t i v u m	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Értékpapírok :				
	a) Magyar földhitelintézeti záloglevelek 1.636,200 frt 4 ^o / _o -os papírért. szabályozási és talajjavítási al pari és kamatok 1907. deczemb. 31-ig kor. 3.305,124 249,800 kor. 4 ^o / _o kor. ért. záloglevél al pari és kamatok 1907. deczember 31-ig " 254,796 6000 kor. 3 ¹ / ₂ ^o / _o kor. ért. záloglevél al pari és kamatok 1907. decz. 31-ig " 6077-50	3565997	50		
	b) 69,700 kor. 4 ^o / _o magy. koronajár. kötv. al pari és kamatok 1907. decz. 31-ig	69932	33		
	c) Kisbirt. orsz. földhitelint. alap. okmány	10000			
	d) Kisbirtok. orsz. földhitelintézeti 4 ¹ / ₂ ^o / _o záloglevelek 10000 kor. al pari és kamatok 1907. deczemb. 31-ig	10075			
	e) 6000 kor. egyesült bpesti fővárosi takarékp. 4 ¹ / ₂ ^o / _o záloglevél al pari és kamatok 1907. deczember 31-ig	6045			
	f) 4000 frt 4 ^o / _o magyar földtehermentesít. kötvény al pari és kam. 1907 decz. 31-ig	8053	33		
	g) 1 drb 200 kor. 1860. évi államsorsjegy 1908. május 1-én lejáró szelvény	200			
	h) 14 drb 100 frtos Tiszaszab. sorsjegy	2800			
	i) 1 drb Bécsvárosi sorsjegy	200			
	k) 2000 kor. magy. leszámít. és pénzvbank 4 ^o / _o záogl. al pari és kamat. 1907 dec. 31-ig	2013	34		
	l) 2 drb 200 frtos, 2 drb 100 frtos k. k. priv. Kaiser Ferdinand-Nordbahn 4 ^o / _o Anleihe és kamatok 1907 decz. 31-ig	1216		3676532	50
1a	Néhai Fabriczy S. emlék. tett alap. értékpap.				
	1. „A“ alapítvány	207400			
	2. „B“ alapítvány	50000		257400	
1b	Feridun bey-alapítvány értékpapirjai :				
	a) Feridun Kiamil Zade ösztöndíj-alap	157200			
	b) Feridun bey-alapítvány (Akadém. rész)	80000		237200	
2	Az Akadémia épületei, könyvtára, könyvkészlete és egyéb felszerelésének értéke			2000000	
2a	Néhai Zichy Antal hagyatéka, Wesselényi-utczei ház és telek értéke			40000	
3	Kívül fekvő alapítványok :				
	a) 6 ^o / _o -os alapítványok	23100			
	b) 5 ^o / _o -os alapítványok	43280			
	c) 4 ^o / _o -os alapítványok	61168			
	d) kamatnélküli alapítv.-ok kor. 5670-				
	aa) Kazinczy-alapítvány (széph. mauzoleum és kert)	20000			
	bb) Román-alapítvány (Szernye-mocsár, 46 katasztr. hold értéke)	9000			
	2 db Beregmunkácsi takarékp. részv. névértékben	400		9400-	
		35070		162618	
4	Hátralékos kamatok a fentebbi alapítv. után			1469	47
5	Követelések			115749	77
6	Előre kifizetett, 1908. évre eső illetmények			4919	85
7	Künnlevő előlegek			1595	
				6497484	59

mérlege 1907. december 31-én.

Folyósz.	P a s s i v u m	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Külön alapok az Akadémia kezelése alatt :				
	a) Székely kivándorlási-alap	49678	61		
	b) herceg Czartoryski alapítvány	3836	06		
	c) Reguly-alap	2993	57		
	d) Udvardy Cherna János jubiláris alapítványa	1101	20		
	e) Tisztviselők nyugdíj-alapja	28369	25		
	f) Kazinczy-alap készpénzben	450	19		
	g) Semsey-alapítvány	200000	—		
	h) Kovács Ferencz pályadíj-alapítvány	10279	66		
	i) néhai ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett ala- pítvány	60804	84		
	k) Goethe-alapítvány	4189	83		
	l) Erzsébet királyné emlékmű-alap	7616	24		
	m) Gr. Kuun Géza alapítványa	8539	99		
	n) Ordódy István Károly-alapítvány	3241	24		
	o) Feridun Kiamil Zade ösztöndíj-alap. értékpapirban . . . . . 157200.— készpénzben 146.04	157346	04		
	Feridun bey-alapítvány (Akad. rész)	80000	—	618446	72
2	Különféle tartozások			132368	56
3	Előre fizetett házbér, mely az 1908. évet illeti.			6539	16
4	Vagyonmérleg :				
	Vagyon 1906. december 31-én	5764133	16		
	Igazgatótanácsi határozattal leiratott a régi deficitek törlesztésére	104156	05		
	maradt	565977	11		
	1907. évi tiszta nyeresmény	80153	04	5740130	13
				6497484	59

Budapest, 1907. december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője :

Magyar földhitelintézet,

Trebitsch s. k.

Simon s. k.

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	a) Főbb tisztviselők fizetése	22400	08		
	b) Többi tisztviselők fizetése	26600	36		
	c) Szolgák fizetése és ruházata	11697	86		
	d) Nyugdíjak	4957	93		
	e) Segélyezés, nyugdíjjárulék és jutalmak	4091	40	69747	63
2	Almanach és Értesítő			9026	13
3	Az I. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztályi kiadások	6078	20		
	b) nyelvtudományi bizottság	8904	05		
	c) irodalomtörténeti bizottság	10611	80		
	d) classica-philologiai bizottság	7000	—		
	Valóságos kiadás 1907. évben	32594	05		
	Előirányzott összeg 1907. évre	34360	52	34360	52
	Marad az I. osztálynak 1908. évre	1766	47		
4	A II. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztályi kiadások	21000	89		
	b) történelmi bizottság	16270	96		
	c) archaeologiai bizottság	11593	64		
	d) nemzetgazdasági bizottság	6330	77		
	Valóságos kiadás 1907. évben	55196	26		
	Előirányzott összeg 1907. évre	80060	55	80060	55
	Marad a II. osztálynak 1908. évre	24864	29		
5	A III. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztály-kiadásokra	13920	74		
	b) természettudományi bizottság	7095	71		
	Valóságos kiadás 1907. évben	21016	45		
	Előirányzott összeg 1907. évre	35206	61	35206	61
	Marad a III. osztálynak 1908. évre	14190	16		
5a	Szótári bizottság részére :				
	Valóságos kiadás 1907. évben	6535	18		
	Előirányzott összeg 1907. évre	4082	78	4082	78
	Több kiadás	2452	40		
	Ennek fedezetére szolgál az I., II., III. oszt. jár.	2400	—		
	Fedezetlenül fennáll 1908. évre	52	40		
6	Könyvkiadó bizottság : az Akadémiai, Természettudományi és Orvosi könyvkiadó vállalatok segélye	9500	—	9500	—
	Átvitel	9500	—	241984	22

nyeremény-számlája 1907. december 31-én.

Folyósz.	B e v é t e l	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Bevételezett kamatok :				
	a) alapítványok kamatai	6566	72		
	b) különféle kamat	4666	89		
		11233	61		
2	Értékpapírok után	145083	09		
3	Házbér :				
	a) palota és bérház után . . . . . 80005.—				
	b) Wesselényi-utczai ház után . . . . . 740.—	80745	—		
4	Könyvek eladásából	25881	84	262943	54
5	Országos dotatio :				
	a) történelmi és irodalomtörténeti czé- lokra	30000	—		
	b) régészeti közleményekre	10000	—		
	c) természettudományi czélokra	10000	—		
	d) classica-philologiai czélokra	3000	—		
	e) könyvtára :				
	a) vásárlásokra . . . . . 10000.—				
	b) diplomatáriákra (Belügy- miniszterium befizetése) . . . . . 2000.—	12000	—		
	f) Szótári munkásságra	4000	—		
	g) Akadémia összcéljaira	30000	—	99000	—
6	Hagyományok és adományok			26000	—
6a	Új alapítványok			50600	—
7	Régészeti és embertani társulat járuléka			1050	—
8	Kazinczy-alapból	—	—	10863	87
9	Visszatérítés az osztályok részéről	—	—	28510	46
10	Különfélék			1829	50
11	Az Akadémia 1907. évi kiadásai az elő- irányzattal szemben	389160	46		
	Tényleges kiadások	394966	25		
	Tehát több kiadás			5805	79
		5805	79	5805	79
	Átvitel			486603	16

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
	Áthozat	9500	—	241984	22
	A Könyvkiadó-vállalatra befolyt a folyó évben	16156	79		
	Könyvkiadó-bizottság ez évi kiadása	25656	7		
	1907. évben több kiadás, mely fedezetlenül fennáll 1908. évre	27544	73		
		1887	94		
7	Széchenyi-múzeumra			4600	10
7a	Szinnyei Magyar Írók életrajzára			2400	—
8	Jutalmakra			23520	52
8a	Bolyai jutalomra			2000	—
9	Geophysikai vizsgálatokra			8000	—
10	Budapesti Szemle segélyezése			8000	—
11	A magyar irodalom ismertetése külföldön			6560	—
12	Könyvtára :				
	a) vásárlásokra	15882	59		
	Ebből Semsey Andor fedezett	2435	93		
	maradt	13446	66		
	b) diplomatáriákra	2000	—	15446	66
13	Az Akadémia épületeire			27968	01
14	Ügyvédi, irodai és vegyes kiadásokra			8413	37
15	Adó			31170	30
16	Kamatok, alapítványok és alapok után			8941	85
17	Előre nem látott kiadások			5961	22
18	Kazinczy levelezése kiadására stb. a Kazinczy-alapból			10863	87
19	Különféle leírások			570	—
20	Segély a Lederer-alapból			50	—
21	Tiszta eredmény, mely az akadémiai vagyont szaporítja			80153	04
				486603	16

nyeremény-számlája 1907. december 31-én.

Folyósz.	B e v é t e l	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
	Áthozat . . .			486603	16
				486603	16

Budapesten, 1907. december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar földhitelintézet.

Trebitch s. k.

Simon s. k.

Bevételezések állása 1907. december 31-en.

Költség- száma	Mérleg száma	Bevételek 1907. évben		Költség- vetés 1907. évre	
		korona	fl.	korona	fl.
<i>I. Rendes bevételek:</i>					
1		Alapítványok kamatai	1a	6566	72 6600 —
2		Követelések kamatai	1b	4666	89 6500 —
3		Értékpapírok kamataiból	2	145083	09 148000 —
4		Házbérekből: a) palota és bérház után . . . . . K. 80.005—	3a		
		b) Wesselényi-utczai ház után 740.—	3b	80745	— 79500 —
5		Könyvek eladásából	4	25881	84 20000 —
6		Országos dotatio a Belügyministerium adományával együtt	5	99000	— 99000 —
		<i>II. Rendkívüli és átfutó bevételek:</i>	361943 54 359600 —		
		Maradékok az osztályok mult évi kölségtetéséből	9	28510	46 28510 46
		Régészeti és embertani társulat járul.	7	1050	— 1050 —
			29560 46 29560 46		
		I. Rendes bevételek	361943 54 359600 —		
		II. Rendkívüli és átfutó bevételek . .	29560 46 29560 46		
		1907. évre előirányzott összeg . . .	389160 46		
		Bevételezések 1907. évben	391504	—	
		1907. évben több vétetett be, szemben az előirányzattal			2343 54
			391504 — 391504 —		
		1907. évi előirányz. összeg mint fent	389160 46		
		Bevételek, mint fent	391504	—	
7		Hagyományok és adomány. 26000—	6		
8		Új alapítványok:	6a		
		Fabriczy Sámuel-alapítvány			
		szaporulata . . . . . 50600—			
9		Kazinczy-alapból 10863 87	8		
10		Különféle bevételek ;			
		Arfolyamkülönbözet vett és el- adott értékpapiroknál, melyek a mérlegb. parin vétettek fel 1819 50			
		Opiczky-alapítványhoz tar- tozó sorsjegyből befolyt 10—	10	89293	37
11		Az Akadémia rendes kiadá- saira előirányzott összeg			
		1907. évben . . . . . K 389 160 46			
		Ezzel szemben a kiadás			
		1907. évben . . . . . „ 394 966 25			
		tehát több kiadás 5 805 79			
		mely a jövő évek bevét. fedezendő	11	5805 79	
		Összes bevétel, illetve a Veszteség- és Nyereség-számla főösszege . .	486603 16		
		Több vétetett be	97442 70		
			486603 16 486603 16		

Budapesten, 1907 december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar földhitelintézet.

Trebitsch s. k.

Simon s. k.

Hagyományok, adományok és új alapítványok 1907. évben.

Folyósz.		Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	<i>Adományok határozott rendeltetés nélkül:</i> Gróf Andrassy Dénes adománya 20-000 4% magyar koronajáradék-kötvényben	—		20000	—
2	<i>Adományok határozott rendeltetéssel:</i> Gróf Széchenyi Béla adománya Széchenyi munkáira és múzeumára . .			4000	—
3	<i>Hagyományok határozott rendeltetés nélkül:</i> Dávid Vilmos és neje Luczenbacher Matild végrendeleti hagyománya . .			2000	—
4	<i>Új alapítványok:</i> 1. Néhai Fabriczy Sámuel emlékére tett „A” alapítvány felszaporodott kamatfeleslegéből az alapítvány gyarapítására tőkésített rész . . . . . 2. Néhai Fabriczy Sámuel emlékére tett „B” alapítvány	600	—	50600	—
Összesen:				76600	—

Budapest, 1907 december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar földhitelintézet.

Trebitsch s. k.

Simon s. k.

Előirányzat 1908-ra.

Bevétel.

Rendes bevételek:

	Előirányozva 1907-re	Tényleg befolyt 1907-ben	Előirányzat 1908-ra
I. Alapítványok kamatai	6.600.—	6.566.72	6.400.—
II. Követelések	6.500.—	4.666.89	4.550.—
III. Értékpapírok kamataiból	148.000.—	145.083.09	146.500.—
IV. Házbérekből	79.500.—	80.745.—	80.500.—
V. Könyvek eladásából	20.000.—	25.881.84	25.000.—
VI. Országos dotatio:			
a) Tört. és irodalomtört. czélokra	30.000.—	30.000.—	30.000.—
b) Régészeti közleményekre	10.000.—	10.000.—	10.000.—
c) Természettud. kutatásokra	10.000.—	10.000.—	10.000.—
d) Classica-philologiai czélokra	3.000.—	3.000.—	3.000.—
e) Szótári munkásságra	4.000.—	4.000.—	4.000.—
f) Könyvtára (a belügyminiszterium befizetésével együtt)	12.000.—	12.000.—	12.000.—
g) Az Akad.szabad rendelkezésére	30.000.—	30.000.—	30.000.—
	<u>359.600.—</u>	<u>361.943.54</u>	<u>361.950.—</u>

Rendkívüli és átfutó bevételek:

Maradék az osztályok munkálataira	28.510.46	28.510.46	40.820.92
Régész. és Embert. társ. járuléka	1.050.—	1.050.—	1.050.—
	<u>29.560.46</u>	<u>29.560.46</u>	<u>41.870.92</u>
Összes bevétel	389.160.46	391.504.—	403.820.92

Kiadás:

	Előirányozva 1907-re	Tényleg kiadott 1907-ben	Előirányzat 1908-ra
I. Személyes járandóságok	69.000.—	69.747.63	71.000.—
II. Általános kiadások:			
Értesítő	8.000.—	9.026.13	9.000.—
Almanach			
Akad. kiadványok jegyzéke			
Helyesírási szabályok			
III. I. osztály	34.360.52	32.594.05	32.749.47
IV. II. „	80.060.55	55.196.26	79.704.29
V. III. „	35.206.61	21.016.45	41.567.16
Va. Szótári bizottság	4.082.78	6.535.18	6.000.—
VI. Könyvkiadó vállalatok segélyezésére:			
a) Az Akadémiai Vállalatra	3.500.—	3.500.—	3.000.—
b) Term.-tud.-társ. részére	4.000.—	4.000.—	4.000.—
c) Az orvosi vállalat részére	2.000.—	2.000.—	2.000.—

	Előirányozva 1907-re	Tényleg kiada- tott 1907-ben	Előirányzat 1908-ra
VII. Széchenyi munkáira és múzeumára	4.000.—	4.600.10	1.500.—
VIIa. Szinnyei: Magyar Írók élet- rajza	2.400.—	2.400.—	2.690.—
VIII. Jutalmakra	24.300.—	23.520.52	16.000.—
VIIIa A Bolyai-jutalomra	2.000.—	2.000.—	2.000.—
VIIIb Kazinczy Levelezésére	—	—	4.000.—
IX. Geophysikai vizsgálatokra	8.000.—	8.000.—	8.000.—
X. Budapesti Szemle segélye	8.000.—	8.000.—	8.000.—
XI. A magyar irodalom ismerte- tése külföldön	6.000.—	6.560.—	7.000.—
XII. Könyvtára :			
a) Vásárlásokra	15.000 —	15.446 66	18.000.—
b) Diplomatiáriakra 2.000			
XIII. Akadémia épületeire :			
a) Fűtés	} 26.000.	} 27.968.01	} 30.910.—
b) Világítás			
c) Vízfogyasztás			
d) Kéménysöprés, mester- emberek stb.			
e) Tisztítás és apróbb kiadások			
f) Rendkívüli kiadások			
XIV. Vegyes kiadásokra :			
a) Akad. kiadványok expe- ditiója	} 7.850.—	} 8.413.37	} 8.500.—
b) F. H. I. főkönyvvivőjé- nek tiszteletdíja			
c) Ügyvédi költségek			
d) Kisebb nyomtatványok			
e) Irodai kiadások			
f) Biztosítási díj			
XV. Adó	29.000.—	31.170.30	31.000 —
XVI. Kamat az Akad. kezelte ala- pok után	10.400.—	8.941.85	9.000.—
XVII. Előre nem látott kiadásokra	6.000.—	5.961.22	6.000.—
XVIII. A Léderer-alapból	—	—	200.—
XIX. A mult évi tartozás tör- lesztésére	—	—	2.000.—
	389.160.46	394.966.25	403.820.92

Megjegyzések a kiadásokhoz.

Ad I. Több kiadás: Tiringér Béla, a könyvkiadóhivatal főnöke, lakbér: 1000 k., Pápay József alkönyvtárossá kineveztetett: 600 k., Heinlein István irattáros ideiglenes alkalmazása: 900 k., össz. 2500 k.

Ad Va. A szótári bizottság újjászervezte a Nagy Szótár szerkesztését, a mi eddigi tételének fölemelését szükségessé tette. A bizottság a fölvetett összegben felül még a három osztálytól kap 1600+400+400, összesen 2400 koronát, úgy hogy a f. évre 8400 k. áll rendelkezésre.

Ad VI. Az Akadémia könyvkiadó vállalatának 1907. évi hiánya 1800 k., a mi kétségtelenül még be fog folyni, úgy hogy segélyezésére 2000 k.-nál többet nem szükséges előirányozni.

Ad VII. A Széchenyi-Múzeum 1907-ben gróf Széchenyi Béla ig. és t. tag nagylelkű áldozatkészsége folytán annyira gyarapodott, hogy ez évben csupán esetleges kisebb vásárlásokról kell gondoskodni, mire a fölvetett tétel elégséges lesz.

Ad VII. a) Szinnyei, Magyar Írók, minden évben 290 k. hiánnyal záródik. E rendellenesség megszüntetésére ez állandó hiánnyal összeggel emeltem a tételt.

Ad VIII. 1907-ben a következő jutalmak fizetettek ki: Szécsényi Molnár 200, Teleki 1143, Farkas-Raskó 200, Wodiáner 2228, Nagyjutalom 2286, Marczibányi 572, Sámuel 171, Nádasdy 2286, Sztrokay 1143, Kereskedelmi Bank 2000, Léway 1000, közülési előadások 570, Flór 78 k., Péczely 2355, Kóczán 3585, Röck 2843, Jutalmi érme 211, összesen, kisebb bírálati díjakkal együtt, 23,520 k. 52 f

A f. 1908-iki évben a következő jutalmak esedékesek: Nagyjutalom 2400, Marczibányi 600, Wodiáner 2300, Farkas-Raskó 200, Teleki 1200, Ormódy 1000, Vojnits 800, Karátsonyi 2400, Léway 1000, Ullmann 800, Gorove 1200, Vitéz 500, Szécsényi-Molnár 200, Sámuel 170, Közülési előadások 600, Flór 1600, összesen 16,970 korona. — E tételből kerül kifizetésre Fabó Bertalan, A magyar népdal zenéje cz. nagy művének nyomdai költsége és tiszteletdíja: 6052 k., úgy hogy a teljes összeg 23022 korona. — Minthogy azonban a Jutalmak tételénél rendelkezésre áll a Szilágyi István- és Oltványi-alapokból 3400 k., előreláthatólag az előirányzott összeg elégséges lesz.

Ad XI. E rovat tételei nem változtak. Minthogy azonban minden évben 5—600 k. hiány mutatkozott, a költségvetés realitása érdekében az előirányzott emelés szükségesnek mutatkozott.

Ad XII. A könyvtár kénytelen rendkívül fölszaporodott készlete számára új állványokat készíttetni; ezenfelül nagyon hátra van a kötésekkel, melyeket az eddigi összegből nem képes fedezni, annál kevésbbé, mert 1905 óta a véghez vitt kötéseket sem tudta kifizetni. E két körülmény a tétel fölemelését elengedhetetlenné teszi.

Ad XII. E rovat tétellei, az Igazgató Tanács mult évi határozata értelmében, csak részben fedezték az 1907-ben befejezett munkák költségeit; egy tetemes részök átment a f. 1908. évre.

1908-ban a rendes kiadások (fűtés, világítás, vízfogyasztás stb.), mint eddig körülbelül: 16.100 korona, bár hangsúlyozandó, hogy e kiadások az üléstermeknek idegen társulatok részéről folyton fokozódó igénybevétele folytán évről-évre emelkednek. — A rendkívüli kiadások főtételei: a palota erkélyének helyreállítása körül végzendő köfaragó-, ács- és bádogosmunkák közel 8000 kor., különféle bádogosmunkák és egyéb javítások a palota tetején 896 korona, üzletajtó a Károlyi-nyomdában 250 kor., rézkorlát a fölépcsőn 460 kor., kisebb különféle javítások a bérházban 800 kor., építész díja 1065 k. 60 f., előre nem látható javítások a palotában és bérházban stb., összesen a rendkívüli kiadások 11.721 k. 60 f., a rendes kiadásokkal együtt végösszeg 28.000 k., mely részben csak az 1909-dik évi költségvetésben nyer fedezetet.

Az I. osztálynak és bizottságainak költségvetése 1908-ra.

I. Az osztály munkálataira.

1. Értekezésekre	2.275 k. — f.
2. A Nagy Szótárra	1.600 k. — f.
3. A Néprajzi Társaság segélye . .	1.000 k. — f.
4. Bírálói díjak	425 k. — f.
5. Simonyi Zsigmondnak „Die ungarische Sprache“ cz. munkájáért*)	1.000 k. — f.
6. Mult évi munkálatokra	<u>221 k. 80 f.</u>

853 kor. levonásával 5668 k. 80 f.

*) Simonyi Zsigmondnak ezen munkájával az volt a célja, hogy a külföldi tudósok, a kik nyelvünk iránt érdeklődnek, megismerhessék a magyar nyelv történetét és szerkezetét s lássák legalább dióhéjban nyelvtudományunk fejlődését és főbb eredményeit. Minthogy a szerző a kiadótól tiszteletdíjat nem kapott, az osztály — méltányolva azt a jó szolgálatot, a melyet munkájával a magyarság ügyének tett — elismerése jeléül a fönn kitett összeget óhajta neki juttatni.

II. Nyelvtudományi Bizottság:

1. Nyelvtudományi Közlemények . .	5.550 k. — f.
2. Nyelvtudomány cz. folyóirat . .	1.950 k. — f.
3. Nyelvemléktár XV. kötet (nyomda- költség)	1.490 k. — f.
4. Régi szótárak feldolgozására . .	1.500 k. — f.
6. Az előadó díja	800 k. — f.
7. Mult évi munkálatokra	<u>588 k. 20 f.</u>

1443 k. levonásával 10.345 k. 20 f.

III. Irodalomtörténeti bizottság :

1. Irodalomtörténeti Közlemények	4.400 k. — f.	
2. Régi Magyar Költők Tára VII és J. k.	1.300 k. — f.	
3. A Budapesti és a Németújvári Glosszák kodexek nyomdaköltsége	2.000 k. 12 f.	
4. Gyöngyösi István Murányi Vénusa első kiadásának új kiadása (szerk. Badics Ferencz)	1.000 k. — f.	
5. Az előadó díja	800 k. — f.	
6. Mult évi munkálatokra	956 k. 47 f.	
	197 k. levonásával	10.259 k. 47 f.

E bizottság körébe tartozik a Kazinczy-bizottság, a mely
következőleg állapította meg költségvetését:

1. Szerkesztői díj a XVIII. kötet 40 ivnyi szöveg után	1.200 k. — f.	
2. Szerkesztői díj a bevezetés, jegy- zetek. index után	390 k. — f.	
3. Nyomatási költség hozzávetőleg	2.600 k. — f.	
4. Jegyzői díj	200 k. — f.	
	4.390 k. — f.	

E tétel fedezését I. a 11. l. VIIIb alatt.

IV. Class-philologiai bizottság :

1. Platon Sophistese (írói díj és nyomatási költség)	650 k. — f.	
2. Euripides kiadásának megkezdésére	1.908 k. 36 f.	
3. Tavalyról maradt nyomdai tarto- zások törlesztésére	1.868 k. — f.	
4. Tavalyról maradt írói díjak tör- lesztésére	367 k. 71 f.	
5. Egyetemes Philologiai Közlöny segélye	2.000 k. — f.	
6. Bírálatokra	100 k. — f.	
7. Új kiadvány megindítására, illetőleg a hátralékos írói díjak további tör- lesztésére	205 k. 93 f.	
8. Az előadó tiszteletdíja	800 k. — f.	
	524 k. levonásával	6.476 k. — f.
Teljes összeg 3.017 k. levonásával		32.749 k. 47 f.

A II. osztály és bizottságai költségvetése 1908-ra.

I. Az osztály munkálataira :

1. Értekezésekre, emlékezésedekre és bírálatokra	5.000 k. — f.	
2. Az Athenaeum kiadására	5.000 k. — f.	
3. Hampel József: „Ujabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről“ kiadására	2.000 k. — f.	
4. A M. Jogász-Egylet Jogt. könyvkiadó Vállalatának segélye	1.000 k. — f.	
5. Jelesebb jogi monographiák kiadására	600 k. — f.	
6. A Phil. Írók Tára segélye	600 k. — f.	
7. A M. Philosoph. Társaság segélye	600 k. — f.	
8. M. Földrajzi Társaság segélye	400 k. — f.	
9. A Magyar Paedagogiai társ. segélye	400 k. — f.	
10. A Nagy Szótárra	400 k. — f.	
11. Mult évi munkálatokra	2265 k. 29 f.	
<u>1.747 k. levonásával</u>		16.518 k. 29 f.

II. Történelmi bizottság.

1 Szádeczky Lajos. A székely határórség szervezése 1762—1764.	3.000 k. — f.	
2. Komáromy Andor. Boszorkányperek oklevéltára	2.400 k. — f.	
3. Szádeczky Béla. I. Apaffy Mihály fejedelem udvartartása. I. köt.	2.400 k. — f.	
4. Kiss István. A magyar helytartótanács I. Ferdinand korában II. köt.	2.300 k. — f.	
5. Hunyadiak korához levéltári kutatásokra	400 k. — f.	
6. Királyi pecsétek kiadásának előkészítése	1.000 k. — f.	
7. Másolásokra	3.000 k. — f.	
8. A Történelmi Tár 1908. évi folyamának kiadása	3.500 k. — f.	
9. A Történelmi Életrajzok 1908. évi segélye	1.000 k. — f.	
10. Teleki Mihály levelezésének kiadása (V. részlet)	2.000 k. — f.	
11. Előadó tiszteletdíja	800 k. — f.	
12. Bizottsági apróbb kiadásokra	200 k. — f.	
13. Mult évi munkálatokra	12.439 k. — f.	
<u>Összesen . . . . .</u>		34.439 k. — f.

Új tételek rövid ismertetése :

1. Szádeczky Lajos kiadványa a gr. Teleki Domokos és Jakab Elek műveiből ismert adatokat sok újjal egészíti ki, melyeket a szerző Erdélyből és a bécsi haditanács levéltárából gyűjtött össze.

2. A kiadvány a középkorig visszamenőleg gazdag sorozatban foglalja magában eddigelé ismeretlen boszorkánypörök tárgyalásait, a tanúkihallgatásokat és az ítéleteket, melyek mind művelődéstörténeti, mind igazságszolgáltatási szempontból igen tanulságosak.

3. A több kötetre terjedő kiadvány legelsőben Bornemisza Anna fejedelemisszony gazdasági naplóit öleli föl, melyeknek ismeretlen adatai kivált gazdaságtörténeti szempontból igen értékesek.

7. A Másolásokra felvett összeg a tavalyihoz képest 1000 kor. emelkedést mutat, minek oka az, hogy a bizottság Modenában nagyobb arányú levéltári kutatást és másoltatást óhajt végeztetni.

8. A Történelmi Tár kiadására fordítandó összeg 1100 koronával emelkedett. Ez emelkedés a folyóirat kiadása felől a Magyar Történelmi Társulattal kötendő újabb szerződésben leli magyarázatát, mire nézve a bizottság külön előterjesztést tett.

A Flór-alap két évi (1907—1908) kamatját, 1600 koronát, a bizottság Césare de Sauesure, II. Rákóczi Ferencz rodostói udvartartása tagjának, a fejedelemlről írott feljegyzései kiadására kívánja fordítani. E legújabbban felfedezett nagyérdékű emlékirat Thaly Kálmán tiszt. tag kiadásában és felvilágosító jegyzeteivel lát napvilágot.

III. Archaeologiai bizottság.

1. Az Archaeologiai Értesítő:	
a) szövege és ábrák	4.400 k. — f.
b) nyomdai költség	4.600 k. — f.
2. Magyar Műemlékek és Arch. Közlemények (nevezetesen Pósta Béla 1909-ben közzeéteendő művére. a Torma Zsófia tordosi régiséggyűjteményéről)	1.100 k. — f.
3. Előadói és szerk. tiszteletdíj	1.200 k. — f.
4. A képes duczok kezelőjének	240 k. — f.
5. A kassai dóm monographiájára	460 k. — f.
6. Mult évi munkálatokra	2.390 k. 77 f.
	<u>263 k. levonásával 14.127 k. 77 f.</u>

Új vagy felemelt tételek rövid indokolása:

Ad 1. b) Az Archaeologiai Értesítő nyomdai költségére fölvevett tétel indoklására szolgált az idei évben hasonló czimen tényleg folyósított 4603-12 kor. költség. Előre látható, hogy a behelyezett, föl-emelt tétel sem fogja az 1908. évi nyomdai költséget teljesen fedezni.

Ad 2. A Pósta Bélával történt megállapodás értelmében a Torma Zsófia-féle régiséggyűjteményről 1909-ben közzeéteendő monographia mintegy 8000 koronát igényelvén, az arch. bizottság a jövő években kívánja ezt az összeget felgyűjteni.

IV. Nemzetgazdasági bizottság.

1. Közgazdasági Szemle	4.400 k. — f.
2. Megyei monographiák	480 k. — f.
3. Magyar közgazdasági könyvtár	1.260 k. — f.
4. Remekírók Tára	200 k. — f.
5. Előadói díj	800 k. — f.
6. Apróbb kiadások	60 k. — f.
7. Mult évi munkálatokra	7.769 k. 23 f.
	<u>350 k. levonásával 14.619 k. 23 f.</u>
	Teljes összeg 2.360 k. levonásával <u>79.704 k. 29 f.</u>

A 4. tételhez járulnak a Schossberger-féle alapítvány 800 kor. kamatai.

A III. osztály és bizottságának költségvetése 1908-ra.

I. Az osztály munkálataira.

1. Math. és Term. Értesítőre és kisebb munkák segélyezésére . . .	9.000 k. — f.
2. Emlékbeszédekre és apró kiadásokra	400 k. — f.
3. Nemzetközi math. és term.-tud. bibliographia czéljaira	1.000 k. — f.
4. Mathem. és Phys. Társulat segélye	1.000 k. — f.
5. Orvosi Hetilap segélye	1.200 k. — f.
6. Nagy Szótár segélye	400 k. — f.
7. Onodi Adolf „Az emberi homloküreget és a gége beidegzését“ tárgyaló tanulmányainak segélye, képek előállítására	3.000 k. — f.
8. Lörenthey Imre „A gerincztelenek palaeontológiája“ cz. munkájának kiadására * (K 5000.—) első részlet	3.000 k. — f.
9. A Hell-Sajnovits-féle levelek kiadásának előkészítésére	1.000 k. — f.
10. Mult évi maradék **	6104 k. 12 f.
	2.623 k. levonásával 23.481 k. 12 f.

* Lörenthey palaeontologiai munkájának tiszteletdíját a vallás- és közoktatásügyi miniszter fődözi.

** Ebből fedezendő még: Az Értesítő három füzetének költsége, Filárszky „Növénymorphológiája“ és az előkészületben lévő Stäckel-féle munka.

II. Math. és Természettud. Bizottság.

1. A chemia körébe vágó tudományos munkák támogatására . . .	2.000 k. — f.
2. Az Annal. hist. nat. segélye	2.000 k. — f.
3. A math. és physikai társulat segélye	1.000 k. — f.
4. Írói díjakra	1.500 k. — f.
5. Nyomdai költségekre	2.700 k. — f.
6. Előadó tiszteletdíja	800 k. — f.
7. A maradvány 1907-ről	8.086 k. 04 f.
	összesen 18.086 k. 04 f.
Teljes összeg 2.623 k. levonásával	41.567 k. 16 f.

Személyes járandóságok részletezése.

	1907-re	1908-ra
1. Főbb tisztviselők fizetése :		
Főtthkár	6.000 kor.	6.000 kor.
Három osztálytitkár	6.000 "	6.000 "
Főkönyvtárnok	6.000 "	6.000 "
" lakáspénze	2.400 "	2.400 "
Akadémiai ügyész	2.000 "	2.000 "
	<hr/>	<hr/>
	22.400 kor.	22.400 kor.
2. Többi tisztviselők fizetése és lakbérére :		
Hellebrant Árpád alkönyvtárnok	4.000 kor.	4.000 kor.
Pápay József könyvtártiszt	2.600 "	3.200 "
Borovszky Samu irodaigazgató	4.000 "	4.000 "
Jónás Károly gondnok	4.000 "	4.000 "
Szentes Károly irodatiszt	3.400 "	3.400 "
Borovszky, Jónás és Szentesnek főtthkari segéd teendőiért	2.400 "	2.400 "
Tiringer Béla, a könyvkiadóhivatal vezetője	3.000 "	3.000 "
Lakbérék (Hellebrant, Szentes, Pápay, Tiringer 1000 kor.)	3.000 "	4.000 "
	<hr/>	<hr/>
	26.400 kor.	28.000 kor.
Szolgák fizetése, lakbérére és ruházata :		
4 bennlakó szolga (1140 + 2140)	4.200 kor.	4.200 kor.
4 künnlakó szolga	5.640 "	5.640 "
Ruházat	1.628 "	1.628 "
	<hr/>	<hr/>
	11.468 kor.	11.468 kor.
Nyugdíjak, napidíjak és segélyezések :		
Lindner Ernő özvegye	1.000 kor.	1.000 kor.
Takács István özvegye	1.000 "	1.000 "
Berecz Károly árvái	300 "	300 "
Mészáros Péter özvegye	800 "	800 "
Knoll Károly özvegye	600 "	600 "
Emödi Mihály özvegye	200 "	200 "
Bukovy János volt fűtő	200 "	— "
Horn Antal nyug. szolga	1.008 "	1.008 "
Nyugdíj-alap	320 "	320 "
Fizetés-járu. a Bukovinszky-alapból	196.40	196.40
Heinlein István, a kéziratár rendezője	1.500 "	2.400 "
Segélyezések	1.607.60	1.307.60
	<hr/>	<hr/>
	8.732.—	9.132.—
	<hr/>	<hr/>
	69.000.—	71.000.—

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XIX. KÖTET.

1908. Április 15.

4. FÜZET.

Horatius tizennyolczadik epodusa.

(Kivonat *Némethy Géza* lt. 1908. márczius 2-iki előadásából.)

Vergiliustól *Catalepton* vagyis *Apróságok* czim alatt összesen 14 kisebb költemény maradt reánk, melyek azért különösen érdekesek, mert nagyobbrészt még az Eclogák előtti időkből valók s világot vetnek a nagy költő ifjúkorára s írói fejlődésének kezdeteire. Szinte hihetetlen, de való, hogy ehhez a kis gyűjteményhez Heyne óta nem írtak számbavehető kommentárt. A római költészet aranykorára vonatkozó kutatásaim közben különösen feltűnt nekem tudományunk e szegényletes hézaga, úgy hogy végre is magam vállalkoztam a hiány pótlására. S íme, alig alkalmaztam ez apróságokra az exegetika modern eszközeit, a legmeglepőbb dolgok tüntek ki. Bebizonyult ugyanis, hogy nemcsak az a 12 vers, a mely kétségtelenül Vergiliustól való, hanem még az a kettő is, nevezetesen a IX. és a XIII. *Catalepton*, a melyekről a philologiai kutatás régen kimutatta, hogy nem származhatnak az *Aeneis* szerzőjétől, s a melyek mellett éppen azért vállvonogatva mentek el az eddigi magyarázók, megbecsülhetetlen kincs. *A IX. Catalepton ugyanis Ovidiusnak Kr. e. 27-ben, tehát 17 esztendő korában Messalla triumphusa alkalmából írt elegiája*, a latin költészet későbbi nagy virtuózának első, rendkívül érdekes és jellemző szárnypróbálgatása; *a XIII. Catalepton pedig Horatiusnak egyik, az epodusok könyvébe föl nem vett, tehát kiadatlanul maradt epodusa*, melyet én, mivel eddig csak 17 epodus volt ismeretes, *Horatius tizennyolczadik epodusának neveztem el.*

Főntartva magamnak, hogy Ovidiusra vonatkozó fölfedezésemet későbbi üléseink valamelyikén mutassam be, ezúttal csak Horatius újonnan fölfedezett, azaz helyesebben: fölsímert költeményéről kívánok szólni, tehát a XIII. *Catalepton*ról.

Ez a *Catalepton* olvasható az összes teljes Vergilius-kiadások Appendixében s foglalkoztak vele a világ legjelesebb latinistái Scaligertől Buechelerig, de minthogy a codexekben hihetetlenül

romlott állapotban maradt reánk, egyáltalában nem tudták megérteni. Sőt, a mint alább ki fog tűnni, még egyéb, ez epodusra vonatkozó forráshelyek is annyira megromlottak, hogy a corruptelák egész labirintusán kell a coniecturalis kritika segítségével keresztülvergődnünk, míg végre kezünkbe kaphatjuk az igazsághoz vezető Ariadne-fonalat. Csak félévvel ezelőtt adta ki ezt a költeményt Ellis¹ oxfordi tanár, Angolország elismert első philologusa, az egész Appendix Vergiliana-val együtt a nélkül, hogy értelmét csak sejtette volna. Legutóbb pedig, négy hónappal ezelőtt, Vollmer F.,² éppen Horatiusnak legújabb kiadója, tartott felolvasást 1907. november 2-án a bajor kir. Akadémiában Vergilius kisebb költeményeiről s maga vágta el maga előtt az epodus megértéséhez vezető utat akkor, a midőn valamennyi Cataleptonról ki akarta mutatni, hogy Vergiliustól való, daczára annak, hogy ez epodus szerzője mindjárt az első négy sorban szárazon és tengeren vívott harczeitől emlékezik meg nagy önérzettel, a jámbor Vergiliusról pedig tudjuk, hogy soha életében nem volt fegyver a kezében s éppen ezért egyeztek meg eddig az összes magyarázók legalább abban, hogy a XIII. Catalepton származhatik akárkitől, csak magától Vergiliustól nem.

Horatiusra vall először is e költemény versformája, a trimeter iambicusszal párosított dimeter iambicus, az epodusoknak legjellemzőbb és Archilochus iambusaitól kölcsönzött metruma, melyet Horatius honosított meg, saját nyilatkozata szerint (Epist. I. 19., 23—25.) a római költészetben:

. . . . . Parios egos primus iambos
Ostendi Latio, numeros animosque secutus
Archilochi;

s a melyet rajta kívül tudomásunk szerint senki sem használt. Azután az epodus 1—4. vs.:

Iacere me, quod alta non possim, putas,
Ut ante, vectari freta
Nec ferre durum frigus aut aestum pati
Neque arma victoris sequi.

teljesen megegyezik Hor. Carm. II. 6., 5—8. versével:

Tibur Argeo positum colono
Sit meae sedes utinam senectae,
Sit domus lasso maris et viarum
Militiaeque;

¹ *Appendix Vergiliana*, recognovit R. Ellis litterarum Latinarum professor apud Oxonienses, Oxonii, 1907.

² *Die kleineren Gedichte Vergils* von F. Vollmer. Separatdruck aus den Sitzungsberichten der philos.-philol. und der histor. Klasse der kgl. Bayer. Akademie der Wissenschaften. München, 1907.

mindkét helyen ugyanis szárazon és vizen viselt háborúkról és hosszú s fárasztó katonai vonulásokról van szó. Az epodus nyelve pedig, a mint alább a jegyzetekből ki fog tűnni, annyira Horatius-féle, hogy csaknem minden egyes vershez lehet párhuzamos helyet idézni Horatius eddig ismert verseiből.

De, a mi a fő, Horatius maga vindikálja magának ezt a verset Epod. 17., 56—59. vs., a hol az ismert boszorkánynyal, Canidiával ilyen fenyegetéseket szórat saját magára :

Inultus ut tu riseris *Cotyttia*
 Volgata, *sacrum liberi Cupidinis*,
 Et Esquilini pontifex venefici
 Impune ut urbem nomine impleris meo ?

Itt az utolsó két versben, a mint az összes magyarázók egy értelemmel állítják, a Satirák I. könyvének 8. satirájára czéloz, a hol szó van Canidiának az Esquilinus-hegyen üzött boszorkányságáról; hasonló czélzást keresnek továbbá igen helyesen a kommentátorok az első két versben is Horatius valamelyik versére, a hol a Cotytto fajtalan ünnepét gúnyolta ki; mivel pedig erről Horatius ismert költeményeiben nincs szó, föltették, hogy az illető költemény kiadatlan maradt és elveszett. Csakugyan kiadatlan maradt, mert Horatius maga nem adta ki, de nem veszett el, mert ez a czélzás éppen a XIII. Catalepton 19—22. versére vonatkozik :

Non me vocabis spurca per *Cotyttia*
 Ad *feriatos fascinos*,
 Nec te movere lumbulum in crocotula
 Prensus videbo altaribus.

Megjegyzem, hogy a Cotytto-ünnepről az egész latin irodalomban nincs máshol szó, mint Horatius előbb említett 17. epodusában és ebben a kérdéses epodusban, továbbá Iuvenalis II. satirája 91—92. versében, mely utóbbi hely azonban már csak az előbbi kettőnek a reminiscentiája. Canidia tehát a 17. epodusban két, Venus ellen elkövetett vétket vet Horatius szemére: először, hogy az I. könyv 8. satirájában az ő Esquilinus-hegyi szerelmi boszorkányságát leleplezte, másodsor, hogy ebben a kérdéses epodusban Cotytto mysteriumait, a szabad szerelem ünnepét, a profán világnak elárulta és kigyúnyolta.

Azonkívül az I. könyv 8. satirájában is czéloz Horatius erre az epodusra, mert e satira 37—39. versében a Maecenas kertjében álló Priapus-szobornak ily szókat ad a szájába :

Mentior at si quid, merdis caput inquinaer albis
 Corvorum atque in me veniat mictum atque cacatum
 † *Iulius* † et fragilis *Pediatia* furque Voranus,

a hol Porphyrio, Horatius ókori scholiastája, megjegyzi: „*Pediatius eques Romanus honesto patrimonio consumpto etiam castitatem †moris amiserat †* et indulgentia parentum mollis evaserat, ut omnem libidinem cum voluptate pateretur. Propter quod eum Horatius *feminino nomine Pediatiam*, non *Pediatium* appellavit; ob eandem causam et *fragilem* dixit, id est mollem“. Nos hát ebben az *epodusban ugyanerről a Pediatius római lovagról* van szó, a kit Caesar Octavianusnak a lovagok szokásos szemléje alkalmával *improbálnia* vagyis a lovagrendből törölnie kell tisztátalan erkölcei miatt; v. ö. az *epodus 9—10. versét*:

Quid, impudice et improbande Caesari,
Seu furta dicantur tua;

a ki örökségét eldorbézolta, v. ö. 11—12. vs.:

Et helluato sera patrimonio
In fratre parsimonia;

a ki gyermekkorában, bizonyára, mert szülei nem vigyáztak rá eléggé, férfiak között lakomázva elveszítette tisztaságát, v. ö. 13—16. vs.:

Vel acta puero cum viris convivia
Udaeque per somnum nates
Et inscio repente clamatum super:
Talasio, Talasio;

a ki végre *cinaedus*, vir instinctu sexuali contrario laborans, lett, úgy hogy mindenféle kéjelgést szívesen tűrt magán, v. ö. 19—24. vs.:

Non me vocabis spurca per Cotytia
Ad feriatos fascinos,
Nec te movere lumbulum in crocotula
Prensis videbo altaribus
Flavumque propter Thybrim olentes nauticos
Vocare . . .

Ezt a római lovagot nevezi tehát Horatius Sat. I. 8., 39. *Pediatianának* és nem *Pediatiusnak*, mivel megelőzőleg már ebben az *epodusban femina*-nak nevezte s mint ismeretesre utal reá, v. ö. 17. vs.:

Quid palluisti, femina? An ioci dolent?

Sőt Horatiusnak és scholiasta Porphyriónak romlott helyeit is ki lehet javítani az *epodus összehasonlításával*. Mert Sat. I. 8., 38—39.:

. . . atque in me veniat mictum atque cacatum
† Iulius † et fragilis Pediatia furque Voranus,

kétségtelenül romlott és minden kiadásban keresztel van jelölve a *Iulius* szó s helyesen mondja *Kießling* az ő kommentárjában: „*Iulius*, das vornehmste Gentile der Zeit, ist zur Bezeichnung eines verkommenen Menschen platterdings unmöglich“. Mivel pedig *Porphyrio*, a gondos magyarázó, a vershez írt jegyzetben csak a *Pediatius* és a *Voranus* nevet magyarázza, ellenben a *Iuliusról* hallgat, ebből jogosan gyanítható, hogy *Sat. I. 8., 39*-ben eredetileg nem volt három tulajdonnév, csak kettő. Megjegyzendő továbbá, hogy *Porphyrio* a jegyzetben nemcsak az elasszonyosodását említi *Pediatius*nak, hanem vagyona eltékozlását is, a honnan önként következik, hogy *Horatius* versében kellett lenni olyan jelzőnek is, mely *Pediatius* pazarlására vonatkozott. Írjuk tehát:

. . . atque in me veniat mictum atque cacatum
*Eluo*¹ seu fragilis, *Pediatia*, furve *Voranus*,

a hol az *Eluo* szemben áll a *fur*-ral, a *Pediatius* név a *Voranus*-szal olyan parallelismusban, mint ugyane satira 11. versében:

„*Pantolabo scurrae Nomentanoque nepoti.*“ Most már tehát összevethető a *Pediatiára* vonatkozó vers a tizennyolczadik epodus 10. versével: „*Et helluato . . . patrimonio.*“ Hogy pedig a kapcsoló *et* és *que* kötőszók helyett szétválasztó *seu* és *ve*-t irtunk, azt annál könnyebben tehattük, mivel a 38. versben az *ige veniat* singularisban áll; egyébként *veniunt*-ot várnánk.

Porphyriónál végre romlott hely: „*etiam castitatem ꝑ moris amiserat ꝑ*“, a hol bizonyára nem lehetett szó a *Pediatius castitas*-áról, mert az ő gyermekkori megromlásáról és szüleinek elnézéséről a következő mondat szól, a miből kitűnik, hogy ő nem örökségének elpazarlása után, hanem sokkal előbb még szülei életében romlott meg. Írjunk tehát *moris amiserat* helyett *sororis vendiderat*, összevetve ez epodus 7—8. vs.:

Per *prostitutae* turpe contubernium
Sororis — o quid me incitas?

Most már csak az van hátra, hogy ezt az eddig teljességgel meg nem értett költeményt az itt fölfedezettek alapján magyarázni próbáljuk. Megjegyzem, hogy ez az epodus a féktelen harag és izzó düh hangján van írva, a mely nem ismer semmiféle szemérmert vagy tartózkodást; az *iambus* feltalálójának, az epodusokban *Horatius* mesterének, *Archilochus*nak és a *Horatiustól* szintén nagyon tisztelt *Aristophanes*nek s az attikai ó-komoediának hangja ez, a melylyel az előbbi egykor halálba ildőzte a szerencsétlen *Lycambest* és leányát, a melyért *Alci-*

¹ A. m. *helluo*, pazarló, dorbézoló.

biades a hagyomány szerint megölette Eupolist, Aristophanes legjelesebb versenytársát. A kényesebb részleteket tehát latin nyelven fogom megmagyarázni. Különben pedig főleg arra töreksem, hogy e versnek Horatius egyéb műveire való vonatkozásai mindenütt szembetunjenek. Az eredeti szöveget itt közlöm a codexekben található s cursiv betűkkel jelzett corruptelákkal együtt:

Vergilii Catulepton XIII.

- Iacere me, quod alta non possim, putas,
 Ut ante, vectari freta
 Nec ferre durum frigus aut aestum pati
 Neque arma victoris sequi.
5. Valent, valent mihi ira et antiquus furor
 Et lingua, qua *assim* tibi.
Et prostitutae turpe contubernium
 Sororis — o quid me incitas?
10. Quid, impudice et improbande Caesari,
 Seu furta dicantur tua
 Et helluato sera patrimonio
 In fratre parsimonia
 Vel acta puero cum viris convivia
 Udaeque per somnum nates
15. Et inscio repente clamatum *insuper* :
 Talasio, Talasio!
 Quid palluisti, femina? An ioci dolent?
 An facta cognoscis tua?
20. Non me vocabis *pulchra* per Cotyttia
 Ad feriatos fascinos,
 Nec *deinde* te movere *lumbos* in *ratulam*
 Prentis videbo altaribus
 Flavumque propter Thybrim olentes *nauticum*
 Vocare, ubi adpulsae rates
25. Stant in vadis caeno retentae *sordido*
 Macraque luctantes aqua;
 Neque in culinam et uncta *compitalia*
 Dapesque duces sordidas,
 Quibus repletus ut salivosis labris
30. Obesam ad uxorem redis,
Et aestuantes docte solvis pantices
Osusque lambis saviis.
 Nunc laede, nunc lacesse, si quicquam vales!
 Et nomen adscribo tuum.
35. *Cinae dulcissima* te liquere opes
 Fameque genuini crepant.
 Videbo habentem praeter ignavos nihil
 Fratres et iratum Iovem
 Scissumque ventrem et hirneosi patrum
40. Pedes inedia turgidos.

Jegyzetek. 1—2. vs. *Iacere me . . . putas, iacere* átvitt értelemben: erőtlenség, kislelkűség, gyávanak lenni, megvetett állapotban sinlődni; v. ö. Tibull. I. 4., 31—32: „*Quam iacet, infirmae venere ubi fata senectae, qui prior Eleo est carcere missus equus*“. Úgy látszik,

hogy Pediatius lovagi rangjában elbizakodva csúfolta Horatiust (v. ö. alább 33. vs.), mint a ki a legyőzött köztársasági párt híve volt s bár egy felszabadult rabszolgától származott, Brutus alatt mégis mint *tribunus militum* egy légiónak parancsolt. V. ö. Hor. Sat. I. 6., 45—50: „Nunc ad me redeo libertino patre natum, Quem rodunt omnes libertino patre natum, Nunc quia sim tibi, Maecenas, convictor, at olim Quod mihi pareret legio Romana tribuno“. Ez különösen rosszul eshetett Horatiusnak abban az időben, mikor a polgárháborúból, a hol *tribunus* volt s ezzel már jogot szerzett magának a legmagasabb hivatalok elnyerésére, a legyőzöttek közt Rómába visszatérvén s atyai birtoka is a veteránok számára elkoboztatván kénytelen volt írdeákká (*scriba*) lenni a quaestorok oldala mellett. V. ö. Hor. Epist. II. 2., 47—52.: „Civilisque rudem belli tulit aestus in arma Caesaris Augusti non responsura lacertis, Unde simul primum me dimisere Philippi, Decisis humilem pennis inopemque paterni. Et laris et fundi paupertas impulit, audax Ut versus facerem“. Hasonló dolog esett meg vele már a Brutus táborában is; v. ö. Porphyr. ad Hor. Sat. I. 7., 1.: „P. Rupilius cognomine Rex, Praenestinus . . . proscriptus a triumviris confugit ad Brutum et inter comites habitus est. Ibi militantem Horatium Flaccum iurgio lacessivit, propter quod amaritudinem stili poeta in eum strinxit“. A mint tehát P. Rupiliuson bosszút állott Satir. I. 7., úgy támadta meg ebben az epodusban az őt kicsinylő Pediatust. — *Ut ante, vectari freta*, mint egykor (42. Kr. e.) a philippii háborúban, a mikor Brutus hajóhada Neapolisban, Philippi kikötőjében állomásozott és folyton cirkált e kikötő és Thasus szigete közt, a hol a hadi- és élelmiszerek raktárai voltak. Úgy látszik, hogy Horatius, Pompeius Varus nevű legkedvesebb bajtársával együtt bizonyos ideig részt vett a tengeri expedíciókban, utóbb pedig a szárazföldre kiszállván, végigküzdötte a philippii utolsó csatát; a szenvedett vereség után Horatius megadta magát Octavianusnak, Pompeius Varus pedig a tengeren elmenekülvén Sextus Pompeiushez, Octavianus hatalmas ellenfeléhez csatlakozott. V. ö. Hor. Carm. II. 7., 1. kövv.: „O saepe mecum tempus in ultimum Deducte Bruto militiae duce . . . *Pompei*, meorum prime sodalium . . . Tecum Philippus et celerem fugam Sensi . . . Sed me per hostes Mercurius celer Denso paventem sustulit aere: Te rursus in bellum *resorbens Unda* fretis tulit aestuosis“. Tehát Pompeiust *visszanyelte (resorbuit)* magába a tenger, a hol előbb is harcolt; Horatius azonban nem tudott vagy nem akart a tengeren elmenekülni, mint azok, a kikről Cass. Dios XLVII. 49.: ἐπὶ τῆν θάλασσαν διέρογον καὶ μετὰ τοῦτο τῆ Σέβηρι προσέθεντο. Különben, hogy Horatius csakugyan szolgált a hajóhadban, kitűnik Carm. II. 6., 5—7.: „Tibur Argeo positum colono Sit meae sedes utinam senectae, Sit domus *lasso maris*“.

3—4. vs. *Nec ferre durum frigus*, Brutus híres téli hadjáratára vonatkozik (43. Kr. e.), a mikor Athénból tél közepén — az ókorban hallatlan dolog! — elindulva, Illyrián keresztül vezette seregét Apolloniáig, a hol C. Antonius, a triumvir M. Antonius testvérét, ostrom alá fogta és megadásra kényszerítette. Athénban csatlakozott Brutushoz, a philosophiai iskolát ott hagyván, Horatius s így e téli hadjáratban bizonyára részt vett. — *aestum pati*, a Kr. e. 42. év nyarán kezdett philippii háborúra vonatkozik, a mikor Brutus és Cassius a kisázsiai Sardeshől szárazföldi úton vezettek seregeiket Abydusig, a hol a Hellespontuson átkelve, Thracia déli partjain vonultak rövid idő alatt Philippi alá, a mikor a hőségtől sokat kellett szenvedniök. — *arma victoris sequi*, a szárazföldi vonulásokra vonatkozik. Különben, a mit Horatius ez epodus 1—4. versében említ, a tengeri expedíciókat.

szárazföldi vonulásokat s a katonáskodás egyéb fáradalmait röviden érinti Carm. II. 6. 5—8. is: „Tibur Argeo positum colono Sit meae sedes utinam senectae Sit domus lasso maris et viarum Militiaeque”. — *victoris*, a győztes maga Brutus. Mert Brutus, miután C. Antonius legyőzte, hivatalosan ismertette el magát győztesnek, a mint világosan mutatja az az érem, mely le van írva a *Berliner Philologische Wochenschrift* 1888-ik évi foly. 1043. lapján. Az egyik oldalon látható Brutus képe a győztes babérkoszorújába foglalva, a másikon *tropaeum* (győzelmi emlék) két hajóorr között, a mi mutatja, hogy Brutus maga is büszke volt tengeri sikereire s így Horatius a polgárháborúra visszatekintve méltán emlegeti a tengeri harcokat. Különböen e helyből az is kitűnik, hogy Horatius miért nem adhatta ki ezt az epodust az epodusok könyvében. Midőn ugyanis Brutust győzőnek nevezte, ezzel felidézte az emléket Octavianus legnagyobb gyalázatának, a philippii első csatának, a mikor Brutus hadai elfoglalták Octavianus táborát, ma a Octavianus pedig megfutva úgy elbujt a közeli mocsarakban, hogy három napig övei sem tudták megtalálni. Azon sem csodálkozhatunk, hogy Horatius, a mikor még nem barátkozott meg Maecenas-szal és Augustusszal, sokkal nagyobb önérzettel beszél a philippii harcokról, mint később. Bizonyára csak tréfál Carm. II. 7., 9—10.: „Tecum Philippos et celerem fugam Sensi relicta non bene parmula”. De már Epist. I. 20. 20—23., sok idővel a polgárháborúk után, a mikor a politikai ellentétek enyhültek s már nem kellett félnie attól, hogy Augustust megsérti, újra egészen komolyan dicsekszik hadi tetteivel: „Me libertino natum patre atque in tenui re Maiores pennas nido extendisse loqueris, Ut quantum generi demas, virtutibus addas: Me primis urbis belli placuisse domique”. Már pedig kik lehettek azok a kitűnő férfiak, a kiknek ő a háborúban tetszett? Csakis Brutus és Cassius. Nagyon helyesen mondta tehát már a nagy Lessing (Lachmann-féle kiad. IV. p. 28.): „Horaz war ein junger Mensch ohne Ahnen und Vermögen, und dennoch gelangte er gleich Anfangs zu der Würde eines Tribuns. Ist es also nicht klar, dass Brutus persönliche Eigenschaften in ihm müsse entdeckt haben, welche den Mangel an Ahnen und Vermögen ersetzten? Was konnten diese aber für Eigenschaften sein, wenn es nicht entschiedener Muth und eine vorzügliche Fähigkeit zur Kriegskunst wären?”

5—6. vs. *Valent, valent mihi ira*, gyakran emlegeti Horatius az ő hirtelen haragú voltát; v. ö. Sat. II. 3., 323.: „Non dico horrendam rabiem”, Carm. III. 9., 22—23.: „improbo Iracundior Hadria”. Epist. I. 20. 25.: „Iraci celerem”. — *antiquus furor*, a melylyel egykor a polgárháborúban Brutus alatt harcoltam. Később is visszatér erre a gondolatra, bár tréfás alkalommal, Carm. III. 14., 25—28., a hol arról van szó, hogy egy szép hetaera ajtót zár előtte s ő ebbe belenyugszik: „Lenit albescens animos capillus Liti et rixae cupidos protervae: Non ego hoc ferram *calidus iuventa Consule Plano*”, a hol a Plancus consulságának említésével a Kr. e. 42. évre ezélok, éppen a philippii csata évére. Azt akarja tehát mondani: „Mégis csak különb legény voltam én a philippii csata idején: akkor senki sem paczkázhatott volna velem”. — *furor*, ugyane szóval jelzi a polgárháborút Carm. IV. 15. 17—18.: „non *furor Civilis* aut vis exiget otium”. Különböen a régiék szerint éppen a *furor* az iambikus költszet forrása; ezért mondja Hor. A. P. 79.: „Archilochum proprio *rabies* armavit iambo” és magáról Carm. I. 16., 22—25.: „me quoque pectoris Temptavit in dulci iuventa Fervor et in celeres *iambos* Misit *furentem*”. — *Et lingua*, mert gyáva emberrel van dolga, a ki csak szájával hősködik, ilyenekkel szemben tehát csak nyelvharczról lehet szó. — *qua assim*

tibi, az érthetetlen *assim* helyett ezt ír: *par sim*, hogy megmérkőzzem veled. A *corruptela* eredete: *parsim* helyett *passim*-ot írtak.

7—8. vs. *Et prostitutae*, az itt érthetetlen *Et* helyett Ribbeck igen helyesen *Per*-t ír; a mint ugyanis a régiak esküdni szoktak a testvérek fejére (*per caput fratris, sororis*), úgy itt Horatius ironikus módon a *Pediatius* nővérének ágyasságára esküszik. — *prostitutae turpe contubernium Sororis*, *Pediatius* nővéréről van szó; v. ö. *Porphyr. ad Hor. Sat. I. 8.*, 39.: „*Pediatius eques Romanus honesto patrimonio consumpto etiam castitatem sororis vendiderat*“. — *turpe contubernium*, mert római lovag nővéréről van szó, a kit ágyasul eladni szörnyű gyalázat. — *contubernium*, szemben a törvényes házassággal (*conubium*) az ágyasságot, concubinatus-t jelenti. — *o quid me incitas*, egészen hasonlóan mondja *Hor. Epod. 6.*, 1—4 és 11—12.: „*Quid immerentes hospites vexas, canis Ignavus adversum lupos? Quin huc inanes. si potes, vertis minas Et me remorsurum pētis? . . . Cave cave: namque in malos asperimus Parata tollo cornua*“.

9—10. vs. *impudice*, ez a jelző férfira alkalmazva *cinaedus*-t jelent. *Cinaedus est vir muliebri animo et muliebria patiens, vir eo mentis morbo laborans, quem viri docti nunc instinctum sexuales contrarium vocant, genus psychopathiae sexualis apud Romanos frequentissimum*. — *improbante Caesari*, a kit *Caesarnak* (*Octavianusnak*) mint censornak, a római lovagok szokásos szemléje (*probatio equitum*) alkalmával a lovagrendből ki kell törölnie, ha tisztátalan erkölcséről (*Seu furta dicantur tua etc.*) értesül. *Improbare* terminus technicus: jelenti a lovagoknak censori megbélyegzését, v. ö. *Suetonius Octav. 39.*, a hol éppen *Octavianus censori működéséről* van szó: „*unumquemque equitum rationem vitae reddere coegit atque ex improbatis alios poena, alios ignominia notavit*“. *Octavianus* nagy buzgósággal gyakorolta a censori tisztet s a lovagoktól kifogástalan erkölcsi életet követelt; v. ö. *Sueton. Octav. 38.*: „*Equitum turmas frequenter recognovit post longam intercapedinem reducto more traventionis*“; *ibid. 39.*: „*notavitque aliquos (ex equitibus), quod pecunias levioribus usuris mutuati graviore fenore collocassent*“. — *furta . . . tua*, nem valami nagyobb szabású közpénz-sikkasztásról van itt szó, mert arra sehol sem céloz *Horatius*, hogy *Pediatius* közhivatalt viselt volna, hanem, a mint most mondanók, ezüstkanalak lopásával vádolja emberét. Az egész epodusban ugyanis szem előtt tartotta *Catullusnak* egy *Thallus* nevű *cinaedus*-hoz intézett versét, a kinek hasonló lopásokat vet szemére a költő 25., 6—9.: „*Remitte pallium mihi meum, quod involasti. Sudariumque caetabum . . . Inepte, quae palam soles habere tamquam avita, Quae nunc tuis ab unguibus reglutina et remitte*“. A *furtum*-ot és az *impudicitia*-t valamint itt, úgy *Epist. I. 16.*, 36. és 38. együtt említi *Horatius*: „*Idem, si clamet furem, neget esse pudicum, Mordear opprobriis falsis? — dicantur, ha t. i. Octavianusnak elmondának Pediatius bűneit*“.

11—12. vs. *helluato . . . patrimonio*, mert *Pediatiusnak* tisztességsége volt, a melyet tobzódással elpazarolt; v. ö. *Hor. Sat. I. 8.*, 39.: „*Helluo seu fragilis, Pediatia*“ és *Porphyr. ad Hor. Sat. I. 8.*, 39.: „*Pediatius eques Romanus honesto patrimonio consumpto*“. *Horatius* szem előtt tartotta *Cicero* egy helyét, a hol pellengérré állította a nagy szónok *L. Calpurnius Pisót*, a ki szintén *helluo* (dorbézoló) és *cinaedus* volt egy személyben, *Pro Sest. 26.*: „*Me ipsum ut contempsit helluo patriae! Nam quid ego patrimoniū dicam quod ille totum, quamvis quaestum (t. i. corpore!) faceret, amisit*“. — *sera . . . In fratre parsimonia*, úgy látszik, hogy *Pediatius* kisebb testvéreit nem neveltette római lovaghoz méltó módon: ezért mondja alább

37—38. vs.: „Videbo habentem *praeter ignavos nihil Fratres*“. Pediatius testvérei valószínűleg éppen azért lettek *ignavi* (tunyák, ingyenélők), mert nem tanultak semmi tisztességeset.

13—16. vs. *acta puero cum viris convivia*, a mi csak úgy volt lehetséges, ha szülei nem vigyáztak eléggé rá. Nam *propter amores homosexuales multorum Romanorum diligentissime erat parentibus cavendum*, ne *pueri a viris corrumperenter*. V. ö. Porphyr. ad Hor. Sat. I. 8., 39.: „*Pediatius eques Romanus . . . indulgentia parentum mollis evaserat, ut omnem libidinem cum voluptate pateretur*“. — *Udaeque per somnum nates*, obscene dictum: *virum puerum dormientem constupraverunt*. — *inscio repente clamatum insuper*, nem maradhat meg az *insuper*, mert ez mint *praepositio accusativus* vonz és nem ablativust (*inscio*!) Írandó: *super*; a romlás dittographiából keletkezett a megelőző *clamatum* miatt. — *Talasio* vagy *Talassio*, menyegzői isten a rómaiaknál, mint a görögöknél *Hymenaeus*. Nevét akkor kiáltották, mikor az új asszony a lakodalom után átlépte férje házának küszöbét. Itt tehát a menyasszony szerepét Pediatius játszotta. Hasonló dolgot mesél Suetonius Nero császárról (Ner. 29.), a ki Doryphorus nevű libertusával formális lakodalmat tartott s maga játszotta a menyasszony szerepét.

17—18. vs. *Quid palluisti . . . An etc.*, Pediatius a büntudattól sáppad; egészen hasonlóan mondja Hor. Epist. I. 16., 38.: „*Mordear opprobriis falsis mutemque colores?*“ és Epod. 7. 13—16. (a bűnös polgárháborút indító rómaiakhoz): „*Furorne caecus an rapit vis acrior An culpa? responsum date. Tacent et albus ora pallor inficit Mentisque percussae stupent*“. — *femina*, mivel *cinaedus*; hasonló módon nevezi őt Hor. Sat. I. 8., 39. Pediatius helyett *Pediatium*-nak, éppen erre a helyre czélözva és Pediatiusra mint ez epodusból ismeretesre visszautalva. Mert, habár Horatius ezt az epodust nem adta ki, másolatokból mégis ismeretes volt különösen irodalmi körökben és Tibullus, Ovidius és a Priapus-féle költemények szerzői nyilvánvaló módon utánozzák s czélözgatnak rá. V. ö. Porphyr. ad Hor. Sat. I. 8., 39.: „*Pediatius . . . mollis evaserat, ut omnem libidinem cum voluptate pateretur. Propter quod eum Horatius feminino nomine Pediatium appellavit*“. — *An ioci dolent*, bánod már szerelmeskedéseidet; v. ö. Catull. 63., 73.: „*Iam iam dolet quod egi, iam iamque paenitet*“. — *ioci*, erotikus értelemben: *szerelmeskedések* vagy *szerelmi kalandok*, a mi teljesen megfelel Horatius nyelvzokásának; v. ö. Hor. Epist. I. 6., 65—66.: „*Si, Mimnermus uti censet, sine amore iocisque Nil est iucundum, vivas in amore iocisque*“, u. o. II. 2., 56.: „*anni Eripuere iocos Venerem convivia ludum*“; Carm. I. 2., 33.: „*Erycina ridens, Quam Iocus circumvolat et Cupido*“. — *facta . . . tua, facinora*, azaz: bűnök.

19—20. vs. *Non me vocabis etc.*, azaz: nem fogsz te engem erkölcstelen életmódot részesévé tenni. — *pulchra per Cotyttia*, Haupt a *pulchra* helyett igen helyesen *spurca*-t ír. A romlás eredete: haplographia a megelőző *vocabis* miatt. *Spurcus* állandó jelzője a dorbézoló és tisztátalan erkölcsű embereknek; v. ö. Catull. 106., 1—2.: „*tua cana senectus Spurcata impuris moribus intereat*“ és Cicer. Pro Dom. 25.: „*helluoni spurcatissimo . . . homini egentissimo et facinerosissimo, Sexto Clodio*“. Maga Horatius is használja ezt a jelzőt Sat. II. 5., 18.: „*Utne tegam spurco Damae latus?*“ — *per Cotyttia*, Cotytto ünnepe alkalmával. — *Cotyttia*, Cotytto istennő a thraciai Venus, kinek tisztelete mindenféle fajtalansággal kapcsolatban Athénban is meghonosult. *Cultum huius deae etiam apud Romanos receptum fuisse non est verisimile*, sed certe usitati erant virorum *cinaedorum*.

que certis diebus conventus, quos Horatius hoc loco iocose Cotyttia nominat. Erre a helyre utal vissza Hor. Epod. 17., 56—57. (Canidia szavai Horatiushoz): „Inultus ut tu riseris Cotyttia Volgata, sacrum liberi Cupidinis“. Horatius mindkét helyére czéloz Iuvenal. II. 91—92.: „Talia secreta coluerunt orgia taeda Cecropiam soliti *Baptae* lassare Cotytton“, a hol a *Baptae* nem egyéb, mint a czime *Eupolis*, Aristophanes versenytársa, híres komoediájának, melyet Horatius itt szem előtt tartott. *Eupolis* ugyanis leirt ebben egy Cotytto-ünnepet, melyet *virii homosexuales et cinaedi* ültek meg s a melyben a fiatal és szép Alcibiades, mint *cinaedus*, nő ruhába öltözve vett volna részt. Ezért a hagyomány szerint Alcibiades úgy megharagudott, hogy *Eupolis*t megölette. — *Ad feriatos fascinos*, obscene dictum: fascinus enim est *phallos*. Intellegendi sunt virii homosexuales, quorum libidinibus inserviebat *Pediatius*. *Fascinus* ergo (pars pro toto) viros significat, ut apud Horatium ipsum *cunnius* feminam; cf. Hor. Sat. I. 2., 36.: „mirator *cunni* Cupiennius albi“ i. e. matronarum albis stolis indutarum; notissimus est autem locus ille, quem etiam *Lord Byron*, illustrissimus Britannorum poeta, in *Don Juan*¹ celebravit: Sat. I. 3., 107—108.: „Nam fuit ante Helenam *cunnius* taeterrima belli Causa.“ Horatium quoque Augustus teste Suetonio (in vita Horatii) „saepe inter alios iocos *purissimum penem* et homuncionem *lepidissimum*“ appellavit. — *feriatos*, ebben az értelemben: ünnepet ülő, mint Hor. Carm. IV. 6., 14—15.: „male feriatos Troas“. *Feriatos fascinos* tehát ugyanazt jelenti, mint Epod. 17., 56—57.: „Cotyttia . . . sacrum liberi Cupidinis“, a hol éppen ide utal vissza a költő. — *fascinos*, ez a szó is előfordul Hor. Epod. 8., 17—18.: „Inlitterati num magis nervi rigent Minusve languet *fascinum*?“

21—22. vs. *Nec deinde te movere lumbos in ratulam*, teljesen megromlott vers. Én a *deinde*-t kihagyandónak vélem, mert „*te movere*“ből keletkezhetett „*dein movere*“, majd „*deinde movere*“, végre, mivel így hiányzott a pronomen, „*deinde te movere*“. A metrikailag lehetetlen *lumbos* helyett *lumbulum*-ot, az érthetetlen *ratulam* helyett pedig a második Aldus-féle kiadás szerint *crocotula*-t írok. E deminutiv formák használatával ugyanis a *cinaedus* asszonyosságát akarja Horatius jellemezni szem előtt tartva Catullusnak a *cinaedus* Thallushoz intézett s ez epodus egyéb helyein is utánzott költeményét, 25., 1—2. és 10—11.: „Cinaede Thalle, mollior *cuniculi* capillo Vel anseris *medullula* vel *imula auricilla* . . . Ne laneum *latusculum* manusque *mollicellas* Inusta turpiter tibi flagella *conscribillent*“. A mint tehát Catullus a *cinaedus latusculum*-áról szólt, úgy említi Horatius a *Pediatius lumbulus*-át. Az egész vers tehát ilyen alakot nyer: „Nec te movere *lumbulum* in *crocotula*“. — *movere lumbulum*, a *cinaedus* nő ruhába öltözve járja a szent tánczot Cotytto oltára előtt. Horatius itt is *Eupolis* előbb említett komoediáját tartotta szem előtt, a melyről Iuvenalis scholiastája mondja (ad Iuvenal. II. 91.): „inducit viros ad imitationem *feminarum saltantes*“. Véletlenül az ide vágó *Eupolis*-fragmentum is fennmaradt, a hol nő módjára tánczoló férfiről, talán éppen Alcibiadesről van szó (fragm. 77. ed Kock): Ὁς καλῶς μὲν τρυπανίζεις καὶ διαβάλλεις τρυγῶνις Κάπριεντις ταῖς κορώναις Κάννατειναις τῷ σαέλῃ. — in *crocotula*, veste feminea, ut nunc quoque in *ephemeridibus* saepe legimus in conventibus hominum homosexualium pueros aut iuvenes libidinibus virorum inservientes indui solere vestimentis muliebribus. Különben a *crocotula* vékony selyemruha; hogy pedig Horatius éppen ebbe a ruhába öltözteti *Pediatium*, az onnan van,

¹ V. ö. a *Don Juan* IX. énekének 55. versszakát.

mert szem előtt tartotta Cicero híres helyét Clodiusról, a ki *crocota*-ba öltözve lopódzott be Bona Deának férfiak számára tilos templomába, hogy Julius Caesar feleségével találkozzék; v. ö. Cic. De harusp. resp. 21., 44.: „P. Clodius a *crocota*, a mitra, a muliebribus soleis purpureisque fasciis, a stupro est factus repente popularis.“ — *crocotula*, ezt a deminutiv alakot Plautus egyik ismeretes helyéről vette, a hol a női toilette-czikkék tanulságos felsorolása olvasható, Epid. II. 2., 45. kövv.: Quid istae, quae vestei quotannis nomina iuveniunt nova! Tunicam rallam, tunicam spissam, luteolum caesicium. Indusiatum, patagirtam, caltulam aut *crocotulam*.“ — *prensis*... *altaribus*, a cinaedus először ima közben érinti az oltárt, azután kezdi járni a szent tánczot.

23—26. vs. *Flavumque*... *Thybrim*, mint Hor. Carm. I. 2., 13.: „flavum Tiberim“ és II. 3., 18.: „Villaque flavus quam Tiberis lavit.“ — *olentes nauticum*, itt a *nauticum* helyett *nauticos*-t írok, mert nemcsak *nauta* jelent hajóst, hanem *nauticus* is; v. ö. Liv. XXVIII. 7. és Plin. Nat. Hist. XVI. 70., 1. *Olentes*, rossz szagú, mint Hor. Epod. 10., 1—2.: „Mala soluta navis exit alite Ferens *olentem* Maevium“ és Carm. I. 17., 7. (a bakról): „*Olentis* uxores mariti.“ — *nauticos Vocare*, sensu erotico *vocare* significat; aliquem aut aliquam *vocare* ad rem Veneream peragendam. Hoc loco cinaedus vocat nautas, ut libidinibus eorum inserviat. — *caeno*... *sordido*, Horatius aligha irt itt *sordido*-t. mert alább (28. vs.) megint előfordul ez a jelző. Irándó: *turbido*. Mert Horatius ezt a helyét tarthatta szem előtt Vergil. Aen. VI. 296., a mikor a sáros Acheron partját írja le, a hol a Charon csónakja szokott kikötni: „*Turbidus* hic caeno vastaque voragine gurgues.“

27—28. vs. *in culinam et uncta compitalia*, eddig absolute érthetetlen hely, a hol mindjárt feltűnik az, hogy az *in* praepositio se a *compitalia*-hoz, se a *dapes*-hez (28. vs. nem) illik. En az *et* helyett *ad*-ot, a *compitalia* helyett pedig *novendialia*-t írok; hogy miért, alább tűnik ki. — *culinam*, már a nagy Scaliger, Festus szótárának első bűvára. sejtette, hogy itt a *culina* a Festusnál magyarázott értelemben fordul elő és jelenti a köztemetőben azt a helyet, a hol a halotti áldozatot elégették; v. ö. Pañl. Fest. p. 46. ed. Thewrewk. Jelenti továbbá a régi gramaticusok szerint a szegények közös temetőit is, a szegényekét, mert a gazdagok saját telkeiken külön temetkeztek; v. ö. Gramat. veter. 21., 15.; 55., 9.; 86., 9. Mivel azonban Scaliger sem tudta, mit keres ezen a helyen a *compitalia*, a *Lares compitales* ünnepének említése, a hely értelme előtte is titok maradt. Minden világos lesz, ha *novendialia*-t írunk. — *ad uncta novendialia*, sacrificium novendiale az az áldozat, melyet a halottnak a temetés után a kilenczedik napon a temetőben bemutatnak, és pedig ételáldozat. Ezt az alkalmat felhasználták a koldusok és a félig megegett ételmaradványokat leszedték a máglyáról. Horatius tehát itt *Pediatium* mint koldust akarja feltüntetni. Ez alkalommal is Catullust (59., 1—5.) tartotta szem előtt: „Bononiensis Rufa... Uxor Meneni, saepe quam *in sepulcretis* Vidistis ipso rapere *de rogo cenam*, Cum devolutum ex igne prosequens panem Ab semiraso tunderetur ustore.“ Ugyanezt a dolgot érinti Horatius utóbbi Epod. 17., 46—48. (a boszorkány Canidiáról, a ki nagy nyomorban élt): „O nec paternis obsoleta *sordibus* Neque *in sepulcris pauperum* prudens anus *Novendiales* dissipare *pulveres*“, a mely helyet eddig egy magyarázó sem értett meg, mert azt hitték, hogy a *pulveres* az elégetett halottak poraira vonatkozik, holott ez, a mint most már világosan láthatjuk, az elégetett sacrificium novendiale hamvait jelenti, a melyet a nyomorult Canidia

azért szór szét, hogy ételmaradványok után kutasson. — *uncta*, ebben az értelemben: *piszkos*, Horatius sajátos jelzője, v. ö. Hor. Epist. I. 14., 21.: „*uncta popina*“ és Sat. II. 4., 62.: „*immundis popinis*,” Sat. II. 2., 68—69.: „*nec sic, ut simplex Naevius, unctam Convivis praebebit aquam*,” Sat. II. 4., 78—79.: „*Magna movet stomacho fastidia, si puer unctis Tractavit calicem manibus*“. — *Dapesque . . . sorlidas*, szegényes, kolduslakoma; a *sordidus* jelző ez értelmét lásd Cic. Ad Att. XII. 27. 1.: „*Sordida villula*,” Senec. Epist. 18., 7.: „*panis sordidus*“ = *panis plebeius*; Lucan. IV. 396: „*sordida tecta*“ = *casae pauperum*. V. ö. Hor. Carm. II. 10., 6—8.: „*caret obsoleto Sordibus tecti, caret invendenda Sobrius aula*.“

29—32. vs. *Quibus repletus ut salivosis labris*, id est: postquam satur factus est Pediatius cena mortuorum, libidinem sentire incipit. — *salivosis labris*, mint magyarul; folyik a nyála. azaz: vágyat érez; v. ö. Senec. Epist. 79., 7.: „*Aetna tibi salivam movet . . . iam cupis grande aliquid et par prioribus scribere*.“ — *Et aestuantes docte solvis pantices Osusque lambis saviis*, a romlott *Et aestuantes* helyett *Exaestuantis*-t irok, *docte* helyett pedig *Eldikius* nyomán *dente*-t. Az egész hely értelme: tu ne in amore quidem coniugali ita te geris, ut virum decet, sed facis, quod femina tribas feminae facere solet; tu vir es, tanem *λεοβιόλις*. — *Exaestuantis*, az *uxor*-hoz tartozó jelző; scilicet *uxor sudare incipit in libidinis actu*. Eandem rem tangit Horatius Epod. 12., 7—9. (de anibus libidinosis): „*Qui sudor vietis et quam malus undique membris Crescit odor, cum pene soluto Indomitam properat rabiem sedare*.“ — *dente*, rectissime emendavit *Eldikius*. Agitur enim de cunnilingo, qui prius dentibus titillat *κλειτορίς* feminae, iis ipsis dentibus, quibus paulo ante mortuorum cenam comedit. Hunc locum et vs. 36. ante oculos habuit auctor carminis Priapei 78., 1—6.: „*At di deaeque dentibus tuis escam Negent, amicae cunnilinge vicinae, Per quem puella fortis ante nec mendax Et quae solebat impigro celer passu Ad nos venire, nunc misella landicae (i. e. κλειτορίς!) Vix posse iurat ambulare prae fossis*.“ — *solvis pantices*, tamquam dissolvit, liquefacis uterum *ὄργασμῷ* excitato. *Solvi* enim dicitur apud viros de emissionem seminis, apud feminas de *ὄργασμῷ*. Eodem modo apud Horatium ipsum Epod. 12., 7—9. (de anu libidinosa): „*pene soluto Indomitam rabiem properat sedare*.“ — *pantices*, singularis *pantex*, hoc loco: uterus, proprio sensu: venter, *has*. Az irodalomban ez a szó alig fordul elő, de, hogy a népnyelvben közönséges lehetett, mutatja az, hogy az oláh nyelvben ma is él *pântece* alakban. — *Osusque lambis saviis*, a romlott *osusque* helyett *Baehrens* helyesen ír *Udisque*-t. — *Udisque . . . saviis*, *udis* (humidis) propter *ὄργασμῶν* feminae. Horatius aute oculos habuit Aristophanis *Equit.* 1284—1286. Τὴν γὰρ αὐτοῦ γλώτταν αἰσχροῖς ἡδοναῖς λυμάνεται Ἐν κατωρείοισι λείχων τὴν ἀπόπτωστον ἀβρόστον καὶ μολόνων τὴν ὑπὲρην καὶ κωκῶν τὰς ἐσχάρας.

33—36. vs. *Nunc laede nunc lacesse, si quicquam vales*, mint Hor. Epod. 6., 3—4.: „*Quin huc inanes, si potes, vertis minas Et me remorsurum petis?*“ — *Cinae dulcissima te liquere opes*, hihetetlenül megromlott vers. Minthogy ebben benne kell lennie a *Pediatius* nevének, így javítom: „*Cinaede Pediatii, tuae liquere opes*.“ Ez esetben a versnek éppen olyan metrikai formája lesz, mint a 13-iknak: „*Vel acta puero cum viris convivia*“, vagyis az első lábón lesz iambus, a másodikon tribrachys, a harmadikon spondeus, a negyedikén iambus, az ötödiken spondeus. — *Cinaede Pediatii*, mint *Catull.* 25., 1.: „*Cinaede Thalle*.“ — *tuae liquere opes*, itt a *liquere* a *liquesco* (olvadni) igéből származik: elolvadt, elúszott vagyond. A helyett utánozza *Ovid.* *Ibis* 421.: „*Sic tua nescioqua semper fortuna liquescat*“.

37–40. vs. *ignavos* . . . *Fratres*, a kik bizonyára a *Pediatius* nyakán éltek, mert nem részesültek tisztességes nevelésben. V. ö. a 11–12. vershez irt jegyzetet. — *iratum Iovem*, arról mondták, a ki fősvényen vagy nyomórban él; v. ö. Hor. at. II. 3., 8.: „*Iritis natus paries dis.*“ *Scissumque ventrem*, tamquam uterum feminae, qui saepe venter vocatur. *Culum pathici similiter vulcam* nominat Pers. Satir. 4., 35–36.: „*Hi mores, penemque arcanaque lumbi Runcantem populo marcentes pandere vulvas.*“ — *Scissumque*, proprie dicitur de actu pedicandi, ut Priap. 26., 10. (Priapus de se): „*Fures scindere quamlibet valentes.*“ — *patruī*, *Pediatius* nagybátyja, a ki szintén az ő nyakán élösködött. — *Pedes inedia turgidos*, az inséges ember görcsös láb-szára, melyen a soványság miatt a térd s az ízületek kidagadni látszanak; v. ö. Hesiod Scut. 266.: *λεπῶ καταπεπηγῶτα, Γουνοπαγῆς.* — *inedia*, synizesisszel olvasandó: *inedja*; ezt a ritka synizesist is megjeljük Hor. Epod. 12., 7.: „*Qui sudor vetis et quam malus undique membris,*“ a hol *vjetis* olvasandó.

E jegyzetekből világosan kitűnik, hogy a kérdéses epodus egész karaktere és stílusa annyira Horatius-féle, hogy belőle Horatius több helyét pontosabban értelmezhetjük, mint eddig történt. De, a mi még nagyobb dolog, Horatius egy egész és idáig meg nem értett költeményére is új világosság árad ebből az epodusból. Mert annak az ismeretes palinodiának, az I. könyv 16. ódájának exordiuma:

O matre pulchra filia pulchrior,
Quem criminosis cumque voles modum
Pones iambis sive flamma
Sive mari libet Hadriano,

még csak most lesz előttünk érthetővé. Itt ugyanis egy, az epodusok könyvében ki nem adott iambusról van szó, melynek összes megszerezhető másolatait egy szép nőnek küldi a költő megsemmisítés végett; a magyarázók ezt addig is helyesen látták, mert már kiadott és a közönség kezén forgó epodusokat úgy is hiába küldött volna neki. Nos hát ezek a *criminosi iambi* nagy valószínűséggel hozhatók kapcsolatba a tizennyolczadik epodussal, a mely a *Pediatius crimen*-jeinek lajstromát tartalmazza, a melyek után a költő (18. vs.) kárörvende kérdi: „*An facta cognoscis tua?*“ A mi pedig az óda 5–9. versét illeti:

Non Dindymene, non adytis quatit
Mentem sacerdotum incola Pythius,
Non Liber aequae, non acuta
Si geminant Corybantes aera,
Tristes ut irae,

a hol tehát az ő hirtelen haragjával mentegeti az iambusban foglalt sértéseket, itt célzás van a mi epodusunk 5. versére:

Valent, valent mihi *ira* et antiquus *furor*;

az itt említett *furor*-ra pedig szintén czélzást találunk az óda 22—25. versében, a hol fiatalkori hevével és dühös természetével mentegetőzik:

... me quoque pectoris
Temptavit in *dulci iuventa*
Fervor et in celeres iambos
Misit *furentem* ;

vége az óda 26—28. versét: „dum mihi Fies recantatis amica *Opprobriis*“ össze lehet vetni az epodus 7—32. versével, a hol szörnnyű vádakat szór Pediatiusra és egy helyt a feleségére is. Tehát az a *mater pulchra filiae pulchrioris* lehetett Pediatius felesége, a kit Horatius gúnyosan *obesa*-nak (vs. 30.), elhizottnak nevez és a férje erotikus bűneinek részesévé tesz. Meglehet tehát, hogy ennek az anyának abban az időben mikor Horatius ez epodust írta, volt egy szép serdülő leánya, valószínűleg nem is Pediatiustól, hanem előbbi férjétől s ennek a fiatal leánynak tetszhetett a fiatal Horatius, a mikor még Pediatiuszal nem veszett össze és házát is látogathatta. A költő azután kilencez vagy tíz év mulva ezt a palinodiát intézte a serdülő leányból érett szépséggé fejlett nőhöz s visszavonván legalább az anyja ellen irányuló gúnyos sértéseket — mert az apáról hallgat — kéri őt a befejező sorokban (27—28. vs.): „mihi Fias . . . amica . . . *animumque reddas*“.

*

A mi az epodus irásának idejét illeti, mivel Horatius itt Brutust *győztesnek* nevezi s dicsekedve említi a philippii háborúban való részvételét, azt kell hinnünk, hogy a Kr. e. 38. év tavasza előtt keletkezett; mert ekkor az addigi erős republikánus már rászánta magát arra, hogy barátjával és pártfogójával, Vergiliusszal bemutatassa magát Maecenasnak. E szerint az epodus Horatius legkorábbi költeményei közé tartozik. Itt még sokkal hivebben követi Archilochus szellemét (*animos numerosque*), mint későbbi epodusaiban; szorosan csatlakozik továbbá a Catullus iambusaihoz, némely dolgot pedig az ó-komediából, Eupolistól és Aristophanestól kölcsönöz. Csakugyan ifjú hévtől tüzelve ír; látszik, hogy ekkor még nem szelidítette meg az Epicurus csendes resignatiót hirdető philosophiája. Versét átadta barátjának és felfedezőjének, Vergiliusnak, a ki ezt a saját versei közt tartogatta s mikor halála után a hátrahagyott *scrinium*-okból kiadták a *Catalepton* könyvét, Vergilius apróságai közé került a Horatius epodusa is. Így az a költemény, melyet a szerző nem csak hogy ki nem adott, de összes kézre kerithető példányainak megsemmisítéséről is gondoskodott, mégis reánk maradt s az exegetika segítségével mint a Horatius jószága felismerhetővé

vált. A mi tehát Kr. u. 13. óta, a mikor a szerző maga kiadta utolsó munkáját, az Epistolák második könyvét, nem történt, az megtörtént most: Horatius művei egy teljes költeménnyel gyarapodtak. Kezünkben van a *tizennyolczadik epodus*, melyet az *Appendix Vergiliana*-ból minden ezután rendezendő Horatius-kiadás függelékébe kell áthelyezni. És ez a gyarapodás nem megvetendő: mert ez a vers igazi iambikus hangjánál fogva epodusabb Horatius bármelyik kiadott epodusánál s ha nincs is mit örvendeni azon, hogy újra éledtek előttünk a szerencsétlen Pediatius római lovag utálatos bűnei, vajjon nem méltó jutalma-e minden fáradságunknak, hogy fölfedtük Horatiusnak később oly gondosan rejtegetett köztársasági érzelmeit s megszólaltattuk a volt katonai tribunt, a Brutus hívét!

Bemutatom itt végül a költemény magyar fordítását. Legyenek a magyar tudomány e szent falai azok, a melyek között először hangzik el eredeti értelmének visszaadva *Horatius tizennyolczadik epodusa*; mert át lehet ezt ültetni nyelvünkre úgy, hogy a legbántóbb részletek enyhítve legyenek ugyan, de a vers mégse veszítsen semmit archilochusi erejéből. Ime:

Pediatius római lovaghoz.

- Gyávának tartasz-é, mert nincs módomba már
Hajózni a nyílt tengeren
S túrvén kemény fagyot s a forró nap hevét
Követni a győztes táborát?
5. De él még bennem, él a harag s a régi düh
S van nyelvem megvívnom veled.
Testvérhugodra, kit te hitvány ágyasul
Eladtál, oh mért ingerelsz,
Parázna rongy, kit a rendből Caesar kidob,
10. Ha megérti tolvajságidat
S hogy mint akartad eldorbézolt jussodat
Ócséden, későn, venni meg;
Egykor hogy ittál, férfiak között gyerek,
Midőn megestél részegen,
15. S a még alvó fölött hangzott a nászi dal:
Talasio, Talasio!
Mért sáppadsz, asszony? Bánod már szerelmeid?
Ráismsersz bűneidre már?
Nem csalsz te engem czéda latraid közé
20. Cotytto ocsmány ünnepén,
Mikor szent tánczban a faracskád mozgatod
Selyemruhácskát öltve föl;
Nem látlak hívni a szagos matrózokat
A szöke Thybris partjain,
25. Hol piszkos sárban ott rekednek a hajók
S küzködnek a sekély vizen;
Se nem viszel kilencz napos sírok közé
Fölfalni a holtak ételét,
Mivel ha jól laktál s a nyálad folyini kezd,

30. Elhizott nödhöz visszatérsz
 És ronda mód tüzelve vágyait, vele,
 Mint lánynyal lány, bujálkodol.
 Most sértogess, silány, most ingerelj, ha tudsz!
 Versemben állni fog neved.
35. Elúszott pénzed, szajha Pediatius,
 S éhségtől csattog a fogad.
 Megérem, mid se lesz, csupán a sorsharag
 És ingyenélő véreid,
 Repedt tested meg vén bátyád sérvése és
40. Ínségtől görcsös lábai.

Jelentés az 1907. évi gróf Teleki-pályázatról.

(Felolvasta Bayer József lt. 1908 márczius 19-én.)

Tekintetes Akadémia! A gróf Teleki József-jutalomért 1907-ben — 1907 szeptember 30-iki határnappal — verses formában írott szomorújátékok pályáztak. Az okt. 28-án tartott összes ülés bírálókul kiküldötte *Lévay József* tt., *Bánóczy József* és *Bayer József* l. tagokat. A Nemzeti Színház igazgatósága *Somló Sándor* igazgatót és *Mihályfi Károly* színművészt küldte ki bírálókul. Az Ügyrend 144. §-a 2. pontja értelmében ekként megalakult vegyes bizottság 1908 márczius 9-én megtartott bíráló ülésén engem bizván meg a jelentéstétellel, szerencsém van a bizottság véleményének tolmácsaként a következőket jelenteni.

Beérkezett 21 pályamunka. Czímeik megtalálhatók az Akadémiai Értesítő októberi füzetében. Kegyetlen rossz írásuk miatt alig, itt-ott pedig éppen nem voltak olvashatók: 1. a *Füleki esküvő* (7. sz.); 2. *Érzések harcza* (18. sz.). — 3. A *Szerelem útja* cz. mysterium (6. sz.) kötetlenül, fizetlenül adatott be. A vegyes bizottság alaki hibáik miatt mind a három darabot a pályázatból kizárta. Maradt tehát elbírálásra 18 pályamunka. Sajnos, a bírálók egybehangzó véleménye szerint e 18 darab közül egyetlenegy sem színpadképes, irodalmi tekintetben még a legjobbak is csupán szerényebb irodalmi igényeket elégítenek ki.

A következő 9 dráma teljesen értéktelen s legfeljebb komikum szempontjából említhetők föl: 1. *Julius Caesar* (1. sz.); 2. *Helena* (2. sz.); *Memento* (8. sz.); *Salamon király* (10. sz.); *Arbuez Péter* (11. sz.); *Martinovics* (13. sz.); *Toldi* (15. sz.); *Honfoglalás* (20. sz.); *Az utolsó Cillej* (21. sz.). — Kettő tisztán operaszöveg karokkal, énekszámokkal: *Lea* (9. sz.) és *Aisa* (12. sz.). — Három darab egy és más tekintetben a tehetség némi jelét árulja el, de egészében jelentéktelen szárnypróbálgatások: *Ecce homo* (3. sz.); a *Báthoriak* (4. sz.); *Összeomlás*

(6. sz.). Marad tehát 4 tragoedia, melyek elolvasása az időlopás kevésbé súlyos esetei közé tartozik.

Engedje meg a Tekintetes Akadémia, hogy mielőtt a tragoe-diák tragikumának méltánylására áttérnék, e tragoediák szándék-talan komikumával foglalkozva, megvilágítsam egyik bíráló-tag azon mondását, hogy e kezdetleges pályaművek némelyike „szinte öntudatlan babrálgatás a tollal“.

Csodálatos dolog, hogy a 21 pályamű közül vagy 15-nek írója el nem mulasztja — a zivatar alkalmazását! A zivatarok legtöbbje az utolsó pillanatban tör ki, de van olyan, a hol a villámlás és menydörgés már az I. felvonásban kezdődik és el-kisér a catastropháig. Ezek nélkül a mulatságos zivatarok nélkül e tragoediák fojtó levegőjét igazán nem tudtuk volna elviselni.

Terjedelem dolgában egyik-másik hihetetlen arányú! A *Honfoglalás* címűt (18. sz.) csak két estén át lehetne előadni, de már a II. felvonás elején a közönség legnagyobb része meg-szöknék, a megmaradtakat pedig a folyton meg-megújuló csata-zaj verné fel csupán mély álmukból. *Julius Caesar* (1. sz.) elő-adására egy ezredet kellene mozgósítani s egyedül lehetséges színtere csak a Vérmező volna. Fogalmat alkothatunk arról, hogy minő tömegekkel dolgozik, ha megemlítjük, hogy Caesar diadal-kocsija elé csak lictorokból a 72-t megköveteli! E tragoedia, mely Shakespeare remekét hat felvonás erejéig igazítja ki, valóban bosszantóan tragicomicus terméke e pályázatnak. Elolvasását sze-rénytelenség nélkül hőstettnek minősíthetni.

Van egy olyan dráma (*Memento*, 8. sz.), melynek főszerep-lői minden felvonásban annyit isznak, hogy szinte borgőzben fulunk meg.

Van egy pályázó dráma, melynek II. felvonásában, az utasítás szerint, behoznak „egy egészen kisült malacgot, melynek a szájában nagy kés van“. Pályázónk, hihetőleg attól való félel-mében, hogy minden estére egy sült malacz beszerzése tetemesen megnehezítené darabjának sokszori megismétlését, csillag alatt valóban megrendítő naivitással ezt jegyzi meg: „erre a czélra lehet vásárolni vagy esetleg készíttetni egy vörösre égetett cserép-malacgot“. O beata simplicitas!

Kisértő szellemek is szép számmal vannak. De a legmulat-ságosabb a *Lea* cz. (9. sz.) tragoedia szelleme. Ez t. i. musi-kális szellem. Először csak solot énekel, de később duettet Nádasyval.

Záradéku csak még egy mulatságos dolgot említek annak a megvilágítására, hogy minő fogalma van pályázóink egyikének-másikának a színpadi díszítés lehetőségeiről.

Szép *Helena* udvarában vagyunk (2. sz.). A Menelaus házához vezető mindkét utat „babér-, citrom-, narancs, olean-

der-, füge-, datolya- és rózsafák szegélyezzék. A lakóház előtt törpe bazsa- és tubarózsák nyílnak. Sűrű tömött bokraikat szegfűk, violák, narciszok, tulipánok csipkézik. A csarnokba széles márványlépcsők vezetnek föl. A falak és oszlopok égszínkéék márványból készültek, földje pedig májszínű márvánnyal kirakott. Helena szobája fala és padlózata fehér márványból készült. Középen tüdőszínű márványsztal“. Körülötte — így szól tovább az utasítás — „kerek székek foglalnak helyet, szintén tüdőszínű márványból . . .“

Az idei pályázat perzsa, mór, török, görög, római és magyar történeti tárgyú tragoediáiból egész sorozatát állíthatnám össze a legmulatságosabb furcsaságoknak, de a kötelesség kevésbbé mulatságos fele arra int, hogy rátérjek arra a négy tragoediára, melyek közül három két szavazattal három ellenében nem találatott érdemesnek a jutalmazásra, a negyedik pedig három szavazattal kettő ellenében kapta meg a föltétlenül kijáró díjat.

Beérkezésük sorrendje szerint az 5. számú *Hódító Mihály*-ról szólunk legelőbb. Régi ismerőse (több társával egyetemben) az Akadémia pályabíráinak. 1905-ben mint *Mihály vajda* szerepelt. Akkor öt felvonásos volt, most négy felvonásossá fogyott. Ez az aesthetikai soványító gyógykezelés még se vált annyira javára, hogy életképessé tegye. Mihály vajda akkor se volt tragikai hős s ebben s új formájában sem az. Az első kidolgozás szerint Torda mellett Básta vallon zsoldosai kaszabolják le Mihály vajdát. Ez a történeti valóság. Új szerkezetében a miriszlói csatában foglyul ejtik s Básta quasi párbajban szúrja le.

Maga a darab most is az, a mi volt: dramatizált korrajz a romantikusok idejé-t-múlt mintája szerint. Van benne egy „bűbájosság mestere“, Muraldo, a ki csillagjós, mérgekverő. míg végre pórul jár és Básta a saját mérgét önteti a torkába. Van egy guerilla-csapatvezér: Baba Noák, a kinek föllépéseiből azt hisszük, hogy föl fogja falni a világot és midőn Mihály vajda csatát veszít, úgy eltűnik egyszerre, mintha soha ott se lett volna.

Pártoskodó erdélyi főurak torzsalkodása, a török és német párt hiveinek ármánykodása, Mihály vajdának nem is két-, hanem sokszínű magatartása, követségek ide-oda futkosása; harez és háború, felvonuló magyar, székely és szász küldöttségek szónoklatai s mindenek fölött Mihály vajda mérhetetlen kapzsisága, szertelen nagyravágyása, lelki vaksága — ezek állanak e tragoedia központjában. Ennek a zavaros árnak a felszínén aztán ott úszik egy szerelmi történetecske olyan megrikató kimenetellel, hogy ez ma már csak mosolyra indíthat.

Mihály leányát, Floriczát, szereti Rácz Bertalan fia János, és viszont szeretetik. Bertalan Báthori Endre párthíve, ellenben János, Mihály vajda titkárja. Mihálynak nagy tervei vannak Flori-

ezával, kit az osztrák udvarba szeretne elházásítani. Ez egészen jó kiinduló volna valami tragikai bonyodalomra, de drámairólk teljesen elejti a kínálkozó alkalmat és érzelmes episoddá laposítja e szerelmi történetet.

Jánosról ugyanis elhíresztelik, hogy híreket visz apjához, Báthori Endre táborába. Egy alkalommal titkos találkozája lévén Floriczával, rajtakapják; de semhogy szerelmesét bajba keverje, magán hagyja száradni a kémkedés gyanuját. Elfogják. Ezúttal meg tud szökni. Később apjával együtt fogják el, de ezúttal kegyetlen kinzással kivégzik.

Ebben a szerelemben az a furcsaság, hogy Mihály mit se tud meg felőle s Floricza se vallja be. Midőn aztán a baj megtörtént, Floricza megőrül s Mihály ezután se tudja meg, hogy leánya szerencsétlenségének maga volt az okozója.

Mihály vajda felesége, Stánca, és leánya Floricza ezek hoznak egy kis idylli elemet e kor rémes történetének dramatisált rajzába, mely olyan előtt, a ki nem ismeri töviről-hegyire Erdély viszontagságos, ágas-bogas történetét Báthori Zsigmond uralkodása és ismétlődő lemondásai közti időközben, érthetetlen zagyaléknak fog látszani. Éppen abban állana a drámairó művésze, hogy e tarkaságból ki tudja választani a leglényegesebbet s ennek keretén belül tegye tragikaivá Mihály alakját. Csakhogy Mihály vajda sehogyse tud érdeklődést költeni. Nem tragikai alak, csak ide-oda kapkodó zsarnok-természet, különös nagy czélok nélkül. Ábrándozó dühöncz, kiből a férfias erő és nagyság minden föltétele hiányzik. A darab végkifejlése: Mihály párbaja, eleste egyenesen komikus hatást tesz.

A darab írója értelmes főnek látszik. Elég jól versel és izléssel is ír — de drámai mesét megszerkeszteni nem tud. A tárgyválasztás is mutatja, hogy az emberi szenvedély tragikus mélységeibe nem tud mélyen betekinteni. Neki egy egész csomó ember halála kell; Ophelia modorában örült leányzó; kétségbeesetten jajgató anya; lamentáló deputatiók, kivégzés, párbaj stb. — mert a megrikatóban s nem a megrendítőben keresi a tragikumot.

A 17. sz. pályamű czíme: *Eszter*. Érdekes dolgozat. Költői lelkületű, izléssel bíró íróember munkájának látszik. Nyelvezete egyszerű és sokhelyütt meglepő módon drámai tömörségű. Pályázótársai közül ebben a tekintetben csak egy-kettő közelíti meg, felül egyik se mulja. Néha elveti a sulykot, de bántó szertelenségbe sohase esik. Mégis drámája szerkezetileg teljesen elhibázott munka. Nincs benne haladó cselekmény, csak körben forgó. Úgy látszik, mintha előre menne, pedig tulajdonképen mindig visszajut ugyanazon helyre, a honnan kiindult. Van aztán egy brutális jelenete, mely halálos sebet ejt az egész dolgozaton.

Kettős szerelmi történet van benne, de egyikéből se lesz

tragikái jelentőségű esemény. Czilley Borbála, ez az akarat nélküli gyermekeleány, szerelmes — mint valami diágyerekbe — Zsigmondba, a ki Mária halálával épp most vált özvegy emberré. Zsigmond játszik Borbálával, a ki csak most tartja első próbáit a szerelmi játéokban. Mi ebből az apja utasítása szerinti és mi benne a közvetlen szerelmi érzés első igaz megnyilatkozása, — nem tudjuk meg. Valósággal meglepetésképen hat, midőn arról értesülünk, hogy a felvonásközök egyikében eljegyezték Zsigmondal. Ez a szerelem henye episod, mely semmire sincs befolyással s alig egyéb érzelmes felvonás-tölteléknél.

A másik nőszereplő, Laczi Eszter, már határozottabb, cselekvésre gondoló személy. Kár, hogy sokkal többet beszél, mint cselekszik. Tudja, hogy Zsigmond szereti — hisz egykor csókot is rabolt tőle —, de mi mégse tudjuk megérteni, hogy miért is gyűlöli tulajdonképen Zsigmondot? Ezért a rablott csókért? Azért-e, mert atyjának és híveinek ellensége? Azért-e, mert atyját szeretné Zsigmond helyett a magyar királyi trónon látni? Vagy együttesen gyűlöli benne az embert, a királyt, a zarnokot, a vetélytársat? Vagy azért, mert bár Simontornyai jegyese, Zsigmond folyton üldözi szerelmi ajánlásaival? Eszter egyéniségének e határozatlansága, hogy úgy mondjuk rossz körvonalakban való rajza, a legnagyobb hibája az egész tragédiának.

És miben állana Eszter tragikumja? Ezt pályázónk így fejezi ki a 3. felv. végén:

Én távozom . . . Többé nincs mit keresnem . . .
A boldogságom, üdvöm már letűnt!
Szeretteim! Ó, mily magasra törtünk
S mi mélyre buktunk! En akartam? Ó jaj!
Becsületem elvesztét túl nem élték.
Miattam haltak . . . Értök halok én . . .
(ledöfi magát.)

Csakhogy ez nem igaz, legalább mi nem úgy látjuk a cselekményből.

Az 1. felvonás Knin várába visz, hol az összeesküvők tanyáznak, kik azt hiszik, hogy Zsigmond elveszett a nikápolyi csatában. Egyszerre közéjük toppan. Nem ijed meg daczuktól, sőt Temesvárra hívja meg őket az országgyűlésen történő igazságtételre. Még éji szállásra se marad köztük.

Az elégületlenek közül Ördög István eselt vet ellene szentgyörgyi várából, de ennek sikertelenségéről csupán a 2-ik felvonásban értesülünk, midőn a békétlenek nem Temesvárrott vannak együtt, hanem Kőrös-Udvarhely mezején. hol nagy lakoma folyik.

Az 1. felv. végén elhatározták a békétlenek, hogy Bajazedhez és Nápolyi Lászlóhoz követeket küldenek és Zsigmondot

elteszik láb alól. Ha üres a trón, lesz úgylis, ki azt méltón betöltse — szól Eszter, atyjára tekintve. Eszter e szavakkal fejezi be az 1. felvonást:

Csak bátor szem szomjazza a napot,
 És bátor lélek szédülést nem ismer.
 Ott jár föllengző vágya szárnyain
 Közel az éghez, onnan hoz erőt
 S ha kell kivívja *bárm*i czélra tör.

Egész eddig az expositioig elég jó a dráma, de a mi ezután következik, az csak egy helyben való mozgás s nem előrehaladás.

A körösudvarhelyi sátoztábor-jelenet eleven, mozgalmos kép — de csak körkép. Van itt egy udvari költő: Marcellus, a feleségével, Apolloniával. Amaz Ozorai Pippo kémje, emez Zsigmond gyűlöljője. Gyűlöli, mert egykor szüziességétől fosztotta meg. Azt hiszszük, hogy gyűlölete bosszúvá fog izmosodni. Nem! Kerítőjévé lesz a 3-ik felvonásban. Gyönyörű szerepcsere.

Ebben a 2-ik felv.-ban arról esik szó, hogy a király menedéklevelet adjon Laczfának és társainak s ezt Eszter eszközje ki. Eszter vállalkozik erre s nem éppen ügyes kaczerkodásával ki is eszközli. A történet úgy tudja, hogy ezt a menedéklevelet Zsigmond előre küldte meg Laczfának és Simon-tornyaiban, s az alkudozás is nem a helyszínen történik, hol a békétlenek úgylis Zsigmond kezében vannak.

Igen zavaros e felvonás egy része. Az olvasó sehogy se tud tisztába jönni azzal, vajjon tudja-e Zsigmond Eszter kaczerkodása indokát, vagy sem. Ez nem sejtető félhomály, hanem zavart okozó sötétség.

Egy kis mozgást hoz az egy helyben mozgó cselekménybe a követek visszaérkezése. Nápolyi László csak biztosra akar bejönni, s egyelőre csak helytartót nevez ki Laczfiban, fővezér-helyettesét Simontornyaiban. Bajazid Ázsiába tért vissza. Marcellus vigaszt nyújt és megénekli Bajazid — köszvényét. A nagy fel-sülésben mindenki fejét vesztí — Eszter kivételével. Most már nem bánja, ha föl is falják egymást Zsigmond és Nápolyi László. Hisz ezek úgylis csak közös prédának nézik a hazát. Egyedül atyja munkálkodik a haza javára.

Kettőjjük harcán, nyomorult kudarcán
 Mindig a győztes harmadik nevet.
 Vezess, hódítsunk, hogy hódolva láss . . . .

Szól Eszter apjához, a mi azt mutatja, hogy a cselekmény a 2-ik felv. végén is ott van, a hol az 1. felv. végén volt: cselekedni *akarnak*.

A 3-ik fely. a körös-újhelyi gyűlés. Van ott megint minden, csak cselekmény nincs. Sok szó esik kelepczéről, árulásról, hazamentésről stb. Ekkor történik, hogy Zsigmond Apollóniával megkerítetteti Esztert. Utána fut a kápolnába, majd a szobájába hurczolja, hol — megbecsteleníti!

Ez az egy jelenet még egy jól megcomponált drámát is tönkretenne. Zsigmond e tette nem királyi, nem emberi, hanem egyenesen bestialis. Oly brutalitás, melyet nem lehet se törrel se karddal megbosszulni — legfeljebb bunkóval! Az apa és völegény megtudják az esetet, mert Eszter „ezután“ föllép, bár „fátyolát arczára vonva“.

Ne érints ó atyám! Neved gyalázva
S gyalázva mátkám:
Apa és jegyes erre fegyvert ragadnak —

de őket konzolják föl. Zsigmond így szól:

Hadd lássa művét nagyralátó Eszter,
Le mindkét fejfel. Labdaként repüljön
Az erkélyről s megretten rá a népség . . . .

Az ember most azt gondolná, hogy jaj a lázadóknak és mi történik? A csapatok fogságba ejtik — Zsigmondot:

Foglya valamennyi Eszter hadának . . . .

Eszter aztán még megjövendőli Borbála sorsát Zsigmond oldala mellett.

Ez a fogságbahurczolás azonban anticipál egy 1401-ben Budán történt eseményt, amidőn Zsigmondot egészen más okokból zárják el. Így meghamisítani a történetet, csakhogy a főbűnös is bűnhődni láttassék, mégse járja.

Mint látjuk a cselekmény nem annyira tényekben, mint inkább zajongásokban nyilvánul. Jellem-alkotásnak semmi nyoma. Laczfi olyan Petur bán-féle alak, második higitásban. Eszter szereplése túlhajtott, szinte természetellenes. Egész lénye nőietlen. Miért kellett Eszternek megbalni? Nagyravágysáért? Nem, hanem azért, mert erőszakot tettek rajta. Csakhogy ez ily formában teljességgel nem tragikus.

A 19. sz. *Eufemia* cz. tragédia elüt többi versenytársaitól annyiban, hogy ebben csupán a szerelemből ered a cselekmény forrása és lefolyása. Egyszerű, könnyen áttekinthető, minden szétágazó bonyodalom nélküli. De a központjában egy becsapott királyi férj áll. Egy mesebeli királyljal türhető tragi-comoedia lehetne. De Könyves Kálmán mint koronás fő, a bolonddá tett férj szerepében, teljességgel lehetetlen trageodiai személy.

Kálmán feleségül veszi a kiewi nagyfejedelem leányát Eufemiát. Államérdek szövi e frigyet.

Az orosz népnek szüksége van a magyar barátságra és Eufemia föláldozza magát. Ez eddig helyes. Nem ő az egyetlen királykisasszony a kit államérdekből adtak férjhez. Egy kis baj összebonyolítja a helyzetet. Mászt szeretett és szeret. Ez se volna még baj, csupán ebből következik a legnagyobb, mit Eufemia ilyen poetikusan ír körül:

Karjába dőltem üdvözült gyönyörrel.

És ennek az „üdvözült gyönyörnek“ súlyos következményei vannak: anyává lett.

Már most csak az a kérdés: tudott-e anyaságáról férjhezmenetele előtt, vagy csak akkor jut a tudatára, midőn Draco, az udvari orvos, többszöri elájulásából következtetve, figyelmessé teszi az anyaságra. A megdöbbenés hangján kiált akkor föl:

Mindenható Atyám!

Te bosszúálló, szent, örök nagy Isten!
Ne engedd azt, hogy ez való legyen!!
Hisz ez szörnyűbb, mint a végítélet!
Nem, nem lehet, s ha mégis úgy van
Ha tán Kiewnek éjei, szerelmem! . . .
Gyilkot kezembe, gyilkot adjatok
Vagy lökjetek le a pokol tüzébe . . .

Nem kutatjuk a kérdés physiologiai lehetőségeit. Elhiszszük, hogy határtalan naivságában még sejtelve se volt az „üdvözült gyönyör“ komoly eshetőségeiről. A lényeg a dologban az marad, hogy ez az anyaság fogja a bajt fölidézni, akár él a szerető, akár nem. Ez oknál fogva a szeretőnek, Ivánnak, megjelenése Kálmán udvarában teljesen fölösleges s alig egyéb színpadi fogásnál. De erre a henye alakra nagy súlyt helyez pályázónk. Nélküle nem lehetne e tragoediát megcsinálni. Nézzük szereplését.

Kálmán udvarában már a 10-ik napja tartják a „nászi tort“ és Eufemia testileg-lelkileg oly távol áll Kálmántól, akár csak Kiewben volna. Kálmán nem érti e hidegséget. De türelmes. Nem akar erőszakot alkalmazni.

Kapóra jön a hír, hogy Zára föllázadt. Kálmán eltávozásának indoka azonban teljesen érthetetlen egy 40—42 évesnek képzelt férfi részéről:

Itt a közelben nem lelem szívét,
Tán föltalálom a csatában azt!

Ezt a gondolatot a drámaíró súgja a sűgőlyukból Kálmán fölébe, hogy megokolja eltávozását. Az udvarnál ezalatt vig élet folyik, csak Eufemia bús. Udvarhölgyének bevallja szomorúsága

okát, de végre is belátja a helyzet változhatatlanságát s megnyugvását (egy kissé komikusan) e szavakkal fejezi ki:

Atyáim trónja, látom, ingadoz,
A szék alá kell tennem szívemet . . .

Ekkor kitekint az ablakon, s kit pillant meg? Ivánt, kiewi szeretőjét. A helyzetet a következő furcsa mondással jellemzi:

S most jő, midőn egy szalmaszál hajóm,
Mely átvezethet még a tengeren.

Iván és Eufemia közt heves jelenet támad. Már majdhogy elveszti ellentállóképességét, midőn végre mégis a hitvesi hűség ül diadalt s elűzi magától Ivánt. Az első győzelem önmagán fényesen sikerült. Azonban a diadal nem sokáig tart. Ugyanis valakinek egy kérkedő spanyollal kell párbajt vívni. Senki se mert erre vállalkozni — egyedül Iván. Eufemia végignézi a távolban folyó küzdelmet s azt hiszi, hogy Iván maradt holtan a porondon. Elájul. Draco udvari orvos segíteni akarván rajta, maga rohan el vizért. Ezalatt az életben maradt Iván átvonul a színen és Eufemia, a legjobb időben magához térve, e szavakkal: Ah! él Iván! nyakába borul. Iván boldogan kérdi:

Te itt karjaimban?
Mindenható! Hát mégis . . . .

Eufemia megijedve tekintetétől, Ivánnak távozást int. De Iván csak ezt feleli (azt hiszszük teljes joggal):

Elválni — tőle? Nem többé soha.

A vizet hozó Draco tanuja lesz az egész jelenetnek, de már a vízre nincs szükség, mert a függöny legördül.

Már most azt kérjük, mi történik akkor, ha maga a férj kapja rajta a feleségét és nem Draco? Tehát egy szerencsés véletlen viszi tovább a drámát.

A 2. felvonás új történetbe kezd. A nádor leánya Feliczia beleszeret — Ivánba. Midőn Eufemia ezt megtudja tőle, rosszul lesz. Ezúttal Feliczia szalad vizért. A királyné hivatja a nádort, de a helyett, hogy eljövetelét bevárná, lemegy a kertbe s így a nádor a szintén ide siető Dracoval négy szemközt beszélhet. Draco elmondja a nádornak a látottakat. Még ennél is többet: ugyanaz este egy találkozózt lesett ki. Csak sejti, hogy az ablak előtt álló nőhöz Iván ment, mert hirtelen beborult az ég és e kegyes véletlenél fogva a személykérdés bizonytalan. Mégis Ivánnak kellett lenni, mert azóta napról-napra jön.

A királyné visszajön, a nádor kérdőre akarja vonni, midőn Eufemia azt kérdi a nádortól, vajjon oda adná-e feleségül Feli-

cziaát Ivánhoz? A nádor nemet mond, sőt tudatja, hogy a leányát is el fogja vinni az udvartól.

Rossz példát látni nem hagyom tovább! . . .

Figyelmezteti Eufemiát Kálmán közel visszatértéről s azt mondja:

S nem lenne jó, ha udvarában érné
A más ágyába vágyó bajnokot . . . .

A királyné visszautasítja a sértő gyanút és „fellázadva” — eltávozik.

A nádor megjed. Hátha tévedésbe ejtette Draco! Egy őrt hív elő, a ki elmondja neki, hogy ő is látott ugyan két héttel ezelőtt egy pánczélos lovagot egy ablak alatt járkálni, de az ablaknál — Feliczia állott. A nádor elrohan, hogy Dracot felelősségre vonja. Ezzel a mese árja, egy új, mesterséges mederbe kerül.

Jön a királyné, magánkívül a fölháborodástól. Egyszerre itt terem Iván is. Eufemia arra kéri őt, hogy távozzék az udvarból s feledje őt el. Egy talizmánt ad át neki, — melyet az imént Felicziatól kapott, e szavakkal:

Viseld a kebleden s a szenvedély
Kerül, míg egyszer majdan elfeledsz.

Iván elfogadja a talizmánt, de távozni még se akar. Már erőszakhoz akar fordulni, midőn Eufemia leszúrja őt. A felvonást e szavakkal végzi:

Jövel, jövel dicső királyi férjem,
Bár véresen vár Eufemia,
De hitvesed tehozzád hű maradt!

Föl kell tétéleznünk, hogy a sokoldalú gyanúsítás daczára:

1. senki se leselkedett se Ivánra, se Eufemiára;
2. hogy a szóváltás és gyilkosság oly csendben történt, hogy senki se hallhatta meg;

3. hogy a holttest eltávolítása eszébe se jutott Eufemiának, vagy előre gondolt arra, hogy a talizmán révén más kerülhet bajba.

Ha ezt mind elhittük, vígan nézhetünk a 3. felvonás fejleményei elé. Ott már Eufemia szerető hitves. Míg a királyljal a szerelmi kettős folyik, berohan Feliczia s jelenti, hogy a tetemrehívás, ellene vallott. Az apa felmutatja a Feliczia talizmánját is, melyet a holt Ivánnál megtaláltak. Feliczia kétségbe van esve, de látva Eufemia remegését — magára vállalja a gyilkosságot, nehogy „összetörje a király hitét, a boldogságát ezzel”. Az apa eltaszítja őt, Kálmán pedig zárdába küldi az önfeláldozó Felicziaát!

Kálmán lelke mindezek után mégis csak gyanút fog, bár az udvarhölgy úgy befeketíti Kálmán előtt Felicziaát, hogy Eufemia

rosszul lesz. Jön Draco, az orvos — és ekkor tudja meg Eufemia, nem is sejtett anyaságát! Öngyilkosságra szánva magát, elrohan. Draco végre is elmond mindent a királynak. Kálmán kérdőre fogja Eufemiát: ő aztán bevall mindent, szerelmet is, gyilkosságot is:

Menj, várd ítéletedet.

Ezzel bocsátja el feleségét Kálmán.

Természetszerűleg azt lehetne várni, hogy valami gyors fordulattal kiderül az ártatlanság is, a bűnösség is s Eufemia számára nem marad fenn más menekvés, mint az öngyilkosság. E helyett — utójátékot kapunk Változás címen, melyben egy törvényszék unalmas, szabatosság nélküli tárgyalás után kimondja Eufemia elválását Kálmán királytól, a ki elég érthetetlenül még mindig szereti őt és megtartani szinte hajlandó. A kalandos özvegy visszamegy hazájába s Kálmán mint valami szerelmes legényke „zokogva az asztalra borul”.

Eufemia elveszített mindent: trónt, régi és új szerelmet; ruszkij népét, el még a becsületet is. De itt azt kérdehetjük — volt-e elveszteni való becsülete? Mi azt hisszük: nem. Nagyon szeretett — azt fogják mentségére felhozni. Kényszerítették királyi férjhez. Igaz. De ha becsületes érzésű, kell hogy be is vallja régi szerelmét. Hallgatása: bűn. Bűne ekként kettős lesz. Az egyik házassága előtti, a másik házassága alatti. Ezt tetőzi azzal, hogy egy jó teremtetést (Felicziát) csaknem halálos veszedelembé dönt — ruszkij népe érdekében. Ez az Eufemia lehetetlen alak mint királynő egy tragoediában. Eltávozása nem tragikus, csak melodramatikus. Szinte kivánni látszik a zenekari kíséretet — *con sordino*.

Iván csak színpadi kellék. Akkor teszik el az útból, mikor már nincs többé rá szükség. Ha a királyné az utolsó felvonásban, nyíltan gyilkolja meg, a végső felháborodás e tette után részvétet érezhetnének sorsa iránt. De egy királyné, kit a saját új hazájából kikergetnek, a tolonczkocsit juttatja eszünkbe.

Igaz, hogy Eufemia régi bűnéért bünhődik. Mégis, ha nem kapják rajta a bünpalástoló gaz gyilkosságon, szépen megmenekszik. Ha Iván el nem jön, még a törvénytelen gyermeket is magáénak fogja hinni Kálmán. Eufemia minden körülmények közt becsutelen személy és Kálmán király bárhogy magyarazzuk az előzményeket: csúful bolonddá tett királyi férj. Ilyen két főszereplővel, lehetetlen jó tragoediát írni. Nem is tragoedia pályázónk darabja. Írója ismeri a színpadi hatások csínját-binját, de nem a tragikum lényegét. Eufemia úgynevezett bukása csak felsülés, mindenesetre kellemetlen, de nem tragikus.

Nézzük már most: *A honárulót* (14. sz.) Ez is régi isme-

rőse az Akadémia pályázatainak. A Martinuzzi-tragédiák legkitartóbb pályafutója. Pályázónk is beleesik a Martinuzzi-tragédiák íróinak közös hibájába, hogy nem az egy ember tragédiáját adja, hanem dramatizált kortörténetet ír. Hosszadalmas, mivel telerakja magyarázó epizódokkal. Sokféle ágazó, mivel nem tudja az egy ember tragédiáját az események tömegéből kihámozni.

Martinuzzit nála az események viszik előre s végül igazán zavarban vagyunk, vajjon a *Honáruól* cím satiricusan van-e megválasztva, vagy pedig pályázónk is hisz benne. Hogy az örült Kéméndyné. Martinuzzi holttesténél így kiált fel:

Meghalt a század legnagyobb fia . . .

ez csak növeli a bizonytalanságot, mert megint nem tudjuk, vajjon az örült asszonyosság nagy megtévedését keressük-e ezen mondatban, vagy pedig oly igazságnak vegyük, melyet az örült asszony egyik világos pillanatában ejt ki, s ezzel okosabbnak mutatja magát épeszű környezeténél?

Nagy hibája e pályamunkának, hogy míg az 1—3. felvonás (közben egy 16 lapnyi terjedelmű Változás-sal, mely külön felvonásnak is beillik) rettenetesen széles mederben halad előre s magán- és közügyet zavaros össze-visszaságban hord össze, addig a 3—4. felvonásra már csak hosszadalmas elbeszélések jutnak s a catastrophára lényegileg ez *elmondott* dolgoknak van csupán elhatározó befolyásuk.

A 3-ik felvonásig Martinuzzi a félreértett államférfiú, kit Izabella királyné gyűlöletével üldöz, a 4-ik felvonástól kezdve már egykori ellenségei bizalmát bírja s külső véletlenségeknek kell tragicus bukását elősegíteni. Egy egészen új személyt mozgósít drámairónk ebből a célból: Ferrarát. Vakon bizik benne Martinuzzi s ez az indokolatlan vakhit idézi elő bukását. Fontos levelét ő adja át Castaldónak! Csupa hihetetlenség, mint egyéb leskelődések, rajtakapások.

Az I. felvonásban Zápolya halálos ágyánál vagyunk. Itt vannak a benső embereken kívül Ferdinand küldöttei is, kik Zsigmondnak szövetséget, az országnak békét ajánlanak.

Kéméndyné panaszos vádbeszéde ügyes korrajz, egy ember története keretében elmondva. Tán a legdrámaibb részlete az egésznek. Drámaiságát fokozza, hogy senki se meri ügye védelmét magára vállalni. Perényi és Martinuzzi itt összeütközésbe kerülnek egymással, mert a közönyös főurakkal szemben Martinuzzi védelmébe akarja venni a panaszos özvegyet. Perényi megfenyegeti Martinuzzit, de ebből nem következik semmi.

Izabella a távozó főurak közül Frangepánt titkos beszédre kéri. Martinuzzi meglátva ezt, figyelemmel kíséri Izabella minden lépését.

Ekkor föllép Mihályka, Izabella udvarhölgye és monologjából megtudjuk, hogy szerelmes, de azt egyelőre nem, hogy kibe. Martinuzzi hű embere, Petrovics őszintébb: ő be is vallja, hogy Mihálykát szereti — de Mihályka kereken visszautasítja. Martinuzzi monologjából megtudjuk, hogy mint államférfi mit akar:

Hazát, hazát. szabad magyar hazát!

Nem tudjuk a monolog hatásától-e vagy más egyébtől Martinuzzi elszenderedik. A szerelmes Mihályka oda megy hozzá és megcsókolja a — kezét. Castaldo (ekkor még hadnagy) meglátja ezt az érzelmes jelenetet, a miből aztán sok minden fog következni. Martinuzzi álma — beszédes álom. Megtudjuk álmomonologjából, hogy ő is szerelmes Mihálykába és ezzel végzi:

Nem kell több bálvány, van már: a haza!

A felvonás végén meghal Zápolya; Frangepán Ferdinand nevében hadat üzen s Martinuzzi e szavakkal fejezi be az I. felvonást:

S mi elfogadjuk gyász és baj között
Isten ítél a testvérharcz fölött.

Homloktérbe tehát az államaectio jut, de a nagyhangú államférfi mellett furcsa színben tűnik föl a szerelmes — barát! Igaz, hogy szerelme lemondás s így nagyobb összeütközések csiráit nem rejti magában. Egy alkalommal mintha mégis ilyesmi készülne. De nem lesz belőle semmi komoly baj s az utolsó felvonások egyikében még egyszer mint valami regényes diák-szerelmem kerül a fölszínre 10 év múlva.

A 2-ik felvonásban Izabella, hogy megszabaduljon Martinuzzi zsarnokságától, levelet ír Ferdinandnak, melyben tudatja, hogy hozzájárul mindahhoz, a miben atyja, a lengyel király, Ferdinanddal megegyezik. Mialatt írt, zaj hallatszik. Kimegy körülnézni. Ezalatt egy fiatal szerzetes, Frater Justinus, óvatosan kilép egy szent kép keretéből s elolvassa Izabella levelét, majd visszabújik rejtekhelyére! Különös, hogy ez az elbujtatott Frater meglátja ugyan azt, a mint Izabella eltávozik, de nem látja meg a felbujtogató Cascaldot s így Martinuzzi meg tudja ugyan a levél tartalmát, de nem is sejtí, hogy ki ösztökéli környezetéből Izabellát.

Minő ódsi fogás a romantizmus régiségétarából! . . .

Martinuzzi arra kéri Petrovicsot, hogy beszélje rá Izabellát a török frigy elfogadására. Petrovics viszontszolgálatul arra kéri Martinuzit, hogy legyen szerelmének szószólója Mihálykánál. Martinuzzi igéri s meg is teszi. E párbeszéd a darabnak második epizódja, mely szép is, drámai is — de csak epizód!

Mihályka mitse akar tudni Petrovics szerelméről s — zárdába készül. Petrovics leverten értesül erről s nem is sejtí ez elhatározás valódi indokát. Szerencsére itt van Castaldo, a ki megmondja, hogy azért, mert — Martinuzzit szereti. Egy hamisított levelet mutat föl, melyben így ír Martinuzzi Mihálykának :

Egy évre most vonúl el kedvesem
Míg a babért fejemre tűzhetem,
A félhold majd Budára fölragyog
S nem szolgál többé, helytartó vagyok.
Hazát teremtek, nem nézek hitet
S keblemre tűzlek téged, üdvömet . . .

Szerencse, hogy nincs jelen Martinuzzi, mert Petrovics rögtön kardéltre hányná. Alig, hogy eltávozik — megjelenik Martinuzzi, Izabella kilesett levelével, melyet a vivőjétől raboltatott el, tudva a tartalmát. Martinuzzinak heves jelenete van Izabellával s ebből drámai elevenséggel válik ki a két jellem közti erős ellentét. Ez a 3-ik jól megcsinált részlet e drámában, mely a bírálók figyelmét e pályaműre irányította.

E jelenet után szembe kerül — Martinuzzi és Petrovics. A barát nem titkolja, hogy Mihálykát szerette, szereti és szeretni is fogja ; de lemondott róla s egyesülést csupán a túlvilágon óhajt. Petrovics elátkozza ezt az órát és elsiet. Martinuzzi érzi elhagyatottságát, midőn föllép a török követ s jelenti, hogy Szulejman a Budát ostromló Roggendorfort meg fogja támadni és így segélyére lesz Zápolya fiának. Martinuzzinak ezzel a találó mondásával végződik a felvonás :

Ments meg Mindenható az ily segélytől !

Pályázónk drámája egész eddig elég elevenséggel halad előre — de miután a mély s igaz szenvedélyek összeütközését csak véletlenek mozdítják elő vagy gátolják, alig marad még valami a 3-ik felvonásra, hogy aztán unalmasan ellaposuljon az egész darab.

A 3-ik felvonásban Budán vagyunk, a vár ostroma előtt. Izabellát Martinuzzi valóságos felügyelet alá helyezte, de itt van az, a ki a német párttal való érintkezéseit közvetíti : Castaldo. Ferdinand követe, Révay, azt kéri Izabellától, hogy :

Martinuzzit add kezünkbe felség
S a béke kész.

Mi természetesebb, mint hogy ezt az összeesküvést, melynek Petrovics is a részese, Mihályka kihallgatja. Izabella már azon a ponton áll, hogy Martinuzzi halálos ítéletét aláírja. A szemrehányást tevő Kéméndynét is kihurezoltatja, de itt marad Mihályka,

a ki ígéretet tesz Petrovicsnak, hogy a feleségévé lesz, ha megmenti Martinuzzi életét.

Megmentem azt (t. i. hazámat) vagy én is meghalok...

e szavakkal elrohan Petrovics.

A Martinuzzitól fölizgatott tömeg már a királyi lak felé tart, erre a megijedt Izabella aláírja a halálos ítéletet. Minden késő! A csöcselék behatol, Martinuzzi rablánczra vereti a német-párti főurakat, sőt Izabellát is külön felügyelet alá helyezi. És ki a felügyelője? — Castaldo!

Castaldonak természetesen első dolga az, hogy Izabellával szövetkezzék Martinuzzi ellen. A királyné 1000 aranyat ígér a barát fejéért. A szerencsés véletlen aztán úgy hozza, hogy Mihályka kihallgathatja ezt az összeesküvést is. Ezalatt a török sétverri Roggendorf hadát és bevonul a várba.

Oh mért engedted ezt nagy Istenem!?

ezekkel a furesa szavakkal fejezi be Martinuzzi a harmadik felvonást.

A *Változás*-ban egy csomó henye episod mellett, Buda elfoglalásán kívül csak az érdemel figyelmet, hogy Petrovics óva inti Martinuzzit az eltávozástól. Martinuzzi monologizál, sőt visiokat lát, midőn egy török jelenti, hogy egy nőt halálra sebeztek a táborban s ez a gyilkos — Martinuzzinak volt szánva, de Mihálykát érte. A haldokló Mihályka e szavakkal búcsúzik Martinuzzitól:

Ne csüggedj el! Ne állj meg félúton
De küzdj tovább, s mentsd meg a hazát
Fölöttem majd suttogj el egy imát,

Martinuzzi örök szerelmet esküszik s ezzel a 3-ik felvonás 2-ik fele is szerencsésen véget ér.

Idáig csak eldöcög a tragoedia, de a mi ez után következik, az mitsem ér.

A IV. felvonás 10 évvel később játszik. Kéméndyné unalmas episodja, valamint a János Zsigmond-jelenet, felvonástöltelék. Nevezetes eseménye Castaldo megjelenése álruhában. A hadnagyból azóta fővezér lett. Mindent elmond, még azt is, hogy Izabellától az ígért 1000 aranyat még maig se kapta meg. Szövetséget ajánl, mit Martinuzzi egyelőre visszautasít. Egy Remete föllépése nagyot változtat a helyzeten. Ez elmondja, hogy Izabella az őszszel itt járt Szászsebesen s Mihályka sirját feltörette s a halott porát szétszóratta. Erre bosszúja megérik és levelet ír Castaldonak. Midőn a föllépő Izabella a saját szavaival is

megerősíti azt, a mit a Remete előbb mondott, befejezi a Castaldonak írott levelet és elküldi.

Most már bibornok lettem asszonyom!

mondja gúnyosan Izabellának.

Izabella lemondásteljesen távozik s így fenyíti meg a bibornokjelöltet:

Ez óra átka egykor visszatér
Ítélni fog s a földre sujt helyettem . . .

Midőn az üdvözlő német küldöttség megjön, hogy a dolgok ily kedvező fordulatáért hálálkodjék, Martinuzzi e szavakkal:

Elég! Elég! Nem érdemeltem . . .

összeesik.

Az utolsó felvonásban Petrovics szemrehányást tesz Martinuzzinak hazaárulásáért. Itt tudjuk meg tehát, miért viseli e tragedia ezt a címet: *A honáruló!*

Martinuzzi meg van győződve, hogy jót tett, midőn a német barátságot elfogadta. A szemrehányó levelet hozó török követnek mégis biztató ígéretek tesz — bár a követ eltávozása után a szultán levelét bosszúsán széttépi. Mindezek daczára, hogy elhárítsa az Erdélyt fenyegető veszedelmet, egy ilyen hamiskodó levelet ír a szultánnak:

Hódolva kér hived . . . Már útban a
Hübér . . . Én most is az vagyok, ki voltam,
Te vagy Uram, téged ismerlek annak
Minden egyéb hazugság, rágalom —!

Ezt rábizza, elég vakon titkárára: Ferrarára, a ki czinkostársa és kémje Castaldonak. Most már kéznél levő bizonyítéka van a fővezérnek Martinuzzi ellen s így megöletését elrendelheti. A haldokló e jóslattal ajkán, zárje be örökre szemét:

Elszálló lelkem a jövőbe lát:
Bár messze, messze, még jövend idő
Mely átragyogja a véres közelt . . .
Felsarjad még az új királyi törzs,
Agával messze századokra nyúl
S bár Castaldók örökkön fognak élni
Örömnapokra virrad szép hazánk . . .

Kétségtelen dolog tehát, 1. hogy e pályamű rossz tragédia; 2. drámai szerkezete is elhibázott. Ebben a tekintetben előbb említett társaival egy színvonalon áll. És jutalomra mégis miért tartottuk kevésbé méltatlannak, mint előbbi pályázó társait? Van egy pár pozitív és egy pár negatív jó tulajdonsága. Költői lendület dolgában egyik társa se mulja felül. A fönt említett három jelenethez hasonló jóságút egyet se találtunk a többinél.

Párbeszédei elég elevenek s lyrai lágyság is jellemzi azokat, bár több drámai erőt szivesebben látnánk azokban. Nyelve elég művelt, tiszta — bár itt-ott szertelenségbe is esik. Versei többnyire simán gördülők, sokszor rimes sorokban s e miatt itt-ott mesterkéltté is válik. Szerkesztés dolgában gyakorlottabbnak látszik társainál, bár a művészet határait meg se közelíti.

Negatív jó tulajdonsága, hogy nem izléstelen, mint Eufémia főmeséje, vagy Eszter ismert jelenete s nem hamisítja meg a történetet annyira, mint Eszter vagy Hódító Mihály, mely utóbbinak irányzatosságától is távol igyekszik magát tartani.

A vegyes-bizottság utasításából két dologra kérem a Tekintetes Akadémiát:

1. Kegyeskedjék oda közremunkálni, hogy ez az áldatlan drámapályázat, mely ötven éven át szerzett tapasztalat szerint évről-évre mind inkább fokozódó eredménytelenségeivel a nemeslelkű alapító nagy céljainak éppenséggel nem felelt meg és évről-évre öt pályabíró arra kényszerít, hogy idejét, a legtöbb esetben a legértéktelebnek foglalkozások egyikére fecsérelje el, jelen formájában megváltozzék.

2. Kegyeskedjék a Teleki-féle 100 aranyas jutalmat a *Honáruló* című 14. sz. pályamunkának, az Ügyrend 144. §-a 5-ik pontja értelmében odaitélni.

Jelentés az özv. Vojnits Tivadarné-jutalomról.

(Felolvasta *Ferenczi Zoltán* lt. az 1908 febr. 24-iki összes ülésen.)

Az Akadémia *Alapszabályai és Ügyrendje* 115. §-a értelmében özv. Vojnits Tivadarné alapítványa tesz 20,000 K-át aranyban; ennek az összegnek „kamatozó évi jövedelmét *tiszteletdíj*ul kapja azon szerző, a ki a legsikerültebb magyar színművet, illetőleg drámát írja; az erre vonatkozó pályázat minden évben kiirandó... Az ügyrendi szabályzat értelmében az 1907-ik évben előadott magyar eredeti tragédiák, színművek, vígjátékok és népszínművek (az operák és operettek kizárásával) voltak tekintetbe veendőek.

A színdarabok megbirálására az akadémia I. osztálya *Heinrich* Gusztáv r. tagot, *Négyesy* László és *Ferenczi* Zoltán lev. tagokat küldte ki, mely bizottság alólírottat bizván meg a jelentés megtételével, ezt következőkben teszem meg.

A bizottság éppen nem könnyű feladata az volt, hogy minden, a fenti körbe eső, új magyar színdarab előadását megnezze, mert úgy az alapítvány szövege, mint az ügyrend, ez

utóbbi teljes határozottsággal, hangsúlyozza a színpadi sikert, midőn ezt mondja: „csak irodalmi becsű és a színpadon sikert aratott darab kaphatja a jutalmat, mely meg nem osztható“. A másik feladata az volt, hogy a sikert aratott műveket irodalmi érték szempontjából is áttanulmányozza, a mi szintén nem kis munka volt.

Ugyanis mindenekelőtt ki kell emelnie, hogy az 1907-ik év az előadott eredeti színdarabokban, mennyiségileg tekintve, gazdag volt. Szerencsére a művek javarésze nyomtatásban is megjelent, mi a tanulmányt megkönnyítette. Azonban noha ezek részletes elemzése nagyon tanulságos volna abban a tekintetben, hogy a magyar drámaírás minő irányokat hajlandó követni és hogy kivált a francia dráma követésével az ú. n. thésisszerű darabok vagy irányművek minő tárgyak iránt érdeklődnek, vagy a tisztán a költészet vagy mulattatás célzataival írottak minő fokúak: a kiküldött bizottság mégis azt határozta, hogy mindezt ez alkalommal mellőzve, a jelentés csak a legszükségesebb keretben maradjon.

Magára a műre nézve, melynek a bizottság az alapítólevélben említett „tiszteletdíj“-at kiadni kéri, a vélemények megoszlottak. Ugyanis a bizottság két tagja (dr. Négyesy László és alóírt) Molnár Ferencz *Az ördög* cz. vígjátéka, a bizottság egyik tagja (dr. Heinrich Gusztáv) Lengyel Menyhért *A hálás utókor* cz. színműve mellett nyilatkozott.

Itt tehát feladatomul azt tekintem, hogy a bizottság többségének véleményét indokoljam.

Tekintetes Akadémia! Úgy az alapítvány, mint a hozzácsatolt ügyrendi szabályzat, hangsúlyozza, hogy csak színpadon sikert aratott darab nyerheti el a jutalmat s az alapítvány éppen „a legsikerültebb“-ről szól. Ennek a feltételnek szószerint *Az ördög* nemcsak megfelel, hanem más tekintetben is sikere általános, majdnem meglepő, szokatlan. Nemcsak megérte Budapesten az 50-ik előadást, hanem előadták Turinban és újabban Bécsben, mindkét helyt nem kis sikerrel s e mellett, mint ismeretes, további terjedése is külföldön biztosítva van. Könyvárúslag is jelzi külsősikerét az, hogy az 5-ik kiadás forog a könyvkereskedésekben. Ez nemcsak erre a műre, hanem általán magyar színdarabra nézve a legkritikább események közé tartozik.

De megfelel a hirdetmény másik kívánalmának is, hogy „irodalmi becsű“, mert ez is kétségen felül álló dolog. A kritika itt mindenesetre tehet egy pár lényeges észrevételt, melyek a mű különböző oldalaira vonatkoznak; de ezek semmiesetre sem befolyásolják lényegesen ezt az ítéletet.

Ezek egyike az, hogy az ördög ily beállítására az emberi viszonyok közé, mint a rossznak elősegítője, a jónak, az erköl-

csinek tagadása, kétségtelenül a legismertebb dolgok egyike. Sőt a mint egy férfit és nőt összehoz, egymás iránt bűnös szerelemre gyúlaszt, különösen a *Faust* óta, az ördög ismert meszterkedése és gonoszsága. A mű meséjét ismertnek tehetvén fel, e ponthoz csak azt tesszük hozzá, hogy *Faust*-ban Mephistopheles, a Faust megrontására kieszelt módok egyike gyanánt, egy oly férfit és ifjú lányt hoz össze és sodorja őket helyrehozhatatlan bűnökbe, a kik különben soha nem találkoztak volna és e bűnöket tehát el sem követhették volna. Ez a mű ellenben egy oly férfit és nőt kever bűnös viszonyba, visz a lejtőn lefelé, a kik ifjúságuk óta szeretik egymást, a kik már maguktól is a sikos lejtő szélén állanak és az ördögnek semmi különösebb czélja nincs vele, csak általában véve maga az a rossz, melyet művelni a közhit szerint feladata.

Másfelől a mű szerint az ördög maga az elvont rosszra vezető, aki magát két helyt definiálja. Ugyanis midőn nevét kérdik, így szól (I. felv.): „A név csak akkor fontos, ha az ember maga nincs jelen. Mert akkor a név egy írott arcz. De ha az ember maga is itt van, mindegy. Válaszsz... Ha akarod: doktor Kovács“. A második helyen meg így szól (I. felv.): „Valaki vagyok, a ki a kellő pillanatban jött. Sehonnán se jöttem és sehova se megyek. Itt vagyok!“ Nem érintve ezt a mellékes következtetlenséget, melybe itt az ördög az által esik, hogy nagyon sokszor meg lehetne fogni, mert hiszen éppen azt mondja máshelyt nem egyszer, hogy ide utazik, oda utazik; egy másik, nagyobb következtetlenség ebben az alakban, hogy az ördögről mért mondja szerző az I. felv. végén, midőn majdnem a gyilkosságig tüzezi a festőt, hogy „*nagyon halkán, szomorú mosolylyal, atyai, hideg vontatott hangon*“ ezt mondja: „Látod, fiam! Te is hozzányúlsz... talált aranyért... ehhez a revolverhez“. A ördögnek ez a jellemzése *ebbe* a darabba és az ő így beállított szerepébe nem talál. Ez minket más egyébire és aztán olyasra figyelmeztet, hogy eredetileg szerzőnek volt valami más, költőileg jelentékenyebb terve az ördög jellemének bemutatására, de abbahagyta. Azonban ez most nem tartozik bővebben ide.

Fel kell említnünk még egyebet is. A festő szerelmét az ördög különösen azzal gyújtja fel az I. felv. végén, hogy a talált és elgurult aranyról szóló, különben igen sikerült mese után azt mondja arról a nőről, a kit a festő annyi év óta ideális szerelemmel szeret és viszont, kinek éppen ezért feltétlen tisztaságáról és ábrándos vonzalmáról meg is van győződve, hogy: „Ma este! Ma éjjel! Egy estén az enyém! Úgy játszom vele, a hogy akarok! És oda jön, a hova viszem!“ stb. Egyszóval elhitheti a festővel, hogy ezt az ábrándosan és ideális szerelemmel szerett

és szerető nőt, ő az ismeretség első napja éjjelén el fogja csábítani s ezt a festő nemcsak elhiszi, hanem revolvert ragad, hogy lelőjje. Ez nem valószínű. Ezt az üres dicsekvést a szeretett és szerető férfi nem hiheti el. Nincs rá semminemű lélektani alap. És mi jól emlékszünk, hogy midőn először láttuk, megütköztünk rajta s ismételt olvasásnál is ugyanez volt az érzésünk, hogy játéknál nem egyéb, holott az ördög itt diabolikus akar lenni, talán inkább, mint bárhol a műben. Pedig szerző erre szemmeláthatón nagy súlyt helyez az ördög csábítási eszközei közt; mert a II. felvonásban már János meg van győződve, hogy az ördög sikert ért el. Az ördög is éppen erre alapítja egész machinációját, hogy a festőt vallomásra bírja és újra oly jellemzését adja a Jolán erkölcsi léhaságának, a mit János el nem hihet és erre alapítja a Clout, a Monna Vanna-féle jelenetet is. Igaz, hogy itt az ördög oly túlzásokra ragadtatik, hogy János fel-dühödve mond ellent, de ki ne látná, hogy ez csak a következő jelenetnek színpadi előkészítése?

Nem hallgatható el az sem, hogy a II. felvonás első része, kivált azok a jelenetek, melyekben az ördög a hallból a vendégeket rendre kíméletlen megjegyzéseivel távozásra kényszeríti, éppen nem szellemes, csak durva. Ennyit semmi előkelő társágban nem tűrnének el senkinek. Mánhelyt is mond az ördög olyat, a mit nehezen fognának lenyelni. Már pedig a szerző az ördögöt finom, szellemes, de diabolikusan szellemes divatembernek akarja rajzolni s kétségtelenül sokszor az, kivált a II. felvonás végén, a levéldiktálásban, aztán az első fellépésben és az elgurult arany meséjében; de nem mindig az s olykor éppen nem. Nem egyszer gyöngébb szójátékokig is leszáll, máskor meg a társalgás van úgy vezetve, hogy egy-egy kiszámított mondás elhelyezhető legyen. De tagadhatatlan, hogy az ördög mindvégig érdekes, figyelmet lekötő s szerepét kitünően játszsza, úgy hogy, a mint már mondtuk, noha feladata egyáltalán nem nehéz, de hibátlanul oldja meg. Kár, hogy mellette a többi alak majdnem jelentéktelen. Legjobban van megrajzolva a modell-lány s noha nem ítéltünk megfigyelésünk alapján, valószínűen élethű is. A többiek közt nem egy van sablonos vagy ha kezd is valamit velük a szerző, mint Elzával, mintegy félbenhagyja. Szeretnők, ha az apró nyelvi botlások vagy különösségek sem volnának a műben; de ezek nélkül ma már magyar művet, úgy látszik, nem fogunk kapni. Egyébaránt egy megnyugtató az ilyenekben s ez az, hogy ez nyelvünk terjedését jelenti s végre is a nemzeti genius csak győzni fog e különösségeken és hibákon.

Ezek, t. Akadémia, mindenesetre hibák. Nem is mondjuk, hogy a mű tökéletes, de ezek nem rontják le azt a véleményünket, hogy a mű irodalmi becsű.

Végre még egy kérdést nem mellőzhetünk s ez az, hogy morális-e ez a mű, vagy nem az? Ezt nem vetnök fel, ha a lapok némelyike nem fejezte volna ki aggályait azoknak a hireknek alapján, hogy a fentnevezett „tiszteletdíjat“ ez a mű már meg is kapta, a mi akkor még, a többségi határozat meghozatala előtt, nem volt igaz; de most már fel kell vetnünk, nehogy az a gyanú érjen, mintha valami lényegest el akarnánk hallgatni.

A felelet első tekintetre könnyű. Az ördög akar benne valamit és eléri. No már az jó nem lehet, a mit az ördög akar s minthogy a mű vigjáték, tehát nem morális. Ismeretes, hogy a moralitás kérdését számtalanszor felvetették művészeti alkotásokkal, úgy irodalmiakkal, mint képzőművészetiakkal szemben és véglegesen megoldani maig sem lehetett. Tudjuk azt is, hogy a kortársak immoralísának mondták azt vagy olyat, mit az utókor egyideig nem mondott annak, máskor meg újra hajlandó volt elítélni és megfordítva. Ismeretes, hogy még Petőfinek is szemére vetettek ilyesmit, úgy hogy Meltzl és Thewrewk Árpád védelmére keltek, igaz, hogy kissé utólagosan; de az is való, hogy ilyest ma nem mondana senki. Emlékezzünk csak rá, hogy Shakespearenek a legmagasabb, mondhatni az örökkévaló végzet igazságérzetét hirdető ethikai igazságszolgáltatása is volt már kérdés és vita tárgya kivált azoknál, kik a részletek miatt nem látják az egészet vagy oly sajátos szempontot választanak, melynek semmi köze a művészettel. Így csak az imént is Tolstoj felállította a tételt, hogy mi a művészet? — Szerinte: nem más, mint az érzés valamely megnyilatkozása s az értelem valamely munkája a morál szolgálatában. Szerinte a drámának nem szabad objectív művészetnek lenni, hanem oly világnézetet kell kifejeznie, mely valamely kor legmagasabb vallásos felfogásával megegyezzek. Egyszóval a művészetnek a vallásos öntudat kifejlesztése a célja s ebben leghatásosabb a dráma, mely alapján mindig vallásos volt. Most Tolstoj a Shakespeare-ről írt legújabb hírhedt művében megkérdezte a Shakespeare morálja tárgyában Gervinust és Brandest, egy németet és egy dánt (mért nem inkább a költő műveit?) s ezek válasza után felháborodva írja Shakespeare immoralitásáról: „A Shakespeare darabjainak tárgya a legaljasabb, a legközségesebb életfelfogás, mely a világ egyik-másik urának külső felmagasztalását (tehát belső érték és nagyság nincs bennök!) valódi jelentőség gyanánt tekinti, a tömeget megveti és nemcsak minden vallásos küzdelmet visszautasít, hanem minden, a fennálló rend javítására célzó emberiségi mozgalmat is“.

Íme Tolstoj. Mellőzve azt, hogy ez éppen Shakespeare-re alkalmazva mennyire téves, még csak egyet! Általában kívánjuk megjegyezni, hogy az nem áll, mintha az erkölcsi örök törvények ingadozók volnának vagy valaha lettek volna. A tízparan-

csolat már néhány ezer éves és mindig egyformák, egyforma erősek voltak tanai és azok ma is. Csak kettő igaz. Az egyik az, hogy a morál iránt ingadozó korokban az emberek kevésbé szigorúan alkalmazzák e törvényeket az egyes esetekben. Azaz elnézőbbek. A másik az, hogy korok szerint más-más erkölcsi törvények iránt nyilatkozik kisebb-nagyobb mérvű engedékenység, holott egy másik erkölcsi törvény oly szigorúan áll, hogy jaj annak, a ki ellene vét. Sőt ebben nemzetek szerint is észlelhető fel-fogásbeli különbség.

No már most, hogy egyebet mellőzzünk, korunk sexualis morálja láthatóan ma közelebb áll pár fokkal az immoralitáshoz, mint pl. csak a mi fiatalabb éveinkben is. Ezt bizonyára láthatjuk itt is, nem annyira az előttünk álló darabból, mint inkább abból, a mint benne a kifejlést a közönség előadásról előadásra megnyugvással vagy legalább különösebb visszatetszés nélkül elfogadja, vagy legalább is nem gondol vele.

Maga az ördög mindenestre immoralis tant hirdet. Ez másként nem is lehet; azért ördög. Azt mondja pl. ez az ördög az első felvonásban, midőn arról a „rossz gondolatról“, t. i. arról az érzéki vágyról van szó, melyet a festő Jolán iránt táplál vagy Jolán szerint nem táplál: „Hát ez rossz, ez a gondolat? Dehogyan rossz! Jó ez, jó meleg; sugárzik belőle minden, a mi fényes öröm csak van ebben a ti szomorú életetekben!... Az élet arravaló, hogy elégjetez benne. Fornni kell, égni, másokon végigtiporni. Tudom, tudom, komisz beszéd. Azt mondja a nagy tan: szeressétez egymást. De ehhez ti még fiatalok vagytok azzal a rongyos pár millió (kissé sokat mond!) éves kis életkorotokkal. Ezért voltak ennek a gondolatnak csak aszkétái, vértanui vagy hazugjai. Ne hazudjunk. A diadalmas világ a kedves és okos komiszaké, ide nézzetek rám, az enyém a világ, és a mit én itt a fületekbe duruzsolok, az mindenkinek a titkos válása... ez nem vízzel keresztel, hanem tűzzel... értez fiam? Magatokat szeressétez, puha bársonyban járjatok, igyatok sok édes bort, csókoljátok egymás száját és részegedjetez meg, gyermekeim, részegedjetez meg“...

Ez az ördög tana, az élvezethez való természetes jog, az élvezeti materialismus tana, vagy az ördög szavai szerint a nagy élet tana, szemben az erkölcsi világrenddel. És ez a tan ebben a darabban kétségbevonhatatlanul győz; holott pedig tudjuk, hogy ez a tan nem mindenkinek a titkos vallása. Szeretjük hinni, hogy éppen nem.

De semmi sem bizonyítja, hogy ez a szerzőnek tana is volna, csak az általa szerepeltetett ördögé. Ő sehol nem mondja maga, hogy ez helyes, igaz; csak azt, hogy az életben van ilyen is, van ez is és mert van, az írónak van joga hozzányúlni. Sőt

a művészeti objectivitás éppen azt kívánja, hogy az író maga ne lépjen közbe, tehát ne lássék a szereplőkben, ezek beszédeiben, hogy a szerző mit gondol, mi a véleménye. A művészek maguk a legnagyobb példákából ítélve, teljesen személytelenek; mikor alkotnak, nem ú. n. naplót írnak személyes érzelmeikről, hanem a művészeti objectivitás szempontjából sem nem morálisak, sem nem immoralisak, hanem mintegy amoralisak vagy legalább is azoknak látszanak.

Így tesz, még pedig elsősorban, Shakespeare. Midőn ír, nem foglal állást műve egyik-másik személye mellett. Embereket alkot, kikben azt rajzolja, hogy mit és hogyan tesznek bizonyos körülmények közt s ez az objectivitás nála akkora, mint senki másnál. Megalkotja és cselekedteti őket és mintegy függetleníti magát az erkölcsi irányoktól. Mindamellett midőn annyira szereti a legnagyobb, a végzetes összeütközéseket, mégis kedvvel azokat választja, midőn a főkép alaki jog a magasabb erkölcsi joggal jut összeütközésbe. És ha Goethe azt mondja, hogy nála magát a sors könyvét halljuk mormolni, ez nem a pogány fatumra, hanem az örök igazságra értendő s nem a kisszerű, a részletes költői igazságszolgáltatásra, hanem az egyetemes igazság megnyilatkozására.

Jól tudjuk, hogy ez nagyon is magas példa ide; de egy részletben alkalmazható, t. i. abban, hogy e műnél is lehet erre az objectivitásra hivatkozni. De ezenkívül nem mondható-e egy ily példánál, a nélkül, hogy végül valami morális tanulság volna benne egyenesen kifejezve, hogy e mű éppen azt akarja tanítani, hogy a moral örök, azt nem kell magyarázni, de azt igen, hogy az ördögre nem kell hallgatni? Főképen pedig figyeljétek meg magatokat, az ördög impersonalis, nem más, mint a magatokban lakó bűn hajlama, a vér ösztökélése, a morális rend tagadása; ezt törekedjétek legyőzni stb. Tudom jól, hogy ennek a negatívnak nevezhető erkölcsi oktatásnak kétes a sikere, de azért gyakorlatban volt és van.

Végre még csak azt jegyezzük meg, hogy ha éppen ezt az oldalt tekintjük, *A hálás utókor* még kevésbé fejez ki morált, a nélkül, hogy mint tisztán írói mű, az előbbivel fölérne. Ennek hőse, dr. Ruyder Dénes, az I. felvonás végén, tehát ideális álmái teljében, váltót hamisít, hogy egyebet mellőzzünk s végül teljes kiábrándulása után évjradékot fogad el legnagyobb ellen-ségeitől, kiket méltán tart gazoknak, de ő is lesülyed hozzájuk. Ez valódi erkölcsi nihilizmus, az életeszmény tagadása, melyet semmi szeretetreméltóság nem enyhít. A szerző azt látszik mutatni akarni, hogy az utókor által ünnepeelt és az utókor ünneplői egyaránt gazok. Dehát ez oly ritka esetben igaz, hogy nem volt célravezető bizonyítani és mi haszon, ha a színpadon egy csomó

hitvány emberrel többet mutatnak, mint a mennyivel már találkoztunk az életben?

Mindezen okokból dr. Négyesy László levelező tag és a magam nevében tisztelettel indítványozom, hogy a t. Akadémia a Vojnits Tivadarné-féle alapítvány kamatait az ügyrend 115. §-a értelmében tiszteletdíjban Molnár Ferencznek *Az ördög* című darabjáért kiadni méltóztassék.

Jelentés a Farkas—Raskó pályázatról.

(Felolvasta *Endrödi Sándor* I. t. 1908 márczius 19.)

A Farkas—Raskó-jutalomra pályázó 41 drb versmű, mint rendszeren, most is majdnem kivétel nélkül tiszteletre méltó hazafias témákkal áll elő. Ebben a tekintetben tehát teljesen megfelelnek a pályázat egyik főkövetelményének. Igaz, hogy ezek a témák szinte évről-évre ugyanazok: Atilla, Árpád, Rákóczi, Kossuth, Petőfi, Márczius 15, A magyar föld, Szabadság stb. stb., de végre is, formában minden újjászülethetik.

Csak azon fordul meg a dolog, ki nyúl ez örök témákhoz: poéta-e vagy szobafestő? Amaz minden körülmények közt a művészetet szolgálja, emez kétségkívül patronmunkát fog végezni.

Az idei pályázat darabjainak túlnyomó része, körülbelül 25 drb., fájdalom, ilyen patron-munka. Figyelemreméltó nincs közöttük egy sem, de kuriózum annál több. Például „*Az isten kardja*“ című Atilláról szóló vers, melyben közbevetőleg „hős Atilla *víg* nászát ünnepli egy *vén* királyleánynyal“ — anakreoni versformába van öltöztetve! A „*Réka sírján*“ című vers összes tartalma az, hogy Réka sírjában a pásztorgyerek egy véka pénzt talál. Nincs tovább. A vers kézírata azonban oly gondosan van bekötve, hogy egyik bírálóban az a keserű ötlet támadt: ne méltassa-e több figyelemre e pályázatnál a könyvkötőt, mint a szerzőt? „*Izgatók*“ címmel valaki rátámad a szocialista vezérekre, a miért a becsületes magyar népet kivándorlásra bujtogatják. A vers azonban oly silány, hogy ettől is ki lehetne vándorolni. „*Blattra magyar!*“ címmel valaki durva, vagy mint újabban mondják: ordinaré pasquiltt ír a „Talpra magyar“-ra; egy más szerző pedig arkhilokhusi kegyetlenséggel ostoroz valami „gárdát“, a ki a hazát időről-időre eladja, de szerzőnek van annyi esze, nem mondja meg: kikből áll ez a gárda? Így aztán a vers népszerű káromkodásokból lévén összerakva, minden körülmények közt aktuális marad.

Mindez elég arra, hogy láttassa a színvonalat, melyen a pályaművek túlnyomó része áll.

A hátralévő többiben — körülbelül 15—16 darabban — felvillan valamely kétes érték, de vagy a vezérczikkező hang, vagy a metafizikai téboly zavara, vagy a szimbolizmus átka részben ezeket is költőietlenekké silányítja. Egyik-másik, mint pl. az *Uj márczius*, *Magyarok csillaga*, *Vészes napokban* s a *Newyorki világitótorony* címűek, közölhetők volnának szerényebb igényű hetilapban, de egyébire nem valók. Végül van a pályaművek közt egy *Csóka Pali* című hat énekes költői beszély. Bárdolatlan elme munkája, nyers termék, de helylyel-közzel — különösen a leíró részekben — tartalmas és színes. Alapeszméje: modern hazaszeretet, melylyel egy parasztgyerek nagy anachronismussal tüntet a Rákóczi-korban. Szerzője sem a helyesírással, sem a rim törvényeivel nincs tisztában, de van valami dűrva érzéke az elbeszéléshez. Epikusnak született, de — Isten tudja, mi sors nyomása alatt — csak Csóka Pali maradt ő maga is.

Az akadémia koszorújáért versengő pályaművek tehát összegükben és egyenkint hajótörést szenvednek a Farkas—Raskó-alapítványról szóló szabályzat *d)* pontjának zátonyán, mely szerint a jutalom csak *önálló becsü műnek adható ki*.

Ilyen ezúttal nincs. S ezért a bírálók — Baksay Sándor, Lehr Albert és Endrődi Sándor — egyhangulag azt javasolják, hogy az Akadémia a 200 koronás jutalmat ne adja ki, de alapszabályai 120-ik szakaszának *d)* pontja értelmében csatolja saját tőkéhez.

Jelentés a báró Wodianer-jutalmakról.

(Felolvasta *Heinrich Gusztáv* r. t. 1908 márczius 19-én.)

Id. Kapriorai báró Wodianer Albert 1892 december 3-án tett végrendeletében 50.000 K tőkeösszeget hagyott a M. Tud. Akadémiára, oly rendeltetéssel, hogy ez összegnek évi kamatai, két egyenlő részre osztva, tehát egyezer és egyezer korona, jutalmul adassanak évenként két oly néptanítónak, kiket a M. Tud. Akadémia e kitüntetésre legméltóbbnak tart. E kitüntetésnél figyelembe veendő a néptanítónak a gyermekek nevelése és tanítása körül kifejtett gyakorlati munkássága, nevelő és oktató buzgalma, a gyermekekkel való gondos és szerető bánásmód az iskolában és ezen kívül, tanításának helyes módszere és erkölcsi hatása; továbbá a tanítónak az iskolán kívül a felnőtt nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi helyzetének javítása körül kifejtett gyakorlati fáradozása; végre egyéb, a tanító értékét és közbecsülését a társadalom előtt emelő tevékenysége.

Akadémiánk az Ügyrend 152. §-a értelmében fölkererte a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumot a tankerületi hatóságok ajánlatainak beszerzésére, mire Magyarországnak összesen 66 tankerületéből 45 vármegye (tavaly is ennyi) és Fiume tanfelügyelői 76 (tavaly 77) tanítót ajánlottak jutalmazásra. Egyáltalán nem küldött jelentést 13 (tavaly 12) vármegye tanfelügyelője; jelentést küldött, de jutalomdíjra nem ajánlott 7 (tavaly 8) vármegye tanfelügyelője, részben azért, mert csak újabb időben vette át tankerületét és ez okból megyéje tanítóit még nem ismeri eléggé, részben pedig azért, mert jutalmazásra érdemesebb tanítót nem talált. A múlt évben ajánlottak közül nem ajánltatott az idén is 15 (tavaly szintén 15) tanító, a nélkül, hogy a hivatalos jelentésből e föltűnő mellőzés okai kiderülneek. Új ajánlottak az idén 11 (tavaly 10) tanító, közöttük egy olyan, a kit tanfelügyelője nem ajánlott, ő maga azonban mégis folyamodott. Az ajánlottak között van két (tavaly 3) nyugdíjas is, a kik az alapító intézkedése értelmében már nem voltak tekintetbe vehetők. Az ajánlottak közül van:

- a) felekezeti iskolai tanító 18 (tavaly 17),
- b) felekezeti iskolai igazgató vagy főtanító 6 (6),
- c) községi iskolai főtanító 6 (4),
- d) községi iskolai igazgató 3 (3),
- e) állami iskolai tanító 11 (14),
- f) állami iskolai igazgató 31 (27),
- g) gyári iskolai igazgató 1 (2),
- h) pusztai iskolai tanító 1 (1),
- i) kincstári iskolai tanító 1,
- k) tanfelügyelő mellé berendelve 1, — összesen 35 tanító

és 41 igazgató.

A bíráló-bizottság, melynek elnöke a M. Tud. Akadémia elnöke, az idén is, az Ügyrend id. szakasza értelmében, az Akadémia elnökeiből és titkáraiból állott (csupán Than Károly akadémiai másodelnök úr nem jelenhetett meg, mert beteg) és a bizottságba, felvilágosítás szolgáltatása végett, a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr kiküldötte Halász Ferencz miniszteri tanácsos és Kacsokovics Mihály osztálytanácsos urakat, a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága pedig Trájtler Károly székesfővárosi és Kozma László debreczeni igazgató-tanító urakat, kik közül ez utóbbi a minősítési táblázat kidolgozásában és az ajánlás munkájában buzgón közreműködött, de az értekezleten gyöngékedése miatt személyesen nem jelenhetett meg. Az elnök úr, a bizottság tagjainak véleményét meghallgatván, a beérkezett ajánlatok áttanulmányozására és ezek alapján a részletesen minősítő táblázat elkészítésére ezúttal is Trájtler Károly igazgató urat kérte föl, ki is a reábizott fáradságos és kényes feladatnak rend-

kivüli ügyszeretettel és lelkiismeretességgel felelt meg. A tanfelügyelők jelentéseiben ajánlott 76 magyar tanító, mondja az előadó igazgató úr, „valamennyien érdemes és kiváló, jeles tanítók, a kik nemcsak az iskola négy fala közt végezték lelkiismeretesen és lelkesen igen nehéz munkájukat, de a néppel is közvetlen érintkezésben lévén, annak erkölcsének, értelmiségének és anyagi helyzetének javítása körül is oly áldásos és sikerekben gazdag tevékenységet fejtettek ki, hogy ezzel örök tiszteletet és megbecsülést biztosítottak maguknak még azok is, a kiket ez alkalommal jutalomdíjakkal kitüntetni lehetetlen volt. A milyen örömmel jelenthetem azt, hogy a javaslatba hozottak közül sokan, igen sokan vannak olyanok, a kik hivatásszeretettel, szakképzettségükkel, agilitásukkal és rátermettségükkel igazi Boldogházat teremtetek abban a körben, a hová a sors elhelyezte: épp olyan gondok fogtak el akkor, midőn a Minősítési Táblázat adatainak sokasága és sokfélesége az érdemek mérlegelését teszik kötelességemmé . . . De biztat a remény, hogy Kozma László társammal együtt, úgy mint eddig, ez alkalommal is eltaláltuk a helyes mértéket, úgy hogy jelölésünk most is meg fog felelni a tanítói körökben táplált várakozásoknak és megnyugtató lesz még azokra is, a kik ez alkalommal a díjakat, számos érdemök ellenére, nem nyerhették el“.

A bizottság f. é. márczius 9-én tartott ülésében beható vizsgálat alá vette a beérkezett ajánlatok adatait tanulságos és teljesen tájékoztató áttekintésben feltüntető minősítési táblázatot és figyelembe véve az ajánlottaknak úgy az iskolában kifejtett tanító és nevelő munkásságát, mint az iskolán kívül a felnőtt nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi jólétének javítása körül tanúsított fáradozásait, teljes egyértelműséggel

Bányai Jakab nagybecskereki állami elemi iskolai, 55 éves igazgató-tanítót és

Vizer János lengyeltóti római katolikus felekezeti, 66 éves tanítót

ajánja a M. Tud. Akadémiának az 1907-dik évi Wodianer-jutalommal való kiltüntetésre.

A jelentéstevő igazgató-tanító úr e tanférfiakon kívül még második helyen ajánlotta

Lakatos Károly komáromi községi iskolai 47 éves igazgatót és *Salamon Béla* miskei római kath. felekezeti, 55 éves tanítót; harmadik helyen pedig

Füzesi Márton kassai községi 46 éves tanítót és *Elek Gyula* kolozsvári állami iskolai, 43 éves igazgató-tanítót; sőt ezeken kívül még a következő 12 érdemes tanférfiúra hívta a vallás- és közoktatásügyi miniszterium figyelmét:

1. *Nagy Ferencz* községi iskolai igazgató, Szeged,

2. *Bercze Károly* állami iskolai igazgató, Szék (Szolnok-Doboka),
3. *Törös Sándor* áll. iskolai igazgató, Beregszász.
4. *Stumpay János* róm. kath. főtanító, Kőbölkút,
5. *Kún László* állami iskolai igazgató-tanító, Kúnágota,
6. *Kolumbán Ágost* állami tanító, Erzsébetváros,
7. *Pósch Károly* ág. ev. tanító, Grinád (Pozsonym.),
8. *Glósz Sámuel* állami igazgató-tanító, Málom (Szolnok-Doboka),
9. *Piller József* állami igazgató-tanító, Tiszaujlak (Ugocea),
10. *Szalay Sándor* állami igazgató-tanító, Nagykanizsa,
11. *M. Székely János* állami igazgató-tanító, Kézdivásárhely,
12. *Törköly József* áll. igazgató-tanító, Rimaszombat.

Midőn a bizottság most *Bányai Jakab* és *Vizer János* érdemes tanférfiak kitüntetését javasolja, egyúttal kéri a M. Tud. Akadémiát,

1. fejezze ki köszönetét a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak, valamint a magyarországi tanítók országos bizottságának a bírálati anyag beszerzéseért és azon becses fölvilágosításokért, a melyeket képviselőik a bíráló-bizottságnak adtak; *Trájtler Károly* igazgató úrnak pedig a minősítő jelentés szakavatott és teljességgel megbízható kidolgozásáért;

2. terjessze föl a tanfelügyelők ajánlatait és a bizottságtól készített, illetve elfogadott minősítési táblázatot a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz esetleges további fölhasználás végett;

3. értesítse *Bányai Jakab* és *Vizer János* urakat, hogy a M. Tud. Akadémia őket a Wodianer-jutalomra érdemesítette, egyúttal kérdeztesse meg a kitüntetett tanférfiakat, hogy személyesen akarják-e f. évi április 27-én, az Albert-napját követő összes ülésen a jutalmat fölvenni, vagy pedig a jutalomdíjnak postai megküldését kívánják.

Folyóiratok szemléje.

1. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY II. (februáriusi) füzete az első helyen *Bajza József emlékezete* cím alatt emlékbeszédet közöl a költő-kritikusról. Szerzője, a nagy Bajzának hasonlevű rokona, *Bajza József*, rövid életrajzi vázlat után Bajzát jellemzi mint kritikust és polemikust, majd mint költőt, és keresi e két eltérő irányú működés között az összekötő kapcsot. — Ezután a II. és befejező közlemény következik *Kalocsay Endre* hátrahagyott munkájából. Kifejti a czikk, hogy a mimus a parasztok

speciális népbohózata volt, melyet eleinte maguk a parasztok és polgárok, később hivatásos színészek, a mimusok és mimák adták elő. A lyrai mimus, a mimodia megemlítése után a legkiválóbb mimographusról, Philistionról szól s Reich nyomán meghatározza a mimikus hypothesisit. — László Béla A „*Tetemre hívás*“ forrása című dolgozatában Arany e balladájának csiráját Vörösmarty Hábadorának egyik epizódjában keresi. A szerkesztő szerint e kísérlet csak eredeti ötlet, valószínűsége nem nagy. — *Komikum-elméletek az ókorban* cím alatt Szigetvári Iván a görög (Platon és Aristoteles), valamint a római (Cicero, Quintilianus) philosophusoknak a komikumról szóló nézeteit ismerteti. — A *Hazai Irodalom* rovatában Katona Lajosnak *Petrarcáját* részletesen méltatja Hegedűs István. Igen sikerült munkának tartja, mert a szűk korlátok között rendkívül sokat nyújt, izléssel van írva, s Petrarca lelki életét igen szerencsésen érteti meg. Ép ennyire méltó a dicséretre a korrajza is. — Csengeri Jánosnak *Homerosát* Reményi Ede bírálja. Bemutatja fejezetenkint a munka tartalmát, s ha fölfogása egy és más pontban eltér is a szerzőjétől, mint népszerűsítő munkát sikerültnek tartja. — Császár Elemér ismerteti Salamon Ferencnek *Dramaturgiai dolgozatait*. A kiadás, mint Salamon legkiválóbb dráma-bírálatainak gyűjteménye, rendkívül becses, s igen tanulságos az a hosszabb bevezetés is, melyben a kötet szerkesztője, Várdai Béla, Salamonnak eszthetikai munkásságát jellemzi. — Apor Dezső *Az íkeszökat* tárgyáló művében, bírálja, Szereoley Császár Loránd szerint újat nem mond, munkája szorgalommal készült, de jelentősége nincs. — A *Külföldi Irodalom* rovatában J. Minornak *Goethes Mahomet* című nyomtatásban megjelent előadásáról Heinrich Gusztáv számol be. Ismerteti a Mahometről Goethe koráig divatozó fölfogást, azután sorban azt a négyszer megújuló érdeklődést, a melyvel Goethe Mohamed ill. az iszlám felé fordult (1773, 1799, Önéletrajzában s 1815 után). Minor munkája különben értékes és a czímnél sokkal többet ad. — A. J. Tomszonnak *Obsceje Jazykovedjenje* című műve, mely az orosz egyetemi hallgatóknak bevezető könyve akar lenni az összehasonlító nyelvtudományba, bírálja, Kégl Sándor szerint mint iskolai könyv igen jól megállja a helyét. — Émile Haumant *Ivan Tourgueniefje*, a mint Gulyás Pál kifejti, két részre szakad; az életrajz ügyes, de nem elég mély, műveinek méltatása finom megfigyelő tehetségről tanuskodik. — Heinrich Brewer S. J. *Kommodian von Gaza* című munkájáról bírálja, Révay József azt tartja, hogy beható és alapos kutatás eredménye, s ha a konkluziói sajnálatos aberratiók is, maga a mű philologiai és theologiai anyaga és kiváló módszere miatt figyelemre méltó. — Verő Leó Joseph von Eichendorff *naplójáról* szólván, hibáztatja, hogy a naplónak csak egy részét adták ki, de ez is becses. — A *Philologiai Programm-Értekezések* között Károsi Sándor *Octavius-*

fordítását Révay József ügyesnek, Csűrös Ferencz tanulmányát. *A Debreczeni fűvészkönyv és írói*, Császár Elemér igen kiválóan mondja, míg Kiss Aladár *Horatius és Vergilius Roma ethikai megújhdásában* Botár Imre szerint sokat olvasott ember munkája, tele merész állításokkal. — A Társaság közgyűlésének iratai után a *Vegyések* rovatában h. (Heinrich Gusztáv) röviden ismerteti Ezelnek hasznos könyvét, *Fabeln und Parabeln* — és közli Kisfaludy Sándornak egy nevéhez intézett ismeretlen levelét. — Vértesy Jenő az *Iréne* tárgy egy modern földolgozásáról, Coppée La tête de la sultane-járól emlékszik meg. — Vári Rezsőnek *Ad „Homérica“* című dolgozatához bírálólág hozzászólnak Förster Aurél és Csengeri János, s Vári Rezső felelve az előbbieknak. — Yolland Artur B. egy helyreigazítása után Reichard Piroška Arany *Hamlet-fordításáról* ír — a *Beküldött könyvek* között Fromentin *Régi mestereiről* s Rousseau *Vallomásairól* olvasható pár sor. — *Külföldi könyvészet* zárja be a füzetet.

Ugyane folyóirat III. (márciusi) füzetét Némethy Géza latin nyelvű értekezése nyitja meg, melynek czime *Vergilius dormitans*. A római költőnek három, ez ideig érthetetlen helyét magyarázza nagy elmeéllel és visszaveri azt a támadást, melyet Skutsch Vergilius ellen intézett. — A következő értekezésnek, *Halt meg Herodotos?* szerzője Vári Rezső felsorolja az eddigi föltevéseket Herodotos halálának helyéről, azután iparkodik az ellenmondó adatokból kiemelni a valószínűket s ezek alapján arra az eredményre jut, hogy Herodotos 427-ben Pellában halt meg. — Császár Elemér *A német „Liliomfi“* cím alatt részletes egybevetéssel és a szövegek párhuzamos közlésével kimutatja, hogy Szigligeti Liliomfija és az osztrák Nestroy „Umsonst“ című bohózata tárgyban, fölfogásban, előadásban teljesen egyeznek. A kronológiai adatok segítségével bebizonyítja, hogy Nestroy volt a plagizator, a ki ügyetlen átdolgozásával ellaposította a kítűnő magyar bohózatot. — Patai József hosszabb tanulmányának, *Bajza és Lessing*. II. részlete befejezi a két tudós epigramma-theoriájának összevetését, azután *Vita és kritika* cím alatt kutatja Lessing polemiáinak hatását Bajzára, elsősorban a *Conversations-lexiconi* pörben. — *A Hazai Irodalom* rovatában Papp Ferencz ismerteti Pitroff Pálnak *Kemény Zsigmond*ról szóló kis munkáját, mely mint irodalmi alkotás gyöngé, nem elég mély és egyenetlen stílusú, de lelkiismeretesen közli adatait, megjelöli pontosan a forrásokat s így megkönnyíti az adatok használatát. — Dr. Yolland Artur B.-nak *Magyar és angol szótár I. rész*-ét Schmidt Márton bírálja. Az anyag beosztása nem egészen megfelelő, mert helykimelés czéljából sok czimszót szorít egy kikezdésbe, de a gazdag anyag módszeresen és tudományosan van földolgozva. Irodalmunknak határozott gazdagodása. — Alleram Gyulának *Homeros és Vergilius másvilága kritikai párhuzamban*

című munkája Incze József szerint az idevágó irodalomnak megbízható összefoglalása, de tárgyalásmódja és előadása tudományosabb és nehézkesebb, mintsem az ifjúság is használhatná. — A Berze Nagy Jánostól összeállított munka, Népmesék *Heves és Jász-Nagykún-Szolnok megyéből* bírálója, Gálos Rezső szerint nagyon becses gyűjtemény, melynek használhatóságát nagyon emelik a gyűjtőnek és Katona Lajosnak jegyzetei. — Elek Oszkár Déznai Viktornak *A természetérték a XVI. század francia irodalmában* című munkáját ismertetvén megállapítja, hogy olyan kutató munkája, ki tárgyát tudományosan dolgozta föl s érte lelkesedni tud. — *A Külföldi Irodalom* rovatában Kégl Sándor szól J. Hertelnek *Das südlliche Pancatantra* című művéről, mely előmunkálatnak készült az Amerikában megjelölendő nagy szövegkiadáshoz s a mely egyúttal nélkülözhetetlen segédeszköz az ind meseirodalommal foglalkozóknak. — Ugyanő Horwitznak *A Short history of indian literature*-jét ismerteti. Véleménye szerint a munka nem lép föl sok követeléssel, de mint első bevezetés jó szolgálatot tehet, de már vázlatos voltánál fogva sem adhat helyes fogalmat India gazdag irodalmáról. — Gustave Lansonnak a francia Akadémiától jutalmazott monografiája, *Voltaire*, Szigetvári Iván szerint igen kiváló munka, mely hőst mint írórt elfogulatlanul és munkásságát helyesen értékelve méltatja, az emberrel szemben azonban kissé elnéző. Elsőrangú alkotás, melyet még becsesebbé tesz, hogy stílusa művészi. — A Lefebvre-től kiadott *Fragments d'un manuscrit de Ménandre* az eddig legnagyobb Menandros-törédek editio princeps. Cz e b e Gyula ismertetvén a kiadást, megállapítja a közölt szövegnek tárgyi értékét. — Marcellin Pradelsnek *Le romantisme français et le romantisme allemand* című munkáca-kájáról Gragger Róbert megállapítja, hogy csak a nemzeti elfogultság érdekes példája, tudományos szempontból a legkisebb figyelmet sem érdemli. — *A Philologiai Programm-értekezések* között Heinrich Gusztáv ismerteti Szivák Jánosnak dolgozatát, *Magyar motívumok a német költészetben* (felszínes, hibás compilatio). — Császár Elemér Kürti Menyhértét, *Mikes Kelemen kiadatlan munkái* (szorgalmas, ügyes). — *A Vegyesek* rovatában Horváth Cyrill helyreigazításokat közöl Kanyaró Ferencnek a Baththyányi-kódexről írt fejtegetéséhez; — Csermelyi Sándor az igeli sir-emléknek gipszbeöntő munkálatairól szól; — Szász Béla Petróczi Katának egy ismeretlen levelét közli; — l. (Láng Nándor) a herculanumi ásatásokról számol be; — ugyanő összeállítja az 1907-ben elhunyt philologusok jegyzékét (közben részletes nekrológ Furtwänglerről); — Alszeghy Zsolt adalékot közöl Sajnovics János életéhez; — rövid megemlékezés a Ponorí Thewrewk Emil 70. születésnapjára ünnepségéről és egy Némethy „Amores“-kiadásáról írt angol bírálatnak bemutatása végzi a rovatot. — Végül rövid *Hazai* és részletes *Külföldi könyvészet* olvasható.

2. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE január havi számában E c s e r y Lajos ír *Az adóreform a földbirtok szempontjából*. Szerző szerint jó oldala a törvénytervezetnek, hogy a tervezett adózási rendszer világos és áttekinthető, a mennyiben minden földbirtokos egy tárgyi és egy személyes adót fizet földje, illetőleg összes jövedelme után. Még inkább dicséretet érdemel azon törekvés, hogy az adóreform a legszegényebb néposztály terheit könnyíteni igyekszik, a mit a II. oszt. kereseti adó eltörlése és a jövedelmi adónál a 600 koronás adómentes létminimum megállapítása által sikerül is elérnie. Ellenben a közepes és nagyobb földbirtok adóterhei jelentékenyen emelkedni fognak egyrészt, mert a fokozatos jövedelmi adó meghaladja az eltörlendő általános jövedelmi pótdadó összegét, másrészt és főleg, mert a kataszter kiigazítása folytán a földadó alapját képező tiszta jövedelem jelentékenyen nagyobbodik. A földadó tervezett kulcsa, a kataszteri tiszta jövedelem 20%-a nem alacsonyabb, hanem magasabb lesz a mostaninál, mely 17·1%, a jelenleg szintén fizetett 8·4% földtehermentesítési járulék ugyanis rövid idő múlva már megszűnt volna. Még nagyobb sérelem a földbirtokosokra nézve a földadó eddigi 26 millió frtos contingensének megszüntetése. Ily körülmények közt beláthatatlan, hogy a földbirtok adóterhe mily arányban fog emelkedni; ez teljesen a pénzügyi hatóságok akaratától függ, melynek a földbirtokosok legnagyobb része védtelenül ki lesz szolgáltatva, mert 20%-os adókezelés mellett a kataszter kiigazítása után, ha a földadó nem lesz contingentálva, az a mostaninak másfélszeres összegét is elérheti. Ezért a földbirtokos-osztályra nézve mellőzhetlenül szükséges a földadót a jelenlegi összegben contingentálni s a vonatkozó többletet az adókulcs leszállítására fordítani. A törvényjavaslat ezen hibái mellett rámutat szerző annak egy hiányára is, nevezetesen arra, hogy az adóreform csak az állami adókra vonatkozik, a járulékos adókat pedig változatlanul hagyja, holott az egyenes állami adók reformját nyomban követni kellene a járulékos adók, különösen a községi s az ármentesítési adók rendezésének is. — *Demographiai kérdések a nemzetközi statisztikai intézet XI. ülészekán stb.* című értekezésében, Bud János ismerteteti a nemzetközi statisztikai intézet XI-ik ülészekán napirenden volt demographiai kérdéseket és pedig tekintettel történeti alakulásukra. Elsősorban is a nemzetközi népmozgalmi kiadványnyal foglalkozik. Rámutat arra, hogy a dogmatikai-történeti felfogás, mely szerint a statisztika csak a jelenre vonatkozhat, rég idejét multá s ma már a statisztika egyik fontos ismérve a térbeni és időbeni összehasonlíthatóság. Csakhogy míg egy országon belül ez talán könnyen eszközölhető, habár itt is akadhatnak nehézségekre, addig a nemzetközi összehasonlítást az egyes államokban különböző elvek alapján végbemenő érdekefelvételek, módszertani adatgyűjtési és feldolgozási időponteltérések, a nyert adatoknak más-más időben való közzé-

tétele stb. igen megnehezítik. Mind e tények hozzájárultak ahhoz, hogy a statisztika tág mezején eddig teljesen nélkülöztük az adatoknak rendszeres nemzetközi összeállítását. Kivételt fog képezni ezután ez alól a természetes népmozgalomra vonatkozó statisztika, a melyről a kopenhágai sessio határozata értelmében a francia statisztikai hivatal részéről ötvenkint rendszeres kiadvány fog megjelenni. Majd a közlemény részletesen ismerteti a Lucien Marck-féle munkát, kimutatva azt, hogy mennyivel több anyagot ölel fel, akár mint Budionak „Confronti internazionali“ czimű 1894-ben megjelent hasonló irányú munkája, akár mint az ily kiadvány összeállítására a Maer által az 1895. évi berni sessión ajánlott tervezet. A kongresszusnak egyik fontos tárgya volt továbbá a termékenység statisztika. Ennek főbb elveit hosszas tárgyalások után az 1905. évi londoni sessión Kiaér és Körösy körvonalozták. A kopenhágai sessio Körösy javaslataihoz részben hozzájárult, részben módosította azokat. Kapcsolatban a termékenység statisztikával Lucien March tartott egy igen érdekes előadást a családokra vonatkozó statisztikáról, melynek főbb adatait a közlemény is ismerteti. Nem kisebb jelentőségű kérdése volt a kongresszusnak a gümőkórra vonatkozó statisztika, melynek módszertani elveiről Beerlitton értekezett, míg Lexis a morbiditesra nézve mutatott be érdekes adatokat. Lexis egyidejűleg ama kívánságot fejezte ki, hogy a gümőkórstatisztikában súly helyezessék a fertőzés és átöröklés kérdésére is. Ezek után a közlemény még részletesebben foglalkozik a kevéssé ismert területeken eszközlendő népszámlálások kérdésével s a Németbirodalomban az 1907. év folyamán megejtett foglalkozási és ipari felvétellel. Végeredménykép megállapítja pedig, hogy a nemzetközi statisztikai intézet kopenhágai sessiója sikeres munkát fejtett ki, mert nem egy rég húzódo kérdésben teljes megállapodásra vezetett. — R u t t k a y V i l m o s *A vasúti munkás-streikmozgalom Angliában* czímmel részletesen ismerteti az 1907. év nagy vasúti streikját, valamint annak előzményeit is. Külön szól a munkások és a vasúttársaságok érveiről, melyeket a streikot megelőzőleg folyt tárgyalások alkalmával a vitába vittek és részletesen elemzi az angol kereskedelmi miniszternek, a kinek közvetítését mindkét fél elfogadta, közbenjárása folytán létrejött egyezményt, a mely általánosságban megnyugvást keltett. — L e n d v a y J e n ő *Temesvár város közgazdasági leírását* kezdi meg e számban. A minden téren való haladásnak oly feltűnő jeleit adó Temesvár egyike hazánk legrégebb városainak. Históriaja a rómaiak idejébe nyúlik vissza. Hazánk történetében e városnak nagy szerep jutott. Károly Róbert uralkodása elején kilencz évig királyi székhely volt. A török a virágzó várost teljesen tönkretette. Csak a felszabadulás után kezdett újból fejlődni és fejlődik ma is amerikai gyorsasággal. A kedvező hőmérsékletű város egész területe 3658-82 hektár. Ebből 946-0429 hektár beépített területet, mely négy, a Bel-

várostól, mint középponttól. 10—10 percnyire lévő városrésze oszlik fel. 1851-ben 20,560 lakosa volt Temesvárnak, 1900-ban pedig 49,624 lélek lakta a várost. A népességből 17,864 magyar, 25,673 német, 3440 oláh, 1423 szerb anyanyelvű. A magyarság az utolsó népszámlálás adatainak az 1890-éiakkal való összehasonlítása szerint 61,3%-kal, a német nemzetiség 15,12%-kal szaporodott, míg az oláh és szerb anyanyelvűek fogytak. Temesvár rohamos lépésekkel magyarosodik. Jóllehet a városi lakosság száma az 1851. év óta csupán 141,36%-kal emelkedett, a magyarság számbelileg 661,47%-kal növekedett. A nemzetségek nagy része tud magyarul. Ezeknek számbavételével a magyarul beszélők száma az összes népességhez viszonyítva 66,5%-ot tesz ki. A város felekezeti jellege erősen római katolikus, mivel a lakosoknak 71,46%-a követi ezt a vallást. Számszerint az izraeliták (11,67%), majd a görög keletiek (10,11%), ev. reformátusok (3,44%) és ágost. hitv. evangélikusok (2,14%) következnek. A népmozgalmi adatokban szembetűnő, hogy az 1906. évi 1476 születési eset 26,89%-a házasságon kívül történt. Ennek a jelenségnek a sok női munkást foglalkoztató gyári ipar és az a körülmény az oka, hogy a Fehér Kereszt Délvidéki Gyermekvédő Egyesület szülészeti osztályában számos nem temesvárit is ápolnak. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában Berényi Pál *Harcz az aranyért* címmel ír Luzzattinak tervéről, a mely az európai és az amerikai sajtót az utóbbi időben annyira foglalkoztatta. Luzzatti terve, hogy egy nemzetközi értekezlet hívassék össze az időről-időre előforduló pénzkrisiszeknek megakadályozása céljából. Az arany forgalomban való maradása főképen azon a bizalmon nyugszik, a mely a szövetvényes gazdasági életben minden forgalmi ténykedésnek alapját alkotja. E bizalmat csak fokozhatja, ha nemzetközi egyezmények útján sikerül egyes országoknak elavult jegybankrendszerét, vagy hibás pénzrendszerét megjavítani, avagy módot találni arra, hogy a válságok idejében miképen lehetne a különböző jegybankoknak és államoknak, a melyeknek karöltve kellene eljárni, pénzek előlegezése által a válságoknak útját vágni. Az első nemzetközi értekezletet csakhamar állandó intézmény felállítása követné. Szerző a Luzzatti felszólalását követte vitát, a terv megvalósítása mellett vagy ellen felhozott érveket nem ismerteti, de maga is a tervet inkább kivihetetlennek tartja és Luzzattinak saját érvelése alapján arra utal, hogy leginkább csak az összes országok jegybankjainak modernizálása alkothatja az elérhető célt. — Szende Pál: *A magyar adórendszer igazságtalanságait* h. ismerteti, kiemelve, hogy e füzetnek agitationális részei kitérően vannak megírva, noha az osztályharcz elméletét túlzásba viszik, ellenben a történeti részek kevésbé értékesek. — Dietzel *A termelési eszközök kivételének közgazdasági jelentőségéről* német nyelven írt füzetét vitás ismerteti. A kitérő német szerző, a ki a liberális kereskedelmi politikának legkiválóbb tudós képviselője, mindenképen igazolja, hogy a termelési

eszközöknek kivitele közgazdaságilag nem lehet káros. — Hasenkamp: *Die Geldverfassung und das Notenbankwesen der Vereinigten Staaten* című munkáját, a mely épen időszertlen jelenik meg, ugyancsak vits ismerteti. Az ismertetés a műnek legfontosabb leíró adatait gondosan készített kivonatban közli és kimutatja, hogy az amerikai jegybankrendszer az államkötvények letévésehez fűződő fedezet folyán nem bír azzal a rugékonysággal, a mely erősen kifejlett hitelgazdasági viszonyok mellett feltétlenül szükséges. — A nyáron Londonban tartandó free trade nemzetközi kongresszusáról és a *Revue d'histoire des doctrines économiques et sociales* című új folyóiratnak ismertetése után *Ecsery Lajos*nak *Az adóreform a földbirtok szempontjából* című új előadásához fűzött vitának jegyzőkönyve zárja be a füzetet. — *A Társadalomgazdaságtani Bibliographia* melléklet januári száma — oldalon tartalmazza a folyó társadalomgazdaságtani, gazdaság- és sociálpolitikai, a pénzügytani és statisztikai irodalom nemzetközi összeállításait.

Ugyane folyóirat februári számában *Berényi Pál* *A legfőbb kedvezés és a reciprocitásról* ír. Sorra veszi a szerző azokat az előnyöket, amelyekkel jár a legtöbb kedvezés záradéka a szabad kereskedelem szempontjából. Utal a vámok általánosítására és lefokozására. Majd annak az ismeretlen harmadiknak az öröme, a ki utoljára köti a kereskedelmi szerződést és ennek révén ölébe hullik, a legtöbb kedvezés révén, mindaz, a mit a korábban szerződő felek, drága áron biztosítottak egymásnak. Főlemlíti, hogy a nemzetközi munkamegosztás haladásával hova-tovább vesztit jelentőségéből a legtöbb kedvezés, a melyet a vétőirányzat épp úgy tudott a saját céljaira felhasználni, mint a szabad kereskedelmi rendszer. Innen magyarázza, hogy majdnem mindenütt ellene vannak, de azért senki sem merészel szerződést kötni a legtöbb kedvezés biztosítása nélkül. Utal arra is, hogy mennyire függő a helyzetük a gazdaságilag gyöngye államoknak, a melyek a legtöbb kedvezés révén nem juthatnak önállósághoz. Összevetve a legtöbb kedvezés elsőégeit és hátrányait, arra az eredményre jut, hogy a jövő a reciprocitásé, a melynek alapigazsága do ut des. Magyarázza Amerika eljárását a kereskedelmi szerződések terén és bár elismeri, hogy az újvilág kivételes helyzetben van — a termelés és forgalom szempontjából egyaránt —, mégis azt a nézetet vallja, hogy a jövő a differenciális eljárásé. Csak az első lépés nehéz. De ha bárki is egyszer szakít a legtöbb kedvezés általánosító és gyakorta veszélyes elbánásával, az európai államok is megtalálják a kereskedelmi összeköttetések hálózatában azt a helyet, a mely méltán megilleti őket és gazdasági individualitásukat igazságos kifejléshez juttatja. — *Gárdonyi Albert* *Felsőmagyarország kereskedelmi útjai a középkorban* című gazdaságtörténeti tanulmányt közöl. Európa legjobb régi útjait a rómaiak építették s a középkorban ott voltak a közlekedési viszonyok a leg-

kedvezőbbek, a hol római utak maradtak fenn. Felsőmagyarországba nem jutott el a római kultúra, útjait tehát a középkor teremtette meg, midőn a bányavárosok virágzásnak indultak s a szepességi városok, valamint a felsőmagyarországi szabad királyi városok gazdasági élete fellendült. A kereskedelem fellendülését a középkorban nyomon követik a belső vámok s ezért a kereskedelmi utak megismerését elősegítik a vámhelyek fennmaradt emlékei. A vámhelyek okleveles nyomait gyűjtötte össze Gárdonyi Albert munkája Felsőmagyarországon s az okleveles adatok alapján kísérelte meg a Nyitra, Barcs, Trencsén, Túróc, Árva, Szepes, Sáros, Abauj, Zemplén, Bereg és Ung vármegyéken átvonuló kereskedelmi utak rekonstruálását. Nyitra vármegye területét a brünni és prágai országutak szeltek s ugyanezen utakon jártak a kölni és más rajnamelléki kereskedők. Trencsén vármegye a borszlói kereskedelmet közvetítette Buda felé. Felsőmagyarország legnagyobb kereskedelmi útját I. Lajos király építtette 1364-ben s a sziléziai és csehországi kereskedelmet nyitotta meg ezzel a felsőmagyarországi városok számára. A magyar-lengyel kereskedelmi összeköttetés legnyugatibb útvonalai Árva vármegyén vezettek keresztül, a leghasználtabb út azonban Sandecen és Lublón keresztül közvetítette a forgalmat Szepes vármegyébe s innen tovább Kassára és Magyarország belső részeibe. Felsőmagyarország legkiváltságosabb városa Kassa volt, a mely külkereskedelmi összeköttetései érdekében megakadályozta minden új kereskedelmi út fejlődését, a mely Kassa elkerülését lehetővé tette. Így Zemplén, Ung és Bereg vármegyék külkereskedelmi útjainak megszilárdulását állandóan ellensúlyozta Kassa városa s éppen ezért nem is alakulhatott a nevezett vármegyékben a középkor folyamán jelentősebb kereskedelmi központ; pedig Lemberg olyan fontos világkereskedelmi piac volt a középkorban, hogy gazdasági hatása Magyarországra is átterjedhetett volna. Gárdonyi megállapítása csupán a főbb útvonalakra vonatkoznak, a részletekhez a határmegállapító oklevelek adatainak összegyűjtése volna még szükséges. — E r e k y K á r o l y *Az állam és a társadalom gazdasági tevékenysége Magyarországon* című értekezésében többek között különösen a szakképzettségnek minél nagyobb mértékben való előmozdítását óhajtja Magyarországon. — L e n d v a y J e n ő *Temesvár város közigazdasági leírását* folytatja. A művelődési viszonyokról, a foglalkozási statisztikáról, az östermeletről szól részletesebben. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában Balkányi Béla magyar háztartási statisztikai adatokat közöl, melyeket az 1907. év folyamán Debreczenben öt háztartás körében gyűjtött. — N e m e s n é M. M á r t a *A lakáskérdés Németországban* címmel beszámol azon tapasztalatairól, melyeket a lakáskérdés terén Németországban tett. Különösen érdekesen a Caesar Strauss-féle társulatok áldásos működését mutatja be. — I f j. L e o p o l d L a j o s az amerikai munkáshivatal folyóiratában 1907-ben megjelent tanul-

mányt, a mely az olasz, szláv és magyar bevándorlásról szól, részletesen ismerteti és bírálja. — Higgs: *A rational policy of agricultural reform* című könyvét, a mely a magyar birtokpolitikáról is sok érdekeset tartalmaz, l. l., az angol mezőgazdaság 1907. évi eredményeit pedig l. ismerteti. — Diepenhorst: *Die handelspolitische Bedeusung der Ausführunterstützungen der Kartelle, mit besonderer Rücksicht auf ihre Bedeutung für die reinen Walzwerke* és Riesser: *Stand und Aussichten der Börsengesetzreform* vits. ismerteti. Találunk még közleményeket az amerikai vagyonosok európai úti költségeiről, a mely a különböző fizetési mérlegek megítélésére anyagot nyújt, továbbá az amerikai városi ligáról, a mely a községi kormányzat javítása érdekében nagy mozgalmat fejt ki, valamint a Közgazdasági Társaságokról. — *A Társadalomgazdaságtani bibliografiának* februári melléklete 40 oldalra terjed.

3. A BUDAPESTI SZEMLE 1907 november havi füzetének első cikkében Bernolák Nándor „Az egyház Franciaországban czim-mel Emile Faguet „L'anticléricalisme“ (Páris 1906) cz. művét ismerteti, melynek alapgondolata, hogy a helyzet kulcsát nem szabad csak a hit és hitetlenség küzdelmében keresni. Másutt van az. A szociális állam törekszik berendezkedni az individuális állam helyén. Az egyéni tulajdon kisajátításával párhuzamosan kell haladnia az egyéni lelki- ismeret kisajátításának. Franciaországban ma ez az átalakulás rohamos lépésekkel készül, — de a küzdelem sikere legalább is nagyon bizonytalan. — Rubinyi Mózes „A világnyelv kérdését“ tárgyalja a kérdésre vonatkozó teljes nagy irodalom alapján. Egy nemzetközi megegyezéssel elismert világnyelv az emberi kultúra legdrágább javaihoz tartoznék. De a ki ismeri a nyelv életét, a világnyelvi törekvések multját, a mesterséges világnyelvek természetét: egyáltalában nem bizhatik a jelenleg megújult törekvések sikerében. — A következő cikk „Salome“ czimmal. Reimandus Secundus füzete alapján ismerteti Salome történetét Catotól Wilde Oszkárig. — Vetési József tanulmányából „Róma és a modern szépirodalom“ vesszük a IV. közleményt, mely Zola Róma-regényét tárgyalja, mely szerző szerint az örök várossal foglalkozó modern irodalomban a legkiválóbb termék. Zola előrelátta a haladó katholicismus mai működését és fölismerte, már egy évtizeddel ezelőtt, annak számos vezető gondolatát. — Pierre Loti regényéből („Az ébredők“) következik az V. közlemény, továbbá két költemény: Lévai Józseftől „Hoc erat in votis“ és „Utolsó vers“, Stechetti után olaszból Kozma Andortól. — Berzeviczy Albert elnöki megnyitó beszéde az eperjesi Széchenyi-körnek 1907 október 13-diki Eötvös József-ünnepélyén, „Báró Eötvös József emlékezete“, zárja be a cikkek sorát, melyhez még Balkányi Kálmán kis közleménye „Earls court“ (Magyarok Londonban) járul. Az Értesítőben ismertette vannak Acsay Antal könyve „A renaissance Itáliában“, mely a rena-

sance kulturáját a paedagogus szemével nézi; Fináczy Ernő műve „Az ókori nevelés története“, mely tárgyának magyar nyelven első élénk, rendszeres, tudományos tárgyalása; Sztojits Iván könyve, mely Laoce művét külföldi kútfők nyomán világos, magyar fordításban adja és bő magyarázatokkal kíséri; Barátosi Balogh Benedek „Dai Nippon“ cz. munkájának II. kötete, mely Japán történetét és földrajzát élvezetes előadásban tárgyalja; *Hohenlohe herczeg* emlékiratai, melyek hazánkra vonatkozólag is sok érdekes anyagot tartalmaznak. — Az új magyar könyvek jegyzéke zárja be a füzetet.

Ugyanezen folyóirat deczemberi füzetét gróf Wickenburg Márk cikke a bankkérdésről nyitja meg, melynek eredménye, hogy a közös Hartmann Jánostól Petőfi tájképeiről szól, melyekben Petőfi költői művészetének öntudatossága legjelesebben nyilatkozik. — Utána Jób Lajos „Néppolitika“ czimmal Menger Antal bécsi egyetemi tanárnak ily című munkáját tárgyalja, melynek a tárgy összefoglaló kifejtésén kívül az ad jelentőséget, hogy eszméi voltaképen nem újak, de szétszórtan tágabb körökben élnek és bejátszanak a napi események, a köznapi élet sokadalmába. De művében sok helyes észrevétel mellett sok a felületes állítás, melyet a teljes történeti fölfogás nem igazol. — Azután Vetési Józsefnek „Róma és a modern szépirodalom“ cz. tanulmányából a befejező cikk következik, mely Hall Caine „The Christian“ cz. regényét tárgyalja. — Hasonlókép befejeződik Pierre Loti regénye „Az ébredők“, melyet König György fordított magyarra. — A füzetben két költemény van: „Tavaszi emlék“ Kozma Andortól és „Párisi éj“ Verlaine Pál után Thaly Lorántól. — Balogh Jenő egy kis cikke fejtegeti a gyermekvédelem és büntetőjog főbb kérdéseit, Concha Győző pedig a szerkesztőhöz intézett levélben az alkotmánybiztosítékok erősítésére hivatott törvényjavaslatokról nyilatkozik. — Az Értesítőben ismertette vannak az Egyetemes irodalomtörténet II. kötete Bleyer Jakabtól, a ki a vállalatról igen kedvező ítéletet mond, és Herbert Maxwell könyve „The Creevey Papers“, mely sok érdekes dolgot tartalmaz a mult század elején élt előkelő angol társaság mindennapi életéből. — Új magyar könyvek jegyzéke zárja be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály h a r m a d i k ülése.

1908 márczius 2-án.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Gróf Apponyi Sándor t. t. — Bartal Antal, Heinrich Gusztáv, Pasteiner Gyula r. tt. — Dézsi Lajos, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Katona Lajos, Kégl Sándor, Négyesy László, Némethy Géza, Vári Rezső l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert, t. t. — Ballagi Aladár, Entz Géza, Ortvy Tivadar r. tt. — Asbóth János, Borovszky Samu, Kövesligethy Radó, Magyar Gyéza l. tt. — Jegyző: ifj. Szinnyei József osztálytitkár.

31. NÉMETHY GÉZA l. t.: „Horatius XVIII. epodusáról“.

32. KARL LAJOS vendég: „Árpádházi Szt. Erzsébet és az üldözött ártatlan nő mondája“, bemutatja KATONA LAJOS l. t.

33. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére PASTEINER GYULA r. és KATONA LAJOS l. tagot kéri föl.

TIZENEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály h a r m a d i k ülése.

1908 márczius 9-én.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, B. Nyáry Jenő t. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Kautz Gyula, Ortvy Tivadar, Vécsey Tamás, Zsilinszky Mihály r. tt. — Angyal Dávid, Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Csontos János, Kollányi Ferencz, Magyar Gyéza, Nagy Gyula, Reiner János, Szendrei János, Tagányi Károly, Téglás Gábor l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

34. BOROVSZKY SAMU l. t. felolvassa „Szendró vára“ című értekezését.

35. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére B. NYÁRY JENŐ t. és BOROVSZKY SAMU l. tagot kéri föl.

TIZENKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály h a r m a d i k ülése.

1908 márczius 16-án.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: B. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán, Wartha Vince r. tt. — Bodola Lajos, Buchböck Gusztáv, Daday Jenő, Kövesligethy Radó, Lörenthey Imre, Ónodi Adolf,

Schafarzik Ferencz, Tötössy Béla, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert, báró Nyáry Jenő t. tt. — Csánky Dezső, Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Pecz Vilmos, Zsilinszky Mihály r. tt. — Asbóth János, Borovszky Samu l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

36. BODOLA LAJOS l. t.: „A területmérők alapképletéről“. Székfoglaló értekezés.

37. DADAY JENŐ l. t.: „Adatok Német-Keletafrika édesvízi atkájának ismeretéhez.“

38. KANASUGI HIDEGERO részéről: „A hangképző központról“ előterjeszti Ónodi Adolf l. t.

39. DÁVID LAJOS részéről: „Az algebrai iteratio elméletéhez“ előterjeszti Rados Gusztáv r. t.

40. RIESZ MARCZELL részéről: „A hatványsorok elméletéhez“ előterjeszti Rados Gusztáv r. t.

41. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére RADOS GUSZTÁV r. és DADAY JENŐ l. tagokat kéri föl.

TRIZENHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

II. Rendkívüli ö s s z e s ü l é s .

1908 márczius 19-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: B. Nyáry Jenő t. t. — Csánki Dezső, König Gyula, Ortway Tivadar, Réthy Mór, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Angyal Dávid, Asbóth János, Balogh Jenő, Bayer József, Bánóczi József, Bodola Lajos, Borovszky Samu, Endrődi Sándor, Gaal Jenő, Katona Lajos, Lehr Albert, Lörenthey Imre, Nagy Gyula, Némethy Géza, Reiner János, Téglás Gábor l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

42. Elnök megnyitván az ülést, üdvözlí a megjelenteket s kiemelvén, hogy a mai rendkívüli összes ülés főtárgya a gróf Teleki József alapítványából hirdetett pályázat eredményének kihirdetése, kegyeletes szavakkal emlékezik meg az Akadémia egykori nagy-érdemű elnökéről, ki nemcsak mint az akadémiai könyvtárnak áldozatkész alapítója és mint egyik legnagyobb alapítványtevő kötelezte Akadémiánkat örök hálára, hanem annak mint hosszú időn át fáradhatatlan elnöke, zivataros időkben is biztos kezekkel vezetete tudományos intézetünk kormányrúdját. A mellett mint egyik legjelesebb történetírónk „A Hunyadiak Kora“ című örökbecsű alkotásával halhatatlanná tette nevét irodalomtörténetünk lapjain. Akadémiánk mindenkor kegyelettel őrzi meg emlékét! — Az elnök szavai általános helyesléssel fogadtatnak.

43. BAYER JÓZSEF l. t. fölolvasta jelentését a gróf Teleki-dramapályázatról. A bíráló bizottság (LÉVAY JÓZSEF t. t., BÁNOCZI JÓZSEF és BAYER JÓZSEF l. tagok, a Nemzeti Színház részéről Somló Sándor és Mihályfi Károly urak) többsége a 14. számú „A hazaáruló“ című (jeligéje: Quod cito fit, cito perit) történeti tragédiát csak az Ügyrend 144 §-a 5-ik pontja értelmében ajánlja jutalomra. — A bizottság javaslata elfogadtatván, a jutalom ki fog adatni a szerzőnek, ha jelentkezik.

44. ENDRŐDI SÁNDOR l. t. fölolvassa jelentését a Farkas-Raskó-pályázatról. A bíráló bizottság (BAKSAY SÁNDOR r. t., LEHR ALBERT és ENDRŐDI SÁNDOR l. tagok) egyhangúlag azt javasolja, hogy az Akadémia a jutalmat ne adja ki. — Az összes ülés ily értelemben

határoz. — Elnök úr a jutalmat nem nyert pályaművek jeligés leveleinek elégetésére BOROVSKY SAMU és LEHR ALBERT I. tagokat kéri föl, kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárak.

45. HEINRICH GUSZTAV r. t. fölolvassa jelentését a Wodianer-jutalmakról, melyekre a hivatott bizottság egyhangulag BANYAI JAKAB nagybecskereki áll. elemi iskolai igazgató-tanítót és VÍZER JÁNOS lengyeltóti róm. kath. tanítót ajánlja. — E javaslat, valamint a bizottság egyéb indítványai elfogadtnak.

46. Főtitkár bemutatja a Nagyjutalomról szóló ügyrendi szakaszoknak az Elnökök és Titkárok értekezlete által elfogadott módosítását, melyet az összes ülés csekély módosítással elfogad. E szerint a kérdéses szakaszok (94—96.) a következő formulázásban kerülnek az Ügyrendbe:

„94. §. A Nagyjutalmat és Marczibányi-mellékjutalmat, az illető osztálynak a nagygyűlési zártülésem történt megállapodása alapján, a nagygyűlés ítéli oda.

„95. §. E jutalmak meg nem oszthatók. Nagyjutalmat ugyanazon író csak egyszer nyerhet és nem nyerhet el az Akadémia bármely jutalmában már részesült munka, valamint fordítás sem.

„96. §. A Nagyjutalom odaitélésekor figyelembe veendőek még a következő megjegyzések:

a) Több kötetből álló munkának valamely része is elnyerheti a jutalmat, ha ez a rész önálló tartalmú befejezett mű. Ha azonban vele egyenlő értékű teljes munka is van a pályaművek között, a jutalom az utóbbinak ítéltetik oda.

b) A jutalmat oly önálló tartalmú munkák is megkaphatják, melyek valamely nagyobb gyűjtemény részét teszik, de külön is megjelentek. Gyűjtemények alatt nem értetnek az Akadémia Értekezései és Matematikai-Természettudományi Értesítője.

c) A jutalmat elnyerhetik egyes íróknak összegyűjtve kiadott olyféle jeles munkái is, melyek részenként vagy darabonként már ezelőtt megjelentek.

d) Ha meghalt író munkája ítéltetik legjobbnak, a jutalom az elhunyt író örököseinek adatik ki.

47. Főtitkár jelenti, hogy LORD KELVIN THOMSON VILMOS k. t., a jelenkor egyik legnagyobb természettudósa, 1907 deczember 17-én meghalt. Temetésén Duka Tivadar I. tag képviselte Akadémiánkat. — Az összes ülés az Akadémia mély megilletődését jegyzőkönyvében is megörökíti és fölhívja a III. osztályt, hogy méltó emlékbeszéd iránt intézkedjék.

48. Az I. osztály folyó évi január 7-én tartott üléséből melegen pártolja Vikár Béla Kalevala-fordítását, melynek megjelenése, mind az eredetinek nagyjelentősége, mind a fordítás jelessége miatt, igen óhajtható. Minthogy az osztály nincs abban az anyagi helyzetben, hogy e munkát saját költségvetése terhére kiadhassa, fölkéri az Akadémia elnökségét, hogy e kiadásra módot találjon sziveskedjék. — A kiadás eszközése az elnökség pártfogásába ajánltatik.

49. Az I. osztály márczius 2-án tartott üléséből jelenti, hogy az Igazgató-Tanácsnak a költségvetésben eszközölt módosításai folytán az értekezésekre fölvett 2275 korona összeget 1922 koronára, a Néprajzi Társaság segélyezésére fölvett 1000 koronát 500 koronára szállította le, a Nyelvtudományi bizottság pedig a régi szótárak földolgozására fölvett 1500 korona összegből vonta le a megtakarítandó 1443 koronát. — Tudomásul van.

50. Az I. osztály az 1907-ik évi Vojnits-jutalom odaitélése

ügyében javaslatételre HEGEDŰS ISTVÁN, KOZMA ANDOR és ALEXANDER BERNÁT I. tagokból álló új bizottságot küldött ki — Tudomásul van.

51. Az I. osztály jelenti, hogy a Semsey-pályázatra beérkezett irodalomtörténeti pályaművek bíráló bizottságának egyik tagja, BEÖTHY ZOLT R. T. leköszönvén, helyébe FERENCZI ZOLTÁN I. tagot választotta meg. — Tudomásul van.

52. Az I. osztály jelenti, hogy a Nyelvtudományi Bizottság megválasztotta az Ügyrend 112. §-a értelmében a Feridun-bizottság tagjait: VÁMBÉRY ÁRMIN T. T. elnök, GOLDZIHER IGNÁCZ R. T., GOMBOCZ ZOLTÁN, KÉGL SÁNDOR és KÜNOS IGNÁCZ I. tagok — Tudomásul van

53. Az I. osztály jelenti, hogy a Nyelvtudományi Bizottság segédtagjával ajánlja Schmidt József főgymnasiunai tanár, indogermanista nyelvész, — egyúttal engedélyt kér Bleyer Jakab egyetemi magántanár számára, hogy „Gottsched hatása a magyar irodalomra” című tanulmányát személyesen fölolvashassa. — Schmidt József a Nyelvtudományi Bizottság segédtagjává megválasztatik; Bleyer József számára pedig a kért engedély megadatik.

54. Főtítkár bemutatja a Műbaratok Körének folyó évi január 8-án kelt átiratát, melynek kapcsán a Gyulai Pál 80-ik születésnapjára készült művészi kivitelű plakettnek egy példányát a M. Tud. Akadémiának följánlja. — Öszinte köszönettel vétetik és megőrzés végett az Akadémia irattárában elhelyeztetik.

55. Főtítkár jelenti, hogy Némethy Géza I. T. egy-egy tudományos fölfedezése elsőbbségének biztosítása érdekében folyó évi január 19-én és márczius 5-én lepecsételt leveleket helyezett el a főtítkári hivatal letétjei közé. — Tudomásul szolgál.

56. Főtítkár jelenti, hogy a londoni magyar kiállítás ügyvivő igazgatója, Erődi Béla udvari tanácsos, folyó évi január 9-én oly kéréssel fordult az Akadémiához, hogy „a kiadásában megjelent angol fordításokat és angol vonatkozású műveket eredeti bekötési táblákba kötve” a kiállítás céljaira átengedje, mely óhajnak az Elnökség nyomban megfelelt. — Helyeslő tudomásul van.

57. Főtítkár jelenti, hogy a Schlesischer Altertumsverein, melyet Akadémiánk ötvenéves fennállásának ünnepéje alkalmából üdvözölt, melegen megköszönte az Akadémia rokonszenvét és elismerését. — Tudomásul van.

58. Főtítkár jelenti, hogy gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatási miniszter úr folyó évi január 25-én 346. eln. sz. a. fölkérte a M. Tud. Akadémiát, hogy new-yorki Public Library számára kiadványaiból az alkalmasoknak látszó munkákat díjtalanul átengedni sziveskedjék. Az Elnökség intézkedéséből a nevezett célra 67 kötet bekötött munkát bocsátottunk a miniszter úr rendelkezésére. — Helyeslő tudomásul van.

59. Főtítkár jelenti, hogy az Elnök úr Pápay József ügybuzgó és szakértő akadémiai könyvtártisztet akadémiai második alkönyvtárnokká léptette elő. — Helyeslő tudomásul van.

60. Főtítkár bejelenti a következő meghívókat, melyek legújabbán a M. Tud. Akadémiához jutottak: az 1908 szeptember 14-én Bécsben tartandó Amerikanisten-congressusra, a Szentpétervárott folyó évi január 2—12. tartandó chemiai és physikai congressusra; az 1908. évben Párizsban tartandó fogyasztási iparok nemzeti congressusára; az Oxfordban a folyó év szeptemberében tartandó vallástörténeti congressusra; a gyöngyösi Vachott-Körnek Bajza József-ünnepére; a folyó évi augusztus 6—12. Berlinben tartandó nemzetközi történeti congressusra, — melyek az illető osztályoknak további intézkedés végett kiadattak: továbbá a Petőfi-Társaságnak folyó évi

január 6-án és a Kisfaludy-Társaságnak folyó évi február 9-én tartott közgyűléseire, melyeken az Akadémiát, számos tagján kívül, az Elnök és főtítkár képviselték. — Tudomásul van.

61. Főtítkár jelenti, hogy folyó évi január 24-én körlevelet bocsátott ki, melyben az Akadémia tagjait fölhívta, hogy tagajánlásaikat folyó évi február 29-ig beküldeni sziveskedjenek. — Tudomásul van.

62. Főtítkár bemutatja a nagygyűlési körlevelet, mely a javasolt módosítással, hogy a pénteken megtartatni szokott ülés az idén csüörtök délután tartassék meg, elfogadtatik.

63. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BAYER JÓZSEF és ENDRÖDI SÁNDOR I. tagokat kéri föl.

TIZENHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály negyedik ülése.

1908 márczius 23-án.

GOLDZIEHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Asbóth Oszkár, Heinrich Gusztáv, Pasteiner Gyula, Pecz Vilmos, Szilády Áron r. tt. — *Badics Ferencz, Bánóczy József, Ferenczi Zoltán, Katona Lajos, Kégl Sándor, Melich János, Négyesy László, Némethy Géza, Vári Rezső* I. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Fejérpataky László, Ortvay Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Asbóth János, Borovszky Samu, Ónodi Adolf I. tt. — Jegyző: ifj. Szinyeyi József osztálytitkár.

64. ASBÓTH OSZKÁR r. t. fölolvassa: „A $j > g$ változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban“ című székfoglaló értekezését. — Rendes tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

65. KÉGL SÁNDOR I. t. fölolvassa „Bhagavadgítá“ cz. értekezését.

66. VÁRI REZSŐ I. t. bemutatja CSEREF JÓZSEF vendég „Homeros Ithakája“ című értekezését.

67. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére PECZ VILMOS r. és BADICS FERENCZ I. tagot kéri föl

TIZENNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály negyedik ülése.

1908 márczius 30-án.

B. NYÁRY JENŐ t. tag helyettes elnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Földes Béla, Kautz Gyula, Ortvay Tivadar, Vargha Gyula r. tt. — Angyal Dávid, Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Magyar György, Medveczky Frigyes, Reiner János, Téglás Gábor I. tt. — *Más osztályokból*: Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, König Gyula, Lengyel Béla r. tt. — Gombocz Zoltán, Hegedüs István, Kégl Sándor, Kövesligethy Radó, Némethy Géza I. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

68. CONCHA GYŐZŐ r. t. fölolvassa: „Báró Eötvös József és a külföldi kritika“ cz. tanulmányának II. részét.

69. A helyettes osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ORTVAY TIVADAR r. és BALOGH JENŐ I. tagot kéri föl.

TIZENÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Negyedik ö s s z e s ü l é s.

1908 márczius 30-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Gyulai Pál, b. Nyáry Jenő t. tt. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Entz Géza, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Kautz Gyula, König Gyula, Lengyel Béla, Ortvy Tivadar, Pauer Ime, Schuller Alajos, ifj. Szinnyei József, Vargha Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Angyal Dávid, Balogh Jenő, Bayer József, Békefi Remig, Borovszky Samu, Ferdinándy Géza, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Katona Lajos, Kégl Sándor, Kozma Andor, Négyesy László, Némethy Géza, Onodi Adolf, Óváry Lipót, Reiner János, Szendrei János, id. Szinnyei József, Téglás Gábor l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

70 HEGEDÜS ISTVÁN l. t. fölolvassa jelentését az Ormody Amélie-jutalomról, melyet a kiküldött bíráló bizottság (Heinrich Gusztáv r., Hegedüs István, Kozma Andor, Négyesy László és Rákosi Jenő l tagok) egyhangúlag SZABOLCSKA MIHÁLY-nak javasolja kiadni. — Az összes ülés, NÉMETHY GÉZA l. és HEINRICH GUSZTÁV r. tagok fölszólalásai után elfogadja a bizottság javaslatát és az Ormody Amélie-jutalmat „Ormody Ormody Amélie emlékezetére“ SZABOLCSKA MIHÁLY-nak ítéli oda.

71. NÉGYESY LÁSZLÓ l. t. fölolvassa jelentését a Karátsonyipályázatról. A bíráló-bizottság (BERCZIK ÁRPAD és HEINRICH GUSZTÁV r., BADICS FERENCZ, BAYER JÓZSEF és NÉGYESY LÁSZLÓ l. tagok) egyhangúlag javasolja, hogy a jutalom ezúttal ne adassék ki, de a „Fabula“ című mesejáték dicséretben részesíttessék. — Az összes ülés elfogadja a bizottság javaslatát. — A jeligés levelek elhervasztására az elnök úr BOROVSZKY SAMU és GYOMLAY GYULA l. tagokat kéri föl, kik még az ülés folyamán jelentik, hogy tisztökben eljártak.

72. Főtitkár bejelenti ZELLER EDUÁRD k. tagnak f. é. márcz. 19-én és SCHÖNHERR GYULA l. tagnak márczius 24-én bekövetkezett elhunytát; ez utóbbinak ravatalánál FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. t. tolmácsolta az Akadémia részvétét. — Az összes ülés e nagy veszteségek fölött e jegyzőkönyvében is megörökíti fájdalmas megilletődését és fölhívja a II. osztályt, hogy megfelelő emlékezéséről gondoskodjék.

73. A Reale Accademia dei Lincei értesíti az Akadémiát, hogy az Akadémiák Szövetsége ügyeinek vezetését átvette. Egyúttal megküldi Akadémiánknak báró Eötvös Lorándnak „Bestimmung der Gradienten der Schwerkraft und ihrer Niveaulächen mit Hülfe der Drehwage“ című munkáját négy példányban. — Tudomásul van.

74. Kanasugi Hydegero japán tudós a következő levelet intézte az Akadémia elnökéhez: „Kegyelmes Uram! Miután tudományos vizsgálataimat Budapesten befejeztem és azok eredményeit dr. Onodi Adolf egyetemi tanár az Akadémiának előterjesztette, bátor vagyok az itt tapasztalt szives fogadtatásért és tudományos törekvéseim támogatásáért meleg köszönetem jeléül egy 79 kötetből álló régi és ritka értékes könyvet (Nippon meshio Dukwai, azaz: Japán nevezetességei és látkepei, megjelent 1836 táján) az Akadémiának átadni, melyet a könyvtár számára elfogadni kérek. Midőn búcsút veszek, a legjobb emlékekkel távozom, mint a magyar kultúra őszinte híve és mint a magyar nemzet igaz barátja. Szívélyes üdvözléssel és mély tisztelettel maradtam Excellentiád alázatos szolgája, Budapest, 1908

márczius 20.“ — Az összes ülés köszönettel veszi az értékes ajándékokat és barátságos tisztelettel viszonzozza a kifejezett rokonszenves érzelmeket, miről az adományozót levélben értesíti.

75. Főtitkár jelenti, hogy „A honáruló“ című, az 1907-ik évi Teleki-pályázaton feltételeesen jutalmat nyert színmű (I. főt 213. l. 43. pont) szerzője jelentkezett: Kazaliczky Antal, a budapesti Víg-színház művésze személyében. — Jelíges levele fölbontatván, tényleg az ő neve tűnt elő, úgy hogy a jutalomdíj KAZALICZKY ANTAL úrnak nyomban kiutalványozható.

76. Főtitkár jelenti, hogy a Wodianer-jutalmak nyertesei, BANYAI JAKAB és VÍZER JÁNOS urak (I. főt 217. l. 45. p.) mély köszönetek kifejezése mellett jelentették, hogy személyesen óhajtják a jutalmat fölvenni. — Örvendetes tudomásul van.

77. Wahrmann József alapítványa ügyében (I. Akad. Értesítő 1907. 697. lap 158. pont) főtitkár előterjeszti az Elnökök és Titkárok értekezlete folyó évi január 30-án tartott ülésének jegyzőkönyvéből a következő 9. sz. pontot:

„A Wahrmann József alapítványára vonatkozólag Elnök úr szükségesnek tartja a közalapítványi igazgatóságot egyrészt fölvilágosítani arról, hogy ez ügy elintézésében a késedelem vádja nem illetheti Akadémiánkat, másrészt pedig tájékoztatni azon szempontok iránt, melyeket az Akadémia a nemes alapítvány elfogadásakor nem téveszt-het szem előtt. Ily értelemben a következő átiratot javasolja a közalapítványi igazgatósághoz intézni:

„Az Akadémia elismeréssel és rokonszenvvel fogadja a nemeslelkű végrendelező s a végrendelet végrehajtoinak azt a kifejezett szándékát, hogy a néh. Wahrmann József által hagyományozott nemzeti kulturális célú alap az Akadémia kezelésébe adassék s az abból nyújtandó jutalmak odaitélésében az Akadémiának vezető szerep jusson; azonban az alapítvány elé tűzött cél megvalósítása szempontjából a vele közölt tervezeten lényeges módosításokat látván szükségessé válik, saját közreműködését is ezen, az alábbiakban körvonalozott módosítások figyelembevételétől kénytelen függővé tenni.

Merőben szokatlan az, hogy oly alapítványoknak, melyeknek kezelését az alapító bizalma az Akadémiára ruházza, fölhasználása, illetve a jutalmak odaitélése fölött — az Akadémia néhány tagjának részvételével ugyan — de mégis egy túlnyomó részben az Akadémián kívül álló elemekből alakult testület döntsön, s az Akadémia mintegy tekintélyével legyen kénytelen fedezni oly határozatokat, melyeknek létrejöttében tényleg csak igen csekély része van. De ettől el is tekintve, teljesen czélszerűtlennek látszik egy állandóan és változhatatlanul megalakult ítélőbizottságra bízni oly nagyon különböző természetű — a tudomány, költészet, képző- és zeneművészet köreire kiterjedő — pályázati kérdéseket. Az ítélőbizottság megalakításának az Akadémiára ruházása sem azt nem zárná ki, hogy a bizottság a változó föladathoz képest az Akadémián kívül álló kiváló szakférfiakkal is kiegészíttessék, sem azt, hogy abban a végrendelet végrehajtoí — a míg élnek — megfelelő képviselertet nyerjenek.

Épp oly szokatlan és visszás az is, hogy a létesíttetni kívánt jutalom — mely egy nemes gondolkodású s éppen szerénységéről ismert magánegyen alapítványából ered — „nemzeti díj“ nevet viseljen. A szónak a közhasználattól szentesített értelme szerint nemzeti díj alatt mindenki oly díjat értene, melyet a nemzet ad. Az eddig nemzeti kulturális célokra adott nagyobb alapítványoknak (elég a gr. Széchenyi Istvánéra, Röck Szilárdéra, gróf Kún Kocsárdéra, Semsey Andoréra utalunk) egyikénél sem kívánta az alapító e jelző alkalmazását; a

nemzeti érdeket kellőképen biztosító, s részünkről is teljes mértékben méltányolt szempontokat a díj odaitélésére vonatkozó rendelkezéseknek kell magukban foglalniok, nem a címnek, s miután az Akadémiának már kezelése alatt álló Wahrmann-féle alapítvány hivatalos elnevezése „Wahrmann Mór alapítványa“ (Wahrmann Mór-érem), egy „Wahrmann József-alapítvány“ létrejötte tévedéseket nem fog eredményezhetni.

Kénytelenek vagyunk továbbá arra is ráutalni, hogy a végrendelet végrehajtói által helyesen fölállított ama szempont, mely szerint az egyházak és vallások mérközésére vonatkozó irányzatos tudományos munkásság az elbírálás körén kívül esik, a bizottságnak felekezeti tekintetek nélkül való összeállítását is igényli; ámde ezzel a szemponttal némileg ellenkezni látszik az, hogy a bizottság tagjai között két hitfelekezetnek — a reformátusnak és az izraelitának — és csupán ezeknek tanintézetei külön képviselőt nyerjenek.

A modern művészeti fölfogásba ütközik továbbá az, hogy az építészet ki legyen zárva a képzőművészetek sorából, valamint az is, hogy művészeti díjak odaitélésénél a művészek alárendelt kisebbségben legyenek a bizottságban, sőt a zeneművészeti jutalom esetleg — az alapítványtervezet rendelkezése szerint — zenei szakértő közreműködése nélkül is ítélthessék oda.

Egyébiránt a tervezet mind e fogyatkozásai könnyen nyerhetnének orvoslást, ha bevezetőleg kifejtett álláspontunkhoz képest az itélőbizottság egybealakítása — bizonyos elvek fölállításával — az Akadémiára bízathatná.

Az összes ülés e javaslatot egyhangúlag elfogadja és fölterjesztetni határozza a kir. ügyigazgatóságához.

78. Meghívó érkezett a folyó évi augusztus hó 6—12-ig Berlinben tartandó nemzetközi történettudományi congressusra. — Kiadatik a II. osztálynak.

79. Gyűjtőívek érkeztek Balassa Bálint, Mátyás Flórián és Wosinszky Mór szobraira. — Szokás szerint köröztetni fognak.

80. A könyvtárszámára újabban a következő ajándékok érkeztek: 1. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztertől: Magyarország közoktatásügye az 1906. évben. (4 példány.) — 2. Pór Antal r. tagtól: Anjouk és Wittelsbachok. — 3. Wlassics Gyula r. tagtól: Criminálpolitikai feladatok. — 4. Chyzer Kornél l. tagtól: A magyar orvosok és természetvizsgálók 1907-ben, Pozsonyban tartott vándorgyűlésének munkálatai. — 5. Óváry Lipót l. tagtól: La Caccia all' Ungheria. — 6. Balogh Jenő l. tagtól: a) Nyomor és büntettek; — b) Gyermekvédelem és büntetőjog. — 7. Kollányi Ferencz l. tagtól: A párbér jogi természetéhez. — 8. Stein Aurél k. tagtól: a) Ancient Khotan Vol. I. Text; — b) Detailed report of archeological Vol. II. Plates; — c. Explorations in Chinese Turkestan, Oxford, 1907. — 9. Dr. Hornig Károlytól: A veszprémi püspökség római oklevéltára. — 10. Dr. K. Lippich Elektől: A finnek és a finn művészet. — 11. Dr. Kováts Sándortól: A csanádi papnövelde története. — 12. Miller Bódogtól: Dézsánfalva története. — 13. Dr. Veress Endrétől: A miriszlói csata. — 14. Deésy Károlytól: A naprendszer. — 15. Bánki Donáttól: Emlékbeszéd Mechwart András felett. — 16. Dr. Venetianer Lajostól: A profétai lekcziók eredete. — 17. A milánói Biblioteca Ambrosianától: In memoria di monsignore Antonio Maria Ceriani. — 18. Petrov A.-tól: Henrici Italici libri. — 19. Lachiche Hugestől: Un seul champignon sur le Globe! — 20. Clark Austin Hobarttól: Notice of some Crinoids in the collection of the Museum of Comparative Zoology. — 21. Gennadios Jánostól: Gennadios Györgynek Xenophonról írt munkája.

81. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásában 1908 február 21-től márczius 30 áig megjelentek: Akadémiai Értesítő. 219. füzet. — Archaeolog. Értesítő. XXVIII. köt. 1. füzet. — Mathemat. és természet-tudományi Értesítő. XXV. köt. 5. füzet. XXVI. köt. 1. füzet. — Nyelvemléktár. XV. köt. — Tudomásul van.

82. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ r. és NÉGYESSY LÁSZLÓ l. tagokat küldi ki.

Nekrolog.

Fejérpataky László r. t. beszéde Schönherr Gyula l. t. ravatalánál Nagybányán 1908 márczius 26-án.

Tudományos társulataink nevében, melyeknek érdemekben gazdag, buzgó tagja voltál, veszek tőled búcsút, korán eltávozott kedves barátunk, ki arra voltál hivatva, hogy korodnál fogva túlélj, képességeidnél fogva túlszárnyalj minket.

Tudományos pályádat a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaságban kezdetted meg, melynek mindvégig titkára és folyóiratának szerkesztője voltál. Szaktudományaink szűkebb körében kifejtett lelkes munkásságod vonta magára a Magyar Történelmi Társulatnak, majd a legelső magyar tudományos testületnek, a Magyar Tudományos Akadémiának figyelmét. Mind a kettő sietett téged tagjai sorába iktatni és te a bizalomnak, melylyel legelső tudományos fórumunk már tizenkét évvel ezelőtt megajándékozott, fényesen megfeleltél.

Sokat, nagyot vártunk tőled, s te a legjobb reményt nyújtottad arra, hogy a nemzeti tudomány és közművelődés nagy alkotásokért fogja áldani nevedet.

Képességeiddel nemes ambíciód párosult s a buzgó törekvés, mennél többet, mennél jobbat alkotni, s e lelkes küzdelemben ért a léleknek az a megdöbbentő katasztrófája, mely megszakította nemes törekvéseid fonalát, semmivé tette hozzád fűződő szép reményeinket.

A nemzeti mult és a hazai történelem homályos korszakainak felderítésére egyesült társulatok és első sorban a M. Tud. Akadémia nevében búcsúzom el tőled, kedves társunk, itt, mulandó porhüvelyed előtt. Lelje meg nyugalalmát a nyugtalan lélek az Örökkévalóság színe előtt; jutalmazzon meg az örök Igazság jó szándékaidért, minden szép és nemes iránt való lelkesedésedért és a nemzeti tudomány terén elért eredményekért.

Kísérjen utolsó utadra a tudomány munkásainak kegyeleto, mely a munkatárs emlékéet híven meg fogja őrizni.

Körlevél a Magyar Tudományos Akadémia tagjaihoz.

A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége az 1908. évi LXVII. nagygyűlés napjait következően tűzte ki:

I.

Április 28-án, kedden délután 5 órakor az osztályok ülése

Tárgyak:

- a) A pályázatok eldöntése.
- b) Új pályázatok kihirdetése.
- c) Szavazás az ajánlott tiszteleti, rendes, levelező és külsőtagokra.
A III. osztály osztályelnököt választ.

Az I. osztály javaslatot tesz a Nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom odaítélése iránt.

II.

Április 29-én, szerdán délután 5 órakor nagygyűlés.

Tárgyak:

- a) Az ünnepélyes közülés programjának bemutatása.
- b) Az osztályok jelentései a pályázatok eldöntéséről, új pályakérdésekről és választásokról.
- c) A jutalmat nyert pályamunkák jelíges leveleinek felbontása a többi levelek elégetése.

III.

Április 30-án, esütörtökön déli 12 órakor az Igazgató-Tanács ülése.

IV.

Április 30-án, esütörtökön d. u. 5 órakor tagválasztó nagygyűlés.

Tárgyak:

Az Akadémia tiszteleti, rendes, levelező és külső tagjainak megválasztása.

V.

Május 3-án, vasárnap délelőtt 11 órakor ünnepélyes közülés.

Budapest, 1908 márczius 19.

Elnöki megbízásból:
Heinrich Gusztáv
főtítkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóivatala a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XIX. KÖTET.

1908. Május 15.

5. FÜZET.

Jelentés

a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1907-ben.

I. Ülések.

A M. Tudom. Akadémiának 1907 január 7-ikétől december 16-ikáig egy ünnepélyes közülése, egy rendes nagygyűlése, tíz összes ülése, 27 osztályülése, három igazgatósági ülése, összesen tehát 42 ülése volt.

* * *

Az I., vagyis Nyelv- és Széptudományi Osztály 9 nyilvános és 8 zárt ülést tartott.

A *nyelvtudomány köréből* értekeztek: Január 7-én SIMONYI ZSIGMOND r. t. „A nyelvtudományi bizottság félszázados munkásságáról“. (Megj. az Akad. Értesítő 1907. évfolyamában.) — Márcz. 4-én MELICH JÁNOS l. t. „Az Árpád-kori bevezető keresztnevek egy csoportjáról.“ (Megj. a Magyar Nyelv 1907. évf.-ban). — Április 8-án ASBÓTH OSZKÁR l. t. „Szláv jövevényszavainkról“. (Megj. az Értekezések a nyelv- és széptud. kör. XX. k. 3. sz.) — Május 6-án GOMBOCZ ZOLTÁN l. t. „Thúry József magyar-török összehasonlító szótáráról“. (Megj. az Akad. Értesítő 1907. évf.) — Június 3-án SCHMIDT JÓZSEF vendég „Az itáliai nyelvcsalád helyzetéről az indogermán nyelvek körében.“ (Megj. az Értekezések a nyelv- és széptud. kör. XX. k. 2. sz.); utána DARKÓ JENŐ vendég felolvasta „A magyarokra vonatkozó néprévek a byzanci íróknál“ cz. értekezését. (Kivonata megj. az Akad. Ért. 1907. évf.) — Október 7-én Révai Miklós halálának századik évfordulója alkalmából tartott innepi ülésben GOLDZIEHER IGNÁCZ osztályelnök megnyitó beszéde után MELICH JÁNOS l. t. értekezett „Révai nyelvtudományáról“. (Megj. az Értekezések a nyelv- és széptud. kör. XX. k. 4. sz.) — December 2-án SIMONYI ZSIGMOND r. t. ismertette Révai Grammatikájának III. kötetét (Megj. az Elab. Grammatica Hungarica III. kötetében mint utószó), KATONA LAJOS l. t. pedig jelentést tett a Nyelvmléktár befejezéséről. (Kivonata megj. az Akad. Értesítő 1908. évf.-ban).

Az irodalom és művészet köréből: Január 7-én GOMBOCZ ZOLTÁN l. t. bemutatta VISZOTA GYULA vendégnek „Kisfaludy Sándor a recensiókról“ cz. értekezését. (Megj. az Akad. Értesítő 1907. évf.) — Február 4-én FERENCZI ZOLTÁN l. t. „Petőfi és a socialismus“ cz. székfoglalóját olvasta föl (m. gj. az Értekezések a nyelv- és széptud. kör. XX. k. 1. sz.), s ugyanazon ülésben HEINRICH GUSZTÁV r. t. bemutatta VISZOTA GYULA vendégnek „Eötvös és Trefort tervezett folyóirata 1841-ből“ cz. dolgozatát. (Megj. az Akad. Értesítő 1907. évf.) — Márcz. 4-én VÁRI REZSŐ l. t. „Oppianus kézirati hagyatéka“ cz. értekezéssel foglalta el a székét (kivonata megj. az Akad. Értesítő 1907. évf.), s utána SZILÁDY ÁRON r. t. bemutatta HORVÁTH CYRILL vendégnek „A Margit-legenda“ cz. értekezését (kivonata megj. az Akad. Értesítő 1907. évf.). — Április 4-én BAKSAY SÁNOR r. t. székfoglalóul fölolvasta az Odysseia negyedik énekének fordítását. — Május 6-án KATONA LAJOS l. t. „Tundal látomásának töredéke a Sándor-kódexben“ cz. értekezését olvasta föl. (Kivonata megj. az Akad. Értesítő 1907. évf.) — Június 3-án SZILY KÁLMÁN r. t. előterjesztette VISZOTA GYULA vendégnek „A Stadium megírásának története“ című dolgozatát. (Megj. az Akad. Értesítő 1907. évf.) — Október 7-én DÉZSI LAJOS l. t. fölolvasta „Révai Miklós emlékezete“ cz. dolgozatát. (Egy részlete megj. az Akad. Értesítő 1907. évf.) — November 4-én HEGEDŰS ISTVÁN l. t. „Janus Pannonius és Titus Vespasianus Strozza“ cz. dolgozatát olvasta föl (kivonata megj. az Akad. Értesítő 1908. évf.); utána GOLDZSIHER IGNÁCZ r. t. Uri János magyar orientalista életét és munkásságát ismertette; azután HEINRICH GUSZTÁV r. t. bemutatta BERTHA SÁNDOR vendégnek „A Vén Czigány francia földön“ cz. dolgozatát. (Megj. az Akad. Értesítő 1907. évf.) — Deczember 2-án SZENTKLÁRAY JENŐ l. t. „Brocky Károly festőművész élete“ cz. dolgozatát olvasta föl. (Egy részlete megj. az Akad. Értesítő 1908. évf.; az egész a temesvári Arany János Társaság kiadásában.)

A zárt ülésekben a rendes folyóügyeket intézte el az osztály és gondoskodott arról, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére fölkértek ASBÓTH OSZKÁR r. t. (Ascoli Ézsaiás k. tagról), HEGEDŰS ISTVÁN l. t. Sully-Prudhomme Armand k. tagról), BERCZIK ÁRPÁD r. t. (Podmaniczky Frigyes báró l. tagról).

* * *

A II. azaz Philosophiai, Társadalom- és Történettudományi Osztály 9 nyilvános és ugyanannyi zárt ülést, összesen tehát 18 ülést tartott.

A nyilvános üléseken a következő felolvasások tartottak:

Január 14-én ANGYAL DAVID l. t. felolvasta „Gr. Széchenyi István történeti eszméi“ című székfoglaló értekezését (megj. a Budapesti Szemle 1907. évf.) — Február 11-én ORTVAY TIVADAR r. t. olvasta

fel székfoglaló értekezését „Az ősemlék táplálkozása“ czímen (megj. a Történettud. Értekezések XXI. k. 5. sz.). — Márczius 11-ikén FERDINANDY GÉZA l. t. adta elő székfoglaló értekezését „A rendi elemek a magyar alkotmányban“ czímen (megj. a Társadalomtud. Érték. XIII. köt. 9. sz.). — Április 15-ikén SEBESTYÉN GYULA l. t. foglalt székletet „A hun-székelly hagyomány“ cz. értekezésével. — Május 13-án TEGLÁS GÁBOR l. t. olvasta fel „A limes Dacicus igazolása és Kissebestől a Pojk szorosig terjedő déli szakasza“ czimű értekezését (kivonata megj. az Akad. Értesítő 1907. évf.) — Június 10-én HAMPEL JÓZSEF r. t. bemutatta „Újabb tanulmányok a vezérek korabeli emlékekről“ czimű munkáját (megj. az Akadémia külön kiadásában).

Október 14-én KARÁCSONYI JÁNOS r. t. felolvasta ily czimű értekezését: „Hogyan lett Szent István koronája a magyar szent korona részévé?“ (megj. a Történettud. Érték. XXI. köt. 6. sz.) — November 11-én WERTHEIMER EDE l. t. „A jurátusok felségsértési pöre 1834—1837“ czímen értekezett (megj. a Budapesti Szemle 1907. évf.) — Végül december 9-én KUNCZ JENŐ l. t. bemutatta „A jog“ czimű tanulmányát (megj. a Magyar Jogászegyesület kiadásában 1907.)

A zárt osztályüléseken a rendes folyóügyeket intézte el az osztály; bírálókat jelölt ki a körébe tartozó pályamunkák megbírálására s gondoskodott, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére fölkértek: FERDINANDY GÉZA l. t. (Ballagi Géza r. t. felett), BÉKEFI REMIG l. t. (Bubics Zsigmond t. t. felett), VÉCSEY TAMÁS r. t. (Hoffmann Pál r. t. felett), MARKI SÁNDOR l. t. (Kövár László l. t. felett), ORTVAY TIVADAR r. t. (Csaplár Benedek l. t. felett).

* * *

A III., vagyis **Mathematikai és Természettudományi** osztály 9 nyilvános és 9 zárt, összesen 18 ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken az osztály tagjai 34 munkálatot terjesztettek elő, a melyek közül tizenötnek szerzője volt akadémiai tag, tizenkilencé pedig vendég. Az értekezések között székfoglaló nem volt.

Az értekezések sorrendje a következő volt: Január 21-én: KÖNIG GYULA r. t.: „Az ismeretban és matematikában föllépő antinomiák elmélete“; ZEMPLEN GÉZA: „Vizes oldatok felületi feszültségéről“ (Mathemat. és Természettud. Ért. XXV. k.); BAUER MIHÁLY: „Az affectus nélküli egyenletek sűrűsége“ (Math. és Természettud. Ért. XXV. k.). — Február 18-án: TÖRÖK AURÉL l. t.: „A krapinai ősemlékről“; ÓNODI ADOLF l. t.: „Az orr melléküregeinek közös válaszfaláról“ (Math. és Természettud. Ért. XXV. k.); ÓNODI ADOLF l. t.: „Az orrüreg táblái“; PÓLYA JENŐ: „A trypsin hatása az élő pancreasra“ (Math. és Természettud. Ért. XXV. k.). — Márczius 18-án: THAN KÁROLY r. t.: „Az elektrolysis elméletéről“ (Math. és Természettud. Ért. XXV. k.); JORDÁN KÁROLY: „A seismikus hullámok ter-

jedéséről“; BERNÁTSKY JENŐ: „Tanulmány a növények chlorosisáról“ (Math. és Természettud. Ért. XXV. k.). — Április 22-én: ZIMÁNYI KÁROLY I. t.: „Haematit a Kakukhegyről a Hargitában“; TANGL KÁROLY: „A gázok dielektromos állandójáról magas nyomásoknál“ (Math. és Természettud. Ért. XXV. k.); ifj. ENTZ GÉZA: „A Tintinidák szervezete“. — Május 27-én: KRENNER JÓZSEF r. t.: „A Schuller-féle arsensulfid kristálytani és optikai tulajdonságairól“ (Math. és Természettud. Ért. XXV. köt.); SZABÓ PÉTER: „Adalékok Gauss és Bolyai levelezéséhez és Bolyai Farkas életrajzához“ (Math. és Természettud. Ért. XXV. köt.); DÁVID LAJOS: „Az algebrai iterációról“ (Math. és Természettud. Ért. XXV. k.); BAUER MIHÁLY: „Elemi irreducibilitási vizsgálatok“ (Math. és Természettud. Ért. XXV. k.) — Június 17-én: KÜRSCHÁK JÓZSEF I. t.: „Adalékok az eliminatio elméletéhez“ (Math. és Természettud. Ért. XXV. k.); TUZSON JÁNOS: „A Nymphaea Lotus rendszertani tagolása“. — Október 21-én: KLUG NÁNDOR r. t.: „Miért nem emésztődnek az élő gyomra és belei?“ (Orvosi Hetilap, 1908); MÉHELY LAJOS I. t.: „Ősibb és újabbkori gyíkok“ (Math. és Természettud. Ért. XXV. k.); ABDERHALDEN E., KÖRÖSY KORNÉL és LONDON E.: a) „A fehérje emésztése“; b) „Dipeptidák emésztése“ (Magyar Orvosi Archivum, 1908.); KONEK FRIGYES: „Kéntartalmú alkaloidák synthesise“ (Math. és Természettud. Ért. XXV. k.); BAUER MIHÁLY: „A discriminans osztóiról“ (Math. és Természettud. Ért. XXV. k.). — November 18-án: DADAY JENŐ I. t.: „Adatok Német-Kelet-Afrika mikrofaunájának ismeretéhez“ (Math. és Természettud. Ért. XXV. k.); ÓNODI ADOLF I. t.: „Az Orr idegeinek viszonya az agyhoz“; ZEMPLEN GÉZA: „A kaliumpermanganat hatása cellulosera“ (Math. és Természettud. Ért. XXV. k.); TEZNER ERNŐ: „Elegyek fagyáspont-csökkenése“ (Math. és Természettud. Ért. XXVI. köt.); SCHAFFER KÁROLY: „A családi vakságos idiótaságról“. — Deczember 16-án: ZIMÁNYI KÁROLY I. t.: „Egy gömörmegyei foszfátról“ (Math. és Természettud. Ért. XXV. k.); DADAY JENŐ I. t.: „Adatok a német-kelet-afrikai evező- és levéllábú rákok ismeretéhez“ (Math. és Természettud. Ért. XXVI. k.); TANGL KÁROLY: „A gázok dielektromos állandójáról“ II. közlemény; RÉVÉSZ GÉZA: „Vizsgálatok a kritikus szürke és a színeküszöb közötti viszonyról“ (Math. és Természettud. Ért. XXVI. k.); TANGL FERENCZ és MITUCH AUGUSZTA: „Újabb vizsgálatok az embrio-anyag és energia forgalmáról“.

A zárt osztályüléseken a rendes folyó ügy elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és egyéb tudományos munkák megbirálásáról és kiadásáról, továbbá arról, hogy elhunyt tagjairól emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére az osztály a következőket kérte föl: THAN KÁROLY r. tagot (Mendeleeff Dimitrijről), LENGYEL BÉLA r. tagot (Moissan Henrikről), RÁTZ ISTVÁN I. tagot (Tormay Béláról) és WARTHA VINCZE r. tagot (Kerpely Antalról).

II. Állandó Bizottságok.

1. A Nyelvtudományi Bizottság két önálló kiadványt tett közzé: RÉVAI MIKLÓS nagy grammatikája III. kötetét (a múzeumi kéziratból Simonyi Zsigmond biz. előadó adta ki; 1908 évszámmal jelent meg) és KRÄUTER FERENCZ tanulmányát: A niczkyfalvai német nyelvjárás hangtana (a Magyarországi német nyelvjárások 5. füzete). Azonkívül a *Székelyudvarhelyi kódexet*, mint különnyomat a *Nyelvemléktár* XV. kötetéből, mely KATONA LAJOS l. t. szerkesztésében szintén 1908-ban jelent meg.

Sajtó alatt van MUNKÁCSI BERNÁT Vogul népköltési gyűjteménye II. kötetének kiegészítő füzete és előkészületek történetek Calepinus magyar szókészletének közzétételére.

Megjelent továbbá a *Nyelvtudományi Közlemények* 37. kötete, szerkesztette SZINNYEI JÓZSEF osztálytitkár. Közreműködtek Gombocz, Gyomlay, Melich, Pápay biz. tagok. Azonkívül a *Nyelvtudomány* cz. új folyóiratból (szerk. ASBÓTH OSZKÁR) két füzet, a többi közt Balassa, Gombocz, Gyomlay, Katona, Pecz bizottsági tagok közreműködésével.

2. Az Irodalomtörténeti Bizottság kiadványai közül az 1907. év folyamán megjelentek:

1. *Irodalomtörténeti Közlemények* XVII. évfolyama.
2. SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar írók élete és munkái* 101—107. füzet.
3. KAZINCZY FERENCZ *levelezésének* XVII. kötete.

3. A Classica-philologiai Bizottság 1907. évi munkássága:

1. A „*Görög és latin remekírók*“ cz. fordítás-gyűjteményben.

Megjelentek:

1907 április havában: PONORI THEWREWK EMIL *Iliás* fordításából az I—VI. ének kétnyelvű és egynyelvű, már az 1905. és 1906. években is előre jelzett kiadása.

1907 május havában BARCZA JÓZSEF-től *Seneca* erkölcsi leveleinek fordítása két kötetben, kétnyelvű és egynyelvű kiadásban, melyeket az 1905. és 1906. évi jelentések szintén előre jeleztek.

1908-ban SIMON JÓZSEF SÁNDOR-tól a Platon-féle *Sophistes dialogus* fordítása, csupán kétnyelvű kiadásban.

Szedés alatt van:

Euripides tragédiái-nak I. kötetétől a *Herakles*-nek Latkóczy Mihály-féle fordítása CSENGERI JÁNOS átdolgozásában és a *Hippolitos* CSENGERI JÁNOS fordításában; csupán kétnyelvű kiadás van tervbe véve.

Készülőben (részben bírálat alatt) vannak:

CSERÉP JÓZSEF-től *Sallustius* fordítása.

PRÁCSÉR ALBERT-től *Quintilianus* fordítása.

CSENGERI JÁNOS *Euripides* fordításának folytatásául a *Phoenicizai Nők és Medea*.

KURTZ SÁNDOR-tól *Tacitus* fordítása (a *Historiae*).

MÉSZÖLY GEDEON-tól *Seneca* tragédiáinak fordítása.

BARCZA JÓZSEF-től a *Cicero Tusculanae disputationes* fordítása.

INCZE BÉNI-től *ifjabb Plinius leveleinek* fordítása.

FERENCZI ÁRPÁD-tól *Aristoteles Allamá-nak* és a KENYON-tól kiadott *Athéni Állam-nak* fordítása.

KIS ALBERT-től ugyancsak az *Athéni Állam* fordítása.

GERÉB JÓZSEF-től *Pausanias* fordítása.

II. Az *Editiones Criticae* cz. gyűjteményben

Megjelent:

P. OVIDII Nasonis *Amores*, edidit, adnotationibus exegeticis et criticis instruxit GEYZA NEMETHY.

Készülőben van:

FÖRSTER AUREL-től *Aristoteles Ηερί Φουχης* cz. művének kritikai kiadása.

III. A bizottság támogatásával megjelent: az *Egyetemes Philologiai Közöny XXXI.* évfolyama.

Készülőben van:

DARKÓ JENŐ-től *Demetrios Chalkokondylas* kritikai kiadása.

4. A Történelmi Bizottság az elmúlt évben nyolcz ülést tartott és pedig január 12., február 9., márczius 9., április 13., június 8., október 12., november 9. és december 7-ikén. Ez üléseken saját munkaprogramjának megvalósításán kívül, hozzá áttett szakkérdések megvitatása, kiadásra benyújtott munkák megbírálása, pályakérdések kitézése és új kiadványok előkészítése foglalkoztatta a bizottságot.

A lefolyt évre esett a bizottság újabb megalakulása, mikor is a bizottság régi tagjain kívül a halálozások által bekövetkezett hiányok pótlására ANGYAL DÁVID, KOLLÁNYI FERENCZ, SZÁDECZKY LAJOS és ZSILINSZKY MIHÁLY akadémiai tagok a bizottság rendes tagjaivá választottak. Kivülök a bizottság még ORTVAY TIVADAR rendes tag által nyert kiegészítést. A bizottság elnökévé újabb három év tartamára ismét THALY KÁLMÁN tiszt., előadójává pedig FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. tag választott meg.

Az osztály felhívására a bizottság mondott véleményt a Vigyázó-féle alapítványból kiirandó történelmi pályakérdés tárgyában. Elnökével és előadójával részt vett ama vegyes bizottságban, mely az Akadémiára nézve esedékessé vált Feridun bey-féle alapítvány sza-

bályzatát állapította meg. A Flór-alapítványnak a bizottságot megillető kamataira nézve a bizottság azt a határozatot hozta, hogy azok két éven át (1907—1908) a Césare de Saussure, II. Rákóczi Ferencz rodostói udvartartása francia tagja által a fejedelemtől írott s csak legújabbban felfedezett emlékirat kiadására fordíttassanak, melynek sajtó alá rendezését a bizottság elnöke, THALY KÁLMÁN vállalta el.

A bizottság, mint minden évben, tavaly is kiváló figyelmet fordított külföldön lévő magyar vonatkozású történelmi anyag felkutatására és lemásolására. Saussure említett munkáját, mely akkor még magántulajdonban volt (most már A. Claparède úr ajándékából a M. Nemz. Múzeumé) Genfben másoltatta le és intézkedett, hogy egy másik, minket szintén közelről érdeklő kiadatlan műve Lausanneban lemásoltassék. Pesaroból Carlo Patrucco ottani egyetemi tanártól megszerezte a hazánkban működött Veterani tábornok családi levelezésének másolatát. Dr. Darkó Jenőt anyagilag támogatta, hogy Oxfordba utazva, Chalkondyles ottani codexét a tervezett magyar kiadás czéljaira tanulmányozhassa. Előzetes lépéseket tett a Modenában őrzött Hippolyt-codexek újból való lemásoltatása iránt.

Hazai levéltárakban a bizottság támogatásával végeztek kutatásokat: CSÁNKI DEZSŐ biz. tag a Hunyadiak Kora folytatása érdekében; KOMÁROMY ANDRÁS biz. tag, ki főleg dunántúli vármegyék és városok levéltáraiban végzett kutatásokat a bennök őrzött történelmi érdekű anyag szempontjából, és HORVÁTH SÁNDOR, ki folytatta a kipecsések új kiadása érdekében már évek óta megkezdett levéltári kutatásait.

A bizottság folyóirata, a *Történelmi Tár* jövődi kiadása tárgyában szükségessé vált, hogy az 1899. november 30-án a M. Történelmi Társulat és a bizottság között kötött szerződés a változott viszonyoknak, különösen az azóta bekövetkezett nyomdai áremeléseknek megfelelőleg módosíttassék, úgy hogy a jövőben a bizottság évi hozzájárulása 2400 kor. helyett 3500 koronában állapított meg. A folyóirat különben a lefolyt év alatt is pontosan megjelent, nagyérdekű új történelmi anyagot tevén ismeretessé. Anyagi támogatásban részesült a M. Tört. Társulat másik vállalata, a *M. Történelmi Életrajzok* is, miként ez évek hosszú sora óta történik. A kötött szerződés értelmében a bizottság folyósította a TELEKI MIHÁLY levelezésének kiadására biztosított összeg negyedik részletét. Sajnos, hogy egy évek óta fennálló és hézagot pótló vállalat, a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, melyet a bizottság szintén anyagilag támogatott, pártolás hiányában megszűnt, úgy hogy a bizottság az erre a célra szánt összeg egy részét egy másik, bár szűkebb érdekű, de elismerésre méltó szorgalommal irt mű (Novák, Zala vármegye az 1848/49. évi szabadságharczban) segélyezésére fordíthatta.

A bizottság által sajtó alá adott munkák közül az 1907. év folyamán a következők láttak napvilágot:

1. THALLÓCZY-ÁLDÁSY. Szerb-magyar érintkezések oklevéltára, 38 iv terjedelemben.

2. VERES ENDRE. Carillo Alfonz levelezése, 50 iven.

Sajtó alatt van még:

3. BR. RADVÁNSZKY BÉLA. A Héderváry-család oklevéltára.

4. KISS ISTVÁN. A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában.

Sajtó alá adatásukhoz közel állanak a bizottság munkaprogramjába felvett művek közül: THALLÓCZY-BARABÁS: A Frangepánok oklevéltára; VERESS ENDRE: Basta György levelezése. Egyéb kiadásra készülő kiadványok, mint THALY KÁLMÁN: Ifj. Teleki Mihály naplója. Vetéssy László levelezése az év folyamán még nem haladtak annyira elő, hogy sajtó alá lettek volna adhatók.

5. Az **Archaeologiai Bizottság** közzétette folyóiratának, az Arch. Értesítőnek új folyambeli 27. kötetét. A nyomdai költség újból 15%-al emelkedvén, nem lehetett arra gondolni, hogy a bizottság szűken kimért javadalmából akár a folyóirat 30 ivnyi terjedelmét bővítsse, akár az írói tiszteletdíjakat, a melyek évtizedek óta változatlanok, a kor igényeihez mérten fölemelje. Csupán a folyóirat képes mellékleteinek számát lehetett szaporítani azon segítséggel, melyet a II. osztály szives volt e célra engedélyezni. A kötet képes mellékleteinek száma így 32-re emelkedett, ezenkívül volt benne 11 képes tábla és 119 szövegközi ábra. A szövegben 36 belföldi író és egy külföldi szakember működött közre.

A bizottság tervbe vett két irodalmi vállalata, Torma Zsófia tordosi gyűjteményének közzététele és a kassai dóm monographiája, előkészületben van. Előbbi munka a szerző közbejött súlyos betegsége következtében csak 1909-ben mehet szedés alá; mert a szerző, dr. Pósta Béla, Tordoson régészeti ásatásokat tart szükségesnek melyeket az 1907. év folyamán fog végezhetni. E munka közzététele az előirányzat szerint mintegy 8000 koronát fog igényelni és e költségre gyűjti a bizottság időközi maradványait. Másik nagy kiadványára, a kassai dóm monographiájára, Mihalik József akad. I. tagot kérte föl a bizottság. E nagy munka számára már évek óta készültek rajzlapok, melyeknek kiegészítésére a szerző igényei szerint, a mint munkájában előbbre halad, fényképi és egyéb fölvételek szükségesek. Ilyenekről a bizottság költségvetésében mindig gondoskodik és az elmúlt 1907. évben is szerzett be 15 db fényképes fölvételt, a negatív lemezekkel együtt, 300 koronáért.

Ez évben új választás alá jutván a bizottság, júniusban megtartotta alakuló ülését és más két ülésében végezte a költségvetés megállapítását és minden egyéb ügyét. Szomorúsággal iktatta jegyző könyvbe két elhunyt tagjának, Wosinszky Mórnak és Bubics Zsigmondnak emlékezetét, véleményt adott Szilágymege abbeli kérdése dolgában

hogy területén istápolja-e Téglás Gábor archaeologiai kutatásait és foglalkozott dr. Zsolnai könyvével Árpád sírjáról és Fehértemplom helyéről.

A bizottság horganyedzésű duczainak tára az 1907. évben 280 dróbbal gyarapodott és az értékes gyűjtemény ez év végén elérte a 13340 darabot: a múlt évben belőle 19 irodalmi vállalat számára egészben 257 db duczot adott a bizottság kölcsön. A bizottsági ducztár mintaszerű rendben van.

6. A Nemzetgazdasági Bizottság az 1907-iki évre megsza-
vazott költségvetését rendeltetésének megfelelően használta fel. Rendes működésén, az Akadémia részére adott jelentéseken, pályadíj-tervezeteken kívül, különösen irodalmi vállalatának fejlesztésével foglalkozott. E célra a Közgazdasági Könyvtár és a Remekírók Tára folytatása érdekében a Grill-féle kiadócéggel szerződött és ezzel egy újabb cyklus kiadását biztosította. Kiadványai közül megjelent:

FELLNER FRIGYES: *A nemzetközi fizetési mérleg.*

Sajtó alá vannak rendezve a következő munkák: *Cairnès Some leading principles* fordítása. (FORD. JÓNÁS JÁNOS); WEBB, *Industrial democracy* (ford. GYÖRGY ENDRE). E munkák megjelenése legközelebb várható.

A bizottság elhatározta, hogy az első magyar közgazdasági remekírónak, Berzeviczy Gergelynek házáat Kis-Lomniczon emléktáblával látja el, melynek elkészítésére megbízást adott. Az emléktábla a nyár folyamán fog elhelyeztetni.

7. A Matematikai és Természettudományi Bizottság 1907-ben 2000 koronát tűzött ki oly tudományos munkálatok támogatására, melyek a földmívelési és technikai tudományok körébe vág-
nak. A beérkezett ajánlkozásokot a bizottság tárgyalván, KOSSUTÁNY TAMÁS-nak a magyar búza és liszt további vizsgálatára 1000 K., BERKE SANDOR és FLODERER SÁNDOR-nak a különféle nitrogéntartalmú trágyák egy általuk választandó kulturnövényre való hatásának tanulmányozására 500 K., GATHY BELA részére a drótnélküli táviró vevőkészülékébe érkező áramok erősségének mérésére 500 K-t engedélyezett.

A „Math. és Term. tud. Közlemények“ XXIX. kötetének 2-ik és 3-ik száma megjelent. A 2-ik füzet LÖRENTHEY IMRE értekezését a harmadkorú rákokról foglalja magában 6¹/₂ íven, 2 táblával; a 3-ik füzet „A hazai asparagusfélék monographiája“ című értekezést tartalmazza 8¹/₂ íven, 2 táblával, BERNATSKY JENŐ-től.

A bizottság, úgy mint eddig, 1908-ban is hazai érdekű tudományos munkálatokat kíván támogatni és pedig a megállapított sorrend szerint olyanokat, melyek a chemia körébe tartoznak. E célra a bizottság 2000 koronát kíván fordítani.

8. A Szótári Bizottság az 1907. év folyamán 56 munkát dolgoztatott föl a „Nagy Szótár“ számára; begyűlt 72.099 adat, velük az adatok teljes száma 1.084.310-re emelkedett.

A Szótári Bizottság az elmúlt év folyamán tetemesen korlátozta a munkálatokat, még pedig két okból. Az egyik az, hogy nem bizonyult célravezetőnek a sok gyűjtővel való dolgozás. A másik, hogy a rendelkezésre álló csekély anyagi eszközökkel (1907-ben 6400 koronával) alig lehetett a munkát oly módon végezni, a melyet ilyen nagyfontosságú mű megteremtése követel. — Más népek nyelvük nagy szótárának megalkotását nemzeti feladatnak tekintik s ehhez mérten megadják a hozzávaló anyagiakat is. A német kormány például a félszázadnál hosszabb idő óta készülő Grimm-féle szótár költségeihez évi 36.000 márkával járult, 1908-tól fogva pedig, hogy az utolsó néhány betű minél előbb elkészüljön, évi 60.000 márkát áldoz e célra. Az Akadémiától, melynek amúgy sem nagy jövedelme annyi felé le van kötve, nem várható a N. Szótár javadalmazásának emelése. A közoktatási kormány feladata volna megadni anyagi lehetőségét ez igazán legnemzetibb mű megvalósulásának, hisz a Nagy Szótár megindítása részben a közoktatásügyi miniszter kezdeményezésére történt.

Addig is, míg a körülmények kedvezőbbekké nem alakulnak, a Szótári Bizottság kevés, de válogatott munkással, pontos időrend és szoros terv szerint, folytatja az anyag gyűjtését, melynek befejezése valószínűleg még igen távol van.

9. A Könyvkiadó Bizottság kiadásában megjelent az Akadémia Könyvkiadó Vállalatának 1907-ik évi jelentése (az 1905—1907. ciklus harmadik évi folyama) s a következő köteteket tartalmazza:

1. BOURDEAU J. *A jelenkori gondolkozás mesterei.* Taine. Herbert Spencer. Nietzsche. Tolstoj. Renan. Ruskin. Viktor Hugo. Stendhal (Beyle). — A XIX-ik század eredményei. Egy kötet. Fordítják IRMET FERENCZ és FREDERICZY M. E.

2. 3. MARCZALI HENRIK: *A modern Magyarország kezdete. Az 1790. 1-iki országgyűlés.* Két kötet. Névmutatóval.

4. ESCOTT: *A mai Angolország.* Fordította György ENDRE, átnézte HUSZÁR IMRE. Harmadik (befejező) kötet, névmutatóval.

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékebeszédet tartottak: Február 25-én KÉGL SÁNDOR l. t. Oppert Gyula külső tagról, április 29-én ZSILINSZKY Mihály r. t. br. Radvánszky Béla ig. és tiszt. tagról, október 28-án BALOGH JENŐ l. t. Fayer László l. tagról, december 16-án VECSEY TAMÁS r. t. Hoffmann Pál r. tagról.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők a következők: Január 28-án bejelentette a főtítkár a december 31-iki határidőig beérkezett pályamunkákhoz a bírálókat. A Történelmi bizottság bizonyos módozatok mellett indítványt tett a Hadtörténelmi Közle-

mények újból való megindítására. — Február 25-ikén bejelentette a főtktár, hogy az Igazgató-Tanács megállapította az évi költségvetést és bemutatta a Feridun bey-hagyaték alapító-levelét. Targyaltattak az Akadémiák szövetségéhez benyújtott indítványok (az idegrendszer tanulmányozása és tudományos vállalatok országos költségen való megindítása tárgyában). — Márczius 19-én eldöntötte az összes ülés a gr. Teleki és Farkas-Raskó-pályázatokat és tárgyalta az Edl-Holczer és Udvardy Cherna-alapítványok módosításának ügyét. Az I. osztály indítványt tett, hogy a néhai Thury József I. t. hagyatékában maradt keleti kéziratok megvásároltassanak. Határozat hozatott a nemzetközi segédnyelv dolgában. Megválasztattak a Feridun bey-alapítvány ügyrendi szabályzatának kidolgozására hivatott bizottság tagjai. Az országos községi törzskönyvbizottságban Acsády Ignác I. t. halálával megüresedett helyre BALLAGI ALADÁR r. t. választott meg. — Április 29-ikén elhatározott, hogy a Wodiáner-díjak nyertesinek a jutalmak postán küldessenek el. Elfogadtatott a III. osztály javaslata az Edl-Holczer és Udvardy Cherna-alapítvány jövedelmének hovafordítása tárgyában. — Május 27-én megálasztattak újabb három évre az állandó-bizottságok tagjai. Az I. osztály jelentése Somogyi Edének a sumir kérdésre vonatkozó munkásságáról a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszteriumhoz fölterjesztetni határozottatott. — Június 17-ikén felolvastatott az Akadémia kiküldöttének jelentése az akadémiák nemzetközi szövetségének Bécsben tartott III. nagygyűléséről és köszönetet szavazott az Akadémia a vallás- és közoktatásügyi, valamint a pénzügyminiszter úrnak azon áldozatkészségért, melylyel br. Eötvös Loránd r. t. geophysikai kutatásait jelentékeny államsegéllyel támogatják. Bejelentetett az állandó bizottságok megalakulása.

Október 7-ikén örvendetes tudomásul vette az Akadémia, hogy Ő cs. és apost. kir. Felsege június 27-én kelt legfelsőbb elhatározásával BERZEVICZY ALBERT t. és THAN KÁROLY r. tagnak elnökké illetőleg másodelnökké történt megválasztását legkegyelmesebben jóváhagyni méltóztatott. Elhatározott, hogy az Almanach ezentúl január második felében fog szétküldetni. — Október 28-ikán bemutatott a m. kir. honvédelmi miniszter úr átirata, melyben közli, hogy az újra megindítandó Hadtörténelmi Közleményeket mily támogatásban óhajtja részesíteni. Kinevezettek a szeptember 30-ikáig mint kitűzött határnapig beérkezett pályaművekhez a bírálók. Indítvány tétetett egy oly folyóirat megindítására, mely az I. és II. o. köréhez tartozó tudományos kutatások eredményeit a külfölddel megismertesse. A Reiner-család néh. dr. Reiner Zsigmond könyvtárát a M. Tud. Akadémiának felajánlván, az összesülés a nemes adományért meleg köszönetét nyilvánította. Bejelentetett a nyomdai termékek és könyvkötészeti munkák árának 10%-kal való újabb fölemelése. — November 25-ikén a m. kir. Miniszterelnök úr átiratára az Árpád fejedelem emlékének megörökítése végett kiküldött bizottságba THALY KÁLMÁN t. tag elnöklete alatt CSÁNKY

DEZSŐ és HAMPEL JÓZSEF r. tagok küldettek ki. Ugyanezen ülésen kinevezettek a nagyjutalom és a Semsey-pályázat bírálói. Megállapított az Ordódy István Károly-féle alapítvány ügyrendi szabályzata. — Deczember 16-án az I. osztály indítványt terjesztett elő az 1712-től 1900. év végéig magyar szerzőktől a hazában és külföldön megjelent nyomtatványok teljes bibliographiájának országos költségen leendő összeállítására tárgyában. Helybenhagyást nyert az Akadémia Történelmi bizottságának a M. Történelmi Társulattal a Történelmi Tár című folyóirat kiadása tárgyában kötött új szerződés, mely a hozzájárulási összeget jelentékenyen fölemeli. A Feridun bey-alapítvány ügyében kiküldött bizottság előterjesztette a kidolgozott ügyrendi szabályzatot, mely változtatás nélkül elfogadtatott.

A lefolyt évben az Akadémia a következő tudományos és irodalmi ünnepélyekre s összejövetelekre küldötte el képviselőit, illetőleg üdvözlét: Sickel Tivadar k. t. és Semenow Péter szentpétervári tudós 80-ik születésnapjára (üdvözlő távirat), a Petőfi-Társaság január 6-iki nagygyűlésére, a Délmagyarországi Közművelődési Egyesület február 2. és 3-án Szegeden tartott nagygyűlésére (képv. BERCSIK ÁRPÁD, ORTVAY TIVADAR és SZENKKLÁRAY JENŐ), a Nemzetközi Zoológiai Congressus augusztus 19—23-án Bostonban tartandó ülésére (képv. HORVÁTH GÉZA r. t.), a nápolyi Reale Instituto d'Incorriaggiamento deczember 30-án tartott százados jubileumára (üdvözlő távirat), a Kisfaludy-Társaság február 7-iki díszülésére (képv. elnök és főtítkár), a győri Révai Miklós ünnepre (képv. SZINNYEI JÓZSEF r. és NÉGYESY LÁSZLÓ l. t.), Volf György törökbálinti szülőházának emléktábla-ünnepére (képv. SZINNYEI JÓZSEF r. és NÉGYESY LÁSZLÓ l. t.), a bolognai Aldrovandi Ulysses-ünnepélyre (képv. ENTZ GÉZA r. t.), az upsalai Linné-ünnepélyre (képv. MÁGOCY DIETZ SÁNDOR l. t.), a budapesti kir. tudományegyetem május 13-iki közgyűlésére (képv. a főtítkár), a kolozsvári Apáczvai Cseri-ünnepélyre (k. BÓHM KÁROLY l. t.), az Erdélyi Közművelődési egyesület közgyűlésre (képv. CSENGERI JÁNOS l. t.) a londoni geológiai társulat százéves emlékűnnepére (k. INKEY BÉLA l. t.), a londoni iskolaügyi congressusra (képv. ÓNODI ADOLF l. t.), a magyar történelmi arcképesarnok megnyitására (képv. HEINRICH GUSZTÁV és ORTVAY TIVADAR r. t.), a Muzeumok és könyvtárak orsz. bizottságának Pécsen tartott közgyűlésére (képv. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ és RADOS GUSZTÁV r. t.), a sárosvármegyei múzeumnak Bártfán június 23-án végbement megnyitására (képv. BERZEVICZY ALBERT akad. elnök), Arany János nagyszalontai mellszobrának leleplezésére (képv. HEINRICH GUSZTÁV főtítkár), Kazinczy Ferencz érsemjéni szobrának leleplezésére (képv. HEINRICH GUSZTÁV főtítkár és NÉGYESY LÁSZLÓ l. t.), a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület közgyűlésére (képv. ORTVAY TIVADAR r. t.), a pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület jubiláris közgyűlésére (képv. TÜRÖK AURÉL l. t.), a pusztaszeri orsz. Árpád-ünnepre (képv. TÜRÖK AURÉL l. t.), a m. kir. Állatorvosi Főiskola

tanévmegnyitó ünnepére (képv. számosan), az eperjesi Széchenyi-kör Eötvös József emlékünnepeére (képv. BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök és FERENCZI ZOLTÁN I. t.), a budapesti ügyvédi kamara Werbőczy István-emlékünnepeére (képv. WLASSICS GYULA ig. és r. t.), a debreczeni Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály-emlékünnepeére (képv. MÁGÓCSY DIETZ SÁNDOR I. t.), a pápai Tarczy Lajos-emlékünnepe (képv. FRÖHLICH IZIDOR r., ALEXANDER BERNÁT és HEGEDŰS ISTVÁN I. tt.)

Az Igazgató-Tanács 1907-ben három ülést tartott. Fontosabb határozatai a következők: Február 27-én bemutatattak az Akadémiának a M. Földhitelintézet 1906. december 31-én lezárt számadásai, melyeknek megvizsgálására gr. SZÉCHENYI BÉLA és br. EÖTVÖS LORÁND ig. tagok kérték föl. Tárgyaltatták a néhai El Seid Mehemmed Feridun bey alapítványának ügye s a kormányhatósági jóváhagyással ellátott alapítólevél köve kezében szükségessé vált intézkedések megtétele. — Május 2-án felolvastatták az Akadémia 1906. évi számadásainak megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése s a M. Földhitelintézetnek, köszönet nyilvánítása mellett, a szokásos fölmentvény megadatott. Felolvastatták a m. kir. vallás- és közoktatásügyi Miniszter úr levele, melyben a felállítandó Amizoni Károly-féle budapesti polgári nőnevelő-intézet tőkeálladékaról értesíti az Akadémiát. Ugyanő egy másik átiratában fölkerlte az Akadémiát, hogy Munkácsy Mihálynak Haynald Lajost ábrázoló festményét engedje át letétképp a Szépművészeti Múzeumban létesítendő Munkácsy-gyűjtemény számára. Az Edl-Holezer-féle alapítvány ügyében felségfolyamodvány fölterjesztése határozatott el s egyszersmind helybenhagyatott az Udvardy Cherna-alapítvány ügyrendi szabályzata. — November 24-én elhatározta az Igazgató-Tanács, hogy a Munkácsy-féle Haynald-arezképet a Szépművészeti Múzeumnak letétképp átengedi. Ugyanekkor a széphalmi Kazinczy-mausoleumot illető némely határozatok hozattak.

Ez üléseken a következő új adományok és hagyományok jelenttek be:

1. Gróf Andrássy Dénes adománya	20.000 K — fill.	
2. Gróf Széchenyi Béla adománya Széchenyi munkáira és múzeumára	4000 K — fill.	
3. Dávid Vilmos és neje Luczenbacher Matild végrendeleti hagyománya	2000 K — fill.	
4. Néhai Fabriczy Sámuel emlékére tett „A“-alapítvány felszaporodott kamatfeleslegéből az alapítvány gyarapítására tőkésített rész	600 K — fill.	
5. Néhai Fabriczy Sámuel emlékére tett „B“-alapítvány	50.000 K — fill.	50.600 K — fill.
Összesen		76.600 K — fill.

*III. Az 1907-ik évben eldöntött pályázatok.*1. *Gróf Teleki-pályázat* (vigjáték), 100 arany.

Az 1906 szeptember 30-ikán lejárt határnapig 13 pályamű érkezett be; ezek közül a jutalom az 1907 márczius 19-én tartott összes ülésen a 9. számú „Iskolatársak“ című háromfelvonásos vigjátéknak ítéltetett oda. Felbontván a jeligés levél, abból PORZSOLT KÁLMÁN neve tűnt elő.

2. *Farkas-Raskó-pályázat* (hazafias költemény), 200 korona.

Az 1906 szeptember 30-ikán lejárt határnapig 51 pályamű érkezett; ezek közül a jutalom az 1907 márczius 19-én tartott összes ülésen a 35. sz. „A Királyhágó“ című költeménynek ítéltetett oda. Felbontván a jeligés levél, abból BALLA MIKLÓS neve tűnt elő.

3. *Br. Wodianer-féle néptanítói jutalom*, 1000—1000 korona

A két jutalom az 1907 márczius 19-iki összes ülésen FÖLDES JÁNOS sopronmegyei rétfalusi állami igazgató-tanítónak és CSURKA ISTVÁN debreczeni felekezeti tanítónak ítéltetett oda.

4. *Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom* (1900—1906. évkörben megjelent nyelvtudományi munkák) 200, illetőleg 50 arany.

A Nagyjutalom az 1907 május 1-én tartott nagygyűlésen megosztott MELICH JÁNOSNAK „Szláv jövevényszavaink“ (1903—1905) és MUNKÁCSI BERNÁTNAK „Vogul népköltési gyűjtemény“ I—IV. (1902) című művei közt; a Marczibányi-mellékjutalom pedig PÁPAY JÓZSEF „Osztyák népköltési gyűjtemény“ (1905) című munkájának ítéltetett oda.

5. *Sámuel-díj* (az 1906-ban megjelent legjobb nyelvtudományi értekezésnek), 15 arany.

Az 1907 május 1-én tartott nagygyűlésen e díj dr. SCHMIDT HENRIK „A hangváltozás törvényszerűségéről a kfn. nyelvjárások fejlődése alapján“ (Nyelvtud. Közl.) című dolgozatának ítéltetett oda.

6. *Nádasdy-jutalom* (elbeszélő költemény), 200 arany.

Az 1906 szeptember 30-ikán lejárt határnapig 48 pályamű érkezett; ezek közül a jutalom a 36. sz., „Bazsilikom“ című, „Hazádnak rendületlenül“ jeligéjű pályamunkának ítéltetett oda. Felbontván a jeligés levél, abból ERDELYI ZOLTÁN neve tűnt elő.

7. *Bulyovszky-jutalom* (hazafias óda), 400 korona.

Az 1906 szeptember 30-ikán lejárt határnapig 20 pályamű érkezett be; azonban az 1907 május 1-én tartott nagygyűlés a jutalmat ezek egyikének sem ítélte oda s a jeligés leveleket felbontatlanul elhamvasztotta.

8. *Rökk-alap 1908. évi kamatai*, 1000 korona.

Az 1907. május 1-én tartott nagygyűlés e kamatokból PETZ GEDÉON I. tagnak adott megbízást „Bevezetés a nyelvtudományba, tekintettel a magyar nyelvészet szükségleteire“ című munka megírására. Határnapul 1909 december 31-ike tüzetett ki.

9. *Sztrokay-jutalom* (1904—1905. években megjelent jog- és államtudományi munkák), 100 arany.

Az 1907 május 1-én tartott nagygyűlés e jutalmat CONCHA Győző „Közigazgatástan“ (1905) című munkájának ítélte oda.

10. *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank jutalma* (1902—1906-ban megjelent közgazdasági munkák utólagos jutalmazására), 2000 korona.

Az 1907 május 1-én tartott nagygyűlés e jutalmat THIRING Gusztávnak „A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság“ (1904) és BERNÁT ISTVÁNNAK „A magyar földbirtok tehermentesítése“ (1905) című munkái között osztotta meg.

11. *Bezerédj István élet- és jellemrajzára hirdetett jutalom*, 2000 korona.

Az 1906 szeptember 30-ikán lejárt határnapi 4 pályamű érkezett; de az 1907 május 1-én tartott nagygyűlés a jutalmat ezek egyikének sem adhatta ki s a jeligés leveleket felbontatlanul elhamvasztotta.

12. *Lukács Krisztina-féle nyílt pályázat* a magyar szarvasmarhakereskedés története), 2000 korona.

Az 1906 deczember 31-ikéig lejárt határnapi dr. TAKÁTS SÁNDOR küldött be tervrajzot, melynek alapján az 1907 május 1-én tartott nagygyűlés neki a megbízást megadta.

13. *Kereskedelmi Csarnok jutalma* (a legtöbb kedvezmény), 1000 magyar frank.

Az 1906 szeptember 30-ikán lejárt határnapi egy pályamű érkezett be; azonban ennek az 1907 május 1-én tartott nagygyűlés a jutalmat nem adta ki és jeligés levelét felbontatlanul elhamvasztotta.

14. *Lévay-jutalom* (szövegvezetek), 1000 korona.

Az 1906 szeptember 30-ikán lejárt határnapi két pályamű érkezett; ezek közül az 1907 május 1-én tartott nagygyűlés a jutalmat a II. számú „Owen eszméi“ jeligéjű pályaműnek ítélte oda; felbontván a jeligés levél, abból SZÁNTÓ MENYHÉRT miniszteri osztálytanácsos neve tűnt elő.

15. *A Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület* 1895—97. évi Fáy-jutalma (kereskedelmi-politikai kérdés), 4000 korona.

Az 1906 deczember 31-iki határral lejárt nyílt pályázatra egy tervezet küldött be; azonban az 1907 május 1-én tartott nagygyűlés a pályakérdés újból való kitűzését határozta el.

16. *A Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület* 1895—1897. évi Fáy-jutalmából adott megbízás (a valutaügy), 2000 korona.

Az 1906 május 26-án tartott rendkívüli nagygyűlés e megbízást dr. FELLNER FRIGYES egyetemi magántanárnak adta, határidőül 1907 deczember 31-ikét tűzvé ki.

17. *A Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy-jutalma* (Politikai Számtan kézikönyve), 12,000 korona.

Az 1907 május 1-én tartott nagygyűlés az e feladat kidol-

gozásával megbízott BEIN KÁROLY, BOGYÓ SAMU és HAVAS MIKSA szerzőknek a jutalomösszeg kifizetését javasolta.

18. *Péczely-regénypályázat* (1905—1906. évkör), 1000 arany forint.

Az 1907 október 28-án tartott összes ülés e jutalmat HERCZEG FERENCZ „Lélekrablás” című regényének ítélte oda.

19. *Kóczán-jutalom* (Mátyás-korabeli drámák), 100 arany.

Az 1907 május 31-én lejárt határnapig 11 pályamű érkezett be; ezek közül a november 25-ikén tartott összes ülés a jutalmat az 5. sz. „Beatrix” című és „Mi ez? . . . Szerelem?” jellegű pályaműnek ítélte oda. Felbontatván a jelígés levél, abból ZSIRKAY JÁNOS neve tűnt elő.

IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1907-ben.

* *M. Tud. Akadémiai Almanach.* Polgári és csillagászati naptárral 1908-ra. 285 lap. Ára 2 korona.

* *M. Tud. Akadémiai Értesítő.* A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti: HEINRICH GUSZTÁV főtitkár. XVIII. köt. 1—12. füzet. (205—216. sz.) 1907. XVII és 772 lap. Az évfolyam ára 6 kor.

* *Archaeologiai Értesítő.* Új folyam. Szerkeszti: HAMPPEL JÓZSEF. XXVII. kötet. 1—5. sz. 1907. XXXII és 448 lap. Harminczkét kép. melléklettel, tizenegy táblával és százkilenczvenhárom ábrával. Az évfolyam ára 12 kor.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi (évnegyedes) folyóirat. Szerkeszti: PAUER IMRE osztálytitkár. XVI. évf. 1—4. füz. 1907. IV és 552 lap. Az évfolyam ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti: SZILÁDY ÁRON r. tag. XVII. évf. 1—4. füzet. 1907. XVII és 512 lap. Az évfolyam ára 10 kor.

* *Mathematikai és Természettudományi Értesítő.* Szerkeszti: KÖNIG GYULA osztálytitkár. XXV. évf. 1—5. füzet. 1907. IV és 420 lap. Szövegekőzti ábrákkal. Az évfolyam ára 10 kor.

* *Nyelvtudományi Közlemények.* Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti: SZINNYEI JÓZSEF osztálytitkár. XXXVII. köt. 1—4. füzet. 1907. IV és 336 lap és Paasonen H. Csuvás szőjegyzék-melléklettel. 144 lap. Az évfolyam ára 6 kor.

Nyelvtudomány. Szerkeszti: ASBÓTH OSZKÁR. I. köt. 3. füzet. 1907. 161—240 lap; 4. füzet. 1907. 241—320 lap. Egyes füzet ára 1 korona 50 fill. — Az évfolyam ára 6 kor.

* *Balogh Jenő.* Emlékbeszéd Fayer László l. tag felett. (Emlékbeszédek. XIII. köt. 6. sz.) 1907. 55 lap. Ára 1 kor.

* *Bernátsky Jenő.* A hazai asparagus-félék monographiája. (Mathemat. és természettudományi Közlemények. XXIX. köt. 3. sz.) 1907. 131 lap. 5 táblával és szővegekőzti ábrákkal. Ára 3 kor.

* *Bourdeau János*. A jelenkori gondolkozás mesterei. Fordította FREDERICZY M. és IRMEI FERENCZ. (Ak. könyvkiadó-vállalat. Új folyam. LXXII. kötet.) 1907. 246 lap. Ára füzve 5 kor., kötve 6 kor.

* *Escott T. H. S.* A mai Anglia. III. köt. Fordította Gyöngy ENDRE. A fordítást átnézte HUSZÁR IMRE. (Ak. könyvkiadó-vállalat. Új folyam. LXIX. kötet.) 1907. 431 lap. Ára füzve 5 korona, kötve 6 korona.

Fabó Bertalan. A magyar népdal zenei fejlődése. Ezer kótá-példával, számos hasonmással és képpel. X és 608 lap. Ára 24 kor.

* *Ferdinandy Gejza*. A rendi elemek a magyar alkotmányban. Székfoglaló értekezés. (Társad. Értekezések. XIII. köt. 9. sz.) 1907. 96 lap. Ára 2 kor.

* *Ferenczi Zoltán*. Petőfi és a socialismus. Székfoglaló értekezés. (Nyelvtudományi Értekezések. XX. köt. 1. szám.) 1907. 44 lap. Ára 1 kor.

* *Földes Imre*. A király arája. Verses vigjáték három felvonásban. (Magyar történeti színműtár. VIII. köt.) 1907. 221 lap. Ára 2 kor.

* *Földes Imre*. Daczos lelkek. Verses vigjáték három felvonásban. (Magyar történeti színműtár. X. köt.) 1907. 159 lap. Ára 2 kor.

* *Földes Imre*. A királyné. Tragédia három felvonásban. (Magyar történeti színműtár. IX. köt.) 1907. 168 lap. Ára 2 kor.

* *Goldziher Ignác*. Emlékbeszéd gróf Kuun Géza tisz. és igazgató tag fölött. (Emlékbeszéddek. XIII. kötet. 4. szám.) 1907. 33 lap. Ára 60 fillér.

Hampel József. Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. 1907. 274 lap. 116 képes táblával és ábrákkal a szövegben. Ára 10 korona.

Jancsó Miklós. Tanulmány a váltóláz parasitáiról. 1906. 282 l. 14, részben színes táblával, számos rajzzal és lázgörbével. Ára 12 kor.

Kazinczy Ferencz levelezése. A M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásából közzéteszi dr. VÁCZY JÁNOS XVII. köt. (1820 január 1.—1821 december 31.) 1907. XLII és 671 lap. Ára 10 kor.

* *Kégl Sándor*. Dselâl Ed-Din Rûmî négysoros versei. Székfoglaló. (Nyelvtudományi Értekezések. XIX. köt. 10. sz.) 1907. 72 lap. Ára 1 kor. 50 fill.

* *Krünter Ferencz*. A niczkyfalvai német nyelvjárás hangtana. (Magyarországi német nyelvjárások. 5. füz.) 1907. 51 lap. Ára 1 kor.

* *Lörenthey Imre*. Palaeontologiai tanulmányok a harmadkorú rákok köréből. (Mathematikai és természettudományi Közlemények. XXIX. köt. 2. sz.) 1907. 103 lap. Négy táblával és szövegközti ábrákkal. Ára 2 kor.

* *Lukinich Imre*. I. Rákóczi György és a lengyel királyság. (Történettud. Értekezések. XXI. köt. 4. sz. 1907. 63 lap. Ára 1 kor. 20 fillér.

* *Magyarország és melléktartományainak oklevéltára.* II. kötet. A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára, 1198—1526. Szerk. THALLÓCZY LAJOS és ÁLDÁSY ANTAL. (Magyar Történeti Emlékek. I. oszt. Okmánytárak. 33. köt.) 1907. CXXIV és 479 lap. Egy térkép és három pecséttrajzzal. Ára 10 kor.

* *Magyary Géza.* Újabb irányok a nemzetközi perjogban. Székfoglaló értekezés. (Társad. Értekezések. XIII. köt. 8. sz.) 1907. 40 lap. Ára 80 fill.

* *Marczali Henrik.* Az 1790/91-iki országgyűlés. I. köt. 1907. 393 lap. II. köt. 1907. 382 lap. (Ak. könyvkiadó-vállalat. Új folyam. LXX. és LXXI. k.) A két kötet ára füzve 10 kor., kötve 12 kor.

Némethy Geyza. P. Ovidii Nasonis Amores. (Editiones Criticae Graecorum et Romanorum a Collegio Philologico Classico Academiae Litterarum Hungaricae publici iuris factae.) 1907. 295 lap. Ára 6 kor.

* *Ortvay Tivadar.* Az ősember táplálkozása. Székfoglaló értekezés. (Történettud. Értekezések. XXI. köt. 5. szám.) 1907. 160 lap. Ára 3 kor.

Rapport sur les travaux de l'Académie Hongroise des Sciences en 1907. Présenté par le secrétaire général G. HEINRICH. 1907. 26 lap.

Réthy László. Magyar egyetemes éremtár. (Corpus Nummorum Hungariae.) II. kötet. Vegyesházi királyok kora. 1907. 43 lap és 28 tábla. Ára 10 kor.

* *Réz Mihály.* Széchenyi problémák. I. Széchenyi és az érzelmi politika. II. A következetesség és Széchenyi rendszere. (Társad. Értekezések. XIII. köt. 7. sz.) 1907. 80 lap. Ára 1 kor. 50 fill.

* *Schmidt József.* Az itáliai nyelvcsalád helyzete az indogermán nyelvek körében. (Nyelvtud. Értekez. XX. köt. 2. sz.) 1907. 73 lap. Ára 1 kor. 50 fill.

Szabó Samu. A székelyudvarhelyi Codex. (Különlenyomat a Nyelvelméltár XV. kötetéből.) 1907. XXIV és 108 lap. Ára 2 korona.

* *Váradi Antal.* Szent Margit asszony. Szomorújáték három felvonásban. (Magyar történeti színműtár. VII. köt.) 1907. 200 lap. Ára 2 korona.

Zimmermann Lajos. Árpád-házi királyok pénzei. Pótlék a Magyar Egyetemes Éremtár (Corpus Nummorum Hungariae) 1. füzetéhez. 1807. XI lap és 3 tábla.

* *Zsilinszky Mihály.* Emlékbeszéd báró Radvánszky Béla tisztt. és igazgató tag fölött. (Emlékbeszédek. XIII. köt. 5. sz.) 1907. 32 lap. Ára 60 fillér.

Összesen 39 munka 603 íven.

A * csillaggal jelölt munkákat az intézetek átalány fejében kapják.

V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyével
megjelent munkák és folyóiratok.

A) Megbízás:

1. *Munkák*: a) idősb SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Írók Élete és Munkái, b) FRECSKAY JÁNOS: Mesterségek szótára. — 2. *Folyóiratok*: Budapesti Szemle.

B) Segélyezés:

1. *Folyóiratok*: Ethnographia, Keleti Szemle, A Magyar Philosophiai Társaság Közleményei, Közgazdasági Szemle, Egyetemes Philologiai Közlöny, Történelmi Tár, Orvosi Archivum, Magyar Paedagogia, Matematikai és Fizikai Lapok, Természettudományi Füzetek, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte, Rovartani Lapok, Orvosi Hetilap, Hungary. — 2. *Könyvkiadó-vállalatok*: Természet tudományi könyvkiadó-vállalat, Orvosi könyvkiadó-vállalat. Philosophiai írók Tára, Közgazdasági Remekírók Tára, Nemzetközi matematikai és természettudom. katalogus, Bibliographia Hungarica. — 3. *Munkák*: a) Magyar Történelmi Életrajzok, b) Id. Teleki Mihály levelezése. c) PÓRA FERENCZ: Synonymika. d) ALEXANDER BÉLA: A gerincoszlop. e) BOGDÁNFY ÖDÖN: Hidraulika. f) Akadémiák Szövetségének kiadványa: az Iszlám Encyklopaediája. g) Analecta Scepusii supplementum. h) JANCsó: A malária parasitái.

VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait átalány fejében kapják.

<i>Alsókubin</i> Felső keresked. iskola.	<i>Besztercze</i> , Ev. főgymnasium.
„ Polgári iskola.	<i>Besztercebánya</i> , Ág. h. ev. gymn.
<i>Arad</i> , Kir. főgymnasium.	„ Áll. fels. leányisk.
„ Állami főreáliskola.	„ Áll. polg. fiúisk.
„ Felsőkereskedelmi iskola.	„ Áll. fels. főgymnasium.
„ Kölcsey-Egyesület.	<i>Bonyhád</i> , Ev. algymn.
<i>Aszód</i> , Gymn. könyvtár.	<i>Brád</i> , Görög-keleti román algymn.
<i>Bábolna-pusztá</i> , Magy. kir. Ménesbirtok igazg.	<i>Brassó</i> , Evang. gymnasium.
<i>Baja</i> , Csisztercei főgymn.	„ Görögkel. román főgymn.
<i>Bánffy-Hunyad</i> , M. kir. áll. iskolák.	„ R. kath. főgymnasium.
<i>Bártfa</i> , Állami gymnasium	„ M. kir. áll. főreáliskola.
<i>Békés</i> , Ev. ref. főgymnasium.	„ Áll. fels. keresked. iskola.
<i>Békés-Csaba</i> , Ev. Rudolf-főgymn.	<i>Budapest</i> , Fő- és szék. könyvtár.
„ Áll. fels. leányiskola.	„ Tud. egyet. könyvtára.
<i>Belényes</i> , Gör. kath. főgymnasium.	„ Tud. egyet. philol. semin.
<i>Beregszász</i> , Állami főgymnasium.	„ Tud. egyet. tört. semin.
	„ Tud. egyet. földr. semin.

<i>Budapest</i> , Tud. egy. class. phil. sem.	<i>Budapest</i> , Orsz. izr. tanító-képző.
„ Tud. egy. aesth. gyűjt.	„ Pesti izr. el. s polg. fiúisk.
„ Lipótvárosi Kaszinó.	„ Elemi isk. tanító-képző.
„ Műegyetemi könyvtár.	„ Polgári isk. tanítóképző.
„ Meteorológiai intézet.	„ Növendékpapság egy-
„ Ludovika-Akadémia.	házirod. iskolája.
„ Állatorvosi főiskola.	„ VI. ker. Erzsébet-nőisk.
„ Mezőgazd. Múzeum.	„ X. ker. közs. el. népisk.
„ Katholikus kör.	„ Szent-Imre Ünk.-Egylet.
„ Kir. Orvos-egyesület.	„ Országos nőképző-egylet
„ Mintarajziskola.	leánygymn.
„ M. kir. Technológiai ipar-	„ M. mérnök- és építész-
múzeum.	egylet.
„ M. kir. chemiai intézet.	„ inárcsi Farkas László
„ VII. ker. ág. h. ev. főgymn.	könyvtára.
„ Kegyesrendi főgymn.	<i>Csáktornya</i> , Áll. elemi népiskola.
„ I. ker. kir. áll. főgymn.	„ Áll. polgári iskola.
„ II. ker. kir. kath. főgymn.	„ Áll. tanítóképzőintéz.
„ III. ker. állami főgymn.	<i>Csik-Somlyó</i> , Róm. kath. főgymn.
„ V. ker. főgymn.	<i>Csorna</i> , Premontr. könyvtára.
„ VI. ker. áll. főgymnas.	<i>Csurgó</i> , Ref. főgymn.
„ VII. ker. főgymnasium.	„ Áll. tanítóképzőintézet.
„ VIII. ker. főgymn.	<i>Czepléd</i> , dr. Hübner Emil könyvt.
„ Tanárképző-int. gymn.	„ Áll. főgymnasium.
„ Ref. főgymnasium.	<i>Debreczen</i> , Főisk. anyakönyvtár.
„ Ref. theol. akadémia.	„ R. kath. főgymnasium.
„ II. ker. áll. főreálisk.	„ Állami főreáliskola.
„ IV. ker. közs. főreálisk.	„ M. kir. gazd. tanintézet.
„ V. ker. áll. főreálisk.	„ Keresk. tanintézet.
„ VI. ker. főreáliskola.	„ Csokonai-kör.
„ VII. ker. külső áll. főgym.	„ Ev. ref. főgymnasium.
„ VIII. ker. főreáliskola.	„ Ev. ref. fels. leányisk.
„ X. ker. kőbányai áll.	<i>Dés</i> , Kir. állami gymnasium.
főgymnasium	<i>Déva</i> , Állami főreáliskola.
„ X. ker. tisztviselőtelepi	„ Áll. főreálisk. ifj. könyvtára.
áll. főgymnasium.	„ Áll. tanítóképző.
„ X. ker. kegyesr. Kala-	<i>Dicső-Szt.-Márton</i> , Olvasó- és tár-
zantinum.	saskör.
„ Keresked. Akadémia.	<i>Eger</i> , Érseki joglyceum.
„ I. ker. polgári fiúiskola.	„ Kath. főgymnasium.
„ M. k. áll. fels. leányisk.	„ Érsekmegyei könyvtár.
„ II. ker. tanítónő-képző.	„ Állami főreáliskola.
„ b. Eötvös-collegium.	<i>Eperjes</i> , Kir. kath. főgymnasium.
„ Budapesti (budai) Könyv-	„ Ág. ev. collegium.
tár-egyesület.	„ Széchenyi-kör.

- Érsekújvár*, Közs. kath. főgymn.
Erzsébetváros, M. kir. áll. főgymn.
Esztergom, Szt. Benedek-rendi főgymnasium.
 „ *Érsekmegyei könyvtár.*
 „ *Városi könyvtár.*
Fehértemplom, Főgymnasium.
Félegyháza, Kath. főgymnasium.
Felső-Lövő, Ev. tanint. igazg.
Fiume, M. kir. áll. főgymnasium,
 „ M. k. áll. fels. keresk. isk.
Fogarás, Áll. főgymnasium.
Gyöngyös, Állami főgymnasium.
 „ „Vachott-kör“.
Gyöng, Ev. ref. gymnasium.
Győr, Kath. főgymnasium.
 „ Áll. főreáliskola.
Györgyfalva, Áll. elemi iskola.
Gyula, Kath. főgymnas.
Gyulafehérvár, R. kath. főgymn.
Hajdú-Böszörmény, Ev. ref. főgymnasium.
Hajdú-Nánás, Ev. ref. főgymn.
Hódmező-Vásárhely, Ev. ref. főgymnasium.
Igló, Ág. h. ev. főgymnasium.
Ipolyság, Hontmegyei múzeum.
Jászberény, Állami főgymnasium.
Kalocsa, Érseki főgymnasium.
 „ *Érs. főgymn. ifj. könyvt.*
 „ *Főszékesegyh. könyvtár.*
Kaposvár, M. kir. áll. főgymn.
 „ *Somogyvárm. könyvt.*
Karánsebes, Áll. főgymnasium.
Karczag, Ev. ref. főgymnasium.
Karlócza, Paedagogiai könyvtár.
Kassa, Kir. jogakad. könyvtára.
 „ Kath. főgymnasium.
 „ Állami főreáliskola.
 „ *Püspökség könyvtára.*
 „ *Állami felső leányiskola.*
 „ *Kazinczy-kör.*
 „ *Áll. felső keresk. iskola.*
 „ *Múzeum könyvtára.*
Kecskemét, Állami főreáliskola.
- Kecskemét*, R. kath. főgymnasium.
 „ *Városi könyvtár.*
Késmárk, Ág. h. ev. lyceum.
 „ *Áll. p. és fels. ker. iskola.*
Keszthely, M. kir. gazd. tanintézet.
 „ *Kir. kath. főgymnasium.*
Kisbér, Áll. ménesbirtok igazg.
Kiskun-Halas, Ref. főgymnasium.
Kiskun-Félegyháza, Állami tanítóképző.
 „ *Városi múz.*
Kis-Szeben, Kegyesr. gymnasium.
Kisujszállás, Ev. ref. gymnasium.
Kolozsvár, Gazdasági tanintézet.
 „ *Egyetemi könyvtár.*
 „ *Ev. ref. theol. facultas.*
 „ *R. kath. főgymnasium.*
 „ *Ev. ref. collegium.*
 „ *Unitárius főgymn.*
 „ *Keresk. Akadémia.*
 „ *Magyarirodalomtörtén. seminárium.*
 „ *Városi polg. fiúiskola.*
 „ *Áll. tanítóképzőintézet.*
 „ *Áll. polg. leányiskola.*
 „ *Erdélyi múzeum-egylet.*
 „ *Kolozsm. Tanítótestület.*
 „ *Tanítók Hunyadi-háza.*
 „ *Milleniumi iskola.*
 „ *Egyet. class. phil. sem.*
Komárom, Szt. Benedek-rendi kath. gymnasium.
 „ *Vármegyei könyvtár.*
Körmöcbánya, Áll. főreáliskola.
Kőszeg, Gymn. tanári könyvtára.
Kúnszentmiklós, Ev. ref. gymnasium.
Léva, Áll. tanítóképző.
Liptó-Szt-Miklós, Áll. polg. isk.
Losoncz, M. kir. áll. főgymn.
 „ *Áll. tanítóképző.*
Lőcse, Kir. főgymnasium.
 „ *M. kir. állami főreáliskola.*
Lugos, Főgymnasium.
Magyar-Óvár, M. kir. gazd. akad. R. kath. gymnasium.

<i>Makó</i> , Állami főgymnasium.	<i>Pannonthalma</i> , Főapátsági lyceum.
„ Polg. leányiskola.	<i>Pápa</i> , Ref. főiskola.
<i>Máramaros-Sziget</i> , Ev. ref. colleg.	„ Kath. gymnasium.
„ „ R. kath. gymn.	„ Áll. tanítóképzőintézet.
„ „ Áll. tanítókép.	<i>Pécs</i> , Püspöki joglyceum.
„ „ Áll. elemi isk.	„ Kath. főgymnasium.
<i>Maros-Vásárhely</i> , Ev. ref. colleg.	„ Állami főreáliskola.
„ „ R. kath. gymn.	<i>Petrozsény</i> , Gymnasium.
<i>Medgyes</i> , Ev. gymnasium.	„ Casino.
<i>Mezősámsond</i> , Orbán Dénes-féle könyvtár.	<i>Pozsony</i> , Kir. jogakadémia.
<i>Mező-Túr</i> , Ev. ref. gymnasium.	„ Ev. theol. akadémia.
<i>Miskolcz</i> , Ev. ref. főgymnasium.	„ Kir. kath. főgymnasium.
„ Kir. kath. gymnasium.	„ Ág. h. ev. lyceum.
„ Felső keresk. iskola.	„ Állami főreáliskola.
„ Ev. ref. felső leányisk. ifjús. könyvtára.	„ Felső keresk. iskola.
„ Ev. ref. felső leányisk.	„ Ev. theol. otthona.
„ Borsodm. Múzeum.	<i>Pozsony-Szt-György</i> , Gymnasium.
<i>Munkács</i> , Állami főgymnasium.	<i>Privigye</i> , Kath. gymnasium.
<i>Nagy-Bánya</i> , Áll. főgymnasium.	<i>Rímaszombat</i> , Egyes. prot. főgymn.
<i>Nagy-Becskerek</i> , Közs. főgymn.	<i>Rozsnyó</i> , Ág. h. főgymnasium.
<i>Nagy-Enyed</i> , Bethlen-főiskola	„ Kath. főgymnasium.
<i>Nagy-Kálló</i> , Állami főgymn.	<i>Sárospatak</i> , Ev. ref. főiskola.
<i>Nagy-Kanizsa</i> , R. kath. főgymn.	„ Áll. tanítóképző-int.
<i>Nagy-Károly</i> , R. kath. főgymn.	<i>Segesvár</i> , Gymnasium.
<i>Nagy-Kikinda</i> , Áll. főgymnasium.	<i>Selmeczbánya</i> , Kir. kath. gymn.
<i>Nagy-Körös</i> , Ref. főgymnasium.	„ Ev. kerületi lyceum.
<i>Nagy-Körös</i> , Benkó Jenő könyvt.	<i>Sepsi-Szt-György</i> , Ev. ref. coll.
<i>Nagy-Rócze</i> , Áll. felső keresk. isk.	„ Székely nemz. múz.
<i>Nagy-Szalonta</i> , Algymnasium.	<i>Sopron, Sz.-Benedek-rendi</i> főgymn.
<i>Nagy-Szeben</i> , Áll. főgymnasium.	„ Ág. h. evang. lyceum.
„ „ Ág. h. ev. gymn.	„ Ev. lyc. ifj. m. társaság.
<i>Nagy-Szent-Miklós</i> , Áll. polg. isk.	„ M. kir. állami főreáliskola.
<i>Nagy-Szombat</i> , Érseki gymn.	„ M. k. áll. fels. ker. iskola.
<i>Nagy-Várad</i> , Kir. jogakadémia.	„ Állami felső leányiskola.
„ „ Kath. főgymnasium.	„ Ev. tanítóképző-intézet.
„ „ M. kir. áll. főreálisk.	„ Honvéd főreáliskola.
„ „ Közs. isk. könyvtár.	<i>Sümeg</i> , Állami reáliskola.
„ „ Felső keresk. isk.	<i>Szabadka</i> , Községi főgymnasium.
<i>Naszód</i> , Alapítványi főgymnasium.	„ Közkönyvtár.
<i>Nyíregyháza</i> , Ág. h. ev. főgymn.	„ Felsőkeresk. leányisk.
<i>Nyitra</i> , Főgymnasium.	„ Milkó Izidor könyvtára.
<i>Ózd</i> , Gyári tiszti casino.	„ Nemzeti casino.
<i>Pancsova</i> , Állami főgymnasium.	<i>Szabolcs</i> , Kir. kath. gymnasium.
	<i>Szamos-Ujvár</i> , M. kir. áll. főgymn.
	„ Örmény muzeum-egyes.

<i>Szarvas</i> , Ág. h. ev. főgymnasium.	<i>Temesvár</i> , Áll. főgymnasium.
<i>Szász-Régen</i> , Ág. hitv. ev. gymnas.	„ M. kir. áll. főreáliskola.
<i>Szász-Sebes</i> , Ev. gymnasium.	„ Fa- és fémipari szakisk.
<i>Szászváros</i> , Ev. ref. Kún-collegium.	„ M. kir. felső leányisk.
<i>Szatmár</i> , Ev. ref. főgymnasium.	„ Áll. tanítóképző.
„ Kir. kath. főgymnasium.	<i>Torda</i> , Unitárius gymnasium.
<i>Szeged</i> , Kegyesrendi vár. főgymn.	<i>Trencsén</i> , Kir. kath. főgymnasium.
„ Áll. főgymnasium.	„ Áll. fels. leányiskola.
„ Állami főreáliskola.	<i>Turócz-Szent-Márton</i> , Múzeumi tót
„ Kereskedelmi felsőiskola.	társaság
„ III. polg. fiúiskola.	„ Áll. polg. felső keresk.
„ Áll. felső leányiskola.	iskola.
<i>Szegszárd</i> , Állami főgymnasium.	<i>Uj-Verbász</i> , Algymnasium.
„ Tolnavárm. múzeum.	<i>Ujvidék</i> , Kir. kath. főgymnasium.
<i>Székelly-Keresztúr</i> , Unit. gymnas.	„ Gör.-kel. szerb főgymn.
„ Állami tanító-	<i>Ungvár</i> , Kir. kath. főgymnasium.
képzőintézet.	<i>Vác</i> , Kegyesrendi főgymnasium.
<i>Székelly-Udvarhely</i> , Ev. ref. colleg.	„ Casino.
„ „ R. kath. főgymn.	<i>Vágújhely</i> , Áll. segély. izr. reálisk.
„ „ Állami főreálisk.	<i>Versecz</i> , Állami főreáliskola.
<i>Székes-Fehérvár</i> , Kath. főgymn.	„ Városi könyvtár.
„ „ Főreáliskola.	<i>Veszprém</i> , Kath. főgymnasium.
„ „ Fels. keresk. isk.	<i>Zala-Egerszeg</i> , Felső keresk. isk.
„ „ Vörösmarty-kör.	„ „ Áll. főgymnasium.
<i>Szentes</i> , Állami főgymnasium.	<i>Zenta</i> , Községi főgymnasium.
„ Casino-Egylet.	<i>Zilah</i> , Ev. ref. Wessellényi-kolle-
<i>Szent-Gotthárd</i> , Áll. gymnasium.	gium.
<i>Szilágy-Somlyó</i> , R. kath. algymn.	<i>Zombor</i> , Állami főgymnasium.
<i>Szolnok</i> , Állami főgymnasium.	„ Városi könyvtár.
<i>Szombathely</i> , Főgymnasium.	„ Bács-Bodrogm. Történ.-
„ Culturegyesület.	társulat.
<i>Tata</i> , Kegyesrendi algymnasium.	<i>Zsolna</i> , Áll. főreáliskola.
<i>Temesvár</i> , Kath. főgymnasium.	Összesen 344 intézet.

VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek.

<i>Albany</i> , New-York State library.	<i>Athén</i> , Kais. Deutsches Archaeo-
<i>Alsó-Kubin</i> , Csaplovics-könyvtár.	logisches Institut.
<i>Alleghany</i> , Observatory.	<i>Augsburg</i> , Histor. Kreisverein.
<i>Altenburg</i> , Geschichts- und Alter-	<i>Austin</i> , (Texas), Acad. of Sciences.
thumsforschende Gesellschaft.	<i>Baltimore</i> , John Hopkins Univers.
<i>Amsterdam</i> , K. Akad. v. Kunsten	<i>Basel</i> , Naturforschende Gesellsch.
en Wetenschappen.	<i>Bécs</i> , Alterthumsverein
<i>Athén</i> , Biblioth. Nation. de l'Univ.	„ K. k. Hofbibliothek.

<i>Bécs</i> , K. k. Universitätsbibliothek.	<i>Boroszló</i> , Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Alterthümer.
„ K. k. Geh. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv.	
„ K. u. k. Kriegsarchiv.	<i>Brünn</i> , Mähr.-schlesische Gesellschaft f. Ackerbau.
„ Semin. f. Oest. Geschichtsforschung.	„ Bibliothek d. mähr.-schles. Landesausschusses.
„ K. k. Geograph. Gesellsch.	<i>Brüsszel</i> , Acad. R. des Sciences et Belles Lettres.
„ Kais. Akad. der Wissensch.	„ Societé Numismatique.
„ Kais. kön. Geolog. Reichsanstalt.	„ Societé d. Bollandistes.
„ Centrankommission zur Erhaltung d. Baudenkm.	<i>Budapest</i> , M. k. miniszterelnökség.
„ Naturhist. Verein an d. Univ.	„ Vallás- és közokt. min.
„ Zoolog. botan. Gesellsch.	„ Képviselelh. könyvtára.
„ Akadem. Verein der Naturhistoriker.	„ Egyetemi olvasókör.
„ Ungar-Verein.	„ M. kir. földtani intézet.
„ Pázmány-intézeti magyar irodalmi iskola.	„ Magyarhoni föld. társ.
„ K. k. Naturhist. Hofmuseum.	„ Magyar Nemz. Múzeum.
„ Bécsi magyar nemzeti szövetség.	„ M. N. Múzeum ásvány-öslénytani osztálya.
<i>Békés-Gyula</i> , Békésmegyei mivé- lődéstörténeti egyeslet.	„ M. Nemz. Múzeum érem- és régiség-osztálya.
<i>Belgrád</i> , Societé Savante Serbe.	„ Műegyetemi olvasókör.
<i>Bergen</i> , Bergens Museum.	„ MagyarTörtén.Társulat.
<i>Berkley</i> (California), University Library.	„ Nemz. színház könyvt.
<i>Berlin</i> , Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften.	„ Orsz. m. iparegyesület.
„ Gesellschaft für Erdkunde.	„ Földm. min. mezőgazd.- statiszt. oszt.
„ Kais. preuss. Statistisches Bureau.	„ Magyar kir. országos levéltár.
„ Physikalisch-technische Reichsanstalt.	„ Országos m. k. statiszt. hivatal.
„ Bibliothek des Seminars für orientalische Sprachen.	„ Föv. statiszt. hivatal.
<i>Bern</i> , Schweizerische Naturfor- schende Gesellschaft.	„ Múemlékek országos Bi- zottsága.
<i>Bonn</i> , Verein d. Alterthums- freunde im Rheinlande.	<i>Bukarest</i> , Academia Romana.
<i>Bordeaux</i> , Societé des Sciences Physiques et Naturelles.	<i>Calcutta</i> , Asiatic Society of Bengal
<i>Boroszló</i> , Verein für Geschichte u. Alterthümer Schlesiens.	„ Indian Museum.
	„ Department of Commerce and Labor.
	<i>Cambridge</i> (Angolország), Cam- bridge Philosophical Society.
	„ Museum of Compara- tive Zoology.

- Catania*, Accademia Gioenia di Scienze Naturali.
- Cherbourg*, Société des Sciences Natureles et Mathématiques.
- Christiania*, Société des Sciences.
- „ Univers. R. d. Norvége.
- Cincinnati* (Ohio U. S. A.), Office of the Lloyd Library.
- Danzig*, Naturforsch. Gesellschaft.
- Darmstadt*, Histor. Verein.
- Déva*, Hunyadmegyei régészeti és történ. társulat.
- Dijon*, Acad. des Sciences et Belles Lettres.
- Dorpat* (Jurjev), Estnische Gelehrte Gesellschaft.
- Dorpat*, Meteorol. Observatorium.
- Drezda*, Kön. Sächsischer Alterthums-Verein.
- Dublin*, Royal Dublin Society.
- Edinburg*, Royal Society.
- „ R. College of Physicians.
- Erlangen*, Physik. medicinische Societät.
- Florenz*, Accademia della Crusca.
- „ Società Italiana di Antropologia e di Etnologia.
- „ Bibl. Nationale centrale.
- „ R. Soprintendenza degli Archivi Toscani.
- „ R. Istituto di Studi Superiori storico-practici di Firenze.
- Frankfurt a/M.*, Physikal. Verein.
- Frankfurt a O.*, Naturwissenschaftlicher Verein.
- Genf*, Société de Physique et d'Histoire Naturelle.
- Giessen*, Grossherz. Univ. Biblioth.
- Glasgow*, Library of university.
- Görlitz*, Oberlausitzische Gesellsch.
- Göttingen*, Kön. Gesellschaft der Wissenschaften.
- Graz*, Hist. Verein f. Steiermark.
- „ Akademischer Leseverein.
- „ Hist. Sem. an. d. k. k. Univ.
- Graz*, Bibliothek der k. k. Technischen Hochschule.
- Gyulafehérvár*, Batthyányi könyvt.
- „ Alsófehm. tört. rég. és természettud. egylet.
- Halle a/S.*, Bibliothek d. Deutschen Morgenländ. Gesellsch.
- „ „ Bibliothek der ungar. Studierenden.
- Harlem*, Société Hollandaise des Sciences.
- „ Fondation de P. Teyler van der Hulst.
- Heidelberg*, Grossherz. Bibliothek.
- Helsingfors*, Finnländische Societät der Wissenschaften.
- Helsingfors*, Finnische Literarische Gesellschaft.
- „ Societas pro Fauna et Flora Fennica.
- „ Finnische Alterthums-Gesellschaft.
- „ Soumalais Ugrilainen Seura
- „ Kotikielen Seura.
- „ Société de Géographie.
- Herény*, Observatorium.
- Innsbruck*, K. k. Univ.-Bibliothek.
- „ Ferdinandeum f. Tyrol.
- Jena*, Thüring. Verein f. Gesch. u. Alterthumskunde.
- „ Statistisches Bureau der Vereinigten Thüringischen Staaten.
- „ Bibliotheca Hungarorum.
- Kasan*, Société Physico-Mathémat.
- „ Société d'Archéologie, d'Histoire et d'Ethnograph.
- „ Séminaire Pédagogique.
- Kassa*, Felsőmagyarorsz. Múzeum-egylet.
- Kiel*, Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte.

- Klagenfurt*, Historische Gesellschaft für Kärnthen.
- Königsberg*, Physikalisch - ökonomische Gesellschaft.
- Kopenhagen*, Académie Royale.
- „ Société R. des Antiquaires du Nord.
- Krakkó*, K. Gelehrte Gesellschaft.
- Laibach*, Hist. Verein für Krain.
- Lansing*, Agricultural College.
- Leiden*, Musée néerlandaise d'Antiquités.
- Lemberg*, Ossolinskisches Institut.
- „ Universitäts-Bibliothek.
- Liège*, Inst. Archéologique Liégeois.
- Linz*, Mus. Franciscus-Carolinum.
- Lipscse*, Museum für Völkerkunde.
- „ Kön. S. Gesellschaft der Wissenschaften.
- Lisszabon*, Académia Reale des Sciencias.
- London*, Society of Antiquaries.
- „ R. Inst. of Great-Britain.
- „ R. Astronomical Society.
- „ R. Geographical Society.
- „ Royal Society.
- „ Anthropological Institut.
- Losoncz*, Közkönyvtár.
- Lőcse*, M. orsz. Kárpát-egylet.
- Lüneburg*, Museums-Verein.
- Luxembourg*, Section Historique de l'Institut.
- Lyon*, Bibliothèque de l'Université.
- Madrid*, Acad. Reale de Sciencias exactas.
- Magyar-Ovár*, Mosonmegyei történelmi és régészeti társulat.
- Mainz*, Verein für Erforschung Rheinischer Gesch. u. Alterthüm.
- Manchester*, Literary and Philosophical Society.
- Manila*, Departement of the Interior the Ethnological Survey for the Philippine Islands.
- Maros-Vásárhely*, Teleki-könyvt.
- Marseille*, Faculté des Sciences.
- Mecklenburg-Schwerin*, Verein für Mecklenburgische Geschichte u. Alterthumskunde.
- Modena*, Archivio di Stato.
- Montana*, Biological Station.
- Montpellier*, Acad. des Sciences.
- Montreal*, Natural History Society.
- „ Numismatic and Antiquarian Society.
- Moszkva*, Société d'Archéologie.
- „ Société Imp. des Naturalistes.
- „ Observatoire magnétique et météorolog. de l'Université impériale.
- „ Lazarevskij Institut.
- München*, K. Bayerische Akad. der Wissenschaften.
- „ Histor. Verein von Oberbayern.
- „ Kais. Technische Hochschule.
- Nagy-Szeben*, Verein f. Siebenbürg. Landeskunde.
- „ „ Siebenb. Verein für Naturwissenschaft.
- „ „ Szász nemz. levéltár.
- Nagy-Szeben*, Erdélyi rom. irod. s népmiv. egylet.
- Nagy-Várad*, Biharm. rég. egylet.
- Namur*, Société Archéol. de Namur.
- Nápoly*, Reale Accad. di Archeol.
- „ Grande Archivio di Stato.
- „ R. Accad. delle Scienze Fisiche e Mathematiche.
- „ R. Accad. delle Scienze morali e politiche.
- „ Bibliotheca Nazionale.
- „ Società Napoletana di Storia Patria.
- New-York*, Academy of Sciences.
- „ „ Amer. Geogr. Society.
- „ „ New-York St. Library.
- „ „ Americ. Mathem. Society.

- Nürnberg*, Germanisch. Museum.
Odessa, Société des Naturalistes de la Nouvelle Russie.
Oldenburg, Alterthumsverein
Paderborn, Verein f. Geschichte u. Alterthumskunde Westphalens.
Paris, Bibl. de l'Institut de France.
 „ Annuaire Géolog. Universal.
 „ Museum d'Histoire Naturelle.
Penango-Monferrato, Deutsches Don Bosco-Institut S. Bonifacius.
Philadelphja, Philos. Society.
 „ Acad. of Nat. Scienc.
 „ Geographic. Society.
Pozsony, Természettud. és orv. egy.
Prága, Museum d. Königr. Böhmen.
 „ K. Böhm. Ges. d. Wissensch.
 „ Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen.
 „ Verein böhm. Philologen.
 „ Český Lid.
 „ Česká Akad. Cisare Fr. Joz.
 „ Historisches Seminar der k. k. böhm. philos. Facultät.
Regensburg, Historischer Verein für die Oberpfalz.
Rennes, Faculté des Sciences.
Rīga, Gesellsch. für Geschichte u. Alterthumskunde der russischen Ostseeprovinzen.
Róma, Kais. deutsch. arch. Institut.
 „ Accademia de Lincei.
 „ Bibliotheca Apost. Vaticana.
 „ Specola Vaticana.
 „ Società Geografica Italiana.
 „ Reale Società Rom. di Storia Patria.
 „ Direction générale de la Statistique.
Salzburg, Museum Carol.-August.
San-Francisco, Acad. of Sciences.
San-Louis, Academy of Sciences.
 „ „ Missouri botan. Garden.
Sao Paulo (Brazilia), Museo Paulista.
Sarajevo, Landesmuseum.
Simla (India), Archaeolog. Survey Departm. of India.
Spalato, K. k. Archaeolog. Museum.
Stockholm, Académie des Sciences.
 „ Institut R. Géologique.
 „ Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiem.
Strussburg, Kais. Universitäts- u. Landesbibliothek.
 „ Histor. Literarischer Zweigverein des Vorgesengesclub.
Stuttgart, Kön. öffentl. Bibliothek.
Szeged, Somogyi-könyvtár.
Szent-Pétervár, Académie Imp. des Sciences.
 „ „ Comm. Imp. Archéol.
 „ „ Observ. Phys. Cent.
 „ „ Société Imp. Géographique de Russie.
 „ „ Császári egyetemi könyvtár.
Szombathely, Régészeti egyesület.
Temesvár, Délmagyarországi természettud. társulat.
 „ Délmagyarországi történelmi és régészeti Társulat.
Tokio, Imperial Univers. of Japan.
Triest, Museo civico di Storia Naturali.
 „ Società Adr. di Scienze Nat.
Ujvidék, Matica Srbska.
Ulm, Verein für Kunst und Alterthümer.
Upsala, Universitäts-Bibliothek.
Varsó, Mathemat. - physikalische Abhandlungen.
Venecze, R. Archivio di Stato.
 „ Istituto R. Veneto delle Scienze ed Arti.
Washington, United States Geological Survey.

Washington, Department of Agriculture of the United States of America.	Alterthumskunde u. Geschichtsforschung.
„ Smithsonian Institution.	Zágráb, Akadémia könyvtára.
„ Indian Museum Natural History Section.	„ Egyetem könyvtára.
Weimar, Statist. Bureau d. Vereinigten Thüringischen Staaten.	„ Múzeum könyvtára.
Wiesbaden, Verein f. Nassauische	„ Horvát arch. társaság.
	„ Horvát-szlavon-dalmát országos levéltár.
	Zürich, Bibl. des Ung. Vereines.

VIII. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára.

A)

A könyvtári munkálatok, t. i. a könyvek köttetése, lajstromozása, czédula-katalogus készítése, ez évben is a rendes mederben folytak. A könyvtárnokság a könyvtár gyarapításában figyelemmel volt arra, hogy az 1906-ban kiadott folyóiratok és gyűjteményes munkák jegyzéke alapján a meglévő folyóiratok és társulatok kiadványai kiegészítettessenek. Több értékes gyűjteményes művet sikerült teljessé tenni. E hiányok kiegészítésére jövőre is különös gondot fordítunk. Lehetővé teszi ezt a könyvtár dotatiójának emelése, annál is inkább, mert a könyvkötői munkákért járó teher ez évben törlesztetett. A könyvtár ez évben is jelentékenyen növekedett vásárlás, köteles példányok és ajándékozás útján. Az ajándékok közül különösen kiemelendő a Reiner-könyvgyűjtemény. A Reiner-család ugyanis az elhunyt dr. Reiner Zsigmond miniszterelnökségi titkár könyvtárát a M. T. Akadémiának felajánlotta. A könyvtárnokság e gyűjteményből mintegy 1000 kötetet választott ki, s azokat az elhunytak könyvszekrényeiben külön helyezte el.

A könyvtár rendezéséről a következő adatok tanúskodnak. A rendezett tudományszakok száma 54; ezek 75,623 munkát foglalnak magukban, és pedig:

Bibliographia 1307, Encyklopaedia 156, Philosophia 1711, Mythologia 123, Theologia 4870, Paedagogia 2471, Széptudomány 991, Anthropologia 572, Jogtudomány 1384, Magyar Jogtudomány 1965, Politika 3049, Magyar Politika 2982, Magyar országgyűlés 95, Történelem 6487, Magyar Történelem 3514, Életírás 3324, Földrajz 1122, Magyar Földrajz 609, Térképek 935, Utazás 1385, Statisztika 814, Schematismus 288, Hadtudomány 1055, Régészet 1526, Éremtan 243, Matematika 1261, Természettudomány 252, Természettan 1047, Vegytan 476, Természetrész 140, Állattan 745, Növénytan 489, Ásvány- és földtan 589, Gazdaságtan 4779, Orvostudomány 2636, Nyelvtudomány 2635, Classica-philologia 1055, Görög irodalom 916,

Latin irodalom 979, Új-latin irodalom 836, Magyar nyelvészet 649, Régi magyar irodalom 677, Magyar irodalom 5050, Germán irodalmak 1996, Francia irodalom 1070, Olasz-spanyol irodalom 291, Szláv irodalom 492, Keleti irodalmak 1947, Incunabulumok 445, Akadémiák és társulatok kiadványai 657, Magyar Akadémia kiadványai 389, Magyar folyóiratok 401, Külföldi folyóiratok 206, Bolyaiana 40.

A szakkatalogus áll 113 kötetből és 47 czédulatokból. Az általános czédula-katalogus 195 tokban van elhelyezve.

A könyvtár gyarapodása, a járulék-napló kimutatása szerint, a következő: Vétel útján 502 mű 896 kötetben, 233 füzetben. Köteles példányként 203 nyomda 8979 művet 1777 kötetben, 7704 füzetben. 349 zeneművet 22 kötetben és 394 füzetben, és 87 térképet 106 lapon küldött be. Magánosok és hatóságok ajándékképen 199 művet 94 kötetben 132 füzetben kapott a könyvtár. 237 akadémiától és tudományos társulattól 866 mű 466 kötetben 779 füzetben érkezett a könyvtárba. Az Akadémia saját kiadványaiból 27 művel 48 kötetben, 20 füzetben gyarapodott.

A könyvtár olvasóterme az elmúlt évben 224 napon volt nyitva és ez idő alatt 5883 olvasó 8000 munkát használt, míg házi használatra 145 kölcsönző 854 művet vett ki.

Az Akadémia Goethe-gyűjteménye is szaporodott vásárlás és ajándékozás útján. Az ajándékok dr. Elischer Gyula úrtól származnak. Ajándékaért e helyen is köszönetet mond a könyvtárnokság. Vásárlás útján 62 művel gyarapodott 65 kötetben és 14 füzetben. A gyűjteményt az elmúlt évben is látogatták. A látogatók száma mintegy 300-ra ment.

A kéziratárban a rendezés folytatódott. 7 szaknak katalogusa teljesen elkészült. A *M. Nyelvt.* című szakban 348 kéziratról és 35 levélről 590; a *Term. tud.* című szakban 36 kéziratról 52; a *Meny-nyiségt., Mért., Épít.* című szakban 24 kéziratról 63; az *Éremt.* című szakban 22 kéziratról 39; a *Napló* című szakban 73 kéziratról 438; a *Statistika* című szakban 5 kéziratról 12; a *Régészet* című szakban 19 kéziratról 41 czédula készült. Ehhez járult a *Történet* című szak, a melyben eddig 256 kéziratról 664 czédula készült. Az újabb időkben szerzett irodalmi levelek számára *Irod. levelek* czimen új szak állíttatott fel, melyben a levelek az írók szerint betűrendben, az egyes írók levelei pedig időrendben vannak elhelyezve. Ebben a szakban jelenleg 1548 levél van, melyről 450 czédula nyújt felvilágosítást. Itt nyert elhelyezést a többiek közt Budenz és Hunfalvy levelezése is. KÉGL SÁNDOR úr, a M. Tud. Akadémia levelező tagja szíves volt a keleti kéziratok rendezését folytatni és 250 török kéziratot lajstromozott. A kéziratár látogatóinak száma körülbelül harminczra megy.

B)

Diplomatariumok, melyek az Akadémia könyvtára számára 1907-ben megvételtek:

Acta Maguntina sec. XII. Herausg. v. Dr. K. Fr. Stumpf. Innsbruck, 1863.

Acten der Ständetage Ost- und Westpreussens. Bd. III. 1. 2. IV. 1. 2. V. 1. 2. Leipzig, 1881—86.

Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej. Tom. XVIII. XIX. w. Lwowie, 1903—6.

Akten und Briefe zur Kirchenpolitik Herzog Georgs v. Sachsen. I. Bd. Leipzig, 1905.

Aktenstücke und Urkunden zur Geschichte der Stadt Riga. I. II. Riga, 1902—3.

Analecta Franciscana, sive chronica aliaque varia documenta ad historiam Fratrum Minorum spectantia, edita a patribus Collegii S. Bonaventurae. Tom. IV. Ad Claras Aquas. 1897.

Archives ou Correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau. I. Sér. Tome 1—8. II. Sér. Tom. 1—5. Leyde 1841—1862.

BAUER. *Hessische Urkunden.* I. IV. V. Bd. Darmstadt, 1846—1873.

Briefe und Aktenstücke zur Geschichte Preussens unter Friedrich Wilhelm III. Herausg. v. Fr. Rühl. Bd. I—III. Leipzig, 1899—1902.

Codex diplomaticus Ord. F. S. Augustini Papiæ. Vol. I—II. Papiæ, 1907.

Coesfelder Urkundenbuch I—II. 1., 2. Teil von Dr. Franz Darpe. Coesfeld, 1900—1906.

Fonti per la storia d'Italia. 39. Roma, 1907.

Handelsrechnungen des deutschen Ordens. Herausg. v. Dr. C. Sattler. Leipzig, 1887.

HOPPE, ISRAEL. *Geschichte des ersten schwedisch-polnischen Krieges in Preussen.* Herausg. v. Dr. M. Toeppen. I—II. Bd. Leipzig, 1887.

Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. I—X. Bd. Riga, Reval, 1853—1896.

MANSI, *Collectio conciliorum recentiorum ecclesiae universae.* Tom. III. Parisiis, 1907.

MARTENS, *Recueil général des traités* II. Sér. 33. III. 34. I., II. Leipzig, 1907.

Materialien und Forschungen zur Wirtschaft- u. Verwaltungsgeschichte von Ost- u. Westpreussen. I—II. Leipzig, 1897—1900.

Meppener Urkundenbuch. Herausg. v. Herm. Wenker. I—IV. Teil. Meppen, 1902—6.

NOSITZ, KASPAR V., *Haushaltungsbuch des Fürstenthums Preussen.* 1578. Herausg. v. K. Lohmeyer. Leipzig, 1893.

Nuntiaturreporten aus Deutschland. I. Abt. X. Bd. Bearb. von Walter Friedensburg. Berlin, 1907.

Oorkondenboek von Groningen en Drente. 1. 2. deel. The Groningen, 1896—1899.

Pommersches Urkundenbuch. VI. Bd. 2. T. Stettin, 1907.

Die preussischen Geschichtschreiber des XVI. und XVII. Jahrhunderts. I—V. Bd. Leipzig, 1876—1887.

PRIBRAM, *Österreichische Staatsverträge.* I. Bd. Innsbruck, 1907.

Publikationen der Gesellschaft für rheinische Geschichtskunde. 28. Bd. Bonn, 1907.

Publikationen aus den k. preussischen Staatsarchiven. LXXX. Bd. Leipzig, 1907.

Quellen zur Schweizer Geschichte. XXV. Bd. Basel, 1906.

Regesta Chartarum Italiae. Regesta di Camaldoli. A cura di L. Schiaparelli e F. Baldasseroni. Vol. I. Roma, 1907.

Regesta Pontificum Romanorum. Congessit P. Fr. Kehr. Italia Pontificia. Vol. II. Berlin, 1907.

Regesten des Erzbischofs von Mainz 1289—1396. I. Bd. Bearb. v. Ernst Vogt. I. Lfr. Leipzig, 1907.

Rerum Italicarum Scriptores. (Muratori.) 48—51. fasc. Città di Castello, 1907.

STENZEL, *Urkunden zur Geschichte des Bisthums Breslau.* Breslau, 1845.

Ulmisches Urkundenbuch. II. Bd. 1. 2. Ulm, 1898—1900.

Urkundenbuch der Abtei St. Gallen. V. Bd. 2. 3. T. St. Gallen, 1907.

Urkundenbuch des Klosters Arnsburg in der Wetterau. 1—3 Heft. Herausg. v. L. Bunge. Darmstadt, 1849—51.

Urkundenbuch der Stadt Freiburg im Breisgau. 1. 2. Bd. und neue Folge. Freiburg iJ Br. 1828—66.

Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs. VI. Die österreichische Zentralverwaltung. I. Abt. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749). 1—3. Bd. (1491—1749.) von Thomas Fellner, Wien, 1907.

Württembergisches Urkundenbuch. I—IX. Bd. Stuttgart. 1849—1907.

Württembergische Geschichtsquellen. VII. Bd. Stuttgart, 1905.

IX. A M. Tud. Akadémia pénztárának állása 1907-ben.

Az Akadémia vagyona az év elején 5.659,977 kor. 11 fillért tett, az év végén pedig 5.740,130 kor. 15 fillért. E szerint az évi vagyonszaporulat volt 80,153 kor. 04 fillér. Ezenkívül az Akadémia kezelése alatt állanak a következő külön rendeltetésű alapok:

a) Székely kivándorlási alap	49,678	kor.	61	fill.
b) herczeg Czartoryski-alapítvány	3,836	"	06	"
c) Reguly-alap	2,993	"	57	"
d) Udvardy Cherna János jubiláris alapítványa	1,101	"	20	"
e) Tisztviselők nyugdíj-alapja	28,369	"	25	"
f) Kazinczy-alap készpénzben	450	"	19	"
g) Semsey-alapítvány	200,000	"	—	"
h) Kovács Ferencz pályadíj-alapítvány	10,279	"	66	"
i) néhai ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány	60,804	"	84	"
k) Goethe-alapítvány	4,189	"	83	"
l) Erzsébet királyné emlékmű-alap	7,616	"	24	"
m) Gr. Kuun Géza alapítványa	8,539	"	99	"
n) Ordódy István Károly-alapítvány	3,241	"	24	"
o) Feridun Kiamil Zade ösztöndíj-alap:				
értékpapírban	157,200	kor.	—	fill.
készpénzben	146	"	04	"
Feridun bey-alapítvány (Akad. rész).	80,000	"	—	"

Bevétele volt az Akadémiának 391,504 kor. (ebből országos dotatio 99,000 kor.), kiadása pedig 394,966 kor. 25 fillér. Hagyományokból és alapítványokból befolyt a mult évben 76,600 korona; pályadíjakra fordított 23,520 kor. 52 fillér.

Az 1908. évi *előirányzat* 403,802 kor. 92 fillér bevételt és ugyanannyi kiadást tüntet fel.

Mindezekre nézve részletes kimutatás található az Akadémiai Értesítő 219. füzetében.

X. Az Akadémia halottjai 1907/1908-ban.

Igazgató tag:

GR. KÁROLYI ISTVÁN. *Meghalt 1907. július 31-én.*

Tiszteleti tag:

BUBICS ZSIGMOND. *Meghalt 1907. május 22-én.*

Rendes tagok:

BALLAGI GÉZA. *Meghalt 1907. június 17-én.*

HOFFMANN PÁL. *Meghalt 1907. június 28-án.*

Levelező tagok:

KERPELY ANTAL. *Meghalt 1907. július 22-én.*

KÖVÁRY LÁSZLÓ. *Meghalt 1907. szeptember 25-én.*

BR. PODMANICZKY FRIGYES. *Meghalt 1907. okt. 19-én.*

SOHÖNHERR GYULA. *Meghalt 1908. márczius 24-én.*

Külső tagok:

LORD KELVIN. *Meghalt 1907. deczember 17-én.*

SICKEL TIVADAR. *Meghalt 1908. április 21-én.*

SULLY PRUDHOMME A. *Meghalt 1907. szeptember 7-én.*

ZELLER EDUÁRD. *Meghalt 1908. márczius 19-én.*

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály n e g y e d i k ü l e s e .

1908 április 6-án.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Konkoly T. Miklós t. t. — B. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Klein Gyula, Koch Antal, Lengyel Béla, Lóczy Lajos r. tt. — Buchböck Gusztáv, Kürschák József, Lörenthey Imre. Mágocsy-Dietz Sándor, Ónodi Adolf, Rátz István l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Ortvy Tivadar r. t. — Asbóth János, Borovszky Samu l. tt. — Jegyző: Kőnig Gyula osztálytitkár.

83. RÁTZ ISTVÁN l. t.: „Az izmokban élőködő véglények és a magyar faunában előforduló fajaik“ (székfoglaló).

84. FEJÉR LIPÓT részéről: „A Laplace-féle sorokról“, előterjeszti Kürschák József l. t.

85. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KLEIN GYULA r. és KÜRSCHÁK JÓZSEF l. tagokat kéri föl.

TIZENNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Ötödik ö s s z e s ü l e s .

1908 április 27-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: b. Nyáry Jenő t. t. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Genersich Antal, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Ortvy Tivadar, Pasteiner Gyula, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Alexander Bernát, Angyal Dávid, Badics Ferencz, Balogh Jenő, Békefi Remig, Bodola Lajos, Borovszky Samu, Csontos János, Gaal Jenő, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Haraszi Gyula, Hegedüs István, Hoór Mór, Kollányi Ferencz, Kozma Andor, Kövesligethy Radó, Lörenthey Imre, Magyar Gyéza, Marczali Henrik, Melich János, Némethy Géza, Óváry Lipót, Reiner János, Szádeczky Lajos, Szendrei János, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

86. Elnök úr a Wodiáner-jutalmakat a következő beszéd kíséretében adja át a megjutalmazottaknak:

„Idősb báró Kapriorai Wodiáner Albert úgy rendelte, hogy az általa magyar néptanítók javára létesített alapítványból a jutal-

makat évenként a Magy. Tud. Akadémia ítélje oda és adja át a legérdemesebbeknek.

„Támogatva a tanügyi kormányzattól és a tanítók autonom testületétől, az Akadémia, mint évenként, ez idén is lelkiismeretes vizsgálat alapján szemelte ki a megjutalmazandókat BANYAY JAKAB nagybecskerekéri áll. igazgatótanító és VIZER JÁNOS lengyeltóti róm. kath. tanító urak személyében.

„Ünnepi mozzanatnak tekintjük azt az aktust, melylyel a jutalmakat az Akadémia összes ülésén, hálás és kegyeletes megemlékezéssel az alapítóról az e végből megjelent nagyérdemű tanító uraknak átadjuk.

„Néptanítók ünneplése a Magy. Tud. Akadémia csarnokában jelenti és jelentse jövőre is a közösségét és egységét mindazoknak a becsületes, hazafias és fölvilágosodott törekvéseknek, melyek a tudományművelés legmagasabb fokán és a népnevelés legszélesebb terén egyaránt nemzetünk szellemi és erkölcsi emelkedését szolgálják.

„Az Isten tartsa meg Önöket!“

A nagy tetszéssel fogadott beszéd után Vizer János tanító úr meleg szavakkal mondott köszönetet a kettejüket ért kitüntetésért.

87. ORTVAY TIVADAR r. t. fölolvassa emlékbeszédét CSAPLÁR BENEDEK l. tagról. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

88. ALEXANDER BERNÁT l. t. fölolvassa jelentését az özegey Vojnits Tivadarné alapította drámai jutalomról. A bizottság (HEGEDŰS ISTVÁN, KOZMA ANDOR és ALEXANDER BERNÁT l. tagok) e jutalmat LENGYEL MENYHÉRT „A hálás utókor“ című drámájának javasolja kiadni. — Az összes ülés a javaslatot egyhangúlag elfogadja és az 1907. évi Vojnits-jutalmat LENGYEL MENYHÉRTNEK odaitéli.

89. Főtitkár bejelenti egyik legjelesebb külső tagunknak, SICKEL TIVADAR nyug. egyetemi tanárnak f. é. április 21-én Meránban bekövetkezett elhunytát, megjegyezve, hogy a gyászbir vételekor táviratban fejezte ki az Akadémia fájdalmas részvétét és koszorút küldött a ravatalra. — Az összes ülés öszinte részvétét e jegyzőkönyvében is megörökíti és fölhívja a II. osztályt, hogy méltó emlékbeszéd iránt intézkedni sziveskedjék.

90. Főtitkár jelenti, hogy a Bécsben 1908 április 21—25. tartott nemzetközi gégészeti kongresszuson, melyre meghívót vettünk, Akadémiánkat ÓNODI ADOLF l. t. képviselte. — Helyeslő tudomásul van.

91. A római Reale Accademia dei Lincei, mint az Akadémiák szövetségének vezetősége, bejelenti a megalakult könyvtári és a „Corpus medicorum antiquorum“ előkészítése ügyében kiküldött bizottságok tagjait. — Tudomásul van.

92. Főtitkár jelenti, hogy SZABOLCSKA MIHÁLY temesvári ev. ref. lelkész meleg szavakban köszöni meg, hogy az Akadémia őt az első Ormody Amélie-jutalommal kitüntette. — Tudomásul van.

94. Az Országos Széchenyi-Szövetség meghívta az Akadémiát a f. év április 8-án tartott Szechenyi-ünnepélyre, melyen Akadémiánk több tagja által volt képviselve. — Tudomásul van.

94. Főtitkár bemutatja az Alapszabályok módosítása iránt beérkezett következő indítványt:

„Tekintetes Akadémia! A t. Akadémia 1907 december 16-iki összes ülésében bennünket, mint az Elnökök és Titkárok értekezletét, utasított, hogy javaslatot tegyünk arra a kérdésre nézve: vajjon a lev. és rend. tagok székfoglalói megtartásának kötelessége milyen, az eddiginél hathatósabb sanctióval láttassék el?

„F. 1908 január 30-án tartott értekezletünkben foglalkozván a kérdéssel, arra a meggyőződésre jöttünk, hogy célravezető rend-

szabálynak, különösen a lev. tagok kötelezettségére nézve csak az tekinthető, ha annak elmulasztása végső esetben a tagság megszűnését vonhatja maga után. Azonban meggyőződünk arról is, hogy ily szabály felállítása az Alapszabályok kellő módosítása nélkül nem eszközölhető. Indítványozzuk ennél fogva, hogy az Alapszabályok ily irányú módosítása céljából Alapszabályaink 61. § ának 3. bekezdése értelmében már a legközelebbi összes ülésből és az Igazgató-Tanács üléséből bizottság küldessék ki.

„E bizottságnak egyúttal feladatává volna teendő, hogy Alapszabályainkat minden részökben megvizsgálván, a tapasztalás szerint netán szükségesnek mutatkozó egyéb, lényegtelenebb módosítások iránt is javaslatot tegyen.“

Az összes ülés az Alapszabályok id. szakasza értelmében fölhívja az egyes osztályokat hogy a szabályszerűleg kiküldendő bizottságba két-két tagot megválasztani sziveskedjenek.

95. Az I. osztály SEPRÓDI JÁNOS és MÉSZÁROS GYULA vendégek számára engedélyt kér, hogy a „Kájoni-codex dallamai“, ill. „Csuvasok és tatárok közt a Volga-vidéken“ cz. értekezéseiket személyesen fölolvashassák. — Az engedély megadatik.

96. Ajándékkönyvek a könyvtárnak: 1. Bernát István lev. tagtól: A földbirtok megosztásáról — 2. A budapesti növendékpaparságtól: Szent Vincze élete. — 3. A kassai Kazinczy-körtől: Jelentés az 1907—8. évi működéséről. — 4. Nyárasdy Jánostól: Árny és fény. — Köszönettel vétetnek.

97. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásában 1908 április havában megjelentek a következő munkák: Akadémiai Értesítő. 220. füzet. (1908: 4. füz.) — 2. Melich János l. tagtól: Révai Miklós nyelvtudománya. (Nyelvt. Érték. XX: 4. sz.) — 3. Némethy Géza l. tagtól; Ovidius és Lygdamus. (Nyelvt. Értekez. XX: 5. sz.) — 4. Némethy Géza l. tagtól: De epodo Horatii Cataleptis Vergilii inserto. (Nyelvt. Érték. XX: 6.) — 5. Szentkláray Jenő l. tagtól: A szerb monostoregyházak történeti emlékei Délmagyarországon. (Történettud. Érték. XXII: 1)

98. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére ORTVAY TIVADAR r. és ALEXANDER BERNÁT l. tagokat kéri föl.

az Akadémia I. osztálya, melyre az idén a nagyjuttalom és a Marczibányi-mellékjuttalom sora került, javaslattételre Beöthy Zolt és Heinrich Gusztáv rendes, továbbá Hegedűs István, Riedl Frigyes és Herczeg Ferencz levelező tagokból alakított bizottságot küldött ki. Az Ügyrend 91. §-a szerint ezúttal e jutalmak a széptudományok körébe eső munkáknak ítélendők, a mint ezt a kört az 1. §. 1. B. szakasza pontosan meghatározza. Figyelembe kellett tehát venni az 1901—1907 közé eső irodalom- és művészet-történeti, aesthetikai és kritikai, szónoki és költői műveket. Örömmel mondhatjuk, hogy a kijelölt tudományágakban, különösen a magyar irodalomtörténetben, a művészetek történetében és a műbírálatban nemcsak buzgó, hanem eredményes munkásság is folyt. Mindegyikben találtunk munkákat, nagyobbára monographiákat, melyek egyfelől irodalmi és műemlékeink ismertetése és tudományos feldolgozása, másfelől szellemi látóköreink tágítása tekintetében méltók az elismerésre s még a nagyjuttalmi szabályzatnak szigorú kikötése mellett is, hogy a nagyjuttalommal kitüntetendő munkának „a tudomány terén jelentékeny haladást kell mutatnia“, természetesen a magunk szellemi életének körében és viszonyai között, figyelmet érdemelnek.

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés az 1908. évi nagyjuttalomról és a Marczibányi-mellékjuttalomról.

Az Akadémia I. osztálya, melyre az idén a nagyjuttalom és a Marczibányi-mellékjuttalom sora került, javaslattételre Beöthy Zolt és Heinrich Gusztáv rendes, továbbá Hegedűs István, Riedl Frigyes és Herczeg Ferencz levelező tagokból alakított bizottságot küldött ki. Az Ügyrend 91. §-a szerint ezúttal e jutalmak a széptudományok körébe eső munkáknak ítélendők, a mint ezt a kört az 1. §. 1. B. szakasza pontosan meghatározza. Figyelembe kellett tehát venni az 1901—1907 közé eső irodalom- és művészet-történeti, aesthetikai és kritikai, szónoki és költői műveket. Örömmel mondhatjuk, hogy a kijelölt tudományágakban, különösen a magyar irodalomtörténetben, a művészetek történetében és a műbírálatban nemcsak buzgó, hanem eredményes munkásság is folyt. Mindegyikben találtunk munkákat, nagyobbára monographiákat, melyek egyfelől irodalmi és műemlékeink ismertetése és tudományos feldolgozása, másfelől szellemi látóköreink tágítása tekintetében méltók az elismerésre s még a nagyjuttalmi szabályzatnak szigorú kikötése mellett is, hogy a nagyjuttalommal kitüntetendő munkának „a tudomány terén jelentékeny haladást kell mutatnia“, természetesen a magunk szellemi életének körében és viszonyai között, figyelmet érdemelnek.

Hogy ennek ellenére mégsem a tudományos irodalom köréből választottuk ki a jutalomra ajánlott műveket, hanem egyhangú megállapodással a nagyjuttalomra Mikszáth Kálmán összegyűjtött munkáit, a Marczibányi-mellékjuttalomra pedig Endrődi Sándor költeményeit hozzuk javaslatba: igen röviden okát adhatjuk. Mindkét javaslatunk nem egy-egy munkára vonatkozik, hanem közel négy évtizednek, tehát jóformán egy-egy egész életnek érdemes munkásságára. Olyan két írói pályát ajánlunk kitüntetésre, mely költészetünk lazulásának és tétovázásának korában, a múlt század utolsó negyedében, tehetségének erejével és érzésének hűségével első sorban szerzett érdemeket a megelőző idők nagy költői hagyományainak megőrzésében s egyszersmind az idők

fejlődéséhez kapcsolásában. Mikszáthot ajánljuk a nagyjutomra, mint a ki képzeletének elevenességével, előadásának gyökeres eredetiségével, lankadatlanul friss termékenységével, humorának oszillogó bájjával és szatirájának éles ötletességével egész mai szellemi életünknek egyik legnagyobb és legbecsesebb ereje; mint a ki elbeszélő irodalmunknak, Jókai óta a külföldön is a legnagyobb tisztességet szerezte, még pedig szellemének főként egy olyan elemével, mely által benne egyszersmind a magyar néplélek hódított: humorával, melylyel korunk egyetemes irodalmának is első sorába ér. Midőn a Marczibányi-mellékjutomra is költői gyűjteményt ajánlunk, utalunk arra, hogy az Ügyrend 93. §-a szerint a jutalom annak a műnek ítélendő oda, „mely a nagyjutommal kitüntetett munkához értékre legközelebb áll”. Nehéznek, sőt sok esetben lehetetlennek tartjuk költői művek értékének tudományos munkák becsével való összemérését. Választásunk Endrődi Sándor gyűjteményére esik, melyet a költészet hivatásának nemes felfogása, a költői érzés és kifejezés gazdagsága és versművészetének tiszta szépsége tüntetnek ki: egy igazán költőileg végigérzett életnek költői képe.

Mikszáth Kálmánnak az 1901—1907. évkörben körülbelül harminczöt kötetnyi munkája jelent meg első és további kiadásokban. Összegyűjtött munkái közül az I—VI. és a XXI—XXXI. kötetek. Ez utóbbi kötetek azok, melyek Ügyrendünk értelmében jogot és alkalmat adnak kitüntetésére. E munkákban és gyűjteményben feltárul előttünk egész fejlődése *A lutri*-tól, melyet maga legelső novellájának mond s *Elbeszélései*-nek 1874-ben megjelent két első kötetétől kezdve mostanig; feltárul köre, felfogása és előadása módja.

A mi tárgykörét illeti, e részben jelentékenyebb változást nem mutat pályája. Központja ma is a palócz föld hivalgó és tétlen vármegye-uraival, pusztuló nemességével, tempós mesterembereivel, hol agyafúrt, hol babonás parasztjaival. Minél szűkebbnek tetszik ez a világ, annál csodálatosabbak a kifogyhatatlan változatosság és gazdagság, melyben Mikszáthnál újra meg újra s mindig újnak és újnak tűnik föl; minél távolabb esik tőle térben és időben, annál bámulatosabb az az elevenesség, frissesség, jellemző erő, mely régi emlékeiből képzeletében életre kelti. Régi benyomásai mitsem vesztenek üdeségökből, mikor már a parlamenti élet szatirikusává lesz s a történeti élet humoros képeivel is tárgyköre inkább csak külsőleg gyarapszik. Ebből a vármegyei és falusi világból s az ennek képére alakított multból meríti életképeit, rajzait, elbeszéléseit és regényeit. A mint maga tárgyainak közvetlen közelében érzi magát, ezt a közelség-érzetet bennünk is fel tudja kelteni s a valószínűnek hozzáfűződő benyomását; fölkelte még nem ritka nagy-

tásai, torzításai, képzeletének elkalandozásai között is. Egy-egy valószerű, humoros vonással, előadásának természetes eleven-ségével észrevétlenül és ellenállhatatlanul visz át a maga vilá-gába s szinte feledteti a magunkét. Rajzainak hol megható, hol kaczagtató csattanói, nagyobb történeteinek látszólag művészi-ten, szeszélyes kanyargásai nemcsak érdekelnek és meglepnek, hanem a mesemondás naiv és ötletes üdeségével csalódásba ringatnak az alap biztosságára nézve, a melyen vezetnek. A phan-tastikusnak és valószerűnek, a naivnak és tudatosnak, a szatirá-nak és bájnak inkább érezhető, mint elemezhető vegyülete az, mely munkáinak, írói egyéniségének sajátos varázsát teszi.

Van egy vonása tehetségének, mely a multhoz fűzi: a romantikus hajlam; de a mint fejlődésében érvényesül, hova-tovább modernizálódik. Régi népies történeteiben épp úgy, mint a többiekben, ez a romantikus felfogás és alakítás szembetűnőbb; jellemző a lélekrajzra és cselekvésre egyaránt; az érdekköltés-nek, a képzelet és érzés megilletésének egyenes indítéka. Példát ad rá a *Lohinai fű*. Majd szívesen öleli magára ez a roman-tika a babona, a mysticismus alakját s a néplelket titkos képzelgéseivel jellemzi. Érdekes, hogy ebben a népi babonában, mely olykor fő motívuma, rendesen van valami hősiesség vagy szívjóság: a *Plutó*, a *Fekete kakas*. Végül aztán arra szolgál a romantikája, hogy szatirikus felfogásával hasza át és élceit röpitse rá, mint a *Besztercze ostromá*-ban s legszélrül az *Új Zrinyiász*-ban. Érzelmes humora is, mely legmeghatóbban nyilatkozik palócz rajzaiban és gyermek-történeteiben, a nélkül, hogy mesélő hangjának kelleme, mély-sége fogyna, mindinkább és inkább átmegy a szatirikusba, mely parlamenti képeiben a legerősebb. Három alakját szereti leg-jobban s mutatja be szinte végtelen változatosságban. Egyik a pusztuló nemesember, kinek öngyilkos gyarlóságait fájó humor-al ecseteli. Alig van munkája, melyben ne találkoznánk ennek az összeömlő világnak egy-egy mohikánjával. Másik az okos és egyenes paraszt, kinek most csökönyösségét, majd agya-fúrtságát a komikus képeknek egész seregében mutatja be. Ki nem ismeri a *Kaszát vásárló parasztot*, a *Rozzant szekeret*, a *Magyar iparost*, az *Ügyes-bajos embert*, az *Új üstököst*, a *Látogatást Filcsiknél* és a többieket? De egészen föltétlenül, minden szatirát elhallgattató erővel csak a gyermeket szereti. Minél közelebb jár ehhez a három alakjához, humora annál érzelmesebb vagy legalább derüesebb, minél távolabb, annál szatirikusabb.

Subjectivitása azonban nemcsak tárgykörében nyilatkozik meg, melyet éles szeme és eleven képzelete kicsinyben, szinte végtelenné, korképpé tágit, nemcsak felfogásában, mely humor-ával mindent a valóság fényébe von: hanem talán leg-

jellemzőbben előadásában. Ebbeli varázsával valamennyi írónk között ő közelíti meg Jókait legjobban. Mintha csak előszóval beszélne a mesemondónak tréfálkozó, kitéregető kedvével, sokszor szerkezetbontó lazaságával, de kárpótlásul rendkívüli eleven-ségével, sohasem lankadó energiájával és bájos közvetlenségével. Szatirájának mérgét is mézben adja. A kedvesnél kedvesebb képek szinte áradnak ajakáról s meseszövéseinek legkanyargósabb útja is az elbeszélés által a legrövidebbnek és a legtermészetesebbnek látszik. Az elemző vizsgálat kimutathatja művészetét, de a mint hallgatjuk: tréfái sohasem tetszenek gigondoltaknak, képei kikeresetteknek, csattanói kiszámítottaknak, hanem mindig a pillanat hatása alatt születetteknek. Képeletében és szavában, rendszerint egy-két futólagos személyesítő vonással, megelevenedik a természet, a híres Bágy patakja, a ráskai erdő s mindenekelőtt az ő kedves „füvei“, melyekhez minduntalan, szinte a kisedet dédelgető szeretettel tér vissza a lohinai varázsfüttől kezdve újra meg újra: a *Palócz föld flórájában*, az *Apró füvek*-ben, a *Különös házasság*-ban és egyebütt. A milyen közel érezzük őt mindig tárgyához, annál fogva, a mit mond, épp olyan közel magunkhoz, annál fogva, a mint mondja.

De nemcsak előadásának ezzel a sokban Jókaira emlékeztető módjával kapcsolódik be Mikszáth irodalmunk történeti fejlődésébe, hanem azzal a műformával is, melyben művészete legtisztábban ragyog. Ez a rajz, mely nála az adomának művészi fejlesztése, egy-egy helyzetet megértető történetnek érzelmes vagy humoros csattanóra vezetése. Még nagyobb munkái közül is a legnépszerűbb, a *Szent Péter esernyő*-je, bármily sokféle szálból van fonva, lényege szerint ezek közé tartozik. Ez a műforma Kisfaludy Károlyra vezet vissza, munkásságának ha nem is a legfontosabb, de kétségkívül a legeredetibb, legmagyarabb ágára: úgynevezett vig elbeszéléseire. Ezt a régi magyar formát, melyben Jókai is annyi kitünőt adott, fejtette ki a maga legsajátabb művészetévé s mai irodalmunk egyik legnépszerűbb műalakjává Mikszáth. A mivel megtöltötte: a tartalomnak is megvan a történeti vonatkozása, már nem annyira magához Kisfaludy Károlyhoz, mint inkább iskolájának Széchenyi korabeli elbeszélőihez: Fáy Andráshoz, Kovács Pálhoz és a többiekhez. Ezek is a magyar nemesházak rajzolói: azé az összeütközése, melybe ósdi világuk az idők haladó lelkével kerül. Ők még, pártot fogván az új mellett, de szívük szerint ragaszkodván a régi embereihez is, hiszik és hirdetik, hogy az avult, maradi világ tiszta erkölcsi magjából a haladás, átalakulás új virágzást fakaszthat. Mikszáth is sokat, legtöbbit időzik ezekben a curiákban; de az új idők, változások hozta pusztulásukat, végüket festi. Elődeivel összeköti az a különös, velők

közös szeretet, mely az összeomlott világ iránt méla humorában csillog. Innen csendül bele oly sűrűn ebbe a humorba, sőt, bár paradoxonnak tessenék, szatirájába is bizonyos elegikus hang. Az utolsó virágcserep költője, mely a *Balóthy-dominiumból* megmaradt.

Mikszáth sokszerű, változatos világa után, mely tarka rajzaival és eleven meséivel egy kor képét, ennek felfogásában és színeiben egy kitűnő és eredeti humoros szellemet nyilatkoztat meg: javaslatunk egy finom és nemes érzésvilág lyrai képéhez, Endrődi Sándor költészetéhez vezet. Az utóbbi hét év alatt három kötete jelent meg: *Isten felé*, az *Őszi harmat után* és a *Költemények* című gyűjtemény, mely régebb költészetének legjava természet foglalnán össze 1867-től s egészítvén ki 1901-ig, legmegfelelőbb alkalmat szolgáltat egész költői munkásságának méltó kitüntetésére.

Igen fiatalon tűnt fel a *Tücsökdalok* czime alá foglalt szerelmi lyrájával és balatoni képeivel, melyeknek meleg őszintesége, sejtelmes és élénk természetérzése, hangjok tiszta költőisége és lyrai ötletessége Endrődit korán kiemelték ifjú pályatársai között. A maga kis életkorének minden mozzanatát mindig a költő szemével nézte, szívével érezte és hangján fejezte ki, mint a hogyan látja, érzi, éneklí ma az élet tágabb látókörének jelenségeit. Abban az irányban indult, haladt tovább és jár mai napig, mely a Petőfi után következett lyrai fejlődés harmadik fokozatában, nemzeti eszményeinkhez ragaszkodva, minél művészebb hatásra törekszik. Törekvésében tanulmány, kritika, természetes izlés támogatta; de támogatta különösen a költészetnek az a szinte áhitatos felfogása, melynek szárnyaló hangot ad a *Költészethez* című költeményében s ismételve másutt, talán legelragadóbbat a *Kiszöktem* című versében. Ezek vezették tehetőségét már régebbi gyűjteményeiben olyan kiváló lyrai alkotásokra, mint a *Viharmadár*, a *Himnusz a naphoz*, a *Jövendők felé*, a *Hogy tudnád*, a *Leborulsz a sírra* és annyi más. Korábban nyelvének olvadó színeitől és behizelgő zenéjétől ringatva, feltűnően dűskalkodik a képekben, vonzódik a félhomály ingó körvonalaihoz; de akkor sem a mai, úgynevezett modern vers-stílus értelmében, mely a szót a maga szó-voltában, elszigeteltségében, hangzásában értékeli; nála a kép a fő, érzelmet értető, tolmácsoló, keltő vonatkozásában. Jellemző példái ennek a hajlamának a *Szellemóra* és a *Tündérek játéka*. A csapások, melyek sújtották s megható elegiákra ihlették, meg is edzették. Érzései folyton fokozódnak intenzitásában, kifejezései energiában. Az élet érzése, hevével és erejével, az élet követelményeinek és haladásának, visszásságainak és eszményeinek érzése egyre elevebben és hatásosabban lüktet költészetében a nélkül, hogy

a rá nézve annyira jellemző művészi avatásából vesztené. Finom kapcsolatokra vezet, midőn lelkében feltámasztja egy régmúlt kornak egész érzésvilágát, melyet a pathosz, melancholia és humor egész közvetlenségével fejez ki *Kurucz nótá*-iban. Benső és szenvedélyes viszhangot ad a méltatlanul szenvedők és elnyomottak panaszaira. Utolsó vallásos költeményeiben igazságra áhító lelkének felemelkedésével istenhez fordul. Költői bölcsellete az maradt, melyet a *Szeretet* című szép költeményében fejez ki, de sugalló érzése és költői hangja egyként megerősödtek.

A bizottság javaslatához az osztály egyhangúlag hozzájárult.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a nagyjuttalom *Mikszáth Kálmán* l. tagnak, a Marczibányi-mellékjuttalom pedig *Endrődi Sándor* l. tagnak íteltetett oda.

II.

Jelentés a Semsey-pályázatról.

A Semsey Andor ig. és t. tag adományából kitűzött 20.000, ill. 3000 koronás jutalomtételekre a megállapított határidőre hét pályamunka, ill. tervrajz érkezett be, nevezetesen:

1. Tudományos magyar nyelvtan, egy,
2. Magyar Irodalomtörténet, kettő,
3. Magyar Történelem, kettő,
4. Magyar Ásványtan, egy pályamunka, és
5. Magyar Növénytan, egy tervrajz.

A M. Tud. Akadémia állandó Semsey-bizottsága f. 1908 április 25-én tartott ülésében az illetékes osztályoknak a beküldött pályamunkákról elkészült részletes jelentéseit és javaslatait egyenként behatóan tárgyalta és magáévá tette az osztályok javaslatait. Ezeknek értelmében indítványozza, hogy a

A) *Magyar Ásványtant* tárgyaló nagybecsű tudományos munkának a Semsey-féle 20.000 koronás teljes jutalom ítéltesék oda.

A „Tellur“ jelige alatt a M. Tud. Akadémiához benyújtott ásványtani munka egynémely alakbeli hibájának, valamint a magyar ásványtani irodalmat ismertető szakasz befejezetlenségének felemlítése után megállapítja a jelentés, hogy a pályamunkában összesen 37 magyar ásványfaj van érdemlegesen feldolgozva.

Ezek közül szerző

a) nyolczat nem létezőnek jelent ki, a melyek ennél fogva a magyar ásványirodalomból törleendőek. Ezek a *Harmotom*, *Krokoit*, *Discrasit*, *Antimon*, *Bismuth*, *Stannin*, *Kerargyrit* és az *Eukairit*;

b) egyet: a *Hausmannit* előfordulását kétesnek nyilvánítja;

c) tizenhetet a meglevő irodalom alapján ír le. Ezek a

Hörnesit, Dioptáz, Anglesit, Orthoklász, Oligoklász, Andesin, Labradorit, Partschin, Agalmatolith, Montmorillonit, Eukamptit, Akmit, Cancrinit, Orthit, Pyrochlor, Sodalith és az Elaeolith;

d) tizenegy ásványnak a leírásához pedig önálló kutatásokkal járul hozzá. Ezek a *Stefanit, Haematit, Arany, Pyrit, Fluorit, Kapnicit, Felsőbányit, Zirkon, Albit, Anorthit és a Smithsonit.*

A felsorolt 37 ásványra vonatkozó leírások és helyesbítések külön-külön füzetek alakjában vannak összefoglalva, a mely cikkek tartalma felette becsesnek és teljesen megbízhatónak mondható, a mi erős oldala a benyújtott munkának. Érezhető, hogy szerzőnek minden egyes kijelentése egy tapasztalt mineralogusra vall, a kinek minden közlése feltétlenül igaznak elfogadható.

Minden ásványfajnál megtalálható annak rövid physiographiája, a kristallographiai, optikai és chemiai tulajdonságainak beható ismertetésével, azután felfedezésének, felismerésének és leírásának története, valamint a felhasznált irodalomnak egybeállításai is. Bőségesen alkalmazott szabatos kristályrajzok kísérik ezenkívül a leírásokat.

A szóbanforgó munka szövegének terjedelme a szövegközi rajzokkal együtt kissé nagyobb 8-adrét alakban 14^{1/2} ny. ívre becsülhető, a mihez még 39 tábla járul, a melyeken részint eredeti, részint reprodukált kristályrajzok foglaltatnak.

Szorosan véve nem írja ugyan elő a Semsey-pályázat szabályzata a „Magyarország ásványai“ című munka terjedelmét, hanem csak azt köti ki, hogy 100 ívnél több ne legyen.

Megkívánja azonban a Semsey-pályázat szövege a megírandó munka monographikus jellegét, azaz hogy Magyarország ásványai rendszeresen és természetesen a hozzáértő kritikával a meglévő irodalom alapján megismertessenek, úgy, hogy e mű további kutatásokhoz biztos alapul szolgálhasson.

A pályakérdés azonban nem kívánja az írótól, hogy művét végig önálló kutatások alapján készítse el.

Másrészt azonban nem hallgatható el, hogy abban, a mit tényleg feldolgozott, szerző túlmént a pályakérdés követelményein, a mennyiben a felkarolt anyagot nemcsak lelkiismeretes és kritikai szemmel tárgyalta, hanem több ásványra nézve az ásványtani irodalmat egészen új vizsgálati eredményekkel is gazdagította. És ez a körülmény a már előbb hangoztatott kiváló megbízhatóságon kívül oly kedvező színben tünteti fel a M. Tud. Akadémiához benyújtott mutatványt, hogy az nemcsak megfelelő elismerésre és díjazásra méltó, hanem hogy annak a megírandó monographia alapjául való megszerzése is a M. Tud. Akadémiának szintén melegen ajánlható.

Ez alapon a bíráló bizottság, melynek elnöke maga a nemes alapító, Semsey Andor volt, javasolja, hogy a „Tellur“ jeligéjű munkának a teljes jutalom kiadassék.

B) A *Magyar Irodalomtörténetre* beérkezett két munka közül a Semsey-bizottság a II. számú (jeligéje: Mult) igen becses, de csonka munkának a Semsey-féle 3000 koronás második jutalom kiadását javasolja.

A Semsey-féle jutalomtételek másodikára: „*Kivántatik a magyar irodalom története a legrégibb időktől 1867-ig, mely tartalmára és alakjára nézve egyaránt megfeleljen a tudomány és művelt közönség igényeinek*“ (terjedelme legfőljebb 100 nyomtatott ív), két pályamű érkezett. Ezek közül a 6-ik számú, melynek jeligéje „A németeket nevezik a költők népének“... stb. (Winkler Henrik: *Die Magyaren und ihre alte Kultur.*) — ugyan külső lapján ezt a czímet hordja: *A magyar irodalom története*, de belől ezt olvassuk: *A magyar lyrai költészet története, kezdve a legrégibb nyomokon, 1867-ig.* És valóban a kötet csakis ezt tartalmazza; de minthogy ezt a részt *Első könyvnek* nevezi, ebből az sejtethető, hogy ő így, talán költői fajok szerint akarná feldolgozni irodalmunk történetét, melyből azonban csak ez a rész készült el. Áll egy részletes tartalomjegyzékből (7—36. l.) mely nem kész egészen, és magából a műből (41—514. 4r. l. ritka írással), a mely ily czímek szerint van beosztva: A pogányság kora, A kereszténység kora, A renaissance kora, A vallási küzdelmek kora, A kurucz mozgalmak kora, A nemzetietlen kor, A felújulás kora, A nemzeti kor, A népies nemzeti kor.

Mindebben szerző úgy jár el, hogy világosan el sem olvasta az akadémiai pályatételt s még kevésbé vett fáradságot arra, hogy a pályatétel részletezését megismerje. A mű, úgy látszik, valamely más, az Akadémiától kihirdetett pályadíjra készült s jeligéjéből ítélve már be is volt egyszer adva. De ez végre mellékes. Itt az a fő, hogy szerző irodalomtörténetet akar írni a nélkül, hogy könyvében jóformán évszámok volnának. Dilettans, de olvasott és egyébként gondolkozó ember munkája, nem szaktudósé, a mi nem volna baj; azonban baj, hogy oly műkedvelőé, a ki olvasmányai alapján olykor szellemes, de rendszeres kidolgozáshoz nincs gyakorlata. A mű jól és könnyen olvasható; de tudományos érték nélküli. Sem alakjában, sem tartalmában a pályázati hirdetésnek nem felel meg s így inkább csak külső okokból tekinthető pályaműnek.

Az 5-ik számú, „A mult“ jeligéjű pályamű czíme: *A magyar irodalom tüzetes története. A legrégibb időktől az 1867. évi kiegyezésig, négy kötetben kidolgozva.* Ebből szerző két terjedelmes folio-kötetet nyújtott be, melyekből az I. a magyar irodalom történetét kezdettől 1526-ig, a II-ik a mohácsi vésztől

1772-ig tartalmazza. A III—IV. kötet, egy utószó szerint, az 1772—1831-ig, illetőleg 1831—1867-ig terjedő korokat fogja felölelni; de ezeket nem küldte be. Szerző vallomása szerint nem is teljesen készek; azonban hozzáteszi, hogy ennyiből „bizvást megállapíthatni, vajjon hasznos-e további munkája“ s reméli, hogy ennek alapján megnyeri az Akadémiától a nyílt megbízást s ezzel a nélkülözhetetlen erkölcsi erőt.

Ez utóbbira nézve az Akadémia ezt a pályázati hirdetés értelmében nem teheti meg; nyílt megbízás esetén más az eljárás, más a mód. Maga a mű azonban szintén lényegében eltér a pályázati hirdetéstől és az abban kifejezett céltől. Ugyanis a pályázat és főleg a hozzácsatolt részletezés világosan tanúskodik róla, hogy az Akadémia egy tudományos alapú, de a művelt közönség igényeit is szeme előtt tartó, nyelvében, stílusában és feldolgozásában művészi előadásra törekvő művet kívánt, mely feldolgozza vagy inkább magába átvegye a hazai tudomány, művelődés, művészet és első sorban politikai történelem mindazon eredményeit, melyek az irodalommal, mint a nemzeti szellem legjobb kifejezőjével összefüggésben, kölcsönhatásban állanak. E helyett szerző, különben a legjobb monographiák és értekezések alapján, bő irodalmi utalásokkal és a főbb irodalom- és nyelvtörténeti kérdések fejlődésének történetével, egy nagyobb, ú. n. tudományos irodalomtörténeti kézikönyvet írt e két kötetben. Maga is megmondja, hogy célja volt megállapítva előadni azt, a mit irodalmunkról az 1905-ig bezárólag terjedő kutatások alapján tudunk s az újabb fejlődésnek és kutatásnak ez által megadni a helyes kiindulást. A mit elmond, előadja egy elég jó, gyakran zsúfolt és éppen e miatt nem mindig helyes szórendű nyelven; azonban meglehetősen szárazon és sokszor ott is érdektelenül, a hol az ellenkező mintegy ajánkozik, mint a különben jobbik II. kötetben.

Érdeme azonban a pontosság és megbízhatóság. Azt, a mit ígér előszavában, megteszi derekasan és sikerrel, s minthogy magának az Akadémiának irodalomtörténeti bizottságában is előkerült egy részletes, tudományos irodalomtörténet szükségére és az előkészületekről határozat is hozott: addig, vagy a mellett míg ez a nagy fáradságot és költséget is okozó kimerítőbb, részletesebb, kritikai munka elkészülhetne, ennek a műnek ebben az alakban, a szerző által is jelzett némi javításokkal való megjelenése hasznos, szükséges és hézagpótló volna. Ezért a bizottság indítványozza, hogy az Akadémia e két terjedelmes kötetet jutalmazza meg a Semsey-féle 3000 koronás másodjutalommal, hivatkozással arra, a mint eljárta akkor, midőn Pulszky Ferencnek régészeti munkája egyik kötetét hasonló módon jutalmazta meg.

C) A többi beérkezett pályaművek, ill. a növényteni tervrajz, a pályázat föltételeinek nem felelvén meg, figyelembe nem vétethettek.

A nagygyűlés a Semsey-bizottság javaslatát elfogadta és határozattá emelte. A jutalmat nyert két pályamunka jeligés levele fölbontatván, az ásványtani munka szerzőjéül *Krenner József* akad. rendes tag, a magyar irodalomtörténet szerzőjéül pedig dr. *Pintér Jenő* áll. fögymn. tanár neve tünt elő. A többi jeligés levelek fölbontatlanul elhamvasztattak.

Az egyes pályázatokat tárgyaló bíráló jelentések az Akadémiai Értesítő júniusi füzetében fognak egész terjedelmökben közzététetni.

III.

Jelentés a Sámuel-díjról.

Fiatalabb nyelvészeinknek a mult évben megjelent dolgozatai közüül kimagaslik *Schmidt József* tanárnak *Az itáliai nyelvcsalád helyzete az indogermán nyelvek körében* címüü akadémiai értekezése. A szerző megkísérti megállapítani az itáliai nyelvcsalád viszonyát a többi indogermán nyelvekhez és e közben sokoldalú ismereteinek és az egészen való biztos áttekintésének fényes tanújelét adja. A különbözö indogermán nyelvcsoportok egyes kérdéseinek tárgyalásából kitünik, hogy a szerző teljesen ismeri a modern kutatások legfinomabb részleteit és önállóan ítél rölük, a mellett az értekezés szépen szerkesztett és finoman tagolt egészset alkot. A bíráló bizottságnak különös örömeire szolgál, hogy az osztálynak ilyen szép dolgozat megjutalmazását ajánlhatja.

Az osztály a bizottságnak e javaslatát magáévá tette.

Az osztály javaslata alapján a nagygyűlés a Sámuel-díjat *Schmidt József* fögymnasiumi tanárnak ítélte oda.

IV.

Jelentés a Lévay-pályázatról.

A Lévay-pályázatra (A magyar verses elbeszélés története a XIX. század második felében) egy mű érkezett *Teremtsetek jó eposzt* jeligével. A pályamű — a mint ezt a szerző is bevallja — csak „igen csekély terjedelmüü töredék“. Voltaképp csak egy fejezetet adott be, mely az egész műnek talán egy tizede. A hősi eposzt tárgyalja, de ezt is csak Garay és Arany kivételével. A benyújtott részről csak dicsérettel szólhatunk: a hősi eposzokat helyes szempontból, tanulságos módon, széleskörüü irodalmi tájékozottsággal és biztos aesthetikai ítélettel elemzi. Elismerésre

méltó érdeme a műnek az is, hogy az egész anyagot könyvszetileg egybeállította. Arra azonban, hogy a szerző a feltett kérdés kidolgozásával megbizassék, a mint ő az Előszóban maga kéri, a benyújtott, inkább kritikai részlet tárgyánál fogva nem elég jelentős: a szerzőnek itt még nem nyílt elég alkalmja jellemző erejét és irodalomtörténeti módszerét kellőleg érvényesíteni. E részben pl. egy Arany Jánosról szóló fejezet sokkal alkalmasabb mutatvány lett volna.

Tekintettel a benyújtott kis töredék jelességére, kívánatosnak tartjuk, hogy a szerzőnek alkalom adassék művét kidolgozni; a miért is azt indítványozzák a bírálók, hogy a szerző még egy összefoglaló fejezet benyújtására szólíttassék fel, és csak ennek elfogadása után bizassék meg az egész mű megírásával.

Az osztály a bizottságnak e javaslatát magáévá tette.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jelíges levél felbonthatván, abból dr. *Kéki Lajos* budapesti főgymn. tanár neve tűnt elő.

V.

Jelentés az 1905. évi Ipolyi-jutalomról.

A Magyar Tudományos Akadémia 1905. évi májusi nagygyűlésén úgy határozott, hogy az Ipolyi-alapítvány 1904—6. évi 2000 koronányi kamatjaiból dr. *Hodinka* Antal budapesti tudományegyetemi magántanárnak megbízást ad „*A magyarországi görög szertartású katolikus egyház történetének*“ megírására, 1907 szept. 30-iki határidővel.

E megbízásnak kíván megfelelni az a mű, melyet dr. *Hodinka* Antal „*A görög szertartású egyház története Magyarországon*“ czímmel, 652 nagy negyedrért oldalon benyújtott.

A megbízást javasló és a pályakérdést szövegező bizottság *Hodinka* megbízását „*A magyarországi görög szertartású ruthén egyház történeté*“-nek megírására tervezte. Hiszen ezt javasolta a magyarországi görög szertartású ruthének, szlávok és románok külön történeti fejlődése, továbbá dr. *Hodinka* Antal egyénisége, a kit származása, neveltetése és tanulmányai e feladat megoldására különösen ajánlottak.

Hodinka maga úgy fogta fel feladatát, hogy a görög szertartás multját a munkácsi görög szertartású püspökség története keretében írta meg. A mű helyes czíme tehát: „*A munkácsi görög szertartású püspökség története*“.

Ez a következő öt főrésze tagolódik: Irodalom. A kis-oroszok betelepédése hazánkba. A mai lakóhelyükre szállított kis-oroszok egyházi viszonyainak története 1458-ig. A Munkács melletti, szent Miklósról nevezett csernekhegyi kolostor alapítása. A munkácsi püspökség története 1458—1776.

Szerző előbb a püspökség külső történetét ismerteti; majd meg a belső történet keretében a püspökség javadalmáról és fölszereléséről, a püspöki székhelyről és könyvtárról, az egyházmegye kormányzatáról, a világi és szerzetes papságról, a parochiákról és iskolákról értekezik.

Hodinka széleskörű tanulmánynyal látott hozzá a dologhoz. Ismeri a tárgyára vonatkozó irodalmat s ennek forrásmunka számba menő termékeit fel is használja. De történetírói tisztéhez hiven terjedelmes levéltári kutatást is végez. Budapest, Róma és Bécs közlevéltáraiból, továbbá a leleszi konvent és a munkácsi püspökség levéltárából nagyon becses eredeti anyagot gyűjtött össze s így művét gazdag és megbízható tartalommal tölthette meg. A kép, melyet a magyarországi ruhének egyházi multjáról elénk tár, ha nem minden részében teljes is, de világos és tanulságos. Szerző a régi balítéletekkel bátran szembe száll, számos tévedést eloszlat, sok homályos dologra fényt derít s a ruthén nép egyházi történetét igazán és helyes szempontból adja elő.

A mű feldolgozásának módja azonban kifogás alá esik. Szinte érthetetlen, hogy szerző, a ki a hazai és külföldi levéltárakat búvárolta s innen rendkívül sok új anyagot kibányászott, a feldolgozásnál szakít a modern történetíró tudományos módszerével, midőn a nyers anyagot sokszor eredeti nyelven beszövi a szövegbe s a forrásokat alul jegyzetben sohasem nevezi meg, hanem benn a szövegben itt-ott említi meg az illető levéltárat. A szakember látja s tudja, hogy szerző nem másodkézből veszi adatait; s éppen azért fájjalja, hogy az egyes adatok levéltári otthonáról értesítést nem kap. Szerencsére ez a fogyatkozás szerző levéltári jegyzeteiből utólag pótolható lesz s pótlendő is. Ez esetben Hodinka műve a tudományos követelményeknek feldolgozás szempontjából is egészen megfelel, természetesen az idegen nyelvű szöveget is lefordítva.

Hodinka műve említett alaki fogyatkozása mellett is határozottan tudományos értékű; miért is az osztály javasolja, hogy az Ipolyi-jutalom neki kiadassék.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jutalom *Hodinka Antal* egyet. magántanárnak odaitéltetett.

VI.

Jelentés a Gorove-pályázatról.

A Gorove-pályázatra: „Adassék elő II. Ulászló király udvartartása“, két pályamű érkezett.

I. Az egyik pályamű jeligéje: „Questo re . . . e come una statua“. (Relation di ser S. Zustignan, Marino Sanuto Világkrónikája II. 72.) Terjedelme 60 negyedrélt oldal.

Ez a pályamű nem teljes; az egész pályatétel anyagából mindössze csak két fejezetet — II. Ulászló pénzügyei és az udvartartás színhelye — ölel fel. Ez a mutatvány is igazolja, hogy szerző a tárgyban otthon van és a történetírás mezeje előtt nem járatlan terület.

Szerző a tárgyára vonatkozó feldolgozott műveken kívül az eredeti kútföket is tanulmányozta. Így különös figyelmére méltatta II. Ulászlónak 1494/95-iki számadáskönyveit és Marino Sanutonak Wenzel Gusztáv kiadásában megjelent Diariijéből főleg Giustiniani és Surrian velencei követek jelentéseit. Nagy hibája ennek a részlet pályaműnek, hogy szerzője levéltári tanulmányt nem végzett s ez által a királyi udvartartás pótolhatatlan forrását dolgozata elől elzárta és ennek tudományos becsét jelentékenyen alábbszállította.

II. Ulászló pénzügyeiről szólóban a király bevételeit, kiadásait és az udvar zilált pénzvizzonyait jól leírja.

Az udvartartás színhelyét szerző Csánki Dezső, Pasteiner Gyula és Salamon Ferencz nyomán rajzolja meg egész részletesen. Mivel a budai vár Hunyadi Mátyás király korából főleg Csánki Dezsőnek „I. Mátyás udvara“ című munkájából egészen ismeretes s mivel II. Ulászlónak a budai királyi vár építésében semmi része sincs: II. Ulászló király udvartartásában a budai várról csak azok a változások foglalhatnak helyet, melyek az ő uralkodásához fűződnek. De a szerző által mások nyomán nyújtott részletes leírása nincs szükség.

Mind ezek alapján a jutalom e részlet-pályaműnek, mely csak mutatványszámba megy, nem adható ki.

II. A másik pályamű jeligéje: „Frustra vivit, qui nemini prodest“. Terjedelme 279 kis ívrét oldal. Teljes munka.

Szerzőt a pályamű alapoza szempontjából elismerés illeti meg. Mindazokat a kútföket, melyek tárgyának forrásul kínáltak, lelkiismeretesen és odaadással átbúvárolta. Így, II. Ulászlónak 1494/95-iki számadáskönyvein kívül, Marino Sanuto „Diarii“-jét, még pedig nem a sokkal kényelmesebb használatú Wenzel-féle kiadásban, hanem a „Reale Deputazione Veneta per gli studii di Storia patria“ közreműködésével megjelent legújabb editióban, a melyből művéhez teljesebb és kritikailag megbízhatóbb anyagot meríthetett. A gyűjteményes munkákban rejlő nyers anyag és a kiadott oklevéltárak sem kerültek el szerző figyelmét; ezeket is teljesen kiaknáta. Kútfői vizsgálódásának becsé azonban különösen abban a levéltári búvárkodásban nyilatkozik meg, melylyel a Magyar Országos Levéltár diplomatikai osztályát s a Magyar Nemzeti Múzeum törzsanyagát és összes családi levéltárát 1490-től 1520-ig terjedőleg áttanulmányozta s ez által műve részére tekintélyes, új és értékes anyagot gyűjtött össze.

Mindezekon kívül értékesítette a korára és tárgyára vonatkozó feldolgozott irodalmat is s művéhez a mintát *Csánki Dezső*-nek „I. Mátyás udvara“ czimű munkájában ismerte föl.

A pályamű II. Ulászló jövedelmeinek ismertetésével indul meg. Szerző ennek keretében II. Ulászló pénzügyi rendszerét egészen megrajzolja s feltárja az okokat, melyek a királyi udvar nyomorúságát okozták. Az udvar személyzetéről szóló fejezet élén lett volna legalkalmasabb szerzőnek röviden megemlékeznie a királyi udvar színhelyéről és azokról az okokról, melyek II. Ulászlót annyira Budához láncolták. Ezek feltüntetése által mindjárt jobban érvényesült volna az a becses, habár nem egészen kisimított fejezet, melyet szerző „Az udvar tartózkodási helyei és utazása“ czimen egybeállított.

II. Ulászló jellemzése jó megfigyelésre vall. Testi, lelki és szellemi tulajdonságait ügyesen írja le. Ulászlót, a családapát, királyi gyermekei körében is megrajzolja és sikerülten leírja a kis II. Lajos testi és szellemi tulajdonságait, kapcsolatban azzal a neveléssel, a melyben részesítették.

A királyi tanácsosok tárgyalását a királyi kancellária működésének rajza követi, II. Ulászló két neves kancellárjának, Bakócz Tamásnak és Szatmári Györgynek megismertetésével. A királyi kancellária titkárait, notariusait és prothonotariusait; a királyi kuria notariusait, a kinestartókat, alkinestartókat, várnagyokat, provisorokat, főudvarmestereket, főkamarásokat, udvarnokokat és aulae familiareseket mind összegyűjtötte. Névsoruk egybeállításában azonban nem járt el egyöntetűleg. Egyszer helyesen közli őket a szövegben; máskor meg a neveket a szövegben sorolja ugyan fel, de nem a mai kiejtéssel; vannak olyan esetek is, midőn a neveket latinosan és alul a jegyzetben adja. E helyett egyedül az a helyes, ha a tisztviselők neve mai magyar kiejtés szerint és működésük ideje a szövegben fordul elő; a jegyzetben meg csak a forrásra való hivatkozás marad.

A tudomány és művészet állapotát szerző az eddigi vizsgálódások eredményeinek értékesítésével ismerteti. Magyarország és Velenceze diplomatiái összeköttetését s a velencezi követek ellátását, fogadtatását és szerepét a források világánál ügyesen beszéli el. Megrajzolja hazánk diplomatiái érintkezését Törökországgal és a pápai udvarral is. Az ünnepélyes felvonulásokat, a nemzeti események megülését, a farsangi mulatozást, a családi eseményekkel kapcsolatos ünnepélyeket s az ezeket követő lakomákat és táncokat, továbbá a lóversenyeket, versenyistállókat, lovagjátékokat, társasjátékokat, a jelmezes látványosságokat, a vadászatot kutyával és sólyommal részletesen írja le. A ruházat, ékszer, lófűlszerelés és díszítés dolgában kifejtett fény mellett

megismerteti e téren a török, orosz, francia és olasz hatást, továbbá a férfi és női ruházatot.

A pályamű anyaga e szerint történeti tudásunkat sok új ismerettel egészíti ki és gyarapítja s a Hunyadi Mátyást követő kor megértését jelentékenyen megkönnyíti.

A pályamű stylusa általában elég jó; de van benne számos hely, a hol a végső simítás, az „ultima manus“ még elkeltnél volna. Nyelvezete magyaros; de gyakran idegen szót is használ; pl. functio (93. l.), constellatiók (158., 175. l.), actus (158 l.), tendentia, politikai momentum (162 l.)

Mivel e pályamű széleskörű külfői tanulmányon alapszik, önálló búvárkodás eredménye s tudományos értékű: az osztály javasolja, hogy a Gorove-jutalom a „Frustra vivit, qui nemini prodest“ jeligéjű pályaműnek adassék ki. De egyúttal figyelmezteti szerzőt, hogy a pályaműben sok helyütt észlelhető pongyolásokat a munka kiadása esetén távolítsa el és stylusát tegye kifejezőbbé, szabatosabbá.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jutalom a II. sz., „Frustra vivit, qui nemini prodest“ jeligéjű pályaműnek kiadatni határozottatott. Felbontatván a jeligés levél, abból Főgel József neve tűnt elő.

VII.

Jelentés a Lukács Krisztina-pályázatról.

Az Akadémia a Lukács Krisztina nevére tett alapítványból 2000 korona pályadíjat tűzött ki Az „agrárpolitika rendszerének különös tekintettel hazai viszonyainkra“ való megíratása végett. E nyílt pályázat során kellő időben, múlt évi szeptember hó 30-áig, két munkaterv érkezett be.

A nyílt pályázatok rendeltetése nem lehet más, mint hogy a kitűzött tudományos vagy irodalmi feladat megbízatás útján oly kezekbe jusson, melyek azzal előreláthatólag — a méltányos magasb fokú várakozásnak is megfelelően — jobban fognak megbirkózni, mintha az illető kérdés nyílt pályázat során tétetett volna fel. Sok komoly és alapos készülségű író ugyanis, a kik rendszerint nagyon elfoglalva szoktak lenni, a mindenféle esélyeknek kitett versenyben, éppen mert fáradságuk és idejük becsét ismerik, nem szívesen vesznek részt. Különösen az ilyen s nem a szárnypórbálgató, tárgyak tanulmányozásával még nem kész írók hajlandóságának megnyerése képezi ennél fogva a nyílt pályázat egyetlen jogosult célját. Az azok alapján beküldött tervekkel és próbafelvezetekkel szemben tehát a dolog természete, de az Akadémia eddigi hagyományos eljárása szerint is, minden esetre magasabb mértéket kell alkalmazni.

Sajnálattal kell azonban megállapítani, hogy ennek a mértéknek a most beérkezett munkálatok egyike sem felel meg. Az első számú pályázati terv szerzője dr. Czettler Jenő földművelésügyi miniszteri segédfogalmazó s a közgazdaságtan előadója a m. kir. állatorvosi főiskolán. A feltett pályakérdés megoldásához szükséges általános készültséget benyújtott munkálata alapján tőle sem megtagadni, sem azt beigazoltnak tekinteni nem lehet. Első baja, hogy a pályakérdést is félreértette. Más a kívánt „agrárpolitika rendszere különös tekintettel a magyar viszonyokra“, és más az, a mit ő akar megírni, t. i. a „rendszeres magyar agrárpolitika“. Az első cím oly munkára vonatkozik, mely a nemzetgazdaság alkalmazott tanaiból a mezőgazdaságra vonatkozó részeket tudományos módon, de úgy tárgyalja, hogy az azokban foglalt általános érvényű ismeretekből levont következtetéseken nyugvó tanulságok vagy irányelvek a hazai viszonyok és gazdasági követelmények szempontjából is megvilágítottassanak. A második cím alatt helyesen ellenben csak oly munkát lehet érteni, mely a magyar mezőgazdasági és főleg birtokviszonyok mibenlétének és javításának többé-kevésbé tudományos segédeszközök felhasználásával elemzett adatait, illetve eszközeit s az azokra vonatkozó gyakorlati törekvéseket rendszeresen tárgyalja. Az elsőnek határozott tudományos, az utóbbinak pedig publicistikus jellegűnek kell lenni. A publicista pedig nem abszolút igazságot kereső tudós, hanem gyakorlati államférfi vagy politikus íróttal a kezében. A kettő között tehát lényegbe vágó különbség forog fenn. Még kell azonban az első számú tervezet beküldőjének adni, hogy ő tisztán gyakorlati irányú munkánál többet akar adni, mert saját munkacímének ugyan meg nem felelő, mert azon jóval túlterjeszkedő bővebb fejtegetést is ígér, de már kiindulási pontjánál fogva sem nyújthatná azt, a mi itt kívántatik. Azonban a multhatlanul szükséges tudományos és egyéb anyag megléte esetében ez nem volna helyrehozhatatlan hiba, mert hiszen a csak még megírandó műben azt tetszés szerint lehetne berendezni. Ellenben súlyos és jóvá nem tehető hibája a tervezetnek az, hogy ez voltaképp nem is az, hanem a szerzőnek saját bevallása szerint csupán vázlat, vagy szabatosabban megjelölve hézagos, száraz tartalomjegyzék, melyet később, egy-két évre terjedő további tanulmányai révén akar kiegészíteni, abból tehát a megírandó műnek sem tudományos becsére, sem szellemére alaposan és megnyugtató módon következtetni nem lehet. Hogy e részben legalább megközelítőleg miként kellett volna eljárnia, mutatja, hogy midőn az Akadémia ugyanezen pályadíj kitűzése mellett és szintén nyílt pályázat során tavaly dr. Takáts Sándornak „A magyar szarvasmarha-kereskedés története a XV—XVIII. század közepéig“ című munka

megírására adott megbizatást, ezt oly tüzetes tervezet alapján tette, mely 34 oldalra terjedt ki. A kidolgozott töredék a gondolatban teljesen kész munka második részének huszadik fejezetét képezeni és terjedelme meghaladja a 60 lapot. Az első számú tervezet szerzőjének még nincs oly irodalmi neve és tudományos positiója, hogy midőn az Akadémia által való megbizatásban kíván részesülni, az az ezekhez hasonló biztosítékokról lemondhatna. Erről, úgy látszik, nem volt tudomása, mert nemcsak tervezete merőben elégtelen, hanem a kidolgozottnak bemutatott fejezet sem fogadható el ilyennek. Bevezetesként szerepel, de voltaképp csak némi tudományos elemekkel bővített egyszerű és részben irányzatos előszó, mely nagy hozzákészülődésekkel tulajdonkép semmit sem mond, s a mennyiben egyes érdemleges dolgok vannak benne, azok is telvék ellentmondásokkal. A modern agrárpolitikának szerinte például a mezőgazdaság régiebb jellegéhez kell visszatérnie, de ennek daczára az egyéni termelés szabadsága és az egyéni földtulajdon, tehát az előbbi állapotot kizáró dolgok, fentartandók. Ezen semmit sem változtat az, hogy az öröklés rendjén bizonyos kétes értékű változtatásokról és az otthon mentesítéséről is beszél. A földjáradékra vonatkozólag röviden mondottak nem kevésbbé zavarosak. Szóval ez a kidolgozott rész inkább a munka iránytalanságáról, mint irányáról tájékoztat.

A fiatal szerzőnek buzgó törekvése és foglalkozási köre mellett mindazonáltal nincs kizárva, hogy a mire dicséretes módon oly nagy súlyt látszik fektetni, bővebb tanulmányozás után nézetei tisztulni fognak, és akkor a most szóban levő feladat megoldására is képes lesz. De azzal, a mit most bemutatott, nem nyujt tárgyi alapot arra, hogy az agrárpolitika rendszerének megírásával megbizassék, és az ebben rejllő megtisztelő bizalom most még teljesen csak előlegezett volna.

A második számú tervezet, melynek benyujtója dr. Kenéz Sándor kolozsvári gazdasági egyleti titkár, e pályázat keretében komolyan egyáltalán nem vehető tekintetbe. Munkálata a pályakérdést ugyan helyesen idézi, annak tudományos természetét is jól sejtí, de lényegét valóban megközelíteni sem tudja. Tervezete szintén csak száraz tartalomjegyzék és pedig alapján helytelen, mivel a felölelendő anyagot nem is jelzi egészen, e mellett pedig oly dolgokról, mint a vallás-erkölcs követelményeiről, ígér aránytalanul sok és hosszú fejezetet, melyek másutt nagyon fontosak lehetnek, itt azonban csak mellékesen jöhetnek szóba. A kidolgozott rész annyiban hasznos, mert a szerzőnek a feldolgozandó anyag halmazában való teljes tájékoztatlanságáról minden kétséget kizáró módon tanúskodik. E hiányt is mindenféle más természetű, főleg etymologiai fejtegetésekkel igyekszik pótolni. Különben egész

beadványa alig harmincz egészen kis negyedréttü igen ritkán lekopogtatott oldalra terjed, melyek közül egy pár még üresen is van hagyva.

Ez a nyílt pályázat tehát eredménytelennek tekintendő. Az osztály véleménye szerint a pályakérdés éppen úgy, mint most, újból kitűzendő lenne. Most már a pályázók tudni fogják, hogy mi kívántatik tőlük, és ta'an az első tervezet benyújtója is megfelelőbb munkát fog készíthetni, melynek alapján magának az éppen nem könnyű munkának elkészítésére azután egy további évnél hosszabb időt lehetne engedni neki.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a pályakérdés újból való kitűzése elhatároztatott.

VIII.

Jelentés a Vitéz-jutalomról.

E jutalomra a következő kérdés volt kitűzve: „Adassék elő az állandó magyar hadsereg felállításának története III. Károly korában“. Beérkezett egy pályamunka.

A bírálók elismerik, hogy a szerző nagy szorgalmat fejtett ki. Átvizsgálta a bécsi hadügyi levéltár, az Országos Levéltár és más intézetek gyűjteményeit is. Tagadhatatlan, hogy több, eddig ismeretlen adatjal gyarapította ismereteinket és néhány hely találó észrevétele is mutatja bizonyos hivatottságát a történet művelésére.

De általános történeti tájékozottsága még igen kezdetleges. Bevezetésül a XVI. és XVII. század hadügyi történetét adja elő, a nélkül, hogy ismerné a két század történetét. Így például azt mondja a 35. lapon, hogy 1606 előtt „Magyarország hadügyei, a zsoldosok kihágásait kivéve, nem képeztek gravament, azért kimaradnak a békéből (a bécsi békéből!) és az új korszakot megnyitó törvényekből“. Szinte érthetetlen tájékozatlanság! A szerzőnek csak meg kellett volna néznie a bécsi békét és az 1608-iki törvényeket és rögtön látta volna, hogy félreértette Bocskai korát.

II. Rákóczi Ferencz koráról szólva így nyilatkozik: „II. Rákóczi Ferencz a nagyszombati tárgyaláson az idegen katonaság kivitelét is sürgette. Ebben az egyben tehát a Rákóczi-felkelés túlmént az eddigieken, mert a politikai vívmányokon kívül katonait is követelt“. Világos ebből, hogy a szerző soha nem méltatta figyelmére a XVII. század történetét.

Ily tájékozatlanság mellett nem csoda, hogy szép levéltári anyagát nem bírja kellően felhasználni. A kitűzött kérdés magyar irodalmát a szerző tökéletesen elhanyagolja. Csak néhány osztrák íróra hivatkozik s oly önállótlan, hogy ezeknek felfogásától nem

bír szabadulni. A kérdés egyik lényeges részéről, az új ezredek felállításáról, szervezetéről alig emlékszik meg.

Stylusa gyarló. Ilyeneket ír: „Az 1552. év volt a vár-háborúk éve, a hol egyes magyarok örök nevet hagytak maguk után, de nem decretum értelmében folyt le a háború“; vagy: „De mivel a katonai kérdést a felkelők napfényre hozták, a császári párt se térhetett ki előle“ stb.

Szerző még kezdő. Van szorgalma, de nincs még elég ereje és tájékozottsága ily bonyodalmas történeti kérdés kellő megoldására. A bírálók reménylik, hogy a pályaműben foglalt értékes anyagot szerző még felhasználja történeti tudásunk gyarapítására. De sajnálattal jelentik, hogy e pályaművet mostani formájában nem ajánlhatják a jutalmazásra.

Az osztály a bírálók véleményét magáévá tette.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a pályamű jeligés levele felbontatlanul elhamvasztatott.

IX.

Jelentés az Ullmann-pályázatról.

E jutalomra a következő kérdés volt kitézve: „Fejtssek ki a vasúti tarifák elmélete“.

Beérkezett egy pályamunka. Jelígeje: Mercurius. A pályamunka terjedelme 116 folio lap. A pályamunka következő részekre oszlik: Bevezetés. I. fejezet. A vasúti áralakulások általános természetete. A) Kereslet és kínálat. B) A verseny hatása a vasúti áralakulásokra. 1. Verseny a közutakkal; 2. verseny a viziutakkal; 3. a vasutak egymásközt való versenye. C) Az önköltségek. D) Az árú fizetőképessége. E) A közgazdasági érdek. F) A vasúti monopolium és a maxim. tarifák. Maximalis tarifák. G) A vasúti árak kialakulására ható egyéb tényezők. II. Fejezet. A díj-szabási rendszerek általában. A természetes díj-szabási rendszer. A tehervonatdíj-szabás és a Perrot-féle kocsiúrdíj-szabás. A zóna-tarifa. A lejtőskála. Az árúosztályozás. Vegyes rendszer. III. Fejezet. A vasúti kedvezményi viteldíjak. (Díj-kedvezmények.) 1. Külön és kivételes viteldíjak; 2. a különbözeti viteldíjak (differentialis tarifák); 3. a díj-kedvezmények (refactiák).

A vasúti viteldíjak elmélete az áralakulás egyik legérdekesebb és a vasúti közlekedés nagy fontosságánál fogva gyakorlatilag jelentékeny problémája, mely az árjelenség-k phaenomenológiájának igen érdekes mélységeibe bevilágít. Jelentékeny irodalom is foglalkozik ezen fontos problémával. Sajnos, hogy pályázó messze elmaradt vállalkozásának sikerétől.

A dolgozat bevezetése nagyon trivialis, túlnyomó részében közhelyek gyűjteménye, az egész egy nem iskolázott fő gyerme-

teg okoskodása. Behatóbb olvasmánynak, alaposabb készütségnek semmi nyoma. Azért ez okoskodásban nem egy csodabogárra akadunk.

A hiányos készütség az anyag felosztásában, a logikai gondolkodás hiányában is visszatükröződik. A terminológiában sem szerzett magának kellő jártasságot. Mert Sax az analogia kedvéért azt mondja, hogy a vasút a szárazföldi szállítás gépszerű berendezése, a vasúti üzletről makacsul mint ipari termelésről beszél. Az ipari termelés módjára szerinte a vasútnál is az önköltség az ár főeleme, mintha a termelési költség nem volna az egész termelésnél az ár alapja a kínálat részéről.

Négy lapon végez az önköltségek egész kérdésével, mely a vasúti viteldíjak elméletének sarkpontja. Hozzá az egész fejtegetés a legkezdetlegesebb, tudománytalan hebegés. Egészen tudománytalan a termelési költségek elemeinek felsorolása, a hol először említettik súly, térfogat stb., aztán pedig a befektetési tőke, aztán megint a szállítás tartama alatti időjárás! Az önköltségek megállapításának egyik nehézségét abban találja, hogy pl. személyvonaton az más ha 150, más ha 100, más ha 99 utas van!

„Az árú fizetési képességéről“ szóló fejezet is mutatja, hogy írója nem értette meg, a mit erre vonatkozólag olvasott és azért egyik tévedésből a másikba esik. Pl.: „A fizetési képesség ugyanis minden cserénél elmaradhatatlan feltételként szerepel, még a hitelre való eladásnál is feltételezve van a fizetési képesség“. Hogy a fizetési képesség tanát nem értette, mutatja az a megdöbbentő körülmény, hogy azt még a személyszállításnál is feltételezi.

Hogy az egész munka egy a tudománnyal szemben laikusnak vagy kezdőnek kísérletezése, mutatja a különbözőzeti viteldíjakról szóló rész is. Nem képes a kérdést úgy exponálni, mint az a tárgy fontosságának megfelel. Sem a különbözőzeti viteldíj elmélete, sem a gyakorlati életben való hatása az előadásból nem tűnik ki. Valamint az egész dolgozat, ezen rész is közép- és iskolakönyvszerű. A tényleges alakulásokról nem kapunk sem itt, sem másutt egy-egy statistikai adatot vagy történeti tény. Milyen éles vitákat idézett fel a különbözőzeti viteldíjak kérdése nálunk, különösen a fővárosban, melynek gazdasági szerepét ezen viteldíjrendszer által veszélyeztetve látták, milyen nagy harcok folytak különösen a német mezőgazdák részéről a különbözőzeti viteldíjak ellen, más államokról, mint Angliáról és Északamerikáról nem is szólva, azt e dolgozat nem is sejteti, mert talán nem is sejtí.

Az irodalmi segédeszközök is, melyeket pályázó felhasznál — legalább a mint azokat felsorolja — nagyon szegényesek. Alig két-három munka, mely kizárólag a tarifakérdéssel foglal-

kozik. Hanem igenis néhány kisebb tankönyvszerű vezérfonal (Müller, Die Schule des Eisenbahnwesens, mindenesetre tévedés Weber helyett) és néhány munka, mely a kérdéssel csak lazán függ össze. A nagyszabású angol és francia irodalom, a szakfolyóiratok nincsenek felhasználva, de még a német irodalomnak is alapvető munkái sem használtattak fel. Gustav Cohn-tól idézi a következő dolgozatot: Über eine akademische Vorbildung zum höhern Eisenbahn-Verwaltungs-Dienste (!), de úgy látszik, nem ismeri ugyanazon szerzőnek nagyszabású, két kötetes munkáját: „Untersuchungen über die englische Eisenbahnpolitik“, mely egy munkának az ismerete alapján egészen más dolgozatot nyújthatott volna be. Saxnak idézi kis, inkább tartalomjegyzék-szerű munkáját: Die Ökonomik der Eisenbahnen, de nem ismeri szintén alapvető, két kötetes munkáját: Die Verkehrsmittel in Volks- und Staatswirtschaft, nem ismeri egy magyar szerzőnek német nyelven írt élejeszű és matematikai módszeren alapuló dolgozatát: Schüller: Die natürliche Höhe der Eisenbahntarife, nem ismeri Harleyt, nem ismeri a régibb irodalomból Michel Chevalier gyönyörű tanulmányait stb.

A bírálók a benyújtott munka jutalmazását nem hozhatják javaslatba. Ehhez az osztály is hozzájárult.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jeligés levél felbonthatlanul elhamvasztatott.

X.

Jelentés a Flór-alap kamatairól.

A *Flór-alapítványnak* 1907. és 1908. évi, összesen 1600 korona kamatjára nézve a Történelmi Bizottság, korábbi határozata szerint, úgy intézkedett, hogy e két évi kamat Césare de Saussure, II. Rákóczi Ferencz rodostói udvartartása francia tagjának a fejedelemtől írt emlékirata kiadására fordíttassék, mely kiadás *Thaly Kálmán* biz. elnök bevezetésével és magyarázataival fog megjelenni.

Elfogadtatott.

XI.

Jelentés a Rökk-alap kamatairól.

A *Rökk Szilárd-féle* alapítvány kamataira nézve javasolja a Történelmi Bizottság, hogy a II. osztályt minden második évben megillető 1000 korona valamely történeti tárgyú értekezés kiadására fordíttassék. Ez értekezés címlapján kiteendő az, hogy annak kiadása a Rökk Szilárd-féle alapítványból történt.

Elfogadtatott.

XII.

Jelentés a Forster-pályázatról.

A Forster János nevére szóló alapítványból hirdetett pályázaton *Zorád István* „A kender és a len termesztésének jövője Magyarországon“ című munkájának ajánlja az osztály a pályadíj kiadását, mert az eredetileg benyújtott tervezettől csekély mértékben térve el, szakszerűségénél, nyelvezeténél fogva, egyes alárendelt kifejezések kivételével, megfelel a pályázat kívánalmainak.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XIII.

Jelentés a Lévay-pályázatról.

Az 1906. márczius 21-én tartott nagygyűlésen *Treitz Péter* és *Thaisz Lajos* társszerzők, 1908 február 1. határidővel megbízást nyertek „Magyarország rétjei és legelői“ című feladat kidolgozására. Minthogy a kitűzött határnapra el nem készülhettek, az osztály javasolja, hogy újabb határidőül 1909 február 1-je tűzessék ki.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XIV.

Jelentés az 1906. évi Rózsay-pályázatról.

Az 1906 márczius 21-én tartott nagygyűlés megbízást adott dr. *Jancsó Miklós* és dr. *Elfer Aladár* uraknak „A különböző emberi tuberkulosis-bacillustörzsek virulentiája“ című feladat kidolgozására, a munka benyújtásának határidejéül 1908 február 29-ikét állapítván meg. A megbízott szerzők f. évi február 6-án kelt előterjesztésökben a munka benyújtása határidejének 1908 márczius 31-ikéig való halasztását kérték, a mikor is a kész kéziratot benyújtották.

Az osztály a munkát bírálat alá vette s javaslatát később fogja előterjeszteni, mire az összes ülés dönteni fog.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XV.

Jelentés az 1908. évi Rózsay-pályázatról.

A Rózsay-alapítvány értelmében az osztály nyílt pályázatot hirdetett oly ajánlatok megtételére, melyek valamely fontosabb természettudományi kérdés megoldását célzó észleletek tervezetét tartalmazzák.

A kitűzött határidőig csak egy ily tervezet érkezett be Zemplén Győző részéről. Vizsgálatainak célja kikutatni, mekkora sebességekig érvényesek a gázok mozgásának ma elfogadott alaptörvényei. Minthogy a terv jó s a vállalkozó annak kivételére úgy elméleti, mint experimentális jártassága folytán teljes mértékben hivatott, az osztály javasolja, hogy *Zemplén Győzöt* a M. T. Akadémia bízza meg jelzett tervezetének kidolgozásával, a munka benyújtásának határnapjául 1910 február 28-át tűzvé ki. Az osztály javaslata elfogadtatott.

XVI.

Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról.

A)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a megbízásából készült Oklevélszótár és Zrinyi munkái egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitélése (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

Az illető egyetemek bölcsészeti dékánjainak előterjesztése alapján e jutalmat 1908-ban

Trócsányi Zoltán, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója és

Staudner Gyula, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója nyerte el.

B)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „*Monumenta Hungariae Historica*“-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemnek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

Az illető egyetemek bölcsészeti dékánjainak előterjesztése alapján e jutalmat 1908-ban

Eckhart Ferencz, a budapesti egyetem bölcsészeti hallgatója, az Eötvös-collegium tagja és

Szakáll Zsigmond, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója nyerte el.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1908 április 29-én tartott nagygyűléséből.

Heinrich Gusztáv,
főtitkár.

Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen megválasztottak :

Az I. osztályba :

Levelező tagnak az *A)* alosztályba :

Pápay József, akad. alkönyvtárnok, nyelvtudományi író.

Tolnai Vilmos, tanár, nyelvtudományi író.

Levelező tagnak a *B)* alosztályba :

Szabolcska Mihály, ev. ref. lelkész, költő.

Váczy János, főgymn. tanár, irodalomtörténetíró.

Külső tagnak :

Salemann Károly, orosz császári államtanácsos, az iráni philologia művelője.

A II. osztályba :

Rendes tagnak az *A)* alosztályba :

Gaal Jenő, l. t.

Böhm Károly, l. t.

Rendes tagnak a *B)* alosztályba :

Békefi Remig, l. t.

Levelező tagnak az *A)* alosztályba :

Finkey Ferencz, sárospataki főisk. tanár, jogtudományi író.

Polner Ödön, kir. táblai bíró, jogtudományi író.

Platz Bonifác, tankerületi főigazgató, néprajzi író.

Levelező tagnak a *B)* alosztályba :

Áldásy Antal, egyet. m. tanár, történetíró.

Szeremlei Sámuel, ev. ref. lelkész, történetíró.

Külső tagnak :

Monod Gábor, a Collège de France tanára, történetíró.

A III. osztályba :

Osztályelnöknek : *Entz Géza*, r. t.

Rendes tagnak a *B)* alosztályba :

Mágócsy-Dietz Sándor, l. t.

Levelező tagnak az A) alosztályba :

Klupáthy Jenő, egyet. tanár, természettani író.

Tangl Károly, egyet. tanár, természettani író.

Wittmann Ferencz, műegyet. tanár, természettani író.

Zemplén Győző, egyet. m. tanár, természettani író.

Fejér Lipót, egyet. tanár, matematikai író.

Külső tagnak :

Wolf Miksa, a heidelbergi egyetemen a csillagászat tanára.

Sir Georg Howard Darwin, a cambridgei egyetemen a csillagászat tanára.

Helmert Frigyes, a berlini egyetemen a geodesia tanára.

Kronecker Hugó, a berni egyetemen a physiologia tanára.

Salkowski Ernő, a berlini egyetemen a körvegytan tanára.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1908 április 30-án tartott nagygyűléséből.

Heinrich Gusztáv,
főtítkár.

A M. Tud. Akadémia jutalomtetelei.

1.

A M. Tud. Akadémia 1896. október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy bármikor fog is gr. Széchenyi Istvánnak az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza, akár kéziratban, akár kinyomatva, benyújtani, ennek szerzője 8000 korona jutalomban fog részesülni. A kéziratban benyújtott munka kiadását az Akadémia készséggel elvállalja.

2.

A M. Tud. Akadémia *id. báró Wodianer Albert alapítványából* 1000—1000 korona jutalmat tűz ki Magyarország bármely népiskolájában működő két legérdemesebb néptanítónak, tekintet nélkül az iskolafentartó jellegére.

A jutalmat az Akadémia az 1909. márcziusi összes ülésén ítéli oda. A jutalmazottaknak a jutalmat az Albert napját követő áprilisi összes ülésen az Akadémia elnöke vagy helyettese adja át.

3.

Kivántatik a születési- és termékenységi statisztika eredményeinek tudományos alapon való feldolgozása. Adassanak elő és bíraltassanak meg, úgy a statisztikai, valamint a biológiai vizsgálódások alapján a születések és termékenység tekintetében,

a hazai és a külföldi szakirodalomban elért eredmények, különös tekintettel a nemi arányra, a vitalitásra, a törvénytelen születésekre és a termékenység konkrét kérdéseire.

Jutalma a dr. Pollák Henrik-alapítványból 1500 korona.

Határnap: 1908. december 31.

A jutalom csak abszolút becsű műnek ítélhető oda.

4.

(Harmadszor.)

A M. Tud. Akadémia pályázatot hirdet Bezerédj István élet- és jellemrajzának megírására. Az Akadémia elfogad életrajz-tervezetet is, megfelelő mutatóvánnyal.

Jutalma Bezerédj Pál adományából 2000 korona.

Határnap: 1909. szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű kész műnek ítéltetik oda.

Az I. osztályból.

I. Új jutalomtételek.

1.

A gróf Teleki József-jutalomért 1908-ban verses formában írt szomorújátékok pályáznak. A verses forma okvetetlenül megkivántatik.

A legjobbnak ítélt pályamunka jutalma 100 arany.

Határnap: 1908. szeptember 30.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház tulajdona, kiadásra a szerzőé marad.

2.

A Farkas-Raskó-alapítványból 200 korona jutalom hirdetik hazafias költeményre, a mely lehet himnusz, óda, elégia, ballada, költői elbeszélés, tanköltemény vagy szatira.

Határnap: 1908. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki; a jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

Kivántatik Bajza József életrajza és munkásságának beható méltatása.

Jutalma Ipolyi Arnold alapítványából 2000 kor.

Határnap: 1910. szeptember 30.

A jutalmat csak abszolút becsű munka nyerheti el. A megjutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona; ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Kivántatik a magyar mássalhangzók változásainak története a legrégebb nyelvemlékek korától fogva.

Jutalma a Marczibányi-alapítványból 40 arany.

Határnap: 1910. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A megjutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Az özv. Vojnits Tivadarné-jutalomra (800 kor.) az 1908. évben Budapesten előadott irodalmi becsű és a színpadon sikert aratott magyar eredeti tragédiák, vígjátékok és népszínművek pályáznak. Bármely más jutalmat nyert színmű nem jön tekintetbe.

A jutalom az 1909. évi februári összes ülésen ítéltetik oda.

6.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy nyelvészeti kiadványaiból egy-egy példányt kitűz jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a magyar nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legkitünőbbet ajánlani fognak. A jutalom odaítélése a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

II. Már hirdetett jutalomtétételek.

1.

Kivántatik ódai költemény, a melynek tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelem- és eszmeköréből veendő.

Jutalma a Bulyovszky Gyula nevére tett alapítványból 400 kor.

Határnap: 1908. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

2.

A Kóczán-pályázat az 1908. évre az Ügyrend 137. §. e) pontja értelmében fölfüggesztetik és az alapítvány kamatai a Magyar Történeti Színműtár folytatására fordítatnak.

3.

(Nyílt pályázat.)

Kivántatik *Kazinczy Ferencz életrajzának és munkássága* beható méltatásának tervezete, néhány kidolgozott fejezet kíséretében.

A pályanyertes tervezet szerzője megbizatik az egész munka megírásával.

A jutalom, a mely csak az egész munka elkészülte után adatik ki, a Lévay-alap 1907. évi kamataiból 1000 korona.

Határnap: 1908. szeptember 30.

4.

Kivántatik elbeszélő költemény, a melynek tárgya lehet történeti, mondai vagy a jelen életből vett. A jutalom csak akkor adatik ki, ha a jutalmazandó művet az Akadémia az irodalomra nézve nyereségnek mondja ki.

Jutalma a gróf Nádasdy Tamás nevére gróf Nádasdy Ferencz által tett alapítványból 100 arany.

Határnap: 1908. szeptember 30.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

A Péczely-regénypályadíjra az 1907. és 1908. években megjelent magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények pályázhatnak, másodsorban pedig a magyar társadalmi életből vett regények, akár komolyak, akár humorosak vagy szatirikusak.

Pályaműnek tekintetik minden, az 1907. és 1908. évben nyomtatásban, akár önállóan, akár folyóiratban vagy hírlapban megjelent magyar történelmi vagy társadalmi regény. Minden munka azon évben megjelentnek tekintetik, a mely kiadásának (külön nyomtatvány, folyóirat vagy hírlap) czimlapján van. Kelet nélkül megjelent művek ki vannak zárva a pályázatból. A csupán hírlapokban vagy folyóiratokban megjelent munkák azonban beküldendők.

A pályadíj (1000 arany forint) csak úgy adatik ki, ha a bíráló bizottság a pályaművek között jutalomra méltót talál. A pályadíj, a mely meg nem osztható, az 1909. október havi második összes ülésen ítéltetik oda.

Felhivatnak az ily regények szerzői, hogy műveiket 1908 december 31-ig a főtitkári hivatalhoz küldjék be. Azonban e figyelmeztetésnek korántsem az az értelme, mintha a be nem küldött munka, a melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna, sőt ha az Akadémia könyvtárába már beküldetett, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával a szerző pályázni kíván.

6.

Kivántatik a Corvina-könyvtár méltatása és részletes története.

Jutalma a Bésán-alapítványból 1200 arany forint.

Határnap: 1908. szeptember 30.

A jutalom csak önálló (absolut) becsű munkának adatik ki.

A jutalmat nyert munka tulajdonjoga a szerzőé marad; azonban egy év alatt köteles kiadni művét; ha ezt nem teszi, az első kiadás joga az Akadémiát fogja illetni.

A II. osztályból.

I. Új jutalomtételek.

1.

Az 1908. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1902—1908. évkörben megjelent történettudományi munkák legjobbjainak lévén odaitélendő, az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1908. december 31-ig a főttkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájuk kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek korántsem az az értelme, mintha a be nem küldött munka, a melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg vagy könyvtárába már beküldetett, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával a szerző pályázni kíván.

(A nagyjutalomra vonatkozó érvényes ügyrendi szabályt lásd Akad. Értesítő 1908. évf. 217. l. 46. pont alatt.)

2.

A Bródy-féle alapítvány 6000 korona jutalma az 1909. évi nagygyűlés alkalmával oly publicistikai mű (könyv, röpirat, tanulmány, cikksorozat) megjutalmazására lévén fordítandó, mely az utolsó három év folyamán nyomtatásban megjelent: felszólíttatnak mindazok, kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett ciklusban megjelent munkájokat ez év végéig (1908. decz. 31.) a főttkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban korántsem zárja ki azt, hogy a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, szintén ne pályázhasson. Ilyen munka hiányában a díj oly publicista általános hírlapírói működésének jutalmazására fog fordíttatni, a kinek egész tevékenysége arra érdemesnek ítéltetik.

3.

(Nyílt pályázat. — Harmadszor.)

Kivántatik azon nagyjelentőségű változásnak magyarázata, mely korunkban a külkereskedelmi politika terén beállott és a szabad kereskedelem visszaszorításával a védvámírányt érvényre juttatta. Mik különösen ezen fordulatnak kiindulási pontjai, okai, valamint a közelebbi jövőben kilátásai?

Jutalma a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy-alapítványának 1895—1897. évi kamataiból 4000 korona.

A munka tervrajza, egy nyomtatott ivre terjedő kidolgozott fejezet kíséretében, 1909 december 31-ikéig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki. Jelíges levéllel beküldött dolgozatok nem fogadtatnak el.

4.

(Nyílt pályázat. — Másodsor.)

Dolgoztassék ki az agrár-politika rendszere, különös tekintettel hazai viszonyainkra.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére tett alapítványból 2000 kor.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1909. szeptember 30-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki. Jelíges levéllel beküldött dolgozatok nem fogadtatnak el.

5.

Fejtsék ki az agrár- és iparállam közgazdasági és társadalmi jellege és jelentősége.

Jutalma az Első Magyar Általános Biztosító-Társaság alapítványából 1000 korona.

Határnap: 1909. szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű, kész munkának adatik ki az Első Magyar Ált. Biztosító-Társaság nevében.

6.

Adassanak elő a hitel- és bankintézmények terén mutatók újabb irányok.

Jutalma a Dóra-alapítványból 50 arany.

Határnap: 1909. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsesel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője tartozik kiadni; ha ezt egy év alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

A coeducatio mint erköles-paedagogiai probléma. Történelmi és elméleti megvilágításban.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1910. szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző köteles kiadni; ha ezt egy esztendő alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Adassék elő Magyarország diplomatai összeköttetése Velenzével 1458-tól 1540-ig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 arany forint.

Határnap: 1910. december 31.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

9.

Kivántatik báró Eötvös József „A XIX. század uralkodó eszméi“ című művének kritikai méltatása socialis, politikai és történetbőleseleti szempontból. Egyúttal egész anyagának felhasználásával és Eötvös polemikus álláspontjától elvonatkozva, kísértessék meg annak a rendszernek a feltüntetése, a mely Eötvös tanaiban bennrejlík.

Jutalma a Sztrokay-alapból 200 arany.

Határnap: 1910. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerző kiadni tartozík; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

Adassék elő az erdélyi fejedelemség területi változásainak története János király halálától a szatmári békéig.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor-alapítványból 2000 kor.

Határnap: 1911. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi

egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

II. Már hirdetett jutalomtétélek.

1.

Fejtsék ki a progressiv adóztatás elmélete, különös tekintettel előnyeire és hátrányaira.

Jutalma az Első Magyar Általános Biztosító-Társaság alapítványából 1000 korona.

Határnap: 1908. szeptember 30.

A jutalom csak absolut becslé. kész munkának az Első Magyar Ált. Biztosító-Társaság nevében adatik ki.

2.

Fejtsék ki a modern socialpolitika állása a főbb európai államokban, különös tekintettel Magyarországra.

Jutalma a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy András nevére tett alapítványából 6000 korona.

Határnap: 1909. szeptember 30.

A jutalom csak oly kész munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli, vagy legalább föléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizetetik ki.

3.

Fejtsék ki, hogy az önálló vámterület esetleges életbe léptetése nyomán gazdasági életünk terén milyen átalakulások várhatók; milyen előkészületek szükségesek, hogy az új állapotra való átmenet a lehető legkisebb rázkódtatással legyen elérhető és különösen milyen új útirányok lennének biztosítandók, hogy szükség esetén mezőgazdasági és ipari termelésünk fölöslegének megfelelő új piacokat szerezhessünk és megtarthassunk.

Jutalma a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy András nevére tett alapítványa 1904—1906. évi kamataiból 6000 korona.

Határnap: 1908. szeptember 30.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább föléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három

nyomtatott példányát a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen feltételek teljesítése után fizettetik ki.

4.

Fejtsenek ki a hazánkból Amerika felé irányuló kivándorlás gazdasági hatásának főbb jelenségei.

Jutalma az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár alapítványából 2000 korona.

Határnap: 1908. szeptember 30.

A pályanyertes mű tulajdonjoga a szerzőé marad, ki azt egy év alatt kiadni tartozik, különben a kiadás joga a Magyar Tudományos Akadémiára száll. A jutalom csak kész munkának adatik ki.

Ha a jutalmazott mű nyomtatásban is megjelenik, annak négy példányát a szerző, esetleg az Akadémia, az alapító Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztárnak ingyen átengedni köteles.

5.

Az erkölcsi érték-fogalom történeti és kritikai tárgyalása.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricztól tett alapítvány kamataiból 2000 korona.

Határnap: 1910. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű kész munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy év alatt kiadni; ha elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

Írassék meg történelmi források alapján a Thököly- és Rákóczi-korbéli társadalmi élet (1670—1711-ig).

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona

Határnap: 1910. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltethető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

(Negyedszer.)

Adassék elő a török uralkodás története hazánkban. (Nyílt pályázat.)

Jutalma a Bük László-féle alapítványból 2000 korona.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1908 szeptember 30-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom kedvező bírálat esetén csak a kész munkának adatik ki. Jelígis levéllel beküldött dolgozatok nem fogadtatnak el.

8.

Adassék elő a káptalani iskolák története Magyarországon az 1541. évig.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 1000 korona.

Határnap : 1908. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsesel bíró munkának íteltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomtatja, egy másolatot a esanádi püspökség levéltárába beküldeni.

9.

Kivántatik a belső vámok (száraz-, vízi és vásárvámok) története Magyarországon a mohácsi vészig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 arany forint.

Határnap : 1908. december 31.

A jutalom csak absolut, tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

10.

Kivántatik a magyar királyi udvari kancellária története 1690-től 1848-ig, a korábbi fejlődést feltüntető bevezetés kíséretében.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 kor.

Határnap : 1909. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

Adassék elő a cseh husszita mozgalmaknak és uralomnak története Magyarországon. (A cseh történelmi források is felhasználandók).

Jutalma Ipolyi Arnold alapítványából 2000 kor.

Határnap : 1909. szeptember 30.

A jutalomban csak absolut becsű mű részesülhet. A jutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona; ha egy év alatt ki nem adná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

12.

Az evolutiós rendszerek ethikájának kritikai ismertetése.

Jutalma a Gorove-alapból 100 arany.

Határnap : 1908. szeptember 30.

A jutalom csak absolut becsű műnek íteltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző köteles kiadni; ha ezt egy esztendő alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

13.

Jellemeztessék essayszerű feldolgozásban az I. Lipót-féle abszolutizmus politikája a kormányzat minden ágában 1670-től 1705-ig.

Jutalma a Kisteleki Léway Henrik-alapítvány 1904. és 1908. évi kamataiból 2000 korona (kettőzött díj).

Határnap: 1908. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

A III. osztályból.

Új jutalomtételek.

1.

A *Wahrmann*-féle alapítvány 2000 korona jutalma az 1909. évi nagygyűlés alkalmával az utolsó hat évben (1903—1908.) az ipar terén akár a tudomány előbbrevitele, akár a gyakorlati találmányok, szervezetek vagy szervezetek és intézmények fejlesztése és fölvirágoztatása szempontjából az illető évkörben legnagyobb érdemeket szerzett magyar állampolgárnak lévén odaítélendő: felszólíttatnak mindazok, a kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett ciklusba tartozó munkájokat vagy találmányuk leírását, vagy egyéb érdemeik előtüntetését stb. ez év végeig (1908 december 31-ig) a főtítkári hivatalhoz küldjék be. E figyelemztetés azonban korántsem zárja ki azt, hogy az e téren szerzett érdem, a melyről az akadémiai tagoknak tudomásuk van, meg ne jutalmaztathassék.

2.

A *Forster Gyula*-féle Forster János nevére tett alapítvány 3000 korona jutalma az 1909. évi nagygyűlés alkalmával, az 1903—1908. hat évi időközben megjelent oly irodalmi mű, találmány vagy fölfedezés jutalmazására fog fordíttatni, mely a hazai földmivelés előmozdítására nézve annak valamely ágában, névszerint a mezői gazdálkodás, állattenyésztés, erdészet, szőlőművelés és kertészet terén, akár elméleti, akár gyakorlati irányban önálló beccsel bír s határozott jelentőségű haladást foglal magában.

Felszólíttatnak mindazok, kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett ciklusban megjelent munkájokat, találmányuk vagy fölfedezésük leírását, esetleg természetben szerkezetüket is, ez év végeig (1908 december 31-ig) a főtítkári hivatalhoz küldjék

be. Önként érthetőleg e felszólítás egyáltalán nem zárja ki, hogy be nem küldött munka, vagy be nem jelentett találmány vagy fölfedezés, melyről a tagoknak tudomásuk van, a pályázaton figyelembe ne vétessék és meg ne jutalmazassék.

3.

(Nyilt pályázat.)

Ajánlkozás kivántatik, mely a *physika* és *chemia* körébe vágó valamely fontosabb kérdésnek megoldását célzó vizsgálatok tervezetét tartalmazza. Az 1908 december 31.-éig az Akadémia főtitkári hivatalánál benyújtandó tervezetek megbirálása után a legjobb terv benyújtóját, ha annak kivételére kellő kilátás mutatkozik, a M. Tud. Akadémia az 1909. évi nagygyűlés alkalmával a kivitellel megbizza és ugyanakkor megállapítja a kész munka benyújtásának határidejét.

Jutalma a Bésán-alapítványból 1200 arany forint.

A jutalmat csak önálló becsű, a tudomány mai eredményeinek fölhasználásával készült munka nyerheti el. A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

(Nyilt pályázat.)

Ajánlkozás kivántatik, mely a *biológiai tudományok* körébe vágó valamely fontosabb kérdésnek megoldását célzó vizsgálatok tervezetét tartalmazza. Az 1908 december 31.-éig az Akadémia főtitkári hivatalánál benyújtandó tervezetek megbirálása után a legjobb terv benyújtóját, ha annak kivételére kellő kilátás mutatkozik, a M. Tud. Akadémia az 1909. évi nagygyűlés alkalmával a kivitellel megbizza és ugyanakkor megállapítja a kész munka benyújtásának határidejét.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 2000 korona.

A jutalom csak önálló tudományos becsű munkának adatik ki.

A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy esztendő alatt kiadni. Ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Kivántatik az állattan köréből egy önálló búvárlaton alapuló boncz-, szövet- vagy fejlődéstani tanulmány.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határnap: 1909. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fõnn kitett *hatánapokig* „a M. Tud. Akadémia fõtitkári hivatalához“ czimezve (tehát nem a fõtitkár neve alatt) küldendõ; azokon túl semminemû ily munka el nem fogadtatik.

2. A pályamû külsõ borítékára, feltûnõ helyen, úgyszintén a jeligés levélre is ráirandó, hogy mely pályázatra küldetik be.

3. A pályamû *idegen kézzel, vagy géppel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve* legyen. Terjedelmesebb pályamunkák, melyek e feltételeknek nem felelnek meg, nem fogadtatnak el.

4. A szerzõ *nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétes levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamû homlokán. A pecsétes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtõl fogva bevett szokásos eljárástól kivánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

5. *Álnév* alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

6. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzõnek, müve a jutalomtól esetik.

7. *Nyílt* pályakérdésekre *zárt jeligés levéllel* beküldött pályamüvek nem fogadtatnak el.

8. A jutalmat *nem nyert pályamunkák kézíratai* az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le.

9. A gróf Teleki- és Kóczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb münek a jutalom mindenkor kijár; a többi pályázatoknál csak absolut becsû munka nyerheti a jutalmat.

10. Mindezen föladatokra minden rendű akadémiái tagok is pályázhatnak.

11. Egyébiránt bármely, ha csak *formai kelléknek is elhanyagolása* elejti a szerzõt a jutalomtól.

Kelt Budapestén, 1908. április 29-én.

Heinrich Gusztáv, fõtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XIX. KÖTET.

1908. Június 15.

6—7. FÜZET.

A M. TUD. AKADÉMIA LXVIII. KÖZÜLÉSE.

1908. május 3.

I.

Elnöki megnyitó beszéd

Berzeviczy Albert akadémiai elnöktől.

Tisztelt Gyülekezet !

Mult évi közülésünk alkalmával az akadémiai, valamint általán a tudományos irodalmi munkásság formai oldalával, a formakultuszszal a tudományban, foglalkoztam elnöki beszédemben ; legyen szabad ezúttal tudományos irodalmunk céljaira tartalmi szempontból vetni egy pillantást, habár az ily pillantás a tárgykör óriási terjedelmének csak egy kis részét foghatja át.

Mert, ha már a formakezelés kérdésénél szemünkbe ötlött, mily nehéz összefoglaló szempontokat találni a tudomány anyagának és módszerének különbözőségével szemben, fokozott mértékben áll fenn e nehézség, ha a tudományos irodalmat tartalmi tekintetben vesszük szemügyre.

Az iránt azt hiszem meglehetősen egyetértünk mindnyájan, hogy Akadémiánknak alapítóival, a nemzettel, de bátran mondhatjuk : a külfölddel, az egész tudományos világgal szemben is első és főfeladata hazánk és nemzetünk tudományos megismerése és megismertetése. A föld és a nép, a természet és az ember alkotásai s viszonyai ezen a földön, a mult és a jelen, az anyagi és a szellemi erők, mind tudományos megismerés és megismertetés tárgyai voltak eddig is és maradnak mindig ; s ha a tudományos érdeklődés és a gyakorlati föladatok igényeinek meg akarunk teljesen felelni, még roppant sok a teendő minden téren.

A társadalom érdeklődése és áldozatkészsége csak lassan és nehezen volt e föladatok iránt fölkelthető. Általánosságban azt lehet mondani, hogy művelt osztályunk is hazánkat még kevéssé ismeri ; sokkal szivesebben járjuk a külföld taposott útjait s igyekszünk szemléletből megismerni azt, a miről annyit olvastunk, mintsem hogy saját hazánkban tennénk fölfedező

utakat. Gyakran tapasztaljuk, hogy művelt honfitársaink a hozzájuk legközelebb eső természeti, történeti vagy művészeti nevezetességeket figyelmen kívül hagyják. Néhány évtized óta sikerült főképp iskoláink útján, valamint a társulati tevékenységgel az ismeretterjesztés terén, továbbá a vidéki múzeumok fejlesztésével s bizonyos tekintetben a turistaság föllendülésével is haladást érniük el a hazai föld szélesebbkörű megismerése s jelenségeinek tudományos földolgozása terén. Tudományos társulataink egyes vidékek viszonyainak föltárása körül vizsgálódásaikkal és adatgyűjtéseikkel kiváló érdemeket szereztek, de a helyi érdeklődés és áldozatkészség ily mélyebbreható tudományos munkálatok számára még ritkán értékesíthető.

Legyen szabad különösen hazai történelmünk mindenoldalú megvilágításának föladatait vennem ezúttal szemügyre.

Állam, Akadémia, a szaktársulatok, egyes törvényhatóságok s különösen egyes egyházi hatóságok és testületek az országban s a külföldön létező, történelmünket érdeklő levéltári anyag közlése tekintetében tekintélyes áldozatot hoztak és nagy munkát végeztek, noha a közlött anyag mennyisége nem áll mindig kellő arányban annak történelmi becsével. Létező s ismert ingatlan műemlékeink ma már legalább az enyészettől megóvottnak tekinthetők, habár a fönntartásukra vagy éppen helyreállításukra hozott áldozat elenyészően csekély s ingó ümemlékeink pontos összeírásának s az elkallódás és kivétel elleni megvédésének föladata még mindig csak az előkészítés legkezdetlegesebb fokán áll.

Az ember joggal hihetné, hogy ezen a téren a közszükséglet parancsoló hatálylyal tör nálunk utat magának. Régen megalakult nemzet, ezer éves állam vagyunk; büszkék vagyunk multunkra, s az idegenek inkább regényes, mint gyakorlati hajlamokban látják nemzeti sajátosságunkat. Ebből azt lehetne következtetni, hogy a történelem nálunk a legnépszerűbb tudomány, melynek haladását, gyarapodását egész társadalmunk közreműködésével előmozdítani igyekszik.

Pedig a tapasztalás nem ezt bizonyítja. Inkább azt lehet mondani, hogy nálunk kevés az igazi történelmi érzék. Kevés értéket tulajdonítunk annak, a mi történelmünket hirdeti s mód fölött szeretjük a változást magunk körül; szinte kapkodunk minden után, a mi új és lerombolni, elvetni sietünk, a hol csak hozzájuk férünk, a multnak tiszteletreméltó emlékeit s hagyományait.

Történetünk művészeti és irott emlékei tekintetében a viharos multunktól okozott pusztításokra szokás hivatkozni és arra, hogy az utódok keze másutt is sokat pusztított el vagy alakított át az ősökötől reájok maradtaktól. Ámde ne feledjük,

hogy másutt sokkal több, gazdagabb volt a multak hagyatéka; az emberek elpusztítottak és átalakítottak sokat, de meg is hagytak sokat; nálunk azonban sokkal takarékoskodóbb kíméletre lett volna szükség. Azután azokra a fegyveres hódítókra és pusztítókra: tatárra, törökre és a koronkinti belső ellenségekre mintha túlságos bünterhet is háritanánk, olyat is, a melyért magunknak kellene vezekelnünk! A fegyveres pusztító nem szokott azzal bibelődni, hogy apróra összezúzzon, megsemmisítsen, vagy magával vigyen mindent, a mit talál. Fölperzseli az útjába eső helyiségeket, megöli vagy rabszíjra fűzi lakóikat, elhajtja a lábasjószágot és elviszi a mi értékes és könnyen szállítható. A hazánkon végigviharzott háborúk tehat nem magyarázzák meg egészen régibb kulturánk nyomainak, emlékeinek azt a majdnem teljes elpusztulását, melynek ténye legnagyobb akadály a nemzeti multunk világos megismerésének. Annál kevésbbé, mert e jelenség kiterjed oly vidékekre is, a melyeket ellenséges betörések vagy polgárharcok keveset érintettek és kiterjed például multunk írott hagyományainak nagy részére is, a mi okozza, hogy minduntalan külföldi levéltárak fölvilágosító adataira van szükségünk, hogy politikai, sőt nagyrészből kulturai történetünknek is a régibb korszakokra nézve becsesebb anyaga rejtőzik a külföld, mint saját hazánk gyűjteményeiben, úgy hogy amazok nélkül e korok történetét csak némi teljességgel és valószínűséggel megírni egyáltalán képtelenek volnánk.

A magyarázatot tehát még másutt is kell keresnünk. Megtaláljuk azt részben mindenesetre régibb kulturánk kezdetleges voltában, mely miatt például akkori épületeink is valószínűleg kevéssé tartósak s a fönttartásra kevéssé méltóknak tűnhettek föl; a beható idegen kulturbefolyások átalakító hatásában, melyek miatt a fejlődő műveltséggel ébredő új szükségletek mindig új alkotásokat s a régiak elhagyását is vonták maguk után. Régi nemzeti életünk formái, művekben való megnyilatkozásai valószínűleg sokkal szerényebbek és jelentéktelenebbek voltak, mint a hogy azokat a multak iránti nemes kegyelet s a nemzeti büszkeség előttünk lefesteni szeretné, szívesen irván a pusztítók rovására annak eltűnését, a mi vagy nem is létezett, vagy valószínűleg magától is elpusztult volna.

De mindezek mellett is megmagyarázhatatlan maradna az említett tény, ha úgyszólván mindnyájunk élő emlékezte és mindennapi tapasztalata nem tanúsítaná, hogy a mult képének elhomályosulását igen nagy részben csakugyan a történeti érzék hiányának, a multak iránti közönynek s legalább a bennünket környező viszonyokra nézve a változás után való élénk vágynak kell tulajdonítanunk. Csak ez magyarázza meg például azt, hogy más nemzetekhez hasonlítva oly kevés házi, családi vagy

városi krónikát birunk a régibb multból. Hogy például kevés birtok és még kevesebb ház van, mely csak három-négy nemzedéken át is ugyanannak a családnak a tulajdonában maradt volna; hogy ritka kivétel nálunk az oly főúr, ki elmondhatja, hogy régibb ősei házában vagy éppen várában lakik. Hogy alig van két-, legfőlebb háromszázévesnél régibb bútordarabunk. Hogy még régibb városaink külső képe is majdnem teljesen átalakult, átalakult a legtöbb esetben a nélkül, hogy ezt valami rohamos fejlődés, az igények növekvése vonta volna maga után, s hogy ez az átalakulás egyúttal nagy haladást vagy szépülést jelentene. Hogy pedig ezt nagy gazdasági és társadalmi átalakulások mellett, minők egyébiránt más nemzeteknél is előfordultak, maguknak az utódoknak változó izlése, hajlama idézte elő, azt bizonyítja a magán- és társasélet külső formáinak, szokásainak nálunk különösen gyökeres és általános változása. A nyugati nemzeteknél — ideértve mindig és különösen az olaszokat is — a régi mesterek képeiből látjuk, mennyi jellemző vonást őriztek meg öntudatlanul a különböző társadalmi osztályok mindennapi régi életformáikból! Nálunk — eltekintve koronkinti kápráztató s talán kissé szemfényvesztő ünneplésektől — az ilyennek semmi nyoma sincs, szinte szabadulni igyekszünk, mint egy tehetőtől, mindentől, a mi a multa emlékeztet, nem erős haladási ösztöntől vagy gyakorlati érzéktől indítva, hanem legtöbbször a mult iránti közönyből. Ezért kallódott el annyi emlék, könyv, írás, bútordarab maguknak a tulajdonos leszármazóinak kezén; ezért látjuk, hogy a középkor némely gyönyörű templomépítése elpusztult, mert köveit sokkal kisebb műbecsű új templom állítására fordították; látjuk, hogy várkastély, melyben még a dédapa lakott, romba dől, sőt eltűnik, mert az unokának kőbányául szolgált hasznothajtó építkezésénél.

Mert műemlék, népszokás, krónika, élő hagyomány éppen nem, vagy csak ritka helyen hirdeti a multat, annak megismerése és föltárása hovatovább egészen a szorgos történeti kutatás és történetírás föladatává lesz. Meg kell különböztetnem a kutatást a történetírástól, mert a gyakorlatban nem jár, nem is járhat mindig együtt. A történelem is olyformán alakul meg, mint az épület, a melyhez sokan hordanak téglát, kik építeni nem tudnak; de azért kívánatos, hogy az építés mesterei ismerjék és kipróbálják anyagukat s legbecsesebb mindig az oly munka lesz, melyben tudósi lelkiismeretesség írói művészettel párosul.

Ebben a tudománykörben is elmondhatjuk, hogy nagy munkát végeztünk, de még nagy munka van hátra. Még sok hézag vár betöltésre, sok homály eloszlatásra; még sok téves fogalmat kell megigazítanunk s néhány tetszetős mesével is

szakítanunk. Nincs semmi okunk az igazságtól félni; ezeréves főnnállásunk ténye maga hirdeti nemzetünk nagyságát, a mely nem fog esökkenni, ha multunk egy-egy pontja közelebbi szemléletre veszt is fényéből; viszont a feledés homályában is sok ismeretlen fény rejtőzik s várja, hogy felszínre hozzuk.

De éppen az előbb mondottakból ered még egy különleges föladata is a mi történet- és régiségtani irodalmunknak. Az, hogy a maga céljának és anyagának népszerűsítésével a nagyrészt hiányzó történelmi érzéket ébreszsze, ápolja, fejleszsze nemzetünkben s ezáltal önmagának segítő erőket, szövetségeseket teremtsen.

Vannak korszakok, melyekben a nemzetet érő csalódások s a jövőért való aggodása visszavezetik merengő tekintetét a multba; ilyenkor talán a jelen bajai a történelmi mult megismerésének szolgálhatnak javára.

A munkában, mely reánk vár, sokaknak, mindenkinek jut szerep. A történetet mai nap már nem írják, csak kritikailag összefoglalják egyesek. Maga az élet írja meg napról-napra a maga történetét; egyik kezünkkel a multat írjuk le, a másikkal a jövő történetírója számára dolgozunk. Északamerika nagy gondolkozója azt mondja, hogy a világon minden dolog a maga történetének megírásával van elfoglalva: a bolygó csillagot csak úgy mint a kavicsot saját árnyéka kíséri útjában; a lezuhanó szikla sebhelyként hagyja rajta nyomát a hegyen, a folyó nyomot hagy ágyában, az állat csontját hagyja a földben, a lomb, a páfrány a maga alakját belérajzolja a szénbe, a leeső csöpp gödröt vés a homokba vagy kőbe, még lábunk nyoma is ott marad egy ideig a havon, vagy a földön, a melyen áthaladtunk. (R. W. Emerson).

Igy tanít a természet reá, hogy mindnyájan közreműköd-jünk történetírásunk nagy munkájában. És a mit a történetírásra, hazánk multjának megismerésére, nemzetünk életének megrögzítésére nézve kifejteti próbáltam, az hasonló mértékben kíván alkalmazást a haza mindenoldalú tudományos megismerésének föladatában. A természeti viszonyok s a népélet megfigyelésében, a gazdasági, a jogi élet számbavételében, épp úgy kell minden művelt embernek a haza iránti kötelességből is a tudomány szolgálatába szegődnie s e szolgálatot munkájával lerónia, vagy filléreivel megváltania.

Elsőrendű tudományos érdekünk és célunk: hazánk, nemzetünk teljes megismerésének és megismertetésének feladatában az Akadémia köteles készséggel vállalja a vezéri szerepet, de ez a szerep győzelmes csak akkor lehet, ha egész művelt társadalmunk alkotja a küzdők seregét.

Ezzel az Akadémia hatvannyolczadik közülését megnyitom.

II.

Főtítkári jelentés.

Heinrich Gusztáv, akadémiai főtítkártól.

Tisztelt Akadémia! Akadémiánk mult évi tudományos működéséről a részletes kimutatás kinyomatva a magyar közönség kezében van, mely e száraz adatokból annyit mindenesetre megérthet, hogy Akadémiánk a múlt évben is soha nem szünetelő, sokoldalú és gazdag munkásságot fejtett ki; hogy tavaly is tetemes összegekkel segélyezte számos hazai tudományos társulatunkat, melyek csakis az Akadémia anyagi támogatásával folytathatják a nemzeti kultúra szolgálatában kifejtett hasznos működésüket; hogy a lefolyt évben is kiadványainkból sok ezer darabot adtunk el olcsó pénzen vagy juttattunk egészen díjmentesen számos hazai iskolai vagy közművelődési intézetünknek; hogy tavaly is föntartottuk a kapcsolatot számos külföldi tudományos társulattal, melyeknek nagybecsű kiadványai évről-évre tetemesen gazdagítják könyvtárunkat, melyet azonfelül rendes dotációval is szakadatlanul fejlesztünk. A buzgóság hiányának vagy éppen a kötelességmulasztásnak vádja tehát az Akadémiát semmikép sem érheti, és ily vádat sokkal inkább mi emelhetnénk a magyar társadalom ellenében, mely nemzeti tudományos érdekeink és törekvéseink irányában jóval több jóakaratot és áldozatkészséget tanusíthatna.

A mi azonban kiadványaink tudományos értékét illeti, erről egyes szakember, tehát a főtítkár sem mondhat ítéletet, még ha polyhistor volna is. Ez a feladat a szakavatott kritikát illetné, ha ilyen kritikánk volna. Sajnos, nem igen van. Tudományos életünknek két igen nagy baja van. Első nyelvi elszigeteltségünk, mely miatt csak kivételesen léphetünk munkáinkkal a nagy világ elé és csak nehezen vegyülhetünk abba az élénk szellemi mozgalomba, melyet az európai és amerikai nemzetek vállalva és karöltve kifejtének. A másik a kritika hiánya, mely még itt e hazában is elszigetel minden egyes kutatót, a ki rendszeren buzdítás, ösztönzés, helyreigazítás nélkül halad útján, esetleg téves irányban, esetleg egy téves cél felé. Egyes szak-

folyóirataink ugyan hoznak egyszer-másszor, többé-kevésbé a nyilvánosság kizárásával, alapos bírálatokat, de ezek is csak taláalomra, következetesség és rendszer nélkül; a művelt közönség rendszerint csak akkor értesül tudományos törekvéseinkről, ha a lelkes pajtáság lármás hűhóval megüti a nagy dobot vagy a még lelkesebb gyűlölség az erkölcsi megbotránkozás köpenyében vádol, fenyeget és denuncziál. Hogy a napi sajtó legújabbban még a szépirodalom termékeiről is legtöbbször csupán a kiadók vagy szerzők gyártotta reklámokkal kedveskedik olvasóinak, még pedig nem a hirdetések közt, hanem a lap rendes rovataiban, ez oly demoralisatio, melyet a közönség már kezd átérteni és teljes érdeme szerint honorálni, t. i. nem ad reá semmit.

A kritikának jelen állapotát nem véletlenül érintem: alkalmoszerűvé teszi ezt egy félszázados megemlékezés, melyet sem hivatali állásomnál, sem személyes rokonszenvennél fogva, nem mellőzhetek. Ötven évvel ezelőtt, 1858. évi márczius 3-án halt meg Bajza József, a ki mint kritikus szerzett legtöbb érdemet és éppen kritikai működésével biztosított magának maradandó, kimagasló helyet irodalmunk történetében és az utókor kegyeletében. Bajza nem volt nagy kritikus, de igenis jó és hasznos kritikus. Fő érdeme, hogy mindig komoly dolognak vette az irodalmat, a színházat, a költészetet, melyekben a nemzeti közművelődés fontos forrásait és döntő tényezőit ismerte föl. Innen magatartásának méltósága, erkölcsi súlya, férfias erélye. Látóköre, műveltsége, tanultsága korának viszonyaihoz képest igen nagy, de gyöngéje, hogy mindenben és mindenre kész mértéke van, mely néha csak erőszakosan volt alkalmazható, és ilyenkor nem a mértéken tágit, hanem az áldozaton tesz erőszakot. De rokon- vagy ellenszenv tudatosan ritkán befolyásolja ítéletét, melyben mindig magas álláspontra törekszik emelkedni. Főleg a polemianak volt mestere és ebben sem ismert apróságot, hanem komolyan vette a vita lényegtelen vagy mellékes elemeit is. Sok tollharcot vívott végig és mindig győzelmet aratott; nemcsak azért, mert tiszta fejű, világos eszű, ügyes tollú vitázó volt, de főleg azért, a mi ezen jelességeiből önként következik, mert mindig igaza volt. Ennyiben hasonlít Lessinghez, de csakis ennyiben. Egyébként kegyeletlenség őt az újkor legnagyobb kritikusa mellé állítani, a ki jóval több volt, mint csak kritikus és még jelentéktlenebb bírálatában is fontos elvi és elméleti kérdéseket tisztázott vagy döntött el. De van Bajzának egy nagy jelessége, melyben Lessinget fölülmúlja: nemzeti lelkesedés vezérelte minden lépését, a hazai kultúra ügyét ismerte föl az irodalomnak minden termékében, a színház minden kísérletében; minden egyes esetben a nemzeti művelődés érdeke és szempontja erősen befolyásolja, néha nem egészen helyesen is, maga-

tartását és ítéletét. Bajza nem nagy ember, nem nagy író; azért művei elavultak, a mint elavultak bírálatainak objectumai és heves polemiáinak vitás kérdései. De korában missiót teljesített; lelkiismeretes, komoly, hasznos munkát végzett. Nem utolsó érdeme, főleg irodalmunk korabeli viszonyainál fogva, hogy a tudás fölényét mindenkor és mindenkivel szemben emelt fövel és büszke önérzettel hirdette; hogy tekintélyt nem ismert: sem Kisfaludy Károlyt, bármennyire szerette, sem Kazinczy Ferenczet, bármennyire tisztelte, nem fogadta el ilyenekül; hogy erősen vallotta meggyőződését, legjobb barátjaival szemten és kényes helyzetekben is; hogy az írói köztársaságban, a tudományok országában sem érdemet, sem születést, sem hivatalt nem nézett és nem engedett döntenit, mert e téren csakis az ész, a tudás, az írói hivatottság emelhet szót. A toll embereinek igaz megbecsülését ez országban elsősorban Bajza vívta ki, és e nagy tettét sohasem szabad elfelejtenünk. És nem szabad elfelejtenünk, hogy a magyar politikai sajtónak nagyszerű föllandulását a mult század harmadik évtizedében Bajza József készítette elő szókimondó, eleven, ösztönző és ébresztő kritikáival. Irodalmunk legfényesebb korszaka a XIX. század első felében az ő munkássága nélkül meg nem érthető, mert az ő munkássága nélkül létre nem jöhetett volna. Emlékezetét azért kegyelettel őrizi nemcsak a magyar irodalomtörténet, hanem a magyar nemzet is.

Kegyelettel Akadémiánk is. Bajzát az Akadémia 1831 február 17. választotta meg levelező taggá, midőn a munka szaporodása és különösen a szótári munkálatok miatt először választott levelező tagokat. Rendes tag majdnem ugyanezen a gyűlésen lett, mert Döbrentei Gábor titoknokká választatván, helyére a philosophiai osztályban Bajza és Szalay Imre ajánlottak; minthogy azonban ezek kétszeri szavazás után is egyenlő szavazatot nyertek (13—13), a választás a jövő nagygyűlésre halasztatott és Bajza ekkor, 1832 márczius 9-én csakugyan rendes tag lett, de a történettudományi alosztályban, melynek 1845-től tollvivője is volt. Bajza egyik legbuzgóbb, legmunkásabb tagja volt Akadémiánknek. Kezdetben elsősorban a nagyszótár előkészítése körül fejtett ki nagy buzgalmat, azután a Zsebszótár készítésénél Vörösmarty és Schedel szerkesztőknek legtevékenyebb dolgozótársa volt. Utóbb főleg két irányban fejtett ki nagy tevékenységet: véleményt adott a kiadásra benyújtott kéziratokról vagy a Tudománytár számára beadott értekezésekről; azután sűrűn vett részt egyes kiküldött bizottságokban, többnyire jegyzői minőségben is. Így pl. Kazinczy kézíratainak megvizsgálására ő és Schedel Ferencz küldettek ki, és az Akadémia az ő véleményök alapján járt el Kazinczy munkáinak kiadásánál. Mint kritikus nagyon sokoldalú: leginkább költői

fordításokat és történeti munkákat bírált, rendszeren igen behatóan és kellő szigorral, minek folytán az Akadémia a legtöbb benyújtott kéziratot visszautasította. Ime néhány, bizonyára még nagyon hézagos adat akadémiai működéséről, elsősorban az általa bíralt művek vagy értekezések czíme:

1832. Madarász József: Houwald „Das Bild“ cz. tragédiájának fordítása. — Báró de Theis: Polyklet utazása vagy Római levelek ford. Kis János. — Névtelen: Emlékezet Itáliára. — Kazinczy Ferencz kiadatlan kéziratai. — D. Sz. E. P.: Az öreg Székel Triassa vagyis Székel, a Föld, a Hit.

1833. Nagy Péter: Oroszország császárgja, ford. — Eschenburg Joachim János: Görög és római Archaeologia, ford. — Kazinczy Ferencz: Magyar régiségek és ritkaságok II. — Kazinczy Ferencz: Minna von Barnhelm és A botcsinálta doktor. — Schröck M. János: Közönséges historia.

1834. Hrabovszky Dávid: Külföldi utazások. — Névtelen (H. Sz. P. C. G.): Scythia vagy Set helye. — Luczenbacher: Az esztergomi érsekség hajdani pénzmestere. — Hertelendy Gábor generális életrajza. — Goldsmith: Róma története. Angolból fordította Beringer Ignác. — Pecz Leopold: Közönséges világi historia.

1835. Udvardy János: A magyar nyelvről. — Horváth Zsigmond: A naptárak értelmesítésük. — Debreezeni Bárány Ágoston: Életírások. — Barkóczy Rosty Zsigmond: Hajdani és mostani Székesfehérvár ismertetése.

1836. Gróf Bethlen Farkas: Erdély és Magyarország históriája, ford. — Hoblik Márton: A valkói amazon. Színmű 4 felv. — Báró Lakos Tott Ferencz emlékezete.

1837. Luczenbacher: Római siremlékek. — Warga István: Országtudomány. — Molière: Kénytelen házasság, ford. Kazinczy Ferencz. — Nagy Ignác Fiasco-fordítása.

1838. Kállay Ferencz: Az angol Leslie- és Drummond-családok magyar származása. — Podhraczký: Pázmány Péter. — Jászay Pál: A szónyi béke 1627. — Gaujal: A ruthenokról. — Császár Ferencz: Utazás a Quarnero szigetein.

1839. Podhraczký: Csiky István levele. — Kállay Ferencz: A keleti nyelvek magyar történeti fontossága. — Igaz-e, hogy a történetírásban hátrább áll az újkor a régénél?

1840. Benczur János, Fojtényi Cassian és Karácsony László: A magyar betűk egyszerűsítése. — Grynaeus Alajos: Ungvár évrájzai. — Bridel Fidél: A történetn aesthetikai tekintetben. — Szerémi György: De morte Ludovici regis, ford. — Jerney János: Való-e, hogy az orosz birodalom alapítói magyarok voltak? — Podhraczký: Berger Illés magyar történetíró. — Kossovich Károly: A nemzetek had- és békeviszonyairól.

1841. Podhraczký: Sylvester János némely ismeretlen munkája. — Névtelen: A régi Görögországnak a legújabb földrajzolatokkal való helyírási összeegyesülésének próbatétele. — Kazinczy Ferencz: Miss Sara Sampson fordítása.

1842. Podhraczký: Habardy László naplója. — Széchy Ágost: A történetn nyomóssága. — Jerney János: A magyar városok. — Lugosi Fodor András: Hunyad vármegye régiségei. — Egy névtelennek Tacitus-fordítása. — Gombos Dániel: Polgári élethez való lexikon.

1843. Kállay Ferencz: A szlávok tót nevérl.

1844. Luczenbacher: A szerb zsupánok, királyok és csárok pénzei.

Egyéb bíráló-bizottságokban is gyakran közreműködött; így pl. 1836, 1840 és 1841-ben tagja volt az Évkönyvekbe felveendő értekezések kijelölését eszközölő bizottságnak; 1833—1835, 1839, 1842—1844-ben a nagyjutalmat odaitélő bizottságnak, 1833 és 1835—1844-ben a drámai pályaműveket bíráló bizottságoknak; 1835-től a játékszíni küldöttségnek is. A történettudományi pályakérdések kifizésénél minden egyes esetben közreműködött; 1837—1840 és 1843-ban a történettudományi pályadíjak odaitélésére kiküldött bizottságnak is tagja volt; 1846-ban tagja volt a Marczibányi-pályázatra beérkezett pályaművek bíráló-bizottságának, 1843-ban pedig a Gorove-jutalmi bizottságnak. És a beérkezett és elfogadott bizottsági jelentéseknek majdnem mindig Bajza József a szerzője. Ő ajánlotta 1840-ben a magyar történeti kútfők kiadását, melyet 1832 óta költség hiánya miatt halasztgattak, és tagja lett az ez ügyben 1845-ben kiküldött bizottságnak. Midőn 1844-ben az Akadémia megnyitotta könyvtárát, Bajza az ünnepélyen a Telekies tudományos hatásáról szóló fölolvasásával vett részt, 1847-ben pedig az idegen nyelvek használásáról és ennek a nemzeti erkölcsökre hatásáról értekezett. Jutalmat sohasem nyert; 1836-ban ajánlottak Versei a nagyjutalomra, de csak dicséretben részesültek.

Bajza Józsefnek e dolgozatai nemcsak irodalomtörténeti szempontból gazdagok értékes és érdekes anyagban, mely korabeli irodalmi törekvéseink helyes ismeretére és méltatására épp oly tanulságos, mint fontos; de e bírálatok és jelentések magára Bajzára is igen jellemzők és sok tekintetben kiegészítik nyomtatásban is megjelent műveit. E kettős szempontból intézkedtem, hogy e buzgó kartársunknak a főtitkári hivatal aktái közt lappangó e dolgozatai összegyűjtessenek, mire az Akadémiai Értesítőben közzé fogom tenni. Egyúttal indítványoztam e nagygyűlésünkön az I. osztályban, hogy írjunk ki pályázatot Bajza József életrajzára és irodalmi méltatására, és az osztály ez indítványomat magáévá tette és a javasolt pályakérdést kitűzte, mihez a nagygyűlés maga is hozzájárult.

Egy másik, százados emlékünnepet is ülhettünk ez évben: 1808 január 20-án született Vanyolán, Veszprémmegyében Vajda Péter, a ki 1837 óta volt, sajnos, csak rövid néhány évre, az Akadémia tagja. Midőn alig egy évtized múlva, élete delén, váratlanul befejezte zaklatott és keservekben gazdag életét, nem kisebb ember, mint Petőfi Sándor siratta el az elhunytban „a természet kedves gyermekét, leghívebb fiát, legelső dalnokát . . . ki a hazát szívében hordozá, . . . ki annyi könnyet szárított föl meleg lelkének hő sugárral“. Valóban, meleg költői kedély volt, melynek olvadozó lyrája prózában írott műveiben is elborítja elbeszéléseit, tanításait és hazafias buzdításait. Tehetsége, jelleme, szíve sehol nem ragyog teljesebb és igazabb fényvel, mint természeti dalaiban, rhapsodiáiban és himnusaiban, melyek csupa lyra és lendület. Már 1841-ben mondhatta Székács József, a ki

a Kisfaludy-Társaságha tagnak ajánlotta, a fiatal Vajda Pétert oly írónak, „ki annyi szépművel gyarapítá irodalmunkat, kinek munkáin a legtisztább erkölcsiség, a legmélyebb vallásosság és a legnemesebb emberiség omlik át; ki a Szentírás nyelvével rokon s a Kelet bájos képeivel művészileg gazdagított előadásával oly ellenállhatatlanul igézi és nyeri meg az olvasókat; ki a mérték lánczaiból kibontakozva, próza alakjába a legmagasztosabb költői érzelmeket önté s ekkép irodalmunkban a költeménynek egy sajátoságos nemét alkotá; ki valamint legtöbb munkáiban mindenütt, himnusaiban különösen az emberileg legnemesebb, legfőbb, legistenibb érzelmek tolmácsa, gondolatok hirdetője, erények papja“. De nemcsak a hivatott, meleg szívé, magasztos lendületű költőt, „a romantikának (Erdélyi János szavaival) első szülöttjét az újabb magyar költészetben‘ tisztelték a kortársak Vajda Péterben; Petőfi elsíratja benne a ‚függetlenség bajnokát és hőst‘ is,

Ki e hajlongó, görnyedő időkben
Meg nem tanula térdet hajtani,
Ki sokkal inkább hajtá le fejét a
Szabad szegénység köszikláira,
Semmint a függés bársonypamlagára.

Vajda Pétert első ízben 1836-ban ajánlották akadémiai lev. tagnak Wesselényi Miklós, Vörösmarty Mihály és Kis János, de siker nélkül; másodízben ajánlották a következő évben Vörösmarty Mihály, Czuczor Gergely, Balásházy János, Szemere Pál, Fábrián Gábor, Horváth Cyrill és Schedius Lajos, és a nagygyűlés most, 1837 szept. 7-én 31 szavazatból 19 szóval megválasztotta, mit az új tag szept. 26-án kelt levélben megköszönt. Vajda már megválasztatása előtt is több alkalommal lépett összeköttetésbe a Magyar Tudós Társasággal; így már 1832-ben, midőn a Társaság kihirdette, hogy mely külföldi jeles munkáknak magyarra fordítását tartja kívánatosnak, Vajda Péter, mint „az orvosi tudományok negyedik évi tanulója“, 1832 márczius 26-án Cuvier ‚Le règne animale‘ cz. művének lefordítására ajánlkozik. Vajda e nagy munkát tényleg le is fordította és akadémiai bírálói, Pólya József I. t. és Schedel Ferencz titoknok, a beadott két kötetet egyértelműen elfogadták, mire azok nyomtatásban is megjelentek. E munkával és saját Növénytudományával Toldy szerint ‚nyelvünk birodalmát egy pár tartománynyal gazdagította‘. Ugyancsak 1832-ben benyújtotta „Magyar Nyelvtudomány. I. Nyelvtan“ czímű kéziratos művét, mely azonban Vörösmarty Mihály és Guzmics Izidor r. tagok bírálata alapján, mivel nagyon terjedelmes és nem elég rendszeres, ezen alakjában kiadásra el nem fogadtatott.

Taggá megválasztatása után Vajda Péter nyomban serényen

vesz részt az Akadémia munkásságában. Még 1838-ban megbírálja Kovács Antalnak „Költői darabok” cz. kötetét, melyet visszautasít, 1839-ben pedig három munkát, melyeket elvet: Kiss Endre regéjét „Géza vagy a parola”, Dobokai József érzékeny játékát, „A kevély szerencsétlen”, és Kazinczy Gábornak egy Kotzebuefordítását („Az epigramm”), melyet jónak mond ugyan, de kiadásra nem ajánl, mert e vigjáték már megvolt magyar fordításban. A tudomány terén is szigorú, de igazságos bíráló volt; így pl. 1842-ben visszautasította „A természetleirási első seregbeli állatoknak alkotmánya” cz. kéziratot. A IX. nagygyűlés óta a Játékszini küldöttségnek is volt rendes tagja.

Saját műveiért több ízben részesült dicséretben. Így a IX. nagygyűlés „Tarcsai Bende” cz. regényét, a XI. nagygyűlés pedig „Dalhon” cz. főmunkáját tüntette ki dicsérettel a nagyjuttalom odaítélése alkalmával. A Kisfaludy-Társaságnál, melynek 1841 óta tagja volt, már 1842-ben egyszerre jutalmat nyert „Vegyes házasság” cz. és dicséretet „Censura” cz. satiráival.

További munkásságát örökre félbeszakította a halál, mely 1846 febr. 10-én elnémitotta e nemes, lelkes, hazafias szívet. Halálát Szarvasról, hol Vajda Péter néhány év óta tanárkodott, febr. 12-én „dr. Bloch Móricz igazgató-oktató” jelentette be az Akadémiának. Korai elhunyt megakadályozta e nagyműveltségű és kiváló tehetségű kartársunkat abban, hogy nagyobb szabású jeles munkát alkosson, hisz halála napjáig még működése irányára és alakjára nézve is küzködött magával, majd a tudósnak, majd a költőnek pályáján haladva, majd a kettős irányt ugyanazon műben, természetesen nem mindig szerencsésen, összekapcsolva és elegyítve. Főleg ennek tulajdonítandó, hogy hamar feledésbe ment, pedig természeti leírásai és himnuszai megérdemelnék, hogy a jelenkor is ismerje őket. Iskolásfiú koromban a magyar olvasókönyvek és anthológiák mindig hoztak tőle egyes darabokat, melyeket mi nagyon szerettünk; ma már a halhatatlanságnak e legszerényebb zugából is kiszorult a sorsverte, korán letört poeta. Siremlékét, melyre már 1846-ban kezdték meg a gyűjtést, csak 1861 május 8-án leplezték le: egy díszes gránitpyramist, Vajda Péter e szavaival: „Az igazság szava áthatóbb a mennydörgésnél s az igazságtalanság villámot hord kebelében”. Az ő sirjára is illik Petőfi Sándor szép költeményéből e sejtelmes sóhaj:

Ó e hazában olyan sok jeles
Sirján ingatja vándor fuvalom
A feledésnek tüskebokrait!

E régi két halottunkhoz, kiknek akadémiai tevékenységéről születésök, illetőleg haláluk fordulóján illőnek tartottam röviden

megemlékezni, járulnak a lefolyt évben is öregek és fiatalok, a kik sorainkból kidőltek. Az Igazgató-Tanács 1907 július 31-ikén elveszítette *gróf Károlyi Istvánt*, a ki örömmel vette csak néhány hóval halála előtt (1907 február 7-én) történt választását, de súlyos betegsége megakadályozta abban, hogy Akadémiánk életében tevékeny részt vegyen. Tiszteleti tagjaink közül 1907 május 22-én meghalt *Bubics Zsigmond*, a ki 1893 óta volt Akadémiánk tagja, a művészettörténetnek és archaeológiának szakavatott és mindig áldozatkész munkása. Két rendes tagját is elveszítette az Akadémia utolsó nagygyűlésünk óta: 1907 június 17-én meghalt élete delén, férfi ereje teljében *Ballagi Géza*, a ki 1888 óta volt tagtársunk s a kit a nagygyűlés csak egy hóval váratlan elhunyt előtt választott rendes taggá. Benne nagytehetségű, vasszorgalmú történetíró, Akadémiánknak egyik legtevékenyebb munkása és leghivatottabb bírálója lépett ki sorainkból. A másik rendes tag, *Hoffmann Pál*, a hivatott jogtudós, 1863 óta Akadémiánk levelező, 1890 óta rendes tagja, a ki nyugalmra vonultáig buzgó munkása volt Akadémiánknak, június 28-án hunyt el. Levelező tagjaink közül még 1907-ben hárman dőltek ki sorainkból: júl. 22-én *Kerpely Antal*, 1877 óta tagtársunk, a ki főleg a vasbányászat terén számos fölfedezésével és gazdag irodalmi munkásságával szerzett maradandó érdemeket; szept. 25-én Akadémiánk nesztora, a 88 évet élt *Köváry László*, a fáradhatatlan kutató és történetíró, a ki 1883 óta volt tagtársunk és kinek főleg ethnographiai és archaeologiai czikkei maradandó becsűek; és okt. 19-én az agg báró *Podmaniczky Frigyes*, Akadémiánk egyik legrégebb tagja, a ki 1859-ben szép-irodalmi munkái alapján lépett sorainkba, de később, politikai működése folytán, szakított az irodalmi munkássággal és csak ritkán jelent meg üléseinken. A negyedik levelező tag, kit méltán siratunk, már 1908-ban, márcz. 24-én hunyt el, csak 44 éves korában: *Schönherr Gyula*, 1896 óta az Akadémia tagja, a magyar történelemnek hivatott és lelkes munkása, kitől a tudomány még sok értékes és szép művet várhatott. — Külső tagjaink közül elhunytak a mult nagygyűlés óta: 1907 szept 7-én *Sully-Prudhomme Armand*, a jeles és népszerű francia költő, ki 1901 óta volt Akadémiánk tagja; decz. 17-én *Lord Kelvin Thomson Vilmos*, a physikának egyik legnagyobb és legérdemesebb munkása a XIX. században, kit a nagygyűlés 1873-ban választott külső taggá; 1908 márczius 19-én *Zeller Eduárd*, a mult század kiváló theologusa és philosophusa, a görög bölceletnek korszakos jelentőségű történetírója, 1875 óta Akadémiánk külső tagja; végre apr. 21-én *Sickel Tivadar* (1878 óta külső tag), a történeti segédtudományok nagy mestere és kitünő tanára, kinek jóakaró vezetését és irányítását számos magyar történetíró szakképzett-

sége is hirdeti. Kegyelettel őrizzük e jelesek emlékezetét, kiknek elévülhetetlen érdemei példaszerűleg és buzdítólag hatnak az előkre és fognak hatni még későbbi nemzedékekre is.

E szomorú adatokkal szemben örömmel és büszkeséggel említhetjük, hogy Akadémiánk az utolsó nagygyűlés óta is számos jutalomban részesíthette a tudomány és irodalom lelkes és szerencsés munkásait, tagokat és nem tagokat, mert Akadémiánk mindig a falain kívül pezsgő tudományos és irodalmi életet is méltányolta és anyagi erejéhez képest jutalmazta. Elég lesz az ide vágó adatokat épp csak röviden és szárazon felsorolnom: a gróf Teleki József-drámai jutalmat *Kazaliczky Antal* színművész nyerte el „A honáruló“ cz. szomorújátékával; a Wodianer Albert-jutalmakat *Bányai Jakab* nagybecskereki állami elemi iskolai igazgató-tanító és *Vízér János* lengyeltóti román kath. tanító; az Ormody Amélie-jutalmat újonnan választott tagtársunk, *Szabolcska Mihály*; az akadémiai nagyjutalmat *Mikszáth Kálmán* 1901—1907 közt megjelent nagybecsű munkáival; a Marczibányi-mellék-jutalmat *Endrődi Sándor* újabban összegyűjtött költeményeivel; az 1907-ik évi özvegy Vojnits Tivadarné-drámai jutalmat *Lengyel Menyhért* „A hálás utókor“ cz. irodalmi értékű és színi sikert nyert színművével; a Semsey Andor-féle nagy jutalmat *Krenner József* r. tag tudományos ásványtanával, a Semsey-féle mellék-jutalmat *Pintér Jenő* jászberényi főgymnasiumi tanár, a régebbi magyar irodalom történetét tárgyaló nagy művével; a Sámuel-díjat, mely a legjobb nyelvtudományi értekezés szerzőjének jut, *Schmidt József* székesfővárosi főgymnasiumi tanár; a Lévay-jutalmat *Kéki Lajos* budapesti főgymnasiumi tanár az újabbkori magyar epika történetét tárgyaló mutatóványával; az Ipolyi-jutalmat *Hodinka Antal* a magyarországi görög szertartású katolikus egyház történetével; a Gorove-jutalmat *Főgel József* budapesti tanár II. Ulászló udvarának jellemzésével; a Forster János-jutalmat *Zorád István* a kender és len hazai termesztését tárgyaló művével; a Lévay-jutalmat *Treitz Péter* és *Thaisz Lajos* Magyarország rétfjeiről és legelőiről megbízás folytán írt munkájukkal; a Rózsay-jutalmat *Jancsó Miklós* és *Elfer Aladár* az Akadémia megbízásából a különböző emberi tuberkulosis-bacillusokról írt munkájukkal; az egyetemi hallgatók részére kitűzött könyvjutalmakat *Trócsányi Zoltán* és *Eckhart Ferencz* budapesti és *Staudner Béla* és *Szakáll Zsigmond* kolozsvári egyetemi hallgatók.

És nem kevésbé öröndetes, hogy elhunyt tagtársaink helyébe új erők lépnek, kiknek buzgalmától és munkásságától nem alap nélkül várunk szép sikereket. Az Igazgató-Tanács már február 13-án töltötte be a testületében megüresedett helyet *gróf Apponyi Albert* tiszteleti taggal, nemzeti közművelődési

ügyeink fenkölt szellemű és széles műveltségű vezérével; az idei nagygyűlés pedig négy érdemes tagtársunkat léptetett elő és tizennégy új erővel szaporította munkásaink számát. Rendes tagok lettek számos éven keresztül folytatott szakadatlan és nagyértékű irodalmi és tudományos munkásságuk alapján *Békefi Remig* a fáradhatatlan szorgalmú, sokoldalú történetíró; *Böhm Károly*, a philosophiának önálló irányú, kimagasló művelője; *Gaál Jenő*, a közgazdaságnak rendkívül széles terét és sokféle ágait nagy buzgalommal felölelő munkása; és *Mágoocsy-Dietz Sándor*, a növénytan különböző részeire kiterjedő gazdag irodalmi munkásság szerzője. Igaz, országosan elismert érdemeket jutalmazott az Akadémia, midőn e jeleseinket rendes tagjai sorába fölvette. Új tagtársaink a legkülönbözőbb szakok képviselői: *Szabolcska Mihály* hivatott és méltán népszerű költő; *Pápay József* és *Tolnai Vilmos* az összehasonlító és magyar nyelvtudomány érdekes munkásai; *Váczy János* hivatott és nagy buzgalmű irodalomtörténetíró; *Finkey Ferencz* és *Polner Ödön* a jogtudományban szóban és írásban tekintélyes művelői; *Platz Bonifác*, a nagyérdemű tanfőú, a nép- és földrajznak a külföldön is elismert munkása; *Áldási Antal* és *Szeremlei Samu* évtizedek óta nagy buzgalommal kutató történészek; *Fejér Lipót* a matematikának nagytehetségű művelője; *Klupáthy Jenő*, *Tangl Károly*, *Wittmann Ferencz* és *Zemplén Győző* a physika óriási területének munkásai, kiknek kiváló dolgozatait a külföld is ismeri és méltányolja. Mindnyájan önzetlenül és hazafias lelkesedéssel fáradoztak már eddig is a tudomány magyar palotájának emelésén; azért méltán remélhetjük, hogy további munkásságuk is a tudomány javára fog szolgálni és dicsőséget hoz úgy hazánkra, mint a M. Tud. Akadémiára, mely őket örömmel fogadja munkásai sorába.

III.

A földrengésekről.

Kövesligethy Radó 1. tagtól.

Szilárdan állt még néhány év előtt a válaszfal, mely a szervetlen anyagot az élőtől elkülönítette. A tudomány éles szeme kifürkészte gyengéit, megindult a ledönthetetlennek vélt bástyafal mentén az ostrom és a tört réseken diadalmasan nyomul előre a megismerés.

Megtanultuk, hogy váltakozó mechanikai és chemiai behatás, melegítés és lehűtés, elektromozás és mágnesezés, szóval minden, a mivel környezetünkre hatnunk adatott, a holt anyagot ép úgy elfárasztja, ingerlékenységét ép úgy csökkenti, mint a hogyan elernyeszti a növényt, az ideget. És ez nem pusztá külső hasonlatosság: mögötte ugyanazon quantitativ szabály rejlik, mely a psychophysikai törvény nevéen agyunk működésére is áll.

Mint a hogy megbecsüljük az astronomiában a csillagok fényességét, a gazdaságban a javak egyéni értékét, a zenében a hangok magasságát: úgy ítéljük meg a földrengések erősségét is önkényes, állandó érzetkülönbség szerint graduált skálán. De a lépték csak felerészben épült fel rengés okozta subjectiv érzetekből, másik felét a Földön látható, objectiv változásokból szerkesztettük meg. És mégis, a chromaticus temperalt skálához hasonlóan, a fokozatok a legesekélyebb ugrás nélkül illeszkednek e törvénybe, miként ezt majd negyedszázaddal e világszerte elfogadott lépték megállapítása után ép e helyen sikerült kimutatnom. Nem annak a kifejezése-e ez, hogy a Föld, melyet közös anyánkknak nevezünk, érzeteinkkel csakugyan rokonul nyilatkozik?

És most már feleleveníthetem, aggodalom nélkül, hogy félreértetem, a tudomány költői multjának két gyönyörű képét, mely az egész Földet élő szervezetül fogta fel: a tengerjárásban Kepler a Föld szabályos lélegzését látta, a földrengésekben az arabs Kazvini a Föld ereiben dühöngő lázrohamokat.

A modern physiologia, kikerülve az orvos és a beteg egyaránt megtévesztő subjectiv felfogását, a testre csatolt készülékekkel önműködően jegyezteti fel a szívverést, az ütőer lükte-

tését, izmaink rándulását, és Röntgen-sugarakkal világítja át belsónket. A Földnek biologusa, a földrengéskutató szakasztott ugyanazon műszerekkel tanulmányozza a Föld ácsolásában, tektonikájában végbemenő mozgásokat, a melyekről az, a ki véletlenül észlelte, elfogulatlanul nem számolhat be.

Méretbeli eltérésen kívül a seismologus hátrányára egy lényeges különbség van csupán. Mozgás megítélésére nyugvó pont kell, a melyre a helyváltozást vonatkoztatassuk. A beteg ágya, asztala ilyen. De ha egyszer Földünk talaja inog, nyugvó pontot a csillagos égig nem találhatunk többé. Nehéz, de gyakorlati igényeknek megfelelően megoldott problema: astaticus tömeget szerkeszteni, a mely a térben áll, míg a talaj a feljegyzésre szolgáló rajzlappal együtt ide-oda leng. A rengés rajza, a seismogramm tehát kissé szokatlan módon készül: a papir mozog a nyugvó czeruza előtt.

Miként a levegőben a hang, úgy terjed mindenfelé a Földben valamely lökés, és kellően érzékeny műszerrel hatását akárhol figyelhetjük. E rengés-sugarak a seismologus Röntgen-sugarai, és mert általjárták a Földet, csak nyelvüket kell megtanulnunk, hogy velük kutathassuk ki a mélység titkait.

És ezzel el is mondtam a modern seismologia terét és céljait. Megakadályozni a rengéseket persze nem lehet, de az önmagáért művelt tudománynak azt a kiváltságát, hogy gyönyörködtet és használ, tudományunk már élvezzi: az alkalmazott földrengéstan a nagy katastrophák hatásait enyhítheti, sőt el is kerülheti.

A szilárdságtanban a statikai elem mellett a dinamikai elemnek gondos figyelembevétele Japánban, újabban már Calabriában is oly fa- és kőépületek, hídpillérek, sőt gyárkémények szerkesztését tette lehetővé, melyek valóban rengésállóknak tekintetők. A tudomány ezzel csak ősrégi tapasztalatot igazolt, mert Japán ötemeletes pagodái közül még soha egy sem szenvedett.

Seismometerekkel vizsgálja a japán az alagút fúrására kiszemelt hegyet, a hidakat, a talajt, melyen épít, és az építkezés anyagát. Módszere a vasuti forgalom szolgálatában egyaránt gondoskodik az utas biztonságáról és kényelméről.

Éppen 25 évvel ezelőtt észlelte Rebeur-Paschwitz fiatal német csillagász, hogy a távol Keletázsia rengései Európa földjén észlelhetők, és megfigyelései már arra is utaltak, hogy a rengéshullámok a Föld testén át terjednek. E megfigyeléstől keltezhetjük a modern seismológiát, a mely mint önálló tudomány Mallet-nek az 1857-iki calabriai földrengésről írt classicus munkájában lépett fel, s melyről 1825-ben már Gruithuisen müncheni csillagász álmodozott. Ugyanolyan műszerrel, melylyel Rebeur-Paschwitz észlelt s mely érzékenység dolgában a báró

Eötvös-féle ingával rokon, remélte Gruithuisen a távoli föld-rengéseket is felismerhetni.

Az észlelések finomult módszere és annak nyomában kelő számítás természetszerűen kiragadta a seismológiát a geologus kezéből, a kinek ez kutatásaiban becses segítője volt. Az exact tudományok élénk érdeklődése hatalmasan fejlesztette a geophysika legfiatalabb hajtását, a mely hálásan megemlékezve a jó szolgálatokról, melyeket nevelő anyja, a geologiai tett, ennek fokozottabb közreműködését ismét megszerezni iparkodik.

Wertheim francia fizikus mutatta meg először, hogy szilárd testekben minden impulsus két hullámrendszert vált ki; az egyik longitudinalis, a másik transversalis rezgésekben terjed. Minthogy a kétféle hullám terjedés-sebességének viszonyát laboratoriuma szűk falai között pontosan megállapítani nem tudta, már 57 év előtt a földrengésekre utalt, melyek a kérdést el fognák dönthetni. Négy évvel Wertheim után Lord Rayleigh még egy újabb hullámrendszert fedezett fel, mely ugyancsak a rugalmasság hatására a szilárd test felszínén a víz hullámaihoz hasonlóan halad.

Tengerben felrobbanó akna e három hullámfajnak csinos képét, de csakis képét adhatja: a fényvillám transversalis hullámokban terjed, a hanghullámok longitudinalisan haladnak, az explosio tömeghatása pedig a víz színén tovasikló hullámokat vált ki.

És e hármas hullámrendszert csakugyan élesen tünteti fel a seismogramm, mely ezáltal három szakaszra bomlik.

Az első, bevezető hullámok, a távoli rengések előhírnökei, másodpercenként 12·2 km. sebességgel terjednek. Minthogy majdnem egyenesen a Földön áthatolnak, 17·5 perc alatt eljutnak a fészek antipoduspontjáiig. Finomabb idegzetű állat is megérezheti és így a rengés-jós hírére tehet szert. A Rayleigh-féle felszín-hullámok pedig 3·3 km. sebességgel haladván 3 óra 20 perc alatt teszik meg a Föld körüli utat.

Fölszabadulva a földrétegek nyomásától és alig szenvedve a Föld anyagának elnyelésétől, e felületi hullámok nagyra nőnek meg és, mint a tenger hullámai a szél megszűnte után, a hullámzó mozgás minden sajátságával még soká barázdálják Földünk felszínét. Rugalmatlan talaj, mint legutóbb San-Franciscóban is történt, maradandó, hatalmas hullámokba gyűrődik, míg mély bányákban észrevétlenül siklik át a lökés, mely odafenn minden emberi művet rombadönt.

Kis távolságban a rengés fészektől a különféle hullámok megérkezése között észrevehető különbség alig van, a seismogramm nem differentiált. De minél távolabb van valamely állomás a rengés helyétől, annál jobban nyúlik meg a seismogramm. Az előbb említett számadatokból könnyen láthatjuk, hogy a felszíni hullámok az antipoduspontba 1 óra 22 percczel később

érkeznek, mint az első rezgések, és innen könnyen számolhatjuk már egyetlen egy állomás rengésrajzának megnyúlásából a fészék távolságát. Műszereink az irányt is adják, melyből a lökés jött, és így a rengés helye is azonnal némi közelítéssel megtudható.

A seismogramm egyes szakaszain belül a hullámok hasonlóak, de szakaszzól-szakaszra váltakozók; a szó szoros értelmében gázspektrumra emlékeztet. A Föld anyaga prisma-ként viselkedik, nem csupán a befutott réteg vastagsága arányában nyújtja meg a spektrumot, hanem valóban szórja is a seismikus sugárzást. Ez a legfontosabb eredmények egyike, melyet részben magyar rengések felhasználásával munkatárs-hallgatóim találtak.

Műszereink még más, lassú lefolyású mozgásokat is jeleznek, melyek, noha nem szorosan rengésjellegűek, mégis a Föld physikai magaviseletének megértésére nagyon fontosak. Ilyenek a Föld alakváltozása a napsütés és a Hold meg a Nap vonzása alatt, a hegyképződés ma is tartó lassú folyamata, mely a rétegek gyűrődésében és a szárazföld százados emelkedésében jelentkezik s melynek Celsius után a mi Hell Miksánk volt első megfigyelője, a szárazföldek hintálása a változó dagályterhelés alatt, a talaj megremegése és horpadása a parti hullámverés és elvonuló barometrikus minimumok alatt. Az érzékeny seismometer előbb jelzi a közelgő minimumot, mint a barometer, és így az időprognózisban is bevált segédeszköz.

Az egész Földön érezhető rengés erőssége, könnyen érthető utalással azok bölcsőjére, nagyjában azon magasságkülönbséggel arányos, mely a környező hegyek és tengerfenék között van. Délamerika nyugati partját az Andok és a velök párhuzamosan vonuló mély tengerárok, Japán keleti részét a Tuscarora mélység a nagy katastrophák színhelyévé avatják. A rengésmozgás gyorsulása ily helyeken némelykor a nehézség-erő gyorsulását is felülmulhatja, a mi a természet rendjének néhány pillanatra való teljes felfüggesztését jelentheti. Hegycsuszamlás, a föld meghasadása, a törésvonal mentén eltolódása és vetődése, és ezzel források, sőt tavak fakadása vagy elapadása járnak nyomában. Szófukarságában is utólérhetetlen hatással festi Máté evangelista az Új Testamentom drámájának háttérét, midőn a Megváltó halálára a természetet teljes napfogyatkozással és — az 1797-iki riobambai katastrophához hasonlóan sírokat feltáró földrengéssel szólaltatja meg.

Az ilyen nagy földrengés legszembeötlőbb maradó hatása a földnek lassú felemelése. Így emelkedik folyton Délamerika, andesi partja. és a valparais-i rengés alatt most is 170 km. partvonalon 80 cm. föld merült ki a tengerből. és az andesi tengerárok nyugati szélén feltörnek már előre jósolhatólag az Új Andok.

Tehát tömegáthelyezésekkel van dolgunk, melyek néhány emberöltőn át gyakorlatilag kevésé feltűnők, a melyek azonban annál inkább kötik le a tudós érdeklődését. Ezek hatása alatt a Föld sarka minden nagy rengés alkalmából átlag 8 cm.-rel elmozdul s ennek folytán a sarkcsillag is kevésé eltér helyéből. Egyelőre merő hypothesis ugyan, de nem kétlem, hogy a bolygó-rendszerünk kialakulásában nehezen magyarázható ekliptika ferdesége a seismikus főkörök fekvésétől függ, és hogy a Föld belső ereje alakította ki a mai évszakokat.

Ugyancsak megváltozik a nagy rengések folytán a nehézség és a földmágneses erő eloszlása. Midőn nem régen báró Eötvös Loránd a földmágnességi megfigyelések eredményeit térképezte, Délamerika nyugati partján a ma ismert kontinens alakjához nem jól simuló eloszlást talált, melyet észleléshibák rovására volt hajlandó írni. Valójában már ott van a leendő Neo-Andok hatása és a rajzolt térkép a jövődő Délamerika rajza volt.

E felszíni hatások, bármilyen tetemesek is, nem elegendők ilyrendű physikai változások magyarázatára, és fel kell tennünk, a mire különben az elmélet egyenesen rávezet, hogy lehetnek a Föld belsejében is rengések, melyek a felszínen nem nyilatkoznak meg, valamint hogy testünk belsejében is játszódna le vitalis folyamatok, melyekről megfelelő idegek híján közvetlen tudomásunk nincs. Akadémiánkból indult ki ezen, tudományosan teljesen indokolt gondolat, melyet a modern seismologia rokonszenvesen fogadott és felhasznált.

A rengés fészke természetesen a tengerfenékre is eshetik, sőt legujabban tudjuk is, hogy egyenlő területeken több a tenger-rengés, mint a földrengés. Lényeges különbség a két jelenség között az, hogy az előbbi mindig vulkáni kitöréssel jár. Typikus kísérője éppen a kitörésből magyarázható hirtelen visszahúzódása a tengernek, melyet a természet legnagyobb csapása, a mindent elsöprő árhullám, (japán néven czunami) követ. Szerencse még, hogy az óriás hullámnak periodusa 1 óra lévén, a menekésre mégis legalább félóra marad.

Könnyen elképzelhető, hogy ily hatalmas mozgás a távolba is érezteti hatását, a hol félérett rengést idő előtt vált ki. Az utóbbi idők néhány nagy katastróphája időbeli és geographiai egymásutánja ily kapcsolatra vall.

Az új egyensúly-helyzet is csak fokozatosan áll be, és a nagy rengéseket az utólkések egész raja kíséri. A mino-owarii 1891-iki rengés után utólkések képeben még nyolcz évig vonaglott a Föld, és a 3500 lökés szigorúan követte a rugalmas utóhatás, az elfáradás törvényét. Ez alapon e kísérő jelenségek ma már öntudatosan meg is jósolhatók. Sajnos, hogy a jövőbelátás éppen e gyakorlatilag kevésbé fontos esetben lehetséges,

valamint hogy a meteorológiában is a csekélyebb jelentőségű szél az, a mely legbiztosabban előre mondható.

A fiatal tudományok egyik hathatós segítője a statistika, melyet a mi esetünkben a földrengés-katalogusok szolgálnak. E téren sem vagyunk szegények. Nem szólva Koch, Hantken és különösen Yeiteles sokszor idézett jegyzékéről, csak Grossinger Jánosnak 1783-ban megjelent „Dissertatio de terrae motibus regni Hungariae“ című monographiáját említem, a mely 1038-ig vezet vissza. Gazdag levéltári anyagunk most folyó feldolgozása után rövidesen adhatjuk Magyarországnak teljes rengés-katalogusát és seismikus térképét.

A statistika tanúsága szerint, nem számítva a tenger fenekét és a seismikusan szintén tevékeny sarkvidékeket, melyeknek kutatásához csak most fogunk, átlag két- és negyedóránként van földrengés. Minden második napra középerős rengés, minden hónapra nagyobb katasztrópha várható. Földrengésjósítás tehát föltétlenül hálás feladat, különösen ha valaki emberbaráti szeretettel az egész Földet felöleli.

Miként a meteorológiában, a megoldást itt is csak a legkömolyabb, kitartó tudományos munka fogja megtalálhatni. A katasztrófák lassan készülnek és symptomáik rengeteg munkával és körültekintéssel ugyan, de mégis megfigyelhetők.

A rengések időbeli eloszlásáról a gazdag statistikai anyag ellenére mit sem tudunk, és mind általánosabb a vélemény, hogy az a rengeteg irodalom, mely e tüneményben periodicitást, vagy a napfoltokkal, a Hold phasisaival és bolygórendszerünk egyéb jelenségeivel kapcsolatot keresett, a seismologia történetébe utalandó.

Egész másképp áll a dolog a rengések térbeli eloszlásával. Ha a rengések 6 százalékát mint sporadikust kirekesztjük, a megmaradó 94 százalék két, egymásra közel merőlegesen álló, geophysikailag fontos főkörre esik. Az egyik a mediterrán-kör, mely az Azori-szigeteken, a Pyrenaeusokon, az Alpokon, a Kárpátokon, a Kaukázuson, a Himalayán át Uj-Guinea és Uj-Zeeland felé vonul, a másik a pacific-kör, a nyugatamerikai hegyrendszerrel és a keletázsiai szigetvilággal a Csendes-Oceán kerete. Am abban a Föld seismicitásának 53, ebben 41 százalékáa játszódik le.

Az eloszlás e felöltő törvényszerűsége még élesebben fog kidomborodni más statistikai adatok bevonásával. A két főkör a Föld nagy hegyrendszerének vonala és a vulkani erő székhelye. E hegyek, melyeknek magassága a környező tenger mélységével harmoniában van, szigoruan párhuzamosan haladnak a jelenlegi tengerparttal, és ekkor tevékeny vulkánok, vagy párhuzamosan haladtak velök a geologiai multban és akkor, mint az Alpokban, vulkánosság és heves földrengés abban az arányban halt el, a melyben a tenger visszahúzódott. A hol, mint a Himalayában és a keleti Andokban e szabály alól, hogy a tengertől

150 km. távolságon túl működő vulkán és heves rengés nem jelentkezik, kivétel van, ott a Földnek legdúsabb, özönszerű esője pótolja a hiányzó tengert. Mások ma ismereteink a testek porosításáról, áthatolhatatlanságáról. A mely vonal fölött hosszan mély víz állott, az elgyengül, tárt ajtaja a Föld belső erőinek. Lehetetlen nem esodálnunk a görög szellemet, a mely ugyanazon Poseidonban tisztelte a tengernek és a földrengésnek istenét. Ha rengés folytán új sziget merült ki a habokból, neki emeltek rajta elsőnek templomot.

De a két seismikus főkör egyszersmind a nehézségerő eltéréseinek főköre. Ez talán a legfontosabb momentum, mert megerősítve a két jelenségnek előbb már hangoztatott összefüggését, a Föld seismicitásának megítélésére a geodaisia módszereit ajánlja. Ezekben látom én, a rugalmas elfáradás törvényével együtt, az előrelátás tudományos alapját.

A földrengések mélységéről eddig keveset tudtunk. Ennek oka, hogy exakt megfigyeléseink most egyoldalulag csak az időre szorítkoznak, melyben a lökés érkezik, s ez elem e kényes kérdés megoldására érzéketlen. A fészkek közelében kedvezőbbek a viszonyok, de observatoriumok sűrű hálózata híján a legjobb esetben is csak perczre pontos időadatokkal számolhatunk, és ennyi idő alatt már a leglassúbb hullám is 200 km. utat tesz. Van némi kilátásom, hogy Belgium végezteti azokat a kísérleteket, a melyeket újabb észlelés-elemek bevezetése tárgyában tettem.

Az eddig számított mélységek tehát nem sok hitelt érdemelnek és a kisebb terjedelmű rengésekről még éppen mitsem tudnánk azon törvényszerűség nélkül, melyet bevezetőleg megemlítettem. Ezzel sikerült néhány kis terjedelmű és néhány történeti rengést is értékesítenem, mely e nélkül pusztán statisztikai számadat marad. Azonkívül a Föld anyagának még újabb fizikailag fontos jellemzőjére is vezet, az elnyelés tényezőjére, a melynek segítségével fedeztük fel éppen a seismikus dispersiót. Az egyszerű számítás egyik eredménye, hogy erősebb rengés, mint a milyen az 1906-iki nyugat-magyarországi rengés volt, mélységének 50-szereséig érezhető. Minthogy körülbelül 100 km.-en túl nem figyelték már, a fészkek mélysége 2 km.-re tehető.

Vannak tehát rengések, melyek a Föld kérgének legfelsőbb rétegeiben váltódnak ki és melyek oka kétségen kívül gyűrött rétegek szakadása, kilúgozott barlangok beomlása, vagy feltóduló láva megakasztása. Bármily katastrophák járnak is nyomában, a jelenség lokális, nagy távolságra nem ható.

A nagy földrengések mélysége ellenben 100 km. körül van; hatásuk az egész Földre terjed ki. Ezek azon rengések, melyeket régebben, kicsinyre becsült mélységük alapján tektonikusoknak neveztek.

Elég jól ismerjük a földkéreg legfelsőbb rétegeit, egyes pontokban másfél kilométer mélységig. A befelé való melegeedés és a vulkáni jelenségek kétségtelenné teszik, hogy mintegy 50 km. mélységben a kőzetanyag csak olvadt állapotban lehet, de hogy azon alul mi van, alig is sejthetjük. A Föld lapultsága, középsűrűsége, rajta a nehézség eloszlása, a praecessio és nutatio, a Hold egyik perturbációja, a tengerjárás, a földkéreg deformációja az égi testek vonzása folytán, a kontinensek nyomása: mindezek kérdésünkre válaszul egy-egy elejtett szót adnak csupán, összefüggő érthető vallomást a földrengésektől várunk.

Poseidon enosichthon, a Földet Rengető hazája a magma, a Föld kérge alatt forrongó láva; és eszköze más nem lehet, mint e magmában ősidőkben elnyelt vízgőz feszültsége. Az ókori bölcselők anemosa, spiritusa és pneumája tudományosabb köntösben ma újra megjelen.

A Föld belsejének kutatása ez alapon már meg is kezdődött, és exakt módszerekkel itthon vizsgáltuk meg először a földkéreg viselkedését tenger és szárazföld alatt. A nehézségmérésből következtetett különbséget ez úton is igazoltunk találtuk. Újabban pedig Wiechert göttingeni tanár már állíthatni véli, hogy a Földet aczélkeménységű és tömörségű mag teszi, melyet negyed földugár vastag kőburkolat vesz körül. Következtéseiben kiindul a longitudinalis és transversalis hullámok terjedéssébeségéből, mely a megfigyelő-állomás távolságához képest a mélységben megadja a Föld anyagának két főbb rugalmassági állandóját.

Az egész Földre kiható vizsgálat természetesen az egész Föld együttműködését kívánja. E czélből alakult 1904 elején az Association internationale de sismologie, mely ma már 23 államot számít tagjai sorában. Tudományos és szervező tevékenységén kívül az Erythraeában, Kashgarban, Beyrutban, Reykjavíkon és Disko-szigeten emelt állomások hirdetik munkásságát és a sarki kutatásokban részvételét. A strassburgi központi intézet statistikailag dolgozza fel az anyagot, a budapesti, most már a Szövetség egyik szervéül elismert számoló intézet pedig a fontosabb rengéseket számolva aknázza ki.

A nehézségerő az örökké szintező: folyóvíz és eső, a tenger hulláma és a szél szolgálatában áll. A most ismert egyetlen építő erő a mélyfészki földrengés, tehát a természetbölcsélet első Newtoni szabálya szerint azonos a hegyalkotó erővel, azzal az erővel, mely a Föld reliefét kialakította.

E két erő tusája az örök változatosság, tehát maga az élet. A rombolás munkája lassan folyik, észrevétlenül, de retentő kegyetlen a természet, a midőn épít, és mégis, nem volna jó élni oly Földön, mely többé inogni nem tud.

IV.

Hajdú, haramia és martalócz.

Takáts Sándor 1. tagtól.

A szarvasmarhakereskedésnek a XV. század végén történt felvirágzása nálunk egy teljesen új és népes osztályt teremtett, a mely a gulyák őrzésével és hajtásával foglalatzkodott. Ezt a keverék és veszedelmes népséget latinul *bubulcusoknak* és *abactoreseknek*, németül heitoknak, ochsenknechteknek és ochsentreibereknek hívták. Mivel valamennyije óriási, csomós husánggal járt, *botos legényeknek* is hívták őket. Bár a hajtó és a botos legény elnevezés még a XVI. és a XVII. században is szélteben járta, azért mégsem ez, hanem a hajdú lesz az általánosan használt névvé. Ezt a hajdú szót a magyar pásztorok közé keveredett délszláv jövevények hozták magukkal a Balkán félszigetről. Mivel ez a hajdú szó a magyar elnevezéseket háttérbe szorította, valószínű, hogy a bevándorlott szláv pásztor nép többségben volt. A hajdú szónak nálunk többféle alakja dívott. A nagy magyar síkságokon a hajtókat hajdúnak hívták, a Dunántúl déli részében és a ráczok lakta vidékeken ellenben *hajdukoknak* mondták őket.

A hajtók vagy hajdúk a legedzettebb, legerőteljesebb emberek voltak. Télen-nyáron künt éltek a szabadban. Akkor ugyanis a szarvasmarha az istállót még nem ismerte, s egész éven át a füvelőhelyeken tartózkodott a pásztoraival együtt. A szabadban nevelt gulyák erőteljesek és teljesen vadak voltak. Ha a külföldi városokra hajtották őket, előbb mindig a szelid gulyák közé csapták, hogy a vadságukból valamicskét engedjenek. De még így is veszedelmes állatok maradtak. Ezért kellett a bécsi vásárokon az ökrök inait megvagdosni, ezért rendelték el a németbirodalmi városok rendszabásai, hogy a magyar szarvasmarhát csak megkötözve szabad a városokba hozni. E vad és bőszerű állatokkal egyedül a hajdúk birtak. Nagyon értették ők a módját, hogyan kell egy csapással a legdühösebb bikát is leteríteniök. Az úgynevezett „szilajmarha fognivaló kötéllel“ hurkot vetettek a legvadabb ökör nyakába is, és fél kézzel a földre rántották.

Tudjuk, hogy a XVI. és a XVII. században nálunk a farkasok még roppant számmal kóboroltak, s a baromjáró földekre csaptak, hogy a gulyákat megszagassák. Ezekkel a farkascordákkal a botos legényeknek vagyis a hajdúknak valóságos csatákat kellett vívniök. A farkascordák megszorítása azonban nekik csak játékszamba ment. Úgy látszik, hogy ezekben a küzdelmekben tanulták el a félelmes farkas üvöltését, mely később az egész hajdúság harczy riadója lett.

De nemcsak a farkasokkal, hanem a lappangó latrokkal, a kóborló katonákkal és az ökörtolvajokkal is meg kellett harczolniök. A mikor ugyanis a jól felhizlalt göbölyöket nagy foltkban a bécsi köre hajtották, a széles marhahajtó utak tövében, az erdők szélében és a vetésekben urak, jobbágyok, katonák és latrok leselkedtek, s az amúgy is vad gulyákat lármával és lövésekkel ijesztgették, hogy a tilalmasba rontsanak, s így rajtuk birságot vehessenek. Ilyenkor a hajdúknak nagyobb gondot adott a megriasztott gulyáknak foltra való verése, mint a leselkedő latrok szétverése.

A mikor az ország határán általáltak, az ilyen szórakozásból meg több jutott nekik. A német földön ugyanis mindig sanda szemmel nézték a veszedelmes hajdúkat, a kik verekedés közben sok németnek a tubákos lelkét kibocsátották. De hát öki gyelmök itt is helytálltak magukért, s nemcsak a rájuk bízott jószágot, de a hajdúbecsületet is megvédték. Mivel az igazukból a vásárokon sem engedtek egy körömnnyit sem, néha hatalmas verekedés támadt. Az 1553. évben pl. a luxemburgi országos vásáron a megbántott hajdúk kegyetlenül elverték a német szabású vásárosokat, s még a lovas iberrajtereket is agyonütötték. Ugyanitt 1562-ben, mintha Belzebub legényei lettek volna, haragjukban még a vásárra hajtott lovakat és ökröket is felöntötték.

A jó bécsiek, hogy hasonló bajoktól megóvják magukat, a XVI. század közepe óta a hajdúkat nem bocsátották a városba. Az úgynevezett magyarok útjának a végén két csárdát építettek a számukra. Itt aztán a hajdúk magukban voltak, mint az ördög a zombokban. A jó bécsieket nem kellett a hajdúk látogatásától eltiltaniök. A két elátkozott korcsmának még a tájékára sem mentek. Egy sem óhajtotta közülük, hogy a csontjait zörgővé tegyék.

A hajdúk a verekedésben itthon is kivették a részüket. Mindenkibe belekötöttek, mindenkivel ingerkedtek, mert szilaj indulatjuk a békességet nem tűrhette. S ha már nem volt kibe belekötőniök, egymáson eresztettek vért. Ilyenkor a vérszagtól megriadt gulyák bőszerűen száguldtak szét, s ugyancsak munkába került, a míg a megvadult állatokat a nyomokon megtalálhatták és megteíthették.

Ismeretes dolog, hogy a hajdúk a tulajdonjogot nem nagyon imádták. Ősi szokásuk volt, hogy szénafogytán a kaszájukat a más rétéjébe vágják. Hajtás közben gyakran megesett, hogy a másét is elhajtották. Útközben nem egy idegen gazda disznaját leverték szalonnának. A gulyáikban rendszeren akadt egy-két olyan bitang ökör, melynek gazdáját senki sem tudta adni. Annál különösebb, hogy a hajdúk a maguk gazdáit soha meg nem rövidítették. Ezer és ezer hivatalos és nem hivatalos jelentés maradt ránk a hajtók dolgairól; a bécsi és az auspitzi hausgraf vásárszámadásai is rendelkezésünkre állanak, de e rengeteg írott emlék között egyetlen egy sem akad, amely arról szólana, hogy a hajdúk a reájok bízott marhát elhajtották vagy elkótyavetelték volna. Ellenkezőleg, majd mind arról szólana, hogy a hajdúk a gazdáik jószágáért az életüket ejtették veszedelemre s hogy a gazdáiknak adott szavukat az üdvösségüknél is többre tartották.

A hajdúk e jellemző tulajdonságukból még katonakorukban sem vetkeztek ki. Még német részről is csodálattal írják, hogy a hajdúk szemében milyen sokat jelent az adott szó s mennyire ragaszkodnak ahhoz.

A míg a hajdúmesterség a mindennapi kenyeret és a csusztató borocskát meg-meghozta, a hajdúkkal nagyobb baj nem igen volt. Jöttek azonban olyan idők is, mikor a jó mód szegénységre fordult, s még száraz kenyérre sem került. Amikor ugyanis a kereskedés megakadt, vagy midőn a dög a marhák számát megapasztotta, a gulyatartó gazdák a hajdúk szűrét kikítették. A kenyér nélkül maradt emberek aztán átkozódtak, mint a kereketörött kocsisok; megháborodtak mindenkivel, eladták a lelkiüket egy vöröshagymán is. Hogy az ilyen szegény és gazdátlan emberek a máséban nagy kárt tettek, mondanunk sem kell.

Tudjuk, hogy a történetírók az 1514. évi Dózsa-féle fölkelést parasztlázadásnak szokták mondani. A mi nézetünk szerint ez a parasztlázadás szoros összefüggésben állott a magyar szarvasmarhakereskedéssel. A busás jövedelemmel járó marhakereskedés ugyanis arra bírta az urakat és a nemeseket, hogy a szarvasmarhahízalást részben a jobbágyok kötelességévé tették. Ez az új teher a jobbágyságot mélyen elkeseríti, s csak alkalomra várt, hogy a kölcsönt visszaadja. Ez az alkalom hamar elérkezett. Már az 1513. évben érezhetővé vált, hogy a roppant arányú marhahajtás miatt a gulyák száma Magyarországon mód nélkül megcsappant. A következő (1514.) évben meg már egyenest húshiány mutatkozott. Az országgyűlés tehát a szarvasmarha kihajtását teljesen betiltotta. A szarvasmarha megritkulásának és a kereskedés szünetelésének az lett az első eredménye, hogy ezer és ezer hajtó vagy hajdú kenyér nélkül maradt. A nagy csapatokba verődött hajdúk voltak aztán az elsők, a kik Bakócz

érek kereszteseihez csatlakoztak. S mikor az egész mozgalom lázadásá fajult, az elbocsátott hajdúk pusztították az urak jószágait legjobban, a hajdúk mutatkoztak legveszedelmesebb ellenfélnek. Mikor Székely vagy Dózsa Györgyöt megsütötték, az ő volt fővitézei *hajdútánczot* vagyis *toborzót* jártak körülötte, tehát bizonyos, hogy hajdúk voltak. Maga Varancsics érek is feljegyezte, hogy Székely György testét a hajdúkkal vagyis a főbűnösökkel etették meg. A hajdúk tehát a Dózsa-féle parasztlázadásban elsőrangú szerepet játszottak, s már itt megmutatták, hogy bennök páratlan katonai anyag áll rendelkezésre. De katonai alkalmazásuknak az ideje még nem érkezett el.

A mohácsi veszedelem után azonban egyszerre ütött az ő órájuk is. Tudjuk, hogy a Szapolyai János és I. Ferdinánd között folyt háborúban a magyar marhakereskedés úgyszólván teljesen szünetelt. A hajdúknak tehát igazi mesterségük helyett ismét a hadakozással kellett a kenyerüket keresniök. De nem Ferdinánd, hanem Szapolyai pártjára állottak. Ez is egyik jele annak, hogy a hajdúság teljesen megmagyarosodott. Mindég a nemzeti fejedelmek és a nemzeti ügy mellé állottak!

Bizonyos, hogy a hajdúság Szapolyainak jeles szolgálatokat tett; mert hisz 1530 június 30-án maga Ferdinánd király írja, hogy az ochsentreibereket, a kik János vajda pártján állanak, valami módon meg kéne nyerni! A hajdúságnak Ferdinánd részéről való zsoldbafogadása azonban csak később, János király halála után, vagyis a magyar gyalogság megalakulása idejében történt.

Ismeretes dolog, hogy a lovas népek gyalogságot nem igen tartottak, s ha gyalogságra volt szükségük, azt vagy a leigázott népekből szervezték, vagy idegen nemzetektől fogadták zsoldba. A törököknek méltán elhíresedett gyalogsága: a janicsárság a keresztény tizedgyermekéből alakult; a *martalócz* nevű rendes török gyalogság a boszniai, szerbiai és az oláh pásztornépekből, meg a pribékekből keletkezett. Az *azáp* nevű török gyalogság is idegen elemből alakult. Az azápokat ugyanis mindig a meghódított népből toborozták, s ezeket az azápokat a saját nemzeti ruhájukban jártatták. A magyarországi azáp-gyalogság pl. talpig magyar ruhát viselt, s a magyar katonaságtól megkülönböztetni nem lehetett.

A magyar is lovas nép lévén, gyalogságot hosszú ideig nem tartott. Hunyady János harcaiban a mi kevés gyalogság volt, az az oláhokból és a szerbekből telt ki. Mátyás király a fekete sereg gyalogságát cseh és délszláv elemekből alakította. Ugyanez a király a boszniai várakban fizetett martalóczokat tartott. A mint a török hatalom az ország gyepüihez közelebb ért, s a mint a lövéfegyverek használata terjedt, a gyalogság alkal-

mazása mindig égetőbb és égetőbb szükségnek mutatkozott. És a délvidéki határvégházakban (a Jagellok idejében) csakugyan alkalmaznak gyalogságot. De ezeket a gyalogokat nagyobbbrészt az ottani szláv népekből toborozzák. Szlavoniában és Horvátországban sem a hazai lakosságból szedegetik az első gyalogokat, hanem a Boszniából bevándorlott *martalócok*, *uszkók* (szőkevények), *morlák*, *mazulok*, meg a Szerbiából beköltözött *haramiák* soraiból toborozzák. Nincsen ebben semmi különös és meglepő dolog. A mi nemzetünk született lovas nép volt, s a míg a viszonyok rá nem kényszerítették, a lenézett gyalogsági szolgálatot a szláv népeknek engedte át. Nemzeti szempontból ez a dolog még okos és hasznos dolognak is mutatkozott, mivel a végbeli magyar élet a szlávokat seregével megmagyarosította.

A mikor a mohácsi veszedelem után János és Ferdinánd királyok a magyar koronán hajbakaptak és az egész országot lángba borították, nemcsak a délvidéken, de az ország belsejében is nagyon érezték a gyalognép hiányát. János király még csak segített magán valahogy a hajdúság befogadásával, de Ferdinánd magyar vezérei folyton azon panaszkodnak, hogy nincsenek gyalogosok, a kik a király fizetésére állanának. Az 1528. évben például Révay István Egerből írja, hogy hadat ágyúk és gyalogság nélkül nem viselhet. Hogy induljon ostromnak — írja — ha nincs gyalognépe?

A gyalogság hiányát hirdeti az a körülmény is, hogy ostrom idején az urak leszállottak a lovaikról, s úgy indultak a sánczokra. Nádasdy Tamás maga is erre adta a fejét, hogy az urak dandárja kisebbséget ne valljon.

Ez az állapot nem sok idő múlva javulóra fordult. A folytonos háborúk nyomában mód nélkül elhatalmasodott a szegénység. Nemcsak a jobbágyoknak, de sok helyen még a nemeseknek sem telt lóra és a lovas szolgálatra. Hogy tehát megélhessenek, gyalog szolgálatot kellett vállalniok. Minél jobban terjedt a szegénység, és minél inkább növekedett a gyalogsági fegyvernem jelentősége, annál több és több magyar vállalta a gyalogrenden való szolgálatot. A XVI. század negyvenes éveiben a végházakban már a gyalogok között is a magyar lesz az uralkodó elem. A későbbi évekből ránk maradt kimutatások már nem is említenek mást, mint tisztán magyar gyalogságot. Az 1553. évi kimutatás például 5427 magyar gyalogost említ; az 1556. évi jelentés szerint pedig már 8344 állandó magyar gyalogos szolgált a végházakban.

Bár a XVI. század közepén az állandóan szolgáló gyalogság már teljesen magyarrá vált, a régi, szláv eredetű gyalogságnak a hatása mégis meglátásvolt rajta. A mieink ugyanis azt a gyalogsági szervezetet és taktikai egységet vették föl, a mit a legelső,

délvidéki királyi gyalogoknál használtak. Lépésről-lépésre kimutatható, miként terjed ez a gyalogsági szervezet a XVI. században a horvát-szlavon véghelyekről a Dunántúlra, s onnét Felső-Magyarországba. Csak Erdély és a tiszai részek maradnak hívek az ősrégi magyar szervezethez. Innét van azután az a furcsa jelenség, hogy Erdély és a kapcsolt részek gyalogságának a beosztása, tisztii rangfokozata, taktikai egysége úgy a XVI., mint a XVII. században teljesen különbözött a szorosan vett királyi gyalogságétól.

A míg a magyar várakban a gyalogokat csak a várkapuk őrizetére tartották, addig *kapunállóknak* nevezték őket. Későbbben, mikor a gyalogok a várakban már rendes őrségül szolgáltak, s a mezei hadakban is külön fegyvernemet alkottak, *darabontoknak* hívták. Ez az elnevezés, melyet nálunk már a középkorban is használtak, a XVI. században közönségesse válik, s mindig a magyar gyalogot értik azon. A dunántúli végházakban a darabont mellett a *garabont* és a *grabont* szökat használják a magyar gyalogság nevéül. Azokat a gyalogokat, a kik a fizetelenség miatt egyik végházból a másikba bujdosnak, s hol a királyi zsoldján, hol meg az urak kenyerén éldegéltek, *bujdosó darabontoknak* hívták. Ezt a bujdosást a vitézi korban a végbeli szokástörvény tisztességtelen dolognak tartotta. A XVI. század közepén a bujdosó darabontokat szolgálatba fogadni nem volt szabad. Innét van, hogy a ki a fejét bujdosásra adta, ezen cselekedetét menteni igyekezett.

Mivel a magyar gyalogság a szegénységből került ki, s mivel a fizetés dolgában a gyalogosok mindig az utolsók voltak, hogy valahogy megélhessenek, aratás idején mint aratók keresték meg a télire való kenyerüket. S ha munkájuk nem akadt, a legnagyobb nyomorúságban vergődtek. Szegények voltak, mikor szolgálatba álltak, és még jobban elszegényedtek a szolgálat idején. Innét van, hogy a XVI. század közepén a magyar gyalogokat rendszeren *szegény legényeknek* hívják.

A zsoldból, a kenyérből legkevesebb jutott a magyar gyalogoknak, de a katonai szolgálat legnehezebb része az ő vállakra nehezedett. A huszárok a végházakban ősrégi szolgálatot nem teljesítettek, ez kizárólag a gyalogság dolga volt. A gyalogok örködtek éjjel-nappal, a gyalogok ásták az árkokat, vetették a sánczokat, a gyalogok virrasztottak a bástyákon. Találón írja a gyalog rendről 1573-ban Giczgy György: „éjjel strázsát áll, verraszt, czirkál, vártán hál, nappal pengig az kapun vagyon. Minden szolgálat csak rajtok vagyon szegényeken“.

A tizenhatéves háborúban a német Gabelmann, mint szemtanu nem győzi csodálni a magyar gyalogság hihetetlen szívósságát és kitartását. Egész éjjel őrt áll — írja Gabelmann —

talpon virrad, s nappal dolgozik. Az éhséget, a szomjúságot panasz nélkül tűri. Gabelmann csodálattal veti a papírra azt a jelenetet, mikor a magyar gyalogost az őrhelyén haldokolva találták. Az éhség és a kimerültség halálra gyötörte őt, de a strázsahelyet még sem hagyta el.

Komárom 1594. évi ostromáról írja ugyanez a derék német mester, hogy a hajdúk és a huszárok a lakosság megmentésére kijöttek a várból. Mivel az égő városon vissza nem jöhettek, a huszárok a Vágdunán átúsztattak. A hajdúk a lovak farkaiba kapaszkodva tették meg a veszedelmes utat.

A XVI. század negyvenes éveiben a már teljesen kifejldött magyar gyalogrend a hajdúsággal új elemet vett magához. Említők már, hogy a hajdúk János király harcaiban kitűnő gyalogoknak bizonyultak, s így I. Ferdinánd is kedvet kapott azoknak az alkalmazására. A hajdúknál kitűnőbb katonai anyagot keresve sem találhatott volna. Az éhséget, a hideget s a meleget, a háború fáradalmait és szenvedéseit játszva viselték. A férfinemnek igazi tölgyei voltak, miket a háború viharai és szenvedései meg nem hajlíthattak, meg nem törhettek. És e jeles tulajdonságaik mellett négyszerte kevesebbe kerültek, mint a külföldről idehozott és a török harczmódját egyáltalán nem ismerő idegen katonaság. Fölötte érdekes jelenség, hogy a míg a teljesen hasznavehetetlen, s a mellett méregdrága idegen katonaságot hozzánk küldözgették, addig Ausztria, Steierország, Karinthia és Krajna rendei a maguk védelmére már 1526 után magyar huszárokat, hajdúkat és martalóczokat tartanak. Alsó-Ausztria rendei úgyszólván az elsők voltak, a kik a volt hajtókat zsoldba fogadták. S mivel e hajdúk derekasan beváltak, évről-évre többet és többet fogadnak. Az 1544. évben például Alsó- és Felső-Ausztria rendei 320 hajdút (heydog) tartottak. Az 1516. évben csupán Győrött 200 hajdú szolgált. Maga Salm Miklós fővezér jelenti, hogy e hajdúk nélkül Győr meg nem tartható. Ugyanezen 1546. évben Ferdinánd rendelkezésére 400 hajdút fogadtak a bányavárosok részére. Hogy más végházakban is sűrűn alkalmazzzák őket, mondanunk sem kell, hisz amikor valahol zsoldot kiáltottak, a kenyér nélkül szűkölködő hajdúk voltak az elsők, a kik a zászló alá állottak. Az 1540. évben már a horvát-szlavon végekben is találunk magyar hajdúkat. Ez évben például Székely Lukács a martalóczokon kívül hajdúkat (heydok) is tartott. Az 1546. évben maga a fővezér, Salm Miklós sürgeti, hogy a szigeti (szigetvári) hajdúságnak az eddigi két forint helyett legalább havi három forintot kellene adni, mivel két forintból meg nem élhetnek. Az 1550. évben a király zsoldján élő hajdúkat már csak magyar gyalogosoknak írják. A nevezett évben a Győrhez tartozó végházakban 1317-ben szolgáltak. Az 1552.

évben Castaldo jelentése szerint Váradon 400 derék hajdú szolgált.

Azokat a hajtókat, a kik a király vagy az urak zsoldjába állottak, *iratós hajdúknak* vagy *királyi hajdúknak* nevezték. A régi írott emlékek ezeket a zsoldos hajdúkat egy ideig élesen megkülönböztetik a régebbi magyar gyalogoktól vagyis a darabontoktól. A szegedi hadinépről szóló 1552. évi kimutatás pl. 1860. rendes magyar gyalogost és 1000 hajdút említ. Bakyth Péter írja 1552. február 22-én: ma érkezünk Szegedre, csak lakosokat és sok hajdút találtunk itt, de zsoldos nép egyáltalán nincs itt; ezer magyar gyalogost kéne itt tartanunk. Egyik 1554. évből való kimutatás is külön említi a végházakban szolgáló darabontokat és külön a hajdúkat. A későbbi időben ez a világos és határozott megkülönböztetés már elmosódik. A magyar gyalogság megjelölésére ugyan még a XVII. században is használják a darabont szót, de igen gyakran hajdút is értenek azon. Ezen nincs mit csodálnunk, mert hisz a gyalogság túlnyomó része a hajdúból került ki, s a hajdúk csak olyan magyar gyalogok voltak, mint a darabontok. Hogy a magyar végházakban a gyalogságot már a XVI. század közepén jórészt a hajdúság alkotta világosan kitűnik Nádasdy Tamás 1552. június 15-én kelt fölterjesztéséből, melyben a végházak népéről szólván, csak huszárokat (levis armaturae equites) és hajdúkat (aliquot bubulcorum quos haydones vocamus) említ. Zay Ferencz 1561. decz. 15-én Miksához írt levelében a magyar gyalogokról már azt írja, hogy ezeket manapság már csak hajdúknak szokták hívni. Az egykorú írott emlékek ezt az állítást százszorosán igazolják. Azaz a királyi magyar gyalogságnak az általánosan használt neve a hajdú lesz. Ezt a szót használják azok a magyar darabontok is, akik igazában hajtók sohasem voltak. Ez a körülmény azt bizonyítja, hogy a XVI. század másik felében a magyar gyalogrendben a vezető szerep a darabontokról a hajdúságra szállott.

Mindenféle szolgáló népnél megесik, hogy az egyik a másik szokásait el-eltanulja. A darabontok és a hajdúk összevegyülésénél is így történt. A hajdúk erőt, fürgeséget és harczvágyat hoztak a végekbe. A mi szilajság és vadság volt rajtuk, azt a végbeli élet lassan-lassan lecsiszolja róluk. Mivel hadi szervezetük még nem volt, elfogadják a végekben dívó darabont-rendszert.

Ismeretes, hogy az állandó gyalogságot tulajdonképen a várak őrizésére tartották. Mivel a magyar várak túlnyomó része fából és földből készült, az ellenség ezekbe tüzet könnyen vetetett. E szerint az ilyen várakat jobban kellett őrizni, mint az erős kővárakat. A végekben szolgáló magyar gyalogság tehát a

portyázást és a kóborlást nem igen űzhette. Ám a hajdúságnak éppen ez a portyázás és a kóborlás volt a főmestersége! S ha azt tapasztaljuk, hogy ez a szokás a magyar gyalogrendnek főtulajdonságává válik, a hajdúhatást lehetetlen nem látnunk. A hajdúk örökké a török várak körül ólálkodtak, örökké azon mesterkedtek, hogyan juthatnának zsákmányhoz. A harczra tehát sohasem kellett őket nógatni. Nem ültek tétlenül a végházakban, hanem fölkeresték az ellenséget a saját fészkeben. A királyi végházakban halállal büntették a békesség idején harczra indulókat. A hajdúk tehát a legsúlyosabb sebeiket is eltagadták, nehogy a csatázásuk kitudódjék. A török a rabbá esett hajdúkat a kínok válogatott kínjával ölte meg; veszedelem fenyegette őket otthon, rettenetes halál a török földön, s mégsem nyugodtak egy perczre sem, mégis kijártak a török várak alá. Nagy baj és veszedelem volt e hajdúszokás a békességes lakósságra, különösen a törökre, de hadi szempontból páratlan emberségnek, megbecsülhetetlen vitézi tulajdonságnak kell azt mondanunk. Hol van az az idegen katona, a kit halálbüntetéssel kellett a harcztól megtiltani? Hol van az a lanczkenét, vallon, karabélyos vagy másféle katona, a ki a biztos halállal önkényt szembeszállott, a ki a veszedelmet mulatságnak, a lehetetlent biztos sikernek, a kimondhatatlan nélkülözést játéknak tartotta? Hasztalanul keresünk ilyet a külföldiek között. Csak a mi magyar földünk, csak a mi magyar viszonyaink teremthettek ilyeneket. S ha azt látjuk, hogy a bécsi kormányzések ezt a magyar hadi népet az idegenek kedvéért mégis mellőzték, akkor megértjük Schwendi Lázárnak, a jeles német generálisnak a mondását: *ez az idegen katonaság a tüske minden magyar szemében, ez a tör minden magyar szívében!*

A hajdúságnak főntebbi szokását a magyar gyalogok, vagyis a darabontok hamarosan elsajátították. Batthány Ferencz bán már 1552-ben jelenti, hogy sokkal jobb és hasznosabb dolog a magyar gyalogság tartása, mint a németé; mert a magyar gyalogok a *hajdúk módja szerint* kijárnak, s az ellenség közül nyelvet fognak.

A magyar darabontok a hajdúknak még más szokásait is elsajátították. A harcz idején a hajdúk vajdái vagyis tisztjei mindig kiugortak a sorokból s legelsőeknek rontottak az ellenségre. Ezt a hajdúszokást a darabontok is elsajátították. Ezért mondták az ő tisztjeiket is előljáróknak. Érdemes megemlétenünk, hogy ez a hajdúszokás a magyar gyalogságnál még a XVIII. század elején is járta. A legelső magyar gyalogezredek felállításának idején írja pl. Heister Donát generális, hogy a Pálffy Miklós-féle gyalogezred tisztjeit jobban kéne fizetni, mint a német tiszteket, mert nagyobb veszélyben forognak, mint a németek. A támadásnál ugyanis a magyar gyalogság tisztjei az ő nemzeti szokásuk szerint kirontanak a sorokból és legelsőek

az ellenség megtámadásában. Ezért tisztjeik között aránytalanul nagy a halálesetek száma.

A XVI. század hadi jelentései szerint a magyar darabontok a hajdúktól a lesvetés módját is hamar eltanulták. Az úgynevezett *hajdúles* a XVI. században nagyon ismeretes dolog volt a végházak gyalognépe között. Az illetén lessel roppan kárt okoztak a törököknek. Innét van, hogy a budai pasák és a bégek levelei a sérelmek között a hajdúk leseit felsorolni el nem mulasztották. A hajdúk a lest a jártasabb utak mentém állították fel. A les népe rendszeren három részre oszlott. Az első részt, a mi csak néhány merész legényből állott, *martaléknak* hívták. Ezek rendszeren áldozatul estek. A második részt az úgynevezett *előljárók* alkották. Ezek sem voltak sokan, nehogy az ellenfél megjedjen és idejében elmeneküljön. A martaléknak és az előlbenjáróknak az volt a dolguk, hogy az ellenséget maguk után csalják és a lesre hozzák. Ha ez sikerült, rettenetes lármával kitört a lesnek a magva vagyis a *derék-les*.

A mint a lest felállították, vagy hogy akkori szóval éljünk: *a lesbe bedállottak*, néma csöndben, jól elrejtözve, napokig vártak a prédára. Csak a martalékul előre küldött legények mutogatták magukat. Ha csak lehetséges volt, a harczot mindig éjjelre halasztották. Minél sötétebb volt az éjjel, annál borzasztóbb volt a harcz. A lesre hozott ellenfél, akár lovag, akár gyalognép volt is, rendszeren teljesen megsemmisült.

A hajdúk csodálatos kitartása, rettenetes erőfeszítése különösen akkor tűnt ki, mikor lovas sereggel találkoztak. Az 1564. évben például az egri hajdúk Fülek mellett lest vetettek. Amint éppen prédára vártak, derék bezlia és iszphahia lovasság érkezett oda. A török lovasok kapitánya észrevette ugyan a hajdúk lesét, de szentül hitte, hogy vitézeivel sikerül keresztültörnie. A kapitány parancsára a szpáhi oglanok és a bezliák eresztett zászlókkal, száguldva rohantak a hajdúkra. Hasztalannak bizonyult a száguldás, a férfias küzdelem és a hősiesség. A hajdúk a rohanó lovasokat nemcsak föltartóztatták, de még is semmisítették. Maga Muhamed füleki bég jelenté a szultánnak, hogy a bezliák kapitánya mártíromságot szenvedett, a derék bezlia és iszphahia lovasok meg elestek.

Az 1570. évben 900 török lovas indult a Balaton mellé rablásra. Kétszáz lovas a falvakat fosztogatta, 700 pedig Alórsön állott dandárban. Bornemissza János pápai kapitány a vitézeivel éppen útban lévén, elhatározta, hogy szerencsét próbál. Magához vevén a veszprémi huszárokat, száguldva indult a háromszorta nagyobb török dandár ellen. A vele lévő száz pápai hajdúnak meghagyta, hogy a patkók nyomán futó szabásban jöjjenek utána. A huszárok már vagy egy órája küzdöttek a török

dandár ellen, de a zárt sorokat meg nem bonthatták. Ekkor vált ki a porfellegből a rohanó és a hosszú szaladástól lihegő hajdúság. Még csak ki sem fújták magukat, úgy, a mint megjöttek, a portól és izzadságtól eléktelenített orczával a török lovasokra vetették magukat és erős küzdelem után szaladásra hozták. Száz levágott fejvel és 29 rabbal tértek meg Pápára.

Az 1579. év tavaszán Veisz budai pasa Piri agát válogatott lovasokkal kiküldé. Az egriek hajdúi lesben lévén, Piri aga népét a lesre hozzák s levágják.

A hajdúknak a török lovasokkal való harczai még akkor is igen tanulságosak, mikor vereséggel végződtek. Még ilyen esetekben is született vitézeknek bizonyultak ők. A szegedi vereségről jelenti Aldana Molina Bécsbe: „mi németek és spanyolok gyalázatosan megszaladtunk, azt sem láttuk, kik kergetnek. Csak a magyar gyalogok és lovagok harczoltak utolsó lehelletükig“.

Az 1577. évben a győri hadi nép éppen az istentiszteleten volt, mikor az egyik kapunálló lármát trombitált. A győri huszárok meg sem várván a generális parancsát, azonnal az ellenség ellen indultak. Izdenczy Péter fővajda, Gyenes István, Écsey Tamás és Pogoray Tamás vajdák alatt a hajdúság is kiindult. A parasztok azt beszélték, hogy hétszáz török Nyúlfa lu vidékét rabolja. A magyar hadi nép csakhamar ráakadt a török hadra, és roppant porfellegben megütközött vele. A harcz már javában folyt, mikor a győri generális is megjelent egy szekér német puskással. Látván a törökök túlnyomó erejét, a csatavezető Gregoróczy Vincze főkapitánynak meghagyta, hogy azonnal hátrát fuvasson. Gregoróczy engedelmeskedett a parancsnak, s adott jelre a huszárok visszavonultak. A hajdúk ott maradtak az ellenség torkában. Bár a vesztüket előre látták, a vajdák kiadták a parancsot, hogy a ki hátrafordul, azonnal szúrják le. A hétszáz török lovas aztán a győri generális és a huszárok szemeláttára megsemmisítette a hajdúságot. Pálffy Tamás palotai főkapitány augusztus 9-én jelentette Bécsbe, hogy a megnyüzott hajdúfejek bőrét a székesfehérvári bég a bezlia város előtt rakatta föl, hetvennégynek mondták számszerint.

E vereség ügyében Bécsből német bizottságot küldtek Győrre. A biztosok a tanuvallomások alapján megállapították, hogy a vereségnek oka a győri német generális volt; mert ha ő a huszárokat vissza nem rendeli, a törökkel megbírtak volna.

Az ilyen vereségek a hajdúk harczy kedvét éppenséggel nem csökkentették. Hideg orczával vették az efféle, s mintha mi sem történt, ki-kijártak prédára és portyára, beorozkodtak a legmesszebb fekvő török várak szomszédságába, és lesték az alkalmat, hogy a kijövőkre csaphassanak. Az igazságnak meg-

felelően írta Musztafa pasa 1570-ben, hogy „szüneti nincsen az nagy csatázásnak, utállásnak és leshányásnak“. Hogy ez az örökös harc kitünő hadi iskola volt, s hogy a törökök rablásait csakis így lehetett csökkenteni, mondanunk sem kell.

Az 1576. évben Musztafa budai pasa jelenti Ernő főherczegnek, hogy a komáromi és a tatai hajdúk közül harminczan Óbudára jöttek, s egy elhagyott pinczében elrejtöztek. A várost és a portörő malmot akarták felgyujtani. Egy vizslácska azonban elárulta őket, s maga a pasa rontott rájuk. A szegény hajdúk persze ott hagyták a fogukat. A rabul esett sebes hajdúkat a pasa vallatásra fogta. Egyértelműen azt vallották, hogy a kapitányuk szavára jöttek Óbudára. Ez ugyanis így szólott hozzájuk: rossz bestye kurafiak, im elöttetek a sötét tél; hiában eszitek a király kenyerét; semmi várhoz, semmi nyájra nem möntök, juhót, barmot nem hajtotok; pedig vagyon a töröknek elég, s ha alámentök, nektök is lenne, nekünk is lenne! És alámentek a komáromi meg a tatai hajdúk, de bizony rosszul jártak. Ez a szerencsétlenség azonban egyáltalán nem tartá vissza a többieket attól, hogy szerencsét próbáljanak. Néhány nappal az óbudai eset után — a mint a budai pasa írja — a komáromi és a tatai hajdúk ismét Buda körül ólalgattak, s ezúttal magát a fővárost akarták felgyujtani.

Gyakran olvashatjuk a budai pasák panaszos leveleiben, hogy a hajdúk török ruhában járnak, török süveget hordanak, s az ellenséget így próbálják rászedni. Thuigon budai pasa írja például 1554-ben, hogy Bebek hajdúi török kereskedőknek öltöztek, s kalmárszekereken Hollókő várába hajtattak. A török őrség megőrült a jól megrakott szekereknek; de örömük nem sokáig tartott. A kalmár ruhába bujt hajdúk ugyanis előrántván fegyvereiket, a meglepett őrséget levágták.

Az ilyen kaland átöltözés nélkül is gyakran megesett. Az 1594. év tavaszán például az egri, hollókői, szarvaskői és az ajnácskői hajdúk közül hetvenketten a kapitányuk tudta nélkül Vác alá mentek. Épp akkor a budai pasa is Vácra tartott táborával. A hajdúk mégis betörték Vác kapuját, s mindent elragadtak onnét. Mire a budai pasa Vácra ért, a hajdúk már biztos helyen kótyavetyélték a zsákmányt.

A hajdúk és a darabontok kölcsönös érintkezése útján a magyar gyalogok viselete is kifejlődik. S miként a hadi szokásaik, úgy a ruházódásuk módja is két századon át alig változik. A régi összeírások és levelek gyakran említik a fekete hajdúsüveget, a dolmányt, a hajdúk hordta salavárdit és fehér abaköponyeget, a szablyatarsolyt, a hajdúövet, a hajdúk viselte sarút. A mikor 1702-ben az első három magyar gyalogezredet (német lábra) felállították, teljesen a régi hajdúviseletet választották

egyenruhául. S magukat az első gyalogezredeket is hajdúezredeknek hívták.

A mikor a hajdúk még hajtók voltak, fegyverük rendszeren hatalmas füttykös, balta, vagy csákány volt. A háborús idők beálltával azonban rendszeres fegyvereket kezdtek viselni. Ezek közül nagyon ismert volt az úgynevezett *hajdúpuska* (rövid puska, később flinta néven szerepel), továbbá a kópja és a szablya. Tudjuk, hogy a magyar törvények a hajtóknak erősen tiltották az illetén fegyverek viselését. A királyi rendeletekből az látszik, hogy e törvényeknek semmi foganatjuk sem volt. És ez némileg szerencseszámba ment; mivel így a gyalogság megalakulásakor a hajdúkban kész katonákat kaphattak. A magyar gyalogosnak úgy a XVI., mint a XVII. században ugyanazok voltak a fegyverei, a miket a hajdúk szoktak hordani. E fegyverek közül csak a kópja viselését hagyják abba; ezt is csak akkor, midőn a puska használata a gyalogságnál általánossá lesz.

A hajdúság hatása magyar hadi életre a fentebbieken kívül még egy igen érdekes jelenségben is megnyilvánul. Az úgynevezett *hajdútánczot* a magyar katonaság minden fegyverneme eltanulja. Ezt a hajdútánczot a XVI. században *toborzónak* is hívták, s nemcsak a verbuválás idején járták, de csaták és várostromok alkalmával is, hogy az ellenséget ezzel is bosszantsák. Zenekiséretül ehhez a tánczhoz rendszeren a duda vagyis a tömlősip szolgált. A legrégebb magyar gyalogság (még a huszárság is) trombita helyett a *tömlősipot* használta. Az úgynevezett török-sípot és a tárogató sípot csak a XVI. század közepén kezdik használni.

Mivel a hajdúság a magyarországi gyalogrendnek legnépesebb és legkiválóbb osztálya volt, minden gyalogos hajdúnak szerette magát nevezni. Ilyen módon azon gyalogosokat is hajdúnak hívták, a kik miatt az igazi hajdúk tisztessége nem növekedett, hanem inkább fogyatkozott. Ilyenek voltak kezdetben a haramiák. Ezek a szép szál legények egykor szerbiai pásztorok voltak, a kik a török betelepülés után abbanhagyván a mestersegüket, szanaszét kóboroltak és rablásból éldegéltek. Született zsványok voltak, a kik még a saját egyházuk harangját is ellopták. Ha a dolog úgy fordult, a csatában is megállták a helyüket. Azt mondogatták róluk, hogy a harcban olyanok voltak, mint a boszniai kasza, a mi mindenfelé vágott. E félig vad, erőteljes és veszedelmes népség 1538-ban Szlavóniába vándorolt, a hol gyalogszolgálatot vállalt. Bár a későbbi időben már a horvát-szlavon és a magyar népből toborozták a gyalogságot, a horvát-szlavon nemzeti gyalogságnak haramia maradt a neve. Különbösen a végbeli élet hatása hamar megmagyarosította őket. Nemcsak a tisztjeik, de a közlegényeik között is tömérdek magyar akadt.

A haramiaság intézménye Magyarországra is átcsapott. Somogy-, Zala- és Veszprémmegyékben a magyar gyalogokat szintén haramiaknak hitták. Voltak szabad haramiák és zsoldos haramiák. A határőrvidék felállítására idején a haramiák is beolvadtak az ottani katonaságba, s azontúl csak hajdúknak vagy hajdukoknak hívták őket.

A martalóczok Boszniából és Szerbiából vándoroltak Horvát-Szlavonországba. Ezek is zsvány életet éltek. Elsőrangú lótolvajok és ökörlopók hírében álltak. Ha módját ejthették, embereket is raboltak. A szabad természetben növekedett szép és erőteljes embereknek írják őket. Mivel a föld népének vagyonában nagy kárt okoztak, úgy vadásztak rájuk, mint az erdei vadakra. Egy-egy kóborló martalócz agyonütéséért a király egy forintot fizetett, vagyis ugyanannyit, a mennyit egy döglött farkasért szokott volt adni. Mivel a kiirtásuk így sem sikerült, egy részüket zsoldba fogadták. Ezeket királyi martalóczoknak hívták s kötelességük volt testvéreiknek, a szabad martalóczoknak az irtása. Jó gyalog katonáknak, edzett, sokatbíró népnek mondják őket. A törököknek is voltak martalóczai, a kik mint rendes gyalogok a török végházakban szolgáltak. Merész kalandjaikról s örökös kóborlásukról ezek is híresek voltak. A királyi martalóczok, főleg a magyarországiak, hamar megmagyarosodtak. A XVII. század végén már őket is hajdúknak hívták.

A magyarországi gyalogrend három főeleme, vagyis a hajdú, a haramia és a martalócz tehát balkáni eredetű. Ott e három szón a zsványságból élő pásztornépeket értették. Nálunk ellenben mind a három szón gyalogkatonát értettek. Azokban az időkben persze a zsvány és katona között nem nagy különbség volt. Sőt az utóbbi sokszor rosszabb volt a legelvetemültebb zsványnál is.

V.

A rabszolga.

Herczeg Ferencz 1. tagtól.

Tavaszi hajnal volt. A keleti határhegyek fölött piros tűz felhőkapsu nyílt meg. Lenn a völgyben, a nagy nádasra boruló lágy páratakaró alatt ébredezni kezdett a tollas halásznép. Százezer vízimadárnak hápogása és kurrogása érczes hangzavarba olvadt, mintha a nádasban ezer kovácműhely üllője pengene. Fönn, a kopaszhegyen túl, kezdődik a baltát nem látott szűz őserdő. Ott is megszólaltak már a madarak. Az ő énekük olyan volt, mintha ezer fuvalás és czimbalmos próbálná ki egyszerre a hangszerét.

Piros hajnalon emberek kapaszkodnak föl a hegylejtőn. Egy aranyhálóval letakart, tollbokrétaikkal ékesített fehér számár hátán fiatal nő ül. A ruhája, a fejére vetett fátyla és a topánja piros. Ez Laborcz úrnak leánya, Dola.

A kísérői gyalogszerrrel vannak. Egy vén cselédasszony és vagy húsz szolgálégény. Valamennyien szőkehajú, hosszútágú emberek. A legények kurtanyelű baltával fegyverkeznek. Csak egyikük, a ki a csapat élén lépked, visel vadászgerelyt és hosszúpengéjű kést. A vezető fejjel magasabb a többinél. A mezeten nyakán, a karján és a lábán kötélnyi inak feszülnek. Lomhán és mégis könnyedén jár, akár a havasi medve. Tíz lépést tesz előre, azután visszafordítja a fejét és keménynézésű szürke szeme keresi Dola tekintetét. Laborcz leánya azonban hidegen és gögösen elnéz fölötte.

Fölértek a kopaszhegy ormára és ekkor a felhőkapsu át hatalmas sugárküllöket eresztett a fölkelő nap. Köröskörül, az övig érő fűben, millió harmatcsöpp villant meg, mintha az ég apró csillagai ide tértek volna delelőre.

Dola levette fejről a piros fátyolt. Azután visszapillantott a völgybe, a hol édesapjának városa elterült. A városnak agyagból hányt, palánkos sánczai fölé fekete fagerendákból összerótt őrtornyok emelkedtek. A nádtetejű házak fölött ezüst füstfelhők lebegtek.

A vén cselédasszony odalépett Dolához és ujjával a hegyek felé mutatott.

— Ott a szent fa! — mondta.

A távolban kéklő erdőfal fölé óriás fapatriárka emelkedett. Olyan volt, mint egy falombból épített erdei várkastély.

A csapat a városból jött és a szent fa felé igyekezett. Laborcz, a város ura, azért küldte föl leányát a hegyekbe, hogy vágjon le odafönn egy fehér bárányt és öntözze meg vérével a szent fa gyökerét. Ha hajadon leány teszi ezt, újhold napján és bűvös igéket mond hozzá, akkor hatalmat nyerhet az őserdő szellemei fölött.

Mert Laborcz úr, ha jó kereszténynek vallotta is magát, időközönként mégis csak kereste barátságát a titokzatos erdei démonoknak, melyeket pogány ősei tiszteltek egykor. Főleg olyankor emlékezett meg a régi istenekről, ha valami veszedelem fenyegette. Elmult ősz óta pedig állandóan titkos félelem emésztette a nagyúr szívét. Kóbor emberek, a kik a kárpáti szorosokon át vetődtek az országba, ijesztő híreket hoztak a nagy pogány pusztaságokról. Azt beszélték, hogy odalenn, Etelközben, egy esztendő óta egyre peng a nyilkovácsok kalapácsa. A vad lovasnemzetségek, melyek eddig egymást pusztították, most egy hatalmas akaratra engedelmeskednek és beláthatatlan hadirendbe sorakoznak, mint az égen járó zivataros felhők. A papjaik és az énekes emberek pedig egyre a Tisza meg a Duna vizéről regélnek nekik. Ha a pogányok egyszer megtalálják az utat a Kárpátokon keresztül, akkor biztosan halomra döntenek és eltipornak mindent, a mi ellenük szegül. Mert gyorslábú paripákon járnak, a mellett vakmerők, vérengzők és fáradhatlanok, akár a farkas és szemfülesek, akár az erdei hiúz.

Laborcz úrnak, mióta neszét vette a kerekedő veszedelemnek, véres álmai voltak. Az ártatlan bárány kiomló vérével akarta megengesztelni az erdők bosszús isteneit.

A csapat betért a rengeteg hűvös homályába. Egyszerre eihallgatott a madárzsivaj és köröskörül mélységes, áhitatos csend lett. Csak odafönn, a lombos kupolákban hallatszott valami halk nyüzsgés, mintha apró bogarak milliói mozognának a lombban. Csendes tavaszi eső kezdett permetezni.

A szőke óriás ekkor odalépett Dolához.

— Vigyázz, kisasszony, itt süppedékes a talaj. Kapaszkodjál meg jól a nyeregkápában!

És megint ránézett a szürke szemével, gyöngéden mosolyogva.

Dola ügyet sem vetett rá, de később magához szólította a vén cselédasszonyt.

— Mi a neve ennek a szolgának? — kérdezte.

— Hisz jól ismered, kisasszony. Vuk a neve. Az én fiam. Kis leány voltál még, mikor ketten apádurad udvarába kerültünk. A Tátrából valók vagyunk és a morva herczeg ajándékozott a nagyúrnak.

Dola gögösen vonta össze arany szemöldökét.

— Apámnak száz rabszolgája van és én nem tartom érdemesnek, hogy megjegyezzem a nevüket. De miért visel kopját ez a szolga?

— Ő a nagyúr vadásza, kisasszony. Nincs nála bátrabb és nincs nála erősebb vadász a hegyeken. Elmult héten egy bölényt ejtett el.

Rövid hallgatás után így szólt Dola:

— Mondd meg ennek a szolgának, hogy ne merészeljen többet hozzám szólani. És mond meg neki, hogy ne merészeljen többet rám tekinteni. Eddig nem ismertem a nevét. De ezentúl meg fogom jegyezni. És ha visszaérkezünk a városba, meg fogom ostromoztatni Vukot.

A cselédasszony ijedten tekintett Dolára.

— Mit vétett ellened az én szegény Vuk fiam?

A kisasszony arcát egyszerre haragos pirosság öntötte el. Az indulattól remegő hangon mondta:

— Ez a hitvány szolga mindig rám tekint és bemocskol a tekintetével. És tudom, ha egyedül van az erdőben, akkor is mindig rám gondol és bemocskol a gondolataival. És makacs vakmerőségével engem is arra kényszerít, hogy rá gondoljak. Ezért fogom megostoroztatni!

Senki sem mert válaszolni az indulatos úrnőnek. Vuk, az óriás, szomorúan és alázatosan lehajtott fővel haladt a csapat élén.

Egy sziklafal fölé érkeztek. Dola ekkor megállította hátsát és egy fehér virágra mutatott.

— Szedjétek nekem sok ilyen fehér virágot, — mondta. Koszorúba fonom és a koszorút odaakasztom a szent fára...

Vuk odalépett a szakadás partjára és lehajolt a virág után. De nem szakította le, hanem egyszerre halkan pisszentett társainak és lelapult a földre. A többi is mind elnémult és leguggolt. Valamennyien a mélységbe néztek és attól, a mit odalenn láttak, elállott a szívük verése is.

Valami mozog ott lenn, az erdő méhében. Maga a gyilkos veszedelem oszon végig fekete fatörzsek között, nesz nélkül, némán, ólálkodva, ugrásra készen. Pogány lovasok! Hosszú kígyóvonalban kúsznak át a bokrokon. Némelyek kantáron fogva vezetik a paripájukat; mások nyeregben ülnek és a ló nyakára hajolnak, hogy átbújhassanak a lefüggő ágak alatt. Némán és gyorsan haladnak. Oly félelmetesek és fantasztikusak, mint a közeledő orkán előtt szálló felhőfoszlányok. A következő pilla-

natban már eltűntek mint egy gonosz álom rémképei. Az őserdőben megint nyomasztó csönd honol.

Laborcz emberei sápadt arczczal néznek össze.

— Etelköziesek! — suttojják.

— Mit tegyünk most?

A legények mind Vukra néznek. S a vadász megszólal.

— Föl a hegyekbe! Ott nem járnak lovasok. A szent fán túl van egy barlang. Ott elrejtőzik Laborcz leánya. Egyikünk aztán lelopózik a városba és hirt visz a nagyúrnak.

A kis csapat egyszerre elfelejtette fáradságát. Lázás sietőséggel, dühös türelmetlenséggel, egymást vonszolva és taszigálva, törtettek föl a meredek lejtőn. Mint az őzfalka, mely megérezte a farkascorda közel voltát. Vuk megragadta Dola hátasának kantárát és hatalmas rándításokkal vonszolta, emelte maga után a kicsi állatot.

Délfelé elérték a szent fát. Az ezeresztendős tölgyfa törzse áldozati állatok koponyáival és megszáradt koszorú-foszlányokkal volt teleaggatva. Vuk elkalauzolta Dolát a barlanghoz. A kisasszony ott leült a mohára, fejére vonta piros fátyolát és nem szólt senkihez egy szót sem. A vadász pedig a legényekkel elnézett a szakadás partjához. Nem láthattak azonban semmit, mert a mélyen járó felhők szürke függőnyt vontak a völgy fölé. A legények letelepedtek a gyöpre és némán nézték az alattuk gomolygó párákat. Olykor úgy rémlett nekik, mintha a hullámzó ködtenger fenekéről érczes és fenyegető hangok szűrődnének föl a magasságba.

Az idő jó későre járt már, midőn rés támadt a vonuló felhőkön. Megláthatták a kopaszhegy ormát. Valami fekete tömeg vesztegelt a hegytetőn. Lovasemberek. Lehetnek vagy háromszázan. A nagy magasságból oly parányiaknak látszottak, mint a gyerekjáték. A lovasok mozdulatlanok voltak, mint a rézbálványok és arczczal mind a völgyben kanyargó folyó felé fordultak. A tömött sorfaluk előtt néhány magános lovas állott. Alkalmasint a hadnagyaik.

Később tágabb lett a felhőkapu és Vuk elláthatott a folyóig, mely csillogó szalagként kanyarodott végig a völgyön. Most már tudta, hogy mit néznek a kopaszhegyi lovasok. A folyó partján, a zöld nádasban, hosszú, fekete vonalak kúsztak délnek. Csupa tüskés hernyó; csupa kopjás lovassereg. A keselyűszemű vadász meg tudta mondani társainak azt is, hogy minő ruhát viselnek a pogányok. Báránybőr-kaczagányosok után fekete szűrösök következtek, aztán bőrvértések és megint báránybőrösök. Az egyes seregek túlköelve szölongatták egymást és a vereczkei szoros felől egyre válaszoltak a kürtök és egyre jöttek a lovasok, feltartóztatlan áradatban sietve a nagy alföldi rónaság felé.

És a mint egy-egy sereg a kopaszhegy alá ért és meglátta a tetőn álló vezéreket, rivalgás támadt közöttük, mely halk darázs-dongásként szűrődött föl a szent fához.

Alkonyatkor beborult megint az ég. Az eső szakadt és a hideg szél megzúgatta az őserdő szálfáit, mint egy óriás hárfa húrjait. A kisasszony nem akart semmit sem enni, csak vizet kért és a mint lehajtotta fejét az öregasszony ölébe, tüstént mély álomba merült.

Hajnalra kelve, ragyogó, tiszta napra ébredtek. A vadász volt az első, a ki talpon volt. A szent fához sietett és lenézett a völgybe. A szoros felől egyre vonultak a lovashadak. Valami új dolgot is látott Vuk. A kopaszhegy lábán sátoros szekerek beláthatatlan hosszú vonala kígyózott végig. A hegy lejtőjén pedig óriás gulya torlódott össze. A bögésük főlhallatszott a hegyekbe. A folyón túl, a hol tegnap még Laborcz városa állott, most nagy, fekete füstfelhő ült mozdulatlanul a nádas fölött. A felhőnek olyan alakja volt, mint a szálló denevérnek.

Vuk eleget látott. Visszament a barlanghoz. Ott mindenki talpon volt már.

— Mi hír? — kérdezték a legények.

A vadász fölemelte fejét és Dola szeme közé nézve, nyugodt hangon mondta:

— Százezen jöttek az országba. Annyi a kopjájuk, hogy nincs emberi hatalom a Tisza és Duna körül, mely meg tudna velük vívni. A szekereiken magukkal hozták az asszonyaikat és magukkal hozták a nyájaikat is. Itt fognak maradni és száz esztendő múlva sem veri ki őket senki.

— És az apám? — kérdezte Dola.

— Laborcz városát földülták és megégették. Apád fegyvereseit alkalmasint rabul ejtették, de a nagyuraknak nem szokott megkegyelmezni az ellenség.

— És mi lesz velünk, szegény szolgálkával? — kérdezte Vuk édesanyja.

— Nincs most már úr az országban, ha nem etelközi. És nincs már szolga, csak a ki őket szolgálja. A régi urak és a régi szolgálk ezentúl együtt túrják a lovasemberek földjét.

Vuk a vállára vetette gerelyét.

— Most megyek! — mondta.

— Hová mégy, Vuk? — kérdezte egyik a haltás legények közül.

— Vissza a hazámba, a Tátrába. A nagy erdőkön át odatalálok. A tátrai tavakban sok a hal és az erdőkben sok a vad. Ott faházat építek magamnak.

— Én veled megyek, Vuk! — mondta a legény.

— Mi is veled megyünk, Vuk, — mondták a többiek.

Most megszólalt a kisasszony is. Halkan kérdezte:

— Mi lesz velem?

— Téged is magammal viszlek, — mondta a vadász nyugodt és határozott hangon.

Dola nem válaszolt, csak lehajtotta a fejét. Valaki a legények közül felkantározta a szamarat.

— Az édesanyám fog nyeregbe ülni, — szólott Vuk. — Dola fiatal és erős, ő gyalog mehet.

A csapat megindult és nekivágott a rengetegnek. Laborcz leánya alázatosan, lehajtott fejjel lépkedett ura, a szőke óriás nyomában. Az őserdőből rigórikoltás köszöntötte őket.

Jelentés az Ormody Amélie-jutalomról.

(Felolvasta Hegedűs István l. t. 1908 márcz. 30.)

A legszebb romantika korába illő gondolata támadt a neje emlékeit rajongó tisztelettel ápoló Ormódi Ormody Vilmosnak. Alapítványt tett azon rendeltetéssel, „hogy annak kamataiból a M. T. Akadémia minden harmadik évben 1000 korona jutalommal tüntessen ki egy-egy könyvalakban vagy folyóiratban megjelent eredeti magyar szépirodalmi művet, akár egyes költeményt, akár egész verskötetet, vagy regényt, elbeszélést, vagy szindarabot, „melynek általános becsén kívül az a főérdeme, hogy az örök női eszményeket a költészet szép eszközeivel kiválóképen szolgálja“.

Ugyancsak az alapító intencióinak megfelelő szabályzat kimondja, hogy a bírálóbizottság nincs kötve a beküldött művekhez, hanem ajánlhat a M. T. Akadémiának oly művet is, a mely nem pályázott.

Az első harmadik év ideje letelt. A pályázat szabályszerűen kihirdettetett. A beérkezett pályaművek bírálására, illetve a pályázatról való jelentéstételre Heinrich Gusztáv r. t., Hegedűs István, Kozma Andor, Négyesy László és Rákosi Jenő l. tagokat küldte ki az arra illetékes I. osztály.

Beérkezett hat pályamű: 1. *Amulettek és költők világa*, két kötet; benyújtotta Boross László. 2. *A nő becsületéről*, írta Lyka Emil. 3. *A méltóságos asszony emberei*, írta G. Büttner Lina. 4. *Az úriasszony*, 14 elmélikedő cikk, írta Gömbösné, Galamb Margit. 5. *Rákóczi*, drámai költemény, megjelent a Vasárnapi Ujság 1906. évi karácsonyi Albumában. 6. *Versek*, névtelenül, melyhez Szabolcska Mihály ír levelet ajánlólevél gyanánt: Levél Nilnek cz. alatt.

A bírálóbizottság a pályázókkal szemben tartozó köte-

lességének tartá a beküldött művekről számot adni, annyival inkább, mert a nemes alapítvány most először lép életbe és így a véleményes jelentés a jövőre nézve is némiképp irányadó lehet.

A pályázatot félreértette az első számú pályamű beküldője, kinek két kötete a világköltészet egyes szép részleteinek műfordításaiból áll és a nők társadalmi helyzetére, hivatására vonatkozó cikkeket tartalmaz. Nem értéktelen dolgok, de semmi közül a kitűzött pályázathoz. Ez mondható el a 2. és 4. számú társadalmi cikkeket, elmélkedéseket tartalmazó kötetekről. Ezek közül a Gömbösné Galamb Margit 14 cikke finom lélek megnyilatkozása, eszményi légkörben mozog és szellemmel és bájjal van megírva. De szintén csak cikkek, tehát a mennyiben érintenek is a női eszmények magasztos világát, csak annak eszméi tartalmáról szólnak, de nem jelenítik meg a költészet szép eszközeivel, a mit a pályázat czélul tűzött ki.

A harmadik számú pályamű, melynek czíme: „*A méltóságos asszony emberei*,“ egy jószívű, gazdag asszony, nemeslelkű, önfeláldozó életét rajzolja meg, a mint környezetének nemtelen, önző alakjaival szemben jótékony hatást igyekszik gyakorolni. A nőben a jóságot, az önzetlenséget, mint a női eszmény egyes vonásait megkísérti e regényben feltüntetni, de hiányzik a jellemzés ereje, igazsága, a valóság hiányán a majdnem naiv mese-szöveg miatt érdeket költeni nem bír.

Az ötödik számú, Telekes Bélának drámai költeménye: *Rákóczi* voltaképen alkalmi darab, jelenetek sorozata, melyekben szerző maga a Rákócziné és a nádorné (bizonyára a lengyel Sieniawskára, II. Rákóczi kedvesére gondol) alakjára irányítja a bírálók figyelmét. De hát Rákócziné egy szerelemföltési jelenetben tárja elénk gyarló asszonyi mivoltát, a lengyel koronát felajánló nádorné szépen beszél, de ideje sincs, alkalmi sincs cselekedni, hogy lelki erejét szemlélhessük. Rákóczi sötét kétségbeeséssel fejezi be életét, látva, hogy gyermekei nem termettek arra, hogy művét folytassák. Szétfoszlik Rákóczinének mint anyának alakja és éppen nem vonz, mint a női eszmény.

A hatodik számú verskötetben foglalt versek nem keltik föl a női eszményképet.

A női eszményt, a mint minden czélzatos szónokias magasztalás nélkül a közvetlenség, az őszinte megihatottság, a lyrai bensőség melegével, ihletével hat, ha nem is az epikus elbeszélés, ha nem is a drámai megjelenítés formájában, de egy becsületes magyar lélek belső életében megnyilatkozik, megtaláltuk egy igazi költőnek már közel egy emberöltőre terjedő munkásságában és megtaláltuk a pályázati időn belül „Csendes dalok“ cz. kötetében, nem is egy költeményében, holott a pályázati szabályzat egyes költemény megjutalmazását is megengedi, hanem a költemények

egész üde mezei virágcsokrában. E költő a „Demeter Rózsika“, a „Strassburgi csapszék“ hírneves költője, ki versesköteteivel azt a szent hagyományt tartja fenn szüzi tisztaságában, a mely a népköltészet talajában gyökerezik. Megnyilatkozik nála a magyar lélek minden sajátos vonása: az érzelem bensőségének tisztos szemérme, a sors megpróbáltatásaival szemben vagy valóságos megnyugvás, vagy csendes humor, a szív eszményeihez való örökhűség, minden nagyozólástól ment bölcsesség, az üres pathos, a pattogó lárma helyett a városi élet hivalgása elől való menekvés a kedély csöndes rejtekébe, mely úgy talál a falu magányával és a mezők édes nyugalomával, a népelet apró jele-
neteinek futó rajza egyetlen motívum megindító hatása alatt az érzelmek mélységeit tárja föl, mint a kagylóban a tenger morajló zúgása hangzik. És a középpont az a halvány asszony, kinek a divatos árral szemben is, deres fővel is szerelmet vall. És mint vallja még változatlan szerelmét! Azt a gyöngéd benső viszonyt nem hurezolja a világ elé, hogy az ékes szó minden ragyogványával díszítse föl a nagyközönség számára. Csak ennyit mond:

Ezt a szerelmet ma
Nem irhatom én le,
Nem adhatom magam
A világ nyelvére;
Nem szállhatok végkép
A divattal szembe,
Hogy szerelmes vagyok
A feleségembe.

És ott áll a középpontban az édesanya, ki áldó szelle-
mével mindenütt kíséri a fiút, mint Petőfit is az édesanyja.

Szabolcska minden kötetében ismét meg ismét az édes-
anyához tér vissza. Az egy *Mária* című költeménye is meg-
érdemli a jutalmat; oly fenkölt dicsőítése ez az örök édesanya-
ságnak. Krisztus édesanyja, midőn fiát hozsanna vette körül,
félre áll, de mikor kikaczagják, gúnyba fűröszötték mellé állt.
Őt látja a kereszt tövén. . . .

S a hogy így elnézlek, tövén a keresztnek,
Olyan *ismerősül* tűnsz föl a szívemnek.
Óh tudom én már, hogy nem először látlak,
Hivtalak én téged már édes anyámnak:
Óh Krisztus édes anyja Mária!
És a hogy elnézlek tövén a keresztnek,
Meghánynom a sorát egész életemnek
S a te keresztednél a szived nyomában:
Megáldok valakit a háló porában,
Óh Krisztus anyja, Mária.

Ki e versszakot elolvassa, el nem feledheti; annak lelke

mélyén az örök női eszmény megjelen. De ott van a *Konfessio*, mely a szeretet apológiája.

Az én hitem a szeretet világa
 Es hirdetem azóta a világba,
 Hogy Isten van, hogy Isten él!
 De ritmusos, bős, nagy imádságoknál
 S szemforgató ábrázatoknál:
 Neki egy kis szeretet többet ér...

mondja a költő és tényleg hirdeti egész költői pályáján. Ezt a kis szeretetet keresi, ezt ápolgatja lelkében, ennek elvesztése miatt szorong a keble,

Évfordulón című költeményében a női eszmény bűbáját érezzük.

S te ma is csak az vagy, a ki réges-régen
 Nagy ártatlanságod, liliom lányságod,
 Szűzi fehérséged ma is csak a régi,
 Edes feleségem!

Mondhatnók, hogy ez a hang is a régi, az örök női eszmény kultuszának himnuszából száll hozzánk e hang.

Sejtelmek című költeménye a családias, aggódó érzések szép kifejezése.

Szomorú temetés (Hír a falunkból) című költeményében azt a hetedik kis árvát, „egy picizi gyöngyjóságot“, egy csöpp vidámságot, siratja el, ki az édesanyja ravatalát kaczagva tipegi körül.

A haza című versében csak mintegy érintve van a magyar anyának minden áldozatra, még fia feláldozására is kész hazaszeretete és mégis éppen ez a legmeghatóbb. Tehát semmi szónoklat, semmi nagyhangú ígérkezés. Hiányzik az irányzatosság, a *par force* női erény magasztalása. A népi életből vett jelenetekben is mindenütt az ártatlan, a tiszta, szűzies női báj, vagy a halálig hű, a nép ajkán megcsendülő szerelem, vagy a nagyváros forgatagába került ártatlan lány, ki karton ruhában árul virágot, selyemruhát ölt majd és selyem ruha lesz, mint öngyilkosnak, a hőmpölygő hullámokban is a ruhája.

Legújabb kötetében, mely 1907-ben jelent meg, *A magam ösvényén*: a régi ösvényt követi; ebben is szebbnél szebb költemények egész sora a tűzhely melegét sugározza. És e sugárfényben a női eszmény: a feleségben, anyában, szerető lányban tündöklék felénk. Minden szó nemes, becsületes lélek őszinte hangján a régi eszmények iránti odaadó hűséget hirdeti. És hozzá a zamatos magyar nyelv mintegy éreztetni a költészet virágainak illatával együtt a magyar földnek illatát. A népiességet nem a népies kifejezések használata, nem egy-egy sujtásos frázis teszi, de maga az eszmetársítás természetessége, mond-

hatni naiv öntudatlansága és azért mélységes tartalma. Azt hiszi a bírálóbizottság, hogy ily költői pálya elismerést és jutalmat érdemel, és épp azért, támaszkodva a pályázati szabályzatban megadott jogára a bizottságnak, az Ormody Amélie-alapból kifizőtt jutalmat *Szabolcska Mihálynak* kéri kидadni.

Jelentés az 1907. évi gróf Karátsonyi-pályázatról.

(Felolvasta Négyesy László l. t. 1908 márcz. 30.)

Tekintetes Akadémia! Éppen ma ötven éve, 1858 márcz. 30-án tette Beodrai Karátsonyi Guidó Akadémiánknál nagyszabású alapítványát, mely később, mind a jutalomösszeg nagyságánál, mind feltételeinél fogva legtekintélyesebb drámai pályázatunk alapjául volt hivatva szolgálni.

Ha a felszázad végén a külsőleg számbavehető eredményeket nézzük, a termés se mennyiség, se minőség tekintetében nem igen felel meg az alapításkor s illetőleg a feltételek szigorításakor a pályázathoz fűzött várakozásoknak. Az önálló becs kikötése óta csak öt mű nyerte el a díjat rendes pályázaton, egy hatodik pedig utólagos jutalom czimén, s egész a mult század végéig csak két szerző nyert koszorút ez alaphól. A közvéleményben, de magában az Akadémiában is visszahatás támadt az „abszolot becs“ szigorú mértéke ellen, a mely minősítésnek különben a jutalmazott művek is alig feleltek meg, s ügyrendünkbe kevésbé nagyranéző formula került. A gyakorlat az újabb, enyhébb fogalmazást is még engedékenyebben értelmezte, midőn Akadémiánk 1900-ban a díjat oly műnek ítélte oda, mely a jelentés szerint a hármás kiválóság közül egyiknek: a színi kiválóság követelményének nem tett eleget. 1900 óta összesen két mű nyerte el a jutalmat.* A mellett a jutalmazott művek is kétségteletlenül nem kánonszerű alkotásai a magyar színiköltészetnek, sorozatukban nincsenek Bánk-bánok.

Mindamellott tévedésbe esnénk, ha ez alapítást az első látszat után meddőnek mondanók. Végre is dicsősége az e pályázatnak, hogy Szigligeti legjelesebb tragédiája, *A trónkereső*, mely 1868-ban győzött, itt nyerte koszorúját; hogy Csiky Gergely színiköltészetére e pályázat serkentőleg és fejlesztőleg hatott, 1878-ban *Ellenállhatatlanja*, 1890-ben *A nagyra termett* című vigjátéka lett a pályanyertes, míg 1887-ben *A proletárok* nyerte e díjat utólagos jutalmul, s még egy-két színműve megfordult

*1900-ban Palágyi Lajos *A római rabszolgák* és 1906-ban Tardos Viktor *György barát* című darabja.

e pályázaton. Ezenkívül a nem jutalmazott, de a bírálatokban érdemlegesen méltányolt szinköltők egy egész sorozatának szolgált e pályázat erőpróbául és hasznos iskolául, olyanoknak is, kik díjat nem nyerhettek, de elismerésre, vagy legalább tanulásra szert tettek. Nem egy darab, mely a pályázaton résztvett, később a színpadon tisztes sikert aratott. A pályázatnak mindez erkölcsi, mintegy nevelő, gyakran meg sem különböztethető hatását nem lehet figyelmen kívül hagynunk az intézmény történeti szerepének megítélésében.

Valójában ma is ez a legszebb drámai jutalmunk, az összeg nagyságán felül főleg azért, mert az Akadémia nincs kötve a viszonylag legjobb mű megjutalmazásához; feladata nem merül ki a legjobb mű kiválasztásában, hanem szabadon mérlegelheti a pályaművek általánosabb értékét s bizonyos állandóbb színvonalat tarthat szem előtt; sőt a mennyiben meg van kötve az Akadémia elhatározása, ugyancsak a színvonal érdekében van, t. i. abban a megszorításban, mely szerint a jutalmazandó műnek drámai, színi és nyelvi tekintetben egyaránt kiválónak kell lennie. Elég számos más pályázat van, mely enyhébb feltételeivel lehetővé teszi a próbálkozó erők buzdítását; szükséges és helyes, hogy ez a pályázat megőrizze azt a színvonalat, mely az Akadémia méltóságát és a valóban hivatott írók becsvégyát egyaránt kielégíti s drámairodalmunk fejlesztésére tüdősen hathat. A pályázat ilyen jellegének megőrzésével, a színvonal fenntartásával legjobban kifejezzük mind a nemes alapító emlékezetét, mind az alapítványt kezelő Akadémia eredeti célzata iránti kegyeletünket és közösségünket.

Ezúttal vigjátéki pályázat volt soron. A bizottság Heinrich Gusztáv és Berczik Árpád rendes, Badics Ferencz, Bayer József és Négyesy László levelező tagokból állott, a kik a jelentés megtételét az utóljára megnevezettre bízták. A Karátsonyi-pályázat ritkán oly népes, mint volt pl. ezelőtt négy évvel, a mikor ugyane jelentéstevőnek 48 drámáról kellett beszámolnia. Most 12 színdarabot vettünk át, ezek közül is egyet, a 6. számút (címe *A stratfordi ifjú*), mely maga-magát is *színműnek* jelzi, többrendbeli formai ok miatt is ki kellett rekeszteni a jelen vigjáték-pályázatból.

A többi tizenegy darab közt ezúttal is ott van az elmaradhatatlan salak. Az effélére már eleve el vagyunk készülve, de mégis meg kellett botránkozunk a műveletlenségnek ama fokán, melylyel pl. a 8. számú, *A lipityánka* című darab szerzője jónak látta az Akadémia színe előtt ügyetlenkedni; az élvezhetetlen tréfákból és durva nyelvelésekből álló oláhezigány történet a legalantasabb pórias nyelven van megírva. Épp úgy alantas komikai elemekből van összetákolva *A szerelem mutyiban* című

háromfelvonásos darab is, melynek az a becsvágya, hogy a tengerészéletet mutassa be realizisztikus komikai vonásokkal színpadunkon; de nem viszi többre, mint hogy néhány tengerészpéldányt és kikötői alakot beszéltet sajtáságos argot-val; az egész izetlen, unalmas, üres és fajtalan össze-visszaság; hangja ordináré, nyelve teli idegenszerűségekkel. Közönséges lélek tükröződik *A pipa* című (5. sz.) darabban is, melynek nyelve és verselése épp oly erőltetett, mint élczei. Valami kezdőnek a műve, a kinek sejtelve sincs a jó ízlésről.

Egy fajtának két képviselője a 9. és 11. sz. pályamű: *Egy házaspár története* és *Vili papa*. Annak a vigjátéki fajtának t. i. melylyel pályázatainkon annyiszor találkozunk; ez irány a mai társadalom össze-visszaságába markol, de nem úgy, hogy onnan komikailag vagy szatirikusan jellemzett típusokat és egyéneket vegyen, vagy a társadalomnak jellemzetes rajzát adja, hanem minden jellemzetesség nélkül felléptet egy nagy személyzetet, csupa léha alakokból, a kik közt a viszony mintegy: bellum omnium contra omnes, azaz mindenkinek szeretkezése mindenkivel, s mindenkinek becsapása mindenkitől; szoknyák és nadrágok francia négyese minden változatban; legfőbb alakjaik költői és pszichológiai érték nélkül valók, sorsuk se érdekes, az egész mese a külső felsülések sivár sorozata; a történet érdektelen, a komikum sekélyes, a szellem léha. A jelen pályázaton az *Egy házaspár történetében* egy ügyvéd szerelmi házassága idővel felbomlik, neje Amerikába megy másodszer férjhez, de új férjétől is elválik, visszatér, s első férjével ismét összeboronáldók, amerikai leánya pedig férjének egy természetes fiával, ki az asszornynak egy leánykori barátójától született; a barátónő pipogya férje, egy deus ex machina-kép szereplő udvarló és más mellékalakok akarják megadni a hosszas érdektelen mesének a vigjátéki jellegét. A *Vili papa* nővadász férfiak és laza erkölcsű nők léha története, néhol versben, a másíknál külömb, nincs társadalmi megfigyelések híján, itt-ott mérsékelt mulatóságos is, de nincs benne költőiség, levegője romlott, életnézete üres. Nem az a baj e darabban, hogy szemenszedett társaságot hoz elénk, hanem hogy magának a szerzőnek nincs meg az az ítélete, hogy ezek a silány alakok a maguk nyereségében, általános szempontok alá nem helyezve, nem érdekelhetnek senkit a világon.

E külvárosi stílű férczmunkáknál, ez utálatos, élődsi fajnál jobb szóra érdemesek azok a darabok, melyek minden kezdetlegességük ellenére is bizonyos lélektani vagy társadalmi problémát tűznek maguk elé; felfogásuk becsületes s hangjuk tiszta. Így *A haramia* című 12. számú vigjátéknak lehetetlen témája és kezdetlegesen hosszadalmas dialogjai, elnyújtott meséje el-

lenére megvan az az előnye, hogy megpróbálja a lélektani megoldást, s megőrzi a kényes tárgygyal való bánásban a kellő discretiót. Elég naiv szindarab a *Tavaszi álmom* című is, Csokonairól és Lavottáról; vannak benne nyájas falusi képek, kissé sok borgőzzel s vannak meleg helyei; de roppant gyenge szerkezetű érzékeny játék. Csokonai a maga vélt szerelmi csalódásában igen hamar nyakába veszi a világot, pedig előbb teljesen bizonyos volt a szerelméről; Lavottán pedig, a ki a tiszteletes lányáért eped, mikor megtudja, hogy a szegény mellbeteg leány viszonzszereti, olyan boldog érzés vesz erőt, hogy az induló színészekkel ő is tovább vándorol, hiába marasztja szerelmének tárgya. Régibb irodalmunknak és történetünknek efféle genreszerű és szentimentális rajzolgatása többet árt, mint használ. Nem ebben a légymeleg érzelésben áll az irodalom magyarsága, hanem bármilyen tárgynak nemzetien eredeti felfogásában és költői ábrázolásában.

Két társadalmi vígjátékról és két mesejátékról kell még szólanom. Az *Asszonyok iskolája* (10 sz.) a jelen életből veszi tárgyát. Egy férj erélyes kézzel kikurálja elkényeztetett, de máskép jószívű feleségét, a kinek nyolczéves asszony létére a csupa jó módban tűrhetetlen szeszélyei támadnak, sőt a nő már udvaroltatni is kezd magának egy fiatalemberrel, a ki a férj hugának tetszik; a férj a fiatalembert is kikurálja, egy vivógyakorlat alkalmával jó lapos vágásokat mérvén arczára. A nőnek visszatér az egészséges eszejárása, a másik pár is egymásé lesz. Elég természetes mese s vidáman van előadva; leleménye elég mindennapi, de legalább nem erőltetett; a bonyodalomból azonban nem ügyesen bontakozik ki, mikor a férj és az udvarló közt kerekedő párbajügyet azzal intézi el, hogy most már úgysis rokonok lesznek, tehát nem kell párbaj. Megkapóbb, jellemző és komikai erő nines e darabban.

Jóval tartalmasabb *A divat* című modern társadalmi vígjáték. A bírálók egyike e darabban a ma divatos jour-szellem jutalomra méltó erkölesrajzát látta. Csakugyan moderna milieu van benne; jour, garden-party, jelmezestély váltja benne egymást felvonásonként; az asszonyok, gavallérok, a doktorok és mindenki, ha divatba jönnek, általános érdeklődés tárgyai; mindenki a divatnak hódol, annak a majma, a házias asszonyok is megkísérlik a divattal haladni, bár kísérletük néha balul üt ki. Csak a jó Hatfalussy Nelli néni, egy vagyonos és előkelő magánzónő nem tart a divathóborttal. Tönkrement testvérenek árva leányát ő tartja, a komoly, önálló lelkű Antát és a vidámabb, kissé felületesebb, de jó Bimbit. A két leány is félig-meddig a divat sodrába kerül. Az idősebbik gyűlöli ugyan a divatos élet ürességét, udvarlóiban a belső értéket keresi, de neki is vannak

modern elvei; azt hiszi, hogy mindenkit a milieuje tesz azzá, a mi, s ha férjhez menne ahhoz a szegény, de derék ifjú orvoshoz, a kit megszeretett és talán küzdeniök kellene a megélhetés gondjaival, ő az új környezetben elvesztené azt a varázst, melylyel az ifjút megnyerte. Azért, boldogságuk érdekében, mintegy jégre teszi a szívet, s bár vallomás történik köztük, húzni, halasztani próbálja a dolgot, míg a fiatal orvos divatba nem jő. Ebből félreértés támad köztük, az önérzetes ifjú a leány szívet üresnek véli és elmarad a háztól, a leány pedig visszamarad a társaságtól, hogy beleélje magát a háziasságba és méltó legyen Csabaihoz, kiről titkon mindig reméli, hogy visszatér hozzá. Ez meg is történik a harmadik felvonásban; Csabai, a kit tehetsége gyorsan emelt pályáján, találkozik Antával, de a büszke leány most már annál kevésbé akar közeledni, mert az ifjú gazdag lett, Csabai pedig nem hiszi, hogy a leány őszintén szereti; míg aztán a leányt féltékenysége, szerelme szenvedélyes kitörésre nem ragadja, s ebből mindketten megértik egymást és összekelnek. Mellesleg a fiatalabb leány is átmegy a divat iskoláján; testesebb létére mentül karcsúbban akar öltözni, hogy divatos legyen, de minden felvonásban elájul, egyszer hol a szoros fűző, hol a szoros czipő, hol meg a túlságosan megrakott jelmezkalap miatt; egyúttal ő is a legdivatosabb gavallérok után sovárog, míg végül megszeretik egymást egy rokon fiatalemberrel, a kivel addig mindig hadilábon állt, mert az a divat hóbortjaira nem sokat adott és Bimbit kevésbe vette.

A darab jó ízléssel van írva. Meg is van a maga problémája: a divatos elvek és az egyéniség collisiójában. De bonyodalmánának szövése kissé mesterkéltné, majdnem erőltetett, épp úgy a kibonyolítás is inkább raffinált, mint következetes. A komoly, az okos, önféjű és magát fegyelmező Anta, az előkelő és büszke leány arra ragadtatja magát, hogy jelmezében egy nőrokon kíséretében esti 8 és 9 óra közt beteghezlívás ürügye alatt elmegy az orvos lakására, csak azért, hogy meggyőződjék, csakugyan van-e Csabainak találkája egy divatos asszonynyal, holott e találkát egy pletyka asszony közlései alapján csak ő képzelte el. A darabban vannak jó alakok, de nem igen jelentékenyek; a színezés általán diszkrét, csak egy-két alaknál rikító.

A két mesejáték közül a *Ráró Rózsa* (4. sz.) az igénytelenebbik. Merényi Dunamelléki népmeséi II. kötetében az ilyen című mesének dramatizálása, csinos trochaesuokban, a Csongor és Tünde egy részének modorában, irodalmi nyelven, kifogástalan ízléssel Kivált nyelv és a hang kedvessége tekintetében a legélvezhetőbb darabok egyike. Nincs azonban benne drámaiság. Voltaképp színpadra alkalmazott népmese. A szerző a jelenetézést adta hozzá és a dialogot, mely mindenütt fordulatos, takaros,

kedves. Szóval, a felöltöztetés: nyelv és verselés a szerzőé. Az epikai feltartóztatás, a mi itt a III-ik felvonásba esik, hogy t. i. a királyfi, mikor otthon megcsókolják, elfelejti a városon kívül hagyott menyasszonyát, Ráró Rózsát, mire ennek egész új varázslattal kell a királyfi szerelmét visszanyernie: a színpadon, mint új bonyodalom, főlöszleges akadémikuskodásnak tűnhetik fel. Nem említve, hogy a lelkekben nincsen is drámai küzdelem, technikailag bajos körülmény, hogy a színtér minden 2—3 oldalnyi szöveg után változik (pl. a II. felvonásban). Annyi itt a szín, mint más darabban a jelenet.

A *Fabula* című vígjáték ötös jambusokban nem egyetlen népmeséből van átalakítva, hanem népmesei motívumokból van költve. A szerző e mesei motívumokat czélzásokkal, maliciával és némi szatírával törekszik érdekesekké tenni.

Egy agyalágyult király házassítani készül egyetlen fiát, hogy a trónt átadhassa neki. A királyfi kezéért a lengyel és a tatár királylány is versengenek, kiket a király nőtestvére is támogat; de a természetes érzésű, kissé pajkos királyfi, egy perlekedő falusi nemes leányáért, az eszes, kedves és szép Fabuláért eped. Ezt a vonzalmat mindenáron akadályozzák a király tanácsosai: testőrnagya, külügyminisztere stb., mert féltik befolyásukat. A királyfi a tartózkodó, de viszontszerelemre gyűlt Fabulát, az idegen királylányok pedig, valamint a hercegnő megbízásából a miniszterek a királyfit hajszojják. *Fabula* a királyfival együtt ókosan kijátszsa az utóbbiak cselszövényét, az ő igaz szerelmük fényesen kiállja a próbát a király előtt is, a miniszterek megbuknak, ők egymáséi lesznek.

A versben írt darab bonyodalma meseszerűen naiv ugyan, de elég friss és vidám; alakjainak egy része bohózatosan tipikus üres, de a királyfi és *Fabula* dialogjában a szerelem kedves és meleg dietióban jut szóhoz, míg a mese naiv motívumait a többé-kevésbé szellemes vonatkozások ellensúlyozzák. Olvasmányul a darab nem érdektelen. Nem egy helyt bántó azonban irányzatossága, legalább is félremagyarázhatósága. Olyan actualis célzásai, idézetei vannak éppen a mi politikai személyiségeimre is, hogy az olvasó okvetetlen azonosításokba bocsátkozik s így az aesthetikai hatásba idegen elemek vegyülnek. Szini tekintetben a darab nem mondható kiválónak. Népmese pusztán színre alkalmazva vagy bohózatnak, vagy tündérvjátéknak, vagy operettenek való. Ez a mese, a mint dramatizálva van, korszerű vonatkozásai nélkül a színpadon nem volna elég érdekkeltő. Az érdekességet az említett szatírai sav és időszertiség adja meg neki, ez pedig nem nyilatkozik mindig elég tárgyilagossággal, tapintattal és ízléssel. Jelentékeny szerkezeti gyöngéi is vannak e pályaműnek. A király a szerint lesz gyorsabb vagy nehezekebb felfogású, a

mint a szerző érdekei kívánják; az orvos az utolsó felvonásban pár szóval fel tudja világosítani a királyt környezetének eselszövényeiről, miért nem tette ezt előbb? — csak azért, mert akkor már az első felvonás kezdetén vége lett volna a darabnak. Az efféle önkény nem fokozza a bonyodalom és a megoldás szolid-ságába vetett hitet, a drámai illúziót. Előadása elmés, fordulatos. verselése gyakorlott; de feltűnő sok benne az utolsó lábára sánta jambus, némely lapon a sorok fele. Olyan ügyes verselő megérdemelné magától azt, hogy megtanulja ezt a kis technikai szabályt, a mitől a verselés jóhangzatára nézve annyi függ.

Egészben véve ez a három-négy darab az, a mi az egész termésben némi figyelmet érdemel, ennél fogva a pályázat nem is igen nyújt általános tanulságokat. Költői erő és mélység szempontjából egy darab sem válik ki; ép úgy hiányzik a súlyosabb problémák vigjátéki ábrázolása. Majdnem valamennyi darab a könnyedebb fajta vigjáték körébe tartozik. A darabok jellemzés, valamint drámai szerkezet szempontjából nem erősek. A legjobb darabokban egészséges életfelfogás és jó izlés mutatkozik, a nyelv és forma ugyanezekben elég fejlett, a darabok egy részében szellem és komikai erő jelentkezik.

A bírálóbizottság a *Fabula* című darabot tartotta legkiválóbbnak, egyik tagja pedig e mellett *A divat* című társadalmi vigjátékot vélte kiemelendőnek. A bizottság egyébként abban a nézetben volt, hogy olyan darab, mely a pályázati követelményeknek megfelelne, vagyis drámai, színi és nyelvi tekintetben egyaránt kiváló és magában is becses volna, a pályaművek közt nincs. Ennél fogva a bizottság azzal a javaslattal járul a tekintetes Akadémia elé, hogy a gróf Karátsonyi-díjat ezúttal ne méltóztassék kiadni; ellenben a *Fabula* című vigjátékot dicséretben méltóztassék részesíteni.

Jelentés az 1907-iki Vojnits-jutalomról.

(Felolvasta *Alexander Bernát* I. tag 1908 április 27-én.)

Tekintetes Akadémia! A Vojnits-jutalom ügyében kiküldött új bizottság, mely Hegedüs István, Kozma Andor és alulírottból áll, a Vojnits-jutalmat egyhangúlag Lengyel Menyhért színművének, „*A hálás utókor*“-nak ítélte oda és alulírottat bizta meg, hogy a jelentést megírja.

Az új bizottság, szemben azzal a ténnyel, hogy az Akadémia a régi bizottság szakavatott és gondos jelentését nem fogadta el, súlyos helyzetben találta magát. Mert egyetért vele abban, hogy annak a műnek az írója, melynek a régi bizottság többsége szánta a jutalmat, kétségtelenül nagytehetségű író, a miről az a munkája is bizonyosságot tesz. De abban is megegyezik vele, hogy erkölcsi szempontok oly módon, mint némelyek hangoztatják, itt nem jöhetnek tekintetbe. Nem tárgyalhatjuk ezzel az alkalommal a művészetnek az erkölcsiséghez való viszonyát, azt a félelmetes kérdést, melyért annyi tintát ontottak és melyről oly egyoldalú nézeteket hirdettek. De abban talán mégis egyetért a gondolkodók nagy többsége, hogy a művészetben a művészi szempont a fő, melynek alá van rendelve minden. Foszszuk meg a művészetet ettől az autonómiájától, tegyük más célok szolgáljává és megsebeztek halálosan. Mégis valljuk, hogy az élet nagy értékei harmoniában vannak egymással. A mi művészi alakot öltött, az nem lehet erkölcstelen; a mi erkölcstelen, nem ölthet művészi formát. A művészet minden megnyilatkozásában életet ábrázol, a művészet életalkotó és eleterőt növelő, de a mi az élet erőit gyarapítja, az nem lehet erkölcstelen; így közvetve a művészet gyarapítja erkölcsi erőnket is, de csak a mennyiben igaz, autonom, csak magamagát néző művészet. A dráma az emberi életet ábrázolja. „Feladata — mint Hamlet mondja — most és eleitől fogva az volt és az marad, hogy tükröt tartson mintegy a természetnek, hogy felmutassa az erénynek önábrázatát, a gúnynak önön képét, és maga az idő, a század testének tulajdon alakját és lenyomatát.“ Hová jutnánk, ha a drámát a szerint ítelnők meg, hogy mily bűnök képe tárul föl előttünk benne? Vagy ha codexet csinálnánk, mely zsinór-

mértéket szolgáltat a drámai személyek cselekvényeinek megítélésére? Egyébként ezt nem kell kérdezni, mert hiszen minden nap megtörténik, mindennap föleserélik a művészetet a valósággal. Hamlet viselkedését eléggé rosszalották, a kik vagy azt követelték tőle, hogy jobban siessen a bosszúval, vagy arra emlékeztek, hogy keresztényhez nem illik bosszút állani. Otellónak is eleget mondták, hogy óvatosabbnak kellett volna lennie, Romeónak és Juliának pedig, hogy a nagy heveskedés sokszor életveszélyes, különben sem helyes, hogy a gyermekek a szülők akarata ellen cselekedzenek. Ezeken a félszedségeken mulatunk, de óvatosabban formulázva minden nap halljuk őket és nem vesszük észre, hogy a kik így beszélnek, ki akarják végezni a művészetet. A dráma tükröt tart az emberi életnek, de akkor hogy kerülhetjük el, hogy a bűnt ne mutassa? Csak az a kérdés, hogy művészi cél vezeti-e a művészt? Azt elismerjük, hogy a képzőművészetben és az irodalomban nagyon is elvadtak az erkölcsök, azaz nem művészi élvezetet keres a közönség és sok tehetség a közönség kedvteléseinek szolgájává alacsonyul. Főleg az erotikumok dühöngenek. Az érzékek ingerlésével különösen a nem tehetséges író és művész leplezi nem egyszer tehetsége hiányát és a mai közönség hálásan fogadja a szemérmertlenséget. De a művészi szabadság oly fontos közügye az emberiségnek, hogy inkább el kell viselnünk a vele való visszaéléseket, mint azonnal a rendőrséget hivatni.

De ha így fontos pontokban egyetértünk is az előbbi bizottsággal és hálásan fogadjuk, hogy a két legkiválóbb műre jelentésében rámutatott, a mi persze nem azt jelenti, hogy a többi művek közt is nem akadnak jelesek, mégis inkább „A hálás utókor“-ra adjuk szavazatunkat. A szerző fiatal ember, a ki az írás művészetében bizonyára nem oly kiváló, mint Molnár Ferencz, de drámairó-tehetsége igen figyelemre méltó, művészi becsületessége kifogástalan, alakrajzoló képessége nevezetes és az az út, melyre rálépett, nekünk fölötte szimpatikus. Műve távolról sem tökéletes, sokat küzdök magával és a formával, de élet lüktet írásában. még pedig specifikus drámai élet.

A modern élet küzdelmeiből, problemáiból meríti tárgyát. Adarabnak nincsen hőse, a szó kopott értelmében, a szerző nem akar ideális alakot rajzolni, szegény, küzdő, tévelygő ember sorsát mutatja nekünk, a ki nagy lelki válságon megy keresztül és a végén nem győz, hanem eltűnik. Ez a lelki rajz erős, néha túlzott szatirával áll kapcsolatban. Mondták, hogy bizony ebben a darabban is van erkölcstelenség. Nem igaz. A szerző legkiválóbb tulajdonsága a drámairói mellett az ő maró gúnnya, de ez a szatira erkölcsi forrásból táplálkozik. Ha van hibája a darabnak, akkor kiforrotlansága az. Lélektani rajz és

szatira küzdenek benne az elsőségért, ez teszi nyugtalanná a darabot. De ezek a fiatalságnak a hibái, melyeket némileg jóvá tesz azzal, hogy mindegyikben erőt mutat. A főalak egyike azoknak a modern rajongóknak, kik a közért akarnak élni, a népet föl akarják emelni. Dr. Ruyder Dénes nagy műtörténész, ki épp nagy művet fejezett be a művészet terjesztéséről és most előadásokat tart a népnek a művészetről. Majdnem bizonyos, hogy a kormány is megértette szándékait és őt fogja kinevezni a művészek házának igazgatójává, a hol eszméit megvalósíthatja. Kissé gondatlanul élt eddig, czigányosan, adósságokat csinált, de most jóra fordul minden. Családjában nem boldog, felesége nem érti meg, nem szereti, ő csak alantas szempontból nézi férje dolgait. Így van beállítva az alak a darab elején, a mely azonban igen gyors tempóban fejlődik.

Mert az egész első felvonás nem egyéb, mint csapás csapásra, mely ennek a szegény embernek a fejére hull. Semmiféle mesterkélt és hamisan kifundált intrika nincsen a darabban, csupa jelenet az életből, szinte kétségbeesett szatirával megrajzolva. Boldogulhat-e ily szabadon gondolkodó, ideális, impraktikus ember a modern társadalomban? Előadásokat tart a népnek. De nem kérdezte meg a szocialista vezetőktől, szabad-e? Ennélfogva ezek kiátkozzák. Várja a kinevezését. De a kormány mást nevez ki, a ki nem ért hozzá és ez a más elég impudens és eljő hozzá, neki följánlani az aligazgatói állást. — Ruyder munkatársat nevelt magának, titkár, a kinek jó hasznát veszi. De az új igazgató könnyű szerrel elszakítja tőle. — A kiadó visszaküldi neki műve kéziratát, mert más lévén az igazgató, a kormány nem fog példányokat megrendelni. Mindez bizonynyal a mi életünkben van véve, éles, néha torzító látással és jelenítő erővel. A mi szegény czigányunk a fölvonás végén ki van fosztva mindenéből. Igen diszkrét módon van érintve, hogy viszonya van egy szegény leánnyal, rokonával, a ki a fölvonás végén azzal lepi meg, hogy anyának érzi magát. Mi marad számára hátra? Az öngyilkosság vagy a szökés. A mi emberünk távozott, nem tudni hová, megtörtén, reménytelenül.

A második felvonásban a hálás utókor van megrajzolva mulatságos és félelmetes szatirával. Dr. Ruyder eltűnt, négy év óta nem hallat magáról; néhány biztosnak látszó jel arra mutat, hogy megölte magát. A kik örökségébe ültek, most nagy embert csináltak belőle és éldegélnek eszméiből. Emléktáblával jelölik házát, emlékbeszédet mondanak róla az Akadémiákban, kiadják műveit (hat kötetben, részletfizetésre!), dr. Hegyi (Hercz) Alfréd pedig, a titkár, a kinek sikerült a vallási akadályokat is eltávolítani, nőül készül venni a boldogultnak özvegyét, a ki mint hű özvegy eddig busásan élvezte a nagy halott özvegyét megillető

emolumentumokat. De Ruyder nem halt meg, sőt visszajő. Azonban nem a régi többé. Lelke nagy változáson ment keresztül. Meggyógyult, de más emberré gyógyult. Nem akar küzdeni többé. Élni akar, az életet élvezni, nyugodtan, gondolkodva, eszmélkedve, böles és jó emberek társaságában. Nincsen becsvágya, nincsenek népboldogító eszméi. Ki akarja ezért kárhoztatni? A ki ilyeneken ment keresztül! Visszajött, hogy elvigye gyermekét és a gyermek anyját. Egy modern ember tragédiája a modern társadalomban. Nyilván gyöngé ember is volt, de ilyen lévén, így kellett végződnie. Vissza is megy Sziciliába. Eleinte, mikor látja, hogy mit csináltak eszméiből, ki akar törni, el akarja söpörni az egész gyülevész társaságot, de azután kérdi magától: Minek? Nem jobb-e élni? Boldogan, nyugodtan a tenger partján? És a szerző egy groteszk fordulattal, mely a haláltáncok komikumára emlékeztet, befejezi darabját.

Ez a befejezés nem igazi befejezés; inkább lélektani, mint művészi igazság van benne, de ezt a hibát is csak ha nagy mértékkel mérjük, találjuk benne. Ebben a befejezésben nincsen egyetemes igazság, nincsen egyetemes igazság szimbolizálva. Mindenféle furcsa ötletekkel, melyekből erőltetett gúnykaczagást halunk, takargatja a szerző, hogy nem tudja Ruyder tragédiáját igazán befejezni. Ruyder mély változásokon ment keresztül, kiábrándult ideáljaiból, de lehet-e ily üres lélekkel folytatni az életet? Élet-e a pusztá vegetatív élet? Nincsen-e semmi oly érték az életben, mely elveszhetetlen? A szerző nem mondja, hogy nincs, csak azt mondja, hogy Ruyder számára nincs. De ezzel az eset oly egyénivé válik, hogy elveszti szimbolikus jelentőségét.

Egyelőre erősebb a szerzőben a negatív szatira, mint a pozitív világfelfogás, mely nélkül pedig az igazi művészi alkotás sem lehet el.

De ez nem a szerző egyéni tévedése és hibája. Sokan tévelyegnek így irány nélkül; ez adja meg egész modern művészetünknek azt az anarchikus, azt a subjectív jelleget, mely oly nyugtalanná teszi.

De nagyrabecsüljük a szerzőben azt a komoly, művészi törekvést, melylyel útja felé tör. Végre egy darab, mely legalább jobb jövőt ígér, mely nem jár taposott utakon, mely lemond a zajos sikerről, de semmi concessiót nem tesz az alantas izlésnek, mely nem csiklandozza érzékiségünket, mely határozottan és elszántan leveti az intrikás darabok kopott gunyáját. Ez valóban modern darab; nyugtalanító ugyan, izgató, küzködő, de jobb jövőt kereső és ígérő.

A szerző alakrajzoló képessége pedig legfontosabb tanubizonyossága tehetségének. Dr. Hegyi Alfréd, az öreg Zebegény,

Rápolti, Márta, Sebess Miklós alakjai stb. biztos ösztönnel vannak odavetve; háttéri alakok, de élnek és hatnak. A darabnak igen szép sikere volt. Eddig talán kilencszer adták a Nemzeti Színházban, mindannyiszor nagy közönség előtt. Ily darab, mely mélyebb és új medret ás magának, nem férközik oly könnyen a közönség eszéhez és szívéhez. Annál inkább méltó rá, hogy az Akadémia a benne nyilatkozó tehetséget és törekvést méltánolja és bátorítsa.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

LXVIII. NAGYGYÜLES.

Első nap.

1908 április 29-én

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Beüthy Zsolt, Concha Gyöző, Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Genersich Antal, Goldziher Ignác, Hampel József, Horváth Géza, Karácsonyi János, Kautz Gyula, Klein Gyula, König Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Pecz Vilmos, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, Szily Kálmán, ifj. Szinyei József, Vécsey Tamás, Wartha Vincze, Wlassics Gyula r. tt. — Balogh Jenő, Békefi Remig, Bodola Lajos, Borovszky Samu, Dézsi Lajos, Erdélyi László, Gombocz Zoltán, Hegedűs István, Hoór Mór, Katona Lajos, Magyar Gyéza, Medveczky Frigyes, Négyesy László, Reiner János, Schafarik Ferencz, Szendrei János, Thirring Gusztáv, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

Elnök úr üdvözlőlvén a nagygyűlést:

1. Főtitkár bemutatja a május hó 3-án tartandó **ünnepélyes közülés** tárgysorát, mely következőképen állapittatik meg: 1. Elnöki megnyitó, BERZEVICZY ALBERT akad. elnöktől; 2. Főtitkári jelentés, HEINRICH GUSZTÁV akad. főtitkártól; 3. A földrengésről, KÖVESLIGETHY RADÓ l. tagtól; 4. Hajdú, haramia, martalócz, TAKÁTS SÁNDOR l. tagtól; 5. A rabszolga, novella HERCZEG FERENCZ l. tagtól. — Helyeslő tudomásul van.

2. Az I. osztály jelenti, hogy az **akadémiai nagyjutalmat**, mely az 1901-től 1907-ig bezárólag megjelent széptudományi munkákat illeti, MIKSÁTH KÁLMÁN l. tag ez időközben összegyűjtve kiadott munkáinak, a Marczibányi mellékjutalmat pedig ENDRÓDI SÁNDOR l. tag összegyűjtött költeményeinek javasolja kiadni (főnt 260. lap.). — Egyhangúlag elfogadtatik.

3. Főtitkár jelenti, hogy a Semsey Andor ig. és t. tag adományából kifizőtt jutalomtételekre a megállapított határnapig hét pályamunka érkezett be; nevezetesen: 1. Magyar nyelvtan, egy, 2. Magyar Irodalomtörténet, kettő, 3. Magyar történet, kettő, 4. Magyar Ásványtan, egy pályamunka, és 5. Magyar Növénytan, egy tervrajz. A Semseybizottság f. 1908 április 25-én tartott ülésében az illetékes osztályoknak részletes bíráló jelentései alapján, a Magyar Ásványtannak a teljes 20.000 koronás jutalmat, a Magyar Irodalomtörténetre beérkezett munkák közül pedig a II. számúnak (jeligéje: Mult) a 3000 koronás mellékjutalmat javasolja kiadni (főnt. 265. l.). — A javaslat elfogad-

tatván, a felbontott jeligés levelekből az első munka szerzőjéül **KRENER JÓZSEF** r. tag, a második mű szerzőjéül **PINTER JENŐ** jászberényi áll. főgymnasiai tanár tűnt elő. A többi jeligés levelek fölbontatlanul elhamvasztattak.

4. Az I. osztály jelenti, hogy az 1907. évi **Sámuel-díjat** **SCHMIDT JÓZSEF** székesfővárosi gymnasiumi tanár „Az itáliai nyelvcsalád helyzete az indogermán nyelvek körében“ cz. akadémiái értekezésnek javasolja kiadni (fönt 269. l.). — Elfogadtatik.

5. Az I. osztály jelenti, hogy az 1907-dik évi **Lévay-jutalomra** (A magyar verses elbeszélés története a XIX. század második felében) egy töredékes mutatóvány érkezett be (jeligéje: Teremtsetek jó eposzt), melynek szerzőjét, még egy második mutatóvány beérkezése után, az egész munka kidolgozásával óhajtja megbízni (fönt 269. l.). — Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből **KÉKI LAJOS** budapesti főgymnasiai tanár neve tűnt elő.

6. Az I. osztály jelenti, hogy a **Teleki József** drámai jutalomra 1908-ban verses formában írt szomorújátékok pályáznak 1908 szeptember 30. határidővel (fönt 285. l.). — Elfogadtatik.

7. Az I. osztály jelenti, hogy a **Farkas Raskó-jutalomra** 1908-ban hazafias költemények pályáznak, 1908. szeptember 30. határidővel (fönt 285. l.). — Elfogadtatik.

8. Az I. osztály jelenti, hogy az 1908-dik évi **Ipolyi-jutalmat** 1910 szeptember 30. határidővel **Bajza József** életét és munkásságát tárgyaló munkára óhajtja kitézni (fönt 285. l.). — Elfogadtatik.

9. Az I. osztály jelenti, hogy az 1908-ik évi **Marczibányi-jutalmat** 1910. szeptember 30. határidővel „A magyar mássalhangzók változásainak története a legrégebb nyelvemlékek korától fogva“ cz. pályatétel kitézésére óhajtja fordítani (fönt 286. l.). — Elfogadtatik.

10. Az I. osztály jelenti, hogy az özv. **Vojnits Tivadarné-jutalomra** 1908-ban Budapesten előadott irodalmi becsű és a színpadon sikert aratott színművek pályáznak (fönt 286. l.). — Tudomásul van.

11. A II. osztály jelenti, hogy az 1905-ik évi **Ipolyi-jutalmat** **HODINKA ANTAL** jogakadémiai tanárnak „A munkácsi görög szertartású püspökség története“ cz. munkájáért óhajtja kiadni (fönt 270. l.). — Elfogadtatik.

12. A II. osztály jelenti, hogy az 1907. évi **Gorove-jutalomra** (Adassék elő II. Ulászló király udvartartása) két pályamű érkezett be, melyek közül a II. számút (jeligéje: Frustra vivit, qui nemini prodest) tartja jutalomra érdemesnek (fönt 271. l.). — Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből **FÖGEL JÓZSEF** budapesti főgymnasiai tanár neve tűnt elő.

13. A II. osztály jelenti, hogy a **Lukács Krisztina** nevére tett alapítványból kiírt nyílt pályakérdésre („Az agrárpolitika rendszere, különös tekintettel hazai viszonyainkra“) két munkaterv érkezett be, melyek azonban nem voltak elfogadhatók, miért is az osztály a pályakérdésnek újból való kitézését határozta el. (fönt 274. és 289. l.) — Elfogadtatik.

14. A II. osztály jelenti, hogy a **Vitéz jutalomra** kitézőtt pályakérdésre („Az állandó magyar hadsereg története III. Károly korában“) egy munka érkezett be, mely azonban jelenlegi alakjában nem ajánlható jutalmazásra (fönt 277. l.). — Az osztály javaslata elfogadtatván, a pályamű jeligés levele elhamvasztatott.

15. A II. osztály jelenti, hogy az **Ullmann-alapítványból** kitézőtt pályakérdésre („A vasuti tarifák elmélete“) egy munka érkezett be, mely azonban a jutalomra nem találtatott alkalmasnak (fönt 278. l.).

— Az osztály javaslata elfogadtatván, a pályamunka jeligés levele elhamvasztatott.

16. A II. osztály jelenti, hogy a Flór-alapnak 1907. és 1908. évi kamatait, a Történelmi bizottság javaslatára, Césare de Saussure-nek, II. Rákóczi Ferencz rodostói udvartartása francia tagjának a fejedelemtől irt emlékirata kiadására óhajtja fordítani (fent 280. l.). — Elfogadtatik.

17. A II. osztály jelenti, hogy a Rökk-alap kamatait valamely történeti tárgyú értekezés kiadására óhajtja fordítani (fönt 280. l.). — Elfogadtatik.

18. A II. osztály jelenti, hogy az 1908. évi nagyjuttalom és Marczibányi-mellékjuttalom az 1902—1908. évkörben megjelent történeti munkák legjobbjainak lesznek odaítélendők (fent 288. l.). — Tudomásul van.

19. A II. osztály jelenti, hogy a Bródy-féle alapítvány jutalmára az 1909. évi nagygyűlés alkalmával az utolsó három év folyamán nyomtatásban megjelent legkiválóbb publicistikai művek pályáznak (fent. 288. l.). — Tudomásul van.

20. A II. osztály jelenti, hogy a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy-alapítványának 1895—1897. évi kamataiból 4000 korona jutalmat óhajt nyílt pályázat útján kifizetni a következő kérdésre: „Kívánatik azon nagyjelentőségű változásnak magyarázata, mely hazánkban a külkereskedelmi politika terén beállott“ (fent 289. l.). — Elfogadtatik.

21. A II. osztály jelenti, hogy az Első Magyar Általános Biztosító-Társaság alapítványából, 1909 szeptember 30. határidővel, az agrár- és iparállam közgazdasági és társadalmi jellegű és jelentőségű tárgyaló pályamunkára óhajtja kifizetni (fent 289. l.). — Elfogadtatik.

22. A II. osztály jelenti, hogy a Dóra-alapítványból 50 aranyat 1909 szeptember 30. határidővel a hitel- és bankintézmények terén mutatkozó újabb irányokat tárgyaló pályamunkára óhajtja kifizetni (fent 280. l.). — Elfogadtatik.

23. A II. osztály jelenti, hogy az 1908. évi Gorove-juttalmat 1910 szeptember 30. határidővel a következő pályakérdésre óhajtja kifizetni: „A coeducatio mint erkölcs-paedagogiai probléma, történelmi és elméleti megvilágításban“ (fent 290. l.). — Elfogadtatik.

24. A II. osztály jelenti, hogy a Péczely-alapítványból 1000 arany forintot 1910. december 31. határ dővel a következő pályakérdés kifizésére óhajt fordítani: „Adassék elő Magyarország összekötése Velenczével 1458-tól 1540-ig“ (fönt 290 l.). — Elfogadtatik.

25. A II. osztály jelenti, hogy a Sztrokay-alapból 200 aranyat 1910 szeptember 30. határidővel báró Eötvös József „A XIX. század uralkodó eszméi“ cz. művének kritikai méltatására óhajt fordítani (fönt 290. l.) — Elfogadtatik.

26. A II. osztály jelenti, hogy a Vigyázó Sándor-alapítványból 2000 koronát 1911 szeptember 30. határidővel a következő pályakérdésnek kifizésére óhajt fordítani: „Adassék elő az erdélyi fejedelemség területi változásainak története János király halálától a szatmári békéig“ (fönt 290. l.). — Elfogadtatik.

27. A II. osztály jelenti, hogy a Bezerédj Pál adományából már két ízben eredmény nélkül kifizött pályakérdést Bezerédj István élet- és jellemrajzára 1909 szeptember 30. határidővel harmadszor óhajtja kifizetni (fönt 285 l.). — Elfogadtatik.

28. A III. osztály jelenti, hogy a Forster János nevére szóló alapítványból hirdetett pályázaton ZORAD ISTVAN „A kender és len

termesztésének jövője Magyarországon“ cz. pályamunkájának ajánlja a pályadíj kiadását (főnt 281. l.). — Elfogadtatik.

29. A II. osztály jelenti, hogy az 1906. évi nagygyűlésen TREITZ PÉTER és THAISZ LAJOS 1908. február 1. határidővel a Lévay-pályázatból megbízást nyertek „Magyarország rétjei és legelői“ czimű feladat kidolgozására. Minthogy a kitűzött határnapra el nem készültek, az osztály javasolja, hogy újabb határidőül 1909 február 1. tűzessék ki (főnt 281. l.). — Elfogadtatik.

30. A III. osztály jelenti, hogy az 1906. évi Rózsay-pályázaton JANCsó MIKLós és ELFER ALADÁR 1908 február 29. határidővel megbízást nyertek „A különböző emberi tuberkulosis-bacillusok virulentiája“ cz. főladat kidolgozására. Minthogy a szerzők el nem készülhettek munkájukkal, az osztály nekik 1908 márczius 31-ére újabb határidőt szabott, melyre kész munkájukat tényleg beküldték. A munka bírálat alatt van és az osztály javasolja, hogy annak idején a jutalom odaítélését az összes ülés intézze el. — Elfogadtatik.

31. A III. osztály jelenti, hogy az 1908-dik évi Rózsay-jutalomra, melyre nyílt pályázat útján oly ajánlatok pályáznak, melyek valamely fontosabb természettudományi kérdés megoldását célzó észleletek tervezetét tartalmazzák, egy ily tervezet érkezett be ZEMPLÉN Győző részéről, a ki ki akarja mutatni, mekkora sebességig érvényesek a gázok mozgásának ma elfogadott alaptörvényei. Az osztály folyamadót 1910 február 28. határidővel munkája kidolgozásával megbízni óhajtja (főnt 281. l.). — Elfogadtatik.

32. A III. osztály jelenti, hogy a Wahrmann Mor alapítványából az 1909. évi nagygyűlésen az utolsó hat évben (1903—1908) az ipar terén legnagyobb érdemeket szerzett magyar állampolgár lesz jutalmazandó (főnt 294. l.). — Tudomásul van.

33. A III. osztály jelenti, hogy a Forster János nevére tett alapítványból az 1909. nagygyűlés alkalmával az 1903—1908. hat évi időközben megjelent oly mű vagy találmány lesz jutalmazandó, mely a hazai földmivelés előmozdítására nézve önálló beccsel bír és határozott jelentőségű haladást foglal magában (főnt 204. l.). — Tudomásul van.

34. A III. osztály a Bésán-alapítványból 1908 december 31-ig nyílt ajánkozást kíván, mely a physika vagy chemia körébe vágó valamely fontosabb kérdésnek megoldását célzó vizsgálatok tervezetét tartalmazza (főnt 295. l.). — Elfogadtatik.

35. A III. osztály a Lukács Krisztina nevére tett alapítványból 1908 december 31. határidővel nyílt ajánkozást kíván, mely a biologiai tudományok körébe vágó valamely fontosabb kérdésnek megoldását célzó vizsgálatok tervezetét tartalmazza (főnt 295. l.). — Elfogadtatik.

36. A III. osztály a Vitéz-alapítványból 1909 szeptember 30. határidővel az állattan köréből egy önálló buvárlaton alapuló boncz-, szövet- vagy fejlődéstani tanulmányt kíván (főnt 295. l.). — Elfogadtatik.

37. Főtitkár jelenti, hogy a budapesti és kolozsvári egyetemek bölcsészeti dékánjai az egyetemi hallgatók részére kitűzött nyelvészeti jutalmat (Oklevélszótár és Zrínyi munkái) TRÓCSÁNYI ZOLTÁN budapesti és STAUDNER GYULA kolozsvári IV. éves bölcsészethallgatóknak ajánlják kiadni (főnt 282. l.). — Elfogadtatik.

38. Főtitkár jelenti, hogy ugyanazon egyetemek bölcsészeti dékánjai az egyetemi hallgatók részére kitűzött történettudományi jutalmakat (a Monumenta Hungariae Historica egy osztálya) ECKHART FERENCZ budapesti és SZAKÁLL ZSIGMOND kolozsvári IV. éves bölcsészethallgatóknak ajánlják kiadni (főnt 282. l.). — Elfogadtatik.

39. Főtitkár jelenti, hogy a **Marczibányi-** (A magyar helyesírás története), a **Kanizsai-** (Korrajz 1301—1711-ből) és a **Vigyázó-** alaptól hirdetett pályázatok meddőek maradtak. — Tudomásul van.

40. Elnök úr a jutalmat nem nyert összes pályaművek jeligés leveleinek elhamvasztására **Borovszky Samu** és **Erdélyi László** I. tagokat kéri föl, a kik is még az ülés folyamán jelentették, hogy megbízásukban eljártak. — Tudomásul van.

41. Az osztályok kéri, hogy a múlt évi nagygyűlésen kitűzött és még le nem járt jutalomtétélek újra, hirdettessenek. — Meg fog történni.

42. A III. osztály jelenti, hogy f. hó 28-án tartott ülésében **Entz Géza** r. tagot egyhangúlag megválasztotta elnökévé. — Örvedes tudomásul van.

43. Főtitkár bemutatja az osztályok tagajánlásait:

Az I. osztály részéről:

Levelező tagnak az *A)* alosztályba:

Pápay József	26	szavazattal	egyhangúlag
Tolnai Vilmos	25	"	1 ellen

Levelező tagnak a *B)* alosztályba:

Császár Elemér	25	"	4 "
Váczy János	25	"	4 "
Szabolcska Mihály	20	"	9 "

Külső tagnak:

Salemann Károly	26	"	egyhangúlag
----------------------------------	----	---	-------------

A II. osztály részéről:

Rendes tagnak az *A)* alosztályba:

Gaal Jenő I. t.	38	szavazattal	5 ellen
Böhm Károly I. t.	36	"	8 "

Rendes tagnak a *B)* alosztályba:

Békefi Remig I. t.	34	"	8 "
-----------------------------------	----	---	-----

Levelező tagnak az *A)* alosztályba:

Finkey Ferencz	37	"	2 "
Polner Ödön	32	"	6 "
Platz Bonifác	32	"	7 "

Levelező tagnak a *B)* alosztályba:

Áldásy Antal	33	"	4 "
Szeremlei Samu.	30	"	5 "
Hornyánszky Gyula	25	"	12 "

Külső tagnak:

Monod Gabriel	22	"	2 "
--------------------------------	----	---	-----

A III. osztály részéről:

Rendes tagnak a *B)* alosztályba:

Mágócsy-Dietz Sándor I. t.	26	szavazattal	12 ellen
---	----	-------------	----------

Levelező tagnak az *A)* alosztályba:

Zemplén Győző	37	"	1 "
Tangl Károly	33	"	5 "
Klupáthy Jenő	31	"	7 "

Nuricsán József	31 szavazattal	7 ellen
Wittmann Ferencz	29 „	9 „
Fejér Lipót	27 „	11 „
Külső tagnak :		
Darwin George Howard	37 szavazattal	egyhangúlag
Wolf Miksa	33 „	5 ellen
Helmert Frigyes	31 „	7 „
Kronecker Hugó	31 „	7 „
Salkowski Ernő	30 „	8 „

44. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére HAMPEL JÓZSEF és WARTHA VINCZE r. tagokat kéri föl.

LXVIII. NAGYGYÜLES.

Második nap.

1908 április 30-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak : B. Forster Gyula, Gyulai Pál, Joannovics György, Konkoly Thege Miklós, Lévay József, b. Nyáry Jenő, Plósz Sándor t. tt. — Asbóth Oszkár, Ballagi Aladár, Bartal Antal, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hampel József, Horváth Géza, Karácsonyi János, Kautz Gyula, Kherndl Antal, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, König Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Ortvyai Tivadar, Pasteiner Gyula, Pauer Imre, Pecz Vilmos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szilády Aron, Szily Kálmán, ifj. Szinyei József, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás, Wartha Vincze, Wlassics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Balogh Jenő, Bodola Lajos, Borovszky Samu, Csontos János, Dézsi Lajos, Erdélyi László, Gombocz Zoltán, György Endre, Hankó Vilmos, Hoór Mór, Katona Lajos, Kövesligethy Radó, Melich János, Mocsáry Sándor, Reiner János, Sebestyén Gyula, Tagányi Károly, Tangl Ferencz, Téglás Gábor, Tötössy Béla, Vári Rezső l. tt. — Jegyző : Heinrich Gusztáv főtitkár.

45. Elnök úr megnyitja az ülést és fölhívja a nagygyűlés tagjait, hogy ejtsék meg a tagválasztást. Az osztályok sorrendje sors-húzás útján megállapítván, titkos szavazással, golyózás útján, megválasztottak :

A II. osztályba :

Rendes tagnak az A) alosztályba :

Gaal Jenő l. t.	37 szavazattal	5 ellen
Böhm Károly l. t.	37 „	6 „

Rendes tagnak a B) alosztályba :

Békefi Remig l. t.	40 „	4 „
----------------------------	------	-----

Levelező tagnak az A) alosztályba :

Finkey Ferencz	42 „	3 „
Polner Ödön	38 „	7 „
Platz Bonifác	35 „	13 „

Levelező tagnak a B) alosztályba :

Áldásy Antal	35 „	10 „
Szeremlei Samu	36 „	11 „

Külső tagnak :

Monod Gabriel . . . . . 39 szavazattal 4 ellen

Az I. osztályba :

Levelező tagnak az A) alosztályba :

Pápay József . . . . . 41 szavazattal 4 ellen
 Tolnai Vilmos . . . . . 36 „ 9 „

Levelező tagnak a B) alosztályba :

Szabolcska Mihály . . . . . 37 „ 4 „
 Váczy János . . . . . 35 „ 8 „

Külső tagnak :

Salemann Károly . . . . . 37 „ 3 „

A III. osztályba :

Rendes tagnak a B) alosztályba :

Mágócsy-Dietz Sándor l. t. . . 32 szavazattal 9 ellen

Levelező tagnak az A) alosztályba :

Klupáthy Jenő . . . . . 36 „ 4 „
 Tangl Károly . . . . . 34 „ 5 „
 Zemplén Győző . . . . . 34 „ 7 „
 Wittmann Ferencz . . . . . 33 „ 7 „
 Fejér Lipót . . . . . 30 „ 10 „

Külső tagnak :

Darwin George Howard . . . 28 „ 3 „
 Wolf Miksa . . . . . 27 „ 2 „
 Helmert Frigyes . . . . . 26 „ 4 „
 Kronecker Hugó . . . . . 26 „ 6 „
 Salkowski Ernő . . . . . 24 „ 6 „

46. A választások eredményének kihirdetése után Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére báró NYÁRY JENŐ t. és WARTHA VINCZE r. tagokat kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS MÁSODIK ÜLÉSE.

1908 április 30-án.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt, gróf Csáky Albin, gróf Dessewffy Aurél, báró Eötvös Loránd, báró Forster Gyula, Kautz Gyula, Pauer Imre, Plósz Sándor, gróf Széchenyi Béla, Széll Kálmán, Szily Kálmán, Wlassics Gyula ig. tagok és Fejérpataky Kálmán akad. ügyész. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

8. Főtitkár bemutatja gróf Apponyi Albert ig. és t. tag úrnak a M. Tud. Akadémia elnökéhez intézett következő levelét:

„Nagyméltóságú Elnök Úr! Nagyméltóságodnak f. é. február hó 13-án 84. sz. a. hozzám intézett nagybecsű átiratából különös örömmel vettem tudomást azon kiváló megtiszteltetésről, mely engem a M. Tud. Akadémia Igazgató-Tanácsa tagjává történt egyhangú megválasztásom folytán ért.

Növeli ezen kitüntetés értékét azon körülmény, hogy azt nem

csupán hivatali állásom diszének emeléséül, hanem az irodalom és közoktatásügy fejlesztése körüli igyekezetemért méltóztattak nekem juttatni.

Hazánk első tudományos intézete belső ügyeinek intézésében mindenkor kész örömmel fogok részt venni; valamint átérezve ezen szorosabb kapcsolatból reám háruló feladat fontosságát, azon leszek, hogy közreműködésemmel a M. Tud. Akadémia felvirágzását elősegíthessem.

Van szerencsém felkérni Nagyméltóságodat, hogy megválasztatásomért, valamint a személyem iránt nyilvánított jóleső rokonszenvért őszinte köszönetemet elfogadni és az Igazgató-Tanács előtt tolmácsolni méltóztassék.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását. — Budapest, 1908 febr. 24. — Örvendetes tudomásul szolgál.

9. Főtitkár bemutatja a f. évi május 3-án tartandó LXVIII. ünnepélyes közülés következő **programmját**: 1. **BERZEVICZY ALBERT** akad. elnök, Elnöki megnyitó, 2. **HEINRICH GUSZTÁV** főtitkár, Főtitkári jelentés, 3. **KÖVESLIGETHY RADÓ** l. t., A földrengésről, 4. **TAKÁTS SÁNDOR** l. t., Hajdú, haramia, martalócz, 5. **HERCZEG FERENCZ** l. t., A rabszolga, novella. — Tudomásul van.

10. Főtitkár bemutatja gróf **SZÉCHENYI BÉLA** és báró **EÖTVÖS LORÁND** ig. tagok jelentését az **Akadémia 1907. évi számadásairól**. Minthogy a számadásokat a legnagyobb rendben találták. indítványozzák, hogy az Igazgató-Tanács a Magyar Földhitelintézetnek az 1907. évi számadásokra nézve a fölmentvény megadása mellett, azon jelentékeny szolgálatért, hogy az Akadémia vagyonát önzetlenül, minden díj nélkül kezeli, ezúttal is meleg köszönetét nyilvánítsa, az Intézet könyvvivőjének, **MÉSZÁROS FERENCZ** úrnak pedig pontos és lelkiismeretes fáradozásaiért elismerésül 120 darab arany utalványoztassék. — E javaslat egyhangúlag elfogadtatik; gróf **SZÉCHENYI BÉLA** és báró **EÖTVÖS LORÁND** ig. tag uraknak pedig Elnök úr fáradozásukért az Igazgató-Tanács őszinte köszönetét nyilvánítja.

11. Főtitkár bemutatja báró **FORSTER GYULA** t. és ig. tag úrnak jelentését az 1907. évi ügyészi és széphalmi számadásokról, melyeket a reájuk vezetett záradék értelmében helyeseknek talált. — Egyhangúlag elfogadtatik, az előadó ig. tag úrnak pedig Elnök úr az Igazgató-Tanács őszinte köszönetét nyilvánítja.

12. Főtitkár bemutatja **KAUTZ GYULA** ig. és r. tag úrnak jelentését az 1907. évi **gondnoki számadásokról**, melyeket teljesen rendben talált, úgy hogy a gondnoknak a mult évre a fölmentvényt megadni javasolja. — Egyhangúlag elfogadtatik, az előadó úrnak pedig, a ki az idén a beteg másodelnök helyett szives volt e számadások átvizsgálását elvállalni, Elnök úr lekötelező készségeért és szakértő fáradozásáért az Igazgató-Tanács meleg köszönetét nyilvánítja.

13. Főtitkár jelenti, hogy a Magyar Földhitelintézet, f. 1908 április 2-án kelt átirata szerint, az Akadémia folyószámláján rendelkezésre álló követelési egyenleg erejéig **50.000 korona** névértékű 4%-os magyar földhitelintézeti záloglevelet vásárolt (47.125 kor. értékkel) az Akadémia folyószámadása terhére. — Helyeslő tudomásul van.

14. Főtitkár bemutatja az **Alapszabályok módosítása** iránt beadott és az összes ülés által f. é. április 27-én már elfogadott indítványt (l. fönt 258. l. 94. p.). Ez indítvány értelmében bizottság küldendő ki, melybe az Igazgató-Tanács is hat tagot választ. — Bizottsági tagokul megválasztatnak: gróf **CSÁKY ALBIN**, **HEINRICH GUSZTÁV**, **KAUTZ GYULA**, gróf **SZÉCHENYI BÉLA**, **SZILY KÁLMÁN** és **WLIASSICZ GYULA**.

15. Főtitkár bemutatja az akadémiai **ügyésznek** az Igazgató-

Tanács t. tagjainak nyomtatásban megküldött jelentését, mely, különös intézkedés nem mutatkozván szükségesnek, tudomásul szolgál.

16. Főtitkár bemutatja a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak 1908 márcz. 17-én 89.246/1907. sz. a kelt következő átiratát:

„A közalap. kir. ügyigazgatóság bemutatja hozzám a néhai megyeri Krausz Lajos által a M. Tud. Akadémia javára 10.000 korona tőkével tett alapítvány ügyében az elnökség elődjének a végrendeleti curatoriumhoz intézett levelét.

Mint hogy ez az irat alapítólevélnek nem tekinthető: van szerencsém arra kérni az elnökséget, hogy az említett alapítványról az idezárt útmutatás szem előtt tartása mellett szabályszerű alapítólevelet kiállítani s annak összes példányait hozzám jóváhagyás végett beküldeni méltóztassék. *Molnár*, államtitkár.“

Az Igazgató-Tanács, mint előző hasonló alkalmakkor, most is kimondja, hogy az Akadémia céljaira rendelt hagyományok és adományok nem tekintendők alapítványoknak, melyekről önálló alapítólevél kiállítandó volna. Ily értelemben mondta ki a M. királyi Őria is 1905 decz. 29-én 10.069. sz. végzéssel a Vojnits-alapítvány alkalmából: „Tekintve, hogy a kérdésben forgó hagyománynak hagyományos a nem eddig jogi léttel nem bíró és majd csak ezután létesítendő jogi személy, hanem az alapszabályszerű rendeltetése szerint ilyenmű alapítványoknak kezelésére nemzeti érdekből hivatott M. Tud. Akadémia, a mely már létező jogi személy: a másodbíróság végzésének felfolyamodással megtámadott része, melylyel a M. Tud. Akadémiát megillető hagyományi összeg kifizetettnei rendeltetett, ezekből az okokból helybenhagyandó volt“

17. Főtitkár jelenti, hogy HAVASI JOLÁN és NYÁRADINÉ HAVASI ILONA, édesatyjuk Havasi Imre (megh. 1908 február 15-én Esztergomban) kifejezett rendelkezéséből a M. Tud. Akadémia pénztárába 400 koronát befizettek. — Köszönettel tudomásul van.

18. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére SZÉLL KÁLMÁN és báró FORSTER GYULA ig. tagokat kéri föl.

TIZENKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály ötödik ülése.

1908 május 4-én.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos r. tt. — Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Hegedüs István, Katona Lajos, Kégl Sándor, Némethy Géza, Pápay József, Petz Gedeon, Tolnai Vilmos l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Ortvay Tivadar r. t. — Erdélyi László l. t. — Jegyző: ifj. Szinyei József osztálytitkár.

99. MELICH JÁNOS l. t.: „Adalékok a magyar hangtan és helyesírás történetéhez“.

100. BLEYER JAKAB mint vendég: „Gottsched hatása a magyar irodalomra“.

101. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Pecz Vilmos r. és Melich János l. tagot kéri föl.

HUSZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1908 május 11-én.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Békefi Remig, Gaal Jenő r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Asbóth János, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Ferdinándy Géza, Óváry Lipót, Polner Ödön, Reiner János, Sebestyén Gyula, Szendrei János, Téglás Gábor l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

102. TÉGLÁS GÁBOR l. t. felolvassa: „Pannonia limesének történetéből Vespasianusig“ című dolgozatát.

103. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BÉKEFI REMIG r. és TÉGLÁS GÁBOR l. tagot kéri föl.

HUSZONEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ötödik ülése.

1908 május 18-án.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: B. Eötvös Loránd, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, Lengyel Béla, Lóczy Lajos, Mágocsy-Dietz Sándor, Rados Gusztáv, Szily Kálmán r. tt. — Korányi Frigyes, Kövesligethy Radó, Lörenthey Imre, Schlesinger Lajos, Tötössy Béla, Zemplén Győző, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortvyai Tivadar r. tt. — Borovszky Samu l. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

104. KORÁNYI FRIGYES l. t.: „Újabb adatok a gerincoszlop és gerinc melletti tájék kopogtatási hangjának diagnostikai értékéhez“.

105. TEZNER ERNŐ és ROSKA JÁNOS részéről: „Suspensiók fagyáspontcsökkenése“, előterjeszti Klug Nándor r. t.

106. SCHLESINGER LAJOS l. t.: „Lineare Differentialgleichungen“ című, újonnan megjelent munkáját bemutatja KÖNIG GYULA r. t.

107. LACZKÓ DEZSŐ részéről: „Veszprém városa tágabb környékének geológiai leírása“, előterjeszti Lóczy Lajos r. t.

108. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére LOCZY LAJOS r. és KORÁNYI FRIGYES l. tagot kéri föl.

HUSZONKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály hatodik ülése.

1908 május 25-én.

GOLDZIEHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Asbóth Oszkár, Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv r. tt. — Gombocz Zoltán, Katona Lajos, Kégl Sándor, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Melich János, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Pápay József, Petz Gedeon, Rákosi Jenő, id Szinnyei József, Váczy János, Vári Rezső l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert, Konkoly T. Miklós t. tt. — Entz Géza, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröh-

lich Izidor, Gaal Jenő, Lengyel Béla, Ortvy Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Áldásy Antal, Asbóth János, Borovszky Samu l. tt. — Jegyző: ifj. Szinnyi József osztálytitkár.

109. Gombocz Zoltán l. t.: „A magyar hangok időtartama“.

110. Mészáros Gyula vendég: „Csuvások és tatárok közt a Volga-vidéken“.

111. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Asbóth Oszkár r. és Rákosi Jenő l. tagot kéri föl.

HUSZONHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hatodik ö s s z e s ü l é s.

1908 május 25-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Konkoly T. Miklós t. t. — Asbóth Oszkár, Beöthy Zsolt, Entz Géza, Fejérfataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, König Gyula, Lengyel Béla, Ortvy Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, ifj. Szinnyi József r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Ferdinándy Géza, Gombocz Zoltán, Katona Lajos, Kégl Sándor, Némethy Géza, Óváry Lipót. Pápay József, Rákosi Jenő, Szendrei János, id. Szinnyi József, Téglás Gábor, Váczy János, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtktár.

112. Elnök úr üdvözli a megjelent tagokat és a következő beszéddel nyitja meg az ülést:

„Tekintetes Akadémia! Mint a sorra kerülendő jelentésekből is kitűnik, a tegnapi napon ment végbe itt Budapesten, a Vörösmarty Mihálynak, lelkes írói körök kezdeményezése következtében, de leginkább Rákosi Jenő tagtársunk buzgóságából közadakozás útján emelt márványszobor leleplezése.

Az ünnepélyen vezetésem alatt nagy számmal jelentek meg az Akadémia tagjai s a szobor talapzatára koszorút tettünk.

Mig tegnap a felséges uralkodóház s az egész nemzet egyesült irodalmunk és Akadémiánk egyik legfényesebb alakja emlékének ünneplésében, azt hiszem, mulasztást követnék el, ha mai összes ülésünk alkalmával meg nem emlékezném itt a mi körünkben arról, hogy mi volt az Akadémiának az a nagy férfiú, a kinek dicsőségét tegnap óta szobor hirdeti székesfővárosunk egyik leglátogatottabb terén.

Vörösmarty, mint irodalmi nyelvünk megújulásának befejezője, nemzeti eposzunk sajátképi megalapítója, egyik legfeneklebb szellemű költőnk s egyik legjelesebb kritikusunk, dicsőségévé, büszkeségévé lett egész nemzetünknek, mely ha ma nem is lelkesedik talán oly hévvel versein, mint egy félszázad előtt, hogy mily becsben tartja költészetét és nemes egyéniségének emlékét, azt e szobor létrehozásával is tanúsította.

De bár Vörösmarty fiatalkorában az egész nemzetének tekinthette magát. bár az Akadémia csak a saját dísztét, fényét emelte, midőn első megalakulásakor a már nagy hírnevű költőt tagjai közé sorolta, ő, a költő magát kezdettől mindvégig munkásságával is az Akadémiának, az Akadémiához tartozónak vallotta. Buzgón eljár üléseire, részt vett tanácskozásaiiban, teljesítette megbízásait mint bíráló, sőt mint szótárszerkesztő is, szóval, ő, a legnagyobb íróársai között, érezte, és tet-

teivel vallotta, hogy senki sem lehet oly nagy, hogy az Akadémiához való hozzátartozásának kötelességeit nevének pusztá átengedésével leróhatná.

Erdeklődése, szeretete az Akadémia iránt, melynek létrehozásában részt vett, s melynek az elnyomatás alól való fölcudlását már meg nem érthette, mintha sirján túl is élne közöttünk. Halála óta egy új írói nemzedék foglalta el a tért, alig van egy-két nagyérdemű agastyán közöttünk, ki még az ő pályatársának mondhatná magát; de az ő neve iránti tiszteletet, az ő szenvedésteljes életének kegyeletes emlékét, az ő tiszta költészete iránti fogékonyságát szent hagyományként veszik át az öregektől az ifjak és ápolják tovább e körben, melyből, ha alapítóink rendelkezéséhez hívek akarunk maradni, az ő szellemének sohasem szabad kiköltöznie.

Aldás emlékére!

Az összes ülés Elnök úr szavait általános élénk tetszéssel fogadja.

113. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti be az Akadémia újabb veszteségeit: május 5-én hunyt el DUKA TIVADAR, a ki 1863 óta volt Akadémiánknak lev., 1900 óta tiszteleti tagja. Nagy érdemeket szerzett K. C. oma Sándor munkáinak angol és magyar nyelven kiadásával és 1897-ben alapítványt tett a nagy magyar kutató emlékezetének föllovasások útján megörökítésére. Elhunyt hírére az elnökség táviratban fejezte ki mély részvétét, mit jeles tagtársunk fia, Duka Albert, a család nevében megköszönt. — Ugyancsak a harmadik osztály elveszítette május 21-én BRUSINA SPIRIDION lev. tagot, 1891 óta tagtársunkat, a zoologia jeles művelőjét, a ki azonban szakmáját idegen nyelven művelte. — Külső tagjaink sorából elhunyt márczius 31-én BARBIER DE MEYNARD, a ki 1900 óta volt Akadémiánk tagja, a francia orientalisták nestora, az Institut régi tagja, Maszudi nagy művének érdemes kiadója és fordítója, a ki a török szótárirodalmat is nagybecsű dolgozatokkal gazdagította. — Az összes ülés fájdalmas részvétét e jegyzőkönyvében is megörökíti, egyúttal fölszólítja a III. és I. osztályt, hogy méltó emlékbeszédek iránt intézkedjenek.

114. Főtitkár jelenti, hogy az utolsó nagygyűlésünkön megválasztott új tagok köszönetüket fejezték ki megválasztatásukért; nevezetesen BEKEFI REMIG, BÖHM KÁROLY és GAAL JENŐ r. tagok; — ALDÁSY ANTAL, FEJÉR LIPÓT, FINKEY FERENCZ, KLUPÁTHY JENŐ, PÁPAY JÓZSEF, SZABOLCSKA MIHÁLY, SZEREMLEI SAMU, TANGL KÁROLY, TOLNAI VILMOS, VÁCZY JÁNOS, ZEMPLEN GYÖZŐ l. tagok; — DARWIN GYÖRGY, HELMERT FRIGYES, MONOD GÁBOR, KRONECKER HUGÓ, SALEMAN KÁROLY, SALKOWSKI ERNŐ, WOLF MIKSA k. tagok. — Tudomásul van.

115. Főtitkár jelenti, hogy az Alapszabályok módosítása ügyében kiküldött bizottságba az I. osztály GOLDZIEHER IGNÁCZ és SZINNYEI JÓZSEF r. tagokat, a II. osztály PLÓSZ SÁNDOR ig. s t. és PAUER IMRE ig. és r. tagokat küldte ki — Tudomásul van.

116. Főtitkár jelenti, hogy a következő tudományos és irodalmi testületek részéről érkeztek meghívók Akadémiánkhoz: a) a Vörösmarty-szobor leleplezésére (máj. 24.), melyen az Elnök és Főtitkár vezetésével számos tag képviselte az Akadémiát: — b) Berzeviczy Gergely nagylomniczi emléktáblájának leleplezésére július végén, hová a II. osztály GAAL JENŐ r. tagot küldte ki; — c) a Dunántúli Közművelődési Egylet-nek május 30. és 31-ikén tartandó közgyűlésére, melyen Akadémiánk képviselőjét RAKOSI JENŐ l. tag vállalta el; — d) a budapesti tudományegyetemnek május 13-án megtartott ünnepélyes közülésére és sub auspiciis regis-promotiójára, melyen tagjaink nagy számmal jelentek meg; — e) Torricelli Evangélista születésének

háromszázados évfordulójára 1908 október végére Faenza városa; kiadatott a III. osztálynak; — *f*) a salzburgi Museum Carolino-Augusteam főnállásának 75. évfordulójára május 23. és 24-én. Üdvözlő távirat ment; — *g*) Szabó József akadémiai r. tag emléktáblájának Geletnek és Szklenó közt május 30. és 31. leleplezésére, melyen Koch Antal r. és Schafarzik Ferencz l. tag képviselik Akadémiánkat; — *h*) a földművelésügyi m. kir. miniszter a Népkönyvtárak ügyében május 27-én tartandó tanácskozmánya, melyen Akadémiánk képviselőtére az elnökség Bernát István l. tagot kérte föl; — *i*) az 1909-iki húsvétkor Kairóban tartandó nemzetközi archaeologiai congressusra. Kiadatott a II. osztálynak; — *k*) az EMKE június 8-án Marosvásárhelyt tartandó közgyűlésére, melyen Akadémiánkat Szádeczky Lajos l. tag képviseli; — *l*) a pozsonyi Toldy-kör a f. évi pünkösdi hétfőjén tartandó virágjátékokra, melyeken az Akadémia képviselőtére az Elnökség Thaly Kálmán t. és Ortvay Tivadar r. tagot kérte föl. — Tudomásul van.

117. Főtitkár jelenti, hogy Greguss Ágost néhai akadémiai r. tag szobra ügyében gyűjtőiv érkezett. — Köröztetése határozotatik.

118. A Magyar Keleti Tengerhajózási R.-T. Rákóczi hamvai behozatala emlékére művészi Thaly-éremet készítettet, melynek egy példányát megküldte Akadémiánknak. — Köszönettel vétetik és megőrzés végett a könyvtárban elhelyeztetik.

119. A könyvtár számára az utolsó kimutatás óta a következő adományok érkeztek: 1. Dr. Fabriczy Kornél t. tagtól: Steinmann Ernst: Die sixtinische Kapelle. 1—2. köt. München 1901. Tafel 1—2. — 2. Wlascics Gyula r. tagtól: Une nouvelle loi constitutionnelle en Hongrie. — 3. Szendrei János l. tagtól: *a*) Adatok a magyar viselet történetéhez. Budapest, 1908; — *b*) Árpád sírja. Budapest, 1908. — 4. Malagola Károly k. tagtól: I tesori dell' archivio di stato di Venezia. — 5. Egan Edétől: Folyami hajók gépészeti berendezéseinek haladása. — 6. Dr. Havass Rezsőtől: Ösztrák actio Dalmáciáért. — 7. Dr. Gyulai Ágosttól: *a*) Shakespeare in Hungary; — *b*) Bibliography of english authors works. — 8. Dr. Goldziher Károlytól: Reformtörekvések a matematikai oktatás terén. — 9. Deésy Károlytól: Három értekezés. — 10. Dr. Angyal Páltól: A „Pécs—Baranyamegyei Múzeum-Egyesület“ Értesítője. — 11. De la Goupillière Hantól: Axes principaux du temps de parcours. — 12. Karl Lajostól: Revue des langues romanes. — 13. Waldeck Oszkártól: Der deutsche Michel im Bakonyerwald. — Köszönettel vétetnek.

120. Az Akadémia könyvkiadásában 1908 április 27-étől május 25-éig a következő munkák jelentek meg: 1. Akadémiai Értesítő. 221. füzet. (1908: 5. füz.) — 2. Athenaeum XXXVIII. évf. 2. sz. — 3. Czimlap a Mathemat. és term.-tud. Közlem. XXIX. kötetéhez. — 5. Mathemat. und Naturwissenschaftliche Berichte. XXI., XXII. Bd. — 6. Borovszky Samu l. t.: Szendrő vára. (Történettud. Értekez. XXII. 2. sz.) — 7. Goldziher Ignác r. t.: Uri János. (Nyelvtudom. Értekez. XX: 7. sz.) — 8. Gombocz Endre: A Populus-nem monographiája. (Mathem. és természettud. Közlem. XXX. köt. 1. sz.) — 9. Méhely Lajos: Prospalax priscus. (NHRG.), a mai Spalaxok pliocenkorai őse. (Mathem. és természettud. Közl. XXX: 2.) — 10. Schäfer Illés: A kalaznói német nyelvjárás hangtana. (Magyarországi német nyelvjárások 6. füzet.) — Tudomásul van.

121. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Földes Béla r. és Óváry Lipót l. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Jelentések a Semsey-pályázatokról.

I. Magyar nyelvtan.

A Semsey Andor alapítványából kitzűzött 1. számú pályátételre, a mely *tudományos magyar nyelvtan* megírását kívánja, a kitzűzött határidőig egy pályamunka érkezett be, „*Nemo propheta in patria*“ czimű jeligés levéllel, kilencz kötetben. Öt pótfüzetet a szerző a határidő után csatolt pályamunkájához.

A pályamunka összesen 2314 gépirásos, nyolczadrét lapra terjed; az 1—123. lap bevezetés féle, a hangtan a 124—277., az alaktan és szótan a 278—1747., a mondattan az 1748—2314. lapokat foglalja el. A terjedelmes pályamunkát módszertani és tárgyi szempontból megvizsgálván, jelentésünket a következőkben van szerencsénk a Tekintetes Akadémia elé terjeszteni.

Feldolgozott anyag, források. A pályázati feltételek szerint „a fölveendő tények gondos megállapítása után főszűly helyezendő a történeti fejlődés kimutatására“. A szerző földadata tehát első sorban a már földolgozott nyelvtörténeti és grammatikai anyag lelkiismeretes összehordása s kritikai megrostálása lett volna. E tekintetben a pályamunka még a legelemibb követelményeket sem elégíti ki, a mennyiben az újabb hangtörténeti, alaktani, etymologiai kutatások legfontosabb eredményei hiányoznak belőle. A szerző még a közkézen forgó kézikönyveket, monographiákat (MUSz., UA., TMNy., Nyh., NyUSz., stb.) és folyóiratokat (NyK., Nyr., KSz., Ethn.) sem aknázte ki, nem hogy a nehezebben hozzáférhető külföldi munkákat figyelembe vette volna. Ellenben a régibb forrásműveket felhasználta (ha nem is mind), pl. valószínűleg Riedl Szendének 1858-ban megjelent, a maga korában számottevő, de ma már úgyszólván teljesen elavult „Magyarische Grammatik“-ját is szorgalmasan forgatta. Annál végzetesebbé vált ez, mert a szerzőnek nincs kritikai mértéke az adatok értékének, a feltevések valószínűségének megállapítására. Egyszer a legvalószínűtlenebb feltevést is megjegyzés nélkül átveszi, máskor meg a legtetszetősebb magyarázatot is elveti. Átveszi Hunfalvy rég elavult magyarázatát, hogy a magy. *kend* azonos az Ibn

Roszteh-féle *kundu*-val, de a *gatyá, csata, varsa, veréb, kudarcz, kalács, betyár* szavak idegen eredete szerinte még nincsen „kétségen kívül bebizonyítva“ (433. l.). Az *ért* névrag rokon a szerző szerint „az *érdek* és *ér-dem* gyökével“ (353. l.) (ugyanígy Riedl, 161. l.), de azt nem tartja valószínűnek, hogy a *ként* rag a *kény* névszóból származzék; szerinte „biztosabb a régi *kéd* (v. *két*) alakot venni alapul és ebből *n* betoldattal származtatni *ként*-et“ (359. l.).

De a míg egyrészt az újabb, tehát legfontosabb forrásmunkákat még feliből-harmadából sem dolgozta fel, másrészt igen sok felesleges, értéktelen anyagot vett fel, különösen az 1. kötetbe. Így például az „Idegen nyelvű népek szembe a magyarral“, „A magyar nyelv államisága“, „A magyar nyelv törvényesítése“, „A magyar nyelv a katonaságnál“, „A magyarosság“, „A magyar nyelv irodalma“, a „Magyar szótáriródalom“ stb. című fejezetek bátran elmaradhattak volna. Tévedés, félreértés persze ezekben is bőven akad. Megtudjuk például, hogy Upsalában finn egyetem van (58. l.), hogy Kőrösi Csoma a mongolok földjét járta be (18. l.), hogy a HalBesz. idegen mondatfüzésekkel kevert (93. l.), hogy a Besztercei szószeretetet Finály Henrik fedezte fel (108. l.), hogy a Gyöngyösi szótártörödékek „a XV. század végén vagy a XVI-iknak az elején készült“ (109. l.) stb.

Egészen félreértette a szerző az idézetek, példamondatok szerepét is. Úgy látszik, egész Aranyt meg Petőfit kiczédulázta, de a nagy anyaggal nem tudta, mitévő legyen, s lapokon keresztül közöl idézeteket olyankor is, a mikor annak se célja, se haszna nincsen. Az 1123—4. lapokon pl. felsorolja, abéczérendben, a gyakoribb *be*-igekötés igéket, s azután 10 lapon keresztül mindegyikre egy-egy példát hoz fel Aranyból vagy Petőfiből. Az *el*-igekötő példái, természetesen jelentéstani csoportosítás nélkül, abc rendben 30, a *fel*-igekötőé 25, a *meg*-é 34 lapot töltenek. Ha a henyé példamondatokat kihagynók, a 10 kötetes pályamunka talán a felére zsugorodnék össze.

Módszer. A pályázati feltételek *tudományos* nyelvtant kívánnak, vagyis megkövetelik a pályázótól, hogy kutatásaiban azokat a módszertani elveket alkalmazza, a melyek jelenleg a nyelvtudományban uralkodnak.

A szerző nemcsak a nyelvtörténeti és nyelvlélektani kérdésekben járatlan, hanem igen sok nyelvtani kérdéssel sincs tisztában. Nem tud különbséget tenni a betű és a hang között. Ime pár példa: „ha a levegőt a tüdőből szabadon bocsátjuk a szájüregén át, támad a *h* betű“ (166. l.); „... *p* (és *l*) *betűn* kezdődő szó a japánban nincs“ (43. l.); „a képző *betű* vagy betűcsoport“ (279. l.); „a ragozás ... a szótótól könnyen

elváló szótagokkal vagy *betűkkel* történik“ (13. l.). A „Hangzók változása és váltakozása“ című fejezetben a következő hangváltásokat találjuk: „*i* hajdan *j*: *jdeje* Margtl. 18...“ (143. l.); „*i* hajdan *y*: *ky* PeerC. 37...“; „*ö* hajdan *u*: *bulcs* VeszprC. 133...“ (146. l.). A hangtannak elemeit sem ismeri. Szerinte: „legszűkebbre feszülnek a hangszallagok az *i* kiejtésénél, legtágabbra az *u*-énál“ (130. l.); szerinte az *ö* és *ü* „az *o* és *u* törött ejtésével és ugyanazon szervek megfelelő mozgásával történik“ (131. l.); nem tudja a különbséget a spiransok és affricaták között; „ha a nyelv hegyét a fogsor tövétől lejjebb eresztve a levegőt megint a nyelv hegyén át hirtelen fújjuk ki, a *c* (*cz*) támad, s ha lágyan, a *cs*...“ (167. l.); „a kettős hangzó két önhangzó együttes írása és lehetőleg egy tagban kiejtése, melyeknek egyike *i* (*j*)“ (156. l.); az *r* torokhang stb. (168. l.). A legfurcsább az, hogy a szerző a „nyájás olvasót“ Balassa Magyar Hangtanára utasítja (150. l.), holott maga, — az idézett pár mondatból is világos — Balassa könyvébe bele sem tekintett.

A szerző nyelvtörténeti módszeréről ezek után felesleges bővebben beszélnünk; hiszen a legegyszerűbb nyelvi jelenségek megfigyelésére és helyes értelmezésére sem képes. Sőt még ha ismeri is a nyelvtörténeti adatokat, s esetleg helyes magyarázatokat is, következtetéseiben rendszerint a valósággal teljesen ellenkező eredményekre jut. Szerinte pl. „a koronként alkalmazkodó latin betűírásnak tulajdonítható, a szócsonkulás, bomlás, s egyéb módosulás“ (5. l.); „a kínai írás használata mellett minden esetre többet óvtunk volna meg ősi nyelvünkől, mint az európai (latin) írás mellett“ (5—6. l.), mert „a képjelírás megköveteli az olvasótól, s minden nép nyelvétől a szó teljes testét, ha viszonyit, ha fogalmat rejt“ (5. l.).

A *nélkül* névutó keletkezése (ebből *-nál + kül*, *-nél + kül*) úgyszólván a szemünk előtt megy végbe. A szerző is ismeri a régi nyelv adatait és mégis ezt írja: „Hajdan egyes régi írók *nál* ragot *nélkül* fele részének tekintették, mintha *nélkül* össze volna téve ebből: *nél* és *kül*; . . . a régi írók emez erőszakos eljárása nem gyökerezhetett az élő nép nyelvében . . .“ (355. l.), hanem „csak régi latinisták és grammatikusok találmánya, melyet ismételt CzFgsi szótára . . .“ (585. l.). Szerinte *nélkül* < *nakul* s a japán *naku*, *naki* szóval egyeztetendő (41,584. l.).

A szerző szerint az *irand* féle alakok *-andját* nem lehet az *-ámod-(ik)*, *-amod-(ik)* végű kezdő igék képzőjével egyeztetni, mert — így okoskodik — „futand mellett véletlenül létezik egy futamodik; de hát a hol nem létezik (pl. *kapand*, *verend*, *leend* stb.), ott ne legyen szabad andosan képezni jövőt?“ (1348. l.). Jellemző még a következő példa is. A szerző szerint a *ba* név-

rag „jelentése irány; jelentésileg ún. anyagilag rokon *vá-vé* (va-ve) névraggal. Eredetileg e három térjelentésű ragnak: *ba, bal, ból* egy a törzse: *-ba*“. (341. l.). Majd ugyanazon a lapon: „a Hd.-ben e rag ismeretlen volt; pótolta ezt a névtű: *bele*“, s végre az egész koronájául: „*bele* a Hdben rag, melyből később e főnév lett: *bél*“ (414. l.). Éppen így a fejük tetejére állítja a tényeket a következő esetben is. Szerinte az „*isze* gyöngeszellete idővel erőssé vált: *hisze* és azonosult *hiszen* meg *hiszem* igealakokkal“. Eredetere megjegyzi: „hason hangzású a Hdben *isa*, melylyel talán jelentésileg is megegyező. Rokon vele a japán *isa*“ (1499. l.). Azt hiszem, e taláalomra kikapott pár példából is eléggé kiviláglik, hogy e pályamunkából a tudományos nyelvtudomány legelső feltételei, a hangtani ismeretek, a nyelvtörténeti módszerben való jártasság a legteljesebb mértékben hiányzanak, s hogy szerzőjük a nyelvfejlődésnek s a nyelv életének legegyszerűbb, szinte a köztudatba átment jelenségeivel (analogia, agglutinatio) sincs tisztában.

Rokon nyelvek. Lépten-nyomon kiviláglik, hogy a szerző nincs tisztában a nyelvrokonság fogalmával s összezavarja az ősrkonságot a kölesönvételi viszonyival. A 608. lapon pl. ezt írja: „hogy tebát az állitmányi név igereszerű alakot nyerjen, megteremtette a nyelv az igeképzőket, cselekvő jelentésű, önálló szókat vévén kölesön a vele legtöbbször érintkező rokon népfajoktól“. Az 1326. lapon: „Az igetők emez eredeti jelentése, úgy mint az igeképzőké, a rokon nyelvekben található. Az eredeti jelentéseket a magyar nép, mikor a rokon nyelvű és szomszéd népektől átvette, vagy megóvta, vagy szüksége szerint változtatta“. A 316. lapon: „hogy az *m* és *p* végű ikéseket is külön kell-e osztályozni, kétséges. Simonyi vogul és zürjén eredetűnek tartja“.

A számtalan tárgyi tévedés közül csak néhányat említek. A szerző szerint: „a magyarok történetileg Kr. u. a IX. század elején a Kaukázustól éjszakra laktak egy térségen, a melyen nyelvrokonaink, a votjákok, vogulok, osztjákok, zürjének és szamojédek mai nap is találhatóak“ (9. l.). Az ural-altaji nyelvcsalád tagjait így sorolja fel: „e nyelvcsaládba valók elsősorban a finn-ugorok, másodsorban a török-tatárok, japánok (mandzsúk) és hunnok“ (30. l.). Hogy a finn-ugorok miért elsősorban, a többiek meg csak másodsorban, az persze rejtély marad. A mongolokat és a szamojédeket egészen kiflejti, de az etruszkok és ezumirok ural-altajiságát valószínűnek tartja. A finn-ugorokon kívül csak három ural-altai nép magyar nyelvrokonságával foglalkozik. Szerinte a török nyelvrokonságot Vámbéry, Budenz és „Kunoss“ „... olyképen állapították meg, hogy ez a rokonság a *csuvas* nyelvjáráshoz áll legközelebb“ (32. l.).

„A hunn szók, a melyeket öröklöttünk, csak személy és földrajzi nevek“ (35), de már „a magyar-ural-altái nyelvrokonság világosabban tűnik fel a japánokkal“ (37). Ebből a fejezetből azután megtudjuk, hogy japán eredetűek (vagy japán szavakkal egyeznek) többek közt a következő magyar szavak: *abárol, akol, csata, csáva, fark, katona, kefe, köb, kocsi, korom, macsonya, nélkül, teve.*

Hogy a rokon nyelvekkel foglalkozó gazdag irodalmat nem ismeri, s nem tesz eleget a pályázati feltételeknek, a melyek megkövetelik a nyelvhasznítás eredményeinek felhasználását, felesleges külön kiemelniük.

Idegen hatások. A szerző a jövevényszónak egészen új meghatározását adja; szerinte: „eredeti a szó, ha annak történetét az Európában letelepedés előtti időszakra vezethetjük fel, vagy ha mivoltát a régi szónak az európai (szomszéd) népek nyelveiből le nem származtathatjuk“ (405). Ilyen szavak többek közt: *bura, csődör, déd, gomba, kaláuz, löcs, megye, néma, nemere, rák, tímár stb.*

A honfoglaló magyarok itt a szerző szerint „hunn és avar maradványokat (székelyeket), rómaiakat, szlávokat, germánokat, törököket, bolgárokat és görögöket találtak“ (51. l.); a 10. lapon meg: „a néptörzsek, a melyeket a magyarok új hazájokban letelepedésükkor találtak, szlávok, rómaiak, germánok, idegenek voltak; mások megint, mint a kazárok, besenyők, bolgárok és törökök, nyelvileg rokonok“. Különös fogalma van a szerzőnek a nyelvkeveredésről is. „Mindjárt első felléptével Álmos és Árpád népe képes volt az országban lakó idegenekkel értekezni. A béke feltételeinek megszabása, vagy a leigázottakkal közlött parancs megkövetelte a nyelvi nehézség eltávolítását, illetve a nyelvek kölcsönös elsajátítását“. (51. l.). Igaz ugyan, „hogy a született magyar irtózik idegen nyelvi befolyástól, mely nyelvét megfertőzteti . . . A szláv és német népekkel való mindennapi érintkezés érzékenységét idővel eltompította“ (60. l.). A 63—66. lapon azután felsorolja „az európai népektől kölcsönzött“ leggyakoribb szavakat, a végzet szerint (!) csoportosítva, német, szláv, latin, olasz stb. szavakat össze-vissza keverve. Köztük találjuk pl. ezeket is: *orcza, baka bika, eke, béke, boglya, árva, pillangó, komló, hegedű, arcz, méh, üröm, arany, eper, tölcsér, bajusz* stb. Mindenesetre érdekes volna megtudni, hogy e szavak melyik „európai“ nyelvből való jövevények! Mindezekből megállapíthatjuk, hogy a szerző még annyi fáradságot sem vett magának, hogy a tőle is többször idézett Simonyi-féle „Magyar nyelv“ idevágó fejezetét figyelmesen elolvasta volna.

Nyelvjárások. Beérhetjük egyetlen idézettel: „A székely tájszólás, mely legközelebb áll az írói nyelvhez, túlnyomóan ező,

néhol *özö*; főbb helyei Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Debreczen, Szatmár és tájai“ (76. l.). „A palócz nyelvjárás leginkább Borsod, Nógrád, Gömör és Heves megyékben hallható; idevaló különösen Szeged és Kecskemét“ (77. l.).

Nyelvtörténet. A szerző valamennyi tárgyi tévedésének felsorolására már csak a hely szűke miatt sem vállalkozhatunk; a felhozottak után különben felesleges is volna. Mégis felsorolok a hangtanból és alaktanból néhány olyan állítást, a melyek téves voltát a nem-szakember is könnyen belátja, s a melyek világosan bizonyítják, hogy a szerző a magyar nyelvtörténetben teljeseen járatlan.

Hangtan. „A *cs* hangra szolgált továbbá a *h* betű, pl. Senki meg ne *zomorvhon* tegedet; *Fordohad* mv siralmvnkat örömrre“ (213. l.; ugyanígy az 1363. lapon). „*W*, kettős *v* alakítása, mely keményebb volt az *f*-nél és a német *v*-nél, szűkséges volt, mivel az egyszerű *v*-nek *u* hangzása és mint szellet néma is volt. *Wetwt* agy *Virg.* 39“ (223. l.). „Néma volt a szóvégi *u* ezekben is: *álm*u (álom) *sarku* (sarok) . . . ; s ez az *u* alkalmasint a latin szöveg *u*-sítása, illetve *us*-ítása rovására esik“ (148. l.). Az „Összhangzók változása“ című fejezetben többek közt a következőket találjuk: „*d*-ből lesz *g*: *csend* — *cseng*, *mozdul* — *mozog* . . . ; *d*-ből *l*: . . . *leped-ő* — *lepel*; *d*-ből lesz *sz*: *l-t* igető-képző előtt, pl. *fakad* — *fakaszt*, *szibbad* — *szibbaszt*“ (196—170. l.; ugyanígy: 842., 1057., 1358. l.). „Az *sz*-ben *t* (*tat-tet*) képző lappang ezekben: *hallatszík*, *ismerszík* . . .“ (1057. l.). A „Beltoldatos összhangzók“ című fejezetből megtudjuk, hogy a „beltoldat az a betű, melyet könnyebb vagy megfelelőbb kiejtés végett, a szó eredeti értelmének csökkentése nélkül fogad a nyelv a szó tagjába“, s hogy „*m* beltoldat van ebben: *szombat* (vö. *szabbat*), *n* beltoldat ebben: *indít* (ezzel vö. *id-e*, *oda* és a japánban: *id-aszi*)“ (177—8. l.). „Sokféle beltoldatot igényel *-kodik* igetőképző. Így *l*: *elmélikdik*, *nevelkedik* . . . *n* toldatosak: *boszo-nkodik* . . . *z* toldatosak: *ruházkodik*, *öltözködik*“ (179. l.). „A szelletes *hat-het* igetőképző mintájára lett szelletesé a kötőhangos *d*, *g*, *l*, *n*, *t* és *z* igetőképző“. Ime néhány a felhozott példák közül: *li-heg*, *kö-hög*, *rö-hög*, *ro-han*, *á-hit*, s áthasonult szellettel: *ber-reg*, *duz-zog*, *láb-bad* . . .“ (317—8. l.). „A képző *ó—ő* . . . önhangzós tövekhez ürpótló *v*-vel (tapad): *le-vő*, *tevő*, *vevő* . . . Az igetőnek hosszú véghangzója *v*-re bomlik . . . *hívó*, *rívó* . . . (1371—2. l.)“.

Szóképzés. A szerző a képzett szavakat még akkor sem tudja helyesen elemezni, ha a képző leválasztásához a pusztá nyelvérvék is elegendő. Szerinte a *bocsát*, *temet*, *kiált*, *típor*, *hurczol*, *csinál* stb. igéken „a képzés nyomát még nem lehetett tudományosan megállapítani“ (604—5. l.). Jövevényszavakról

képzőt választ le; szerint *dózsöl*-ben *-zsöl* képző van, *csizmediá*-ban *-ia*, *írhá*-ban *-ha* korcs képző (291. l., 308. l.). Nem tesz különbséget denominalis és deverbalis képzők között, mert szerinte ez „meglehetősen meddő egy kérdés“ (605. l.). Így azután egy csoportba kerülnek a legkülönbözőbb eredetű képzések: kötőhangos *l*-lel: *fonal*, *lepel*, *fial*, *atyal* (!!) 288. l.; 444. l.; *lábal*, *zsebel*, *lánczol* stb. $\sim$ *legel*, *forral*, *rival*, *vedel*, *tördel* stb. (693., 695., 710., 730. l.); *békóz*, *apróz*, *magyaráz*, *gondoz* $\sim$ *vonz*, *föz*, *túz*, *fedez*, *áldoz* (935., 945., 952. l.). „Összhangzós kezdete miatt *-kedik* nem sorakozik mindig csupaszon az igetőhöz; kötőhang közvetíti ezt, melynek hogy nagyobb erőt kölcsönözzön, az önhangzókat megtoldja összhangzókkal“, pl. *békélkedik*, *sopánkodik*, *vendégeskedik* . . . (1014. l.). „Hogy aztán *oda* lett volna ebből: *az-da* (és *ide* ebből: *ez-de*), azt határozottan mondani nem lehet . . . De valószínűbb, hogy (a *d*) az *ide-oda* szópárban helyi jelentésű, mint sok földrajzi tulajdonnévben, pl. *Várad*, *Kéménd*“ (133. l.). „A névképző *d* helyi jelentésű, de *apró-d*, *elő-d* képzésekben e helyi jelentésnek nyoma sincs“ (283. l.).

Ragozás. A szerző szerint „a *t* tárgyrag egyszersmind helyi jelentésű volt: tehát láttam Kolozsvárt és voltam Kolozsvárt“ (174. l., 338. l.). Ugyanez a tárgyrag „néhány esetben határozókat képez: *oldalt*, *földszint*“ (1479. l.). „Ezekben: *versent*, *iránt*, *aránt* az *-nt* *n*-je *ny*-ből lett“ . . . (1479. l.). „A *-hoz* rag „eredetre egyenlő törzsű a *hoz* igével, a melytől értelmileg sem idegenkedik“ (354. l.). A „felható-*ra*“, „egygyökű lehet *rak* és *ró* igékével . . .“ (348. l.). Az igeragozást egészen latin schemába gyömöszöli; *kapjak*-féle alak „a foglaló mód jelen ideje“, *kapnék* „foglaló félmult“ stb. Az *ad-j*-ak alakok *j*-je időképző („a jelen időnek a foglalóban“) (320. l.); „a félmult időnek (t. i. *verék*, *verél*, *vere* . . .) időképzője nincs, csak módképzője a jelentőben: *a—e*“ (1340. l., 1359. l.). „A mult idő képzőjének eredetibb alakja *ta-te* lehetett, s ez alakban járult főnevekhez is, mint *legénte*, . . . *régente*“ (1344. l.).

Mondattan. Valamivel otthonosabban mozog a szerző a mondattan terén. Tudományos szempontból értékesnek ez a rész sem mondható ugyan (vö. „Minden mondat első kelleke az *alany*, mely e kérdésre jelentkezik: *ki? mi?*“ 1754. l.; „Személynek nevezzük az egyént, akár élő, akár holt, akár jelenkori, akár történeti“. 1835. l. „Hogy e módon és időn kívül (t. i. a jelen idő 3. sz.) a névállítmány másra is képes legyen, e hiányt „van“ ige ideivel pótoljuk“ 1941. l.), de legalább nem hirdeti annyira elemi tévedés, botlás a szerző járatlanságát, mint a hangtanban és az alaktanban.

Mivel mindezek alapján nyilvánvaló, hogy a 3. számú „Álta-

lános Magyar Nyelvtan“ című és „Nemo propheta in patria“ jellegű pályamunka nemcsak a tudományos, hanem a szerényebb igényű leíró nyelvtan mértékét sem üti meg, *megjutalmazásra nem ajánlhatjuk*. Végül sajnálatunkat kell kifejeznünk, hogy az a lelkesedés és nem mindennapi szorgalom, a melylyel a szerző munkája anyagát összegyűjtötte, kellő módszeres ismeretek híján értékes gyümölcsöt nem teremhetett.

Szinnyei József r. t.
elnök.

Gombocz Zoltán l. t.
előadó.

Melich János l. t.
biz. tag.

II. Magyar irodalomtörténet.

A Semsey-féle jutalomtételek 2-ika a következőleg szól: „*Kivántatik a magyar irodalom története a legrégebb időktől 1867-ig, mely tartalmára és alakjára nézve egyaránt megfelelően a tudomány és művelt közönség igényeinek. — Terjedelme legföljebb 100 nyomtatott w.*“ (Akad. Ert. 1906, 217. l.). Ugyan-ehhez az Akadémia a következő részletezést adta ki 1901-ben: „Az irodalom története főleg a költők és prózairók tárgyalása, mely nem foglalja magában az egyes tudományszakoknak, mint ilyeneknek történetét; de azért a tudomány, művészet, állam és társadalom történetéből beolvasztandó mind az, a mi az irodalom és nemzeti szellem fejlődésére hatással volt. Különösen nálunk nem mellőzendők a középkori latin krónikairók, a kik nemzeti mondáinkat fentartották, továbbá a renaissance magyarországi latin irodalma, melyben akkori műveltségünk kifejezésre jutott, valamint a későbbi nem magyar nyelvű történetírók sem, kik a magyar nyelvű történetírást előkészítették. Kiváló gond fordítandó a költői és prózai stíl fejlődésére, s codexeink is leginkább e szempontból vizsgálándók. A korszakoknak nemcsak nagy képviselői tárgyalandók, hanem rövidebben a kisebb csoportozatok és mozzanatok közül is azok, melyek a fejlődésre hatással voltak. Általános szerves kapcsolatban adassék elő irodalmunk története a kiderített vagy kiderítendő hazai és külföldi tényezők és adatok feldolgozásával. Eddigi irodalomtörténetírásunk az 1898-iki évet szokta ugyan határkövének tekinteni, de némely irány és kitűnő író teljes kifejlődése a forradalmat követő évekre esvén, helyesebbnek mutatkozott az 1867-ik év fölvétele. Minthogy azonban e korszakban úgyszólván még benne élünk, a legújabb irányok képviselői nem annyira rendszeresen, mint inkább csak néhány tájékoztató fővonalással tár-

gyalandók. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. (Akad. Ért. 1901, 256. l.)

Erre a pályázatra két pályamű érkezett be, melyek megbirálására a T. Akadémia Szilády Áron r. t. elnöke alatt Riedl Frigyes és Ferenczi Zoltán l. tagokat küldvén ki, a bizottság egyértelmű megállapodásának megírásával alólírt bizatván meg, ezt a bizottság nevében a következőkben van szerencsém előterjeszteni.

A mint a pályatétel, de kivált a hozzácsatolt részletes tájékoztató tanúsítja, az akadémia e pályázat által egy oly művészebb kidolgozású magyar irodalomtörténetet kívánt nyerni, mely a tudományos kutatás eddigi alapos eredményeinek, a nemzeties irányú latin nyelvű hazai irodalomnak, a tudományok, a politikai és művelődés történetének, a külföldi irodalmi érintkezések és hatások kimutatható befolyásának felhasználásával, nemes és szép előadásban adja képét a nemzeti szellem fejlődésének, mely legközvetlenebbül az irodalom azon részében nyilatkozik meg, mely a nemzet főleg érzelmi életének tükré s melyet általánosan szépirodalomnak nevezünk. Ezért mondja a pályakérdés részletezése többek közt azt is, hogy a költői és prózai stíl fejlődését kiváló gonddal kívánja tárgyalatni és kódexünk leginkább e, tehát nem nyelvészeti, nyelvtörténeti stb. szempontból vizsgálándók.

Mínt hogy a bírálóknak az a nézetök, hogy ez a kiváncsalm megvalósítható, tehát első sorban ebből a főszempontból vizsgálták a rendelkezésökre adott két pályaművet.

Ezek közül a 6-ik számú: „A németeket nevezik a költők népének“ (Winkler Henrik: *Die Magyaren und ihre alte Kultur*) jelégjű pályaművel a bíralat feladata könnyen megoldható. Ugyanis ennek czimlapja *A magyar irodalom története* címet mutatja, de a 2-ik lapon ez olvasható: „Első könyv“ s a 3-ikon: *A magyar lyrai költészet története, kezdve a legrégebb nyomokon 1867-ig*. Valósággal nincs is benne egyéb, mint a lyrai költészet története; sejtethetőleg a szerző tehát a költői fajok szerint akarja művét esetleg kidolgozni. Áll egy, küiönben befejezetlen, tartalomjegyzékből (7—36. l.) és magából a műből (41—514. l.), kis, ritkán írt 4-rétben s tárgyát a következő fejezetekben mutatja be: A pogányság kora, A kereszténység kora, A renaissance kora, A vallási küzdelmek kora, A kurucz mozgalmak kora, A nemzetietlen kor, A felújulás kora, A nemzeties kor, A népies nemzeti kor.

E korokba osztva fut végig folyékonyan megírt, ú. n. könnyed confereceok modorában, lyrai költészetünk fejlődésén, még pedig a nélkül, hogy egy pár esetet leszámítva, valahol évszámot alkalmazna, időkört meghatározna, valamelyik költő

életének bár kezdő és végéjét megjelölné, valamely mű megjelenésének idejét megemlítené. Nemkülönbben néhány helyet kivéve, mellőzi a használt irodalomra való utalást, de a menyire utal, azokból kitűnik, hogy nem a legkiválóbb műveket vagy értekezéseket használta; máskor pedig világos, hogy egyikét-másikát olvasta, használta, csak nem említi. De végre, elismerjük, hogy ha művét forrásokra utalás nélkül írja meg valaki, ez még nem hiány az irodalmi magasabb belső érték szempontjából. Azonban már csak az elmondottakból is látható, hogy ez a mű a pályázat feltételeinek sem alakilag, sem tartalmilag még a legtávolabbról sem felel meg; sőt világos, hogy szerző sem a pályátételt, sem az utasítást, meg sem nézte, különben lehetetlen volt volna ezt a művét pályaműnek tekintenie.

A jeligéből következtetve ez a mű már egyszer, de a mint látszik, hiányosabban, be volt adva. Az „Akad. Értesítő“ 1905 230. lapján rövid bírálata is olvasható s akkor beadása helyén való volt, mert a pályakérdés (Lukács Krisztina-pályázat) a magyar lyrai költészet történetére szólt.

Egyébként a különben világos, könnyen olvasható és olykor szellemes vagy találó megjegyzésekkel írt mű, melynek azonban ítéleteit néha, mint Petőfinél, éppen oly kevésbé értjük, mint nem értjük azt, hogy itt csak Salamon Ferenczre támaszkodik, a ki pedig ismert bírálatában csupán Petőfi újabb költeményeiről szól; nem szaktudós vagy egyáltalában irodalomtörténet-író, hanem inkább egy műkedvelő munkájának benyomását teszi, a ki könnyedén elmondja nem tágra terjedő olvasmányai eredményeit, de majdnem minden történelmi érzék nélkül. Szorosan véve a pályátételt s ennek részletezését, ez pályaműnek sem volna tekinthető.

A másik, az 5. számú pályamű czíme *A magyar irodalom tüzetes (helyesebben: részletes) története. A legrégebb időktől az 1867. évi kiegyezésig négy kötetben kidolgozva.* Jelígeje: „Mult“.

E műből szerző két terjedelmes folio-kötetet nyújtott be. Az I. kötet áll egy előszóból (I—XII. l.), 8 lap tartalomból, egy 9 lapnyi bevezetésből, 377. lap szövegből, egy betűsoros névmutatóból (379—423. l.) s egy tárgymutatóból (425—456. l.) és magában foglalja az irodalom történetét kezdettől 1526-ig, (I—II. könyv), melyből a a pogány kort tárgyalja a 20—91. lapon, a keresztény középkort a 94—377. lapon. a II. kötet áll 9 lapnyi tartalomból és 440 l. szövegből. Tárgyalja irodalmunk történetét 1526—1772-ig. A címlap szerint ugyan e kötet tartalma volna: „A mohácsi vésztől a szatmári békéig“; de valósággal magában foglalja a III—V. könyvet, vagyis a protestáns kort (10—159 l.), a katolikus visszahatás korát (162—345. l.) és a nemzetietlen kort (348—440. l.), tehát az irodalom történetét 1772-ig.

Ezekhez járul névmutató (441—465. l.) és tárgymutató (465—472. lap).

E szerint tehát a műnek szerző szerint éppen fele, valószínűleg pedig inkább körülbelül egy harmada vagy kétötöde van benyujtva. Ugyanis szerző egy-egy kötetet 25 ívre számít s az egészet 100 ívre teszi vagy kevéssel többre; de ha 1772-ig műve 50 ívre terjed, nem valószínű, hogy csak ekkora terjedelemben meg bírná írni az 1867-ig terjedő részt, ha t. i. magához következő maradt. A II. kötethez van csatolva „Tisztelt Birálómhoz“ czímmel egy utószó, melyben szerző maga is mondja, hogy műve 100 ívnél több lesz. Hozzáteszi, hogy „Munkám létrehozása (helyesen: írása vagy megírása) alkalmával nem annyira az időből fogytam ki, mint az önbizalomból. A Semsey-féle pályázatok iránt való általános bizalmatlanság akarva-akaratlan erősen befolyásolta munkakedvemet. Kezdtém ingadozóvá lenni munkám sikere felől táplált hitemben. Végre elhatároztam, hogy csak a két első kötetet nyujtom be, s a másik két kötet 50 nyomtatott ívének kiegészítő befejezését a kedvező bírálattól teszem függővé“.

Ugyanez utószóban közli, hogy a III. kötet felőleli vagy felőlelné az irodalom történetét 1772—1830-ig vagyis helyesen 1831-ig, Kazinczy haláláig, mert a *Bevezetés*-ben így mondja ő maga, az utószótól eltérően; végre a IV. kötet tartalmazza vagy tartalmazná az 1831—1867-ig terjedő időt. E két kötetből is kész nála simítatlan állapotban a III-ikből 17, a IV-ikből 19 ív; de nem nyujtotta be, mert „sok kétségeskedése közt is belátta, hogy a pályázatra beküldött, s körülbelül 900 évnek szellemi törekvéseit előtüntető két kötetből is bizvást megállapíthatni, vajjon hasznos-e további munkája a hazai tudományosság előbbre vitelére nézve“. Az csakugyan nem is kétséges, hogy megállapítható.

Végül szerző azt kéri a bírálóktól, hogy ne engedjék fáradtságának gyümölcstelenül maradását. „Ma, midőn annyian beszélnek a magyar tudományosság csődjéről, midőn egyes társadalomtudományi irányzatok félre nem ismerhető célzatossággal szólnak a magyar faj improduktív tehetetlenségéről, midőn az egész pályázat örök meddőségét és eredménytelen komédiáját hirdeti a fáma, midőn potom 20000 koronát, túlnagyra szabott kívánságokat és túlságosan kevés vágott dohányt emlegetnek mindenfelé, ma talán merész is ez a kérelem. De megteszem, s bizom a M. T. Akadémia bölcsességében, hogy elegyengeti előttem a befejezésre vezető utat, s nyílt megbizásával megadja részemre a nélkülözhetetlen erkölcsi erőt.“

A mint e sorokból látható, a szerző a benyujtott részek alapján, minthogy ennyiből megítélhető művének minősége, megbizást,

ez által pedig erkölcsi erőt kér. Kijelentvén alólírottak mindenekelőtt azt, hogy nem éppen világos mindaz, mit szerző egyebekre nézve az itt idézett sorokban elmond. meg kell vallaniok azt is, hogy az erkölcsi erőt valami olyannak kell tartaniok, melyet mindenki csak magából meríthet. Mindenkinék magának kell tudnia, hogy munkája fáradságra érdemes, mert hiszen éppen azok a legnagyobb emberi művek, melyeket akadémiák többnyire sohasem jutalmazhattak meg. Továbbá a Semsey-pályázat befejezett, kész művekre vonatkozik, nem megbízásokra. Megbízások esetében, bármit beszélnek is némelyek szerző szerint „a magyar tudományosság csődjéről“, az Akadémia már régen kapott volna megfelelő műveket. Ezekből foly, hogy a bírálat csak a benyújtott részekre terjeszkedik ki s a következtetések levonása szerző feladata.

A mű nyomán a főntebb előadottakból világos, hogy szerző a magyar irodalmat teljesen az ismert beosztások és fő jelszavak alapján tárgyalja, kivéve, hogy „A felújulás korát“ 1772—1831-ig. Kazinczy haláláig számítja. Azonban, noha nem említi, ez sem új. Erdélyi János tárgyalta e szerint, de Toldyra hivatkozva és némi korlátozással, az 1830—55-ig terjedő negyedszázadot, mert ennek a határvonalnak egykor Toldy is híve volt s érvei mindenestre figyelemre méltók. Irodalomtörténetíróink még sem fogadták el. Az 1831-ik év mellett szólna egyébiránt több körülmény. Ezek egyike és irodalmi az, hogy ebben az évben hal meg Kazinczy; de itt figyelembe veendő, hogy ekkor már mintegy 9 év óta megszűnt az irodalom vezére lenni. Másik irodalmi körülmény az, hogy a felújulás korát annyira jellemző epikus lelkesedés, melynek eredményei lettek a Horváth Endre, Vörösmarty, Czuczor s mások kisebb-nagyobb eposzai, éppen a 30-as évek legelején járja le magát, midőn Hugó Viktor elmélete szerint mindenki a drámára és regényre áttérést javasolja. Ámde itt nem kell feledni, hogy az epikai lelkesedés eredményeit az az irányzat teremtette meg, mely az Aurora-körből fakadt vagy inkább ezzel inauguráltatott s ugyanazon emberek tértek át a drámára, kik az eposzt abba-hagyták és azok az írók alkották meg a regényt és első elméleteit, kik vagy e körből nőttek ki vagy szellemileg ehhez kapcsolódtak s a regényesnek a classikai irány fölé emelkedése már megtörtént, a mit pedig Erdélyi döntőnek tart, ha már az 1830. évet fogadjuk el költészetünk történetében korszakot jelölőnek.

Mellőzve itt egyéb részleteket, a politikai okok majdnem jelentősebbek. Ilyenek Széchenyi *Hitele* s vele a nemzetgazdasági érzék fölébredése, a világnézet változása, báró Wesselényi politikai agitatójának jelentős kezdete, a júliusi forradalom és hatása, a lengyel forradalom, az 1832—36-iki országgyűlés egész másneműnek látszó politikai jelentősége és politikai belátása

s az első jelentősebb politikai hírlap. Mindezek s még az itt felhozhatók, súlyosan esnek a mérlegbe, hozzávéve azt is, hogy a lengyel forradalomtól kezdődik a Bécsben székelő kormányzati tényezőkben az a felfogás, hogy Magyarországon szintén forradalom készül és ez egy egész új politikai rendszer okává lett. Azonban leszámítva a külső események hatásait, maga a belső fejlődés tünetei mégis mind annak az újabb szellemnek erőteljesebb hatásai, melyet az irodalom a 20-as évek elején, éppen érzékenységénél fogva, már nemcsak megérezett, hanem kifejezett, általánossá tette, meggyőződéssé érlelt s az 1822/23-ik év politikai ellenállásai ébresztették fel a nemzetben a sikerrel való küzdeni tudás első bátorságát, első reményét, első önbizalmát, sőt ismerítették meg első biztató módszerét.

Hozhatnánk fel egyebet is; de a kérdésbe merülni nem kívánunk, csak jelezzük, hogy róla a vita már egyszer folyt s e föllevenítését indokoltnak nem találjuk, bárminő súlyt látszik szerző e pontra helyezni.

Magára a mű szellemére nézve szerző az előszóban azt mondja, hogy „mi (t. i. szerző) az irodalomtörténet feladatát a nemzeti lélek fejlődésének előtüntetésében tűztük ki“;¹ de azt elhallgatja, hogy noha ez a jelszó eléggé általános, mégis egyik irodalomtörténészünk kiválóan hangsúlyozott elve. Kiemelve továbbá azt, hogy a pályázati hirdetésnek mindkét követelményét teljesíteni kívánta, t. i. hogy műve „úgy a tudomány, mint a művelt közönség igényeinek megfelelően“, még különösen két tulajdonságát emeli ki.

„Azt akartuk, mond, hogy a ki a magyar irodalom tanulmányozására szánja magát, ebben a munkában ne csak a tudomány mai álláspontjáról legyen tájékozva, hanem egyúttal a részletekbe menő bepillantást nyerjen minden egyes irodalomtörténeti kérdés fejlődésébe; pontosan megtudhassa, mikor, hogyan s kitől indult ki az első kutatás, majd miként fejlődött a megmegújuló vizsgálódások fonalán, végül mennyire van megvilágítva jelenleg“.

A másik az irályra vonatkozik. „Mindenekelőtt — mond erről — világosan iparkodtunk írni. Körülbelül olyan egyszerű érthetőséggel, mintha irodalomtörténeti dolgokban tájékozatlan olvasót kellene felvilágosítanunk. De ha a stílus könnyűségére nagy súlyt fektettünk, hasonló módon törekedtünk anyagunk elrendezésének áttekinthetőségére, melyet az előadás világossága joggal megkövetelt. De mégis inkább akartunk tömöreknek, sőt szűkszavúaknak neveztetni, semmint hosszadalmasaknak, ismételve-

¹ Ismételve és nagyon hangsúlyozza más helyt is. L. *Bevezetés: Irányeszmények.*

tőknek és szóáradatokkal éktelenkedőknek. Tömör mondatok, szabatos nyelv, világos előadás, áttekinthető feldolgozás: ezekre törekedtünk folytonosan“.

Elmondja aztán, hogy főcélja a teljesség volt s hogy a művészettörténeti részeket, noha ennek eredményei különösen kedvesek neki; a terjedelem korlátoltsága miatt mellőzte, kiemeli, hogy e mű „szakadatlan munkában eltöltött fáradságos eszteudók eredménye“ és azt akarja sejtetni, hogy műve nagy előhaladás a magyar irodalomtörténetírásban. Ez utóbbiról a *Bevezetés* ben (16. l.) ezt mondja: „Czélja (t. i. a műnek), hogy a korunkig felkutatott magyar irodalmi maradványokban (1905-ig) a nemzet fejlődésének lelkét vizsgálja, s hogy az eddigi kutatások eredményeinek pontosan megjelölt felhasználásával tiszta világtításba helyezze irodalomtörténetünk multját, s mint jelenlegi tudományos ismereteinknek kizárólag forrástanulmányokon alapuló kritikai összefoglalása, a további bűvárlatokra induló jövőnek egységes szempontú, azonos módszerű kiinduló pontja, biztos kalauza legyen“.

Mindebből teljesen világos és szabatosan megállapítható szerző célja. T. i. ő egy terjedelmes vagy legalább is eléggé terjedelmes tudományos tankönyvet akart írni, mely összefoglalja az eddigi tudományos kutatások eredményeit, megszabja, hogy mennyi van kikutatva, meg akarja csinálni tehát azt, a mit a maga korához mérve Toldy elkezdett, de nem folytatott. Ebben a műben szerzőnek célja még abban a tekintetben is ugyanaz, hogy meg akarja írni a magyar egyetemes irodalom történetét, a melyre keresve és nemelve a helyes kifejezést, ő ezt mondja: „munkánk a magyarországi irodalom fejlődéséről szól“. Ez pedig hibás és szerencsétlen kifejezés, mert ebbe a szerb, román, tót stb. hazai irodalom is belefoglalható s benne is van. Már pedig ezt már ily terjedelemben nem akarja; mert neki fő irányzója „a nemzeti szellem“; és a mint már annyiszor és annyian mondták, ezt kell keresni a hazai latinnyelvű irodalomban is egész a XVIII. század végéig.

Továbbá e művével tehát azt akarta, hogy benne 1905-ig emígy összefoglalva lehetőleg mindent, e mű mintegy határkö legyen, honnan az új kutatás kiindulhat: hinc exordium novum. Ezt, mint láttuk, maga szerző is mondja.

Mindebből teljesen előttünk állhat a mű annyiban, a mennyiben meg van írva; mert az előbbieken szerző egészben híven jellemzi művét, de kissé túlságosan meg van vele és módszerével elégedve.

Ugyanis szerző kitűzött célját az által közelíti meg, hogy minden egyes kérdésről elővette a lehető legjobb monographiákat, ezeket kivonatolta, de figyelmeztetjük rá, hogy nem

mindig pontosan s e kivonatokat egymás mellé helyezve idő vagy irodalmi szakok szerint, létrejött ez az irodalomtörténeti bő és egészben jó kompendium, az eddigi kutatási anyag jó és legtöbbször megbízható összeállításával, nagy bibliographiai felszereléssel s mindenütt a fontosabb kérdések irodalmi fejlődésének áttekintésével, mely utóbbi részek érdemét egy ily tervezetű műben felesleges külön kiemelni. Ez a mű tehát egy jó összeállítású, tudományos irányú tankönyv, mely egészben azt a módszert követi, melyet annak idejében Toldy s e szerint is ítéli meg az előszóban irodalomtörténetírásunk mai állását.

A mű tehát elsősorban ismeretterjesztő alakban feldolgozott repertoriumszerű alkotás és egészben úgy látszik, hogy vagy nem olvasta vagy elég figyelemre nem méltatta azt, a mit a Semsey-féle pályázatok részletes utasításaiból főntebb idéztünk; mert pl. az előszó és bevezetés pár helyén mint saját elveit főlemlít pár olyat is, a mi ott röviden és jobban meg van mondva, mint egy tudományos alapú, de művészibb irodalomtörténet természetesen kívánalma. Vagy pedig azt kell hinnünk, hogy mint szerző képességének, irányának megfelelő műre, csak erre és ilyesre vállalkozhatott, mint olyanra, mely nem annyira írói szélesebb látókör, önálló felfogás és művészi feldolgozás, mint főkép szorgalom és kitartás eredménye.

Mindezekből, mint szerzőnek e műben kifejezett írói tulajdonából következik, hogy általában kevés a jellemző ereje, képzeletében vagy felfogásában nem él a korszakok egységes képe, a különböző jelenségek egymásra hatásának belső élete. Ezért nem adhat új szempontokat, vagy új megvilágítást a feldolgozott anyagban s előadása általában pragmatikus és száraz. Ekközben megesik, hogy gyakran olyakat is belevesz csupán azért, mert teljes akar lenni, a mi nem tartozik oda, mint pl. a glossák tárgyalása, melyeknek akár rövid felemlítése is elég volna. A codexek ismertetésénél minden egyes esetben adja ezek méreteit és írásuk külső tulajdonait, a mi magában véve jó, ámde akkor talán helyesebb lett volna őket e szerint csoportosítva röviden ismertetni, mert hiszen mind a XV—XVI. századból valók s írásuk szerint csoportokba oszthatók. Hasonló eljárása gyakran ismétlést, ugyanannak a műnek vagy codexnek ok nélkül való újra idézését okozza. Mindenestre vélemény dolga; de talán akkor helyesebb lett volna a codex-irodalomnak ú. n. leíró ismertetése egyfolytában s ezek irodalmi feldolgozása akkor áttekinthetőbb lehetett volna. Máskor, noha önmaga helyesen korlátozza az irodalomtörténelem körét, mégis szükségtelenül vagy aránytalanul kiterjeszkedik a törvények, sőt a kancellária fejlődésére is, holott pl. az alkotmány fejlődése, mely fontosabb, már nem érdekli. Mind e tulajdonságok felőlőbbek az első

kötetben, melyben okvetetlenül és minden irányban teljest, kimerítőt kívánt adni. Ezért jobb, természetesebb, kevésbbé részletező és fárasztó a II. kötet.

Véleményünk szerint, irálya sem kifogástalan; mert egyszerűen ír, azonban nem érintve itt a stílus fordulatoságát, a szükség szerinti emelkedést vagy eszmegazdagságát, mely tulajdonokban, mint említettük, általában nem válik ki; de tisztán mondatalkotásaiban is nem egyszer nehézkes, a szórendben hibákat követ el, a mellékmondatok halmozása miatt gyakran fárasztó, zsúfolt. E tekintetben a munka okvetetlenül átnézésre szorul.

Ezekben kívánjuk a művet és főbb jellemvonásait, a részletekre szélesebb kiterjeszkedés nélkül, ismertetni. Meg kívánjuk azonban még csak azt jegyezni, hogy szerző e művének előszavában többrendbeli idézet alapján általában azt kívánja bizonyítani, hogy a magyar irodalomtörténetírás Toldy Ferencz óta abszolúte nem haladt, legföljebb csak a részletekben. Ezt a nézetet szerző teljesen magáévá teszi. Felesleges volna ily állítás ellen itt vitatkozni, hiszen éppen maga a szerző legjobban ráczáfol erre azzal a nagyterjedelmű irodalomra utalással, mely csaknem minden ponton czáfolja, bőviti, módosítja azt, a mit Toldy állított s bemutatja azokat az új területeket, melyeket ő nem ismerhetett. De e mellett maga az irodalomtörténetírás, az életrajzírás, a kutatás és kritika, a szövegkiadás és szövegmagyarázat módszere, sőt magának a kritikai irodalomtörténet fogalmának alkalmazása is azóta megváltozott, a mint az természetes.

Ismeretes a tudományok történetére alkalmazva az ilyes mondás, már akár túlságos lelkesedésből, akár túlzó kritizáló hajlamból, hogy pl. Plato óta az aesthetika, Euklides óta a geometria semmit sem haladt. Ezek a kijelentések azonban kevés értelműek. Rendes dolog, hogy ú. n. összefoglaló művek és itt nem csupán tan- vagy kézikönyvet értünk, általában a tudományok kezdő korában kerülnek ki egyetlen kézről, a mit könnyen megmagyaráz az anyag akkori korlátoltsága. Ezt a kezdő állapotot azonban követni szokta a tudományok igazi felvirágzása, a részletekbe való elmerülés, a mi aztán mind bizonytalanabbá és nehezebbé teszi az összefoglalást; de annál jobban mutatja az egyes tudományokban a terület folytonos kiterjesztését s a művelés erejét és mélységét.

Egyébiránt egy terjedelmesebb tudományos magyar irodalomtörténeti kézikönyv szüksége csakugyan szembeötlő. Éppen e sorok írója tett eziránt indokolt javaslatot akadémiánk irodalomtörténeti bizottsága előtt, melyet ez helyesléssel fogadott, erre bizottság is van kiküldve, mely bizonyára nemsokára beadja tervezetét, mely az egyes korok monographikus feldolgozásának alapelvére fog helyezkedni. Ez aztán természetesen terjedelme-

sebb, kimerítőbb és kritikaibb lesz, mint az előttünk álló, különben érdemes munka. Azonban addig, vagy e mellett is, a míg ez a mű elkészülhetne, a mely úgyszólván több évet venne igénybe, ennek a kérdés alatti pályaműnek, mint a maga nemében nagy körületekintéssel, egy nagy anyag felhasználásával, szorgalommal, pontos lelkiismeretességgel készült munkálatnak megjelenése, a szerző által is kilátásba helyezett javításokkal s az irodalomnak most már 1907 végéig, vagy 1908 közepéig való felhasználásával, kívánatos és mint bírálók, melegen óhajtjuk.

Minthogy az előbbiekből kifolyóan a mű sem befejezve nincsen, sem egyébként a pályázat legfőbb feltételei egyikének, hogy t. i. művészibb feldolgozású s a nagy közönség igényeinek megfelelő irodalomtörténet legyen, nem felel meg: a jutalom kiadását a bírálók nem javasolhatják; de minthogy megjelenését hasznosnak és szükségesnek itélik, indítványozzák, hogy az Akadémia a benyújtott két kötetet tüntesse ki a Semsey-féle 3000 koronás „másodjutalommal“, hivatkozva arra az eljárásra, a mint az Akadémia 1896-ban a *Magyarország Archaológiája* című pályamű I. kötetét hasonló módon megjutalmazta volt. (Akadémiai Értesítő 1896. 270, 324. l.).

Szilády Áron r. t.,
elnök.

Ferenczi Zoltán l. t.,
előadó.

Riedl Frigyes l. t.,
biz. tag.

III. *Magyar történet.*

Midőn a Magy. Tud. Akadémia által a Semsey Andor ig. és t. tag fejedelmi, 200,000 koronás adományából kitűzött tíz jutalomtételre már másodízben nem érkezett egyetlen jutalmazható pályamű sem, a Magy. Tudományos Akadémia 1902. évi nagygyűlésén, a nemeslelkű alapító kivánságára, úgy határozott, hogy „felhívja mindazokat, kik a Semsey-jutalmak egyikére vagy másikára, a kérdések eddigi szövegezése alapján, 1907 szeptember 30-iki határidővel pályázni szándékoznak, sziveskedjenek a pályamunka részletes tervezetét és mutatványul legalább három nyomtatott ivnyi részletet, névtelenül és idegen kézzel írva, 1902 december hó 31-ig a Magy. Tud. Akadémia főttkári hivatalához azzal a kijelentéssel beküldeni, hogy erre és erre a kérdésre pályázni óhajtának“.

Ezen felhívás alapján a *történelmi* tételre egy pályázati tervezet érkezett be 1902 decz. 31-ére, a melynek ez a jeligeje: „Kie a föld, ha nem miénk?“ Vörösmarty.

Így állván a dolog, a Magy. Tud. Akadémia a történelmi tételt, 1907 szept. 30-iki határidővel, imígyen hirdette ki: „Adas-

sék elő *Magyarország története* a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ő felsége megkoronázásáig, az eddig kiderített források alapján, a művelt nagyközönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett ezekkel szerves összefüggésben az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzeti-ségi és műveltségi viszonyai tárgyalassanak; a szereplő személyek egyénisége, jelleme a lehetőséghez képest kiemeltessék és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzetével szemben időnkint elfoglalt. Terjedelme 120—150 iv⁴.

Ezen tételre két pályamű érkezett.

I. Az egyik pályamű, melynek jeligeje: „Historicorum est, res seu bonas, seu malas, ut actae sunt, referre“ (*Katona*: Hist. Crit. Tom. VIII. p. 152.) — folytatása az 1902. decz. 31-éig benyújtott pályázati tervezetnek. Czime: *Magyarország története 1301—1439*. Terjedelme 601 kis negyedrét oldal.

Ez a pályamű tehát csonka; hiszen Magyarországnak 1867-ig terjedő története helyett csak az 1301—1439-ig végbement események keretében mozog. Mivel pedig a Semsey-pályázat befejezett művet követel, a *Semsey-jutalom ezen csonka pályaműnek ki nem adható*. Tudja ezt a pályamű szerzője is, a ki nemes őszinteséggel így ír: „Nem jutalomért, hanem csak igazolás végett küldöm e kéziratot“.

De, tekintetes Akadémia, mivel a benyújtott pályamű a maga egészében, minden csonkasága mellett is, határozottan komoly természetű, az elvi szempont követelte ítéletünk kimondásánál nem állapodunk meg, hanem érdemileg is kifejtjük róla alkotott meggyőződésünket.

A pályamű határozottan arról tanuskodik, hogy szerzője hivatásos történetíró, a ki anyagának kútforrásait széles körben ismeri, helyesen megválogatja és gondosan feldolgozza. Tárgyát első forrásból szereti meríteni; a feldolgozott művekre is ügyet vet ugyan, de közülök többet, saját műve rovására, nem aknáz ki eléggé s éppen ezért a már eddig megállapított eredményeket nem eléggé értékesíti. Különös előszeretettel a már közzétett okleveles anyag boncsolásával és eddig részben ki nem aknázott részleteinek érvényesítésével s történelmi kapcsolatokba vonásával fáradozik. Vizsgálódása azonban még ezen kereten túl, a ki nem adott oklevelekre is kiterjed, miként levéltári hivatkozásai igazolják.

Ilyen szakszerű készlettel fölszerelve és a történetírás mezéjén bizonyára már hosszabb és nem közönséges sikerű működés által támogatva fogott szerző nagyszabású feladatának megoldásához. Benyújtott részletművének tartalma után ítélve, szerző lelke előtt *Magyarország politikai történetének eszméje* lebeghe-

tett. Ez magyarázza meg, hogy az Anjouk történetét a következő címek alá foglalva írta meg: *I. Károly király uralkodása*: Küzdelem a királyságért. Küzdelem Venczel és I. Károly között. Ottó királysága. Az országos elismerés kivívása. A kényurak hatalmának megtörése. Harcz Csák Mátyus és Amadé fiai ellen. Harcz a Kőszeghyek és Barsa Kopasz szövetsége ellen. Csák Mátyus fejedelemségének, Erdélynek, Tót- és Horvátországnak visszacsatolása. Magyarország és a külföld I. Károly király uralkodása idejében. Háborúk az elidegenített részek visszaszerzéséért. Magyarország összeköttetései a külfölddel I. Károly korában. (1—127. l.) *Nagy Lajos uralma*: Az első kísérlet az ország déli határának biztosítására. A nápolyi hadjáratok. Hazánk déli határának biztosítása és kiterjesztése. A lengyel királyság érdekében vívott háborúk és a lengyel korona megszerzése. Külföldi szövetségek és háborúk. (128—262. l.) Alkotmányos, vallási és társadalmi állapotok 1301—1382. (263—298. l.)

Egy tekintet ezen czímsorozatra mindenkit meggyőz arról, hogy szerző Magyarország történetét egyoldalulág fogta fel. Mert nem lehet az a magyar nemzet multjának hű kifejezése, midőn szerző a trónviszályoknak, a királyi hatalom fegyveres biztosításának, a bel- és külföldi háborúknak s szövetségeknek az Anjouk korában 262 oldalt szentel, — az alkotmányos, vallási és társadalmi állapotokra meg csak 36 oldalt szán. S még ezen harminczhat oldalból is a legnagyobb rész az igazságszolgáltatást és a telepítéseket tárgyalja; míg magára a szellemi művelődésre egyetlen árva oldal jut. Ennek láttára méltán kérdezhetjük, hol maradt a magyar nemzet művelődésének számtalan jelensége? hol a társadalom története és élete? hol a nemzetgazdaság egyes mozzanatainak alakulása? hol a kereszténység szervezete, működése és hatása? Ezek nélkül Magyarország történetéről nem lehet beszélni.

Nagy elismeréssel emeljük ki, hogy a mit szerző nyújt, nagy fáradságnak, erős kritikának, a részletekig menő és pontos helyrajzi ismeretnek, s a család- és nemzetségtörténet terén való teljes otthoniasságnak eredménye. A politikai alakulást feltüntető magasabb történeti felfogást; a személyek, intézmények és események méltatását s a nemzet fejlődésének összefoglaló jellemzését azonban nem találjuk meg a pályaműben.

Míndezek alapján az a meggyőződésünk, hogy a benyújtott részletpályamű önmagában véve becses, értékes: de ha nem volna is csonka, azaz ha Magyarország egész ezeréves történetére terjedne is ki, de a magyar nemzet történetét oly egyoldalúan tárgyalná, mint a benyújtott részlet-pályamű, — *a Semsey-jutalommal nem volna kiüntethető.*

II. A másik pályamű jelígeje: „Az Istenért és szabad-

ságért“. (II. Rákóczi Ferencz.) Czime: A magyarok történelme. Két kötet (503 + 604) 1107 ivoldalon. A honfoglalástól 1890-ig terjed; tehát teljes mű.

A pályamű mind az *önálló kutatás*, mind a *tudományos feldolgozás* szempontjából igen gyarló munka. Nincs benne egyetlen szakasz sem, mely eredeti kútfői tanulmány és igazi tudományos vizsgálódás eredménye volna. Szerző szakszerű történetirői hivatottságának bizonyítékát nem adja. Szellemi gyarlóságának és felületességének rítkító bizonyosságául szolgál az a tény, hogy művének fejezetcímeit Horváth Mihály „Magyarország Történelme“ nyolcz kötetes művéből, minden hivatkozás nélkül, legnagyobbreszt szószó szerint kiírja. Mutatványul szolgáljon ez a néhány példa: „A beköltözőkűdű s honalkotó magyarok vezérek alatt“. (Pályamű I. 3. l. Horváth I. 1. l.) — „A királyság megalapítása és a keresztény vallás megszilárdulása 1000—1038.“ (Pályamű I. 99.) „A királyság s a keresztény vallás megalapítása.“ (Horv. I. 163.) — „Német befolyás. A pogányság harcza a kereszténységgel.“ (Pályamű I. 117. Horv. I. 256.) — „A nemzeti szellem egybeolvadása a kereszténységgel.“ (Pály. I. 143. Horv. I. 257.) — „Görög befolyás. Az oligarchia hatalmának növekedése. A pápaság.“ (Pályamű I. 164.) „Görög befolyás. Az oligarchia hatalmának növekedése.“ (Horv. I. 375.) — „Nemzeti visszahatás. Az alkotmány biztosítása.“ (Pályamű I. 207. Horv. I. 487.)

De nem folytatjuk tovább; pedig az egybehasonlítás a mű többi részeinél is hasonló eredményre vezetne.

Ilyen jelenség, a pályamű alapozását tekintve, nagyfokú bizalmatlanságot kelt. S a pályamű tanulmányozása ezt a bizalmatlanságot teljesen megokolja, sőt hovatovább lesújtó ítéletté változtatja.

Műve összeállításában szerző igen könnyedén járt el. Az eredeti kútföket nem tanulmányozta, sőt még a forrásmű-számba menő feldolgozott munkák, tanulmányok és értekezések közül is igazában csak keveset olvasott át. E helyett Horváth Mihály „Magyarország Történelme“ czimű nagy művét vette alapul. Az itt talált források közül azután folyvást idézi azt, a mi neki tetszik. Oly színben iparkodik feltűnni, mintha állításait tényleg az eredeti kútfökből merítette volna; holott ezeket nem használta, mi több, czimükön kívül nem is ismeri. Szemfényvesztő módszerével azonban megjárja; nem is veszi észre, mikor árulja el magát. Így tesztem Kézait (I. köt. 88. l. 1. jegyzet) így idézi: „Kézai I. 128“. Horváth Mihály (I. k. 167. l.) ezt így idézi: „Kézai: Chron. Hung. Appendix de udvornicis. Endlichernél: Monumenta I. 128. köv.“ Kiderül tehát, hogy szerző sem Kézait, sem Endlichert nem ismeri: nem tudja, hogy itt Endlichernek

valójában minő művéről van szó, s az Endlicherre vonatkozó hibás idézést Kézaira viszi át. Ugyancsak szerzőnek a kútfők terén megnyilatkozó tudatlansága magyarázza meg azt, hogy a Szent Gellért-legendát tartalmazó gyűjteményes művet (*Endlicher: Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*) így idézi: *Endlicher II. 218*“. (Pályamű I. k. 89. l.) Holott a dolog valójában úgy van, hogy a szóban forgó tárgy Endlicher művében a 11. fejezetben, a 218. oldalon található

S bár még a kiadott kútföket sem tanulmányozta, meg-gondolatlanul még ilyen hivatkozásokat is megenged magának: „Wesselényi Ferencz nádor tiltakozása. Országos levéltár“. (Pály. II. k. 151. l.) — „Hevenesi kézirata Kaprinai gyűjteményében XXXVII. kötet, a budapesti egyetem könyvtárában.“ (Pály. II. 171. l.) — „A Nemzeti Múzeum kéziratgyűjteményében.“ (Pály. II. k. 191. l.) - „Kancellariai levéltárban 2485. sz.“ (Pály. II. 283. sz.) — A szerző mindezeknek természetesen a szinét sem látta, hanem Pauler Gyula és Horváth Mihály műveiből egyszerűen kiírta őket. — annak igazolására, hogy ő még levéltári tanulmányokat is végzett.

A ki Magyarország történetének megírásához ilyen mód-szerrel és előtanulmány nélkül fog, az csak értéktelen és a tudomány előtt számot nem tevő művet írhat. S valóban az egész pályamunkán meglátszik, hogy szerzője Magyarország történetét nem az eredeti kútforrásokból, hanem csak másodkézből, s éppen azért ingadozólag s fölületesen ismeri. *Főforrásul Horváth Mihály-nak sok helyütt természetesen már elavult nagy művét* és egyéb munkáit s ezeken kívül az egyes korszakokhoz, főleg az újkori eseményekhez egyéb szerzők feldolgozott műveit használja. Ezeket I. k. 92. lapján sorolja fel. *Különösen kedveli a „Magyar Helikon“ apró füzeteit. A használt műveket szabadon ki- és átírja, rövidíti és átalakítja, szóval több könyvből gyűr össze egyet.* De azt ne higyjük, hogy talán az újabb történeti irodalmat is gondosan áttanulmányozta és művét ezekből valami önálló felfogással szűrte le. Sőt ellenkezőleg: szerző a történelem terén nagyon elmaradt ember. De nézzünk csak egy kissé körül a pályaműben.

Nem is említve azt az aránytalanságot, hogy a magyar nemzet rokonsági kérdését huszonöt ivoldalon tárgyalja, mindjárt az szúr szemet, a hogy a Csiki Székely Krónikával eljár. „A csiki „Székely Krónikáról“ — írja szerző —, „mely egyebek között a székelyeknek hun eredetéről szóló téves adatot foglalja magában, kitünt, hogy a XVIII. században készült, hitelt nem igen érdemel.“ (Pályamű I. k. 42. l.) Szerző tudja tehát, hogy a csiki Székely Krónika a XVIII. század termelése, de azért nem veti el egészen. A mint tényleg a vérszerződés valódiságának

bizonyításánál a csiki Székely Krónikára hivatkozik is. (Pály. I. k. 46. l.) — A vérszerződés ötödik pontja hitelességének bizonyításánál ellenmondásba keveredik. (Pály. I. 46—47.) — A honfoglalás után keletkezett néposztályokat nem különbözteti meg helyesen. (Pály. I. 59.) — A magyarok ősvallásáról irt dolgok nem világítanak be az igazi ősi hitbe. (Pály. I. 61—62.) — A honfoglaló magyarok családi életéről szoltában egy szóval sem említi meg a keleti írónak idevágó rendkívül becses értesítéseit. (P. I. 63.) — A somogyi Szent-Egyed apátság alapítását 1095-re teszi 1091 helyett. (P. I. 85.) — Szerző szerint a Szent István által hazánkba ültetett „intézmények . . . a kölcsönzésnek még mázát sem hordták magukon“. (P. I. 102.) — A Szent István korabeli birtokrendszert nem fogja fel helyesen s már Szent István korában három országos rendről s ebben „nobiles servientes regis“-ről beszél. (P. I. 103—104.) — A III. Béla korára vonatkozó újabb vizsgálódások eredményét nem ismeri; a cziszterciek betelepítésének jelentőségéről alig tud valamit. III. Béla korában nálunk városi önkormányzatról beszél. (P. I. 195.) — A vármegye ősi alakját s idevágólag Hajnik Imre, Pauler Gyula és Tagányi Károly tanulmányaik eredményét nem ismeri (P. I. 104.); de nem látja tisztán a nemesi vármegye kialakulását sem (P. I. 276—277.) — Már az Árpádok korában megyei pecséteteket emleget (Pályamű I. 277.). — A székesfehérvári törvényt napok szerző szerint már Szent István alatt az ő nevenapján voltak. (Pályamű I. 278.) — A kanczellária megalakulásáról zavaros fogalma van (P. I. 279.) — A peres eljárást úgy elnagyolja és alig valamit mondó általánoságban tárgyalja, mintha ezen a téren nem is rendelkezniék a legbehatóbb ismeretekkel. (P. I. 279.) — A veszprémi főiskolát, melyet még ma is egyetemnek tart, a cziszterciek vezetésére adja. (P. I. 280.) — Hartvikot még most, Pauler megállapítása után is, regensburgi püspöknek tartja. (P. I. 281.) — A Szent Gellért-legendát nagy tájékozatlansággal az 1097 körüli időre teszi. (P. I. 281.) — A Budai Krónika szerző szemében még mindig Geréb László költségén jelent meg (P. I. 282.). — Kézait biharmegyeinek tartja. (P. I. 282.) Csánki Dezső megállapításáról tehát nincs semmi tudomása. — Az Anjou-kori igazságszolgáltatás terén szerző csak az úriszék felállításában lát haladást. (P. I. 384—385.) — A Bécsi Képes Krónika szerinte Róbert Károly haláláig terjed (P. I. 386—387.); pedig bizony 1330-nál nem megy tovább. — A Pannonia megvételeéről szóló magyar ének szerző szerint Róbert Károly korából való. (P. I. 387.) — Furesa fogalma van az építkezési stylekről: „... a boltozatos, vagyis a bazilika-stylt már hazánkban is felválthatta a csücsives vagy gót styl“. (P. I. 387.) — A Kolozsvári-test-

vérekről csak ennyit tud: „Kolozsvári Miklós festő és fiainak, György és Márton szobrászoknak nevét megőrizte a hálás utókor. Ezek készítették Nagyváradon Szent László lovasszobrát, mely 1660-ban pusztult el.“ (P. I. 387.) Szerzőnek tehát a Szent György-szoborról sincs tudomása.

Szerző zavaros és elavult történeti ismereteinek megvilágítására szolgálhat az is, a mit Anonymusról ír. Egyik helyütt ezt mondja: „Sem a szerző nevét, sem az időt nem ismerjük, a mikor a krónikát megírta, a melyet korábban hitelesnek és vagy I. vagy III. Béla király jegyzőjének tartottak, *míg végre Salamon Ferencz kimutatta, hogy IV. Béla király előtt nem élhetett* és teljes hitelt sem érdemel.“ (P. I. 42.) Másutt meg így nyilatkozik: „Az Anonymus vagy Béla király Névtelen jegyzője név alatt ránk maradt krónikát — Gesta Hungarorum — régebben egyedüli és föltétlen hiteles kútfőnek ismerték el a honfoglalás korára nézve. A mi személyét illeti, bizonyosat erről sem tudunk. Tudósaink („P. dictus magister“) találgatják, hogy talán ő volt a Pous magister, vagy talán Péter, Pál erdélyi püspök, talán Adorján püspök, a ki II. Endrének volt nevelője, III. Béla kancellárja és váci püspök, majd erdélyi püspök; *nincs kizárva azonban az sem, hogy IV. Bélának volt jegyzője*. Ha az érvek egész sora meg is döntötte Anonymus hitelességét a honfoglalás korára nézve, *azt azonban elismerjük, hogy az 1200 körüli Magyarország történetéhez, különösen annak hely- és néprajzi, továbbá közjogi viszonyaihoz tartozó több és hasznos adatot őrzött meg számunkra*“. (P. I. 282.)

Szerzőnek botrányos történelmi tudatlanságát mutatják be a következő sorok: „Ez okmány (a Szilveszter-bulla) hitelessége körül számosan irtak. *Legújabbán Szalay László (Magyarország története I. 74.) az érvek egész özönével czáfolta az ellenvéleményeket és bizonyított annak hitelessége mellett; de azt ő is elismeri, hogy egyes helyek később irattak bele. Hozzá csatlakozik Horváth Mihály is. (I. m. I. 193 – 201.) Lásd alább a 114. oldalon II. Szilveszter pápa bullájával foglalkozó műveket*“. (P. I. 91.)

Íme szerző még csak Szalay László és Horváth Mihály véleményéig jutott el s mit sem tud Karácsonyi Jánosnak élelméjü tanulmányáról, a melyben a Szilveszter-bullát „*zudár koholmány*“-nak nyilvánítja. S ez a tény szerző tudását annál szánalmasabbnak minősíti, mert a Szilveszter-bullával foglalkozó művek között Karácsonyinak derék dolgozatát is fölemlíti névszerint, de persze a tartalmát már nem ismeri.

S mit tartunk az olyan történetíró tudásáról, a ki Tamás spalatói főesperest Turóczy Jánossal egykorúnak, vagyis Hunyadi Mátyás korabeli írónak mondja? (P. I. 486.) — Elszólásai

között nem az utolsó ez sem: „Még a vatikáni zsinat megnyitása előtt halt el Haulik bibornok (1869 aug. 11.), Horvátország első érseke, a zágrábi püspök.“ (P. II. 497.)

Magyarország történetének ezer évéből egyetlen korszakot sem nyújt szerző méltó feldolgozásban. Ott van a Hunyadiak, a reformatio, Pázmány Péter és II. Rákóczi Ferencz kora, a XVIII. és a XIX. század — ezt mind olyan hétköznapiasan írja le, mintha idevágólag nem is rendelkeznének nagyszerű munkálatokkal. A művelődéstörténelem is nagyon gyenge oldala szerzőnek. A mit e tekintetben nyújt, csupa általánosság és oly rövidre fogott ismeret, hogy néha kézikönyveink jobban kielégítik az olvasó kíváncsiságát. Így teszem a Mária Terézia korabeli közoktatásügyről szólóban (P. II. 269.) a Ratio Educationisnak még a nevét sem említi, habár a tartalmáról beszél.

Egészen más szempontból hallgatja el szerző teszem Horváth Mihály nevét, midőn említett művéből, az idézőjel között lévő szövegből néha lapszámra vesz át részleteket, s mégis az eredeti kútfőt említi meg. Így pl. a szent-galleni eset (Pályamű I. 70—73. Horv. Mih. I. 93—98.): a tatárjárás lefolyása (P. I. 241—243. Horv. Mih. II. 28—31.); II. Rákóczi Ferencz nyilatkozatai. (P. II. 194. és 195. Horv. Mih. VI. 277. és 280.)

Szerző történetbölcseleti színvonalának megítélésére szolgáljon tájékozón a következő elmélkedése: „De ne szóljunk mi arról, mit csak sejthetünk, maradjunk e hat pontnál (a verszerződésnél) s ha ezeket összehasonlítjuk Nagy Károly alkotmányával, a miénk mellett az eltörpül. Nagy Károly alkotmánya rendeli: az őszi és a birodalmi gyűlés határozatai fölött *dönt a király Istentől nyert bölcsesége szerint*. Hátha Istentől nem nyert bölcseséget, akkor mi szerént dönt? Pedig e tétel képezi Nagy Károly alkotmányának sarkpontját! És mintha a Gondviselés azt a legszembetűnőbben bizonyítani is akarta volna, Nagy Károly utódainak nem adott bölcseséget; meg is homlott az egész intézmény, csak emléke maradt fűnn.“ (P. I. 48.)

Szerző az egyes szakaszok után nagyon terjedelmes bibliographiát közöl, a mely kiterjed az I. köt. 92—98., 114—116., 142., 162., 203—205., 226—227., 288—290., 350—353., 391—394., 445—449., 490—495. és a II. kötet 31—32., 105—116., 215—229., 299—304., 362—366., 422—425. és 587—597. lapjaira. Szerző ezt nagy fáradsággal részint az önállóan megjelent művekből, részint a századok, Archaeologiai Értesítő, Archaeologiai Közlemények, Magyar Sion, Magyar Történeti Életrajzok, Hadtörténelmi Közlemények, Erdélyi Múzeum és más gyűjteményes munkák czikkeiből állította össze. Ez a könyv- és cikksorozat kétségkívül legtöbbet érő része a pályaműnek. Csakhogy ebben az 1107 ivoldalra terjedő műben 80

ivoldalnyi bibliographiának nincs helye. Ha meg az egész pályamű természetét és minőségét nézzük, ilyen széles arányú bibliographiát éppenséggel nem látunk megokoltnak.

Végül nem hallgathatjuk el csodálkozásunkat, hogy miként alkothatott valaki a Semsey-pályázatról olyan alacsony színvonalú fogalmat, mint a minő e pályaműben megnyilatkozik.

Mindezeket mérlegelve, Tekintetes Akadémia! *azon meggyőződésünket fejezzük ki, hogy a Semsey-jutalom „Az Istenért és szabadságért” jeligéjű pályaműnek sem adható ki, mert ez nem önálló és tudományos munka, hanem gyöngye compilatio.*

Budapest, 1908 márczius 15-én.

Thaly Kálmán t. t.,
biz. elnök.

Békefi Remig l. t.,
biz. előadó.

Csúski Dezső r. t.,
biz. tag.

IV. Ásványtan.

Tekintetes Akadémia! A M. Tud. Akadémia állandó Semsey-bizottsága 1903 márczius 20-án tartott ülésében elhatározta, hogy az ásványtani pályázat megújítandó, még pedig 1907. szeptember 30-iki határidővel, a mit a M. Tud. Akadémia LXIII. nagygyűlése 1903 május 6-án helyben is hagyott.

Erre vonatkozólag, a bíráló bizottság megbirálás végett. 1907 december hó közepe táján a M. Tud. Akadémia főtítkárától a 7. számú kéziratot vette, a melyben egy pecsétes. „Tel-lur“ jeligével ellátott levél kíséretében egy ismeretlen szerzőnek tisztán és olvashatóan, idegen kéztől írott 11 oldalra terjedő és a M. Tud. Akadémiához címzett előszava és a 30 vékonyabb-vastagabb, szintén tisztán és olvashatóan írott és kristályrajzokkal ellátott fasciculusban ásványleírások foglaltatnak.

Ezen nyílt levélben rámutat az író arra a sok év előtti időre, a mikor egy szakférfiú a M. Kir. Természettudományi Társulat megbízásából arra vállalkozott, hogy Magyarország ásványait külön monografiában megismertesse.

Csakhamar kiderült azonban, hogy ez az akkori hazai ásványgyűjtemények tökéletlensége és az ásványtani irodalom hézagossága és részben megbizhatatlansága miatt teljes lehetetlen volt, úgy, hogy az illetőnek a szép terv megvalósításáról le kellett mondania. Szükségesnek vélte ugyanis, hogy ezen téma megírása előtt, összes hazai ásványelfordulásaink újból

áttanulmányoztassanak. Akadt azután később egy fenkölt szellemű férfiú: Semsey Andor, ki pénzt és fáradságot nem kimélve, a Magy. Nemz. Múzeum ásványtárát oly kiválóan kedvező helyzetbe juttatta, hogy az ma a legteljesebbek egyike és különösen hazánkra vonatkozólag rendkívül gazdag és feltétlenül megbízható. A Semsey-pályázat újból való kitüzése folytán felbuzdítatva érezte magát a „Tellur“ jelige alatt pályázó szerző egy olyan mű megírására, mely hazai természettudományi irodalmunkban egy régen érzett hiányt kívánna pótolni.

Ezen bevezető sorok után áttér azután a szerző a 2-dik lapon az eddigi topographiai-mineralogiai irodalom felsorolására.

Ide tartoznak: Born Ignác (Briefe über mineralogische Gegenstände etc. 1774), Zipser G. A. (Versuch eines topographisch-mineralogischen Handbuches von Ungarn 1817), Jónás J. (Ungarn Mineralreich oryctogeognostisch-topographisch dargestellt 1820), Ackner M. J. (Mineralogie Siebenbürgens 1855), Zepharovich V. (Mineralogisches Lexicon f. des Kaiserthum Oesterreich I—II. 1859), Becke F. (ki az előző műhöz a III-dik kötetet megírta 1872—1891) és Tóth M. (Magyarország ásványai 1882).

Szerző ezek közül Zipser és Jónás munkáinak jó oldalait méltatja, ellenben elítéli Ackner, Zepharovich és különösen Tóth Mike könyveinek sok tévedését.

Az ásványok paragenetikai viszonyaira vonatkozólag felemlíti a következő munkákat: Breithaupt A. (Die Paragenesis d. Mineralien 1849), Hauer és Foetterle (Geol. Übersicht d. Bergbau der östr. Monarchie 1855), Richthofen F. (Studien aus dem ungar-siebenbürgischen Trachytgebirge), Cotta B. és Fellenberg (Die Erzlagerstätten Ungarns und Siebenbürgens 1862 és Erzlagerstätten vom Banat und Serbien 1864) és Koch A. (Erdély ásványainak kritikai átnézete 1885), a melyekről — kivéve egyes részleteket Richthofen br. és Fellenberg munkáiban — általában mint alapvető munkákról nagy elismeréssel szól.

Ennyit szentelve Magyarország ásványtani irodalmának, előszavát így fejezi be:

„A magyarországi ásványok tudományos leírása című munka készítésére két út nyílt meg előttem, vagy hogy a meglévő irodalmi anyagot az azon tapadó sok hibáival együtt — mint azt már mások is tették — egyszerűen csak összeírjam, vagy pedig, hogy a magyar ásványfajokat mind újra megvizsgáljam és meghatározzam, a mi ép olyan kényes munka, mint termőhelyeiknek purifikálása. Én az utóbbit választottam és figyelmemet a legfontosabb specicserekre fordítottam.

Jól tudom, hogy ezzel a tárgy nincsen kimerítve, de mégis hiszem, hogy az itt benyújtott tudományos anyaggal már lényeg-

gesen előmozdítottam magyar ásványainknak megismerését és ismertetését. Ez bátorít arra, hogy munkálkodásom eddigi eredményét a pályázat keretében a Magyar Tudományos Akadémiának benyújtsam.

A feladat teljes megoldása csak sokaknak sok évi munkájától várható. Reménylem, hogy abból én is még kivehetem részemem.

Budapest, 1907. szeptember 30-án különös tisztelettel Tellur.“

Tüzetesen megvizsgálván az előttünk fekvő munkát, mindenekelőtt felemlítjük, hogy a bevezetésben a magyar mineralogiai irodalom megismertetését jobban kidolgozva szerettük volna látni, a mennyiben a felsorolt 12 régi keletű munka nem meríti ki a magyar ásványtani irodalmat. Megemlítés nélkül maradt a felsorolt neveken kívül még sok régiebb és valamennyi újabb szerző, a hazaiak ép úgy, mint a külföldiek, a kik Tóth Mike könyvének (1883) és Koch Antal munkájának (1885) megjelenése óta az utolsó huszonöt évben felfedezett újabb magyar ásványokat kristallografiai, optikai, chemiai sajátágaik és részben geológiai előfordulásaik szerint, fáradságtalan buzgósággal tanulmányozták és megismertették. Nem olyan mulasztás ez különben, mely az idevágó irodalom alapján könnyen ki ne volna pótolható.

Áttérve most a munka tartalmára, benne összesen 37 ásványfajt találunk érdemlegesen feldolgozva.

A 37 ásványfaj közül szerző

a) 8-at nem létezőnek jelent ki, a melyek ennél fogva a magyar ásványirodalomból törleendőek. Ezek a Harmotom, Krokoit, Diskrasit, Antimon, Bismuth, Stannin, Kerargyrit és az Eukairit.

b) 1-et, a Hausmannit előfordulását kétesnek nyilvánítja.

c) 17-et kritikai megjegyzések kíséretében a meglévő irodalom alapján ír le. Ezek a Hörnesit, Dioptáz, Anglesit, Orthokláz, Oligoklász, Andesin, Labradorit, Partschin, Agalmatolith, Montmorillonit, Akmit, Cancerinit, Orthit, Pyrochlor, Sodalith és az Eleolith.

d) 11 ásványnak a leírásához pedig önálló kutatásokkal járul hozzá. Ezek a Stefanit, Haematit, Arany, Pyrit, Fluorit, Kapnicit, Felsőbányit, Zirkon, Albit, Anorthit és a Smithsonit.

Habár mindazok az adatok és kijelentések, melyek az a—c) alatti ásványokra vonatkoznak, ismereteink helyesbítése szempontjából kétségtlenül nagyon fontosak, mégis szükségtelennek tartjuk, hogy azokat itt mind felsoroljuk, részint azért, mivel egyik részök, nevezetesen az a) alattiak és körülbelül a b) alatti Hausmannit is, mint magyar előfordulások úgyszólván törleendőek, másrészt pedig azon okból, mivel a c) alattiak leírása lényegesebb eltérés nélkül a meglévő irodalommal megegyezik.

E helyett inkább azokat az újabb adatokat fogjuk méltatni, a melyek az utóbbi d) alatti tizenegy magyar ásványra vonatkoznak.

Ezek során meghatározza szerző a vihneyi *Stephanit* kristályformáit 21 élszög mérés alapján; több más magyar lelőhelyre vonatkozó közlést pedig tévedésen alapulónak nyilvánít.

A *Hämatit* dognácskái példányairól néhány maga eszközte mérést közöl, ellenben a kakukhegyieket nem ismerteti közelebbről.

Az *arany* aránylag legbehatóbban foglalkozik. Kimutatja, hogy az aranylemezek eddig kellőképen még meg nem fejtett tektonikájában a (311) formának főszerep jut. Ezen formának kombinálódása az (111)-el szolgáltatja a lemezeket a „trigonalis diszitést“. A finom aranszálakból alakuló tollszerű összenövések szintén a (311) és a (111) lapok kombinációjára vezethetők vissza. Az ikres aranylemezek eme tektonikáját szabatos rajzokkal is magyarázza és a trigonalis diszitést nemcsak a verespataki, hanem más magyar lelőhelyű aranyokon is állapítja meg. Az aranyat 31 lelőhelyen mutatja ki.

A *Pyritre* vonatkozólag, eredeti kristallografiai adatokat közöl a selmeczbányai, facebaji, borsabányai, rézbányai, feketebányai, aranyidkai, kapnikai, bindti, dobsinai, óradnai és csetneki kristályokról, összesen tehát 12 előfordulásról. Más lelőhelyekről származókat pedig a meglévő irodalom alapján ismertet.

A *Fluoritot* illetőleg, 8 lelőhelyet sorol fel; ezek közül az újmoldovait, a bélabányait, a budapestit, rodnait és a sztanzsait az irodalom alapján írja le, a kapnikbányairól pedig önálló megfigyeléseket közöl, a mennyiben az itteni fluoritgömböket egy tetrakishexaeder domborodott lapú kristályaiból állóknak ismeri fel. Két lelőhely törlendő, még pedig Szászka és Selmeczbánya.

A kapnikbányai *Kapnicitra* nézve rektifikálja az irodalomban lévő adatokat és azután saját mérések alapján ismerteti kristályformáit.

A *felsőbányit* általános ismertetés után előadja saját, különösen optikai megfigyeléseit.

Megvizsgálta és rajzban is ismerteti továbbá a tihanyi homok *Zirkon* kristályait. Az irodalom alapján felemlíti a ditrói Zirkont is, a többi lelőhelyet pedig tévedésen alapulónak nyilvánítja.

Albit. A Nadabuláról származó kristályokkal maga is foglalkozott, ezeket mérte és le is rajzolta. Ismerteti továbbá a Melczor-féle, ugyan-e tárgyra vonatkozó dolgozatot.

Anorthit. Az aranyihegyi Anorthitot Koch A. fedezte fel, v. Rath G. pedig volt az, a ki mint első fejtette meg e kris-

tályok kombinációit, 19 formát mutatván ki rajtuk. Szerző a Rath-féle habitusuaktól eltérő kristályokat talált, melyek az oldalas véglap szerint táblásak és részint egyszerű kristályok, részint pedig ikrek az Albit ikertörvény szerint. Ezenfelül még a karlsbadi és periklin ikertörvények is ki voltak rajtuk mutathatók. Szerző ezeken önálló mérések alapján, 15 kristályformát mutatott ki. Ismertette végre Hulyák V. ugyane tárgyra vonatkozó dolgozatát.

Smithsonit. Ezen ásványt sok helyről idézik, de a gömöri lelőhelyein kívül a többi tévedésen alapuló. A rézbányai előfordulásról, melyet Peters K. irt le, kimutatja, hogy az nem Smithsonit, hanem Calcit.

A felsorolt 37 ásványra vonatkozó leírások és helyesbítések külön-külön füzetek alakjában vannak közölve, minden csoportosítási szándék nélkül, nyilván azért, mert a felkarolt anyag úgysis csak töredékét képezi Magyarország ásványai összességének.

Egy-egy ásvány leírásánál a termőhelyeket szintén sorrend nélkül írja egymásután, a mi az anyag áttekintését kissé zavarja. Kinyomatás esetén, szerzőnek vagy az *abc* rendet, vagy pedig valamely topografiai sorrendet kellene alkalmaznia.

A leírások különben rövid mondatokban könnyen érthető modorban vannak megfogalmazva.

Az egyes ásványokra vonatkozó fejezetek tartalma azonban, felette becses és teljesen megbízhatónak mondható, a mi erős oldala a benyújtott munkának. Érezzük, hogy szerzőnek minden egyes kijelentése egy tapasztalt mineralogusra vall és minden egyes közlése feltétlenül igaznak fogadható el.

Minden ásványfajnál megtaláljuk annak rövid fiziografiáját a kristallografiai, optikai és kémiai tulajdonságainak beható ismertetésével, azután felfedezésének, felismerésének és leírásának történetét, valamint a felhasznált irodalomnak egybeállítását is.

Nélkülözzük azonban a geológiai és paragenetikai viszonyoknak behatóbb helyszíni vizsgálatokon alapuló tárgyalását, a mi nyilván a velejáró utazások költséges volta miatt maradt el. Az összes felsorolt ásványok ugyanis vagy az irodalom alapján vagy pedig gyűjteményekben, főleg a Magy. Nemzeti Múzeum ásványtani gyűjteményében levő darabok tanulmányozása révén riattak le.

A benyújtott szöveg terjedelme 221 tiszván, de ritkásan írott oldal, a mi kissé nagyobb oktáv formátumban, garmond szedéssel körülbelül 11·8 vagyis kereken, 12 nyomtatott ívnek felel meg. Ehhez járul még 43 szövegközi rajznak a térfoglalása, a mit $2\frac{1}{2}$ ívre lehet becsülni.

Az előttünk fekvő munka tehát összesen körülbelül csak 14 $\frac{1}{2}$ iv szövegből és 39 táblából áll, a mely utóbbiakra részint eredeti, részint reprodukált rajzok foglaltatnak.

Szorosan véve, nem írja ugyan elő a Semsey-pályázat szabályzata a „Magyarország ásványai“ című munka terjedelmét, hanem csak azt köti ki, hogy 100 ívnél több ne legyen.

Megkivánja azonban a Semsey-pályázat szövege a megírandó munka monografikus jellegét, azaz hogy Magyarország ásványai rendszeresen és természetesen a hozzáértő kritikával a meglévő irodalom alapján megismertessenek, úgy, hogy e mű további kutatásokhoz biztos alapul szolgálhasson.

A pályakérdés azonban nem kívánja az írótól, hogy művét végig önálló kutatások alapján készítse el.

Ezen pályázati kívánalmakkal szemben azt látjuk, hogy a benyújtott munka szószerint sem a szöveg terjedelmét, sem pedig a fajok felkarolt számát illetőleg nem felel ugyan meg a Semsey-pályázat inteniójának, a mennyiben a megkivánt monografiának csak töredékét teszi. Másrészt azonban nem hallgathatjuk el, hogy abban, a mit tényleg feldolgozott, szerző túlmént a pályakérdés követelményein, a mennyiben a felkarolt anyagot nemcsak lelkiismeretesen és kritikai szemmel dolgozta fel, hanem több ásványra nézve egészen új vizsgálati eredményeket is közölt.

Végeredményben tehát azt látjuk, hogy az előterjesztett munka főleg azokat az ásványokat karolja fel, a melyek eredeti, újból való feldolgozást vagy kritikai revidialást igényeltek, míg ellenben a könnyebb szerrel, főleg a meglévő irodalom alapján összeállítható leírások abba legalább eddig felvéve még nincsenek.

Minthogy tehát a jelen esetben a pályázat ismételt meddősége után végre egy bár töredékes, de szigorúan tudományos, elsőrangú, Magyarország ásványait felkaroló munkával állunk szemben és figyelembe véve továbbá az alapító különös óhaját is, — bátorkodunk a Tekintetes Akadémiának a „Tellur“ jellegű munka tudós szerzőjének a Semsey Andor-féle pályázat 20,000 koronás díjjával való kitüntetését ajánlani.

Semsey Andor t. t.,
biz. elnök.

Schafarzik Ferencz l. t.,
biz. előadó.

Wartha Vincze r. t.,
biz. tag.

V. Növénytan.

Alulírottak mint a Semsey-pályázat növényteni feladatára a M. T. Akadémia által kiküldött bizottság tagjai a következőkben terjesztik be jelentésüket.

A Semsey-bizottság 1902-ben hozott határozata értelmében a M. Tud. Akadémia, az eddigi szokástól eltérőleg, nem kész munkákra, hanem tervezetek benyújtására hirdetett pályázatot 1902 december 31-iki lejárattal. Erre az időre hét szakmára érkezett be tervezet, köztük egy, Magyarország florájára a következő jellegével:

„Der Arzt der jede Pflanze nennt
Die Wurzel bis in's Tiefste kennt“.

Noha e tervezetek között olyanok is voltak — köztük a növénytani is — melyek nem nyújtanak kedvező eredményre kilátást, mindamellett a Semsey-bizottság mind a 7 szakmára a pályázat újra hirdetését, 1907 szept. 31-iki határidővel ajánlotta (lásd: Akad. Értesítő 1903 májusi füzet, 288. old.), oly értelemben, hogy a jelzett határidőre kész munkák beadását várja. — A növénytani feladatra ekkor kész munka nem érkezett be és a fent említett tervezet benyújtója egyáltalában nem is jelentkezett. Ellenben 1907 szept. 11-iki kelettel irat érkezett be, melyben „egy régebbi pályázó“ értesíti az Akadémiát, hogy az 1895 szept. 30-án, az akkori Semsey-pályázat alkalmából benyújtott: „Utilitas laboris mei est pulcherrima“ jeligés tervezetével újra pályázik. De minthogy e tervezet az 1902 decz. 31-én lejárt pályázatkor nem volt bejelentve, a tervezet pedig egyáltalában nem nyújt reményt arra nézve, hogy készítője a Semsey-pályázat föltételeinek megfelelő munkát tudna kidolgozni, így figyelembe vehető nem volt.

Mindezek alapján azt jelenthetjük, hogy a Semsey-pályázat a növénytani feladatra vonatkozólag újból eredménytelen maradt.

Klein Gyula r. t.,
biz. elnök.

Mágócsy-Dietz Sándor l. t.,
biz. előadó.

Istvánffy Gyula l. t.,
biz. tag.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE *januári* füzetében *Marczali Henrik* ismerteti *Archibald R. Colquhoun* 1907-ben megjelent munkáját Magyarországról, melyről igen kedvező ítéletet mond. — Utána *Wertheimer Ede* akadémiai előadása következik a jurátusok felségsértési pöréről (1834—1837), levéltári kutatások alapján megírva. — *Gróf Vay Péter* *Adelaide* ausztráliai városról és lakossága életéről ír. — „A halászbárka“ spanyol regény *Blasco Ibañe* ztől veszi kezdetét, mire két költemény következik „Égi

pelyhek“ Lé v a y J ó z s e f t ő l és „A szürkületi dalok“-ból, Hugó Viktor után Thaly Loránttól. — Bezard Lucien „Egy lap Franciaország egyháztörténeté“-ből czímmel a Maine-i egyházmegye eredetét és evangelizációját tárgyalja. — Erdey Aladár jellemzi az őszi tárlatokat, Berki Miklós pedig a legújabbban színre került drámákat (Az egérke, Bunbury, A hálás utókor, Rabenstein Berzabe, A pozsonyi diéta) ismerteti. — Az *Értesítőben* ismertette vannak Illyés Bálint költeményei, Barabás Ábel könyve Petőfiről, mely nem nyeresége irodalmunknak, és Leibniz válogatott műveinek magyar fordítása. Végül: Új magyar könyvek.

Ugyanezen folyóirat *februári* füzetét Zsilinszky Mihály nagy tanulmánya: Az 1848-iki XX. törvényczikk története (I. Előzmények) nyitja meg. — Következnek gróf Vay Péter naplójegyzetei ausztrál-ázsiai útjáról; azután Wertheimer Ede a jurátusok felségsértési pörét tárgyaló alapos történeti értekezésének folytatása; hasonlóképp folytatása „A halászbárka“ cz. spanyol regénynek. — Két költemény: „Balogh Ádám“ Vargha Gyulától és „A trojka“, orosz népdal, Győri Károly fordításában. — Egy kisebb közlemény, „Sociálpolitika és közigazgatás“, mely a parasztok helyzetét hazánkban és az alföldi gazdálkodás javítására tett javaslatokat tárgyalja, zárja be a czikkek sorát. — Az *Értesítőben* ismertette vannak Miklós Elemér versei, Alauzovics Tugomir könyve Ivan Franco Jakicsról (1818—1857), Burggraf Schillerpredigten cz. műve, Bleyer Jakabtól és Colquhoun R. és E. könyve „Az európai örvény“, melyben a szerzők az osztrák-magyar monarchia szövevényes történetét akarják (nem nagy szaktudással, de helyenként okos megfigyeléssel) tárgyalni. Végül: Új magyar könyvek.

Ugyanezen folyóirat *márcziusi* füzetét Berzeviczy Albertnek a Kisfaludy-társaság nagygyűlésén fölolvastott nagyszabású emlékbeszéde Pulszky Ferenczről nyitja meg. Ezt követi három folytatás: Zsilinszky Mihálytól, Az 1848: XX. törvényczikk történetéről írt tanulmányának második része, gróf Vay Péter ausztrál-ázsiai naplótöredékeinek szintén második darabja, és a „Halászbárka“ cz. spanyol regény harmadik szakasza. — Ezek után két költemény: „A szerelem útja“ Lé v a y J ó z s e f t ő l és „A tölgy és a nádszál“, Lafontaine után Vikár Bélától. — Erdey Aladár ismerteti a Nemzeti Szalon tárlatait, Platz Bonifác Gubányi Károly művét „Öt év Mandzuriában“ és egy névtelen a Kisfaludy-társaságnak legújabb, „Költők és írók“ cz. vállalatát, melyet Ferenczi Zoltán szerkeszt, de voltaképp részletesen csak Ferenczi Zoltánnak Csokonairól írt kötetét bírálja. — Az *Értesítőben* ismertette vannak Pásztoi Heine-fordításai, melyekről a bíráló igen kedvezőtlen ítéletet mond; Boncour Pál könyve a hivatalnokok szakszervezetéről; Aston angol műve a japánok vallásáról (a schintoismusról), és Francesco Sirola olasz Zrinyi-fordítása

(L'assedio di Sziget), melyet a bíráló örömmel üdvözöl. Végül: Új magyar könyvek.

2. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY IV. (áprilisi) füzetében Dézsi Lajos közli Arany János magyar irodalomtörténete cím alatt Arany Jánosnak egy eddig ismeretlen munkáját. A közölt töredék egy része azoknak az irodalomtörténeti előadásoknak, a melyeket Arany Nagykőrösön mint gymn. tanár tartott, s a följululás korának (1772—1820) irodalmát ismerteti Bessenyeitől Kisfaludy Sándorig. — Csermelyi Sándor *A két Kalamis* cím alatt a class. archaeológiának azt a sokat vitatott kérdését tárgyalja, vajjon valóban két Kalamis nevű szobrász élt a class. görög korban, s ha igen, hogyan kell megosztani a közös név alatt fennmaradt alkotásokat. A kutatás nem lévén még befejezve, megnyugtató eredményre nem lehet jutni. — *Stephanus de Werbőcz in Glossario mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae* című értekezés szerzője Vértesy Dezső helyreigazításokat és pótlásokat közöl latin nyelven Bartal Antal ismeretes szótárához. — A *Hazai Irodalom* rovatában Vértesy Jenő ismerteti Janovics Jenőnek *A magyar dráma irányai* című könyvét. Szerkezete aránytalan, tudományos módszere nem kielégítő, nincs összefoglaló tekintete, ítélete sem mindenütt megbízható, stílusa nehézkes és szétfolyó. Komoly, de sikertelen igyekezet. — Radó Antal *Dantejéről* Baumgartner Alajos mond véleményyt. A könyv lényege, a Divina Commedia fejtegetése világos és vonzó, többi fejezetei nem egyenlő értékűek, de egészében tartalmas, czéljának megfelelő könyv. — *Katona József válogatott munkáit* a bíráló, Császár Elemér szerint Bayer József igen ügyesen állította össze, s a bevezető életrajz is sikerült alkotás. — Lucius Annaeus Seneca *Erkölcsei Levelei*-nek Barcza Józseftől eszközölt fordítását Székely István ismerteti és nagy részletességgel mutatja ki azokat a hibákat, melyet a fordító a hűség és magyarság ellen elkövetett. — Kemenes Pál Gombocz Zoltánnak *Honfoglalás előtti török jövevényszavaink*-at bírálván, azt nagybecsű alapvető munkának tartja, s összeállítja a dolgozat nagyjelentőségű eredményeit. Alleram Gyulának *Seneca erkölcsbölcselete* című munkájáról Baksay József úgy nyilatkozik, hogy azon meglátszik, mennyire át volt hatva szerzője tárgya iránti szeretettől, s becsületesen, lelkesedéssel van írva. — A *Külföldi Irodalom* rovatában Láng Nándor méltatja Walther Janell művét, *Ausgewählte Inschriften griechisch und deutsch*, mely bár nem teljesen kimerítő, rendkívül sok oldalról világítja meg az antik kultúra viszonyait, s így igen hasznos szolgálatot tesz kezdő philologusoknak. — A *Le monde oriental* című új skandináv folyóirat első három füzetének tartalmát Kégl Sándor mutatja be és ugyanő ismerteti F. P. Luiginek *Introductory Manual of the Hindí language with extracts from the Premságar* című nyelvtanát, mely csak vezérfonal ugyan, de mint bevezetés

sikerült. — Emil Sulger-Gebing *Goethe und Dante* című tanulmányát részletekbe menő elemzéssel Bitzó Sarolta mutatja be. — Gálos Rezső röviden beszámol C. F. Müllernek *Zur Textkritik in Fritz Reuters Schriften* című munkájáról, mely a költő szövegkiadásait teljessé teszi. — A *Philologiai Programm-értekezések* között Kurtz Sándor bírálja Gurnesevits Lajosnak Cicero-fordítását (*De supplicis*; nem elég gondos); — Császár Ernő Farkas Pál dolgozatát, *Ádám és Lucifer az Ember tragédiájában* (minden kritikán alóli); — ugyanő Pintér Jenő *Petőfi Sándorát* (ügyes összefoglalás); — Révay József három programot bírál: Major Lajosét a *Sibyllai jóslatokról* (szorgalmas, de zavaros és hiányos); — Horváth Róbertét *A mennyei hatalmak a régibb római költők invocatióiban* (ügyes összefoglalás); — Nagy Endréét *Horatius és Maecenas* (jelentéktelen). — A *Vegyesek* között *ifj. Reményi Ederől* olvasható nekrológ; — Bleyer Jakab *Toldy levele Goethehez* cím alatt a Goethét levéllel fölkereső magyarokról szól; — Vértesy Jenő egy új német anthológiának rosszul összeválogatott magyar részét hibáztatja; — Dárkó Jenő és Láng Nándor az osztrák archaeologiai intézet új épületéről számolnak be; — Wéber Artúr megfejt, mint került a *Lilomfi* Nestroy kezébe; — Láng Margit az 1907-ben Pompeiben végzett ásításokról közöl értesítést; — Mészöly Gedeon helyreigazítja Révai Sándornak Tinódi-magyaroztatát; — Récese Viktór Themistoklesnek Athénben újabban fölfedezett várfaláról ad hírt; — majd három könyvről (Simonyi Zsigmond: Igenévi szerkezetek, Szabó Lajos: A nagykanizsai nyelvjárás, Klemm I. Antal: Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból) olvasható pár sornyi ismertetés. — *Külföldi könyvészet* rekeszti be a füzetet.

Hibaigazítás.

A 221. (májusi) szám 229. és 230. lapján a nyomdai hibák következőkép javítandók:

229. l. 12. sor	alulról:	kétnyelvű.
229. l. 5. "	" "	: Hippolytos
229. l. 1. "	" "	: <i>Prácsér</i>
230. l. 1. "	felülről:	Phoeniciai
230. l. 16. "	" "	: Περὶ Ψυχῆς

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XIX. KÖTET. 1908. Szeptember 15. 8—9. FÜZET.

A rögzíthetőség és a fősthetőség különbözősége,
mint az élettani állapot változásainak jele az
idegrendszerben.

(Kivonat *Apáthy István* l. t. székfoglalójából, 1908 június 15.)

Köszönöm a Magyar Tudományos Akadémiának levelező taggá megválasztásomat. Eddig is igyekeztem, ezután is igyekezni fogok, hogy e megtisztelésre méltóvá legyek.

Értekezésem, melynek most csak rövid kivonatát adom elő, egyaránt belevág a mikroskopiumos vizsgálatok módszertanába (a mikrotechnikába), a szövettanba és az élettanba. Újabb bizonyítékát fogja szolgáltatni annak, hogy a mikroskopiumos vizsgálatok módszereinek fejlesztése és a mikroskopiumi képnek összehasonlító bírálata nemcsak az élő szervezetek alkotásának legfinomabb és eddig nem látott részleteihez férköztet hozzá, hanem az életműködésekkel kapcsolatos változásoknak eddig ismeretlen, vagy figyelembe alig vett jeleit is föltárja: a mikrotechnika haladása nemcsak új alaktani, hanem élettani módszerekkel is gazdagít. Az elmondandóknak további hasznosítása az élettanban persze nem az én föladatomból leendő.

A mikroskopiumos vizsgálatok módszereinek abban a csoportjában, mely a mikroskopiumi készítményt állítja elő, ma talán legfontosabb két ágazat és egymással legszorosabban kapcsolatos a rögzítés és a főstés. A rögzítés (fixálás), a szó tágabb értelmében, amaz eljárások összessége, a melyek lehetővé teszik vizsgálatunk tárgyának mikroskopiumi készítménynyé vagy mikroskopiumi készítmények sorozatává átalakítását anélkül, hogy életbeli alkotásának legfinomabb alaki és helyzeti részletei megváltoznának. A rögzítés tehát az életnek megfelelő állapot megtartására törekszik. Főstésen (tinction) pedig értem tárgyunk alkatrészei természetes színezetének, vagy általában fényelnyelő képességeinek olyan tudatos megváltoztatását, mely a tárgy finomabb alkatrészeit a mikroskopiumi képen is láthatókká vagy könnyebben vizsgálhatókká s fölismerhetőkké, megkülönböztet

hetők ké teszi. A főstés tehát az életnek megfelelő állapot megváltoztatására törekszik.

A rögzítéssel és a főstéssel okbelileg összefügg még két-két fogalom, melyeket mindenekelőtt tisztázni akarok: a rögzíthetőség és a rögzítődés, illetőleg a főstíthetőség és a főstődés.

A rögzítésnek gyakorlati eredménye a mikroszkopiumi készítményben a rögzítődés, vagyis az életbeli állapot megtartásának egy adott esetben valósággal bekövetkezett mértéke. A rögzítődés ugyanis sohasem teljes megtartása az életbeli állapotnak, hanem a valóságban annak mindig bizonyos megváltozása. E megváltozás okainak és feltételeinek ismerete nélkül nincs mikroszkopiumos megismerés. A rögzítődés két tényezőcsoporttól függ. Az egyik a rögzítésben követett eljárásunkra vonatkozik, a másik pedig magában a vizsgálati tárgyban gyökeredzik. A rögzítődésnek a vizsgálati tárgyban gyökeredző feltételeit egy szóval rögzíthetőségnek nevezem. A rögzíthetőség pedig függ egyrészt a tárgy természetétől általában, másrészt a tárgy állapotától minden egyes adott esetben. A tárgy természete és állapota abban az időpontban értendő, midőn a rögzítés bekövetkezik. Mindkettő más, ha elevent, és más, ha holtat rögzítünk; más a szerint is, ha a halál után hosszabb vagy rövidebb idő múlva rögzítünk, és végül más, ha különböző körülmények között várta be tárgyunk, elhalása után, a rögzítést. Elevenen és holtan, vagy különböző körülmények között rögzített tárgyakat tehát nem lehet ebből a szempontból egyformán megítélni és összehasonlítani.

A főstésnek gyakorlati eredménye a mikroszkopiumi készítményben a főstődés, vagyis az életbeli állapot előbb említett fénytani megváltozásának mennyiségre és minőségre kifejezhető mértéke. A főstődés fokának és minőségének feltételeit is ismerni kell. A főstődés nemcsak két tényezőcsoporttól függ, mint a rögzítődés, hanem háromtól. Az egyik a főstésben követett eljárásunk, a másik a tárgy természete és állapota a rögzítés pillanatában, a harmadik a tárgy természete és állapota a főstés idejében. Legtöbb tárgyunkat ugyanis csak rögzítése után szoktuk és tudjuk megfőstenni úgy, hogy alkotásának kívánt részleteit tanulmányozhassuk. Főstetőségnek már most a főstődésnek csak azokat a feltételeit nevezem, melyeket tárgyunk természete és állapota a rögzítés előtt szab meg. Tárgyunknak azokat a megváltozásait, melyeket, a rögzíthetőségétől függetlenül, a rögzítés idéz elő, a főstés előkészületének tekintem és a főstést mindig a rögzítéssel kapcsolatban ítélem meg. Némelykor elevent is főstünk, vagy legalább nem rögzítünk külön, a főstés előtt. A főstődés akkor is a főstésnek és a

fősthetőségnek együttes eredménye; csak hogy a rögzítéstől meg nem előzött főstés legtöbbször nem vezet főstődésre. Persze a fősthetőség is más, ha elevent, más ha elhaltat, ha a halál után hosszabb vagy rövidebb idő múlva, illetőleg különböző körülményeknek az elhalt tárgyra való hatása után rögzítünk és főstünk.

Röviden: a rögzítés és a főstés az az eljárás, a melyet követünk; eljárásunk eredménye a rögzítődés és a főstődés; az eredmény pedig függ a rögzíthetőségtől, illetőleg a fősthetőségtől. Bizonyos értelemben a rögzítődés a rögzítésnek és rögzíthetőségnek a főstődés pedig a főstésnek és a fősthetőségnek függvénye.

Egyebek hasonlósága esetén — caeteris paribus — úgy a rögzíthetőség, mint a fősthetőség változik a vizsgálati tárgy élettani állapotának változásai szerint; de különböző kóros állapotoknak is különböző rögzíthetőség és fősthetőség felel meg. Ugyanazon tárgy különböző alkatrészeinek fősthetősége és rögzíthetősége is különböző arányban és irányban változhatnak meg. Más a rögzíthetőség és fősthetőség a nyugalomnak, más a tevékenységnek állapotában; más a kipihentség, más az elfáradás idején. És másképen nyilvánúlnak ez állapotok, például, a mirigysejtek, az izomsejtek és a dúcsejtek rögzíthetősége vagy fősthetősége tekintetében; másképen a sejttesten és a sejttagon, és különbözőképen a sejttestnek különböző alkatelemein is. De a mi összehasonlító szövettani, sejttani és élettani szempontból legfontosabb, lényegileg egyformán a különböző állatoknak ugyanazon sejtféleségein és sejteiknek megfelelő alkatrészein. Egy bizonyos élettani állapotnak ugyanaz a rögzíthetőség és fősthetőség felel meg egy Féreg, egy Kagyló, egy Bogár és egy Gerincesállat mirigysejtjein, izomsejtjein, dúcsejtjein és így tovább. Ebből következik, hogy, ismert főstés és rögzítés esetén, az adott izomrost vagy mirigysejt rögzítődése és főstődése alapján megismerhetem annak működésbeli állapotát a rögzítése, illetőleg megölése pillanatában, bármely állatból származzék is a mikroszkopiumi készítményem.

Másrészt a szervezetnek egy bizonyos alkatrészén, annak ugyanabban az élettani állapotában is különböző rögzítődésre és főstődésre vezetnek a különböző rögzítési és főstési eljárások. Valamely alkatrész, melyet bizonyos állapotában az egyik rögzítő eljárás csak igen rosszul rögzít, ugyanabban az állapotában egy más rögzítő eljárással esetleg kifogástalanul rögzítődik. Ugyanígy egy-egy alkatrész bizonyos állapotában semmi fogékonytságot sem árúl el olyan főstékek iránt, melyekkel más állapotában erősen színeződik; de fogékonyak mutatkozhatnak olyan főstékek iránt, melyekkel meg ama más állapotában nem volt színezhető. Ezért sohasem állítható minden megszorítás nélkül, hogy az állati szervezetnek ez vagy az az alkatrésze így vagy úgy rögzíthető leg-

jobban és fősthető legjellemzőbben; mindig megjelölendő az élettani állapot is, melyre az illető módon való rögzíthetőség vagy fősthetőség vonatkozik.

Határozott kapcsolatot észleltem végül sok esetben a rögzíthetőség és a fősthetőség között is. Ez a kapcsolat azonban igen különböző az állati szervezet különböző alkatrészein s azoknak különböző állapotában. Meghatározott rögzítésre jó rögzítődést és, e rögzítődés után, bizonyos meghatározott főstésre egyszersmind élénk főstődést mutathat valamely alkatrész, holott más tárgyra, más alkatrészen vagy ugyanannak más állapotában a jó rögzítődéssel rossz főstődés, vagy megfordítva, a rossz rögzítődéssel igen élénk főstődés járhat. Az élettani vagy kóros állapotok fölismerésében idővel talán ennek a kapcsolatnak is nagy hasznát fogjuk vehetni.

Ezúttal csak éppen megemlítem, hogy a fejlődésnek különböző lépcsőfokai is jellemzően különböző fősthetőséggel és rögzíthetőséggel, valamint e kettőnek jellemző kapcsolatával járnak.

Mindebből már most, mint fontos tétel, az is következik, hogy a különböző élettani vagy kóros állapotok kapcsán a mikroszkopiumi készítményben mutatkozó alakotani (morphológiai) különbségek és bizonyos dolgoknak láthatósága vagy láthatatlansága nem bizonyítja szükségképpen az élőben is meglévő alakotani különbözőséget és ama dolgoknak nagyobb vagy kisebb mértékű meglételét, illetőleg hiányát. A mikroszkopiumi képben mutatkozó alakotani különbözőség, valamint bizonyos alakelemeknek látszólag nagyobb vagy kisebb száma és különböző elrendeződése csupán a rögzíthetőségnek és fősthetőségnek különbözőségétől is származhatik; az élettani vagy kóros változás az élőben egyszerűen mint a rögzíthetőségnek és a fősthetőségnek változása is jelentkezhetik. Minden egyes esetben ki kell tehát mutatni, hogy nem abban, vagy nem csak abban jelentkezik.

Módot a döntésre néha az eleven állapotban való megfigyelés is ad; legtöbbször azonban csak az igen sokoldalú mikrotechnikai földolgozás és széleskörű összehasonlítás vezet eredményre. Ha a megváltozott élettani állapotnak a készítményben megfelelő megváltozott alak és elrendeződés helyett másféle rögzítés után, vagy ugyanazzal a rögzítéssel, de a rögzítés sikerére kedvezőbb körülmények között, változatlan alakot és elrendeződést találunk, akkor nyilvánvaló, hogy a változott alaknak és elrendeződésnek a rögzíthetőség megváltozása volt az oka. Ha a megváltozott élettani állapotnak a mikroszkopiumi képben valamely különben ismert alkatelem hiánya vagy csekélyebb száma felel meg, de másféle főstéssel, a mihez esetleg másféle rögzítés is kívánatos, vagy ugyanavval a főstéssel, de a főstésre kedvezőbb körülmények között, mégis megtaláljuk ama látszólag hiányzó alkatele-

meket, illetőleg a rendes mennyiségben találjuk meg őket: akkor biztosak lehetünk, hogy hiányukat vagy csekélyebb számukat a fősthetőségüknek megváltozása okozta.

Ellenben nem zárhatjuk ki teljesen azt, hogy a rögzíthetőség, vagy a fősthetőség megváltozása okozta a mikroszkopiumi készítményben illetőleg képben mutatkozó változást, akkor sem, ha bármennyiféle más rögzítés és főstés után is ugyanazt a változást észleljük; mert az is föltehető, hogy az élettani változás következtében mindenféle rögzítésre és mindenféle főstésre nézve megváltozott a rögzíthetőség, illetőleg a fősthetőség. Ilyenkor más utakat és módokat kell keresnünk. Persze legtöbbet nyom a latban az, ha tárgyunkon annak élő állapotában is meg tudjuk figyelni a változást, illetőleg azt látjuk, hogy nem történt változás. Sajnos, éppen azok a körülmények, a melyek miatt lehetetlen, hogy az élőlények alkotásának legfinomabb részleteihez élő állapotukban is hozzáférjünk mikroszkopiumunkkal, teszik a főstést és a rögzítést elkerülhetetlenné és élettudományi bűvárlatainknak oly fontos eszközeivé.

Számos esetben és az állati szervezeteknek többféle alaktani (anatomiai) részeire megállapították már a finomabb szerkezetnek azokat az alaktani (morphologiai) és főstődésbeli megváltozásait, melyek az életműködések kapcsán és azoknak különböző szakain mutatkoznak a mikroszkopiumi készítményekben.

Az izomrostokat és a mirigyeket vizsgálták ebből a szempontból eddig talán legbehatóbban. A mikroszkopiumi készítményben mutatkozó különbözőségeknél mindazonáltal csak kis részét tudjuk azonosítani eleven állapotban is észlelhető változásokkal. De azért alig-alig vetette föl még valaki azt a kérdést, hogy az eleven állapotban is láthatókkal nem azonosítható változások nem tudhatók-e be részben vagy egészben a rögzíthetőség, illetőleg a fősthetőség megváltozásainak. Magam már régen foglalkozom ezzel a kérdéssel; eredményeimből itt-ott közzé is tettem, de nem jutottam hozzá, hogy egy nagyobb dolgozatban összefüggőleg előadjam őket.

Sokkal kevesebbet tudunk eddig az életműködések kapcsán az idegrendszeren végbemenő alkotásbeli változásokról. Régebben mások is írtak le, újabban RAMÓN Y CAJAL és utánzói ismertettek mikroszkopiumi készítményekben bizonyos változásokat, melyek az idegrendszeren igen durva kísérleti beavatkozások után következtek be, illetőleg az életviszonyoknak nagy megváltozásaival függenek látszólag össze. Reá mutatok például a dúczeitbeli neurofibrillumok vastagságának és elrendeződésének állítólagos nagy különbségeire a téli álmat aluvó és éber életüket élő állatokban, teszem, gjíkokban. De itt sem kérdezte még senki, hogy nincs-e köze e különbségekhez a fősthetőség és a rögzíthetőség változásainak.

Most ismertetett munkámban, mely német nyelven már sajtóra készen van ugyan, melyet azonban, mint székfoglalómat, ha módom adódik reá, előbb magyarul szeretnék közzé tenni, főleg az idegrendszerben észlelhető fősthetőségi és rögzíthetőségi viszonyokkal foglalkozom; az állati szervezetnek egyéb alkattani részeire csak példaképpen térek ki.

A rögzíthetőség különbségeire vonatkozó példámat a mirigyszövetből veszem. HEIDENHAIN RUDOLF vizsgálatai óta különböző szövettani és élettani művekben olvashattuk, hogy az üres nyálmirigysejtek magját, például a *parotis*-ban, zegzúgos körvonal, az úgynevezett buzogányalak (németül Stechapfelform) jellemzi. Kimutatom, hogy a mikroszkopiumi készítményben észlelhető ez alaknak nem felel meg az élő sejten is hasonló alak, hanem az rossz rögzítődés eredménye. A rossz rögzítődést azonban nem rossz rögzítés, hanem a rögzíthetőségnek csökkenése okozza. Ugyanaz a rögzítés a mirigyváladékkal telt szomszédos sejtekben jó rögzítődésre vezet; t. i. az ilyen sejtek magjának síma a körvonala és szabályosan ellipszoidikus az alakja. De ugyanilyen szabályos, nem zsugorodott alakja van a kiürült mirigysejtek magjának is akkor, ha közbötllenül éri a rögzítő folyadék, ha a rögzítés a lehető legkedvezőbb körülmények között történik: ilyenek látjuk a magot a frissen rögzített darab fölületén lévő üres mirigysejtekben. Itt semmi alakbeli különbség nincs a tele és a kiürült mirigysejtek magja között. Minél távolabb esnek a fölülettől a sejtek, a melyeket a készítményben szemügyre veszünk, annál nagyobb különbséget látunk az üres és a tele mirigysejt magjának alakja között. Az ilyen sejtek egyébként is a kevésbé jó rögzítődés jeleit mutatják. Sajnos, nincsen oly rögzítő eljárásunk, mely akár csak egy miliméter vastag tárgyat is teljesen jól átrögzítene. A legjobb rögzítődést mindig a fölületen, a legrosszabbat a fölülettől legtávolabb eső pontokon látjuk. Ennek az okaira most nem térhetek ki; csak kettőt állapítok meg. Az egyik, hogy legtöbb vizsgálati anyagunk teljesen jól rögzítődő rétegeinek vastagságát semmiféle előttem ismeretes rögzítő eljárás mellett sem tehetem többre $\frac{1}{10}$ milliméternél, a vastagságot mindig azoktól a pontoktól számítva, ahol a rögzítő szer közbötllenül éri a rögzítendő anyagot. A másik megállapítandó az, hogy bizonyos mélységben már a teli mirigysejtek magjai is zsugorodni kezdenek; de az üres mirigysejtek magjai itt is sokkal nagyobb fokú zsugorodást mutatnak. Azt hiszem, általánosságban is kimondható a következő tétel: Olyan esetekben, midőn a legkedvezőbb körülmények között történő, legjobb rögzítés a különböző alakelemeknek egyformán jó rögzítődésre vezet, a rögzítődésüknek azt a különbözőségét, mely kevésbé kedvező körülmények

között történő rögzítésre mutatkozik, a rögzíthetőség különbségeinek kell tudnunk. A most tárgyalt példában, a nyálmirigy-sejtekben a sejtmag rögzíthetőségének különbözősége a működésbeli állapotnak igen föltűnő különbségével jár együtt: a váladékot nem tartalmazó nyálmirigysejtek magját igen csekély fokú, a váladékkal teli mirigysejtek magját nagyfokú rögzíthetőség jellemzi. Megjegyzem, hogy fősthetőségük tekintetében nincs különbség; az egyformán rögzítődött magok chromatinafőstésekkel egyenlő mértékben főstődnek; de a különbözően rögzítődött magok különböző mértékben színeződnek, még pedig a rosszabbul rögzítődöttek erősebben. Mostani példánk tehát nem a rögzíthetőség és a fősthetőség, hanem csak a rögzítődés és a főstődés között mutat kapcsolatot.

A fősthetőségnek élettani változásokkal kapcsolatos különbözőségére és a különböző főstőanyagok iránt ilyenkor mutatott különböző fogékonyságra (affinitásra) az izomrostok finomabb szövettanából hozok föl példát. Már régen és ismételten megírtam, hogy az izomrostok myofibrillumainak megrövidülésével, contractiójával, a mi nem mindig esik össze az egész izomrost megrövidülésével, karöltve jár a rost hosszanti csíkoltságának csekélyebb föltűnősége. Áll ez úgy a csak hosszában, valamint a hosszában és körösztben csíkoltt izomrostokra, amint mondani szokták, a síma és harántcsíkú izomrostokra egyaránt. Ennek alapján HEIDERICH újabban azt hiszi, hogy az összehúzódással együtt jár a rostocskás (fibrillaris) szerkezet eltűnése. Voltaképen úgy áll a dolog, hogy a megrövidült myofibrillumok csupán megvastagodnak, és ezzel kapcsolatosan az interfibrillaris területek szűkebbekké válnak; sőt annyira is megvastagodhatnak a myofibrillumok, hogy egymással közbötlően érintkezésbe is jutnak, a mitől megkülönböztetésük a mikroszkopiumi képen bizonyos rögzítések után lehetetlenné válik. De hogy azért ilyenkor is külön-külön léteznek, azt megmutatják másféle rögzítések, melyek vastagságukat inkább csökkentik és így őket, főleg vékony metszetekben, összehúzódásuknak legnagyobb fokán is külön-külön láthatókká teszik.

Már most az erősen összehúzódott myofibrillumok az én hármas főstésemnek főstőanyagai közül igen nagy és kizárólagos fogékonyságot mutatnak a sárgán főstő ammoniumpikras iránt. A sarkoplasma, illetőleg az interfibrillaris állomány, ugyan mindig a pirosra főstő rubina iránt mutat fogékonyságot; de mivel a rostnak azokban a szakaszaiban, a hol a myofibrillumok erősen összehúzódtak, a myofibrillumok között igen csekély mennyiségű és alig is látható interfibrillaris állomány van, az izomrostoknak ilyen állapotú szakaszai, vagyis az úgynevezett összehúzódási hullámok maximuma, élénk citromsárga, majdnem

homogeneous színezetükkel tűnnek föl a mikroszkopiumi készítményben. Ugyanannak a myofibrillumnak megnyúlt és megvékonyodott szakasza ellenben, az ammoniumpikras iránt megmaradt csekély fogékonyság mellett, a rubina iránt viseltetik nagy fogékonysággal és így élénk narancsvörösnek mutatkozik. Mivel továbbá a megnyúlt és megvékonyodott myofibrillumok között tág interfibrillaris terek vannak és sok interfibrillaris állomány, illetőleg sarkoplasma, az izomrostoknak ilyen fibrillumokat tartalmazó szakaszai egészben is piros színűek. A rögzítés pillanatában rendszerint egyugyanazon izomrost is különböző fokú összehúzódásban lévén, rajtuk élénk sárga és élénk piros szakaszok váltakoznak, s a legpirosabb és legsárgább szakaszok között minden átmenet is megvan az összehúzódási hullámoknak megfelelően. E különböző szakaszok más főstésekkel szemben is különbözően viselkednek. Így az összehúzódott szakaszok, a mint ismeretes, vastimsós haematoxylinával erősebben színeződnek, mint az elernyedtek. De erősebben színeződnek utóaranyozásra is; ellenben az elernyedtt szakaszokénál csekélyebb a fősthetőségük bizonyos más haematoxylina-főstéssel, sőt előaranyozással is.

Főlemlitek még két példát a rögzítődés és a főstődés kapcsolatára is. Az egyiket látjuk sublimatumos rögzítés és chromatinás haemateinafőstések után. A rögzített darab fölületén jól rögzített sejtmagok csekély mértékben és szürkésen, a darab mélyén levő, rosszul rögzített sejtmagok igen erősen és szép azurkékre színeződnek. A másik példát látjuk ugyan csak sublimatumos rögzítés, de mucinafőstő haemateina után: a jól rögzített kehelysejtekben élénk hiborvörösre színeződnek a váladékszemcsék; a kevésbé jól rögzített kehelysejtekben halványabbak, sőt színtelenek is maradhatnak, mindazonáltal hogy jelenlétük más főstésekkel még mindig kimutatható.

Ellenben a rögzíthetőség és a fősthetőség kapcsolatára az idegrendszerből mutat be dolgozatom több példát. Vannak dűczsejtek, melyek, például az én aranyozással, de a SIMARRO-féle ezüstözéssel is, éppen a legcsekélyebb rögzíthetőség állapotában árulják el a legnagyobb fősthetőséget. Ezzel azonban át is terek dolgozatom főrészenek, az idegrendszerre vonatkozóan, már most csak igen rövid ismertetésére.

A rögzíthetőség és a fősthetőség tekintetében egy adott esetben is különbözőleg viselkednek ugyanannak az állatnak különböző dűczsejtjei és különböző vezetőpályái; de különbözőképpen viselkednek ugyanabban a pályában a neurofibrillumok és az interfibrillaris állomány, ugyanabban a dűczsejtben pedig a sejttest protoplasmája, a protoplasmába ágyalt FLEMING-NISSL-féle színtartó (chromatikus) állomány — mondjuk — a tigroida, a neurofibrillumok és a

sejtmag. Mindenik külön tanulmányozandó, és fősthetőségük, valamint rögzíthetőségük kapcsolata is igen változatos viszonyokat tüntet föl. Legkevésbé változik a sejtmag fősthetősége és rögzíthetősége. Fősthetősége általában csekély, rögzíthetősége elég nagy. A protoplasma és a neurofibrillumok fősthetőségének és rögzíthetőségének változásai nincsenek semmi kapcsolatban a sejtmag rögzíthetőségével és fősthetőségével. Talán némi kapcsolat mutatható azonban ki a tigroida és a sejtmag chromatinás fősthetősége között: minél nagyobb a tigroida chromatinás fősthetősége, annál csekélyebbnek látszik a sejtmagé.

Búvárlataimban megint a *Pióczafélék*-től és a *Lumbricusok*-tól indultam ki. A mit azonban rajtuk megállapítottam, azt, persze az anyag természetében rejlő különbségekkel, *Gerinczesek*-en (macskán, borjún és főleg kutyán) is kimutathatom.

Megállapítván a mikroszkopiumi készítményekben a főstődésnek és a rögzítődésnek különbségeit, először is azt kellett kizárnom, hogy ezek a különbségek a rögzítés és a főstés körülményeitől vagy véletlenségeitől származnak. Meg kellett tehát keresnem és kiválasztanom az egyebek hasonlósága mellett, caeteris paribus, mutatkozó különbségeket. Azután pedig azt kellett megmutatnom, hogy a különbség nem mindig az illető képleteket általában jellemző rögzíthetőségtől és fősthetőségtől származik; hogy bizonyos esetekben mára, mint a rögzíthetőségnek és a fősthetőségnek élettani változásokkal kapcsolatos különbségére, nem vezethető vissza.

Már régen ismeretes, milyen válogató; a GOLGI-féle chromium-ezüstös, vagy a methylenakékkal való főstés. Majd ezek, majd azok a dúcsejtek és vezető pályák főstődnek, mások meg teljesen főstetlenül maradnak. Ehhez, különösen a *Pióczafélék*re vonatkozólag hozzátehetem, hogy bizonyos meghatározott dúcsejtek és pályák azok, a melyek különösen gyakran és sokszor föltűnően erősen színeződnek, és ugyancsak meghatározhatók azok, a melyek ritkán főstődnek és sohasem oly erősen. De mindjárt azt is hozzátehetem, hogy a neurofibrillumok főstődése is éppen ilyen értelemben válogatós, bármily eljárással próbáljuk is azokat láthatókká tenni: bizonyos dúcsejtek és pályák neurofibrillumai gyakrabban és erősebben színeződnek. És nevezetes, hogy utóaranyozási és haemateinás módszerem a neurofibrillumokat körületi lefutásukban sohasem szakaszonként, hanem mindig egész pályájukon színezi, és állandóan színezi azoknak a dúcsejteknek neurofibrillumait is, melyekkel az a körületi neurofibrillum alkati (anatomiai) kapcsolatban van.

Hogy a színeződés elmaradása, vagy annak bekövetkezése nem függhet a főstés esetlegességeitől, arra engemet először methylenakékkal főstött készítményeim figyelmeztettek. *Pióczák*-

ban a részarányos helyzetben, a középsiktől jobbra és balra elhelyezkedő dúcsejtek és pályák, hacsak valami kimutatható különös körülmény nem lép közbe, mindig egyformán színeződnek vagy egyaránt nem színeződnek. Némely dúcban néha színeződik nagyszámú részarányos helyzetű dúcsejt és pálya, néha csak egy-kettő jobbról és egy-kettő, megfelelő, balról. Megtörténik, hogy csak részarányos helyzetű dúcsejt-testek, megtörténik, hogy csak ilyen pályák színeződnek, de az illető dúcban egyetlen dúcsejt sem. Sőt nemcsak a színeződés maga, de a színeződés foka is meg egyezik a részarányos helyzetű dúcsejteken: egymás mellett, teljesen hasonló körülmények közt látni igen erősen és halványan színezett dúcsejteket, de mindig megfelelően jobb- és baloldalt. Teljes részarányosság uralkodik végül abban is, hogy a dúcsejtekből kiinduló pályák mily messzire és milyen elágazásokba követhetők. Főltűnő kapcsolat van azután bizonyos a középsikben elhelyezett páratlan dúcsejtek és pályák színeződését illetőleg az egymás után következő dúcok között is.

Ugyanilyen részarányos főstődést mutatnak a dúcsejtek más főstésekkel is és nemcsak *Pióczafélék*-ben és *Lumbricus*-ban, hanem *Emlősállatok*-ban is. Osmiumtetraoxyda részarányosan barnítja, magfőstő haemateinaoldatok részarányosan kékítik a dúcsejtek testét. De fontosabb ennél, hogy részarányos dúcsejtekben a neurofibrillumok is részarányosan főstődnek. Részarányosan változik azután a sejtestet rögzítődése is. Zsugorodott dúcsejteknek, illetőleg dúcsejtcsoportnak, a másik oldalon is ilyenek felelnek meg akkor is, midőn ugyanolyan körülmények között rögzített szomszédos dúcsejtek zsugorodás nélkül rögzítődtek. Ha valamely dúcsejtből vagy erősejtből kiinduló neurofibrillum erős színezéssel, messzire követhető, *Pióczafélék*-ben biztos lehetek, hogy a másik oldali megfelelő neurofibrillumon ugyanezt fogom látni.

Hogy pedig az erősebb vagy gyöngébb főstődés, illetőleg a könnyebb vagy nehezebb rögzíthetőség nem változhatatlan tulajdona bizonyos részarányos helyzetű dúcsejteknek és pályáknak, azt megmutatja az illető dúcsejtek fősthetőségének és rögzíthetőségének változása, különbözősége különböző készítményekben egyebek hasonlósága esetén is.

Némely fajta dúcsejtek testének bizonyos esetekben rossz rögzítődését, de neurofibrillumai elrendeződésének mindamellett jó megtartását és erős fősthetőségét észleltem. Máskor, a dúcsejt testének zsugorodás nélküli, jó megtartása mellett is, összecsapzódtak benne a neurofibrillumok. Az ilyen dúcsejtekben is, caeteris paribus, majd erősen és tökéletesen, majd gyöngén és tökéletlenül, de a részarányos helyzetű dúcsejtekben akkor is egyformán színeződtek.

Az idegrendszerre nézve még nem tudom, miféle élettani állapotnak felel meg a kis-, vagy nagyfokú rögzíthetőség és fősthetőség. De bizonyos más alkattani elemekre nézve, a mint mondtam, jól kimutathatólag, meghatározott élettani állapotokkal meghatározott fősthetőség és rögzíthetőség jár. Föltehető tehát, hogy az idegrendszerben észlelt és más okra vissza nem vezethető változásai a fősthetőségnek és a rögzíthetőségnek szintén meghatározott, bár csak ezután kikutatandó élettani állapotokból magyarázandók. Ebben az irányban az első lépéseket teszem magam is; de azt hiszem, új és haszonnal járható utakat mutatok az idegrendszer további megismerésére.

Magyar szentek életének hatása a Florence-mondára.

(Kivonat *Karl Lajos* 1908 márczius 2-ikán bemutatott előadásából.)

Magyarország jelentékeny szerepet játszik a középkori mondák egy részében. A mondák eredetét, elágazódását sok esetben homály fedi és Magyarország nevének említését is csak a véletlennel magyarázták. A történeti kutatások új irányt szabtak a mondák vizsgálatának. Minden név, minden rejtett célzás a mondákban, a legendákban oly tény, melyet hely és idő szempontjából meg kell határozni, más tényekkel kapcsolatba jutatni. Ha ezzel a feltevéssel az irodalom termékeit is történeti forrásnak tekintjük, sokszor azok keletkezésére, eredetére is világot derítünk. A francia irodalom néhány mondakörét szándéksom magyar vonatkozásában elemezni és ez alkalommal az üldözött és kísértett, de ártatlanságát megőrző nő mondájára szorítkozom.

A monda változatai a hősnő nevére ismeretesebbek. Grundtvig két csoportot különböztetett meg: a Sibilis-Genoveva és a Crescentia-Hildegard-Florence csoportot. Az utóbbinak változatai érdekelnek, melyek közös vonása, hogy az első visszautasított szerelmes és a nő üldözője saját sógora; továbbá, hogy üldözőit betegség sújtja, melyből őket áldozatuk gyógyítja ki. Az üldözött nő gyakran magyar királyleány és felmerül az a kérdés, Magyarország hogyan került a mondával kapcsolatba, mely magyar királyleány lebeghetett a monda szerzőinek szeme előtt. A kérdés eldöntésére vázolniunk kell a monda fejlődését, tartalmát, elágazását.

Eredetére nézve valószínűleg Indiából származott s vannak keleti és nyugati változatai. A keleti változatok tartalma a következő (a számok a személyeket, a betűk az epizódokat jelzik):

Egy ember (1) utazása előtt a feleségét (2) az öcsse őrízetére bízta. Ez beleszeretett sógornőjébe, de mivel becestlen

ajánlatát visszautasította, házasságtöréssel vádolta a falu birája előtt. Hamis tanuk, a kiket sógora megvesztegetett, az asszony ellen vallottak és megkövezetésre ítélték. Félholtan maradt a vesztőhelyen, de egy vándor (4) megszánta, a házába fogadta és kis fia gondozását reábizta (a). A ház egyik rabszolgája (5) a hősnőbe szeretett, miután a nő szerelmét visszautasította, bosszúra határozta el magát. Egy éjjel a szobába lopózott, a hol urának fia feküdt és megölte, azután dajkájának szobájába lépett, annak ruháit vérrel bemocskolta és a véres kést a közelében elrejtette. Miután másnap a gyilkosságot felfedezték, a rabszolga a gyanut az idegen nőre hárította. A ház ura és úrnője azonban nem győződtek meg bűnösségéről, csak elbocsájtással büntették, sőt gazdája még pénzt is adott neki útjára (b). Ezzel a pénzzel az asszony megváltott egy fiatal embert (6), a kit adóssága miatt fel akartak akasztani. Az ifjú hálából elkísérte és belészeretett. Miután a nő szerelmét visszautasította, az ifjú eladta egy hajóskapitánynak (7) rabszolgánő gyanánt (c). Ez hajójára vezette és ott új rabnőjén jogait akarta gyakorolni. A nő imájára szörnyű vihar támadt, a mely a hajót összezúzta. A hősnő és a kapitány azonban egyenkint megmenekültek. A nő egy kolostorban menedékhelyre talált, a hol szent élete folytán mindenféle betegséget tudott gyógyítani (e). Ezalatt négy üldözője különféle betegségbe esett és útjáról visszatért férje megtudta öccsétől feleségének állítólag bűnös viselkedését. A szent asszony hire a férj fülébe jutott és öccsével utra kelt, hogy nála gyógyulást találjon. Útközben egymásután csatlakozott hozzájuk a jó gazda beteg rabszolgájával, a kiváltott ifjú és a hajóskapitány (f). Céljukhoz érve, az asszony elé bocsátották őket, a ki lefátyolozva megparancsolta, hogy őszintén gyónják meg, mi terheli a lelkiismeretüket. Erre egymásután elmondták, milyen viszonyban voltak az asszonynyal. Ez megismertette magát, a bűnösöknek megbocsátott és meggyógyította őket. Azután férjével visszatért hazájába, a hol boldogan éltek (g).

Ez a keleti monda a keresztes hadjáratok idején, valószínűleg a XI. század végén került nyugatra. Az európai irodalmakban körülbelül 260 változata található. Jellemző vonásuk, hogy a férj magasrangú személy, császár vagy király és öccsét felesége bebörtönzi, hogy kísértése elől meneküljön. A nyugati változatok tehát oly közös forrásból fakadtak, melyben e vonás már megvolt. Forrásaik, eltéréseik alapján a következő csoportokba oszthatók:

1. a *Gesta Romanorum* (G. R.) című mesegyűjtemény egyik fejezete;

2. a *Florence de Rome*-ről (FR) szóló francia regényes ének;

3. a *Máriacsodák* egy sorozata (M);

4. *Crescentia* és
5. *Hildegarde* mondái.

A három elsőben az eltérések daczára oly egyező vonásokra akadunk, melyek közös forrást vagy mintaképet feltételeznek és két magyar történeti személyre utalnak. Az ide tartozó latin francia és angol nyelven írt változatokat e szempontból kell ismertetnünk.

I.

Grundtvig megjegyezte, hogy a GR vitte a mondába Octavianus római császár és egy császárné alakját, a ki a magyar király leánya. A GR két különböző kéziratcsoportját tartotta szem előtt: a kontinentális kéziratcsoportban a császár neve Octavianus, de a magyar királyról nincs szó, az angol-latin kéziratcsoportban a császár neve Menelaus és a császárné a magyar király leánya. Elfogadjuk Liebrecht, Katona és mások nézetét, hogy független angol-latin szöveg létezése nem bizonyítható, de a felvett szempontból érdekes a kétféle szöveg összehasonlítása.

A GR szerint a császár a Szent Földre indul és az ország kormányzását a feleségére bizza. A kontinentális szövegben (GR 1) a császár röviden jelzi szándékát az angol-latin (GR 2) előadásban érzékeny búcsut vesz.

GR 1.

Imperatrix karissima terram
sanctam visitare volo . . .

Hiis dictis valedfecerat ei et
recessit.

GR 2.

Karissima a te celari non debet
quod neum propositum est totaliter
Terram Sanctam visitare. At illa: Ex quo aliter non poterit esse, fiat voluntas vestra. Imperator vero eam verbis dulcibus confortabat. Osculum ei tradidit et valedfecit omnibus et ad terram Sanctam perrexit.

Vallásosság, kegyeletes, tisztelő hang jellemzi az angol-latin változat előadását:

Hiányzik.

At illa per miraculum Dei
viua fuit; comiti respondit:
Mulier extranea sum a partibus
longinquis.

Te mecum ducere quia tecum . Non est prodicio, quia te
ac nocte intendo dormire. carnaliter cognoscam et in
uxorem meam ducam.

Infra tempus breve virtutes . . . tam sancte uiuebat,
herbarum didicit in tantum, quod gratiam ei Deus contulit,
quod omnes infirmes . . . sana- quod infirmos sanabat.
bantur.

Ego vero in amore ejus etc. Ego vero eam ad peccatum
Et omnia narravit. sollicitavi et noluit mihi con-
cedere . . .

GR 1 előadása sokkal rövidebb, párbeszédekben szegényebb; a józan prózaiság hangja az uralkodó, GR 2 kiemeli az isteni csodát, részletesen közli a bűnös gyónását, míg GR 1 feltűnően (etc.) elvágja a beszéd fonalát. Akár az elsőt, akár a másodikat tekintsük az eredeti szövegnek, valószínű feltevés, hogy GR 2-ben a mese oly történet vagy legenda hatása alatt módosult, a melyben egy magyar királyleány szerepelt, a kinek férje a Szentföldre zarándokolt, miután feleségétől érzékeny búcsút vett, a kinek továbbá csodás gyógyító erőt tulajdonítottak. A GR korának, szerzőjének kérdése még eldöntetlen, de valószínű, hogy a legrégebbi szövegek se nyulhatnak fel Assisi sz. Ferencz rendje megalapításának korán túl (1215) és e rend egyik tagja volt a szerző. Forrásai közt szerepelnek legendák, krónikák, egyházi beszédek és az sincs kizárva, hogy az első gyűjtemény Angliában keletkezett. A GR elbeszélésével szemben tehát az a kérdés merül fel: melyik magyar királyleány története lehetett 1215 után, mindenesetre a XIII. század folyamán az angolországi ferenczrendi barát mintaképe, hogy annak nyomán módosította az üldözött ártatlan nő mondájának nyugaton elterjedt változatát?

A második csoportba tartozó változatok a monda magvára nézve kevésbé térnek el a GR előadásától. Kétféle szerkezetet tüntetnek fel: az elsőt egy XIII. századi francia regényes ének *Florence de Rome* (6410 Sándor-vers) egy XIV. vagy XV. századi angol románcz és a XIV. sz.-i francia *Dit de Florence de Romme* képviselik, a másodikat a francia ének XIV. sz.-i átdolgozása. Valószínűleg a francia geste vagy annak elvesztett eredetije volt a három első változat közös forrása. Ez több pontban módosította az eredeti elbeszélést.

A személyek közt szerepel Imre (1) Fülöp magyar király fia, a ki később római császár lesz; a felesége (jegyese) Florence (2), Ottó római császár leánya; az öccse Miló (3); a császárnő megmentője Thierry (4) Chateau-Perdu várának ura; a gyermekgyilkos Macaire (5), Thierry várában élő lovag; a kivál-

tott ifjú gonosztevő (6. Gombaut); a hajóskapitány neve Escot. Az első epizód (a) terjedelmes bevezetéssel bővül, a mely előadja Imre magyar királyfi Ottó római császár halála után hogyan lesz Florence férje és római császár; vitézül hadakozik a görög király ellen, a ki Rómával azért háborúskodik, mert Florence nem lett a felesége; Imre háborúba indul és távolléte alatt Miló Florence-ot feleségül akarja venni azt híresztelvén, hogy bátyja meghalt; a hamis hírert egy toronyba zárják, de Imre visszatértének hírére Florence Milóval elébe megy: Miló kíséretétől elszakítja, Rómától messze elvezeti, hogy hatalmába ejtse; egy bűvös tű menti meg becsületét; Miló haragjában egy fához köti és megveri; e pillanatban lepi meg Thierrit, a ki az erdőben vadászott és Miló elmenekül; (b) Thierrinek és feleségének, Églentinenek Béatrix nevű kis leánya Florence-szal egy ágyban hál; az áruló Macaire a véres kést az alvó Florence kezébe nyomja, a terhelő gyanú alapján máglyára ítélik, de a végső perczben visszaadják öszvérét, drága ruházatát; (c) a gonosztevő Florence szolgája lesz, de nem szeret belé; (f) Imre is a betegek közt van, a kik külön-külön érkeznek Beau-Repaire kolostorba (g); a bűnösöket elevenen megégetik.

A *Dit de Florence de Rome* előadását a regényes énektől az aszketikus vonás különbözteti meg. Így (a) Florence-ot azért sujtja a sok csapás, mert megszegte szüzességi fogadalmát, a mikor Imre felesége lett: az erdőben megfogadja, hogy hét évig nem fog férfival érintkezni, ha Isten Milótól megszabadítja és éppen hét év múlva találkoznak a betegek; Miló nem vádolja Florence-ot házasságtöréssel; a csodás tű nem szerepel, Isten védi meg; (b) Florence Thierrit névtelen kastélyában fogoly és egy titkos hang tudatja vele, hogy ki fog szabadulni, egy angyal inti Thierrit, hogy meg ne ölesse; (f) a betegeket Isten kegyelméből gyógyítja meg. Az angol románcz a francia énektől kevésbé tér el és több józanságot árul el.

A francia *Dit* ugyanazon vonásokkal válik ki az FR csoportból, a melyeket GR 2-nél kiemeltünk. Mindkettőben feltűnő a vallásos kegyelet a hősnő iránt, az isteni hatalom csodás beavatkozása, sőt a *Dit* a császárnéval szüzességi fogadalmat is tétet. Az eltérés magyarázatára ismét egy legendaszerű elbeszélés befolyását kell feltételeznünk.

A magyar király leánya FR-ben nem szerepel, de fellép Imre királyfi és öcsese Miló, a kiknek történetét így kezdi a szerző:

Quant fu mors rois Felipes, li sires de Hongrie,
La roïne manda Justamont de Sulie,
Si ce fist espouser maugrei sa baronnie,
Et li enfant alerent au roi d'Esclavonie,
Et cil les adoba par mout grant seignorie.

Miután a római császár háborújáról hallottak, Rómába mentek, a honnan egy magyar zarándok hozott hírt. Imre mindenütt kiválik és a szerző dicsérettel halmozza el:

Acel ancien tens, seignors, n'estoit il mie
De tote nostre loi de la chivellerie
Nul mellor chevalier d'Esmeré de Hongrie.

Amikor Garsire görög király foglya lesz, az örömmel hallja, hogy a magyar király fia, a ki neki baráti szolgálatot tett, halából megkegyelmez neki és szabadon bocsátja.

A név és az említett körülmények vezethetnek nyomra, melyik magyar királyfi lebeghetett a szerző szeme előtt. Mielőtt rámutatnánk, kiemeljük a szlavon és görög fejedelemhez való viszonyát és aszketikus házasságát, miután felesége hét évre szüzességi fogadalmat tesz. Fülöp király, Imre atyja, a magyar történelemben ismeretlen, de *Charles le Chauve* époszban mint Kopasz Károly fiát említik, a ki Hilaire magyar király leányának férje és a trónon utóda lesz. E házasságból származott Imre és Miló. Kétségkívül a mondából ered Miló neve is, a ki a Ganelon, Macaire által képviselt árulók családjához tartozik.

Florence Ottó római császár leánya. A császár neve (Oton, Ote, Outon, Outom) nem ismeretlen a francia époszban. *Girart de Roussilon*-ban mint magyar király szerepel. Meyer P. német Ottót (936—1002) sejtí a név alatt, míg Hoffmann C. azonosítja *Jourdain de Blaie* Ottó-jával. A szerző a nevekkél önkényesen járt el, de Ottót mondabeli magyar királynak tekintve, említésében czélzást láthatunk a GR magyar királyleányára.

A M-ák szüz Mária beavatkozásával magyarázzák a hősnő csodás gyógyító tehetségét. A hajósok kiteszik egy sziklára a tenger közepén, álmában Mária jelenik meg előtte és füvet jelöl meg a feje alatt, a melytől a bélpoklosok meggyógyulnak. Az e csoportba tartozó változatok csak két bűnösrről tudnak, a nő sógoráról és a gyilkosról. A keleti forrással összehasonlítva feltűnik, hogy a hősnőt sógora házasságtöréssel vádolja, a mi a keleti mondában megvolt, de GR és FR előadásából hiányzik, továbbá az, hogy a meggyilkolt gyermek fiú, míg ezekben leány. M tehát GR és FR csoportoknál régebbi korból származik, a mit a kéziratok kelte is bizonyít.

Az első latin változat a XI. században keletkezett. A monda szent beszédbe szótt példázat. A császár nem a Szentföldre indul, hanem különböző zarándokhelyekre. Sem a szüzieségre törekvés, sem a vallásos buzgóság nincs feltűnően kiemelve. Egy cambridge-i latin M rubruma a monda átalakulásának szempontjából különös figyelmet érdemel: *De Ysabella imperatrice qualiter beata V. M. Post multas tribulationes apparuit ei in*

insula. A császárné nevének megemlítése talán összefüggésben van a monda magyar vonatkozásával. A latin változatok háromféle francia fordításban találhatók. Az egyik prózai fordítás szerint a császár Jeruzsálembe indul a verses fordítás pedig a czimben szentnek nevezi a bélpoklosokat gyógyító császárnét. A M változatai általában csak bélpoklosok gyógyításáról szólnak, míg GR és FR csoportokban más betegek is szerepeltek. A francia változatoknak latin eredetitől való említett eltéréseit ismét az magyarázza, hogy a XIII. század folyamán egy magasrangú, bélpoklosokat gyógyító szentnek legendája volt a mondra befolyással.

A M elbeszélését Gautier de Coinci (1177—1236) gyűjteménye terjesztette el széles körben a XIII. sz. folyamán. Korára nézve eltérők a vélemények: Poquet abbé 1218—1222-ből, Gróber 1223 körül, Suchier 1223 után keltezi. Mivel a latin M előadása nála ép úgy módosul, mint GR és FR változataiban, ezért alább kifejtendő okból 1227 és 1236 között kell keresni keletkezési idejét. Spanyol fordítása egy madridi kéziratban híven követi, csak a végét hagyja el. Vincentius Bellovacensis (1190—1246), Gobii János, Herolt János (1468), Bareleta Gábor (1480 után) ugyanazt a szerkezetet mutatják előadásukban.

Több pontban eltér a *Vie des Pères* XIII. századi verses novellagyűjtemény. A császárné mondájából hiányzik a gyilkosság és a tengeri út epizódja, ezért valószínű, hogy a latin M nyomán szóbeli hagyomány útján keletkezett. A császár a szent sírhoz zarándokol, öcsesét a kormányzásban részesíti, a mi GR 2 előadásában is megvolt. A *Vie des Pères* a forrása egy XIV. vagy XV. századbeli miszteriumnak, melyet azelőtt tévesen Gautier de Coinci-ből származtattak: *Miracle de Nostre Dame de l'empereris de Romme*.

Az olasz feldolgozások közül szent Vilma története érdemel figyelmet, mert az üldözött nő az angol király leánya és a magyar király felesége. Bonfadini Antal ferrarai barát (1428) toscanai dialektusban írt elbeszélése XII. fejezetre oszlik: *Istoria de Santa Gulielma fiola de la Re dangalterra, et moglie delo Re dungaria*. Bona András apát (meghalt 1466 előtt) velencei dialektusban ugyanezt 30 fejezetre osztva mondja el.

Gautier de Coinci castiliei fordításából származhatott Dias Boldizsár XVI. századi portugál románcza, melynek hősnője Porcina, a magyar király leánya. Forrása nem említi, tehát egy más változatot ismerhetett kivüle, melyben a magyar király leánya szerepelt. Az olasz és portugál feldolgozások egyaránt a régebbi hagyományra támaszkodnak és bizonyítják a magyar király vagy királyleány szereplése mily mély gyökeret vert a monda talajában.

II.

Az üldözött ártatlan nő mondájában szereplő magyar királyleány vagy magyar királyfi személyének megállapítására a történelem nyújthat segédkezet. Magyarország egy bizonyos korban tűnik fel a monda egyes változataiban, korábbiak nem ismerik, későbbiek a meglévő csapáson haladnak. A német területen keletkezett Crescentia-változatok GR, FR és M változatainál korábbi időből származnak, forrásuk *Die Kaiserchronik* 1147—52 közt keletkezett és a magyar királyleányt nem említi. A Hildegardemonda azoknál későbbi korból való és Nagy Károly második feleségét szerepelteti üldözött nő gyanánt. A francia és angol területen keletkezett feldolgozások a XIII. század első felétől kezdve említik Magyarországot és elsősorban az Árpádháznak e két országgal való összeköttetésére utalnak.

Az uralkodócsaládok közt a XII. század vége felé rokoni kötelék létesült, mely számos házasságra vezetett, III. Béla első felesége Châtillon Anna, Châtillon Rajmond leánya volt; ennek halála (1184) után Béla elvette Máriát (1186), VII. Lajos francia király és kasztíliai Konstancia leányát, a ki Fülöp Ágost francia király nővére és a trónralépte előtt elhalt Henrik angol király özvegye volt. Ágnes húga bizánczi Elek herceg felesége lett és viszontagságos életet töltött abban az udvarban, a hol III. Béla nyzkötetett és első jegyesére, Máriára talált. Béla király összeköttetésben volt a görög, a francia és angol udvarokkal, de sem két feleségében, sem azok utódaiban nem látjuk az üldözött hősnő mintaképét.

Imre király (1196—1205) felesége Konstancia II. Alfonz király és a kasztíliai Sancha leánya, II. Péter, Aragon, Catalonia és Roussillon urának testvére volt. Férje halála után Gertrud elől Ausztriába kellett menekülnie, majd Frigyes szicíliai király felesége lett és Cataloniában halt meg. Mély benyomást sem francia, sem angol írókra nem tett.

II. Endre (1205—1235) első felesége Gertrud révén is rokonságban volt a francia uralkodócsaláddal. Gertrud ugyanis IV. Berthold isztriai és krajnai örgróf és neje Ágnes leánya volt, nénje Ágnes II. Fülöp francia király neje lett (1196), de öt évi házasság után tőle elvált (1201). Gertrud házasságáról egy rimes krónika is megemlékszik és néhány osztrák előkelő nemes befolyásának tulajdonítja, hogy Endre elvette. Haláláról számos krónika szól és Saint Denis, Saint Victor apátságok halotti könyveiben is megemlítik. Leánya, szent Erzsébet, egész Európában ismert volt, ezért történetével alább részletesebben foglalkozunk.

Endre második felesége francia eredetű. Courtenay Jolán ugyanis II. Fülöp Ágost unokatestvérének, Courtenay Péternek és flandriai Jolánnak leánya, a kinek atyja a konstantinápolyi trónon ült. Életéről keveset tudunk, Gertrud halálán okulva, a kormányzásba nem avatkozott és sok író nem is említi. Annál ismertebb Endre király harmadik felesége Beatrix, a kit az egyház a boldogok közé sorolt. I. Aldobrand estei őgrófnak és Beatrixnak leánya, Endre felesége lett 1234 május 14-én. Alakja hatott a francia epikus költészetre, a mit másutt kifejtettem. (*Zeitschr. f. fr. Spr. u. Litt.* XXXI (1907) 31—38. l.)

Az Anjou családdal francia származású fejedelmek léptek a magyar trónra, de ez már nem a monda eredeti feldolgozásaira, hanem későbbi utánezataira lehetett befolyással. V. István (1270—1272) leánya, Mária. Anjou Károly salernoi herceg felesége lett 1269-ben. A herceg Isabella (Erzsébet) nevű testvérét IV. Kun László (1272—1290) vette el, de elhanyagolta, férjét túlélte és Nápolyban a domonkosrendi Szent Péter kolostorban halt meg.

Habár az uralkodó családok rokoni köteléke eléggé felkelthette a külföldi krónikások, francia vagy angol írók figyelmét Magyarország iránt, a monda alakulására az első fejezetben említett változatok egyező vonásai alapján csak oly történeti alak lehetett befolyással, a kinek élete nagy vonásokban egyezett a monda hősnőjének történetével. A monda szentnek tekinti és e nyomon az Árpádház szentjei között kereshetjük a történeti személyt. Időrendben az első Szent Erzsébet († 1231), thüringiai Lajos hitvese, a kinek ura a Szent Földre indult és útközben meghalt, a kit a források túlnyomó többsége szerint otthonából elüldöztek és a ki szegény sorsban, mint a Ferenczrend tagja, betegek gyógyításával töltötte utolsó éveit. Mindezek a mondával egyező vonások, de mielőtt a felvetett kérdést eldöntenők a hatás lehetőségét a hely és idő szempontjából kell mérlegelnünk.

Erzsébet példáját követve, az Árpádház több tagja lépett a ferencziek vagy domonkosok rendjébe és részesült kanonizációban. Konstancianak, II. Endre nővérének és cseh III. Ottokárnak leánya, szent Ágnes (1208—1228) Erzsébet unokatestvéré volt. Fivérének, Kálmán lengyel királynak felesége, Salome (1211—1267) szüzességi fogadalmat tett és a boldogok sorába jutott. II. Endre második házasságából származott Jolánta Aragoniai Péter felesége, ennek leánya portugaliai szent Erzsébet (1277—1336), a kit VIII. Orbán pápa iktatott a szentek közé. IV. Béla leányai közül Kunigunda (1224—1292) lengyel Boleszló felesége szüzességéért a szentek, Margit († 1271), a dominikánus-rend tagja, pedig a boldogok sorába jutott és éle-

tét a legenda korán bearanyozta. Az utolsó magyar király III. Endre és Ágnes leánya boldog Erzsébet († 1338) a tössi domonkos-zárdában halt meg Winthertur mellett és sírján Magyarország címere diszlett. Száműzött „magyar királynő“-nek tartották, de egyébként életében nem találunk az üldözött nő mondájával egyező vonásokat és Staglin Erzsébet életleírásán kívül a történelmi vagy legendás irodalomban sem hagyott nyomokat.

Az elsorolt szentek közül csak Árpádházi és portugaliai szent Erzsébet neve volt szélesebb körben ismeretes és hatolt a legendás és költői irodalomba. Mindkettőt üldözött nőnek tekintették, mindketten szent Ferencz rendjének tagjai voltak, de az egyik Thüningia, a másik Portugalia trónján ült. Lusitania talán közelebb esett GR, FR és M feldolgozásának hazájához, de portugaliai szent Erzsébet legendájának alakulása már a XIV. századba esik, míg az említett eredeti változatok a XIII. század első felére utalnak. Mellőzhetjük szent Erzsébet portugaliai névrokonát és életében keressük a mondával egyező vonásokat

Négyéves korában a távol Magyarországból jutott a fényes thüningiai udvarba, Lajos örgróffal való házassága a hitvesi hűség mintaképe. Habár Zsófia örgrófné már a házasság előtt rossz szemmel nézte túlbuzgóságát és sógornőjével, Ágnessel is ellentétbe került a miatt, Erzsébet türt és hű maradt úgy jegyeséhez, mint később férjéhez. A hitvesi hűség minden korban a költői képzelet kedves tárgya volt, főképp a középkorban, midőn az egyház szigorúan megkövetelte, de azért a házasságtörés vádjával illethették a legelőkelőbb személyeket, mint kasztíliai Blankát, Franciaország királynéját. Szent Alexis életében ez az eszme uralkodik; a hősmondában a szép Aude, Roland jegyese, Krimhilda, Magelona, Genoveva, Sibilia és Berta királynék egyaránt a hitvesi hűség példaképei.

Erzsébetben látták e mellett a szűziesség megtestesülését. A házasságra csak atyja rábeszélésére szánta el magát és férje halála után teljes önmegtartóztatásban élt. A kor aszketikus irányú képzelete még a házaselettel is meg tudta egyeztetni és ennek legtalálhatóbb példája szent Imre, szent István fiának házassága.

Hat évi boldog házaselet után, a melyből négy gyermek származott, Erzsébetre nézve a megpróbáltatás évei következtek. Lajos örgróf Frigyes császárral keresztes hadjáratba indult 1227-ben, de mielőtt hajóra szállt volna, Otrantóban megbetegedett és meghalt. Csontjait alattvalói hazahozták és Erzsébet Reinhardbrunnban temettette el. Tragikus halála nagy tömeget vonzott temetésére, sokan zarándokoltak sírjához és káplánja Berthold, több csodát jegyzett fel róla. Erzsébet életének írói mind megemlítik Lajos keresztes hadjáratát. Kétféle szerkezetet

ismerünk: az egyik szerint a pápa felhívására szánta rá magát, a másik szerint Erzsébet rábeszélésére. A keresztes hadjáratba indulás előtt való búcsúzás jelenetét megtaláljuk GR 2 előadásában. A latin M francia fordítása is keresztes hadjáratról szól. A *Vie des Pères* a császárral fogadalmat tétet. Ezekből merítették a M többi feldolgozásai, míg az előzők zarándoklásról vagy kormányzási ügyek elintézésére tett útról tudnak.

Lajos halálának hírére Erzsébet a Wartburgot elhagyta. Önként távozott-e vagy Henrik és Konrád sógorai száműzték, erre nézve a források eltérnek. A legrégebbi forrás, Konrád *Epistolája* nem említi a száműzetést. A *Libellus* tud felöle egyedül és ennek nyomán ismétli a *Legenda aurea* vagy az *Erdy kódex*. Mivel Celanói Tamás (1255) sokkal enyhébb kifejezéssel szól a távozásról (velut profuga), ezért Mielke és Boerner tagadják, hogy Erzsébetet a Wartburgból elűzték volna, Huyskens nem vonja kétségbe, de Marburgot teszi színterévé. A kortársak Erzsébetet üldözött fejedelmi nőnek tekintették, habár talán önként ment is száműzetésbe és szegénységbe. A francia írók elfogására jellemző a saint-denisi krónika előadása, mely szerint ellenségei összeesküdtek, a kastélyt felgyújtották és ő álmából felriadva alig tudott menekülni. A valótól eltérő adatok bizonyítják, ez az esemény mennyire izgatta a kortársak képzeletét. (Égy. Phil. Közl. XXXI (1907) 911—915. l.)

A császárnét a mondában (GR, FR és M) sógora üldözi el ura távollétében. Több változatban szerelmével zaklatja, de GR 2 és a *Vie des Pères* a kormányzás ügyeibe való jogtalan beavatkozást is említi. Henrik hercezet is hatalmi féltékenységgel és kapzsisággal indította, hogy sógornőjével mostohán bánt.

Az özvegy Erzsébetet nagynénje, Matild, Kitzingen apát-nője zárdájába fogadta, majd Egbert bambergi püspök Bottenstein kastélyban szállásolta el. A fiatal özvegyet II. Frigyes császárral akarta összeházasítani, de Erzsébet vonakodott. Atyja, Endre király haza hívta, de annak se engedett. Gyóntatóatyjára hallgatott és alárendelt sorsban, szegénységben, betegápolással, jótékonyssággal akarta életét tölteni. Konrád pappal való parázna-sággal vádolták, de ő nyugodtan tűrte a rágalmat, mint Isten rendelését. A monda hősnője is száműzetésének éveit idegen kastélyban és kolostorban tölti. Sógora a M-ban házasságtöréssel vádolja férje előtt, a kihez vissza se tér, hanem zárdába vonul.

Erzsébet Henrik sógorával Varilla, Bussuang Konrád szentgalleni apát és talán atyja Endre király közbenjárására kibékült. Özvegyi birtok gyanánt Marburgot kapta, a hol megalapította a szent Ferenczről nevezett kórházat, 1230-ban rendi fogadalmat tett és betegápolással foglalkozott. A legsúlyosabb és legundorítóbb betegeket kedvelte legjobban. Ezek közé tartoztak a bél-

poklosok, a kik zarándoklások és keresztes háborúk útján terjedtek el Keletről Európában. Számos fejedelmi személy, az egyház számos szentje tette hivatásává e szerencsétlenek ápolását, de egyik sem multa fölül Erzsébetet odaadásában, a természetes undor legyőzésében. Több legenda szól erről és hírneve csodatevő ereje már életében elterjedt. Hiába hívta vissza Endre király követe, Bánfi gróf útján. Hivatásához hű maradt és szegénységben fejezte be életét 1231 november 19-én.

A monda hősnője is elégtételt nyer. Ellenségeit betegség sújtja, kénytelenek bűnüket az üldözött nő előtt meggyónni, a ki őket meggyógyítja. Néhány változatban a bűnösök máglyára kerülnek, de a megbocsátás keresztény gondolata uralkodik a többiben. A hősnő maga GR-ban visszakerül férjéhez, FR-ban (XIV. sz.) jegyesével, Imrével egybekel, a M-ban zárdába lép. Jellemző a betegségek neme; míg GR és FR többféle betegségről tesz említést, addig a M csak bélpoklosokról tud. A gyógyító erőt GR 2 és FR *Dit* változata Isten különös kegyelméből magyarázza. A M ebben látja a szent Sziúz közbelépését, a ki a hősnőnek álmában egy füvet jelöl meg a feje alatt, a melytől a betegek meggyógyulnak. A M több vonása megőrizte szent Erzsébet történetének eseményeit vagy a kortársak lelkében élő alakját, mely a többi feldolgozásban módosult.

Szent Erzsébetet IX. Gergely pápa hozta szent Ferenczcel összehűtötésbe és több levelet intézett hozzá. Temetése másodnapján már csodás gyógyulást jegyeztek fel sirjáról. Konrád barát két oltárt szenteltetett fel tiszteletére és gyűjtötte a csodákra vonatkozó tanúvallomásokat. Meggyilkoltatása után Konrád örgróf, Lajos öcsese, a ki később a német lovagrend nagymestere lett. birta rá a pápát, hogy bizottságot nevezzen ki a csodák megvizsgálására. A megejtett vizsgálat jegyzőkönyve alapján a pápa Erzsébetet Perugiában 1235 május 26-án szentté avatta. Az ünnepélyes átvitel 1236 május 1-én volt Marburgban. Jelen volt II. Frigyes császár, a ki aranykoronával ékesítette a szent homlokát. Sirja felett Németország egyik legrégebbi gotikus székesegyháza emelkedett, a melynek alapját állítólag sógora, Konrád vetette meg és sűrűn látogatott zarándokhelylyé lett.

A M-ban a pápa jelen van a bűnösök gyónásánál és csodás gyógyításánál. A monda korában a császárnét szentnek tartották és az M, FR *Dit* változatok a kegyelet hangján szólnak róla. Ez érthetetlen volna, ha csak a keleti monda hősnőjét látták volna benne. De csakhamar azonosították a kor egyik legnépszerűbb szentjével, a kinek csodáiról már életében regéltek és halála után az egész egyház foglalkozott velük.

FR nem említi a magyar király leányát, hanem Imre magyar királyfit teszi Florence jegyesévé, illetőleg férjévé.

Szent Erzsébetnek a mondára gyakorolt hatását elfogadva, az Árpád-ház szentjei között találjuk legvalószínűbben Imre történeti mintaképét. A francia regényes ének keletkezési koráig István, Imre és László vehető figyelembe, István királyt és fiát Imrét VII. Gergely pápa 1083-ban, László királyt III. Celestin pápa 1198-ban iktatta a szentek sorába. A monda hősenek a neve, ifjúkora kétségtelenül szent Imrére, a magyar egyház egyik legnépszerűbb szentjére utalnak és életében keressük azokat a vonásokat, melyek a monda hőségévé tehették.

I. István király és bajor Gizella fia 1007-ben született. Eredetileg Henriknek nevezték, de ezt csakhamar Emericus-ra vagy Almericusra változtatták. Életét csak legendás életrajza útján ismerjük. Az askesisnek képviselője, mely Clunyból kiindulva nemcsak zárdák lakóira, hanem a legmagasabb körökre is hatott. Nevelője, Gellért püspök élesztette benne az akaratsnak az érzéki ösztönökkel való küzdelmét. Egy éjjel szolgálójával imádkozni ment a veszprémi szent György székesegyházba és akkor állítólag mennyei hangot hallott, a mely a lelki és testi szűzességet kívánta tőle. Erre fogadalmat tett és ezt házasságában is megtartotta. Atyja kívánságára megnősült, de neje beleegyezésével fogadalmát haláláig sem szegte meg. 1031-ben István a kormányzást fiára akarta bízni és utasítást irt számára. Mielőtt megkoronázták volna, 1031 szeptember 2-án hirtelen meghalt.

Imre királyfi sem hadban, sem a kormányzásban nem tűnt ki és élete nyomtalanul veszett volna el, ha két forrásmű nem őrzi meg. Alakját az utókor *Élete* és atyja *Intelmei* útján ismerte és tiszteletben részesítette. Az egyház már szent László király alatt tekintélyével megpecsételte. A szüziesség, a derekasság mintaképe volt a hagyományban és így tűnik fel FR-ban, a hol neve Esmeré. Imre és Florence házasságában a *Dit* változat kiemeli a szüziességet és a XIV. századbeli regényes ének csak jegyeseknek tekinti őket. Az összes feldolgozásoknak alap gondolata, hogy az egymástól elszakított házastársak a hitves hűséget, szüziességet megtartják és a M-nak egyházi beszédekbe szőtt változatai ennek példázására használták fel.

Szent Imre házasságáról, feleségéről *Élete* csak röviden emlékezik meg: „atyja kívánságára egy nemes, sőt királyi vérből származott szűzet jegyzett el magának és vőn feleségül.“ A krónikásoknak szabad terük volt és bármely országban kereshették Imre feleségét. Egyesek II. Miciszlav vagy Miesko (1025—1034) lengyel király leányának mondták, mások III. Krezimir († 1035) horvát király leányának. A Margit-legenda szerint „geurek chazar“ leánya volt és a szent Erzsébetről szóló magyar legenda szerint a görög császár leánya.

A portugál hagyomány és *Galvão Krónikája* Imrét tekintette a portugál királyi ház megalapítójának. A középkorban Henriknek, Portugalia első királyának csak nevét ismerték és azt tudták róla, hogy más országból jött, a mórok ellen vitézül hadakozott, ezért VI. Alfonz király természetes leányának, Teréznek kezét és Portugalia trónját kapta jutalmul. A történelem Henriket a burgundi (Frache Comté) herceg fiának (1112) és Capet Hugó egyik leszármazottjának tekinti. Galvão a név után indulva az egyház szentei közül szent Imrével, szent István fiával azonosította. Valószínűleg régebbi hagyományt követett, erre vall FR előadása, mely Rómába teszi át a színteret és a mórok helyett a görögök ellen küldi Imrét.

Legvalószínűbbnek tartjuk, hogy Imre a horvát király leányát vette feleségül. Horvátország bizánczi felsőbbség alatt állott és szent István ezért keresett uralkodójával összeköttetést. Ez volt a házasság politikai háttere. De régebbi rokonság is lehetett indító oka. István király nővérét Orseolo Ottó velencei dogehoz adta nőül (1009) és ennek egyik nővérét Jocellát István horvát királyfi (+ 1050), III. Krezimir unokaöcsese vette feleségül. E családi összeköttetések emlékét FR hűen megőrizte. Imre öccsével a horvát király udvarába menekül és ott nevelkedik. Nyakán viseli az arany oroszlánt, Velenceze czimerét. A mikor a görög király megtudja, hogy a magyar király fia, szabadon bocsátja, mert atyja neki hajdan baráti szolgálatot tett. Ebben talán czélzást láthatunk István királynak Basilius császárral a bolgárok ellen viselt háborújára (1018 körül), a kiknek fővárosát elfoglalta.

III.

A szentek valóságos hősök voltak a középkori világfelfogásban. Mielőtt az egyház szentté avatta volna őket, hírnevük messze földre meglepő gyorsan elterjedt és az egyház csak a nép lelkében élő hitet erősítette meg tekintélyével. Emléküket azután szóval és írásban ápolták. Egyházi beszédek, életleírások, legendák, krónikák egyaránt alkalmasak voltak annak ébrentartására. A szóhagyomány szerepét e téren túlbecsülték, ma inkább az irodalmi hagyományban keressük a szentek legendáinak forrását.

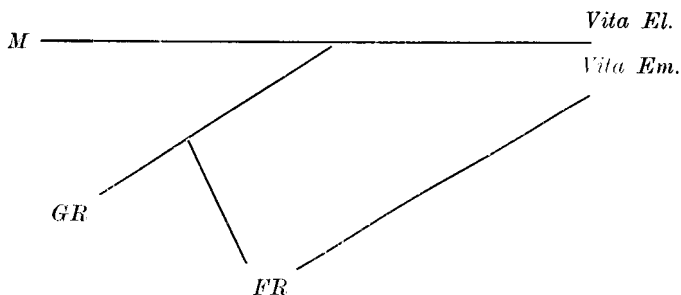
Szent Imre a Florence-monda koránál jóval előbb élt és *Élete*, valamint szent István *Intelmei* szolgálhattak FR szerzőjének forrás vagy emlékeztető gyanánt. Életét egyházi körökben jól ismerték, hat kézírata közül kettő Párisban található.

Szent Erzsébet azonban GR FR, és M megfelelő változataira oly korban hatott, midőn még életéről alig volt írott forrás. Lajos ögróf 1227-ben indult keresztes hadjáratra és halt meg útközben. Ugyanazon évben hagyta el Erzsébet a Wartburgot és ettől kezdve azonosíthatták az üldözött ártatlan császárnéval, a kinek férje keresztes háborúba indult. Hírneve jótékonyága, hitbuzgósága révén talán szent Ferencz harmadik rendjébe való belépése és a rend terjedése után hatolt szélesebb körökbe s így a M megfelelő változatainak forrását 1230 után kell keresnünk. Szent Erzsébet halála és szentté avatása egész kis irodalmat keltett. A történeti források közül Konrád *Epistolája* 1232-ben, a *Libellus* 1234-ben keletkezett. Szent Ferencz rendje különös kegyelettel ápolta szent Erzsébet emlékét. Celanoi Tamás († 1255) *Vitá*-jának kézírata Rómában van, egy névtelen toscánai baráté pedig Firenzében. Erzsébet életét egyházi beszédekbe szőtték és ezen az úton is korán terjedhetett. Az elsorolt források közül valamelyik vagy egy ismeretlen *Vita*, *Sermo* a monda azon feldolgozásainak forrása, melyekben a hősnő a magyar király leánya vagy története Erzsébet életével egyező vonásokat tüntet fel. A forrás mindenesetre 1236 előtti évekből származott, mert Gautier de Coinci ebben az évben halt meg és M-ja feltünteteti az említett hatást.

Szent Erzsébet élete nem csupán a Florence-mondára volt behatással. Megemlíti a krónikák, Magyarországot vagy a magyar királyleányt ismerik a francia epikus művek. A *saint-denis-i krónika* részletesen és kiszínezetten mondja el életét, Albericus trois fontaines-i csizsterezita barát *Krónikája*, mely oly gazdag mondákban, megemlíti halálát és szentté avatását. Rutebeuf navarrai Thibaut felesége, Izabella tiszteletére latin forrás nyomán versbe szedte a szent életét. Robert de Camblinmuel hasonló művet szerzett, mely még kiadatlan, épp úgy Bozon Miklós legendája is. A XIII. században virágzó epikus költészetre a hagiografikus irodalom behatással volt. Szent Erzsébet történeti alakjára utal a magyar király leányának szerepeltetése a francia nemzeti eposzban. FR. idegen tárgyú regényes énekben is van történeti elem, melyet eddig elhanyagoltak és ez két magyar szentnek alakja.

GR, FR és M csoportok viszonya a két szent legendájához eltérő. Erzsébet legendájához legközelebb áll a M a XII. század második negyedében keletkezett változataival. Egy kézirat a hősnőt Izabellának is nevezi. GR 2 talán egy időben és függetlenül vette magába a történeti elemet és magyar királyleányról mondja el a császárné történetét. FR vele egy forrásból meríthette a monda tárgyát. Szerzője a nagyon ismert történet felújítására egy terjedelmes epizóddal bővítette és Szent Imre *Életében* új

forrásra talált. A monda ágainak viszonyát a két forráshoz a következő grafikus vázlat ábrázolja:

A *j* > *gy* változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban.

(Kivonat Asbóth Oszkár rt. 1908 márczius 23-án tartott székfoglaló előadásából.)

A hazai szlovének nyelvében egy sajátos, más területen úgy látszik merően ismeretlen jelenséget észlelünk, a *j*-nek *gy*-vé való változását, és a mi ránk magyarokra különösen érdekes, olyan föltételek alatt végbemenő változást, a mely sok tekintetben meglepően egyezik a szomszédos dunántúli magyar nyelvjárásokban észlelhető *j* > *gy* változással. Minthogy a szó belsejében ez a változás csak bizonyos esetekben mutatkozik, igaz. itt azután következetesebben, mint a szó elején, külön kell a két csoportot egymástól választanom. Kezdem a szó elején föllépő jelenségekkel.

Szlovéneink *j* helyett a szó kezdetén csaknem kivétel nélkül *gy*-t ejtenek, magas hangzó előtt e *gy*-vel gyakran váltakozik belőle lett *g*. A *jablan* „almafa“, *jabolko* „alma“, *jaboda* „eper“ helyett minálunk *gyáblan*, *gyáboka* (és -o) *gyágoda*-t ejtenek, a *jajcze* „tojás“, *jarek* „árok“, *jasztreb* „héja“ helyett *gyájce*, *gyárek*, *gyásztreb* járják, *jaz* „én“, *jasli* „jászol“, *jagnjed* „jegénye“ *gyész*, *gyészli*, *gyègnyed* alakot öltenek, *jesti*, *jem* „enni, eszem“ stb. mindig *gy*-vel hangzik: *gyèsti*, *gyén*, a magyarból átvett *jezero* „ezer“ *gyèzero*-nak hangzik, *gy*-vel ejtik a máshol *j*-vel kezdődő keresztneveket is, ha mindennaposak: *Gyeléna*, *Gyános*, *Gyözzsef* stb. stb. Magas hangzó előtt *gy* sűrűn váltakozik belőle lett *g*-vel: *jecsmen* „árpa“, *jedrno* „fürgén“, *jecsi* „jajgat“, *jezdi* „lovagol“ egyaránt hallhatók minálunk *gyècsmen* és *gècsmen*.

gyèdrno és *gèdrno*, *gyecsi* és *gecsi* *gyèizdi* és *gèizdi* kiejtéssel. Nem szükséges, hogy kezdettől fogva a *j*-re következő hang magas volt, a *jasli*-nak megfelelő *gyèszli* (nyílt *e*-vel!) és a *junec* „ökör“-ből lett *gyùnec* szavakban is keletkezett *g*-változat, mert a mi szlovéneink kiejtése szerint a *gy*-re következő hang tényleg immár magas, hallani tehát *gèszli* és *gunec* kiejtést is, az utóbbit olyan gyakran, hogy a különben annyira mereven az eredeti *j* írásához ragaszkodó „helyesírás“ — egy valószínűs lucus a non lucendo! — megengedi a *gùnec* írást is. A jelenséget abban a mondatban lehet összefoglalni, hogy *j*-s szókezdődet igazán népies szóban alig hallható.

Mégis csak az egész nyelvterület gondos átkutatása után lesz módunk megállapítani, hogy a *gy* mellett egyes szavakban sűrűbben jelentkező szókezdő *j* (*gyèzik* és *jèzik* „nyelv“, *gyèlen* és *jèlen* „szarvas“, *gyeszén* ill. *gyészen* és *jészén-jészen* „ősz“) mikép magyarázható, a természetes fejlődés közben hátramaradt régi ejtés-e, vagy idegen hatás keresendő-e benne és ha idegen hatás, milyen hatás, mert azon a területen, a honnan az én adataim származnak (Vashidegkút és Szécsényfa Vasmegeye délnyugati csücskében) hathatott a szomszédos horvátok kiejtése vagy a nyugaton határos stíriai szlovének nyelve, de itt is meg egyebütt is, mindenhol számítanunk kell az irodalmi nyelv kiszámíthatatlan és folyton működő hatásával. Irodalmi nyelven mindjárt két irodalmi nyelvet értve, mert szlovéneink kezébe kerül Laibachban kiadott szlovén könyv is, de a hazai szlovéneink számára annyira a mennyire az ő nyelvükön írt könyvek is csaknem következetesen megőrzik az eredeti *j*-t az írásban a valóban ejtett *gy* illetőleg *g* helyén. A hol az idegen hatást valamely mozzanat világosan elárulja, igen könnyű eligazodni. Ha a horvát *jùnák* „vitéz“-zel szemben *júnák* ejtést hallunk, könnyű az idegen hatást észrevenni, mert hallani mellette *gyunák* alakot is; amaz az idegen szóban az *u*-t a rendes *ü*-vel helyettesítette, emez a szónak más részét, a szókezdőgyúrta át népies formába, de hallható teljesen megmaradt *júnák* alak is és teljesen népies *gyúnák* ejtés is, sőt egy régebben, de elég híven följegyzett népdalban *gúnák* alakot is olvasunk. Vagy hogy más példát említsek, a *jama* „gödör“ szó helyett a fönt említett két községben rendszeren *grába* használatos, érthető tehát, hogy a *gyàma* kiejtés ritkább, mint a *jàma*, ellenben az igazán népies *gyànckati* (v. ő szlovén *jamičkati*) gödröcskéket ásni (burgonyaültetésnél), soha másképp, mint *gy*-vel nem hallható. Egy pár szónál azonban nem sikerült olyan mozzanatot fölfedeznem, a mely a *gy* mellett jelentkező *j*-t érthetővé tenné előttem, nem tudom p. o. megmagyarázni, hogy miért hallani *gyèzik* „nyelv“ („Zunge“ és „Sprache“ jelentésében) mellett annyiszor *jèzik*-et is. Egészen

más és sokkal egyszerűbb a helyzet, ha csakis *j* hallható egy szó kezdetén, ha p. o. az idegen *Jézus Jákob* (keresztnévnek nem használatos), *júli, júni*-ban mindig *j* a szókezdet, vagy ha a *j* csak néha jelentkezik, kapcsoló hangnak és a szó különben *hangzón* kezdődik, mint az *ütro* „reggel“, mellett hallható *jütro*-ban (*dobro jütro* vagy az *edni* „egyetlen“ mellett járatos *jedni*-ben, v. ö. *eden, edna, edno* „egy“. Nem okoz neheztséget az enklitikákban mindig megmaradt *j* sem: azt, hogy „van“, úgy mondják, hogy *gyészte* vagy *gyé*, ha nyomaték van rajta vagy a kérdő *li* szócska előtt *gyéli* „van-e, vajjon“, de ha a *je* szócska az előtte való szóhoz simul, ha hangsúlytalan, mindig *j*-vel ejtik, annyira egy az előtte való szóval, hogy *j*-je megszűnik voltaképp szókezdőnek lenni.

Hogy ezt a hazai szlovének nyelvét annyira jellemző jelenséget a kutatók eddig alig ismerték, hogy azoknak is, a kik tudtak róla, nagyon is homályos fogalmuk van róla, az szorosán összefügg azzal, hogy írott emlékeink csak elvétve jelölik a valóságos kiejtést, rendszeren a mi szlovéneink számára kiadott könyvek is *j*-t írnak olyankor, mikor a szó elején eredeti *j*-ből lett *gy*-t, illetőleg *g*-t ejt a nép. De éppen a szó elején mégis gyakrabban találni az igazi kiejtés egy-egy nyomát az írott följegyzésekben, úgy hogy a szétszórt nyomok gyűjteménye világos tanúságot tesz arról, hogy nem elszigetelt kis területen mutatkozó jelenséggel állunk szemben, hanem egy az egész hazai „vend“ nyelvterületet jellemző sajátossággal.

Sokkal tarkább és éppen nem egységes a kép, a melyet a dunántúli magyar nyelvjárások leírásából nyerünk; míg egy-egy helyen a szókezdő *j* csaknem mindig *gy*-nek hangzik, más vidékre mintha a fejlődésnek éppen csak egy már teljesen elgyöngyült hulláma ért volna, hacsak az iskola, az intelligencia meg más vidékek nyelve, az irodalom nem pusztították ki lassankint a szókezdő *gy*-ék egy részét. SZABÓ LAJOS *A nagykanizsai nyelvjárás* czimű értekezésben így írja le a jelenséget: „Minden *j*-vel kezdődő magashangú szó kezdetén *gy*-t ejtenek: *gyég, gyegenye, gyegző, gyelős gyün* stb. Továbbá e mély hangúakban: *gyuss, gyut, gyulius*“. Más kutatók nem tesznek arról említést, hogy mélyhangú szavakban ritkább volna a *gy*-és ejtés és a MTsz-ban tényleg találunk az említett szavakon kívül is mélyhangúakat, a melyekben a Dunántúl egyik vagy másik pontján *gy* szókezdet hallatszik:

jaj (*gyaj* Pápa Király Pál).

jár (*gyár* Vas m. Örség; Göcsej; Hetés, Dobronak; Somogy m. Kapoly).

járás (*gyárás* Vas m. Örség; Zala m. Hetés, Dobronak): legelő.

járat (Mi *gyárat*-ba vannak? Veszprém m. Mi *gyárot*-ba van *kê*? Vas m. Őrség).

bejáró (*bigyáró*: ajtó Vas m. Őrség).

járos (*begyáros*: a házhoz nyalakodni, hírt hordani ellátogató [asszony] Vas m. Őrség).

járt (*kigyárt*: jártas-keltes, világlátott. *Kigyárt* embër Vas m. Őrség).

javas (*gyovas* Zala m. Hetés, Dobronak).

jó (*gyaó* Vas m. Farkasfa; *gyó* Vas m. Őrség; Zala m. Hetés, Dobronak).

jobb (*gyobbab* Vas m. Őrség).

[jobb-anya] (*gyóbb*-anya Vas m. Őrség: szép-anya, az öreg-anya anyja).

jól (*gyó* Zala m. Dobronak).

jószág (*gyószág* Zala m. Hetés).

[jug, juh] (*gyuk*-szél Sopron m.; Fertő mell.) déli szél (meleg olvasztó, fonnyasztó szél).

A szorosán vett magyar nyelvészekre kell bíznom annak a kérdésnek a tisztázását, hogy a szókezdő *j*-nek *gy*-vé való változása mennyire jellemző a dunántúli nyelvjárásokra, a fejlődés, ha ezt hozzávetőleg meg lehet állapítani, honnan indult ki és meddig terjedt, szabad-e közte és a szlovéneinknél sokkal következetesebben föllépő *j > gy* változás közt kapcsolatot keresni és vajjon milyen természetű ez. Az első teendő mindenestre a jelenségnek pontosabb és gondosabb fölvétele, a népies kiejtést itt-ott talán zavaró, háttérbe szorító, jelenben és multban hatott mozzanatok kifürkészése. A szlavisták feladata lesz az egész hazai szlovén nyelvterület bejárása és annak megállapítása, nem található-e ez a jelenség más szomszédos területen is. Hogy MELICH téved, mikor azt hiszi, hogy a kajnyelvjárást beszélő horvátok is ismerik ezt a jelenséget (l. Szláv Jövsz. I: 2: 41), azt már most is megállapíthatjuk, de hogy hányadán vagyunk azzal a Stíria keleti részének egy pontjáról idézett *gyünc-günc*-czel, azt nem tudjuk, az még további utánajárást kíván.

Attérek a szó belsejében található *j > gy* változásra, még pedig elsősorban annak azon részére, a melyet a magyar nyelvjárások egyedül ismernek, a mássalhangzó után észlelhetőre. Itt ingadozást sem a szlovéneink nyelvében, sem dunántúli magyar nyelvjárásainkban nem találni: bizonyos mássalhangzók után *mind* a magyarban, mind a szlovénben egészen következetesen *gy*, illetőleg ha a mássalhangzó zöngétlen, *ty* halatszik az eredeti *j* helyén. A hangtani fejlődés szakasztott ugyanaz az egyik nyelvben, mint a másokban, nem változtat azon a tényen semmit sem az a körülmény, hogy csak részben azonosak a mássalhangzók, a melyek után a *gy*, illetőleg a *ty* ki-

ejtés jelentkezik egyrészt a szlovéneinknél, másrészt dunántúli nyelvjárásainkban: ez nem érinti a folyamat jellemző részét, hanem tisztán csak azzal függ össze, hogy a két nyelv hangtani sajátosságai különben messze elütnek egymástól. A hol a két nyelv speciális hangtani sajátosságai nem zárják ki a találkozásást, az rendszeren megvan. A magyar a Dunántúl azt mondja, hogy *vág-gya, rak-tya*; a szláv nyelvekben azonban *g k* eredetileg sohasem maradhatott meg *j* előtt, nincs tehát min csodálkoz-nunk, hogy *g-re, k-ra* végződő szavakból *j-s* raggal vagy képző-vel származott alakokban, illetőleg szavakban nem találunk a magyarnak teljesen megfelelő alakulást. Vagy megfordítva, szlovéneinknél a *rôgoz*, „gyékény“ *je* raggal alakult többes nominativusa *rôgoegye*-nek hangzik, a szlovén *lisjak* „hímroka“-nak a neve pedig minálunk *lisztyák*, a magyarban azonban a sziszegők már régebben magukhoz hasonították a rákövetkező *j-t*, v. ö. *rázza, veszszük*, itt tehát soha *j-ből gy* nem keletkezhetett, mert *j* már nem is hallatszott ez alakokban, mikor a *j*-nek *gy*-vé való változása megindult. Az a tény tehát, hogy nem éppen ugyan-azok után a mássalhangzók után találunk a szlovénben *gy-t, ty-t*, mint a magyarban, a jelenség igazi mivoltával nem függ össze. De nézzük immár a tényeket.

Szlovén *siba* „vessző“-ből egy *sibje* gyűjtőnév képződik, a melyet szlovéneink *sibgye*-nek ejtenek, *zob* „fog“ többes nom.-a egyebek közt *zobje* minálunk *zobjyé*, a *riba* „hal“-ból *ribji* melléknév képződik, a melyet nálunk *ribgyi*-nek ejtenek, épp így a *mlad* „fiatal“-ból képezett *mladje* „fiatal hajtás“ nálunk *mladgyé, ludje* „Leute“: *lidgyé, honvéd je* raggal alakult többes nom.-a *honvédgye*; ilyen *gy*-és ejtést találunk rendszeren *l* után is: *rodítelgye* „szülők“, *vezálgye* „köteg“, *szílgye* „gabona“ stb. *gyárem* „járom“ többes nom.-a *gyáremgye*; számtalan példát lehetne fölhozni *r* után *j*-ből fejlődő *t gy*-re: *mûuryye* „tenger“, *pozdêrgye* „pozdorja“, *vecsêrgya* vacsora“, *komârgye* „szunyogok“, *vörqyem* „hiszek“ stb.; stb. épp olyan gyakran hallani *gy-t* *v* után, mert a többes nom. sűrűn végződik *ov + je*-ből lett *ovgye*, illetőleg, ha a hangsúly az *o-ra* esett, *ôvgye*-re: *brat* „fivér“ többes nom.-a *brâtovgye, rêd* „rend“-é *redôvgye* stb. stb., az *ovgye* egy válfaja az *evgye* végzet, a mely *pôp* „pap“ és *grof* „gróf“ többes nom.-ában hallható: *popêvgye, grofêvgye*, de különben is *gy* hangzik *v* után, valahányszor *v-re* a közszlovénben *j* következik, p. o. *divji* „vad“, *divgyi, žerjavi* „izzó“: *zsergyávi* stb.; hogy *rôgoz* többes nom.-a *rôgozgye*, azt hallottuk már, ilyen többes nom. *pêinezgye* „pénz“ is; *zs* után is *gy-t* találunk *j* helyén: *rožje* „levágott szőlőgalyak“ > *rozsgyé, gloy* „galagonya“ coll.-a *glozje* > *glóuzsgye*. Középállást foglal el az *n + j* kapcsolat; ha régi, mint a *kamenje* „kőzet, kövek“,

remenje „szijazat, szijak“-féle gyűjtőnevek-ben, szlovéneink *ny*-et ejtenek *kaménje reménje*, ha azonban analogicus képzésekben újabb az *n-j* találkozás, *n* után is *gy*-vé válik a *j*: *pogányje* „pogányok“, *podgányje* „patkányok“, *bölvangye* „bálványok“, *oroszlángye* „oroszlánok“.

A zöngétlen mássalhangzók után ilyenkor *ty* fejlődött, de a *ty*-s kiejtést sokkal ritkábban hallani, mint zöngés mássalhangzók után a *gy*-st, mivel a *ty* gyakran már helyt adott egy belőle lett *k*-nak. Ez a *ty* > *k* változás párja a szó elején gyakran észlelhető és fönt röviden meg is említett *gy* > *g* változásnak, de míg legalább az előttem ismert területen a szó belsejében mássalhangzó után a *gy* > *g* változás alig észlelhető, a *ty* > *k* változás e helyzetben annyira erős, hogy az irodalmi nyelv is számtalanszor a szavak leírásában elismeri. Minthogy írott forrásaink különben nem vesznek tudomást a beállt változásról és a mássalhangzó után *j* helyén ejtett *gy*-t és *ty*-t következetesen *j*-vel jelölik, a tudósok egy nagy, mulatságos vitát folytattak arról, hogy vajjon mikép keletkezhetett a himnemű szavak többes nominativusában *-ke* rag a hazai szlovének nyelvében, a *vuk* farkas *vucké* alakját p. o. mindig *vucje*-ből akarták valahogy kimagyarázni, sejtteni sem sejtették, hogy *vucjé* ejtés nem is lehetséges a szlovéneink nyelvében, hanem csakis *vuctyé*, a melyből már ök maguk is játszva ki tudták volna magyarázni a rendes *vucké* alakot, mert hogy *ty* *k*-vá lehet, az a szlovénység más vidékéről rég és jól ismert tény volt. Ha valahol, hát itt bosszulta meg magát, hogy nagynevű tudósok, köztük három született szlovén (!), a helyett, hogy az élő, a beszélt nyelvből indultak volna ki, ennek a fölötte tökéletlen írott másából akartak nagy tudósan egy jelenséget megmagyarázni, a mely valóságos Kolumbus tojása. A *k*-s ejtés különben annyira kiszorította már sok esetben a régibb *ty*-s alakokat, hogy kénytelen vagyok ezek helyett többször *k*-s alakokat idézni.

Hasonló módon képezett többes nom.-okat mint a milyen a *vuk*-ból lett *vucké*, található más *k*-ra végződő főnévnel részben hallható is még az eredetibb *ty*-és alak: *puspek*: *püspectye* és *puspecke*, *dühövník* „lelkész“: *dühövnictye* és *dühövnicke*, a rendszeren használt alak a *k*-s, KUZMICS bibliafordításában (*Nouvi Zákon* 1771) csakis olyant találtam p. o., hogy csak a leggyakrabban előfordulókat említsem, *vucsenik* „tanítvány“: *vucseniczke*, *pròrok* „próféta“: *prorocke*. Gáspárnak a népiskola II. o. sz. irt olvasókönyvének vend fordításában egy helyen, a 16. l., azt olvassuk, hogy *pecsjé* „(alma, körte) magok“ jelentésben, ez volna a szlovén irodalmi alak is, de valóban *pecstyé*, ill. *pecstyé*-nek hangzik a szó, egyébiránt csak *k*-s ejtést találunk Gáspárban: *potács kerék*: *potácske*, 72., 73., 107. és 176. l., *ribics*

halász: *ribicske*, 107. l., *baligács* „balog“: *baligácske*, v. ö. még *fticske* gnezdő „madárfészek“ = szlov. *pticsje* gnézdó. a legrégebb bibliafordításban következetesen és igen gyakran olvasuk a *piszácske* „írástudók“ alakot, de a nép ismer *ty*-és ejtést is: *ribicstye*, *vezárs* „kévekötő“, *vezácstye* (és *vezácske*), *tépes* „csavargó“, *tépestye* (és *tépeske*) stb. Ilyenek *fárof* = német. Pfarrhof., *fárovtye*, *snòp* „kéve“: *sznòptye* = szlov. *snòpje* coll. hasonló collectivum *cèjp* „oltvány“-ból *ceptyé* „oltott fácskák“, *lâmpas* „lâmpás“ többes nom.-a *lâmpastye* (így olvasandó a bibliában, Máté 25.7 és 8. található *lampasje*) és *lâmpaske*, nagyon gyakori a bibliában a *farizeuske* és *publikánuske* és hozzájuk csatlakozik a Máté ev.-ban egyszer-egyszer található *Szaduczeuske*, a 16. f. fölratában, és *Krisztuske*, 24:24. Említettem egy ízben, hogy szlov. *lisják* „himróká“-nak *lisztyák* felel meg (a „róka“ rendes neve *liszca*), *vlász* „hajszál“ többes nom.-a *vasztyé* és *vaszské* = szlov. *lasje*; *t* után is *ty*-vé változik a *j*: *cvèit* „virág“-ból a coll. *cvèttye* ill. *cvètke*, míg az osztrák szlovének a *cvètje*-ben tiszta *t* + *j*-t ejtenek, ilyen eredetű *szprotèttye* „tavasz“-ban és több más szóban is a *ty*.

Ha nem tekintjük a fejlődésben azt, ami annak csak egy későbbi állomása, ha nem vesszük tekintetbe, hogy szlovéneink nyelvében mássalhangzó után álló *j*-ből nemcsak *gy* és *ty* lett, hanem magas hangzók előtt a *gy* ugyan ritkán, de a *ty* annál gyakrabban tovább fejlődött, amaz *g*-re, emez *k*-vá, akkor meglepő a találkozás szlovéneink nyelve és a dunántúli magyar nyelvjárások közt: valamint amabban egészen következetesen jelentkezik ilyen helyzetben *j* helyett *gy* és *ty*, így ezekben is, „ez a hangváltozás, mondja BALASSA, a dunántúli vidék sajátja, megvan az egész nyugati és dunántúli nyelvjáróterületen, sőt átment a felsődrávai nyelvjárásba is“. *A m. nyelvjárások* 127. lap. Azok a mássalhangzók, amelyek után az eddigi kutatások után ítélve, az egész területen *gy* ill. *ty* hallatszik *j* helyett, a következők: *b* (*dobgya*), *g* (*vág-gyo*), *m* (*hámgyo*, *szomgyus*), *r* (*várgyo*, *lajtèrgya*); *f* (*csúftya*), *k* (*raktya*), *p* (*puptya*)*. Külön megemlítendő, hogy *n* után nem fejlődik ilyen *gy* (a szlovénben sem a régebbi képzésekben: *kaménye* régi coll., de *pogàngye* analogicus többes nom.) és hogy csak egy kutató, SZABÓ LAJOS említ *l* után *j*-ből lett *gy-t*, *kanálgyo*, *kötélgye*: l. *A nagykanizsai nyelvj.* 29. k. l. Hogy a magyarban nem ugyanazok a mássalhangzók előzik meg a *j*-ből lett *gy-ty-t*, mint a szlovénben, az, a mint hallottuk, nem a jelenség más természetéből folyik, hanem a két nyelv hangrendszerének nagy különbségében gyökerezik, így is

* A *d* és *t* után is *gy ty* és nem *j* hallatszik, az természetes, de ez már nem csak dunántúli sajátosság, hanem közös magyar.

találkozik a két nyelv a *b*, *m*, *r*, *f* és *p* után található *j*-nek fejlődésében és legalább részben az *n* és *l* után állóban is.

A *j* > *gy*-féle változásban eddig meglepő hasonlatosságot találtunk a hazai szlovének nyelve és a dunántúli magyar nyelvjárások közt, van azonban egy pont, a melyen a két nyelv útjai elválnak egymástól; szlovéneink ugyanis a szó belsejében ha hangzók közt is gyakran ejtenek *gy*-t *j* helyett: szlov. *trije* „három“ h. *trigyé* (*triggyé*)-t ejtenek, *pijé* „iszik“ h. *pigyé*-t, *stoji* „áll“ h. *sztogyi* és így számtalan esetben. Első pillanatban azt hinné az ember, hogy ez a jelenség élesen elválasztja a két nyelvet, ahhoz fogható ugyanis a dunántúli magyar nyelvjárásokban nem találni, sőt itt éppen ellenkező jelenséget észlelünk; a hangzók közt álló *gy* szeret *j*-vé gyöngülni: *vagyok*: *vajok* (és *vaok*), *nagyon* *najon* (és *naon*). Csakhogy ez nem azt bizonyítja, hogy a két nyelvben más volt e tekintetben a hangfejlődés, hogy éppenséggel ellenkező irányban indult volna, szó sincs róla, ez az eltérés is csak azon alapul, hogy más bizony a két nyelvnek sok alapsajátsága, egészen más egyebek közt hangsúlyozása is. A szlovénben szó belsejében hangzók közt fejlődő *gy* olyan föltételhez van kötve, a mely a magyar nyelv természeténél fogva soha sem állhat: a hangzók közt álló szóközépi *j* csakis akkor lesz *gy*-vé, ha hangsúlyos szótag elején áll: *pigyé*, *stogyi*. de *dobije* „kap“, *mèja* „mesgye“, *màje* „enyim“ stb. stb. Ha a hangsúly *j* előtt és nem *j* után áll, a szlovének is *j*-t ejtenek, még akkor is, ha a *j* hang régibb *d*+*j* kapcsolatból eredt, a dunántúli *najon*, *vajok*-féle kiejtés tehát nemhogy ellenkeznék a hazai szlovén nyelvjárás szellemével, hanem a lehető legpontosabban megfelel neki: szlovéneink egy *nagyon*, *vagyok*-féle szót okvetetlenül szintén *j*-vel ejtenének — ha csak a hangsúly úgy mint a magyarban az első szótagra esnék!

E rövidre szabott kivonatban főfigyelmemet arra fordítottam, hogy kidomborítsam azt, a miben szlovéneink nyelve és a dunántúli magyar nyelvjárások föltűnően hasonlítanak egymáshoz.

Bhagavadgítá.

(Kivonat *Kégl Sándor* l. t. 1908. márcz. 23-iki előadásából.)

Mélyértelmű, fenségesen szép megnyilatkozása a vallásos bölcselkedésre hajló ind szellemnek az isteni ének, a *Bhagavadgítá*. E költemény, melylyel most közelebbről foglalkozni akarunk, a *Mahâbhârata* egy epusodját képezi.

A nagy ind hősköltemény a maga száztízezer verssorával évek munkáját rója arra, a ki azt egész teljességében ismerni kívánja. Hamisítatlan hindu szellem hajtása ez óriás fa, mely lomb, száraz ág, virág sajátos vegyülete. Egy mare magnum vallás, bölcsészet, jogtudomány erkölcsstan, mythologia. Az eredeti legenda szinte elvész a sok lazán összefüggő epusod között. De ha valaki egyszer áthatolt ezen a rengetegen, elmondhatja, hogy tiszta képet alkotott magának az ind középkori világról. Fantasztikus alakú istenek, asceták, szentek, a kik a csodatevésben versenyeznek az égiekkel, harcosok, fejedelmek vonulnak el előtte, a lég, föld bizarr szellemei. Szinte beleszédül a néző az elébe táruló csodálatos kép szemlélésébe. És közbe hallgatja az őserdők mélyén a nagy rengeteg csendjében elmélkedő bölcs remeték isteniesen tisztult magasröptű életbölcseletének örök igazságait.

A világ egyik legérdekesebb népének életfelfogására szór fényt ez az encyklopaediaszerű epus. Az ind gondolatmenetet, izlést jobban jellemző valamit elképzelni is bajos. Igazi ind költemény a *Mahâbhârata*, a hindu szellem minden tulajdonságát, fény- s árnyoldalát feltaláljuk benne. Szertelenség, formátlanság, gazdagság jellemzik. Hasonló az ind építészethez, mely csak úgy kéjeleg az egymás tetejébe halmozott díszben, czirádákban, harmonikus összhatásra, symmetriára ügyet se vetve.

Épp ilyen e heterogén elemekből összetoldott, de mégis imponans óriási epus.

Igazság szerint azonban, mikor a *Mahâbhârata*-ról mint epusról beszélünk, ez elnevezést meglehetősen tág értelemben kell

vennünk. Egy költeménynek helyesen alig nevezhetjük, mert egy egész irodalmat képvisel.

Az alap, melyen ez a nagy épület felépült, a mag, mely köré az idők folyamán réteg rétegre rakódott, a tulajdonképpeni *Mahábhârata* a nagy Bhârata háború története. A *kuruk* királyi házában kitör a viszály. A véres testvérharcban az ős *Kuru*-nemzetség, vele a *bharáták* családja közel jut a megsemmisüléshez. Itt valószínűleg történelmi eseménynyel van dolgunk, bár a *Mahábhârata*-n kívül nem leljük sehol ez események nyomát.

Ez ősrégi monda mellé sorakoztak az idők folyamán a vele többé-kevésbé összefüggő költemények, mondák, valamint idegen legendacyklusok töredékei, melyeknek a *Mahábhârata*-hoz semmi közük.

Az epos mai alakján nem igen érzik meg a költői kéz munkája. Sokan dolgoztak rajta századokon át. Jogászok, bölcsészek, theologusok, mindannyian saját felfogásuk, belátásuk szerint változtattak rajta, s át- meg átgyúrták. Nincs az a filozofiai tan, mely nyomot ne hagyott volna rajta.

Az ősrégi királyok, hősök, eredeti mivoltukból ki vannak vetköztetve. Hiányzik nálók az eposi naivság. Beszédjük jobbara d daktikus színezetű. Mert a *Mahábhârata* lapjain predominal a beszéd. Szónokol, oktat mindenki; „az így szólt“ „így beszélt“; „mondotta erre“ sűrűn következik egymás után ez az összekötő kapocs.

Indiában, mint köztudomású, a hadi kaszt mellett a papi kaszt, a brahmánok kultiválták az irodalmat leginkább. Vallásbölcsészeti eszméikkel igyekeztek át- meg átítatni a népszerű mondákat, a bárdok, *szúták* énekelte hősregéket, hogy közelebb férközzenek ezzel is a nép lelkéhez.

Természetes tehát, hogy olyan szembeötlő a kezük munkája. Ez átalakításokat azonban többnyire a fejedelmek szolgálaltában álló házi papok, a purohiták végezték.

Ezek közelebb állottak a világiakhoz, mint a védák tudományában náloknál jártasabb tudós brahmánok. De a népre hatni, gondolkodásmódját tetszésök szerint irányítani nem kevésbé törekedett a kolduló barátok, remeték, asceták serege.

S talán még közelebb is férközött a nép szívéhez. Tény az, hogy az ember és állat iránti szeretettől áradó szelid ascetaköltészet elég gazdagon van képviselve a *Mahábhârata*-ban. Az így beleoltott vallásos elem nagyban növelte a *Mahábhârata* tiszteletét. Mi a *Mahábhârata* a hindu embernek, remekül kitűnik az epos előszavából: „Mint a hogy a vaj a tejfelék közt, a brahman az árja népnél: az *aranják*-ák a védákban, a halhatatlanság elixirje a gyógyszerek között; a tenger a vizek

körében s a tehén minden négylábúak között a legjobb, hasonlóképpen az *itihászák* történetek között legjobb a *Mahábhârata*.¹

„A ki egyszer hallotta a *Mahábhârata*-t, az mást többé figyelemre méltónak nem talál. Miként az, a ki a *kokila* (az ind kukuk vagy szónoki irányban csalogány) hangját hallotta, nem fogja kedvelni a varjú káromását.

Minden büntől, legyen az tettben, gondolatban, szóban elkövetve, megtisztul az ember, a ki e könyvet hallotta.“

Lehet ennél ékezzszólobban dicsérni?

A *Mahábhârata* költői becséről szólni nehéz. A költemény irányra nézve sem egységes. Vannak remekszép költői részletei. De sok helyen szörnyen unalmas. Sokan ezért az indianisták közül is, mint például a francia *Henry Viktor*, rettenetesen száraz olvasmánynak tartják. „Isteninek nem isteni, úgymond a *Mahábhârata*-ról, általában kegyetlenül egyhangú még kis adagokban olvasva is. Egy-egy szép lendületes rész akad, itt-ott megkapó, hangulatos versek, de ezek vajmi ritkák.

Az örökös jambusok harminczkét szótagú verssorban, álmos egyformaságban, sor sor után, szó szót követve.

Sohol a rhythmus jóleső változtatása. Egy pár szó prózában jelezni, hogy ki vette át a szót, ez az egész. Milyen messze vagyunk a védák lendületes nyelvezetétől, gazdag változatosságától, a rhythmusi szépségtől, tökélytől, melyet az ind középkor raffinált költészete kifejlesztett! Mintha a szellemi fejlődés dús korszaka a formaszegénység korává lett volna.“²

Tény az, hogy a nyugati laikus olvasó bizony belefáradna, míg a sok ezer sloka végére eljutna. De közbe-közbe mindenestre a valódi ihletett költészetnek nem egy üde szép oasisára találna.

Lehetetlen, hogy a költészetet megértő ne érezné magát ezáltal teljesen kárpótolva. Indiában a *Mahábhârata* szent könyvszámba megy. India sok millió lakosa még most is a tiszteletre méltó régi eposaiból a *Mahábhârata* és a *Râmájáná*-ból veszi a követendő mintaképet. És ha elgondoljuk, hogy India kétszázmillió lakosának mit jelent ez a könyv, fokozatos érdeklődéssel vesszük kezünkbe a *Mahábhârata*-t, a kulesot, mely sok századon át tanított, szórakoztatott, vigasztalt. Egy óriási mű, melynek minden szava színarany igazság ma is a hindu olvasónak.

Legtöbb joggal mondhatjuk ezt a *Bhagavadgîtá*-ról, az „Isteni Ének“-ről, melynél szentebb részlete a nagy eposnak

¹ Navanítam yathádadhno dvipadám bráhmáno yathá. stb. — *Mahábhârata an Epic Poem* (Kalkutta 1834) I. k. 10 l. I. 256.

² *Les littératures de l'Inde.* (Paris 1904.) 129 l.

nincsen. Ez a legkedveltebb és leghiresebb egyszersmind. Akad akárhány ember Indiában, a ki minden sorát könyvnélkül tudja. Szent könyve a *Bhâgavata* szektának, de szívesen veszi kezébe valamennyi hindu ember az áhitat óráiban. *Avantivarmân*-ról a kasmiri királyról beszéli a történetíró *Kalhana* (a Radsatarangini szerzője), hogy halála órájában felolvastatta magának az egész „Isteni Éneket“ és nyugodtan hajtotta fejét örök nyugalomra.

De nem ő volt az egyedüli, a ki végperceiben vigaszt merített belőle.

Először 1809-ben jelent meg nyomtatásban Kalkuttában, azóta nem mulik el év a nélkül, hogy újabb kiadást ne érne. Fordításainak, commentárainak száma legio.

Ardsuna és *Krisna* híres párbeszéde képezi a *Bhagavadgítá*-t. A *Mahâbhârata*-ban ilyen vallásbölcseleti dialogus több is van, kivált a XII-ik könyvben. Szépségre nézve azonban (gy sem mérközik vele.

A Bhagavadgítá theista irányú. Magának Krisnának ajkairól hangzanak a szent igék. Krisna egy hős képében szállott a földre, magasztos tanokat hirdet, szeretetet, önmegadást, kötelességtudást követel a hívőtől. Az istenfélő embernek viszont jutalmul örökéletet ígér, egyesülést, egybeolvadást a legfőbb lényvel.

De a theista felfogás korántsem preponderál a Gítában. A költemény mai alakjában a pantheista eszmékkel át meg át van szöve. Majd úgy állítja elének magát Krisna, mint egyedüli Urat, a ki az eget-földet teremtette minden élőlényvel együtt.

Majd meg a védánta tanait nyilatkoztatja ki, a kozmikus illúsiót (mâyâ) s az ember legfőbb céljának mondja lerázni a föld salakját és az élet csaló illúsióját messze dobva magától, Brahmáná lenni. Ilyen helyein a *Bhagavadgítá* a neutralis elvont fogalmat képező Brahmant jelenti ki legfőbbnek.

Ez a két tan parallel halad egymás mellett, egyik sem jut túlsúlyra a másik rovására. Gyakran szorosan egymás nyomába lépnek. Néha egy-egy vékonyka fonál tartja őket össze.

A pantheista eszmék nem vonnak le a theista eszmék értékéből s a theismus nem érvényesül a pantheismus kárára.

Nem mondanék egyikről sem, hogy magasabb esoterikus hitelveket tartalmazna. Sehol sincsen állítva, mintha a theismus lenne a lépcső, mely a tudás csarnokába vezet, az igazság templomába, melyet a Védánta pantheismusa emelt. Ez ellentmondások sok vitára adtak alkalmat.

Magyarázat van reá elég. Azzal is szokták explicálni, hogy a Gítában azért nem találunk egységes rendszert, mert azt olyan költő írta, kinek szelleme mindenféle eszmét befogadott.

Szomjasan szívta magába kora bölcsészeti ideáit, de nem válogatta, rendezte azokat. Ez lenne az ellentmondások oka.

De ez téves következtetés. A Bhagavadgítá halhatatlan szerzője költői hevületben nem engedte elragadtatni magát.

Az *Upanisádok*-ból szóról-szóra teljes verssorok vannak átvéve. Gyakori eset, hogy már eleve többször említett dolgot megismétel velök.

A három *guna*, a *szattva*, *radsasz* és *tamasz* befolyását valódi ind pedanteriával systematisálja.

Ezt a költő nem az ihlet extasisában írta. Azonban ez nem azt jelenti, hogy költői lendület híján volna. Van a szerzőben — akárki volt is — lelkesülés, hév és erő.

Mindent összevetve arra a conclusióra jutunk, hogy a Gítát tankölteménynek kell tekintenünk, melynek czéljául bizonyos vallásbölcseleti eszmék terjesztését tűzte ki az író.

Elesik tehát a mentség, mintha a *Gítá* a költő lelkéből spontán előtörő forrás lenne és a gondolatok árja által elragadott költő figyelmét elkerülték volna a benne rejlő ellentmondások. Azt lehetne felhozni, hogy a személyes isten Krisna szájába adott tanok egy része későbbi keletű s utólagosan toldották be a költeménybe. Mondhatnók, hogy az ind nem látta a pantheismust és a theismust elválasztó úrt és nem találta a kettőt olyan ellentétesnek.

A nagy epos más részeiben is előjön, hogy *Krisna*, illetőleg *Visnu*, kinek az előbbi megtestesülése, a világlélekkel azonosítatik. Ha ez így lenne, akkor e meggyőződésben osztohatott volna az „Isteni Ének“ szerzője is.

Lehetett volna az ő hite is theistikus és pantheistikus elemekből összetéve. Csak az a baj, hogy egy körülmény lehetlenné teszi e könnyű megfejtést. A Krisna és a Brahman identifikálása a *Bhagavadgítá* eredeti alakjánál későbbi keletű. Pedig a *Gítá* még mostani szerkezetében is a *Mahábhárata* régebb részeihez tartozik.

Ez az azonosítása tehát *Krisna*-nak a világszellemmel, illetőleg *Brahman*-nal, így okoskodik igen helyesen *Garbe*, későbbi átdolgozó terhére rovandó. A költemény eredeti formájában még mint individuum és határozottan isteni személyiség lép föl Krisna, csupán később válik elvont neutralis Brahmanná.

Ezen átalakulás az utóbb eszközölt módosítások eredménye, midőn a szöveget a Védánta szellemében átdolgozták. A régi vetoldásoktól ment költeményben a *Szánkhja-Joga* bölcsészetre támaszkodó *krisnaismus* az alapdogma és beléje a hozzáadások bitték a védánta philosophiát. *Deussen* véleménye merőben ellenkezik ezzel a felfogással, ő a védánta bölcsészetet véli a Gítá eredeti doctrínájának.

Olyan átmeneti bölcsészeti rendszer ez (*Uebergangsphilosophie*) szerinte, mely hidat alkot a *Védánta* idealismusától a

classikus *Szánkhja* realismusáig. Mi osztjuk *Garbe* véleményét *Winternitz*-czel egyetértve elismerjük *Garbe* érveinek helyességét.

Az „Isteni Ének“ *Ardsuna* és *Krisna* párbeszéde. *Krisna*-ban az ember egyesül az istennel, mi tagadhatatlanul keresztényies vonás. A nagy *Visna* megtestesülése valóságos istenember.

Istenített hős-e vagy emberalakot öltött istenség? Ez még megoldatlan kérdés. *Garbe*, a Gíta legújabb német fordítója abban a véleményben van, hogy *Krisna* történelmi személy. *Krisna* húsból, vérből való ember volt, akárcsak *Buddha*. Szülei *Vászudéva* és *Déváki* sem voltak mythologiai alakok.

Sénart *Krisnát* mint *Gotama Buddhá*-t tisztán mythologiai személynek tekinti. Afféle népszerűsített „*Agni atmosphérique*“, ki soha nem élt a földön.

Barth, a jeles francia indianista szerint *Krisna* eredetileg nem egyéb mythologiai alaknál. *Krisna* a nap, ég, tűz és világ mythosainak lenne a személyesítője, bár neve nem igen illik ehhez; a *Krisna* szó tudniillik feketét jelent.

Az amerikai sanskritista *Hopkins*, ki a legkimerítőbb monographiát írta a nagy eposról, *Krisnát* egy anthropomorphizált istennek nevezi.

A *Krisna*-cultus és a bibliai történetek közt kétségkívül vannak némi rokonvonalak, melyek, mint *Hopkins* megjegyzi, csak a *puránák*-ban és az újabb ind művekben találhatók. Ezek bizonyára keresztény eredetűek (*are borrowed from christian sources*). Pl. *Krisna* istállóban született, miként a Megváltó. Atyja szüz feleségével adót ment fizetni stb. A hatodik vagy a hetedik század folyamán egyes Indiában megfordult hittérítők tanításaiból vették át ezt az indek. Valószínű, úgymond *Hopkins*, hogy *Siláditja* uralkodása alatt történhetett ez, mert a vaisja kasztbeli fejedelem szívesen látta udvaránál a szyr keresztényeket.

Érdekes *Krisna* és *Ardsuna* egymáshoz való viszonya. A kettő, az isten és az ember, elválaszthatatlan egységet képezni látszik. Egyik kiegészíti a másikat. „*Krisna* (*Vásudeva*) és *Ardsuna* egy lényeg kétfelé osztva (*Vásudevárjunáu viráu sattvamekam dvidhú krtam*).

A *Bhagavadgítá* X-ik énekében *Krisna* egy helyen így szól: „*Vásudéva* vagyok én, a *Vrisni* (*Vrisni Krisnanak* egyik őse) ivadékok, a *Pandu* fiak között meg te *Ardsuna*“.

Ardsunát és *Krisnát* együtt tisztelik, hol kettős számba téve az isten nevét *Krsnáu*, hol meg *dvandva* összetételben *Krsnárjunáu*, *Vásudevárjunáu*. Voltak, a kik *Krisna* és *Ardsuna* viszonyát a két név etymológiájára támaszkodva — *Krisna* a. m. fekete — *Ardsuna* a. m. fehér, a természeti jelenségek mythosával hozták kapcsolatba, allegorikusan magyarázva a két nevet.

Garbe nem barátja az ilyen allegorizáló megfejtéseknek, mert az efféle nevek etymológiájára épített következtetés nagyon is sokszor félrevezet. A régibb kutatók sorából *Lassen* Ardu-smál a világosabb, Krisnát a sötétebb bőrű árja nép képviselőjének tartotta. Ennek azonban ellentmond az a tény, hogy *Mahábhá-rata*-ban több helyt, e mint *Hopkins* kimutatta, sötét színűnek mondják Ardsunát (Arjuna is also dark).

A költemény megbírálásában a két szélsőség között mozognak a mult és a jelen indianistái. A mértéken-túl-becsülésre a lekicsinylés korszaka következett.

Azelőtt alig akarták szépséghibáit észrevenni, most a fogyatékoságai ötlenek először a szemükbe. De bármint ítélenek felőle némelyek, az „Isteni Ének“ isteni marad azok szemében, a kik az ind szellem sajátosságait ismerik.

Gondolatgazdagság, mélységes bölcsesség, nagy hatást tesz ugyan a gondolkodó elmére, de nem ez az, a mi úgy európai, mint indiai csodálót magával ragadja; az a költemény lélekemelő fenséges hangja, valódi költői tartalma, magasan szárnyaló eszmemenete, a hasonlatok bámulatos gazdagsága, az irány hatalmas szépsége, szavainak megrázó ereje.

Ez hatott a multban az érzelmes kedélyre és hatni fog mindaddig, míg költői szépségek iránt fogékony olvasóra találhat.

Ithake.

(Kivonat *Cserép József* 1908. márcz. 23-ikán felolvasott munkájából.)

Cserép József dr. az 1907. év nyarán a homerosi adatok szempontjából beutazta Thiáki szigetét, onnan a szoroson végig fölhajózott Levkászba, útjában megfigyelte az ion szigetek helyzeti és távolsági viszonyait; tapasztalatait azután az Ithake-kérdés keretébe foglalva írta meg „*Homeros Ithakéja*“ czimen a következő tíz fejezetben:

- I. *Bevezetés.*
- II. *Ithake fekvése.* Ebben ismerteti a Dülíchion-kérdést is.
- III. *A kephallének.* A homerosi adatok s a monda alapján.
- IV. *Ithake szigete.*
- V. *Odyseus városa.*
- VI. *Laërtes tanyája.*
- VII. *Asteris.*
- VIII. *Phorkys-kikötő. Nymppha-barlang.*
- IX. *Eumaios tanyája.*
- X. *Dörpfeld föltevése.*

A munka tartalma az önálló eredmények kiemelésével a következőkben ismertethető.

Alig lehet ma már kétség a felől, hogy a homerosi adatok s leírások valóban létező helyekre vonatkoznak, csak hogy nehéz rájuk találni. Homeros Ithakéjának mindenkor a mai Thiáki szigetét tartotta a hagyomány. A Kr. u. 12. sz. óta találkozunk ugyan más neveivel is e szigetnek — ú. m. Val di Compare, Fale die Compare, Val di Compagno, Cefalonia picciola, Anticephalonia —, de igazi nevét minden erkődése mellett sem bírta kiirtani az idegen felsőbbség s a némileg romlott Thiáki alakban egész napjainkig fönmaradt az a lakosság közt. Az alexandriai kor óta kétségbe vonták ugyan már többen ezt az azonosságot részint a sziget kicsiny és szegényes voltánál fogva, részint azért, mert a helyi viszonyok egyikét-másikat nem találták egyezőnek Homeros adataival; keresgéltek is megfelelőbb Ithakét, de találniok mind máig nem sikerült. Szerzőt a helyszínén szerzett benyomásai meggyőzték arról, hogy a homerosi adatok a mai Thiáki szigetére vonatkoznak s az *Odysszia szerzőjét vagy legalább a forrását tekintve autopsián alapszanak.*

Ithake szakadékos, meredek s sziklás hegyekkel borított sziget — *νησος παιπαλώσσα, χραναιή* — bent a tengeren — *εἰν ἄλι* —; tenger mossa mindkét oldalát, vagyis *hosszúkás* — *ἀμφιάλος*¹ — de jól, *tisztán kivehető* azaz valóságos sziget — *ἑυδείσιλος*. Mintegy 5—7 km. széles tengerszoros — *πυρρμός* — választja el Kephalóniától, a mely kétségkívül a hom. *Σάμη* v. *Σάμος*. A mai Zantét is általánosan elfogadják a hom. *Ἰάκυνθος*-nak. Dúlíchion azonban nem találják. Az Ilias 2, 625—7. s az Od. 21, 347. versei, továbbá ókori írók adatai s a monda Aitólia délnyugati részére vezetnek bennünket: ott volt a hom. Dúlíchion, de az Acheloos iszaplerakódásai következtében egybeolvadt a szárazfölddel. (II.)

A kephallén királyság heros eponymosa a mondában *Kephalos*. Ennek idejében Akarnánia nyugati részében s az ettől nyugatra fekvő szigeteken *taphosiaiak* laktak, egy phoinikiái eredetű nép, mely állítólag Kadmossal költözött át Görögországba. Ezek ellen viselt győzelmes hadjárata után a meghódított szigetek egy részét — Ithakét, Samét, Asterist, Zakyinthost — adta Amphitryon Kephalosnak, Kephalos egyetlen fia volt Arkeisios, ezé Laërtes, ezé Odysseus. Laërtes hódította meg Nerikos városát Levkász félszigeten. Odysseus királysága idején tehát a kephallénekhez tartoztak (II. II, 632—5; v. ö. Od. IV, 330) a következők:

¹ Csak Ithaké jelzője Homerosnál.

1. οἷ ῥ' Ἰθάκην εἶχον καὶ Νήριτον εἰσοσίφυλλον καὶ Κροκύλει· ἐνέμοντο καὶ Αἰγίλιπα τρηχεῖαν,

2. οἷ τε Ζάκυνθον ἔχον.

3. ἦδ' οἷ Σάμον ἀμφενέμοντο,

4. οἷ τ' ἤπειρον ἔχον ἦδ' ἀντιπέραια νέμοντο.

Vagyis Odysseus királyságához tartozott *Ithake*, *Zakynthos* és *Same*, továbbá *Leukas* (ἤπειρος) s az evvel szemben fekvő partvidék (ἀντιπέραια).

A fönt idézett helyen azon kephallének vannak felsorolva, a kik Odysseussal Trója alá vonultak, vagyis az ott megnevezett területek földbirtokosai. Ezt jelölik az állítmány-igék (εἶχον, ἐνέμοντο stb.) kivétel nélkül mind. Neritos, Krokyleia és Agilips tehát nem külön szigetek, hanem Ithake szigetének egyes részei. E mellett szól a τρηχεῖα és εἰσοσίφυλλον jelző, melyek közül az első Ithaké szigetének is, a másik pedig az ithakéi Neriton-hegynék jelzője. A byzantioni Stephanus geographiai Lexikonában is ezt olvassuk: Ἡρακλέων ὁ Γλαύκων τετραμερῆ φησι τὴν Ἰθάκην, ἦς . . . τὸ τρίτον Κροκύλειον, τὸ τέταρτον Αἰγίλιπα; egy másik helyén is külön τόπος ἐν Ἰθάκῃ'-nak mondja Krokyleiont. Atokosz és Daszkálio bizonyára szintén hozzátartoztak ugyan a kephallén birodalomhoz, de nem voltak művelés alatt, nincs művelhető területük, s éppen azért nem fordulnak elő a fönthebbi elésorolásban, a hol hadiszolgálatra kötelezett földbirtokosokról van szó.¹

Nehéz kérdés: mit ért a költő ἤπειρος és ἀντιπέραια alatt? Mi sem volna könnyebb, mint azt mondanom Strabóval s másokkal, hogy Levkász az az ἀκτὴ ἤπειροιο, a mely hajdan χερρόνησος τῆς Ἀκαρνάνων γῆς volt. Ámde az Od. 24, 378-ban ἀκτὴν ἤπειροιο határozottan appositio s ezt, mivel közvetlen előtte áll εὐκτίμενον ποταμίεθρον, lehetetlen egész Levkászra értenünk ama magyarázó-kísérlettel, hogy Nērikos városa után az egész Levkász félszigetnek Nērikos lett a neve. Az ἀκτὴν ἤπειροιο ott ποταμίεθρον-nal együtt a Νήριον appositioja s így nem jelenthet mást, mint azt az előfokot, a melyken Nērikos városa feküdt. Mikor a korinthisiak a Kr. e. 7. században az isthmostól valamivel éjszakra Leukas városát alapították, ebbe telepítették át Nērikos lakóit, az isthmost pedig átvágták, hogy városukat Akarnánia felől lehetőleg biztosítsák. Nērikos délre feküdt Leukastól s az isthmostól, a sziget keleti partján. Azon a részen a Vlichó-öböl keleti oldalán éjszakkak nyúló fokot gondolja szerző annak az ἀκτὴ ἤπειροιο-nak, a melyen a homerosi Nērikos

¹ Krokyleion és Agilips etymologiai s helyi meghatározásait u. o. a jegyzetben kísérli meg.

városa fekvött. A Vlichó-öböl déli részén akadtak is prehisztórikus település nyomaira.

Ha ez a homerosi szöveg szó szerinti értelmének megfelelő okoskodása helyes, akkor a homerosi Ἰπειρος nem más, mint Levkász szigete, s Akarnániának evvel átalellenben fekvő partvidéke az ἀντιπέραια. A kephallén birodalom nagyrészt szigetektől állt; szárazföldi birtokuk legtekintélyesebb része volt — úgy látszik — Leukas szigete, ezt nevezték hát egyszerűen Ἰπειρος-nak. A száraz belföldön nem lehetett valami terjedelmes birtokuk a kephalléneknek, mert Aitólia s az Echinai-szigetek Dúlichionhoz tartoztak, főntebb pedig a kalóz taphosiak laktak Akarnánia nyugati részében s egynél több szigeten (ἀί τῶν Τραφίων νῆσοι'). Odysseus hazatérése idejében Mentés volt a fejedelmük s Taphos-on lakott (Od. 1, 417). A hagyomány a Levkász délkeleti partjai közelében fekvő *Meganiszit* tartja Taphosnak. Mint valami pókháló, úgy terült ott a Levkász és Akarnánia közötti tengerzúg bejáratánál Meganiszi, Kalamosz és Arkúdi, úgy, hogy a hajósok csakis Ithake-Kephalónia πορθύρος-án haladva kerülhették ki a kalóz taphosiak törét.

Meganiszi tehát jól beválk taphosi birtoknak, de nem vehető Dúlichionnak (Bérarddal), mert akkor a Dúlichionba hajózó thesprótosoknak nem esett volna útjukba Ithaké. Különbben is alig teszi ki $\frac{1}{3}$ területét Ithakének, pedig Dúlichion gazdagabb és népesebb ország volt, mint a kephalléneké. Dragónára sem fogadható el Taphosnak (mint Bérard veszi), mert onnan nem eshetett útjába Ithaké a Kypros szigetére, Temesébe, hajózó Mentésnek.

A taphosiak szárazföldi birtoka s a thesprótosok földje közt lehetett tehát még a Levkászszal átalellenes akarnániai partvidék egy része, az ἀντιπέραια, a kephallének birtokában. E megoldás mellett szól az az adat, hogy a thesprótosok szövetségeseik voltak a kephalléneknek (Od. 16, 427), valamint az is, hogy Eupheithes azért volt kénytelen Ithakéba költözni a thesprótosok közeléből, mert ezeket a taphosiakkal szövetkezve megkárosította (Od. 16, 424—6). (III.)

A IV. f. Ithaké hegyeivel, öbleivel s földjével ismert meg előbb, azután termőföldjeivel és a Homeros-kori földbirtokosaival. „A ki csak hírből ismeri e szigetet, azt hiszi, alig van termőföldje; hogy lakói szegény ördögök, a kiknek alig van betevő falatjuk s csak szájalomraméltók, hogy ott rendelte a sors leélniök életüket. Egész más képet nyer azonban róla az ember közvetlen szemlélet és tapasztalat útján. A Polisz-, Afalesz- és Frikesz-öböl közt, úgyszintén a Sztefáni-hegység keleti aljában Vathytól a Meróvuló aljáig, jó nagy völgyi síkság terül el. Közülök az előbbi gazdag vízben is és

igen termékeny. A Marathia is termékeny fennsík. Az ilyen mezeti terület neve Homerosnál ἀγρός. Nem csupán szántóföldet jelent ez, mint a n. *Acker*, hanem — általában — művelhető, munkálható, gabona-, gyümölcs-, zöldségtermesztésre s legeltetésre egyaránt alkalmas földet, mint a latin *ager* (eredetileg: *agrus*) s az ó ind. *ágras*, szóval: *mezei birtok*, a város területén kívül fekvő *földbirtok*. A kinek ilyen földbirtoka van, annak a neve ἀγριώτης Homerosnál. Művelés alá vesz az élelmes lakosság minden talpalatnyi arravaló területet, így a csekélyebb hegyi lejtőket, a hol a kövecs-szemcsék alatt termékeny talaj van, s részben a hegyi siktetőket is.

Ithakē tehát *nem terjedelmes*, de *nem is éppen szegény, terméketlen*; és mindamellett, *hogy kives-köves, derék ifjakat növel*. (Od. 9, 27). Földje kitünő kecskelegelő ma is, mint volt hajdan: de marhalegelőnek ma már nem alkalmas, mert nincs már „mindenféle erdeje“, mint hajdan, nincsenek „állandó itatói“, s bár esője elegendő jár, de ritka s csekély az éltető harmat. Hajdan temérdek gabonája termett s termett bora is; ma a bortermelés van ama fölött elsőbbségben. A szigetnek tehát annak a 9—10,000 lakosnak eltartására megvan a kellő termőföldterülete és elegendő termése. Évi gabonatermése búzában 3000, árpában 8775 vékára (χοιλόν) rúg. Pedig ma már igen nagy területet vesz el tőle az olajfa és szőlő. Ez érthető is; mert az olajfa nem válogatós, a korinthosi szőlő pedig 7—8-szorta nagyobb jövedelmet hoz, mint a gabona . . . . . A homerosi korban is voltak a szigeten jómódú emberek. Helybeli kérője 12 volt Penelopénak, az ottani főemberek vagy ezek fiai (Od. 1, 247); de nem mind. Homerostól megtudjuk, hogy annál a számnál nagyobb volt a sziget földbirtokosainak száma. Volt földbirtoka Mentornak (22, 220 sk.), a kire Odysseus a háza s övéi gondviselését bizta távozásakor; volt Aigyp-tiosnak (2, 15—22), volt bizonyára Amphimedonnak, Melaneus fiának, a kinél megfordult Agamemnon és Menelaos. mikor toborzani jártak a szigeteken s Odysseust is rávették, hogy kövesse őket Trója alá. Antinoos atyja, Eueithes, is okvetetlen vagyonos ember volt; ő a taphosiakkal megkárosította a thesprótosokat, ezek hát meg akarták ölni s fölélni *bőség*es vagyónát (16, 124—4). De valószínűleg Eurymachos volt a leggazdagabb az ithakéi kérők közt. Birtoka a sziget egyik ἀγρός-ának a végén — ἀγροῦ ἐπ' ἐσχάτης — volt: odahívja a koldusnak öltözött Odysseust jó bérért szolgálni (15, 10—23, 512—524; 18, 357—361).¹ Az ő birtokát képzelem én az Afalesz-öböl

¹ Itt jegyzetben meghatározza a δένδρου μακρά fogalmát az Od. 5, 63—5. és 238—241. alapján.

tájékára, oda, a hová Pavlátosz — nézetem szerint, a mint később kifejtem, helytelenül — a Laertes birtokát teszi. Mert ennek is volt *a várostól távolast* „sokfájú“ mezei birtoka, melyet egykoron sok fáradság árán szerzett magának. . . . . De sem „a fekete szárazföldön“ sem magán Ithakén nem volt anynyija senkinek sem, mint Odysseusnak. Húsz embernek együttvéve sem volt akkora gazdagsága; szóval, temérdek vagyona volt (14, 96—9. V. ö. 4, 318). Háza a legnagyobb jólétnek nézett elé, mikor még el nem ment Trójába (1, 232 sk.). A szárazföldön 12 gulyáját, 12 juh- és 12 sertésnyáját és 12 nagy kecskenyáját legeltették barátai és pásztorai. Ithakén, a sziget *végén* vagy *szélén* — ἐσχατιῇ — 11 nagy kecskenyája legelt jóraváló emberek felügyelete alatt: a sziget végén fekvő mezei birtokon — ἀγροῦ ἐπ' ἐσχατιῇ — pedig 600 darab koczája és 360 darab kanja legelészett Eumaios felügyelete alatt. De juhainak is kellett lenniök a szigeten, még pedig valahol azon a tájon, a hol Eumaios sertéstanyája volt. A kérők ugyanis sokáig nem tudták, hogy Telemachos elutazott Pylosba és Spartába; azt hitték, ott tartózkodik valahol a „*földekén, vagy a juhoknál vagy a kondásnál*“. (4, 638—640) Eumaios tanyája a sziget déli első foka — πρώτη ἀκτῆ-ja — közelében volt, olyan helyen, a honnan mindenfelé messze kilátás nyílt. Ilyen hely a sziget déli végében a Marathia fennsík. Ezenkívül azonban van ott még egy tekintélyes ἀγρός, a melyik t. i. Vathy városától délre húzódik a Marathia felé. E két ἀγρός-on ma is láthatni legelésző juh- és kecskenyákat. Mivel Odysseus birtokaként csak ezt a két ἀγρός-t említi Homeros, valószínű, hogy ez volt az ő királyi jószágga, a τέμενος (Od. 11, 185). Ha erdeje is volt neki — a mi valószínű —, akkor az — mint a kecskenyájai legelőhelyéről szóló megjegyzésben rámutattam — a sziget éjszaki felében lehetett.

Még világosabb fogalmat szerezhetünk Odysseus nagy gazdagságáról, ha számbavesszük, mennyit fogyasztottak el a kérők az ő jószágából . . . . . Egyike a legvitásabb kérdéseknek, honnan vitte Philoitos Apolló ünnepeére azt a meddő tehenet és kövér kecskéket. Wilamovitz és Menge Kephaloníára gondol. Nézetük mellett szól a πορθηῖς — révészek — összefüggése πορθηός-szal, mely az Odysseiában a Kephalonía és Ithaké közti tengerszorost jelenti. Azt is föl lehetne még hozni nézetük támogatására, hogy Philoitos *meddő* tehenet s *kövér* kecskéket szállíttatott át, vagyis olyan állatokat, melyek nem a közös szárazföldi legelőn, a tenyésztőben voltak együtt a többivel, hanem külön, hizlalóban, az asztalra szánt s így meddőségre fogott jószágok közt. Salvátor Lajos főherczeg és Pavlátosz az akarnániai szárazföldre gondol, a mely

hajdan kitünő legelő volt, s mert a mai ithakéiak is az akarnániai part közelében fekvő Kurtszolári-szigetekre küldik barmaikat legelőbe. De az akarnániai partoktól mégis jó távol fekszik Ithaké, meg — a mint föntebb rámutattam — a mai Akarnániának Ithakéhez legközelebb eső partvidéke alig tartozhatott a kephallén birodalomhoz. E kérdés legvalóbbszinű s így legmegnyugtatóbb megoldása szerény véleményem szerint a következő. Odysseus jószágainak legnagyobb része a „szárazföldön“ — ἐν ἰπείρῳ — volt legelőben. A kephallén birodalom ἤπειρος-a, mint föntebb kimutattam, nem volt más mint Levkász szigete. Onnan szállíttatta át Philoitios révésekkel Apolló innepére ama jószágokat. Ithaké legéjszakibb csúcsától, a Marmakaszfoktól, 9 km-re esik Levkász legközelebbi pontja, a Lipszo-fok. Ha révtől-révig félakkorával nagyobb távolságot kell is vennünk, megtehetette azt egy vitorlás bárka 3 óra alatt oda s vissza. Nem oly nagy tehát ez a távolság, hogy e miatt más Ithakét kellene keresnünk Odysseus hazájának a mai Thiáki helyett. Megjegyzendő az is, hogy az Odysseia szóbanforgó helyén nincs szó mindennapos révközlekedésről. A kérők mindennapi étel-szükségletét, — mert a ház rendes látogatói, úgy látszik, csak az ithakéi kérők voltak (Od. 1, 423 sk. 2, 395—8; 18, 427 sk.) — a szigetbéli baromállományból látták el. A révések akkor tették meg azt az utat, ha volt kit vagy mit szállítaniok, *ha valaki e végből hozzájuk fordult*. De rendes révközlekedésnek mondható az annyiban, a mennyiben csak a szárazföld és Ithaké közt való közlekedést szolgálta; mert bizonyosra vehető, hogy Ithakének, mint királyi székhelynek, a viszonyoknak megfelelő összeköttetése volt a birodalom részeivel. Szállítás, fuvarozás volt a rendes ipara — úgy látszik — Noémónnak, kinek hajója vitte Telemachost Pylosba. Volt neki 12 kanczája s még fékben nem volt öszvére is a jó lólegeltető Elisben. Telemachos visszatértét nehezen várta, mert Elisbe akart hajózni, hogy hazavihessen egy öszvért igába.“

Jómódú nép lakta tehát a hajdankori Ithakét (Od. 14, 329). A messeneiek egyszer 300 juhot raboltak el a szigetről pásztorstól sokevezőpados hajókon.

Az V. fejezet Odysseus városáról szól, melynek szintén Ithaké volt a neve s egyetlen városa volt a szigetnek (Od. 16, 322; 3, 81; 24, 417 sk.). Ithaké legmélyebb öble a Poliszöböl; vízmélysége a bejáratnál 65—66 m., a közepe táján 30 m. Ez a homerosi ú. n. λιμὴν πολυβενθής. Ennek keleti s északkeleti partí lejtőin képzelhető Odysseus városa. E tájon mykenai és promykenai leletek s maradványok kerültek napfényre. Az ettől mintegy 3 km.-re fekvő keleti kikötőben, a Frikeszben látja szerző is a hom. Rheithront. A homerosi adatok alapján

meghatározza a Hermes-dombot (Ἑρμῆϊος λόφος), mely alatt a szélesterű város feküdt (Od. 16, 472), meghatározta továbbá Odysseus házának, a mesterséges forráskútnak, ἀγορή-jának s Klytios házának valószínű fekvését. — A VI. fejezetben Laërtes tanyájának helyét állapítja meg ekképen:

„Az Odysseus házához betért Mentés-Athenéra *kint* várakozott hajója *a mezőn, távolast a várostól* — ἐπ' ἀγροῦ νόσφι πόλιος —, a Rheithron-kikötőben, az erdős Neion alatt. Mikor Odysseus a bosszúállás után kiment atyja tanyájára s nem akarta mindjárt megismertetni magát, azt a mesét eszelte ki, hogy Sikaniából Alybasba hajózva tévedt oda s hajója — mondja — „*itt*“ vár rá „*a mezőn, távolast a várostól*“. Laërtes a neje halála óta *félrevonultan* éldegélt *a mezei jószágon* — ἀπάνευθεν ἐπ' ἀγροῦ —, *a mezőn, távolast a várostól* — ἐπ' ἀγροῦ νόσφι πόλιος — s nem járt *le* a városba.

Az itt elésorolt adatokból én arra következtetek, hogy az ἀγρός νόσφι πόλιος — olyan tulajdonnévszerű elnevezése volt az illető területnek, mint mikor mi azt mondjuk, hogy pl. „*közel szőlő*“, „*megyek a közelbe*“. Laërtes tanyája „*távolast*“ feküdt ugyan a várostól, de nem lehetett nagyon távol, mert Odysseusék „*hamar*“ odaértek. A mezei birtok közelében (ῥῆδ') kikötő volt *egy* hegy alatt, mely ugyanazon nevet viselte, mint az a hegy, mely alatt a város terült. Ez a mezei jószág tehát alig gondolható máshol, mint a Frikesz közelében, mely az Anoi-hegy éjszaki ága, a Vigla alján terül.

Előbb Pavlátosz is ideképzelte Laërtes tanyáját; utóbb azonban megváltoztatta e nézetét s Kalamosz tájékára tette, az Afalesz-öböl közelébe, még pedig két okból: egyik, hogy annak a kalamoszi területnek ma is *Agri* a neve; másik, hogy Sicilia (Sikania) felől egyenes irányban az Afalesz érhető el legelőbb Ithaké kikötői közül. Ámde azon az éjszaki ἀγρός-on nem egyedül Laërtesnek volt birtoka s az övé nem is a határvegen volt. Inkább tehető oda Eurymachos birtoka, mely *a mezei terület véghatárán* — ἀγροῦ ἐπ' ἐσχατιῆς — feküdt. A régi hajósok továbbá nagy távolságra nem toronyirányban hajóztak, hanem a partok mentén, Sicilia felől nevezetesen Italia déli vagy délkeleti partjától vágtak át előbb Corfunak s onnan haladtak a partok közelében vagy, ha esekélyebb távolságról volt szó, szigetről-szigetre, foktól-fokig tovább céljuk felé. Az Aiostól hazafelé hajózó Odysseus ugyanis nem láthatta volna Kephalónia miatt hazája földjét s jeltüzeit, ha Siciliától egyenest vágott volna neki. Az sem valószínű, hogy az ἀγρός νόσφι πόλιος kikötője Mentés számára a Frikesz, Odysseus mesés hajójúttja számára pedig már az Afalesz volt volna. Ama véleményváltoztatásra tehát a kalamoszi bővizű, termékeny vidék

kedvéért csakis a patriotismus csábította Pavlátoszt. Az én nézetem támogatására különben van egy döntőerejű bizonyítékom is. Eueithes ugyanis, mikor bosszúra hívja föl az ithakéiakat Odysseus ellen, azt mondja: „*Rajta tehát, menjünk, mielőtt elérhetne Pylosba vagy a szent Elisbe! . . . Menjünk hát, nehogy addig átkeljenek*“ (Od. 24, 430—7).

Miből következtetheti Eueithes, hogy Odysseusék Pylosba vagy Elisbe menekülnek? Kétségtől utjuk irányából. Pedig erre alig gondolhatott volna, ha Odysseusék az Afalesz-felé távoztak volna a városból. Laërtes felve gondol arra, hogy a kérők rokonai kijönnek Odysseusék után. Maga Odysseus is így szól mindjárt az étkezés után: „Menjen ki valaki megnézni, nincsenek-e már közel“. Dolios fia kiáll a küszöbre s onnan már közelestant látja őket. Laërtes falusi háza tehát a polisz-frikeszi út mentén volt, de magasabban, mert lefelé kellett menniök a városhoz; tehát határozottan a Vigla éjszaknyugati lejtőjén állt s a Frikesz-öbölbe szakadó patak felé nézett. Ez az elhelyezés megfelel az Od. 16, 135—153. szempontjából véve is, mert Eumaios csakugyan csinált volna mintegy két órányi kitérést vagy úthosszabbítást, ha Penelope értesítése után hírt vitt volna egyúttal Laërtesnek is Telemachos hazaérkezéséről. A kert a patak mellékre képzelhető, mert közel feküdt a házhoz, de alantabb. Ugyanott kellett lennie a Penelope kertjének is; midőn ugyanis Penelope értesül Telemachos elutazásáról s arról, hogy a kérők ennek életére leselkednek, gyorsan magához hivatja az öreg Dolios, hogy közölje mindezt Laërtes-sel, látha ki tudna eszelni valami okos tervet, kimenne az emberek közé s elpanaszolná a kérők ármánykodását.“

A VII. fejezet *Asteris*ről szól. Kétségtől a mai *Daszkálió* ez, mert a tengerszorosban egész a középkorig ismertek egy *Asteria* nevű szigetcét s más sziget ottan nincs. Strabo is ebben látta a hom. *Asteris*t, de az ő korában már „*elváltozott*“. Ezen elváltozás okainak ismertetése után összegezi az *Asteris*-kérdést (Homeros, ókori írók, Lang Gusztáv, Bérard, Pavlátosz stb. alapján).

VIII. fejezet. A homerosi Phorkys-kikötőt a *Dexia-öböl*-ben látja. Innen ugyanis látható a barlang s viszont a barlangtól — mint a maga fölvette fénykép mutatja — egész jól látszik a *Dexia-öböl*. Ennek a partján állva mondhatta Athene igenis: „*ez ott* (τοῦτο) az a (ismeretes) boltozatos barlang, a hol számos teljes áldozatot mutattál be a nympháknak, az meg *itt* (τοῦτο) az (ismeretes) erdőborította Neriton-hegy“; ellenben a *Vathy-öböl* partján nem mondhatta volna ezt, mert onnan nem látható a barlang. A Sztefánit veszi a szerző Neritonnak, mint Bérard. Manap nem borítja ugyan erdő, de szakadékos, mere-

dek oldalával csakugyan nagyon föltetsző, jellemző — ἀρι-
πρεπές —, sokkal jellemzőbb, mint az Anoī. A vidék éppen nem
bővelkedik ivóvízben; a Petaleikónak nincsenek forrásai. Hogy
hajdan, mikor erdő borította, sem volt e tájon valami nagy bősége
a víznek, bizonyítja a *naiasok* tisztelete abban a barlangban,
melyben ma is állandó a víz s láthatók cseppkő-képződmények.
Mivel azon a vidéken nincs több barlang s mivel attól csak a
Dexia-öböl látható, kétségtelen, hogy a Dexia vehető csakis
Phorkysnak. A barlangban ma már nem mézelnek ugyan a
méhek, de hogy jó méhes lehetett az, a mellett szól környéké-
nek mai neve: τὰ μελίσινα.

A IX. fejezet az Eumaios tanyájára vonatkozó adatok
alapján a következő eredmény kimondásával végződik: „A déli
πρώτη ἀκτῆ, kikötésre alkalmas egyetlen öblével, az *Andri*-val;
a köröskörül jó kilátást nyújtó magas fennsík, melytől 23 km.
hosszú az út a Polisz-öbölhöz; a nagy szikla s a Perapigádi-
forrás, továbbá mindezeknek az adatokkal vágó relatiója kétség-
telenné teszi, hogy a Marathia fennsíkron volt Eumaios sertés-
tanyája, a nagy szikla a *Κόρακος πέτρα* (ma: *Κόρακας*) s a
forrás a hom. *Arethusa*. A Holló-szikla délfelé néző oldalában
két elég tágas barlang van,

ὄρθι περ σόεσ ἀριόδοτες
πέτρα ὕπο γλαυροῦ εὔδον, Βιρέω ἵπ' ἰωγῆ (Od. 14, 532).“

A X. fejezet Dörpfeld föltevésének tarthatatlanságát mutatja
ki. Ezt eléggé bizonyítja ugyan a Thiáki-ellenes tábor ingadozó
kapkodása is; de azért csoportosítja a fontosabb czáfolatokat s
a már ismereteseket egy pár újjal erősíti. Így, hogy amaz
ismeretes kérdés végén, melyet az ithakéi intéz Homerosnál a
hozzáérkező idegenhez, egyszerű kedélyeskedő toldalék volt ez:
„Mert nem gondolom, hogy gyalog érkeztl“ —, bizonyítja az
is, hogy ez nincsen ott a *búslakodó* Laertes kérdése után,
melyet még föl nem ismert fiához intéz (O i. 24, 298—301).
És: „ha arról, a kit révészek visznek át az akarnániai part-
ról Levkászra, azt mondhatnók, hogy *gyalog* ment át, akkor
mért ne mondhatnók ugyanezt bárkiről, a kit révészek szállíta-
nak Thiákira?“ Kiemeli, hogy a kis Ithaké viszonyát a birodal-
om többi részéhez nem hatalmi szempontból kell felfogni;
páratlan kedvező fekvése és alakja, továbbá alkalmas kikötők-
ben való bősége tették a birodalom középpontjává. A homerosi
Ithakéhez nem lehetett oly közel Taphos, mint Levkászhoz
Meganíszi, mert Eurymachos nem ismeri Mentest (Od. 1, 405—
419). Végül összegezi az ismertetett helyeket, azok távolsági s
helyrajzi viszonyait, a melyek csekély eltéréssel teljesen meg-
felelnek a hom. adatoknak.

Gottsched hazánkban.

(Kivonat *Bleyer Jakab* 1908 május 4-iki felolvasásából.)

1.

Jelen dolgozatom, melynek vázlatát a tek. Akadémiának bemutatni bátorkodom, egy hosszabb tanulmány sorozatnak bevezető része. E tanulmány sorozatnak célja, adalékokat nyújtani a magyar-német irodalmi érintkezések történetéhez és ekként tüzetes részletkutatással előkészíteni ez érintkezések történetének összefoglaló megírását. Vizsgálódásaimban elsősorban azokra az évtizedekre szándékozom kiterjeszkedni, melyekben ez érintkezés a legsűrűbb és legbensőbb volt, tehát arra a korra, mely körülbelül a XVIII. század hatvanas éveitől *Petőfi* és *Arany* fellépéséig terjed és a melyhez kulturális jelentőség tekintetében alig van fogható nemzetünk történetében. Éppen kivételes fontosságánál fogva irodalmunk ezen korszaka mindig a történeti érdeklődés középpontjában állott, és így természetes, hogy kutatóink, élükön *Heinrich Gusztáv*-val, kinek e téren úttörő érdemei vannak, kezdetől fogva szorgalmasan fürkésztek a magyar-német összefüggéseket is. Ennek daczára mégis úgy látom, hogy nem egy jelentős kérdés még homályban lappang és meglévő ismereteink is sok tekintetben megtévesztő általánosságokban merülnek ki. Az irodalomtörténeti kutatásnak a hatások nyomozása, a mennyiben a pusztá tárgy történeten tülemlkedik, a legbonyolultabb része: a részletek teljes ismeretére és pontos egybevetésére van szükség, hogy a dolgok felületén kínálkozó látszat félre ne vezessen. Épp azért tanulmányaimban mindig csak egyes írókból vagy irodalmi irányokból indulok majd ki és szorgos módszerrel a legjelentéktelenebbeknek látszó részleteket sem fogom figyelmen kívül hagyni, mert a történeti fejlődés rajzában az apró részletek olyanok, mint az építkezésnél a vakolat: ők tartják össze a tények súlyos tömegeit.

Mint már jelen, *Gottsched*-ről szóló dolgozatom is mutatja, tanulmányaimban nem szándékozom az egyes jelenségeket pusztán az irodalomtörténetirő szempontjából vizsgálni, hanem szellemi életünk egyéb vonatkozásait is igyekszem lehetőség szerint

tekintetbe venni. Hisz éppen XVIII. századi úttörőink nemcsak irodalmunk, hanem egész művelődésünk emelésén fáradoztak; nem voltak és nem is akartak csak írók lenni, hanem kultúránkat európai színvonalra segítő gondolkodók is. Ily módon aztán alkalom kínálkozik egyebek közt arra is, hogy a hazai német irodalmi törekvéseket is fejtegetéseim körébe vonhassam. E törekvések a magyar irodalmi mozgalmakkal párhuzamosan haladtak, kezdetben barátságos, később ellenséges indulattal, de mindig a legközvetlenebb, sokszor szinte személyes kölcsönhatásban, úgy hogy történetök megírása mindenesetre a mi feladatunknak, a hazai germanistika egyik legsajátosabb feladatának tekintendő.

A legelső modern német író, ki a mi irodalmunkra és általában a hazai kultúrára számbavehető hatást tett, *Gottsched*, a híres lipcsei professor és irodalmi reformátor volt. Épp azért úgy véltem, hogy vele kezdhetem meg legalkalmasabban a XVIII. századi magyar és német irodalom határkérdéseivel foglalkozó tanulmányaim sorozatát. Igaz, hogy *Gottsched* hatása nem valami jelentős, de mégis nagyobb és figyelemreméltóbb, mintsem általában gondolnunk lehetne. Eddig ritkán esett nálunk róla szó, az én tudtommal csak *Bessenyei Ágis* című tragediájával és *Pálya István* iskolai drámáival kapcsolatban: a mit ehhez a kevéshez jelen dolgozatomban hozzá tudok adni, avval biztat, hogy tervezett vizsgálódásaimmal nem végzek teljesen értéktelen és felesleges munkát.

II.

Gottsched a vezérszerepet, melyet a XVIII. század második negyedében a német irodalomban játszott, nem költői, hanem esztétikai és grammatikai működésének köszönhette. A XVIII. századi marinismus túlzásaival szemben csökönyös következetességgel, de egyúttal minden lendület nélkül való józansággal, a természetességet, a korrekt formát és a mindennapi valót utánzó tartalmat követelte. A művészi tehetséget ugyan az ég adománynak tekintette, de azért úgy gondolta, hogy nincs igazi költői alkotás a poetika és grammatika szabályainak beható ismerete és pontos követése nélkül. A maga külön hivatásának tartotta, hogy ezeket a szabályokat az antik íróknál felkutatassa — valójában a francziáktól vette át kevés izléssel és sok félreértéssel — és terjedelmes kompendiumokban *Wolff* módszerével örök időkre rendszerbe foglalja. Elvakult magabizásában mindenkitől feltétlen meghódolást követelt és bár sem jellemében, sem tehetségében nem volt meg a nagyság egyetlen vonása sem,

mégis elérte azt, hogy egy évtizedig, 1730-tól 1740-ig senki sem mert diktatori tekintélyével komolyan szembeállni. Az első és mindvégig legkíméletlenebb támadásokat a svájci *Bodmer* és *Breitinger* intézték ellene, bár előbb majdnem másfél évtizedig karöltve haladtak vele. Noha a művészet lényegével valójában ők sem voltak tisztában, mégis mindjobban érezték, hogy *Gottsched* híres „szabályai“ inkább megöli a költészetnek, mint szabályozói a költői alkotásnak. Száraz józanságával szemben tehát, mely minden magasabb szárnyalás és mélyebb érzés nélkül szűkölködött, hangoztatni kezdték a phantasia és a szív jogát. Úgy vélték, hogy a költészet morális céljával nem ellenkezik a szenvedélyek csillogóbb rajza és hogy a művészetnek nem feltétlenül a létező természetet kell, hanem a lehető világokat is szabad utánoznia. *Homeros* mellé odaállították *Miltont* és a francziáknál is inkább az angolokat találták követésre méltóknak. Az elméleti harcot *Klopstock Messias*-a (1748) a svájcziai javára döntötte el, és onnantól kezdve *Gottsched* Németországban csak letört nagyság volt, a kit a haladó idő legfeljebb még gúnyjára méltatott.

Mint aesthetikusnak és kritikusnak *Gottsched*-nek ezentúl nem volt szava; két irányban azonban tovább is erősen ható, bár sokat gáncsolt tényező maradt: a színü és a német nyelvtan terén. A francia dráma technikáját uralkodóvá tette a német irodalomban és a *Hangswurst*-ot úgy kiűzte a színpadról, hogy oda soha többé vissza nem térhetett. Dramaturgiai hatását csak *Lessing*-nek, ki ifjúkori kísérleteiben szintén az ő tanítványa volt, sikerült mind elméletben, mind gyakorlatban végleg megtörnie. Még tovább érvényesült a német nyelvtan terén kifejtett tevékenysége és kétségtelen, hogy nálánál több sikerrel kevesen harcoltak a német irodalmi nyelv egységeért. Ideálja a szászországi művelt körök társalgó nyelve volt, melynek normatív jelentőséget tulajdonított és a melyet rhetorikai és grammatikai műveiben zsinórmértékül tekintett. Könyörtelenül üldözött minden nyelvjárási elemet és minden szabadabb stilisztikai mozgást és ha az életet egyáltalán holt keretek közé lehetne szorítani, a német irodalmi nyelvhasználatban nemcsak egységet, hanem teljes egyformaságot teremtett volna. Számbavehető ellenfele e téren nem volt egy sem, csak a fejlődés meg nem fékezhető ereje; és *Adelung*, a ki a nyolczvanas évektől a grammatikai vezérségben utódja lett, tulajdonkép csak folytatta működését, élesebb elmével és több tanultsággal ugyan, de még nagyobb türelmetlenséggel.

Éppen abban az időben, mikor az aesthetikus és kritikus *Gottsched* tekintélye magában Németországban végleg megdőlt, de a drámára és német grammatikára tett hatása még tovább

tartott, kezdtek Ausztria kapui évszázados zárkózottság után az európai befolyás előtt újból megnyílni. Az első modern német író, kinek művei e kapukon behatoltak, *Gottsched* volt, ki a német irodalomban egymást gyorsan felváltó áramlatok daczára mégis tulajdonkép vezetője maradt a *Mária Terézia* és *József*-korabeli osztrák irodalomnak és a ki más tekintetben is, mint a felvilágosultság apostola, lényegesen hozzájárult azoknak az előfeltételeknek megteremtéséhez, melyek ebben a konservatív országban a rationalismust és josephinismust lehetővé tették. Hatása az osztrák szellemi élet majd minden területén nyilvánult, legerősebben mégis — mint magában Németországban is — a drámában és a német irodalmi nyelvhasználatban. Az osztrák írók az ő könyveiből tanultak a százok csodálat módján korrektül és természetesen írni és az osztrák iskolákban az ő nyelvtanából vagy mégis oly munkákból tanították a megtisztított német nyelv szabályait, melyek teljesen az ő befolyása alatt készültek. Valósággal szégyelték osztrák dialektusukat és *Mária Terézia* a közérzésnek adott kifejezést, mikor a *Gottsched*-házaspár 1749-iki híres bécsi látogatása alkalmából azt a kijelentést tette az ünnepeelt lipcei professor előtt: „Ich sollte mich scheuen mit dem Meister der deutschen Sprache deutsch zu reden. Wir Oesterreicher haben eine sehr schlechte Sprache.“ De *Gottsched* és hívei nemcsak az osztrák irodalmi nyelvet, de az osztrák irodalmi ízlést is, melynek symboluma a *Hanswurst* zöld kalapja volt, mindenképen meg akarták reformálni. Hosszas és kemény harc után sikerült is úgy a világi színpadot megtisztítaniok, mint a szerzetesiskolai drámát meghódítaniok: még a jezsuita színmű is levetette régi, kényelmes és pazarul csillogó köntösét és magára öltötte a francia drámai technika feszes, a hírhedt három egység szerint kiszabott ruháját. A harcosok élén *Sonnenfels József* küzdött, kit sokan szeretnek osztrák *Lessing*-nek mondani, pedig valójában csak osztrák *Gottsched* volt. Az előbbivel kaczerkodott ugyan, de csak külsőleg, a fellépés és támadás módjában tudta utánozni; az utóbbit megtagadta, pedig nemcsak tanítványa, hanem lelkének iránya és gondolkodásának tartalma szerint alig volt egyéb hű hasonmásánál. A történeti érdekeknek előtte nem volt bece, és a lángész teremtő eredetisége és a néplélekben szunnyadó őserő jelentősége iránt nem volt érzéke. A hagyományokat gyűlölte, a népszínművet üldözte. *Shakespeare*t „kalandos genie“-nek tartotta, a francia drámaírókat pedig, élükön, *Detouches*-sal, a színműírás legnagyobb mestereinek vallotta és őket hirdette egyedül és mindegyekfelett követésre méltóknak.

III.

Ezen az osztrák-német talajon, melyet *Gottsched* művelt meg elsőnek és a melyen *Sonnenfels* páratlan tekintélyt és befolyást aratott, nőtt a mi *Bessenyeink* magyar íróvá, elsősorban drámairóvá. Azt az irodalmi áramlatot, mely *Bessenyeit* magával ragadta és egész életén át fogva tartotta, a francziák indították meg, *Gottsched* aztán a maga módja szerint elsekélyesítette és elvezette Ausztriába, a hol évtizedekre mindent előzőnlött. Azon hatás számbavétele nélkül, melyet *Gottsched* Bécs irodalmi viszonyaira és egész szellemi életére gyakorolt, *Bessenyeink* sem kellőképen meg nem érthető, sem működése méltányosan nem értékelhető. Aesthetikai nézetei egészen *Gottsched* iskolájára vallanak, aminthogy teljesen kizártnak kell tartanunk, hogy azok között a „theatralisták“ között, a kiknek könyveit *Bessenyei Laczka János* tanúsága szerint „feldúlta és ismét meg ismét előolvasta“, *Gottsched* elméleti művei és drámái kiadványai is ne szerepeltek volna. Midőn *Bessenyei* az *Ágis*-hoz írt tudósításában kijelenti. „hogy egy tragédiába is, mint egyéb írásokba, legjobb törvény az igazságnak s emberi indulatoknak természet szerint való felfedezések; tovább minden mesterség abban áll, hogy a beszélők egymásnak illendőképen (t. i. jó vagy rossz sorsuknak megfelelően) feleljenek, mint a tragédiában előforduló személyeknek sorsok azt magokkal hozzák,“ tulajdonkép *Gottsched* legfőbb művészeti elvét, melyet egész elmélete tengelyévé tett és a mely a természetnek mesében, jellemzésben, stílusban való gondos utánzásában állott, fejezi ki röviden és szabatosan. [Csak találomra igtatok ide egy pár sort *Kritische Dichtkunst*-jából, mely lényegében egészen ugyanazt fejezi ki, mint *Bessenyei* idézett szavai: „Die beste allgemeine Regel, die man hier (t. i. a tragédiában) geben kann, ist: die Natur eines jeden Affects im gemeinen Leben zu beobachten und dieselbe aufs genaueste nachzuchen. Nun findet man aber, dass auch die vornehmsten Standespersonen, zwar ihrer Würde gemäss denken und sprechen, so lange sie ruhigen Gemüthes sind; sobald sie aber der Affect übermeistert, vergessen sie ihres Standes fast, und werden wie andere Menschen. Wenn wir nun einen wahrhaftigen Traurigen sehen, dem vergeht die Lust wohl, scharfsinnige Klagen auszustudieren. Er wird so kläglich und beweglich sprechen als es ihm möglich ist.“

De van ennél kétségtelenebb bizonyítékunk is, hogy *Gottsched* nemcsak közvetve *Sonnenfels* és általában a bécsi irodalmi viszonyok útján, hanem közvetlenül is hatott *Bessenyei*-re. Sokáig vitatkoztak nálunk azon, vajjon *Bessenyei Ágis*-át *Gottsched*

hasonló című tragédiájának hatása alatt írta-e, vagy pedig közvetlenül *Plutarchos*-ból vette e tárgyát. Ha azonban elfogulatlanul vizsgáljuk a kérdést és tekintetbe vesszük a körülményeket, melyek közt *Bessenyei* művét szerzette, nem lehet semmi kétségünk benne, hogy *Gottsched* drámája nélkül *Bessenyei* szomorújátéka soha létre nem jött volna. *Gottsched Ágis*-a a töle szerkesztett *Schaubühne*-ban látott napvilágot, mely Ausztriában — és nálunk Magyarországon is — a legelterjedtebb német könyvek közé tartozott és a melyet mindenkinek ismernie kellett, ki drámairással foglalkozott. Azonkívül megjelent utánnymatban a bécsi *Schaubühne*-ban is, mely a császárvárosban élő íróember figyelmét semmi körülmények közt ki nem kerülhette és a melynek ismerete nélkül senki bécsi színügyi kérdésekhez hozzá nem szólhatott. *Ágis* története kétségtelenül erős és könnyen felismerhető tragikai magot rejt magában, de mégis elképzelhetetlen, hogy *Bessenyei* a világtörténelem annyi tragikai tárgya közül tisztára véletlenből éppen ezt a *Plutarchos*-tól elbeszélt, de különben alig ismert történetet választotta volna műve tárgyául. *Ágis Bessenyeinek* mindenesetre legjobb szomorújátéka és ez a körülmény is kizárja annak lehetőségét, hogy a fiatal, kezdő író, ki akkorában kezdett csak igazán tanulni, egészen önállóan felfedezzen olyan szerencsés tárgyat, a melyt soha többé találni és hasonló ügyességgel feldolgozni nem tudott. De a mint bizonyos, hogy a költő *Bessenyei Ágis*-ról irt tragédiájában *Gottshed* közvetlen hatását mutatja, ép úgy kétségtelen, hogy a philosophus *Bessenyei* már itt is, mint *Beöthy* szépprózánk történetében oly szépen fejtegeti, erősen a francia encyclopaedisták, nevezetesen *Voltaire* befolyása alatt áll. Bár *Gottshed* darabjában sem hiányzik a bátor szó a hatalmasak zsarnoksága ellen, a tragikum nála mégis csak *Ágis* személyes tragikuma, a ki mögött nem a szabadságért lázongó nép, hanem egy önző, tehetetlen tömeg áll, mely rövid fellélegzés után az erősek akaratából szó nélkül ismét visszasüllyed a régi szolgaságba. *Bessenyei* művében ellenben *Ágis* az elnyomottak szószólója, egy forradalmi áramlat vezére, a ki maga elbukik ugyan, de ügyét győzelemre viszi: a nép nyomora megenyhül, igaz, hogy a király jóvoltából de evvel tartozott a trón árnyékában élő költő a monarchikus érzésnek. Azonban az *Ágis* eszmei tartalmánál is nyilvánvalóbban mutatja a francia irodalom közvetlen hatását a *Ágiaris keservéről* szóló útójáték, mely a maga sajátos felfogásával és mennydörgés közt fellépő túlvilági szellemével kétségtelenné teszi, hogy *Bessenyei* már akkor ismerte, ha talán még nem is francia eredetiben, *Voltaire*-t, a *Semiramis* költőjét. De a ki *Bessenyeit*, ha közvetve is, a francziákhoz elvezette, ismét csak *Gottsched* volt, *Voltaire*-nak személyes

barátja, a ki Európa számottevő írói közül egyetlen magasztalója volt a bukott német dictatornak. Ha nem is szabadelvű eszmék fejlődése szempontjából, de irodalmi tekintetben *Voltaire* és *Gottsched Sonnenfelssel* és *Bessenyei*-vel ugyanazon egy nyugatról keletfelé húzódó rétegnak képviselői és a három elsőnek ugyanaz is a személyes nagy ellenfele: a kérlelhetetlen *Lessing*. Ha *Lessing*-nek sikerült volna, a hogy megkísérlette, Bécsben a gottschedianismust levernie, első modern színműírónk nem a francziákhoz, hanem *Shakespeare*-hez szegődött volna tanítványul és úgynevezett „németes iskolánk” nem *Kazinczy*-val kezdődne, hanem már *Bessenyei*-vel és társaival.

Gottsched-nek a magyar drámairodalomra gyakorolt hatása azonban nem merült ki abban az ösztönzésben, melyet *Bessenyei* tőle kapott, hanem szorosabb alakban is megnyilvánult. A francia classicismus hagyományait ő közvetítette első ízben irodalmunkkal. *Schaubühne*-je alig egy évtizeddel megjelenése után utat tört magának a magyar színpadra is, már t. i. oda, a hol akkorában magyar színpad volt, az iskolába, még pedig a szerzetesiskolába. Az átadó itt is Ausztria volt, nevezetesen az osztrák kolostorok, melyekből az út a magyar szerzetesiskolába a XVIII. században egyenes és rövid volt. Már 1756-ban előadtak „cum magna nobilium approbatione” egy *Aurelius* című latin nyelvű drámát a szakolczai jezsuita-iskola színpadán, mely, mint a Nemzeti Múzeum könyvtárában ránk maradt nyomtatott színlap mutatja, *Quistorp*-nak, *Gottsched* egyik leghivebb tanítványának a *Schaubühne* ben megjelent *Aurelius oder Denkmal der Zärtlichkeit* című szomorújátéka után készült. A jezsuitáknál azonban szorgalmasabban merítették a piaristák *Gottsched* *Schaubühne*-jéből. *Pállya István*, a XVIII. századi kegyes tanítórendnek egyik legkiválóbb tagja, három iskoladrámát is készített *Gottsched* kiadványa alapján, egyet latin, kettőt pedig magyar nyelven. A latin nyelvű *Pitschel Darius* című ötfölvonásos szomorújátékának átdolgozása, mely 1767-ben került színre a piaristák veszprémi gymnasiumában, a hol *Pállya* akkorában a költészet és szónoklat tanára volt. *Pállya* *Pitschel* darabját lendületes, az eredetit szinte túlszárnyaló latin prózába ültette át; egyébként pedig hiven, többnyire mondatról mondatra követi forrását és csak a játék vége felé enged meg magának a párbeszédben jelentősebb rövidítéseket. Magyar irodalmi szempontból sokkal fontosabb *Pállya* két másik darabja, melyet azért írt magyar nyelven, mert „már mostanában a francziák, olaszok és a németek, Európának legnevezetesebb nemzeti, még a deák iskolákban is franczia, olasz és német komédiákban gyakorolják az ifjúságot.” Mindkettő prózában írt vigjáték; az egyiket, *Pararlay* és *Szükmarkosy*-t, 1767-ben, a másikat, *Ravasz*y és *Szerencsés*-t, pedig 1768-ben

játszották a veszprémi gymnasium növendékei. Az első, mint *Kovács Dezső* kimutatta, *Gottsched*-nének *Die Hausfranzösin* című darabja és *Detouches Le dissipateur*-jének a *Schaubühne*-ben megjelent német átdolgozása nyomán készült: a hazai földre átültetett cselekvény bőven kínálja *Pállyá*-nak az alkalmat, hogy a léha külföldieskedést pellengére állítsa és a honi szokásokhoz és magyar erkölcsökhöz való ragaszkodást magasztalja. A másik vígjátéknak forrása, mint *Horváth Cyrill* megállapította, a dán *Holberg Jakob von Tyboe* című komédiája, melyet *Gottsched Detharding* fordításában — nem minden aggályoskodás nélkül — vett fel *Schaubühne*-jébe. *Pállya* természetesen ezen vígjátékban is megmagyarosítja az embereket és viszonyokat, úgy hogy néha-néha szinte elfeledteti velünk, hogy fordítással van dolgunk; nyelve jóízű, erőteljes, a „későbbi *Dugonics-Gvadányi*-féle iskolának jellemző magyarsága, törölmetszett, borsos-paprikás szólásaival, de terjengésével és durvaságaival is egyszerszermind.“

Holberg Jakob von Tyboe-ját, melynek *Gottsched* a *Bramarbas* címet adta, *Pállyával* majdnem egyidejűleg egy másik piarista tanár, *Dugonics András*, is átdolgozta és pedig szintén jó zamatot magyar prózában. Az ő forrása is a *Schaubühne* volt, a hogy maga mondja önéletrajzában: „Comœdiam . . . produxi versam ex *Gottschedo*, quam iste *Bramarbam* nominat.“ *Dugonics* e vígjátékot nem is egyszer, hanem háromszor dolgozta át: először magyarul *Gyöngyösi* címűmel 1770-ben, másodsor latinul *Opimius* cím alatt még ugyanazon évben és harmadszor megint magyarul 1789-ben *Tárházi* czímmel. A kit első átdolgozás a váci gymnasium színpada számára készült — a latin nyelvűt *Migazzi* bíboros jelenlétében adták elő — a harmadik pedig kiadás czéljából, melyet azonban csak *Hahn Adolf* eszközölt 1882-ben. Mint későbbi irodalmi drámáiban, *Dugonics*-nak itt is az volt a czélja, hogy az alapul vett darabot „talpig megmásolván, úgy alkalmazza a magyar játékszinre, hogy éppen eredeti munkának tessen.“ Jó mutatós magyar ruhát húz tehát az idegen alakokra, valóban magyarrá azonban neki is, épp úgy, mint *Pállyá*-nak inkább csak a külső kereteket sikerült tennie. *Dugonics* átdolgozásaival *Holberg* ezen leleményes darabjának története azonban még nem ér véget a magyar drámairodalomban: még egy harmadik, *Fejér György* is megpróbálkozott vele. *Fejér* e vígjátékának szerzésekor, melynek *A tisztségre vágyódók* címet adta, a pozsonyi papnevelő-intézet növendéke volt, a hol a magyar nyelv ügyét fiatalos lelkesedéssel minden úton-módon előmozdítani igyekeztek. Bár az előljárók nem jó szemmel nézték, a papnövendékek *Fejér György*-gyel élükön, mégis keresztülvitték, hogy „azon teremben — mint

Toldy mondja — melyben félszázaddal elébb atyáink a *Moriatur-t* kiáltották,“ néhány magyar nyelvű darabot, köztük *A tisztségre vágyódók*-at színre hozták. Hogy *Fejér*-nek is a *Schaubühne* volt forrása, nyíltan mondja művének előszavában: „Ezen vigjáték . . . többnyire ama nagyérdemű *Gottsched* úrnak nyomdokai után vagyon elkészülve; ki is a német nyelv pallerozásának első követ vetvén, ezen munkáját arra látszott leginkább intézni, hogy ama kihalt, s a hazanyelvnek édessége izlését megvesztegető deák nyelvnek uralkodó szeretetétől nemzetségét elidegenítse“. Természetesen *Fejér* sem adja *Holberg* darabját hü fordításban, hanem magyarosító átdolgozásban, „mert — úgymond — minden játéknak a jelenlevők, a nemzetség és a fölvert személyek természetéhez kelletik alkalmazva lenni, hogy a természetesség, mely legkülönösebb disze a játéknak, el ne vesszen.“ És valóban, a mennyire *Holberg* vigjátéka idegen jellemeivel és idegen viszonyaival egyáltalán megmagyarosítható, ez sikerült is *Fejér*-nek, bár nem fényesen, de mindenesetre jobban, mint akár *Pállyá*-nak, akár *Dugonics*-nak. A cselekvény vezetésében gyorsaságra, a párbeszédekben rövidségre és élékségre törekszik, úgy hogy jó előadásban a szinpadról erős és biztos hatása lehetett. Csak természetesen találhatjuk tehát, hogy *Fejér* vigjátékát, mely nyomtatásban megjelenvén (1790) könnyen hozzáférhető volt, másutt is előadták. Így *Tótfalusy József* arról értesít bennünket, hogy a losonczy ref. gymnasiumban „egy *Canicula*, vagy szünnapok alkalmatosságával (1794 körül) játszották azon vigjátékot, mely *Tisztségre való vágyódás* czim vagy titulus alatt jött világ elejibe.“ Sőt *Selmeczbányán* még 1827-ben is az ev. lyceumban alakult *Nemes Magyar Társaság* tagjai egy *A tisztségre vágyók* czimű vigjátékot hoztak színre, mely, mint a *Tudom. Gyűjtemény*-ben megjelent szinlap mutatja, *Fejér* darabjával azonos.

De ez csak kései fecske volt; valójában a XVIII. század vége felé úgy Ausztriában, mint nálunk végleg megszűnt *Gottsched* irodalmi hatása, úgy hogy már *Fejér György* is szükségesnek tartotta a mentegőzést, a miért *Gottsched* „nyomdokain“ halad: „Igen helytelenül ítélne az — úgymond — ki ezen darabot a Molière, Lessing, Goldoni, vigjátékaival egybevetvén, izetlenséggel, és teljes tudatlansággal vádolna“. *Kazinczy* és iskolája meg éppen a legnagyobb fokú lenézéssel szólnak az egykor rettegett német diktatorról, a kit *Wieland* szavaival szeretnek „a XVIII. század legvizenyösebb, leghanyagabb, legkorlátoltabb és legizléstelenebb német írójának“ nevezni.

IV.

Gottsched grammatikai működésének nincs magyar irodalmi jelentősége, de annál nagyobb az érdekessége a hazai művelődéstörténet szempontjából. A XVIII. században nálunk annyira szokásba jött német nyelvtanulás, a mennyiben nem pusztán élőszó útján történt, közvetlenül vagy közvetve teljesen az ő nyelvtanára támaszkodott. A magánhasználatban mindenfelé el volt terjedve, és első német íróink csak úgy tanultak belőle nyelvhelyességet, mint az osztrákok. Ennél fontosabb azonban, hogy összes iskoláinkban tankönyvül használták, ha nem is éppen magát *Gottsched* grammatikáját, mégis csupa oly nyelvtanokat, melyek *Gottschedé* alapján készültek és sok esetben alig egyebek önállóan kivonatoknál. E jelenség oka természetesen politikai viszonyainkban gyökerezett. A monarchia egységesítésére való törekvésében *Mária Terézia* tudvalevőleg igen alkalmas eszköznek tartotta az iskolaügyet is. A német nyelvet szánta összekötőkapocsnak a kettős birodalom soknyelvű népe között és ezért mindenképen rajta volt, hogy az iskola segítségével a német nyelvtanulást a másajkúak közt hathatósan elősegítse. Nálunk Magyarországon legelőször a katolikus konviktusokat szemelte ki eszközüül céljai elérésére, mert ezekhez férhetett hozzá legkönnyebben. A kísérletek az ötvenes évek vége felé vették kezdetüket, és a hatvanas években úgy a piaristáknál, mint a jezsuitáknál már javában folyt a német nyelv tanítása. A katolikus iskolák példáját aztán a kormány nógatasára lassankint a protestáns intézetek is követték: így pl. Nagykőrösön 1764/5-től kezdve alkalmaztak német instruktort, és Sárospatakon, a hol a „tokos“-nak csúfolt két *Kazinczy*-fiú volt az első németül tudó diák, 1769-ben kezdték a német grammatikát tanítani. Előbb vagy utóbb a többi kollegium is, így a debreczeni, kolozsvári, marosvásárhelyi stb. hasonló lépésre volt kénytelen magát elszánni, mert hiszen — a hogy a nagyenyedi főconsistorium mondja — „akár a világi, akár az egyházi pályát nézzük, kivált a mostani időben megbecsülhetetlen a nyelvek tudása. A politikai és katonai pályán, tapasztalás szerint, csak azok haladnak elő, kik nyelveket tudnak és ezek közt a német nyelvet. Az egyházi pályán egyebek közt nagy haszna van ennek, mikor a külföldre menő diákok tudnak németül“.

Így terjedvén iskoláinkban a német nyelv tanítása, természetesen segédeszközökre volt szükség: nyelvtanokra, szótárakra, olvasókönyvekre. Ennek a szükségletnek érdekes kifejezője *Pápai Páriz Dictionarium*-ának 1767-iki kiadása, mely a magyar szavakat már nemcsak latinul, hanem — *Felmér Márton* nagszabeni

hítségük közreműködésével — már németül is értelmezi. A meg-lévő német nyelvtanok közül természetesen alig lehetett más választani, mint *Gottschedét*, mely valóságos világhírre tett szert és francia, olasz, holland, lengyel, orosz fordításban terjedt el mindenfelé Európában. Nálunk némely intézetben eredeti német alakjában használták, egyébként pedig tudós iskoláink akkori latin jellegének megfelelőleg latin nyelvű átdolgozásokkal éltek, melyek gyors egymásutánban és számos kiadásban jelentek meg. Magyar nyelvű német grammatikák csak jó sokára láttak napvilágot.

A két legrégebb latin nyelvű német nyelvtan a 60-as évek végétől kezdve névtelenül jelent meg és minden valószínűség szerint szerzetes-tanárok munkája. Mindkettő *Gottsched* művének teljesen önállótlan kivonata, és közülök csak az egyik bátorodik annyira menni, hogy a hangtan és alaktan magyarázatánál imitt-amott a magyar nyelvet is igénybe vegye. A másik ellenben kizárólag a latin nyelvet használja közvetítőnek, mert mint a cím és a nyelvtan végén álló olvasmányok mutatják, nemcsak a magyar, hanem a lengyel ifjúság számára is készült. Ebben a tekintetben a következő latin nyelvű grammatikák sem mutatnak semmi, vagy igen kevés haladást. *Nagyajtai Nagy György* kolozsvári tanár nyelvtanában (1775) egészen kivételes jelenség, mikor a német határozott és határozatlan névelő használatát a magyar névelőkre való hivatkozással és magyar példákkal világítja meg; *Osterlamm Ephraim* különben helyes paedagogiai érzékre és gondolkodó főre valló grammatikájában (1781) még ennyit sem tesz és éppen csak hogy egy-két német hangot magyar megfelelőjével értelmez; *Schlögel Antal* (1787) meg éppenséggel semmi tekintettel sincs arra, hogy a tanulók anyanyelve nem a latin, hanem a magyar. Csak kevesen voltak, kik belátták volna, „hogy — mint *Márton József* mondotta — az idegen nyelvnek idegen, sőt, a mi több, holt nyelven való tanulása gyötrelmes, és mégis sikertelen“, és már csak azért is kárhóztatandó, „mivel az idegen nyelven irt grammatikából sohasem lehet ezen nyelvnek nyelvünkkel való hasonlatosságát, összeegyeztését vagy attól való különbözőségét kitapogatni, úgy hogy ennek lehetne leginkább az olyan fordításoknak hibáit tulajdonítani, melyekből egészen kéri a németiség; és könnyű általlátni, hogy az efféle, nyelvünk természete ellen lett szóról-szóra való általtételeket a német nyelv teljes megtanulására elégtelen deák grammatikából való tanulás okozhatta“. A legelső magyar nyelvű német nyelvtant *Kratzer János*, „királyi normális oskolabéli tanító“, írta (1780), abban a reményben, hogy vele „szelermes édes hazájának hasznos szolgálatát mutatja“. *Kratzer* könyve, mint maga is már a címben megvallja, nem egyéb, mint *Gottsched* nyelvtanának kivonatos fordítása; a mi kevés változtatást megenged magának, többnyire csak rövidítésekből

és oly részletek elhagyásából áll, melyeknek idegen ajkúakra nézve nincsen fontosságuk. Szolgái hűséggel ragaszkodván forrásához, természetesen szó sem lehet róla, mintha igazában sikerült volna neki a német nyelvtant „a magyar nemzetnek értelméhez“ alkalmaznia és azokra a lényeges különbségekre rámutatni, melyek a két nyelv szelleméből erednek. Ebben a tekintetben egészen egy színvonalon áll *Kratzer* könyvével a második magyarul írt német nyelvtan (1781), mely az osztrák normális iskolák számára *Gottsched* munkája alapján készült német nyelvtannak betűrölbetűre való fordítása. Ellenben rendkívüli haladást mutat helyes magyarság szempontjából *Márton István*-nak, a híres pápai professornak rövid német nyelvkönyve (1792), melyet a mindenképen kiváló szerző elsősorban azért írt, hogy ifjainkat „közelebb-közelebb vigye a tudományoknak azon gazdag kincstárjához, a melylyel a tudós s szomszéd német nemzet fáradhatatlanul kínál minket“. Könyvében következetesen elhagyja „azokat a közönséges princípiumokat, a melyekbe a német nyelv a deák vagy magyar nyelvvel is megegyez“, és ehelyett külön fejezetet szentel „a német nyelvnek magyarra való fordítását elősegülő némely közönségesebb jegyzéseknek“, melyek a két nyelv természetéből következő eltérésekre nézve sok helyes és finom megfigyelést tartalmaznak. A *Márton Istvántól* megjelölt irányban aztán tovább haladt öcsese, a fáradhatatlan *Márton József*, ki német nyelvkönyveivel akkora sikert ért el, mint egyetlen német tankönyvírónk sem mind a mai napig. „A jelenvaló német grammatikának nagy kelendősége — mondja a VI. kiadás előszavában (1815) és az a különös szerencséje, hogy mindenféle iskolában, sőt némely királyi gymnasiumban is felvétellett, mintegy tíz esztendő elforgása alatt, ötszöri kiadás után tizezer nyomtatványt fogyasztott el Magyar- és Erdélyországban“. Mind *Márton István*, mind *Márton József*, valamint a már említett *Nagy* és *Osterlamm* is, már igen sok és lényeges eltéréseket mutatnak *Gottsched*-től, de inkább csak a részletekben: a grammatikai rendszer úgy a hang-, mint az alaktanban még mindig a régi, és csak a mondattan lépi át a *Gottsched*-től adott és a latin grammatikából átvett kereteket. *Márton József* azonban már nyelvtanának első kiadásában is *Adelung*-nak ha nem is erős, de itt is, ott is észrevehető hatása alatt áll, mely aztán a későbbi kiadásokban, valamint a többi német nyelvtanírónál is, fokozatosan növekedett. Teljes uralomra azonban sohasem emelkedett, és még *Nits Dániel*, sárospataki professor is, ki nyelvtanát kifejezetten *Adelung* után készítette (1804), valójában közelebb áll *Gottsched*-hez, mint *Adelung*-hoz, kinek grammatikáját pedig a legjobbnak és legtökéletesebbnek mondja. *Adelung* befolyása a mint nem volt mélyenjáró, úgy nem is volt hosszú életű: már a harminczas évek

végén jelentkezni kezdenek *Grimm* nyelvtörténeti felfogásának nyomai, mely aztán a régi rendszereket, *Gottsched*-ét is, *Adelung*-ét is, teljesen és végleg halomra döntötte.

Gottsched-ét és grammatikáját természetesen nemcsak német, hanem magyar nyelvtaniróink is ismerték. Hatása azonban nem volt a magyar grammatikai irodalomra és közelfekvő okból nem is lehetett: a magyar és német nyelv eredetében és szellemében egymástól annyira különböző, hogy lehetetlen őket ugyanazon nyelvtani rendszerbe szorítani; a mely általános témák pedig mindkét nyelvre ráillenek, azokat a mi grammatikusaink is onnan kapták, a honnan a németek vették, t. i. a latin grammatikából. Tudományos nyelvészeti és nyelvújító törekvéseinkre sem volt *Gottsched* semmi befolyással. *Kazinczy* ugyan „a magyar puristák nagy ideáljának“ mondja, de hiszen az orthologusok éppen a meglévőhöz ragaszkodtak, tehát már elvből is elzárkóztak mindennemű ilyen hatás elől; neologusaink pedig még az aesthetikus *Gottsched*-nél is inkább lenézték a grammatikus *Gottsched*-et, kinek nevét csak azért vették minduntalan tolluk hegyére, hogy száználmas sorsával ellenfeleiket megfenyegessék. A nyelvújítás nagy harczaiban mindig a svájcziaznak *Gottsched* ellen folytatott küzdelme lebegett *Kazinczy* szeme előtt: ennek a kimenetele bátorította, ha csüggedett, és vigasztalta, mikor a személyes támadások elkeserítették. A nyelvújításban „legsikerebbnek látszott előttem az a mód — írja *Cserey Miklós*-nak 1821-ben —, a melylyel a német literatura és nyelv boldogult, — a *Bodmer* és *Gottsched* nevét értem. Az egész Németország nézte, mint a bámuló gyermekek az utcán, mint veszekedik az a két tudós; tudni akarta, min veszekednek, s megértvén, a mit nem értett volna különben, részt veve a veszekedésben, azaz, az egyik vagy másik félhez állott. Ez a gyalázatos veszekedés hozta fel a németeknek a szép napot. Ezt akartam én, s én nem perlettem gyalázatosan, igen ők; én csak tüzzel perlettem“.

V.

Gottsched-ék hazánk szellemi életére gyakorolt és az eddigiekben röviden vázolt hatását szépen kiegészítik azok a levelek, melyeket magyar írók, tudósok és főurak váltottak a híres professzorral és a melyeket a lipcei egyetemi könyvtár szivességéből közölhetek dolgozatomban. *Gottsched*-nek ránk maradt levélgyűjteménye nyolcz magyar levélírótól összesen 21 darab levelet tartalmaz, melyek ugyan egyenkint és magukban véve többnyire jelentéktelenek, de összességökben már annál a körülménynél

fogva is értékesek, hogy egyáltalán megirattak. Már pusztá lelőkelkel is adalékel szolgalnak a XVIII. század embereinek és viszonyainak jellemzéséhez. A legszorgalmasabb levélíró az erdélyi szász *Seebergi Wankhel Márton* volt, ki 1725-ben ment ki Németországba az egyetemek látogatása végett és 1727-ben tagja lett a *Gottsched* vezetése alatt álló lipcsei *Deutsche Gesellschaft*-nak, mely a XVIII. század harminczas éveiben nevezetes szerepet játszott a német irodalomban és, bár lényegesen változtatott szervezettel, még ma is fennáll. Mint a levelekből kitűnik, *Wankhel Gottsched*-nek egyik legkedvesebb tanítványa volt, kinek jövőjéhez az említett társaságban bemutatott költői kísérletei alapján nagy reményeket fűzött. Ezeket azonban *Wankhel*, ki már 1728-ban visszatért hazájába, helyzete elszigeteltsége és élénk politikai szereplése következtében nem váltotta be: de társadalmi tekintetben fényes pályát futott meg és fajának történetében fontos, ha nem is valami dicséretes szerepet játszott. *Wankhel*-éinál azonban közelebbről érdekel bennünket az a két levél, melyet *Beer Frigyes*, a pozsonyi ev. lyceum rectora, intézett *Gottsched*-hez. Az alkalmat e levelek megírására a *Gottsched* pártfogása alatt Lipcsében tanuló fiatal *Festetics Pál* szolgáltatta: apja, *Festetics Kristóf* tábornok, ugyanis tudni akarta, hogy fia milyen haladást tesz tanulmányaiban és hogy a hazaküldött kissé borsos számadások helyesek-e. A fiatal főúr 1741-től 1743-ig volt Lipcsében, és mint a levelekből megtudjuk, apja szívesen még tovább is ott hagyta volna, ha *Mária Terézia* és *Esterházy Imre* hercegprímás zokon nem vették volna tőle, hogy fiát protestáns nevelőnek, t. i. *Bél Andrásnak*, *Bél Mátyás* fiának és későbbi lipcsei egyetemi tanárnak, felügyelete alatt protestáns professorokkal taníttatja. Igaz, hogy mikor a fiatal *Festetics* hazájába visszatért és a hercegprímást Pozsonyban meglátogatta, ez nem győzött — mint *Festetics Kristóf*-hoz intézett levelében maga mondja — öcscsének „mind jeles tanulásában és szép magaviselésében, mind pediglen más egyéb rendes kvalitásaiban“ eléggé gyönyörködni. Ez a *Festetics Pál* pedig atyja volt a nagy *Festetics Györgynek*, a Georgicon bőkezű alapítójának és az irodalom lelkes pártfogójának. Nem kevésbé érdekesekek *Esterházy Miklós* gróf nagykövetnek *Gottsched*-hez írt levelei, melyek valóságos baráti viszonyról tanuskodnak. Az ismeretséget, úgy látszik, a bécsi születésű *Löschenkohl János*, *Esterházy* titkára és *Gottsched*-nek egyik legkiválóbb hive, közvetítette abban az időben, mikor *Esterházy* mint a monarchia képviselője az osztrák örökösödési háború súlyos viszonyai közt Drezdában működött. Az érintkezés kettőjük között akkor sem szűnt meg, mikor *Esterházy* Bécsbe költözött vissza, sőt akkor vált csak *Esterházy* baráti jóindulata *Gottsched*-re nézve érté-

kessé. Mikor *Gottsched* nejével 1749 őszén Bécsbe utazott, valamennyi pártfogója közül *Esterházy* volt a legfáradhatatlannabb; elsősorban ő neki köszönhette a híres házaspár azt a kitüntetést is, hogy *Mária Terézia* családja körében fesztelen magánkihallgatáson fogadta. Abban is buzgólkodott *Esterházy*, hogy *Gottsched*-nek a császári német akadémia felállítására vonatkozó terve megvalósuljon és a hazájában már lehetetlenné vált diktátor Bécsben új hatalmi pozícióra tegyen szert. Igaz, hogy e nagyratörő tervekből, melyek közül a legmerészebb *Gottsched* abbéli kívánsága volt, hogy a császári gyermekek nevelőjévé neveztessek ki, még pedig katholizálás nélkül, nem lett semmi, de ez nem *Esterházy* jóakarátán, hanem e tervek ellenzőinek nagyobb befolyásán múlt. Még egy másik, *Esterházy*-nál is nagyobb állású magyar főúri ismerőse is volt *Gottsched*-nek: *Batthyány Károly* gróf, *József* trónörökös nevelője és főudvarmestere, kit *Mária Terézia* 1764-ben birodalmi hercegi rangra emelt. A *Batthyány*-tól reánk maradt két levélből kitűnik, hogy *Gottsched* a hatalmas főúr jóindulatát a császári családdal való közvetítésre használta föl: persze az ő közbenjárásával nem sikerült egyebet elérnie, mint irodalmi hódolataiért egy-egy köszönő üzenetet a császári pár vagy a trónörökös részéről.

Tudománytörténeti és irodalmi szempontból két levél különösen figyelemreméltó. Az egyiket *Bajtay Antal*, a magyar piarista-rendnek a XVIII. században talán legkimagaslóbb alakja, írta *Gottsched*-nek 1750-ben abból az alkalomból, hogy mint a *Lichtenstein*-féle lovag-akadémiának tanára a történelem tanítására vonatkozó tervezetét nyomtatásban közrebocsátotta. Hízegő szavakkal és elegáns latin stílusban ajánlja művecskéjét a hírneves professor elnéző figyelmébe, ki az udvari levelezésre avval felelt, hogy egyik folyóiratában rendkívül elismerő bírálatot közölt úgy erről a munkáról, mint *Bajtay*-nak egy másik terjedelmes szónoki művéről. Az egyhangú elismerésnek, melylyel a történettanársról írt tervezete mindenütt találkozott — és ebben a tekintetben *Gottsched* szavának 1750-ben Bécsben bizonyára különös súlya volt — köszönhette *Bajtay*, hogy *Mária Terézia József* trónörökös mellé meghívta a történelem tanárának. A másik, irodalmi szempontból érdekes levelet *Pamer György*, soproni ügyvéd, írta 1747-ben, még pedig német versben. *Pamer*, ki *Löschenkohl*-nak, *Esterházy* titkárnak rokona volt, fellengős költői levelében arra kéri *Gottsched*-et, hogy úgy ő, mint neje, az ünnepelt „tizedik Múza,” albuma számára emléksorokat küldjön; egyúttal arról értesíti, hogy iránta való határtalan csodálatában soproni barátjaival irodalmi kört alakított, mely magát az ő nevével nevezte el. Ezen irodalmi körről egyéb értesülésünk nincsen és talán egyetlen életnyilvá-

nulása Pamer-nek az a terjedelmes Mária Teréziát dicsőítő ódája, mely a Gottsched eszméit szolgáló olmtützi Gesellschaft der Ungekannnten folyóiratában jelent meg (1748) és a mely Waniek, Gottsched életrajzírójának ítélete szerint, „egyes nyelvi tökéletlenségektől eltekintve, semmivel sem marad a lipcei költői iskola hasonló termékei mögött“. Pamer ódája az első modern német költemény, melyet Magyarországon írtak és Sopron volt mindenkor a hazai német irodalmi törekvések egyik középpontja: így kapcsolódik kiinduló pontjában Gottsched nevéhez szellemi életünk egyik jelentős áramlata, melynek fejlődését és gyarapodását más alkalommal bátorkodom — a nagyérdemű Windisch Károly Gottlieb életrajza keretében — a tek. Akadémiának kegyes engedelmével bemutatni.

A margitszigeti Artesikút vizének hőmérsékleti viszonyairól.

(Kalecsinszky Sándor, l. t. 1908. febr. 17-iki előadásának kivonata.)*

A mostani Margitsziget É-i vége fölött a pesti part és a budai nagysziget között, a Rákospatak beömlésével szemközt volt egy kis fürdősziget, a melyet későbbben csak is a Duna alacsony vizállásakor lehetett látni.

E fürdőszigetet dr. Szabó József a Természettudományi Társulat Évkönyvei III. kötetében, 1857-ben ismertette. E kis sziget derekán kb. 500 négyszögölnyi területen, mint 50—60 kisebb-nagyobb melegforrást találtak, s ezek közül 12-nek hőmérséklete 40° C-nál magasabb, a legmelegebbé 42·2° C volt.

E fürdősziget az újabb kutatások szerint a rómaiak idejében, a mostani Margitszigettel egy egészlet alkotott, sőt az Aquincummal, valamint a pesti parttal állandó hiddal volt összekötve. A szigeten fürdő- és egyéb épületek is voltak, a későbbi időben azután a Duna árja a sziget felső részéből nagyobb területet elmosott és a különálló fürdőszigetet alkotta és a mult század hetvenes éveiben a Dunaszabályozáskor teljesen eltűntettek. A meleg források azóta a Duna fenekén bugyognak fel.

A mostani Artesikúttól kb. 30 méternyire, csekély vizálláskor, egy kis pocsolya állott elő, a melynek hőfoka 30—32° C volt. Ezenkívül a Duna medrében máshelyütt is találtatnak meleg források.

* Részletesen a „Földtani Közlöny“ 1908. XXXVIII. kötet, 5-ik füzetében található.

Ezek ismerete indították az érdekelteket arra, hogy a szigeten Artesikút fúrassék.

Zsigmondy Vilmos fél évi munka után, 1867. május 13-án, 118·5 m. mélységben olyan erős hévvízre akadt, hogy 0·63 m.-nyi magasságban a sziget szintje felett 24 óránként 56800 és 1·26 m.-nyire, a felszín alatt 160,000 hektoliter hévvizet szolgáltatott és a víz emelkedése több, mint 9·48 m. volt.

Mivel a budapesti hévvizekre vonatkozó és húzamosabb ideig tartó pontos és részletesebb tanulmányok hiányzanak s mivel hivatalos teendőim mellett és szaksegítség nélkül az összes hév-vizek tanulmányozására nem vállalkozhattam, ezért privátim csupán arra határozottam el magamat, hogy a Martgitszigeti artesivizet fogom tanulmányozni.

A következő táblázat csupán a hőmérséket mutatja.

A margitszigeti Artesi kút-víz hőfoka 1898—1907. években méréseim szerint:

Datum	hőfok C.	Datum	hőfok C.
1898. május 23. . . .	42·60 ⁰	1898. szept. 19. . . .	42·5 ⁰
" " 24. . . .	42·56	" " 23. . . .	42·5
" " 26. . . .	42·5	" " 27. . . .	42·6
" " 28. . . .	42·5	" okt. 4. . . .	42·55
" jún. 2. . . .	42·6	" " 9. . . .	42·55
" " 6. . . .	42·6	" " 23. . . .	42·6
" " 8. . . .	42·6	1899. jún. 7. . . .	42·6
" " 10. . . .	42·6	" júl. 9. . . .	42·5
" " 11. . . .	42·6	" " 13. . . .	42·56
" " 15. . . .	42·6	" " 15. . . .	42·6
" " 21. . . .	42·6	" szept. 9. . . .	42·6
" " 23. . . .	42·7	1900. jún. 12. . . .	42·6
" " 25. . . .	42·6	" " 17. . . .	42·6
" " 28. . . .	42·6	" " 29. . . .	42·5
" " 30. . . .	42·6	" szept. 30. . . .	42·6
" júl. 2. . . .	42·7	1901. jún. 16. . . .	42·5
" " 5. . . .	42·6	" szept. 23. . . .	42·5
" " 10. . . .	42·6	1902. márc. 23. . . .	42·5
" szept. 3. . . .	42·7	1903. máj. 28. . . .	42·4
" " 5. . . .	42·7	" jún. 1. . . .	42·5
" " 7. . . .	42·7	" júl. 5. . . .	42·5
" " 10. . . .	42·6	" okt. 9. . . .	42·4
" " 13. . . .	42·5	1907. szept. 22. . . .	42·6
" " 16. . . .	42·5	" " 30. . . .	42·6

E tíz évi időközben végzett méréseim alapján, a mint

látjuk, a margitszigeti Artesikút-víz hőmérséklete 42.4 — 42.7° C között ingadozik, mely főképen a meteorologiai viszonyokkal és a Duna vízállásával látszik összefüggésben lenni, de azért az évi közép hőmérséklete eléggé állandó.

Összehasonlításul, összegyűjtöttem a régebbi hőméréseket. *Thán Károly* 1868. okt. 30-án 43.22° C, 1869. szept. 1-én 43.33° C-t, *Zsigmondy Vilmos* pedig 1867-ben és azután 1868—1878-ig 43.8° C hőfokot mért.

Ha a régi adatokból csupán a kisebb *Thán*-féle értékeket vesszük kiindulásul és tíz évi méréseim átlagával (42.6° C) hasonlítjuk össze azt találják, hogy az artesisvíz mai hőmérséklete középértékben az első 11 évihez képest 0.7° C-al csökkent.

Mi lehet az oka e hőmérséklet csökkenésnek? Hypothesisek felállításá helyett, kutassuk azt, hogy 1878—1898-ig vagyis abban az időben, a midőn mérési adataink hiányzanak, nem történtek-e a thermák közelében olyan változások, a melyek a hőcsökkenést előidézhették.

Ezeket megelőzőleg röviden felemlítem azt, hogy már régebben kimutatták azt, hogy a Budapest területén levő összes hévvizek eredete egymással szoros összefüggésben van, hogy valamennyi therma közös földalatti víztartóból táplálatik.

A városligeti artesisvíz, mely 970 m. mélységből tör elő 74° C hőfoku, míg a Sáros-, Rudas-, Rác-, Király-, Lukács-, Császárfürdők a margitszigeti és egyéb hévvizek az elsővel más, alacsonyabb hőfokúak, a szerint a mint a therma, a természetes repedéseken át a felszínre haladva, útközben több vagy kevesebb hideg vízzel keveredik össze.

1878—1898-ig a következő nagyobb változások voltak:

1. 1878. május hó 15-én *Zsigmondy* befejezi a városligeti Artesikút fúratását.

2. A fürdőszigetet illetőleg zátonyt a Duna szabályozáskor teljesen elktorják.

3. 1897. jan 13-án az eskütéri hídfő munkálatainál a budai oldalon melegvíz tört elő, mely 1898. aug. 31. és okt. 4-én ismétlődött.

A városligeti artesisikút 24 óránként 7370 vagyis egy év alatt 2.690,050 hektoliterrel apasztja a földalatt elterülő víztartó vizét, de ha a csövek tömitése nem tökéletes, úgy még több vizet szállít. Igaz ugyan, hogy az összes hévforrások víz-bősége (kb. 552.200 hektoliter naponként), a városligeti artesisikúthoz képest 75-ször nagyobb, de azért ez olyan tényező a mely kisebb változásokat idézhet elő. Hogy változásokat nem igen vettek észre, oka főképen abban rejlik, mert a hévforrások sok fölös vizet szolgáltatnak és a hatás nem egyszerre, hanem

fokozatosan jött. Ennek daczára egyesek kis változásokat észrevettek, de direkt méréseket nem tettek.

A fürdősziget elkotrása által, a rajta levő hévforrások, kevesebb akadályokkal megküzdve, valószínűleg több vizet szolgáltattak, de ennek a hatása legfeljebb abban nyilvánult volna, hogy csupán a közeli és hasonló természetű margitszigeti hév-víz bőségét apasztotta volna kisebb mértékben, de hőmérsékletére befolyást aligha gyakorolt volna.

Végül az esküteri hidnál feltörő víz bő-ége elég nagy volt ugyan, de ezt főképen a Rudas- és a Császárfürdő forrásvízeinek lecsapolásából nyerte, míg a betöméseig a Lukács- és a Császárfürdő forrásai meg sem érezték.

Mindezekből azt látjuk, hogy a margitszigeti artesikút vizére hatást, illetőleg változást, csupán az 1878-ban feltörő és azóta állandóan működő városligeti artesikút gyakorolt.

Már előbb megemlékeztem arról, hogy a különféle hőfoku hév-vizek úgy keletkeztek, hogy a felszínre előtörő melegvizekhez más víztartóból eredő több vagy kevesebb hideg víz keveredett. Ha a meleg és a hidegvíztartóból eredő víz nyomása állandóan ugyanaz, akkor a keveredésből származó víznek a hőfoka is állandóan ugyanaz marad, de ha pl. a melegvíz nyomása, mint az esetünkben előfordul, csökken, akkor ezzel arányosan kevesebb melegvíz fog felszállani, mely az előbbeni mennyiségű hidegvizzel csak is alacsonyabb hőfoku kevert vizet ad.

Mivel pedig a hidegvizekben kevesebb szilárd alkatrész van feloldva, mint a mélyről jövő melegvízben ennél fogva a mostani margitszigeti vízben kevesebb szilárd alkatrésznek kell jelen lenni azaz higabb, mint régente volt.

Legújabban megvizsgáltam erre nézve a margitszigeti artesi vizet és azt találtam, hogy a fixmaradék csakugyan kevesebb a mi előbb említett állításom helyességét és jogos voltát a legjobban igazolja.

Ezzel plausibilis módon be van bizonyítva, hogy a margitszigeti artesi-kútvíz hőcsökkenését, a városligeti Artesikútvíz előtörése okozta.

A kimutatott hőcsökkenés és az évi csekély hőmérséklet változás okvetlenül amelletl szól, hogy a budapesti thermák fő-tömege *vadosus* eredetű, azaz a felszínről infiltrált víz. Támogatja ez állításomat az artesi vizek chemiai alkotása is, mely azt mutatja, hogy typosos dolomitos vízzel van dolgunk és csupán egyes benne előforduló alkotórészekből következtetünk arra, hogy kisebb részben *juvenilis* vizek is keveredhetnek hozzá.

A felsoroltak arra a következtetésre is vezetnek bennünket, hogy egy újabb és nagyobb átméretű artesikútnak a megnyitása a budapesti thermáknál nagyobb és lényegesebb változásokat

fog előidézni. Különösen a nagyobb mélységből jövő új artesisvíz a többi thermáknál nemcsak a vízbőséget és a nyomást de egyúttal a hőmérsékletet is csökkenteni fogja.

Úgy tudományos, mint gyakorlati szempontból is igen kívánatos, hogy az összes budapesti hévforrásokat fizikai, chemiai szempontból és környéküket geologiai tekintetben is állandóan tanulmányozzák.

Kisebb közlések.

— Szádeczky Lajos lt. jelentése az Erdélyi Magyar Közmívelődési Egylet f. évi közgyűléséről:

Tekintetes Akadémia! A f. é. május hó 25-én tartott összesülés határozatából azt a megtisztelő megbízást nyervén, hogy az Erdélyi Magyar Közmívelődési Egylet jún. 8-án tartott közgyűlésén Maros-Újvárt a M. Tud. Akadémiát képviseljem: tisztelettel jelentem, hogy a szíves megbízatásnak örömmel tettem eleget s az ünnepély folyamán a M. T. Akadémia üdvözlétét is tolmácsolva, elmondottam néhány jellemző történeti és kulturális adatot *Marosújvár alapításáról és régi történetéről*, részben levéltári kutatásaim, részben kevésbbé ismert más források alapján.

A most virágzó, sóbányájáról és magas dombtetőről leragyogó kastélyához tartozó uradalmáról híres Marosújvár mintegy 300 év óta játszik jelentősebb szerepet. Alapítója történelmünk egyik tragikus alakja, politikai vértanúja: Kocsárdi *Gálffy János* volt, Báthory Kristóf erdélyi vajda egyik leghatalmasabb tanácsosa, Aranyosszék főkapitánya, kinek a m.-újvári jószágot 1581-ben végrendeletileg hagyományozta hálás fejedelme, főleg azért, hogy az ő fáradozásainak köszönte, hogy fiát, a kiskorú gyermek B. Zsigmondot az ország fejedelmévé választotta. Az árva Báthory Zsigmondot (gyámja B. István lengyel király megbízásából) Gálffy nevelte, tanította, vitte templomba s óvta minden bajtól, veszélytől, mint főudvarmestere s legközelebbi főgondviselője. Szépen hálálta meg! Lefejeztette.

A kiskorú fejedelem 1588-ban (15 éves korában) kezébe nyervén a kormányzást (nagykorúsíttatván), csakhamar vizsályba keveredett unokabátyjával, a nagyravágyó Báthory Boldizsárral. Ennek lett áldozata Gyulai Pál, kit B. Boldizsár Abafaján (1592.) összevagdaltatott s ennek Gálffy János, a ki Marosújvárról a rája küldött darabontok elől menekülván, a bihari havasokban, Belényesen elfogatott s 1592 őszén Váradra, majd 1593 elején Husztra vitetvén fogságba, ott 1593 márcz. 8-án neveltje, a vérengző fejedelem rendeletéből lefejeztetett.

Nemrég kerültek napvilágra (még kiadatlanok) Gálffy János kesergő és könyörgő levelei, melyeket feleségének Perneszi Erzsébet-

nek váradi és huszti rabságából irogatott, kiszabadíttatása érdekében. Világot vetnek ezek arra is, hogy Marosújvárt ő építtette, s hogy az ádáz pártviszály közepett Marosújvár birtoka is hozzájárult ahhoz, hogy Gálffy láb alól eltétetett.

„Szerelmes és én édes atyámfia (írja feleségének Husztról 1593 febr. 15.) értem izenetedet, hogy *Újvárat* el akarják venni . . . Ez hitván rossz helynek ennekelötte csak neve sem vala, *én rólam vön nevet magának* és az én szorgalmatos munkám, szüntelen költségem után . . . Eleitől fogva vöttem én eszembe, hogy Kendy Sándor és az kanczellárius Kovacsóczy Farkas, nem gyönyörköttek az én hitván épületemben. De Hagáron Isten tudja mindent mi végre cselekedik. Mi nem véltük: mi reánk ez következik; szintén így más is, az mit nem vélne, következhetik reája.“

Jól jövendölt! Irigyei egy év mulva az ő sorsára jutottak: Báthory Zsigmond 1594-ben főtanácsosai között Kendyt és Kovacsóczyt is megölette.

Marosújváron is teljesedett tehát a régi várak mondája, hogy vérrel épült s táplálkozott.

Szelidebb idők következtek. A XVIII. század közepén Marosújvár fényes várkastélyában az öreg *gróf Mikos János* lakott, a kinek a leg-híresebb ménese volt egész Erdélyben. Erzsébet orosz czárné 1758-ban innen vitetett erdélyi fajlokat Szentpétervárra, hogy ménest alapítson. Piscsevics (szerb eredetű orosz tábornok) emlékirataiban igen érdekesen írja le marosújvári látogatását: a kétemeletes kastélyt, a remek ménest (Csesztvén és Szászfenesen), s „a gyümölcsös kertet, mely a Maros partján feküdt és fasoraival, virágágyaival és gyönyörű gyümölcsfáival igen kellemes látványt nyújtott. A cseresznyék éppen akkor voltak a legjobb érésben. A grófné leányaival és menyével sok cseresznyét szedett le“ s az orosz főtiszt segített nekik az ágak lehajtásában. A marosújvári 28 fajló képezte az orosz czárnő ménésének törzsét, melyeket a czárnő gyönyörködve szemlélt meg, Szentpétervárra jutván, „az akkor még fából épült téli palota egyik ablakából“.

A mult század derekán *gróf Mikó Imre* alapította újra a szép-multú várkastélyt s az ő mélyreható kulturális működésének egyik színhelye e szép vidék volt, melyről Gálffy János megírta már önéletrajzában, hogy „az Úristen megékesítette ezt a helyet szép folyó-vizekkel és drága szép mezőkkel, kit különb-különbféle szép vadak és madarak laknak; ennek felette pedig kedves bízatermő földé, úgy annyira, hogy kedves és gyönyörűsége hely“.

A kulturális munka jelenleg a föld felett és föld alatt (a hatalmas sóbányákban) egyaránt serényen folyik, s a dombon álló szép várkastély jómódú, virágzó magyar városkára tekint alá, a mult emlékeit őrizvén a szép jövőjű „kedves és gyönyörűsége hely“ felett.

--- Schafarzik Ferencz lt. beszéde, melyet 1908 május 30-án a geoletneki völgyben tartott néhai Szabó József akadémiai r. tag emléktáblája előtt, melynek ünnepélyes leleplezését a Magyarhoni Földrajzi Társulat és a Bányászati és Kohászati Egyesületnek Selmecz- és Béalábánya-vidéki osztálya rendezte :

Szentmiklósi Szabó József életének és tudományos tevékenységének képe hova-tovább mindig jobban domborodik ki lelki szemeink előtt és egyre tisztábban bontakozik ki a magyar geológiának és hazájának tett szolgálatainak igazi értéke is.

Elismerés és hála illeti fényes emlékét és szerencsésnek érzem magam, hogy ennek itt a *M. Tud. Akadémia* és a *Kir. Magy. Természettudományi Társulat* megbízása folytán kifejezést adhatok.

Szabó a geológiát nem szobatudósok módjára a négy fal között, hanem kint a szabad természet ölen művelte és lelkes példaadással ott kedveltette meg tanítványaival is ezt a tudományt úgy, mint ő előtte e hazában senki. Ő mint geologus a petrográfiai irányt karolta fel és különösen hazánk harmadkori vulkáni kőzetei képezték kedvencz tárgyát. S valamint a körültekintő építész a leendő épülethez először az építőanyagokat hordja össze, úgy ő is egyes részletkérdésekkel foglalkozik előbb, hogy azután befejezésül egy harmonikus egészszé összeilleszthesse azokat. Előre megfogalmazott terv szerint nyúlt már a hatvanas évek végén a mikroskophoz, de minthogy ez őt abban az időben a kőzetalkotó elegyrészek legfontosabbikára, a földpátokra nézve ki nem elégithette,* elmés módon egy eredeti földpátmeghatározó módszert alkotott magának, a melylyel a mikroszkopikus vizsgálatot szerencsésen kiegészítette. Így fölfegyverkezve próbálta azután ki képességét és erejét hazánk különböző vulkáni vidékeinek tanulmányozásában. Végül pedig hozzáfogott Selmeczbányának, ennek a nevezetes bányaterületnek a rendszeres geologiai megismertetéséhez, a mire őt a tárgy érdekességén kívül főleg az Alma mater-re való édes visszaemlékezés is ösztökélte. Egy vaskos kötet és egy részletes, 1:14400 méretű geologiai térkép képezi kitaró szellemi munkájának gyümölcsét, a melyben áttekinthetően mindazt elénk tárja, a mit sok évi páratlan szorgalommal összegyűjtött.

Valóban fejedelmi ajándék az nemcsak Selmeczbánya sz. kir. bányavárosának, de egyszersmind a magyar tudományosságnak is és ezzel szemben véghetetlenül gyenge a hálaadásnak szava és módja, mert az a néhány betű, a melylyel *Szabó József* érdemekben halhatatlan nevét megörökíteni akarjuk, ha érczből való is, mégis csak mulandó! Ily körülmények közt egyedül csak az a tudat vigasztal és nyugtat meg, hogy egykori vezériünk emléke, a mig bányász és geologus e hazában él, nem pusztán csak itt, e helyen, hanem a szívekben is élni fog.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hatodik ülése.

1908 június 1-én.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Békefi Remig, Concha Győző, Fejérpataky László, Földes Béla, Gaal Jenő, Kautz Gyula, Ortway Tivadar, Vecsey Tamás, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldási Antal, Alexander Bernát, Angyal Dávid, Asbóth János, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Kollányi Ferencz, Magyary Géza, Óváry Lipót, Reiner János, Szendrei János, Téglás Gábor l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv, Szily Kálmán r. tt. — Hegedüs István l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

122. MEDVE CZKY FRIGYES l. t. Tanulmányok Pascralról.

123. BOROV SZKY SAMU l. t. bemutatja dr. Gombos F. Albin vendég: Liutprandus és a magyarok című tanulmányát.

124. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VECSEY TAMÁS r. és MEDVE CZKY FRIGYES l. tagot kéri föl.

HUSZONÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hatodik ülése.

1908 június 15-én.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Koch Antal, Krenner József, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schüller, Alajos r. tt. — Apáthy István, Bodola Lajos, Buchböck Gusztáv, Chyzer Kornél, Galgóczy Károly, Kalecsinszky Sándor, Kossutány Tamás, Kövesligethy Radó, Klupathy Jenő, Kürschák József, Lörenthey Imre, Méhely Lajos, Mocsáry Sándor, Onodi Adolf, Schafarzik Ferencz, Tötössy Béla, Zemplén Győző, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Concha Győző, Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar r. tt. — Balogh Jenő, Borovszky Samu, Katona Lajos, Magyary Géza, Váczy János l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

125. APÁTHY ISTVÁN l. t. székfoglaló értekezése: A rögzíthetőség és főtthetőség különbségei, mint élettani változások jelei az idegrendszerben.

126. RADOS GUSZTÁV r. t. Kronecker egyik algebrai tételéről.

127. MÉHELY LAJOS l. t. A földi kutyák származás- és rendszertana.

128. KÖVESLIGETHY RADÓ l. t. Jelentés a nemzetközi sarki bizottság 1908-iki üléséről.

129. GEŐCZE ZOÁRD részéről: A fölületek quadraturájáról. Előterjeszti König Gyula r. t.

130. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére RADOS GUSZTÁV r. és MÉHELY LAJOS l. tagot kéri föl.

HUSZONHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Hetedik ö s s z e s ü l é s.

1908 június 15-én.

GOLDZIEHER IGNÁC osztályelnök helyettes elnöklété alatt jelen voltak: a III. osztály ülésén résztvevő tagok. — Jegyző: HEINRICH GUSZTÁV főtitkár.

131. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti Boissier Gaston kiváló archaeologusnak, a ki 1896. óta volt az Akadémia külső tagja, június 10-én bekövetkezett elhunytát. — Az összes ülés részvétellel veszi e gyász hírt és fölhívja az I. osztályt, hogy emlékezéséről intézkedjék.

132. Főtitkár bemutatja a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak f. é. május 25-én 61.409. sz. a. kelt átiratát, melyben tudatja, hogy a f. évi május havában Bruxellesben tartandó újabb nemzetközi sarkvidéki értekezleten a magy. kir. kormány képviseletével KÖVESLIGETHY RADÓ I. tagot bizta meg. — Tudomásul van.

133. A szótári bizottság jelenti, hogy f. évi május 26-án tartott ülésében bizottsági előadójává egyhangúlag TOLNAI VILMOS I. tagot választotta meg. — Tudomásul van.

134. A székesfőváros értesítette az Akadémiát, hogy néhai Garay János akadémiai tagnak földi maradványai f. évi május 29-én helyeztetnek el új sirban. Az elnökség kérésére a hamvak áthelyezésénél NÉGYESY LÁSZLÓ I. t. képviselte Akadémiánkat. — Tudomásul van.

135. A III. osztály jelenti, hogy az Alapszabályok revíziója ügyében küldött bizottságba ENTZ GÉZA r. t. osztályelnököt és KÖNIG GYULA r. t. osztálytitkárt választotta. — Tudomásul van.

136. A Történelmi Bizottság javasolja, hogy a f. évi augusztus hónapban Berlinben tartandó nemzetközi történelmi congressusra Akadémiánk képviseletében FEJERPATAKY LÁSZLÓ és HAMPEL JÓZSEF r. tagok küldessenek ki. — Elfogadjatik.

137. Főtitkár bejelenti a következő meghívókat: a Szabad Lyceumnak f. évi május 31-én tartott közgyűlésére, melyen Akadémiánkat a főtitkár képviselte; — az Országos Párbajellenes Szövetségnek június 4—6-ig tartott üléseire, melyeken az Akadémiát BALOGH JENŐ I. t. képviselte; — az erlangeni „Physikalisch-medizinische Societät“ megalapításának százéves fordulójára, június 27-én, mikor az Akadémia táviratban fogja üdvözölni az érdemes egyesületet. — Tudomásul van.

138. A könyvtár számára legújabbán a következő adományok érkeztek: 1. Balogh Jenő I. tagtól: A társadalom védelme. — 2. Dr. Koronghi Lippich Elektől: A művészetek és a stylus. — 3. Az EMKE-től: 1908. évi jelentés. — 4. Teschler Györgytől: Hogyan keletkezett Körmeözbánya.

139. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásában 1908 május 25-től június 15-éig a következő munkák jelentek meg: 1. Akadémiai Értesítő, 1908: 6—7. füz. (222—223. sz.). — 2. Mathemat. és természettud. Értesítő. XXVI: 2. füz. — 3. Irodalomtört. Közlem. XVIII. évf. 2. füz. — 4. Nyelvtudomány. II. köt. 1. füz. — 5. Péterfi Márton. Adatok a Biharhegyesség mohafőrájának ismeretéhez. (Mathemat. és természettud. Közlem. XXX: köt. 3. sz.). — Tudomásul van.

140. Helyettes elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CONOHA GYÖZÖ és ORTVAY TIVADAR r. tagokat kéri föl, mire kellemes szüneti üdvözlést kívánva, berekeszti a szünet előtti utolsó ülést.

Jegyzőkönyvi melléklet.

Jelentés a Gorove-pályázatról.

A Gorove-pályázatra: „Adassék elő II. Ulászló király udvartartása“, két pályamű érkezett.

I. Az 1. számú pályamű jelígeje: „Frustra vivit, qui nemini prodest“. Terjedelme 279 kis ívrét oldal. Teljes munka.

A bíráló figyelmét mindenekelőtt az a kérdés köti le, vajjon szerző művét minő alapokon építette föl? E tekintetben a pályamű szerzőjét elismerés illeti meg. Mindazokat a kútfőket, melyek tárgyára forrásul kínálkoztak, lelkiismeretesen és odaadással átbúvárolta. Így, II. Ulászlónak 1494/95-iki számadáskönyvein kívül, Marino Sanuto „Diarii“-jét, még pedig nem a sokkal kényelmesebb használatú Wenzelféle kiadásban, hanem a „Reale Deputazione Veneta per gli studii di Storia patria“ közreműködésével megjelent legújabb editióban, a melyből művéhez teljesebb és kritikailag megbízhatóbb anyagot merithetett. A gyűjteményes munkákban rejlő nyers anyag és a kiadott oklevéltárak sem kerültek el szerző figyelmét; ezeket is teljesen kiaknázta. Kútfői vizsgálódásának becse azonban különösen abban a levéltári búvárkodásban nyilatkozik meg, melylyel a Magyar Országos Levéltár diplomatikai osztályát s a Magyar Nemzeti Múzeum törzsananyagát és összes családi levéltárát 1490-től 1520-ig terjedőleg áttanulmányozta s ez által műve részére tekintélyes, új és értékes anyagot gyűjtött össze.

Mindezekon kívül — történetírói tisztehez hiven — értékesítette a korára és tárgyára vonatkozó feldolgozott irodalmat is s művéhez a mintát, szerzőnek saját nyilatkozata és többszörös hivatkozásai szerint, Csánki Dezsőnek „I. Mátyás udvara“ című munkájában ismerte föl.

A mi az egybegyűjtött anyag feldolgozását illeti, szerző II. Ulászló király udvartartását a következő czimek alá foglalva tárgyalja le: II. Ulászló jövedelmei (7—51. l.); az udvar személyzete (52—63. l.); királyi tanácsosok (64—68. l.); királyi kancellária (69—82. l.); királyi kincstárnokok (83—91. l.); budai varnagykok és tiszttartók, főudvarmesterek és királyi kamarások (92—102. l.); udvarnokok (103—108. l.); aulae familiares (109—112. l.); testőrök, huszárok, apródok és udvari papság (113—119. l.); a királyi sáfár és konyha (120—126. l.); kisebb tisztségek, főajtónállók és főpohárnokok (127—133. l.); tudomány és művészet (134—156. l.); diplomatiiai élet (157—178. l.); ünnepélyek, mulatságok és szórakozások (179—199. l.); királyi istálló (200—211. l.); ruházat (212—226. l.); az udvar tartózkodási helyei és utazása (227—279. l.).

Ezen tárgyi csoportok egymástutánjában szerző leginkább Csánki után indul. De a kínálkozó anyag természete és a belső kapcsolódások következtében alig is tehetett mást, ha magáért az eltérés kedvéért a tárgyi összefüggést feláldozni nem akarta.

II. Ulászló jövedelmeinek tárgyalását szerző a királyi és országos jövedelmeket meg nem különböztető középkori pénzügyi rendszer bemutatásával és az ennek megváltoztatására irányuló országgyűlési törekvésekkel nyitja meg. A rendes jövedelmek keretében részletesen elbeszéli a koronajavak sorsát, jövedelmét és zálogba vetését; a pénzverés, a vámok és harminczadok bérbeadását; a városok, a szászok, kúnok és jászok adóját. Idecsatolva említi föl a cseh és morvaországi jövedelmeket s a Signoria és a pápa pénzsegélyeit. A rendkívüli adóról szóltában kifejti ennek keletkezését, gyakorlatát, összegét, a behajtás körül fölmerült visszaéléseket, a hatalmasok kibúvását az adófizetés alól, a kölcsönzéseket s az ezek fejében végbement zálogba vetéseket és adományozásokat; s mindezeknek természetes következményeként megrajzolja a királyi udvar nyomorúságát. Egyes jövedelmi tételeknél nem egyszer említi a Hunyadi Mátyás korabeli állapotot. Kár volt tehát II. Ulászló évi jövedelmét is össze nem vetni Hunyadi Mátyáséval. A 17-ik oldalon említett „pro reformatione montanarum“ és a „pro laboribus montanarum“ az érczbányászat körébe vág, a mint szerző a 20-ik oldalon tényleg beszél is róluk. Miért is a 17-ik oldalról törlendő.

A sókamarások neve és működésük ideje (17—19. l.) nem alul a jegyzetbe, hanem föl magába a szövegbe való.

Ezzel kapcsolatban az egész műre vonatkozólag megemlítjük, hogy szerző a királyi tisztviselők névsorának egybeállításában nem járt el egyöntetűleg. Egyszer helyesen közli őket a szövegben; máskor meg a szövegben sorolja ugyan föl a neveket, de nem a mai kiejtéssel; vannak olyan esetek is, midőn a neveket latinosan és alul a jegyzetben adja. (60, 68, 76—82. l.). E helyett egyedül az a helyes, ha a tisztviselők neve mai magyar kiejtés szerint és működésük ideje a szövegben fordul elő; a jegyzetben meg csak a forrásra való hivatkozás marad.

Az „udvar személyzetéről“ szóló fejezet élén lett volna legalkalmasabb szerzőnek röviden megemlékeznie a királyi udvar színhelyéről, az itt esetleg végbement átalakításokról és azon okokról, melyek II. Ulászlót annyira Budához lánczolták. Ezek feltüntetése által mindjárt jobban érvényesült volna az a becses, habár nem egészen kisimitott fejezet, melyet szerző „az udvar tartózkodási helyei és utazása“ czímen (227—279. l.) egybeállított.

II. Ulászló jellemzése jó megfigyelésre vall. Testi, lelki, szellemi és társadalmi tulajdonságait ügyesen írja le. A mit ifjúkori szépségéről mond (54. l.), inkább a jellemzés elejére való. Ulászlót, a családapát, királyi gyermekei körében is megrajzolja és sikerülten leírja a kis II. Lajos testi és szellemi tulajdonságait, kapcsolatban azzal a neveléssel, a melyben részesítették. Kár, hogy a nevelők működését nem a szövegben, hanem jegyzetben ismerteti.

A királyi tanácsosok tárgyalását a királyi kancellária műkö-

désének rajza követeli, II. Ulászló két neves kancellárjának, Bakócz Tamásnak és Szatmári Györgynek megismertetésével. Ezen utóbbi alakjához szerző hasznavehető mozzanatokat találhatott volna Tóth-Szabó Pálnak még a pályázat letelte előtt megjelent, „Szatmári György primás“ című dolgozatában. A királyi kancellária titkárait, notariusait és prothonotariusait, továbbá a királyi kuria notariusait, mind egybegyűjtötte, de — miként említettük — nem a szövegben, hanem alul a jegyzetben közli őket. A kincstartókat és alkincstartókat ügyesen egybeállította és gyakori váltakozásuk okát is adja. A várnagyok és provisorok szolgálati évét nem teszi ki (94. l.). A főudvarmestereket, főkamrásokat, kamarásokat, udvarnokokat és aulae familiareseket ismét helyesen tárgyalja a tisztségek viselőinek és a szolgálat évének felsorolásával. A testőrök, huszárók, apródok és az udvari papság helyzetének és szolgálatának leírása után az udvari kápolnáról és a király vallásosságáról érdekes részleteket sorol fel. A királyi sáfár dolgát és a konyhát a szakácsokkal, ezek nemzetiségével, az ételekkel, fűszerekkel és italokkal ügyesen élénk tárja. A kisebb tisztségek keretében leírja a kir. tárnok, az ajtónállók, étékfogók és pohárnokok dolgát s megemlíti a kertészt, borbélyt, az udvari bolondot és a törpét.

A tudomány és művészet állapotát az eddigi vizsgálódások eredményeinek értékesítésével ismerteti.

A középkor végét jellemző diplomatai élet bemutatása után kiemeli, hogy nálunk állandó követet egy külföldi udvar sem tartott, csak Velence. Az ő követcinek névsorát, ellátását, fogadtatását, szerepét és viszonyát a források világánál ügyesen elbeszéli. Kifejti, hogy a Magyarország és Velence közötti diplomatai összeköttetés II. Ulászló alatt is élénk volt s ezt a „Diarii“-ből merített adatokkal tanulságosan igazolja is.

Érdekesen világítja meg hazánk viszonyát Törökországhoz is s az idejéről követekkel és ezek tevékenységével is megismerteti. A pápai udvarral való kapcsolatot főleg II. Ulászló házassága ügyének keretében rajzolja meg, feltárván azokat a küzdelmeket, melyeket II. Ulászlónak vívnia kellett, míg Candalei Anna kezéhez és Franciaországgal politikai szövetségbe jutott. A Rómából hozzánk és a tőlünk Rómába küldött követeket névszerint is kimutatja s megemlíti a moldvai és havasalföldi követek fogadását és ellátását is.

Az ünnepélyes felvonulásokat, a nemzeti események megülsét, a farsangi mulatozást, a családi eseményekkel kapcsolatos ünnepélyeket, mint a királyleány megkeresztelését, II. Lajos megkoronázását, Candalei Anna esküvőjét és megkoronázását s az ezeket követő lakomákat és tánczokat, továbbá a lóversenyeket, versenyistállókat, lovagjátékokat és ezek részeseit, a társasjátékokat (sakk és kártya), a jelmezes látványosságokat, a király részvételét vagy közreműkö-

dését kedvelt hiveinek családi ünnepeinél s a vadászatot kutyával és sólyommal részletesen leírja.

A „királyi istálló“ cím alatt ennek gondozását, a lóállomány minőségét, beszerzését, táplálását, a lóajándékozás divatát, a lovak gondviselőit, a lovászok helyzetét, nyomorúságos ellátását, a lovak gazdag felszerelését, a négy-nyolczfogatú fényes hintókat s a lószerszámok és kocsik készítőit, javítóit, díszítőit és felszerelőit ismerjük meg.

A ruházat keretében érdekesen jeleníti meg szerző azt a mesterséges fényt, melyet a külföldiek előtt kifejtettek. A király koronázása, a löcsei diéta, Anna királyné mennyekzője, Lajos királyfi koronázása és a bécsi congressus fényét, ruha, ékszer, lófölszerelés s díszítés dolgában szemléletesen rajzolja meg. A ruha anyagán kívül megfigyeli és leírja a török, orosz, francia és olasz hatást; a férfi és női s a téli és nyári ruházatot; az udvari személyzet ruha-illetményét s ennek részeit és értékét; a szőnyegek használatát s ezeknek és a ruháknak szokásos ajándékozását. Megtudjuk a dolgozattól, hogy az udvar eleinte Firenzéből, később Velenczéből, sőt Iglauból és Augsburgból szerezte be ruhaszükségletét; de néha vásárolt a budai, pécsi és szegedi mesterembereknél is.

A pályamű anyagának részletes fejtegetéséből kitűnik, hogy gazdag tartalmú összeállítással van dolgunk, mely történeti tudásunkat sok új ismerettel egészíti ki és gyarapítja s a Hunyadi Mátyást követő kor megértését jelentékenyen megkönnyíti.

A pályamű stylusa általánosságban elég jó; de sajnos, számos helyet találunk, a hol a végső simítás, az „ultima manus“ még elkel volna. Nyelvezete magyaros; de gyakran idegen szót is használ. Pl. Functio (93. l.), konstellációk (158., 175. l.), actus (158 l.), tendencia, politikai momentum (162. l.) Egy ízben ilyen kifejezés is megjelenik: „kosztpézn“, „kosztoltak“ (205. l.). „Nagyszombatban“ helyett meg „Nagyszombaton“-t ír. Az „in oppidó Thelek“ (241. l.) helyett „Telek mezővárosban“ kell. Ugyancsak „Osvald“ (30. l.) helyett „Ózsvát“, Bochkay helyett Bocskay (68. l.), Kezii Imre helyett Keszii Imre (94. l.), Bradach helyett Bradács kell; szóval a nevek a mai kiejtés szerint írandók. „A fegyvercsiszoló“ helyett a „csiszár“ a helyes. (128. l.) A „copulá“-t a kapcsolat (173. l.) nem egészen fejezi ki stb. stb.

Az már a másoló tévedése lehet, hogy a 60., 71. és a 177-ik oldalon a forrásokot a szövegbe foglalta be.

Mivel a pályamű széleskörű kűtfői tanulmányon alapszik, önálló bívárkodás eredménye s tudományos értékű: tisztelettel indítványozzuk, hogy a Gorove-jutalom a „Frustra vivit, qui nemini prodest“ jelégű pályaműnek kiadassék. De egyúttal figyelmeztetjük a szerzőt, hogy a pályaműben sok helyütt észlelhető pongyolaságokat a munka kiadása esetén távolítsa el, stílusát tegye kifejezőbbé, szabatosabbá, hogy műve e részben is megállhassa helyét.

II. A 2. számú pályamű jeligéje: „Questo re . . . e come una statua“ (Relation di ser S. Zustignan, Marino Sanuto Világkrónikája II. 72.). Terjedelme 60 negyedrért oldal.

Ez a pályamű nem teljes; az egész pályatétel anyagából mindössze csak két fejezetet — II. Ulászló pénzügyei és az udvartartás színhelye — ölel fel. Ez a mutatvány is igazolja, hogy szerző a tárgyból otthon van és a történetírás mezeje előtt nem járatlan terület.

Szerző a tárgyra vonatkozó feldolgozott műveken kívül, az eredeti kútföket is tanulmányozta. Így különös figyelmére méltatta II. Ulászlónak 1494, 95-iki számadáskönyveit és Marino Sanutonak Wenzel Gusztáv kiadásában megjelent Diariijéből főleg Giustiniani és Surrian velencei követek jelentéseit. Nagy hibája ennek a részlet-pályaműnek, hogy szerzője levéltári tanulmányt nem végzett s ez által a királyi udvartartás pótolhatatlan forrását dolgozata elől elzárta és ennek tudományos becsét jelentékenyen alábszállította.

Szerző, tekintettel azon kapcsolatra, melyben az udvartartás a pénzügyi helyzettel van, ennek rajzát adja, kiemelvén, hogy a közép-kor az állami és királyi jövedelmek megkülönböztetését nem ismerte s ezt az 1511-iki országgyűlés kezdte meg, az 1518. és 1521-iki pedig folytatta. Úgyesen írja le szerző, hogy Ulászló trónralépések lemond a rendkívüli adóról, de 1494-ben már minden jobbágytelekre 1 frtnyi adót szavaztat meg az egyházi és világi urakkal. A számadáskönyvek alapján részletesen feltünteti a rendes bevételeket, melyek a városoktól, a szászoktól, kúnoktól és jászoktól befolytak. A koronajavak egy része nem jut a király kezére; a só- és érczbányák nem jövedelmeznek; a harminczad olcsó bérben van; a király maga nyakra-főre zálogosít és kölcsönöz; hivei a bizalmával visszaélnék és lelkiismeretlenül gazdálkodnak; a rendkívüli adó egy része behajthatatlan, a többi meg a hűtlen kezelés közben párolog el. A király maga túlságos gyenge; az egyházi és világi urak s a nemesek önzők, — hiszen Szapolyai István, Bakócz Tamás egri püspök, a székesfehérvári prépost, a váradi és nyitrai püspök s a hódoló erdélyi nemesek valósággal megzsarolják a királyt. S e fejtegetések közé szerző itt-ott talál reflexiókat szúr. Közben-közben az oklevelek tanulságainak mellőzése jelentékeny hézagokat tár föl. De még így is tanulságos az a kép, melyet szerző a II. Ulászló király udvarát emésztő szegénységről megrajzolt.

A második fejezetben (35—59. l.) szerző „az udvartartás színhelyéről“ tárgyal s Csánki Dezső, Pasteiner Gyula és Salamon Ferencz nyomán részletesen leírja a budai várat, főleg a királyi palotát, a budai királyi kertet és a nyéki vadaskertet. Mivel a budai várat Hunyadi Mátyás király korából, főleg Csánki Dezsőnek „I. Mátyás udvara“ című munkájából egészen ismerjük; s mivel II. Ulászlónak a budai királyi vár építésében semmi része sincs: II. Ulászló király

udvartartásában a budai királyi várról csak azokat a jelenségeket és változásokat óhajtjuk megtudni, melyek az ő uralkodásához fűződnek. De a szerző által mások nyomán nyújtott részletes leírásra e helyütt nincs szükség.

Végül jelzi a szerző azokat a tárgyi csoportokat, a melyek szerint II. Ulászló király udvartartását megírná, ha a pályázati tétel kitézése megismétlődnék.

A pályamű stylusa folyékony; nyelvezete elég jó, habár ilyen kifejezések is fordulnak elő benne: „expediensekkel“ (9. l.), „illustráló helyzet“ (12. l.), „ribillio“ 31. l.).

A jutalom e pályaműnek, mely csak mutatványszámba megy, nem adható ki.

Budapest, 1908. márczius 1.

Békefi Remig 1. tag.

E pálya-bírálattal egyetértek.

Budapest, 1908. ápril 1.

Csánki Dezső r. tag.

Nekrológ.

Berzeviczy Albert akad. elnök búcsúszava **Than Károly** ravatala fölött az Akadémia oszlopcsarokában 1908. júl. 7-én.

Mielőtt Akadémiánk képviselőjében egy szaktársad részéről is elhangzanék fölötted a búcsúszó, nagy halottunk, legyen szabad nekem, elnöktársadnak, utolsó Isten-hozzádot mondanom ama szeretet nevében, melylyel nemes egyéniségedet mindnyájan környezzük, s ama gyász nevében, melylyel ravatalod fölött az egész magyar tudományos világ s a nemzeti művelődés minden munkása és barátja könnyeket hullat. Benned a tudós dicsőítette meg az embert, s az ember nemesítette meg a tudóst. Emlékezeted világító példa fog maradni, mely utat mutat, főlel és buzdít. A szívek, melyeket magadnak megnyertél, elporladhatnak, tanításod munkáidban és követőidben tovább fog élni. Nyugodjál békével, Isten Veled!

Lengyel Béla rt. beszéde ugyanakkor:

Mély megdöbbenéssel álljuk körül ravatalodat. Megdöbbenésünk annál nagyobb, mennél váratlanabbul következett el a nagy csapás. Még nem is egy fél éve, hogy teljes munkaerővel közöttünk működöttél, végezve megkezdett munkáidat, tervezve a jövőre és serkentve az ifjabbakat, s ime a végzet kiragadott közülünk.

Tudtuk, hogy áldásdús tevékenységednek egykor vége szakad, hiszen közös sorsunk ez; de most, hogy elvesztettünk, sokszorosán érezzük: mily munkaerőt, mily szeretett és tisztelt collegát veszítettünk el benned, a kit nemes jelleménél, jóságánál és mély tudásánál fogva egyaránt nagyrabecsültek a hozzád közel- és távolállók.

Életed dicsőséges volt. Kora ifjúságodtól fogva lankadhatatlanul szolgáltad hazádat, nemzetedet. Ifjú korodban, még mint fél gyermek, karddal kezdedben védted hazád és nemzeted jogait; azután meggyújtottad a tudomány fáklyáját, melynek fényével hosszú időn át sok ezer tanítványnak világítottad meg elméjét.

Ez a fény behatolt a M. Tud. Akadémiába is, melynek 1860 óta voltál fáradhatatlan munkása. Nem ez az alkalom, hogy felsorol-

tam érdemeidet, melyek elismerésének külső jeléül számos kitüntetésben részesültél és melyekkel, a külföldön is elismerést aratva, hazádnak is dicsőséget szereztél.

Rá kell mutatnom azonban a küzdelmekre, melyeken keresztül kellett menned, hogy sikereket mutathass fel. Egyetemünkre való ki-neveztetésedkor csekély számú és szűk helyiségekből álló intézetet bocsátottak rendelkezésedre, mely megfelelően felszerelve nem volt. Úgy látszott, hogy ebben az intézetben modern értelemben lehetetlen a tanítás és a tudományos buvárkodás. Amde mi ifjak, akik akkor körülötted voltunk, csodálattal láttuk, hogy teremtő szellemed hatása alatt kitartó munkával és küzdelemmel, még hiányos eszközökkel is lehet a tudományos igazságokat kutatni és felismerni. Innen kerültek ki első tudományos dolgozataid, melyek nevedet ismertté tették a tudományos világirodalomban. Bennünk, tanítványaidban pedig lelkesedést keltettél a tudomány iránt és példaadásoddal ösztönöztél a fokozott tevékenységre és tudásvágyra. Nemesak csodáltunk téged, hanem szeretetteljes hálával is voltunk irántad és e hálaérzet kísér utolsó nyugvóhelyedre is.

Tíz évi szakadatlan munkássággal elérted, hogy tudományszakod számára az igényeknek megfelelő hajlékot építhess. Üttörő voltál e téren is, mert ez volt az első intézet, mely a külföld mintájára e hazában épült.

A M. Tud. Akadémia a kebelében kifejtett munkásságodat avval ismerte el, hogy III. osztályának elnökévé választott 1887-ben. Húsz éven át viselted e tisztelet s ennél jobban semmi sem bizonyítja azt a ragaszkodást és tiszteletet, a melylyel tagtársaid irántad viseltetek s hogy e ragaszkodás és tisztelet nem lohadt, annak tanúsága az, hogy legutóbb az Akadémia alelnökévé választattál meg.

Egyetemünkön közel félszázadon át működöttél mint tanár, hogy mily sikerrel, azt neveltjeidnek nagy száma bizonyítja. Te előttd chemiai tanítás az egyetemen alig volt, s te voltál az, a ki tanítványaidal elvont tudományszakodat megkedveltetted. Az egyetem is, épp úgy, mint Akadémiánk, érdemeidet a tőle tellő legnagyobb kitüntetésekkel ismerte el, előbb a bölcséleti kar dékánjává, később az egyetem rectorává választván meg.

A kir. m. természettudományi társulat 1862-ben alelnökévé, majd elnökévé választott meg. Ez időszakba esik a társulat bámulatos fellendülése, melyet a társulat bölcs vezetésével és a munkában való tetteges részvétellel nagy mértékben előmozdítottál.

De nem csak a testületek, hanem mások is igénybe vették nagy tudásodat és munkaerődet és te sohasem zárkóztál el a munka és a közreműködés elől, a mikor hazád kulturális fejlődését előmozdithattad.

Nagy tehát a mi veszteségünk és nagy a mi bánatunk! A tátongó hézag, melyet elköltözéseddel reánk hagytál, az idővel lassan betöltődik; de mi, kortársaid mindvégig érezni fogjuk a nagy veszteséget. Fájdalmunkban csak egy vigaszt találunk, azt, hogy szellemed közöttünk marad.

Az Akadémia és a többi tudományos testületek, valamint mindannyian azzal búcsúznak tőled, hogy emlékedet szeretetteljes kegyelettel fogjuk megőrizni.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XIX. KÖTET.

1908. Október 15.

10. FÜZET.

Berzeviczy Gergely emlékezete.

(Gaal Jenő r. t. beszéde Kakaslomniczon 1908 július 26-án.)

Tisztelt Ünneplő Közönség! Régi tapasztalat, hogy az ember a mindennap látott dolgokat és jelenségeket, meg ha oly nagyok is, hogy körülötte mindenre kihatnak és reá magára is a legnagyobb befolyást gyakorolják, valódi mivoltukban csak nehezen s aránylag későn észleli és valóságos felfedezés számba megy, ha valaki azokat tudatosakká képes tenni embertársánál. Ilyen általában ható s mindenre kiterjedő elsőrendű, mély, sőt döntő befolyást gyakorló nagy tényező az igazság is.

De különösen van az emberiség éppen az igazság fogalmával. Évezredek óta hirdetik bölcssek, bölcselők és látnokok, hogy az minden nemzeti boldogulásnak és minden tartós valódi hatalomnak is alapja, s erről, mégis az egyes nemzedékeknek, úgy látszik, szabály szerint — többé-kevésbé keserű — saját tapasztalataikból kell külön meggyőződniek. Ez azért van így, mivel az igazság fogalma az erkölcsi világ körébe tartozik, melynek saját nagy alaptörvényei vannak és az ezek szerint történő nevelés tekintetében a mi korunkban, az anyagi és szellemi világra vonatkozó disciplínákhoz képest, még a legelső művelt nemzeteknél is, különösen a gyakorlat terén, vajmi kevés történik.

Pedig az én mély meggyőződésem, hogy az emberi és nemzeti valódi közműveltség feladatai nem azért nehezek, mivel a körülöttünk levő nagy természet és az emberi gondolkodás szabályszerűségeinek megismerése csak tetemes fáradsággal s csupán fokról-fokra haladva történhetik, hanem főleg azért, mivel az anyagi és szellemi haladás egyszer már meghágtott lépcsőzetén sokkal könnyebb megmaradni, vagy másokat odasegíteni, mint az erkölcsi emelkedés fokozatain.

Az anyagi és szellemi kulturát bizonyos jelentős mértékben a múltból örökölni, más nemzetektől is át lehet azt venni, de az erkölcsi világ utain minden nemzet és annak minden nemzedéke a körülményekhez képest esetleg nagyobb vagy kisebb

fáradtsággal, de csak a maga erejével haladhat; és ha valahol, itt áll az, hogy az ősök által megszerzett eredményeket minden generációnak újból kell meghódítani, hogy azokat tovább bírassa.

Az erkölcsi világ fogalmai közé tartozó elsőrendű nagy tényező, ismétlem, az igazság is, melyről találóan mondta Széchenyi, hogy az, miként a mechanikának, úgy a nemzetek életének is valósággal tengelye. De a már említett két oknál fogva: először mivel egyszerű és nagy, másodsor mivel erkölcsi természetű, az élő, tehát megvalósított igazság a legtöbb esetben igen nehéz probléma.

Talán egy kissé absolutus módon, de a lényegyet éppen azért világosan kiemelve mondja megint Széchenyi, hogy az élők közt voltaképpen nincsen igazság. Meg kell várni, míg embertársunk elhagyja ezt az árnyékvilágot, hogy — a mint mondani szokás — levetkezze emberi gyarlóságait, pedig tulajdonképpen az élők vetkezik le azt, midőn a zavaró napi tekintetektől megszabadulva, képesek a különösen régebben elhunytól igazságosabban ítélni, és hajlandók azt, a mi netán valóban becses volt benne, sokkal kevesebb elfogultsággal, hasonlíthatatlanul nagyobb készséggel elismerni. Jobb volna a köztünk működők iránt igazságosaknak lennünk, mert ez esetben erényeik sokszor legendaszerűen fokozódnának; de ha erre már nem vagyunk képesek, a halottak emléke iránti rendszeres igazságszolgáltatás révén a vezetésre és a magasabb rendű alkotó munkásságra hivatottak életerejének felköltése által is nagyot lendíthetünk az egyes nemzetek és általuk az emberiség sorsán.

Megmutatta ezt a távol keleten példájával egy sokáig csak furcsának és érdekesnek tartott nép, mely az ősök buzgó és igazságos, de nem ötletszerű, hanem intézményes tisztelete folytán oly mesés ütemben tudott haladni, hogy ez által bámulatba ejtette az egész világot.

Igen bölcs ezeknél fogva a Magyar Tudományos Akadémia az az eljárása, melylyel a tudomány és irodalom jeleseinek emlékét tiszteletben kívánja tartani. Ennek a bölcs eljárásának egy mozzanata a jelen alkalom is, mely a Berzeviczy Gergely emlékének van szentelve, és pedig itt az ő bensőleg szeretett szűkebb hazájában, annak a háznak emléktáblával történő megjelölésével, a hol ő 1763-ban született, melyben nemesak boldog gyermekkorát élte le, a hová ő a nagy világot járva ifjú korában fáradalmait kipihenni vissza-visszatért, hanem a hol férfi korát csaknem szakadatlanul töltötte és 26 évig kitartó, igen széleskörű, történeti nevezetességgel és azért ma is nagy becsesel bíró tudományos irodalmi tevékenységet folytatott. Halála óta, mely 1822-ben három napi szenvedés után szintén itt következett be, nyolczvanhat év telt el és ennek az érdemes férfiúnak emléke már-már elho-

mályosult, midőn a Magyar Tudományos Akadémia nemzetgazdasági bizottsága azt valamennyi kiváló nemzetgazdasági művének, melyek legnagyobb részt latinul, kis részben németül jelentek meg, magyar nyelven való közzétételét és azok, valamint a jeles írónak is méltatását, most pedig maga az Akadémia ennek az ősi kastélynak az itteni zordabb éghajlat viszontagságaival is dacolni alkalmas emléktáblával megjelölését határozta el.

Sokan e diszes gyülekezetben résztvevők közül általában nagyon jól tudják, hogy ki volt e hazának, tudományos irodalmának, Szepes vármegyének és ágostai hitvallású protestáns hit-sorsosainak kakaslomoniczi és berzeviczei Berzeviczy Gergely, de habár azon néhány percz alatt, a meddig becses türelmüket és figyelmüket igénybe vennem szabad és illik, sem az ő érdemeit kellőleg nem domboríthatom ki, sem rendkívül érdekes egyéniségének hű képét nem festhetem meg, talán az ő emlékezetökben sem lesz felesleges felelevenítenem néhány adatot, melyek élete folyásának kereteit és jelleme igazságos megítélésének támpontjait szolgáltatni alkalmasak lehetnek.

Önök mindnyájan jól tudják, hogy Berzeviczy Gergely egy oly családból származott, melynek tagjai már a XIII. század első negyede végén előkelő szerepet játszottak s a mely a századok folyamán különböző ágakra szakadt, úgy hogy ezek más és más keresztény felekezet hívei voltak, sőt külön neveket is viseltek. Sok viszontagságon, de sok előnyös változáson is ment át a család, míg érdemei és összeköttetései révén abba a helyzetbe jutott, hogy ezen község megalapításában előkelő része s tekintélyben és vagyonban is gyarapodott.

Egy gradetzi Horváth leánynak, a Gergely korán özvegyen maradt édes anyjának, az ő igazi nevelő szülőjének hozománya azt az ágat, melyből ő származott, még gazdagabbá tette. Jólét, magas műveltség, vallásos erkölcsiség és törekvő előkelőség jellemvonásai azoknak a köröknek, a hol ő itthon, a szomszédos Késmárk városában, az ország különböző vármegyéiben és annak fővárosaiban és az egész művelt Nyugot-Európában nevelkedett. Szerencse, hogy a fejlődés ezen kivételesen előnyös feltételei nem érdemetlennek jutottak. Részint áldott természete, részint okos s gondos neveltetése folytán Berzeviczy Gergely már korán feltűnő fogékonyságot tanusított minden jó, szép s nemes iránt. Női érényekben gazdag anyján kívül nagy része volt értelmi és erkölcsi haladásában anyai nagybátyjának, Szepes vármegye híres alispánjának és országgyűlési követének gradetzi Horváth Imrének is, a kitől a haza, a megye és hitfelekezete iránti áldozatkész hűséget is örökölte és tanulta. De a hazai elméleti és gyakorlati segéd-eszközök használata őt nem elégtívén ki, tőle magától származott az a három éven át, 1784-től és 1787-ig, megvalósított gondolat,

hogy jogi és államtudományi ismereteinek bővítése és széleskörű tapasztalatok szerzése végett külföldi tanulmányútra menjen. Ennek jelentőségét ma, a mi fejlett közlekedési és forgalmi viszonyaink közt általában alig vagyunk képesek kellően értékelni. Annak igen nagy hordereje ellenben, hogy egy fogékony és az itteni fogalmak szerint már kész és tanult ifjúnak bejutása az akkori egyetemek egyik legkiválóbbjába, a güttingenibe; ott az állandó és huzamos érintkezése nagynevű tanárokkal, számtalan előkelő finom társaságban, sőt Nyugot-Európa valamennyi elsőrangú udvaránál való megfordulása, ott fejedelmekkel és államférfiakkal behatóbb beszélgetései, sőt eszmecseréi, az akkori politikai és társadalmi életet legteljesebb virágzásban és pompájában színről-színre láthatása; e mellett a tudományos és művészeti nagy intézetek, a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem és forgalom legjelentékenyebb intézményeinek tanulmányozása; minden rendű és rangú emberrel éveken át azok saját anyanyelvén az emberi élet összes főmozzanatainak tárgyairól folytatott társalgása: mindennek nagy hordereje ma is alig lehet más, mint szembeszökő előttünk.

Nem csoda, ha a nyílt eszű, világos felfogású, finom érzésű és nemes becsvágygyal bíró, törekvő és erkölcsi szempontból is jól nevelt Berzeviczy Gergelynek hazatérte után nem volt kedve a vidéki közszolgálatban tölteni idejét, hanem oly helyre vágyott, a hol képességeit s ismereteit a köz javára szélesebb körben hasznosíthatta volna.

Neki, a ki anyagilag független, kiváltságos állású ember volt, egyénileg, különösen a megélhetéshez, az érvényesülésre nem volt szüksége. Ambícióját az képezte, hogy magasb rendű szolgálatokat tehessen hazájának, melyet irataiban nem egyszer így szolít meg: „Óh! te elhanyagolt Szülőtöldem! Szeretve csüggyök anyai emlőiden és kérdem, mikor fogsz végre-valahára oda jutni, hogy minden erőid, melyekkel a természet oly bőségesen áldott meg, kifejlődhessenek, hogy az általa neked szánt sorsot élvezhesd, s valamennyi gyermekedet boldogítván, a legteljesebb virágzásra emelkedhess“.

A magasabb rendű közszolgálatok végzésére irányuló vágyai azonban nem teljesültek. A külföldről visszatérve, csak nagy sokára kapott a helytartó tanácsnál egy kis fogalmazói állást, melytől azonban, mert az ki nem elégítette, s mert a Martínovich-féle összeesküvésben résztvettek kivégeztetésének szemtanuja lévén, az akkori közállapotoktól megundorodott, 1795-ben lemondott s birtokára, ebbe a kastélyába vonult vissza. Itt töltötte életének jobbik, fontosabb és maradandó nyomokat hagyott második felét, teljes 26 évet, mely alatt mint független, világlátott, a gyakorlati életet is megismert tudós s idejével és gondolataival szabadon rendelkező író, fáradságot csak halála előtt ismerve,

szakadatlan kitartással és igen eredményesen dolgozott. Ha a közviszonyok kedvezőbben alakulnak, akkor ő valószínűleg magas hivatalba, vagy az országgyűlésbe jutott és a sarat ott is minden bizonynyal szintén megállotta volna. De egyéniségének és iratainak behatóbb tanulmányozása után merem azt a nézetet kockáztatni, hogy a tudományos irodalmi pályán inkább volt a maga elemében, mint lett volna bárhol, mert összes képességei közt írói tehetsége volt a leghatározottabb. Az, hogy a könyvek és idegen adatok nem elégtették ki, hanem mindent lehetőleg a saját szemével látni is akart, nem változtat ezen semmit, s csak azt bizonyítja, hogy az eszmék világában való jártassága mellett gyakorlati érzéssel is bírt, de főleg a dolgok helyes felfogása tekintetében. Inkább volt a gondolatok, mint a tettek embere, pedig inkább ez akart volna lenni. Művei hosszú sorának még csak megnevezését sem adhatom itt elő. Azok kiterjedtek első sorban az alkalmazott, a leíró nemzetgazdaságtanra, és az ő korában legaktuálisabb közgazdasági kérdések egész sorozatára. De írt elméleti nemzetgazdaságtant is és pedig nem a tanulók, hanem a törvényhozó rendek számára. Nekem jutott a szerencse, hogy iratai közt azt felfedezhessem és magyarra lefordítván, közzétehessem. A Szentszövetség idejében garázdálkodó censura azt ugyanis az ő életében elnyomta, és még oly szerencsés sem volt vele, mint a magyar parasztról remek latinsággal írt művével, mely annak daczára nyilvánosságra jutott és nevét egyrészt dicsővé, másrészt félelmissé tette. Oly socialis politikai szellem hatja azt át, melyet napjainkban is modernnek kell elismernünk. A legkényesebb és legbonyolultabb közjogi kérdésekre, továbbá az egyházpolitikára vonatkozó számos beces, ma is érdekes dolgozata van, úgy hogy ő nem csak kitűnő nemzetgazdának, hanem jeles publicistának is tekintendő.

Ki kell emelnem végül azt az irodalmi és védelmi nagy szolgálatot, melyet első sorban a saját protestáns felekezetének, de ezzel egyszersmind a magyar törvényes szabadság ügyének is tett. Berzeviczy Gergely ugyanis kötelességtudó híve, képviselője és előharcosa volt az ágostai hitvallású evangélikus magyar egyháznak. Talán ebbeli hűségének és különösen tisztai kerületi felügyelői minőségében 20 évig tanúsított odaadásának kell tulajdonítanunk azt, hogy aspirációi később sem teljesültek. De ez az ő vallásos hűsége korántsem volt egyoldalú pártos felekezetiesség. Erről sok tette és nyilatkozata tanuskodik. Egy ilyen tette volt az, hogy hunfalvi patronatusát megfelelő anyagi áldozatkészség tanúsítása mellett felajánlotta az akkori szepesi püspöknek. Bizonyítékot tartalmazó nyilatkozata pedig e részben az, hogy midőn gróf Battyány József bibornok-primás szerette volna őt megtéríteni, s midőn úgy látszik felhívás is jutott hozzá

ez irányban, erre azt felelte, hogy ha katolikusnak születik, akkor minden bizonynyal megmaradt volna ősei hitében, de mivel mint protestáns pillantotta meg a napvilágot, kötelességének tartja ezen felekezetének és hitsorsosainak megtámadott érdekeit védelmezni. Különben a szabad vizsgálódás embere lévén, örömmel állapította meg, hogy ez egyházának is egyik fő jellemvonása és őszinte igyekezettel mozdította elő a hasonló jellegű helvét hitvallású magyar egyházzal való uniónak az időtájt megindult mozgalmát.

De, sajnós, ilyen összefoglaló módon sem folytathatom a reá nézve jellemző tények felsorolását. Legfeljebb azt az egyet kell még felemlítenem, hogy ezen megye közigazgatási, társadalmi, s mint jeles zenész művészeti életében is kiváló részt vett volt. Az általa Magyar Svájcznak nevezett Magas Tátrát az ő korában senki sem ismerte és ismertette jobban nála. A bel- és külföld sok tudósa és kitűnősége, fejedelmi és főúri vendégek köszönhették néki az akkor itt sokkal szükségesebb kalauzólást és az e kastélyban nyújtott meleg vendégszeretetet.

Több adatot ezekről ez alkalommal már csakugyan nem közölhetek. A ki irántok érdeklődik, megtalálhatja azokat a Berzeviczy Gergely életéről és műveiről írt akadémiai kiadványban. Itt nekem most már nincs más feladat, mint hogy ez alkalomnak megfelelő módon összefoglaló lehetőleg igazságos ítéletet mondjak róla és kimutassam helyét jeleseink közt. Ő korának nálunk kétségkívül egyik legtanultabb, legműveltebb és legjobb embere volt. Számos előnye, jelessége és szerencséje nemzeti közművelődésünk elsőrangú tényezőjévé tehették volna, ha küzdve küzdése mellett, hasonló mértékben bizni is tudott volna nem csupán a magyar államiságban, de a mi az ő korában, elismerem, sokkal nehezebb volt, a nemzeti állam és az államalkotó magyarság jövőjében. Tény az, a mit egy iratában maga mond, hogy az igazság, a közhasznú működés, a tiszta honszeretet ő nála mindenek felett állott. Igaz az is, hogy a saját kiváltságos rendjének akkor uralkodó kicsinyes kasztszerű szellemét elutasította magától. Gyökeres reformjavaslatai megegyeznek az új kor legmesszebbmenő jogos követeléseivel. A benne élt szép lélek és sok gazdag ismeret, tántoríthatatlan, széles látókörű jóakarát folytán s a magas ethikai alapon, melyen állt és működött, igen nagy szolgálatokat tett több irányban a közügynek. Tehát nemcsak a saját korának, hanem minden időknek élt.

Általában elismertetik, hogy legalább az irodalom terén határozottan előfutárja volt Széchenyinek, a kihez azonban, ha annál szabatosabb író és nagyobb tudós is, természetesen nem fogható. De ez nem gáncs, mert hiszen olyan reformator, mint a minő gróf Széchenyi István volt, századok folyama alatt

csak egy születik, hogy azután állandóan irányt adjon és nemzetének életét századokkal hosszabbítsa meg. Az ilyen providentialis férfiú előfutárjaként általában elismertetni már maga is nagy dicsőség.

Emlékét tiszteletben kell tartanunk, mert jó, igaz ember, kitünő író, és a maga módja szerint hű hazafi is volt. Igazságot szolgáltathat neki háttérbe szoríttatásaért most az ország, a mely műveltségének hírét nagy tanultságával messze földre elvitte, műveit világnyelveken irván, azokat mindenfelé olvasták és többször méltatták is; hiszen a göttingeni tudós társaságnak is tagja volt. Büszke lehet reá Szepes vármegye, melyet melegen szeretett, és szintén jutalmazatlanul sokáig odaadóan és hasznosan szolgál't. Valóban hálás lehet iránta hitfelekezete, melyért igaz lelkesedéssel annyit áldozott. És végre büszke lehet reá családja is, melynek neve köré a maradandó dicsőség fényes sugárkoronáját vonta.

Az ország utólagos elismerésének igénytelen tolmácsa a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából én vagyok szerencsés lehetni. Megyéjének és egyházának illetékes kiváló férfiak működtek vélem közre e tiszt betöltésében.

Befejezésül most Berzeviczy Gergely általam nagyrabecszült egész családját, de különösen azokat, a kik e kastélyt immár mint ötödik nemzedék tulajdonul bírják, felkérem, hogy azt és vele együtt a kitünő ősöknek érdemeit és dicsőségét hirdető ezt az emléktáblát kegyelettel fogadván, gondjaikba venni és azt utódaikra is sértetlenül átszármaztatni igyekezzenek.

Jelentés a Nemzetközi Sark-Bizottság 1908-iki bruxellesi üléséről.

(Előadta *Kövesligethy Radó* lt. 1908. jún. 15.)

A sarkvidékek tanulmányozására alakult nemzetközi Szövetség (Association internationale pour l'étude des régions polaires) eszméjét a II. Lipót király és a belga kormány védnöksége mellett 1905. őszén Monsban a gazdasági terjeszkedésről tanácskozó nemzetközi kongresszuson (congrès international d'expansion économique mondiale) jelenvolt sarkkutatók vetették fel. Tízennyolec hírneves kutató, közöttük az abruzzoi és az orleansi herczeg azt óhajtotta, hogy a belga kormány tegye meg a szükséges lépéseket, hogy 1906-ban a Szövetség alapjának megvetésére az illetékes tényezők előzetes értekezletre hívassanak meg. A nyilvánított óhajok szerint a Szövetség feladata volna a sarki földrajz vitás kérdéseiben nemzetközi együttműködéssel

megoldást találni; együttes kísérletet tenni a pólusok elérésére; a sarkvidékek minden irányban való megismertetésére expedíciókat szervezni és tudományos munkarendet megállapítani, mely az egyes országokban a nemzetközi sarki expedíciók tartama alatt keresztülviendő.

A monsi kongresszus együttes ülése a javaslatot nagy lelkesedéssel megszavazta, a belga kormány pedig magáévá tette. Az előzetes munkákat Lecointe, a bruxellesi csillagvizsgáló igazgatója és a belga délsarki expedíció másodparancsnoka végezte, az elnökség feje pedig Bernaert államminiszter volt, a ki a monsi kongresszuson is elnökölt és a ki az 1906. és 1908-iki értekezletnek is vezetője volt. A nyolczvanéves, erélyes, szelleme egész frissességével rendelkező, szeretetreméltó államférfi személyisége nagyban hozzájárult a belga vállalkozás sikeréhez.

Az első kongresszus 1906. szeptember 7., 8., 10. és 11-én tartott meg és sikere, noha az alig egy évi időköz az előkészületekre alig látszott elegendőnek, legalább külsőleg teljes volt. Nem számítva a belga előkészítőbizottság számos tagját és 52 igen tekintélyes magánembert, 14 állam és 119 tudományos társaság hivatalosan képviseltette magát. A résztvevő államok voltak: Németország, Argentina, Chili, Dánia, Spanyolország, a független Congo állam, az Egyesült-Államok, Franciaország, Olaszország, Németalföld, Portugallia, Románia, Oroszország és Svédország.

En ezen első értekezleten a nemzetközi földrendési Szövetséget képviseltem, a melynek a sarkvidéken fontos tudományos érdekei vannak. Noha e tényre úgy a magyar kormányt, mint a Tudományos Akadémiát kellő időben figyelmeztettem, egyikőtől sem kaptam képviselői megbízást.

Mint hogy a sarkkutatások terén a nemzetközi együttműködés gondolata Weyprechtől indult ki (1875-ben, a német természettudósok és orvosok 48-iki gráci vándorgyűlésén, majd gróf Wilczek és Weyprecht 1877-ben megjelent programmiratában, melynek kifolyása volt az 1879-ben, Hamburgban, Neumayer elnöklété mellett megtartott nemzetközi sarki értekezlet és 1880-ban a berni értekezlet, majd 1882-ben 13 arktikus és két subarktikus expedíció elindulása és az egyidejű megfigyelések schémájának 34 állomástól való elfogadása), a mit Bernaert minister elnöki megnyitójában bőven ismertetett és elismert, a bruxellesi kongresszus elnöksége mélyen fájlalta Ausztriának és Magyarországnak teljes távolmaradását. Felkérésére tehát a magyar kormány nevében is mondtam néhány üdvözlő szót, a mit a kormány utólag helyeslőleg tudomásul vett. Az elnökség erre Magyarország hivatalos képviselőjének is tekintett és az egyik filésen alelnökséggel kínálta meg.

A kizárólag tudományos kérdések a bizottsági ülésekben vitattattak meg, a teljes ülések általános érdekű kérdésekkel és az alapszabálytervezettel foglalkoztak.

Az alapszabályok eredetileg teljesen a nemzetközi földrendési Szövetség szabályainak mintájára voltak összeállítva és szerintök a tudományos társulatoknak tekintélyes befolyásuk volt. Rabot és Charcot francia delegatusok annyira megmásították e tervezetet, hogy Flamache belga delegatus szavaival élve, a tudós társaságok majdnem teljesen kirekesztettek. Mégis sikerült annyira összeegyeztetni a kutatók és a tudósok érdekeit, hogy az új alapszabályok egy üres szavazatot nem tekintve, egyhangulag elfogadtattak.

Az elfogadott alapszabályok az Akadémiák Szövetségével közöltettek, az elnökség pedig felkérte, hogy az egyes államokkal való elfogadás iránt tegye meg a szükséges intézkedéseket.

Az alapszabályok utolsó pontja, a mely a legutóbbi ülésen sem módosult, a nemzetközi Sarkbizottságot minden pénzügylettől eltiltja. Ez mindenesetre nagyban megkönnyíti a hivatott és jogosult államok beléptét, mert csak a delegatusok kiküldésével járó anyagi igénybevételt követeli, de egyszersmind a Bizottságnak inkább akadémikus jelleget ad. A Bizottság egy határozott expeditio irányításától és pártolásától is tartózkodik.

Míg az utóbbi pont teljesen érthető, az előbbinek fogalmazásában a vezetőség talán az 1853-iki bruxellesi kongresszusra gondolt, a mely Maury felfedezése révén, a gyakorlatilag legrövidebb hajóutak megállapítására vezetett. A vitorlások útja a szelek és áramlások helyesebb ismeretének szemmeltartásával 50 százalékkal rövidültek meg, a mi 50 év alatt 15 milliard frank megtakarítást jelent.

A teljes ülésben megvitattott általánosabb jellegű kérdések a következők voltak :

I. A sarki kutatás módszeres tervének kidolgozása és a tudományos sarki vizsgálatok rendszeresítésére szolgáló eszközök. Ehhez kapcsolódott mintegy magától a javaslat, hogy a sarkvidékek hydrographiai kutatása lehetőleg szorosan simuljon a subarktikus és mérsékelt tengerek hasonló kutatásaihoz, a miért is kívánatos, hogy a sarkutazók e megfigyelésekben a nemzetközileg elfogadott oceanographiai módszereket, állandókat stb. alkalmazzák.

Mindkét javaslat természetesen egyhangulag elfogadtatott és az elsőnek fogantatása, mint a kongresszusi munkák előfeltétele, az egyes bizottságokra hárítottatott.

II. Expedíciókra és sarki állomásokra vonatkozólag a következő négy kérdés volt felvetve :

a) Időszerű-e újabb tudományos sarki expedíciók szervezése ?

b) Hasznos-e több egyidejű expedíciót szervezni az egyik vagy a másik sarkhoz, vagy egyszerre mind a kettőhez?

c) Az egyidejű expedíciók tartama alatt célszerű-e a sarkvidékeken állandó észlelő állomások berendezése és hová helyezendők ezek?

d) Mikor induljanak az expedíciók és mikor kezdjék az állandó állomások megfigyeléseiket?

III. Az 1906. előtti expedíciók eredményeinek közzétételének és tárgyalásának szükségessége.

A II. kérdés a) részét Lecoinge adta elő és a pénzügyi oldal tekintetbe vétele mellett is meggyőzően igenlő válaszra jut, úgy hogy a kongresszus ez előterjesztéshez csatlakozik. A tárgyalás alkalmat ad arra, hogy Dániának köszönet szavaztassék grönlandi földrajzi és földtani bizottsága tevékenységeért és a Disko szigetén létesített, minden tudóstól igénybe vehető biológiai állomásért.

A b) c) d) pontokra Arctowski válaszol hosszabb tanulmányban; rövid foglalatja azon előnyök feltüntetése, melylyel az expedíciókat megelőző kémlelő expedíciók már tisztán tudományos szempontból is járnának és annak kimutatása, hogy a valószínűleg létező Antarktisz legjobban oceanographikus jellegű, circum-polar antarktikus expedícióval volna körülvonalozható.

A kongresszus e fejtegetéseket elfogadja és Mossman és különösen Nordenskjöld egyenesen Belgiumot tartaná hivatottnak ez oceanographiai expedíció szervezésére. Charcot pedig kijelenti, hogy Franciaország jelenleg két egyidejű expedíciót szervez, egyet az északi, másikat a déli pólushoz. Minthogy e nagy területekkel egy kutató, sőt egy nemzet sem bír, óhajtja, hogy a többi ország is hasonlóképen járjon el. Az előzetes kémlelő-expedíciók gyakorlati hasznát ellenben tagadja.

A kongresszus több bizottságot küldött ki, melyek tanácskozási tárgya I. astronomia, geodaesia, hydrographia, topographia; II. meteorologia, földmágnesség, földi áramok, légköri elektromosság, a felső légrétegek tanulmányozása, sarki fény; III. geologia, mineralogia, seismologia, glaciologia; IV. oceanographia; V. biologia, zoologia, botanika; VI. felszerelés, élelmezés, szállítási berendezések, szállító állatok és gépek, az állandó állomások és a kutató expedíciók léghajós felszerelése; VII. bibliographia volt.

Gerlanddal, a nemzetközi földrengés-kutató Szövetség strassburgi központi bureaujának igazgatójával együtt a III. bizottságban foglaltam helyet, mely Bonaparte Roland herceg elnökle mellett tanácskozott. Két beterjesztett javaslatunk egyhangúlag elfogadtatott.

Az egyes bizottságokban formulázott javaslatokat a teljes

ülés egyhangúlag elfogadta. A szavazatok természetesen egyéni jellegűek, melyek sem a képviselt kormányt, sem a megbízó testületet nem kötik.

Mínthogy a kifejezett óhajtások igen világos képét adják a sarkkutatás mai állásának, legyen szabad ezeket teljességükben ideiktatnom.

Kivánatos, hogy a sarkvidékeken alkalmas földrajzi meghatározó módszerek a szükséges műszerek kijelölésével közzététessenek; hogy már eleve ismeretes fekvésű, egymástól lehetőleg távolság pontok között, drótnélküli táviróval hosszkülönbség meghatározás kísérletessék meg, hogy a csillagászati ephemerisek a mostaninál jóval előbbre kiadassanak; hogy a sarkvidékeken akár ingával, akár gravimeterekkel, akár más módon nehézségi mérések tetessenek, hogy a topographiában használt és a sarkvidékekre alkalmazandó módszerek (perspective cavalière) és a photogrammetria rendszeresítettessenek, hogy a számba jövő különféle tudományok gyakorlatát és elméletét tárgyaló segédkönyvek sorozatosan kiadassanak, hogy az antarktikus vidékeken fokmérés tetessék.

Óhajtandó, hogy a pólusok szomszédságában alkalmas pontokon állandó észlelő állomások szerveztessenek és a sarki expedíciók tartama alatt lehetőleg sok ideiglenes állomás is, hogy az expedíciók az állandó állomásokkal kapcsolhatók legyenek, hogy a nemzetközi sarki expedíciók egyidejűleg mindkét féltekére küldessenek, hogy ezen expedíciók alatt meteorologiai és mágneses észlelések ejtessenek meg, még pedig lehetőleg ugyanazon pontokon, melyeken 1882—1883-ban tétettek és mágneses megfigyelések azon speciális állomásokon, melyeket Carlheim Gyllenskjöld jelentése jelölt ki; hogy a sarki kutatók különösen a légkör magasabb rétegeinek részletes megfigyelésével foglalkozzanak, hogy minden sarki expedíció elindulása előtt a meteorologiai nemzetközi állandó bizottsággal lépjen érintkezésbe, hogy a magasabb légrétegek, tanulmányozása céljából sárkány- és kutaszballonokkal legyen ellátva, hogy oly registráló műszerek szerkesztessenek, melyek lakatlan vidékeken hosszabb ideig hagyathassanak.

A kongresszus óhajtja továbbá, hogy a kutatók a sarkvidékeken megejtendő megfigyelésekre vonatkozólag a földtani intézetek és társulatok és hasonlóképpen a glaciologiai társaságok kívánságait tudakolják és hogy kívánatra észleléseiket nekik átengedjék, hogy a jövő sarki expedíciók elindulásuk előtt a nemzetközi földrengéskutató szövetség központi bureaujához forduljanak útmutatásokért és hogy visszatértük után megfigyeléseiket a nevezett irodának küldjék be; hogy legalább három állandó seismologiai állomás szerveztessék, lehetőleg szimmetrikusan a

pólus körül a sarki vidékeken; hogy a sarki kutatók pontos észleléseket ejtsenek meg a jegesedés változásairól, különösen annak fogyására vonatkozólag.

Előnyös volna egy vagy több, oceanographiai jellegű antarktikus expeditió sürgős szervezése, mely különösen az újabb expedíóktól nem tanulmányozott vagy eddig egyáltalán nem látogatott részeket kutatná és a sarki kutatás documentatiójának észszerű szervezése. E szervezet felölelné: könyvtárakat, teljes bibliographiai repertoriumot, ikonographiai gyűjteményt, mely kellő rendben térképeket, photographiákat stb. tartalmazna, végre rendszeres encyklopaédiát, mely az összes publikációkban foglalt eredmények kivonatát adná.

A kongresszus végül tudomásul veszi a következő javaslatokat és kijelentéseket:

Hogy a sarkvidékeken állandósíttassék minél előbb a drótnélküli táviró, a mely nem csupán bizonyos gazdasági érdekeket szolgál, hanem a szükséges adatok gyűjtésével módot nyújt az expedíók szükségleteinek megfelelő készülékek szerkesztésére. Különösen fontos volna Island és Groenland között állandó összeköttetés: hogy a nemzetközi léghajós szövetség véleménye kikérendő, vajjon a léghajózás mai állásában mily előnyök várhatók a sarki kutatásra szabad, vagy motor nélküli léghajók alkalmazásával.

E kérdésre részben felel gróf Hadelin d'Oultremont, a francia Aéro-Club képviselőjének beadványa; e szerint a kormányozható léghajók már most is alkalmasak a sarkvidéki észlelő állomások élelmezésére és közlekedésére.

A kongresszus előtt hangsúlyozzák végre a sarki kutatók gazdasági érdekét is.

A tudományos előadások közül különösen érdekes volt Ch. Bénard kettős expedíójának terve az arktikus tengerbe. A felszerelés két hajóból állana, melyek egymástól 2° távolságban maradnának. Számításai szerint az expeditio költsége 1,170.000 frc, melylyel szemben Nansen útja 622,000, az abruzzoi herczegé 922,000 frcba került. A merész francia kutató *Jacques Cartier* nevű két hajójával már úton van a Kara tenger kutatására.

Az idei ülés, melyet éppen a sarkkutatók kívánságára május végére hívtak össze, ismét Bruxellesbe, már a nemzetközi Sark-Bizottság ülése volt; csak államok kaptak meghívót és csakis olyanok, a melyek a poláris kutatásban részt vettek. A mi jogczímünk, melyet tehát már a meghívás egyszerű ténye elismer, az 1872—74-iki osztrák-magyar expeditión kívül bátran keltezhető Hell és Sajnovics 1769-iki vardöhusi tartózkodásától is, mely geophysikailag is fontos eredményekkel járt és

abban az időben igazi sarkutazás számba ment. A meghívások körül a bizottság oly szigorúan járt el, hogy az önkényt jelentkező Spanyolországot jogosultság hiány miatt vissza kellett utasítani.

A magyar kormány a Magyar Tudományos Akadémia javaslatára jelentéstevőt küldötte ki képviselőül és megbízó levelében kiemelte, hogy az Akadémiát is képviseli.

A résztvevő államok ezúttal: Argentina, Ausztrália, Belgium, Dánia, Egyesült-Államok, Magyarország, Olaszország, Új-Sealand, Németalföld, Románia, Oroszország, Svédország, Norvég részről jelen volt mint magánember Borchgrevink, a ki a Bizottság egyhangú határozata értelmében tanácskozó szavazattal részt vehetett az üléseken. Küldetésünk ezúttal is csak informáló természetű volt.

Az értekezlet három ülésben tanácskozott, melyek május 29—30-ikán tartottak.

Az elnöki széklet ismét Bernaert államminister foglalta el, a ki gyönyörű megnyitójában beszámolt az utolsó ülés óta elfolyt 20 hó történetéről, nem feledkezve meg az időközben hazatért sarkkutatók érdemeiről és forró kívánságokat küldve az útrakelt mintegy 15 újabb expeditio után.

Az első kongresszus kívánságának megfelelőleg az alapszabályok tervezete közöltetett az Akadémiák Szövetségével, a mely ezt jelentésébe felvette, a kongresszus jegyzőkönyve pedig megküldetett a részvevőkön kívül az érdekelt kormányoknak, valamennyi akadémiának, tudós társulatnak, könyvtárnak és intézetnek.

A bibliographiai bizottság (különben függetlenül ettől más bizottságokban is) kifejezett kívánságának megfelelőleg létesült Bruxellesben magánkezdeményezésre, de a belga kormány határozott támogatásával az Institut polaire international, a mely egyelőre Lecointe igazgatósága alatt áll. Bö biblio- és ikonographiai gyűjteményrel rendelkezik már most is és szervezete, anyagának elrendezése mintaszerű. Poláris múzeum alapítása is van tervbe véve, valamint egy Revue polaire internationale kiadása, a melyben különösen a nem tényleges sarkutazó tudósok is fognak szóhoz jutni. Az intézet első közleménye J. Denucé „Composition des États-Majors scientifiques et maritimes des expéditions arctiques et antarctiques entreprises depuis l'année 1800“ (Bruxelles, 1908, 8°, 91. l.) már is kiválóan fontos tájékoztató vezérfonal.

Az elnöki megnyitó után az 1906-iki kongresszus elnöksége feloszlott, az elnök lemondott és a vezetést az új nemzetközi bizottság kezébe tette át.

A többi két ülés teendője már csak az alapszabályok esetleges módosítása és a poláris bizottság elnökségének megválasz-

tása volt. Majd az ucelei csillagvizsgáló és benne a nemzetközi poláris intézetnek és a tudós társaságok collectiv könyvtárának meglátogatása következett.

Az egyik ülés elnökei voltak van der Stok, Cagni és Nordenskjöld, a május 30-iki ülést Cora, de Gerlache és Holm vezették. Mindkettőben Lecointe volt a titkár. A nemzetközi Bizottság elnöke 9 szavazattal 3 ellenében Cagni lett, az abruzzoi herczeg kísérője a Stella Polaren, alelnök Nordenskjöld hasonló szavazatszámmal. Főtítkáruul közfelkiáltással Lecointe-t választottuk. A bizottság végül még képviselőt választott a nemzetközi poláris intézetbe van der Stok személyében.

Az alapszabályok néhány pontja módosítást szenvedett. Eddig szerzett tapasztalataim alapján a vezetés folytonosságának és egyöntetűségének érdekében két módosító javaslatot tettem, melyek általánosan elfogadtattak.

Tudományos előadásokra alig jutott felőrá idő és hozzájuk füzendő megjegyzésekről vagy tárgyalásukról szó sem lehetett. Ily czímen ismertette Collins, Anstrália küldöttje Hunt jegyzékét, mely különösen a sarkvidéki viszonyokhoz alkalmazkodó regisztráló műszerek behozatalát sürgeti. Bridgman, a Brooklyn Institute of Arts and Sciences és a Peary Arctic Club titkára Peary egy levelével együtt legközelebb tervezett sarki útjának programját adja, melyben a Ferencz-József földet is meg fogja látogatni. Lecointe a sarki intézetet ismertette és Arctowski azon tudományos segédeszközökről beszélt, melyek az Antarcetis körvonalainak megállapítására vezethetnek.

Nem tartottam magamat illetékesnek arra, hogy sarkkutatók társaságában előadást bejelentsek; Arctowski feljegyzései azonban oly közel jártak tanulmányaimhoz, hogy azokat — ha elegendő idő állt volna rendelkezésünkre — hasznosan kiegészíthettem volna. Remélem, hogy a Revue polaire internationale egyik legelső számában pótolhatom a kénytelen mulasztást.

Az értekezleten ki volt állítva egy sarki automobil mintája (autopolaire), a mely azonban még gleeser vidéken sincs kipróbálva.

Végre legyen szabad ideiktatnom a nemzetközi Sark-Bizottság módosított alapszabályait, melyek rövidesen úgy sem fognak nyomtatásban megjelenni.

1. §. Nemzetközi Sark-Bizottság alakult.

2. §. A bizottság feladata: *a)* szorosabb tudományos kapcsolat teremtése a sarkkutatók között; *b)* a tudományos megfigyelések és módszerek lehetőség szerint egységesítése; *c)* az expedíciók tudományos eredményeinek taglalása; *d)* a sarkvidékek tanulmányozását czélzó vállalatoknak — a mennyiben azt

kivánnák — különösen a tudományos kívánalmak megjelölése által való támogatása.

A bizottság tartózkodik egy meghatározott expeditio iránításától vagy pártolásától.

3. §. A bizottságot teszik ama országok képviselői, a melyeknek népei egy vagy több sarki expeditiót vezettek, vagy ily expeditióban tudományosan részt vettek. Minden ország két valóságos és két póttag által van képviselve.

4. §. Az alább említendő elnökség mindazonáltal oly országok képviselőit is felveheti, melyek a megelőző pont feltételeinek nem felelnek meg.

5. §. A bizottság valóságos és póttagjait az érdekelt országok kormánya, vagy ezek tartózkodása esetén, tudományos testületei jelölik. Ez utóbbi esetben a sarki bizottság elnökségének jogában áll az illető tudományos testületeket elismerni, vagy el nem ismerni. A valóságos és póttagok kiválasztásában azon személyiségek, a kik sarki expeditiót vezettek, vagy ilyenben tudományosan közreműködtek, előnyben részesülnek.

A mennyire lehet, minden ország képviselőjében egy észak- és egy délsarki kutató foglaljon helyet.

A valóságos és a póttagok hat évre jelöltetnek; minden országban felök három évenként megújítatik és valamennyien újra választhatók.

6. §. A bizottság illetékes tudósokat, a kik sarki útkabn vagy résztvettek, vagy a sarkvidékek tanulmányozására hasznos munkákat szereztek, levelező tagokul megválaszthat.

7. §. Administratív teendőkbén csak a valóságos tagoknak van szavazatuk. A pót- és levelező tagoknak tanácskozási szavazatuk van.

Tudományos ügyekben valamennyi tag egyenjogú és szavazatuk egyenlő értékű.

8. §. A bizottság kebeléből három évre egy elnökből, egy alelnökből és egy titkárból álló elnökséget választ. Elnök és alelnök ugyanabban a minőségökben csak egy év mulva választható újra.

A bizottság elnökének meghívására három évenként legalább egyszer jön össze, még pedig azon ország fővárosában, melyhez az elnök tartozik; a meghívó az ülés napirendjét is közli. A tagok egyharmada azonban az ülés elé terjesztendő napirend bemutatása mellett az elnöktől a bizottság egybehívását kérheti. A meghívó az ülést mindig három hónappal megelőzi.

A határozatok érvényességéhez a résztvevő tagok abszolút szótöbbsége szükséges; szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata dönt. A valóságos tagok akadályoztatása esetén a pót-

tagoknak székök és szavazatok van; az akadályoztatás tartama alatt azok jogait gyakorolják.

A szavazásnál minden képviselőnek csak egy szavazata lehet.

Az elnök az ülésekre a bizottságon kívül álló személyeket is meghívhat.

9. §. A bizottság pénzügyletekkel nem foglalkozhatik.

Az elnöki megnyitó hangsúlyozta azon barátságos viszonyt, melyet az elnök a bizottság tagjaival mindig fenntartott. Ennek fényes külső jelét adta úgy a tudományok és szépművészetek ministere, mint Bernaert államminister. Nekem még különösen kedvesek azok az órák, melyeket a sympathikus belga tudósok családi körében tölthettem.

A Magyar Tudományos Akadémia volt az, mely a kormányoknak e bruxellesi értekezleten való képviseltetését ajánlotta. Fogadja érte hálás köszönetemet. Az ülés alaki természete tudományos tevékenység kifejtését nem engedte, de vegye ígérete-met, hogy tehetségemhez képest e téren is használni iparkodom.

A magyar hangok időtartama.

(Kivonat *Gombocz Zoltánnak* 1908 május 25-én tartott előadásából.)

A kvalitatív elemzés mellett a hangok kvantitatív vizsgálatát a legtöbb fonétikai kézikönyv és monográfia elhanyagolja: az időtartam kérdéseivel röviden végez, s ez a pár megjegyzés is rendszerint csak a relativ időtartamra vonatkozik.

Pedig Wagner Fülöp már abban az előadásában, a melyet 1890-ben a stuttgarti „neuphilologentag“-on tartott s a mely „Über die verwendung des Grutzner—Marey’schen apparats und des phonographen zu phonetischen untersuchungen“ czímen a „Phonetische Studien“ negyedik kötetében meg is jelent, utalt arra, hogy az időtartam meghatározása a kísérleti fonétika egyik legfontosabb s legkönnyebben megoldható feladata.

Azóta 18 esztendő mult el, de rendszeresebb vizsgálatok tudommal csak a délangol, északnémet és Enarelapp hangok időtartamáról jelentek meg. Ezekhez járul negyediknek az a hosszabb tanulmány a magyar hangok időtartamáról, a melyhez az anyagot Meyer Ernő fonetikussal az uppsalai physiologiai intézetben gyűjtöttük, s a mely „Zur phonetik der ungarischen sprache“ czímen az uppsalai „Le Monde Oriental“-ban fog megjelenni. Vizsgálataink eredményei közül csak néhányat kívánok ez alkalommal röviden bemutatni.

A megfigyelt szavak legnagyobb része egytagú szó volt, még pedig tőszó és képzett (ragozott) szó, köznévs és tulajdonnévs

vegyesen; a szavakat úgy kellett összeválogatnunk, hogy lehetőleg minden magánhangzó minden mássalhangzóval kapcsolatban szerepeljen. Néhány esetben a teljesség kedvéért fictiv, de lehetséges magyar hangsorokat is megvizsgáltunk (pl. *köp, köb, göb, [göp]*).

Az egytagú szavak magánhangzóira vonatkozó legfontosabb eredményeket a következő két táblázat tünteti föl:¹

Rövid magánhangzók.

	<i>i</i>	<i>u</i>	<i>ü</i>	<i>o</i>	<i>e</i>	<i>ö</i>	<i>ɛ</i>	<i>á</i>
<i>p t k</i> előtt	9·1	9·5	7·7	11·2	12·1	11·8	13·0	12·6
<i>b d g</i> „	10·9	10·8	—	13·0	13·2	14·9	14·6	13·9
<i>f s š</i> „	12·9	13·8	14·6	15·3	14·5	13·7	15·5	17·3
<i>v j z ž</i> „	11·7	13·6	14·3	16·3	14·1	16·1	15·4	18·4
<i>l . . .</i> „	—	13·7	14·6	15·6	—	19·2	17·2	19·5
<i>m n .</i> „	12·9	15·6	15·7	14·9	16·6	16·4	18·0	17·2
<i>r . . .</i> „	—	16·6	19·2	12·3	19·1	19·9	19·7	19·5
Szó végén	13·0	—	12·9	—	11·5	—	15·3	17·3

Hosszú magánhangzók.

	<i>ī</i>	<i>ū</i>	<i>ē</i>	<i>ī̄</i>	<i>ō</i>	<i>ō̄</i>	<i>ā</i>
<i>p t k</i> előtt	21·1	23·2	24·9	24·0	27·0	26·7	26·4
<i>b d g</i> „	23·0	25·5	24·3	—	27·2	27·4	29·6
<i>f s š</i> „	25·0	28·9	28·7	—	29·3	29·7	30·0
<i>v z ž</i> „	26·4	27·7	26·9	27·7	31·2	29·1	31·0
<i>l . . .</i> „	22·4	28·2	26·4	29·4	27·9	32·9	—
<i>m n .</i> „	25·3	31·3	27·2	27·5	29·7	32·2	31·5
<i>r . . .</i> „	29·8	25·9	31·9	26·7	30·6	32·1	29·9
Szó végén	26·1	26·1	27·7	30·3	27·8	27·9	33·9

¹ Méréseinkhez Ludwig-Baltzar-féle precisió-hengereket s Dupres-féle hangvillás elektromos jelzőt használtunk.

A magyar egytagú szavak magánhangzói tehát időtartam szempontjából három csoportra oszlanak: legrövidebbek explosiva, hosszabbak spirans és leghosszabbak liquida és nasalis előtt. E csoportokon belül tenuis explosiva és fortis spirans előtt hosszabbak, mint media explosiva, ill. lenis spirans előtt. Megjegyzendő még, hogy a szótagzáró mássalhangzók időtartama a magánhangzókéval fordított sorrendben nő: legrövidebbek — ceteris paribus — a liquidák és nasalisok, leghosszabbak a tenuis explosivák, a mi természetesen kapcsolatban van az articulatio energikusabb vagy kevésbé energikus voltával.

A magánhangzó időtartamának ez a függése a rákövetkező mássalhangzótól nem csak a magyarra, hanem a megvizsgált nyelvek mindegyikére jellemző volt.

Az egyes magánhangzók átlagos időtartamát, tekintet nélkül a fonétikai helyzetre, a következő táblázat tünteti fel:

<i>i</i>	<i>u</i>	<i>ü</i>	<i>o</i>	<i>e</i>	<i>ö</i>	<i>ε</i>	<i>á</i>
11·8	13·4	14·0	14·1	14·4	16·0	16·1	17·0
<i>í</i>	<i>ú</i>	<i>ű</i>	<i>ő</i>	<i>é</i>	<i>ő</i>	<i>ő</i>	<i>á</i>
24·9	27·1	27·3	27·6	28·8	29·8	30·3	

E sorozatból látható, hogy az a rendes felfogás, hogy a rövid magánhangzók kb. egyforma hosszúak, valamint a hosszúak is, mennyire nem felel meg a valóságnak. A legrövidebb és leghosszabb rövid magánhangzó (*i*—*á*) időtartama majdnem olyan viszonyban van, mint pl. a rövid meg a hosszú *ö*-é.

Másodsor nyilvánvaló, hogy a magánhangzók időtartama függ az ill. vocalis jellemző nyelvállásától, olyanformán, hogy a legmagasabb nyelvállásnak a legrövidebb, a legalacsonyabbnak a leghosszabb időtartam felel.

Szemellátható a két sorozatban a magánhangzók sorrendjének azonossága is. Egyetlen különbség az, hogy az elsőben az *e* az *ü* és *o* után, a másodikban az *é* az *ű* és *ő* elé került. Hogy ennek nyelvállásbeli különbség is felel-e meg, olyanformán, hogy a rövid *e* az *ü* és *o*-nál alacsonyabb, a hosszú *é* az *ű* és *ő*-nél magasabb nyelvállású volna, nem merném eldönteni.

A többtagú szavakban különösen érdekes a hangtartam és a szótagszám kapcsolata: a magánhangzó időtartama fordított arányban áll az egy beszédütembe foglalt szótagok számával. Pl.:

<i>tat</i>	<i>á</i>	27·2									
<i>tātog</i>	<i>á</i>	24·2		<i>o</i>	11·8						
<i>tātogāt</i>	<i>á</i>	20·9		<i>o</i>	9·4		<i>á</i>	10·9			
<i>tātogātök</i>	<i>á</i>	19·0		<i>o</i>	7·9		<i>á</i>	8·7		<i>ő</i>	22·1
<i>tātogātöknák</i>	<i>á</i>	18·2		<i>o</i>	7·9		<i>á</i>	8·6		<i>ő</i>	17·2

A mássalhangzók időtartamával foglalkozó fejezetből csupán egy érdekes eredményt akarok kiemelni, a melyre még eddig nem mutattak rá, hogy t. i. a magyar tenuis explosiváknak (legalább az én ejtésemben) az exploziója magánhangzó előtt részben zöngétlen. Ezen zöngétlen „glide“ átlagos időtartama

p-nél 1·7,

t-nél 2·6,

k-nél 2·2

századmásodperc, s alig rövidebb, mint pl. az északnémetben vagy a délangolban (2·4, 2·6, 3·2; ill. 2·0, 2·4, 3·0).

Mindamellett a magyar tenuisok a tiszta, nem aspirált tenuisok benyomását teszik, a mi csak azzal magyarázható, hogy a hangszalagok a magyar beszédnél már az explozió pillanatában aránylag kicsiny szöveget alkotnak [Jespersen terminológiája szerint hauchstellung], míg a német meg angol aspirált tenuisok távolálló hangszalagokkal [geblasen] ejtődnek.

* * *

A magy. hangok időtartamával foglalkozó dolgozatunk már készen volt, mikor a FUF. utolsó számában Setälä Emil rövid czikke, „Über die phonetische erforschung der finnisch-ugrischen sprachen“, megjelent.

S. e czikkében utal arra, hogy az újabb részletes kutatások egyre valószínűbbé teszik, hogy a finn-lapp mássalhangzó-változás s az ugor ágban, különösen a déli osztjákban meglévő hangzóváltás (ablaut) nem újabb fejlemény, hanem az ősi finn-ugor fokváltakozásnak, a mely lényegében időtartam váltakozás volt, a maradványa. Ilyen körülmények között az összes finn-ugor nyelvek quantitás viszonyainak pontos — kísérleti — átvizsgálása nyelvtudományunk legsürgősebb feladatai közé tartozik.

A helsingforsi egyetem kísérleti fonétikai laboratoriumában máris szorgalmasan gyűjtik az anyagot. Az Enare-lappra vonatkozó méréseken kívül, a melyek a FUF-ban már megjelentek, nagy anyag van már együtt az észti és a liv nyelvre vonatkozólag is, s legközelebb a vogul is sorra kerül. Czikke végén Setälä fölhívást intéz a magyar tudósokhoz is, hogy e feladat megoldását közös munkájukkal elősegítsék. Nagy örömünkre szolgál, hogy szerény kísérletünkkel — akaraton kívül ugyan — egyszersmind egy ilyen előkelő helyről jövő felhívásnak is, legalább részben, eleget tettünk.

Gyászbeszéd Péczely József felett.¹

Oly mozgalmas és nagyszerű időszakát éljük, tisztelt academia, a nemzeti közéletnek, oly bő mértékben ittuk csak az imént a szenvedések ürömpoharát s oly kábító örvendezések között látjuk a régi dicsőség szép napjait ismét felragyogni a magyar égen: hogy méltán kétkedhetem: van-e e kis kört érdeklő csapás iránt még fogékonyság bennünk, s tarthat-e részvétre számot egy oly férfiú emlékezete, ki az országos élet sodrán kívül, a tanteremben és írószobájában lassú és csendes, bár nem kevésbé mély és biztos működéssel segített költeni, és ápolni, és táplálni azon érzéseket, mik a nagyra törő jelennek fő tényezői lettek. Hiszen itt is ott is múlrak ki jeleseink, s mi alig érünk reá egyszerű tudomást venni, más időben oly fájdalmasnak érzendett, elenyészítőkről. De itt én a tudomány férfiai előtt tudomány férfiaról szólok, társról academiái társak előtt, s így bizom benne, hogy nem fogják részvétel nélkül hallani tudományos világunk egy kitünő embere hirtelen elvesztét oly percben, midőn — ne tagadjuk meg magunktól ez önérzet örömeit — midőn éppen azon fáradozások gyümölcsei szedetnek, melyeket egyrészt éppen mi és éppen ő, az elvesztett társ, tenyészték és érlelénk: a nemzetiség és hazafiság gyümölcsei.

E bizakodástól élesztve, szólok ma Önök előtt Péceli Józsefről, történeti osztályunk nagy tehetségű és nagy érdemű tagjáról. Neki a végelötti budai ostrom megírójának, élte végnapját azon magasztos tudomás derítette fel, hogy a hon fő- és anyavárosa seregeinknek minden magasztalást meghaladó vitézsége által megszállója hatalmából két nappal előbb szerencsésen kiragadtatott. De ez örömet ő csak néhány óráig élvezhette. Május 23-dikán, még egészséges és derült, lépett dél felé háza

¹ A M. Tud. Akadémia 1849-ben összesen nyolcz ülést tartott: négy „összeset“ és négy „osztályit“. Az egyik összes ülésen, június 4-dikén Toldy Ferencz gyászbeszédet tartott Péczely József felett, a ki május 23-dikán halt meg. A gyászbeszéd sem az Értesítőben, sem Toldy művei között nem jelent meg, de megvan Toldy kézírata a M. Tud. Akadémia kézírattárában (Történel. 4. r. 24. sz.), melyből közli *Heinlein István* akad. könyvtártiszt.

küszöbére, azt többé életben el nem hagyandó. Néhány perc múlva, guta által leejtve, terült el eszméletlenül szobája padolatán. Hasztalan minden segedelem, a nap még nem áldozott le. s a mi barátunk nem volt többé.

Életéről magát szólaltatom meg azon közlés szerint, melyet régibb felszólításunkra, ezelőtt tizenkét évvel, tett le, pecsét alatt, kezembe.

Péceli József — így ír maga:¹

Péczely József — fia a' hazai nyelv' és literatura' történeteiben eléggé ösmeretes, ritka hazafi, 's a' maga idejében nagy hatásu honi író Péczely Józsefnek — született R. Komáromban 1789, Dec. 25-dikén. Atyját jókor elvesztette. Édes Anyja — egy igen tiszteletes asszony, leánya a' Nagy emlékezetű Prof. Varjas Jánosnak — különösen, hogy fiát szeme előtt nevelhesse, csakhamar férje' halála után, születése' helyére Debreczenbe vette lakását. Itt nevedett Ő özvegy édes anyjának, 's Tanítóinak, kik benne atyja' s nagyatyja' érdemeit is tekinték, egyesített gondja alatt, gyakoroltatva mindenek felett — mint azon oskola', 's nagy részint még az idő' szelleme hozá magával — a' régi deák Classicusok' olvasásában. 1809-ben végeztven tanulását a' felsőbb deák oskolák' egyikében, az ú. n. Poeticaban — hol fő foglalatosság a' Romai Classicusok' magyarázása — közönséges tanítóvá, esztendő múlva a' M. Túrui Gymnasium' igazgatójává neveztetett. Ezen utolsó hivatalában a' szokott 2 esztendőt sem töltötte el, midőn a' Debreczeni Kollegyomban, a' Közönséges historia, görög és deák literatura' megüresülendő tanítószekével megkináltatott. Elfogadván az ajánlatot, maga bővebb tökéletesítése, 's a' külföld' tudományos intézeteivel, 's nevezetesebb tudósaival leendő megismerkedés végett, külföldre utazott. Három esztendő múlva — mely időt az akkori haborús körülmények miatt leginkább Bécsben és Göttingaban töltött el — hazájába megtérvén, 1815-ben elkezdte Professori hivatalát, mely mellett az alsó oskolák igazgatóságát is vitte 10 esztendeig, mind addig t. i. míg egy külön nevelési tanítószek (pedagogica cathedra) állittatván, ehez köttetett állandóul azon hivatal. Tágulván gondjai, csak hamar egymás után megjelentek tőle: 1827—30 *Summarium Historiae recent. Europaeae*,* 2 darabban; 1828 *Pallas Debrecina*,** 1830 *Németi Pál' deák versei*;

¹ Ez az önéletrajz, Péczely saját keze írása mellékelve van a gyászbeszédhez. A kézirat végén még ez olvasható: „Debreczen Sept. 11ⁿ 1837 A' M. T. Társaság' Utasító Határozatai' többször sürgetett 5 d. pontja következésében írta, 's pecsét alatt beküldötte maga az író, mk.“

* Recensealva van Tud. Gyüjt. 1827. VI. 80 I. és 1830. XII.

** Tud. Gyüjt. 1828. X. 100. I.

1831—33 b. e. atyja' addig nyomtatatlan *erkölcsi predikációi*, 2 darabban; 1832 *Epigrammák* (Rec. Tud. Gyűjt. 1834. Aug. köt.); ugyan azon esztendőben, 's a' három következőben (1833, 34, 35) a' *Lant'* négy évi folyamja; 1837 a' *Magyarok történetei'* első, második darabja. Mind ezek a' közönség kezén forognak; azé rólok itélni. Midőn a' *Summarium* megjelent, többen sajnálák, hogy annyi erő, mennyi ott egy idegen holt nyelven a' lehetőségig jól írásra, nem inkább az élő hazai nyelvre fordítottatott. De azon kívül, hogy az akkor az oskola', 's az író' saját helyzetéből folyt, deák nyelven tartatván még azon időben a' leczkék a' Debreczeni oskolában: ha az idegen tudós nyelven irt munkában a' *Magyar literatura* semmit nem is, nyert valamit a' *Magyar név*, ha szabad itélni a' tudós külföldnek több tudományos újságaiban róla tett kedvező ítéleteiből. Hasonlót mondhatni az általa nagy munkával öszveszedett, igen csinos formában világ elibe eresztett Németi Pál' verseiről; legalább korunk' legnagyobb Humanistája, Mittscherlich, azokat olvasva, nem kételkedett kimondani, hogy hazája, a' tudós Németország, hasonlóval nem dicsekedhetik. Többi munkái, e' kettőn kívül, mind annak bizonyági, hogy, hivatalánál, helyzetetésénél fogva a' régi literaturához kötve bár, ezt soha czélnak nem, hanem annak nézte, a' minek józanon gondolkozva kell, eszköznek a' nemzeti literatura' virágoztatására, elmék', izlés' formálására. De sokan, legtöbben, máskép gondolkoztak helyben. Annyival több munkájába került, nem száműzve amazt, meghonosítani ezt; 's apródonként oda vinni a' dolgot, hogy az ifjúság, épen azok, kik a' régi Classica literaturában legtöbbre mentek, szégyennek tartásák nem ösmerni a' nemzet' jelesb íróit, kötelelességök- és egyszersmind dicsőségöknek ezeket olvasni, tanulni, nyomokba lághatni. Két út volt e' czél' elérésére nyitva előtte, a' közönséges leczkék, és a' magános serkentések, oktatások. Egyiket sem hagyta használatlan. Gyakran Homer' és Virgil' magyarázására szánt egész órákat a' honi Classicusokból, különösen Vörösmartiból kiválogatott hasonló szebb helyek' olvasására; fejtegetésére fordított; 's nem egyszer örömmel látá, mint emelkedtek kebleik, mint sugároztak örömtől arcaik ifjú lelkes hallgatóinak, midőn a' mérlegben, az annyi századok, ezredek csudálta Római és Görög mestereket olykor lenyomni látszék a' Magyar költő. Mire a' közönséges leczkéken érni nem leheté, a' magánosokkal pótolta; házához hívogatta kitetszőbb tanítványit: olvasni, írni valót adott; munkáikat megigazgatta, majd, nagyobb ösztön' kedvéért, világ elibe adta: ez volt eredete a' négy éven által saját költségén folytatott, a hazában mindenütt inkább, mint helyben, méltánylott *Lantnak*, 's némi részben a' *Pallas Debrecimanak*. Tudva a' közönséges hírlapokból az 1833-diki Hazai és Külföldi Tudó-

sítások mellett szélyelküldözött, nevetlen *Felelet*-, és a' *Csokonai emléke* feletti későbbi per; ezekből, a' kik olvasták, gyaníthatják, de egészen csak kevesen (helybeliek, tanítványi, ezek közt különösen azok, kik a' *Lantba* dolgoztak) tudják mindazon akadályokat, előítéleteket, melyekkel helyben küzdenie, a' keserű harczot, melybe ögyelednie kellett magokkal azokkal, kikhez legközelebb volt, kik újítását, mint tőlök való elszakadást, 's az ifjúságnak a' nemzeti, kivált újabb literaturához mind inkább észrevehető vonzódását, mint az iskola' bizonyos romlását úgy tekinték. Mind ezek nem voltak reá nézve váratlanok: de ő később volt számtalan kedvetlenségeknek magát tudva kitenni, kedvességét, becsületét helyben kockáztatni, mint a' tőle nemzetinek hitt ügy' pártolásával felhagyni. Utóbb is győzött az igaz ügy, védve maga a' kor-szellem által a' nyilak ellen, melyeket elfogultság, balítélet, vagy irigység, roszakarat lődöstek részint ellene, részint az ügyvivő ellen; most már helyben is sokat változott a' gondolkozás.

Eddig ő. Kiegészítésül még ezeket. A classica literatura az elsőrendű ismerőjét, az izlés munkás terjesztőjét, a hazafíúi érzések lelkesedett szónokát az academia 1832-ben vette fel lev. társai közé, s választotta öt évvel utóbb rendes taggá a történettudományi osztályba, melynek őt nem a történetvizsgálás, hanem a clioi szerencsés toll tévé avatottjává. Ha Summariuma magyarul iraték, az kétségkívül irodalmunk dísze leendett. Magyarúl irt magyar története, korához képest, csakugyan az volt. Mohácsig haladt abban, s folytatta tovább is, de eleinte igazságszeretete s hazafíúi őszintesége gátlá befejezni, miben ez utolsó év alatt egészségi állapotjai s folytonos ingerültsége tartóztaták. Ekép éltének vég tizedét bokrosabb tanodai elfoglaltatások mellett apróbb, de szinte becses, dolgozatok jelelék meg. Évkönyveink több történetbölcsészeti értekezéseit s néhány beszédét vevék fel; más gyűjteményes munkák birálatokat, történeti és szépészeti értekezéseket. Tudományos igyekezeteknek áldozattal is pártolója volt; s a mely anyagi jutalmat hozott neki irodalmi pályája, azt ő alapítványnyá összesítve, ötezer ezüst frtban tette le academiánknál, mely bizonyos idő múlva egy új jutalomtétel alapját teendi.

S ezek azon kevés adatok, melyekből egy hivatott szónok füzend egykor koszorút sirjára. Annak tiszté leszen — mire most a háborgó idő csendet nem nyújt — kitüntetni benne a lélekmívelésre szerencsésen törekvő tanárt, a buzgó hazafit, a csinos író, és — mi mai nap oly ritka nálunk — az óclassical szellemet műveiben, mely azok becsét még sokáig megőrzendi. Áldás nevére!

Folyóiratok szemléje.

1. Az ATHENAEUM folyó évi 17-ik évf. második számában Balogh Jenő „A társadalom hathatósabb védelme a közveszélyes büntettek ellen“ czimen hosszabb tanulmányt kezd meg, melyből a jelen I. közlemény bevezetésül általános tájékoztatást nyújt, s a jelenlegi büntetőjogok alapeszméiről és a büntetési rendszer átalakulásáról, a régi jogok tökéletlenségéről a közveszélyes büntettekkel szemben, a felmerülhető alkotmányjogi aggodalmakról szól — s a kérdés előleges tárgyalásait ismerteti; s a nemzetközi Büntetőjogi Egyesület magyar csoportjának tárgyalásait közli. — Dr. Thó t L á s z l ó befejezi „A Harmadik Iskola“ czimű büntetőjogbölcseleti tanulmányát. Restano pisai egyetemi tanár és Pelizzari castalfrancói orvostudor munkáit ismerteti. — Dr. Kornis Gyula „Az ismerés a priori elemei Platonnál“ czimű értekezése ötödik közleményében Natorp elméletét tárgyalja „Platon idealismusáról“. — Dr. Illye falvi Vitéz Géza folytatja a „Társadalom és Közigazgatás“ czimű tanulmányát. — Farkas Sándor immár hetedik közleményben foglalkozik „Az írásművek pszichologiai alapon vett kategóriáiról.“ — Gerevich Tibor kritikai tanulmányából „Donatello és az újabb művészettörténeti kutatás“ — az első közleményt vesszük. — Még dr. Elek Oszkár hatodik közleményben számol be „A halál motivuma és a haláltánc“ problemájára vonatkozó kutatásairól, Abraham Santa Clara és Bunyan világfelfogását ismertelve. — Az Irodalom rovatban dr. Vida Sándor „Labriola Antal“ philoszofia e Politica-féle gyűjteményes munka alapján. Egyéb könyvismertetések: Dr. Constantin Gutberlet „Psychophysik“ (ism. R. G.); Ernst Marcus: Die Elementarlehre zur allgemeinen Logik und die Grundzüge der transscendentalen Logik (E ny v v á r i Jenő). — „A bölcseleti ethika legújabb irodalmából“ cz. alatt dr. Szlávik Mátya s: Gizycki, Paulsen, Ziegler, Laas, Höföding, Wundt stb. ethikai dolgozatait ismerteti, nagyobbára Ritschl Ottó bonni tanárnak „Theol. Rundschau“ újabb füzetében közzétett nagyobb tanulmánya alapján.

Ugyane folyóirat harmadik számában dr. Balogh Jenő: „A társadalom hathatósabb védelme a közveszélyes büntettek ellen“ czim alatt folytatólagosan referál a nemzetközi Büntetőjogi

Egyesület magyar csoportjának tárgyalásairól a fentebb formulázott kérdésben. Jelen második közleményben dr. Finkey Ferencz, dr. Konrád Jenő, dr. Angyal Pál és dr. Balogh Jenő tudományos fejtegetései foglaltatnak. — Dr. Kornis Gyula befejezi „Az ismerés a priori elemei Platónnál“ című tanulmányát. Kutatásának végeredményeit a következőkben foglalja össze: a) Platon az ismerés a priori elemeit tényleg felfedezte. Ideái közül számosat kategoriai-értékkel emel ki, vonatkoztatási jelleget tulajdonít nekik az ismerésben. Hasonló értelemben nyilatkozik néhány logikai elvről (azonosság, ellenmondás, elégséges ok elve). A törzsfogalmak és elvek számát nem határozza meg. b) Minthogy azonban idealistikus monismusa egyszersmind valamennyi ideát a priorinak tart, kénytelen mystikus levezetésekbe bonyolodni s az a priori tisztán logikai értelme elhomályosul. c) Közvetítést keres a tiszta gondolkodás és az érzéki ismerés között: az utóbbi értékét részlegesen elismeri, mert benne a tiszta gondolkodás törzsfogalmainak (azonosság, különbözőség, lét, nemlét, egyenlőség, egyenlőtlenség, egység, többség stb.) alkalmazását látja. d) Kanttal az érzékiség és gondolkodás éles dualismusában, mint az idealismus alapvonalaiban, néhány ideájának, mint kategoriáknak functio-jellegében egyezik. Végelemzésben azonban a kategoriákat lélektani szempontból vizsgálja. Történetileg Kantra várt a kategoriák minden lélektani független érvényének kérdése. Dr. Illyefalvi Vitéz Géza: „Társadalom és a közigazgatás“ cz. tanulmányának ötödik közleményében azon írók ellen foglal állást, a kik a társadalomban biológiai törvények uralmát s az emberek egyesüléseiben azoknak organikus egységét látják s ezáltal a társadalom erejének, hatalmának magyarázatát lehetetlenné teszik. Egységet, törvényszerűséget, kényszerűséget csak ott látva és tételezve fel, a hol az összefüggés organikus, azaz az organismusban, a természeti törvényeknek csak egyik körével, a biológiai törvényekkel veszik egynek az összes társadalmi jelentkezések törvényét. holott a társadalmi életben azoknál általánosabb, egyetemesebb, könnyebben érthető alaptörvények uralkodnak, az erő és erőegyesítés törvényei. A társadalom kezekezésének oka s a társadalom lényege más módon meg nem határozható, mint úgy, hogy bizonyos emberi életviszonyok, anyagi és szellemi viszonylatok, mint erőforrások az embereket összeműködésre, együttes cselekvőségre kényszerítve, bizonyos csoportját a közös érdekek által összekapcsolt embereknek a legerősebben képviselt érdekek, mint legjobban ható erők irányában való elhelyeződésre, berendezkedésre, szervezkedésre szorítják. — Farkas Sándor befejezi „Az írásművek pszichológiai alapon vett kategoriái“ cz. dolgozatát. — Gerevich Tibor „Donatelloról“ írt értekezésének (D. és az újabb művészettörténeti kutatás) befejező részében D. relief-technikáját fejtegeti. Donatello reliefjeiben jelentékeny szerepet juttat az építészetnek mint háttérnek, fölhasználván azt egyúttal per-

spectívai hatásokra. Az építészeti háttérnek ilyenét gyakori alkalmazása hozzájárul relief-technikájának kiképzéséhez. Egyfelől az alakoknak, másfelől az építészeti részleteknek párhuzamos síkokba helyezésével vertikális rétegeket nyer, melyek domborműv technikájának jellegét megszabják. Művészi lelkének nyers alapcharactere merően ellenkezik az antik szobrászat aristokratikus szellemével. Mások törekvései, különbözők eszközei. Közvetlen antik befolyás csak egyes véletlen, nem jelentékeny, s kivált római útja után éri. Donatello látogatott műhelyt tartott. Tanítványai egyszersmind munkatársai voltak, kik a sok megrendeléssel elhalmozott mesternek munkái kivételében segédkeztek. A Bertoldo, Bellano s Duccio ezirányú érdemeit kellően méltányolják. Megfelelnek azonban egy csomó kisebb jelentőségű tanítványáról, a kiknek kezemunkáját kimutatni a műhelyből kikerült, s ma rendszerint a mester neve alatt forgó munkákon, nem lenne hiábavaló feladat. Ezek közül a Giovanni Nani, Antonio da Chelino, Francesco del Valente, Urbano da Cortona (Urbano da Firenze néven is), Nicolò Mepintore és a pagno Portigiani neveiről megemlékeznek a források. Utóbbinak a firenzei operában lévő Madonnareliefje egyik kiindulási pontul szolgálhatna. Összes munkatársai közül Michelozzo követeli a legnagyobb figyelmet. Önálló egyéniség; Donatellónál kisebb, de harmonikusabb tehetség. 1425-ben megszűnik segédje lenni, s ez időtől fogva, mint vele egyenrangú a műhely jóvedelmének felét élvezi. — Dr. Elek Oszkár: „A halál motívuma és a haláltánc“ cz. tanulmányának hetedik közleményében a haláltánc szerepét a XIX. század költészetében veszi vizsgálat alá. — Az *Irodalom* rovatban dr. Bartók György ismerteti és bírálja Pauler Ákos: „Az ethikai megismerés természete“ cz. munkáját. Bíráló szerint Pauler könyve nélkülöz minden egységet és összefüggést. Az egész mű Böhm Károly axiológiájának hatása alatt íródott. Erre mutatnak az összes értékelméleti fejtegetések, a melyeket Rickert ismeretelméletének részei iparkodnak egybeszövegetni. De a szerző nem hatolt bele sehoh sem Böhm fejtegetéseibe. Böhm értékelméletének egyes részével polemizál ugyan, habár Böhm nevét sehoh sem említi; e polemiák azonban csak azt árulják el, hogy szerzőnk az értékelés processusával és természetével éppen nincsen tisztában. Az egyes értékelméleti fogalmak meghatározása merőben verbalis meghatározás, a mely minden mélységet nélkülöz. Pauler könyve nem oldja meg a problémát, a melyet a szerző az Előszóban maga elé tűzött és nem oldja meg azért, mert a szerző nem iparkodott az egyes kérdések mélyéig lehatolni és nem törekedett az egész problémának minden egyes részében való egységes áttekintésére. Rickert és Böhm nyomán jár mindenütt, de nem lévén képes tanításukat a maga rendszerébe (!) szervesen beilleszteni, könyvében minduntalan ellenmondásokra akadunk, a melyek megakadályozzák a könyv tanainak egységes átpillantását s az egész munkára a bevégezetlenségnek, kiforratlan

ságnak és az egység hiányának bélyegét nyomják. Merész vállalkozása, hogy kideríti „azon vonatkozásokat, melyek az ethika fő-problémái és az ismeretelmélet között, kell hogy fennálljanak“, sajnálatos fiaskóban végződött. — Dr. Szlavik Mátyas Eucken B., „Beiträge zur Einführung in die Geschichte der Philosophie.“ Leipzig (Dürr), 1906. 196 l. Ára kötve 5 márka.“ című művét mutatja be. A nagyhirű jénai bölcseletnek e műve öt nagyobb fejezetből áll, s elseje újabb kutatásokat ad a régebbi német bölcselet, másika Kant kritikai bölcselete, harmadika Trendelenburg egyénisége és bölcselete, negyedik a bölcseleti pártok és pártelnevezések s ötödike a bölcselettörténet módszeres tárgyalása köréből. Becses adaléka mindegyikük az újabb bölcselettörténeti kutatásnak. — Végül még Enyvári Jenő ír egy érdekes Kant-szótárról, a mely úgy philosophiatörténeti, mint könyvészeti szempontból rendkívül érdekes és emellett szakkörökben valószínűleg nem is ismeretes. Címe: „*Wörterbuch zur Kritik der reinen Vernunft und zu den philosophischen Schriften von Herrn Kant. Presburg, verlegt Philip Ulrich Mahler 1788.*“ Az előző végén találjuk a szerző nevét: „*Geschrieben von Samuel Heinicke, Director des churfürstlichen Instituts für Stumme in Leipzig.*“ A 135 oldalra terjedő szótárt 23 oldalnyi bevezetés előzi meg.

2. A BUDAPESTI SZEMLE áprilisi füzetének első cikke Földes Béla tanulmánya az adóreformról, mely szerinte, a reform legfőbb célját, az adózás arányosságát, el nem éri és azért nem áll az ország érdekében. Egy komoly adóreformnak első feltétele a hozadékadók kulcsának erős, systematikus és folytatólagos leszállítása és a jövedelmi adónak ugyanoly mérvben systematikus fejlesztése mindaddig, míg az egyik helyébe a másik helyezhető. — Ezt követi Pastiner Gyula akadémiai székfoglalója: „Középkori építészettünk topographiá“—ja, gróf Vay Péter ausztrálzásiai naplótöredékeinek harmadik közleménye, melyben szerző Tasmaniában és Új-Zeelandban szerzett tapasztalatait írja le, „A halászbárka“ című spanyol regény negyedik darabja és egy költemény, „Rodrigo“, Puskin után oroszból Györi Károlytól. — Vetési József Dante és Petrarca életrajzait (Radó Antaltól és Katona Lajostól) a „Költők és írók“ című vállalatból ismerteti. — Az *Értesítőben* ismertette van Horánszky Lajos nagy könyve Bacszányi Jánosról, melyet a névtelen bíráló igen értékesnek mond; Riedl Frigyes angol nyelven írt magyar irodalomtörténete; és Dubois műve, mely a szellem hatását a testre tárgyalja. — Végül az új magyar könyvek jegyzéke.

Ugyane folyóirat májusi füzetének tartalma: Id. Görgy István *Clio Locuta* című cikkében orosz forrásokból helyreigazítja Görgy Arthur életben maradásának kuszált kérdését, melyet „Az Ujság“ egy mult évi számában tárgyalt. — Concha Győző *Bárá Eötvös József és a külföldi kritika* címmel az Akadémiában felolvasott tanulmányát kezdi meg. — Gróf Vay Péter az

Ausztrálzásiai naplótöredékek-ből a befejező részt adja. — Ez után Ibañez Blasco *A halászbárka* című regényének fordításából az ötödik közlemény következik. — A *költevények* között van Vargha Gyula *A vén komfortáblis ló* című eredetije és Heine *Mennyi gyöngy* cz. verse Gyulai Pál fordításában. — Balla Ignác D'Annunzio *San Pantaleone* című elbeszélését fordította le. — Az *Értesítőben* Ady E.: Vér és arany, Golther W.: Tristan und Isolde stb. (Heinrich Guszttávtól). — Foscolo U.: Les derniéres lettres de J. Ortis című munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE márciusi számában Kovács Gábor *Kritikai észrevételek Malthus népesedési elméletére* nagyobb tanulmányt közöl. Szerző abból a tételből indul ki, hogy a modern társadalmakban élő emberre vonatkozólag a nemi ösztön kielégítése és e kielégítési folyamat eredménye: a fajfentartás nem egy és ugyanaz. Amaz megmaradt élettani szükségletnek ma is, emez pedig e minőségéből nagyrészt degradálódott. Éppen azért a Malthus kifejezésével élve: a népesség szaporodási „tendenciája” nem fedi a népesség nemi ösztönének kielégítésére irányuló „tendenciáját”. És ha a népesség, mint minden organizmus, bizonyos korhatárok között s rendes egészségi állapotban végtelen szaporodási képességgel bír is, a nemi ösztön korlátlan lehetőségű kielégítésére irányuló „tendenciája” nem jelenti a végtelen szaporodásra irányuló „tendenciát”. Szerző ezután elemzi Malthus azt az állítását, hogy a „népességnek állandó tendenciája nem az élelmiszerek mértékén túl szaporodni”, s az ezzel összefüggő progressziókat. Egyiket sem fogadja el s oda konkludál, hogy az ember tényleges szaporodása mértékét (mert, hisz szerinte a „szaporodási tendencia” fogalmával operálni nem lehet), valamely progresszió kifejezné, ugyanaz a (geometriai vagy arithmetikai) progresszió fejezi ki az ember táplálékát adó állatokét és növényekét is, csakhogy az utóbbi quotiense (illetve differenciája) nagyobb és a következő tag eléréséig lefolyó időszak bizonyára kisebb lesz. Így, ha megint a Malthus terminológiájával akarunk élni: a népességnek arra sincs tendenciája, hogy betöltse azt a tért, a melyet részére az élelmiszerek nyújtanak. A három tétel részletes bírálata következik ezután. Szerző szerint téves az első tétel, hogy t. i. az élelmiszerek mennyisége alkotja a népesedés mértékét, mert ez csak a legszélsőbb határt jelöli, a melyen túl nincs és nem lehet szaporodás. De téves a második tétel is, mert az élelmiszerek gyarapodásával nem okvetlen jár népesedés, s nem kielégítő a harmadik tétel sem, hol a pozitív és repressív akadályok vannak felsorolva. Majd a népesedés törvényének a csökkenő hozadék törvényével való összefüggését mutatja ki, s ez utóbbi helyes értelmezését kíséri meg a szerző, s igyekszik megtalálni a túlnépesedés helyes értelmezését. Kimutatja, hogy mint függ össze a Malthus-féle, a népesség

szaporodásán alapuló relativ, de természeti szükségképiségből folyó túlnépesedés a beralapelmélettel, beilleszti a Malthus-féle „törvényt“ a történelmi milieube, s így igyekszik megtalálni a kulcsot a népesedés helyes elméletének megalkotására. Véleménye szerint a helyes népesedési elmélet csak az lehet, mely a társadalmat alkotó rétegek külön-külön teszi vizsgálat tárgyává (a mint Haasen és Mandelló már vagy másfél évtizede hangoztattak) s a mely kiterjeszkedik a pszichológiai momentumokra is. Ezt a kísérletet végzi el Kovács nem-sokára megjelenő munkájában, a melyből csak egy fejezetet alkotott az itt ismertetett rész. — A n t a l G é z a: *Az amerikai magyarság jövője nemzeti szempontból* című értekezésében kifejti, hogy a kivándorlás minálunk egészen más megítélés alá esik, mint más nemzeteknél. Nálunk a kivándorlás nemcsak gazdasági erő és a közvagyon csökkenésével jár, hanem a magyarságra nézve pótolhatatlan elvesztés. Az a 200 millió korona, mit a kivándorlók évenként hazaküldenek, nem kárpótol a veszteségért, mert a künn levő munkaerő legalább háromszor annyi értéket produkál Amerika javára. Azon nézet, hogy a kivándorlottak nem vesztek el a magyarság számára, téves. Amerikában a legkülönbözőbb népek hihetetlen gyorsasággal asszimilálódnak és már a második generációt elveszítettnek kell tekintenünk az anyaország számára. Ennek főoka az, hogy a bevándorlók a városi élet forgatagába sodortatnak, ipari és bányatelepeken keresnek alkalmazást. Szerző Budapest magyarosodásából vett analógiával igazolja a városi élet nagy asszimiláló erejét, mely Amerikában még intenzivebb. A magyarság jövője csak egy módon biztosítható: a visszavándorlás lehetővé tételével. Az erre vezető utak elsősé a cél-tudatos birtokpolitika: a kötött birtok, különösen a városi tulajdont képező birtokok parcellázása, a földuzsora megszüntetése. Szükséges továbbá nagyszabású iparpolitika, mely megszüntetheti a hazai és amerikai bérek között levő óriási különbséget. (A kivándorlók átlagos bérjövédelme 8·50 K, a magyar mezőgazdasági munkásoké 1·86 K.). A mezőgazdaságnak a hazai iparban kell nagyobb fogyasztóra lenni, hogy a béreket emelhesse. Amerika is azáltal vonzza a nagy tömegeket, hogy iparát nagy arányban fejlesztette. Kétségtől mentes tényező egyébként az aggkori biztosítás behozatala is. Míg ugyanis a bérek Amerikában a hazai bérek többszörösét teszik, addig az élelmiszerek ugyanoly áron kaphatók, mint nálunk. A munkás táplálkozására elegendő keresetének $\frac{1}{4}$ része, így annak $\frac{3}{4}$ részét megtakaríthatja. Nálunk csak rossz táplálkozással szerezhet egy kis tőkét a munkás. Reformok kellene végre a belügyi politika egész vonalán, hogy az amerikai eszméktől szaturált munkás ne érezze az ottani és hazai viszonyok disparitását, mert különben visszatérésük belviszonyaink nagymérvű megrázkódtatását vonja maga után. Amerikában is vannak teendőink, különösen a konzulátusokat kell fejleszteni. A magyarságot azonban magyarnak megtartani csak Magyar-

országban lehet, Magyarországon pedig megtartani csak úgy lehet, ha czéltudatos nagyarányú gazdasági politikát és igazán szabadelvű belügyi politikát érvényesítünk. — Illés József *A jobbágyság társadalmi és jogi helyzetének megalakulása* (1301—1526) cím alatt vizsgálja azokat a társadalmi, főként gazdasági és jogi érintkező pontokat, a melyek világosan megmutatják a jobbágy-paraszti rend megalakulását a XIV—XVI. század folyamában. Megállapítást nyer, hogy a jobbágyság társadalmi és ennek következtében jogi helyzete magasabb lesz, mint volt az előző kor szolgálóosztályáé. Részletesebben ismert a korbéli törvényhozás adataival azt a küzdelmet, a mely a jobbágy szabad költözködési joga körül folyik. Itt is a gazdasági háttér kiemelése teszi érthetővé a jogi szabályozást. A röghöz kötöttségnek előbb részleges és időleges kimondásával, majd 1514-ben teljes megállapításával együtt látjuk a jobbágyság országos és egységes jogi helyzetének kialakulását. Ez a folyamat az 1351-iki törvényhozással kezdődik és befejezését 1514-ben éri el, midőn a törvényhozás kodifikálja a jobbágyság jogait és kötelezettségeit. Figyelmet érdemelnek e mellett az országos rendi helyzetek kívül a renden belül fennálló jogi különbségek is. Végül kijelöli a tanulmány azokat a jogi határokat, a melyek a jobbágyságot a felette álló rendektől — a polgárságtól és nemességtől elválasztják. — Gárdonyi Albert *Felső Magyarország kereskedelmi útjai a középkorban* című értekezését befejezi, melyről már a februári szám ismertetése alkalmából szólottunk. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában (-vits) *Válságok* czímen Bounatian Mentor: *Wirtschaftskrisen und Überkapitalisation*, valamint *Geschichte der Handelskrisen in England im Zusammenhang mit der Entwicklung des englischen Wirtschaftslebens 1640—1840.* című két könyvét ismerteti. — Ugyancsak (-vits) ismerteti *Trustök és kartellek* cím alatt Steiger J.: *Trust und Kartelle im Ausland und in der Schweiz* című művét, melyben szerző a trustök és kartellek keletkezését, az ellenük irányuló harcokat s befolyásukat a gazdasági életre mutatja be. — Kovács Gábor, *Társadalmi statisztika* czímen dr. Gottlieb Schnapper-Ardt: *Socialstatistik. (Vorlesungen über Bevölkerungslehre, Wirtschafts- und Moralstatistik)* című művét ismerteti. — A francia földművelési kormányzat szervezete czímen a francia földművelésügyi miniszterium: *Annuaire du Ministère de l'Agriculture pour l'année 1907.* című hivatalos kiadványát -l- ismerteti. — K. G. *A törvényes munkásvédelem magyarországi egyesületének az 1906. szeptember 26-án Bernben a fehérfoszjornak a gyufagyártásnál való felhasználásának az eltillása iránt létrejött nemzetközi egyezményhez való csatlakozás tárgyában, a m. kir. kereskedelemügyi miniszter úrhoz intézett felterjesztését* mutatja be rövid kivonatban. — (-vits) *Szövetkezetek és osztályharc* czímen Müller Hans: *Die Klassenkampftheorie und das Neutralitätsprinzip der*

Konsumgenossenschaftsbewegung című könyvről ír. — A *Társadalom-gazdaságtani bibliografia* márcziusi száma 40 oldal.

Ugyane folyóirat július havi füzetét T a n e l l i S á n d o r: *Utazás a magyar kivándorlókkal Amerikába* című érdekes czikke nyitja meg. Szerzőnk cikkének bevezetésében előrebocsátja, hogy már régóta foglalkozik a kivándorlás kérdésének tanulmányozásával, de minél jobban belemélyedt a kérdés vizsgálatába, minél több adatot gyűjtött, annál inkább meggyőződött arról, hogy az ily módon végzett munka nagy részben czéltalan és eredménytelen. Eredménytelen pedig azért, mert az adatok, melyekhez hozzá lehet jutni, a tényeknek egyáltalán nem felelnek meg és nem fedik a valóságot. Ennek oka részben az, hogy eddigelé főleg csak elméletileg foglalkoztak a kivándorlás kérdésével, másrészt pedig az adatok beszerzését nagy mértékben megnehezítette az a bizalmatlanság, melylyel a kivándorlók a „kabátos“ elemmel szemben viselkedtek. Ezen tapasztalatok érlelték meg benne azon elhatározást, hogy a kivándorlók között mint munkás megy ki Amerikába, s így közvetlenül, az eddig tapasztalt bizalmatlanság megkerülésével jut azon adatok birtokába, melyeket eddig még senkinek sem sikerült megszerezni. Tervét a mult év novemberében valósította meg, mikor a Cunard-Line „Ultania“ hajóján, mint egyszerű kivándorló fényképészeged ment ki Amerikába, honnan ugyancsak mint fedélközi utas, a Hamburg—Amerika-Linie „Kaiserin Auguste-Victoria“ hajóján tért vissza. Szerzőnk, a látottak, hallottak és tapasztaltak után, a kivándorlás tulajdonképpeni okának, legalább a kivándorlás túlnyomó többségénél — a földet tartja. A földműves kivándorlók nagy többségének az a czélja, hogy a kint szerzett keresményéből itthon földet vegyen, vagy már meglévő földbirtokáról az adósságot ledolgozza. A kivándorlásra való csábításnál az ügynökök működésének kisebb jelentőséget tulajdonít. Az igazi, a csábító ügynök: az Amerikából hazatért kivándorló, az amerikai levél és az amerikai pénz. Az egyes hajóstársaságok ügynökeinek működése túlnyomó részben csak abban áll, hogy a kivándorlásra már eltökélt embert a maguk számára megnyerjék. És e tekintetben, morális szempontból, a Cunard-Line működése egyáltalán nem áll magasabban, mint az északi hajós társaságoké, sőt talán még veszedelmesebb is, mert az „Idegenforgalmi Vállalat“ kivándorlási reklámjait szabadon terjesztheti. A kivándorlók körében tényleg leginkább a Cunard-Adria reklámfüzetei, a rokonok által Amerikából hazaküldött prospektusok és a Légrády czég által kiadott „A kivándorló zsebkönyve“ című könyvecske van elterjedve. A kivándorlóink legnagyobb része eleve azzal a szándékkal megy ki Amerikába, hogy hazajöjjön. Tényleg a legtöbb haza is jön. Az asszony sem marad kint mindig, mint sokan hiszik. Ha a hazatért kivándorló itthon úgy találja, hogy még nem keresett eleget, ismét kimegy, de megint nem azzal a szándékkal, hogy végleg kint maradjon

Szerzőnk talált az Ultanián olyan kivándorlókat is, kik négy-ötször, sőt kilencszer is megtették az utat Európa és Amerika között. Végleg kintmarad mindenekelőtt a tanult iparosok legnagyobb része, kik már azzal a szándékkal mennek ki, hogy nem térnek vissza. Kint marad továbbá igen sok a német kivándorlóink közül, kik a bevándorlási hivatal tapasztalatai szerint igen gyorsan, kivétel nélkül amerikaiak lesznek. Nagyon veszedelmes a hajdon leányok és gyermekek kivándorlása, mely pedig már igen nagy mérveket öltött. Amerikai asszony és leány nem megy el cselédnek, mert ezt az amerikai felfogás szerint lealázónak tartják; marad tehát cselédnek a bevándorolt és a színes elem. Ma New-Yorkban körülbelül 2000 magyar leány szolgál, mint cseléd, kívülök még igen sok magyar leány és asszony van alkalmazva különböző ipartelepeken és gyárakban. Az ilyen, Amerikából kalaposan, úri ruhában hazatérő leányt mindenki rossznak gondolja és hacsak Amerikában valamelyik magyar legény el nem veszi, végleg elveszett reánk nézve. A hajdon leányok kivándorlásánál még veszedelmesebb a gyermekek kivándorlása, mert a gyermekek már hihetetlenül rövid idő alatt olyan képeseket alkotnak, mely a szülőket is elválaszthatatlanul Amerikához fűzik. Ha tehát azt akarjuk, hogy minél kevesebb kivándorlót veszítsünk el véglegesen, arra kell törekednünk, hogy azoknak túlnyomó kontingense, a földművelő paraszt elem, még a kivándorlás előtt minél szorosabb kapcsolattal köthessék az országhoz. Ezt pedig csak oly módon lehet elérni, ha alkalmat adunk neki, hogy földet szerezhessen. Szerzőnk e tekintetben a törlesztésre vásárolt birtokok rendszerét nem tartja alkalmasnak. A paraszt egyszerre, örökáron akar birtokhoz jutni. Szükség volna tehát egy olyan parcellázó bankra, mely a parasztot földhöz juttatja és megelégszik azzal, hogy a vételárat a kivándorló Amerikából való hazatérése után egy összegben fizesse meg. Így a paraszt, a ki kimegy Amerikába, biztos arról, hogy idehaza föld vár reá és feltétlenül hazajön, ha azonban esetleg még sem jönne haza, a bank sem veszítene, mert ez esetben a föld megmaradna. A visszavándorlók számát szerzőnk mintegy hetven százalékra teszi. Értve ez alatt azt, hogy kivándorlóinknak hetven százaléka, két-három évi amerikai tartózkodása után hazatér. Hatóságaink ezt természetesen alig tudják ellenőrizni, mert a visszavándorlók nagy része, a hatóságok figyelmét elkerülve, Hamburgon és Brémán át jön vissza. Kivándorlóink évente posta útján 140—150 millió koronát küldenek haza. Szerzőnk tapasztalatai alapján ugyanekkorára teszi azon összeget, melyet a kivándoroltak a posta megkerülésével, bankok útján, levelekben, vagy közvetlenül a bevándorlók útján küldenek haza. Szerzőnk ezután kivándorlóink kereseti viszonyait ismerteti, s a kivándorlók keresetét két évi amerikai tartózkodás után, felnőtt embereknél 4200—4500 koronára teszi. Majd áttérve a Cunard-Line vonalán tett tapasztalataira, igen szomorú eredményről számol be. A Cunard-Line hajói majdnem soha-

sem közlekednek rendszeresen és előfordul, hogy a hajó öt napi késedelemmel érkezik Fiuméba. Egy nap a behajózás és a hajó 23 napig van úton. Ehhez járul még a fiumei tartózkodás, valamint mondjuk még másfél nap utazás Amerikában, úgy hogy a kivándorló körülbelül 34—37 napig van úton, mely idő alatt a szó szoros értelmében kifosztásnak van kitéve. A koszt úgy a fiumei kivándorlási szállodában, mint a hajókon rossz és kevés. Az utas kényszerítve van, hogy külön vásároljon magának egy-egy szelet húst, süteményt stb., különben éhezni kénytelen. A visszavándorlás kérdését illetőleg szerzőnk kijelenti, hogy ő a visszavándorlást állandó jelenségnek tartja. Azt, hogy kivándorlóink az utóbbi időben feltűnő nagy számban tértek vissza, az amerikai elnökválasztás, s az annak hatásaképpen fellépett gazdasági válság kihatásának tulajdonítja. Tapasztalata szerint ezúttal a visszavándorlók kontingense sok tekintetben más, mint rendes körülmények között. Ezúttal túlnyomóan olyan munkások jöttek vissza, kik odakint még nem honosodtak meg és aránylag keveset kerestek. Visszavándorlás ezután is lesz, de az a nagy hazarohanás meg fog szünni. a kivándorlás pedig emelkedni fog. Az útlevelügyet illetőleg szerzőnk igen kívánatosnak tartaná az útlevelügyek központosítását. Igen gyakori eset az is, hogy az egyszer már használt útlevelet Amerikából hazaküldik, s a sablonos személyleírások alapján azt mások is bátran használhatják. Szerzőnk végül visszatérve a kivándorlás megszüntetésének kérdésére, azt javasolja, hogy a kivándorlót hazájához kell kötni mielőtt kimegy, hogy így biztosítsuk hazajövetelét; ennek pedig egyik eszköze az volna, hogy a kivándorlót még útrakelése előtt mintegy prezumtiv tulajdonosává tegyék egy bizonyos földdarabnak, hogy megadjuk neki azt a rögzöt, a mely a hazához köt. — Ezután G a l l a i M a r c z e l: *Az angol törvényes munkásvédelem* című czikke következik. 1833-ig Angliában a munkások semminemű törvényes védelemben nem részesültek. Hoztak ugyan érdekükben egyes törvényeket, de ezek csak írott malasztot képeztek, s így a gyárosok a legvadabb embertelenséggel zsarolták ki munkásaik, főleg pedig a gyermekmunkások munkaerejét. 1833-ban végre a textiliparra bátrabb korlátozások történtek. Kilencz évnél fiatalabb munkások foglalkoztatása teljesen tiltott. Ezen törvényben történik legelőször a gyermek és az ú. n. fiatal munkás megkülönböztetése és hatásosabb védelme. A gyermek 9—13 éves koráig naponként legfeljebb 9 óra hosszát, az ú. n. fiatal munkás pedig 13-tól 18 éves koráig legfeljebb 12 órát dolgozhatott. Ugyancsak ezen törvény teszi először kötelezővé ezen gyermek és fiatal munkások foglalkoztatásukat megelőző orvosi megvizsgálását, annak megállapítására, vajjon az illetők az általuk végzendő munkára alkalmasak-e? 1844-ben a védelem kiterjeszkedett a nőkre is, kik a fiatal munkásokkal egy védelmi osztályba soroztattak. 1864-ben az eddig csak textilgyárakra vonatkozó törvényeket a többi iparágakra is kezdik alkalmazni és az

1878-ban szentesített Faktary and Warkshop's Act az 1892- és 1895-ös nagy novellákkal együtt képezik a magvát a ma érvényben levő, 1901-ben szentesített gyári törvénynek, a melyet bátran a törvényes munkásvédelem gyakorlatilag legkivihetőbb törvényének tekinthetünk. A gyári törvény végrehajtásáért a belügyi államtitkár felelős. A belügyministerium legnagyobb osztályainak egyikét képezi a gyári osztály, melynek élén a gyári főfelügyelő áll, ki kizárólag az államtitkárnak felelős. Igen fontos szerve továbbá a gyári osztálynak az orvosgyárfelügyelő, ki az ipari betegségek és mérgezések külső adminisztrációját vezeti. Nagy hatásköre van azonkívül az ú. n. veszélyes és szabályrendeletek alatt álló gyárak superintendens felügyelőjének, ki ezen iparágak egyöntetű felügyeletét ellenőrzi. Mint specialis szakfelügyelők be vannak osztva ugyanitt a robbanó anyagok felügyelője, az elektromos specialista és még egy gyárfelügyelő, a ki vegyszeti ügyekben szakértő. Anglia öt superintendens gyárfelügyeleti divisióra van osztva, melyek élén a superintendens gyárfelügyelők állanak. Ezen divisiók a gyárak sűrűségétől függő kerületekre oszlanak, élükön a kerületi felügyelővel, a ki mellé megfelelő számú segédfelügyelő és esetleg 1—2 műhelyvizsgáló assistens van beosztva. Vannak ezenkívül még női gyárfelügyelők is alkalmazva, kiknek feladata a női munkának bizonyos specialis és discret irányban való vizsgálata. Minthogy azonban hatáskörüik pontosan meg nem állapítható, azt minduntalan átlépjék, s így úgy a gyárosoknak, mint a munkásoknak és a gyárfelügyelőknek állandóan a legkínosabb kellemetlenségeket okozzák. A gyári törvény adminisztrációjának egyik segédszervét alkotják végül az igazoló orvosok, kiket minden kerületben megfelelő számban, a kerületi felügyelő előterjesztésére, a belügyi államtitkár biz meg, bizonyos, a törvényben előírt teendők elvégzésére. Legfontosabb teendőik, orvosi igazolványok kiállítása 16 évnél fiatalabb munkások és gyermekek számára, az ú. n. veszélyes iparágakban a havonkinti vagy hetenkinti orvosi vizsgálat megtartása, a hozzájuk érkezett balesetjelentések alapján a sebesültek orvosi megvizsgálása stb. A gyári törvény egészségügyi fejezetei részletesen felsorolják a hygieniai követelményeket. Legfontosabb ezek közül a gyárak 14 hónaponkinti kötelező meszelése. A műhelyek túltömöttségét megátlandó, meg van állapítva azon minimális levegőmennyiség, a melynek egy munkásra jutnia kell. Rendes munkaidő alatt, egy személyre számított levegőmennyiség 250 köbláb, azaz körülbelül 7 m³. Az egészségügyi rendelkezések közé tartozik még a munkaterem hőmérsékletét, szellőztetését, csatornázását illető szakaszok. Ezen egészségügyi rendelkezések törvénybe iktatására szükség volt, mert a gyárak nagy része saját kezdeményezéséből ezen követelményeknek nem tett volna eleget, bár az is igaz, hogy százakra megy azon gyárak száma, a melyeknél a törvény egészségügyi követelményei sokszorosán hatványozva találhatók. A törvénynek a testi biztonságra

vonatkozó fejezete inkább technikai vonatkozású. Kötelesek a gyárosok a gépek veszélyes részeit hathatósan védeni, még pedig az ez időtájt ismeretes legjobb módszer szerint. A tűzbiztonsági intézkedések a városi hatóság feladatát képezik, a gyárfelügyelőnek azonban felülvizsgálati joga van ezen intézkedések felett. A gőzkazánokat illetőleg kötelező azoknak 14 hónaponkénti, szakértő által végzett alapos vizsgálata, s az iparfelügyelők csak arra terjeszkednek ki, hogy ellenőrzik azt, vajjon megfelelő szakértő vizsgálta-e meg a kazánt. A balesetek bejelentése természetesen kötelező. A baleset és mérgezési jelentések ellenőrzése képezi az angol gyárfelügyelők munkájának magvát. Ekörül forog egész ténykedésük és a fennmaradó időben végzik a gyárvizsgálatokat. Ez úgy értelmezendő, hogy a gyárfelügyelő egy napon végez 4—5 balesetellenőrzést és az ezek közelében levő gyárakban 1—3 gyárvizsgálatot. 1906-ban körülbelül 2300 gyárlátogatás és vizsgálat esett egy gyárfelügyelőre. Ezen óriási munka elvégzése természetesen csakis az adminisztrációnak a legüzletszerűbb és legegyszerűbb alapokra fektetése által vihető véghez. Legérdekesebb része a törvénynek az ú. n. veszélyes és egészségtelen iparágakról szóló fejezet. Az államtitkárnak jogában áll bármely iparágat belátása szerint veszélyesnek deklarálni és a törvényben előírt eljárás alkalmazásával oly szabályokat alkothat, a melyet — a törvény szavai szerint — észszerűen célszerűnek tart. A szabályok meghozatala akként történik, hogy a ministerium elkészíti a szabályzat tervezetét, mit az összes érdekelt gyáraknak és munkásszervezeteknek megküldenek. Ezek írásban adják be észrevételeiket, mire az államtitkár, ha azt találja, hogy a kifogások a tervezet indokolatlan megváltoztatását célozzák, egy állami biztost — rendszeren magasrangú bírót — bíz meg a tervezet megváltoztatását célzó tárgyalások vezetésével. A biztos az illető városban vagy városokban előre hirdetett gyűléseket hív össze, melyen részt vesz a belügyministerium részéről egy alállamtitkár, a főfelügyelő, orvosfelügyelő, az érdekelt kerületek gyárfelügyelői és a belügyministerium ügyésze. Ez utóbbi képviseli az állam érdekét és mint ilyen a tervezet védője. A gyárosok és szakszervezetek igen nagy számban jelennek meg és rendszeren szintén hírneves ügyvéd által képviseltetik magukat. A biztos bárkit eskü alatt kihallgathat és szükség esetén bármely gyárba elmehet meggyőződni egyes állítások valódisága felől. Ezen gyűlésekről és kihallgatásokról a biztos tüzetes jelentést készít, melynek alapján ajánlja, hogy a tervezet esetleg miként változtattassék meg. Jelenleg 29 iparágra nézve mondatott ki a veszélyesség és szerkesztetett az imént leírt eljárás szerint szabályrendelet. A munkaidőre vonatkozólag a férfimunkás munkaidejét a törvény nem is érinti. Ezt a Trade-Uniók szabályozzák saját erejükből. A női, fiatal- és gyermekmunkásokat illetőleg rendkívül sok kivétel, szabály és korlátozás áll fenn; az alapelv az, hogy 12 éven aluli gyermek egyáltalában nem foglalkoztatható

és 14 éves koráig csak félnapot dolgozhatnak. A 14—18 éves ú. n. fiatal munkások munkaideje, úgy, mint a női munkásoké, napi 12 óra, melyből azonban 2 órai törvényes szünetet levonva, a tényleges munkaidő 10 óra. Női, fiatal- és gyermekmunka éjjel tilos és az évnék csakis 30 napján van napi 2 órai túlóra engedélyezve, a mely azonban előzetesen az illetékes gyárfelügyelőnek bejelentendő. A törvény utolsó fejezete a megtorló eljárásokat szabályozza. Az ipari kihágások felett az ítélkezés jogát a törvény az ebben gyakorlott bírák kezébe tette le. A gyárfelügyelő azonban a törvényszéken mint a belügy-ministerium ügyésze jelenik meg és az állam nevében, kellő szakszerű magyarázattal vádolja az illető egyént. 1906-ban 4155 eset közül 3989 esetben, vagyis az esetek 96%-ában hozott a bíró marasztaló ítéletet, a mi mutatja, hogy a törvény keresztülvitelére a kellő nyomaték biztosítva van. — B u d J á n o s folytatja és befejezi *Elméleti, gazdasági és moralstatisztikai kérdések a nemzetközi statisztikai intézet XI. ülészakán* című értekezését. A nemzetközi fizetési mérleg kérdésével 1905-ben, londoni ülészaka alkalmával foglalkozott először a nemzetközi statisztikai intézet, s ez alkalommal bizottságot alakított a nemzetek fizetési mérlegére vonatkozó adatok beszerzése végett s egyidejűleg megbízta Grubert, hogy az elért eredményről a következő ülészaká alkalmával tegyen jelentést. Gruber a megbízásnak eleget téve, a kopenhágai ülészakon számolt be az elért eredményről. Az eredmény azonban nagyon kevés volt, mert az államok legnagyobb része vagy csak egyes kérdésekre szolgáltatott adatokat, vagy pedig azzal a válaszszal élt, hogy ma még ily irányú, a követelményeknek teljesen megfelelő adatok nem állanak rendelkezésére. Így tehát a sessio a kérdésnek inkább csak módszertani részével foglalkozhatott bővebben, s akként határozott, hogy a Londonban már megalakult bizottság, a kérdés tanulmányozása céljából, továbbra is fenntartassék. A statisztikai adatok nemzetközi összehasonlításának előmozdítása céljából Lucien March egy technológiai szótár tervezetét mutatta be, mely három nyelven tartalmazza az egyes foglalkozások megjelölését, összefoglalja az egyező foglalkozási ágakat, s a látszólagos eltéréseknek egyidejűleg kellő magyarázatát is adja. A sessio nagy örömmel üdvözölte az eszmét, annak megvalósítása végett bizottságot küldött ki azzal, hogy ne csak a foglalkozásokra nézve, hanem a statisztikában használatos összes fogalom meghatározásokra állíttassék össze nemzetközi szótár. Az industrialismus fejlődésével mind nagyobb jelentőségre tesznek szert a sztrájkok és a munkából való kizárások, s így, tekintettel azon rendkívül nagy hatásra, melyet minden irányban kifejtenek, a fejlődöttebb socialpolitikával bíró államok már hosszabb idő óta gyűjtenek e munkásmozgalmakról rendszeres adatokat. Nálunk csupán 1905-ben történt az első ily irányú adatgyűjtés, melynek módszerét Kenéz a kopenhágai ülészakon behatóan ismertette. Kenéz ezzel nemcsak a tudományos szempontoknak tett eleget, hanem egy-

idejűleg a legalkalmasabb helyet használta fel arra, hogy a művelt külföld figyelmét felhívja, hogy a szociális dolgokkal mi is kellően foglalkozunk. Igen érdekes volt továbbá még Creang-nak a „Földbirtok megoszlásának statistikája a különböző országokban“ című előadása, valamint a tengeri halászat statistikájáról szóló értekezés, melynek Hoek volt az előadója. Igen nagy lelkesedést keltett Thirring ajánlata, ki bejelentette, hogy Budapest székesfőváros statisztikai hivatala hajlandó a nagy városokról egy nemzetközi statisztikai kiadványt szerkeszteni. A congressus a legnagyobb örömmel fogadta a maga részéről az ajánlatot s mindjárt meg is bízta Thirringet a kivitellel. Raffalovich indítványára a congressus bizottságot küldött ki, az állam által a termelő foglalkozásoknak adott premiumok és subventiók statistikájának összeállítása végett. A bizottság munkaköre egyelőre csupán a direct premiumokra és subventiókra terjed ki ugyan, de azzal a kikötéssel, hogy jövőre, a mennyire lehetséges, az állam által nyújtott összes, tehát indirect premiumokról és subventiókról is gyűjtönn adatokat. A congressus napirendjén szereplő egyéb gazdasági statisztikai kérdések voltak még: Palcanovnak előadása „A kenyértermények aratásáról“ Wendrich értekezése „A nemzetközi szállítások statisztikájáról“ és Neymarck jelentése „Az ingó értékek statistikájáról“. Áttérve a cultur és morálistatikára, előbbiből a lapokra vonatkozó statistikának kérdése, utóbbiból pedig a büntethetőség megállapításának matematikai és statisztikai alapelvei képezték a tanácskozás tárgyát. Az első tárgynak Mataja, az utóbbinak Földes volt az előadója. A lapokra vonatkozó statistikának — eltekintve e statistika elveinek rendkívül nehéz megállapíthatóságától — legnehezebb kérdése annak megállapítása, hogy az egyes lapok milyen példányszámban jelennek meg. E kérdés a congressuson is nagyobb vitát provokált, s többen a megjelenő lapszámok megtudakolását, üzleti szempontból, lehetetlennek tartották, mert a legtöbb lap ezt a legszigorúbb üzleti titoknak tartja, melyen úgyszólván gazdaságilag nyugszik a vállalat. Minthogy pedig előadó éppen a lap-példányszám megtudakolását minősítette a szóbanforgó statistika lényegének, a sessio a kérdés további tárgyalását a következő ülészig elnapolta. A congressus egyetlen morálistatikai tárgya Földes fentemlített előadása volt, ki az elítélés valószínűségének matematikai megállapításával és ennek értékével foglalkozott. — A füzet önálló czikkeinek sorát L e n d v a i J e n ő fejezi be, ki folytatja *Temesvár város közgazdasági leírása* című értekezését. Szerzőnk nagy részletességgel ismerteti Temesvár kereskedelmét a XVIII-ik századtól kezdve napjainkig. Jelenleg Temesvárt az üzleti telepek száma 994, bejegyzett czéje 240 kereskedőnek van. A szűkebb értelemben vett Délmagyarországon Temesvár kereskedelme dominál ma is, mely nemcsak változatosságával, hanem arányainak nagyságával is kitűnik. A mezőgazdaság termékeivel való kereskedelem tekinte-

tében Temesvár középponti jelentősége csökkent, bár a terménykereskedelem ma is számottevő a városban. Állatkereskedelme már a XVIII-ik században országos hírvű volt, s ezt a jelentőségét a mai napig is megtartotta. Egyedül a lókereskedés van hanyatlóban, a fakereskedelem igen jelentékeny és főleg épület-, szerszám- és tűzfának forgalombahelyezésére terjed ki. Kivitele a vasúti talpfának és a szerszámfának van. A borkereskedelem hanyatlík, annál nagyobb lendületet vett azonban a gyümölcspálinkával, főleg pedig a szilvóriummal való kereskedés. Igen fejlett a fűszerárúkkal nagyban üzött kereskedelem, valamint a rövidárúkereskedés, melylyel — szintén nagyban — három czég foglalkozik. A pénzügyet és hitelt illetőleg, 1907 végén 22 részvénytársasági és 6 szövetkezeti bankja és takarékpénztára volt a városnak. Ezek között két részvénytársasági és két szövetkezeti vállalat fiókintézete és négy részvénytársaság affiliált alapítása budapesti pénzintézeteknek. Az Osztrák-Magyar Bank temesvári fiókintézete egyike a legnagyobb forgalmú magyarországi fiókoknak. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában *Magyarországi kivándorlások irodalma* czimen *B a r c z a I m r e* nagy szorgalommal állította össze a hazai kivándorlás irodalmát. *B a l k á n y i B é l a*: *Bérfizelési módok a német vas- és gépíparban* czimen, *Basselmann*: *Die Entlohnungs-methoden in der südwest-luxemburgischen Eisenindustrie*, *Schulte*: *Die Entlohnungs-methoden in der Berliner Maschinenindustrie*, *Temmermann*: *Die Entlohnungs-methoden in der Hannoverchen Eisenindustrie* és *Reichelt*: *Die Arbeitsverhältnisse in einem Berliner Grassbetrieb der Maschinenindustrie* czimű munkákat ismerteti. — Végül (—vits) ismerteti *A bécsi fehérnemű-ípar* czimen, *Lamberger Hedwig*: *Die Wiener Wäsche-Industrie* czimű műve nyomán az osztrák császárváros hatalmas fehérnemű-íparát.

Beérkezett pályaművek.

F. 1908. szeptember 30-ig a következő pályaművek érkeztek a főtítkári hivatalhoz. (A jeligék zárjelben.)

I. Gróf Teleki-pályázat (Szomorújátékok): 1. *Vér után könny* Tragédia 3 felv. (Tett nem vész el.) — 2. *Az alkohol*. Zenés dráma 4 felv. (Opera.) — 3. *Nessos palástja*. Szomorúj. 3 felv. (Apotheosis.) — 4. *Laczi Eszter*. Trag. 3 felv. (Gyökeres átdolgozás.) — 5. *A költő álma*. Szomorújáték 5 képben. (A költő álma.) — 6. *Venczel király*. Szomorúj. 3 felv. (Megvirradott a tizennegyedik század stb.) — 7. *Ábel halála*. Dráma 3 felv. (Az éden elveszett stb.) — 8. *Tilos úton*. Társad. színmű 5 felv. (Térjete meg stb.) — 9. *Velençe ura*. Szomorúj. 4 felv. (Tragikum.) — 10. *Földindulás*. Szomorúj. 4 felv. (Tűzön-véren át!) — 11. *A papkisasszony*. Szomorúj. 3 felv. (Minden rossz könyvben van valami jó.) — 12. *Messalina*. Dráma 3 felv. (Jam ardet Úcallegon.) — 13. *Ótődik parancsolat*. Társad. színmű 4 felv. (Verba volant stb.) — 14. *Imre herczeg*. Romant. tragédia 3 felv. (Nagygyá csak

fiad stb.) — 15. *A király barátja*. Tört. szomorúj. 4 felv. (Memento homo, quia pulvis es . . .) — 16. *Mihály vajda*. Tragédia 5 felv. (Vir fortissimus stb.) — 17. *Későn!* Tragédia 5 felv. (En vagyok Bánk . . .) — 18. *A talismán*. Tört. szomorúj. 4 felv. (Quilibet praesumitur bonus stb.) — 19. *Alkuvás*. Szomorúj. 4 felv. (Kell!) — 20. *Mikor alkonyodik*. Dráma 4 felv. (Öregség-tragikum.) — 21. *Attila*. Szomorúj. (Szittyva vitézek. Jeligés levél nélkül.) — 22. *Ósi erő*. Szomorújjáték 6 képben. (Oh remélj, remélj egy jobb hazát.) — 23. *Örökszerlem*. Dráma 3 felv. (Szülék bűnét . . . stb.) — 24. *Gyulai Pál*. Történ. szomorúj. 5 felv. (Szerlem és boszú.)

II. **Farkas-Raskó-pályázat** (Hazafias költemény): 1. *Az aradi tizenhárom*. Óda. (Te érted folyt a vér.) — 2. *Régi nóta*. („1848.“) — 3. *Magog lakodalmá*. (Emlékezzünk összülönkről.) — 4. *Hungária*. (Hungária.) — 5. *Árpád üzenete*. (Margit.) — 6. *Új dal*. (Szatira.) — 7. *Szabadság ünnepén*. (Szabadság ünnepén.) — 8. *1848. márcz. 15.* (Hazám! szeretlek stb.) — 9. *Tanácsok*. (A magyar asszony.) — 10. *Álmos halála*. (Magyarok Mózese.) — 11. *Örök tűz*. (Magyar dicsőség.) — 12. *Hivogat kelet*. (Robot a hazáért.) — 13. *A bán halála*. (A mennyit a szív stb.) — 14. *A nagy magyar*. (A magyarságrért.) — 15. *Voltak, leszünk . . .* (Trombita harsog . . . Előre!) — 16. *Az utolsó magyar óra*. (Bach-korszak.) — 17. *Kún László*. (Ott feküdt egész nap stb.) — 18. *Az utolsó magyar*. (Irtóztatók koronként álmaim . . .) — 19. *A havasok alján*. (Népek öre, népek atyja stb.) — 20. *Egy tanító temetésén*. (A nemzet napszámosai.) — 21. *Père Dominique*. (Metz.) — 22. *Kárhozat országa*. (Sodoma.) — 23. *Végrendelet*. (A magasztos és böles stb.) — 24. *Széchenyi Pestje*. (Kopott ruhában stb.)

III. **Gróf Nádasdy pályázat** (Elbeszélő költemény): 1. *Endre király lánya*. (Endre király lánya.) — 2. *II. Rákóczi Ferencz jelenkori tragédiája*. (IV. Atyádat és anyádat tiszteljed stb.) — 3. *Herkules*. (Fokról-fokra.) — 4. *Petneházy*. (Regös.) — 5. *Julis*. (A szerelem mindent pótol stb.) — 6. *Dérrel-dúrral*. (Csak akkor lön csend stb.) — 7. *Attila*. (Kérek titoktartást.) — 8. *Széphistória Vasverő Deli lovagról és Aélisz királylányról*. (Volt egy lovag stb.) — 9. *II. Rákóczi Ferencz a nagy szabadsághős*. (Hazánk szentje stb.) — 10. *A világ folyása*. (A világ folyása.) — 11. *Iffjúság*. (Bűbajos emlék — édes álom stb.) — 12. *Korunk hőse*. (Ha az angol a rideg ész stb.) — 13. *A kalapács*. (Edda.) — 14. *Harcz a pusztán*. (Száll az ének szájáról-szájra.) — 15. *Somlyó-monda*. (Száll a madár ágról-ágra stb.) — 16. *Istentagadók*. (Járjatok el szerte stb.) — 17. *Egy lantos éneke Csanád vídéről és a szép Biborról*. (Álmodám tavaszszal.) — 18. *A népdalok hőse*. (Mesében sincs pár oly siratható stb.) — 19. *Bűnös szerelem*. (Örök Éva.) — 20. *Attila*. (Csuda, hogy mindeddig nem emlékeztünk erről.) — 21. *Budjács András*. (A hűség netovábbja.) — 22. *Attila halála*. (Hadurat nem játszsza.) — 23. *A krasznai körorvos*. (Késő másodvirágzás.) — 24. *Emlékezzünk*. (Én a csillagokból olvasok stb.) — 25. *A tanácsos úr és barátja a király*. (Jelige es jeligés levél nélkül.) — 26. *Sátán*. (A ki bizakodik stb.)

IV. **Bulyovszky-pályázat** (Hazafias óda): 1. *Rákóczi*. (Censear.) — 2. *Berzsenyi múzeumi szobránál*. (Veremini vitia urbi.) — 3. *Változó idők*. („Ódai“ költemény.) — 4. *Rákóczi temetésekor*. (Az isten árvaságra téve bennünket stb.) — 5. *A vándor holló*. (A vándor holló.) — 6. *Bessenyei emlékezete*. (Emlékezzünk régiekről.) — 7. *Bem szobránál*. (Bem szobránál.) — 8. *Iffjú igric dala*. (Ne bántások a magyar földet.) — 9. *Rákóczyhoz*. (Míntha nap volna mindegyik stb.) — 10. *Tempora mutantur*. (Jóért a jobbat.) — 11. *I. A kerepesi temetőben*. — II. *Szabadság*. (Haza.) — 12. *Nemzeti ébredés*. (Ébredj nagy

álmaidból stb.) — 13. *Népköltészet*. (Óh pusztá, elvész nemsokára stb.) — 14. *Hadak útja*. (Tündér Ilona.)

V. *Lévay-féle nyílt pályázat* (Kazinczy élete): 1. CZEIZEL JÁNOS főgymn. tanár: Kazinczy Ferencz élete és működése. Három kötet. — 2. VÁCZY JÁNOS l. t.: Kazinczy Ferencz életrajza. Tervvázlat.

VI. *Bésán-pályázat* (Corvina-könyvtár): 1. *A Corvina*. I. II. (Et quasi cursores, vitae lampada tradunt.)

VII. *Első M. Ált. Biztosító Társaság-pályázat* (Progressiv adóztatás): 1. *A progressiv adóztatás elmélete, tekintettel előnyeire és hátrányaira*. (Dat veniam corvis, vexat censura columbas.) — 2. *Adalékok az igazságos adózás abszolút elméletéhez*. (Pierson.)

VIII. *Pesti Hazai Első Takarékpénztár Fáy-pályázata* (Önálló vámterület): 1. Czím nélkül. (Emelje a munka stb.) — 2. Czím a pályakérdés. (Iris.) — 3. Czím a pályakérdés. (Küzdj és küzdve bizzál.) — 4. Czím a pályakérdés. (Qui bene distinguit, bene docet.) — 5. *Az önálló vámterület*. (Dolgozzunk.) — 6. *Nemzetgazdasági reflexiók*. I. II. (Per laborem, ad honorem.)

IX. *Egyesült Budapest Fővárosi Takarékpénztár-pályázat* (Amerikai kivándorlás): 1. *A hazánkból Amerika felé irányuló kivándorlás gazdasági hatásának főbb jelenségei* (Menjetek, hirdessétek az igét stb.)

X. *Bük-féle nyílt pályázat* (A török uralkodás története): 1. DR. OPPEL JENŐ: Tervrajz. Mellékletül: „Czegléd a török alatt“ című nyomtatvány. 2. KISZELY KÁROLY (Besztercebánya): Tervrajz.

XI. *Oltványi-pályázat* (A káptalani iskolák története): *A káptalani iskolák története Magyarországon 1541-ig*. (Illik, hogy a papot tudomány ékesítse.)

XII. *Lévay-pályázat* (I. Lipót-féle absolutismus): 1. Czím a pályakérdés. (A békeségért a multra stb.) — 2. *Természetes erők a politikában*. (Ép testben ép lélek) — 3. *I. Lipót absolutismusa a kormányzás minden ágában 1670—1705*. (Nemzeti nagy létünk stb.)

Nem érkezett pályamunka a *Péczeley-pályázatra* (A vámos története) és a *Gorove-pályázatra* (Az evolúciós rendszerek etikája); ellenben érkezett egy pályamű (jeligéslevél nélkül!) a *Marczibányi-pályázatra* (A magyar mássalhangzók története), melynek határideje csak 1910 szept. 30-án jár le.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

I.

Gaal Jenő rt. jelentése a kakaslomniczi Berzeviczy Gergely-ünnepélyről 1908. július 26.

Tekintetes Akadémia! A Magyar Tudományos Akadémiától nyert küldetésemhez képest és a nemzetgazdasági bizottság szünet előtti utolsó ülésén kapott tüzetes felhatalmaztatásom alapján a kakaslomniczi és berzeviczei Berzeviczy Gergely emléktábláját a megszavazott összeg keretén belül megrendeltem, azt a nagyemlékű nemzetgazda és publiczista ősi kastélyának falába beillesztettem, folyó évi július 26-án a szóban levő svéd gránit táblának leleplezése alkalmából rendezett ünnepségen megjelentem és a Tekintetes Akadémia képviselő-

tében annak minden mozzanatában résztvettem. Ez ünnepség kereteit előre meghatározván, annak részletes megállapítására és kitűntetésére, valamint a részvételre hivatott tényezők megnyerésére ifjabb alapi Salamon Géza urat, Szepes vármegye főispánját kértem fel. A főispán úr ebbeli kérelmemnek a legnagyobb előzékenységgel és odaadással volt szíves eleget tenni. Jórészt ennek tulajdonítható, hogy a Berzeviczy Gergely emlékére rendezett ez az ünnepélyes összejövetel az abban résztvevő egész nagy közönségre lélekemelő és remélhetőleg a szokottnál maradandóbb mély hatást tett.

Az ünnepség tervrajzának első pontját az Akadémia kiküldöttenek díszes fogadtatása képezte a felékesített községi háza előtt, a hol mintegy háromszáz személyből, legnagyobbbrészt küldöttségi tagokból álló, túlnyomólag az értelmiséghez tartozó közönség gyülekezett össze. Nagybbszámú küldöttségek által képviseltettek magukat Szepes vármegye közönsége, a magyarországi Kárpátgyűlés, a szepesvármegyei gazdasági egyesület, a vármegyei történelmi társulat, a felsőmagyarországi közművelődési egyesület — szepesmegyei választmánya által, az erdészeti kincstár, az ágostai hitvallású evangélikus egyháznak két esperessége, a királyi Józsefműegyetem, a királyi természettudományi társulat, a magyar filozófiai társulat, a magyar társadalomtudományi egyesület, a magyar törvényes munkásvédelmi egyesület. Ezenkívül jelen volt Akadémiánk elnökével élén a Berzeviczy család tizennégy tagja, továbbá a fővárosi és szepesmegyei társadalom igen sok kiváló tagja, úgy hogy az ünnepség főrészénél együtt voltak számát általán körülbelöl ötszázra tették. Ily formán az valósággal országos színezetű megyei ünnepélylyé nőtte ki magát.

Az Akadémia kiküldöttét Szepes vármegye részéről dr. Spóner Andor kakaslomniczi földbirtokos, a Kisfaludy-társaság tagja, az ágostai hitvallású evangélikus egyház nevében pedig dr. Lersch Kornél egyházmegyei felügyelő fogadták. Mindketten igen behatóan méltatták Berzeviczy Gergely érdemeit, úgy hogy nekem csak meg kellett állapítanom, hogy az ő emléke mily élénken él ma is szűkebb hazájában és hogy midőn az Akadémia az életében és halála után őt ért sok méltatlanságokért igazságot kíván neki szolgáltatni, e részben azok utódai részéről, a kik hozzá legközelebb állottak, milyen hatalmas támogatásban részesül. Ez alkalommal tolmácsoltam úgy az Akadémiának, valamint, az ő különös megbízatása folytán, Kautz Gyulának, mint a nemzetgazdasági bizottság elnökének szíves üdvözetét és köszönetét azért a meleg és tiszteletteljes hangért, melylyel közművelődésünk ezen legfőbb társadalmi intézményéről ismételve megemlékeztek.

Éppen vasárnap lévén, a zsufozásig megtelt helybeli ág. hitv. evangélikus templomban megható isteni tisztelet volt Berzeviczy Gergely emlékére, mely alatt a magyar egyházi beszédet Illgen Antal lőcsei lelkész mondta. Az emléktábla leleplezése a késmárki, lei-

biezi és a szomszédos községek dalárdái által előadott hazafias dal elhangzása után mondott rövid emlékbeszédem alatt történt, mely után Berzeviczy Gergely legidősbédédunokája, Gyula belügyministeri titkár mondott az Akadémiának és kiküldötteinek köszönetet. Ezután Münnich Kálmán egyházmegyei felügyelő a szepesi városi egyházmegye és a tátraaljai egyházmegye nevében velős rövid beszéd kíséretében koszorút helyezett az emléktáblára, melyet dr. Karácsonyi Zsigmond igazgató a kézsmárki lyceum, dr. Mattyasovsky Elemér szepesvármegyei tisztelői és dr. Pollák Vilmos a szabadkőmivesek nevében szintén megkoszorúztak. Az egyesített dalárdák befejezésül a himnust énekeltek el, mely után a jelenvoltak a régi kastélynak az Elhunyt sok emléktárgyát tartalmazó érdekes belsejét tekintették meg, az Akadémia kiküldötte pedig még a Berzeviczy Gergely hamvait tartalmazó sírboltot látogatta meg.

Az Akadémia által állíttatott emléktábla felirata annak határozata értelmében a következő: „E házban született, élt és halt meg Kakaslomniczi és Berzeviczei Berzeviczy Gergely (1763—1822), Magyarország korra és jeleségre nézve egyik első nemzetgazdája. Ez emléktáblát állíttatta a Magyar Tudományos Akadémia 1908-ban.“

Midőn ezekben küldetésemről beszámolnék, bátor vagyok annak tanulságaképp egy igénytelen eszmém megfontolását tiszteletteljesen ajánlani a Tekintetes Akadémiának. Azt gondolom, hogy az ország különböző részeiben nyugvó számos jeleseink emlékének a helyszínén való hasonló felelevenítése és megtisztelése igen kívánatos lenne. Ez nagyobb áldozat nélkül is lehetővé tenné, hogy Akadémiánk a hazai közönséggel közvetlenebb és életteljesebb érintkezésbe lépjenmiáltal, a nélkül, hogy tekintélyének ártana, bizonyos nemes népszerűséget is szerezne, melyről a nemzet szellemi életének ezen legmagasb areopágja, ha a nemzeti közművelődés irányítása tekintetében különleges viszonyaink közt magasztos hivatásának eleget akar tenni, egyáltalán nem mondhat le és a nemzet értelmiségének zömével való bensőbb összeköttetését nem hanyagolhatja el.

II.

Jelentés a Vitéz-pályázatról.

A Vitéz-alapítványból kitűzött tételre („Adassék elő az állandó magyar hadsereg felállításának története III. Károly korában“) csak egy munka pályázott.

Szerzője becsületes igyekezettel, de a kellő tudományos és írói jártasság nélkül fogott a munkához.

Nem akarta III. Károly koránál elkezdeni az állandó hadsereg történetének tárgyalását, hanem bevezetésül vázolni próbálta a XVI. és XVII. századbéli hadügyi állapotokat. Ez helyes gondolat volt. De

a helyett, hogy a bevezetésben egy vagy két általános szempontból nagy vonásokkal rajzolta volna a viszonyokat, igen is belemélyedt a részletekbe.

Belemélyedt pedig a nélkül, hogy ismerné a XVI. és XVII. századbéli magyar történetet. Leginkább a törvénycikkekre támaszkodik és ezeket sem ismeri eléggé.

A 2-ik lapon ezt írja szerzőnk: „Ferdinand nem harczolt magyarországi katonákkal, az országból kiszorított János pedig nem szervezhette seregét Magyarországon, tehát a törökre támaszkodott. Így vált lehetségessé, hogy éppen a folytonos harcz között nem gondoskodhattak a magyar királyok erős magyarországi seregről, mert erejüket első sorban nem innét merítették“.

Ez okoskodásnak többféle baja van.

Az egyik az, hogy Ferdinand magyar katonákkal is harczolt és szívesen vette volna, ha hivei még több magyar katonát gyűjtenek zászlaja alá. A másik az, hogy János csak rövid időre szorult ki az országból és elég ideje volt itthon magyar sereg szervezésére.

A 6. lapon olvassuk: „nincs kifogása Ferdinand pártjának egy másik hadi intézkedés, t. i. az idegen tisztek és várnagyok alkalmazása ellen sem. Az 1536: XLIII. t.-cz. teljesen érhetőnek találja az idegen katonatisztek alkalmazását mindaddig, míg a fennálló viszonyok nem változnak. Ezzel a czikkkel a hadügyi téren a vezetést adta ki kezéből az ország“. Ferdinandnak 1536-ban nem volt teljes országgyűlése, szerző tehát valószínűen az 1535: XLIII. t.-czikre czéloz. De ezt a cikket a szerző félreérti. A rendek e cikkben csak érhetőnek találják Ferdinandnak azt a mentségét, hogy háború idejében idegen tiszteket alkalmazott, de beigtatják a cikkbe Ferdinandnak azt az ígérését, hogy béke idején alkalmazkodni fog a rendek kívánságához. (Rebus tamen ad statum pacatiorem et solidiorem adductis, Majestas Sua Regia Offert se ita exhibiturum, quod in hac etiam parte, Status et ordines Regni de ejus Majestate non sint ullam habituri querelam; id quod, Deo optimo maximo authore, sua Majestas brevi etiam futurum sperat.) Ez ígérlet beigtatásával tehát mintegy kötelezték a rendek Ferdinandot arra, hogy ne alkalmazzon idegen tiszteket.

A 35. lapon olvassuk: „Az alkotmánytalan korszaknak véget vet a bécsi béke: illetőleg az azt követő 1608-iki két törvénykönyv. De mindhárom meglátszik, miért vívták Bocskai fölkelését és minek biztosítását tartották legfontosabbnak. Magyarország hadügyei a zsoldosok kihágásait kivéve, *nem képeztek gravament, azért kimaradnak a békéből és az új korszakot megnyitó törvényekből*“.

Szinte érthetetlen tájékozatlanság!

Nézze meg a szerző a bécsi béke XIX. pontját, vagy az 1608. k. e XI. és XII. törvénycikkeket és rögtön át fogja látni, hogy mennyire félreértette Bocskai korát.

A 37. l. olvassuk: „A legjellemzőbb azonban az új viszonyokra

nézve Horvátország helyzete. Magyarországnak ez a része katonailag a gráci haditanácsnak volt alárendelve“. És itt szerzőnk Bidermannra hivatkozik. A centralista Bidermann diadalérzettel állapítja meg a tényt, de a magyar történetírónak kötelessége lett volna elmondania azt, hogy mennyit küzdöttek a rendek e törvénytelenység ellen. Siker nélkül az igaz, de legalább fentartották Magyarország jogát a horvát végek katonai kormányzatára.

A 39. lapon olvassuk: „Bethlen és Rákóczi ellen a király nem a magyar katonaságot, hanem németországi zsoldosait küldötte“. Szerzőnk tehát semmit sem tud Esterházy Miklós, a Zrinyiek, Wesselényi és más udvari érzelmű magyar vezérek hadi működéséről.

A 40. lapon olvassuk: „A végek védelme teljesen a király kezébe kerül, a ki ezeknek költségeit a magyarországi s a külföldi adóból fizeti, még pedig részint posztóban részint pénzben“. És itt az 1649 : II. t.-cikkre hivatkozik. A hozzáértőnek nem kell magyaráznunk, hogy minő hézagos és határozatlan korrajz van e sorokba foglalva.

A 44. lap az 1681. *pozsonyi* országgyűlésről beszél bizonyára tollhibából. De ez fatalis tollhiba ilyen tévedések társaságában. A Lipót korabeli rajzhoz a szerző nem használta fel a magyar történetírók kutatásait. Pedig mennyit tanulhatott volna pl. Takács Sándornak a *Századok* 1904. évfolyamában közölt tanulmányából.

Általában feltűnő hibája a szerzőnek a magyar történetirodalomnak majdnem teljes mellőzése.

Innen érthetjük, hogy a 64—65. lapon érdemesnek találja kiemelni azt, hogy II. Rákóczi Ferencz a nagyszombati tárgyaláson az idegen katonaság kivételét is sürgette „Ebben az ügyben tehát“ — így szól — „a Rákóczi felkelés túlmént az eddigieken, mert a politikai vívmányokon kívül katonait is követelt“.

Ebből világos, hogy a szerző soha sem méltatta figyelmére a a XVII. századi történetet.

A 99. lapon olvassuk, hogy „az 1681 : I. t.-cz., felsorolja a régebbi törvénycikkeket, a melyek ugyan e tárgyra vonatkoznak, de a melyekből nem lehet beigazolni, hogy a nádor az összes katonaságnak a feje“.

Pedig az 1681 : I. t.-cz. egyebek közt az „Art. 18. anni 1608 ante cor.“-ra is hivatkozik. Már pedig ez az idézett cikk azt mondja : „Postulant Hungari a sua R. Majestate, ut deinceps in medio ipsorum habitet, regnumque hoc propria in persona administret: aut si quando sua R. M. id forte ex certis ac gravibus de causis facere non posset; et diutius longiusque abesset; ex tunc majestas sua regia palatino futuro plenariam ac omnimodam potestatem attribuat, regnum istud cum consilio Hungarico non secus ac si ipsamet hic resideret, plenarie ac omnimode (more antiquus solito), regendi ac administrandi“.

A nádor e szerint királyi teljhatalommal kormányozza az

országot a király távollétében. Már pedig a király körülbelül mindég távol volt ekkor és így a rendek biztosítván a nádornak a királyi jogkört, biztosították egyúttal a katonai főhatalmat is számára.

És midőn 1681-ben felidéztek az 1608-iki törvény emlékét, meg akarták újítani a korszakalkotó törvénynek azt a felfogását, hogy a nádor rendelkezik a király nevében a magyarországi katonasággal.

A 109-ik lapon olvassuk: „Itt kellett kiténnie meg van-e még mindig a király és a nemzet közt az a nagy egyetértés, amelyet az 1708. és 1709. évek mutattak“. Furcsa történetírás. Rákóczi tábora és a király bizonyára nem éltek egyetértésben 1708 és 1709-ben, de még az akkori udvari magyar párt és a király közt sem volt az egyetértés „nagyinak“ nevezhető.

A 153. lapon olvassuk „a létszám meghatározásának jogát az országgyűlés nem követelte ekkor se (1712), később se magának“. Vajjon később se?

De mikor az 1741: 63. t.-cz. 1. §-ában meghatározzák a rendek, hogy az újonnan alakítandó hat ezredre 21.622 embert ajánlanak! Ezt a rendelkezést a szerzőnek valahogy egyeztetnie kellett volna az imént idézett allításával.

A 208. lapon olvassuk: „a magyar törvények szerint 1715-ig tényleg csak egy sereg van, az insurrectio“.

Pedig a szerző maga is beszélt a végbeliekről a megelőző lapokon.

E példák azt bizonyítják, hogy a szerző nem eléggé tájékozott a magyar történetben s hogy logikája bizonytalan.

Azonban el kell ismernünk, hogy az 1715-iki törvényre nézve igen sok becses és nagyrészt ismeretlen anyagot nézett át. Átkutatta a hadi levéltárt, a Nemzeti Múzeum s az Országos Levéltár gyűjteményeit. Sok helyes észrevétele van egyes részletekre nézve, és adataival gyarapítja ismereteinket.

De még nincs elég ereje arra, hogy szabatos korrajz keretében értékesítse adatait. Eredményei egészben véve nem újak. Nagyon sokat foglalkozik a katonai ujítások és a nemesi adómentesség kapcsolatával, pedig már Horvát Mihály ezt a kapcsolatot igen szép szabattossággal jellemezte és a szerző nem tartotta érdemesnek idézni Horvátot, valamint általában alig említ magyar történetírót. Az új magyar ezredek felállításáról, szervezetéről alig emlékszik meg. Pedig mily tanulságos lett volna ez ezredek belső életét ismernünk körülbelül addig, a míg az állandó hadsereg magyar ezredei kivetkőznek nemzeti hagyományaikból.

És végül a szerző stílusa igen gyarló. Ilyeneket is olvashatunk dolgozatában: „Azonkívül lehetetlennek tartotta azt (a personalis), hogy a katonai ügyeket, a melyek a rendek felfogása szerint is a haditanács körébe tartoznak, az országgyűlés intézze el, különben is, mivel a haditanács kiadványait a király írja alá, tehát az ő ténye és

van benne polgári hatóság is, t. i. az iratokat az országnak kiadó Kancellária. A personalis véleménye szerint ki van zárva az, hogy Magyarország a katonai ügyekbe avatkozzék“.

Lehet, hogy ebben a zürzavarban a másolónak is van némi része, de a szerző általában nem ír világosan és magyarosan.

Szóval, a szerzőnek még törekednie kell a szabatoságra a gondolkodásban és a stílusban. Le kell szoknia arról a nálunk igen elterjedt hibáról, hogy nem olvassa el a tárgyalt kérdés irodalmát. És hozzá kell szoknia ahhoz, hogy ne csak a levéltári anyagot nézze, hanem igyekezzék a tárgy minden vonatkozásának figyelmes vizsgálatára.

A szerző szorgalma és egyes találó észrevételei azt sejtetik velünk, hogy még hasznos munkása lesz történetirodalmunknak.

Reméljük, hogy értékesítheti majd valamely formában e pályamunkájára fordított kutatásait. Talán a Tekintetes Akadémia is fog erre alkalmat adni a szerzőnek, ha újra kitér pályázatra az állandó magyar hadsereg felállításának kérdését.

De nagyon sajnáljuk, hogy a pályamunkát mostani formájában nem ajánlhatjuk a jutalmazásra.

Budapest, 1908 márczius 22.

Angyal Dávid,
lev. tag.

Nekrolog.

Rákosi Jenő lt. beszéde Falk Miksa lt. ravatalánál 1908. szeptemb. 12.

Falk Miksa, te, a ki az élet minden örömeiből immár kifosztva, keresztényi megadással indultál idegenbe egészséget keresni, és egy ihlettől megkapva hirtelen megfordultál utadon és oly csodálatos módon hazaiparkodtál meghalni, — mintha inkább szeretnéd a halált itthon, semmint az életet idegen földön: Falk Miksa, két irányból közeledek koporsóddhoz, koszorúval megrakodva.

Az akadémia koszorújával és az újságírói testületek koszorúival.

Mily látszólagos ellentét, gyászoló gyülekezet, e koporsó mellett.

A komoly tudomány intézményének a virága és a csapongó, küzdő újságírás babérja.

De a kettő csak formájában más, lényegében azonos. Viszonyuk az, a mi a bank pinczejében heverő aranyrudak és a forgalmi váltópénz viszonya.

A nemzet nagy kulturpalotájában az akadémia által művelt tudományok az aranyrudak.

A sajtó szellemi terméke a nemzeti kulturéletben a forgalmi váltópénz. A sajtó az akadémiának aranyát váltja föl mindennapi forgalmi értékre.

Ritka tehetség az, a melyben ez a kettő egyesül: a tudományosságának a mélységekben heverő ércze és a sajtó röpké, mozgékony, szárnyas könnyűsége.

Ilyen talentum a Falk Miksa tehetsége. Újságírói munkái a tudomány aranyát vitték rohanó árjukban és akadémiai munkáinak, a melyek neki e tudományos testület koszorúját szerezték meg, az újságírói könnyedség, elmésség és grácia adtak színt, izt és kelendőséget.

E kettős talentummal Falk Miksa egy hosszú és fényes pályát futott meg.

A homályból saját erejének a fénye vezette ki a világosságba. Saját ereje emelte az alacsonyásból a magasságba. Saját ereje adott névtelenségének hálával, tisztelettel és díszszel ország szerint emlegett nevet.

Eszmék mozgatják a világot. Írók termelik az eszméket. Mégis az író munkája inkább ábránd, álom és tünődés, semmint cselekvés. Tehát álmok, ábrándok és tünődések mozgatják a világot.

De a modern életben az újságíró az, a ki az álmot látó tudósok és az eleven élet között áll. Az újságíró munkái tehát nem álmok, hanem cselekedetek. Az újságíró eszméi résztvesznek az élet minden viszonylatainak szenvedelmes csatáiban. Hajtják, űzik, mérséklék és tüzelik a küzdő emberiséget és alakító tényezői magának a nyüzsgő életnek.

Ily munkában töltött Falk Miksa nyolczvan esztendőből legalább hatvanat. Nagy viszonyok alakulását látta és alakulásukba munkájával befolyást gyakorolt.

Nagy embereink munkatársa volt. Becsülésüket, bizalmukat birta. Egy szövőszéken ült azokkal, a kikre a gondviseléstől bizva volt, hogy e nemzet sorsát szövögessék eljövendő idők számára kényes, bonyolódott, nehéz viszonyok között és válságos helyzetekben.

Hogyne gondolnánk megindulással, hálával és büszkeséggel a vándorra, a ki e nagy utat megjárta, és most ime végső pihenőjére tér.

E pillanathon nekem nem feladatomban életrajzot adni és halottunk élete tartalmát csak érinteni is. Ez tudósok, ez történetírók feladata lészen. Én csak utolsó istenhozzádot mondok mindazok nevében, kik mint küzdő társai szívéhez közel álltunk, kik munkáját legjobban megértettük, emlékéit örizni hivatva vagyunk.

Az élet, a legdicőbb is, tele van szomorúságokkal, szenvedésekkel, csalódásokkal és veszteségekkel. Hát még az olyan élet, a mely mindig a csaták viharában állt. Fény és árny nyolczvan éven keresztül kísérte Falk Miksát pályafutásán. Szive, lelke boldogságot és gyönyört osztott bőven nemcsak azoknak, a kik közel állottak hozzá, de százezreknek, a kik csak nevét is alig ismerték. Szive, lelke sebeket vett az élet kegyetlenségeitől, melyeket csak családja szeretete és az az öntudat enyhített, hogy sebeit a nemzetért teljesített munkában vette.

Kicsiny, szomorú, elnyomott, éjszakában bolyongó, boldogtalan volt a nemzet, mikor ez a halott ember egy fiatal lélek elszántságával nem a nemzet hatalmas ellenségeinek, hanem a nemzet szegénységének a szolgálatát választotta magának.

A nemzet pedig itt áll ma fiatalon, jövőjébe vetett hittel, egén tündöklő reménnyel, sírjából kikelve, midőn az egykori ifjú küzdött mint napszámvégzett aggastyánt, egykori erejének romját. Önmagának árnyékát leteszszük az anyaföldre, koszorúkkal borítva.

Azokkal küzdött, a kik a nemzetet újra föltámasztották; a kik hitökből hitet, reményökből reményt, életökből életet adtak a nemzetnek, hogy még egyszer megérje föltámasztását. Azok közül való volt. Talán már az utolsó közülök.

Elveszteni a kit szerettünk, fájdalmas; elveszíteni, a ki a mienk volt, kegyetlen érzés; válni attól, a kivel együtt éltünk, keserves pillanat, — de mind e gyötrelem fölemelő és a lelket megtermékenyítő egy ravatal mellett, a melyen olyan férfiú talál pihenést, a ki az emberi kor végső határáig szakadatlanul, nem fáradva, nem csüggedve teljesítette kötelességét családjá, nemzete, az emberiség és önmaga iránt.

Dicsőség tehát néki, a ki eddig velünk vándorolván, nagy országútunkról oldalt letér, hogy elpihenjen.

Tegyük virágunkat a koporsójára; hullassuk könyünket szemfedőjére; neki is, a ki a nemzetet föltámadni látta, és föltámasztását munkálta is, a halál ne elmulás, hanem föltámadás legyen.

Ne megsemmisülés, hanem új élet a nemzet kegyeletében; ne gyász, hanem dicsőség. Az élet dicsősége után legyen övé a nemzeti história dicsősége.

Órizza emlékét három génusz: a sajtó, a tudomány, a nemzet nemtője.

Letérszem elköltözött barátunk haló porodra a magyar tudományos akadémia és a magyar újságíró testületek koszorúit.

A koszorú csak a föld virága és hervatag. Az érdem a lélek virága és hervadhatatlan.

A ki úgy élt, dolgozott, túrt és szenvedett, mint Te, az, ha elmulik, nem meghal, hanem megdicsőül.

Isten veled! Lépj be emberek országából Isten országába e nemzet históriai alakjai közé.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XIX. KÖTET.

1908. November 15.

11. FÜZET

Menander redivivus.

(Kivonat *Hegedüs István* l. t. 1908 október 5-iki előadásából).

Ez értekezés bevezető tanulmányul szolgál Menander újonnan felfedezett jeleneteinek fordításához. A Kóm Ishkaou-ban éppen két évvel ezelőtt (1906 október 5.) fedezte föl Lefebvre Menander négy vigjátékának számos összefüggő jelenetét, melyek oly állapotban kerültek napfényre, hogy most már az újjászületett Menander-ről szólhatunk, kivel szemben az idő oly mostoha volt, hogy az eddig ismert 1130 töredék, melyeket Th. Kock a *Comicorum Atticarum fragmenta* harmadik kötetében tett közzé, kiegészítve Meineke régebbi gyűjteményét, Menandert, mint az életbölcesség képviselőjét, az epikureus világnézet kedves tolmácsát, a mély gondolatok, velős mondások világgá bocsátóját mutatták be, Menander egyéniségéről nem adhattak kellő képet. Most már Menander mint az új görög vigjáték elsőrangú mestere, a meseszövés, a finom lelki rajz művésze lép elénkbe. A vigjáték szerkezetébe, a műalkotás műhelyébe tekinthetünk bele. Menander mint a modern vigjáték, vagy jobban mondva az érzelmes darabok szerzője tűnik elénk. Ezért vált fontossá az egyiptomi Menander-kötet, mely egy aphroditopolisi jegyző II. Justinian idejéből való okiratgyűjteményét tartalmazó agyagedény fedőjéül szolgált a maga második századbéli unciális betűs kéziratával. Az áldott véletlen egy menanderi vigjáték meséje végén beálló leleményes sorsfordulattal hozta világra az eltemetett költőt. Ugyanis épp az a föld adta vissza magának a menanderi vigjátéknak életét, hová egykor annak fejedelme hívta, hogy egy világgöltőnek hirnevét élvezze egy világvárosban, ha már kivívta magának e hirnevet.

Az értekezés Alkiphron költött leveleiből állítá egybe azt a viszonyt, melyben Menander az ő kedvesével, Glykerával élt, kivel közlé a Ptolemaios Soter meghívását. Glykera nem merte lebeszélni Menandert arról, hogy a meghívást el ne fogadja, mert, mint szellemesen írja az ő költőjének, félt az attikai Darazsaktól (czélzás Aristophanes ismert vigjátékára), de azért

kéri Menandert, hogy ha arra határozza el magát, hogy Egyiptomba hajózzék, készítse elő darabjai közt a *Perikeiromene*-t (A levágott hajú nő) is, hogy lássa Ptolemaios, „mily nagy jelentősége van annak, hogy hozzád viszi el megírott szerelmét, ha a valódit nélkülözni kénytelen“.

És jól ismerte Glykera az ő Menanderjét. „Meg vagyok győződve — írja —, hogy te sem gazdagságra, sem bőségre nem vágyol, hanem bennem és darabjaidban találsz boldogságotat.“

És csakugyan a szerelem az a hatalom, mely abban a sivár világban, melyben a hazaszeretet helyét a cosmopolita felfogás foglalta el, mely az egymással versenyző szerencsés hadvezérek kezére jutott világhírodalomban a kalandorok és uzsorások, a parasiták és hetairák dobzódó uralmát hozta létre — mélyebb erkölcsi tényezővé vált. Az újonnan felfedezett darabokban az ifjúság mámorában elkövetett sértés a nő erkölcsi méltósága ellen igaz, őszinte, valódi szerelemmé érlelődik és a megoldás mindig az, hogy azt a lányt veszi el az ifjú, kit szégyenbe kergetett. És ez az a vonás, mit a fölfedezett darabokban valódi menanderi vonásnak, mondhatni az Epikuros ephebus-társa bölcselmi gondolkodás útján nemesített fölfogásának lehet tulajdonítani, hogy az ifjú belátja hibáját, őszintén megbánja, áthárul a női szemérem megsértését követő szégyenérzet a nő szívére keresztül a férfiszívre, mi már magasabb ethikai világba vezet. Van szerelem a szó mélyebb értelmé szerint és nemcsak futó mámor, érzéki kék.

Az újonnan fölfedezett darabok hősnői: Plangon, Pamphile, Glykera már a modern világ fölfogása szerinti szerelem légkörében élnek. Sőt a hetairák is tisztelik e szerelmet, hiszen ők vállalkoznak a bonyodalom szálainak kibontogatására. E tekintetben Habrotonon finomságával túlszárnyalja a Terentius Bacchisát, ennek Hecyrájában, ki maga is egyike az antik költészet legfinomabb alakjainak és eredete határozottan Menanderre vihető vissza, habár Terentius Apollodorus Carystius nyomán dolgozta is át a maga darabját. De nemcsak a szerelem légkörét, az élet bölcselmi fölfogását is érezzük az új jelenetekben. Menander eddig ismert töredékeiből is már egybe lehetett állítani e kor-szak uralkodó világnézetét: A Γνώμη μονόστιχος-nak, melyet Menander vigjátékából állítottak egybe (Meineke Fr. C. G. IV., 346 és köv.) élén áll egy sor, mely hű fordításban így hangzik:

„Ember létedre gondolj embersorsra is“.

Ez az alaphangja annak a világnézetnek, mely az eszmék nagy csatavesztése után lett uralkodóvá. A felolvasás a Menander

töredékeiből vett idézetekkel világítja meg e fölfogást, mely azt hirdeti, hogy az arany középutat kell a nagy törekvések helyett keresni. „Az ember — mondja Menander —, ki oly gyarlónak született, roppant dolgokra vállalkozik és ha bukik, minden vele vész“.

A Madách-féle „tudásra törpe, vakságra nagy“ ember ez, kit herossá növelt az epika nagyító tükre, világrendítő katasztróphába sodort bele a görög tragikai vétség, mely maga is a „roppant dolgokra“-törekvés zátonyra jutását jelenti. Nagy fordulat állott be a világban.

Menandernek van egy Hermája Homerossal. Homeros a multból tekint a jövő fényes dicsőségére, tele a görög szellem-expansiv erejével, hatalmával, Menander e nagy nemzet összetört életének fényes szellemi világából néz a *jelenre* és mit lát? Az idézetekben fenmaradt töredékek egész sora bizonyítja, hogy e világ istene a pénz. A reális élet képét pessimistikus színben tárja elének a költészet. E sivár világban jótékony hatást tesz a vigjáték, mely az apró örömök keresését, az élet élvezését, a multságot, az ifjú mámor jogát és a mindent megédesítő szerelmet rajzolja.

A sors szeszélyét ragadja kezébe a költői képzelés és a jótékony *Fatum* jóvá teszi, a mit az emberek gonoszsága, az emberek tévedései, gyarlóságai összekúszáltak.

Ifjúság és szerelem szolgálatába áll a mosolygó *Τόχη*. A szerelmet juttatja diadalra.

Ézután értekező szembe állítja Aristophanes vigjátékát a Menanderével azon verseny egy pár helyének idézésével, mely lefoly Aristophanes Békák című darabjában Aischylos és Euripides közt, hol Aischylos Euripidesnek szemére hányja, hogy a szerelmet vitte színpadra és az erkölcsök elfajulását mozdította elő. Euripides visszavágja, hogy Aischylosban

„semmi se volt Aphroditéből“.

Érdekes, hogy a régi egyiptomi Aphroditopolisból került elő a költő, kit Aphrodité ihletett, kinek darabjaiban a szerelem uralkodik. És hozzá az „*emberileg szólás*“, mint Euripides dicsekszik. Ez „*emberileg szólás*“ a lelki rajz eszközüvé teszi a költészetet és hol lehetett a lelki rajznak jobb formát találni a vigjátéknál?

Érdekes párhuzamot állított föl Hans Fischl (a Hermes f. é. kötetében 311—312.) az újonnan fölfedezett *Epitrepontes* (Választott bíró a Hegedüs fordításában) és Euripides *Alope* című darabja közt. Mindkettőben gyermeket tesznek ki. Pásztorok találják meg. A gyermeknél talált ékszeren vagy ruhán összepörölnek. Választott bíróra bízzák a döntést. A választott bíró

Menandernél Smikrines, Euripidesnél Kerkyon a gyermek nagyatyjaként ismeri föl leánya gyermekét. Látni, hogy a görög dráma motívumai termékenyítik meg a vigjátékot, mely voltaképp érzelmes játék. Meglepő, mint hangolják le a tragikai szenvedély feszített idegeit a köznapi élet izgalmaihoz. A tragikai összeütközés szerencsés megoldást nyer. Az Aristoteles-féle „fölsimerést“, az euripidesi mesék e kedvelt formáját (Iphigenia Taurisban) majdnem kizárólagos uralomra juttatja a vigjáték. Sőt a voltaképp legkényesebb tragikai motívum és vigjátéki szerencsés kiengesztelődés tárgyává lesz. Ily kényes motívum az ismeretlen nővér iránt támadt szerelem. Menander *Perikeiromene* jében Moschiónt ugyanaz a veszély fenyegeti, mi az Euripides *Jon*-jában, Sopkokles *Tyró* jában fenyegeti a hőst, hogy t. i. öntudatlan vérfertőzést követne el a sorsfordulat nélkül.

Tehát már komikai tárgygyá szállítódik alá az erkölcsi tekintetben drámai problema, gondoljunk csak Lessing *Nathan*-jára, Goethe Wilhelm Meisterének öreg hárfására és Geschwisterére. Plautos *Cureulio*-jában Therapontigonus kedvesében, Planesiumban, éppen jókor ismeri föl a nővért. A *Perikeiromene* épp azon ponton hézagos és épp oly váratlan fordulattal oldódik meg, hogy igazán sajnálnunk kell, hogy e motívum finom megpendítése után várható menanderi művészetben nincs alkalmunk gyönyörködni.

Az új fölfedezés értéke nem pusztán abban rejlik, hogy Menander meseszövéésének főbb vonásait és a menanderi vigjáték technikáját nagyjában megismertük; mert hiszen ezt Terentius négy menanderi vigjátékában is szemlélhettük, főként Donatus útmutatása alapján, hanem azt a *komikai erőt* is (vis comica, mint J. Caesar elnevezi), melynek fogyatékoságát Caesar sajnálattal említi föl a „fél-Menandernél“, azaz Terentiusnál. Az *Epitrepontes* első jelenetéhez fogható finomabb szövéű dialogot Athén légkörén kívül nem lehetett volna megalakítani, de ilyen a genfi papyros *Georgos*-ában is van, mely csak felkelté a reményt, melyet Wilamowitz ezelőtt 14 évvel kifejezett, hogy Egyiptomból előkerül Menander. És ime 1906 október 5-én Maspero, a *Service des Antiquités de l'Égypte* igazgatója jelentést tett a l'Académie des Inscriptions és Belles Lettres előtt a 17 ívfogás Menander-könyvmaradvány fölfedezéséről Kôm Ishkaou-ban, a Nil balpartján eső, körülbelül 5000 lelket számláló községben a Kairo-Lugsor közti vasut mentén Szüt és Sohag között, melyet egy ház átépítése alkalmával nyert felhatalmazás alapján a Service inspecteur en chef-je *Gustave Lefebvre* szerencsés keze talált meg.

Az egykori Aphroditopolis jegyzője már csak makulaturá-

nak tekinté a könyvet, melyet ujjongó lelkesedéssel fogadtak a classikus tanulmányok kedvelői, midőn Lefebvre 1907-ben nagy gonddal és bámulatos rátermettséggel adott ki: *Fragments d'un manuscrit de Ménandre publiés par M. Gustave Lefebvre. Le Caire, Imprimerie de l'Institut Français d'archéologie orientale 1907* czim alatt.

Ez *Editio princeps* széles irodalmi méltatásban részesült. Új kiadós tért nyitott kivált a német philológiának. Érthető, hogy a lázas siettséggel eszközölt kiadás provokálta a pontos philologiai kutatók figyelmét. Alig van philologiai folyóirat, mely ne méltatta volna e felfedezés becsét, értékét. A rendkívül sok lacuna valószínű kiegészítését vetélkedve kezdték meg, a reconstructio felé megkezdték az úttörő munkát. A német philologiai irodalom elsőrangú képviselői: egy Wilamowitz, Alfred Körte, Friedrich Leo, Sudhaus, Crönert írtak becsesebbnél becsesebb tanulmányokat. A kritikai kutatás eredményének hü képét mutatja a hangyaszorgalmú holland philologia legújabb terméke: *J. Van Leeuwen* leydeni professor újabb közhasználatra szánt kiadása, melynek czime: *Menandri Quatuor fabularum Herois Disceptantium Circumtonsae Samiae Fragmenta nuper Reperta Post Gustavum Lefeburium edidit J. Van Leeuwen Lugduni Batavorum MCMVIII.*

E kiadás nem stereotyp utánnomata az *Ed. princeps* átírt szövegének, hanem az eddig megjelent hozzávetések és a saját igen figyelemre méltó hozzávetéseinek érvényesítésével megjelent kritikai kiadás, mely a lapok alján egybeállított kritikai jegyzeteiben mintegy visszatükrözi a legjobb szöveg előállítására irányzott törekvéseket. De itt nem állt meg a philologiai kutatás. A kutatás eredményét is élvezni akarta. Felhívták *Carl Robert* hallei tanárt, hogy a felfedezett részeket költői formába öntse, a hiányzó részeket úgy egészítse ki, hogy mondhatni színpadi előadásra tegye képessé. *Carl Robert* ezt bámulatos gyorsasággal meg is tette. Egy igen érdekes könyvet adott ki: *Szenen aus Menanders Komödien cz. alatt Berlin 1908*, melyben az összes 1300 sor fordítását adja és megkísérli a felvonások szerinti felosztást. A jeleneteket egybeállítja, a hiányzó jelenetek valószínű tartalmát cursiv betűkkel szedve adja. E fordítás alapján színre is került *Menander* a lauchstädti és a charlottenburgi színpadon. Színre került még *Menander* a *Société française des fouilles archéologiques* által rendezett előadáson, melyről a *Journal des Débats* nagy elismeréssel szól. A charlottenburgi színházban a történelmi congressus magyar tagjai is jelen voltak és elragadtatással szólnak a hatásról, melyet 2200 év mulva *Menander* a mai színpadon is tett. A francziáknak különösen tetszett a *Választott*

birónak (Epitrepontes = a kik bírót választának) már az antikorból is híres pör-jelenete. A *Daos* és *Syriskos* perbeszédei mély hatást tettek. Az a fenkölt moral, hogy a talált gyermekkel együtt talált ékszer nem az első találóé, hanem a gyermeké, a jognak már finomabb felfogására vall, semhogy a francia szellem azt a Maurice Croiset szép fordításában ne élvezte volna.

E jelenetet Arnim, Croiset, Wilamowitz, Körte, Carl Robert fordításában olvasta e tanulmány írója. Alfred Körtét követte abban, hogy a trimeter-iambicust ötös iambussal cserélte föl a maga fordításában.

Hegedüs a Carl Robert restructióját és a Leeuwen kritikái kiadását vette alapul. Arra a meggyőződésre jutott, hogy a restructio korai. Például: *Perikeiromene* (Levágott hajú nő)hez költött jelenetek nem emelnék a darab értékét, ha szöveggel birná ellátni e lelkes tudós. Ki is adta a *Szenen aus Menanders Komödien*-ben eszközölt restructiónak megfelelő *Der neue Menander*-t (Berlin 1908). Csupa üres lap felel meg a restructio cursiv betűvel szedett részleteinek. De felette becses ez újabb kiadás, mert — mint maga mondja — új kiadás lett a restructio igazolására szánt jelenetek közzétételéből. Új kiadás és pedig felette érdekes, mert az Ed. princeps ívfogásának gondos revisiója alapján annyi lapra terjed, mely megfelel az eredeti könyv tíz quaterniójáról ránk maradt lap számnak. 160 lapra terjedhetett az eredeti könyv. Természetes, hogy Carl Robert e kiadása újabb kritikát fog provokálni.

Ezután a bevezető tanulmány méltatja főbb vonásaiban az irodalmat. Nagy valószínűséggel megállapított ténynek veszi, hogy az Ed. princeps azt a tévedést elkövette, melyet Legrand, Wilamowitz, Fr. Leo, Leeuwen egybehangzó véleménynyel megerősítettek, hogy t. i. *Samia* (samosi nő) ez. darabhoz csatolt felette hézagos jelenetek (Ed. princeps 169—177. l.) a *Perikeiromene*-hez tartoznak. E vélelem mellett újabban döntő bizonyítékul hozzák föl a *Samia* 444—447. verseit Leeuwen Circumtousa 173—185, melyeket Aristophanes egyik scholiastája a *Plutos* 35. verséhez írott magyarázatában úgy idézi, mint a melyek a *Perikeiromene*-hez tartoznak.

Mint hogy az az egész részlet, melyről itt szó van, egy összefüggő quaternio belső lapjain fordul elő, melyek a szétesett ívfogásból kerültek a *Samia*-t tartalmazó ívfogásba, kétségtelen, hogy a *Perikeiromene* gazdagodott e különben hézagokkal tele jelenetekkel a nélkül, hogy a *Samia* megcsönkült volna, mi magában is bizonyít e jeleneteknek a *Perikeiromene*-hez való tartozása mellett. Épp e részlet feldolgozása idézte elő Carl Robertnél a legnagyobb eltérést az Ed. princepstól és a leg-

önkényesebb reconstructiót, mely arra indította a magyar fordítót, hogy a Leeuwen szövegét kövesse.

Az új lelet szöveg-hagyományát egész terjedelmében nyujta a magyar fordítás, sőt többet: kiegészítette a genfi papyros szövegével, melyet Nicole 1898-ban fedezett föl, Menander *Georgos*-ából, 87 sort, de a mely a régi töredékekből összefüggésbe hozható részletekkel 1406 sort tesz ki. A menanderi dialog jellemzésére igen értékes e részlet és így egy *Menander redivivus*-ba fölveendő volt. Ide tartoznék a Grenfell és Hunt Oxyrrhynchos Papyri III. k. 17. és köv. lapjain 409. sz. alatt közölt Κόλακας (Tányérnyalók) töredéke is, mint egy 100 sor, de ez még nem eléggé összefüggő részlet, valamint nem a Jernstedt orosz nyelvű értekezése kíséretében magyarázott Φάσμα cz. darab töredéke, mely darab a Plautus *Mostellaria*-jának szolgált alapul. De ez oly szomorú állapotban került napfényre, hogy merészség volna oly irányú fordítást nyújtani, minőt a többi vígjátékról nyujt a magyar fordító. A Felolvasó külön is indokolja, miért csatolta a genfi töredék fordítását a Lefebvre leletéhez. Ezután a műfordító méltatja és részben kiegészíti azt a párhuzamot, melyet Lefebvre von a Menander *Epitrepontes*-e és Terentius *Hecyra*-ja közt. Érdekesnek tartja Alfred Körte párhuzamát, melyet felhoz az *Epitrepontes* meséje és a Freytag *Waldemar* grófja közt, mint a melyben szintén ugyanazt a nőt veszi el a színdarab hőse, kit fiatal korában elcsábított és cserbenhagyott. Értekező kiemeli a Menander erkölcsi felfogásának jellemző mozzanatát, hogy épp az az ifjú tegye jóvá az ifjú kor mámorában elkövetett csinyt, ki azt elkövette.

Ezután a bevezető tanulmány az *Epitrepontes* és *Hecyra* közti párhuzamot tüzetesebben világítja meg. Különösen a két hetaira: Habrotonon és Bacchis közti különbséget tünteti föl a *Hecyrá*ból vett egy pár jellemző idézettel. Kitünteti, hogy a jóság fénye hull Bacchisra, ki a két atya kérésére lemond Pamphilus szerelméről. Mondhatni túlfinom érzelmesség árad ki azon párbeszédből, mely Pamphilus és Bacchis közt lefoly (1217—1224 és 1284—1288).

Értekező szerint a vígjáték és pedig a modern vígjáték története egy lappal gazdagodott. Ez utóbbi megjegyzésének igazolására hivatkozik Wilamowitz egy észrevételére, mely szerint Wilamowitz hajlandó a *Samiá*-t egy antik „*Schwank*“-nak tekinteni; mert bohózatos fordulattal végződik, midőn Moschion felboszankodva atyja azon gyanuja miatt, mintha az ő concubináját Chrysis csábította volna el a maga kezére, kész világgá menni. Megtesz minden előkészületet épp boldogságának pillanatában, hogy atyját megijeszze; de azért még sem bir elmenni és szégyenszemre visszatér.

A *Perikeiromene* azon motívumot, hogy a heves Polemon Mosehionban, a Glykera testvérében vetélytársat lát és e miatt követi el szégyenletes indulatában a nő hajának lemetszését, az ismeretlen nővér iránti szerelem e motívumát érdemes a párhuzamok egész sorával megvilágítani. Ezek közt szerepel Kisfaludy Sándor *Somló*-jában Bakacs Elek, Vörösmarty *Széplak*-ában Ugod hasonló esete. És tovább menve Kazinczy *Gibert és Irmája*, melynek eredete visszavihető Pffeffel: *Usge és Zacchi*, eine japanische Geschichte jére, melyet a Musarion III. kötetében (1829-ben) tett közzé ennek szerkesztője, mint egy költői versenydarab gyanánt. Természetesen mindig csak rokontermészetű irodalmi áramlatoknak, ez esetben a romantikának hatása adja lélektani magyarázatát ily rokon motívumok találkozásának, midőn a kölcsönhatás kizártnak vehető. A *Perikeiromene* megoldása emlékeztet Gárdonyi *Bor* cz. darabja befejezésére. Az indulatától elragadtatott ifjú legény durván megbántja szeretett párját, a darab végén megtörténik a kiengesztelődés azzal a feledhetetlen mondásával a kibékült ifjú asszonynak:

„Nos hát igyék kend“ és a boros üveget elébe tolja, holott épp boros állapotban követte el az ifjú élete párja ellen a botrányt. A *Perikeiromene*-ben Pataikos józan bölcseséggel létre hozza a kibékülést. Ekkor szól így Polemon:

Apollo isten! Majd, hogy elveszék.
Harag még elragadjon? Nem soha!
Glykera, édes, csak bocsáss te meg.

Glykera kedves mosolylyal így válaszol:

Hisz boldogságunknak alapja volt
Vak mámorod.

Polemon.

Mily édes egy beszéd!

Glykera.

Ezért szívemből megbocsátok én (368—372. v.)

Így diadalmaskodik az indulaton a józan belátás, mely az élet nyugodt boldogságának alapja.

Menander egyik régebbi töredéke így hangzik:

„Az életet vezérli józan ész“.

Epikuros bölcsesége is viszhangzik e mondásban. Az *Epitrepontes* egyik jelenetében a szolga Onesimos egyenesen hirdeti, hogy az istenek nem gondolnak velünk: de adták a *jellemet*. Az embertől függ boldogsága, ha e *jellemet* genius gyanánt tiszteli.

Még egy érdekes kérdést vetett föl az új lelet. Előfordul két helyen is a kar jelzése ily formában:

XO P OY . . .

A kar nem szűnt meg egészen. A felvonásközöket betölté. Az értekezés e kérdés mai tudományos állásának ismertetését is adja.

A kar átalakul. Átalakulása hasonlít a mi népszínműveink szerkezetében ismert karrészletek jelleméhez. Ez is bizonyítja, hogy a modern drámai költészethez mennyire közeledett az új görög vígjáték. Végre felolvasó Maspero-nak a *Journal des Débats*-ban az új lelet értékéről írt cikkének azon állításával szemben, hogy a szakembereken kívül a nagy közönségre nézve Menander az új fölfedezés után is az marad ki volt: „a mások tanuskodása után elismert nagyság“, kijelenti, hogy Menander más ma, mint tegnap volt. Tegnap még egy szellemes fő, egy nagy gondolkodó, egy életbölcsetségben tapasztalt író: ma már a lelki rajz mestere, önálló jellemek teremője, ma a drámaíró képességeit is bámulhatjuk.

„Menander egy fényes lappal gazdagítá — mondja a fordító — a vígjáték történetét és a modern vígjáték mesterének bizonyult, mint a hogy Euripides az új vígjátékírók mestere“.

A fordítás bemutatása egy későbbi alkalomra maradt.

Jelentés az orientalisták XV. nemzetközi congressusáról.

Goldziher Ignác r. t. jelentése 1908 október 26.

I.

Tisztelt Akadémia! A nemzetközi tudományos congressusok közt, melyek időről-időre — az utolsó évben rendkívüli szaporasággal — egy-egy tudománycsoport képviselőit és kedvelőit közös munkára egyesítik, kezdeményezésük korát tekintve, egyike a legrégebbeknek az orientalistáké.

Harminczöt évvel ezelőtt tartották az első gyülekezést Párisban; azóta 2—2, majd később 3—3 évenként ismétlődött az orientalisták internationalis gyülekezése. Legutóbb augusztus hó 13-tól 20-ig tizenötödszörré Kopenhágában találkoztunk. Mint már előző congressusok alkalmával több ízben, a Magyar Tudományos Akadémia a kopenhágai gyülekezés alkalmával is Vámbéry Ármin t. t.-gal együtt e jelentés szerzőjét bizta meg, hogy tudós testületünket képviseljük. Vámbéry a személyes megjele-

nésben akadályozva lévén, egymagamra hárult az Akadémia képviselésének megtisztelő feladata.

Magyar intézetek képviselőiként kivülem még jelen voltak Kúnos Ignác tagtársunk a budapesti Keleti Kereskedelmi Akadémia, és Mahler Ede a Nemzeti Múzeum nevében. Rajtunk kívül hazánkból még dr. Venetianer Lajos, újpesti rabbi volt a tagok sorában.

Összesen 18 kormány és 98 tudományos intézet küldött ki képviselőket a congressusra; a kormányok közül a német egymaga 19-et, a belga 8-at, a francia különféle ministeriumok 9-et, a görög kormány 4-et, az amerikai Department of State 4-et, az osztrák kormány 2-öt stb. Mindössze vagy 450-en voltak jelen, kisebb számmal, mint számos előző congressusokon.

Nagyon feltűnő volt Kopenhágában maguknak a Kelet tudósainak távolmaradása. Míg máskor társas összejöveteleinket nagy számmal tarkították a vörös sapkák és turbánok viselői, ez alkalommal csak gyér számban volt szerencsénk a Napkelet böleseihez. E jelenség mindenestre a Kelet országainak politikai viszonyaival van megokolva, melyek közt ez idő szerint alkalmasint háttérbe szorult az európai tudományos gyülekezésen való hivatalos képviseltetés. Mindössze két tuniszi tudóst láttunk mohammedán részről, kiket az ottani francia residens küldött ki, és egy buddhista tudóst Ceylonból, ki a Royal Asiatic Society ceyloni szakaszát képviselte.

II.

Az orientalista-congressusok, kezdettől fogva követett elvük szerint, mindig oly országok és városok meghívását fogadták el, melyeknek tudományos történetében az orientális tanulmányok számot tesznek, vagy melyeknek főiskoláiban és tudományos intézeteiben e tudományok előkelő művelésben részesülnek. A meghívások elfogadása eddig minden esetben elismerésével ért fel a congressus szervezésére ajánlkozó főiskola vagy tudományos intézet előkelő helyének az orientális tudományok művelésében. A székhelyek választása e tekintetből mindig szerencsésnek volt nevezhető.

A városokból, melyekbe eddigelé, a legutóbbi alkalommal tizenötödszörre gyülekeztünk, a keleti világ műveltségének tudományos megvilágítására, a múltban és jelenben ragyogó fény sugarak özönlöttek. Mindegyikének megvolt a helye a keleti tudományok történetében. S ezt némelyikük e célra szerkesztett monographiákban törekedett is kimutatni. A *genfiek*, midőn 1894-ben városukban tartottuk a congressust, *Edouard Faure* tollával „Les Études orientales á la Société d'Histoire et d'Archéologie de Genève“ című munkában mutatták ki Genfnek érdemeit e tudományok terén. Még az egyetem nélkül szűkölködő Hamburg

is, hová a 13. congressusra (1902) gyűltünk, ez alkalommal a congressus elnökétől (*Behrmann*) írt külön monographiában: *Hamburgs Orientalisten* felsoroltatta a világkereskedelem e nagy központjának részvételét a keleti tudományok művelésében és alighanem e congressus hatása alatt határozta el magát a gazdag republica egy most október elején megnyílt keleti főiskola alapítására, mely arra van hivatva, hogy a német birodalom keleti gyarmatügyének tudományos eszközökkel szolgáljon.

E szempontból *Dánia* és fővárosa Kopenhága dicső módon rátermettek arra, hogy a nemzetközi orientalista-congressus székhelyül szolgáljanak. A hivatalos megnyitó- és üdvözlőbeszédekben a dán tudomány e czimeire reá is mutattak. A dán királyi ház és a dán kormányok a keleti kutatások iránt kimutatott érdeklődésének és áldozatkészségének jelei közt a multból elég reámutatni a XVIII. század tudományos vállalkozásai legnevezetesebbjeinek egyikére, a dán Karsten Niebuhr arabiai kutató utazására, melynek eredményei a keleti tudományok terén korszakot alkotóknak mondhatók. Ez expedítio, melyben a tudományok különféle ágainak képviselői vettek részt, teljesen V. Frigyes dán király költségén lépett életbe; a király azonfelül a résztvevők jövőjéről is gondoskodott. A göttingeni egyetem akkori bíres orientalista tanára, Michaelis Joh. Dávid volt a dán kormány tudományos tanácsadója e vállalat ügyében és érdekes annak alapos tudományos előkészítésére nézve B. Rastorff dán minister levelezését olvasni Michaelissel, mely *Johann David Michaelis' „Literarischer Briefwechsel“* című munka (3 kötet, Lipsce, 1794—1496) első kötetének majd csaknem felét foglalja el. „Les gens de bien — így ír az előkészületekről Navarre hollandi tudós 1760 május 20-án — doivent voir avec un vrai plaisir, qu'un Monarque aussi respectable que le Roi de Danemark ne dédaigne pas de travailler à rendre la connoissance de toutes les parties de la terre aux Européens, surtout de renouveler celle de l'Arabie heureuse, tant renommée parmi les Anciens et si peu connue aujourd'hui aux Européens“.¹

Tényleg e három évre terjedő tudományos kutatóutazás gazdag eredményeivel nevezetes fordulópont volt ázsiai ismereteink haladásában. Közvetlen czéján túl még gazdasági téren is eredményes volt. A Vörös tenger északi részén végzett kutatások a Suez-India közti hajóút biztos szervezését segítették elő. S arab kutatásain túl nem legcsekélyebb érdeme Niebuhr utazásának, hogy ő hozta Európába legelőször a persepólisi ékiratok másolatait, melyek alapján *Grotfend* 1802-ben kieszelhette az ékiratok biztos olvasásának kulcsát.

¹ *Literarischer Briefwechsel* c. h. I, 427.).

S azóta is mennyi buzdításban részesültek a keleti tudomány különböző ágai a kopenhágai egyetemen! Pedig hát Dánországnak bizony vajmi csekély történelmi vagy gyakorlati kapcsolata van a Kelettel. Mégis egyetemén és tudományos akadémiáján mindenkor virágoztak és a nagy európai tudományos életre hatást tettek az azokban művelt keleti tanulmányok. Elég a legközelebbi multból csak egy pár névre hivatkoznunk. Ott van Rasmus Kristian Rask (meghalt 1832), ki nem csak a germán nyelvészetre és régiségekre vonatkozó műveivel hirt, hanem a keleti tudományokba is mélyen belenyúlt a *Zendavestá*-ról írt alapvető tanulmányával. Hátrahagyott gyűjtéseit és keleti utazásáról hazahozott kéziratait mély kegyelettel szemléltük a kopenhágai egyetem könyvtárában. S mily nagy neve a keleti tudományos irodalomnak Niels Ludvig Westergaard (meghalt 1878), a kopenhágai egyetem tanára! Egyenlően mély nyomot hagyott a szanszkrit és a zend philologia történetében. Szanszkrit tankönyvei és a Buddha-kérdésekről szóló munkáján kívül hírét leginkább a *Zendavesta* első teljes kiadása, fordítása és philologiai feldolgozása alapította meg. A *Bundahish*-nak is ő adta legelső kiadását a kopenhágai kézirat alapján. S ő volt az, ki a persepölis ékiratok magyarázásának revisiójával e téren is öregbítette Dánia tudományos dicsőségét.

És ott van a nagy dán páli-kutató Viggo Fausböll, az indologia legkiválóbb úttörőinek egyike a mult század második felében. A *Dhammapadam*, a buddhista erkölcsan e kincsesházának legelső kiadása mellett neki köszöni a tudományos világ a *Dsátakák* első kiadását és feldolgozását. E nagyszabású és nem csak az ind philologia, hanem a világirodalom szempontjából is fontos munkát, melynek előkészítése óriási kézirati apparátus összeszerzését tétélezte fel, 1877—1897-ig a dán kormány segítségével a kopenhágai tudományos akadémia tehette közzé.

Azt mondtam, hogy e munkának világirodalmi szempontból is nagy fontossága van. Páli nyelven Buddhának élményeiről szól az utolsó megnyilvánulását évezredekkel megelőző existenciák alatt, midőn szabad elhatározással a három világ megváltásának javára a legváltozatosabb formákban folytonos újjá-zületeéseknek vetette magát alá. Földi megjelenésének változatos élményeiről oktató mesék alakjában szólnak a dsátakák elbeszélései és e mesékben van ősforrása a Kelet és Nyugat mesekincseinek, melyek Indiából vándoroltak világgá.

Nem tekintve tehát azon fontosságot, melylyel a több mint kétezeréves gyűjtemény az ind élet és gondolkodás ismeretere nézve bír, benne ismertette meg Fausböll a világirodalom legrégibb népies könyvét, melynek közvetett hatásai Shakespeareban, Chaucerben, Lafontaineban voltak kimutathatók és melynek haj-

tásai egészen az európai gyermekszobáig érvényesülnek. E világirodalmi kincsesházát nagy fáradságos munka árán a dán Fausbøll és a dán akadémia ajándékozták a világirodalomnak.

S hogy a tudomány történetét ékesítő e nevekről a közvetetlen jelenre térjek át, csak a kopenhágai congressus két vezetőfőfőjét kell említenem, a congressus elnökét, Thomsen Vilmost, akadémiánknak is nagynevű külső tagját, a nagy nyelvtudóst, ki legutóbb az orkhoni feliratos emlékek megfejtésével mély barázdát szántott a turcologia legrégebb rétegének tudományos tanulmányába; és a congressusnak egyik másodelnökét Buhl Frants-t, kit a jelenben a sémi nyelvészet legjelesebb képviselői és előmozdítói közt nevezünk.

Látnivaló, hogy egy komoly orientalista-congressus megtartására Dániában és itt a kopenhágai egyetem és tudományos akadémia árnyékában nem voltunk hiányában a *genius loci*-nak. És ehhez hozzájárult Dánia királya és a királyi udvar érdeklődése congressusunk irányában, melyben mintegy visszhangját hallottuk ama buzditásnak és elismerésnek, melyben a keleti tanulmányok Dánia uralkodói részéről már a XVIII. században örvendhettek.

A kopenhágai congressus VIII. Frederik király védősége mellett alakult; első ülését a trónörökös, Keresztély herceg nyitotta meg; maga a király és a hercegek az egyik közülésen személyesen megjelentek és nagy érdeklődéssel hallgatták végig az előadásokat. Augusztus 18-án este ő Felsege a congressus tagjai közül többet vendégül hívott meg asztalához, mely alkalommal egy üdvözlő felkészöntője is tanuskodott róla, mily nagy fontosságot tulajdonít azon tudománynak, melynek munkásai székvárosába gyűltek. A M. Tud. Akadémia képviselőjének is volt szerencséje a meghívással megtisztelt tagok sorába tartozni.

III.

A külső körülményekről már most legyen szabad áttérnem a congressus szervezetére és munkálataira.

Ez utóbbiakat tekintve, congressusunk tárgyalási anyaga önkéntelenül lényeges csorbulást szenvedett a mienket Berlinben közvetlenül megelőző Nemzetközi historiai congressus által.

Ennek első sectiója a *Kelet történetére* vonatkozó tanulmányokat egyesítette. Itt több oly fontos értekezés került előadásra, melyeket szerzőik különben az orientalisták gyülekezete elé terjesztenek. Ilyen pl., hogy csak azokból említsek néhányat, melyekről legtöbbet szóltak, Gunkel előadása a biblia viszonyáról az egyiptomi régiséghez, vagy az olasz tudós Leone Caetani Principe di Teano beszámolója azon módszerről, melyet az iszlám történetét új alapokra fektető óriási munkájában *Annali dell' Islam*

érvényesít. De azért mi sem szükölködtünk teljesen. Összesen 110 előadás fordult meg a congressus előadótermeiben. Minden napra átlag 20 előadás jutott. Ezeket majd csaknem egyidejűleg 6 sectióban tartották, melyek némelyike a tárgyak sokoldalúságának mértéke szerint alosztályokra is oszlott.

Volt 1. általános indogermán (nyelvészeti); 2. indoiráni (két alosztályal: ind; iráni); 3. középpázsiai; kínai-japáni; 4. sémi (alosztályok: általános sémi; mu-zlim); 5. egyiptomi és afrikai nyelvek; 6. hellen-smus kapcsolata a Kelettel; 7. keleti ethnographia és folklore-sectió.

A sectiók elnökségeiben a magyar tagok közül magam és Kúnos foglaltunk helyet.

Mondottam már, hogy a sectiók legnagyobbrészt egyidejűleg tartják üléseiket, úgy hogy a ki a saját sectiójában le van kötve, bajosan vehet közvetlen tudomást a társsectiók munkálatairól. S még egy különös körülmény miatt is felmentést kell kérnem a t. Akadémiától, hogy Jelentésem ez alkalommal a tölem megszokottnál is kisebb mértékben terjedhet csak a különféle sectiókban előfordult előadások és eszmecserek *részletes* jellemzésére és méltatására. A congressus idején a kopenhágai nyomdák a szedők s munkások strike-ja miatt kénytelen szünetet tartottak. Nem volt naponkint *bulletin*-ünk — hacsak a kopogtatott írással előállított repülő lapokat nem vesszük annak — melyből a társsectiók munkáiról tudomást szerezhettünk volna; meg a napilapok sem jelentek meg, hogy belőlük a fontosabb előadások tartalmáról értesülhetünk volna. Ezek miatt csak fogyatékos ismeretem van az enyémmel egyidejűleg dolgozó szakosztályok eseményeiről; a kimagaslóbb mozzanatokról azonban hiányos forrásaim és élőszóval nyert közlések alapján mégis módomban van egyetmást jelenteni.

1. Az *általános nyelvészet* terén legfontosabb volt Hüsing boroszlói tanár előadása az *'Élám* nyelvéről, melynek emlékei azokon az ékiratos táblákon kerültek elő, melyeket legnagyobbrészt de Morgan expedícióinak köszönünk. Hüsing a kaukázusi nyelvek sorába helyezi ezen nyelvet, melyről a Kr. e. III. évezredből bírnak emlékekkel, melyek most lehetővé teszik a kaukázusi nyelvek történeti szemléletét. E nyelvcsoporttal foglalkozott Baudouin de Courtenoi (Sz.-Pétervár) értekezése is, melylyel kollegája Marr tanár hypothesisét c.áfolta a *kaukázusi nyelveknek a sémi nyelvcsaládhoz való viszonyáról*. Bezzenberger, Fokker, Hoogvliet az ind és maláj philologia részletes kérdéseiről értekeztek; s piro Papageorges a *Katzovlachok* nyelvjárásáról.

2. Az *indologia* köréből kiemelést érdemel Winternitz prágai tanár előadása az *ó-ind asketa-költészetéről* és az ind epikus költészet kapcsolatáról a buddhista és dsaina irodalommal. Az

asketikus irodalom régiségét mutatta ki, mely a brahmán irodalommal párhuzamosan fejlődött.

A Mahabbhárata philosophiai részleteivel foglalkozott Strauss Otto (Berlin) előadása, különös tekintettel e részek formai mozanataira. Lüders (Göttingen) abban a helyzetben volt, hogy jelentést tegyen az előmunkálatokról, melyeket az Akadémiák Szövetsége körében megpendített *Mahabbharáta-kiadás* érdekében végzett, mutatványokkal világitván meg a készülő kiadás módszerét. Oertel (Benares) a Benares mellett eszközölt ásatások fontos eredményeiről értekezett. Pullé gróf, páduai tudós, ki két évtized óta kutatja az ind cartographiát, ez alkalommal az *ind mappák* egy érdekes gyűjteményét mutatta be az ind sectiónak és arról értekezett, hogy mily állást foglalt el India és Indo-China cartographiája a nagy geographiai felfedezések idejében. Egy egész ülést töltöttek ki a *buddhismus* köréből tartott előadások, melyek közül különösen kiemelendő Rhys-Davids urhölgy, a híres manchesteri tanár feleségének, ki már önálló munkákkal gazdagította ez irodalmat, előadása a szankharák-ról. Oldenburg és Deussen az ind philosophia híres kutatóinak volt mit hozzátenniök a tudós hölgy fejtegetéseihez. Speciális helyi érdeket nyújtott Andersen Dines kopenhágai tanár előadása *Fausböll hátrahagyott kézíratairól* és kivonatairól a páli-irodalom köréből.

3. Nagyon érdekesek voltak az *iranisták* tárgyalásai, melyeken több ízben lehettem jelen. Jackson new-yorki tanár, kinek „*Persia Past and Present*“ czimű munkája a perzsa kulturtörténet újabb termékei közt elsőrendű helyet foglal el, most második perzsa és középázsiai utazásáról és a Zoroaster vallásának alakulására s történetére nézve fontos eredményeiről tett jelentést. Bartholomae és Geiger az iráni philologia egyes részletes pontjait fogták vizsgálat alá, míg Andreas göttingeni tanár, kire bár feltűnő fukarsággal szerepel csak az irodalomban, joggal tekintenek az iranisták mint mesterükre, több ülésben az ó-perzsa philologia egyes alapvető kérdéseiről való nézeteit bocsátotta szaktársainak vitatkozására elé. Fejtegetései különösen az Avestában Airyanem-Vačjo-nak nevezett ország geographiai elhelyezésére vonatkoztak. Az Avesta teremtési legendájában *Airyanem Vačjo* az első ország, melyet Ahura Mazda teremtett; ebben a szent országban született Zarathustra is, itt alapítja vallását. Ez a szent ország volna az *irániaiak őshazája*. Az iranisták véleménye ez ország azonosítására nézve mód nélkül szerteágazik. Többen Médiában, mások a mai Karabagh környékén keresik. Most Andreas bőven fejtegeti e fontos kérdést, melynek megoldásától függ az iráni faj őstörténetének constructiója. Andreas nyomós okok alapján *Khvárezm*-mel azonosítja az országot és e nézet alapján ad feleletet az iráni kultúra és vallás ősi fészkeinek és terjedésének kérdésére. Innen

áttért az iráni philologia határkérdéseire, nevezetesen az *alán* nyelv viszonyát fejtegette a kelet-iráni nyelvhez.

4. Élénk mozgalmasság színhelye volt az *általános sémi* sectió. Az előbbi congressusokhoz képest feltűnően kevés volt az *assyriologia* körébe tartozó tanulmány. Az elaggott Halévy távolléte által mintegy kirekesztve volt az orientalista-congressusok tengeri kigyója: a sumir kérdés. Ellenben Haupt, a baltimore-i Johns Hopkins-egyetem tudós tanára ez alkalommal is több előadásban felforgató hypothesisekkel állt elő. Ezek közt egy se keltett nagyobb feltűnést, mint a bibliai *Hamáth város* geographiai elhelyezéséhez kapcsolt fejtegetése Jézus faji hovátartozásáról. Haupt a Hamáth városát, melyet rendesen (és úgy hiszem ezentúl is) Syriában keresünk, az ékiratok segítségével Galileába helyezte át. Innen aztán e tartomány vegyes lakosságának faji jellemzésére tért át, hogy végre kihozza, hogy a keresztyénség alapítója az árja fajból származott. Ezen tételével, melyet megelőzőleg már a berlini historiai congressuson, később meg Oxfordban a valláshistoriai in előadott, a közönségben nem talált sok hívőre. Számosan szólaltak fel ellene és reámutattak Haupt bizonyítási módszerének nem csak ethnologiai hanem logikai hibáira is.

Positívebb alappal bírt Jastrow ugyancsak amerikai assyriolog, a philadelphiai University of Pennsylvania tanárának, előadása a *babyloniai papok hepatoskopiájáról*. A „Babyloniaiak vallása“-ról című alapvető munka híres szerzője ez előadásában, a tárgyra vonatkozó feliratok és tárgyi emlékek bemutatása mellett, nagyon érdekes adalékot nyújtott a régi babyloniai papok kuruzslási rendszerének ismeretéhez.

Bezold heidelbergi tanár a *kujundsiki ékiratos emlékek koráról* értekezett nyelvtörténeti módszer alapján. Az e feliratok szövegein tapasztalható nyelvtani jelenségeket egyéb felirati szövegek nyelvtani jellegével összehasonlítván, arra az eredményre jutott, hogy a kujundsiki emlékek szövegét, legfeljebb a Kr. e. 1400. év körül irhatták.

Az *ótestamentomi tanulmányok* körében most nagyban járja a *metrikus* alakzatok kimutatása a régi héber irodalomban. Ennek is volt nyoma a sémi sectió előadásai közt. Magasabb irodalomtörténeti szempontokat nyitott Gunkel giesseni tanár előadása a *zsoltárvallásról* és a benne nyilvánuló *stílusformákról*. Gunkel eltérően az ótestamentomi tanulmányokban uralkodó *irodalomkritikai* szemlélettől, helyében előnyt ad az *aesthetikai* szempontok alkalmazásának. Ezek az előadás tárgyára nézve arra az eredményre juttatták, hogy a zsoltárvallás nem csak a késői templomi cultus gyakorlatával kialakult és egyes költői egyénektől művelt költészeti formája a régi héberségnek, hanem hogy a héber nép legrégebb, úgyszólván praehistorikus korszakába vissza-

nyúló költői érvényesülést mutat, vallásos *népénekeket*, melyeket később irodalmi magaslatra a próféták emeltek, anélkül azonban, hogy eredeti népies jellegüket teljesen eloszlatták volna.

A bibliai irodalomhoz kapcsolódott a *szamaritánus Józsuakönyvről* tartott egy előadás is. A tudományos folyóiratokat nem rég egy dr. Gaster londoni tudóstól felfedezett szamaritánus Józsuakönyv híre járta be; a bibliai kánon e könyvének az az alakja maradt légyen fel a most felfedezett codexben, melyben azt a szamaritánusok gyülekezete hagyományozta, számos eltéréssel a könyv rendes kánonszerű szövegétől. Gaster a könyv teljes szövegét a *Zeitschrift d. D. morgenl. Gesellschaft* ezidei 2. füzetében közzé is tette egy értekezés kíséretében, melyben a tőle felfedezett kétezeréves szöveg biblia-kritikai fontosságát fejtegeti, a szövegnek a kánonitól való eltéréseit és a benne előforduló toldásokat a kánonon kívüli hagyománnyal helyezi viszonyba. Csakhogy dr. Yahuda, ázsiai honosságú berlini tudós a napnál fényesebb módon kimutatta, hogy az állítólag ókori szöveg semmiesetre sem lehet régebb időből mint a XIV. Kr. u. századból való, hogy a maszoretikus szövegtől eltérő részei egy arab eredetiből vannak fordítva, mely eredetét a berlini könyvtár egy kéziratában kimutatja.¹

Az ember azt várta volna, hogy a sémi philológiát újabb időben leginkább izgató *elephantinei aramaeus papyrus-leletek* bővebben fogják foglalkoztatni a semitisták sectióját. Pedig vajmi kevés szó esett róluk. Belléli úr, egy görögországi tudós, egy előadásban azt a csudabogárnak beillő gondolatot kockáztatta, hogy e papyrusok nem is valódiak, hanem hamisítványok. Keltezéseik nem felelnek meg egy chronologiai rendszernek, melyből Belléli kiindul. Az előadó nem talált hívő gyülekezetre e skepsise számára. Stanley A. Cook cambridgei tanár nagy tárgyismerettel értekezett az újabb időben *Palesztinában végzett ásatásokról* és azon eredményekről, melyeket Izrael régi történetének tüzetesebb ismeretére nyújtanak. A VIII. század zsidó irodalmának körében mozgott Kaminka előadása, melylyel a *Se'eltóth de R. Achai* című munkának tőle tervezett kritikai kiadásáról adott tájékoztatást. Ugyane sectióban adta elő dr. Venetianer tanulmányát „*a prófétai perikopákról*“. A zsinagóga prófétai lectióinak viszonyát az őskeresztység liturgiai intézményeihez tévén kutatása tárgyává fölötte érdekes eredményekre jutott.

5. Egyedül az V. sectióban (*Egyiptom és afrikai nyelvek*) tették valóvá a congressusi előadások ügyében régóta hangoztatott óhajtaást, hogy minden sectióban egy-egy bevezető előadást

¹ Yahuda értekezése a berlini akadémia értekezései során már meg is jelent. (1908. évf. 887—914. l.)

tartsanak az illető tudományszak haladásáról az előző congressus óta lefolyt időkörben. Ily munkára, mint a tapasztalat mutatja, nem igen szívesen vállalkoznak. Ily jelentés ugyanis, ha feladatát teljesíti, nem lehet pusztán száraz bibliographiai számadás, hanem kritikái, sok esetben természetesen czáfoló és visszautasító helyzetbe juttatja a feladat színvonalán álló szakembert. Hálátlan, mindenestre kényelmetlen vállalkozás. Csak az egy René Basset, az algieri főiskola lelkes és szaporatollú igazgatója érez elég kedvet arra, hogy már több congressuson folytatólag teljesítse e tisztet az észak-afrikai philologia egy részére nézve. Most is előterjesztett egy ily célú dolgozatot: „*Rapport sur les études berbères et haoussa de 1902 á 1907*“, mely előző rapport-jaihoz kapcsolódik. Némely középafrikai nyelvről (banda, szára, baya) értekezett de Gregorio palermói tudós. Pietschmann göttingeni, Erman és Ranke berlini tanárok speciális aegyptológiai részletkérdésekről adtak elő, Pietschmann az *egyiptomi műtörténetre* terjeszkedett, a mennyiben számos archaikusnak tartott műemléket az egyiptomi művészet későbbi korszakaiba helyezett át.

Egyiptomi kincsekben nagyon gazdag a *Ny Carlsbergi* szobrászati múzeum, mely Jakobsen gazdag kopenhágai sörgyárosnak köszöni alapítását és felszerelését. E mindinkább gazdagodó gyűjtemény a dán főváros legbecsesebb nevezetességei közé tartozik. A párját ritkító magángyűjtemény egyiptomi részéről most egy újabb katalógus jelent meg számos becses adalékkal a régi egyiptomi vallástörténet, művészet stb. köréből. Ezt a katalógust Schmidt Valdemár kopenhágai tanár mutatta be, ki egyúttal Le Page Renouf angol egyptológus életmunkájáról is értekezett. Ugyancsak e sectióban tartotta Mahler Ede előadását e czímen: „*A régi keleti chronologia elveiről*“. A kanopusi decretum alapján Mayer Eduardnak a nem rég Kahunban talált Sothis- és holdadatokból következtetett rendszerét czáfolja és az egyptológusok figyelmét arra az eddig figyelmen kívül maradt tényre irányítja, hogy a legtöbb egyiptomi historiai emlék a IX. évtől van keltezve. Ezt arra érti Mahler, hogy a kilenczes szám épp oly ciklikus jelentőséggel bír az egyiptomiaknál, mint a milyennel a 40-es szám a bibliai irodalomban.

6. Nagyon szűkes napirendje volt a többi sectiónak: a *khinai* és *japáni*, *byzantinus* és a *folklore*-sectióknak. Kiemelendőnek tartom Hirth kultagunk, most new-yorki tanár előadását a „*Fu-lin talányról*“, azaz: hogy mit jelent a khinai irodalomban előforduló *Fu-lin* geographiai név? Hirth elmésen kizozta, hogy csak Syriát lehet e sokat faggatott néven érteni. Ugyanis az e név kapcsolatában említett termékek (olajfa, füge, mirtus stb.) neveit sikerült neki *aramaeus* eredetűeknek, tehát a Syria nyelvén valóknak felismerni. Ezzel Hirth megdönti Chavannes francia sinolog

nézetét, mely szerint a Fu-lin alatt Konstantinápoly volna értendő. Lloyd Arthur, tokiói tudós, a *japán buddhismus* sajátosságairól új szempontok alatt értekezett. Szerinte a japán buddhismus nyugati, Kis-Ázsiából kiinduló gnostikus hatások mellett fejlődött, melyeket a Kr. u. II. században a Középpáziában elterjedt manichaeusok és nestoriánusok közvetítettek. Fischer Adolf, kieli tanár vetített képek kíséretében mutatja be *Khina szobrászati művészetének* példáit a Han dynastia idejéből. Pullé gróf *Piano del Carpine utazását* a tatár khán udvarához érdekesen tárgyalta. Lambros athéni tanár Bajazid szultán tárgyalásait a római pápákkal tette kutatásának tárgyává; dr. Coomaraswamy a görög befolyást a hindu művészetre.

A khina-japáni sectióban ismét megfordult a congressusokat már régóta foglalkoztató egy bonyolódott kérdés: *a khinai szóknak egységes átírása*. Martin-Fortris, a jelentésttevő bizottság titkára azonban oly komplikált, mindenféle diplomatai közbenjárást feltételező módozatot ajánlt a kitűzött cél elérésére, hogy hosszas vitatkozás után szótöbbséggel a következő határozatban egyeztek meg: „La IIIe Section du XVe Congrès des Orientalistes se déclare incompetente à traiter la question de l'unification de la transcription des sons chinois“.

IV.

Természetes, hogy legközvetlenebb módon vagyok tájékozva annak a (IVb) sectionának a működéséről, melyben magam is dolgoztam. Nagyrészt a kultur-, irodalom- és vallástörténeti tárgyalások adták meg a sectió jellegét; a nyelvészkedést teljesen a IVa-ra bízuk.

Az érdekesebb előadások közül a következőket emelem ki: Max van Berchem genfi arabista, élete munkájául tűzte ki, hogy a még hozzáférhető arab nyelvű történeti inscriptiókat hiteles alakban összegyűjti, megfejti és philologiai s történeti magyarázatokkal kiadja. E munkákból 1903-ban máris megjelent egy részlet *Corpus Inscriptionum Arabicarum* czimen, egy vaskos 908 lapra terjedő quarto-kötetben, 44 táblával, mely kötet csupán csak az Egyiptomban fennmaradt arab feliratok egy részét foglalja magában. A munka folytatására most bővebb keretet tervez Van Berchem, mint a milyenben első kísérlete alkalmával a kivihetőség szempontjából mozgott. Az első kötetet egymaga dolgozta ki, maga járt a vidékeken, a hol a kiadott feliratok találhatóak, maga mászkált a sokszor nagyon is hozzáférhetlen zúgokban, a pacsokolásokat, fényképezéseket egymaga végezte a benszülőttek segítségével. A sok kötetre szánt folytatásokra most fiatal vállalkozó szaktársakkal állt össze, kik az arabnyelvű világot egymás közt

felosztva, egyenkint egy-egy kerület feliratos anyagát fogják felkutatni és hű kiadással és feldolgozással a történelmi tudomány számára megmenteni; úgy hogy a *Corpus Inscriptionum Arabicarum*, melyet a francia közoktatási ministerium a kairói francia archaeologiai intézet kiadványai során bocsátat közre, folytatásainak újabban tervezett terjedelmével, az anyag teljességével és feldolgozásának methodusával méltán fog sorakozni a német és francia akadémiáktól kiadott görög, latin és sémi felirati *Corpusok* mellé.

Időközben Van Berchem, ki számos munkáival az arab epigraphisták legelső sorába emelkedett, több rendbeli utazási munkákban monographikus alakban dolgozta fel azokat az arab feliratokat, melyeket az illető utazók alkalomszerűen magukkal hoztak. Így legutóbb az Oppenheim Miksa báró újabb mezopotámiai és kisázsiai utazása alkalmával megszerzett arabnyelvű feliratok szövegét és azok megfejtését adta ki.

Oppenheim báró német birodalmi követségi tanácsos Kairóban, az orientalista és geographiai irodalomban már régibb kutató utazásáról kiadott munkái után ismeretes. Előbb a Petermann-féle *Mittheilungen*-ben, majd egy nagy kétkötetes könyvben „*Vom Mittelmeer zum persischen Golf durch den Hauran, die syrische Wüste und Mesopotamien*“ (Berlin, 1899—1900) a tudományos utazási irodalomban előkelően számot tevő módon ismertette utazását és tudományos eredményeit. Azóta is folytonosan járt-kelt az előzásiai iszlám országaiban, felkutatván züllőfélben levő culturtörténeti emlékeiket. Ezeket munkáihoz mellékelte sikerült fényképekben ismerteti és az ázsiai culturtörténet kiegészítésére fordítja. Újabb mezopotámiai és kisázsiai utazását és annak eredményeit ismertette sectionkban tartott érdekesítő előadásában, mely különösen az utazás építéstörténeti és czimertani eredményeire terjedt. Ez utóbbiak meg Karabacek kultagunknak, ki e téren tagadhatatlanul korszakunk legelső tekintélye, vitató megjegyzéseire adtak alkalmat (a középkori európai czimerek kapcsolata a syriai és egyiptomi mamluk-fejedelmek czimereivel).

Az építészet történetének kapcsolatába tartozott Lammens, a beyruti Sz-József-egyetem tanárának értekezése az omajjád khalifák úgynevezett *bádijái*-ról. A bécsi akadémiától kiadott nagy *Kuszejr-Amra* munka kapcsolatába tartozik Lammens nagyfontosságú tanulmánya. Ugyanis azon tény bőséges kimutatásával foglalkozik, hogy a Damaskusban székelő omajjád khalifák a Syriát határoló sivatagban nagy pompával kiállított nyaralókat szoktak alkotni; az ilyen alkotásnak ismerték fel a Musil által felfedezett Kuszejr-Amrát, Kaszr Túbát, Kaszr-al-abjadot stb.; e sorba tartoznak egyéb építkezési romok, melyekkel a hajdani Moábtól Keletre elterülő sivatag vidéken találkoztak. Lammens azzal a

bámulandó olvasottsággal, melylyel a régi arab irodalom terén rendelkezik, e tárgyi adatokat irodalmi adatokkal egészítette ki. Az ismerteken kívül még számos bádija-kastélyt mutatott ki az omajjád fejedelmek korszakából. Értekezésének csattanója azonban az volt, hogy ugyanezen osztályba helyezi a híres *Msatta-palotát* is, melyet ugyanezen vidéken találtak és melynek szállítható részei most Berlinben a Kaiser-Friedrich-Museum egyik ékességét teszik. Mióta *Fergusson* 1873-ban a *Msatta-palotát* műtörténeti szempontból tárgyalta, de különösen mióta *Domaszevski* és *Brünnow* a *Provincia Arabia* című nagy munkájukban ismét reá irányították a figyelmet, ez épületet hol a császárság idejéből való római, hol *Justinianus*-korabeli bizantín, hol *ghasszanida* (IV—VI. század Kr. u.) építkezési emlékek tartották. A szaktudósok túlnyomó része ez utóbbi nézethez csatlakozott; tehát *Msattát* is abba a *ghasszanida* kulturkörbe helyezte, melynek építészeti emlékeiről a mi irodalmunkban *Henszlmann Imre* behatóan szolt¹ *Strzygowsky* a Kaiser Friedrichs-Museum megnyitása alkalmával egy külön nagy monographiában vizsgálta a kérdést² és *Msatta* építési stílusát és ornamentális részleteit egyéb műemlékekkel összehasonlítva, saját műtörténeti elméletének kapcsolatába helyezte. Mindnyájan azonban egyetértenek abban, hogy *Msattának* keletkezését, akár római, akár bizánczi, akár *ghasszanida* emlékeknek nézik, mindenesetre iszlám előtti időre vezetik vissza.

Most *Lammens*, ki a tárgyról már régebben arab nyelvű irataiban,³ különösen a *Musil* könyvének bírálata alkalmából nyilatkozott, a *Msatta*-kérdést egészen más irányba tereli. Azt hiszi, hogy ez épület is az omajjád *bádiják* sorába tartozik és hogy semmi ok sincs rá, hogy ebből a kapcsolatból kizavarjuk. E feltevésében nem tántoríthatja meg a *Msatta*-emlék stiliztikai mozanatainak szemlélete, mely — úgy hiszi — elődeit az emlék korszaka megalápitásában megtévesztették. Teljes joggal abból indul ki, hogy az omajjád építészet nem formált ki egy következetesen alkalmazott újabb stíljajt, hanem — az arab műveltség eklektikus természetének megfelelően — a mesterek egykönnyen régibb mintákat használtak fel díszes alkotásaikra, *Lammens* fejtegetései nagyon élénk eszmecserére adtak alkalmat.

Míg az idáig jellemzett előadások a kulturtörténet terén mozogtak, volt egy csoport irodalomtörténeti értekezésünk is. Engem

¹ *Archaeologiai Értesítő*. Új folyam. I. köt. (1881—1882) 187—192; 286—292. I. V. ö. értekezésemet *Palesztinai ismereteink haladása az utolsó három évtizedben* (Akad. Ért. 1886) 15. l.

² *Mschatta. Jahrbuch der königl. preussischen Kunstsammlungen* 1904. évf. 225—373. l.

³ A Beirutban megjelenő *Al-Masrik* cz. szemlében IX. köt. (1906) 229. l.; X. köt. (1907) 579. l.

személyesen is érdekelt Mittwoch Eugen, a berlini keleti seminarium tanárának előadása. *Hamza al-Iszfaháni* X. századbeli perzsa származású arab író eddig ismeretlen munkáját a belőle fenmaradt egyetlen kairói kézirat alapján ismertette, egyúttal vitába bocsátkozván azon jellemzéssel, melylyel (Muhammed. Studien I) magam e nevezetes íróat a su'úbiták, azaz a perzsa nemzetiségi írók közé sorolom. Nem késtem, hogy most is fentartott felfogásom védelmére szolgáló néhány mozzanattal világítsam meg a kérdést.

Volt tanítványom, Kern Frigyes (Berlin) egy alapvető tanulmányt mutatott be *Abú Hanifa* életéről és műveiről. Az iszlám vallástudományának vezető személyiségét — ő utána nevezi magát a négy orthodox irány egyike *hanafitának* — irodalomtörténeti szempontból vajmi hézagosan ismerjük. A hagyomány élesebb bírálata mellett Abú Hanifa irodalmi alakja körül számos, eddig figyelmen kívül maradt kérdés merül fel. Ez irodalomtörténeti bonyodalmakat bogozta ki most Kern. Legelőször hozott rendet az Abu Hanifa névével kapcsolatos dogmatikai munkák zürzavarába, alapos módszerrel kiselejtezvén a sok apokryph munkát, melyet az iskola nagy imámja nevéhez fűzött.

Abdalwahháb tuniszi tanár igen érdekes dolgokat beszélt *Tunisz irodalmáról s művelődési állapotairól* és arról a mozgalomról, melyben néhány év óta a tuniszi arabok művelődési törekvései kifejezésre jutnak. E mozgalom központja a *Khaldúnijja*-egyesület, mely a mélylátású arab történetíró *Ibn Khaldún* nevét viseli, kit némelyek arab Buckle-nek, mások arab Montesquieu-nek szeretnek elnevezni.

E társulat az arab műveltség megújhdását czélozza Tuniszban és a szabad eszmék, exakt tudományos ismeretek s gyakorlati ügyességek terjesztésével, melyet iskolák, olvasóintézetek és műhelyek felállításával mozdít elő, idővel a társadalmi élet átalakulására nagy hatást fog gyakorolni a népesség különféle rétegei közt. Ezen társulat szervezetéről, alkotásairól és eddigi hatásáról sok érdekeset tudott közölni e művelődési vállalat lelkes tényezője és munkatársa, mint az egyik Khaldúnijja-iskola tanára,

Az értékesebb előadások közt felemlíthető még *Friedländer* new-yorki tudós tanulmánya *a keleti Khidr-mondákról*, melyeknek sokfelé elágazó eredetét mutatta ki. A Khidr-mondakörben oly elemeket is talál, melyek a görög Glaukos-mondára mutatnak.

A cultur- és irodalomtörténetből a nyelvészeti érdekkörbe vezetett *Fischer Ágost*, lipcsei egyetemi tanár, a *Zeitschrift der deutschen morgen-ändischen Gesellschaft* jelen szerkesztőjének előadása. Nevezetes tény, hogy az emberiség leggazdagabb nyelveinek egyikéről, az arab nyelvet értem, melynek dús irodalmát itt Európában már három évszázadon túl tanulmányozzuk, nem

bírnak még a tudomány igényeinek megfelelő *szótárral*, olyannal pl. mely a szanszkrit nyelv pétervári szótárának színvonalát ütné meg. Maguknak az arab nemzeti nyelvtudósoknak szótári munkáira és azoknak sokszor teljesen kritika nélküli európai feldolgozásaira vagyunk utalva. Ezek között nincsen egy sem, mely pl. a szóknak jelentéseit és használatát az irodalomból kölcsönözött példákkal világítaná meg, vagy a mi ezzel együtt jár, a szók jelentéseinek történeti fejlődésére vetne ügyet. E hiányon minden valamire való arabista saját magánhasználatára készült gyűjtéseivel szokott lendíteni, némelyek, mint pl. Fleischer és Thorbecke, kiknek gyűjtései haláluk után nyilvános könyvtárakba kerültek, terjedelmes alapon. Másrészt egyes irodalmi csoportokról vagy egyes munkák mellé készült speciális glossariumok, mint pl. a de Goejének szövegkiadványaihoz kapcsolt szótári függelékek, csak még inkább érezhetőnek tüntetik fel az általános szótár hiányát. Már most Fischer egy ily arab szótárnak társas munkával és az egyéni előmunkálatok felhasználásával czélba veendő szerkesztéséről értekezett. Még a congressus tartama alatt egy Sir Charles Lyall elnöklése mellett kiküldött bizottság helyeslő jelentést tett Fischer indítványáról.

Javaslatát azonban azon helyes gondolattal toldotta meg, hogy a Thesaurus Linguae Latinae előkészítésének módjára a szerkesztendő Thesaurus Arabicust is egy szótári szakfolyóirat előzze meg, mely a nagy munkát teljes megérésre előkészítse. A congressusnak, szervezeténél fogva, nincsen módjában az ott megpendített eszmék végrehajtását előmozdítani. Az ez alkalommal alaposan megvitatott arab szótári terv, úgymint annak előkészítési módja már most gyakorlati emberekre vár, kik a hangoztatott eszméket és kívánságokat valóvá teszik.

A sectio a „*muhammedán nyelvek és régiségek*“ nevét viseli; az arabon kívül még egy jó csomó nyelv és irodalom tartoznék körébe, kiváltképen a *perzsa* és *török*. Ez irodalmi területeken nem igen bőven mozgott az iszlám sectiója. A perzsa irodalom köréből egy szellemes előadást hallottunk Rosen német birodalmi követtől, kinek nevével az utóbbi idők politikai mozgalmi során is sűrűen találkozhattunk. Ő a német birodalom képviselője a marokkói államnál. Mint a keleti tudományban jó hírű név örököse, diplomata tevékenységét tudományos érvényesüléssel kapcsolja össze. Legutóbb *Omar Khajjám*, a matematikus és híres skeptikus perzsa költő tanulmányozásával foglalkozott, kinek versei Erődi Béla magyar fordításában irodalmunkba is át vannak ültetve. Rosen, Bodenstedt és Schack után Omar Khajjám híres négyes-verseinek újabb német áttételével próbálkozik meg, melyet egy beható tanulmány nyúl vezet be a költőről és helyéről a perzsa irodalomban és a perzsa iszlám

kulturájában. E tanulmányt, mely a fordítás mutatványaiával van átszőve, becsátotta ez alkalommal szaktársainak bírálata elé, kik a sikerült kísérletet osztatlan tetszéssel fogadták. Az előadásnak jelentőségét gyarapították Edward G. Browne, cambridgei tanár, korunk legkiválóbb perzsisztái egyikének irodalomtörténeti megjegyzései Rosen tanulmányához.

A *török irodalom* idetartozását jelezte Dvořák Rudolf, a prágai cseh egyetem tanára, ki néhány magyarázó szóval mutatta be *Báki* török lyrai költőnek sajtó alól kikerült divánját és jellemezte a kézirati apparatust, mely e kiadás alapjául szolgált.

Magam is e sectióban adtam elő egy tanulmányomat e czímen: „*Újplatonikus és gnostikus nyomok az iszlám régi tradícióiban*“. Mióta csak az iszlám tanulmányozásával foglalkozom, legelőnkebb módon azon idegen tényezők hatásának kimutatása kötötte le érdeklődésemet, melyek a történeti iszlám kialakulására befolytak. E hatások nyomait az iszlám legrégebb okirataiból kihámozni és ezáltal magukat ez okiratokat is érthetőbbé tenni: e történet-kritikai feladat megoldásának előmozdítása leginkább ingerelt e bonyolódott irodalomba való elmélyedésre. E congressusi előadásom keretében annak kimutatására vállalkoztam, hogy azon nagy vallásirodalmi tömegben, melyet *Hadith*-nak neveznek, nyomaival találkozunk Plotinus emanatio-rendszere hatásának, úgymint azon gnostikus nézetek befolyásának, melyek leginkább a Clemens Romanus neve alatt járó homiliákban nyilvánulnak.

V.

A sectiók ülésein kívül az általános ülések egyikének is voltak tudományos tárgyai. Nevezetesen a másodiknak, augusztus 17-én, melynek a dán király és a királyi hercegek jelenlete is ünnepélyes jelleget adott.

Ez ülésen Guimet bemutatta a tőle alapított *Musée Guimet* mellett megjelenő kiadványok három sorozatát: az *Annales du M. G.*-t, a *Bibliothèque d'Études*-öt és a *Bibliothèque de vulgarisation*-t, úgymint a velük kapcsolatos *Revue de l'Histoire des Religions* 57 kötetét; együttvéve egy tekintélyes könyvtár számba menő gyűjteményt, mely úgymint maga a nevét viselő múzeum a szónok áldozatkész kezdeményezésének köszönhető.

Ez érdekes bemutatás után ugyanazon ülésen Pischel berlini tanár és akadémikus, úgymint Le Coq számot adtak korszakunk legnevezetesebb keleti tudományos expedíciójáról, értem azon kutatások eredményeiről, melyeket *Le Coq* és *Grünwedel* Khinai-Turkesztánban, nevezetesen Turfán környékén végeztek. E német expedíció párhuzamosan járt azon korszakos kutatásokkal, melyekkel híres hazánkfia Stein Aurél a keleti tudomány

számára új ösvényeket nyitott meg. Legújabban a francziák is résztvesznek a középázsiai kutatásokban. A *Mission Pelliot* részéről már eddig is jelentékeny eredményeket jelentettek be az Académie des Inscriptions ülésein. Le Coq és Grünwedel vagy tíz különböző nyelvű kéziratokat hoztak magukkal, az ismert nyelvűeken kívül olyanokat is, melyek a nyelvészetnek új problémákat tűznek ki, pl. a középperzsa nyelv egy dialektusán írott szövegeket, melyet most *szoghdi*-nak neveztek el; aztán több szöveget az indoskythák nyelvén, melyet *tokhári*-nak neveznek és melyet a német nyelv tudósok az indogermán nyelvcsaládhoz tartozónak ismertek fel. Ez iratok főérdeke és tudományos fontossága abban áll, hogy a *manichaeus* felekezetnek Középázsiaiban való elterjedéséről adnak hírt és azt oly középázsiai nyelveken — többek közt újjúr nyelven — szólaltatják meg, melyeken hogy valaha kifejezésre jutott, eddig sejtelmünk sem volt. E százszámra Európába került okmányok nyelvtudományi és vallástörténeti fontosságát bajosan lehetne túlbecsülni; pontos megfejtésük most a szaktudósok legkitünőbbjeit, Radloff-ot, Salemant, (Szt.-Pétervár), Leumann (Strassburg), F. W. K. Müllert, Sieg-et és Siegling-et (Berlin) foglalkoztatja. Pischel, ki a berlini akadémia azon bizottságának áll élén, mely e kutatásokat és az okmányok feldolgozását irányítja, általános átnézetét nyújtotta a Le Coq-Grünwedel expedíciója eredményeinek, mire maga Le Coq vetített fényképek segítségével magyarázta az expedíció topographiai körülményeit, úgymint az Európába hozott philologiai és tárgyi nevezetességeket és jelentőségüket.

VI.

A többi általános ülések napirendjét a congressus ünnepeleys megnyitásán és berekesztésén kívül a sectiókból és bizottságokból eredő általános érdekű indítványok és resolútiók elfogadása szokta elfoglalni.

A záró ülésen határozatba ment egy e kérdés tanulmányozására kiküldött bizottság indítványa, melyet velem együtt sokan nem tekintenek a kopenhágai congressus örvendetes elhatározásának. Azt határozták ugyanis, hogy ezentúl nem adják ki a congressus tárgyalásainak *aktáit*, hanem megelégszenek az ülésekről szóló rövid tudósítások összefoglaló kiadásával. Eddigelő minden congressusról — egynek kivételével — több kötet „*Actes*“ jelent meg, melyek a jövő számára e tudományos gyülekezések látható emlékét őrizték meg. Igaz, hogy csak egy részét foglalják magukban a congressusok tudományos munkájának, minthogy a dolgozatok tekintélyes részét a szerzők nem e gyűjteményeknek adták át, hanem tudományos folyóiratokban vagy önálló munkák

alakjában tették közzé. Az is igaz, hogy tapasztalat szerint, a congressusi Aktákban megjelent dolgozatok, azok számára, kik az illető congressusnak nem voltak tagjai, bajosan hozzáférhetőnek mutatkoztak, úgy hogy sok jeles dolgozat az Aktákban ugyan meg van őrizve, de inkább eltemetve és elrejtve, semmint a tudományos nyilvánosságnak átadva.

Ép e körülmény indította az előadók nagy részét, hogy dolgozataikat nem e vegyes tartalmú gyűjteményekben, hanem tudományos szakfolyóiratokban tegyék közzé. Ily megfontolások arra indították már a XIII. congressus (Hamburg) intéző bizottságát, hogy az Akták kiadását elhagyja és csakis egy kötet „*Verhandlungen*“ alakjában adjon rövid értesítést az előadásokról és a hozzájuk fűződő eszmecseréről, egész terjedelmükben közölvén azonban az ünnepi beszédeket meg asztali felkészöntéseket. De a XIV. (algieri) ismét visszatért a régi több mint három évtizedes tradícióhoz, a mennyiben négy vasos kötet Aktát adott ki, a mely a congressus legjelentősebb előadásait szakok szerint felsosztott külön kötetekben egyesíti. Már most a kopenhágaiak némi alakíthatósággal a hamburgi eljárás követését fogadtatták el velünk. Nem kapunk tehát a congressusról terjedelmes Aktákat, hanem csakis egy kötet rövid jegyzőkönyvszerű értesítést a sectiók tárgyalásairól és az általános ülésekről.

Félő, hogy különféle szempontok, melyek közt a költségkímélés is szerepel, ez ismételt eljárást állandóvá fogják tenni a következő congressusokon és hogy ezentúl a keleti tudományok bibliographiájából örökké eltűnik e cím: „*Actes du...ème Congrès international des Orientalistes*“, mely eddigelé vagy negyven értékes kötettel gazdagította a tudományos irodalmat.

VII.

A záró ülést a delegátusok tanácskozása előzi meg a következő congressus székhelyéről. Természetes, hogy erre nézve a határozás csakis a folyó congressushoz érkező meghívók alapján történhetik. Kopenhágába két rendbeli meghívót intéztek: az egyik a bengáli kormánytól érkezett, mely 1911-re Kalkuttába hívta meg a XVI. congressust azzal, hogy módjában lesz az utazás tetemes költségein némely külön e célra meghívottak számára könnyítést nyújtani. Már e körülmény is sokan olyannak találták, mely a congressusok hagyományos demokratikus jellegébe ütközik. A bengáli terv ellen felhozható volt továbbá az a körülmény, hogy maga az utazás oly sok időt venne igénybe, hogy a congressusban alig vehetnének részt oly tudósok, kiknek hivatalos kötelességük működésük helyéről ily hosszú távollaradást nem enged meg. Végül a Kalkuttában tartandó congressus

terve olyképpen bontakozott ki, hogy — a helyi körülményeknél fogva — az orientaliák egyéb szakaszainak háttérbe szorításával, kiválóképpen az ind tanulmányoknak szolgálna. Mindezen megfontolások a túlnyomó többséget az *athéni* kormánytól táviró útján érkezett meghívás elfogadására indították. A XVI. internationalis congressust ezek szerint Athénben fogják megtartani 1911 tavaszán.

*

Ezzel végére értem volna jelentésemnek, ha nem kellene még egy minket illető megjegyzéssel megtoldanom.

Nem először ez alkalommal hangzott fel az egybegyült nagytekintélyű tudósok részéről az a kérdés: miért nem vesznek észre bennünket Budapesten? Már Európa majd csaknem minden művelt országa részéről intéztek hozzánk meghívót, némely országból ismételtlen is; Magyarország és szép fővárosa még nem jelentkezett. Sőt volt rá eset, hogy a jelenlevő magyarok egynémelyikétől elvárták, hogy az utolsó perczben, a mint a jelen alkalommal a görögök részéről történt, sürgöny útján eszközöljön ki meghívást a magyar kormánytól vagy a magyar fővárostól. Már e jelentésem bevezetésében említett szempontból tudományos állásunk érdekében sem fogjuk legközelebb elkerülhetni, hogy az athéni congressus záró ülésén hivatalos formában az orientalistákat XVII. congressusukra (1914) körünkbe szólítsuk.

Kazinczy Ferencz levelezése XVIII.

Kazinczy Ferencz Levelezésének XVIII. kötete* az 1822. és 1823-dik években írott 245 darab levelet tartalmaz, a melyek közül 30-at maga Kazinczy intézett író barátaihoz és rokonaihoz.

E kötetnek első sorban kortörténeti adatai kötik le figyelmünket s ezekkel együtt Kazinczy anyagi romlásának egyre szembetűnőbb folyamata s családi pörösködése, a mely anyagi erejét s írói kedvét napról-napra fogyasztja; e miatt kevesebbet is dolgozik, még leveleket is ritkábban vált barátaival; de az *Erdélyi Levelek* és Sallustius-fordítása kiadásán annál inkább iparkodik, minél jobban érzi, hogy pályája immár a végéhez közeleg; egyszersmind történelmi dolgozataival és verses műveivel segíti a *Hebét* és *Aurorát*. Fűrkesző tekintettel keresi működésének hatásait a nyomán fejlődő irodalomban s mindig újabb-

* A M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásából közzéteszi Váczy János. N. 8r. XLVIII, 568. l.

újabb ösztönt merít küzdelmeihez, a melyek a nyelv- és stil-reformjával a szellemi haladás útjait eléggé biztosították. A keresztény felekezetek uniójának régóta vitatott s most új életre keltett nagy kérdése a Guzmicscal folytatott levelezésében foglalkoztatja Kazinczyt, a mely nem csak türelmének, hanem egyszerűsmind felvilágosodott gondolkozásának is jellemző adatait örökíti meg.

A szent-szövetség politikáját, a melynek Metternich herceg volt értelmi szerzője, a tizes évek végén teljes siker látszott követni. S e körülmény arra bátorította a bécsi kormányt, hogy hatalmi önkényével minden alkotmányos tekintetet figyelmen kívül hagyjon. S noha Metternich észrevette hazánk szellemi haladásának némely felöltő jelenségeit, nem tartózkodott politikai rendszerének alkalmazásában a nemzeti alkotmánynak nyílt megsértésétől sem. Terveit, a hadi adó emelését s az „jonzok szaporítását a cancellaria és a nádor aggodalommal fogadják. A nádor egyik rendeletet sem tartja végrehajthatónak; jobban ismeri a király és nemzet közötti közbenjárói feladatait, semhogy óvást ne tegyen a bizton várt veszedelem elhárítására. Mind hiába. Az olaszországi mozgalmak elnyomása után annál kevésbé hallgat Metternich a nádor aggodalmaira, minél szilárdabbul meg van győződve, hogy fegyver erővel minden ellenállást megfékezhet s kiadja az 1821. és 1822. diki törvénytelen rendeleteket, a melyek felrázzák a régóta türelmes magyarságot s a vármegyéknek egy részét erélyes küzdelemre szólítják. Igaz, hogy mintegy 44 vármegye titkolt hazafias elkeseredéssel bár, de aláveti magát a rendeletek végrehajtásának; hanem az a 8—10 vármegye, a mely ősi alkotmányunk romjainak védelmére a legerélyesebb eszközöktől sem riad vissza, oly hatalmas ellenállást fejt ki, a mely az elbizakodott bécsi államférfiakat is gondolkozóba ejti.

Zemplén vármegye kétszer is felir a rendeletek ellen, minek következtében Malonyay János, a ki csak nem régiben foglalta el az administratori széket, arra kéri a királyt, hogy mentse fel őt a rendeletek erőszakos végrehajtásától. Cziráky Antal és Amade Antal grófok hasonló kérelemmel járulnak a trón elé, de sikertelenül. Malonyay meg is jelenik az 1823. május 21. diki gyűlésen s felszólítja a vármegye rendeit: teljesítsék a fejedelem parancsolatát, mutassanak bizalmat a királyhoz annál is inkább, miután változhatatlan akaratáról az utóbbi időben eléggé meggyőződhetek. Szemere István, az első alispán „rendíthetetlen lélekkel“ és „csudálást érdemlő nyugalmas tűzzel“ védi a rendek felfogását.

Malonyay a gyűlés után Bécsbe sietett megújítani a királynál kérését, hogy a kir. biztosság terhétől felmentse. A király most elfogadta Malonyay lemondását s július elején gyorsfutárt kül-

dött Lónyay Gábor ungvári főispánhoz, hogy Zemplénben katonai erővel jelenjen meg s hajtsa végre, a mit Malonyai hiába próbált. „Lónyay elrettent s éjjel-nappal repüle Bécsbe“, írja Kazinczy. Barátai kértek: ne legyen eszköze a törvényteleneknek. Lónyay — ha Kazinczy tudósításainak hitelt adhatunk — csakugyan kérte is a királyt: ne tegye ily kemény próbára hazafiságát; de a király állhatatos volt. Augusztus 16-dikán sötét este érkezett Lónyay a vármegye székhelyére, s augusztus 18-án tartatott a „rettenetes zajú gyűlés“, a melyben a láрма — írja a szemtanú Kazinczy — oly irtóztató vala, hogy nagysága miatt elcsendesült... Csak a száj mozgását és a gyűlölséget festő mozdulást látták. Lónyay székhéhez tartott, de halotthalványan, s álla úgy vaczogott, mint a kit a hideg ráz. A rendek körülfogták, s bár az első alispán félrerántotta a maga székét, hogy Lónyaynak útát készítsen, Lónyay László útját állja, mire a kir. biztos csak ennyit mondott: „Solváalom a sessiót“, s távozott.

Lónyay küldetéséről írt jelentésében világosan megmondja, hogy Zemplén példája a többi vármegyére is döntő hatású lehet, a kir. biztos küldetése tehát nem maradhat sikertelen. Másfelől azonban, mivel — úgy mond — neki Zemplénben személyes ellenségei vannak, s az ő működése később sem lehet foganatos, arra kéri a cancellariát, hogy mentse fel őt terhes kötelessége alól. De a kormány ragaszkodik Lónyay személyéhez, és így Lónyaynak deczember 12-dikén újra meg kell jelennie Sátoraljaújhelyt. A 15-dikére hirdetett közgyűlésre nagyszámú katonaság érkezik gróf Gorzkowsky vezérőrnagy parancsnoksága alatt, huszárok és gyalogság.

A gyűlés elején Lónyay felolvastatja a kir. neheztelésről szóló leiratot, összetépi az augusztusi gyűlés jegyzőkönyvét és eloszlatja a gyűlést, magához rendelvén a tisztviselőket. Miután a király parancsát közli velök, a tisztviselők állhatatosan ragaszkodnak az augusztusi végzésekhöz. Erre Lónyay letartóztatja őket katonasággal s egyenként küldi vissza egy-egy katona kíséretében, mit a sokaság látván, lelkesedve élteti a hatóságot. Csak a főjegyzőt szidalmazták, mivel az augusztusi gyűlésről szóló jegyzőkönyvet ő adta át a kir. biztosnak. A tisztviselők fogsága 24 óráig tart, s Lónyay czélját éri. A hatóság tagjai tanácskozáván egymással, kijelentik, hogy a kir. parancsnak készek engedelmeskedni s a rendeleteket végrehajtani. Néhány nap mulva már megkezdik az újoncsozást. Hasonló események történtek Nyitra, Hont és Bars vármegyékben is.

Bars vármegyét már előbb keményen megdorgálta a király bátorhangú feliratáért. Meghallván a rendek, mit tett a kir. biztos Nyitrában, ismét felírtak a királyhoz. E feliratot Platthy Mihály főjegyző készítette, s a mély hazafi fájdalomnak s a megsértett

törvények miatti felháborodásnak oly őszinte és erős, de egyszersmind ékes kifejezése, hogy hozzá hasonló hiába keresünk az akkori vármegyei feliratok között. Ballagi Géza „a vakmerőségig őszintének” mondja e feliratot, a mely nemcsak a vármegyei rendekre, hanem az egész nemzetre is mély hatással volt: „egyes nyomatékosabb, élesebb kifejezései szájról-szájra jártak s részint ámulatba ejtették, részint lelkesedésre hangolták az embereket”. „Mikor azt hinnők — olvassuk a feliratban — hogy áldozataink után, a béke visszatérével gyümölcseit szedhetjük annyi fáradozásunknak: megújulnak nemzetünk régi sebei, letiporva törvényeink tekintélye s a vélemények szabadsága”. Erősen kikel a fölirat a gonosz tanácsadók ellen, a kik miatt „ki nem hallgatattunk, s a kik méltatlanul dicsekednek a fejedelem bizalmával”. Őseinek szent emlékére kéri a királyt: tiltsa el magától e gonosz tanácsosokat. Kinyilatkoztatják a rendek, hogy éppen mivel hivei a királynak: semmiféle erőszaknak nem engednek. Egyszersmind kijelentik, hogy ha a hatalom erőszakos eszközökhöz nyul: a tisztviselők lemondanak, a vármegye pecsétjét pedig a sz. Benedek-rend levéltárába teszik.

Bars vármegye fölirata mintegy felbátorította azt a néhány vármegyét, a mely a törvénytelen rendeleteket végrehajtani vonakodott. Nem túlzunk, ha azt mondjuk, hogy e feliratnak része volt a későbbi fejleményekben is, mert segített ébren tartani a közvéleményt, erősíteni az elszánt közhangulatot.

Legkülönösebb a szabolcsvármegyei gyűlés határozata, mely egymaga is mutatja, mily nehéz idöket élt át a nemzet a húszas évek elején, s mily kemény próbára tették a körülmények még az oly független érzelmű férfit hazafiságát is, mint a milyen gr. Dessewffy József volt. Pedig a törvény tiszteletét a fejedelem iránti hűséggel összeegyeztetni kevésnek sikerült oly mértékben, mint neki. Fáy Barnabás administrator beszéde után Dessewffy azt bizonyíttatta, hogy a fejedelem önmagával is ellenkezik; mert nemcsak hogy maga törvénytisztító, de alattvalóit is kényszeríti a törvényteleniségre. Kéri tehát Dessewffy a rendeket: ne engedjék meg a hatóságnak az újonczozást; inkább kerüljék meg a törvényt, semhogy felforgassák; ajánljon meg önként ki-ki a mennyit akar a „katonai verbung sikeresebb felsegelésére”. Nem vette észre, hogy ajánlata szintén a törvény kijátszása. Dessewffy 500 frtot ajánlott a mondott czélra. A mint Dessewffy a gyűlést odahagyja, Fáy oly könnyen végrehajtja az adóemeléstről szóló rendeletet, mintha csak a legtörvényesebb dologról lett volna szó.

Senki sem érezte jobban azt az ellentétet, a mely az önkény igájába fogott magyar nemzet hosszú türelme s a nyugati népeknek a politikai szabadságért sikerrel biztató kísérletei között

annyira feltűnt, mint Dessewffy. Csak egy férfiú, az a huszárkapitány vizsgálhatta éberebb figyelemmel a külföldi mozgalmakat, a ki saját tapasztalatából ismerte a nyugati nemzeteket s éppen ekkor indult Wesselényi báróval Londonba; de ő sem fájlalta mélyebben nemzetünk sorsát, mint Dessewffy, a ki már 1811-ben maró satírával támadt gr. Wallisra, most pedig Ferencz császárhoz intézi szavait finom ironiával, a melyet csak a szíve mélyén pusztító elkeseredés sugalhatott. Szemére veti a császárnak, hogy nem vassal ugyan, hanem egy kézlegyintéssel tépi szét ugyanazon törvényeket, a melyeket alkotni kegyes volt. „Ah! — kiált fel — hányszor megkísérléd már a béke ölében törvénytelenül fegyverre kényszeríteni népedet!” Pedig föl kell oldani előbb-utóbb a népek lánczait; követeli ezt a kor, a mely minden népnek jogot ad. Ezért küzd a nemzet, mert érzi, hogy a szolgaság legyalázza. S ha a király méltatlanoknak mond bennünket őseinkhez, csak azért van, mivel nem ismeri a történelmet. A hű nemzet sokáig tud tűrni; de a hűség is megtörik az elnyomott fájdalom hatása alatt.

Dessewffy úgy látja, hogy elkövetkezett a forduló pont. és „szintügy meg fogja törni a spanyol oroszán a sasok hatalmaskodását, valamint egynehány esztendőök előtt az egyfejű sas hatalmaskodását a kremmeli gyuladás megemészttette“. „Iszonyúak a czélok, — mondja — irtóztatók az eszközök, esztelenek a ki nyilatkoztatások“. Biztosra veszi, hogy nagy események fognak mielőbb bekövetkezni, ha józan ész nem fékezi az indulatok kicsapongásait. „Adja Isten — írja — hogy eszünk legyen akkor, és hogy igazi nemzeti függetlenséget szerezzünk magunknak“. Magasztalja a spanyolok felséges, állhatatos és egyetértő elszántságát. Pulyák és rövidlátóak, a kik a legnagyobb politikai bátorságot vakmerőségnek nézik. Éppen a jelen körülmények igazolják „ezt a nemes és méltósággal teljes bátorságot“. „Nem fellobbanó láng ez — mondja Dessewffy — hanem az egész lelket általjáró tűz“.

A vármegyék elégedetlenkedését Kazinczy a békés haladás meg gondolatlan kockáztatásának nézi. Nem mondja, mert még levélben sem meri őszintén kitárni gondolatait; de sejteti, hogy a vármegyék ellenzéki szellemét az általános európai mozgalmak hullámgyűrűjének tekinti; hiszen — úgy mond — az emberiség most nem gondolkodik és nem álmodik egyébről, mint a köztársaságról s alkotmányosságról. Tűrjük békével, a mi bánt; gondoljuk meg, hogy a szerencsétlenséget úgy sem kerülheti el az ember. „Én — írja Runy Károlynak — nem vagyok minister, sem más homme publique, és mit sem tudok a földi istenek szándékáról. De az égi istenek soha sem térnek el a törvényektől, s a természet mindég rombolva s építve halad előre, s örvendek,

hogy földi helytartóik a borzasztó vérontás megszüntetésén fáradoznak“. Nemcsak az öreg ember nyugalomszeretete, hanem a közműveltség haladásának féltő gondja is magyarázza Kazinczy felfogását, s része van benne túlzó loyaltásának is, a melylyel a kormánynak a király által kifejezett felfogását egyenesen a király gondolatául tekinti.

A mit Kazinczy a király környezetéről, a bécsi államférfiakról hall, mindaz a korhadt rendszer végvonaglása. Nemcsak a különben szemfüles Baykor József ügyvéd észrevételeiből következeti ezt, a ki huzamosb ideig tartózkodván Bécsben, sok udvari emberrel érintkezik, hanem Cserey Miklós erdélyi kormánytanácsos ítéletéből is, a ki ez időben az erdélyi közéletnek s politikának egyik legjelesebb alakja, s jól ismeri az állami gépezet legtitkosabb rugóit is. Baykor úgy látja, hogy hiányzik a lelkiismeret azokban, a kikre a legkényesebb ügyek előadása van bízva, mert ezek „egészen systematice a legégrekiáltóbb istentelenségeket“ elsimitják. A jó fejedelem pedig nem is sejtí e szemfényvesztő fogásokat, mert „ezen együgyű és egyeneslelkű jó fővel nehéz elhitetni, hogy a körülötte levők mind olyan jó s gyakorlott kártyások, a kiktől üres zsebbel sírva megy ki s tér vissza minden, ha szinte még oly tömött erszénnyel lépett is be hozzájuk“. Különösen mióta Wrba Rudolf meghalt, szemlátomást gyengül a király, s maga is érzi, hogy „napjai hanyatlanak“.

Cserey Miklós szerint az erdélyi kormány tagjai csak olyanok, mint a megavult s hibás óra kerekai; jártatják az órát, de mivel megbomlott, csupán hibás járásának eszközei. Ő is csak a rendkívüli időktől vár némi javulást. Erdélyben még csöndesség van; de Cserey nagyon tart tőle, hogy „kevesebb kára ne legyen ő Felségének a magyarországi engedetlenségből, mint az erdélyi engedetlenségből“. Szomorúan látja, hogy a nép csoportosan takarodik ki Erdélyből, s minden eszköz sikeretlennek bizonyul, a melylyel e romlást föl akarják tartóztatni. „A régi kötelek — úgy mond — el vannak szakgatva, az erőszakos tilalom keveset fog, sok rossztól lehet tartani“. Ő Almássy Ignác alcancellárt okozza a magyarországi zavarokért. Ha — így vélekedik — kevés vármegye tagadja meg a rendeletek végrehajtását, megadja az árát; ha sok vármegye: országgyűlés lehet a következménye; de az is lehet, hogy orosz hadak jönnek nyakunkra, mert még erős a szent szövetség.

Fölötte érdekesen ítéli meg a vármegyék ellenállását. Alapjában — úgy mond — igazok van a vármegyéknek, de „nem politice cselekszenek“. Jobb lett volna most a kisebb rosszat eltűrni, a mihez már úgysis hozzászórtak, és jogfentartással élni, semmint oly időben tagadni meg az engedetlenséget, mikor a

nagyobb rossz is könnyen bekövetkezhetik. Viszont azonban a király tanácsadói is helytelen úton járnak.

De mikép is juthatott a kormány arra a gondolatra, hogy fölemelje az adót, midőn az ország anyagi sülyedése hihetetlen mérvet ölt? Még a nagy birtokosok is adóssággal küzdenek. A Károlyi grófok pénztárába alig gyűlt pár száz forint évenként. Breczenheim herczegnek tizennégyezer forinttal kellett megtoldania sárospataki s regéczii uradalmainak jövedelmét, noha „oly szegényül él, mint régen egy fényes magyarországi nemes“. Csak az uzsorások élhetnek gond nélkül. „Mindnyájunknak vonaglik erszényünk“, jegyzi meg Dessewffy; de — úgy mond — ki kell állani ezt a fonnyasztó betegséget. Erdélyben is csak a nagy pénztelenségről panaszkodnak, s hogy az anyagi élet minden ága sínlődik. Gabonát nincs miért vetni, mert a munkát sem fizeti meg; a bor ára olcsó; az állattenyésztés pang, s a mit eladhatna a birtokos, azt nem keresik; míg ellenben a bolti portékák árát a német tartományok adója s a harminczad magasra csigázta. Hiába ad Isten bő termést 1823-ban, minden veszendő. S aztán alig arat le a szegény ember és alig szűri el borát: „már készen vannak az elmaradt magokét foglalók: vármegye, uraság, pap, mester, zsidó, stb.“ „Itt hallgat minden — írja Guzmics — leütött fejjel, földbe szegzett szemekkel jár-kei az ember“.

Képzélhető, mennyire érzi Kazinczy hét gyermekével az idők súlyát. Hányszor kiönti panaszát meghitt baráti keblekbe, hogy „előli az élet terhe“, noha minden képzéletet meghaladó módon összehúzza magát ételben, ruházatban, eselédtartásban; hogy mind magát, mind gyermekeit elrontja az uzsora; hogy örök gond és rettegés zaklatják. Ha valakit, őt tette a sors szerencsétlenné. „Ah, barátom — írja Dessewffynak — mily nehéz a sors, melyet rám hoztak az istenek, és melyike lesz az, a ki ezek közül kikap!“ Éjjeli nyugalma is alig van hitelezői zaklatásaitól, és semmire sincs biztató számítása. „Erszényem — mondja — élet és halál közt lebeg. Vagy krizist csinál erszénybeli nyavalyám s meggyógyulok, vagy oda leszek. Incertum, quo fata ferunt“. E miatt ritkán fordul ki hazulról, hanemha Éperjesre kell mennie pöre miatt; könyveket sem vehet, sőt régebben gyűjtött könyvei közül is eladogatja a drágábbakat. „Hová levének azok a szép esztendőik, édes barátom — sóhajtt fel a Dessewffyhez írt levelében — a midőn engem vagy íróasztalom mellett, vagy feleségem karjai között találhatott volna a vendég? Eltűntek s bár visszajöhetnének“.

A mi kevés gabonája terem, aratás után azonnal pénzzé kell tennie, s már januárban a piacról él. S mivel — úgy mond — „sem pénzem, sem gabonám, sem semmim nincs, sokszor koplalok“. Dessewffyt meghatják barátja panaszai s pénzzel

és gabonával egyaránt ügyekszik enyhíteni sorsát. Valósággal nemzetünk elaljasodásának nézi, hogy a „hazafiúságok miatt üldözöttek sanyarúságai“ nem bírják könnyőreletrre s hathatós segélyre buzdítani, különben „nem engedné nyomatni Kazinczyt érdemtelen terhei alatt: — felfogná annak ügyét, a ki hazáját annyira dicsőítette, és a kinek sirja felett pirulva fog könnyeket hullatni“. Kazinczy egy ideig csak tartózkodik, hogy barátja szívességét felhasználja; de 1823 elején oly szorultságban van, hogy „félre kell tennie a szemérmét“. Ötven köből gabonát kér Dessewffytől kölcsön, mert — úgy mond — sem magának, sem cselédjeinek nincs mit enni. A zemplénavarmegyei levéltár rendezéseért járó napidíjait három évig nem kéri, arra számítván, hogy majd egyszerre nagyobbacska összeget kaphat, a miből talán gyermekeinek is félre tehet valamit.

Az anyagi szűkség kényszerítő szorongásaiban oly eszközökhöz folyamodik, a melyek a gyakorlati érzékű embereket kiragadhatják a nyomorból, de az ő eszményi világban élő lelkét csak újabb csapásokkal sujtják. Bort vásárol „zsidói uzorával“, nyereségre; de a bor ezetes és romlott, az árát sem tudja kifizetni, s az eladó törvénybe idézi, s ekkor Kazinczy fűhöz-fához kapkod, hogy a pörösködést elkerülhesse és megfontolatlan számításának balkövetkezményeit elhárithassa. A tárgyalás kitűzött idejére meg sem jelenik, hanem azért fogadkozik, hogy ha hitelezője nem enged: „egész dühvel neki esik“. De tapasztalván, hogy az uzorásokat nagyon pártolják, csakhamar megadja magát s azzal vigasztalódik, hogy a mit változtatni nincs hatalmában, békével kell szenvednie. Aztán szarvasmarhákat vásárol, méheket tenyészt; majd spanyol juhokat akar szerezni s e végre fölkeri Pápay Sámuel is, ajánljon neki a Dunán túl olyan gazdát, a kinél legalább kétszáz darab anyajuhot vásárolhat jutányosan. Hogy miből fizetné az árát, természetesen nem tudja. A könnyen hívó, minden biztató eszközt görcsösen megragadó Kazinczy már előre örül a nyereségnek, mint a mesebeli kis leány a fején vitt tej árából veendő pántlikának.

Ilyenmű aggodásai között jut eszébe ipának, Török Lajos grófnak az az orvossága, mely mint afféle „életessentia“ (tinctura), bárha csak szűkebb körben is, régóta használatban volt. Kazinczy úgy hitte, hogy ipa találmányát valamely külföldi nemzetnél esetleg értékesíteni is lehetne, pl. az oroszoknál. De bécsi barátai felvilágosítják, hogy minden igyekezete hiába való.

Mivel azonban a boldogulás, vagy legalább a könnyebbülés útjait keresve-keresi: megakad szeme a lotteria hirdetésén is, a melyben az ernsdorfi uradalom kijátszásáról értesül. Tudja ugyan s igaznak tartja Napoleon mondását, hogy a lottójáték nem egyéb, mint a „bolondok portiózása“; de a ki tizenöt forinttal

százezret nyer, szívesen eltűri, ha bolondnak mondják is. Ha ő is megnyerhetné a négyszázezer forintot: örömet feláldozna kedves könyveit, majd venne akkor többet is.

Így kapaszkodik Kazinczy naiv reménnyel az utolsó szalmazsálba is, áltatva önmagát, hogy gondjait feledje. Sokszor emlegeti, hogy ha a Gondviselés könnyű vérrrel meg nem áldja, már rég elcsüggedt volna. Csak a sógora elleni pöre keseríti el végkép. E miatt fakad ki legtöbbször s a legfájdalmasabban. „Lehet-e — kérdi Dessewffytől — *vertebb* ember a földön, s nem én vagyok-e az igazi Laokoon, a kinek vérét két kígyó szívja, az öcsém egykor, most a sógorom!“ Török József gr. egyáltalán nem ismeri el Kazinczy keresetének igazságát s kinyilatkoztatja maga is, ügyvédje is, Kossuth László, hogy addig húzzák a pört minden kigondolható mesterkedéssel, a míg csak bírják, s nemhogy Kazinczy, de még gyermekei sem vehetik soha semmi hasznát. Kazinczy meg van győződve követelése jogos voltáról s nem fél, hogy a pört elveszti, noha tudja, hogy a magyar törvénykezés útvesztőiben nem minden igazságos pör arat győzelmet. De ő bizik ügyében s bíráinak igazságszeretében. Reméli, hogy hamarosan véget ér ez a sok költséggel s még több izgalommal járó családi pör, s akkor a Török-család más pöreit is folytathatja a Vécsey bárók, Erdődy György grófné Aspremont Mária, Koháry Antal hg. s Almássy Ignác gr. ellen, a kiknél szintén tetemes birtoka volt a Török-családnak, de a kik közül csak Erdődy grófné mutatott némi hajlandóságot az egyezkedésre.

Kazinczy az ipa levéltárából döntő bizonyítékú okleveleket remélt kiválogatni; de sógora makaesul megtagadta tőle a levéltár használatát, azon ürügy alatt, hogy a családi levéltár rendezetlen. E miatt Kazinczy a hiteles helyekről kénytelen megszerezni bizonyító adatait, s így sokáig halasztódik a pör. 1822 február végén azzal az eltökélt szándékkal utazik Kazinczy Eperjesre, hogy addig el nem mozdul onnan, míg a kerületi tábla ítéletét meg nem hallja. Előbb már egy classikus latin nyelvű allegatióban, a melyet a pör előadójához küld, elmondja ügyének minden részletét, s adatainak meg is van kellő hatása, mert márczius 20-án kedvező ítéletet nyer. Sógorát a tábla arra kényszeríti, hogy eskü alatt tegyen vallomást s azután adja ki a leányágot illető birtokrészt. Bírái kijelentik Kazinczynak, hogy sógorának cselekedete nemcsak igazságtalan, de nemtelen is. 1823 január 29-ikén ismétlődik ez ítélet, de Kazinczy most sem boldogul; a tábla nyilatkozatra szorítja Törököt, ez azonban felebbez, s a pör még évekig húzódik.

Kazinczy munkakedvét néha huzamosabb időre is megbénítja kegyetlen sorsa. 1821 szeptemberétől 1822 januárjáig semmit sem dolgozik. Napokig nem vesz könyvet a kezébe és

nem ír egy sort sem, hanemha gazdasági bajairól s újabb terveiről. Izgalmai s töprengései kivonják megszokott köréből. Kertje foglalja el, hogy „elverje emésztő gondjait“. Maga ülteti, locsolgatja a Dessewffytól kapott külföldi csemetéket.

Szinte zsarnokoskodik magán, hogy leküzdje aggodalmait. Szenvedésekben megedzett lelke az isteni Gondviselés oltalma alá menekül. „Barátom — írja Szentgyörgyi Józsefnek — a Jézus Krisztus megmondá az evangéliumban, hogy a szerencsétlen sem maga nem vétkezett, sem szülei nem; de tetszett Istennek magát ennek szenvedéseiben megdicsőíteni. Én valóban ezt mondhatom mind mostani, mind régi bajaimat tekintvén“. Borzadva gondol rá, hogy már a hatvanas éveknek is a közepe felé jár; hogy ősz is, kopasz is; azonban lelki elevensége még elég ifjú. Dicsékszik, hogy egy külföldi ember azt jegyzi meg róla, hogy több elevenséget még senkiben sem látott, mint ő benne most. Haja már telet mutat, de szíve még lánggal ég. Tokaji bort is azért nem iszik, mert nagyon tüzesíti még eléggé ifjú vérét. Az 1823-diki pompás termését a benzéseknak ajánlván, megjegyzi, hogy ha esetleg a rend szintén pénzszükségben volna: szívesen elfogad ő a bor árában juhot, szarvasmarhát vagy lovat. „Szerefném — mondja a többi közt — ha egy mént kapnék. A hetven felé járó kis ember próbát tenne még, ha úgy nem hányná-e le csődöre, mint 1818-ban, midőn lovászomat kétszer repíté le; engem soha nem, pedig voltam veszedelemben“. Eperjesen vagy Sátoraljaújhelyt akárhányszor gyorsan haladt fölfelé is a lépcsőkön, s maga is csodálkozott lábainak jóságán. Míg a levéltárat rendezte és nappal Sátoraljaújhelyen tartózkodott, nagyon ritkán evett főtt ételt s mégis esténként gyalog ment ki Szépalomra.

A Gondviselés különös áldásának tekinti s méltán, hogy lelki ereje annyi megpróbáltatások közt is ép maradt, s hogy a Gondviselésbe vetett hitét ezer aggodalmi sem tudták kiölni kebléből. „Én — írja — a pokol szélén is remélni fogok még, mint a kit a fejrévő székre ültetnek s ijedelme miatt remél“.

Pedig a betegség sokszor hetekig az ágyhoz köti. Régi baja, a rheuma, tavasszal és ősszel évenként erőt vesz rajta, s természetesen minél inkább öregszik, annál jobban elgyöngíti. 1823 októberében oly kegyetlenül támadja meg, hogy alig tudja elfojtani fájdalmaikat s csak feleségét kimelve türtőzteti magát a hangos jajgatástól. S midőn a rheuma megszűnik, oly iszonyú fejfájás követi, hogy majd megsiketül. S alig hogy egy kissé jobban érzi magát, huszonnégy órára rá azután, hogy 65-dik évébe lép, tüdőgyulladás fenyegeti. Felesége azonban, a ki „atyja stamenjei által kapa orvosi tudományt vagy tapasztalást“, megmenti életét; de az egész őszön ki nem mozdulhat szobájából s

nehezen tud erőhöz jutni. Jól mondja Lessing, hogy az asszony nemesebben van teremtvé, mint a férfi. „Nekem — írja Kazinczy — Sophie az áldás. Mi volna életem nélküle? Még jobb asszony, mint ő, nincs“.

Mind a mellett a nagy izgató nem mulaszt el egyetlen alkalmat sem, hogy a közművelődés eszméit és hatását terjeszse s az írók tekintélyét emelje. Aranyosrákosi Székely és Pónori Thewrewk verseit olvasván a *Hebében*, arra kéri Gyulay grófot, hogy „mutasson tekintetet erántok“ és köszönje meg nekik, hogy a *Hebét* gazdagítják, s hitesse el velök, hogy „a haza őket szemmel tartja“. Ha kell ártatlan csellel is él, hogy az előkelő ifjakat s az írókat egymással megismertesse. Például ugyancsak Gyulayra bizza, hogy az ő (t. i. Kazinczy) arczképét elküldje Guzmicsnak, vagy hogy a Ferenczynek Rómába írt levelét Gyulay adja postára. Mennyire örül, hogy a *Hebe* az erdélyi ifjú írókat működésre gyúlasztja s egyesíti a régiakkal. „Mit mondasz a *Hebére* — kérdi Szentgyörgyi Józseftől. — Én ebben élek egészen, s mintha csészéjéből engem itatna a szép istenleány, megifjodtam bajaim között általa.“ És nemesak szoros követőit, Szentmiklóssyt és Vitkovicsot, hanem Édes Gergelyt is magasztalni tudja, a kinek a *Petri gulyása* már a nép-nemzeti irányú költészet első fecskéi közé tartozik. Aranyosrákosi Székelynek ismeretes kis eposzában homéri hatást vesz észre s nem minden alap nélkül dicséri nyelve erejét. A Döbrenteihez írt epistolájában különösen megkapja a költői kifejezések hathatossága. „Kevélykedjenek — úgy mond — szomszéduraimék, ha tetszik, hogy az angol erővel csak az ő Schillerek tudá megmérkezni s nézzék ezt az epistolát. Nyelvünk geometrica gyarapodással emelkedik s még így is távol van a tetőtől“.

Álmélkodó gyönyörűséggel forgatja a zsebkönyvek újabb köteteit s minden lapján észreveszi a maga működésének szembeötlő hatását, a nyelvújító harcznak félre nem magyarázható eredményeit. Látja, hogy a nemzet végre azon útra jutott, hol „nem most még, hanem nem sokára bizonyosan nagy fényben fog ragyogni“ s ismertté teszi nevét a külföld előtt is.

Az írók nem haboznak megvallani, hogy Kazinczy nélkül mind ez a fejlődés vagy egyáltalán be nem következett volna, vagy egészen más irányt vett volna, s hogy az általa vert ösvényen most már sokkal könnyebb a haladás. Kivált Guzmics méltányolja a széphalmi mester hatását. Vajjon — kérdi — Döbrentei újabb műveiben tudott volna-e oly műízléssel s oly nyelven szólni, ha Kazinczy Osszián énekeit le nem fordítja? S vajjon ki üzte ki szellemi életünkől azt a vadságot, a mely a Kazinczy előtti évtizedekben irodalmunkat annyira éktelenítette? Kétségtelenül Kazinczy, a ki mint egy újabb Herkules „az ől

marháinak szemetjét kihányani nem szégyenlé“. „Engedd vallanom — írja hozzá — hogy az a csin, kellem, mely későbbi íróinkat karakterizálja, a te mived, melyben még azok is követnek, a kik újításaidat gáncsolják, ha izzel írni akarnak. *Te nyelvünkön egy boldog fordítást tettél*, melyen neki előbb-utóbb átesni kellett, s ezért ezer hála fog követni a kései maradék szivéből is“. Kazinczy nem tagadja a saját érdemét, de nem is túlozza. Ő — úgy mond — egész életét nehéz munkában töltötte; míg Kisfaludy Károly a „maga csudálást érdemlő geniuszával“ mintegy játszva futja pályáját. Mily egészen más lett volna belőle is, ha ő is felhasználhatta volna a mostani szerencsés fejlődés eszközeit; ha már pályája elején is lettek volna folyóiratok és zsebkönyvek. Az igazságos bíráló összehasonlítván irodalmunk mostani állapotát azzal, a melyben Mária Terézia uralkodásának utolsó évében s még egy pár évtizedig volt: Csodával határosnak nézheti a haladást annál inkább, minél jobban tekintetbe veszi, hogy „míg másokat vagy az udvar, vagy a környülmények segítnek, minket sem az udvar, sem nagyjaink, sem a nem nagyok nem segíté- nek“; nem volt olvasó közönség, s könyveinket csak azoknál kereshettük, a kik írták. S maguk az írók is „mardosták egymást“, s a ki nem akart kilépni „a maga kuczikjából“, boszúsán nézte, hogy mások már a külföldi példákat utánozzák. De immár „ott vagyunk, édes uram öcsém — írja Kazinczy Bay Györgynek — hogy a kuczik férfiai nem mernek zúgolódni; azok pedig, kik igen is bátran szálldosának ki a kuczikból s gyakorta orra buktak, mint jó magam, látják, hogy kell, kell *merni*, de a kuczikból kiáltozókra is kell hallgatni, mert olykor ők is jót mondanak“. A *Tollagi Jónás* bohóságait nemcsak ő maga olvassa jó kedvvel, hanem feleségének és leányának is felolvassa s másoknak is ajánlja. Biztató jelnek viszi, hogy a zsebkönyveket sokkal többen olvassák, mint várni lehetett. Például az *Aurorából* Trattner negyven példányt küldött Sátoraljaújhelyre, s mindjárt elkaptokták. „Valóban — írja Kazinczy gr. Gyulay Karolinának — haladunk s nagyon haladunk s még inkább fogunk, ha a könyv sok vevőket talál és sokáig“.

Kazinczy nem elégszik meg a zsebkönyvek természetes hatásával, feladatának tartja, hogy a nemzet érdeklődését ráirányozza „a két megbecsülhetetlen munkára“ s kimutassa, mi érdemli meg az olvasók figyelmét. Ezért a *Magyar Kurirban* ismertetvén a *Hebè* II. kötetét, különösen az ifjú írók műveit emeli ki, mert ő „mindég szemesebb ifjaink érdemeinek kilesésében, mint midőn ismert férfaink darabjait látja“.

Kazinczy annál inkább meggyőződik választott iránya helyeségéről, minél többször vizsgálja az ifjú írók műveit. Mindenütt az újítás diadalát látja, hiába mondaná most már bárki, hogy küz-

delme kárbaveszett fáradság volt. Örül, hogy a harez zivatara elüzte a veszedelmes ködöt. „Ez nyitotta fel — úgy mond — némelyeknek szemeket. Verseggy belehalt a vitába, Bacsányinak pedig, a mint gondolom, paraszt megszólamlásába belétört a kése.” Székely Sándor kis eposzából is azt a véleményét látja megerősítve, hogy csak a nagy példák utánzása viheti a magyar stílt előre. „Ha valami felől — írja Guzmicsnak — az eránt vagyok meggyőződve, hogy akkor leszünk ott, a hol lennünk kell, a midőn tulajdon virágainkat úgy fejtjük ki, hogy azok a tetőhöz jutottakéhoz iljenek. Jaj annak, a ki a magyar szép arczot megtagadja! de ez a szép magyar arcz sokat nyerhet azáltal, ha az idegenek szépségeiket a saját arcz szépségeinek nemesítésül általhozzuk.“ Ha az újítás sokszínűvé nem teszi vala nyelvünket, ő sem fordíthatja Boufflers leveleit. Goethére hivatkozik önérzetében: próbálja úgy fordítani, hogy az eredetinek minden szépségét visszaadja. „És mégis neheztelnek — fakad ki — némelyek, hogy a nyelvet sokszínűségében akarjuk megtartani!“

A véleménysszabadság elvét senkisémmel védelmezte addig nálunk sem többször, sem erősb meggyőződéssel, mint a széphalmi vezér. Immár a harez utolsó hullámai is kezdenek elsimulni, s nem annyira az elvet kell védelmeznie, mint inkább a harez hevében követett eljárását igazolnia, hogy megnyugtassa mind önmagát, mind ellenfeleit. Az utóbbi húsz év küzdelmeiben sohasem hihette, hogy mások kedvéért meg kell tagadnia saját véleményét, a mint ellenfelei kívánták. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk az ellenkező véleményt, de a magunkét kell követnünk, ha „öszveomlik is felettünk a világ“. De néha az okosság egyenesen azt parancsolja, hogy visszavonjuk taútásunkat, nem félénkségből, hanem igaz meggyőződésből. Könnyű volt neki Kisfaludy Sándor azon ellenvetésére válaszolnia, hogy Homér és Osszián nem ismerték a birálatot, mégis remekműveket alkottak. Hiszen a „typographiát és tudós társaságokat“ sem ismerték, még sem állította még senki, hogy ezek a szellemi haladást nem segítették. Éppen az a baja korunknak, hogy kevés a maga meggyőződéséhez állhatatosan ragaszkodó író. Csak a köztapson kapnak, a minél „nincs nevetségesebb örvöngés“. Kazinczy első sorban önmagának akar tetszeni, mert minden javalás között ezt a legnehezebb megnyerni. „Kimondom, tisztelt barátom, itéletemet: — írja Kisfaludy Sándornak — literatúránk mindaddig nem fog gyarapodni, míg éles, de igazságos és nemes bírálóink nem lesznek. A más gyarlóságait kimutatni neveletlenségre mutat, de csak a közéletben; a templomi tanító szabadon fedd, dorgál és fenyít, s a hadak férfja nem pirul sem az adott, sem a vett sebekért.“

Annál több oka volt Kazinczynak a véleménysszabadságért

vivott küzdelmén örülni, minél inkább tapasztalta, hogy régi ellenfelei, Bacsányin és Versegbyn kívül, lassankint mind kibékülnek vele. Itt az idő, hogy ő is minden erejével törekedjék az ellentétek elsimitására. Nagy lelki megnyugvással fogadja Pápay Sámuel, hogy ő lehet közbejáró a széphalmi vezér s Kisfaludy Sándor közti félreértés eloszlatásában. „Nem méltán kevélykedhetem-e — kérdi Kazinczytól — hogy nekem juta ezen dicsőség? Sándor jobbját uujtván, felhevülésbe jön s szokott egyenességgel színlés nélkül önti ki szive-lelke ömledézéseit. Tettetni s színlelni az ő lelke sem tud, mint nem tud s tudni nem akar a tiéd. Illő, sőt szükséges, hogy e két nagy lélek öszvehangzó legyen.“ Hiába óhajtották Kazinczyt visszatartani szoros barátai, hogy ne keresse a dunántúli írőkkel való kibékülést. Ő szive sugalmát követte, s íme most Kisfaludy S. is békejobbát nyújtja.

De bármennyire örül is Kazinczy a Kisfaludy Sándor megújított barátságának, öröme még koránsem teljes. Még a Horváth Endre barátságát is vágyik visszanyerni, annál inkább, mert úgy hiszi, hogy ő a *Zircz emlékezte* költőjét soha meg nem bántotta, mivelhogy a gondolkozás különbsége nem lehet ok a viszályra. „Ha Horváth Endrével füzendesz öszve — írja Pápaynak — nyugalomban leszek mindazokkal, a kiknek nyugalmokat óhajtom.“ Pápay teljesíti barátja kérését. Nemcsak Kisfaludy S., hanem Horváth Endre üdvözetét is tolmácsolja rövid idő mulva. „Ne feledd soha — üzeni Kisfaludy S. Pápaytól mesterének — hogy őt ölelem a hazafiságnak s barátságának ölelésével.“ De hozzáteszi Kisfaludy S., hogy mivel költői izlésök sokban különböznek, levelezésbe nem bocsátkozik Kazinczyval. Horváth Endre ingathatatlannak tekinti a széphalmi vezér iránti barátságát s áldja a napot, mely a régi ellenfeleket kiengesztelte s boldognak érzi magát, hogy ő is újra osztályosa lehet Kazinczy jobbjának. Most már tehát joggal hiheti Kazinczy, hogy vége a viszálynak, mely őt a dunántúli írőkkel ellenkezésbe hozta. Valósággal ünnepi hangulat vesz rajta erőt, midőn nagyrabecsült ellenfeleit ismét közel érzi szívéhez. „Az ily örömek nagyságában — írja Horváth Endrének — elnémul a legbeszédesebb ajak is. Mondjad, kérlek igen nagyon, Kisfaludynak, hogy szerencsétlennek tartanám magamat, ha addig kapnának le a földalatti istenek, míg neki jobbját megszoríthatom. Ha valaha, most vagyok meggyőződve, hogy a fej tévedései előbb-utóbb eloszlanak, ha helyén van a szív, és hogy az egyenes, bár bántó menetel jobb, mint azok az utált, mesterkélt csavargások. Adjunk példát barátom, azoknak, a kiket forró vér vagy valami egyéb össze talál háborítani: mi illik jobb lelkekhez, s tegyük ez által is feledhetetlenné magunkat. Hüljenek el a tüztámasztók s piruljanak meg, látván a szép egységet.“

Méltán utal Kazinczy azon körülményekre, a magyar műveltség töretlen ösvényeire, a melyek között pályája vezetett. S ha bárki vizsgálja ezeket, kénytelen megvallani, hogy ha „keveset tett is“: „ez a kevés ily kedvetlen körülmények között *hősi erőlködés* vala“. De éppen ennek köszönheti, hogy az újabb irodalom legelső mivelői is benne látják a magyar műveltség fáradhatatlan apostolát; hogy a kik az írói pályára óhajtanak lépni, az ő tekintélyéhez s ítéletéhez folyamodnak. És ha javalását megnyerik: bátran indulnak czéljok felé.

Ő maga az *Erdélyi Levelek* és Sallustius-fordítása kiadásán törekszik. Mióta Kazinczy a sárospataki censura engedélyét megkapta, évről-évre készült az *Erdélyi Levelek* kiadására, de részint barátainak bírálatai, részint a százok támadása, legfőképp pedig egyre súlyosbodó anyagi helyzete miatt mindig kevesebb reménnyel. Nyolczadik átdolgozásában még számos helyen javasolt igazításokat Döbrentei, a melyeket akkor Kazinczy nem mind volt hajlandó elfogadni. De az idő mult, a kiadás terve húzódott, s Kazinczy nem tudta magát végleg elhatározni. Barátai közül többen kérdezősködnek utána Pesten és Bécsben, s Dessewffy folyvást sürgeti.

Kazinczy lassankint arra a gondolatra jutott, hogy a leveleket újra szerkeszti. A sok idegen kéz javítása, a sok tanács meghallgatása kiforgatta már a munkát eredeti alakjából, a melynek első kidolgozásáról annyi dicséretet hallott. A mostani átdolgozás már messzire jár az elsőtől; hiszen „már a második is jobba volt rosszítva; hát ez a nyolczadszori!“ Mivel azonban Magyarország nem ismeri Erdélyt: az ő művéből ismeri meg nemcsak Magyarország, hanem Erdély is önmagát, mint Bölöni Farkas jósolta, s ezért olyan tökéletessé szeretné Kazinczy e művét tenni, a milyen csak kitelhetik tőle.

Elhatározza tehát Kazinczy, hogy a leveleket rövidebbre vonja s ötven helyett húsz-huszonnégyre foglalja össze, de úgy, hogy a munka vékonyabb ne legyen. S míg 1822 elején Eperjesen vesztegel pöre miatt: megkezdi a levelek újraszerveztését. Márczius vége felé már arról tudósítja Döbrenteit, hogy kétharmad részével készen van. „Nem képzeled — írja hozzá — mennyivel jobb most. Sokat egészen kihagytam s nemcsak a hors d'oeuvreket, hanem a moralizálásokat is.“ Júniusra teljesen elkészült a munkával, a nyolczadik átdolgozást „újra öntve“ s követve Döbrentei, kivált pedig gr. Teleki László tanácsát, hogy „élők felől sem jót, sem rosszat nem kell mondanunk“. Műve talán sokat veszített érdekességéből; de másfelől nyert is tárgyilagosságban. Az előtte oly nagyrebecsült családookról most sem akart hallgatni s meghagyta azon részeket, a melyekről Dessewffy azt jegyzé meg, hogy a ki a munkát olvassa, így

ítél: „A ki ily melegen szerethet, nem lehet nem jó ember“. Nem tömjénez Wesselényinek sem, de úgy szól, hogy „nem dicsérve is hevesen dicséri“. A szászok is meg fognak nyugodni; noha most sem sok jót mond felőlük; de a „*medvefajt*“ „szótalan fajra“ javította s hozzátette, hogy csak a falusi ilyen. Nagyon óhajtáná ez új átdolgozást is Dessewffyvel elolvasatni, hogy ítéletét hallja. Mert — jegyzi meg — a legbölesebb intést sem kell ugyan követnünk, ha saját felfogásunkkal ellenkezik, de az alapos ítélet mindig hasznára van az írónak, mert új szempontokra vezetheti. S miért ne kövessük a mások ítéletét, ha értelmünkkel nem egyez? Azért, mert „saját arcunk úgy elenyészik; pedig idegen arcot, bár szebbet, ki akarna viselni?“

S mégis, szinte érthetetlen, midőn Kazinczy az *Erdélyi Leveleket* Döbrenteinek akarja küldeni, előre kéri, hogy ne csak javalljon egyet-mást, hanem igazítson is, mert neki az igazítások a javalásnál is kedvesebbek. „Azért — írja hozzá — a legszebb barátság legszebb privilegiumával törülj ki mindent, a mi igazítást kíván s tudasd velem. mit törölj.“ Sőt nemcsak Döbrenteit szabadítja fel a javításra, hanem a Bécsben élő ifjú barátait is, Gyulay és Kornis grófokat s Bölöni Farkast is. „Gondoljátok meg — írja Gyulay Lajosnak — mely kincse lesz az két-három század mulva Erdélynek, és mit adnánk érte, ha ily leveleket az elmúlt századoknak mindenikéből birnánk.“ Bizonyosan csak azért adhat szabadságot Kazinczy műve javítására, mert semmi reménye, hogy a mű egyhamar sajtó alá jusson; ámbár midőn július végén Döbrenteikhez küldi, úgy rendelkezik, hogy Döbrentei a kéziratot már ne is hozzá küldje, hanem Bécsbe Igaz Sámuelnek, a ki a kiadásra készségesen vállalkozott.

E közben a pesti írók, különösen Vitkovics sürgetésére, gyűjtést kezdettek az *Erdélyi Levelek* kiadására. „Mi — tudósítja Vitkovics — kik téged szeretünk, munkáidat imádjuk, meg-egyeztünk abban, hogy téged *Erdélyi Leveleid* kiadására felkérjünk és segítséget nyujtsunk. Összetettünk háromszáz forintot és . . . . neked küldjük oly móddal, hogy a kiadást siettesd s ajándékozd meg azzal a hazát.“ Ha pedig a mű megjelenik, csak mennél több példányt küldjön Kazinczy Pestre, bizonyosan mind elkapkodják; Vitkovics és társai hamarabb és hasznosabban értékesítik, mint „a procentóra ásitó könyvárúsok“. Vitkovics már előre örvend Kazinczy újabb dicsőségének; mert „szépek — írja hozzá — fordításai, de szebbek eredetiei; magyarabb, nagyobb lélek czimzi ezeket“.

Mindez együttvéve azt a reményt kelti Kazinczyban, hogy 1824 elején végre csakugyan kiadhatja munkáját. Már alkuba is bocsátkozik Werfer Károly kassai nyomdászszal; ötszáz példányt akar nyomtatni s minden nyomtatványt a maga hasznára,

mivel az egész költséget ő viseli. De úgy szeretné, ha Werfer negyszáz forintban „egy hordó és két átalag“ új asszúbert venne át tőle, a melyet nagy haszonnal értékesíthetne. Azonban az alkuból semmi sem lett; nyilván Werfer nem volt hajlandó a bor átvételére, készpénzt pedig Kazinczy nem adhatott annyit, a mennyibe a kiadás került volna.

Volt azonban e sikertelenségnek még egyéb oka is. Kazinczy az *Erdélyi Levelekkel* együtt Sallustius-fordítását is ki akarta adni, de csak kétszáz példányban, mert — úgy mond — „Sallustius nem minden olvasónak való“, s Kazinczy nagyon szeretné ezen kívül még egyszer kiadni. E munkát is Werferre óhajtotta bízni. Azonban a szerződés létre sem jöhetett. Kazinczy a Sallustius-fordítását igazi műizléssel akarta a világ elé bocsátani, mert ezzel szándékozott írói működésére föltenni a koronát. S minthogy „talán ez a legkedvesebb minden dolgozásai között,“ a fordítás elé kívánta tenni Kreutzinger-től festett arczképét, a mely egyedüli hű arczképe. Harmincz éve dolgozik e fordításon, s munkája most már annyi simításon esett át, hogy azt hiszi, nem hiába élt. Dessewffy, Guzmics, Kis János és Majláth gr. sürgetik is évről-évre, különösen Majláth azzal érvel, hogy a magyar írók csak az ily példák-ból tanulhatnak művésziesen írni. S hiába tanácsolja Kazinczynak, hogy az eredeti szöveget költségkímélésből ne nyomassa le: Kazinczy megmarad föltett szándéka mellett s úgy tervezi, hogy a latin szöveget apró, a magyar fordítást pedig az eredeti fölé nagyobb betűkkel nyomatja. 1823 aug. 26-iki levelében írja, hogy „végső kézzel“ dolgozza Sallustius-t, s még december végén is arról tudósítja Kis Jánost, hogy „Sallustiussal küszködik“; a fordítás készen van ugyan, de a jegyzetek még sok munkát adnak.

Dicsekszik, hogy e fordítás tele van mételyekkel; hogy az *Erdélyi Levelek* mások tetszését nyerik meg, Sallustius-fordítása a magáét. Egyelőre csak az előszavát nyomatja ki, a melyben ugyan nem érinti a nyelvrontást, de „ez az előbeszéd a nyelvrontásnak leghatalmasabb apologiája“. Az orthologusok csak elhalnak, ha látják, hogy az újítók legfőbb példánya Sallustius. Nyugtalanul várja, mit mondanak rá azok, a kiknek ízlését ő is becsüli. „Bár úgy járhatnék vele — írja Guzmicsnak — mint maga Sallustius a maga dolgozásával. Azt mondja minden, hogy rossz, hogy vétkes: de szép.“ Ezt a gondolatot fejti ki előbeszédében is.

Mig Kazinczy a tervezett kiadáson dolgozik, 1822 elején kiszabadul a sajtó alól Vályi Nagy Ferencz Homerosz-fordítása, mely váratlan fergeteget idéz a széphalmi vezér fejére. Kölcey nem alap nélkül úgy vélekedik, hogy Vályi Nagy nemcsak egész sorokat vett át az ő fordításából, mely 1817 óta Kazinczynál

volt kéziratban, hanem az egész első ének szellemét, nyelv- és verselésbeli sajátosságait is utánozta. S fölkérte Szemere Pált, hogy a *Tudományos Gyűjteményben* tegye közzé megütközését s mutassa ki a plagiumot.

Szemere nehéz helyzetben van. Sem mesterét, sem barátját nem akarja megsérteni. Másfelől pedig Vályi Nagy iránt is, a ki tanára volt, kíméletet szeretne tanúsítani. Erre kéri Kazinczy is, a ki éppen úgy, mint Kölcsey, készséggel beleegyez a Szemere tervébe, hogy mind a Kölcseynek, mind a Kazinczynak ez ügyben hozzá irt leveleit kiadja a *Tudományos Gyűjteményben*. Azonban Kazinczy tovább fontolva a dolgot, úgy látja, hogy ha most Szemere a mondott tervet valósítja, egyrészt a fordítás kelendőségét veszélyezteti, holott a szegény özvegy vajmi nagyon rászorul a segélyre, másrészt pedig Vályi Nagy emlékére méltatlan homály borul. Kifejti tehát Szemere Pál előtt, mikép ismertette meg Vályi Nagyt a Kölcsey fordításával, a melyből Vályi Nagy a neki tetsző részeket csakugyan átvette, de „nem mint tolvaj, hanem mint az, a ki nem szégyenel mástól is venni, csakhogy dolgozása nyerjen“. S azzal érvel, hogy ő a Sallustiusfordításában Szentgyörgyi Gellértet dicsekedve követi, a hol lehet; s kéri Szemerét, hogy a *Hebében* közölje a Kölcsey Homeroszfordítását s utána az ez ügyben vett leveleket. Kölcsey méltán különösnek találja Kazinczy egész felfogását; nem érti: mikép lehet a plagiumot szép érzés jelének venni. Gyanítja, hogy voltaképen nem is Vályi Nagy, hanem maga Kazinczy járt el hibásan; mert ha elismeri, hogy őt Vályi Nagy sok helyen követte: mért nem jelöli meg a kiadásban? Azt csak nem kívánhatja tőle senki, hogy őt tartsák valaha a Vályi Nagy plagiatorának, ha fordítása megjelenik.

Kazinczy úgy találja, hogy Kölcsey félreérti őt, holott ő csak azt kívánja, hogy Vályi Nagy nevetségessé ne tétessék. „Adjon — írja Szemeréhez — Kölcseynek teljes elégtételt, de a lopástól mentse meg Vályi Nagyot.“ De éppen itt az összeütközés pontja. Látván Szemere, mily nehéz az ellentéteket kiegyenlitenie, mivel „Vályi Nagy is érdemel kímélést, de Kölcseyt sem lehet igazságosan elégtétel nélkül hagyni“: kedvezőbb alkalomra vár, hogy a dolgot tisztázhassa.

Közben nagyon érdekes eszmecserét folytat Kazinczy Guzmics Izidorral a keresztény felekezetek egyesítéséről. Ez az eszme a türelmi rendelet óta mindig élt s erősödött hazánkban; katolikus és protestáns részről egyaránt óhajtották a végleges kibékülést és egyesülést. A türelem és engesztelékenység hatotta át közéletünket. A kath. főpapok közül többen oly bizonyosságát adták e békülékeny szellemnek, a mely a felekezetiiséget megszüntetni óhajtókban könnyen vérmes reményt gerjeszthetett. Berzeviczy

Gergely műve is, a mely 1822-ben jelent meg, Kazinczy szerint azt a „képtelen reményt“ táplálja, hogy „a keresztény felekezeteket unióra fogja hozhatni“. Berzeviczy sokat gondolkozott ez eszméről már régebben is; kérdezte Kazinczy véleményét is ez ügyben, a ki azt felelte, hogy „eszes emberben megvan az unió, a nem eszes soha el nem fogadja“. S midőn most Kazinczy Berzeviczy utolsó művét olvassa, úgy ítél róla, hogy csak akkor lett volna igazán értékes mű, a mely minden protestáns házban a biblia mellett foglalt volna helyet, ha előadja a reformatio történetét napjainkig s a bécsi békétől kezdve a türelmi rendeletig minden hiteles adatot közzétesz. Így is vannak kitünő részei, mint az Irország és hazánk közti párhuzam: de maga az egész mű messze marad az író céljától. Ráday Pál szerint pedig Berzeviczy nevetségessé tette magát e művével. Kazinczy csak *szép álom*nak tekinti Guzmics eszméjét is, a melyet az alchymista álmához hasonlít; ez tudja, hogy „nem fog aranyat főzni, de főzi, mert a főzés és a remény neki örömet ad“.

Guzmics, a kath. theologus, vallását „isteni tekinteten“ épültnek hívén, természetesen találja, hogy azon az egyház semmi változtatást sem enged; de ha a protestáns vallás szintén az isteni kinyilatkoztatáson alapszik: nem kell-e szigorúan megmaradnia ezen az alapon, s így elfogadható-e az a felfogás, hogy a protestáns vallás a szabad vizsgálódás vallása? Guzmics szerint mind a kath., mind a prot. vallás „progressivus“ bizonyos értelemben, de egyiknek sem szabad annak lennie, ha „megszünni nem akar“. A hozzáértő katolikus éppen úgy vizsgálódik, mint a protestáns, és ha vallása a vizsgálatot kiállja, megnyugszik benne; holott a protestáns „még azután is vizsgálódik, még ekkor is keres benne jót-rosszat, hogy ezt elvetesse, amaz megtartsa“. Guzmics sem tagadja a protestáns vallás általános hasznát; elismeri, hogy a multban sok történt, a minék nem kellett volna történnie; de az *enyim* és *tied* miatt folyt vér megtaníthatná a nemzetet, hogy „ott a hol vagyunk, nemcsak nem kell maradnunk, de nem is maradhatunk“. S mivel a magyar alkotmányos élet a kath. vallással van összefűzve, ennek kell nemzeti vallásnak lennie; erre kell munkálnia minden jó hazafinak, mert „a ki ellene dolgozik, nem jó hazafi, nem jó ember“. „Nem, édes barátom — válaszolja Guzmics Kazinczy-nak — érzem, hogy mikor a magyar nemzetnek vallási egyesülését munkálkodással előmozdítani törekedem, nem egy dolgot teszek az aranyfőző alchymistával. Ez tudja, hogy képzelt aranya valóságos arany sohasem lesz, mert lehetetlen; az én ideám egykor valóságos volt.“ Nem is álmodozik ő arról, hogy az egész világ keresztény felekezeteit egyesítse, csak a magyart óhajtáná, nem egyszerre, hanem lassankint, mintegy észrevétlenül.

Ha egyszer az okos emberek elfogadják az uniót: a nép utánok igazodik. Éppen arra törekszik Guzmics első sorban, hogy az ügynek szószólókat toborozzon, elleneit meg elnémitsa koránsem fortélylally vagy erőszakkal, hanem szelidséggel és felvilágosítással. S a mint a lelkek fogékonyságra gerjednek, a kormánynak kell a gyakorlati megvalósításhoz fognia az országgyűlésen, a hol többé nem dogmákról tanácskoznának (mert ezek már „elejétől fogva meg vannak állapítva“), csak az isteni tisztelet módjáról, a szertartásról, fegyelemről, a melyeknek a nemzeti jellemhez, a kor szelleméhez és szükségéhez kell alkalmazkodniok, hogy „nemzetiség is legyen bennök“. Tehát a katolikusnak valamit engednie, a protestánsnak pedig holmit elfogadnia kell.

Guzmicsnak azonban e mély meggyőződése, a melyet nemcsak leveleiben s bírálataiban, hanem önálló műveiben is oly lelkes buzgósággal fejteget, nem tudja megingatni Kazinczynak régi felfogását. S hogy egyelőre véget vessen a vitának, közli *A hit szava* című ódáját barátjával, azt akarván értésére adni, hogy a szívbe oltott szent érzés nem szorul theologiai magyarázatra vagy erősségre. Nem kérdi ő, hogy az isteni Gondviselésbe vetett mély hite kiállja-e az „ész fagypróbáját“: elég, hogy a szívnek gyermeki jámbor érzései azt hinnünk tanácsolják. A kétely „vakságba vezető lángfénye“ és az érzelem mysticismusa között mindig a középben óhajt maradni, noha sokan vallástalannak hiesztelik. Pedig ő utálja a „francia libertint“ és a francia böleselkedőt, s úgy hiszi, hogy az ő vallásbeli felvilágosodottsága például szolgálhat az egész nemzetnek. S valóban Kazinczy e felfogásának köszönheti, hogy le nem roskad az élet súlya alatt, s a fenyegető örvények között is mindig fentartja az a remény, hogy a Gondviselés pártjára kél a jó embernek és kiragadja minden veszedelemből.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE júniusi füzetének tartalma: I z s á k Gy u l a a többszörös választói jog-ról tanulmányt írt, melyben Mill Stuartnak és néhány kiválóbb magyar tudósnak a plurális választójogra vonatkozó nézeteit bírálja. Ismerteti a jog válfajait, továbbá a Belgiumban és Franciaországban fennálló választói rendszert. — K i r á l y f i Á r p á d *Bosznia szerepe kivándorlási politikánkban* című cikkében reámutat a boszniai telepítésnek nemzetünkre kiható nagy jelentőségére. Az amerikai kivándorlás válság előtt áll; közeledik telítési pontjához, míg Boszniának viszonylag gyér népessége szinte várja egy értelmesebb, gazdaságilag fejlettebb népelem beáradását. Az ide való bevándorlást a kormánynak hathatósan elő kell mozdítani. — C o n c h a Gy ö z ö B á r ó *Eötvös József és a külföldi kritika* tanulmányából a második közleményt adja, melyben Cherbuliez az „Ural-kodó eszmék“-ről szóló nézeteit bonczolja. — Egy névtelen író *Velasquez* művészetét ismerteti. — Ezután Ibañez Blasco *A halászbárka* cz. regényének fordítása következik. — *A költemények* közt van K o z m a A n d o r *Csók* című eredetije. G y ö r i K á r o l y P u s k i n *A felhő* és Tyucsev *A Duna partján* című költeményeit fordította le. — E r d e y A l a d á r *újabb művészeti mozgalmak* címmel a tavaszi tárlatokról, a gipsz-múzeum- és a Kossuth-szobor pályázat-ról írt ismertető tanulmányt. — Egy névtelen író *a magyar cultura és a nemzetiségek* címmel Baloghy Ernő hasonló című munkájáról írt ismertetést. — *A játékelmélet* című cikkben egy író néhány külföldi mű alapján a játék jelentőségét és nevelő hatását világítja meg. — Az *Értesítő*-ben Wilde O.: A readingi fegyház bal-ladája, Fromentin: A régi mesterek, Wollanka J.: Rafael (Gerevich Tibortól), Farkas E.: Rákóczi szabadságharcza, Haraszti Gy.: Corneille és kora, Popper, I. Voltaire, Lemaître: J. J. Rousseau, Faguet E.: En lisant Nietzsche című munkák vannak ismertetve. — K r o p f L. a szerkesztőhöz intézett nyílt levélben felel Morvay Győzőnek a Riedl angolul megjelent irodalomtörténetéről szóló ismertetésére. — A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

U g y a n e f o l y ó i r a t júliusi füzetének tartalma: K á r m á n M ó r *Egy kis történetphilosophia* című tanulmányában azt a kérdést iparkodik megfejtetni, vajjon mutatkozik-e a nyugat-európai művelődés

haladásában olynemű időszakosság, mely világosan ráutalna a társadalmi fejlődés törvényszerűségére. Végül próbát tesz hazánk történetének időszakos áttekintésével a tanulmányában jelzett szempontokból. — Nagyiványi Fekete Gyula *Fényűzés és közerkölcsök* címmel tanulmányt kezd, melyben a fényűzés fejlődési történetét vizsgálja. — Isaák Gyula befejezi a *többszörös választói jogról* szóló cikkét. — Concha Győző *Bárá Eötvös József és a külföldi kritika*-ról írt értekezéséből a befejező részt adja, melyben Eötvösnek hatását a világirodalomban jelentékenynek mondja. — Ezután Jókay Lajos *Aqua Felix* című elbeszéléséből az első közlemény következik. — Léva József *Egy szomorúfűz a kútnál* című eredeti versét közli. — Erdéy Aladár a *Vörösmarty-szobor*-ról írt bíráló tanulmányt. — Bézard Lucien *Alfred de Vigny és a század betegsége* címmel, a francia romantikus iskola e költőjének a világfájdalomhoz való viszonyáról írt. — Az *Értesítő*-ben Vörösmarty G.: *Költevények* című munka van ismertetve. Ezután a szerkesztőhöz intézett három levél következik. Hekler Antal a gipsz-múzeumról szóló cikkében Erdéy Aladárnak válaszol. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

2. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. é. V. (májusi) füzetében az első helyet Hornyánszky Gyula tanulmánya foglalja el. Címe: *Görög szók ὀπίς, -ωπίς, (-οπίς) végződéssel*, s arra az eredményre jut, hogy 1., az ily összetételek második tagja az első, tárgyat jelentő tagnak külsejét emeli ki egész általánosságban; 2., vonatkoznak továbbá az egyéni vagy kollektív jelvényre, képre, minek tanúságai az ilyen végű népevek; 3., végre Homerosnál már rationalisálva a jelzett személy szemére is lehet vonatkoztatni. — Patai József befejezi hosszabb tanulmányát *Bajza és Lessing viszonyáról*. Ez utolsó fejezetben kimutatja, hogy Bajza mint dramaturg Lessing „Hamburgische Dramaturgie“-jének hatása alatt áll, de utal azokra a mozzanatokra is, a melyekben a magyar kritikus független német mintaképétől, sőt ellentétbe is kerül vele. — Finály Gábor *A kolozsvári szótár* cím alatt ismerteti azokat a törekvéseket, melyek a múlt század közepén egy latin-magyar szótár megalkotására vezettek; beszámol az előmunkálatokról s végül közli a Finály Henrik és Régeni István neve alatt megjelent szótár folytatását alkotó, de el nem készült magyar-latin rész két címszavát. — A *Hazai Irodalom* rovatában két részletes, kimerítő bírálat olvasható. Mitrovics Gyula Barabás Ábelnek *Petőfiről* szóló könyvét ismerteti. Gondolkodó ember munkájának tartja, mely azonban úgy egészében, mint részleteiben teljesen elhibázott. Fölfogása zavaros, a természettudományoktól kölcsönzött (geologiai) módszere alkalmatlan egy írói egyéniség megértésére, fejtegetései sok helyütt nem egyebek, „mint egy tudományosan képzett fő gyermekes játéka“. A másik bírálat Horánszky Lajosnak *Bacsányi János és kora* című munkájával foglalkozik. A bíráló Császár Elemér, kiemeli azt a sok,

egészen ismeretlen levéltári adatot, melylyel a szerző Bacsányi életének egyik-másik szakaszára teljes világosságot derít, de hibáztatja, hogy az okiratok és levelek közlése nem történt a helyes módon. Hiányai ellenére is nemesak számottevő, hanem alapvető, kútforrás értékével bíró munka. — A *Külföldi Irodalom* rovatában Heinrich Gusztáv ismerteti Gustav Keckeis *Dramaturgische Probleme im Sturm und Drang* című művét. Tulajdonképen Lenz Jakab egy munkájával foglalkozik a könyv. Vonzóan megírt tanulmány, álláspontja is helyes, de nem ad tárgyáról kimerítő képet, rendszertelen és lézagos, számos problémát vet föl, de jóformán egyet sem old meg. — R. A. Nicholsonnak *A literary history of the Arabs* című művéről Kégl Sándor mond véleményt. Lelkiismeretes kutatáson alapulva, megbízható, magasabb értelemben vett népszerűsítő munka, pompás bevezető azoknak, akik a keleti dolgok iránt érdeklődnek. — Johannes Vahlen *Opuscula Academica* czímen összegyűjtött egyetemi értekezéseiről bírálója, Kallós Ede, csak magasztalással tud szólni. — Gulyás Pál Hugo P. Thieme könyvét, *Guide bibliographique de la littérature française de 1800 à 1906* örömmel üdvözli mint nélkülözhetetlen segédeszközt, de rámutat hiányaira, fogyatkozásaira és pontatlanságaira is. — Michel Bréalnak *Pour mieux connaître Homère* című könyve bírálója, Vértesi Dezső szerint az uralkodó fölfogástól több tekintetben eltérő nézeteket hirdet világosan, bátran, elfogulatlanul. Eredeti nézőpontjánál fogva érdekes, megpendített gondolatai termékeny olvasmánynyá teszik. — Gedeon Alajos dr. Ida Axelrodnak *Hermann Sudermann* című művét gondosan megírt, de éppen nem mélyreható s elfogult tanulmánynak tartja. — A Philologiai Programm-értekezések rovatában Karátsony Zsigmond Kemény Gábor értekezését, *A végzet és szabad akarat viszonya Sophokles drámáiban*, ismerteti (világos, sőt érdekes, de gyakran túlzó); — Révai Sándor két értekezést bírál: Bíró Sándortól *Vallásos gondolatok Arany János költeményei alapján* (tartalmas, értékes) és Novák Sándortól *A magyar irodalom lélektana* (világos, élvezetes, meggyőző); — Bán János Rózsa Vitálét *A görög-római mythologiából és történelemből kölcsönzött szálló-igék* (ügyes, de nem elég bő). — A *Vegyesek között* Tolnai Vilmos Arany Zách Klárájához közöl forrásokat, — egy névtelen közlő Vári Rezsőnek Konstantinos Porphyrogenetosról írt értekezését mutatja be egy német folyóirat megvilágításában, — majd a legjobb latin irodalomtörténetről, — Pan haláláról, — M. Minucius Felix, Octavius'-ának első magyar fordításáról olvasható pár sor, — Verő Leó *Toldy útleírása* czim alatt helyreigazítást közöl, — Benedictus Niesenek *Über Wehrverfassung, Dienstpflicht und Heerwesen Griechenlands* című munkáját részletesen, tartalmilag ismereti Kertész János. — A hazai philologiai ujdonságok s *Külföldi Könyvészet* rekesztik be a füzetet.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE áprilisi számában Jankovich

Béla *Értéktöbblet és gazdasági haszon* czimmel tanulmányt közöl, a mely szerzőnek az 1906/7. év folyamán a Közgazdasági Szemlében közölt és az *Értékelmélet mechanikai alapelveiről* címet viselő tanulmányának folytatása. Ezúttal szerző a tőkekamat és a vállalkozási nyereség szerepét tárgyalja. — Dencz Ákos a *Németbirodalom új (postai) cheque-rendszeréről* közöl értekezést. Kiindulási pontja a chequenek a postautalvány mellett való jelentősége és a pénzforgalomban mint egyik legtökéletesebb fizetési eszköznek mind nagyobb terfoglalása. Nagy vonásokban vázolja, mint terjedt fokról-fokra a cheque az egyes államokban, így Angliában, az Északamerikai Egyesült-Államokban, a mely helyeken a fizetéseknek 95 illetve 65⁰/₁₀₀-a már chequekkel történik, Franciaországban, Ausztriában, Magyarországon Svájcban stb. (Ez utóbbi országokban nagyban elősegítette a cheque elterjedését a postatakarékpénztárak és postacheque-hivatalok felállításai.) Majd áttér Németországra, a hol hatalmas cheque-forgalom van, ámde úgy a birodalmi, mint a többi magánbankok giroszámlatulajdonosait jó részben a nagykereskedő cégek, tőkészek szolgáltatják; a társadalom a nép szélesebb rétegei, különösen a közepes kereskedők, iparosok, mezőgazdák alig vesznek benne részt. Mindezeket megnyerni, a fizetési eszközöket megjavítani, a postai cheque-forgalom lenne hivatva. Köviden ismerteti a postai cheque-forgalom létesítése érdekében 1899-ben a birodalmi gyűléshez benyújtott emlékiratot, a mely azonban az akkori többség magatartása miatt törvényerőre nem emelkedhetett. A jelenlegi javaslat is csak rendeleti úton fogja 1909 január 1-jével a postai cheque-forgalmat megvalósítani. Föltéve, hogy az országgyűlés az előtte fekvő törvényjavaslat elfogadásával, az életbeléptetésre a birodalmi kancellárt még a folyó évben felhatalmazza. A javaslatot a következőkben adja elő: A postai cheque-forgalmat a decentralisatio elvén alapulva kilencz cheque-hivatal (Berlin, Breslau, Köln, Danzig, Frankfurt a/M., Hamburg, Karlsruhe [Baden], Leipzig) mint központ, s a birodalmi postaigazgatás 15,000 postahivatala fogja ellátni. Bajorország és Württemberg egyelőre nem vesznek részt. A cheque-forgalomba, hasonlóan a magyarhoz, minden magánczég, hatóság, jogi személy beléphet s számlát, illetve számlákat mindegyik cheque-hivatalnál nyitathat 100 M. törzsbetét egyidejű lefizetésével. Befizetni befizetési lap, postautalvány és átutalás (clearing) útján lehet. A visszafizetésekre szolgál a cheque kétféle formája: a kifizetési és az átutalási cheque. Az egyes műveletekért illetékek szedetnek, tételenkint 5 pfg., a visszafizetésekért azonfelül az összeg $\frac{1}{8}$ per mille, clearing tételért 3 pfg., ha pedig a tételek a számlán a 600-at meghaladják, a további tételekért egyenkint még 7 pfg. pótilleték lesz fizetendő. A portómentesség a számlatulajdonosokra nem terjed ki, valamint nem fogja őket megilletni a kamat sem. A begyűlt összeget a birodalmi bank kezeli a kancellár utasításai szerint, levonva érte az $\frac{1}{4}$ ⁰/₁₀₀-ot. A felolvasó ezután pár-

huzamba állítván a német rendszert a hazaival, kimutatta a decentralisatio hátrányát (az átutalás megnehezítése, a forgalom megdrágításában), a számlaszám és név nélküli befizetési lapok, nemkülönben a kettős cheque-formula használatával beállható hibákat és nehézségeket, végül pedig a kamat nem adásban és az illetékek szigorú megállapításában az egész postai cheque-forgalomra megnehezítő körülményeket lát. Mindezek indokát a magyar és osztrák cheque-forgalom eredményeinek nem mindig a dolog érdeme szerint méltatott figyelembevételével, főleg pedig a létesítendő német postai cheque-rendszer eltérő voltával magyarázza és éppen azért valószínűnek tartja, hogy a javaslat a német viszonyok keretében sikerrel be is válhat. Végül örömmel üdvözlöi a javaslatot, mint a cheque-forgalom népszerűsítésére irányulót, a mely egyúttal lehetővé fogja tenni az európai államok között egy régóta óhajtott nemzetközi posta cheque-forgalom kiépítését is. — Kovács Gábor befejezi értekezését *Kritikai észrevételek Mallhus népesedési elméletére*, melynek tartalmát a mult havi szám ismertetése alkalmából közöltük volt. — Lendvai Jenő *Temesvár város közgazdasági leírásának* III. részét közli. A város ipari fellendülése gróf Mercy Florimondnak, a Temesi Bánság első katonai kormányzójának nevéhez fűződik. Mercy nemes eréllyel fogott hozzá a török hódoltság teremtette zilált közgazdasági viszonyok rendbehozásához. Tervszerű, tudatos iparfejlesztési politikája Temesvárnak gyári várossá való átalakítására irányult első sorban. Kormányzósága alatt több gyár keletkezett, melyeknek munkássága az ide telepített külföldiekből került ki. Fáradozásának köszönhető, hogy Temesvár a XVIII. század második felében egyike volt hazánk legnagyobb ipari városainak. Az újabkori ipari fejlődés a kiegyezéssel kezdődik. Az 1869—1873. időszakban egymásután alapították a nagyipari telepeket, melyeknek legtöbbször azonban az országos pénzügyi válságot nem tudta túlélni. Temesvár városának a krízisben való érdekelttsége annyira nagy volt, hogy egy évtizednek kellett elmulnia, míg erejéhez juthatott. A 80-as években megindult gyáralapítási kedv az 1891-iki temesvári kiállítás után csak fokozódott. Mikor azután az intenzívebb iparfejlesztés jelszava járta be az országot, Temesvár az első magyar városok között volt, a melyek azt munkára készen, céltudatosan felkapták. A város a földrajzi fekvésében rejlő előny helyes kihasználásával széles alapon közgazdasági programjának céltudatos megvalósításához látott, mindenekelőtt pedig azon volt, hogy a külföldi tőkét nyerje meg. Temesvár városának iparfejlesztési politikája ma is ezen a nyomon halad. A munka acvitionalis részét a kereskedelmi és iparkamara végzi, a város közönsége pedig nagymérvű segítyezéssel igyekszik a belföldi és idegen vállalkozókat megnyerni. A mai Temesvárnak 1850 ipari telepe s ezek között 65 gyára van. — A *Közlemények és Ismertetések* rovatában Matyasovszky Miklós *Földjáró* czimen írt hosszabb önművet.

Szerző két tételt állít fel. Az egyik, hogy a földjára nem a földbirtokrendszer folyománya, a másik tétel pedig, hogy a földjára az egyenlőtlenségből fakad. Az első tétel bizonyítására szerző a socializmus tanítását támadja és czáfolja, a második bizonyítására pedig kimutatja, hogy egyenlőség nem létezhetik. Népeisége szaporodására mindegyik hatalom törekszik, de éppen úgy kell törekednie arra is, hogy a népességnek kenyeret találjon, ez azonban csak a földbirtok útján érhető el. Éppen ezért veszi védelmébe a physiokratákat, jöllehet ez iskola egyik-másik tévedését elismeri. Riccardot, ki a nagyipari és világkereskedelmi érdekkörök véleményét fejezte ki, először a németek kezdtek bírálgatni s értékelését, mely egyoldalúan a munka alapján áll, s csakhamar a Marx-féle Mehrwert theoriához vezetett. A földjára fontosságát igazolja a földéhség is, mely nemcsak a parasztnál és mágnásnál, de minden nemzetnél is feltalálható, mert az csak így képes magát fenntartani. — (—vits) *Németország közgazdasága a XIX. században* czímmel Wygodzinski W. Wandlungen der deutschen Volkswirtschaft im XIX. Jahrhundert című könyvét ismerteti. A XIX. század elején uralkodó patriarchalis viszonyok feltüntetése mellett, ismerteti a mai erőteljes capitalistikus korszakot. A közlekedési eszközök tökéletesítése idézte elő ezen átalakulást. Németország kiterjedt ipara és kereskedelme aggodalommal tölti el a német gazdákat, kik félnek, hogy a még most virágzó német mezőgazdaság munkások hiányában el fog pusztulni. — (—old.) *Magyarország földművelésügye az 1906. évben* cím alatt a m. kir. földművelésügyi miniszternek hasonczímű kiadványáról ír. — *l. l. Az amerikai kivándorlás és a visszavándorlás* czímen Löherer Andor ugyanily című könyvét veszi erős bírálat alá, rámutat szerző számos és súlyos tévedéseire és egynéhány lehetetlen állítására. — (—vits) *Collectiv szerződések és a német szakegyletek* czímmel Adolf Braun: „Die Tarifverträge und die deutschen Gewerkschaften“ című könyvét ismertette, a németországi munkásszervezetek megerősödését mutatja be, melyet főképpen a collectiv szerződésekkel értek el. Ámbar e szerződések mindkét fél meg szokta tartani, már saját érdekükben is, mégis ügyük törvényhozásilag, az egy 'Ausztráliát kivéve, nincs rendezve, sőt vita tárgya az is, vajjon egyáltalában jogügyletnek tekintendő. — (—old.) *A városi birtokok felparcellázása* czímen báró Lévay Lajos „A kivándorlás és városaink pénzügyeinek rendezése“ című könyvét ismerteti. Szerző szerint a kivándorlás egyedüli oka, a községi határok óriási nagy terjedelme, különösen az Alföldön, hol a városok nagyterjedésű földbirtokkal bírnak, s melyen évszázadok óta nem történt telepítés, szemben a Felvidékkel, hol igen sok kis terjedelmű város van. — A Magyar Közgazdasági Társaság évi jelentése és a társadalomgazdaságtani bibliographia fejezi be a számot.

Ugyane folyóirat májusi számában Nádas László *A magyar block megváltása az államadóssági pótegyezmény alapján*

czímmel tanulmányt közöl. Hitel, és valutapolitikai indokok, melyek között első helyen állott a kormányok azon törekvése, hogy az egységes államadósság megmaradt részét szabadon convertálhassák, vezettek az államadóssági járulékok tárgyában hozott pótegyezményhez. Az egységes osztrák államadósságból Magyarországra eső rész, ha a kamatozatlan nyeresemény kölcsönöket is tekintetbe vesszük, körülbelül 1.265.000,000 koronába vehető fel, míg az osztrák álláspont szerint ugyancsak a nyereseménycölcsönök hozzáadása mellett a Magyarországra eső rész 1.415.000,000 koronát tenne ki. A Magyarország által Ausztriának visszafizetendő összeg körülbelül 1.348.000,000 koronában állapíttatván meg, a tőke körülbelül az alkudozási margó felébe lett elosztva. Amennyiben Magyarország 1910-ben a Magyar Nemzeti Bankot felállítaná, úgy tartozását 1912 után szintén nem effectiv arányban, hanem a különleges határozmányok I. pontjának világos rendelkezéséhez képest, szintén csak az aranykorona alapul vétele mellett tartozik teljesíteni és teheti ezt ugyancsak Ausztriára szóló váltókban, vagy pedig az akkori Osztrák Nemzeti Bank bankjegyében. Kár csak az, hogy nem vétettek mintául az 1871-iki francia hadikárpótlás fizetésének módozatai, a hol fel vannak sorolva mindazon idegen piacok, melyekre szóló váltókkal a kárpótlás fizethető volt. A visszafizetés időpontjának közeledtével a bécsi piacra szóló váltók jelentékenyen emelkedni fognak és így nemcsak a visszafizetés leend bizonyos százalékkal megdrágítva, hanem az országot igen nagy aranyvesztéség is érheti. Egy kis disagio sok millió többletet tehet ki és így az egyezmény összes vívmányai vízbe estek volna. Ennek folytán az akkori kormánynak a transactiót különös ügyességgel kell vezetnie. Utalni kell azon operatiókra, melyeket a francia kormány követett a hadikárpótlás visszafizetésekor, a mikor pl. a francia kormány, okulva az első részlet fizetésekor tapasztaltakon, az idegen piacokra szóló váltóárfolyamok emelkedésének a meggátlására a második részlet fizetésekor egy banksyndicatussal lépett összeköttetésbe. mely kötelezte magát a fizetés tárgyaúl szolgáló váltók egy részét egy bizonyos árfolyamban szolgáltatni. Ezen banksyndicatus érdeke lévén ilyképpen az idegen piacokra szóló váltók árfolyamát leszorítani, a kormány a saját váltóvásárlásait is olesón eszközözhette, úgy hogy így nagyobb árfolyamvesztések elkerülhetők voltak. Azzal is tisztában kell lennünk, hogy önálló valutaberendezésünk első korszakában pénzügyeinket erőpróbáktól lehetőleg távol kell tartanunk és így, amennyiben az önálló bank felállításának lehetősége teljességgel kizárva nem volna, úgy a vezető pénzügyi kormányférfiak jól tennék, ha a visszafizetés nagy transactióját még a változatlan és a többszörösen kipróbált viszonyok basisán 1911 január 1-jét megelőzőleg vinnék keresztül. A kormány, tekintettel a parciális törlesztés megengedett voltára, már legközelebb felhatalmazandó volna az emissio keresztülvitelére, hogy azt saját belátása szerint a legal-

kalmasabb időpontban vihesse keresztül. Az államadóssági pótegyezmény a felmondás mikénti kezelése, az új emissio, a pupillaritás, az ércpénzben való teljesítés kötelezettsége kérdéseiben sok homályt tartalmaz. Remélni lehet azonban, hogy a conversio és visszafizetés nagy operációjánál a monarchia egyik állama sem fog olyat tenni, a miből az egyik félnek csak kára, önmagának azonban semmi haszna nincsen. — Harkányi József a *Baleseti veszélyről és a baleseti veszélyességi táblázatrol* ír. A cikknek aktualitást kölcsönöz, hogy alig néhány hete jelent meg a kötelező magyar balesetbiztosításnál használandó veszélyességi táblázat, a mely a baleset ellen való biztosítás költségeihez való hozzájárulás arányát állapítja meg. A kötelező balesetbiztosítás új dolog lévén nálunk, az ezzel összefüggő fejtegetések különös érdeklődésre tarthatnak számot, anuál is inkább, mert irodalmunkban ez az ismeretág eddig alig műveltetett. A cikk elsősorban a baleseti veszély fogalmát határozza meg és kritikailag ismerteti azokat a módszereket, a melyekkel a baleseti veszély nagysága a különböző üzemekben megállapítható. Rámutat arra a nagy különbségre, a mely a veszélyességnek a köztudatban élő fogalma és a biztosítás-technikai alapon helyesen megállapított veszélyesség között igen gyakran nyilvánul és megvilágítja azokat az okokat, a melyek ezt a nagy különbséget előidézik. A módszerek ismertetése kapcsán megállapítja a helyes módszerek alkalmazásának előfeltételeit és azokat a kellékeket, a melyeknek az észlelési anyag meg kell hogy feleljen. A cikk második része a veszélyességi táblázatok szerkesztésének kérdésével foglalkozik és ezzel kapcsolatban az eddig gyűjtött magyar balesetstatistikának ezen czélra való használhatóságát vizsgálja. A vizsgálat eredménye nemleges lévén, áttér annak a kérdésnek fejtegetésére, hogy a külföldi balesetstatistika eredményei fölhasználhatók-e a magyarországi üzemek veszélyességének összehasonlítására. Elméletileg és gyakorlatilag is beigazolja, hogy a német és osztrák eredményeknek egymás között való meg egyezése szükséges és egyúttal elégséges előfeltétele annak, hogy ezek másutt is használhatók legyenek és ebből, valamint az eddig gyűjtött magyar balesetstatistikai anyagnak meg nem felelő voltából azt a következtetést vonja le, hogy az első magyar veszélyességi táblázatot észszerűen csak a külföldi helyeken szerkesztett balesetstatistikák összevetése útján nyert alapra lehetett fölépíteni. Ezen elméleti szempontból is fontos kérdések tárgyalása során a cikk betekintést nyújt a német birodalmi és ausztriai balesetbiztosítás szervezetébe és azokba az eredményekbe is, a melyek ezen balesetbiztosítások különböző pénzügyi rendszereiből folynak. — Rutkay Vilmos *A szövetkezeti intézmény Angliában* czimmal tanulmányt tesz közzé, melyben rövid visszapillantást vet a szövetkezeti intézmény fejlődésére, majd a következő sorrendben veszi taglalás alá a szövetkezetek különböző alakjait: 1. Fogyasztó szövetkezetek, 2. termelő

szövetkezetek, 3. az irlandi szövetkezetek, 4. a munkás-szövetkezetek tagjainak lakással való ellátása, 5. hitelszövetkezetek, 6. szövetkezeti biztosítás. Szerző ismerteti mindegyik szövetkezeteknél divó üzletvezetési módot; statisztikai adatokkal szolgál arra vonatkozólag, hogy a különböző szövetkezeti ágak hány taggal bírnak (a lakosság 9-1%-a szövetkezeti tag, részletesen ismerteti az üzleti eredményeket, s a szövetkezeti tagok nyereségrészt a szövetkezet nyereségéből, mely nemcsak pl. az olcsóbb árúban, hanem az elért pénzbeli felesleg bizonyos hányadából áll. Szerző fejtegetéseiben hely jut a szövetkezetek föderációjának is, melyek a hasonló szövetkezeteket magukban egyesítik. Nem feledkezik meg szerző a föderációk által folytatott propagandáról sem, melynek célja a szövetkezeti eszme népszerűsítése. — **L e n d v a i J e n ő** folytatja értekezését *Temesvár város közgazdasági leírásá-t*. Cikkének e havi része a nagyipart ismerteti, mely szerény kezdetből ugyan, de a város óriási anyagi áldozataival, mégis, különösen a múlt század 90-es évei óta, annyira fejlődött, hogy Temesvár az ország harmadik gyárvárosa. (1907-ben 65 gyári vállalata volt.) A nagyipari vállalatokat szakmánként csoportosítva úgy mutatja be szerző, hogy feltünteti az azokba befektetett tőkét, az alkalmazott munkások számát, az évi termelést és a külföldi piacokat, hová egynéhány gyár készítményeit küldi. — *A Közlemények és ismertetések* rovatában **B a l k á n y i B é l a**: *A burgonyaszárítás Németországban* címmel érdekes adatokat közöl a németországi burgonyatermelés fokozatos emelkedéséről, valamint ismerteti a burgonyaszárítást, mely lehetővé teszi a gazdának a keményítőben gazdag burgonyának felhasználását takarmányozási célokra, miután felesleges vizétől megszabadulva, már nem ártalmas nagy mennyiségekben az állatoknak. — A földművelésügyi miniszter *A legújabb állami telepítések Magyarországon* című kiadványát (—old) ismerteti: Az 1894: V. törvényezikk alapján a kormány rendelkezésére bocsátott hat millió korona telepítési alap segítségével eddig keletkezett 16 község, illetőleg hozzátelepítésnél elért eredményeket mutatja be. A hivatalos kiadvány maga is beismeri, hogy ámbár a gazdák olcsón jutottak a földhöz s az annuitásokat eléggé pontosan fizetik, majdnem az összes telephelyeken rossz gazdálkodás folyik, s daczára annak, hogy a kincstár sok tekintetben igen nagy előnyöket biztosít nekik, mégis a telepések jövője elé nagy aggodalommal kell tekintenünk. — *A huszonöt éves Mezőgazdasági Szemle* cím alatt **l. l.** a Mezőgazdasági Szemlének huszonöt éven keresztül kifejtett működését és a gazdaközönségre való jótékony hatását ismerteti. — **G e r h a r d K e s z l e r**: *Die deutschen Arbeitgeber-Verbände* című könyvet (—v i t s.) ismerteti. Németországban a munkások szakszervezetei ellen, a sztrájk ellensúlyozására keletkeztek a munkáltatók szövetségei. Két országos ily szövetkezet van, melyek a többi területiális szövetkezeteket magukban foglalják. E szövetségek szervezetének és ügy-

kezelésének ismertetése után, megismertet azon módokkal, melyek a sztrájk megtörésére irányulnak, jöllehet a munkáltatók csak a legvégső esetben élnek a kizárással, e kétélű fegyverrel; inkább békés úton törekszenek az ellentéteket megszüntetni, sőt a hibás munkaadót érzékeny büntetésekkel is sújtják. — László Pál: *A bélyeg és illetékek iránti törvények és szabályok magyarázata* című könyvéről Téglás Béla közöl ismertetést. A magyar pénzügyi jogot codifikálatlan volta s a sok kormányrendelet annyira juttatta, hogy az abban való eligazodás felette nehéz. Ezen segít a szóban forgó könyv. — Ezt követi a Magyar Közgazdasági Társaságot illető egy-néhány értesítés.

Ugyane folyóirat júniusi számában *Külvügyi képviselőtünk reformja* cím alatt Bálint Imre közöl nagyobb értekezést, erről a most aktuális kérdéssről. Czikkében a diplomatai és consuli szolgálat egész fejlődésére kitér és ez intézmények történetét adja. Azután áttér a két külvügyi pálya ismertetésére, különös tekintettel a két pálya egymáshoz való viszonyára. Végül a külvügyi képviselők reformját tárgyalja szervezeti és működési szempontból. A szervezeti kérdéseknél rámutat a consuli pályának rossz fizetési és előléptetési viszonyaira, a melyek a consuli pálya tisztviselői között lappangó elégedetlenséget okozzák. A consuli pálya ügykörének megosztását javasolja és pedig olyanformán, hogy előképzettség és következetes gyakorlati alkalmaztatás útján specializáltassanak a consuli ügykör közigazgatási, gazdasági és bíraskodási feladatai, a melyekre külön-külön képzett tisztviselői kart kell nevelni. Óhajtanónak tartja, hogy a diplomatai pálya tisztviselői rövidebb-hosszabb időre consulságoknál osztassanak be, hogy a consulságok ügyvitelét és munkakörét, a melynek sok esetben ellenőrzői a diplomatai missiók, alaposan megismerjék. Közjogi szempontból azon az állásponton áll, hogy a diplomatai pálya valóságos közösügy, de a consuli pálya Ausztriával kötött jelenleg érvényes kereskedelmi szerződésünk lejárta után különválasztható volna, de a különválasztást ezidőszert nem tartja szükségesnek, s a külvügyi képviselők reformjától függ, hogy majdan szükséges lesz-e a consuli pálya különválasztása, vagy legalább külön kereskedelmi consulságok felállítása. — Bud János megkezdi *Elméleti, gazdasági és morálstatisztikai kérdések a nemzetközi statisztikai intézet XI. ülészakán I. című értekezését*, melyben az 1907. évi kopenhágai congressus ily irányú munkálatait ismerteti, s melynek egész kivonata a következő: Első sorban Fovillenak a „Homs mediusról“ tartott előadását ismerteti, rámutatván arra, hogy akár Gueteletnek túlzása az átlagemberről, akár Fovillenak az álláspontja a nagy átlagokkal szemben céltévesztett. A közlemény írója szerint „a jó statisztika feltárja a tér- és időbeli különbségeket s csak, mint végeredményt“ — tehát ennek is van jogosultsága — tüzi ki a nagy átlagok megállapítását. Behatóbban foglalkozik azután a gazdasági

concentratio kérdésével, melyet a sessión Yves Guyot vetett fel. Yves Guyot statisztikai adatoknak céltudatos felhasználásával akarta a socialistákkal szemben bebizonyítani, hogy concentratio nincsen, csak fejlődés van a gazdasági életben. A czikk írója szerint az egész gazdasági életet illetőleg nem lehet sem pro, sem contra állást foglalni e kérdésben. Az őstermelés terén nem vehető észre ily folyamat, de az iparban, a kereskedelemben, a pénzügy terén határozott irány a gazdasági erők összpontosítása. Majd a gabonaár-statisztikára tér át, melynek a sessión Földes volt az előadója. A gabonaár-statisztikának a sessio megállapodása szerint a következőket kellene felölelni: 1. A gabonaárak hetenként, havonként és évenként (úgy a naptári, mint a termelési évről) volnának megállapíthatók. 2. Úgy az egyes helyi jellegű, mint a börzeárak adatgyűjtés tárgyául kell hogy szolgáljanak. 3. A külkereskedelmi adatokra különös súlyt kell helyezni s végül 4. tudományos tekintetknél fogva minimum-maximum-és átlagárakat is meg kellene különböztetni. Kapcsolatban e kérdéssel az értekezés szerzője utal arra, hogy a római nemzetközi gazdasági intézet is tervbe vette új irányú adatok gyűjtését és közlését és pedig naponta. Ruhland azonban kimutatta e tervnek céltalan voltát, mert a napiárakról csak egy pár napi késedelemmel lehetne tudomást szerezni, már pedig „a gazdák nagy többségére nézve csak a belföldi árjegyzéseknek van gyakorlati jelentőségük és oly tapasztalatokkal, gyakorlattal és szakismerettel, a minővel a külföldi piacok áralakulásának és esetleg várható hatásának megítélése jár, igen kevés egyén rendelkezik“. A mi végül a begyűlt adatok feldolgozását és közzétételét illeti, czikkíró ezt az eszmét veti fel, hogy leghelyesebb volna ezt a tervbe vett nemzetközi statisztikai hivatalra bízni, a melynek főfeladata úgysis a gyakorlati élet javára való munkálatoknak eszközése. A nemzetközi fizetési mérlegre nézve közli az ülészak megállapodásait. — A statisztikában az adatok nemzetközi összehasonlíthatóságát igen sokszor megzavarja az eltérő elnevezés, a fogalom különböző magyarázása stb. Különösen nagy nehézségekkel kell megküzdeni ez irányban a foglalkozási statisztikában. Ez okból vetette fel Lucien March egy technologiai szótár tervezetét s kérte a sessiót, hogy ily munkálatra adjon megbízást. A sessio hozzájárult, sőt Lucien March javaslatát megtoldotta azzal, hogy az összes a statisztikában előforduló fogalommegjelölésekről készíttessék ily szótár. Majd a sztrájkstatisztikára tér át a közlemény írója s rámutatván arra, hogy a munka feltételeinek módosítására irányuló munkásösszebeszélések nálunk mily elfajulást mutatnak, mivel nagyobbbrészt nem egyebek, mint féktelen izgatásnak s határt nem ismerő terrorismusnak következményei, mintegy igazolja azt, hogy ideje volt már, hogy a sztrájkstatisztika nálunk is életbeléptetessék, mely 1905-ben meg is történt, s a melynek módszerét Kenéz ismertette a kopenhágai sessión. Behatóbban foglalkozik ezután az értekezés „A földbirtokmegosztásra

vonatkozó statisztikáról“, a mely bennünket, mint agrikultur államot igen közelről érdekel. A nemzetközi statisztikai intézet XI. ülészakán Creanga vetette fel e kérdést s a sessio el is határozta, hogy a Rómában az ingatlanokra vonatkozó statisztikának tanulmányozása céljából megalakított bizottság vegye programjába e statisztika megoldását. A tényező halászati statisztikára áttérve, melynek Hock volt az előadója, vázolja ennek kellékeit, majd — mint elég érdekes tény — említi meg az író, hogy minálunk a m. kir. központi statisztikai hivatal 1818. évi munkatervében ily irányú adatfelvétellel nézve intézkedések történtek, a melyek azonban különböző okokból mai napig nem foganatosítottak. Röviden utal ezután a közlemény a városoknak az állam részéről adott subventiók statisztikájára s egyéb, a congressuson felmerült gazdasági statisztikai kérdésekre. Majd a congressus napirendjén volt két culturalis, illetve morálstatistikai kérdéssel foglalkozik, nevezetesen a lapok (hirlapok, folyóiratok, éleztlapok stb.) statistikájával, melyről Mataja s Bücher mutattak be a sessiónak érdemes tanulmányokat és Földesnek az elítélés valószínűségének matematikai és statisztikai megállapításáról szóló előadásával, melyben Földes igen helyesen bizonyítja be, hogy a matematikusok számításai, a midőn csak a szavazatok számára és annak befolyására az ítéletnek fektetnek súlyt, könnyen tévedésekre vezethetnek. Az ítéletre befolyással vannak a bírónak összes személyi, társadalmi és politikai viszonyai, a bíró tudása, a bíró elhatározási képességének gyorsasága, a büntető törvény jellege, a büntettek gyakorisága, a közállapotok, a népjellem, a közvélemény, a vádlott életkörülményei stb. Ezért a statisztikára is nagy súlyt kell helyezni, mert ha a matematika ennek adatait is figyelembe veszi, csak akkor jut igazi eredményekre. Végül, miután a sessio napirendjén volt érdemleges kérdéseket kellően ismertette, az értekezés írója arra az eredményre jut, hogy a nemzetközi statisztikai intézet kopenhágai ülészakája napirendjéből volt, bár nem túltömött, sok érdekes nyert kérdés megvitatást és gyakran pozitív eredménnyel s ha nem egyszer nem is lehetett végleges megállapodásra jutni, a lefolyt tanácskozások nem voltak meddők, mert így is kellő irányítással szolgálnak a kérdéseknek a jövőben való helyes és észszerű megoldására. — Lendvai Jenő folytatja *Temesvár város közigazdasági leírása* című tanulmányát. Az egyes iparágak folytatólagos ismertetése után a munkásviszonyokat tárgyalja szerző. Temesvárott alkalmazott munkások száma körülbelül 10,000, melyből 65% gyárimunkás. Míg egy gyárra átlag 100 munkás esik, a mi a gyáripar fejlettségét mutatja, addig egy önálló iparosmesterre sem egy egész segéd, sem egy egész inas nem jut. Statisztikai adatok alapján mutatja be szerző az 1906. évi sztrájkmozgalmakat, a melyekből kiténik, hogy a sztrájkokból származó anyagi kár nem ártott annyira a nagy-, mint inkább a kisiparnak; az is kiviláglik a táblázatból, hogy a sztrájkok inkább a kisipar terén fordultak elő,

mert a gyárak a munkások jogos igényeit tőlük telhetően kielégítik. A munkabérek és munkaközvetítés ismertetése után szerző a kívándorlást a munkásügy szempontjából veszi taglalás alá, majd bemutatja a különböző iparágbeli munkás- és munkaadószervezkedést. Előnyös Temesvárra nézve, hogy közvetlen közelében számos község van, hol a Temesvárott foglalkozást találó ipari munkások olesóbban és jobb viszonyok között élhetnek, mint a sűrű népességű és drága Temesvárott. A város munkáspolitikája is odairányul, hogy e szomszédos községek a munkaerő kifogyhatatlan tartályai maradjanak, munkaházak építésével és közlekedési vonalak létesítésével. — *A Közlemények és ismertetések* rovatában Téglás Gábor Rostowzew M.: *Geschichte der Staatspacht in der römischen Kaiserzeit bis Diokletian* című művét ismerteti. Röviden bemutatja a görög és római államok nagybérleteinek rendszerét és administrációját. E két rendszer összehasonlítását követi az ordo publicanorum szereplésének bemutatása, mely a birodalom terjedésével mindinkább nyer hatalomban. Mikor Róma óriási tartományokkal rendelkezik, az állam jövedelmeit magánosok már nem bérelhették, akkor létesültek a bérlőszövetségek (societas publicanorum). A principatus korában a publicanusok hatalmukból veszítenek, de teljesen le nem szoríthatók, egyes társaságok továbbra is birták a sómonopoliumot, halászatot, hispaniai gabonaszállítást. Fontos tényező a közgazdaságnak a császárság korában a császári saltus, vagyis a császárok nagykiterjedésű uradalmi. Érdekes a bérlő szervezeteknek vallási czélokra való társulása is. — K. G.: *Társadalmi közegészség* címén *Graphische Tabellen mit Beyleitwort zur Alkoholfrage és Saluti juventutis. Der Zusammenhang körperlicher und geistiger Entwicklung in den ersten zwanzig Lebensjahren des Menschen* című munkákat ismerteti. Az első az alkoholellenes mozgalom czéljaira készült, írásban és képben bemutatja az alkohol káros hatásának következményeit: az alkohol viszonyát a bűnhöz, a munkaképesség csökkenéséhez, a betegséghez, a halandósághoz, a degenerációhoz és a gazdasági élethez. A „Saluti juventutis” című munka összefoglalja mindazt az anyagot, mely a gyermek testi és szellemi fejlődésére vonatkozik. E körbe vágó összes kérdéseket taglalja szerző s foglalkozik az azokat reformáló törekvésekkel is. — Ifj. Leopold Lajos *A hegyvidéki actio 1906-ban* címmel a földművelésügyi ministerium hasoncímű kiadványát ismerteti. Az Egántól helyes irányban vezetett actio Egán halála óta csak az általa kijelölt alapokon épül tovább, törekvései sikerrel járnak, kivéve a háziipar, mely állami subventio mellett is alig 30—40 fillérnyi nap-számot juttat egy-egy családnak. — (—vits) *Órlési megadóztatás és a nagy üzem Németországban* címmel ismertetést közöl. A kis malmokat a nagy malmok versenyével szemben az által velük védeni, hogy mentül több gabonát öröl egy malom, fokozatosan magasabb adót kellene fizetnie. Szerző a kis malmok ezen védekezését felesle

gesnek mondja, mert a kis malmok hanyatlását nem annyira a nagy malmok versenye, mint inkább más gazdasági okok idézték elő. Csak a kis malmok száma csökkent, ellenben a közép nagyságú malmok száma arányosan nőtt a 80-as évektől kezdve s ezek helyzete jobb, mint a nagy malmoké. — Ugyancsak (—vits) ismerteti Pick Georg: *Der Staat und der Kohlenbergbau* című könyvét, mely gyakorlati útmutatást tartalmaz a szénhiány megszüntetésére. — ő ismerteti Kovács Gábor: *Socialismus* című kis könyvét, mely egyedül álló a magyar irodalomban s a különböző socialista elméletek fejlődését és lényegét nyújtja napjainkig. — A füzetet a Magyar Közgazdasági Társaság f. évi május hó 29-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyvi kivonata fejezi be.

A M. Tud. Akadémia' jegyzőkönyvei.

HUSZONHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Nyolczadik összes ülés.

1908 október 5-én.

KAUTZ GYULA r. t. helyettes elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zolt, Concha Gyöző, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Hampel József, Ilsvay Lajos, Klein Gyula, König Gyula, Lengyel Béla, Ortway Tivadar, ifj. Szinnyi József, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. t. — Balogh Jenő, Ferenczi Zoltán, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Hoor Mór, Jánosi Béla, Katona Lajos, Kégl Sándor, Kossutány Tamás, Kövesligethy Radó, Lehr Albert, Magyar Gyéza, Melich János, Némethy Géza, Ónodi Adolf, Reiner János, Váczy János, Zemplén Gyöző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

141. Főtitkár mély megilletődéssel bejelenti Akadémiánkat az utolsó összes ülés óta ért súlyos veszteségeket. Ezek legsúlyosbika nagyrabecsült és szeretett másodelnökünknek Than Károly r. és ig. tagnak váratlan elhúnyt. Elsőrangú tudóst, kitünő tanárt, szeretetreméltó férfiút, az Akadémiának egyik legbuzgóbb tagját és munkását vesztettük el benne. Július 5-én vált meg tőlünk és Akadémiánk oszlopcsarnokából indult utolsó útjára. Ravatala fölött BERZEVICZY ALBERT elnök úr tolmácsolta az Akadémiának, LENGYEL BÉLA r. t. a szakköröknek igaz fájdalmát (l. fönt 479. l.). Szeptember 10-én húnyt el Falk Miksa l. t., a nagyérdemű publicista, Akadémiánknak egyik legrégebb tagja, kinek végtisztességén RAKOSI JENŐ l. t. bucsúztatta el az elhúnytat Akadémiánk nevében (l. fönt 526. l.). — Két külső tagot is vesztettünk el az utolsó összes ülés óta: június 30. húnyt el Fiedler József, az érdemes történetíró, a ki hazánk történetével is foglalkozott, és szeptember 8. Blaydes Friderick, a kitünő class. philologus, a ki főleg Aristophanes körül szerzett nagy érdemeket. — Az összes ülés e veszteségek fölötti mély részvétét a mai ülés jegyzőkönyvében is örökíti meg és felszólítja az osztályokat, hogy méltó emlékbeszédekről gondoskodjanak. — Elhúnyt június 30. Ordódy István Károly, Akadémiánk alapítója, kinek családját táviratban biztosítottuk az Akadémia öszinte részvételéről. — Helyeslő tudomásul van.

142. Főtítkár bemutatja a f. évi szeptember 30-ig mint kitűzött határnapig beérkezett pályaműveket (l. fönt 518. l.), melyeknek jeligés levelei az Akadémia és Kautz Gyula helyettes elnök úr pecsétjével lepecsételtetnek. A beérkezett pályaművek megbirálás végett kiadatnak az osztályoknak, kivéve a gróf Teleki pályázat 21. sz. („Attila“, szomorújáték) és a gróf Nádasdy-pályázat 25. sz. („A tanácsos úr és barátja a király“) pályaművei, melyek jeligés levél nélkül küldettek be azért, a szabályzat értelmében, pályázatra nem bocsáthatók. A Marczibányi-pályázatra („A magyar mássalhangzók története“), melynek határideje csak 1910 szeptember 30. jár le, beküldött pályamunkát szerzője visszaveheti.

143. Luigi Rava olasz közoktatási miniszter f. évi augusztus 23. a M. Tud. Akadémia elnökéhez intézett hivatalos levélben meleg köszönetet mond Akadémiánknak azon nyátlelkű áldozatkészségeért, melylyel történeti kiadványait a velencei Marciana nemzeti könyvtárnak megküldötte. — Tudomásul van.

144. GAAL JENŐ r. t. beküldötte jelentését a Berzeviczy Gergely-féle kakaslomniczi emléktábla leleplezéséről (l. fönt 520. l.). — Tudomásul van.

145. SZÁDECZKY LAJOS l. t. beküldötte jelentését az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyletnek június 8. megtartott folyó évi közgyűléséről (l. fönt 469. l.). — Tudomásul van.

146. Az erlangeni Medizinisch-physikalische Societät meleg levélben köszöni meg Akadémiánk üdvözlését felszázados jubileuma alkalmából (fönt 473. l. 137. p.). — Tudomásul van.

147. Főtítkár jelenti, hogy Henszlmann Imre néhai r. t. Kassán felállítandó emléksobrára gyűjtőív érkezett a M. Tud. Akadémiához. — Köröztetni fog.

148. Főtítkár jelenti, hogy a következő tudományos és irodalmi ünnepélyekre (melyeken az Akadémia képviseltette magát) érkeztek meghívók: 1. Jagic Vratisláv k. t. 70-dik születése napjának ünnepére, július 4. (távirat ment); — 2. Gyöngyössy László XVII. századi költőnk radvánczi emléktáblájának leleplezésére augusztus 19-én (koszorú és György Endre l. t.); — 3. Vajda János váli szobrának leleplezésére szeptember 20. (távirat); — 4. az állatorvosi főiskola, a budapesti tudomány-egyetem és a műegyetem f. tanévének megnyitására szeptember 14—16. (főtítkár); — 5. a Könyvtárak és Múzeumok országos tanácsának szombathelyi közgyűlésére és vele kapcsolatosan a vasvármegyei múzeum megnyitására október 11. és 12. (RADOS GUSZTÁV r. t. és a főtítkár); — 6. az erkölcsnevelési londoni congressusra szept. 25—29. (GAAL JENŐ r. és FINÁCZY ERNŐ l. t.); — 7. a protestáns irodalmi társaságnak Hegedűs Sándor néhai r. t. emlékeztére tartott ünnepélyre október 1. (Elnök, főtítkár, CONCHA Győző r. és BALOGH JENŐ l. t.); — 8. Beöthy Zsolt r. t. 60-dik születésének megünneplésére szeptember 30. (Elnök); — 9. a cambridgei egyetemnek Darwin Károly születésének századik évfordulója alkalmából rendezett ünnepére november 15. (kiadatott a III. osztálynak); — végre jelenti 10. hogy a m. kir. kereskedelmi miniszter úr meghívta Akadémiánkat a mértékek ügyében augusztus 19. tartott szaktanácskozásra (ZIPERNOVSKY Károly l. t.). — Tudomásul van.

149. Főtítkár jelenti, hogy a M. Tud. Akadémia könyvkiadásában 1908 július, augusztus és szeptember havában a következő munkák jelentek meg: 1. Akadémiai Értesítő. 224—225. füz. (XIX. köt., 8—9. sz.) — 2. Athenaeum. XVII. köt., 3 sz. — 3. Nyelvtudományi Közlemények. XXXVIII. köt., 1—2. sz. — 4. Irodalomtörténeti Közlemények. XVIII. köt., 3 füzet). — 5. Archaeologiai Értesítő. XXXVIII.

3. sz. — 6. Horváth Cyrill, Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda. (Nyelvtudományi Értekezések. XX. köt. 8. sz.). — 7. Karácson Imre. Evlia Cselebi magyarországi utazásai 1664—1666. II. kötete. (Törökmagyarkori Tört. Eml. II. oszt. 4. kötete). — 8. R. Kiss István. A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549—1551. évi leveles könyve. — 9. Lendvai Jenő. Temesvár város közgazdasági leírása. (Megyei monografiák). — 10. Ortvy Tivadar r. t. Emlékbeszéd Csaplár Benedek lev. tag fölött. (Emlékbeszédek. XIII. köt., 10. sz.). — Tudomásul van.

150. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CONCHA Győző r. és KÖVESLIGETHY RADÓ l. tagokat kéri föl.

HUSZONNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A I. osztály h e t e d i k ü l e s e.

1908 október 5-én.

HEINRICH GUSZTÁV r. t. és utóbb GOLDZIEHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak, az *illető osztályból*: Beöthy Zsolt, Pecz Vilmos r. tt. — Dézsi Lajos, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Jánosi Béla, Katona Lajos, Kégl Sándor, Melich János, Némethy Géza, Petz Gedeon, Váczy János, Vári Rezső l. tt. — *Más osztályokból*: Concha Győző, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Genersich Antal, Hampel József, Illosvay Lajos, Ortvy Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Balogh Jenő, Kövesligethy Radó, Magyar Gyéza, Reiner János l. tt. — Jegyző: Ifj. Szinnyi József osztálytitkár.

151. HEGEDŰS ISTVÁN l. t. felolvassa „Menander redivivus“ cz. értekezését.

152. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BEÖTHY ZSOLT r. és HEGEDŰS ISTVÁN l. tagot kéri föl.

HUSZONKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály h e t e d i k ü l e s e.

1908 október 12-én.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak, az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, B. Forster Gyula, B. Nyáry Jenő t. tt. — Ballagi Aladár, Békefi Remig, Concha Győző, Gaal Jenő, Hampel József, Kautz Gyula, Ortvy Tivadar r. tt. — Áldási Antal, Angyal Dávid, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Csontos János, Kunz Jenő, Magyar Gyéza, Márki Sándor, Medveczky Frigyes, Reiner János, Szádeczky Lajos, Tagányi Károly, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Szily Kálmán r. tt. — Dézsi Lajos, Katona Lajos, Riedl Frigyes l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

153. SZÁDECZKY LAJOS l. t. bemutatja „A székely határőrség szervezése 1764-ben“ cz. munkáját.

154. MEDVECZKY FRIGYES l. t. felolvassa „Tanulmányok Pascalról II.“ cz. dolgozatát.

155. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére GAAL JENŐ r. és SZÁDECZKY LAJOS l. tagot kéri föl.

HARMINCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hetedik ülése.

1908 október 19-én.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Fröhlich Izidor, Genersich Antal, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Lóczy Lajos, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Bodola Lajos, Buchböck Gusztáv, Bugarszky István, Franzenau Ágoston, Klupathy Jenő, Kossutány Tamás, Kövesligethy Radó, Lörenthey Imre, Schafarzik Ferencz, Zimányi Károly I. tt. — Más osztályokból: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar, Pauer Imre r. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

156. KRENNER JÓZSEF r. t.: „Metacinnabarit és Berthierit Nagy-bányáról“.

157. Dr. ZEMPLEN GÉZA fészéről: „Erdei fák leveleinek nitrogéntartalmáról“. Előterjeszti Klein Gyula r. t

158. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KRENNER JÓZSEF és KLEIN GYULA r. tagokat kéri föl.

HARMINCZEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Kilenczedik ö s s z e s ü l é s .

1908 október 26-án.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: B. Nyáry Jenő t. t. — Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Genersich Antal, Goldziher Ignác, Kautz Gyula, Klein Gyula, Koch Antal, König Gyula, Krenner József, Lóczy Lajos, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, Szinyey József r. tt. — Angyal Dávid, Bodola Lajos, Borovszky Samu, Ferdinándy Géza, Franzenau Ágost, Gombocz Zoltán, Kégl Sándor, Klupathy Jenő, Kossutány Tamás, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lörenthey Imre, Melich János, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Petz Gedeon, Rátz István, Reiner János, Schafarzik Ferencz, Szendrei János, Tagányi Károly, Thirring Gusztáv, Tolnai Vilmos, Töttös Béla, Zimányi Károly I. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

159. SCHAFARZIK FERENCZ I. t. fölolvassa emlékbeszédét néhai Schmidt Sándor I. t. fölött. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

160. GOLDZIHÉR IGNÁCZ r. t. fölolvassa jelentését az orientalistáknak Kopenhágában megtartott XV. nemzetközi congressusáról. — Az Akadémiai Értesítőben fog megjelenni (I. fönt 537. l.).

161. Főtítkár jelenti, hogy a M. T. Akadémia f. é. november 23-án a másodelnök megválasztása czéljából elegyes ülést tart, a miről az összes akadémiai tagokat körlevél útján már értesítette. — Helyeslő tudomásul van.

162. Az I. osztály bejelenti a f. évi szeptember 30-ig beérkezett pályamunkák bírálóit. Ezek: 1. Teleki-pályázat: P. THEVREWK EMIL t. t., BAYER JÓZSEF és FERENCZI ZOLTÁN I. tt. — 2. Nádasdy-pályázat: BÁNOCZI JÓZSEF, CSENGERI JÁNOS és NÉGYESY LÁSZLÓ I. tt. — 3. Farkas-Raskó-pályázat: ENDRÖDI SÁNDOR, KOZMA ANDOR és LEHR

ALBERT I. tt. — 4. Bulyovszky-pályázat: LÉVAY JÓZSEF t. t., BADICS FERENCZ ÉS HEGEDŰS ISTVÁN I. tt. — 5. Lévy-pályázat: BEÖTHY ZSOLT r. és RIEDL FRIGYES I. t. — 6. Bésán-pályázat: SZILÁDY ÁRON r. és KATONA LAJOS I. t. — 7. Sámuel-díj: ASBÓTH OSZKÁR, SIMONYI ZSIGMOND, SZINNYEI JÓZSEF r. tt., MELICH JÁNOS ÉS PETZ GEDEON I. tt. — Tudomásul van.

163. Főtitkár jelenti, hogy a Nemzeti Színház a Teleki-bíráól bizottságba GYENES LÁSZLÓ ÉS SZACSVAY IMRE urakat küldte ki. — Tudomásul van.

164. A II. osztály bejelenti a f. évi szeptember 30-ig beérkezett pályamunkák bírálót. Ezek: 1. Biztosító-Társaság pályázata: FÖLDES BÉLA r. és BERNÁT ISTVÁN I. t. — 2. Hazai Takarékpénztár pályázata: KAUTZ GYULA ÉS FÖLDES BÉLA r. tt. — 3. Budapesti Fővárosi Takarékpénztár: VARGHA GYULA ÉS GAAL JENŐ r. tt. — 4. Büik-pályázat: TAGÁNYI KÁROLY ÉS BOROVSZKY SAMU I. tt. — 5. Oltványi-pályázat: ORTVAY TIVADAR ÉS KARÁCSONYI JÁNOS r. tt. — 6. Lévy-pályázat: BALLAGI ALADÁR r. ÉS ANGYAL DÁVID I. tt. — Tudomásul van:

165. Az I. osztály jelenti, hogy Boissier Gaston k. t. fölött CSENGERI JÁNOS I. t. és Barbier de Meynard k. t. fölött GOLDZIERER IGNÁCZ r. t. fognak emlékszedet mondani. — Tudomásul van.

166. A II. osztály jelenti, hogy FALK MIKSA I. t. fölött GAAL JENŐ r. t. és FIEDLER JÓZSEF I. t. fölött FEJERPATAY LÁSZLÓ r. t. fognak emlékszedet mondani. — Tudomásul van.

167. A III. osztály dr. SZÁDECZKY BÉLA számára fölolvasási engedélyt kér. — Megadatik.

168. Főtitkár jelenti, hogy a Magyar Jogászegylet meghívta Akadémiánkat SZILÁGYI DEZSŐ siremlékének (f. évi október 18.) leleplezésére. — Az Akadémiát hivatalosan az Elnök és Főtitkár képviselték.

169. Főtitkár jelenti, hogy az Elnökség a faenzai Torricelli-ünnepélyen (f. é. okt.) Akadémiánk képviselével ZEMPLEN GYÓZÓ I. tagot bízza meg. — Helyeslő tudomásul van.

170. Főtitkár jelenti, hogy az International Law Association megleghangú levélben mond köszönetet Akadémiánknak, hogy tanácskozásai számára helyiségeit átengedte. — Tudomásul van.

171. Főtitkár jelenti, hogy a Teleki-pályázatra jeligével, de jeligés levél nélkül beérkezett XXI. számú pályamunka (főnt 589. I.) szerzője beküldte jeligés levelét és kéri az Akadémiát, hogy művét most már pályázatra bocsátani kegyeskedjék. — Az összes ülés a kérést teljesíti.

172. A M. T. Akadémia könyvkiadásában 1908. október hava 5-étől 26-áig megjelentek: 1. Akadémiai Értesítő. 226. sz. (1908. évf. 10. füz.). — 2. Archaeologiai Értesítő XXVIII. köt. 4. sz. — 3. Czimlap a Nyelvtudom. Ertekezések XX. kötetéhez. — 4. Asbóth Oszkár r. t. A *j > gy* változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban (Nyelvtud. Értek. XX: 10. sz.) — 5. Vári Rezső I. t. A ciliciai Oppianus Halieutikájának kézirati hagyománya. 1. Bevezető rész. Székfoglaló. (Nyelvtud. Értekez. XX: 9. sz.). — Tudomásul van.

173. A jegyzőkönyv hitelesítésére Elnök úr GOLDZIERER IGNÁCZ r. és SCHAFARZIK FERENCZ I. tagot kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XIX. KÖTET.

1908. Deczember 15.

12. FÜZET.

A Messallához írt elegia szerzőjéről.

(Kivonat *Némethy Géza* l. t. 1908 november 2-iki felolvasásából.)

Midőn nyolcz évvel ezelőtt arra a feladatra vállalkoztam, hogy négykötetes, az eddigi kutatásokat összefoglaló munkában megírjam a római költészet aranykorának történetét, megvallom, még nem láttam egészen tisztán azokat a nehézségeket, a melyekre munka közben utóbb bukkantam. A míg ugyanis Vergilius életével és műveivel foglalkoztam, az előmunkálatok sokasága és kitünő minősége megengedte nekem, hogy legtöbbször csakugyan az eddigi kutatások eredményeinek összefoglalására szorítkozzam, s így ezzel a kötettel¹ különösebb nehézségek nélkül elég hamar elkészülhettem. Mikor azonban a második, a római elegiával foglalkozó kötetre² került a sor, már nem hunyhattam szemet a philologiai irodalomnak ama nagy hiánya előtt, hogy Tibullushoz és Lygdamushoz a *Dissen*-féle kiadásnak 1835-ben történt megjelenése óta nem írtak tudományos kommentárt, noha a *Dissen* jegyzetei a maguk idejében sem feleltek meg a jogos kívánalmaknak. Ezt a hézagot magamnak kellett a mindenfelé szétszórt specialis értekezések fáradságos egybevetésével pótolnom s ily módon munkám írása közben *parergon* gyanánt új, kétkötetes, latinnyelvű kommentárt állítottam össze Tibullushoz³ és Lygdamushoz.⁴ melyet a M. T. Akadémia classica-philologiai bizottsága adott ki. Ezek után a harmadik, Ovidius életét és műveit tárgyaló kötetet kellett volna elkészítenem, de itt már annyi nehézség állotta utamat, hogy ezzel a kötettel, a melynek megjelenése az idén lett volna esedékes, nemcsak hogy nem készülhettem el, hanem még bele sem foghattam s végkép le kellett mondanom arról, hogy az aranykori költészet történetével, egy-egy

¹ V. ö. *Vergilius élete és művei*, Budapest, az Akadémia könyvkiadó vállalatának kiadása, 1902.

² *A római elegia*, Budapest, Akadémia könyvk. vállalata, 1905.

³ *Tibulli carmina*, Budapest, Akadémia, 1905.

⁴ *Lygdami carmina*, u. o. 1906.

kötetre három évet számítva, a mint annak idején a Tekintetes Akadémia színe előtt kilátásba helyeztem, tizenkét esztendő alatt elkészülhessek. Sohasem éreztem még oly keservesen a tizenkilenczedik századbeli philológiának azt a nagy hiányát, hogy a szövegkritika mellett az exegetikát elhanyagolta, mint ezúttal. Hiszen Ovidius bizonyára elsőrangú klasszikus és a latin költészet legérdekesebb írói egyéniségeinek egyike: s íme, idáig sem jutottunk annyira, hogy minden munkáját használható kommentárral olvashatók. Nevezetesen négy nagyobb munkájához, az *Amores* című fiatalkori elegiagyűjteményéhez, mely nélkül későbbi költői fejlődése meg nem érthető, a *Heroidák*-hoz, a melyekben új műfajt teremtett meg, továbbá a *Tristia*-hoz és az *Epistulae ex Ponto*-hoz, számkivetésében irt műveihez, melyek tele vannak a legérdekesebb önéletrajzi adatokkal s a melyeknek alapos magyarázata nélkül gondolni sem lehet a költő életének lelkiismeretes megrajzolására, mostanáig csak teljesen elavult, 80—90 esztendő s kommentárokkal rendelkezünk. Szerencsére a *Heroidák*-hoz éppen korunk legjelesebb Ovidius-kutatója, *Ehwald* ígér kommentárt, melynek megjelenése már a legközelebbi időben várható; az *Amores* exegetikus kiadását magam végeztem el s e munkám, szintén latin nyelven, a múlt esztendőben Akadémiánk classica-philologiai bizottságának jóvoltából napvilágot is látott¹ s éppen hézagpótló voltánál fogva úgy a bel-, mint a külföldi kritika részéről a legbarátságosabb fogadtatásban részesült. De úgy is még mindig hátra van a *Tristia* és az *Epistulae ex Ponto*; mivel pedig ezeknek a magyarázatára idáig tudtommal senki sem vállalkozott, számomra nem volt más hátra, mint hogy említett összefoglaló művem érdekében erre a feladatra magam vállalkozzam, a mi jelenleg legfőbb gondom tárgya. Ez azonban, minthogy a *Tristia* öt, az *Epistulae* pedig négy könyvből áll, évek munkája s így bizonyára nem veheti tőlem senki rossz néven, hogy az aranykori költészet történetének befejezése hosszás halasztást szenved.

De, remélem, ez a halasztás a munkának csak javára fog válni, mert semmi sem vezethet valamely költőnek alaposabb megismerésére, mintha a kutató kényszeríti magát arra, hogy sorról-sorra keresztülmenjen az illető költő művein s nem térve ki semmi nehézség elől, keresse az író szavainak valódi értelmét. Ilyenkor táruul fel előttünk igazán a költőnek elődeivel és utódaival való összefüggése, azaz irodalomtörténeti helye s csak így láthatjuk meg a költő egyes műveinek és helyeinek egymással való kapcsolatát, azaz írói fejlődését. Miután ilyen módon áttanulmányoztam Ovidius összes műveit, valamint azok helyesebb

¹ *P. Ovidii Nasonis Amores*, Budapest, Akadémia, 1907.

magyarázata érdekében, Ovidiusra való folytonos tekintettel, a többi aranykori költő munkáit, figyelmem Vergilius *Catalepton* vagyis *Apróságok* című fiatalkori versgyűjteményének IX. darabja felé fordult, melyről a kutatók régen megállapították, hogy nem lehet Vergiliusé s a melyben én sok, Ovidiusra emlékeztető vonást véltem fölfedezhetni.

Vergilius *Catalepton*-jával különben is régebben foglalkozom abból a czélból, hogy a mai követelményeknek megfelelő kommentárral lássam el. Mindössze tizennégy kisebb költeményből áll, melyek közül tizenkettőt bátran tulajdoníthatunk a hagyományhoz ragaszkodva magának Vergiliusnak. Ezt a tizenkét darabot, melyek legtöbbjét igen könnyen kapcsolatba hozhatjuk a nagy költő életének más forrásokból ismert eseményeivel, külön munkában összefüggően fogom tárgyalni és magyarázni; a XIII. darabról a tekintetes Akadémia színe előtt igyekeztem ez év márczius havában kimutatni, hogy Horatiustól származik s hogy e költő eddig ismert tizenhét epodusához tizennyolczadik gyanánt csatolható;¹ most pedig az ugyancsak Pseudovergilius IX. *Catalepton*nak szentelek külön értekezést.

Ez a IX. *Catalepton* nem egyéb, mint egy 64 versből álló, elegiai distichonokban írt panegyrikus költemény, mely Messallát, az Augustus korabeli jeles hadvezért és államférfit, Cicero halála után az elismert legjobb szónokot, dicsőíti diadalmenete alkalmával s a philologusok előtt közönségesen *elegia in Messallam* név alatt ismeretes. Messalla egészen fiatal korában Philippinél Octavianus ellen harczolt, majd ellenfelével kibékülvén, teljesen az új rend szolgálatába állott, a Kr. e. 30-as években Pannoniában harczolt a fellázadt néptörzsek ellen és leverte a salassusok fékezhetetlen hegyi népét, mely a savoya-i Alpeseekben tanyázott; 31-ben consul lett s még ez évben dicsőséges részt vett az actiumi tengeri ütközetben; majd az actiumi csata után Ciliciát és Syriát hódoltatta meg s legyőzte Galliában a rómaiak ellen támadt aquitanusokat. Ez utóbbi érdeme volt a legnagyobb; ezért adta meg neki Augustus a triumphus jogát s diadalmenetét meg is tartotta Kr. e. 27-ben, szeptember 25-én.

Mivel ifjúkorában maga is foglalkozott költői kísérletekkel s különben is nagy irodalmi műveltséggel rendelkezett, Maecenas-szal vetekedve vette pártfogásába a fiatal költőket s egész kis irodalmi társaságot gyűjtött maga köré, melynek legfőbb disze Tibullus volt. Természetes, hogy ilyen ember iránt a költők hálája sok magasztaló versben nyilatkozott meg. Mi a sok közül hármat ismerünk: a legrégeb az, mely a Pseudotibullianus

¹ V. ö. *De epodo Horatii Cataleptis Vergilii inserto* (Budapest, 1908) cz. akadémiai értekezésemet.

költemények között¹ maradt ránk s a melyben egy fiatal kezdő Messallát, mint Kr. e. 31-ben hivatalba lépett új consult üdvözlí. Ezt közönségesen *panegyricus in Messallam*-nak szokás nevezni. Mindössze 221 hexameterből áll; szövegét kiadtam és magyaráztam Lygdamus-kiadásomban, a hol egyszersmind azt is valószínűvé igyekeztem tenni, hogy szerzője, ez a tehetséges kezdő, nem más, mint a 18—19 éves Propertius, a későbbi nagy elegiakus.² Időrendben e magasztaló költemények között a második a most tárgyalandó IX. Catalepton, melynek keletkezési idejét pontosan ismerjük Messalla triumphusának hiteles datumából: mert e verset mint *carmen triumphale*-t bizonyára a diadalmenet napján, Kr. e. 27-ben szeptember 25-én nyújtotta át Messallának a szerző. A harmadik pedig Tibullus I. könyvének 7. elegiája, melyet a nagy költő kevésel a triumphus után Messalla születésnapjára írt s a melyben a szokásos születésnap szerencsekívánatokat összeköti az imént megtartott triumphusra való visszatekintéssel; bő magyarázata olvasható Tibullus-kiadásomban.³

Hogy a IX. Catalepton, melyet ezentúl, megkülönböztetésül a *Panegyricus*-tól és a Tibullus születésnap-i köszöntőjétől, hagyományos néven egyszerűen *Messallához írt elegiának* fogunk nevezni, nem származhatik Vergiliustól, a ki 27-ben Kr. e. már régen befejezte a Bucolicát s a Georgicát s a római költészetnek elismert klasszikusa volt, kitűnik abból, hogy az egész mű kezdetleges, sőt gyermekes munka, mely majdnem csupa reminiscenciából van összeállítva, nevezetesen Catullust, Vergilius Bucolicáját s a *Panegyricus in Messallam*-ot lépten-nyomon utánozza. Egészen az érdemtelen kezdő és a *cliens* hangján szól Messallához; egyenesen kijelenti, hogy képtelennek érzi magát Messalla hadi tetteinek megéneklésére (55. vs.):

Non nostrum est tantas, non, inquam, attingere laudes;

továbbá, hogy ő megelégszik azzal, sőt vágyainál is többet ér el, ha méltóképpen dicsérni és némileg *megközelíteni* tudja az ő szerény Múzsájával Messallának görög nyelven írt költeményeit (59—63. vs.):

Nos ea, quae tecum finxerunt carmina divi,
Cynthiaus et Musae. Bacchus et Aglaie,
Si laude aequiperare *humilis*, Messalla, *Camenae*,
Si patrio Graios carmine *adire* sales
Possumus, optatis plus iam procedimus ipsis.

¹ Tibull. IV. 1.

² V. ö. idézett kiadásom 89. és köv. ll.

³ V. ö. *Tibulli carmina* (Budapest, Akadémia, 1905) 180. és köv. ll.

Hogy ilyesmit nem mondhatott az a Vergilius, a ki ekkor már a legnagyobb költői feladatra, az Aeneasról szóló nagy éposz megírására vállalkozott; hogy ily izléstelenül nem szerénykedhetett ő, a ki a Bucolica és Georgica megírása után már Róma elismert legnagyobb költője volt, az további bizonyításra nem szorul.

Ha már most szabad felvetnünk azt a kérdést, kire lehetne némi valószínűséggel gondolnunk, mint e költemény szerzőjére, annyit a költeménnyel eddig foglalkozott tudósok egybehangzó véleménye alapján mondhatunk, hogy a szerző csak valami egészen fiatal kezdő, gyerekeMBER lehetett. Ilyen volt a Messalla köréhez tartozó írók közt Kr. e. 27 körül Ovidius, a ki 43 márczius havában születvén, a Messalla triumphusa idején életének tizenhetedik évét járta s a mint maga többször említi, már mint gyermekifjú bejáratos volt a nagy ember házába. Íme, hogyan nyilatkozik erről a *Tristia* IV. könyvének 4. elegiájában (27—28. vs.), melyet Messalinushoz, Messalla idősebb fiához, intézett:

Nam tuus est *primis* cultus mihi semper *ob annis* —
Hoc certe noli dissimulare — pater.

Ugyancsak ehhez a Messalinushoz írta a *Pontusi Levelek* II. könyvének 2. elegiáját, melynek elején (1—4. vs.) így szól:

Ille domus vestrae *primis* venerator ab *annis*,
Pulsus ad Euxini Naso sinistra freti;

s a mit itt mond, ismétli ugyanez elegia vége felé (99—106 vs.):

Hoc pater ille tuus *primo* mihi cultus ab *aevo*,
Si quid habet sensus umbra disertae, petit.

Ugyanerre vonatkozik a *Pontusi Levelek* II. könyvének 3. elegiája, melyet a költő Messalla kisebbik fiához, a nála jóval fiatalabb Maximus Cottához intézett s a melyben arra utal, hogy ő már bejáratos volt a Messalla-házba, a mikor ez a kisebbik fiú született (71—74. vs.):

Et quod eras aliis factus, mihi natus amicus,
Quodque tibi in cunis oscula prima dedi;
Quod cum vestra domus *teneris* mihi semper ab *annis*
Culta sit, esse vetus me tibi cogit onus.

Láttuk fönnebb, hogy az elegia szerzője (59—63. vs.) a költészetben mesterül fogadja Messallát, a kit megközelíteni kíván; Ovidius is emlegeti, hogy Messalla volt szellemének vezére s hogy ő buzdította először versei kiadására; v. ö. *Epist. ex Pont.* I. 7, 27—28. (Messalinushoz):

Nec tuus est genitor nos infitatus amicos,
Hortator studii causaque *fauxque* mei;

továbbá u. o. II. 3, 75—78. (Maximus Cottához):

Me tuus ille pater, Latiae facundia linguae,
Quae non inferior nobilitate fuit,
Primus, ut auderem committere carmina famae,
Impulit: *ingenii dux* fuit ille mei.

Büszkeséggel mondja, hogy ez a nagy ember sokra, sőt kelle-
ténél többre becsülte az ő költői tehetségét s verseivel foglal-
kozni nem restelt, *Tristia* IV. 4, 29—32. (Messalinushoz):

Ingeniumque meum — potes hoc meminisse — probabat,
Plus etiam, quam me iudice dignus eram,
Deque meis illo referebat versibus ore,
In quo pars magna nobilitatis erat.

Nagyon feltűnő hely a Messallához írt elegiában a 43—44.
vers. a hol a költő mint Messalla különös érdemét említi azt,
hogy a forumot annyiszor fel tudta cserélni a táborral s hogy
oly gyakran elment hadakozni oly *messzire egy oly kitűnő fiútól,*
a minő az ő fia s egy olyan várostól, a minő Róma:

Castra foro toties, urbi praeponere castra,
Tam procul *hoc gnato*, tam procul hac patria.

Némely magyarázók oly különösnek találták e helyt a Messalla
fiának említését, hogy a szöveget emendálni akarták; de rögtön
világosság árad reá, ha tudjuk, hogy Messalla idősebb fia, Messa-
linus, Kr. e. 27-ben már oly korban volt, a mikor mint nagy-
reményű és nagytehetségű gyermekről lehetett szólni róla és hogy
Ovidius ennek a Messalinusnak gyermekkori pajtása volt s így
ha ő írta mint gyermekifjú e költeményt, nagyon természetes,
hogy előkelő barátját ily feltűnő módon kiemelte s nemcsak az
apának, hanem a hozzá oly közel álló fiúnak is hízlelni akart.
Lássuk csak, mit mond a *Pontusi Levelek* II. könyvének Maxi-
mus Cottához, a kisebbik fiúhoz intézett 3. elegiájában (79—
80. vs.):

Nec, quo sit primum nobis a tempore cultus,
Contendo fratrem posse referre tuum;

azaz, hogy ő olyan régi barátja Messalinusnak, hogy ez talán
meg sem tudja mondani, mikor kezdődött a barátságuk. Ezen-
kívül számkivetésében írt verseiben, a mikor pártfogókat keres, a
kik az ő számára kegyelmet eszközöljenek ki, többször fordul
Messalinushoz és hivatkozik régi barátságukra; v. ö. *Pont. Lev.*
I. 7, 17—18.:

Me miserum, si tu verbis offenderis istis
Nosque negas ulla parte fuisse tuos;

u. o. 23—24. vers:

Nec tamen inrumpo, quo non licet ire; satisque est,
Atria si nobis non patuisse negas;

u. o. II. 2, 101—104:

... nec tu potes ipse negare
Et nos in turbae parte fuisse tuae:
Ingenii certe, que nos male sensimus usos,
Artibus exceptis, saepe probator eras.

Az utóbbi helyből az is kitünik, hogy Messalinus nemcsak barátja volt neki, hanem költői műveinek is elismeréssel adózott, kivéve természetesen a Szerelem Művészetét.

Ovidius reánk maradt költeményei között ugyan nincs olyan, a mely magához Messallához lenne intézve, vagy róla szólna, de a költő világosan megmondja a Pontusi Levelek I. könyvének 7. elegiájában, hogy Messalla halálára gyászdalt írt, melyet a forumon a temetési szertartás alkalmával elénekelték (29—30. vers, Messalinushoz):

Cui nos et lacrimas, supremum in funere munus,
Et dedimus medio scripta canenda foro;

tehár még ekkor is úgyszólván mint a Messalla-ház családi költője szerepelt.

De maga a költemény tartalma is olyan, a mely nagyon megfelel Ovidius szellemének. Ez a *carmen triumphale* ugyanis, daczára annak, hogy tele van Catullusból, Vergiliusból és a Panegyricusból merített reminiscentiákkal, a maga egészében mégis nagyon eredeti; s alig hiszem, hogy valaha győztes hadvezérnek a diadalmenet napján hasonló költeményt ajánlottak volna fel. Hiszen a költő a bevezetésben csak röviden érinti a triumphust, a vers nagyobb részében azonban hősenek nem hadvezéri, szónoki és államférfúi érdemeivel foglalkozik, sőt egyenesen elutasítja magától ezt az erejénél nagyobb feladatot, hanem, mivel Messalla fiatal korában elkövette azt, hogy görög nyelven és a Theocritus modorában pásztordalokat írt, őt, a véres csatákból visszatérő triumphatort, mint idyllirót magasztalja, sőt ez idyllek rövid tartalmi kivonatát is adja! Ez a bizarr gondolat csakugyan méltó ahhoz az Ovidiushoz, a ki kizárólag a költészetben és a költészetnek élt, a kinek soha semmi érzéke nem volt az élet realitása iránt s a ki mindig irtózáttal utasította vissza magától azt a feladatot, hogy hadi tetteket és szörnyű csatákat énekeljen meg s a nyilvános pályáról is azért mondott le már kora ifjúságában,¹ hogy egészen a Múzsáknak szentelje

¹ Szépen mondja Trist. IV. 10, 19—20: „At mihi iam parvo caelestia sacra placebant Inque suum furtim Musa trahebat opus“, a hol magát a szónoki pályára alkalmasabb testvérével hasonlítja össze.

magát, a mint önéletrajzában jellemzően mondja (Trist. IV. 10, 35—40.):

Curia restobat: clavi mensura coacta est:
 Maius erat nostris viribus illud onus.
 Nec patiens corpus. nec mens fuit apta latori,
 Sollicitaeque fugax ambitionis eram:
 Et petere Aoniae suadebant tuta sorores
 Otia. iudicio semper amata meo.

Végre frappáns gondolati és stílusbeli egyezések is mutatkoznak a Messallához írt elegia és Ovidius munkái között. Nem is én fedeztem ezt föl először, hanem már *Teuffel* megmondta ismeretes irodalomtörténetében: ¹ „Die unterwürfige Elegie an Messalla kann nicht von Virgil sein, sondern ist von einem Anfänger, der seine mythologische Gelehrsamkeit zur Schau trägt und eher *in der Manier Ovids* als Virgils dichtet.“ Ez egyezések közül bemutatok itt néhány egészen szembeszökőt.

Az elegia ezzel a két verssel kezdődik (1—2. vs.):

Pauca mihi. niveo sed non *incognita* Phoebos,
 Pauca mihi doctae dicite *Pegasides*.

Az *incognita* szónak itt egészen különös értelme van: „non infitianda. quae Phoebus se digna cognoscat.“ Egészen hasonló értelemben használja a *cognosco* igét Ovidius Pont. III. 2, 103—106. vs. (Maximus Cottához) s éppen ez a hely az, melynek segítségével az elegia első sorát megmagyarázhatjuk:

Adde, quod est animus semper tibi mitis et altae
 Indicium mores nobilitatis habent,
 Quos Volesus patrii *cognoscat* nominis auctor,
 Quos Numa maternus *non neget esse suos*.

A mi a második sort illeti: „Pauca mihi doctae dicite, *Pegasides*“, ezzel feltűnően egyezik Ovid. Heroid. 15, 27: „At *mihi Pegasides* blandissima carmina *dictant*“, a hol még azt is megjegyezhetjük, hogy a ritka *Pegasis* szóval csak Ovidius (két helyen) és Propertius (egy helyen) jelöli a Múzsákat. Az elegia 17—18. sorában:

Molliter hic viridi patulae sub tegmine quercus
 Moeris pastoris et Meliboeus *erant*,

a feltűnő és más irónál elő nem forduló *molliter erant* (a. m. kényelmesen heverték) kifejezést csak Ovid. Trist. IV. 8, 5—8. verse magyarázza meg nekünk:

¹ V. ö. *Geschichte der römischen Literatur*, II. kötet, 504. l. az ötödik kiadásban.

Nunc erat, ut posito deberem fine laborum
 Vivere me nullo sollicitante metu,
 Quaeque meae semper placuerunt otia menti,
 Carpere et in studiis molliter esse meis.

Az elegia 31—32. versében a Pelops és Hippodame mondáját így érinti a költő:

*Saepe animam generi pro qua pater impius hausit,
 Saepe rubro Eleis sanguine fluxit humus;*

hasonlóan érinti ugyanezt a mondát (Oenomausról, Hippodame atyjáról szólva) Ovidius az Ibis 367—368. versében:

*Ut qui perfusam miserorum saepe procorum
 Ipse suo melius sanguine tinxit humum.*

— Az elegia 43—44. versében:

*Castra foro toties, urbi praeponere castra
 Tam procul hoc gnato, tam procul hac patria,*

nemcsak az vall Ovidiusra, hogy Messalinust, Messalla idősebb fiát, a miről fönnebb szoltunk, annyira kiemeli, hanem az a gondolat is, hogy Messallának különös érdemül tudja be azt, hogy annyiszor el tudott válni olyan várostól, mint Róma, párjára talál Ovidiusnál a Trist. I. 5, 66—70. vs., a hol a maga számkivetését Odysseus bolyongásaival hasonlítja össze:

*A patria fugi victus et exul ego:
 Nec mihi Dulichium domus est Ithaceve Samosve,
 Poena quibus non est grandis abesse locis,
 Sed quae de septem totum circumspicit orbem
 Montibus, imperii Roma deumque decus.*

— Az elegia 59—66. versével:

*. . . tecum finxerunt carmina divi,
 Cynthus et Musae, Bacchus et Aglaie,*

Ovidius két helye is összevethető, a hol Apollóval és a Múzsákkal együtt Bacchus is említve van, mint a költők ihletője, nevezetesen Amor. I. 3, 11—12:

*At Phoebus comitesque novem vitisque repertor
 Hinc faciunt . . .*

és Ars Am. III. 347—348:

*O ita Phoebe velis, ita vos, pia numina vatum,
 Insignis cornu Bacche novemque deae.*

Mindez természetesen nem jogosít fel bennünket arra, hogy most már ezt az elegiát Ovidius munkájának nyilvánítsuk, de annyit mégis megenged nekünk, hogy mint nem egészen alap-

talán gyanítást kockáztassak, vajjon nem került-e Vergilius *Catalepton*-ja közé Ovidius egy fiatalkori kísérlete épügy, a mint ide került Horatius egy kiadatlan epodusa. Könnyen megtörténhetett, hogy Messalla, a ki a gyermekifjú tehetségét fölismerte s pártfogására méltatta, az elegiát átadta megbíralás végett, mint figyelemreméltó kísérletet, a nagy költőnek. Mikor azután jóval Vergilius halála után a hátrahagyott iratok közül a *Catalepton*-t közrebocsátották, a kiadók a régiek szokott kritikátlanságával nem válogatták ki Vergilius valódi versei közül az idegen jószágot és a *Ciris* szerzője, a ki ezt a epylliont Vergilius nevére tervszerűen hamisította, hogy munkájának vergiliusi színezetet adjon, nemcsak a Bucolicát, a Georgicát és az Aeneist, hanem ezt az elegiát is szándékosan utánozta, a mint azt a jövő évben megjelenendő *Ciris*-kiadásomban kimutattam.

Első dolog azonban, hogy végre-valahára meg tudjuk érteni minden részletében ezt az elegiát, melyet az eddigi kutatók éppen nyilvánvaló pseudovergilianus eredete miatt elhanyagoltak, annál is inkább, mert ez a vers is, mint az egész *Appendix Vergiliana*, a lehető legrosszabb codexekben szánalomraméltó állapotban maradt reánk. Azért értekezésemhez mellékeltem az elegia kritikailag megtisztított szövegét s elláttam bő kommentárral, mely az eddigi romlott helyekre is világosságot derít. Célom az volt, hogy a figyelmet felhívjam az aranykori költészetnek erre a mindenképpen érdekes maradványára s természetesen magam örvidenék legjobban, ha valaki a tőlem kijelölt nyomon elindulva erősebb argumentumokat találna az elegia ovidiusi eredetének bizonyítására.

A székely határőrség szervezése 1762—64-ben.

(Kivonat Szádeczky Lajos l. t. 1908 október 12-iki előadásából.)

Szádeczky Lajos harmadfél évvel ezelőtt, Halmágyi István Naplói kiadása alkalmával az Előszóban felhívta a figyelmet Halmágyi jegyzőkönyvére, melyet ez a székely határőrség szervezéséről vezetett. Ismertette annak tartalmát s kifejezte ama meggyőződését, hogy az „nagybecsű történelmi forrásul szolgálna s kiadásával XVIII. századi történelmünk nagyérdékű fejezetét világitanók meg“.

Gróf Teleki Domokos „A székely határőrség története“ cz. érdemes munkáját legnagyobbbrsztt ennek a jegyzőkönyvnek alapján írta, mint a mely (az ő ítélete szerint) a székely határőrséget szervező „katonásító bizottság jegyzőkönyvének csaknem teljes példánya“.

E jegyzőkönyv 1871-ben Toldalagi Viktor tulajdona volt, s jelenleg az Erdélyi Múzeumegylet könyvtárának kéziratárában van. Táblája sarkán elmosódott írással ezt a címet viseli: *A Székelyek militariaziója Protocolluma*. Első papirlapján egykorú írás ily címet adott neki: „*A' Limitanea Militia felállítására rendeltetett Commissionak Protocolluma*“.

1906 derekán Szádeczky Lajos egy előterjesztésben a M. T. Akadémia Történelmi Bizottságához azt a kérdést intézte, hogy hajlandó volna-e Halmágyi szellemi hagyatékának ezt a részét, mely a székely határőrség okirattárát foglalja magában, kiadni, vagy esetleg a Székely Történelmi Bizottságot annak kiadásában támogatni, hogy az mint a Székely Oklevéltár VIII. kötete láthasson napvilágot.

A Történelmi Bizottság 1906 jún. 16-án tartott ülésén azon nézetének adott kifejezést, hogy hasonló újkori, a XVIII. század második feléből való akták inkább feldolgozásra valók s ha kiadatnék, az anyag a bécsi hadi és egyéb levéltárak anyagával kiegészítendő volna; mindazonáltal felszólította, hogy a rendelkezésre álló anyagot a bizottság valamelyik ülésén személyesen mutassa be.

Ennek a kívánságnak eleget teendő, Halmágyi jegyzőkönyvének anyagát kiegészítette a bécsi hadi levéltár anyagával (melyet már régebben összegyűjtött), továbbá a székelyföldi, főkép a Csik- és Udvarhely vármegyei levéltárak anyagával (melyet szintén már előbb átdolgozott) s kiegészítette az országos levéltár erdélyi kancelláriai és guberniumi osztályában lévő legfontosabb aktákkal. Innen pótolta főkép a székely határőrséget szervező bizottság jegyzőkönyveit, melyek mind Halmágyi jegyzőkönyvében, mind a bécsi hadi levéltárban hiányosan, csak 1764 elejéig voltak meg.

Időközben az Erdélyi Múzeum kéziratárában Halmágyinak még egy kéziratkötetére akadt, melyben egyebek közt a székely határőrség szervezésére vonatkozó akták is voltak.

Az így kiegészített és lehetőleg teljessé tett anyagot 1907 jún. 8-án bemutatta a M. T. A. Történelmi Bizottságának, mely a tervezett kiadványhoz az elvi hozzájárulást megadta, „oly föltétellel, hogy a kiadvány félig feldolgozott legyen és csakis a legfontosabb oklevelek közöltessenek szó szerint“.

Ennek következtében 1907 nyarán megírta a székely határőrség szervezésének történetét, úgy vélekedvén, hogy ezzel nagyobb szolgálatot tesz a hazai történelemnek, mintha „félig feldolgozott“ munkát végez. Czélszerűbbnek vélte a teljes feldolgozást azért is, mert *gr. Teleki Domokos* jeles munkája „*A székely határőrség története*“ (Budapest (1877) után történeti tudásunkat előbbre vinni csakis így remélhette.

Gr. Teleki munkája ugyanis, bármily érdekes és hasznavehető mű legyen is (nem a teljes történelmi anyagkészlet alapján iratván, ő levéltári kutatásokat nem végezvén sem Bécsben, sem a Székelyföldön), nem nyújt elég világos és teljes képet a székely határórség szervezéséről. Ő jórészt csak a hivatalos aktákat ismerte (egyes gyűjteményes könyvekből) s így inkább azt írhatta meg, hogy mit végeztek a hivatalos körök: az udvar, gubernium, bizottságok; de nem láthatta tisztán, hogy miként forrongott a belső Székelyföld, mint egy megbolygatott méhkas, hogy minő zavarokat és anarchiát idézett elő Buccow és társai erőszakos fellépése s hogy milyen nagy munkájába és erőfeszítésébe került később az ú. n. „királyi bizottságnak” újra kezdeni és végrehajtani azt, a mit Buccowék balsikerrel megkíséreltek és elrontottak. Ezekre a Szádeczky levéltári kutatásai és nagy anyagkészlete sokkal nagyobb világosságot derítenek s azokból a belső Székelyföld állapota, a nép forrongása és az események forgataga jobban szemlélhetővé válik.

A Székelyföld története és a székely intézmények terén kétségtelenül új korszakot alkot a határórség szervezése; nem kicsinylendő azért annak igaz történetét megismernünk. Következményei nagyjelentőségűek és mélyrehatók voltak s még napjainkig is éreztetik hatásukat. Csak hogy egyet említsünk: a nagymérvű kivándorlás, melyet előidézett, évtizedekig tartott utána s az abból összeverődött bukovinai székelység visszatelepítése éppen a mi korunkban került napirendre. Erről, a M. T. Akadémia Történelmi Bizottsága intenióival egyetértve, jónak látta külön fejezetben is (a bevezetésben) megemlékezni.

A M. T. Akadémia Történelmi Bizottsága az így elkészült munkát (Marczali Henrik bírálata alapján) 1907 decemberi ülésén kiadásra elfogadta és 1908-iki költségvetésébe fölvette.

Másfél évtized óta gyűjtött anyag kerül a történetkedvelő közönség elé ebben a kötetben, melynek egyharmada feldolgozás, kétharmada okiratközlemény.

A munka immár kikerült a sajtó alól s remélhető, hogy a történetkedvelő közönség érdeklődéssel fogja fogadni s hogy a reá fordított, nagy gonddal és fáradsággal és az Akadémia áldozatkészségével arányban fog állani az a szellemi haszon és gyarapodás is, melyet történettudásunk ebből a munkából meríteni fog.

A munka két főrésze oszlik: a határórség szervezésére, elbeszélésére és az okirattárra.

A feldolgozott rész tíz fejezetre oszlik, hogy világos és áttekinthető tagozással mutassa be a dolog fejlődését s különböző fázisait, báró Buccow első kísérletétől, 1762-től, a szerve-

zés s a zavarok okozói kipuhatólása végett folytatott bűnügyi vizsgálat befejezéséig, 1765-ig.

Az Okirattár 1761-ben kezdődik s egészen 1776-ig terjed s ehhez csatlakozik a szervező bizottság hivatalos jegyzőkönyve 1763—64-ből; a táblázatos kimutatás az első székely határőrezredekről s végül függelékben kivonatok Csikvármegye levéltárából (1764—1790-ig) főképp a kivándorlásról.

A munka rövid tartalma a fejezetek feltüntetésével a következő:

I. *A székely határőrség első kísérlete. Buccow kudarca Udvarhelyen.*

Mária Teréziát országai védelme a hadsereg fejlesztésére és növelésére kényszerítette. A déli határok védelmére már uralkodása elején szerveztette az anyaországban a határőrvidéket s ezt folytatni kívánta Erdélyben is. E végből br. Buccow Adolf tábornokot 1761-ben erdélyi főhadparanesnökká, az ottani gubernium elnökévé és királyi biztossá nevezte ki. Buccow nem ismerte Erdélyt s annak alkotmányát s azt hitte, hogy az országgyűlés, főkormányzók és a politikai hatóságok nélkül is czélt ér s az oláhokból és székelyekből határőrséget szervezhet. A királyné önkéntesekből szervezésre adott neki engedélyt és felhatalmazást; Buccow azonban kényszeríteni akarta arra a népet, ha önként nem vállalkozik. A radnavölgyi oláhok között hajlandóságot talált a határőrségre, mert ezek azzal a beszercezi szászok jobbágy-ságától szabadultak meg. De a székelyek régi szabadságukat és nemesi kiváltságaikat semminemű kecségetető ígéretekért feláldozni nem akarták. Buccow 1762 nyarán katonai biztosokat küldött Gyergyóba, Csíkba, Háromszékre, majd Udvarhelyszékre s a népet fő- és jószágvesztéssel fenyegetve összehívatta, feliratta, megmérte s a fegyverfelvételre kényszerítette. Az összeírás Udvarhelyszéken megakadt mert a nép kereken kijelentette, hogy nem áll a mérték alá s csak régi kiváltságai értelmében hajlandó katonáskodni.

Buccow maga sietett Udvarhelyre, de hiába volt minden erőlködése, a nép nem engedett s Buccow sikertelenül volt kénytelen visszatérni Szebenbe.

II. *Buccow kudarca Csíkban és Háromszéken. A csíki zavarok és zendülések.*

Buccow az udvarhelyi kudarcz után Csíkban kívánta volna állandósítani s befejezni a szervezést és 1762 őszén személyesen sietett Gyergyóba az új határőrök felesketésére és a zászlók

felszentelésére. A nép már itt is forrongott, mert időközben megtudta, hogy a királyné önkéntes katonaságra adott engedélyt, őket pedig halálos fenyegetésekkel s kecségtető ígéretekkel kényszerítették a fegyverfelvételre.

Buccow így Gyergyóban is ellenállásra talált s a nép a fegyvert letette s Buccowot majdnem széjjeltépte. Csikszeredán is nagy zúdulással és káromlással fogadták előterjesztéseit s a fegyvereket itt is visszaadták. Hasonló lett az eredmény Kézdivásárhelyen. Csak a nép salakjából vállalkozott egynéhány mind a két széken a határőrségre.

A katonatisztek azután mindent elkövettek, hogy ígéretekkel, fenyegetéssel és törvényellenes kedvezésekkel a népet a katonaságra csábítgassák. Az új határőröket kivették e szék hatósága alól, a nemesség ellen bujtogatták, rászabadították a felesküdni vonakodókra s akkora terrorizmust és anarhiát idéztek ezáltal elő, hogy a nép egy része félelemből fölvette a fegyvert.

Ebből nagy zúrzavar, fejtelenség s minden társadalmi és törvényes rendnek felfordulása következett, a mely 1763 folyamán véres összeütközésekre vezetett.

A csiki új határőrök 1763 febr. 11-én körülvették a szék tisztviselői és nemessége által tartott székgyűlést és két napig ostromzár alatt tartották őket Várdotfalván. A szék tisztjei a halálos veszedelemből csak úgy szabadultak meg, hogy kötelezvényt adtak törvénytelen követeléseik teljesítéséről. A dúlás, fosztogatás, a nemesség üldözése napirenden volt ezután is. Tavaszra általános néplázadástól tartottak.

III. *Br. Siskowicz küldetése és működése Erdélyben. Buccow visszahívatása.*

A csiki zavarok és zendülések híre Bécsbe is elhatolván, a királyné leküldötte Erdélybe br. Siskowicz altábornagyot, hogy tegyen jelentést az ottani állapotokról.

Br. Siskowicz tapasztalatai megczáfolták Buccow előbbi jelentéseit, a mit amaz nem titkolt el az udvar előtt sem. Sokkal másként találta a dolgokat, mintsem az udvar tudta lejövelekor s leleplezte Buccow álnokságát. Siskowicz egyszersmind javaslatot tett, hogy miként vélné ő a székely határőrség szervezését. A királyné elvben hozzájárulván, egy bizottságot nevezett ki (1763 máj. 6-án) a részletes terv kidolgozására. A bizottság tagjai voltak gr. Lázár János elnöktele alatt gr. Bethlen Miklós gub. tanácsos, br. Siskowicz és Halmágyi István jegyző. Buccowot pedig Brukenenthal kancellariussal együtt Bécsbe rendelte a királyné.

IV. Az udvarhelyszéki tisztek elfogatása.

Buccow vádaskodásainak szomorú következménye lett Udvarhelyszék néhány tisztviselőjére nézve. A szék gyűlése 1763 febr. havában protestált az állandó törvényszék felállítása ellen s ezt Buccow úgy tüntette fel, mint veszedelmes összeesküvést. A királyné erre katonai kirendeltséggel elfogatta és Szebenbe vitette Borsai Nagy István alkirálybíró, Váradi Ferencz ügyvédet és Simon István birtokost, a kik vizsgálati fogságra vettek. A szigorú vizsgálat semmiféle főbenjáró bünt nem derített ki az elfogottakra nézve; az alkirálybíró éppen ártatlannak találtatott, de a börtönben meghalt; a többiek néhány évi fogságra ítéltettek, inkább elrettentésül, mintsem megérdemelt büntetésül.

V. A székely határőrséget szervező bizottság előkészítő munkálatai.

A kinevezett hármás bizottság részletes tervet dolgozott ki a határőrség miként szervezésére. Összeállították a székelyek régi jogainak és kötelezettségeinek lajstromát és megjelölték a módokat, hogy miként lennének a székelyek állandó katonaságra foghatók. Munkálataik alapján két módozatot terjesztettek a királyné elé, hogy vagy önkéntesség, vagy kényszerítés által szervezzék a határőrséget. Ők az előbbit ajánlották inkább.

VI. A királyné rendeletei a székely határőrségről s azok kihirdetése Csíkszéken.

A királyné a bizottság javaslatai közül a kötelező katonaszkodás mellett döntött s 1763 okt. 8-án kiadta rendeleteit, mely szerint Csík-Gyergyó-Kászon, Háromszék és Bardócz szabad székelyeit határőrökké rendeli s belőlük 2 gyalogezredet (3000—3000 főből) és egy huszárezredet (1500 emberből) kíván besorozni és felfegyverezni. Adójuk egyharmadát (háború esetén az egész) elengedi, napiszoldót kapnak s fegyvert és szíjszerszámot. A rendeletet mindenfelé kihirdették. A székelyek mindenfelé protestáltak s régi kiváltságaikra hivatkoztak s kérték, hagyják meg őket eddigi állapotjukban.

VII. A határőrség szervezése Gyergyószékben.

A bizottság katonasággal körülvéve kiszállott a székekbe, hogy a királyné rendeletét végrehajtsa. Gyergyóban kezdték a sorozást, a hol legkönnyebben reméltek célt érni. Szigorú ren-

deletet hirdettek ki előbb, hogy a királyné rendeletének mindenki szó nélkül engedelmeskedjék.

Gyergyószentmiklósról hívták össze a népet 1763 november 29-ére s ott a királyné rendeletét felolvasták és eredeti aláírásával felmutatták. A rendes katonasággal körülvelt nép elfojtotta keserűségét és kénytelen-kelletlen engedelmeskedett. Az összeírás, zászlószentelés, felesketés nagyobb zavar nélkül ért véget s négy század gyalog és egy század huszár került ki Gyergyóból.

VIII. *A madéfalvi veszedelem (Siculicidium).*

Nem ment ily simán a dolog Felcsikon, hova a bizottság 1763 decz. végén kiszállott. A felcsiki nép elkeseredett kísérletet tett a katonaság kikerülésére. Madéfalva lakosai s a szomszédos falvak népének egy része a bizottság előtt — a kemény tél daczára — a határszéli havasokba menekült. Egy heti alkudozás, izengetés, követjárás indult meg a bizottság és a menekültek között, mígnem ezek — háromszékiekkel szaporodva — 1764 jan. 5-én leszállottak az erdőből s Madéfalván ellenállásra készültek. A bizottság katonaságot vont össze s jan. 7-én hajnalban megtámadta a népet, a falut felgyújtották s a menekülteket részben lekaszabolták, részben elfogták és széjjelverték.

A Siculicidium az egykorú jelentések alapján bőséges és minden eddiginél részletesebb és hitelesebb megállapítást nyer a munkában. Az Okirattárban pedig közölve van a bizottságnak a királynéhoz intézett jelentése és hivatalos kimutatás az eslestekekről falvak szerint, melyből kitűnik, hogy az egész Felcsik jóformán minden faluja résztvett a felkelésben és szenvedett veszteséget a székely vérfürdőben.

IX. *A határőrség szervezése Csikban és Háromszéken.*

„A véghezment szomorú példából minden ember keservesen szemlélhetvén, mi legyen a felséges király ellen való zúgolódásnak jutalma“ (mondja a biztosok felhívása): a nép megrettent s vagy menekült Moldvába, vagy engedelmesen tűrte, hogy a határőrségbe sorozzák, feleskessék s zászló alá állítsák.

Csik-Rákoson 1764 jan. 18-án négy gyalog- és egy lovas századot, jan. 26-án Alesikon Szentimrén három gyalog és jan. 31. Kászonban, Feltizen egy gyalog századot eskettek fel s az egész Csikban három huszár századot alkottak. Csikból alakult az I. székely gyalogezred. A huszárok a többi székekével alkottak egy huszárezredet.

Háromszék összeírása és felesketése a szék alkotórészei

szerint négy szakaszban történt. Kézdi, Orbai, Sepsi és Miklós-vár székben egymásután.

Kézdivásárhelyről külön századot alkottak a II. székely gyalogezred első századaként.

A sorozást Bardócz-szék összeírásával és felesketésével végezték be 1764 márcz. 18-án Olasztelkén. Ezekből került ki a két gyalog- és egy huszárezred, összesen 7500 felfegyverzett katonával és mintegy 2000 számfelüti fegyvertelennel s 11,000 növendékkel (16 éven alóli fiúgyermek).

Tiszteik eleinte legnagyobbbrészt németek voltak, csak két huszár- és két gyalogszázad élén állott magyar kapitány. A három ezred együttes parancsnokló tábornokává gr. Gyulai Sámuel, a Gyulai-ezred parancsnokát nevezte ki a királyné.

*X. Bünyenyítő vizsgálat. Buccow halála.
Gr. Hadik kormányzósága. A kivándorlás.*

A határőrség szervezése befejeztetvén, Buccow hamis vádjaira, hogy a székelyeket ellenállásra a nemesség bujtogatta, a királyné egy bünyenyítő vizsgáló bizottságot rendelt a Székelyföldre a bujtogatók kipuhatólása s jószágvesztéssel, esetleg halálbüntetéssel való megtorlásra. Ez a katonai és polgári tagokból álló vegyes bizottság 1764 április elején kiszállott Csikba és megkezdte az elfogatókat és tanúkihallgatásokat. A vallomásokból az derült ki, hogy nem a nemesek, de néhány plébános volt a nép tanácsadója. Ezek közül hármat megidéztek s Gyulafehérvárt a püspök által fogságba vettek s el is ítéltettek. A közszékelyek közül is fogságra vettek többen, de a nemesek zaklatása eredménytelennek bizonyult.

Br. Buccow 1764 máj. 18-án hirtelen halált szenvedvén, helyébe a királyné gr. Hadik Andrást, a hírneves huszártábornokot nevezte ki kormányzóvá, kit Erdélyben a magyarság nagy örömmel fogadott s a ki bölcs kormányzásával a felzaklatott kedélyeket lecsillapította s a székelyek üldözésének véget vetett.

A nagy mérveket öltött székely kivándorlást ugyan ő sem tudta teljesen megakadályozni, de később, mint a bécsi főhaditanács elnöke, Moldvából áttelepítette őket Bukovinába (a hol Hadikfalva és Andrásfalva máig is az ő nevét viselik) s így megmentette a magyarság számára.

Ezeknek a hazától elszakadt székelyeknek ivadékaik máig is megtartották jó magyarságukat s napjainkban vándorolgatnak vissza a régi hazába, hogy annak hű polgárai, hazaszerető fiai legyenek.

*

Az *Okíráttár* a székely határőrség szervezésének legfontosabb aktáit közli 1761-től 1776-ig.

Ezt követi a szervező bizottság hivatalos jegyzőkönyve 1763 jún. 1-től 1764 márcz. 26-ig és táblázatos kimutatás az első székely határőr-czredekről 1764 elejéről.

A *Függelék* gyanánt közölt kivonatok Csíkvármegye levélsárából 1764—1790-ig főként a Moldvába történt nagymérvű székely kivándorlásra s az annak meggátlását czélzó törekvétekre derít világosságot.

Ekkora széleskörű apparátussal felszerelve s az eddig ismeretlen aktákból kidolgozva áll előttünk a székely határőrség szervezésének pragmatikus és kritikai történelme, mely minden oldaláról megvilágítja az érdekes kérdést, hazánk történetének egyik nevezetes fejezetét, melynek következményei napjainkban is actualitással bírnak s így a közérdeklődésre méltán igényt tarthatnak.

A munka gondos Név- és tárgymutatóval van ellátva, mely használhatóságát megkönnyíti. A sajtó alól kikerülvén, az érdeklődő olvasó közönség rendelkezésére áll. (Terjedelme 8-adrét alakban VIII., és 879 lap. Ára 16 korona.)

Egy protestáns iskoladráma a XVII. századból.

(Kivonat *Dézsi Lajos* 1. t. 1908. nov. 2. előadásából).

Feltűnő dolog, hogy a XVII. századból még kevesebb magyar iskoladráma maradt ránk, mint a XVI. századból. Ennek magyarázatául azt szokták felemlíteni, hogy az 1562-iki debreceni hitvallás kárhoyztató szava vetett gátat az iskoladrámák terjedésének. Ugyde csaknem minden nevezetesebb iskola történetében azt olvassuk, hogy ekkor is évről-évre tartanak benne ilyen előadásokat. A zsinat tiltó szava tehát nem volt akadály az előadásokra, legfeljebb a kiadástól riasztotta volna vissza a drámaszerzőket. De ez sem valószínű. Sokkal inkább az lehetett az oka, hogy nem tartották azokat olyan általános érdekűeknek, hogy kiadásukra gondolni mertek, a nyomtatásra kiadót, a költség fedezésére pártfogót foghattak volna. Ha ilyen akadt, készséggel kiadták: példa rá Eszéki Istvánnak itt bemutatott iskoladrámája.

Ezt a darabot a nagybányai schola növendékei 1667-ben Nagykarácson estvéjén adták elő. Az előadásra Teleki Mihály, máramarosi főispán és „Kövár, Erdély végháza . . . nagyhirű főkapitánya“ egész „nemes udvarát“ elvitte s annyira megtetszett neki a darab, hogy felszólította a szerzőt a kiadásra. Eszéki örömmel vállalkozott reá, Teleki utasítása szerint még javított

rajta egyet-mást s neki ajánlva, s természetesen az ő költségén 1669-ben Kolozsvárott kiadta.

E mű egyetlen példányát már Szabó Károly leírta (R. M. K. I. 1086. sz.), de mivel a címbe nincs említve, hogy iskoladráma, senki figyelmét se vonta magára, tudtommal eddig senkise ismertette s nem illesztette be a protestáns iskoladrámák történetébe. Pedig érdekes művel szaporítja XVII. századi iskoladrámáink fogyatékos sorát.

Czime: RYTHMUSOKKAL VALO | SZENT | BESZELGETES, | Melyben, a' Profétiákból világof- | fan meg-mutogattatik, a' SIDÓK el- | len, hogy az ő Testamentumban fok- | (zor és fok képpen meg-igértetet | MESSIAS mar régen el-jött; a' tettben | és hogy nem más az; hanem a' mi | Urunk JESUS CHRISTUS. | Lőtt a' Tanulogyermekök között, a' NAGY- | BANYAI Scholában szép feles gyülekezet | előtt, M. DC. LXVII éftendőben. | NAGY-KARTSON [igy] eft- | végén. | [Vignette] | KOLOSVARAT, | — | Nyomtatt. VERES-EGYHAZI MIHALY által | M. DC. LXIX. | Kis 8r. A - E₅ + 2 = A₁^a: Czimplap, A₁^b: Mottó („A 'Sidok meg-téréséről“) A₃ - A₃^a = Ajánlólevél; a [6]—77 oldalt foglalja el maga a mű „JESUS MESSIAS“ rövidebb czimmal. Egy levél (a 17-18. oldal) hiányzik a fennmaradt egyetlen példányból.

A mű szerzője *Eszéki István*, nagybányai scholamester. 1659-ben Sárospatakon subscribált az iskolai törvényeknek s ebből következtethetjük, hogy 1640—42 körül született. Külföldi egyetemen is járt, 1665-ben az utrechti egyetemre iratkozott be, sőt itt egy dissertatiót is tartott. 1667 ápr. 25-től 1669-ig volt a nagybányai schola rektora. Később udvarhelyi pap lett s 1709-ben halt meg.¹ Utrechtben és Amsterdamban kiadott értekezéseinek kívül van egy latin műve („Diarium theologicum“ Kol, 1675). Magyarul egy gróf Rhédei Ferencz felett tartott halotti beszédén kívül (Sárospatak 1668) csak ezt a művét ismerjük.

Egy „KÖSZÖNTES“ vagyis a nézők („a kőről álló keresztényen szent sereg“) üdvözlése nyitja meg az előadást, — ez az iskoladrámákban gyakran előfordul — s az üdvözlésen kívül a darab komoly jellegére is figyelmeztet: „Nevetséget — ügymond — tőlünk itt fenki ne várjon, | Ha ki azért jött-is elméje forduljon | Mefliafról tőlünk moft minden tanullyn | Rolla beszelgetünk igen világoffan“ s végül az előadás fogatkozásaiért a közönség bocsánatát kéri.

¹ L. Thurzó F. A nagybányai ev. ref. főiskola története 1547—1755. Nagybánya, 1905. 17—18, 25, 32, 33, 88, 110—111, 149. l. és Morvay Gy. A középkorok története Nagybanán. U. o. 1896. 266. l.

Utána egy másik deák a darab „summáját“ mondja el s egyszersmind felszólítja az első szereplőt („Kelly-fel azért Mofes Iften hű szolgája“) az előadás megkezdésére.

Maga a darab öt részből vagy felvonásból áll s a prologusnak megfelelően egy „Berekesztés“ vagy epilógus és egy hosszabb „summa“ is járul végül hozzá.

Az I. rész „Az embereknek teremtéséről s' efitiről“ czímmel Ádám és Éva paradicsomi bukását adja elő. A Nap-tárban a karácson előtti nap: Ádám és Éva napja s Jézus messiási voltának bizonyításához elengedhetetlenül szükségesnek tartották az első emberpár bukásának előadását. Legelőször Moses lép föl s elmondja a világ és az ember teremtése történetét. Azután Ádám szólal meg s így köszönti Évát: „Egészséggel EVA! én kívánt örömmöm | Kit esontom s' testemből formála Teremtöm | Már látom van hozzá illendő fegitöm: | Légy nekem mindenkor hű gyönyörködtetöm | Jövel kapsold őszve (zivemmel) zivedet | Vegyed hozzád való fizives szerelmemet.“ Éva örömmel enged Ádám felszólításának: „Édes Férjem — feleli — Adám Istenünk kedvére | Ellyünk hát kedveffen egymás szeretethe!“ Ismét Mózes veszi át a szót s elmondja, hogy a rút ördög megirigyelvén az emberpár „nagy uraságát“, álnok kigyó képét ölti fel „ál-ortzás ruhául“, hogy őt megejtse. Legelőször is Évát szólítja meg: „Egészséggel földnek Királyné Afzfizonya: | Uralkodáfordban ki nek nincsen máffa, | Földnek kereksege hízsem azt megvallya, Szolgálatra magát mikor néktek adgya“ s rábeszéli az alma megköstolására s Éva azután Ádámnak is adván belőle. „Édes Férjem — úgymond — Adám! nálladnál kedveffebb | Senki nállam nincsen, fem szerelmeteffebb. | Im melly jo e' gyümölcs a' méznél-is edesbb, | Ládd melly fizép a' fizine, de ize kedveffebb!“ Adám haboz, Éva újra biztatja s nem tudván tovább ellenállani a csábításnak, megízleli azt. De rögtön tudatára ébred bűnének s észreveszi meztelenségüket. „Oda vagyunk! fzaladj! jaj hová rejtezzünk! | Iften eleiben hogy ne kellyen mennünk! Nofzfza fies hamar kerefsünk barlangot. Vagy ha azt nem: bár csak egy jo sűrű bokrot.“ Hallja a kigyó gunyhahotáját: „El-mehettek velle! nekem csak e' kellett! | . . . Jertek utánnam csak! majd adok én helyet! De utána megszólal Mózes panasza és Isten hívó szava, melyben előbb kérdőre vonja, majd megátkozza az emberpárt.

A II. részben, melynek kezdete, azt hisszük, a mű hiányzó levélre esik, Mozes örül azon, hogy Isten az átok mellett ígéretet is tett az emberiség megváltására, a mely ígéretét Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak is megismételte, — azután felmegy a hegyre, hogy megnézzze Canaán földét és meghal. Szerepét a Profeta veszi át, a ki elmondja a Messiás felől Dávidnak tett

igéretet, Esaiás, Aggaeus, Zakariás jövendöléseit. Malachias a Keresztelő János eljövételét is megjósolta. A Próféta után Keresztelő János lép föl s biznyságot tesz Krisztus felől, halála után két tanítványa ugyanezt teszi, de közben egy Novitius azon csudálkozik, hogy van az, hogy annyi biznyság ellenére a zsidók még mindig várják a Messiást. „Edgyütt-is — úgymond — másutt-is én fokfzor Sidókkal | Befzéltem; de fzörnýtü káromkodáfokkal, | Mi Meffiáfunkat illetik s' moeskokkal; | Kergettek is érte néha dorogokkal.“ Az itt feltett kérdésre felel a mű többi része.

A III. részben (de a szerző itt elfelejtette a rész kezdését megjelölni s a czímet felírni, úgy hogy csak a „Summacská“-ból sejtjük, hogy itt kell az új résznek kezdődni) a Theologiae doctor lép föl s kezdí magyarázni a Messiásra vonatkozó jóslatokat, de alig kezd hozzá, elő áll egy Sidó Rabbi s előbb gúnyosan apostrophálja a „tudós fődoctort“, azután czáfolgatja. A Theologiae doctort bántja a Sidó „enyelgése“, méltóságához nem illőnek tartja, hogy feleseljen vele, hanem egy „domine frater“-t, egy theologus deákot szólít elé, az is megtud felelni a Sidó Rabbi ellenvetéseire, ő csak akkor jó majd, úgymond, segítségére, ha a Deák valamiben megcsüggedne. Kettejük közt megy végbe az elég hosszú vitatkozás, melyben a Deák még Strabora, Plutarchosra, Vergilius egyik eklogájára, Augustus császárra és Barchochébára is hivatkozik, de hiába, a nyakas Sidó Rabbi nem enged.

A IV. rész czíme: „*A Christus Jevs az igaz Meffiás.*“ Ebben egy új alak, egy „Megtért Sidó“ lép föl. Legelőször engedélyt kér a szólásra. „Kerlek édes Uram meg-bocsás ha én izom | Téged meg-háborit alkalmatlanságom, | Mert énnékem-is volt fzintén ilyen dolgom | Engedd-meg nékem-is e' Sidóhoz ízolnom.“ A Theologiae doctor boszúsan rival rá, azt hívéen, hogy a Rabbi álláspontját akarja erősíteni biznyságával. „Micsoda ember vagy? — szólítja meg — mi dolog? mit akarsz? | Elmém-ben-is ugyan majd meg-háboritafz! | Nem játék volna e' még-is belé ízollafz: | Mond-meg mi kel? fzoval engem ne tartoztas!“ A Sidó ismét kéri az engedélyt a szólásra s most a Doctor megadja neki, de lelkére köti, hogy beszédében különösen gondja legyen a prófétákra és a bizonyításokra. A Megtért Sidó megfogadja az utasítást s csakugyan bőségesen idéz a prófétákból. De a Rabbi nem akarja elhinni, hogy csakugyan született zsidóval van dolga, de végre mégis csak elhiszi, s hitelt ad atyafia szavának s ő is megtér s vallást tesz Jézusról, mint igaz Messiásról. A Theologiae doctor megáldja s örömmel búcsúzik el tőle.

Itt véget is érhetne az előadás, de még van egy rész, az V-ik: „*A' Christus fzületésének Hiftoriája.*“ Két jövevény érkezik. Az egyik nagyon sajnálja, hogy nem hallhatta a most lefolyt

disputatiót, csak „fülhedgyel fajdéta valamit“, legalább a Krisztus születése historiáját hallhatná, ma úgy is annak ünnepét szentelik. Az Evangelista azután elmondja, hogyan született Krisztus Betlehemben s a hol „körös széna kőzűöt vagyon vetett ágya“ hogyan üdvözlik, az angyalok és a pásztorok. Itt „sok éneklő gyermekek“ éléneklik „Dicsőfőség Menyben a' nagy Ur Iftennek! | Légyen ítfizeség Mennyei Felségnek“ stb. Azután az Evangelista folytatja a születés evangéliumát s befejezésül mindnyájan, tehát a nézőközönséggel együtt, éléneklik a „Christus Urunknak áldott születésén“ kezdetű éneket.

A „Be-rekesztés megköszöni a hallgatóságnak, hogy megtisztelték jelenlétükkel beszélgetésüket, miként a Prologusban, itt is bocsánatot kér a darab fogyatkozásaiért: „Szokatlan voltunknak tulajdonítsatok, | Nagyobbakat túllírnk ez után várjatok. Legyen e' Mellias mindnyájan veletek: | . . . Házatokhoz immár innét el-mehettek.“ Végül a „Rithmista“ a „Messias Christus zemélyérül való Prophétiák Summájá“-t mondja el.

Ez az Eszéki István iskoladrámájának tartalma. Eszékinék eredeti munkája: az Ajánlólevélben említi is, hogy ő készítette. A dráma nevet ugyan nem érdemli meg, mivel nincs benne sem cselekvény, sem jellem s ezélja is csak az oktatás, de a XVI. századi iskoladrámák legnagyobb részéről ugyanezt lehet mondani.

Érdekes e darabban az, hogy a szerző minden egyes szerep után odailleszti a szereplő nevét is. Úgylátszik az egész iskola részt vett az előadásban. Thurzó Ferencz szerint 1657-ben Eszéki István rector alatt 23 tanuló tanult s a darabban 20 szereplő neve fordul elő; ha ugyan a Rithmista szerepét játszó ifjabb Nemes János nem egy személy a Summát elől elmondó Nemes Jánossal, a mi valószínű. Az Evangelista szerepét „Stephanus Nánási, Past[or] cum sociis“ adja elő. A nagybányai ref. papot hívták így, s érdekes volna, hogy a nagybányai pap oda áll a deákok közé s végig mondja előttük a Krisztus születése historiáját, esakhogy akkor kit ért a szerző a „cum sociis“ vagyis a pap alatt? Mózes szerepét Ajtoni István, erdélyi nemes ifjú, Ádámot Putnoki Ádám, Évát Szőke Sámuel, a kigyót Heczei István, Istent Nyiró István, nagybányai fi, a Próféta Veég Ferencz társaival, Keresztelő Jánost Varjasi stb. a Theologiae doctort Ajtai Mihály, nemes, a Sidó Rabbit Forrai Péter, a Megtért Sidót Pengő Albert játszotta. Végül az apró gyermekeknek jutott az éneklő angyalsereg szerepe.

Hogy Eszéki művét még később is olvasták, arra nézve érdekes bizonyosságul szolgál Wesselényi Katának 1756-ban az egyetlen példány tiszta lapjára irt következő verse:

A nyomorult fidok vakofkodnak
Es igafság ellen patvarkodnak

Holott a Mefsias már régen eljött
 Profetakból e köny(v) bizonyfágot tött
 Motes fedelét I(ste)n végye el
 Végre Bemekről vißont végye fel
 Igireti Berint Jéus hitire
 Halálból valo elevenedéfre
 Vefselényi Kata eßt kívánja
 Hogj m(e)g viduljon fion leánya
 Es az egéß Izrael meg tartafsék
 Melyböl az Ur Neve ditsöitefsek.

Mutatványul álljon itt egy rövid részlet a „Theologiae Doctor“ és a „Sidó Rabbi“ beszélgetéséből:

THEOLOGIAE DOCTOR.

Michael Ajtai Nobilis.

E' Sok beszédekre állapadgyunk meg itt:

Nincsen csak egy Sido föld kerektségébe,
 Eredetit a' ki ma fel-vihetnéje,
 Tizenkét nemzetnek valamelyikére,
 Mert azok már régen zavarodtak egybe.

El széledtek ofztán e' fzéles világra
 Eny-helyet kerefni minden országokba,
 Nem volt külömbözés nemzetekbe tartva,
 Maradhaffon éltek vigyáztak csak arra.

Jaj s' hogy tudgyák hát meg Meffiáfok felől
 Kit még-is remélnnek Juda nemzetéből
 Hogy Izármazik, és nem valamelyikéből
 Tizen-egy nemzetnek melly volt azon kívül.

Nem tudgyák magok-is már mely aránt vadnak,
 Meffiáfokat csak fogadton fogadnak:
 Meg-csallyák magokat s' bizonságot adnak,
 Meffiás ideji hogy régen el-multak.

*Illyenek voltak régen Judás Gaulonita, Theudás
 Galilaeus, Barchochéba és többek: minap penig.
 1665-eszt. Sabétha Sebi.*

Igaz hát ezekbül a' Meffiás el-jött:
 Már a' birodalom Judábul-is ki-költ,
 Isten bizonságot felölle mert ugy tött,
 Első erőtségünk azért eddig így lött.

SIDO RABBI

Petrus Forrai, Rivul.

MI dolog? ki vagy Te? mit akarsz? mit nyelvelsz?
 Egy férges mogyorót valamit befészélsz
 Nem adnék érte. Hát miért pirittyelsz?
 Ki lőtt prókátorrá? Ennyit miért pergepsz?

TH. DOCTOR.

LAffan járj! ne fies! tovább jutsz barátom!
 Ellened én néked nem szoltam úgy tudom:
 Honnan jósz, hová mégysz én azt-is nem tudom:
 Mit fenyegetsz tehát? Mit vár tőled forfom?

SIDO R.

[34. l.] Hát mi nemes Sidók néked mit vétettünk?
 Hogy illy erős harczot indítasz ellenünk?
 Mi a' Prophétákhoz nálad jobban értünk:
 Ó tőlők tanácsot s' nem Te tőlled kérünk!

TH. DOCTOR

Micsoda ember légy már én-is fajditom:
 Sido lehecz a' mint befészédebül hallom,
 Hogy most disputálysak nem-is volt szándékom;
 De mivel így történt én azt-is nem bánom.
 Im a' mi keveset én eddig befészéltem,
 Ha teccik vedd elő, s' a' miben vétkeztem
 Mutaí meg, hogy én is magamat mentheffem,
 Ne mulas hát! láffad! fogj hozzá iziben!

SIDO R.

LAM meg-mondám semmit ennyi befészédedre
 Nem hajtok, mert a' czélt edgyik sem ütötte:
 Azért ha többet tudsz s' jobbakat mellette
 Jo Melfiáfodnak, rakhatzég előmbe!

TH. DOCTOR.

HA csak ezzel felelész, ezzel meg nem éred!
 Ennek sem vagy ember, még-is töb kel néked
 Árnyékodtul bizony senki meg nem ijed:
 Ugy néz bár szememben s' azt nyilván el-hidgyed!
 De im még-is ne mond, hogy többet nem tudok;
 Az halgatokért-is im tovább indulok:
 Tsak álhasd, elődben majd eleget rakok.

Jelentés az 1906. évi Rózsay-pályázatról.

Tekintetes Akadémia! Az 1906. évi február 1. lejárattal, a Rózsay-alapítványból hirdetett pályázatra Jancsó Miklós dr. kolozsvári egyetemi magántanár, belgyógyászati adjunctus és Elfer Aladár dr. belgyógyászati I. tanársegéd nyújtottak be egy tervezetet ilyen címmel: „A különböző emberi tuberculosis-bacillustörzsek virulentiájának kérdése és azoknak állapotpassage-ok segítségével elérhető módosulásai“. A Tekintetes Akadémia ezen munkatervezetet a III. osztály jelentése alapján, 1906 márczius 21-iki ülésében elfogadva, a pályázókat a munka kivitelével megbizta. A pályázók dolgozatukkal 1908 márczius 31-re elkészültek, s azt némileg változtatott cím alatt: „Összehasonlító vizsgálatok a gyakorlatilag fontosabb saválló egyedekkel“ be is küldötték, a melyről szóló véleményes jelentésünket a III. osztály titkára, König Gyula úr 1908. április 14-én vett fölhívására van szerencsénk a következőkben előterjeszteni.

Villemin J. A. (1865) a gümőkóros termékek fertőző képességét kísérleti alapon felismervén, a vizsgálódás egész sorát a fertőző képesség és a fertőző élő anyag megállapítása felé irányította; a mióta pedig Koch Róbert a gümőkórt okozó, sajátos fertőző élő anyagot a tuberculosis-bacillusban felfedezte (1882): ezen bacillus morfológiai és biológiai sajátságainak, virulentiájának kutatása széles e világon a pathologia legfontosabb témájává vált.

E kitérő kórtani vizsgálatok, számtalan kísérlet és bakteriológiai kutatás során kiderült, hogy nemcsak az embert irtó gümőkór addig ismert különféle alakjai, hanem több más olyan betegségünk is, melynek rokonságát a gümőkórral előbb csak gyanították, vagy éppen nem is sejtették: a tuberculosis-bacillus-sal szoros okozati összefüggésben állanak, azonfelül, hogy a különböző állatoknál, főleg a házi állatoknál, emlősöknél (marha, nyúl, tengeri malacz stb.), madaraknál (tyúk), továbbá a hüllőknél, kétélűtűeknél és halaknál előforduló s régebben más címek alatt leírt, vagy addig nem ismert bajt, mind a gümő bacillusa idézi elő, és hogy az embertől származó tuberculosis-bacillus mesterseges talajon nevelt tenyészetei épp úgy, miként a más állatok

kórtermékeiből származó bacillus-culturák igen különböző állatokba ojtva, azok megbetegedését, sőt pusztulását okozzák.

Ezen vizsgálatok folyamán azonban kitűnt az is, hogy az emberből vagy bizonyos állatokból származó culturák — bizonyos más állatokra hol súlyosabb, hol gyengébb vagy néha semmi hatással sem voltak, és hogy a culturák fejlődési gyorsaságában, bőségében, alakjában, sőt még a bacillusok alakjában, festési képességében is szembeötlő eltérések észlelhetők, másfelől, hogy egy és ugyanazon bacillustörzs a táptalaj, a hőmérsék, a mesterséges nevelés tartama, továbbá bizonyos állatokra való átvitel (passage) szerint, de meg a beoltott állat egyéni tulajdonságai szerint is — többé-kevésbé eltérő hatást fejt ki, hogy virulentiája fokozódhatik vagy csökkenhet egész a hatástalanságig, és hogy az állati testen (smegma bacillus) és azon kívül a szabad természetben található, — s a gümö-bacillusoz hasonló saválló bacillusok, (— trágya-bacillus [Moeller], timothea-bacillus stb.) az emberre és állatra nézve rendszerint hatástalanok. Ezen tények megállapításánál természetesen mindinkább előtérbe nyomult az a fontos kérdés, hogy vajjon az emberben és sok másféle — a természetrajzi rendszerben egymástól távol álló — gerincesben előforduló gümös betegségek egy és ugyanazon fajú saválló bacillusnak tudhatók-e be? mely csakis a gazdaállat faji és egyéni viszonyai és saját életfeltételei szerint módosul, s ennek megfelelőleg hol gyengébb, hol erősebb virulentiával bír és ezen feltételek változásával előbbi természetét visszanyeri, tehát variál? — vagy pedig, hogy az emberben és bizonyos állatokban előforduló bacillusok tényleg más fajok vagy legalább különálló típusok-e?

A mult század végéig azon nézet volt úgyszólván általánosan uralkodó, hogy — a szabad természetben előforduló saválló bacillusoktól eltekintve — valamennyi élő állati testben előforduló tuberculosis-bacillus egy fajhoz tartozik, me'ny csakis fejlődési feltételei, a táptalaj minősége, a hőmérsék, a mesterséges nevelés tartama és a gazdaállat faji és egyéni különbsége szerint módosul valamennyire, de lényegében ugyanaz marad és ennél fogva megélhetési viszonyainak változásával eredeti tulajdonságait újból felölteni képes.

Ezen nézetet vallotta maga Koch Róbert, ezt a német, francia és angol búvárok javarésze, s ezen felfogás lett irányadó a tuberculosis elleni védő eljárásokban is.

Elenyésző csekély volt azoknak a száma, kik a pathogenes bacillus bizonyos alakjait egyik-másik okból az emberétől különböző természetű és attól megkülönböztetendő fajnak tartották. Így pld. a francia vizsgálók a madár tuberculosis-bacillusának az emberétől és az emlősökétől különböző voltát hangoztatták, —

mások az ember és az emlősök tuberculosis-bacillusának egymástól lényegesen eltérő természetét, virulentiáját hangsúlyozták. — Névleg a gyöngykór-bacillusra nézve: Pütz 1882., Genersich 1890. (Verh. des X. internationalen Congresses Berlin, 1890, II. sz. 3-ik rész, 222. old.).

Annál általánosabb meglepetést keltett tehát, midőn Koch Róbert az 1901-iki londoni congressus alkalmával kísérleti és bakteriologiai vizsgálataira támaszkodva kijelentette: hogy a marha tuberculosis-bacillusát nem tarthatja azonosnak az emberi tuberculosis-bacillussal, hogy az emberi tuberculosis a marha-tuberculosis-tól lényegesen különbözik és a marhára át nem vihető. De Koch Róbert a maga nagy tekintélye ellenére is csakhamar szembe találta magával a tuberculosis-búvárok legtöbbjét; a francziák, az angolok, de saját honfitársainak legnagyobb része is, élükön Behringgel, az ellentétes álláspontot védték. — Ezzel megindultak azon nagyarányú vizsgálatok, melyek a tudományos kutatás minden eszközével, széles alapon, óriási anyag felhasználásával ma már nem is egyes búvárok, hanem — a munkafelosztás érdekében — egész társszövetségek közreműködésével a jelenben is folynak.

A nagy apparatussal folytatott munkálatok azonban a mai napig sem vezettek egységes eredményre. Kossel, Weber és Heuss a saját kísérleteik alapján (német birodalmi egészségügyi hivatal közlései 1904—5) határozottan állítják, hogy a melegvérű állatok bacillusai közül a tyúk tuberculosis-bacillusa (*bac. tub. gallinaceus*) megkülönböztethető az emlősökéitől és hogy az utóbbiaknál is két typus van ú. m.: a *typus humanus* és a *typus bovinus*. Továbbá, hogy a *typus humanus* sem marhában, sem kecskében, sem házinyúlban nem alakul át *typus bovinussá*, hogy a madár bacillusa emlős állatban hosszabb ideig tartózkodva sem válik emberi tuberculosis-bacillussá; hogy a tyúk gümőkórját a madár tuberculosis-bacillusa, a marha gyöngykórját a tuberculosis-bacillus *bovinus* typusa, s az ember gümőkórját rendszerint a *typus humanus* idézi elő; és aránylag csak ritka esetekben található az ember gümőkórjánál kórokozóként a *typus bovinus* is. Ama nézet pedig, hogy a *typus bovinus* az emberben súlyosabb hatású lenne, mint a *typus humanus*: — vizsgálataikban semmi támasztékra nem talál, így az az állítás, hogy a *typus bovinus* emberben hosszabb ideig tartózkodva *humanus* typussá alakulna át, meg nem állhat. Ezzel szemben azonban az angol bizottság Steegmann & Cobbett, Stanley, Griffith, Eastwood és Hutchens kísérletekre támaszkodva azt állították, hogy az emberből származó tuberculosis-bacillus marhába ójtva: a marha-tuberculosis-hoz hasonló elváltozásokat hozhat létre, — s e miatt helytelen volna Koch nézetét gyakorlatilag érvényesíteni, hogy t. i. a *humanus*

tuberculosis-bacillus — a bovinus tuberculosis-bacillustól, s az egyik és a másik által felidézett betegség specifice különböznek egymástól. A francziák, Nocard és Arloing, továbbá a németek közül Behring és társai, nálunk Preisz, Krompecher szintén Koch Róberttel ellentétes nézetten vannak. Dammann és Müsemayer pedig azt mondják, hogy a biológiai és morfológiai különbségek nem oly kifejezettek és nem oly állandók, hogy ezek alapján két faj, vagy akár csak két typus is felállítható volna. A vizsgálatok folyamán a typus gallinaceus, továbbá a hüllők, kétéltűek és a halak tuberculosis-bacillusa s a különböző állatokra gyakorolt együttes hatása is szóba került, s a kérdés jelenlegi állása a Virchow Arch. 190. kötetéhez csatolt vaskos függelékben, a Tuberculose Studienben (1907 decz.), különösen Rabinowitsch Lydia és Beitzke vizsgálatai alapján a következő: a tuberculosis-bacillus humanus és bovinus typusa és a typus gallinaceus alaki, kulturái, biológiai és fertőzési tulajdonságai szerint valamennyire megkülönböztethetők ugyan, de ezen különbségek csak fokbeliek, ingadozók; a humanus typus a marhára és madárra is pathogenes és vice versa, s hogy a hüllőkre, kétéltűekre és a halakra nézve is fertőző; — hogy a beteg emberben nemcsak a typus humanus, hanem a typus bovinus is előfordul, akár 8%-ban; hogy a kívülről (állatkertből) beszerzett beteg és elhullott állatokban, emlősben és madárban a typus humanus, bovinus és gallinaceus és azoknak keverékei, sőt átmeneti alakok is találhatók. Szóval, hogy a Koch Róbert és később Kossel, Weber, Heuss által felállított megkülönböztetések nincsenek kellően igazolva.

Tekintve a complikált kísérletek nehézségeit, a számtalan hibaforrásokat és az eldöntendő kérdés fontosságát: a további kutatás e téren teljesen indokolt és csak örömmel fogadhatjuk a benyújtott munkát, mint a pályázók komoly törekvésének, lankadatlan szorgalmának és jeles vizsgáló tehetségének eredményét.

Közelebbről nézve a művet, első sorban is felemlítjük, hogy szövege 526 oldalra terjed, melyhez hozzávéve a 16 oldalas törzscultura és a 18 oldalas irodalmi jegyzéket, összesen 560 oldalt tesz ki; azonkívül 20 táblán 31 (részben színes) rajz és fénykép van hozzá csatolva. A kísérletekről szóló jegyzőkönyvek, — táblás beosztásokkal és görbékkel együtt — összesen 797 oldalt töltenek be, úgy hogy az egész munka, a hogyan előttünk fekszik, tartalomjegyzék és tárgymutató nélkül voltaképp 1357 félíves írott oldalra rüg.

A mű tartalmát illetőleg szintén kiemelendő, hogy a szerzők kísérleteikkel az eredeti tervzetten jóval túlléptek, a mennyiben nemcsak a különböző emberi tuberculosis-bacillus (typus humanus)-törzsek virulentiájának kérdésével foglalkoztak behatóan, hanem azonfelül még a marha tuberculosis-bacillus (typus bovinus) és

a *typus gallinaceus*ra vonatkozólag is igen terjedelmes kísérleti sorozatokat végeztek. Ennek megfelelőleg munkájok címét jogosan így változtatták meg: „Összehasonlító vizsgálatok a gyakorlatilag fontosabb saválló egyedekkel“.

A nagy anyag tárgyalását a következő csoportokba osztották fel:

I. Fejezet: Összehasonlító vizsgálatok a különböző származású emberi *tuberculosis-bacillus*sal (23—161. oldal).

II. Összehasonlító vizsgálatok a különböző eredetű marha *tuberculosis-(gyöngykór-)bacillus*sal (161—212. oldal).

III. Összehasonlító vizsgálatok a különböző eredetű madár *tuberculosis-bacillus*sal (212—249. oldal).

IV. Az emberi *tuberculosis-bacillus* sajátosságainak módosítására irányuló vizsgálatok (249—442. oldal).

a) nyúlön át (—324-ig),

b) kecskén és borjún át (—381-ig),

c) csirkén át (—405-ig),

d) békán és kígyón át (—442-ig).

V. A marha és a madár *tuberculosis-bacillus* sajátosságainak megváltoztatására irányuló vizsgálatok (442—482 marha és 483—507-ig szárnyas).

VI. A kísérleti, vegyes gümőkóros fertőzésekről általában (507—526. oldal).

A munka kivételében mindenek előtt arra fordítottak nagy gondot, hogy a kísérleteket teljesen egészséges állatokon, alkalmas helyiségben, kellő segítséggel, megfelelő eszközökkel és mindennemű esetleges fertőzés kizárásával végezhesék (15—22. oldal), továbbá, hogy a különböző, klinikailag eltérő, gümőkóros emberek váladékaiból és szerveiből minél nagyobb számú, tiszta törzstenyészeteket nyerjenek, a miket hosszú időn át mesterséges talajokon (5⁰/₀ és 4⁰/₀-os glycerines burgonyán, 2·5⁰/₀ vagy 2⁰/₀ glycerines marha-vérsavón, tiszta vérsavón és 2·5⁰/₀—2⁰/₀ glycerines agaron, 2·5⁰/₀—2⁰/₀ glycerines bouillonon) nevelve, mint szintenyészeteket állítottak elő és ezen szintenyészeteknek elkülönített és száraz állapotban pontosan megmért mennyiségét a vérbe (vivő erekbe), vagy a szövetbe (bőr alá) ojtották, s így az általuk előidézett betegség lefolyását hetekig, hónapokig gondosan megfigyelték, hőmérséklet- és testsúlyméréseket vettek fel, az elhullott vagy megölt állatokat gondos boncolás és nagyrészt mikroszkópos vizsgálat alá vetették, s a kórtermékekből olykor directe, többnyire azonban mesterséges nevelés útján további állatkísérleteket végeztek.

Mindezen munkálatukat igen széles alapon vitték keresztül. Így a human eredetű törzseket 92 esetben és pedig 23⁰/₀-ban 14 éven alóli emberből tenyésztették ki — : összesen 112 törzsculturát. A bovin eredetű törzseket: 12 marhából és 1 disznóból

vett törzsszel, a gallinaceust: 18 törzset, tyúkból tenyésztették ki és ezen háromféle törzsculturával megejtett kísérletekre 10 borjút, 14 kecskét, 1198 nyulat, 292 tengeri malacot, 250 csirkét és más szárnyas állatot, 300 békát, 31 gyikot és kigyót használtak fel.

A human tuberculosis-bacillust illető vizsgálataikat 79 esetből származó törzsre nézve befejezték; 13 esetük még további feldolgozás alatt áll. Tehát összesen 92 egyénből, (részint beteg emberből, részint a holttestek különböző részeiből vett culturákkal megejtett kísérletek fonalán) a következő fontos végeredményre jutottak el: a 92 eset közül egyetlen egy olyan törzset sem kaptak, mely tenyésző hajlamait és a nyúllal, valamint a nagyobb állatokkal (kecske, borjú) szemben nyilvánuló kórtokozó tulajdonságait illetőleg határozottan a typus bovinus tagjai közé volna sorozható. Ellenben kaptak számos olyan emberi törzset, melyek a nyulakra nézve is végzetesek voltak, (ha t. i. a kísérleti állatok hosszabb időn át életben hagyattak) — vagy pedig nagyobb tömegben és kivételes körülmények folytán képesek voltak a kóros hatás kifejtésére. Egy esetben (XXX. 80-ik) azonban, egy 6 hónapos csecsemő peribronchialis mirigyéből megkísérlett tenyésztés sikertelen maradt. Ez alkalommal az anyagot a nyúl bőre alá ojtották, és 117 nap múltán (130 gr. súlytöbblettel) leölve: sem az ojtás helyén, sem a belső szervekben a gümösödés nyomát nem találták, de mindkét veséjében néhány tüfejnji göb és sajtos pálczikák voltak, a melyben a göbök olyanok voltak, mint a melyet a typus bovinus telepei okoznak. Megjegyzik azonban, a szerzők, hogy ha ez tényleg typus bovinus lett volna, akkor ily arányú göbösödés egyéb szerv gümösödése nélkül nem nyilatkozhatott volna meg, s ha pedig typus humanus: akkor meg a tüdőkből még inkább kellett volna gümösödésnek nyomát találni, de mint-hogy a culturák itt is sterilek maradtak, ezen eset kétséges marad. Másfelől a XXI. esetben a belfodormirigyből kitenyésztett cultura mutatott sajátos törzset. Ez ugyanis nedves, egymástól különálló, szürkésfehér coloniában nőtt, könnyen emulgalható volt, festés után, a szintenyészetében igen rövid, egyenes, saválló pálczikák mutatkoztak, így tehát a typus gallinaceushoz hasonlított, de a további tenyésztési vizsgálatok fényesen igazolták, hogy a látszat csalt, mert már eredetileg elég erős hatású typus humanushoz tartozó tenyészet volt. Meggyőződtek arról is, hogy a bacillustelepek szintelen volta megbizhatatlan, mert belőlük utóbb (különösen burgonyatenyészeteken) megint színes cultura fejlődött. Egy ember különböző részeiből vett bacillusokon is, olykor épp a lényeges sajátosságokra nézve szintén különbségeket találtak: egyik a telepen könnyen fejlődött, a másik lassan, ez utóbbi telepek formailag is más alakot mutattak, rövidebbek, átlag egyenesek

voltak, de a culturákból kitént, hogy mégsem tartoznak a *typus bovinus*hoz. A kérdést tehát: hogy vajjon ezek a további nevelés folyamán végül vehetnek-e föl tényleg *bovinus*-alakot? csakis emberen végzett kísérletek bevonásával lehetne eldönteni, a mi pedig keresztül nem vihető.

Ad II. A gyöngykór-bacillusok összehasonlításánál kitént, hogy a *bovinus*-bacillusok egyes tulajdonságaikat illetőleg (növényi idejök, szívósságuk, a nyúlra való hatásuk, az egyes szervekhez való viszonyukat illetőleg) bár egymástól eltérhetnek, de lényeges tulajdonságaikra nézve állandók.

Ad III. A *typus gallinaceus*-bacillusok esetleges tulajdonságaikban szintén különbségeket mutattak egymás között, de bennük átmenetek az *emlősök* bacillusához: nem voltak kimutathatók.

Ad IV. Az emberi *tuberculosis* sajátságaiának megváltozására irányuló vizsgálatok. Az emberi törzstenyészeteknek kórhatás-fokozódását a nyúlpassageok segítségével egyetlen egy esetben sem érték el, s így ezt ki is zárhatják, ellenben az eredeti kórhatás csökkenését több esetben észlelték, de abszolút bizonyossággal még meg nem határozhatják.

Az *a)* és *b)* nyulakon és nagyobb állatokon (kecskén és borjún) át vezetett passageok képesek az eredeti törzstenyészetben rejlő lappangó sajátságokat elective fokozni, miáltal ugyanazon állatokkal szemben mutatott kezdeti kórhatása jóval erősebb módon nyilvánulhat és látszólag még kórhatásmódosítást is utánozhat, miért is a szerzők hajlandók a virulencia fokozódását esetleges korábbi külső tényezőnek e lappangó sajátság iránti nagyfokú vonzódásában keresni, de vajjon ezen megerősödés az eredeti törzstenyészet igazi egyedeinek fejlődő, de elnyomott tulajdona-e, vagy pedig egyéb rokon, de mégis már benső tulajdonságokat mutató egyedeknek valamely körülmény folytán történt odajutások eredménye-e, arról az eddigi tapasztalatok alapján nem nyilatkozhatnak.

c) A szárnyasokon 9 emberi bacillus-törzsszel végzett kísérleteiknél ismételten tapasztalták, hogy egyes sajátságokat tompítani ugyan lehet, de az eredeti törzstenyészetnek lényeges tulajdonságait oly módon változtatni, hogy ezáltal lényeges közeledést mutasson a szárnyas *tuberculosis*-bacillus-egyedekhez: egy esetben sem sikerült elérni. Azon szintenyészetek pedig, melyeket közvetlenül a csirke testéből, akár a beoltás helyéből, akár valamely belső szervéből, vagy *pd.* a hasürbe tett lantornás zacskókból neveltek, mindig az emberi bacillusok tulajdonságait mutatták. A virulencia a magasabb hő és szövetnedv hatása alatt folytonosan csökken, de tengerimalacson még sokáig kimutatható. Így egy törzs, mely 104 napig volt egy szárnyas hasürében, mesterséges talajon mégis fejlődésnek indult. A 4 hónapig s tovább

tartott culturák elpusztultak, vagy mesterséges talajon való fejlődésük igen csökkenő lett.

d) A hullőkön, kigyón, gyíkon és békán végzett kísérletek egyöntetűen azt mutatják, hogy az emberi tuberculosis-törzstenyészeteket oly állandó sajátsággal felruházni, melyeket nem-módosított állapotban sem mutattak. nem lehet. A hidegvérűeknél még életben maradt egyedek ragaszkodnak benső sajátságaikhoz, s közülük a tenyésztő talajokon való tulajdonságot, a külső hőmérsékhez való alkalmazkodási viszonyt és a tengerimalaczra való körhatást említik a szerzők. (Így pl. egyetlen-egy esetben sem sikerült szobahőmérséknel fejlődő tenyészetet nyerni, míg 37,5-nél elég nagy számban sikerült közvetlen szintenyészetet előállítani. Ezen tapasztalatok azonban csak a két éven alóli korúakra vonatkoznak).

Ad V. A *typus bovinus* és a *typus gallinaceus*-egyedek sajátságainak megváltozására irányult kísérletek (442—483) azt bizonyítják, hogy a hónapokig, akár 9 hónapig tartó hullő-passageon átment *bovinus* szintenyészet sem mutatott feltűnő eltérést az eredeti tenyésztőtől; sőt még egy fél mgm. bõralatti ojtásnál is oly jelenségek tűnnek elő, a melyek *bovinus*-eredetre utalnak: de viszont olykor félévi, vagy héthónapos békapassage után sem voltak képesek saválló bacillusokat kimutatni. Hasonlót észleltek a disznóból szerzett *typus bovinus*-törzsen; egy szóval, soha sem sikerült hidegvérű állaton való átoltás által a *typus bovinus*-nak *typus humanus*-sá, vagy *gallinaceus*-sá való átalakulását elérni.

A szárnyasokban előforduló saválló egyes tulajdonságait sikerült ugyan tompítani, de nem sikerült őket olykép módosítani, hogy közeledést mutattak volna valamely más saválló egyedhez. Ily módon tehát egészen egyöntetű kísérleti eredményt értek el, azt t. i., hogy az eddigi vizsgálatok a különböző saválló kísérletek útján elérhető átalakításának nem kedveznek. Újból meg újból hangoztatják, hogy ezen kísérleteknél a legszorosabb értelemben vett szintenyészetek felhasználása kötelező, s az ellenőrzés legcsekélyebb elmulasztása már kétségessé teszi az eredményt.

Ad VI. Végre még a különböző saválló egyedek közvetlenül egymásra gyakorolt hatását vizsgálták meg a szerzők, mert a legtöbb kísérlet, — a melyben az egyik csoportba tartozó saválló egyedek a másik csoportba tartozók saválló jellegét öltötték magukra — esetleg csak kísérleti hibának volt tulajdonítható, vagy annak, hogy már a kiindulási anyag nem volt valóságos szintenyészet. Kísérleteik közben folyton azon sajátságokra voltak figyelemmel, a melyek alapján a saválló leginkább különböznek egymástól: ilyen a *bovinus*-*typus*-nak hatása a marhára, a *typus gallinaceus*-nak hatása a tyúkra. Láttuk, hogy a lényeges benső tulajdonságok is módosulhatnak, de hogy az egyik savállónak ezen tulajdonsága más savállóra is

átruházódhatnak, senkinek sem sikerült bebizonyítani, hiszen Rabinowitsch Lydia nem szintenyészetet, hanem szövetemulsiót használt.

A szerzők végül arra szorítkoztak, hogy a bizonyos ideig, bizonyos körülmények közt együtt fejlődő különböző savállókat utólag külön választva vizsgálják, hogy vajjon mutatnak-e némi közeledést egymáshoz? Ezen aránylag csekély számú kísérletnél egyfelől a typus gallinaceushoz tartozó culturát egy hal-tuberculosissal, másfelől egy gallinaceus törzset human törzszsel keverték össze, s ezen vegyes törzsekkel végzett nevelési és ojtási kísérletek alapján meggyőződtek róla, hogy a vegyes törzsekből fejlesztett látszólagos szintenyészetekben mégis mindig megvannak a két különböző fajnak egyedei: így tehát egy látszólagos gallinaceusból (nedves telep) ojtva be tengerimalaczt, vagy nyulat, az emberi tuberculosishoz hasonló kóros elváltozást tapasztaltak, és megfordítva, a száraz telepből ojtva be szárnyas állatot: tipikus megbetegedése szárnyas-tuberculosissal következett be. Tehát a kísérleteknél is igen nagy súly fektetendő arra, hogy a transformációnak megítélésénél a különválasztás okvetetlenül a legnagyobb óvatossággal ejtessék meg, mert különben téves lesz az eredmény. Meggyőződtek továbbá arról, hogy a különböző saválló csoportoknak átlagosan szerzett sajátosságai főleg a fajlagos kórhatasra vonatkozólag, mily módon tompíthatók?, s jogos a feltevés, hogy ez nemcsak csökkenthető, hanem tőle meg is fosztható, de meg nem oldott kérdés: hogy vajjon visszanyerhető-e? Új fajlagosságok átruházása eddigelé egyetlen egy vizsgálónak sem sikerült és mindaddig, míg a szintenyészeteknek egészen tiszta felhasználása mellett nem állanak rendelkezésünkre biztos transformáló kísérletek, jogosan állítható: hogy a gyakorlatilag fontosabb savállókat a természet háztartásában egymástól mindinkább távolodnak.

A fentebbiekből kitűnik, hogy a szerzők — egy óriási nagy anyagon végzett kitartó munka s a tudomány minden eszközének felhasználásával folytatott óvatos és körültekintő kísérlet alapján — olyan eredményhez jutottak, a mely mindenestre díszükre válik nemcsak nekik, hanem a kolozsvári egyetemnek és a magyar orvosi tudománynak. Okos tartózkodással vont következtetéseik a megbízhatóság jellegével bírnak és különösen értékesek azon kísérleti jegyzeteik, a melyek vizsgálataik pontosságáról és körültekintő gondosságról tanúskodnak: s így tehát abszolút értékkel bírnak. A munkához csatolt rajzok művészi kivitelűek. (Magyarázatok szükségesek.)

Nem hallgathatjuk el azonban azon megjegyzésünket, hogy a munka még csiszolásra szorul: nyelve itt-ott dagályos és e miatt nehezen érthető; általában véve a kinyomatás előtt szerkezetileg is áttekinthetőbb formába kell önteni. A munka használhatóságára

nézve pedig kívánatos, hogy az elért eredmények a fejezetek végén rövid gyakorlati alakban összegezve legyenek. Nemkülönb az is, hogy a VI. fejezet még kiegészíttessék, Irodalmi jegyzékük tökéletlen s nincsen rendezve. Végül tartalomjegyzék és tárgymutató okvetetlenül szükséges.

Mindent összevéve: a munkát a pályadíjra feltétlenül érdemesnek tartjuk. Tartalmának gazdagsága magában kiváló bizonyítéka a szorgalomnak és kutatási képességnek, s minthogy a tuberculosis kórtanának egy, úgy tudományos, mint gyakorlati szempontból felette fontos fejezetében igen számba vehető pozitív és negatív eredményeket nyújt: nemesak nálunk, hanem a külföldön is elismerésre fog találni.

Budapest, 1908 szeptember 18.

Dr. Tanzl Ferencz,
a M. T. Akad. I. tagja.

Dr. Genersich Antal,
a M. T. Akadémia r. tagja, előadó.

Kisebb közlések.

Lévay József tt. beszéde Lászlófalván 1908 november 8-án Egressy Gábor emléktáblája leleplezésén.

A Magyar Tudományos Akadémia koszorúját hozom Egressy Gábor emlékének. Elismerést, nagyrabecsülést a lángszellemű művész, a szépízlésű, kiváló író, a nemzet szabadságáért lángoló hazafi számára.

Három gyönyörű útja az eszményi törekvéseknek. Bármelyik egymagában elég arra, hogy diadalmasan megfutva, fényt árasszon a küzdő bajnok nevére. — Hármassal kellene hát diszitenünk Egressy Gábor emlékét, mert ő mind a három pályateret diadallal futotta meg; egyet, a színművészetet, a tragikait, köztünk eddig senki által meg nem haladott, sőt utól sem ért magasságban.

Lélekemelő látvány, hogy itt is, és éppen itt, külső jel is hirdeti értékének s érdemeinek méltánylását. Mintha egy csillagocska gyúlt volna ki ezzel, itt az ő szülőföldje felett, távol a nagy világtól. De a csillagocska messze veti sugarait ebből a hegyek közé rejtett falucsukából, melyre mindig gyermeki, ábrándos szeretettel gondolt a művész, pályája legfényesebb magaslatán is. Szelleme is, ha csakugyan túlélte földi szereplését, talán itt lebeg most köztünk, vagy fölöttünk, bölcsője körül, s jóleső érzéssel tekint az ünneplő közönségre és arra a márványlapra, melyre nevét és emlékét jegyezte föl a ráemlékező nemes szívek buzgósága.

Jól esik nekem is, hogy e koszorú átnyújtásával én tolmácsolhatom iránta a Magyar Tudományos Akadémia őszinte kegyeletét s egyesíthetem azzal a magam érzelmeit. Én, a ki részese voltam egykor az ő rokonszenvének s barátságának; láthattam és csudálhattam őt művészete tetőpontján, melyet nem követett hanyatlás, hanem egy végső diadala közben maga a meglepő halál.

A többivel együtt elhervad majd az Akadémia koszorúja is, de a mit ezek most itt hirdetnek, Egressy Gábor nevét és emlékét, sokáig fogja őrizni, őrizze is ez a márványlap, s még inkább nemzete szívében a méltányló kegyelet.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE augusztusi füzetének tartalma: Nagy József *A tudomány értékéről* szóló tanulmányát közli. Szerző szerint a tudomány értéke az emberiség életének megtartására tett szolgálataiban van. Ebből a szempontból tekintve szűk látókörűnek vallja az olyan felfogást, hogy a tudomány nem eszköz, hanem önczél. — Németh József *A washingtoni congressus* címmel az Egyesült-Államok senatusa és képviselőháza szervezetét, ügyrendjét, hatáskörét és működését ismerteti. — Kompolthy Jób *Dzsunk-hajóval Khinán keresztül* útiélményeinek rajzát kezdi meg. — Nagyiványi Fekete Gyula befejezi *A fényűzés és közérkölcsök*ről szóló tanulmányát. — Jókay Lajos *Aqua felix* című elbeszéléséből a második befejező közleményt adja. — *A Költemények* közt van Szabolcska Mihály *Ünnepnapon* című eredetije és Gautier Teofil *A luxori obelisz*k költeménye Vargha Gyula fordításában. — Heinrich Gusztáv *Goethe Caesar-tragédiája*-ról ír, melyet Goethe már ifjúkorában Shakespeare hatása alatt tervezett s később Napoleon buzdítására újra hozzá akart fogni, azonban végre is teljesen elejtett. — Az *Értesítő*-ben Huszár V.: Molière et l'Espagne, France, A.: Vie de Jeanne d'Arc című munkák vannak ismertetve. Erdey Aladár: Még egyszer a gipszmúzeumról címmel válaszol Hekler Antalnak a Szemle júliusi füzetében megjelent megjegyzéseire.

Ugyane folyóirat szeptemberi füzetének tartalma: Marczali Henrik *A szabadságharc és a Bach-korszak osztrák világításban* címmel megjegyzéseket tesz Friedjung „Oesterreich von 1848 bis 1860“ című munkájára. — Gömöri Lajos *A magyar posták dolgai* címmel a magyar posták történetének kiemelkedőbb phasisait adja. Egyúttal kifogásolja azon rendszert, mely a magyar posta és táviró fejlesztésénél uralkodik. — Rácz Lajos *Bayle Péter, a felvilágosodás előharcosáról* irt irodalmi tanulmányt. — Kompolthy Jób folytatja *Dzsunk-hajóval Khinán keresztül* című útirajzait. — Léva y József Burns-nak *A vig koldúsok* című híres költeményét

fordította le. — J o o b I. a j o s *Miért nincs az északamerikai Egyesült-Államokban socialismus?* címmel Sombart dús statisztikai adatokon alapuló művét ismerteti. Sombart szerint az Egyesült-Államokban is vannak oly tünetek, melyek az európai socialismust jellemzik, de másfelől hiányoznak azok a tünetek, melyek az európai socialismust államra és társadalomra annyira veszélyessé teszik, és pedig azért, mert a capitalismus óriási nyilvánulásait az általános politikai, társadalmi, gazdasági és néplélektani mozzanatok mérséklék és kiegyenlítik. — B a l o g h J e n ő *Az északamerikai büntetőjogszolgáltatást* ismerteti rövid vonásokban egy német mű alapján. — B a l k á n y i K á l m á n *Deschanel beszédei*-ről irt ismertető tanulmányt. — *Az Értesítő*-ben Mattyasovszky M.: A földjáradék (Navratil Ákostól), Witkowski G.: Goethes Faust für die Bühne eingerichtet (Györi Károlytól), Hartmann M.: Chinesisch-Turkestan, Maitland, F.: J. Joachim (Kropf Lajostól), Samaran Ch.: La maison d'Armagnac (Szeffü Gyulától), Golonya J.: Hungary című munkák vannak ismertetve. — A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

U g y a n e f o l y ó i r a t októberi füzetének tartalma: H a r t m a n n J á n o s *Petőfi Sándor*-ról szóló cikkében Petőfi szerelmi költészetét ismerteti. — B a l k á n y i K á l m á n *Clemenceau György*-ről, a francia miniszterelnökről irt jellemrajzot. — Egy névtelen író (Ö. G.) *Az új Syllabus* című cikkében X. Piusnak Pascendi dominici gregis kezdetű encyclicájával foglalkozik, mely egy-két, inkább elméleti politikai kérdést, például az egyház és állam szétválasztását, az egyháznak világi ügyekben az államtól való függését, stb. érint. — Ezután T h ú r y J ó z s e f n e k, a nemrég elhunyt orientalistának *A török drámairodalom*-ról szóló tanulmányából az első közlemény következik. — K o m p o l t h y J ó b *Dzsunk-hajóval Khinán keresztül* címmel útleírásának befejezését adja. — K o z m a A n d o r *Ezüst menyegző* című költeményét közli. — Egy névtelen író *Támadás a klasszikus-philologusok ellen* címmel Hatvany Lajosnak „Die Wissenschaft des nicht Wissenswertem“ külföldön megjelent munkájáról irt ismertető tanulmányt. — G y ö r i K á r o l y *Az orosz politika főproblémái* címmel Bain-nak *Az első Romanovok*-ról szóló s nem rég megjelent munkáját ismerteti, mely a nagy Oroszország kialakulását beszéli el. — *Az Értesítő*-ben Krausz J.: Bevezetés a philosophiába, Reicka E.: *Der Gelehrte* című munkák vannak ismertetve. — A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

U g y a n e f o l y ó i r a t novemberi füzetének tartalma: B e r k i M i k l ó s *Az örök béke* címmel a külügyminiszteriumnak a második hágai béke-conferentiájáról szóló jelentése és más munkák alapján az örök béke problémájáról mondja el nézeteit. Szól azon nemzetközi nehézségekről, melyekbe az általános leszerelés ütközik. Szerinte az egyetlen védekezés a háború ellen: ha esélyeit minden módon kevesbitjük. — N a g y i v á n y i F e k e t e G y u l a *A munkásság helyzeté*-ről

kezd tanulmányt. Szól a socialis osztályharcokról az ó- és középkorban és a modern socialismusról. Kimutatja, hogy az új rend a társadalmi jólét, a közművelődés és a szabadság szempontjából egyaránt végzetes lenne. — Thury József-nek *A török drámairodalom* című tanulmányából a második közlemény következik. — Balla Mihály Prydz Alvilda *Egyszerű történet* című norvég elbeszélését fordította le. — A *Költemények* közt van Hanzséros Bálint *A bércz* című eredeti verse, Rosenfeld Morris költeményeiből *Az én dalom* és *Munkásdal* című költeményét fordította le Thaly Loránt. — Királyfi Árpád *Az annectált tartományok népe* című cikkében arról szól, hogy Boszniának gyéren lakott földje és kiülterjes gazdálkodást üző népe valósággal rászorul egy gazdaságilag fejlettebb népelem beáradására. Egyedül a magyar népet tartja hivatottnak arra, mely Bosznia földjét benépesítvén, lakosságát a gazdasági cultura áldásaival megajándékozza. Meg kell tehát indítani a telepítési actiót, s nem kell visszariadni az anyagi áldozatok nagyságától. — Az *Értesítő*-ben Janovics J.: A magyar dráma irányai (Győri Károlytól), Gábor Gy.: A megyei intézmény Nagy Lajos alatt, Bezold, Fr.: Gothein E., Koser R.: Staat und Gesellschaft der neueren Zeit című munkák vannak ismertetve. — A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

2. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. évi VI—VII. kettős füzete (június—július) első helyen Vértesy Jenő tanulmányát közli, melynek címe: *Teleki László és a „Kegyencz”*. Ismertetvén az eddigi véleményeket, elemzi a dráma főhősének, Maximusnak jellemét és azt iparkodik bizonyítani, hogy Maximus szenvedélye és hidegvére, melylyel borzasztó bosszúját megállja, örült emberre vallanak, s maga a megoldás a legkeserűbb drámai vég, melylyel csak Lear királyé mérhető össze. — A következő értekezés Erdős Józseftől *A κανών és ἀπόκρυφος szó története* e két görög szó jelentését és fejlődését érteti meg. Az előbbi, melynek egy alakra és jelentésre hasonló párja megvan a héber nyelvben is, alapjában 'nád, bot' jelentésű volt; ebből fejlődött fokozatosan a 'mérővessző, zsinórmérték, minta' majd a kereszténység korában 'szabály, jegyzék, gyűjtemény' sőt 'évkönyv' jelentését vette föl; az ἀπόκρυφος szó eleinte a rejtélyes tartalmú, nyilvánosan nem használt könyvek jelzője volt, utóbb azoké, melyek eredetét nem ismerték a szent atyák, végre minden bizonytalan eredetű iraté. — *Diorthumena* cím alatt két kérdéssel foglalkozik Cserépf József; I. azt bizonyítja, hogy L. Livius Andronicust, az első római drámaíró, valószínűleg a híres M. Livius Salinator atyja szabadította föl; II. helyreigazítja Bérard Viktornak, az Odysseia személyi és helyi vonatkozásai kutatójának, öt kisebb tévedését. — *A Hazai irodalom* rovatában Binder Jenő *Műfordítások a „Budapesti Szemlé”-ben* cím alatt azokkal a félreértésekkel, akaratlan fordításokkal foglalkozik, melyeket a Budapesti Szemle három fordítója

(Vetési: A szent; Thaly Lóránt: Nocturne parisien; Vikár Béla: Le chêne et le roseau) elkövetett. — A Beöthy-Badics szerkesztésében megjelent ú. n. *Képes irodalomtörténet*² II. kötetét Császár Ernő ismerteti, főtekintettel arra, mennyiben változott, gazdagodott az új kiadás és megemlíti azon írók nevét, a kik e kötetből kimaradtak. — A Mika Sándor szerkesztette *Történelmi Olvasókönyv*-nek III., az ókorral foglalkozó részét Heinlein István méltatja. Szerinte az olvasmányok úgy tartalmi szempontból, mint a fordítások hűsége és folyamatosága szempontjából kiállják a bírálatot és megérdemlik, hogy széles körben terjedjenek el. — Stollmann Sándornak *Laube Henrik a német drámai irodalomban* című könyve, a mint a bírálója, Lám Frigyes kimutatja, szellemeskedő dolgozat, nehézkes, keresett nyelven megírva. — Szeremley Császár Loránd az *Excerpta linguae hungaricae* című kiadványt ismerteti, melyet Gulyás István rendezett sajtó alá. A munka maga nyelvtörténeti szempontból értékes s a kiadó jó módszerrel fejtegeti a keletkezéséhez fűződő kérdéseket. — A *Külföldi irodalom* rovatában Hornyánszky Gyula Heinrich Wolfnak két munkáját ismerteti: *Die Religion der alten Griechen* és *Die Religion der alten Römer*. Mindkettő ügyes compilatio a legjobb források alapján, de az előbbin félreismerhetetlen a hamis alapozás. — Szintén rokontárgyú két munkát ismertet Láng Nándor. O. Fritschnek *Delos, die Insel des Apollon* és *Delphi, die Orakelstätte des Apollon* című kis munkái nemcsak könnyen folyó, bár néhol száraz stílusukkal tűnnek ki, hanem a szent helyeknek autopsián alapuló ismeretével s a forrásoknak, különösen a classikus íróknak lelkiismeretes fölhasználásával. — Ugyancsak Láng Nándor ismerteti R. Thielenek *Im jonischen Kleinasien* című füzetét, mely a Didyma, Miletos, Priene és Ephesos területén végzett ásatásokról ügyesen és elevenen összefoglalja azt, a mit csak nehezen hozzáférhető munkákból kellene összeböngészni. — Muhammed Kazim Shirazi Kaani-kiadása (*Selections from Quāāni*) Kégl Sándor szerint gondosan készült. — A Grimm testvérek mesegyűjteményének (*Kinder- und Hausmärchen*) Wolgasttól való bevezetése Gálos Rezső szerint elfogadható, élvezetes, de nem módszeres. — Georg Treunek *Skovgaard's Anordnung der Westgiebelgruppe vom Zeustempel* című értekezéséről bírálója, Láng Margit, úgy ítél, hogy objectiv bizonyítékai által el tudja fogadtatni állításait. — Vértesy Dezső Robertus Blochnak latin nyelvű dissertatióját, *De Pseudo-Luciani amoribus*. német alapoossággal, lelkiismeretesen írott, de lelketlen, hideg műnek tartja. — Hermann Dielsnek *Die Fragmente der Vorsokratiker* című munkája e második kiadásban nemcsak szépült és bővült, hanem mint Nagy József bizonyítja, jegyzetei és regiszterei révén értékesebb is lett. — Otto Straussnak nagy olvasottságra, alapos, de nem teljesen objectiv készülségre valló dolgozatát, *Brhupati im Veda*, Benkovics István János ismerteti. — A *Phi-*

lologiai programértekezések során Szigeti Gyula részletesen és elismerőleg szól Darkó Jenő értekezéséről (*Adalékok Laonikos Chalkondyles történetírói egyéniségének jellemzéséhez*). — Lám Frigyes szerint Szigeti Vilmos dolgozata, *Grillparzer Ferencz mint történeti drámaíró*, jó olvasmány, de új nincs benne. — Király Uzornak értekezése. *Sophoklesről s néhány jelleméről*, Karátszony Zsigmond bírálata szerint, önállóan compilatio, mely sok helyütt a plágium határát érinti. — *A Vegyesek között Erdélyi Károlyról* olvasható p. a. jelzésű (Prónai Antal) nekrológ. — Bleyer Jakab közli Klopstock véleményét Rotarides Mihályról, — Nagy Zsigmond beszámol az amsterdami nemzetközi latin költői verseny eredményéről, — Kanyaró Ferencz ismerteti az Iréne első magyar földolgozását, — Gyulai Ágost Szűry Dénes *Száz év* című repertoriális munkáját bírálja, — egy névtelen (Császár Elemér) az új *Magyar Shakespeare-tárr* mutatja be pár szóval, — l. (Láng Nándor) a homerosi Pylosról szól, — Gálos Rezső Szentjóni Szabó László halálának napját állapítja meg, — végül az új magyar philologiai munkák jegyzéke s erre hetedfél íven a *Magyar philologiai irodalom* 1907-ben következik Hellebrant Árpádtól.

Ugyane folyóirat 1908. évi októberi (VIII.) füzetében az első helyen Gragger Róbert dolgozata olvasható, *Illei János Tornynos Péterének forrásai*. Kimutatja benne a szerző, hogy Illei e darabját Molière *Bourgeois gentilhomme*-ja alapján dolgozta fel, az iskolai dráma szerzőinek szokott módja szerint: rövidítve, összevonva s a női szerepeket és a szerelmet mellőzve. Több motívumot vett át azonkívül Holberg drámáiból is (*Don Ranudo de Colibrados* és *Az arabiai por*). — A következő értekezésnek *Commodianus élete, művei és kora* szerzője, Révay József, belső adatok alapján azt a kérdést iparkodik eldönteni, mikor élt Commodianus. — Kertész Ármán *Ovidius „Fasti”-jának keletkezéséről* szólván, azt vizsgálja, hol írta Ovidius e művét, Rómában-e, vagy már száműzetése helyén. s vajjon átdolgozta-e művét, s ha igen, mennyire terjed ez az átdolgozás, vannak-e benne később betoldott részletek. E bevezető részben az eddigi véleményeket ismerteti és bírálja. — *A Hazai Irodalom* rovatában *Platon Sophistájának magyar fordításáról*, melyet Simon József Sándor végzett s az Akadémia kiadásában bocsátott közre, Nagy József mond bírálatot. A fordítás görödülékeny, csak jelentéktelenebb hibák találhatók benne, a jegyzetekből kitetszik a fordítónak nagy philosophiai képzettsége. — Gyulai Pálnak kétkötetes munkáját, *Dramaturgiai dolgozatok*, Császár Elemér ismerteti. A kiadást nem tartja méltónak a nagynevű szerzőhöz. A szöveg gondatlanul van összeállítva, hiányos és hibás, jegyzetek, név- és tárgymutató nincs benne s így tudományos czélokra csak bajjal használható. — Gálos Rezső az Erdélyi Pál kiadásában megjelent verses kötetet, *Barakonyi Ferencz költeményei*, minden tekintetben nyereség-

nek tartja. A költemények önmagukban értékesek, kiadásuk gondos, épp úgy a bevezető életrajz és a nagyszámú philologiai alapossággal készült jegyzet. — Verő Leónak *A beteg Henrik a mondában és költészetben* című könyve, bírálója, Lám Frigyes szerint, biztos tapintattal csoportosítja az anyagot, megbízhatóan elemzi a tárgyalt drámákat és folyékonyan adja elő mondanivalóját. — A *Külföldi Irodalom* rovatában először Troels-Lundnak *Himmelsbild und Weltanschauung im Wandel der Zeiten* című művéről esik szó. Hittrich Ödön méltatja. Ismertetvén gondolatmenetét, abban foglalja össze ítéletét, hogy érdekes, széleskörű ismereteket föltüntető könyv, mely a legnagyobb elismerésre tarthat számot. — Lám Frigyes bőven beszámol W. Dilthey *Das Erlebnis und die Dichtung* című művének tartalmáról; fejezetről-fejezetre haladva megállapítja mindegyiknek érdemét. — Fritz Homeyernek *Stranitzkys Drama vom ‚Heiligen Nepomuck‘* című munkáját Peiszner Flóra bírálja s a könyv kivonatát adván, tájékoztat a drámáról és hatásáról. — A *Philologiai programmértekezések* között dr. Magyar Gyözőnek *Az ‚Athenaion politeia‘ alkotmány-történeti adatai Peisistratostól Periklesig* című értekezése Pécsy Béla szerint a kérdéseket helyesen fogja föl és tárgyilagosan bírálja el. — Kardos Gyulának *Alexandriai szent Katalin cseh és magyar verses legendájának viszonyait* tárgyaló dolgozatát Wéber Artúr szerint gondos tanulmányozás, komoly igyekezet, eredeti felfogás és megbízható tudományos apparatus jellemzi. — A *Vegyesek* rovatában először Boissier Gastonról, az Académie française örökös titkáráról olvasható nekrológ *d. n. j.*-től. — Bayer József Szigligeti *Liliomfi*jának eredetisége mellett említ döntő bizonyítékot. — Tolnai Vilmos *Adalék a Zrinyiász forrásaihoz* cím alatt azt bizonyítja, hogy a Zrinyiász IV. énekében olvasható epizód forrása Tacitus Annales I. könyvében van. — Láng Margit a római forum és Palatinus területén végzett ásatásokról és a hozzájuk fűződő vitás kérdésekről számol be. — Schön Arnold Ábel Gyöngyösi István *Kemény János emlékezete* című költeményének első címét (Poraiból megéledett Phoenix) iparkodik megmagyarázni. — *Egy vigjáték-töredék* cím alatt Szlávik Ferencz közöl és magyaráz egy csiksomlyói magyar nyelvű iskolai drámát. — *Heltai Gáspár Agendájának oláh fordításáról* Siegescu József számol be. — Majd Lukinich Imre közöl Petőfi életéhez ismeretlen adatot. — Stuhlmann Patrik könyvének *Újabb lélektani módszerek és törekvések* rövid ismertetése után *Külföldi könyvészet* (Modern philologia) végzi a füzetet.

Ugyane folyóirat 1908. évi novemberi (IX.) füzetét Várdai Béla értekezése nyitja meg, *Kisebb adalékok Arany János esztetikai nézeteihez*. Összegyűjti benne az apróbb esztetikai és poetikai tartalmú megjegyzéseket és utasításokat, melyeket Arany mint szerkesztő az egyes cikkek alatti jegyzetekben s a szerkesztői

üzenetekben elszórt. Ez I. részben a tárgyválasztásra, költői képzeletre és műélvezetre vonatkozó megjegyzések vannak összeállítva. — Kertész Ármin befejezi az előbbi füzetben megkezdett dolgozatát, s a költőnek saját műveiből vett idézetekkel megdöntvén az ellenkező álláspontot, kimondja, hogy a Fasti Ovidiusnak utolsó munkája, mely egyes fogyatkozásai ellenére is nagyszerű alkotás. — S. Szabó József ismerteti *Fazekas Mihály ismeretlen verseinek* újonnan talált kéziratát, s ebből közöl kilencz verset. Előzőleg Fazekasnak egy ismeretlen prózai művét, az Aleddin című regés törtériáját mutatja be. — Révay József folytatván *Commodianus élete, művei és kora* című értekezését, a II. részben Commodianus Carmenének kézíratairól szól s a három codexet összevetve megállapítja, mit kell a szövegben javítani. — A *Hazai Irodalom* rovatában *Homeros Iliasának* magyar fordításáról, melyet P. Thewrewk Emil végzett és a M. Tud. Akadémia adott ki, Szigeti Gyula mond véleményt. A bevezető értekezés ismertctése után a fordítást méltatja, melyet hűség és költőiség tekintetében mintaszerűnek tart. Állítása igazolásául négy lapos, lexicalis jegyzékét közli az új és merész, de sikerült kifejezéseknek. — Gálos Rezsőnek *Adatok Szentjóni Szabó László prózai munkáihoz* című műve, bírálója, Császár Elemér szerint módszeresen dolgozott, eredményeiben megbízható dolgozat, stílusa is élénk, fordulatos. — Lám Frigyes Travnik Jenő dolgozatát, *A szinköltészet Börne felfogásában*, alapos és rendszeres munkának tartja, bár az enyhén fogalmazott végítélet némi ellentétben van a szigorú fejtegetéssel. — A *Külföldi Irodalom* rovatában Friedrich Blassnak magyarázatos kiadásáról, *Die Eumeniden des Aischylos*, olvasható bírálat, Kallós Ede tollából. Vizsgáló módja elavult, nem tárgyi vagy lélektani, hanem formalistikus; a mit azonban nyújt, az kiváló, a drámának igen sok rejtett finomságát megérteti az olvasóval. — E. Meumann könyvéről, *Einführung in die Aesthetik der Gegenwart*, Kristóf György ad ismertetést. Nem mély, de mint tájékoztató compendium igen jó szolgálatot tesz, rövid és világos képet ad a külföldi, főként német aesthetika jelenlegi állapotáról. — Kurt F. Müllernek *Der Leichenwagen Alexander des Grossen* című könyvét Csermelyi Sándor ismerteti, mely Nagy Sándor halottas kocsijának reconstitúciójával foglalkozik, s ha nem is tud minden kérdésre megnyugtató feleletet adni, sokat tisztáz. — Gragger Róbert bírálja ezután J. Bourdeau munkáját, *Poètes et humoristes de l'Allemagne*, mely apró essayk gyűjteménye. Újat nem ad, sőt a mit mond, azt is sokszor elavult forrásokból meríti, de előadása kellemes, finoman csevegő. — John Campbell Omannak *The Brahmans Theists and Muslims of India* című műve, bírálója Kégl Sándor szerint, hamisítatlan képét adja a mai hindú társadalomnak s becses adalék India ethnographiai irodalmához. — A *Philologiai programmértekezések* rovatában Bán János két programmértekezéstről számol be.

Fejér Adorjának *Nero nevelőjéről* és Baksay Józsefnek *L. Annaeus Seneca erkölcsbölcseleti elveiből*; mindkettő sikerült. — A *Vegyések* című rovatban es. (Császár Elemér) *Kik írták a pálos drámákat* cím alatt kimutatja, hogy e kéziratok műveik szerzőit az újabb irodalomtörténet helytelenül állapította meg. — Cserépy József az *Odysseia chronológiájához* közöl új adatokat; — F. G. (Finály Gábor) a Saalburgban készített ókori ágyúkról emlékszik meg; — Nagy Zsigmond Arany Jánosnak kéziratok irodalomtörténetéről tesz említést és közli az 1800-ig terjedő rész fölosztását és a részek címzeit; — Szeremley Császár Loránd ismerteti Bajza Józsefnek *Bajza József költői nyelvéről* szóló vizsgálódását; — l. (Láng Nándor) Kuzsinszky Bálintnak 5. kiadásban megjelenő kis kalauzáról, *Az aquincumi ásatások és múzeum ismertetése*, szőlő nagy méltánnyal; — K. A. (Kardos Albert) a két Kovács József nevű költőt választja szét, a kiket az irodalomtörténet összecserél. — *Külföldi könyvészet* (modern philologia) rekeszti be a füzetet.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE augusztusi füzetét Gärtner Henrik vezeti be, ki *A búza-ár alakulása* című cikkében Gerster Miklósnak, a Közgazdasági Szemle 1906 évi június havi füzetében megjelent „A kenyérgabona árának alakulása” című tanulmányát veszi revízió alá. Gerster a magyar birodalmi statisztika alapján összeállítja 1881-től 1902-ig évről-évre a termésmennyiségeket és a minden terméshez tartozó júliusi és januári átlagárakat és a július előtt való január—júniusi, valamint a januárt megelőző július—decemberi félévek kivételének és bevitelének abszolút és relatív (azaz a termés %-aiban kifejezett) mennyiségét és feljegyzti, hogy az árral szemben miképp viselkednek a vizsgálat körébe vont eme tényezők. Gerster az árképző tényezőknek (termés, kivétel, bevétel) a júliusi árra gyakorolt hatását abból ítéli és állapítja meg, hogy gyarapodik vagy apad-e a júliusi ár az előző januárhoz képest. Ezzel szemben a júliusi és januári árak közötti viszony az áralakulásról helyes képet nem adhat és ennél fogva a közreható tényezőknek magára a júliusi árra gyakorolt hatásának helyes felismeréséhez sem vezethet. Gerster egy-egy természetes tendencia ársorozatából kiragadja a júliusi és januári átlagárakat és egybevetvén a júliust az előző januárral, s a januárt az előző júliusival ezen egybevetések eredményeire építi fel tételeit. Szerzőnk ezzel szemben egy példával beigazolja Gerster ezen alapelveinek helytelenségét és bebizonyítja, hogy a júliusban beálló árváltozás a fejlődés folyamatában nem a januárhoz, hanem a júniushoz viszonyítva jelentkezik. Így tehát bátran állíthatni, hogy a júliusi árnak a januáriusival való egybevetése nem alkalmas, vagy legalább is kétséges útja az áralakulás tanulmányozásának. Egyes havi árak kiszakítva a fejlődés láncolatából egyáltalában nem alkalmasak arra, hogy belőlük az árképző tényezők hatását kionalizáljuk. Ha az 1882—1901-ig terjedő húsz termésév keretén belül összehasonlítjuk a havi

árakat, azonnal feltűnik július azon sajátos jellege, hogy e húsz év alatt 13-szor esik erre a hónapra valamelyik évi extrémum és pedig hét évben az illető év legmagasabb havi ára, s hat évben a legalacsonyabb. Az összes hónapok közül július az, mely leginkább extrémumokban mozog. Ez egyébként természetes is, mert július a termésév elején foglal helyet, a fejlődés kezdete, kiinduló pontja, s azért nem esodálható, ha oly tökéletlen a megegyezése az egészszzel. Ha már július az árfejlődésben játszott szerepénél fogva nem lehet a vizsgálat szilárd támpontja, a Gerster-féle constructióban szereplő másik támpont a januári, még kevésbé hivatott erre a feladatra. Július legalább látszatra annyiból kinálkozik a vizsgálódás egyik sarkkövének, hogy az árfejlődésben egy új phasis kezdőpontja. Januárban nem jutunk új phasishoz, ennek a hónapnak második összehasonlító pontul való kiválasztására csak az a külsőleges momentum szolgálthatott alkalmat, hogy a júliussal kezdődő természetesztendőnek éppen közepére esik. Gerster abból indul ki, hogy a termésévet két részre osztja: a július 1-től december 31-ig tartó részre (melyet I. félévnek nevez) és január 1-től június 30-ig tartó részre (II. félév), s ezután az árak félvévkeninti fejlődését vizsgálja, akként azonban, hogy a félvévi átlagár mellőzésével a félév kezdeti árakat teszi számításainak alapjává. Így tehát a Gerster félvévi bevitelt, félvévi kivitelt, de nem félvévi árat vet egybe, már pedig az áralakulásra kiható tényezőket csak úgy vehetjük figyelembe, ha a havi árakat mind belevonjuk vizsgálódásunk körébe, azaz félvévi időszakról szólva, a félvévi átlagárat vesszük. Ilyen téves alapokból kiindulva, természetesen csak téves eredményeket ér el. Szerzőnk ezután egy táblázatot közöl, melyben egymásmellett fel van tüntetve, hogy a Gerster által vizsgált negyven félévben a búzaár az előző félvévi árhoz képest mennyivel emelkedett vagy csökkent 1. a júliusi és januári árak egybevetése alapján (Gerster módjára) és 2. a félvévi átlagárak alapján. E táblázatból kitűnik, hogy nemcsak mennyiségbeli, néha nagyon is jelentékeny eltérések vannak a kétféle eljárás szerint kiszámított differentiak között, hanem 40 félesztendő közül hatszor a július—decemberi félévben és nyolcszor a január—júniusi félévben ellentétes irányúnak mutatkozik az árfejlődés, vagyis a vizsgált félvévek harmadrészében a Gerster-féle árak egybevetése alapján emelkedőnek látszik, a mikor valóságban csökkenő, illetve csökkenőnek, mikor a valóságban emelkedő, magukat a vizsgálandó tényezőket helyesen választotta meg Gerster, azokat véve vizsgálat alá, melyek számbelileg megállapíthatók, tehát megmérhetők s az árakkal relációba hozhatók: termés, kivitel és bevitel. De helytelen, hogy Gerster e tényezőket egyműeknek fogja fel, kivitelt s bevitelt a termékkel s egymással egészen azonos kategóriájúnak, oly értelemben, mintha az egyik tényező (bevitel-kivitel) egyformán képes a másiknak (termésnek) hatását ellensúlyozni, megsemmisíteni. Pedig fundamentális különbség van köztük. A termés hat az árakra, de az árak nem

hatnak vissza a termésre; ellenben a kivetel-bevitel és az árak közt mindig bizonyos kölcsönhatás van. Helyes összefüggésre csak úgy akadátni, ha minden egyes tényezőnek nyomát az árfejlődésen végig külön-külön követjük. Szerzünk ezután egy táblázatban összeállítja az 1882—1901-ig terjedő húsz esztendő terméseredményeit az évi átlaggal, valamint az illető évek július—decemberi és január—júniusi féléveinek átlagáival s megállapítja, hogy az évi ár nagysága a termés mennyisége után igazódik. A termés abszolút nagysága és az évi átlagár abszolút magassága között megvan az a paralellizmus, hogy általában a nagy termések nyomán alacsony árak, a kis termések nyomán magas árak keletkeznek, de határozott arányosság jellege nélkül. Pontosabb megegyezés mutatkozik a termés mennyiségének változása azaz növekedése, illetőleg csökkenése és az évi ár csökkenése és emelkedése között. A félévi áralakulást vizsgálva, azt látjuk, hogy az I. félévi többnyire pontosabban fejezi ki az illető termés hatását, mint az évi átlag. Ez abból magyarázható, hogy a termés az I. félévi árra közvetlenebbül hat, mint az egész évi árra, mely utóbbiban a többi componens tényező módosító befolyása jobban érvényesülhet. Tekintve tehát, hogy az ármozgalomban új tényező mindenkor csak az első félévet megindító termés, míg a többi tényező csak a termés hatása alatt alakul ki fokozatosan, a II-ik félévben pedig új tényező nem lép fel, megállapíthatjuk, hogy az áralakulásban domináló tényező a termés. Az árfejlődést befolyásoló oldalak közül Gerster csak kettőt tárgyal: a bevittelt és a kivitelt, nyilván azért, mert csak ezekről vannak megbízható statisztikai adataink. A két tényező áralkotó szerepét megállapítani azonban igen nehéz. Theoretice nézve, a termésen kívül minden egyéb áralkító tényező csak úgy, mint maga az ár is, fejlődven, egyúttal gátat is vetnek a maguk fejlődésének. A kivetel és bevittel nem kialakulva, mint a termés, lépnek be az áralakulás folyamatába, hanem az év (illetve félév) folyamán alakulnak ki, folytatódagosan az árral és igen különböző részekből összegeződnek. De nem ezen időszakbeli összegük által kifejezett mennyiségük hatott az áralakulásra, hanem az egyes részek külön-külön a megfelelő időszakban. Rendkívül nehéz ezen tényezőknél a hatás beállításának időpontját megállapítani s ezért a kivitelnél vagy bevittelnél egy-egy félév időszakán való alakulásából az árhoz való viszonyára pozitív következtetéseket vonni igen bajos. A kivetel, a mennyiben befolyik vagy képes befolylni az áralakulásra, tömegével hat. Nem úgy a bevittel. A bevittel ugyanis Magyarországon, mint export területen, melynek rendes körülmények között nincs vagy alig van szüksége importra, egy olyan árszabályozó funkciót teljesít, mely egészen független minden mennyiségtől és semmiféle számadatban nem jut, nem is juthat kifejezésre. A bevittelnél, már kis bevitteli mennyiség is erősen befolyásolhatja az árfejlődést. Ha ugyanis az árak ahhoz a niveau-hoz közelednek, a hol a bevittel lehetőségessé válik, rendszeren

ez a pusztá lehetőség megállítja az áremelkedést. De azt, hogy ilyféle funkcióját mikor és mily mérvben teljesíti a bevétel, azt semmiféle bevételi vagy áralakulási adatból megállapítani nem lehet. Az a tétel tehát, hogy a behozatal döntő befolyású tényezője az áralakulásnak, annak adataiból nem igazolódik be. A mi viszont azt a hatást illeti, melyet az ár a bevételre gyakorol, az a priori feltevés a mellett szól, hogy magas árak nagy bevételt támasztanak, alacsony árak pedig kis bevételt. Áttérve a kivételre szerzőnk beigazolja, hogy az áralakulás, ellentétben Gerster feltevésével, nem igazodik az előző félévi kivételhez. Mindössze csak az a szabályszerűség jelentkezik, hogy a második félévben a kivétel kisebbedésével többnyire párhuzamosan jár az ár emelkedése. Minthogy az ár és kivétel egyaránt függ a természettől nagyon fontos annak a viszonynak tisztázása, melyben a kivétel a terméshez áll. Általában nagy termés nagy kivételt szül, kis termés pedig kis kivételt jár. De kivétel és termés között csak összefüggést találunk, megegyezést nem. Szerzőnk ezután az egyes évek terméseredményeit összehasonlítva a kivétellel megállapítja, hogy a nagy termésekből a kivétel aránylag kisebb (és a belfogyasztás nagyobb), a kis termésekből pedig a kivétel aránylag nagyobb (és a belfogyasztás kisebb). A fejlődési vonal egészét tekintve, nincs elvi különbség nagy és kis termésű évek között, hanem csak kvantitatív különbség. Végül pedig oda concludál: hogy kis termések nyomán relative nagyobb és gyorsabb fejlődésű kivétel keletkezik, mint nagy termésekből. Szerzőnk ezután összefoglalva vizsgálódásainak eredményét, konstatálja: hogy a Gerster által hézagos adatokból megrajzolt képe az áralakulásnak nem egyezik a valósággal. Az árfejlődés vonalának egyetlen határozottan irányt szabó tényezője gyanánt a termés ismerhető fel. A vizsgált másik két tényező közül sem a bevételnek, sem a kivételnek az áralakulásra gyakorolt hatását az adatokból kimutatni nem lehet. Mindössze az a közös vonás fűzi egybe az árt, s a kivételt a természettel, hogy a termésév első időszakában mindkettő eleve több mozgalmú, a kivétel nagyobb, s az ár rendszerint alacsonyabb, mint később. A termés mellett nem a kivétel és bevétel dönti el az áralakulást, hanem a fogyasztás. Bizonyos mérvben ugyan a fogyasztás is a természettől függ, de a termés mellett a fogyasztás döntő, mert az áralakulásba közvetlenül a fogyasztás viszi át a termés hatását. Mint minden ár, a kereslet és kínálat egymáshoz való viszonyából keletkezik, a búzaár alakulása is attól függ, hogy a termés és fogyasztás milyen keresleti és kínálati energiává alakulnak át. Ennek az átalakulási folyamatnak gazdagságát és sokszűrségét azonban néhány ár-adat és néhány közreható tényező megmerevedett adatainak valamely szűk sémájába szorítani nem lehet. — Ezután Radnai Béla, *Az egyenes adók reformjáról* című cikke következik. Az új adójavaslat a tárgyi adózáson nyugvó eddigi adórendszerünket a személyes adózás modern rendszerével kiegészítve, tago-

zait a következőképpen osztja be: 1. földadó és házadó az ingatlanból eredő jövedelemre; 2. tőkekamat és járadékadó, az ingó- vagyontól és vagyonyjogokból eredő jövedelmekre; 3. általános kereseti adó, az akár bizonyos tőke felhasználásával, akár a nélkül gyakorolt haszonhajtó személyes, de nem szolgálati viszonyon alapuló tevékenységből eredő jövedelemre; 4. végül jövedelmi adó az egyenes adózóknak bármely forrásból eredő, őket személyileg illető összevont együttes jövedelmére. Fentartja ezeken kívül még a javaslat a speciális adókat, mint a hadmentességi díj, vadászati, fegyver- stb. adókat, valamint a betegápolási pótagót is. Ez már kardinalis hibája a javaslatnak, mert a betegápolási pótagó az általános jövedelmi pótagónak minden hibájában részes, s így mikor az általános jövedelmi pótagót, mint abszurditást megszüntetjük, a betegápolási pótagót sem lenne szabad fentartatni. A törvényjavaslat az általános kereseti adót, a kivetés első évére 28 millió koronában, a jövedelmi adót pedig — bele nem értve az állandó illetményekre eső részt — 46 millió koronában kontingentálja. A további években ezek az összegek 2%-al emelendők. Arra az esetre pedig, ha a kivetés eredménye 5%-nál nagyobb hiányt mutatna, pótelőírást helyez kilátásba úgy a kereseti, mint a jövedelmi adóra nézve. Ezt a pótelőírást szerzőnk Földes nyomán, „adóügyi monstruozitásnak“ nevezi. A polgárság a pótagó-előírást soha sem fogja megérteni tudni, abban csak zaklatást fog látni, a mi csak növeli a hajlamot az eltitkolásra és ezzel az adómorál, minek javítására a javaslat határozottan törekszik, nem lenne megjavítva, hanem csak még jobban aláásva. Szerzőnk ezután a létminimum és a progressio kérdésével foglalkozik és oda concludál, hogy ha a szegény néposztály terhein mindenképen segíteni akarunk, valósítsuk meg a létminimum eszméjét úgy, hogy az legalább nagyjában valószínű hivatásának megfeleljen. A javaslat a létminimumot egyformán 800 koronában állapítja meg, úgy a kisközségben, városban, mint a fővárosban lakókra, úgy a nőtlen, mint a családos egyénekre. Ez azonban rendkívül igazságtalan megállapítás, mert míg falun 800 korona bőven elegendő a megélhetésre, addig a fővárosban egy családos ember képtelen megélni ebből az összegből. Feltétlen szükséges, hogy legalább három fokozat állíttassék fel: 600 kor. községi lakókra, 800 kor. a városi és 1000 korona a fővárosi lakókra. A létminimum adómentesítését a javaslat oly módon létesíti, hogy csak a létminimumon aluli jövedelmek mentesülnek az adótól és pedig csupán a jövedelmi és részben a kereseti adótól. A többi tárgyi adónál a létminimum nem jön számításba, így tehát föld, ház, tőkekamat és járadékadót a legkisebb hozadékok ezután is fizetni fognak. Szerzőnk ezután adónemenként ismerteti a javaslatot a teher súlyosbítás vagy teherkönnyítés szempontjából. A földadó alanyait két kategóriába kell osztanunk Egyikébe azokat, kiknek földadó alá eső ingatlanai a kataszterben a tényleges állapot szerint vannak feltün-

tetve, kiigazítást, új osztályozást nem szenvednek és kataszteri tiszta jövedelmük sem változik. Ezeknél az adókulcsnak 25.5% -ról 20% -ra való leszállítása már 5.5% teherkönnyítést jelent. Ehhez hozzátéve a mostani 7.65% -os általános jövedelmi pótdadó helyett a jövedelmi adónak $0.71-5\%$ -a, az adó százaléka a legkisebb birtoknál 12.4 és a legnagyobb birtoknál is valósággal 8.15% -al csökken. A létminimumot meg nem haladó összjövedelemmel bíró és ez okból a jövedelmi adó alól is mentes törpe parasztbirtokoknál pedig a reform az adókulcsot 13.15% -al csökkenti. A másik kategóriába tartozó adóalanyok adója a kataszteri tiszta jövedelem helyesbítésének megfelelően emelkedni fog, az bizonyos, de azért az igazság és méltányosság határain belül. A házadó, házbéradó és házosztályadó alakjában továbbra is megmarad. A házbéradót fizető adóalanyokra a reform adóleszállítást jelent majdnem az egész vonalon. Budapesten a nyers bérhozádek után a 17.6% -os adókulcs 17% -ra csökken, míg a budai 2% -al emelkedni fog, az eddigi 15% -ról 17% -ra. Ezért azonban az ideiglenes adómentességek $10-12$ évről $12-15$ évre leendő felemelésével rekompenzálva lesz. A többi házbéradó alá eső helyeken a mostani 15% -os adókulcs csupán a 15.000 lakosnál nagyobb népességű városokban marad meg, ellenben a 15.000 -nél kisebb lakosú községekben és városokban leszállítatik 11% -ra és az 1000 léleknél is kisebb helységeekben 9% -ra. Az általános házbéradó alá nem eső helyeken 11.2% helyett 11% lesz az adókulcs, ha pedig a lélekszám 1000 -nél kisebb, 9% . A házosztályadó lényegtelen változást szenved az által, hogy egyes adótételek felfelé kikerékkítették, így az egy-szobás lakásnál 1.60 koronás 2 koronára és a 2.40 koronás adótétel 3 koronára. A kereseti adónál leglényegesebb változás a 10% -os adókulcsnak leszállítása a szellemi foglalkozásuaknál 4% -ra, minden más esetben 5% -ra. Lényeges továbbá a minimális kereseti jövedelem tételeinek felemelése és a létminimum feltételes adómentessége. Az adóalap meghatározása a jövőben is külső ismérvek alapján fog történni, még pedig a legtöbb foglalkozásnál, csak úgy mint eddig, a lakás és üzlethelyiség bérösszege alapján. Hogy ez mennyire téves és igazságtalan, azt bővebben fejtegetni szükségtelen. A mindinkább emelkedő laktételek alapján az illető adóalany adózási képességét megállapítani lehetetlen. A laktétel emelkedésével a minimális adó is emelkedik s így a bérlőnél — ha üzleti viszonyai egyébként nem változtak — csak több költséget s így kisebb teherviselési képességet jelent. Egyes foglalkozásokra a törvényjavaslat a mostani törvénytől eltérőleg nem a minimális jövedelmet, hanem a minimális adótételeket fixirozza, még pedig azért, hogy azzal a minimális adóalapok nagyrészt kétszeres felemelését palástolja. A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adójának kulcsa változatlanul 10% ; csak azon pénzintézeteknél, a melyek a nyújtott kölcsönök után az összes mellékjárulékokkal együtt 8% -nál magasabb kamatot szednek,

lesz az adókulcs 15%. A tőkeamat és járadékadó 10%-os kulcsát a reform általában 5%-ra mérsékli, a tartásdíjak, katonák házassági óvadéka, bányahaszonbér után 2%-ra, míg a kölcsönkötvények, a záloglevelek kamatai után, a külföldi részvényekből, kamatokból és más értékpapirokból származó kamatok és osztalékok után meghagyja továbbra is a 10%-os adókulcsot. A jövedelmi adó a nagy tárgyi adók százalékos felemelését jelentő általános jövedelmi pótdadó és a IV-ed osztályú kereseti adó helyébe lép és első lépés a személyi adózás terére. Az adóalanyban összpontosuló jövedelmet éri 0.71—5%-ig progressive haladó kulcs szerint, tekintet nélkül a tárgyi adózásra és az ott élvezett mentességre. Jövedelmi adó alá esik a háztartás fejének jövedelmével együtt a feleségnek és rendszerint a háztartáshoz tartozó többi tagoknak, akár rokonok, akár nem rokonok, jövedelme is, hacsak be nem igazolják, hogy az ily jövedelem nem kerül a háztartás fejének rendelkezésére. A reformjavaslatnak számos hibája van, ha azonban megfelelően helyesbítetik, tagadhatatlan, hogy meg fog felelni, pénzügyi szempontból is a hozzáfűzött várakozásoknak. — Végül L e n d v a i J e n ő folytatja és befejezi *Temesvár város közigazdasági leírása* című értekezését. Az a politikai és közigazdasági posztó, melyet Temesvár mindenkor elfoglalt, előkelő közlekedési góczponttá is tette a várost. A mai Temesvárnak közúti, vasúti és hajó közlekedése van. A közúti összeköttetést két állami út és mintegy 26 km. törvényhatósági út tartja fenn. A város utczái és terei rendezettek és 60%-uk burkolva van. A közvilágítás terén Temesvár szintén legelől jár a hazai városok sorában. A közvilágítás még a XVIII. század közepén honosult meg, megelőzve ezzel az ország valamennyi városát. Ugyancsak Temesvár használta elsőnek a magyar városok között az utcai légszeszvilágítást, valamint a villamos világítást, mindkettőt 1884 óta. A városi közlekedés leghasználtabb eszköze a közúti villamos vasút, mely 1899 óta közlekedik. Azelőtt 1969 óta lóvonatú vasút közlekedett. A villamosvasúti hálózat tíz és fél kilométert tesz ki, melyen a forgalmat összesen 23 mőtoros és 10 mellékkocsi bonyolítja le. Temesvár vízi útja a Béga-csatorna. Ha a csatornán Nagybecskerekig rendes hajóközlekedést lehetne fentartani, úgy Temesvár víziösszeköttetést nyerne a nagybecskerek-titeli hajóút által, egyfelől a Tiszával, másfelől a Dunával. A város már félszázad óta sürgeti a csatorna hajózhatóvá tételét, mit az 1902: XXII. és az 1904: XIV. t.-cikkek el is rendelték, sőt a nagybecskerek-titeli csatornarészen két duzasztómű és kamaraszilip már elkészült, úgy hogy ezen a szakaszon a hajóforgalom a legkisebb vizállás idején is akadálytalanul lebonyolítható. Temesvár, mint vasúti góczpont is igen jelentékeny. Állomása a budapest-orsova-verciorova-bukaresti fővonalnak és középpontja egy sűrű vasúti hálózatnak, melynek vonalai összeköttetésbe hozzák az egész országgal. Két vasúti állomása nagy forgalmat bonyolít le. A

városba naponta 120 vonat fut be, mely kb. 1100 kocsiból van össze-
tétel. A személyforgalom is jelentékeny, s a felszálló utasok száma
tekintetében Temesvárt a vidéki városok közül csupán Pozsony előzi
meg. Áttérve a postai ügyre, jellemző a város nagy forgalmára, hogy
már az absolutizmus idején is postaigazgatósági székhely volt s ma
is az, még pedig a vidéki nyolcz közül a legjelentékenyebb forgalmú.
Temesváron jelenleg 5 postahivatal, 1 postaügynökség és 4 gyűjtőhely
van; a levélgyűjtő-szekrények száma 137, a telefonállomásoké 915,
a hivatalnok és szolgáké 251. Az ipar és kereskedelem érdekeit szol-
gáló intézmények között első helyet foglal el a kereskedelmi és ipar-
kamara, melynek kerülete Temes, Torontál és Krassó-Szörény megyére
terjed ki. A város m. kir. iparfelügyelőségi székhely is, melynek
kerülete azonban már csak Temesvár városára és Temes megyére
terjed ki. Működik itt továbbá ipartestület és kerületi betegsegélyző
pénztár, mely utóbbinak 1907-ben 14.590 tagja volt. Fontos keres-
kedelmi intézmény a temesvári Lloyd csarnok. Tőzsdeszerző szervezete
az absolutizmus idején alakult és az 1870: II. t.-cz. alapján választott
bírószági functiót végez. A helyi kereskedelmi szokások kodifikációja
is töle ered. A város gazdálkodása és háztartása rendezett. A város,
bár igen sokat költ fejlesztésére, 35 év óta 30% os községi pótdótot
szed. Ez azonban csak úgy volt lehetséges, hogy egészséges vállá-
latokat alapított, melyeknek jövedelmével pótolja a közterhekből folyó
bevételei hiányt. Így a város tulajdonát képezi, a villamos telep, vil-
lamos vasút, gázgyár, téglagyár. A város kiadása 1906-ban több mint
3,200.000 koronára rúgott, mivel szemben közel 4 millió korona volt
a bevétel. A város. mint tulajdonos, nem tartozik a gazdag községek
sorába. Összes vagyona 15 és fél millió korona, mit 9 millió korona
adósság terhel. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában (—v i t s)
Romániai nagyipar czímen Paiano N. I.: La grande industrie en
Rumanie munkája nyomán érdekesen ismerteti a mindinkább fejlődő
román gyáripárt — Nemesné M. Márta *Az Essen-i munkáslaká-
sokról* ír. — *Amerikai kivándorlás* czímén (P. K.) ismerteti Frank
Sheridan: Italian, Slavic and Hungarian unskilled laborers in the
United States című könyvét. — Végül (—v i t s) *Kis bankjegyek*
czímen dr. Ruppel Willy: Kleine Reichsbanknoten című művét
ismerteti.

Francia ismertetések a magyar irodalomról.

Irodalmunk újabb és régiebb termékeit a francia közönséggel, mint minden évben, az idén is KONT IGNÁCZ hazánkfia, a Collège Rollin tanára ismertette, és pedig leginkább azokban a folyóiratokban és vállalatokban, melyek az illető szaktudománnyal foglalkoznak.

A *Revue Critique d'histoire et littérature* márczius 12-iki számában SIMONYI ZSIGMOND „Die ungarische Sprache“ című munkáját ismertette.

Június 11-iki számában CSENGERI JÁNOSnak „Homeros“ című könyvét és PONORI THEWREWK EMIL Homeros Ilias-fordítását ismertette.

Június 25-iki számában FABÓ BERTALAN: „A magyar népdal zenei fejlődése“, VÁCZY JÁNOS: „Kazinczy Ferencz levelezése XVII. kötet“; RÉVAY MIKLÓS: „Elaboratio Grammatica Hungarica“ III. kötet, MELICH JÁNOS: „Révai Miklós nyelvtudománya“, HAMPEL JÓZSEF: „Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn“ és „Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről“, RÉTHY LÁSZLÓ: „Magyar Egyetemes Éremtár“ II. sorozata, NÉMETHY GÉZA: a) „P. Ovidii Nasonis Amores“, b) „Ovidius és Lygdamus“, c) „De epodo Horatii Cataleptis Vergilii inserto“; GOLDZSIHER IGNÁCZ: „Emlékezésed gróf Kuun Géza felett“ s LUKINICH IMRE: „I. Rákóczi György és a lengyel királyság“ című munkáit, illetőleg értekezéseit mutatta be.

Július 23-iki számában KARÁCSONYI JÁNOS: „Miként lett Szent István koronája a magyar szent korona felső részévé?“, ORTVAY TIVADAR: „Az ősemlék táplálkozása“, ASBÓTH OSZKÁR: „Szláv jövevény-szavaink“, KÉGL SÁNDOR: „Dselal ed-Din Rúmi négysoros versei“, SCHMIDT JÓZSEF: „Az itáliai nyelvcsalád helyzete az indogermán nyelvek körében“, FERENCZI ZOLTÁN: „Petőfi és a socialismus“, CSÁSZÁR ELEMÉR: „Ányos Pál versei“, PRÓNAI ANTAL: „A pesti kegyesrendi iskola színelőadásai a XVIII. században“, SZÉCHY KÁROLY: „Gróf Zrínyi Miklós“, ANGYAL DÁVID: „Gr. Széchenyi István történeti eszméi“, KRÁUTER FERENCZ: „A niczkyfalvi német nyelvjárás“ című műveit; továbbá ESCOTT: „A mai Anglia“ GYÖRGY ENDRE ford. s Bourdeau: „A jelenkori gondolkodás mesterei“ FREDERICZY és IRMEI ford.; végül a Kisfaludy-Társaság Évlapjai XLI. köt., az Irodalomtörténeti Közlemények XVII. köt., a Magyar Nyelvőr XXXVI. köt., a Nyelvtudományi Közlemények XXXVII. kötetét és a Nyelvtudomány 3. és 4. füzetét ismertette.

A július 30-iki számban BARABÁS ÁBEL: „Petőfi“, MIKSZÁTH KÁLMÁN: „Jókai Mór élete és kora“, SALAMON FERENCZ: „Dramaturgiai dolgozatok“ és GYULAI PÁL ugyanily című gyűjteményét ismertette.

Az augusztus 6-iki számban JANOVICS JENŐ: „A magya dráma irányai“ című munkáját ismertette.

A *Revue de philologie* ez évi folyamában az *Archaeologiai Értesítő* XXVII. kötetével és az Egyetemes Philológiai Közlöny XXXI. kötetével foglalkozott.

A *Revue politique et littéraire (Revue bleue)* augusztus 1-én közölt számában „Les origines de la Hongrie contemporaine“ czímen a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárából ismeretlen adatokat közöl a Martinovics-féle összeesküvés történetéhez.

A *Revue historique* márczius—áprilisi számában a Századok 1907 szeptember—deczemberi, a Budapesti Szemle 1907 július—decz. füzetét ismerteti. — Július—augusztusi száma a következő munkák ismertetését tartalmazza: ZSILINSZKY MIHÁLY: „A magyarhoni protestáns egyház története“, „Teleki Mihály levelezése“ III. kötet, MARCZALI HENRIK: „Az 1790—91-iki országgyűlés“, MÁRKI SÁNDOR: „I. Ferencz József Magyarország királya“ és „Nemzeti ünnepeken tartott beszédek“, VÉRTESY JENŐ: „Kölcsey Ferencz“. — Szeptember—októberi számában a Századok 1908 január—májusi s a Budapesti Szemle január—májusi füzetét ismerteti.

A *L'Europe Politique et Littéraire* című szemlében folytatásos közleményekben hosszabb tanulmányt tett közzé „La poésie hongroise de 1850 à 1909“ czímen; e tanulmányban modern költőinket méltatta, és pedig: a folyóirat 1907 deczemberi számában KIS JÓZSEF, 1908 januári és februári számában ÁBRÁNYI EMIL, márcziusi és júniusi számában REVICZKY GYULA, júliusi számában KOZMA ANDOR, augusztusi és szeptemberi számában CZÓBEL MIKLA, októberi számában ÁBRÁNYI KORNÉL költészetével foglalkozott.

A *Revue international de l'enseignement* f. évi július havi üzetében „L'enseignement libre en Hongrie“ című tanulmányt tette közzé

Ez ismertetéseken kívül 1908-ban nevezett hazánkfiától két önálló munka is jelent meg: „Grammaire hongroise“ (Párizs és Heidelberg), mely égető szükségét van hivatva pótolni, minthogy ilyenmű munka ez ideig nem volt és „La littérature hongroise d'aujourd'hui“ című füzet (Párizs, Sansol), mely a Collection d'études étrangères című vállalatban jelent meg és az újabkori írókról ad általános áttekintést.

KONT IGNÁCZ a párizsi egyetem Faculté de Lettres karán az 1907—8. tanévben a XIX. század drámai irodalmát ismertette Kisfaludy Károlytól Herzeg Ferenczig. A praktikumban a nyelvtan elemeit és Csiky Gergely Proletárjait magyarázta. Egyik francia hallgatója ezt a darabot a *Revue de Hongrie*-ban ki fogja adni. Hallgatóinak száma összesen 38-ra rúgott.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A I. osztály nyolczadik ülése.

1908 november 2-án.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak, *az illető osztályból*: Bereczik Árpád, Heinrich Gusztáv, Pasteiner Gyula, Pecz Vilmos, Szilády Áron r. tt. — Badics Ferencz, Dézsi Lajos, Ferenczi Zoltán, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Katona Lajos, Melich János, Némethy Géza, Petz Gedeon, Tolnai Vilmos, Váczy János l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert tt. — Ortway Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Borovszky Samu l. t. — Jegyző: Ifj. Szinnyei József osztálytitkár.

174. SZILÁDY ÁRON r. t.: „Két glossás codexről“.

175. NÉMETHY GÉZA l. t.: „A Messallához írt elégia szerzőjéről“.

176. DÉZSI LAJOS l. t.: „Egy iskoladráma a XVII. századból“.

177. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére PASTEINER GYULA r. és NÉMETHY GÉZA l. tagokat kéri föl.

HARMINCZHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály nyolczadik ülése.

1908 november 9-én.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak, *az illető osztályból*: Berzeviczy Albert, B. Forster Gyula, B. Nyáry Jenő t. tt. — Ballagi Aladár, Békefi Remig, Concha Győző, Fejérpataky László, Földes Béla, Hampel József, Ortway Tivadar, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula r. tt. — Angyal Dávid, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Csonatosi János, Magyary Géza, Pollner Ödön, Reiner János, Takáts Sándor, Téglás Gábor l. tt. — *Más osztályokból*: Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Szily Kálmán, ifj. Szinnyei József r. tt. — Hegedűs István l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

178. BERZEVICZY ALBERT t. t. fölolvassa „Beatrix királyné története, élet- és korrajz“ című most befejezett műve egy fejezetét.

179. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére B. FORSTER GYULA t. és BOROVSZKY SAMU l. tagokat kéri föl.

HARMINCZNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1908 november 16-án.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: báró Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán, Wartha Vincze r. tt. — Bodola Lajos,

Bókay Árpád, Fejér Lipót, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Lörenthey Imre, Méhely Lajos, Onodi Adolf, Tangl Ferencz, Tötössy Béla, Zemplén Győző I. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar r. tt. — Borovszky Samu I. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

180. FEJÉR LIPÓT I. t. székfoglalója: „Asymptotikus értékek meghatározása“.

181. RÉTHY MÓR r. t.: „A fémek erőtetési vonalairól“.

182. PRINZ GYULA részéről: „A középponti Tien-san északi részének pleistocén képződményei“, előterjeszti Koch Antal r. t.

183. BOLKAY ISTVÁN részéről: „A magyarországi békák lárvái“, előterjeszti Méhely Lajos I. t.

184. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KOCH ANTAL r. és MÉHELY LAJOS I. tagokat kéri föl.

E L E G Y E S Ü L É S .

1908 november 23-án.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt, gróf Dessewffy Aurél, Pauer Imre, Plósz Sándor, Szily Kálmán ig. tt. — Konkoly-Thege Miklós, Thaly Kálmán t. tt. — Csánki Dezső, Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Kherndl Antal, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, König Gyula, Krenner József, Nagy Ferencz, Ortway Tivadar, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, ifj. Szinyei József, Vécsey Tamás, Wartha Vincze r. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

1. Elnök úr megnyitja az ülést, melynek egyetlen tárgya az akadémiái másodelnök megválasztása a mostani cyclusnak hátralevő részére (1910. évi május hóig), és fölhívja a szavazásra jogosított akad. tagokat, hogy szavazatukat beadni sziveskedjenek. Beadatott összesen 26 szavazat; ezekből esett Wartha Vincze r. tagra húsz szavazat, Entz Géza r. tagra 2, Konkoly-Thege Miklós t. tagra 1, Szily Kálmán r. tagra 2 szavazat; egy szavazat üres volt.

E szavazás alapján Elnök úr melegen üdvözli WARTHA VINCZE r. tagot, Akadémiánk új másodelnökét, és kéri őt, hogy a választást elfogadni sziveskedjék. Wartha Vincze másodelnök köszöni a beléje helyezett bizalmat és készséggel elfogadja ezt a kitiüntetést, mely őt Than Károly utódjává és Berzeviczy Albert társává teszi.

A választás eredménye legfelsőbb megerősítés végett föl fog terjesztetni a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úrhoz.

2. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CSÁNKI DEZSŐ és KOCH ANTAL r. tagokat kéri föl.

HARMINCZÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Tizedik ö s s z e s ü l é s .

1908 november 23-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiái elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Konkoly-T. Miklós, Plósz Sándor t. tt. — Beöthy Zsolt, Berczik Árpád, Békefi Remig, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Genersich Antal, Goldziher Ignác, Illosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Koch Antal, König Gyula,

Krenner József, Láng Lajos, Nagy Ferencz, Ortvay Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, Szily Kálmán, ifj. Szinyei József, Thaly Kálmán, Vargha Gyula, Vécsey Tamás, Wartha Vincze, Zsilinszky Mihály r. tt. — Angyal Dávid, Borovszky Samu, Ferdinánd Géza, Fináczy Ernő, Gomboz Zoltán, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Jánosi Béla, Katona Lajos, Kégl Sándor, Kétly Károly, Kossutány Tamás, Magyaró Géza, Négyesy László, Némethy Géza, Reiner János, Téglás Gábor, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

185. NAGY FERENCZ r. t. felolvasta emlékbeszédét néhai Hegedűs Sándor r. t. fölött. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

186. Elnök úr az Emlékbeszéd után a következőket adta elő:

„Van szerencsém a tek. Akadémiának bejelenteni, hogy f. é. december hó 15-én telik be ötvenedik éve annak, hogy két nagyérdemű tagtársunk Akadémiánk kötelékébe tartozik. Ezek GYULAI PÁL tiszteleti és igazgató tagtársunk és GALGÓCZY KÁROLY levelező tagtársunk.

„Azt hiszem, ebben a körben fölösleges az ő érdemeiket tüzetesebben fejtegetnem; különösen GYULAI PÁLra nézve már valóban elmondhatom, hogy nomen dixiste sat est; az ő munkássága mint költőé és regényíróé, mint kritikúé, aesthetikusé és irodalomtörténetíróé minden ponton a classicitás magaslatán áll s irodalmunkat igazi kinessel gazdagította. De meg kell, hogy emlékezzünk hálásan arról is, hogy az Akadémia legsajátabb föladatai körében, ő mint az I. osztály titkára harminczhat éven keresztül, egészen nyolczvannadik évéig, a mikor visszavonulni kívánt, soha egy perczig nem lankadó, mindvégig igazán mintaszerű buzgalommal, lelkiismeretességgel és pontossággal járt el tisztében.

„Másik veterán társunk, GALGÓCZY KÁROLY a közgazdasági irodalomnak majdnem egész mezejét munkáló tevékenységgel szerzett tiszteletreméltó nevet magának, sőt nagy monographiai műve által munkássága a történeti irányba is kiterjedt, de talán legbecsesebb az, a mivel a mezőgazdasági statisztika irodalmát gazdagította. Örömlőnkre szolgált őt is még ily magas korban ép erőben és a tudomány iránti változatlanul meleg szeretettel láthatni sorainkban.

„Azt hiszem, a tek. Akadémia egyetértésével találkozom, ha indítványozom, hogy nagyérdemű, ősz társainkat az emlékezetes ünnep alkalmából tiszteletünk és szeretetünk nyilvánulásával üdvözöljük. Akadémiánk eddigi gyakorlatának is legjobban felelünk meg, s az ünneplendő társaink hajlott korának tartozó tekintettel is legjobban számolunk, ha őket írásban üdvözöljük. Bátor vagyok ennél fogva indítványozni, méltóztassanak az elnökséget megbízni, hogy nevezett tagtársainkhoz ötven éves tagságuk betöltése alkalmából az Akadémia nevében meleg üdvözlő sorokat intézzon”. — Elnök úr szavai általános helyesléssel fogadtatván, javaslatát az összes ülés egyhangúlag határozattá emelte.

187. Főtitkár bemutatja az 1907. évi üléssort, mely elfogadtatik.

188. Az I. osztály igen kívánatosnak tartja a magyarországi keleti kéziratok összeírását és utóbb tudományos földolgozását és ez értelemre javasolja, hogy az Akadémia kérje föl a m. k. belügyminiszter urat megfelelő intézkedés eszközzésére. — Elfogadtatik.

189. Az I. osztály a Nyelvtudományi Bizottság rendes tagjait ajánlja PÁPAY JÓZSEF és TOLNAI VILMOS l. tagokat, a kik eddig e bizottságnak segédtagjai voltak. — Megválasztatnak.

190. A II. osztály felolvasási engedélyt kér dr. KIS GÉZA jogakadémiai tanár számára. — Megadatik.

191. A III. osztály jelenti, hogy az 1906. évi Rózsay-díjat dr.

JANCSÓ MIKLÓS és dr. ELFER ALADÁR uraknak ítélte oda következő című munkájukért: „A különböző emberi tuberculosus bacillus törzsek virulentiájának kérdése“. Az osztály kéri a díj utalványozását és a bírálók (GENERSICH ANTAL rt. és TANGL FERENCZ lt.) részletes és a tudományos eredményeket főpontjaiban feltüntetető jelentésének közlését az „Akadémiai Értesítőben“. — Elfogadjatik. (A bírálati jelentést l. fönt 617. l.)

192. A Történelmi Bizottság jelenti, hogy a m. k. miniszterelnök úrnak f. é. június 24-én 2662. sz. a. kelt leiratára, melyben az Akadémiától föliratokat kér a millenáris emlékműre, ezáltal még nem tud kielégítő választ adni, mert néhány vitás kérdésre előbb a miniszterelnök úrtól fölvilágosítást óhajt kapni. Kéri, hogy ez ügyben bemutatott jelentés értelmében tétessék fölterjesztés. — Elfogadjatik.

193. Főtitkár jelenti, hogy az Akadémia meghívót kapott a f. é. november 8-án Miskolczon megtartott Egressy Gábor-emlékünnepre, melyen LÉVAY JÓZSEF tt. képviselte Akadémiánkat, és a f. évi november 15-én¹⁾ Győrött rendezett Kovács Pál-emlékünnepre, melyen az Akadémiát BEÖTHY ZSOLT rt. és BALOGH JENŐ lt. képviselték. — Tudomásul van.

194. Főtitkár jelenti, hogy f. é. november 29-én Verbőc emléktáblával jelölik gróf Benyovszky Móríc szülőházát és ez ünnepélyre Akadémiánk is kapott meghívást. — Távirattal fogjuk üdvözölni az ünneplőket.

195. LANG LAJOS rt. indítványára az Akadémia külső tagját, Levasseur Emilt, nyolczvanadik születése napján f. évi december 8-án táviratilag fogja üdvözölni.

196. Az Akadémia könyvtára utolsó kimutatásunk óta (fönt 473. l.) a következő ajándékokat vette: 1. Szily Kálmán r. tagtól: A magyar nyelvújítás szótára. II. rész. — 2. Chyzer Kornél l. tagtól: La lutte contre la tuberculose en Hongrie. — 3. Kövesligethy Radó l. tagtól: Comptes rendus des séances de l'Association internationale de sismologie. — 4. Ziperovszky Károly l. tagtól: Paper on international life and peace. — 5. Stein Aurél k. tagtól: Mountain panoramas from the Pamirs and Kiven lun. — 6. A budapesti kir. magyar tudományegyetem bölcsészettani karától: 63 értekezés. — 7. A fővárosi közmunkák tanácsától: Hivatalos jelentés 1907-ről. — 8. A nagy-szebeni magy. kir. áll. főgymnasiumtól: Értesítő. 1907—8. — 9. A budapesti növendékpapságtól: A kereszténység és a modern természettudomány úttörői. — 10. Az Eperjesi Széchenyi-Körtől: Évkönyv 1907. — 11. A Magy. Ujságkiadók Orsz. Szövetségétől: A szövetség tízéves története. — 12. A cs. és kir. hadügyi levéltártól: Sechzig Jahre Wehrmacht, 1848—1908. — 13. A francia kormánytól: Inventaire général des Richesses d'art de la France. Province. Tome VIII. — 14. A kir. porosz geodéziai társaságtól: Bestimmung der Höhenlage der Insel Wangeroog durch trigonometrische Messungen im Jahre 1888. — 15. Atti della Società per il progresso delle science. (Prima riunione.) — 16. Herman Ottótól: Réponse à la critique de M. le Dr. Quinet. — 17. Dr. Havass Rezsőtől: a) Dalmácia visszacsatolása; — b) Milius Silvio dalmát történetíró műve Nagy Lajos királyról. — 18. Liphay Ervintől: Vasútépítéstan. III. köt. — 19. Kubinyi Viktortól: The King of Rome. — 20. Dr. Krausz Jakabtól: Bevezetés a philosophiába. — 21. Gindele Györgytől: Az ezeregyedik terv sikere. — 22. Malisza Ignácztól: Az iskola és az élet. — 23. Finály Gábortól: a) A kolozsvári szótár története; — b) Finály Henrik középkori magyar metrologiája. — 24. Dr. Hesslein Henrikől: Eszmények és érdekek. — 25. Dr. Istóczy Győzöttől: A magyar nemzetet megillető

hely az európai népcsaládban. — 26. Dr. Richter Aladártól: Emlékirat. — 27. Móricz Zsigmondtól: Szatmár vármegye népe. Budapest, 1908. — 28. Jedlicska Páltól: Eszmék és Tanulások. Budapest, 1908. — 29. Dr. Pintér Jenőtől: a) Petőfi Sándor; — b) A magyar nemzet évlapjai. — 30. Benkő Imrétől: Nemes családok Nagykőrösön 1848 előtt. — 31. Balla Lajostól: L'industrie du froid en Hongrie. — 32. Sulyovszky Istvántól: Gróf Andrássy Dénesné. — 33. Dr. Tuzson Jánostól: Növényfajok keletkezése a természetben. — 34. Csávolszky Lajostól: Az árulás története. — 35. Tóth Mike S. J. től: A kalocsai főgymnasium ásványtára. — 36. Milleker Bódogtól: Geschichte der Kolonie Baziás. — 37. Ludwig Adolf és Wltavskij L. től: Rationalität von Potenzsummen; Beweis des fermaten Satzes. — 38. Heller Bernát: La légende judéo-chrétienne du compagnon. — 39. Gomperz Rózától: David Kaufmanns gesammelte Schriften. I. — 40. Sági Jánostól: Keszthely és balatoni fürdőjének ismertetése. — 41. Brocskó Lajostól: Kochmeister Frigyes báró emlékezete. — 42. Dr. Jelinek Lajostól: a) Elementare Metaphysik; — b) Kritische Geschichte der modernen Philosophie. — 43. Lichtenstein Józseftől: „Miskolcz“. — 44. Verő Leótlól: A Beteg Henrik. — 45. Frati Károlytól: Nuovi acquisti e doni alla Marciana. — 46. Petrov Antaltól: Urbarii. — 47. A Société scientifique „Antonio Alzate“-tól: Memorias y Revista. — 48. János i Nürnberg: Vandreliv. — 49. Fred. Kromphardtól: Die Welt als Widerspruch. — 50. Olinescu Dionisitól: Rămășițe Traco-Dace. — 51. Buchanan John Youngtól: Ice and its natural history. — Köszönettel vétetnek.

196. A M. Tud. Akadémia kiadásában 1908 október 26-tól november 23-áig megjelentek: 1. Akadémiai Értesítő. (1908: 11. sz.) 227. füz. — 2. Nyelvtud. Közlemények. XXXVIII. köt. 3. füz. — 3. Kazinczy Ferencz levelezése. XVIII. köt. — 4. Paasonen Heikki: Csúvas szójegyzék. — 5. Takáts Sándor: A magyar gyalogság megalakulása. — 6. Mathemat. és term.-tud. Értesítő. XXVI. köt. 3. füz.

197. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére NAGY FERENCZ és LOSVAI LAJOS r. tagokat kéri föl.

HARMINCZHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály kilenczedik ülése.

1908 november 30-án.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Bartal Antal, Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos r. tt. — Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Katona Lajos, Melich János, Négyesy László, Némethy Géza, Petz Gedeon, Váczy János, Vári Rezső I. tt. — Más osztályokból: Berzeviczy Albert t. t. — Csánki Dezső, Ortway Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Angyal Dávid, Borovszky Samu I. tt. — Jegyző: ifj. Szinnyei József osztálytitkár.

198. VÁCZY JÁNOS I. t. t.: „A nyelvújítás győzelme“. (Székfoglaló.)

199. PECZ VILMOS r. t. t.: „Az irodalmi nyelv kérdése a mai görögöknél.“

200. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére PECZ VILMOS r. és VÁCZY JÁNOS I. tagokat kéri föl.